

e-issn: 2147-1185

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Journal of the Human and Social Science Researches

itobiad

Cilt/Volume: 9 - Sayı/Issue : 5

Ekim-Kasım-Aralık / October- November-December 2020

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
itobiad

Cilt/Volume:9 Sayı/ Issue: 5

Ekim–Kasım–Aralık / October–November–December 2020

ISSN: 2147-1185

SAHİBİ / OWNER

Mustafa Süleyman ÖZCAN- itobiadmuhassebe@gmail.com
Eyüp–İstanbul

BAŞ EDİTÖR/ EDITOR IN CHIEF

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU -itobiad@itobiad.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY

ALAN EDİTÖRLERİ/ FIELD EDITORS

- Prof. Dr. Serkan DİLEK** – serkan.dilek@gmail.com
Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kastamonu-TURKEY
- Asist Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN**- ofhabergetiren@hotmail.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
- Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ** – mehmethaberli@gmail.com, Bilecik-TURKEY
Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Science
- Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM** – erhantecim@gmail.com
Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences And Humanities, Konya-TURKEY
- Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR** – gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir-TURKEY
Bandırma Onyedli Eylül University
- Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN** – sukrumaden@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
- Dr. Can DOĞAN**- candogan@karabuk.edu.tr,
Karabuk University, Theology Faculty, Karabuk-TURKEY
- Assoc. Prof. Dr. Aşkın ÇELİK** - a_celik36@hotmail.com
Kafkas University State Conservatory

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Jose Ramos Pires MANSO**-pmanso@ubi.pt
Universidade De Beira,-PORTUGAL
- Prof. Dr. Jaime De Pablo VALENCIANO** –jdepablo@ual.es
University of Almeria-SPAIN
- Assoc. Prof. Dr. Saim KAYADİBİ** -saim@iiium.edu.my
International Islamic University Malaysia (IIUM)- MALAYSIA
- Prof. Dr. Jose Luis MIRALLO** – miralles@unex.es
University of Zaragoza-SPAIN
- Prof. Dr. Georgi MARINOV** –georgi.marinov@gmail.com
University of Economics Varna-BULGARIA
- Dr. Maciej MILCZANOWSKI** – macm@poczta.onet.pl
Rzeszow University-POLAND
- Dr. Muhammad Uhaib AS'AD**-uhaibm@yahoo.com
Islamic University of Kalimantan-INDONESIA
- Assoc. Prof. Dr. Tetiana KUSHNAREVA** – kushnareva_t@mail.ru
Vernadsky Federal University-RUSSIA
- Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN** – sukrumaden@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
- Asist Prof. Dr. Tuğrul TEZCAN** – ttezcan@itobiad.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
- Dr. Macario G. GAYETA**-doc.aiyo@gmail.com
University of the East Caloocan, PHILIPPINES
- Dr. Nagmi AİMER**-najmimuftah@gmail.com
Higher Institute of Marine Sciences Techniques, Sabratha- LIBYA
- Assoc. Prof. Dr. Ihor HURAK**- ihorhurak@gmail.com
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk- UKRAINE
- Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN**- ofhabergetiren@hotmail.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
- Asist Prof. Dr. Yuliya BİLETSKA**- yuliyabiletska@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Karabuk-TURKEY
- Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ** – mehmethaberli@gmail.com
Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Science- Bilecik-TURKEY
- Dr. Maksym DOICHYK**- maksvdoc@ukr.net
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, UKRAINE
- Dr. Can DOĞAN**- candogan@karabuk.edu.tr, Karabuk-TURKEY
Karabuk University
- Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR** – gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir-TURKEY
Bandırma Onyedli Eylül University

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com
Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences And Humanities, Konya-TURKEY
Prof. Dr. Serkan DİLEK – serkan.dilek@gmail.com
Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kastamonu-TURKEY

İNGİLİZCE DİL EDITÖRLERİ / ENGLISH LANGUAGE EDITORS

Uzman, Rukiye YEŞİLAY- profesyoneltercume@hotmail.com
Asist. Mustafa SUNA- mustafasuna@karabuk.edu.tr
Uzman, Cihat KIZILER- c.kiziler@outlook.com

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / **Bu konuda genel bilgi için** www.itobiad.com **Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad]** uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. **For detailed information, please click here:** www. itobiad.com

ADRES/ADDRESS

Eyüp-İSTANBUL

e-posta: itobiad@itobiad.com

DİZİNLENME BİLGİLERİ / ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

[itobiad] Tubitak-Ulakbim **TR Dizin**, Index Islamicus, EBSCO, Modern Language Association (MLA), IPSA, ULRICH'S (Proquest), J-Gate, DRJI, Index Copernicus, Academic Journal Database, Asos, SJournals, Academic Journals Database, Türk Eğitim İndeksi (TEİ). **For detailed information, please click here:** www. itobiad.com

 <p>“itobiad: İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi yılda dört kez yayınlanan hakemli, akademik uluslararası bir dergidir. itobiad'da yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber diğer dillerde de yazılar yayınlanmaktadır. Yayınlanan yazıların bütün yayın hakları itobiad'a ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınmaz. Yazıların yayınlanıp yayınlanmamasından yayın kurulu sorumludur.”</p>
 <p>“Itobiad: Journal of the Human and Social Sciences Researches is a peer-reviewed, international journal published four times a year. The scientific and legal responsibility of the articles published in itobiad belongs to the authors. Although the language of publication is Turkish, articles are published in other languages. All publication rights of the published articles belong to itobiad and cannot be printed, reproduced or transferred to the electronic media in whole or in part without the permission of the publisher. The editorial board is responsible for publishing the articles. ”</p>

İçindekiler/Contents

3075/3085 Jenerik/Generic

Makaleler/Articles

3086/3103 Kübra KAKACAK & Ekrem MERİÇ & Ethem ESEN

Altın Fiyatlarının BIST100 Endeksi Üzerine Etkisinin VAR Modeli ile Analizi

Analysis of the Effect of Gold Prices on BIST100 Index with VAR Model

3104/3125 Engin BEKAR & Duygu MİLLİ

Konut Alımında Yaşam Kalitesi Faktörü: Fiyatlar Üzerinden Bir Değerlendirme

Life Quality Factor in Housing Purchase: An Evaluation over Prices in Turkey

3126/3147 Selma TURHAN SARIKÖSE

Bartın Rüştüye Mektebi

Bartın Rushdiya School

3148/3173 Mehmet YILMAZ & Bilal BAĞIŞ

Türkiye’de İslami Finansın Gelişimi ve Hukuki Yapısı

Islamic Finance’s Development and Legal Structure in Turkey

3174/3194 Derya SÖNMEZ & Hanife Gamze HASTÜRK

Türkiye’de Fen Eğitimi Alanında Doktora Düzeyinde Yapılan Tez Çalışmalarının Bibliyografik Analizi

Bibliographic Analysis of Doctoral Level Thesis Studies in Science Education Domain in Turkey

3195/3206 Osman ERCİYAS

Sübha-i Sıbyân’ın Kıbrıs Nüshalarında Dil ve Anlatım Özellikleri

Language and Expression Features in Cyprus Copies of Subha-i Sibyan

3207/3228 Elif Başak SARIOĞLU & Erkan TURAN

Sosyal Medyada Prime Time: Bireylerin Paylaşımları Üzerine Bir Analiz

Prime Time on Social Media: An Analysis on Individuals' Posts

- 3229/3243 | Serdar YILMAZ
Bölge ve Bölgesel Entegrasyon Bağlamında Orta Asya Devletleri'nin Birliği için Bir Model Önerisi
A Model Proposal for the Union of Central Asian States in the Context of Region and Regional Integration
- 3244/3263 | Musa BAYIR & Nida ABDİOĞLU
The Effect of Interest Rate Corridor on Turkish Financial Markets
Faiz Koridoru Uygulamasının Türkiye Finansal Piyasaları Üzerindeki Etkisi
- 3264/3278 | Reyhan CAFRI & Filiz SELCİ
Teknolojik Gelişmeler ve Kadın İstihdamı İlişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme
The Relationship Between Technological Developments and Female Employment: An Evaluation in Terms of EU Countries and Turkey
- 3279/3312 | Mehmet Saim AŞÇI
Emeğin Görsel, İşitsel ve Yazınsal Sanatlardaki Tezahürleri
Manifestations of Labor in Visual, Audio and Literary Arts
- 3313/3337 | Seda ERKEKLİ & Ercan YAVUZ
Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Rekreasyon Faaliyeti Gösteren Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma
Relationship Between Nepotism And Organizational Silence: A Survey In Accommodation Facilities Operate Recreational
- 3338/3360 | Ömer ALKAN & Fatma Cansu YILMAZ & Hayri ABAR
Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Etkileyen Faktörlerin Sıralı Probit Regresyon Modeliyle Belirlenmesi
The Determination of Factors Affecting Domestic Violence Against Women in Turkey Using Ordered Probit Regression Models
- 3361/3378 | İsa KAYA
Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Fiziksel ve İlişkisel Saldırganlıklarının Mizaç Özellikleriyle İlişkisinin İncelenmesi
Investigation of the Relationship of Physical and Relational Aggression of Preschool Children with Temperament Characteristics
- 3379/3396 | Hafijur RAHMAN
Akabe Anlaşması ve Medine Sözleşmesi'nin İslami Siyasal Düşüncede Siyasi Otoritenin Doğuşu Açısından Bir Değerlendirilmesi
An Evaluation of the Aqabah Pledges and the Charter of Medina to the Birth of Political Authority in Islamic Political Thought

- 3397/3409 Jericho D. ECIJA
Devlet Lisesi Öğretmenlerinin Mali Yönetim Uygulamaları, Yetenekleri ve Mali Durumları
Financial Management Practices, Capability and Financial Well-Being of Public High School Teachers
- 3410/3439 Tuğrul BAYAT & Ahmet UYAR
Otomobil Kullanıcılarının Tatminin Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi, Afyonkarahisar Örneği
Determination of the Factors Affecting the Car Users' Satisfaction, the Case of Afyonkarahisar
- 3440/3455 Zaur MAMMADOV & Nurlana MELIKLI
Ayrılkçı Varlıklar-Sovyetler Birliği'nin Dağılmasının Ardından Güney Kafkasya'da Tanınmayan Cumhuriyetler (Tarih-Hukuki Analiz)
Separatist Entities-Unrecognized Republics in South Caucasus After Disintegration of Soviet Union (Historical-Legal Analysis)
- 3456/3478 Naseraddin ALIZADEH &
Iran Milliyetçi Tarihyazımının Gözeden Geçirilmesi ve Yeni Entelektüel Alanın Oluşumu
Revising Iranian Nationalist Historiography and Shaping a New Intellectual Field
- 3479/3499 Eylem EROĞLU DOĞAN & Recep EKİNCİ & Doğan DOĞAN
Fen Bilimleri Ders Kitapları ile İlgili Yapılan Çalışmaların İncelenmesi
Examination of Studies Conducted About Science Textbooks
- 3500/3519 Gülsüm HEKİMOĞLU
MasterChef'e Sosyolojik Bakış: Türkiye Örneği
Sociological Perspective towards MasterChef: The Case of Turkey
- 3520/3541 Hakan GÜLERCE & Cemil ŞAHİNÖZ
Göçmenlerin Din ve Vicdan Özgürlüğü: Avrupa Örneği
Freedom of Religion and Conscience of Immigrants: The European Example
- 3542/3567 Arif Selim EREN & Oğuz Emre BALKAR
Üretim Yönetim Sistemlerindeki Kritik Başarı Faktörlerinin Rekabete Etkisi: Metal Sektöründe Bir Araştırma
The Effect of Critical Success Factors in Manufacturing Execution Systems on Competition: A Research in Metal Sector

- 3568/3597 | Elif AYDIN & Gültekin ÇAĞIL
Bulanık Ahp ve Bulanık Hedef Yaklaşımı ile Hammadde Tedarikçisi Seçimi
Selection of Food Raw Material Suppliers Using Fuzzy Ahp and Fuzzy Goal Programming Approach
- 3598/3623 | Emel BAHAR & Özlem KÖROĞLU
İnsan Kaynakları Yetkinliklerinin Kurumların Örgüt İçi Etkileşimleri Üzerine Etkisinde Stratejik Değişim Becerilerinin Aracılık Rolü
The Mediating Role of Strategic Change Skills in the Effect of Human Resources Competencies on Organizational Interactions
- 3624/3650 | Muhammet YEŞİLYURT
Hıristiyanlığın "Imago Dei" Öğretisinin Transhümanizmle Uzlaştırılmasının İmkânı
The Possibility of Reconciliation of The Doctrine of "Imago Dei" of Christianity With Transhumanism
- 3651/3668 | Saadet KÖSRELİ
Türkiye’de Ses Eğitimi Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İnceleme
A Survey on Graduate Level Dissertations Related to Vocal Training in Turkey
- 3669/3684 | Şennur DEMİR & Nadide KARAMEMİŞ
Patrick Ness’in Canavarın Çağrısı Eserinin Rizom Analizi
Rhizome Analysis in the Novel a Monster Calls by Patrick Ness
- 3685/3696 | Ozodbeg KARAMATOV & Gülzira ZHAXYGULOVA
Orta Asya ve Kazakistan Cumhuriyetlerinde Tarımsal Bütünleşme Temelinde Bölgesel Tarım Kümelenmesi Oluşturmak
Creating Regional Agro-Clusters as a Basis a Groindustrial Integration in The Republics of Central Asia And Kazakhstan
- 3697/3722 | M. Akif ARVAS & Haluk YERGİN & Kerem ÖZEN & Cemalettin LEVENT
Konut Talebinin Dinamikleri: Van İli Örneği, Türkiye
Dynamics of Housing Demand: The Case of Van Province, Turkey
- 3723/3731 | Müşviq Cabir BAYRAMOV CABİR
Azerbaycan Tarih Yazımında Selçuklu Devletinin Tarihi
The History of The Seljuk State in Azerbaijani Historiography

- 3732/3740 | Aynour BUNYADOVA
Comparative Phraseological Problems in Modern Linguistics
- 3741/3747 | Aysel Sehran MEHDİYEVA
Metaphorization of Space in Geometric Form
- 3748/3757 | Kamran KAZIMOV
N.S. Tikhonov' s Role in Russian-Azerbaijan Literary Relations
- 3758/3773 | Mustafa SARSU & Okan SARIGÖZ
Bireysel Sosyal Medya Kullanımının Psikolojik Semptomlar Üzerine Etkileri
The Effects of Individual Social Media Use on Psychological Symptoms
- 3774/3801 | Emine GENÇ
Üniversite Öğrencilerinin Değişime Direnç Düzeylerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarına Etkisi
The Effect of University Students' Resistance to Change on Attitudes Towards Distance Education
- 3802/3834 | Evrim ÇAĞLAYAN
Görsel Sanatlar Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları: Safranbolu Örneği
Out-of-School Learning Environments in Visual Arts Education: Example of Safranbolu
- 3835/3852 | Yavuz Selim BAYBURTLU
Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planlarına Yansımaları
Reflections of out-of-School Learning Environments on Unitized Turkish Lesson Annual Plans
- 3853/3873 | Aykut GÜNLÜ & Aslı UZ BAŞ
Genişletilmiş Benlik Kuramı Bağlamında Nomofobi
Nomophobia in the Context of Extended Self Theory
- 3874/3900 | Ferhat ÖZBAY & Bekir Sami OĞUZTÜRK & Aykut SEZGİN
Gelişmiş ve Gelişmekte Olan G20 Ülkelerinin İnovasyon Çıktılarını Etkileyen Faktörlerin Bilgi Üretim Fonksiyonu ile Analizi
Analysis of Factors Affecting Innovation Outputs of Developed and Developing G20 Countries Using the Knowledge Production Function

- 3901/3929 Ahmet Yağmur ERSOY & Metin SAYGILI & Semanur YALÇIN
Marco Polo Seyahatnamesinde Uluslararasılaşma Yaklaşımlarının İzini Sürmek
Tracing Internationalization Approaches in the Travels of Marco Polo
- 3930/3950 Hakan HOTUNLUOĞLU & M. Taylan YAVUZER
Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye (2000:Q1 -2019:Q3)
The Relation that between External Debt and Economic Growth: Turkey (2000:Q1-2019:Q3)
- 3951/3965 Kezban TALAK
Yönetim ve Organizasyon Bilimi Açısından Âşıkpaşazade Tarihinin İncelenmesi
An Examination of the History of Âşıkpaşazade in Terms of Management and Organization Science
- 3966/3987 Şadi Taha SÜNGÜ & Serkan DİLEK
Katılım Bankaları ile Konvansiyonel Bankaların İşleyişlerine Yönelik Müşteri Algı Farklılıklarının Analizi
The Analysis of Perception Differences Between Operations of Participation and Conventional Banks
- 3988/4015 Çetin POLAT & Kadir Özgür PEKER
Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Değerlendirme
Globalization and Economic Growth Relationship: An Evaluation the case of Turkey
- 4016/4042 Şenol ÖZTÜRK
Ahlak ve Sosyal Refah İlişkisi: Güney Afrika Örneği
Morality and Social Welfare Relationship: South African Case
- 4043-4058 Ayçin ÖNER
Klâsik Türk Mûsikisinde Ses Açma Egzersiz Teknikleri
Voice Exercise Techniques in Classical Turkish Music
- 4059-4087 Duygu ÇELİK & Gözde YÜKSEL
Mûzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Çok Yönlü İncelenmesi
Versatile Analysis of Scale Development Studies Conducted With in the Scope of Music Education

- 4088-4120 | Meral DEVECİ & E. Seda KOÇ
Öğrenme Güçlüğü Konusunda Yayınlanmış Makalelerin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, WOS ve TR Dizin Örneği
A Comparative Analysis of Articles Published on Learning Difficulties, WOS and TR Dizin Example
- 4121-4153 | Mehmet Şükrü NAR
Siyasal Bir Ritüel Olarak Seçimler: Türkiye Örneği
Elections as a Political Ritual: The Case of Turkey
- 4154/4166 | Hasan BARDAKÇI & Aylin ERDOĞDU & Abdulkadir BARUT
G-7 ve E-7 Ülkelerinde Lojistik Performans, Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi
Relationship between Logistics Performance, Economic Growth and Financial Development in G-7 and E-7 Countries
- 4167-4183 | Aitmammat KARIEV
Kırgız Halkının Nişanlılık ile İlgili Örf-Âdetlerinin İslam Hukuku Açısından Analizi (18-19.yy.)
An Analysis of Kyrgyz Traditional Betrothal in Terms of Islamic Law (18th-19th-cc.)
- 4184-4203 | Selim İNANÇLI & Özgür ALBAYRAK DEMİR
Kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri: ülke örnekleri
Effects of Credit Grades on Direct Foreign Capital Investments
- 4204/4221 | Aylin SALTÜRK & Cumhur GÜNGÖR
COVID-19 Döneminde Öğrencilerde Topluluk Hissi ve Çevrimiçi Uzaktan Eğitimin İncelenmesi
Community Feeling in Students During COVID-19: An Investigation on Online Distance Learning

itobiad

-
- 4222/4226 | Yayın Esasları/Writing and Publishing Policies
Publication Principles & Representation of Footnotes and Reference

Editör / Editor

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi - Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad] yayın hayatına başladığı ilk süreçten günümüze kadar uluslararası birçok platformda kendi adını hissettirmiş ve ilk günkü heyecanla bu azmini sürdürmeye devam eden bir dergidir. Siz akademisyenlere hizmet gayesi taşıyan bu dergi ilk günkü gibi yayın politikasından asla taviz vermeden başarılı bir şekilde 9. Yılını tamamlamıştır.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sosyal Bilimler alanında Ulusal ve Uluslararası bilinirliği olan birçok veritabanı, indeks ve kütüphanelerde yerini almış bir dergidir. Bu sahada hazırlanmış tüm bilimsel çalışmalara önem vermekte, hazırlanmış tüm bilimsel çalışmaları takdir etmekte ve tüm bilimsel çalışmaları titizlikle dikkate almaktadır. Dergide ilk günden bu güne 1232 çalışma yayınlanmış olup, 640 adet ise reddedilmiştir.

DergiPark Sisteminde yapılan (2016) yeni güncelleme sonrasında 31.12. 2020 tarihine kadar 2.573.913 kişi makale indirimi yapmıştır.

Tüm Akademisyenlere ilim ve huzurla dolu, sağlık ve afiyetle geçecek yeni bir yıl temenni ediyoruz.

Teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU

Editör

[itobiad], 2020, 9 (5): 3086/3103

**Altın Fiyatlarının BIST100 Endeksi Üzerine Etkisinin VAR Modeli
ile Analizi**

Analysis of the Effect of Gold Prices on BIST100 Index with VAR
Model

Kübra KAKACAK

Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Graduate Student, Anadolu University, Graduate School of Social Sciences
kubrakacak@anadolu.edu.tr / orcid.org/0000-0003-3568-3422

Ekrem MERİÇ

Öğretim Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi
Lecturer, Anadolu University, Open Education Faculty
emeric@anadolu.edu.tr / orcid.org/0000-0001-6256-8249

Ethem ESEN

Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Associate Professor, Anadolu University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences
etheme@anadolu.edu.tr / orcid.org/0000-0002-5356-1798

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 27.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 14.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 14.10.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Kakacak, K , Meriç, E , Esen, E . (2020). Altın Fiyatlarının BİST100 Endeksi Üzerine Etkisinin VAR Modeli ile Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3086-3103 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/743616>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Altın Fiyatlarının BİST100 Endeksi Üzerine Etkisinin VAR Modeli ile Analizi

Öz

Türkiye’de bir tasarruf sahibi pay senedi yatırımlarında genellikle BİST100 endeksini dikkate alır. Çünkü BİST100, Borsa İstanbul’da işlem hacmi bakımından en yüksek 100 hisse senedinin göstergesidir, piyasa kapitalizasyon oranı yüksektir ve Türkiye borsası için baz gösterge olarak kabul edilir. Bu nedenle, borsa ile ilgilenen tasarruf sahipleri için bu endeksin göstermiş olduğu değişimler önemlidir. BİST100 endeksi, yatırım yapacaklar için öncü bir gösterge olarak kabul edilir. Yatırımcılar BİST100 göstergesinin değişimlerine göre, yatırım tercihlerinde değişiklikler yapabilir.

Altın ise, hisse senetleri gibi bir yatırım aracıdır. Altın fiyatları, finans piyasalarındaki değişimlerden kolay etkilenir. Bu etkiye neden olan bazı faktörler bulunur. Söz konusu faktörlerdeki değişimler piyasada, altına olan arz ve talebi kolayca etkileyebilir ve bu durumda altın fiyatlarında dalgalanmalar meydana gelir. Altın fiyatları içerisindeki bu dalgalanmalar, farklı yatırım araçlarına yönelmeye neden olabilir. Arz-talep dengesi değişimleri ile altından farklı bir yatırım aracına eğilim olabilir.

Altın ve pay senetleri yatırım aracı olarak görülür. Bu iki makro ekonomik değişkenin yatırım aracı olarak görülmesi nedeniyle aralarındaki ilişki incelenmelidir. Bu çalışmada makroekonomik değişken olarak görülen altının pay senedi fiyatları üzerindeki etkisi araştırılmak istenmiştir. Altının BİST100 endeksine ne ölçüde etkisi olduğu değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, yatırım yapanlar için altın fiyat değişimleri ile BİST100 endeksi fiyat değişimleri arasında herhangi bir nedenselliğin olup olmadığını araştırmaktır. Bu çalışmada hem altın fiyatları hem de BİST100 için 2016 Ocak – 2019 Aralık arasındaki dönem kapsayan 49 aylık veri setleri kullanılmıştır. Toplanmış olan veriler doğrultusunda uygun VAR modeli kurulması için EViews10 yazılımı aracılığı ile birim kök testleri, otokorelasyon, değişen varyans ve normallik testleri yapılmıştır. Bu dört test sonucunda elde edilen VAR modeli üzerinde Granger nedensellik testi, etki-tepki testi ve varyans ayrışması testleri uygulanmıştır. Çalışma sonucunda altın fiyatlarındaki bir değişimin BİST100 endeksini ve aynı zamanda BİST100’de meydana gelen değişimin altın fiyatlarını etkilemediği, bu iki değişkenin birbirinin nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Altın, BİST100, VAR, Nedensellik, Etki-Tepki, Varyans Ayrıştırması

Analysis of the Effect of Gold Prices on BIST100 Index with VAR Model

Abstract

In a savings own shares of stock investments in Turkey usually considers the BİST100 index. Because BİST100, is indicative of the highest exchange 100 shares in terms of volume of transactions in Istanbul stock Exchange, Turkey's ratio of market capitalization is high and is considered as the base index for the stock

market. For this reason, the changes that this index shows are important in the stock market. BIST100 index is considered as a leading indicator for investors.

Gold prices are easily affected by changes in the financial markets. There are some factors that cause this effect. Changes in these factors can easily affect the supply and demand for gold in the market, and fluctuations in gold prices occur. These fluctuations in gold prices may lead to different investment instruments. Due to the supply-demand balance changes, there may be a tendency to a different investment tool from gold. Although gold was used as money in the past, it has become an investment tool today. Today, gold has an important place in people's investments.

In this study, it is aimed to investigate the effect of gold on stock prices. The aim of this study is to investigate whether there is any causality between gold price changes. In line with the data collected, unit root tests, auto correlation, heteroscedasticity and normality tests were carried out through the EViews10 software to establish an appropriate VAR model. Granger causality test, impulse-response test and variance decomposition tests were applied on the VAR model obtained as a result of these four tests. As a result of the study, it was concluded that a change in gold prices does not affect the BIST100 index and also the change in BIST100, and these two variables are not the cause of each other.

Keywords: Gold, BIST100, VAR, Causality, Impulse-Response, Variance Decomposition

Giriş

Finansal sistemlerin işleyişini yerine getirebilmesi için kaynakların verimli yatırımlara dönüştürülmesi gerekmektedir. Aksi halde, finansal sistemin ve piyasaların işleyişinde sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Fon veya tasarruf olarak da belirtilen kaynakların, finansal sisteme katılmasında bireysel ve kurumsal yatırımcıların rolü önemlidir. Çünkü yatırımcılar küçük kaynakları doğru ve etkili hamlelerle büyütebilir.

Fon getirisi sağlamak isteyen mevcut ve potansiyel yatırımcılar, farklı yatırım araçlarına yönelmektedir. Geçmişten günümüze kıymetli bir maden olan altın ve bir yatırım türü olarak pay senetleri, yatırım araçlarına örnek olarak gösterilebilmektedir. Altın ve pay senetlerindeki arz-talep dengesi, piyasalarda meydana gelen değişimlerden etkilendiği gibi bu iki yatırım aracında meydana gelen değişimler de birbirlerini etkileyebilmektedir.

Yatırımcılar için sermaye piyasalarında birçok pay senedi bulunmakla birlikte, Türkiye’de bir yatırımcı pay senedi yatırımlarında genellikle BIST100 endeksini dikkate almaktadır. Bunun nedenleri olarak BIST100’ün Borsa İstanbul’da işlem hacmi bakımından en yüksek 100 pay senedinin göstergesi olmasını, piyasa kapitalizasyon oranının yüksek olmasını ve Türkiye borsası için temel gösterge olarak kabul edilmesini (Uçan vd. 2017, s. 510) sıralamak olasıdır. Bu nedenle, pay senedi yatırımcıları için bu

endeksin göstermiş olduğu değişimler önem taşımaktadır. Bu değişimler Türk borsası ve ekonomisinin performans göstergeleridir. BİST100 endeksi, yatırım yapacaklar için öncü bir gösterge olarak kabul edilmekte, yatırımcılar BİST100 göstergesinin değişimlerine göre, yatırım tercihlerinde değişiklikler yapabilmektedir.

Altın ise, pay senetleri gibi bir yatırım aracı olup, altın fiyatları finansal piyasalardaki değişimlerden kolayca etkilenebilmektedir. Bu etkiye neden olan bazı faktörler bulunmakta olup, bu faktörlerdeki değişimler piyasada, altına olan arz ve talebi kolayca etkileyebilmekte (Elmas ve Polat, 2014, s.172) ve bu durumda altın fiyatlarında dalgalanmalar meydana gelmektedir. Altın fiyatlarındaki bu değişim, alternatif yatırım araçlarına yönelmeye neden olmakta, arz-talep dengesi değişimleri ile altından farklı bir yatırım aracına eğilim olabilmektedir. Altın, geçmişte bir değişim aracı olarak kullanılmasına rağmen günümüzde bir yatırım aracı halini almış, günümüzde yatırımcılar için önem kazanmıştır. Altın, yatırım yapmak isteyen tasarruf sahipleri için genellikle güvenli bir yatırım aracı olarak görülür.

Yatırımcılarda temel amaç, getiri elde etmektir. Bu nedenle yatırımcılar, yatırım araçlarının değer değişimlerini izlemekte, değerinde azalma var ise satın alma, değer artışı olduğunda satma eğiliminde olmaktadır. Türkiye’de yatırım araçları içerisinde altın büyük bir öneme sahiptir. Altın, Türk toplumunun her kesiminde düşük riskli bir yatırım aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle Türk toplumunda büyük bir çoğunluğun yatırım aracı olarak benimsediği altının fiyatı ve altın fiyatlarındaki değişimler önem kazanmaktadır. Piyasaların genel işleyişi ile ilgilenen yatırımcılar ise hem altın fiyatlarını hem de borsa endekslerini özellikle temel endeks olarak kabul edilen BİST100 endeksini takip etmektedir. Makroekonomik değişkenler arasında sayılan bu iki gösterge (Albayrak vd., 2012, s. 8) ile ilgili değişimlere veya sadece borsa endekslerine önem veren yatırımcılar açısından altın fiyatlarındaki değişimlerin, borsa endeksleri üzerine bir etkisinin olup olmayacağı araştırılmakta, yorumlanmakta, bu doğrultuda yatırım araçları arasında geçişler söz konusu olmaktadır. Bu noktada yatırımcılar, altın fiyat değişimlerinin BİST100 endeksi üzerindeki etkisini ve bu etkinin fiyat hareketlerini ne yönde etkilediğini dikkate alarak yatırım kararı almak isteyeceklerdir. Altın fiyatlarındaki değişime bağlı olarak BİST100 endeksinde ortaya çıkan değişimler yatırım kararlarında büyük önem taşımaktadır. Bu etkinin gözlenmesi için teknik bir analiz yapılmalıdır. Bu çalışmada, kullanılan VAR analizi tekniği yardımıyla altın fiyatının BİST100 üzerine etkisinin incelenmesi amaçlanmış, yatırımcıların belirtilen iki yatırım tercihi arasındaki tercihleri araştırılmış, özellikle altın fiyatının düşmesi durumunda kazancını arttırmak isteyen yatırımcının BİST100 kapsamındaki pay senetlerine yönelip, yönelmediğinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Literatür Taraması

Araştırma konusuna yönelik çalışmalar incelendiğinde, çoğunlukla altın fiyatlarının petrol fiyatları üzerine, pay senetleri üzerine ve döviz kurları üzerine etkileri incelenmiştir. Bu çalışmada analizi amaçlanan “altın fiyatlarının BIST100 üzerine etkileri” konusuna yardımcı olması amacı ile alanda yapılan çalışmalardan bazıları incelenmiştir. Bu kapsamda incelenen çalışmaların veri setlerinin dönemleri ve bu verilerin analizinde kullanılan yöntemlere ve çalışma sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmesi amaçlanmıştır.

Gilmore vd. (2009) yaptıkları çalışmada, 1996-2007 yılları arasındaki dönemde iki altın fiyat serisi (Londra’daki sabah ve öğleden sonra verileri) ile iki altın madenciliği şirketi pay senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu değişkenler arasında eş bütünleşme bulunmuştur. Kurulan VAR modeli ile belirtilen seriler arasında yüksek derecede bağımlılık olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. (Gilmore vd., 2009).

Sujit ve Kumar’ın (2011) çalışmasında altın fiyatı, pay senedi getirileri, döviz kuru (DTWEXM¹) ve petrol fiyatı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma kapsamında, 2 Ocak 1998 ve 5 Haziran 2011 dönemi günlük verileri zaman serisi olarak kullanılarak, VAR tekniği yardımıyla bu değişkenler arasında dinamik bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan model değişkenler arasında uzun dönemde zayıf bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, altın fiyatlarındaki dalgalanmaların petrol ve diğer endekslerden daha çok kendisine bağlı olduğu ortaya konmuştur. Ancak altın fiyatlarındaki dalgalanma WTI² endeksini etkilemektedir (Sujit ve Kumar, 2011, s. 158).

Subarna ve Zadeh, (2011) farklı makro ekonomik göstergeler kullanarak yaptıkları çalışmada altın fiyatı, dolar kuru, petrol fiyatları ve Dow Jones endeksinden seçilen pay senetlerinin getirileri ve getirilerin volatilitesi arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışmada, yirmi yıllık döneme ilişkin günlük veri kullanılarak, bu makro değişkenler için eş bütünleşme, ortak eğilim, Granger nedensellik ve volatilité dağılımının varlığı incelenmiştir. İlk istatistiksel sonuçlar, aralarındaki ortak hareketlerin olası varlığını, ancak göstergelerin hepsinin aynı yönde hareket etmediğini göstermiştir. Petrol fiyatı ve döviz kurlarının diğer değişkenlerden etkilenmesi olası iken, pay senedi fiyatı ve altın fiyatının kendi kendine hareket etme olasılığının daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. (Subarna ve Zadeh, 2011, s. 116).

Bhudia ve Das’ın (2012) yapmış olduğu çalışmada, Hindistan’da altın fiyatlarındaki volatilité (oyunaklık) ve altın fiyatları ile borsa getirileri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada, NSE³’ye göre yerel

¹ Trade Weighted Exchange Rate Index

² Ham Petrol Endeksi

³ National Stock Exchange of India : Hindistan Ulusal Borsası

altın fiyatları ve borsa getirileri göz önünde bulundurularak, Vektör Hata Düzeltme Modeli yardımıyla Granger nedenselliği Nisan 2001 - Mart 2011 dönemi için araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, Hindistan'da analiz için seçilen dönemin zaman serilerinde seçilen değişkenler arasındaki nedensellik sonucu ve gösterge olarak alınmış olan altın fiyatlarının borsa getirilerine neden olduğu ortaya konmuştur. Sonuçlar, küresel mali kriz döneminde ve sonrasında altın fiyatlarının ve pay senedi fiyatlarının birlikte hareket ettiğini göstermiştir. Hint halkı altını sadece mücevher olarak değil, aynı zamanda pay senetleri ve tahvillere yapılan yatırım gibi önemli bir yatırım şekli olarak da görmeye başlamıştır. Bu çalışmanın sonucuna göre Hintliler için altın, pay senetleri ve tahvillerden daha çekici olmuştur. Bu durum küresel kriz dönemi ve sonrasında altın fiyatlarının, pay senedi fiyatları ile birlikte hareket etmesinin nedenini oluşturmaktadır (Bhunja ve Das, 2012).

Narang ve Singh'in çalışmasında (2012), altın fiyatı ile Sensex⁴ arasında 10 yıllık bir süre için (2002-2012) tek yönlü veya çift yönlü ilişkinin varlığını araştırılmıştır. 2002-2007 yılları arasında pay senedi getirileri ile altın fiyatı arasında pozitif bir korelasyon bulunmuş, ancak 2008 ve 2011'de ABD'de yaşanan ekonomik kriz nedeniyle korelasyon olmadığı ortaya konmuş, korelasyon ile Johansen eş-bütünleşme testi kullanılarak bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Granger nedensellik testinin sonuçları, Sensex endeksinin getirilerinin altın fiyatında artışa ve altın fiyatındaki artışın Sensex'te artışa yol açmadığını ortaya koymuştur (Narang ve Singh, s. 37).

Mohd vd. 2013 tarihli çalışmasının temel amacı, Malezya'daki altın fiyatı, petrol fiyatı ve İslami borsa arasındaki ilişkiyi VAR modeli ile incelemektir. Çalışmanın analizinden, İslami pay senedi fiyatlarının (FBMES) ham petrol fiyatı (COP) ve Kijang altın fiyatı (KGP) ile önemli uzun dönemli bir ilişki göstermediği sonucuna varılmıştır. Bu durum, altın ve petrol fiyatlarının uzun vadede Malezya'daki İslami pay senedi fiyatları üzerinde değişiklikleri öngörmek için geçerli değişkenler olmadığını kanıtlamaktadır (Mohd, vd. 2013, s. 178).

Mukhuti (2013) çalışmasında, 2 Ocak 1991 ile 10 Ağustos 2012 dönemi için Hindistan'daki altın fiyatı ve pay senedi fiyat endeksleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, borsa veya dolar fiyatının düştüğü dönemlerde, altının güvenli bir yatırım aracı olarak görüldüğü ve belirtilen dönemlerde altın fiyatlarının arttığı bulgusuna ulaşmıştır. (Mukhuti, 2013, s. 13).

Kök ve Uyğur (2014) çalışmalarında, Ocak 2005-Aralık 2015 dönemi aylık BIST100 verileri, Brent petrolü, Amerikan Doları ve altın fiyatları arasındaki ilişkiler arbitraj fiyatlama teorisi kapsamında VAR modeli ile incelenmiştir. Bu çalışmada yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre, ele alınan altın fiyatları bağımlı değişken olarak seçildiğinde BIST100 ve dolar ile altın

⁴ Bombay Borsası Endeksi

fiyatları arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konmuştur (Kök ve Uygur, 2014, s. 20).

Doğru ve Uysal (2015) çalışmalarında, Türkiye'deki altın fiyatları ve BIST100 zaman serilerini Ocak 2001-Eylül 2012 tarihleri arasındaki aylık verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Bu çalışmada, analiz yöntemi olarak Johansen eş bütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda, 2008 krizi öncesinde BIST100 endeksi ve altın fiyatı endeksi arasında pozitif eğilimli bir ilişki, 2008 krizi sonrası dönemde ise bu iki endeks arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğu ortaya konmuştur. Başka bir ifade ile, 2008 kriz sonrasında altın fiyatının yükselmesi BIST100 endeksinin düşmesi anlamına gelmeye başlamıştır (Doğru ve Uysal, 2015, s. 252).

Coşkun ve Ümit'in 2016 tarihli çalışmasında, BIST100 pay senedi endeksi getirisi ile altın fiyatı, döviz kuru, mevduat faiz oranı ve reel konut fiyat endeksi arasındaki ilişki, Ocak 2000-Temmuz 2004 arasındaki aylık veriler kullanılarak, Johansen ve Maki testleri yardımıyla incelenmiştir. Testler sonucunda elde edilen bulgulara göre, Türkiye'de BIST100 pay senedi endeksi ile altın fiyatı, döviz kuru, mevduat faiz oranı ve reel konut fiyat endeksi arasında uzun vadeli bir bağ bulunamamıştır (Coşkun ve Ümit, 2016, s. 61).

Elmastaş ve Aktürk (2016) çalışmalarında, Ocak 2005-Nisan 2015 dönemi aylık verileri kullanılarak, Türkiye'de altın fiyatlarını etkileyen ekonomik göstergeler VAR analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda, altın fiyatlarının en çok petrol fiyatları değişkeninden, en az ise faiz oranları değişkeninden etkilendiği ortaya konmuştur (Elmastaş Gültekin ve Aktürk Hayat, 2016, s. 622).

Kamışlı vd. 2016 tarihli çalışmalarında ticarete konu olan malların (emtia) getirisinin finans sektörü üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Yapılan çalışmada altın, petrol ve gümüş getirilerinde meydana gelen değişimlerin, Avrupa finans sektörü getirileri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırma için Hatemi-J asimetrik nedensellik testi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Asimetrik nedensellik testi sonucuna göre, Avrupa ülkeleri finansal sektör getirilerinin, altın, petrol ve gümüş getirilerinden daha fazla asimetrik bir bağ bulundurduğunu göstermektedir. Bu sonuca ek olarak, çalışmada yatırımcıların pozitif şoklara negatif şoklardan daha fazla tepki verdiği de ortaya konmuştur (Kamışlı, vd., 2016).

Yöntem

Araştırmanın temel amacı, altın fiyatlarının BIST100 pay senedi fiyatları üzerindeki etkisini ve bu iki değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Çalışma kapsamında Thomson Reuters Datastream veri tabanından elde edilen veriler, Vector Autoregressive (VAR) modeli ve Eviews 10 programı yardımı ile analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın temel hipotezleri şu şekildedir;

H₀: Altın fiyatlarındaki değişimlerin BİST100 endeksi üzerine etkisi yoktur.

H₁: Altın fiyatlarındaki değişimlerin BİST100 endeksi üzerinde etkisi vardır.

Hipotezlerin analizine başlarken ilk olarak altın fiyatı ve BİST100 olarak seçilmiş olan her iki değişkenin zaman serileri incelenmiştir. Bu serilerin durağanlıklarının test edilmesi için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır.

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \alpha_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

ΔY_t : Durağanlığı test edilecek olan zaman serisini,

μ ve β : Söz konusu zaman serisindeki düzenli bir eğilimin varlığını belirleyen katsayıları,

ε_t : Tesadüfi hatayı göstermektedir.

Eşitlik (1), ADF testi eşitliği olarak bilinmektedir. ADF testinde sıfır hipotezi yani H₀ test edilir. Sıfır hipotezi (H₀) reddedildiğinde, ADF testi için birim kök bulunmadığı diğer bir ifade ile söz konusu zaman serisinin durağan olduğu sonucuna ulaşılır (Elmastaş Gültekin & Aktürk Hayat, 2016, s. 615).

Genel olarak durağanlık; bir zaman serisi için ortalaması ve varyansı zaman içinde sabit olan ve iki zaman arasındaki kovaryans değerinin gerçek zamana bağlı değil sadece iki zaman aralığı arasındaki mesafeye veya gecikmeye bağlı olması durumu olarak ifade edilebilir (Gujarati ve Porter, 2010, s. 381).

$$\Delta Y_t = A_1 + A_2 t + A_3 Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Durağanlığın tespiti için uygulanan birim kök testi denklem (2)'deki gibi ifade edilirse; H₀ hipotezi, A₃ 'ün katsayısının sıfır olmasıdır ve bu zaman serilerinin durağan olmadığını gösterir. Buna da birim kök testi denir. Bu çalışmada, A₃ 'ün sıfır olduğunu test etmek için Augmented Dickey-Filler (ADF) olarak bilinen birim kök testi uygulanmıştır. Hesaplanan A₃ 'ün değeri bu çalışma için seçilmiş olan %10 kritik değerinden büyük olursa, birim kök hipotezi reddedilir yani zaman serisi durağan olarak kabul edilir. Eğer hesaplanan A₃ değeri kritik değerden küçük olursa bir sonraki VAR modeli uygulanarak durağanlık sağlanana kadar devam ettirilir (Gujarati & Porter, 2010, s. 382).

ADF testi yapılırken gecikme sayısının bulunmasında yararlanılan Akaike bilgi kriteri (AIC), Hannan-Ouinn bilgi kriteri (HQIC), Schwarz bilgi kriteri (SIC) gibi bazı bilgi kriterleri bulunmaktadır. Bu çalışmada Schwarz bilgi kriteri (SIC) dikkate alınmıştır.

ADF ile bulunan durağan zaman serilerinin VAR modeli, sırasıyla otokorelasyon, değişken varyans, normallik ve kök çember testlerine tabi tutularak, VAR modelinin doğru olup olmadığı test edilmektedir. Bu çalışmada dört aşamayı da sağlayan doğruluğu kanıtlanmış olan VAR modeli ile altın fiyatlarının BİST100 üzerine etkisi analizine başlanmıştır. Doğruluğu kanıtlanmış VAR modeli ise sırasıyla nedensellik, etki-tepki ve varyans ayrıştırması analizlerine tabi tutulmuştur. Etki-tepki analizi ile söz konusu değişkenlere bir birimlik şoklar uygulanırsa, değişkenlerin vereceği tepkilerin ne olacağı ölçülmüştür. Varyans ayrıştırması ile söz konusu her bir değişkenin varyansında ortaya çıkan değişimin kendi gecikmesi tarafından hangi yüzdesinin karşılandığı veya diğer değişken tarafından karşılanma yüzdesi araştırılmıştır.

Veri Seti

Bu çalışmada, Ocak 2016 – Aralık 2019 arasındaki aylık külçe altın satış fiyatları (gr) ile BİST100 kapanış endeksi fiyatlarına ait veriler kullanılmıştır. Bu iki yatırım aracı arasındaki fiyat dalgalanmalarında gerçekleşen değişimlerin etkileşimini analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Bu amaçla eş bütünleşme testi ile Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Granger nedensellik testinin daha iyi sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu nedenle, bu çalışma için altın ve BİST100 değişkenlerinin arasındaki ilişkinin analizinde VAR modeli tercih edilmiştir. VAR modeli yardımı ile belirtilen iki değişken arasındaki ilişki ve altın fiyatlarının BİST100 endeksi üzerindeki etkileri gözlemlenmiştir. Ayrıca, seçilen veri seti zaman aralığında piyasada meydana gelen olayların bu değişkenler arasındaki ilişkiye olan etkisi de analize dahil edilmiştir.

Ampirik Bulgular

Bu çalışmada, altın fiyatlarının BİST100 endeksi üzerindeki etkisi VAR modeli ile analiz edilmiştir. Bu amaçla çalışmada önce serilerin durağan olup olmadıkları Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi kullanılarak araştırılmış, daha sonra, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı ve yönünü incelemek için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Daha sonra etki-tepki ve varyans ayrıştırması testleri yapılarak çalışılmıştır.

Birim Kök Testi Sonuçları

Bir zaman serisinin birim kök içerip içermediğine, serinin durağanlığına bakılarak karar verilmektedir. Diğer bir ifade ile zaman serisinin zaman içerisinde değişime uğramıyor olması, serinin durağan olduğunu gösterdiği gibi serinin birim kök içerdiğini de göstermektedir (Koyuncu, 2018, s. 621).

$$X_t = pX_{t-1} + U_t \quad (3)$$

Denklem (3) ile zaman serileri için birim kök testi uygulanabileceği gibi bu çalışmada kullanılmış olan “Eviews” programı gibi yazılımlar ile de belirtilen serilerin birim kök testi yapılabilmektedir. Bu çalışmada ADF olarak bilinen ve yaygın olarak kullanılan birim kök testi tercih edilmiştir. ADF birim kök testine göre altın ve BİST100 değişkenleri olasılık değerleri Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1: BİST100 ve Altın için Birim Kök Testi

Seri	Olasılık
BİST100	0,4200
ALTIN	0,9699

Denklem (3) de yer alan “p” değerinin birim kök testi için hipotezleri şu şekildedir;

H₀: Olasılık Değeri > %10 Seri durağan değildir ve birim kök içerir.

H₁: Olasılık Değeri < %10 Seri durağandır ve birim kök içermez.

Tablo 1’de denklem 3 doğrultusunda BİST100 ve altın değişkenlerinin zaman serilerine birim kök testi sonuçları görülmektedir. Uygulanan birim kök testine göre söz konusu seriler birim kök içermektedir dolayısıyla seriler durağan değildir. Bu doğrultuda H₀ hipotezi kabul edilir. Çalışmada analizin tamamlanması için serilerin durağan olması gerekmektedir ve bu nedenle belirlenmiş olan %10 güven aralığına göre serilerin durağanlaştırılması için farkları alınmalıdır. Birinci dereceden farkları alınan altın ve BİST100 serilerinin olasılık değerleri %10’dan küçük olduğu için seriler durağanlaşmıştır ve birim kök içermemektedir.

Otokorelasyon Testi Sonuçları

Birim kök testi uygulanan ve farkı alınarak durağanlaştırılan seriler için otokorelasyon testi uygulanmaktadır. Bu çalışmada on gecikmeli otokorelasyon testi yapılmıştır. Bu test için söz hipotezler şu şekildedir;

H₀: Olasılık değerlerinin her biri > %10 ise, seri için otokorelasyon değeri vardır.

H₁: Olasılık değerlerinin her biri < %10 ise, seri için otokorelasyon değeri yoktur.

Bu çalışmada VAR (2) modeli için uygulanmış olan on gecikmeli otokorelasyon testine göre H₀ red edilmiştir. VAR (2) modeline göre tüm olasılık değerleri %10’dan büyük değildir. Tüm olasılık değerlerinin %10’dan büyük olması için sırasıyla VAR (1,2,3,4,5) modelleri denenmiştir

⁵ (Koyuncu, 2018)

ve on gecikmeli VAR (5) modeli için tüm olasılık değerleri %10 üzerinde bulunmuştur. Bu değerler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: VAR (5) Modeli için Otokorelasyon Testi

Gecikme	Olasılık Değerleri
1	0.3304
2	0.6407
3	0.9585
4	0.5232
5	0.1714
6	0.2743
7	0.1430
8	0.3784
9	0.6958
10	0.6109

Tablo 2’de verilen tüm olasılık değerlerinin %10’dan fazla olduğu VAR (5) modeli için otokorelasyon sorunu yoktur ve H_0 hipotezi kabul edilir.

Değişen Varyans Testi Sonuçları

Otokorelasyon sorununun olmadığı VAR (5) modeli için değişen varyans testi yapılmıştır. Değişen varyans testine tabi tutulan VAR (5) modeli için olasılık değeri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Değişen Varyans Testi Sonucu

Joint test					
Chi-sq	df	Prob.			
49.29335	60	0.8366			

Individual components:					
Dependent	R-squared	F(20,21)	Prob.	Chi-sq(20)	Prob.
res1*res1	0.231626	0.316523	0.9937	9.728311	0.9728
res2*res2	0.506191	1.076328	0.4333	21.26002	0.3820
res2*res1	0.500112	1.050471	0.4547	21.00471	0.3969

Olasılık değerinin (Tablo 3’de “Prob.” değeri) %10 güven aralığından büyük çıkmıştır bu nedenle değişen varyans sorunundan söz edilemez. BİST100 ve

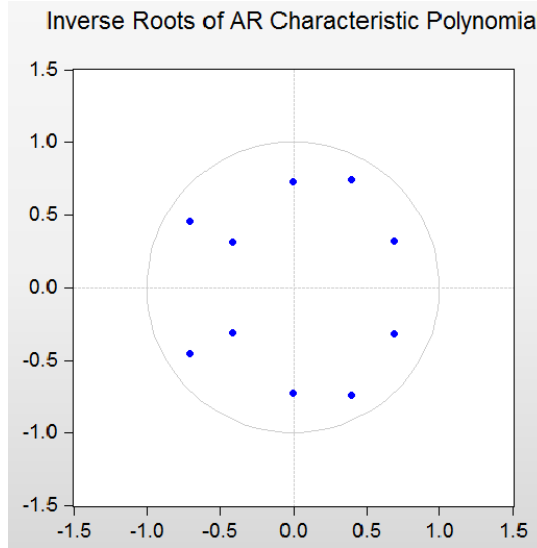
altın fiyatları zaman serileri için kurulmuş olan VAR (5) modeline göre hem otokorelasyon hem de değişken varyans sorunu bulunmamıştır. Bu nedenle analize VAR (5) modeli ile devam edilmiştir.

Normallik Testi Sonuçları

Otokorelasyon ve değişken varyans sorunu olmayan VAR (5) modeli için normallik testi uygulanmıştır. Normallik testine göre belirtilen VAR modeli için normallik belirlenen güven aralığı olan %10'dan büyük çıkmıştır ve normallik sorunu yoktur.

Birim Kök Grafiği Sonucu

VAR (5) modelinde iki değişkenli analiz için model ve değişken sayısı çarpımı yani bu analiz için $5 \times 2 = 10$ kök bulunmaktadır. Bu on kökün birim çember içerisinde bulunması gerekmektedir. Bu çalışma için yapılmış olan birim kök grafiği Grafik 1'de verilmiştir.

Grafik 1: Birim Kökler Grafiği

Eğer köklerden biri bile çember dışında veya çember çizgisi üzerinde olsaydı kurulmuş olan VAR (5) modeli için durağanlık söz konusu olamayacaktı. Kurulmuş olan model için toplam on kökün tamamı çember içerisinde bulunduğu seriler durağan kabul edilmiştir. Bu aşamadan sonra durağan olarak kabul edilen seriler için nedensellik, etki-tepki ve varyans ayrıştırması testleri yapılmıştır.

Bu aşamaya kadar yapılan birim kök, otokorelasyon, normallik ve birim kök çember testlerinde, testin doğruluk gecikmesinin bulunması amaçlanmıştır. Bu aşamadan sonra durağan olarak kabul edilen seriler için nedensellik, etki-tepki ve varyans ayrıştırması testleri uygulanmıştır.

Nedensellik Testi

Nedensellik testinde, kullanılan değişkenlerin zaman serilerini durağanlaştırdıktan sonra aralarında bir neden sonuç ilişkisinin varlığı test edilmektedir. Eğer bir neden sonuç ilişkisi söz konusu ise bu ilişkinin yönü belirlenmektedir. Bu çalışmada yapılan Granger nedensellik test sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Granger Nedensellik Testi Sonucu

Dependent variable: DBIST100			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DALTIN	8.697995	5	0.1217
All	8.697995	5	0.1217

Dependent variable: DALTIN			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DBIST100	7.139019	5	0.2105
All	7.139019	5	0.2105

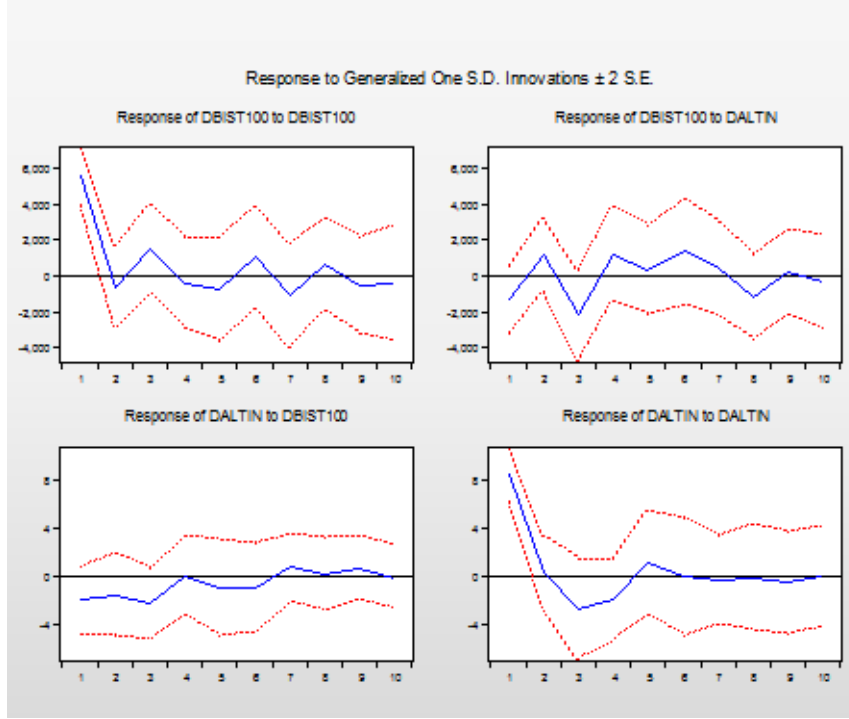
Granger nedensellik testine göre sonuçlar “alt satırdaki değişken üst satırdaki değişkenin nedenidir” şeklinde yorumlanmaktadır. Nedenselliğin kabulü için belirlenmiş olan güven aralığı esas alınır ve güven aralığının üzerinde kalan olasılık değeri için nedensellik bulunmaz. Bu bilgiler doğrultusunda Tablo 4’e bakıldığında, Altın ile BİST100 arasında ve BİST100 ile Altın arasında bulunan olasılık değerleri, belirlenmiş olan %10 güven aralığından büyük olduğu için ne tek yönlü ne de karşılıklı bir nedensellik bulunamamıştır.

Etki-Tepki Testi

Etki-tepki testleri, seçilen bir değişkene gelecek bir birimlik şokun diğer değişkeni nasıl etkileyeceğini veya diğer değişkenin nasıl cevap vereceğini ölçmektedir. Bu çalışmada yapılan etki-tepki analizi “Monte Carlo Standart Hata ve Genelleştirilmiş Etki” seçenekleri ile yapılmıştır. Monte Carlo standart hata seçiminin nedeni, güven aralıkları ile benzerlik içermesi içindir. Genelleştirilmiş etki seçimi ise, sonuçların değişken seçimine göre farklılaşmaması için seçilmiştir. Çünkü VAR modelinin zayıflığı olan değişken sıralamasına göre sonuçların farklılaşmaktadır.

Grafik 2: Etki-Tepki Testi Sonuçları

İlk grafik BİST100’de meydana gelecek bir şokun BİST100’de nasıl tepki vereceğini göstermektedir. İkinci grafik Altın’da meydana gelecek bir şoka BİST100’ün tepkisidir. Üçüncü grafik BİST100’de meydana gelecek bir şoka Altın’ın verdiği tepkidir. Son grafik ise Altın’da meydana gelen bir şoka Altın’ın verdiği tepkidir. Bu grafikler yorumlanırken ikinci ve üçüncü grafik dikkate alınmıştır. Çünkü birinci ve dördüncü grafikler değişkenlerin kendi içinde etki tepkisini ölçmektedir. Analizde önemli olan, değişkenler arası etki-tepki olduğu için ikinci ve üçüncü grafik yorumlamaya dahil edilmiştir.

Etki-tepki testi başlangıcında genelleştirilmiş tepki seçildiği için grafiklerde üç çizgi bulunmaktadır. Bu grafikler için üç çizgiden biri orijini kestiğinde yorumlama bırakılmaktadır. Yani grafikler orijini kestiği noktaya kadar anlamlıdır.

Bu çalışma için yapılan etki-tepki testi sonuçları Grafik 2’de verilen, 3. grafikteki gibidir. BİST100 ve altın için etki-tepki grafiklerine bakıldığında değişkenlerin birbiri içerisinde etki-tepki grafikleri anlamlı değildir. Diğer bir ifade ile BİST100 endeksi altın fiyatlarında oluşacak bir ani şoka tepkisizdir. Aynı zamanda, altın fiyatları da BİST100’e gelecek ani bir şoka kayıtsız kalmaktadır.

Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırmasında bir değişkende meydana gelen değişimin yüzdesini ve bu değişimden diğer değişkenlerin ne kadar etkilendiğinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma için varyans ayrıştırması ile BİST100’de

meydana gelen değişimin yüzdelik olarak ne kadarını kendisinin ne kadarını altın fiyatlarının karşıladığı test edilmiştir. VAR modeli için son test olan varyans ayrışması sonuçları Tablo 5 ve 6'da verilmiştir.

Tablo 5: BİST100 için Varyans Ayrıştırması (%)

Variance Decomposition of DBIST100:			
Period	S.E.	DBIST100	DALTIN
1	5560.620	100.0000	0.000000
2	5694.538	96.51222	3.487782
3	6183.841	87.92956	12.07044
4	6305.780	84.93465	15.06535
5	6351.034	85.08225	14.91775
6	6653.741	80.21480	19.78520
7	6741.715	80.67461	19.32539
8	6853.582	78.88275	21.11725
9	6873.382	78.98790	21.01210
10	6899.972	78.72465	21.27535

Tablo 6: Altın Fiyatları için Varyans Ayrıştırması (%)

Variance Decomposition of DALTIN:			
Period	S.E.	DBIST100	DALTIN
1	8.457531	5.526701	94.47330
2	8.597483	8.577395	91.42261
3	9.500828	12.76399	87.23601
4	9.702512	12.24547	87.75453
5	9.795373	13.02127	86.97873
6	9.852074	13.92863	86.07137
7	9.881296	14.42067	85.57933
8	9.882802	14.44117	85.55883
9	9.913651	14.86427	85.13573
10	9.914026	14.86842	85.13158

Tablo 5'e bakıldığında BİST100 endeksinde gerçekleşen değişimler, ilk dönem için dinamikleri tamamen kendisi tarafından belirlemektedir. İkinci dönem itibari ile altın fiyatları BİST100 endeksi üzerinde etkili olmaya başlamış, fakat etkileri altıncı döneme kadar düşük seviyelerde kalmıştır. BİST100 endeksin altın fiyatlarından etkilenme oranı on dönem için değişkenlik göstermektedir.

Tablo 6'da yer alan altın fiyatları varyans ayrıştırması sonuçlarına bakıldığında, altın fiyatları ilk dönemde %94,47 gibi yüksek bir oranda dinamikleri belirlemektedir. Altın fiyat değişkeninin etkileri on dönem boyunca değişkenlik gösterse de bu değişimler büyük oranlarda gerçekleşmemiştir.

Sonuç

Altın bireysel ve kurumsal yatırımcılar ve ülke merkez bankaları açısından önemli bir yatırım ve tasarruf aracıdır. Bu nedenle, altın fiyatlarındaki değişimler birçok kesim tarafından yakından takip edilmektedir. Özellikle

Türkiye’de geleneksel bir yatırım ve hediye aracı olan altın, Türk toplumunun her kesiminin önem verdiği bir madendir ve fiyat değişimleri toplum için büyük önem taşımaktadır. Yatırım yapmak isteyenler için güvenli bir yatırım aracı olan altın, borsa volatilitesinden kaçınmak isteyenler için güvenli bir liman olarak görülmektedir. Bu çalışmada, Türk toplumunda önemli bir yeri olan altın madenini yatırım aracı olarak görenler için, altın fiyatları ve BİST100 endeksi arasında bir nedensellik ilişkisinin var olup olmadığı araştırılmıştır.

Altın fiyatlarını etkileyen nedenleri ortaya koymayı amaçlayan çalışmalarda genellikle altın fiyatlarının döviz kuru, petrol fiyatları, faiz oranları gibi makro ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Bu çalışmada Ocak 2016-Aralık 2019 arasındaki altın fiyatlarıyla BİST100 endeksi arasında bir nedensellik olup olmadığı VAR modeli aracılığı ile analiz edilmiştir. Durağanlaştırılan ve farkları alınan veri setleri sırasıyla Granger nedensellik testi, etki-tepki testi ve varyans ayrıştırması testlerine tabi tutulmuştur. Analiz sonucuna göre bu iki değişken arasında bir nedensellik ve anlamlı bir etki-tepki bulunamamıştır. Bu durumda altın fiyatlarında meydana gelen değişimler BİST100 endeksini etkilemediği gibi BİST100 endeksinde meydana gelen herhangi bir değişim de altın fiyatlarını etkilememektedir.

Elde edilen sonuçlar Aktaş ve Akdağ’ın çalışmasındaki bulguları desteklemekte, ancak İlarıslan’ın çalışmasının aksine altın fiyatları ve BİST100 endeksi arasındaki ilişkinin çift yönlü olmadığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada yanıt aranan temel soru “Altın fiyatında ve baz endekste meydana gelen değişimlerin yatırımcılar etkileyip etkilemediği” olmuştur. Bu soruya yanıt olarak yatırımcılar için, altın fiyatlarındaki bir değişimin BİST100 endeksini ve aynı zamanda BİST100’de meydana gelen değişimin altın fiyatlarını etkilemediği, bu iki değişkenin birbirinin nedeni olmadığını söylemek olasıdır.

Kaynakça

Aktaş, M., Akdağ, S. (2013). Türkiye’de Ekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları ile İlişkilerinin Araştırılması. *International Journal Social Science Research* (2), 50-67.

Albayrak, A. S., Öztürk, N., Tüylüoğlu, Ş. (2012). Makroekonomik Değişkenler ile Sermaye Hareketlerinin İMKB-100 Endeksi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1-22.

Bhunia, A., Das, A. (2012). Association Between Gold Prices and Stock Market Returns: Empirical Evidence from NSE. *Journal of Exclusive Management Science* .

Coşkun, Y., Ümit, A. (2016). Türkiye'de Hisse Senedi ile Döviz, Meduat, Altın, Konut Piyasaları Arasındaki Eşbütünlüşme İlişkilerinin Analizi. *Business and Economics Research Journal* , 47-70.

Doğru, B., Uysal, M. (2015). Bir Yatırım Aracı Olarak Altın ile Hisse Senedi Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Uygulama. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 239-254.

Elmas, B., Polat, M. (2014). Altın Fiyatlarını Etkileyen Talep Yönlü Faktörlerin Tespiti: 1988-2013 Dönemi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 171-187.

Elmastaş Gültekin, Ö., Aktürk Hayat, E. (2016). Altın Fiyatını Etkileyen Faktörlerin VAR Modeli ile Analizi: 2005-2015 Dönemi. *Ege Akademik Bakış* , 611-625.

Gilmore, G. C., McManus, M. G., Sharma, R., Tezel, A. (2009). The Dynamics of Gold Prices, Gold Mining Stock Prices and Stock Market Prices Comovements. *Research in Applied Economics* , 1-19.

Gujarati, N., Porter, C. (2010). *Essentials of Econometrics*. McGraw-Hill Irwin.

İlarslan, K. (2017). Altın Fiyatları ile Borsa Endeksi Arasında Eş Bütünlüşme ve Nedensellik İlişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* , 114-125.

Kamışlı, M., Kamışlı, S., Temizel, F., Esen, E. (2016). Do Commodity Return Shocks Affect Financial Sector Index Returns Asymmetrically? The Case of Euro Area. *International Research Journal of Applied Finance* , 334-349.

Koyuncu, T. (2018). BİST-100 Endeksinin Makroekonomik Değişkenler ile İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 615-624.

Kök, D., Uyğur, M. (2014). Finansal Piyasalarda Fiyat Etkileşimi: BİST100 ve Seçilmiş Finansal Göstergeler için VAR Analizi. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetim Dergisi* , 1-23.

Mohd Yahya Mohd, H., Fidlizan, M., Azila, A. R., Gan Pei, T., Nurfakhzan, M. (2013). The Link Between Gold Price, Oil Price and Islamic Stock Market: Experience from Malaysia. *Journal of Studies in Social Sciences* , 161-184.

Mukhuti, S. (2013). The Impact of Domestic Gold Price on Stock Price Indices - An Empirical of Indian Stock Exchanges. *Universal Journal of Marketing and Business Research* , 1-16.

Narang, S., Singh, R. P. (2012). Causal Relationship Between Gold Price and Sensex: A Study in Indian Context. *Vivekananda Journal of Research* , 33-37.

Subarna, K. S., Zadeh, A. H. (2011). Co-Movements of Oil, Gold, the US Dollar and Stocks. *71st International Atlantic Economic Conference*. Athens: 111-117.

Sujit, K., Kumar, B. R. (2011). Study on Dynamic Relationship Among Gold Price, Oil Price, Exchange Rate and Stock Market Returns. *International Journal of Applied Business Research* , 145-165.

Uçan, O., Güzel, F., Acar, M. (2017). *Makroekonomik Göstergelerin Borsa İstanbul Endeksi Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi ile Borsa İstanbul'da Bir Uygulama*. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 19(2), 509-523.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3104/3125

**Konut Alımında Yaşam Kalitesi Faktörü: Fiyatlar Üzerinden
Bir Değerlendirme**

Life Quality Factor in Housing Purchase: An Evaluation over Prices
in Turkey

Engin BEKAR

Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üni., İİBF, İşletme Bölümü

Asst. Prof., Erzurum Technical University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of Business Administration

engin.bekar@erzurum.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-9252-990X

Duygu MİLLİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzurum Teknik Üni., SBE, İşletme Anabilim Dalı

Graduate Student, Erzurum Technical University, Graduate School of Social
Sciences, Business Administration

duygu.milli99@erzurum.edu.tr / Orcid ID: 0000-0003-0003-0480

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 19.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 14.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 14.10.2020
Yayın Sezonu	: Eki-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Bekar, E, Milli, D, (2020). *Konut Alımında Yaşam Kalitesi Faktörü: Fiyatlar Üzerinden Bir Değerlendirme*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3104-3125.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey.
All rights reserved.

Konut Alımında Yaşam Kalitesi Faktörü: Fiyatlar Üzerinden Bir Değerlendirme

Öz

Çalışmada, konut fiyatlarının belirleyicilerini ortaya koymanın yanı sıra, Türkiye’de konut piyasasında gerçekleşen fiyatlar üzerinden yaşam kalitesi faktörünün konut alımındaki yerini ve önemini tespit etmek için “Hedonik Fiyatlandırma Modeli” tahmin edilmiştir. Hedonik Fiyatlandırma Modeli’nin dayandığı hedonik fiyatlandırma teorisinin temeli, “fayda teorisi”ne ve “açıklanmış tercihler”e dayanmaktadır. Fayda, tüketicinin tükettiği mallardan ve hizmetlerden elde ettiği tatmin düzeyini ifade etmektedir. Açıklanmış tercihler ise, belli bir gelir - fiyat düzeyinde, kişinin satın alabileceği çeşitli mal demetlerinden birini tercih etmesini ve bu şekilde tercihini açıklamış olmasını ifade eder. Konutların hedonik fiyatlamasında, emlak piyasası vekil piyasa olarak kullanılmakta ve tercihler dolaylı olarak açıklanmaktadır. Burada, heterojen mal olan konutlar, kendilerini belirleyen farklı özelliklerin bir fonksiyonu olmaktadır.

Hedonik Fiyatlandırma Modeli tahmininde kullanılan çeşitli yöntemler mevcuttur. Bu çalışmada, veri setindeki aykırı değerler sebebiyle söz konusu değişen varyans probleminde bağlı yanlış belirlenmeye dirençli parametre tahminleri elde etmek ve konut fiyatları üzerinde etkili faktörlerin farklı segmentlerdeki değişimini görmek amaçlı “Kantil Regresyon ve Medyan Regresyon” modelleri tahmin edilmiştir. Böylelikle, Türkiye konut piyasasında mevcut, farklı segmentteki konutların bütününe bakılmış olmaktadır.

Model tahmininde, nüfus, coğrafya, bölgesel kalkınma planları, temel istatistiki göstergeler ve illerin sosyo - ekonomik gelişmişlik sıralaması gibi temel faktörler dikkate alınarak TÜİK tarafından oluşturulan 26 istatistiki alt bölgeden toplanan 2995 adet yatay kesit verisi kullanılmıştır. Örneklem toplanırken “Tabakalı Örneklem Tekniği”nden yararlanılmıştır. 26 istatistiki alt bölge tabaka olarak değerlendirilmiş ve “Hedonik Fiyatlandırma Modeli” tahmin edilmiştir. Tüm segmentlerde, oda sayısı, banyo sayısı, asansör, otopark gibi değişkenler anlamlı olmakla birlikte medyan konut fiyatının üzerine çıkıldıkça konut alımındaki en etkili belirleyicinin “konut dışı yaşam kalitesi” olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hedonik Fiyatlandırma, Kantil Regresyon, Yaşam Kalitesi, İstatistiki Bölge, Konut Piyasası

Life Quality Factor in Housing Purchase: An Evaluation over Prices in Turkey

Abstract

In the study, besides revealing the determinants of housing prices, “Hedonic Pricing Model (HPM)” has been estimated to determine the place and importance of life quality factor in housing purchase based on prices which occurred in the housing market in Turkey. The basis of the Hedonic Pricing Theory, on which HPM is based, is the “utility theory” and “revealed preferences”. Utility refers to the level of satisfaction the consumer receives from the goods and services consumed. Revealed

preferences mean that at a certain level of income - price, one chooses one of the various bundles of goods that can be bought and so he has revealed his preference. In the hedonic pricing of the houses, the real estate market is used as a proxy market and the preferences are explained indirectly. Here, heterogeneous dwellings are a function of different properties that determine themselves.

There are several methods used in HPM estimation. In this study, "Quantile Regression and Median Regression" models were estimated to obtain parameter estimates resistant to misspecification due to the heteroskedasticity problem related to outliers in the data set and to see the change of factors affecting the housing prices in different segments.

2995 cross-sectional data collected from 26 statistical sub-regions created by TurkStat, taking into account the basic factors such as population, geography, regional development plans, basic statistical indicators and socio-economic development rankings of provinces were used in model estimation. While collecting the sample, "Stratified Sampling Technique" was used and 26 statistical sub-regions defined by TURKSTAT were evaluated as layers. Although variables such as number of rooms, number of bathrooms, elevator, car park are significant in all segments, it has been determined that the most effective determinant in housing purchase is "non-residential life quality" as the median housing price is exceeded.

Keywords: Hedonic Pricing, Quantile Regression, Life Quality, Statistical Region, Housing Market

Giriş¹

İnsanın temel gereksinimlerinden birisi konut ihtiyacıdır. Konut gibi farklılaştırılmış malların alınıp satıldığı piyasalarda, söz konusu malların özelliklerine göre sağladıkları fayda ve fiyatları değişme göstermektedir. Konut fiyatları analizinde, literatürde açıklanmış tercihlere dayanan "Hedonik Yaklaşım"dan sıklıkla yararlanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, konut fiyatları çeşitli konut özellikleri tarafından açıklanmaktadır.

Hedonik konut fiyatlandırma modelini kurarken model varsayımlarının dikkate alınması gerekmektedir. Varsayımları sağlanmayan bir model, gerçeğin iyi bir yaklaşırması olmayacaktır. Konut fiyatları, konut özelliklerinin farklılık arz etmesi sebebiyle yüksek değişkenlik göstermektedir. Heterojen bir anakütlede, ortalama bir konut fiyatından çok yüksek ya da çok düşük fiyatlar ile karşılaşılması yüksek ihtimal olduğundan konut fiyatlarını ve özelliklerini içeren veri setinde aykırı değerlerin bulunması durumuyla sıklıkla karşılaşmaktadır. Aykırı değerlere dayanan

¹"Hedonik Fiyatlandırma Teorisi" ve "Kantil Regresyon Modeli" bölümlerinin yazımında "Hedonik Konut Fiyatlarının Mekansal Kantil Regresyon Modeli ile Analizi" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından yararlanılmıştır.

değişkenlik, çoklu doğrusal regresyon modeli varsayımlarından “Her bir hata teriminin sabit varyanslı olması varsayımı”nı ihlal etmektedir. Bu varsayım ihlal edildiğinde, “En Küçük Kareler (EKK)” yöntemi etkinlik özelliğini kaybetmekte ve gerçekten uzak parametre tahminleri elde etme olasılığı yükselmektedir. Bu sebepten, hem değişen varyans bilgisini dikkate alan hem de özellikle konut fiyatlarındaki aykırı değerlerden etkilenmeyen “Kantil Regresyon Modeli” ile analizi gerçekleştirmek, gerçeğe yakın sonuçlara erişilmesi açısından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, nüfus, coğrafya, bölgesel kalkınma planları, temel istatistiki göstergeler ve illerin sosyo – ekonomik gelişmişlik sıralaması gibi temel faktörler dikkate alınarak tanımlanan Türkiye’deki 26 alt bölgeden 2018 yılının son çeyreğinde toplanan veri setine dayalı olarak Türkiye geneli için konut fiyatları ışığında konut alımında yaşam kalitesinin önemini tespit edilmesidir. Örneklem toplanırken “Tabakalı Örnekleme Tekniği” kullanılmıştır ve 26 istatistiki alt bölge tabaka olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada girişi takiben sırasıyla, hedonik fiyatlandırma teorisi, literatür taraması, kantil regresyon modeli, veri seti ve tahmin sonuçları bölümlerine yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise bulgular değerlendirilmiştir.

1. Hedonik Fiyatlandırma Teorisi

Hedonik fiyatlandırma teorisinin temeli, iktisattaki “fayda teorisi”ne dayanmaktadır. Buradaki hedonik kelimesi, Yunanca kökenli olup “zevk” anlamına gelmektedir. Fayda ise, tüketicinin tükettiği mallardan ve hizmetlerden elde ettiği tatmin düzeyini ifade etmekte olup, ölçülemeyen bir kavramdır. Hedonik fiyatlandırma teorisi ve modelleri, hem konut gibi farklılaştırılmış mal fiyatlarının belirleyici özelliklerini ortaya koymak hem de her bir özelliğin örtük fiyatını tespit etmek açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Hedonik Fiyatlandırma Yöntemi, “açıklanmış tercihler”e dayanan bir değerlendirme yöntemidir. Açıklanmış tercihler, belli bir gelir - fiyat düzeyinde, kişinin satın alabileceği çeşitli mal demetlerinden birini tercih etmesi ve bu şekilde tercihini açıklamış olmasını ifade eder. Bu yöntem, her bir mal bileşeninin değeri için vekil piyasalar kullanılarak tercihlerin dolaylı ifadesine dayanır. Hedonik fiyatlandırmanın temeli bu noktada, tercihlerin doğrudan açıklandığı “belirtilmiş tercihler”den ayrılmaktadır. Emlak piyasası, çevresel değerlerin hedonik fiyatlamasında en çok kullanılan vekil piyasadır. Özetle hedonik fiyatlandırma yöntemi, açıklanmış tercihler altında belirtilen vekil piyasa yöntemi kapsamına girmektedir (Freeman, 2003, s.95).

Hedonik yaklaşıma göre mallar, kendilerini belirleyen farklı özelliklerin bir fonksiyonudur. Bu tanıma göre, konut bir bütün olarak değil, bileşenlerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Örtük bileşen fiyatları bu yaklaşımla tespit edilebileceği gibi, henüz işleme maruz kalmamış malların fiyatlarının belirlenmesinde de hedonik yaklaşım kullanılabilir (Halleux, 2009, s.42).

Hedonik fiyatlandırma yönteminin referans makalesi, Rosen'in 1974 yılında yazdığı makaledir. Hedonik fiyatlandırma modelleri (HFM), Kuzey Amerika'da kamu otoritelerinin toprak sahiplerine istimlak ya da otoyol inşası durumlarında ödemeleri gereken miktarların belirlenmesinde mahkemelerin başvurduğu modellerdir. Fransa'da ise kullanımı daha az olmakla birlikte bu modeller çevre iktisadında, çevresel faydaların ve özellikle hava kalitesinin değerlendirilmesinde sıkça kullanılmaktadır. Emlak piyasasında da yaygın olarak kullanılan HFM'de, gayrimenkul fiyatlarının üç açıklayıcı değişken tipi üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Bunlar; konut karakteristikleri (yüzölçümü, bölüm sayısı v.b.), semt karakteristikleri (yoğunluk, cinayet oranı; işyerlerine, ticaret merkezlerine, ulaşım imkanlarına yakınlık v.b.), çevresel karakteristikler (atmosfer kirliliği, gürültü düzeyi v.b.) şeklinde sınıflandırılmaktadır (Tomini, 2007, s.5). Bunlardan konut karakteristikleri, üç değişken tipiyle ifade edilmektedir. Bunlar; yapısal değişkenler (oturulabilir alan, toprak alanı, yaş, banyo sayısı v.b.), içsel değişkenler (şömine, tahta döşeme v.b.) ve dışsal değişkenler (teras, balkon v.b.) şeklindedir. Çevresel karakteristikler ise, iki değişken tipiyle ifade edilebilmektedir. Bunlar; doğal ve sosyal çevre değişkenleri (işsizlik oranı, çocukların okullaşma oranı, çocukların başarı oranı, ortanca gelir v.b.) ve erişim değişkenleri (kamu hizmetlerine, parklara, iş merkezlerine ve ulaşım noktalarına yakınlık v.b.) şeklindedir (Dalmas, 2010, s.5).

Hedonik fiyat yaklaşımı, malın çeşitli özelliklerinin bir araya gelmesinden oluşan heterojen bir mal olduğu varsayımına dayanarak, değerinin onu oluşturan özelliklerin bir fonksiyonu olduğunu kabul eder. Değeri ölçülmek istenen mal ya da hizmet bileşenlerine ayrılarak, her bir özelliğin malın değerine olan katkısı belirlenmeye çalışılır. Hedonik yaklaşım, daha önce de belirtildiği gibi açıklanmış tercih yaklaşımına ve onun dayandığı tam rekabet ve tam bilgi varsayımlarına dayanır. Hedonik fiyat fonksiyonu,

$$P = p(z) = (z_1, z_2, \dots, z_n), \quad i = 1, 2, \dots, n$$

şeklinde ifade edilebilmektedir. Düzlemdeki her noktada, arz edilen mal miktarını talep edilen mal miktarına eşitleyen fiyat yani $p(z)$, denge fiyatı olmaktadır. Denge fiyat düzeyi, alıcı ve satıcıları bire bir eşleştiren fiyattır. Bu durumda, bireyler pozisyonlarını iyileştiremezler ve tüm optimal tercihler elde edilebilir haldedir. Her bir özelliğin fiyat üzerindeki etkisi ise, $\frac{\partial p}{\partial z_i}$ kısmi türevi yardımıyla bulunabilmektedir (Cingöz, 2010, ss.130 - 133).

2. Literatür Taraması

Türkiye’de hedonik fiyatlandırma teorisine dayalı olarak konut fiyatlarının analizi ile ilgili farklı illere ve bölgelere ait birçok çalışma yapılmıştır. Bu bölümde, bu çalışmalarda kullanılan yöntemlerden, değişkenlerden ve elde edilen bulgulardan söz edilecektir.

Üçdoğruk (2001) çalışmasında, İzmir ilindeki sekiz ilçede bulunan konutların fiyatlarına etki eden faktörleri araştırmıştır. Yapılan çalışmada 2718 adet veri kullanılmıştır. “Hedonik Fiyat Modeli”, En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Konutun kaloriferli olması, parke, m^2 , oda sayısı, kat numarası konut fiyatlarını arttıran faktörler olarak tespit edilmiştir. Semtlere göre karşılaştırma yapıldığı zaman Karşıyaka, Konak, Balçova ve Narlıdere ilçelerinde bulunan konutların fiyatlarının Bornova ilçesindekilerin fiyatlarına göre daha yüksek olduğu; Çiğli, Gaziemir ve Buca ilçelerindeki konut fiyatlarının Bornova ilçesindekilerin fiyatlarına göre daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Özus ve Dökmeci (2006), İstanbul ili Beyoğlu ilçesindeki 211 konut verisine dayalı olarak “Hedonik Fiyatlama Modeli” ile inceleme yapmışlardır. Model, EKK yöntemi ile tahmin edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, manzara genişliği, binadaki boş daire sayısı, sanayi tesislerine uzaklık, bahçe kullanımı ve izolasyon faktörlerinin konut satış fiyatlarında etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Baldemir, Kesbiç ve İnci (2008), Muğla ilinde konut fiyatlarına etki eden faktörleri incelemek için emlakçılar ile birebir görüşerek elde ettikleri 178 birimden oluşan örneklem oluşturmuşlardır. Çalışmada “Hedonik Fiyat Modeli”, logaritmik formlar kullanılarak EKK yöntemi ile tahmin edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda konut fiyatlarını pozitif etkileyen değişkenler; seramik banyo döşemesi, merkezi ısıtma, konutun sokaktaki lokasyonu, hidrofor, uydu sistemi, hazır mutfak, panjur, güneş enerjisi, banyo sayısı, konutun metrekaresi, asansör sayısı, şehir merkezine uzaklık olarak bulunmuştur.

Çağlayan ve Arıkan (2009), İstanbul'da konut fiyatlarını analiz etmek için 2007 yılında İstanbul'da 992 emlakçıya yapılan anketlerden toplanan veri yardımıyla hedonik denklemi "Kantil Regresyon Yöntemi" ile tahmin etmişlerdir. Yaş, kablo tv, güvenlik, ısıtma sistemi, garaj, mutfak alanı, oda sayısı ve banyo sayısı değişkenlerinin konut fiyatları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. İstanbul'a özgü yaka değişkeni (konut Avrupa yakasındaysa 1, Asya yakasındaysa 0) tanımlanmıştır ve tüm segmentlerde bu değişkenin konut fiyatları üzerinde negatif etkisinin olduğu saptanmıştır. Bu düşürücü etki alt segmentte daha kuvvetli olarak gerçekleşmiştir.

İslamoğlu ve Bulut (2012), Nevşehir ili konut fiyatlarını "Hedonik Fiyat Modeli" kullanarak incelemişlerdir. Model, EKK yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada, bir çekirdek ailenin (Anne - Baba ve 2 çocuk) ihtiyaçlarını karşılayacak 3+1 oda sayısına sahip konut tipi seçilmiştir. Örneklem tekniği olarak "Tabakalı Örneklem Yöntemi" kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda konut fiyatlarını pozitif yönde etkileyen faktörler, konutun metrekaresi, bulunduğu katın yüksek olması ve site içerisinde bulunması olarak belirlenmiştir. Konut fiyatlarını negatif yönde etkileyen faktörler ise; konutta ebeveyn banyosu olmaması, bina yaşı, apartmandaki kat sayısının fazla olması ve konutun otoparkının bulunmaması olarak belirlenmiştir.

Yayar ve Gül (2014), Mersin ilinde bulunan konutların fiyatlarını etkileyen faktörleri "Hedonik Fiyat Modeli" ile incelemişlerdir. Çalışmada, 739 veriden yararlanılmıştır ve model EKK yöntemi ile tahmin edilmiştir. Yapılan analiz sonucuna göre; konutun kullanım alanı, banyo sayısı, garaj, konutun metrekaresi, güvenlik, asansör, mutfak büyüklüğü ve merkezi uydu sistemi konut fiyatlarını pozitif yönde etkilemiştir. Konutun toplu taşıma araçlarına uzak olması, site içinde bulunması, konutun bahçeye sahip olması ve eski bir yapıda olmasının ise konut fiyatlarını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Kördeş, Işık ve Mert (2014), Antalya ilinde üç merkez ilçede bulunan (Muratpaşa, Konyaaltı ve Kepez) semtlerdeki konutların fiyatlarına etki eden faktörleri araştırmışlardır. Veri seti, 21 tanesi Muratpaşa, 20 tanesi Kepez ve 14 tanesi Konyaaltı ilçesinden olmak üzere toplam 55 mahalleden toplanan 2067 adet konut verisinden oluşmaktadır. "Hedonik Fiyatlama Modeli", EKK yöntemi ile tahmin edilmiştir. Yapılan analiz sonucuna göre konutun metrekaresi, yüksek gelirli bölgede olması, denize yakınlığı, ısıtma sisteminin

türü, otopark, deniz manzarası ve asansör değişkenlerinin konut fiyatlarını önemli derecede etkilediği saptanmıştır.

Yayar ve Karaca (2014), TR83 bölgesinde (Tokat, Amasya, Çorum, Samsun) bulunan apartman dairelerinin satış fiyatlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesini amaçlamışlardır. Örnekleme, 1453 apartman daresi verisinden oluşmaktadır. TR83 bölgesi için doğrusal, yarı logaritmik ve tam logaritmik modeller ile analizler yapılmıştır. Modeller, EKK yöntemi ile tahmin edilmiştir. Analiz sonucuna göre daire fiyatlarını pozitif yönde etkileyen en önemli değişkenler, banyo sayısı, asansör, konutun bulvarda bulunması ve kaloriferli olmasıdır. Daire fiyatlarını negatif yönde etkileyen faktörler ise, konutun Çorum kent merkezinde olması, konutta yakıt olarak fueloil kullanılması ve konutun birinci katta olması olarak belirlenmiştir.

Bekar ve Akay (2014), İstanbul'da konut fiyatlarını etkileyen faktörleri hedonik fiyatlandırma teorisine dayalı olarak incelemişlerdir. Çalışmada, "Mekansal Kantil Regresyon Modeli", İstanbul'un 39 ilçesinden elde edilen toplam 2076 gözlem ile tahmin edilmiştir. Veriler, "Tabakalı Örnekleme Tekniği" ile toplanmıştır. Konut fiyatlarının düşük olduğu yerlerde, mekan etkisinin fiyatlar üzerinde etkili olmadığı, yüksek fiyatlı konutlara doğru gidildikçe mekansal etkinin anlamlı olduğu ve bu etkinin artarak devam ettiği tespit edilmiştir. Mekansal bağımlılık açısından bakıldığında ise, birbirine yakın konutlarda konut fiyatlarının da birbirinden etkilendiği ve bu etkinin üst segmente doğru daha da kuvvetlendiği sonucuna varılmıştır. Konut büyüklüğü ve banyo sayısı tüm segmentlerde fiyatlar üzerinde etkili iken oda sayısının üst segmentteki konutlarda fiyatları etkilemediği görülmüştür.

Çiçek ve Hatırlı (2015), Isparta ilinde konut fiyatlarına etki eden faktörleri belirlemek amacıyla "Hedonik Fiyat Modeli"ni EKK yöntemi ile 26 bağımsız değişken ve 368 konut verisinden oluşan örnekleme dayalı olarak tahmin etmişlerdir. Konut fiyatlarına pozitif yönde etki eden değişkenler; konutun muhiti, konuttaki oda sayısı, konutun metrekaresi, konutun ısıtma sistemi, konutun güney cepheye bakması ve otoparka sahip olması olarak tespit edilmiştir.

Gökler (2017), Ankara ilinin sekiz ilçesine bağlı olan 343 mahallede bulunan 8942 birimden oluşan örnekleme dayanarak konut fiyatlarına etki eden faktörleri, 11 bağımsız değişken kullanarak "Hedonik Fiyatlandırma Modeli" ile analiz etmiştir. EKK yöntemi ile model tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre incelenen konutların bulunduğu kat, konutların metrekaresi, banyo sayısı, oda sayısı, ısıtma türü, yaşı ve konutların Gölbaşı, Etimesgut,

Keçiören ve Çankaya ilçelerinden birinde bulunması, konut fiyatlarında pozitif bir etki yapmıştır. Hedonik fiyat analizinden sonra mahalle bazında konut fiyatlarında farklılık olup olmadığını araştırmak için “mekansal analiz” yapılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre fiyat tahminleri Keçiören ilçesindeki mahallelerde iyi sonuç verirken, Çankaya ilçesinde bulunan mahallelerde daha uzak tahmin sonuçlarına varılmıştır.

Çalmaşur ve Aysin (2019), TRA1 bölgesi (Erzurum, Erzincan, Bayburt) için konut fiyatlarını etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Çalışmada 1000 adet veri kullanılmıştır. Analizde fonksiyon biçimi olarak doğrusal model, yarı logaritmik model ve logaritmik model kullanılmıştır ve modeller EKK yöntemi ile tahmin edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre TRA1 bölgesinde konut fiyatlarını etkileyen en önemli belirleyicilerin, konutun metrekaresi, şehir merkezinde olması ve oda sayısı olduğu tespit edilmiştir. Konutun fiyatını pozitif yönde etkileyen değişkenler, konutun bulunduğu il, otopark, konutun doğu cepheye bakması, bulunduğu kat ve banyo sayısı olmuştur. Konutun bina yaşı ise konut fiyatlarını negatif yönde etkilemiştir.

3. Kantil Regresyon Modeli

“Kantil ve En Küçük Mutlak Sapma Tahmincileri (Medyan)” robust tahmincilerden “L-Tahmincileri” sınıfına ait olup çok popüler tahmin yöntemleri haline gelmişlerdir. Bu popülerliğin iki önemli sebebi vardır. İlk olarak bu tahminciler, değişen varyansa bağlı yanlış belirlenmeye, hata terimlerinin normal dağılmamasına ve diğer hata terimi ve ölçme hatası problemlerine karşı dirençli tahminler vermektedir. İkinci sebep olarak ise araştırmacının dikkatini, ilgilendiği değişken dağılımının belli bölümlerine vermek istemesi söylenebilir. Bağımlı değişkenin koşullu dağılımı ilgilendiğimiz dağılım olabilir. Bu gibi durumlarda da kantil regresyon ve en küçük mutlak sapma yöntemleri iyi sonuçlar vermektedir (Kim, Muller, 2000, s.1).

Kantil regresyon modeli, X değişkeni / değişkenleri ile $X = x$ veri iken y'nin koşullu kantilleri arasındaki ilişkiyi modeller. Bu modeller özellikle, aykırı değerlerin olduğu verilerde oldukça faydalıdır. Kantil regresyon, $X = x$ iken, y'nin koşullu dağılımının bütününe vermektedir (Koenker ve Bassett, 1978, s.38). Doğrusal kantil regresyon modeli,

$$y = A'\beta(\tau) + \varepsilon(\tau) \quad \text{ya da} \quad Q_\tau(y | X = x) = A'\beta(\tau)$$

şeklinde gösterilebilir (Koenker ve Bassett, 1978, ss.38 - 39). $\varepsilon(\tau)$, hata terimlerini göstermektedir ve $Q_\tau(\varepsilon(\tau)|x) = 0$ olmaktadır. Burada, $A = (x_1, \dots, x_n)$, X rassal vektörünün n adet gözlenmiş vektörlerinden oluşan matris ve $y = (y_1, \dots, y_n)$, n sayıda tepki değişkenini temsil etmektedir. Ayrıca, $\beta = (\beta_1, \dots, \beta_p)'$, p boyutlu bilinmeyen parametre vektörü ve $\varepsilon = (\varepsilon_1, \dots, \varepsilon_n)'$ ise n boyutlu bilinmeyen hata terimleri vektörüdür. τ ise sıfır ile bir arasında değer almaktadır ve $\beta(\tau)$, x 'teki marjinal değişime bağlı τ . kantildeki marjinal değişimi ifade etmektedir.

Kantil regresyonun uygun durumlarda kullanılmasının çeşitli avantajları özetlenirse bunlar arasında; resmin bütününe bakılabilmesi, kantil regresyonun y gözlemlerindeki aykırı değerlere karşı dirençli olması, herhangi bir ön dağılım şartı gerektirmemesi, hesaplama kolaylığının olması, monotonik dönüşüme elverişli olması durumları sayılabilir (Wang, 2007, ss.9-10).

4. Veri Seti

Çalışmada kullanılan 2995 adet daire verisi “**sahibinden.com**” adlı internet sitesinden toplanmıştır. Veri toplama aşamasında heterojen birimlerden oluşan anakütle durumunda kullanılan rassal örnekleme tekniklerinden “Tabakalı Örnekleme Tekniği” tercih edilmiştir. Anakütle tabakalara ayrılırken, TÜİK tarafından tanımlanan ikinci dereceden yirmi altı alt istatistiki bölge esas alınmıştır. Bu bölgeler tanımlanırken, nüfus, coğrafya, bölgesel kalkınma planları, temel istatistiki göstergeler ve illerin sosyo - ekonomik gelişmişlik sıralaması göz önüne alınmaktadır. Çalışmada bu tür bir tabakalandırmaya gidilmesinden maksat, özellikle tek başlarına ikinci derece alt bölge oluşturan İstanbul, Ankara, İzmir illeri ile diğer bölgelerdeki iller arasındaki konut fiyatları açısından farklılıklar üzerinden Türkiye’de konut alımında yaşam kalitesinin yerinin tespit edilmesidir. Veriler “Eviews Programı” ile analiz edilmiştir.

Veri setinde 10 adet bağımsız değişken kullanılmıştır. Kukla değişkenler; site, asansör, bölge, deniz ve otopark değişkenleridir. Hedonik konut fiyatlandırma modelinde kullanılan tüm değişkenler ve değişkenlerin tanımları Tablo 1’de gösterilmektedir. Değişkenlerin “betimsel istatistikleri” ise Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 1: Modelde Yer Alan Değişkenler ve Değişkenlerin Tanımları

Değişkenin Adı	Değişkenin Tanımı
Bağımlı Değişken fiyat	Daire Fiyatı (TL)
Bağımsız Değişkenler metrekare	Dairenin Alan Büyüklüğü (m^2)

oda	Oda Sayısı
banyo	Banyo Sayısı
yaş	Daire Yaşı (yıl)
site	Daire site içindeyse 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
asansör	Dairenin bulunduğu apartmanda asansör varsa 1, yoksa 0 değerini alan kukla değişken
bölge	Daire İstanbul, İzmir ya da Ankara alt bölgesindeyse 1, diğer alt bölgelerdeyse 0 değerini alan kukla değişken
deniz	Daire deniz manzaralıysa 1, değilse 0 değerini alan kukla değişken
otopark	Dairenin bulunduğu binanın otoparkı varsa 1, yoksa 0 değerini alan kukla değişken
kat	Dairenin bulunduğu kat numarası

Tablo 2: Değişkenlerin Betimsel İstatistikleri

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
fiyat	2995	382679	435501.8	22200	8750000
m ²	2995	119.3716	46.11392	23	450
oda	2995	3.688481	1.012341	1	9
banyo	2995	1.441736	0.597977	1	6
yaş	2995	5.465442	7.431297	0	31
site	2995	0.344240	0.475199	0	1
asansör	2995	0.60	0.489980	0	1
bölge	2995	0.498164	0.500080	0	1
deniz	2995	0.106511	0.308542	0	1
otopark	2995	0.504841	0.500060	0	1
kat	2995	3.406010	2.960906	0	35

Tablo 2 incelendiğinde bağımlı değişken olan fiyat için en küçük değer 22200 tl olduğu görülürken en büyük değer 8750000 tl'dir. Bu değerler, ortalama konut fiyatından oldukça uzaktır. Fiyat değişkeninde aykırı değerler bulunması çok yüksek ihtimaldir. Benzer durum, kukla değişkenler

dışındaki bağımsız değişkenlerde de göze çarpmaktadır. Medyan konut fiyatı ise, 285000 tl olarak hesaplanmıştır.

Çalışmada, aykırı değerlerin değişkenlerde varlığını tespit etmek için “RStud ve DFBetas” ölçüleri kullanılmıştır. RStud, bağımlı değişkendeki aykırı değerleri, DFBetas ise bağımsız değişkenlerdeki aykırı değerleri tespit etmek için kullanılmaktadır.

5. Tahmin Sonuçları

Türkiye’de 2002 yılında Avrupa Birliğine uyum süreci kapsamında oluşturulan ikinci dereceden 26 alt bölgeden tabakalı örnekleme yöntemiyle toplanan 2995 hacimli örnekleme dayanarak konut fiyatlandırmasında sıklıkla kullanılan log – doğrusal model öncelikle EKK yöntemi ile tahmin edilmiş ve sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3: Hedonik Konut Fiyatlandırma EKK Regresyon Modeli

Açıklayıcı Değişkenler	Log - Doğrusal Model (Katsayı ve s.h.lar)
sabit	11.26*** (0.0416)
m^2	0.0026*** (0.00042)
oda	0.0767*** (0.0191)
banyo	0.2236*** (0.0215)
yaş	0.0082*** (0.0013)
site	0.1485*** (0.0212)
asansör	0.0673*** (0.0209)
bölge	0.3059*** (0.0184)
deniz	0.1945*** (0.0379)
otopark	0.0576*** (0.0204)
kat	0.0270*** (0.0040)
R^2	0.3957
Breusch - Pagan:	197.45 ***
White:	190.34 ***

Wald F:	147.37 ***
Ramsey - RESET	0.889
Durbin -Watson	1.472

Not: i) *** 0.01, ** 0.05, * 0.10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir

ii) Parantez içindeki değerler, White standart hatalarıdır.

Modelde öncelikle tanımlama hatasının olup olmadığı tespit edilmelidir. Tanımlama hatasının modelde varlığı durumunda diğer varsayımların ihlali tanımlama hatasının varlığına işaret edecektir. Bunun için ise Ramsey - RESET yapılmıştır ve log – doğrusal modelde ihmal edilmiş doğrusal dışılığın (kareli, küplü, logaritmik bağımsız değişken, etkileşim terimi ihmali vb.) olmadığı sonucuna varılmıştır. Yatay kesit verisinde Durbin – Watson test istatistik değerinin ikiye yakın (burada 1.472) olması da, modelde tanımlama hatasının olmadığı yönünde bir göstergedir.

Konut verisi gibi heterojenliği öne çıkan mikro verilerde karşılaşılan değişen varyans probleminin varlığı Breusch - Pagan ve White testleriyle araştırılmıştır. Her iki teste göre de modelin sabit varyans varsayımının ihlali edildiği tespit edilmiştir. Bu durumda EKK parametre tahmincileri etkinlik özelliğini kaybetmektedir ve gerçekten uzak parametre tahminleri elde etme olasılığı artmaktadır. Gerçeğe yakın tahminler elde etmek için EKK yönteminden farklı bir yöntem geçiş yapmak gerekmektedir. Ayrıca parametre tahmincilerinin standart hataları, sabit varyans varsayımının ihlali durumunda sapmalı olacağından parametrelerin anlamlılığı ve modelin genel anlamlılığı “White Değişen Varyansa Dirençli Standart Hatalar” kullanılarak test edilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi, tüm parametreler ve model istatistiksel olarak oldukça anlamlıdır.

Bağımlı değişkeni logaritmali olan model kurmanın teorik ve pratik bazı faydaları söz konusudur. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin üssel olması durumunda parametreleri EKK yöntemi ile tahmin etmeyi mümkün kılması, fiyatlar gibi yalnızca pozitif değer alan bağımlı değişken varlığında bağımlı değişkenin değişim aralığını genişletmesi, ölçek küçültmek vasıtasıyla değişen varyans probleminin etkisinin azaltılması ve yine fiyatlar gibi log – normal dağılan değişkenlerin dağılımlarının normal dağılıma yaklaştırılması bunlar arasında sayılabilir. İktisadi yorumlama açısından bakıldığında, fiyat değişkeninin yüzde olarak yorumlanmasının daha anlamlı olması yani fiyat değişkeninde nispi değişimin önemli olması

da fiyat değişkeninin logaritmali olarak modele dahi edilmesinin sebeplerindedir.

Ayrıca varyans büyütme faktörü (VIF) değerleri de hesaplanmış ve tüm değerlerin beşin altında olduğu görülmüştür. Bu durumda yukarıdaki modelin bağımsız değişkenleri arasında “Çoklu Doğrusal Bağlılık Problemi” olmadığı söylenebilir. İlgili Eviews çıktısı EK 1’de verilmiştir.

Konut verisinde aykırı değerlerin de söz konusu olabileceği kuşkusıyla aykırı değer testleri yapılmıştır. Bağımlı değişken için studentlaştırılmış artıklar (RStud) testi, bağımsız değişkenler için ise DFBetas testleri yapılmıştır. Studentlaştırılmış artıklar,

$$u_i^* = \frac{u_i}{\sqrt{MSE_{(i)}(1-h_{ii})}} \quad i = 1, 2, \dots, n$$

formülü ile hesaplanmaktadır. Burada; h_{ii} , kaldıraç değerini temsil etmektedir. MSE ise, ortalama kare hatadır. u_i^* değerlerinin mutlak büyüklükleri t tablo değeri ile karşılaştırılmak suretiyle seride aykırı değer olup olmadığı tespit edilmektedir. $|u_i^*| > t_{n-k}$ ise, H_0 reddedilir ve seride ilgili gözlemin aykırı değer olduğu tespit edilir. Aksi halde H_0 reddedilemez, ilgili gözlemin aykırı değer olmadığı sonucuna varılır.

Bağımsız değişkenlerde aykırı değerlerin tespit edilebilmesi için ise DFBetas testi yapılmıştır. DFBetas, modeldeki bağımsız değişkenler için ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Bu yolla, regresyon katsayıları tahmininin bir gözlemden ne kadar etkilendiği belirlenebilmektedir. Bu istatistiğin hesaplanması için yine öncelikle regresyon modeli tahmin ediliyor. Bulunan DFBetas değerleri mutlak değerce, $\frac{2}{\sqrt{n}}$ değeri ile karşılaştırılmaktadır. DFBetas istatistiği,

$$DFBetas = \frac{\hat{\beta}_j - \hat{\beta}_j^{(i)}}{\sqrt{MSE_{(i)}h_{jj}}} \quad i = 1, 2, \dots, n$$

formülü ile hesaplanmaktadır. Örneklem hacmi (n)'ne göre kritik değer değişmektedir. $n \leq 30$ ise, gözlemlerin DFBetas değerleri mutlak değerce 1 ile karşılaştırılır ve karar verilir. $n > 30$ ise, gözlemlerin DFBetas değerleri mutlak değerce $\frac{2}{\sqrt{n}}$ ile karşılaştırılarak karar verilir. İstatistik değerleri kritik değerden büyükse aykırı değerler anlamlıdır aksi halde anlamlı değildir.

RStud değerlerinin grafiğine bakıldığında, mutlak değerce 2’den büyük RStud değerlerinin görüldüğü gözlemler vardır. Bu durum, bağımlı değişkende beklenildiği gibi aykırı değerlerin varlığını göstermektedir. Her bir bağımsız değişken için bakıldığında ise, hesaplanan DFBetas değerlerinin

mutlak değerce $\frac{2}{\sqrt{2995}}$ yani 0.036 değerinden büyük olması durumu da söz

konusu olduğundan bağımsız değişkenlerde de aykırı değerlerin varlığı görülmektedir. Grafikler EK 2’de verilmiştir. Bu durumda EKK yöntemi ile model tahmin etmek, gerçek değerlerden uzak tahminler elde edilmesine sebep olacağından “Kantil Regresyon Modeli” tahmin edilip sonuçlar bu model üzerinden yorumlanacaktır.

Tablo 4: Kantil Regresyon Modeli Tahmin Sonuçları (0.25 - 0.75 Arası)

τ	0.25	0.50	0.75
sabit	11.07*** (0.0416)	11.25*** (0.0429)	11.49*** (0.0534)
m ²	0.0029*** (0.00045)	0.0026 *** (0.00046)	0.0024*** (0.00058)
oda	0.0812*** (0.0184)	0.1020*** (0.0215)	0.0803*** (0.0267)
banyo	0.2008*** (0.0225)	0.1667*** (0.0213)	0.2246*** (0.0242)
yaş	0.0037* (0.0021)	0.0058*** (0.0012)	0.0054*** (0.0017)
site	0.1360*** (0.0247)	0.1421*** (0.0215)	0.1255*** (0.0248)
asansör	0.0535** (0.0250)	0.0794 *** (0.0215)	0.0666*** (0.0246)
bölge	0.1827*** (0.0221)	0.2943*** (0.0193)	0.4242*** (0.0289)
deniz	0.0922*** (0.0337)	0.1433*** (0.0413)	0.3011*** (0.0705)
otopark	0.0668*** (0.0248)	0.0424** (0.0213)	0.0631** (0.0247)
kat	0.0159*** (0.0041)	0.0288*** (0.0039)	0.0287*** (0.0037)
Kantil Eğim Eşitlik Pseudo - R^2 : 0.2184 Pseudo - R^2 : 0.2364 Pseudo - R^2 : 0.2567 Wald Testi: 136.39 *** Quasi – LR: 1017.45*** Quasi – LR: 1386.71 ***Quasi – LR:1249.36***			
Simetrik Kantiller Wald Testi: 26.66 ***			

Not: i) τ , kantili ifade etmektedir.

ii) *** 0.01, ** 0.05, * 0.10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Kantil regresyon modeli, var olan değişen varyans bilgisini hesaba katması, özellikle bağımlı değişkendeki aykırı değerlere karşı dirençli olması ve bağımsız değişkenlerin dağılımın farklı bölgelerinde bağımlı değişken üzerindeki etkilerini tespit etmek açısından oldukça önemlidir.

25., 50. ve 75. kantillerde modelin tahmin edilmesi uygun görülmüştür. Burada 25.kantil, alt segmentteki daire fiyatları, 50.kantil orta segmentteki daire fiyatları ve 75. kantil ise üst segmentteki daire fiyatları üzerinde bağımsız değişkenlerin etkisini görmeyi sağlamaktadır.

Model parametreleri incelendiğinde, parametrelerin farklı düzeylerde de olsa anlamlı oldukları görülmektedir. Kantil regresyon modelinde sabit varyans varsayımının geçerli olması durumunda farklı kantillerdeki eğim parametreleri eşit olmaktadır ve Tablo 3'teki "çoklu doğrusal regresyon modeli" ile Tablo 4'teki "medyan regresyon modeli (50.kantil)" parametreleri arasında fark olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sebepten, kantil eğim eşitlik testi yapılmış ve farklı kantillerdeki eğim parametrelerinin eşit olduğunu öne süren sıfır hipotezi kuvvetli olarak reddedilmiştir. Bu durumda farklı kantillerdeki eğim parametreleri birbirinden farklı olup medyan regresyon modelinin tercih edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Simetrik kantiller testi ise 50.kantilde model tahmin edildiğinde 25. ve 75. kantillerin simetrikliği hakkında bize bilgi vermektedir. Sıfır hipotezi reddedilemez ise, simetrik kantiller geçerli olacaktır ve 25. ve 75. kantillerin her ikisinde de regresyon tahmini gerekli olmayacaktır. Burada da sıfır hipotezi kuvvetli olarak reddedilmiştir. Hata terimlerinin dağılımı simetrik olmadığından 25. ve 75. kantillerde tahmin yapılması gereği ortaya çıkmaktadır. Bu sebepten değerlendirme yapılacak nihai tahminlerin Tablo 4'teki tahminler olduğu sonucuna varılmıştır.

Ceteris paribus varsayımı ile "Medyan Regresyon (50. kantil)" sonuçları yorumlanırsa, orta segmentte daire alanında 1 metrekare artış daire fiyatlarını %0.26 arttırmaktadır. Dairenin oda sayısındaki bir artış daire fiyatlarını %10.20 arttırmaktadır. Oda sayısının daire fiyatları üzerinde metrekareye göre daha kuvvetli pozitif bir etkisi söz konusudur. Banyo sayısındaki bir artış ise daire fiyatlarını %16.67 arttırmaktadır. Banyo sayısındaki artışın da fiyatlar üzerinde azımsanamayacak düzeyde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Dairenin yaşı değişkeninin işareti negatif beklenirken işaret modelde pozitif ve anlamlı çıkmıştır ancak etkinin zayıf olduğu görülmektedir. Bu durum, kentsel dönüşümle ilgili olabilir yani kentsel dönüşüm ağırlıklı olarak alt segmentte gerçekleştirilmeye başlandığı için alt segmentte binalar yeni iken orta ve üst segmentte ağırlıklı olarak binaların eski olmasından kaynaklanabilir. Dairenin site içerisinde bulunması, daire fiyatlarını %15.27 arttırmaktadır. Bu pozitif etki banyo sayısındaki artış etkisine yakın bir etkidir. Dairenin bulunduğu binada asansör bulunması ise konut fiyatlarını %8.27 arttırmaktadır.

Bölge değişkeni bu çalışmada önem arz etmektedir. Bölge değişkeni ile bir dairenin İstanbul, Ankara, İzmir alt bölgelerinden ve bu illerin bu alt bölgelerdeki iller olması sebebiyle de bu illerden birinde bulunmasının diğer alt bölgelerden birinde bulunmasına göre konut fiyatları üzerindeki etkisi ortaya koyulmuştur. Buna göre, bir dairenin bu üç büyük şehirden birinde bulunması tüm özellikleri aynı olan başka alt bölgedeki bir daireye göre konut fiyatlarını %34.22 arttırmaktadır. Bu etki oldukça yüksek pozitif bir etkidir ve dairenin bulunduğu alt bölge daire fiyatı üzerinde oldukça etkilidir. Dairenin deniz manzaralı olması ise, fiyatını %15.4 arttırmaktadır. Tüm özellikleri aynı olan dairelerde, deniz manzaralı olanın fiyatı olmayana göre %15.4 fazla olmaktadır. Bu etki, dairenin site içerisinde olmasına yakın bir pozitif etkidir. Dairenin bulunduğu apartmanda otopark bulunması daire fiyatını %4.33 arttırmaktadır. Dairenin bir üst katta bulunması ise daire fiyatını %2.93 oranında arttırmaktadır.

Farklı segmentler dikkate alındığında, metrekare ve oda sayısı değişkenlerinin fiyatlar üzerindeki etkisi birbirine yakındır. Parametre büyüklüklerine bakıldığında, daire büyüklüğünde 20 m² artış olduğunda bile bu artışın daire fiyatları üzerindeki etkisi tüm segmentlerde %5 civarında gerçekleşmiştir. Oda sayısındaki bir artışın fiyatlar üzerindeki etkisi ise %8-10 bandındadır. Bu sonuca göre, alıcıların bir dairede atıl alanların olmasındansa oda sayısının fazlalığına dikkat ettikleri söylenebilir. Tüm segmentlerde banyo sayısındaki değişimin fiyatlar üzerindeki etkisi de birbirine yakındır fakat en büyük pozitif etki üst segmenttedir. Alt segmentte ise dairedeki banyo sayısının konutun İstanbul, Ankara ya da İzmir'de bulunmamasından dolayı ortaya çıkan fiyat düşüşünü telafi edecek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu da düşük fiyatlı konutlarda alıcıların dış yaşam kalitesinden daire içi yaşam kalitesine yöneldiklerini göstermektedir. Konutun sitede bulunmasının ve apartmandaki asansörün konut fiyatları üzerindeki etkisi tüm segmentlerde birbirine yakındır. Otopark ve dairenin bulunduğu katın fiyatlar üzerindeki etkisi için de benzer yakın etkinin söz konusu olduğu söylenebilir.

Segmentlere göre konut fiyatları üzerindeki etkisi çarpıcı bir farklılık gösteren iki değişken göze çarpmaktadır. Bunlar, dairenin bulunduğu alt bölge ve dairenin deniz manzaralı olma durumudur. Bir konutun, İstanbul ,Ankara ve İzmir illerinden birinde bulunmasının konut fiyatları üzerindeki etkisi alt segmentten üst segmente doğru oldukça hızlı artış göstermektedir. Alt segmentte alt bölge etkisi konut fiyatlarını %20 arttırırken, orta segmentte bu

pozitif etki %34.2'ye, üst segmentte ise %52.8'e yükselmektedir. Bir dairenin deniz manzaralı olması ise, alt segmentte konut fiyatlarını %9.6 arttırırken, bu etki orta segmentte %15.4 ve üst segmentte ise %35.1 düzeyinde gerçekleşmektedir.

Sonuç

Temel istatistiki göstergeler ve illerin gelişmişlik sıralaması dikkate alındığında İstanbul, Ankara ve İzmir, nüfus yoğunluğu, coğrafi konum, kalkınma, göç alma, kültürel faaliyetler, turizm, sağlık hizmetlerine erişim, iş olanaklarının fazlalığı, ulaşım imkanları ve sosyo – ekonomik gelişmişlik düzeyleri bakımından Türkiye'nin en önde gelen üç ilidir. Farklı fiyat düzeylerindeki daireler için satış fiyatları önceki cümlede zikredilen faktörlerden az ya da çok etkilenirken bu etkinin yüksek fiyatlı daireler için çok yüksek olması yüksek fiyatlı konutlarda ikamet edenlerin konutu sadece barınma ihtiyacını karşılayacakları bir mal olarak görmedikleri gerçeğini ortaya koymuştur.

Yüksek fiyatlı konutlarda, konutun bulunduğu ildeki yaşam kalitesinin düzeyi ve konutun deniz manzaralı olması konut fiyatları üzerinde en büyük pozitif etkiyi yapmaktadır. Bu etki daha az da olsa orta segmentte de varlığını hissettirirken konuta daha çok barınma ihtiyacını karşılama aracı olarak bakılan düşük fiyatlı konutların olduğu alt segmentte bu etki diğerlerine göre zayıf kalmıştır. Alt segmentte, dairedeki "banyo sayısı"nın "konut içi yaşam kalitesi"nin artmasında oldukça etkili olduğu fiyatlar üzerindeki etkisinin büyüklüğünden anlaşılmaktadır. Bu durum, farklı segmentlerde alıcıların önceliklerinin farklılığını ve özellikle medyan konut fiyatının üzerine çıkıldıkça fiyatların üzerindeki dolayısıyla da konut alımındaki temel belirleyicinin "konut dışı yaşam kalitesi" olduğunu ve konut içinde ise tüm segmentlerde önemli olan metrekaşe, oda sayısı gibi faktörlere ilaveten "deniz manzarası"nın önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir.

EK 1: RESET Sonucu ve Varyans Büyütme Faktörü (VIF) Değerleri

Ramsey RESET Test

Equation: EQ01

Specification: LFIYAT C M2 ODA BANYO YAS SITE ASANSOR BOLGE
DENIZ OTOPARK KAT

Omitted Variables: Powers of fitted values from 2 to 3

	Value	df	Probability
F-statistic	0.889029	(2, 2982)	0.4112
Likelihood ratio	1.785277	2	0.4096

Sample: 1 2995

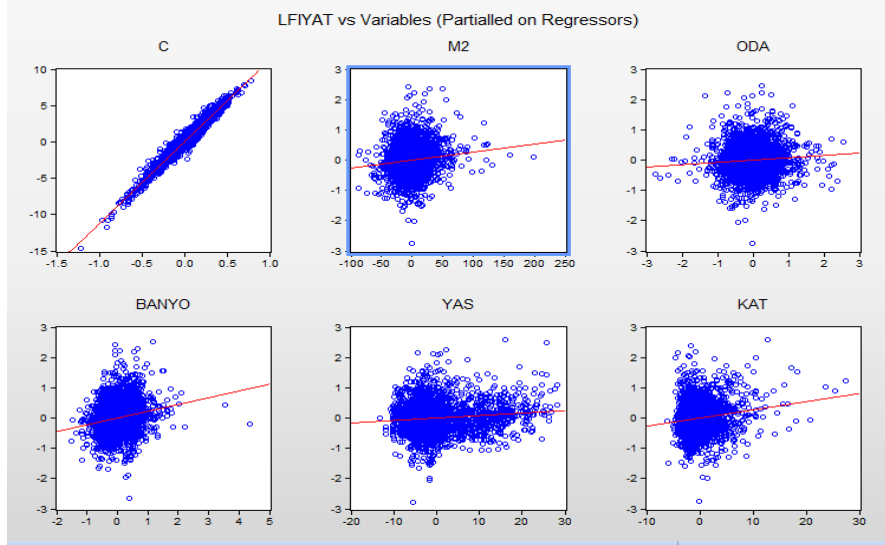
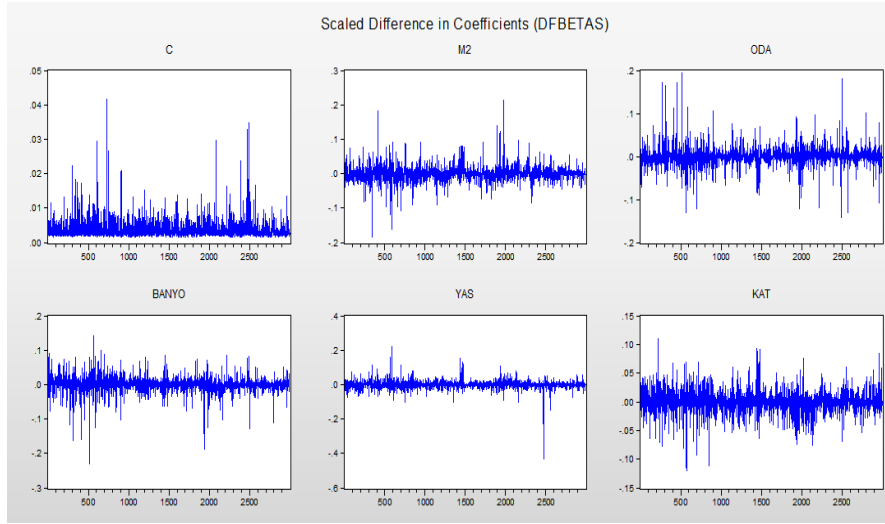
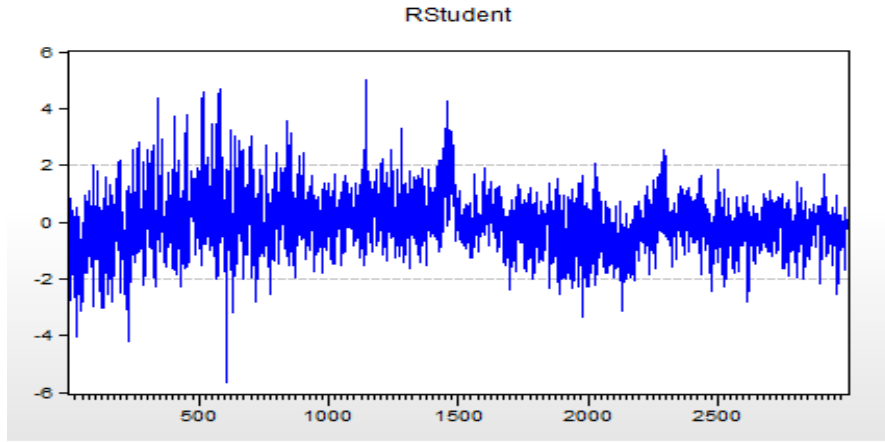
Included observations: 2995

Variable	Coefficient Variance	Uncentered VIF	Centered VIF
C	0.001734	26.90477	NA
M2	1.76E-07	45.57560	4.754594
ODA	0.000367	83.27017	4.412796
BANYO	0.000463	15.14207	1.678203
YAS	1.84E-06	2.011996	1.242682
SITE	0.000450	1.813370	1.206611
ASANSOR	0.000438	3.858317	1.417237
BOLGE	0.000342	1.699869	1.142730
DENIZ	0.001444	1.133186	1.042897
OTOPARK	0.000417	2.790182	1.364112
KAT	1.65E-05	3.791319	1.138838

EK 2 : RStud, DFBetas ve Kaldıraç Grafikleri

Kaynakça

Baldemir, E., C.Y. Kesbiç ve M. İnci (2008). Emlak Piyasasında Hedonik Talep Parametrelerinin Tahminlenmesi: Muğla Örneği. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*. 20, 41-66.

Bekar, E. and Çağlayan Akay, E. (2014). Modelling Housing Prices in Istanbul Applying the Spatial Quantile Regression. *The Empirical Economics Letters*. 8(13), 863-869.

Cingöz, A. (2010). İstanbul'da Kapalı Site Konut Fiyatlarının Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 2, 129 - 139.

Çağlayan, E. and Arıkan, E. (2009). Determinants of House Prices in Istanbul: Quantile Regression Approach. *Quality&Quantity*, Vol:45, Number:2, 305-317.

Çalmaşur, G. ve M. E. Aysin (2019). Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Modelle Belirlenmesi: Tra1 Alt Bölgesi Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*. 22, 77-92.

Çiçek, U. ve S. A. Hatırlı (2015). Isparta İlinde Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli ile Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7.13, 98-114.

Dalmas, L. (2010). La Méthode des Prix Hédonistes. 1 - 13.

Freeman, A.M. (2003). *The Measurement of Environmental and Resource Values*. 2nd Edition. Washington.

Gökler, A. L. (2017). Ankara'da Konut Fiyatları Farklılaşmasının Hedonik Analiz Yardımıyla İncelenmesi. *Megaron*. 2.2, 304-315.

Halleux, J.M. (2009). Modélisation Hédonique des Marchés Immobiliers: Quelles Opportunités pour La Collectivité?. *Université de Liege*.

İslamoğlu, E. ve H. Bulut (2015) Nevşehir İli Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli İle İncelenmesi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*. 3.1, 80-90.

Kim, T.H. and C. Muller. (2000). Two - Stage Quantile Regression. *Discussion Papers in Economics*. 1, 1 - 21.

Koenker, R. and G. Bassett. (1978). Regression Quantiles. *Econometrica*. 46.1, 33 - 50.

Kördeş, G., S. Işık ve M. Mert (2014). Antalya'da Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli ile Tahmin Edilmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*. 28, 103-132.

Özus, E. ve V. Dökmeci (2006). Dönüşüm Yaşanan Tarih Alanlarda Konut Fiyatlarında Etkili Faktörlerin Analizi. *İTÜ Dergisi*. 5.2, 179-188.

Rosen, S. (1974). Hedonic Prices and Implicit Markets: Product Differentiation in Pure Competition. *The Journal of Political Economy*. 82.1, 34 - 55.

Tomini, A. (2007). Les Méthodes d 'Evaluation de L' Environnement. *Campus de Luminy*.

Üçdoğruk, Ş. (2001). İzmir İlinde Emlak Fiyatlarına Etki Eden Faktörler-Hedonik Yaklaşım. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 16.2, 149-161.

Wang, H. (2007). Quantile Regression: Overview and Applications to Risk Assessment. *North Carolina State University*. 1 - 26.

Yayar, R. ve D. Gül (2014). Mersin Kent Merkezinde Konut Piyasası Fiyatlarının Hedonik Tahmini. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14.3, 87-100.

Yayar R. ve S. S. Karaca (2014). Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Modelle Belirlenmesi: TR83 Bölgesi Örneği. *Ege Akademik Bakış*. 14.4, 509-518.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3126/3147

Bartın Rüştüye Mektebi

Bartın Rushdiya School

Selma TURHAN SARIKÖSE

Dr. Öğr. Üyesi, KBÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü /

Dr., KBU Faculty of Literature History Department

e-mail: selmatsarikose@karabuk.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-3798-5478

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 15.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 15.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Sarıköse, S, T., *Bartın Rüştüye Mektebi*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9 (5), 3126-3147.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey.
All rights reserved.

Bartın Rüştîye Mektebi

Öz

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda eğitim alanında önemli yenilikler yapmıştır. Maarif Nezareti'nin kurulması, eğitimle ilgili kanunların çıkarılması, yeni eğitim kurumlarının açılması, Batı'ya öğrenci gönderilmesi gibi birçok önemli yenilik sayesinde eğitimin modernleşmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda sıbyan mekteplerinin yerine mekteb-i ibtidailer açılırken rüştîye adlı yeni bir okul türü de orta okul seviyesinde eğitim vermeye başlamıştır.

Rüştîye mekteplerinin sayısı 1846 yılından sonra özellikle XIX. yüzyıl sonlarında taşrada hızlı bir şekilde artmıştır. XIX. yüzyıl sonlarında Kastamonu Vilayeti Bolu Sancağı sınırları içinde bulunan Bartın Kazası'nda da bir rüştîye açılmıştır. Rüştîye mektebinin binası halkın yardımları ile tamamlanmıştır. Okul açıldıktan sonra buraya öğretmen atamaları yapılmıştır. Okuldaki öğrencilerin ders kitapları başta olmak üzere okulun resmi yazışmalarda kullanacağı belgeler ve ders araç gereçleri de devlet tarafından gönderilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde Bartın Rüştîye Mektebi'nin öğretmenleri, buraya gönderilen malzemeler ve öğretmen atamaları, okulun yıllara göre öğrenci sayıları ile ilgili çok sayıda arşiv belgesi mevcuttur. XX. yüzyıl başlarına kadar eğitim faaliyetini sürdüren rüştîye Bartın'ın eğitim ve kültür hayatının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. XX. yüzyıl başlarında Bartın'da bir de kız rüştîye mektebi açılmıştır. Bu okulun da başta öğretmen ihtiyacı olmak üzere tüm ihtiyaçları Maarif Nezareti tarafından karşılanmıştır.

Bu araştırmada Bartın'da XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında faaliyette bulunan erkek ve kız rüştîye mektebi arşiv belgelerine göre değerlendirilerek Bartın'ın Osmanlı'nın son dönemlerindeki eğitim öğretim hayatı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bartın, Rüştîye Mektebi, Eğitim, XIX. Yüzyıl, Osmanlı.

Bartın Rushdiya School

Abstract

Ottoman State made important innovations in the education in the 19th century. Important steps have been taken towards the modernization of education many innovations like establishing Ministry of Education, enact education laws, opening new education institutions, sending students to Europe. In this context, ibttidai schools were opened instead of sıbyan schools, a new type of school called rushdiya level of middle school started to give education.

The number of rushdiya schools have quickly increased in the provincial areas after 1846 especially at the end of 19th century. A new rushdiya school was opened in Bartın which was in the border of Bolu Sanjak of Kastamonu Province at the end of 19th century. The building of rushdiya school has completed by the aids of public. Teacher assignments were made after opening this school. First of all the books for students, documents used in public correspondence, course materials have sent by the government. Many documents about the assignments of the teacher's of Bartın Rusdiya School,

course material's documents had sent to Bartın, the numbers of students of this school by years, are available in the Ottoman Archive. This school which continued education activities at the beginning of 20'th century made important contributions to development of education and cultural life of Bartın. A new rusdiya school for girl students were opened in Bartın at the beginning of 20'th century. The need of this school especially need of teacher has provided by Ministry of Education.

Evaluation will be made the rusdiya school and girl rushdiya school were in Bartın the end of 19'th century and at the beginning of 20'th century by the archival documents, the education life of Bartın will be revealed at last period of Ottoman in this research.

Keywords: Bartın, Rushdiya School, Education, 19'th Century, Ottoman.

Giriş

Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde her alanda olduğu gibi eğitim alanında da önemli yenilikler yapılmıştır. Bu dönemde sıbyan mekteplerinin yetersiz olduğu anlaşıncı sıbyan mektepleri 1838 yılından sonra ıslah edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra bu okulların üzerinde sınıf-ı sani okullarının açılması düşünülmüş, bu okullara padişah tarafından rüştiye adı verilmiştir (Kodaman, 1991: 91). Rüştiye mektepleri sıbyan mekteplerinin üst sınıfı gibi düşünülerek eğitime başlamış, Tanzimat'la birlikte ortaöğretimin en alt düzeyindeki okullar olmuştur. Rüştiyeler, askeri ve mülkiye şeklinde ikiye ayrılmıştır (Akyüz, 2018: 164). Bu sebeple eğitim tarihçilerinin bir kısmı rüştiyeleri ilköğretim kısmına dahil ederken bazıları da ortaöğretimin ilk basamağı olarak kabul etmektedir (Kodaman, 1991: 91). 1845'te Muvakkat Maarif Meclisi tarafından rüştiyeler, sıbyan mekteplerinin üstünde Darülfünun'a talebe yetiştiren orta dereceli okul olarak kabul edilmiştir (Kodaman, 1991: 92). Rüştiyelerin açılmasıyla bugünkü ilkokulların da temeli atılmıştır (Hayta-Ünal, 2015: 110).

Sultan Abdülmecid (1839-1861) memleketin her tarafında yeni mekteplerin açılmasını ve sıbyan mekteplerinin çoğaltılmasını istemiştir. Sultan Abdülmecid böylelikle Tanzimat'ın uygulanacağını ve cehaletin ortadan kaldırılacağına inanıyordu (Hayta- Ünal, 2015: 141). 1846'da Mekâtib-i Umumiye Nazırlığı kurulduktan sonra rüştiye sayıları artmıştır. 1853 yılından sonra taşradaki büyük şehirlerde, daha sonra vilayetlerin tamamında rüştiyeler açılmıştır (Akyüz, 2018: 164; Tekeli-İlkin, 1999:64). 1839 tarihli layihaya göre İstanbul'da beş adet rüştiye mektebi açıldıktan sonra (Ünal, 2015: 1), 1867'de rüştiye sayısı 108'e yükselmiştir (Hayta- Ünal, 2015: 159).

Askeri rüştiyeleri bitirenler askeri okullara devam ettiği gibi mülkiye rüştiyelerini bitirenler devlet kademelerindeki kalemlere memur

olabiliyordu. 1875'ten itibaren İstanbul başta olmak üzere askeri rüştiyelerin sayısı hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır (Akyüz, 2018: 164).

İstanbul'da 1859'da kızlar için Cevrî Kalfa İnas Rüştiyesi'nin açılmasından sonra kız rüştiyeleri de 1870'ten sonra hızlı bir şekilde artmıştır. Kız rüştiyelerinin karşılaştığı en önemli sorun okullarda istihdam edilecek kadın öğretmen bulunamamasıdır (Akyüz, 2018: 164). Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre; Kız rüştiyelerinde hocalar kadın olacaktır; ancak yeterli sayıda kadın öğretmen yetiştirilinceye kadar erkeklerden de hoca atanabilecekti. Sıbyan mektebi mezunları sınavsız bu okullara girebilecek, mezun olmayanlar yapılacak imtihandan sonra okula kabul edileceklerdi. Tatil ve idare tarzı erkek rüştiyeleri gibi olacaktı (Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, 2002: 411).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre rüştiyelerin nüfusun 500'ün üzerindeki kasabalarda kurulması kabul edildi (Akyüz, 2018: 164). Ancak nüfusu tamamen gayr-i Müslim ise onlar da rüştiye açabileceklerdi, ayrıca gayr-i Müslimler kendi dilleri ve mezheplerinin eğitimlerini de ruhani liderleri marifeti ve kaidelere uymak şartıyla yapabilecekti (Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, 2002: 408-409). 1869'da İstanbul'da 12-13 rüştiye mektebi var iken vilayetlerde 87 rüştiye eğitim vermekteydi. 1876'dan önce Osmanlı sınırları içinde 423 rüştiye faal olarak eğitim öğretimi vermekteydi.

Rüştiye okullarının idaresi için 1879 yılında Maarif Nezareti bünyesinde Mekâtib-i Rüştiye Dairesi kurulmuştur. Bu tarihten sonra rüştiye sayısında hızlı bir artış meydana gelmiştir. 1878-1884 yılları arasında 170'e yakın rüştiye açılmıştır. Ancak 93 Harbi'nde sonra taşrada bazı rüştiyeler kapandığı gibi bazı rüştiyeler de sınırlar dışında kaldığından rüştiye sayısı 277'ye kadar düşmüştür. İdadiler yaygınlaşınca rüştiyeler kapatılmaya başlanmış, 1889'da 22 rüştiye kapatılarak öğretmen ve diğer kadroları idadilere devredilmiştir. Bazı boş kalan rüştiye binaları ibtidai mekteplere tahsis edilmiştir (Kodaman, 1991: 92, 95-96, 101). Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) devrinin sonlarında ülkede 619 rüştiye mektebinde 40 bin civarında öğrenci eğitim görmekteydi (Hayta- Ünal, 2015: 183).

Rüştiye mekteplerinin zaman zaman ıslahı yönünde çalışmalar da yapılmıştır. 1869 Maarif Nizamnamesi'nde dört yıl olan eğitim süresi 1892'de üç yıla indirilmiştir. Özellikle eğitimin bir iki öğretmen tarafından verilmesi eğitim seviyesinin istenilen düzeye erişilmesindeki en büyük engeldi. Mesela rüştiye mektepleri ders müfredatında Fransızca dersleri olmasına rağmen Fransızca öğretmeni temininde yaşanan sorunlar ve bu öğretmenlerin daha çok şehirler ve ticaret merkezlerine tayin edilmesi, taşradaki diğer okullarda Fransızca eğitiminde istenilen seviyeye ulaşılmasını engellemiştir (Kodaman, 1991: 108, 110).

Bu okullara sıbyan mekteplerinin mezunları sınavsız girebilmekteydi (Akyüz, 2018: 165). Rüştiyelerin masrafı vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacak, rüştiye binaları Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından gönderilen plana göre inşa edilecek, öğrenci sayısına göre muallim-i evvel ve muallim-i

sani, mubassır ve hademe tayin edilecektir. Öğrenim süresi dört yıl olacaktır. 1867'ye kadar bu okullara sadece Müslüman talebe alınırken bu tarihten sonra gayr-i Müslim öğrenciler de Türkçe'den imtihana girmek şartıyla kabul edilmeye başlanmıştır (Kodaman, 1991: 93). Taşra okullarında idareci muallim-i evvel olup, okulun bütün idari işleyişinden sorumluydu. Rüştîye mekteplerine kaydolan öğrencilerden aşî belgesi, Osmanlı tezkiresi, 15 yaşından büyük olmamak, eğitim döneminde başvuru yapmak gibi şartlar istenmekteydi (Ünal, 2015: 7, 9).

Rüştîyelerde din ve ahlak eğitimi ağırlıklı olmakla birlikte Türkçe derslerine önem verildiği görülmektedir. Rüştîye mekteplerinde öğrenciler sıraya oturacak, dersler sıbyan mekteplerinde olduğu gibi teker teker değil de sınıf ortamı oluşturulacaktı (Tekeli- İlkin, 1999: 63). Arapça, Farsça, Coğrafya, Türkçe ve Hıfzıssıha dersleri bulunmaktaydı (Mahmud Cevad İbnü's- Şeyh Nâfi, 2002: 113, 233). Kız rüştîyelerinde ev idaresi ve el hüneleri gibi dersler de verilmekteydi. Rüştîyelerde genel tatil ağustosun ilk gününden üçüncü haftası sonuna kadar iken, Ramazan ayının üçüncü haftası sonundan Şevval ayının birinci haftası sonuna kadar beş gün, Kurban Bayramı için yedi gün, cuma ve kandil günleri ile padişahın doğum ve cülus yıldönümlerinde de öğrencilere tatil verilirdi. Derslerin başlama saati bölgelerin iklim ve havasına göre değişirken, dersin bitişi genel olarak ikinci vaktinden sonradır (Ünal, 2015: 15, 19). Rüştîye mekteplerini bitirenler, yani nizamnameye uygun olarak şehadetname alanlar sınavsız olarak idadiye kabul edilmekteydi (Mahmud Cevad İbnü's- Şeyh Nâfi, 2002: 409). II. Meşrutiyet döneminde rüştîyelere model olması için numune rüştîyeleri açılmıştır. 1913 reformu ile bu okulların bir kısım kadro ve öğrencileri altı yıllık ibtidai mekteplerine aktarıldı. Rüştîyeler özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde taşrada devlet dairelerine memur yetiştiren kurumlar olup, Cumhuriyet Dönemi'nde ortadan kalkmıştır (Öztürk, 2008: 302).

XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı sınırları içindeki birçok vilayette rüştîye mektebi açılmıştır. Kastamonu Vilayeti sınırları içinde bulunan Kastamonu Sancağı'nda; İnebolu, Küre, Abana, Daday, Taşköprü, Araç, Tosya, Safranbolu ve Cide kazaları Sinop Sancağı'nda; Gerze ve Ayancık kazalarında Çankırı Sancağı'nda; Çerkeş Kazası'nda Bolu Sancağı'nda Gerecede, Göynük, Mudurnu, Akaçaşehir/ Akçakoca, Ereğli, Bartın, Düzce, Hamidiye/ Devrek ve Çaycuma kazalarında Rüştîye mektepleri bulunmaktaydı. Ayrıca vilayette Kastamonu ve Sinop kız rüştîyeleri ile Kastamonu'da bir askeri rüştîye de bulunmaktaydı (Ünal, 2015: 160-162). 1869-1870'ten itibaren Kastamonu, Daday, Bolu, Ereğli, Sinop ve Çankırı rüştîyeleri açılmıştır (KVS, 1286: 79). 1870-1871'de İnebolu ve Boyabat (KVS, 1287: 95-96), 1871-1872'de Safranbolu (KVS, 1288: 107-109) rüştîyeleri hizmet vermeye başlamıştır. Safranbolu rüştîyesine 1873-1874 yılı itibarıyla öğretmenlerin atanarak eğitimin sorunsuz şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır (Turhan Sarıköse, 2019: 187). 1875'te Kastamonu'da kız rüştîyesi yanında Taşköprü, Tosya, Düzce, Akçaşehir, Göynük, Çerkeş ve Gerze gibi kazalarda da rüştîyeler eğitim vermekteydi

(KVS, 1292: 149-152). Ayrıca Kastamonu vilayetinde askeri ve inas rüştîyeleri yanında idadi de 1888-1889 yıllarında eğitim faaliyetlerini sürdürmekteydi (KVS, 1306: 526). Bütün bu kayıtlardan Kastamonu Vilayeti genelinde XIX. yüzyıl sonlarında okullaşmanın büyük bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.

Kastamonu Vilayeti Bolu Sancağı sınırları içinde bulunan Bartın'da da XIX. yüzyıl sonlarında bir rüştîye mektebi açılmıştır. Bartın'da XIX. yüzyıl sonlarında sıbyan mektepleri ve medreseler yanında gayr-i Müslimlere ait okulların da eğitim verdiği anlaşılmaktadır (KVS, 1310: 465). 1914-1915'te Bartın'da bir Rum Mektebi'nin eğitim verdiği bilinmektedir (BOA, DH.EUM.5.ŞB., 17/6). XX. yüzyıl başlarında Bartın'da bir de kız rüştîyesi açılmıştır. Bu çalışmada Bartın rüştîye mekteplerinin kuruluşu, teşkilat yapısı ve eğitim öğretim faaliyetleri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelere göre değerlendirilmiştir.

1.Bartın Rüştîye Mektebi

Bartın'da rüştîye mektebinin ilk olarak Nuri Yüksel adlı şahsın evinde 1874 açıldığı, ilk kısmının 1885'te Alaaddin Hoca'nın evinde başladığı, Rüştîye Mektebi, 1885 yılında, eski Pazar yerindeki Nuri Yüksel'e ait binadan, halkın desteği ve emeği ile yapılan şimdiki Belediye Kent Müzesi binasına taşındığı yönünde görüşler bulunmaktadır (Demir-Karakök, 2019: 239). Ancak Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgeden rüştîyenin kuruluşu ve planı ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmaktadır. 11 Eylül 1868 tarihli belgeye göre Bartın'da Meclis-i Deavi azasının verdiği 1.310 zira arsa üzerine ahalinin de yardımıyla bir rüştîye ve telgrafhane inşa edilmiştir (BOA, İ.DH., 581/40465). Okul binasının Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar eğitim vermeye devam ettiği anlaşılmaktadır. 07 Ocak 1880'de Bartın'da açılan okullarda büyük bir ilerleme kaydedildiğinden köylerde de sıbyan mektepleri açılması için ahalinin teşvik edilmesi, idarecilerin gerekli yardımı yapmaları Kastamonu Vilayeti'nden talep edilmiştir (BOA, MF.İBT., 13/156). 29 Ağustos 1912'de Maarif Nezareti'ne gönderilen bir yazıda okula mekteb-i ibtidaiyeden gelecek 45 yeni öğrenci ile öğrenci sayısı 121 olacağından okulun yeterli olduğu bildirilmiştir (BOA, MF.İBT., 349/11). Rüştîye binası Cumhuriyet Dönemi'nde belediye binası olarak kullanıldığı gibi günümüzde kent müzesi olarak kullanılmaya devam etmektedir.

1.1. Bartın Rüştîye Mektebi'nin Öğrenci Sayısı

Bartın rüştîyesinin öğrenci sayının okulun ilk açıldığı yıllarda 40 civarında olduğu anlaşılmaktadır. 1876'da 40 (KVS, 1293: 133), 1877'de 62 (KVS, 1294: 158) öğrenci okulda eğitim görmekteydi. Rüştîye açıldıktan sonra bir yıl gibi kısa bir süre zarfında öğrenci sayısı yaklaşık %50 oranında artmıştır. Bu durum Bartın halkının yeni açılan okula ilgisini göstermesi bakımından önemlidir.

Öğrencilerin eğitim sistemine hemen alışmadıkları anlaşılmaktadır. Öğrenciler okula devam konusunda istenilen başarıyı gösterememişlerdi;

çünkü ailelerinin maiyetlerine katkı için çalışmaktaydılar. Okul idaresine gönderilen bir yazıda öğrencilere hissettirmeden devamlarının takip edilmesi 25 Kasım 1875'te Bartın Rüştüyesi muallim-i evvelinden istenmiştir (BOA, MF.İBT., 7/7). Ancak yine devam konusunda sorunun çözülmediği anlaşılmaktadır. Rüştüyenin muallim-i evveline gönderilen 06 Aralık 1875 tarihli başka bir yazıda öğrencilerin derse devamlarının zorunlu olduğu belirtildikten sonra Bartın'da haftada bir gün salı günleri pazar kurulduğundan öğrencilerin dükkânlara gitmesi dolayısıyla, aileler tarafından salı günleri okulun tatil edilmesinin talep edildiği ancak kanunlara göre bunun mümkün olmadığı, o günlerde okula gelmeyen öğrencilerin onlara hissettirilmeden takiplerinin yapılması istenmiştir (BOA, MF.İBT., 7/75). 04 Ocak 1877'de velilerin teşvik edilerek öğrenci sayısının arttığı, ancak öğrencilerin okula devamları konusunda velilerin teşvik edilmesi, okulun öğrenci sayısının artırılması Bartın Rüştüyesi muallim-i evvelinden istenmiştir (BOA, MF.MKT., 52/151).

Rüştüyede 1878'de 60 (KVS, 1295: 130), 1878-1879'da 68 (KVS, 1296: 118), 1879-1880'de 60 (KVS, 1297: 138), 1880-1882'de 100 (KVS, 1298: 143; KVS, 1299: 153), 1888-1889'da 80 (KVS, 1306: 393), 1892-1893'te 96 öğrenci bulunmaktaydı (KVS, 1310: 464). 1892-1893 yılında rüştüyeye kaydolan öğrenciler, Kur'an-Kerim ve tecvid, ilmihal, muhtasar tarih-i Osmanî, coğrafya, Kavaid-i Türkî ve imlâ, hesap ve hat gibi konulardan sınav olunarak okula kaydedilmişlerdir. Kaman, Kaşbaşı ve Hocaoglu gibi köylerin okullarında okumuş öğrenciler de rüştüyeye kaydedilmiştir. 1893 Nisan- Haziran arasına ait üç aylık öğrenci devam cetveline göre rüştüyede 1. sınıfta 19, 2. sınıfta 12, 3. sınıfta 23, 4. sınıfta 23 öğrenci okula devam etmekteydi. Bu öğrencilerin 73'ü devamlı görünmektedir (BOA, MF. İBT., 38/16). 1893-1894'te 83 (KVS, 1311: 211), 1894-1895'te 73 öğrenci bulunmaktadır (KVS, 1312: 248). 23 Temmuz 1894'te üç aylık öğrencilerin devam cetvellerinin nezarete gönderildiği Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, MF.İBT., 38/98). 28 Eylül 1894 tarihli devam cetveline göre okula; 1. sınıfta 11, 2. sınıfta 20, 3. sınıfta 21, 4. sınıfta 32 öğrenci kayıtlıydı (BOA, MF.İBT., 40/26). 1895 Mart- Mayıs aylarında 1. sınıfta 28, 2. ve 3. sınıfta 18'er, 4. sınıfta 11 öğrenci bulunmaktaydı (BOA, MF.İBT., 45/107). 1895 Haziran- Ağustos aylarında okulun devam çizelgesine göre 1. sınıfa 28, 2. sınıfa 19, 3. sınıfa 16, 4. sınıfa 10 öğrenci devam etmekteydi (BOA, MF.İBT., 49/40). 22 Aralık 1895 tarihli belgeye göre 1895 yılı sonunda 1. sınıfta 36, 2. sınıfta 25, 3. sınıfta 18, 4. sınıfta 13 öğrenci kayıtlıydı (BOA, MF.İBT., 48/96).

Bartın rüştüyesi ile diğer okullarda bulunan öğrencilerin devam cetvellerinin gönderildiği 05 Ağustos 1896'da Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, MF.İBT., 55/48). Okulun 1896-1897'de 81 (KVS, 1314: 190), 1898'de 99, 1899'da 78, 1900'de 78, 1901'de 75, 1903'te 82 öğrencisi olup, rüştüyenin öğrenci sayısı ortalama 83'tür (KVS, 1317: 211; Ünal, 2015: 161). Aralık 1901 ile Şubat 1902 yılları arasında okulun 4. sınıfında öğrenci yoktur, 3. sınıfta 24, 2. sınıfta 27, 1. sınıfta 34 öğrenci eğitim görmekteydi (BOA, MF.İBT., 118/65). Okulun son sınıfında öğrenci olmamasının sebebi okulun eğitim süresinin üç yıla

indirilmiş olmasıdır. 1901 yılı Haziran- Temmuz- Ağustos ayında okulda 4. sınıfta öğrenci olmayıp, 3. sınıfta 21, 2. sınıfta 25, 1. sınıfta 38 öğrenci olmak üzere toplam 84 öğrenci eğitim görmekteydi (BOA, MF.İBT., 106/85). 1904 yılı imtihan cetveline göre 1. sınıfta 19, 2. sınıfta 28, 3. sınıfta 33 olmak üzere toplam 80 öğrenci eğitim görürken, öğrenciler hat, ulum-ı diniye, kıraat, Kavaid-i Türkî, resim, coğrafya, imlâ, hesap, malumat-ı nafia, ahlak, Arapça gibi derslerden sınav yapılmıştır (BOA, MF.İBT., 148/67). 18 Temmuz 1905 tarihli belgeye göre 1. sınıfta 24, 2. sınıfta 22, 3. sınıfta 29 olmak üzere toplam 75 öğrenci bulunmaktaydı. Okulda; Kur'an-ı Kerim ve tecvid, Ulum-ı diniye, imlâ, kıraat, Arapça ve Farsça, ilmi-i eşya hesap, hendese, coğrafya, hıfzıssıhha, resim, hüsn-i hat dersleri verildiği görülmektedir (BOA, MF.İBT., 164/11). 09 Temmuz 1906 tarihli kayda göre okulda 1. sınıfta 18, 2. sınıfta 21, 3. sınıfta 39 olmak üzere toplam 78 öğrenci varken (BOA, MF.İBT., 179/37), Aralık 1907 ile Şubat 1908'de 3. sınıfta 25, 2. sınıfta 31, 1. sınıfta 43 öğrenci olup, 98 öğrenciden 96'sı okula devam etmekteydi (BOA, MF.İBT., 232/72). Genelde okulun öğrenci sayısı 80-100 arasında olup, öğrenci sayısı yıllara göre çok fazla değişmemiştir. Bu durumun sebebi Bartın'ın küçük bir yerleşim yeri olmasıyla ilgili olduğu söylenebilir.

1.2. Bartın Rüştîye Mektebinin Öğretmenleri

Rüştîye mektepleri ilk kurulduğu yıllarda çeşitli okullardan mezun herkes öğretmen olarak atanmışsa da Darümuallimin mezun vermeye başladıktan sonra bu okulun mezunları öğretmen olarak atanmıştır (Kodaman, 1991: 114). 16 Mart 1848'de Darümuallimin açılması ile rüştîyelerin öğretmen ihtiyacının karşılanması ve öğretmenlerin niteliklerinin artırılması hedeflenmiştir (Ünal, 2015: 2). Aynı zamanda kız rüştîyelerinin sayısı artınca bu okullar için de 26 Nisan 1870'te Darümuallimat açılmıştır (Ünal, 2015: 3). Bartın Rüştîye Mektebi'nin öğretmen sayısı ortalama 3-4'tür. (Ünal, 2015: 162).

Rüştîye'nin ilk öğretmenleri; başöğretmen Mengenli Hacı Tahir Efendi, ikinci öğretmen Karavezir Rasim Hoca olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır (Demir- Karakök, 2019: 235). Ancak 08 Ocak 1875'te Bartın Rüştîyesi'nin inşaatı bittiğinde rüştîyeye 600 kuruş maaşla Darümuallimin mezunlarından Tahir Efendi muallim-i evvel, 80 kuruş maaşla bir bevvap atanması ve rüştîyenin masrafları için de yıllık 1.000 kuruş tahsisat ayrıldığı Kastamonu Valiliği'ne bildirilmiştir (BOA, MF.MKT., 23/142). 04 Kasım 1876'da öğrencilere rika öğretmek üzere Mal Müdürü Ahmed Mithat Efendi aylık 80 kuruş maaşla muallim olarak görevlendirmiştir (BOA, MF.İBT., 40-55). Bu belgeden rüştîye kurulduğu yıllarda öğretmen açığının kazada bulunan ehliyetli memurlarla kapatılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Rüştîye, Osman Tahir Efendi adlı muallim-i evvelle kurulmuştur. Ancak rüştîyenin öğrenci sayısı artmaya başlayınca yeni öğretmenlere ihtiyaç duyulmuştur. 30 Ocak 1877'de talebe sayısı 60'ı geçtiğinden Ahmed Efendi de 315 kuruşla muallim-i sani, 80 kuruş maaşla da sülüs muallimliğine Mehmed Efendi tayin edilmiş ve durum Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, MF.İBT., 10/17). Bartın Rüştîyesi ile ilgili bilgiler 1880-1881 yılından itibaren Kastamonu Vilayet Salnamesine kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda rüştîyede bir muallim-i evvel, bir

muallim-i sani, bir sülüs, bir rika hocası ile bir bevvabın görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Bartın Rüştüyesi'nin 1876-1904 yıllarındaki muallim ve görevlileri (KVS, 1293: 133; KVS, 1294: 158; KVS, 1295: 130; KVS, 1296: 118; KVS, 1297: 138; KVS, 1298: 143; KVS, 1299: 153; KVS, 1306: 393, KVS, 1310: 464, KVS, 1311: 211; KVS, 1312: 248, KVS, 1314: 190, KVS, 1317: 211, KVS, 1321: 229).

Yıl	Muallim-i evvel	Muallim-i sani	Sülüs hocası	Rika hocası	Bevvap	Hüsnü Hat
1876	Osman Tahir Efendi	--	--	--	Mehmed Ali Ağa	
1877	Tahir Efendi	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Ali Ağa	
1878	Tahir Efendi	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi	Ahmed Efendi	Mehmed Ali Ağa	
1878-1879	Tahir Efendi	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Ali Efendi	Mehmed Ali Ağa	
1879-1880	Tahir Efendi	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Mehmed Efendi	
1880-1881	Tahir Efendi	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Hasan Efendi	
1881-1882	Tahir Efendi	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi	Ahmed Hamdi Efendi	Hasan Efendi	
1888-1889	Tahir Efendi	Ahmed Efendi	Mehmed Efendi	Nuri Efendi	Mustafa	Fahri coğrafya ve hesap muallimi Ömer Lütü Efendi

Bartın Rüştîye Mektebi (Bartın Rushdiya School)

1892-1893	Osman Tahir Efendi	Zühdü Efendi	Mehmed Hulusi Efendi	Mehmed Nuri Efendi	--	
1893-1894	Osman Tahir Efendi	(Vekil) Rıfat Efendi	Mehmed Hulusi Efendi		Mustafa Efendi (BOA, MF.İBT, 38/16)	Mehmed Nuri Efendi
1894-1895	Osman Tahir Efendi	Rıfat Efendi	Hulusi Efendi		Mustafa Efendi (BOA, MF.İBT., 45/107)	Mehmed Nuri Efendi
1896-1897	Osman Tahir	Rıfat Efendi	Rasim Efendi			Mehmed Nuri Efendi
1899-1900	Osman Tahir Efendi	Rıfat Efendi				Rıfat Efendi
1903-1904	Osman Tahir Efendi	Hacı Rıfat Efendi				Hacı Rıfat Efendi

Yukarıdaki tablodan okulda en uzun süre görev yapan kişinin muallim-i evvel Osman Tahir Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Genel itibarıyla okulun öğretmen kadrosunda sürekli bir değişimin olmadığı görülmektedir.

1.3. Öğretmen Atamaları

Bartın'da ahalinin yardımı ile kurulan rüştîye mektebine bir muallim-i evvel gerektiği için Darümuallimin mezunlarından olan Tahir Efendi'nin 600 kuruş maaşla muallim-i evvel olarak, aynı zamanda 80 kuruş maaşla bir bevvap atanması, 1.000 kuruşun okulun yıllık masraflarına, muallimlerin yollukları için de 300 kuruş verilmesi 10 Aralık 1874'te uygun görülmüştür (BOA, İ.DH., 693/48496). Rüştîyenin muallimlerinden biri öldüğünde veya yerine biri atanacağı zaman bir komisyon huzurunda imtihan yapıldığı ve imtihan sonucuna göre kişinin uygun olup olmadığına dair bir yazı ile imtihan evrakı Maarif Nezareti'ne gönderilmekteydi. 25 Haziran 1879'da Safranbolu ve Bartın rüştîyeleri muallimleri becayış etmek için aralarında anlaşılabilir ise gereğinin yapılabileceği belirtilmiştir (BOA, MF.MKT., 62/176).

Bartın Kaza İdare Meclisi tarafından 19 Kasım 1890'da rüştiyenin muallim-i sanisi Ahmed Efendi Hicaz'da vefat ettiğinden onun yerine Safranbolu'nun Çavuş Mahallesi'nden Bartın'da Mektep Mahallesi'nde ikamet eden Bozacı zâde Mehmed Zühdü Efendi muallim-i saniliğe atanmak istemiştir. Mehmed Zühdü Efendi, mektebin muallim-i evveli Tahir Efendi ve Maarif Meclisi üyelerinin huzurunda imtihana alınmıştır. Mehmed Zühdü Efendi sorulan sorulara verdiği cevaplarla ehil olduğunu imtihan komisyonu huzurunda ispatlamıştır. Mehmed Zühdü Efendi'nin imtihan kağıdında; ilm hesaptan hesabın tarifi, kaideleri, kesir ve toplama işlemleri; Arapça ve Farsça dil kuralları; Coğrafyadan dünya, kıtalar, yönler, harita, Avrupa'daki memleketler, meşhur denizler ile ilgili soru sorulmuştur. Sorulara verdiği cevaplar ve kendisi hakkındaki olumlu görüşlerle atanmanın yapılması için nezarete gerekli bilgi verilmiştir (BOA, MF.İBT, 26/61). 05 Ağustos 1891'de muallim-i sani Ahmed Efendi Hicaz'da vefat edince yerine vekaleten Mehmed Zühdü Efendi'nin imtihan evrakı ve tercüme-i hali gönderildiği, asaleten atandığı tarihten itibaren maaş ödemelerinin buna göre yapılması istenmiştir (BOA, MF.MKT., 130/72).

Rüştiyeye atanmak isteyen başka öğretmenlerin de olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim 08 Temmuz 1893'te rüştiyenin muallim-i evvelliğinin boş olup olmadığının bildirilmesi istenmiştir (BOA, MF.İBT., 192/112).

Asaleten atanan öğretmenlerle ilgili işlemler de nezarete düzenli olarak bildirilmekteydi. 01 Temmuz 1894'te muallim-i sani Mehmed Rıfat Efendi, muallim-i evvel ve maarif meclisi üyeleri huzurunda yapılan sınavda başarılı olduğundan, asaletin tasdiki talebi ve sınav evrakı Bolu Mutasarrıflığı tarafından Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, MF.MKT., 228/21). 17 Kasım 1893'te Muallim-i sani Hoca zâde Mehmed Zühdü Efendi Hicaz'da vefat edince yerine Mehmed Rıfat Efendi atanmıştır. Mehmed Rıfat Efendi'nin imtihan evrakında; Arapça, Farsça, hesap, matematikten kesirli işlem, hendeseden üçgen ve yamuk coğrafyadan coğrafyanın tanımı, karalar, denizler, yönler, tarihten, Hz. Peygamber'in hicreti, Osman Gazi'nin atası ve padişahın cülus tarihi, ayrıca hat yazısı gibi konularla ilgili sorular sorulmuştur. Mehmed Rıfat Efendi'nin okuduğu okullar, devlet hizmetine muallim-i sani olarak girdiği gibi bilgiler onun bir mülakata da alındığını göstermektedir (BOA, MF.MKT., 201/58). Bu bilgilerden muallimliğe atanacak kişilere hem akademik bir yazılı sınav ile bir mülakat yapıldığı anlaşılmaktadır. Rüştiyenin sülüs muallimliğine atanması uygun görülen Mehmed Rasim Efendi'nin sınavda yaptığı sülüs yazı örneklerinin nezarete gönderilmesi Kastamonu Vilayeti'nden talep edilmiştir (BOA, MF.MKT., 302/45). 1897-1898'de okulun muallim-i sülüslüğüne Ahmed Rasim Efendi atanmıştır (BOA, MF.MKT., 374/48).

Okulda bulunan muallimler başka yerlere atandığında derslerin boş geçmemesi için de gerekli tedbirler alınmıştır. 01 Eylül 1894'te rüştiyenin

muallim-i sanisi Rıfat Efendi, kazanın müfettişliğine atanmış, hüsn-i hat dersinin muallim-i evvel tarafından verildiği, muallim-i sülüs Rasim Efendi de 150 kuruş maaşla muallim-i sani olduğundan Rıfat Efendi'nin 150 kuruş maaşla hat muallimi olabileceği ifade edilmiştir (BOA, MF.İBT., 150/158). 03 Ağustos 1904'te rüştiyenin muallim-i sanisi yazı muallimliğini bırakmasına rağmen 150 kuruş maaşla yazı muallimliğine devam etmesi aynı zamanda Bartın Maarif müfettişliği görevini de ifa etmesi uygun görülmüştür (BOA, MF.MKT., 812/28).

Okulda öğrenci sayısının çok ciddi oranda artmaması ve çevre kazalardaki okullarda muallim açığı olduğundan bu okullardaki muallim açıklarının kapatılması içinde tedbirler alınmaya çalışılmıştır. 07 Ekim 1904'te İnebolu, Bartın ve Ereğli rüştiyelerinde bulunan muallim-i salisliklerin lağvedilerek buradan yapılacak tasarrufla Çerkeş, Cide ve Araç rüştiyelerine birer muallim-i sanilik verilmesi uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, MF.İBT., 153/15). Bu kayıt aynı zamanda Bartın'da öğrenci sayısının çok fazla artmadığını göstermektedir. Yukarıda verilen öğrenci sayıları da yıllara göre rüştiyenin çok fazla öğrenciye sahip olmadığını da ispatlamaktadır.

Rüştiyeye farklı yerlerdeki muallimlerin atanmak istedikleri anlaşılmaktadır. 21 Şubat 1905 tarihli belgeye göre Araç ve Cide rüştiyeleri muallim-i sanileri olan Şükrü ve Arif Efendilerin Bartın ve İnebolu rüştiyelerine atanmasının uygun olacağı Kastamonu Valiliği'ne bildirilmiştir (BOA, MF.İBT., 156/105). 18 Haziran 1907'de Ayancık Rüştiyesi muallim-i evveli Ziya Efendi Bartın Rüştiyesi muallim-i evvelliğine tayin talep etmiştir. Muallim-i evvelğin boş olup olmadığına dair bilgi bulunmadığından evrakın kalemde saklanması istenmiştir (BOA, MF.İBT., 189/10). 28 Kasım 1907'de Bartın rüştiyesinin muallim-i evvelliğinin boş olup olmadığının tahkik edilmesi istenmiştir (BOA, MF.İBT., 200/13). 04 Aralık 1907'de Rüştiyenin muallim-i evvelliğine atanmak isteyen İpsala Rüştiyesi muallim-i evveli Recep Hamdi Efendi'nin talebinin Kastamonu Vilayeti'ne sorulması istenmiştir (BOA, MF.İBT., 200/69). Rüştiyenin muallim-i evveli Osman Tahir Efendi emekli olunca Amasra Mekteb-i İbtidai muallimi onun yerine atanmak istemiştir. Atanma talebi 08 Mart 1908'de Maarif komisyonuna gönderilmiştir (BOA, MF.İBT., 205/27). 26 Mart 1908'de Muallim-i sani Mehmed Rasim Efendi rüştiyenin muallim-i evvelliğine atanma talebi uygun görülmemiş başka biri buraya atandığı için, eğer açık başka bir yer olursa oraya tayin edilebileceği bildirilmiştir (BOA, MF.MKT., 1059/45). 28 Nisan 1908'de muallim-i sani Mehmed Rasim Efendi, 05 Mayıs 1908'de de Amasra İbtidai Mektebi muallimi Zeki Efendi de muallim-i evvel emekli olunca onun yerine atanmayı talep etmişlerdir. Gönderilen cevap yazısında eğer Darülmualimin mezunu bir istekli olmazsa atamanın yapılabileceği bildirilmiştir (BOA, MF.İBT., 207/52; 207/125). 21 Temmuz 1908'de muallim-i evvelin emeklilik işlemi yapıp yapılmadığının bildirilmesi istenmiştir (BOA, MF.İBT., 212/106), 13 Aralık 1908'de rüştiyenin muallim-i evvelliğine atanmak isteyen Ayancık Rüştiyesi muallim-i evveli Ahmed Ziya'nın atama talebi, daha önce Bartın Rüştiyesi muallim-i evvelliğine bir atama yapıldığından uygun görülmediği

bildirilmiştir. Her ne kadar Ziya Efendi Darümuallimin mezunu olup, dokuz senedir de hizmet etmesine rağmen bu göreve atanmamıştır (BOA, MF.İBT., 229/45). 10 Mart 1909 tarihli belgeden bu atama talebiyle ilgili yazışmaların devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA, MF.İBT., 230/68). 1911'de okulun muallim-i sülüsüne Mehmed Fuad Efendi tayin edilmiştir (BOA, MF.İBT., 453/34).

Başka vilayetlerde bulunan muallimler de Bartın Rüştüyesi'ne atanmak istemişlerdir. 22 Mart 1911'de Ömer Kadri Efendi kendi isteğiyle İskenderun Rüştüye Mektebi'nden Bartın Rüştüyesi muallim-i evvelliğine atanmıştır. Ömer Kadri Efendi İstanbul'dan Bartın'a gemi ile geldiğinden kendisine harcırah verilmesini talep etmiştir. Yapılan inceleme sonunda Şura-yı Devlet kararına uygun olmadığı için muallimin harcırah talebinin uygun görülmediği Bolu Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Ömer Kadri Efendi 02 Nisan 1911'de Erzurum'a atanmıştır. Bu bilgilerden Ömer Kadri Efendi'nin Bartın'da uzun süre kalmadığı anlaşılmaktadır (BOA, MF.İBT., 312/78, 360/34).

Yukarıda rüştiyelerde Fransızca derslerin de okutulmak istendiğine ancak yeterli sayıda muallim olmadığından Fransızca derslerinin verilemediğine değinilmişti. Bartın Rüştüye'sine Fransızca muallimlerinin atanması ile ilgili olarak 10 Mart 1885'te bazı yazışmaların olduğu anlaşılmaktadır (BOA, MF.İBT., 20/50). Ancak bu çalışmaların sonuçlanmadığı daha sonraki yıllardaki öğretmen kayıtları ortaya koymaktadır.

Okulda görev yapan muallimlerin zaman zaman maaşlarına zam yapılması konusunda da talepleri olmuştur. 04 Kasım 1904'te Mehmed Rasim Efendi 150 kuruş olan maaşına zam yapılmasını talep etmiştir. Ancak Mehmed Rasim Efendi'nin zam talebi uygun görülmemiştir (BOA, MF.İBT., 175/118). 04 Mart 1906'da muallim-i sani Rasim Efendi 150 kuruş olan maaşına zam yapılmasını talep etmiş ancak bu talep de uygun görülmemiştir (BOA, MF.MKT., 931/35).

Rüştiyenin muallimleri zaman zaman maaş ve özlük hakları ile sorunlar yaşamaktaydı. Resmi yazışmalarda bu yaşanan sorunlar görülmektedir. Maaşla ilgili sorunlar ilk sırada gelmekteydi. Okulda öğretmenler dışında bir bevvabın da görev yaptığına yukarıda değinilmişti. 05 Eylül 1892'de verdiği dilekçede okulun bevvabı olan Mustafa Efendi 64 kuruş maaş aldığını ve maaşın az olduğundan maaşının 100 kuruşa yükseltilmesini istemiştir. 17 Ekim 1892'de Vilayet Maarif Müdürlüğüne gönderilen yazıda maaş karşılığının olmadığından Bevvap Mustafa Efendi'nin zam talebinin uygun görülmediği bildirilmiştir (BOA, MF.MKT., 165/90). Muallimler ve bevvabın maaşlarına zam taleplerinin uygun görülmemesinin nedeni olarak Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyıl başlarındaki genel ekonomik durumu ve Osmanlı sınırları içinde çok sayıda muallim olduğundan kabul edilmemiş olduğu söylenebilir.

Zaman zaman rüştüyede farklı derslerin okutulması yönünde de talepler olmuştur. 18 Mayıs 1882’de Bartın sahilde olduğundan dolayı ahaliye büyük katkı sağlayacağından bahriye ile ilgili derslerin de rüştüye dersleri arasında okutulması talebinin olduğu, liman reisliğinden bahriye ilmüne aşına ve ders verecek muallimlik yapacak bir zabıt görevlendirilmesi yönünde bir talebin olduğu ancak rüştüye mekteplerinin programında böyle bir ders olmadığından bu talep reddedilmiştir (BOA, MF.MKT., 76/28).

1.4. Resmi Yazışmalar

Rüştüye mektebinin valilik ve nezaret ile olan yazışmalarında zaman zaman sorunların yaşandığı anlaşılmaktadır. Okulla ilgili yapılan iş ve işlemler düzenli olarak valilik ve nezarete bildirilmiştir. Muallimlerin sicil evrakları düzenli olarak nezarete gönderilmiştir. 06 Eylül 1881’de sicil-i ahval defterine kaydedilmek için tercüme-i hal evrakı henüz gönderilmediğinden muallim-i saniye ait olan tercüme-i hal evrakının mahallinde onaylandıktan sonra gönderilmesi Bartın Rüştüye Mektebi’nden talep edilmiştir (BOA, MF.MKT., 71/17). 26 Şubat 1882’de Bartın ve Çaycuma rüştüye mektepleri için gönderilen kitap ve risalelerin alındığına dair vilayetten gönderilen yazıların vilayet muhasebesinde muhafaza edilerek yenilerinin kurallara uygun olarak hazırlanarak gönderilmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT., 74/97). 13 Temmuz 1893’te muallim-i evvel Osman Tahir Efendi’nin tercüme-i hal varakasından 600 kuruş maaşla göreve atanıp atamadığının tahkik edilmesi istenmiştir (BOA, MF.İBT., 32-33).

Muallimlerin ikinci sorunu merkezle yapılan yazışmalarda yapılan eksik ve yanlışlar ile merkezden istenilen belge ve bilgilerle ilgilidir. Muallim-i sani Mehmed Zühtü Efendi’nin tercüme-i hal varakasının verildiği 12 Ocak 1893’te kaydedilmiştir (BOA, MF.İBT., 34/56). 01 Ekim 1893’te muallim-i sani Mehmed Zühtü Efendi’nin tercüme-i hal varakasından Bayezid Camii’nde Arapça okuduğunu beyan ettiğinden icazetnamesinin suretinin gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, MF.MKT., 182/105). 09 Kasım 1893’te sülüs muallimi Mehmed Hulusi’nin icazetnamesi ile rika muallimi Nuri Efendi’nin tercüme-i hal varakası iade edilmiştir. Mehmed Nuri asli memurluğa tahrirat kitabesinde başladığından kendisinden varaka talebinin gerek olmadığı, Mehmed Hulusi de rika muallimi olduğu ve bu durum tercüme-i hal varakasından bulunduğu ifade edilmiştir (BOA, MF.MKT., 189/67). 26 Mart 1913’te 1911-1912 yılı istatistikleri uygun olarak gönderilmediğinden kurallara uygun olarak yeniden hazırlanarak gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, MF.İBT., 423/63). 16 Haziran 1913’te kurallara uygun olarak hazırlanan istatistikler nezarete gönderilmiştir (BOA, MF.İBT., 438/68).

1.5. Muallimlerin İzin ve Emeklilik İşlemleri

Mektebin muallimleri bazı zamanlarda izin talebinde bulunmuşlar. Maarif Nazırlığı ve Kastamonu Maarif Müdürlüğü bu izin taleplerini değerlendirmiş ve bazı izin taleplerini uygun bulmamıştır. 27 Haziran 1876’da Muallim-i evvel Osman Tahir Efendi memleketine gitmek için izin talep etmiştir. Maarif Meclisi talebinin imtihanları bittikten sonra tatil müddetinden sonra geri

gelmek şartıyla izin verilmesine karar vermiştir (BOA, MF.MKT., 38/97). 30 Mayıs 1893'te de okulun muallim-i evveli hasta olduğundan tedavi için kendisine izin verilmesini talep etmiştir (BOA, MF.İBT., 134/49). 26 Mart 1894'te muallim-i sani Rifat Efendi Hicaz'a gitmek için izin talep etmiştir (BOA, MF.MKT., 538/27). 28 Mayıs 1902'de rüştiyede Mehmed Rasim Efendi 1897'den beri okulda layıkıyla görev yaptığından izin talebinin uygun görüldüğü belirtilmiştir (BOA, MF.İBT., 120/82). 25 Nisan 1903'te Muallim-i evvel Osman Tahir Efendi gözünden rahatsız olduğundan, Bartın küçük bir yer olduğu için İstanbul'a tatilde tedavi olmak amacıyla gitmesine izin verilmesini talep etmiştir (BOA, MF.MKT., 714/50). 17 Mayıs 1903'te muallim-i evvelin tedavi olmak için Dersaadet'e gitmesine izin verilmiştir (BOA, MF.MKT., 715/68). 14 Haziran 1906'da Muallim-i evvel Osman Tahir Efendi'nin hac izni verildiği bildirilmiştir (BOA, MF.MKT., 944/11). 12 Temmuz 1907'de rüştiyenin muallim-i sanisi Mehmed Rasim Efendi muallim-i evvelik sınavına girmek amacıyla İstanbul'a gitmek için izin talep etmiştir. Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen cevap yazısında Mehmed Rasim Efendi'nin sınava girmesinin hakkı olduğu ancak, tatilin büyük bir kısmı geçtiğinden ayrıca mekteplerin açılması yaklaştığından okulda bir takım işlerinin olacağından izin talebi uygun görülmemiştir (BOA, MF.İBT., 193/105).

Okulda uzun süre görev yapan muallim-i evvel Osman Tahir Efendi Haziran 1908'de emekli olmuş yerine Ömer Kadri Efendi tayin edilmiştir (BOA, MF.MKT., 1077/34). Osman Tahir Efendi'nin emeklilik işlemleri ile ilgili yazışmalar yapılırken (BOA, ŞD. 1079/48), onun yerine biri gelinceye kadar ve ödenecek maaşın nizamlara göre yapılması gerektiği belirtilmiştir (BOA, MF.MKT., 1103/44). 06 Mart 1909 tarihli belgeye göre Osman Tahir Efendi'nin 1874'ten beri okulda uzun süre muallim-i evvelik yaptığı, gözleri iyi görmediğinden emekli olduğu belirtilmektedir (BOA, MF.İBT., 230/21).

1.6. Rüştiyenin Ders Kitabı ve Malzeme Temini

Rüştiye mekteplerinin ders kitaplarının basılması ve okullara dağıtımında Maarif Nazırlığı büyük bir çaba göstermiştir. Gönderilen ders kitaplarından maddi durumu yerinde olanlardan ücret alınırken fakir öğrencilere kitaplar bedava dağıtılmıştır (Kodaman, 1991: 113).

Bartın Rüştiyesi için 16 Şubat 1875'te okulun talebelerine gerekli kitap ve risalelerin postaya teslim edildiği, posta geldiğinde gereğinin yapılması istenmiştir. Rüştiyeye bir Asya haritası, bir Avrupa haritası, bir Afrika haritası, bir büyük küre, bir rüştiye nizamnamesi, bir ders cetveli, 12 jurnal varakası, dört hülasa cetveli gibi malzemeler yanında 50 hesap risalesi, 50 Talim-i Farisi, 50 Maksud, 50 Kavaid, 50 Emsile, 50 Vazife-i Etfal kitabı da gönderilmiştir (BOA, MF.MKT., 25/76). Gönderilen malzeme listesinden rüştiye mektebinin modern eğitim materyali bakımından Maarif Nezareti tarafından desteklendiği anlaşılmaktadır. 17 Şubat 1875'te İnebolu Kaymakamlığı'na gönderilen yazıda Bartın Rüştiyesi'ne kitap ve risalelerin

iki sandık içinde gönderildiği, durumun Kastamonu Vilayeti'ne de bildirildiği malzemeler geldiğinde gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, MF.MKT., 257171). 12 Mayıs 1875'te Bartın'da Rüştiye mektebinin kitapları ile muallimin gönderilmemiş olan 23 günlük maaşının gönderilmesi talebinin Kastamonu Vilayeti'ne bildirilerek gereğinin yapılması Maarif Nezareti tarafından talep edilmiştir (BOA, MF.MKT., 28/8). 05-08 Haziran 1875'te Bartın Rüştiyesi için gönderilen kitap ve risalelerin postaya teslim edildiği geldiğinde gereğinin yapılması Kastamonu Vilayeti'nden istenmiştir (BOA, MF.MKT., 28/66). 11 Eylül 1875'te Bartın Rüştiyesi muallimi tarafından talep edilen kitap ve risalelerden maarif kütüphanesinde olanların postaya teslim edildiği belirtilmiştir (BOA, MF.MKT. 31/61). 25 Ocak 1876'da rüştiyenin muallim-i evveline gönderilen bir yazıda, gönderilen kitaplardan üç kuruştan fazla olarak satılanların paralarının mal sandığına verilmesi, fakir öğrencilere ise kitapların ödünç olarak verilmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT., 33/104).

Bartın Rüştiyesi'ne gönderilen malzemelerle ilgili olarak 26 Eylül 1876'da İnebolu Kaymakamlığı'na gönderilen bir yazıdan rüştiyenin kitap ve risalelerinin bir sandık içinde gönderildiği, malzemelerin geldiğinde gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, MF.MKT., 32/23). 04 Eylül 1877'de bir harita, kitap ve risalelerden Maarif kütüphanesinde bulunanlardan 391 adet gönderilmiş, gönderilen malzemelerin cins ve miktarını belirten pusulanın da postaya verildiği bildirilmiştir (BOA, MF.MKT., 51/64). 18 Eylül 1878'de rüştiyeye gönderilen malzemelerin postaya verildiği, Kastamonu vilayetine de gerekli yazının gönderildiği, İnebolu Kaymakamlığı'ndan da malzemeler geldiğinde gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, MF.MKT., 58/5). Bu belgeden Bartın Rüştiyesi malzemelerinin İnebolu üzerinden gönderildiği anlaşılmaktadır. 21 Eylül 1877'de rüştiye için istenen kitap ve risaleler üç sandık içinde gönderilmiştir. Durum hakkında Kastamonu Mutasarrıflığı'na bilgi verilmiştir (BOA, MF. İBT., 10/155). 24 Ekim 1877'de rüştiye talebelerine istenen kitap ve risaleler için düzenlenen pusula ile Maarif kütüphanesinde bulunan 64 adet malzeme postaya verilmiştir (BOA, MF.İBT., 11/92). 02 Kasım 1877'de yine 310 adet kitap ve risale rüştiyeye gönderilmiş, Kastamonu Mutasarrıflığı'na da bilgi verilmiştir (BOA, MF.İBT., 11/133).

Okulun malzeme taleplerinin bazen zamanında karşılanmadığı anlaşılmaktadır. 12 Ocak 1878'de rüştiye tarafından talep edilen küre mevcut olmadığından gönderilemediği, imâl edildikten sonra okula gönderileceği rüştiyenin muallim-i evvelliğine bildirilmiştir (BOA, MF.MKT., 45/144). 21 Haziran 1878'de rüştiyeye bir Amerika haritası ile kitap ve risalelerin gönderildiği, Maarif kütüphanesinde bulunan 111 adet malzemenin postaya verildiği, gelen harita ve diğer malzemelerin demirbaş defterine kaydedilmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT., 57/85). 11 Mayıs 1879'da rüştiye talebeleri için gerekli olan şahadetname ve tahsinnamelerin postaya teslim edildiği bildirilmiştir (BOA, MF.MKT., 62/130). 12 Mayıs 1879 tarihli belgeye göre rüştiyeye 1875 yılından 1877 yılına kadar kitaplar gönderilmiştir. Bu kitaplardan satılanların bedellerini gösteren cetvellerinin ve gönderilecek

paraların vilayet vasıtasıyla gönderilmesi gerektiğinden ilgili cetveller vilayet muhasebesine teslim edilmiştir (BOA, MF.MKT., 61/154).

Okul öğrencilerinin devam cetvelleri düzenli olarak Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. 11 Nisan 1894 tarihli belgeye göre iki kıta öğrenci devam hülasa defteri de nezarete teslim edilmiştir (BOA, MF.İBT., 36/43). 17 Temmuz 1895'te (BOA, MF.İBT., 46/74) ve 02 Ocak 1896'da okulun ihtiyacı olan öğrencilerinin üç aylık devam hülasa cetvelleri gönderilmiştir (BOA, MF.İBT., 49/49).

1.7. Rüştiyede Yaşanan Disiplin Olayları

Bartın Rüştiyesi'nde az da olsa bazı disiplin olaylarının da olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. 17 Kasım 1876'da Bartınlı Hacı Ali Bey oğlu zevcesi ve kızı Fatma, ellerinde odun parçaları ile okula gelmiş, kapıda bevvalı dinlemeyerek içeri girmişler, önlerine muallim çıkmasına rağmen onu da dinlememiş, dershaneye girerek Bartınlı Kürt zâde Mustafa'nın oğlunu darp ederek bayıltıkları yönünde öğrencinin babası tarafından bir şikayet telgrafı çekilmiştir. Kastamonu Mutasarrıflığı'ndan bu iddianın araştırılarak gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, MF.MKT., 45/1). Olayın tarafları içinde bir kız ve annesi ile bir erkek çocuk bulunmaktadır. Belki de olay bir laf atma hadisesiydi. Bu olayın neticesi ile ilgili şimdilik bir başka belgeye ulaşılammıştır. Belki de olayın tarafları aralarında anlaşmış olabilirler.

Okulun öğrencilerden para talepleri ile ilgili şikayetler de yaşanmaktaydı. 12 Kasım 1888'de rüştıye öğrencilerinden gazete parası adıyla 10-20 kuruş para tahsil edildiği yönünde Hacı Kara Hüseyin zâde Mustafa Şevki imzalı bir iddianın olduğu, bu iddianın acilen incelenmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT., 103/48; DH.MKT., 1563/48).

2. Bartın İnas Rüştıye Mektebi

Rüştıyeler kız çocuklarının sıbyan diğer adıyla mahalle mekteplerinden sonra eğitim görme hakkına sahip oldukları ilk okullar olarak ortaya çıkmıştır. 1858'de kız çocukları için İstanbul Sultanahmet'te Cevrî Kalfa İnas Rüştıyesi açıldıktan sonra taşrada inas rüştıyelerinin hemen sayılarının artmadığı anlaşılmaktadır (Öztürk, 2008: 301). Kız rüştıyelerinin öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla 1870'te Darümuallimat açılmıştır (Pakalın, 1993: 68). Bartın'da XX. yüzyıl başlarında bir de kız rüştıyesi kurulduğu anlaşılmaktadır. 19 Temmuz 1908'de Bartın İnas Rüştıyesi muallim-i ulâlığına tayin edilen Nadire Hanım'ın yolluğunun ödenmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT., 1072/16). 26 Temmuz 1908'de Kastamonu İnas Rüştıyesi muallime-i ulâsı Nadire Hanım Bartın Rüştıyesi İnas Mektebi muallimeliğine atandığından onun yerine 400 kuruş maaşla birinin atanması talep edilmiştir (BOA, MF.İBT., 213/25; MF.MKT., 1077/34). 28 Temmuz 1908 tarihli belgeye göre; Bartın'da bir inas rüştıyesi inşa edilmiş, mektep padişahın cülus günü açılmış ve Nadire Hanım 500 kuruş maaşla okula muallime olarak tayin

edilmiştir (BOA, MF.İBT., 213/96). 29 Temmuzda Nadire Hanım'ın göreve başlama yazısının gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, MF.İBT., 213/109). Kastamonu vilayetinden Nadire Hanım okulun açılış törenine katıldığından harcırahının ödenmesi Bartın Kaymakamlığı'ndan talep edilmiştir (BOA, MF.İBT., 213/110). İzinli olarak İstanbul'a giden Nadire Hanım, Bartın'a atanınca yerine Kastamonu İnas Rüştiyesi'nde muallime-i sani Safiye Hanım'ın vekalet ettiği Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, MF.İBT., 225/72). Nadire Hanım iki buçuk aylık maaşını alamadığından, maaşının düzenli ödenmesini talep etmiştir. Yerel idarecilerden maaş ödemelerinin düzenli yapılması istenmiştir (BOA, MF.MKT., 1089/24).

Nadire Hanım'ın daha sonra Bartın İnas Rüştiyesi'nden ayrıldığı anlaşılmaktadır. 09 Eylül 1909'da Bartın İnas Rüştiyesi muallimesi Nadire Hanım, Kala-i Sultaniye'ye atandığı için okulda öğretmen ihtiyacı ortaya çıkmıştır (BOA, MF.İBT., 245/6). 13 Eylül 1909'da Bartın İnas Rüştiyesi muallim-i ulâlığına 500 kuruş maaşla uygun birinin atanması talep edilmiştir (BOA, MF.İBT., 245/44). 19 Eylül 1909'da İlbasan İnas Rüştiye Mektebi muallime-i ulâsı Fıtnat Hanım havasına uyum sağlayacağını beyan ettiğinden, Amasra veya Bartın İnas Rüştiyesi Muallime-i ulâlığına atanma talebi uygun görülmüştür (BOA, MF.İBT., 245/71). 20 Eylül 1909'da Fıtnat Hanım Bartın Rüştiye Mektebi'ne atandığından muhasebat ve sicil idaresi tarafından gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, MF.İBT., 245/75). Bartın'da İnas Rüştiyesi'nin açılması ile birlikte kız çocukları eğitimden daha çok yararlanmaya başlamış, bu durum aynı zamanda Bartın'ın eğitim ve kültür hayatının gelişmesine olumlu yönde katkı sağlamıştır.

Sonuç

Bartın XIX. yüzyıl sonlarında Kastamonu Vilayeti sınırları içinde bir kazadır. Kastamonu Vilayeti genelinde XIX. yüzyıl sonlarında çok sayıda modern eğitim veren okul açılmıştır. Kastamonu Vilayeti'nde askeri, mülki ve inas rüştiyeleri, idadi, mekteb-i ibtidai yanında gayr-i müslim okulları da vilayetin bazı kazalarında eğitim vermekteydi. Kastamonu Vilayeti'nin birçok kazasında rüştiye mektepleri açılmıştır. Bu süreçte Bartın Kazası'nda da bir rüştiye açılmıştır.

Rüştiye mektebinin açılması ile birlikte buraya öğretmen atamaları yapılmıştır. Ayrıca okulun öğrencilerinin ihtiyacı olan kitap, risale ve ders araç gereçleri Maarif Nezareti tarafından düzenli olarak karşılanmaya çalışılmıştır. Bartın Rüştiyesi'nin öğrenci sayısı okulun ilk açıldığı tarih olan 1875'te 40 iken daha sonraki yıllarda öğrenci sayısı yaklaşık iki katına çıkmış, ancak toplam öğrenci sayısı XX. yüzyıl başlarına kadar 100'ü geçmemiştir. Bu durum Bartın'ın küçük bir yerleşim yeri olması ve nüfusunun az olmasıyla ilgilidir.

Bartın Rüştiyesi XIX. yüzyıl sonları XX. yüzyıl başlarında Bartın'da eğitim ve kültür durumunun gelişmesine olumlu yönde katkı yapmıştır. Bartın'daki Rüştiye binası modern planda inşa edilmiş bir eğitim kurumuydu. Bu bina

Cumhuriyet Dönemi'nde belediye binası olarak kullanılmış, günümüzde ise kültür merkezi olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Bartın'da XX. yüzyıl başlarında bir de inas rüştiyesi açılmıştır. İnas rüştiyesinin açılması ile birlikte Bartın'da kızlar eğitimden daha çok yararlanmışır. Bartın'da açılan rüştiyeler Cumhuriyet Dönemi'ne kadar eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Rüştiyeler Bartın'ın eğitim seviyesinin gelişmesine olumlu yönde katkılar sağlamıştır.

Kaynakça / Reference

Akyüz, Yahya, (2018). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-2018*. Ankara: Pegem Akademi.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye 5. Şube (DH.EUM.5.ŞB.), 17/6.

Dahiliye Mektubî (DH.MKT.), 1563/48.

İrade Dahiliye (İ.DH.), 581/40465, 693/48496.

Maarif İbtidai (MF. İBT.), 7/7, 7/75, 10/17, 10/155, 11/92, 11/133, 13/156, 20/50, 26/61, 32/33, 34/56, 36/43, 38/16, 38/98, 40/26, 40/55, 45/107, 46/74, 48/96, 49/40, 49/49, 55/48, 106/85, 118/65, 120/82, 134/49, 148/67, 150/158, 153/15, 156/105, 164/11, 175/118, 179/37, 182/105, 189/10, 192/112, 193/105, 200/13, 200/69, 207/52, 207/125, 212/106, 213/25, 213/96, 213/109, 213/110, 225/72/, 229/45, 230/21, 230/68, 232/72, 245/6, 245/44, 245/71, 245/75, 312/78, 349/11, 360/34, 374/48, 423/63, 438/68, 453/34.

Maarif Mektubî (MF.MKT.), 23/142, 25/76, 25/171, 28/8, 28/66, 31/61, 32/23, 33/104, 38/97, 45/1, 45/144, 51/64, 52/151, 57/85, 58/5, 61/154, 62/130, 62/176, 71/17, 74/97, 76/28, 103/48, 130/72, 165/90, 189/67, 201/58, 228/21, 302/45, 538/27, 714/50, 715/68, 812/28, 931/35, 944/11, 1059/45, 1072/16, 1073/27, 1077/34, 1089/24, 1103/44.

Şura-yı Devlet (ŞD.), 1079/48.

Demir, Hüseyin- Tunay Karakök, (2019). "Osmanlı Dönemi Eğitim ve Bartın Eğitim Tarihi Hakkında Tespitler", *I. Uluslararası İktisat, İşletme ve Sosyal Bilimler Kongresi 18-20 Ekim 2019*, Karabük: Karabük Üniversitesi Yay., s. 234-243.

Hayta, Necdet- Ünal- Uğur, (2015). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVIII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS), 1286, 1287, 1288, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1306, 1310, 1311, 1312, 1314, 1317, 1321.

Kodaman, Bayram, (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK.

Mahmud Cevad İbnü's- Şeyh Nâfi, (2002). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*. (Yay. Haz.: Mustafa Ergün-Tayyip Duman-Sebahattin Arıbaş- H. Hüseyin Dilaver). Ankara: MEB.

Öztürk, Cemil, (2008), "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Ankara: TDV. Yay., s. 300-303.

Pakalın, Mehmet Zeki, (1993). "Rüşdiye", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III. İstanbul: MEB, s. 65-68.

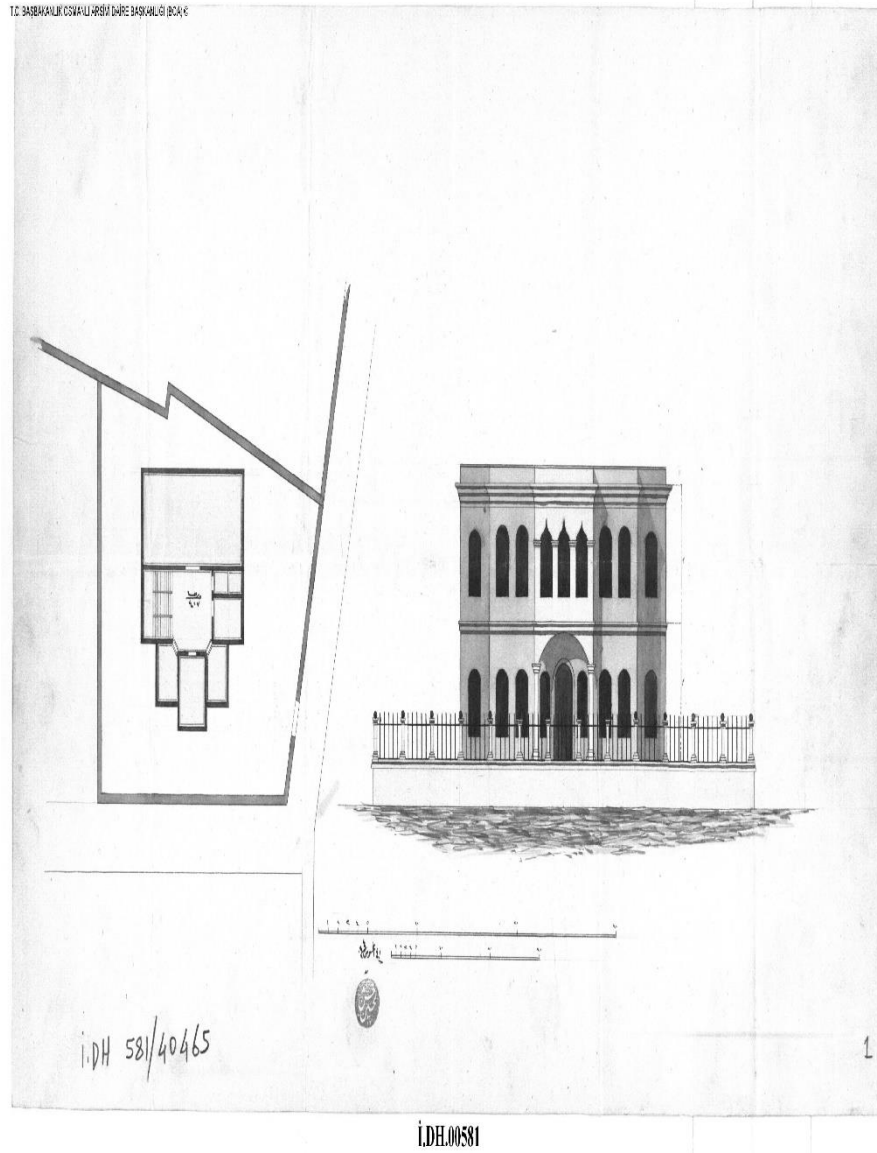
Tekeli, İlhan- İlkin, Selim, (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: TTK.

Turhan Sarıköse, Selma (2019). "XIX. Yüzyıl Sonlarında Safranbolu'daki Modern Eğitim Kurumları", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C.14., S.27, s. 183-198.

Ünal, Uğur, (2015). *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)*. Ankara: TTK.

Ek 1: Bartın Rüştiye Mektebi planı (BOA, İ.DH., 581/40465)

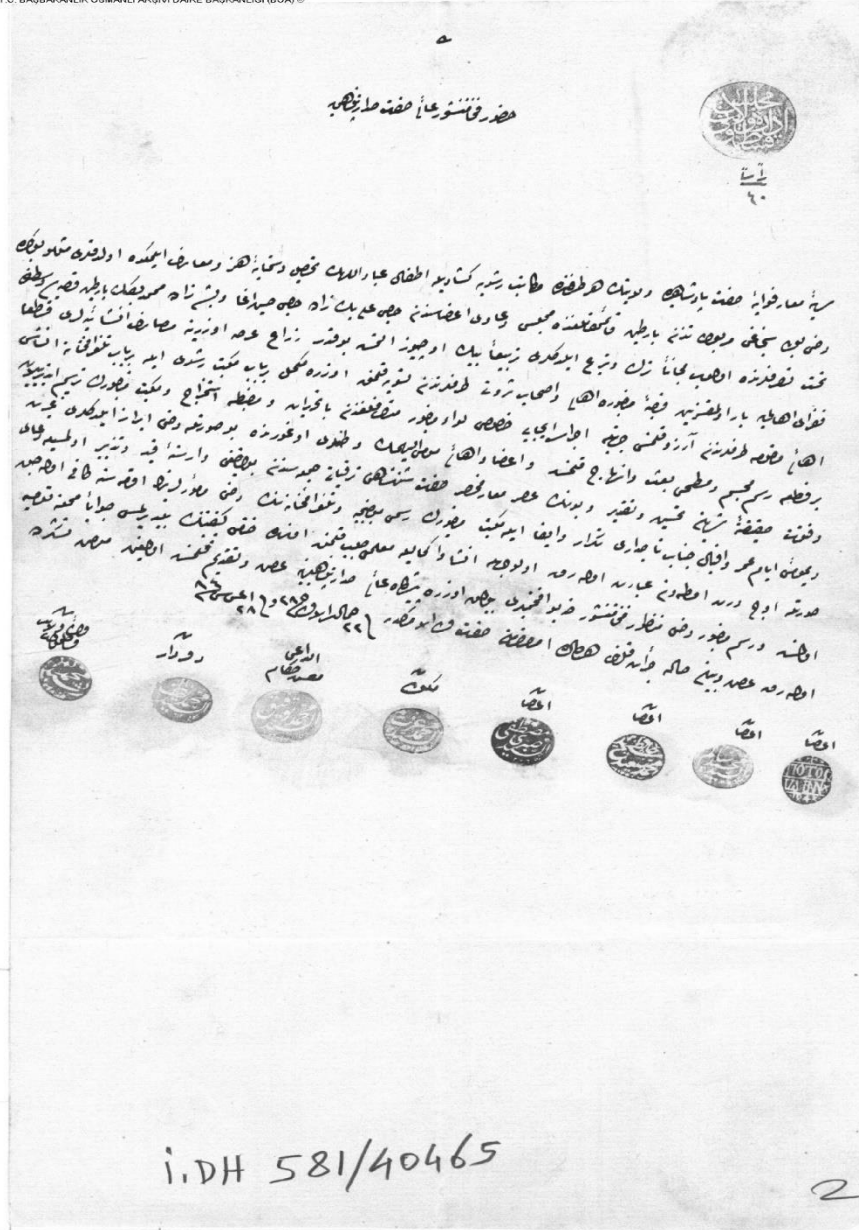

Ek 2: Bartın Rüştiye Mektebi'nin açıldığına dair belge (BOA, İ.DH., 581/40465)

İ.DH.00581

[itobiad], 2020, 9 (5): 3148/3173

Türkiye’de İslami Finansın Gelişimi ve Hukuki Yapısı
Islamic Finance’s Development and Legal Structure in
Turkey

Mehmet YILMAZ

Avukat, İnönü Üniversitesi

Lawyer, İnönü University

e-mail: av-mehmetyilmaz@hotmail.com Orcid ID: 0000-0001-7466-2056

Bilal BAĞIŞ

Dr., İktisat Bölümü

Dr., Department of Economics

e-mail: bilalbagis@yahoo.com Orcid ID: 0000-0003-2314-8991

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 02.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 16.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 16.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Yılmaz, M., Bağış, B., (2020) *Türkiye’de İslami Finansın Gelişimi ve Hukuki Yapısı*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3148-3173 .

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Türkiye’de İslami Finansın Gelişimi ve Hukuki Yapısı*

Öz

Küresel ekonominin gelişimi ile birlikte finans sektörü de ciddi bir gelişim ve dönüşüm yaşamakta; zaman içinde, yeni ihtiyaçlar doğurmakta ve yeni finansal piyasa araçlarına zemin hazırlamaktadır. Diğer yandan, İslam ülkelerinde de, kadim İslam Ekonomisi anlayışı varlığını sürdürmekle beraber, Neo-liberal politikaların ürünü konvansiyonel finansal piyasaların giderek artan etkisi de bir gerçektir. Borç ve faize dayalı konvansiyonel finansal piyasalara alternatif olabilecek İslami finans, dünya finans piyasalarındaki artan popüleritesine paralel olarak Türkiye’de de hızlı bir gelişim göstermektedir. Ancak, İslami finans sektörünün gelişimini belirleyen önemli unsurlardan biri de mevcut hukuk sisteminin ve yasaların, İslam hukuk kurallarına uygulanabilirliğidir. Bu çalışma, öncelikle İslami finansın Türkiye ve dünyadaki gelişimi; Türk Hukuku’ndaki kanun, tüzük ve yönetmelikler doğrultusunda, İslami finans ile ilgili düzenlemeleri açıklamaya çalışmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye’de İslami finans uygulamalarında eksik kalan konuları belirleyip; kanun koyucu tarafından düzenleme yapılması sürecine yardımcı olmak, mevcut düzenlemelerin uygulamada meydana getirdiği sorunları ortaya koymak ve tamamen veya kısmen değiştirilmesi sürecine katkıda bulunmaktır.

Özet

Küresel ekonominin gelişimi ile birlikte finans sektörü de ciddi bir gelişim ve dönüşüm yaşamakta; zaman içinde, yeni ihtiyaçlar doğurmakta ve yeni finansal piyasa araçlarına zemin hazırlamaktadır. Diğer yandan, İslam ülkelerinde de, kadim İslam Ekonomisi anlayışı varlığını sürdürmekle beraber, Neo-liberal politikaların ürünü konvansiyonel finansal piyasaların giderek artan etkisi de bir gerçektir. Borç ve faize dayalı konvansiyonel finansal piyasalara alternatif olabilecek İslami finans, dünya finans piyasalarındaki artan popüleritesine paralel olarak Türkiye’de de hızlı bir gelişim göstermektedir. Özellikle de Müslüman nüfusun yoğun olduğu diğer ülkelerde görülen kalkınma ve refah düzeyinin yükselmesi ve Müslümanların faizden kaçınma isteği, faizli finansman sistemine alternatif arayışlarını hızlandırıp; İslam hukuku çerçevesinde faaliyet gösteren finansal kurumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İslami finans, özellikle de 2008’de ABD’de ortaya çıkan son küresel finans krizi sonrasında, finansal işlemlerin varlığa dayalı olmaması nedeniyle ortaya çıkan sorunlara cevap olarak dünyadaki faize dayalı sistemlere alternatif bir yöntem olarak tekrar ön plana çıkmıştır. İslami finans ürünlerine yönelik talep ulusal ve uluslararası düzeyde önemli gelişmeler göstermektedir. Türkiye’de; tasarruflarını İslami esaslara göre değerlendirmek isteyen kesime hizmet vermek, bu şekilde atıl tutulan kaynakları ekonomiye kazandırmak, Körfez ülkelerinden ülkemize fon aktarılması ve iktisadi yaşamında İslami prensipleri uygulamaya çalışan müteşebbislere fırsat eşitliğinin temin edilmesi gibi ihtiyaçlardan dolayı İslami finans sistemine yönelik çalışmalar hızlandırılmıştır. İslami finasta büyük bir paya sahip olan İslami bankacılık veya faizsiz bankacılık olarak da ifade edilen bu sistem, Türk hukukunda katılım bankacılığı adıyla mevzuattaki yerini almıştır. Öte yandan, Türkiye nüfusunun tamamına yakını Müslümanlardan oluşmasına rağmen, İslami finasta büyük bir paya sahip olan katılım bankalarının sektördeki paylarının %6’larda olması, İslami sigortacılığın yok denecek kadar az olması ve benzeri İslami finansal araçların piyasalarda işlem hacimlerinin çok düşük olması, İslami finans ile ilgili bazı sorunlar olduğunu göstermektedir. Literatürde bu sorunların temelinin ülkelerin hukuki yapılarından kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Bu çalışmanın amacı da İslami finansın Türk hukuk yapısındaki gelişimini değerlendirerek İslami finans

* Bu çalışma, birinci yazarın “Türkiye’de İslami Finansın Gelişimi ve Hukuki Yapısı” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir

enstrümanlarının yaygın bir şekilde kullanılmasını teşvik etmektir. Ancak, İslami finans sektörünün gelişimini belirleyen önemli unsurlardan biri de mevcut hukuk sisteminin ve yasaların, İslam hukuk kurallarına uygulanabilirliğidir. Bu çalışma, öncelikle İslami finansın Türkiye ve dünyadaki gelişimi; Türk Hukuku'ndaki kanun, tüzük ve yönetmelikler doğrultusunda, İslami finans ile ilgili düzenlemeleri açıklamaya çalışmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'de İslami finans uygulamalarında eksik kalan konuları belirleyip; kanun koyucu tarafından düzenleme yapılması sürecine yardımcı olmak, mevcut düzenlemelerin uygulamada meydana getirdiği sorunları ortaya koymak ve tamamen veya kısmen değiştirilmesi sürecine katkıda bulunmaktır. Çalışmanın sonunda, temelde, faizli bir sistemin yasalarıyla faizsiz bir sistem kurulamayacağı sonucuna varılmıştır. Nitekim, Türkiye'de İslami Finansa yönelik yasal düzenlemeler hükümetlerin dünya görüşlerine göre değişiklik göstermiş, bazı dönemlerde oldukça zor süreçlerden geçilmiştir. 1983 yılında faaliyete başlayan ÖFK'lar, 1999 yılına kadar yasal dayanaktan yoksun halde Bakanlar Kurulu kararı ve tebliğlerle faaliyet göstermişlerdir. 1999 yılından sonra da ÖFK'nın önce Bankalar Kanunu'na daha sonrasında ise Katılım bankacılığı adıyla 2005 yılında yürürlüğe giren 5411 Sayılı Bankacılık Kanununa tabi olmaları önemli adımlardır. Ancak tüm bu yasa değişiklikleri İslami finansın kendine özgü durumu olan üretim ve ticarete dayalı kâr ve zarar paylaşım temelini dikkate almamaktadır. Faizli bir sistemin kurumları örnek alınarak faizsiz bir sistem olan İslami finans kurulamaz. Bu nedenle İslami finans alanına yönelik kanunlaştırmalarda yabancı hukukun yeri olmamalıdır. Çünkü kanun yapmada aranan şartlarda çağa ve milli bünyeye uygunluk aranmaktadır. Bu da ancak İslam'ın her çağa uygulanabilen ilkeleri ve kökleri milli olan kanunlarla yapılabilir. İslami finansal kurumlara yönelik (katılım bankacılığı, İslami sigortacılık, İslami hisse senetleri, Kiralama sertifikaları (sukuk) vb.) yapılan işin şekil ve özüne uygun, dünyadaki uygulamalar dikkate alınarak hem yurt içindeki hem de yurt dışındaki yatırımcıların bu kuruluşların faaliyetlerinin İslam hukuk esaslarına uygunluğu konusundaki soru işaretlerini ortadan kaldıracak yasal düzenleme yapılmalıdır. Bu düzenlemeler sadece bankacılık veya sigortacılık işlemlerini değil, dünya borsalarında işlem gören holding şirketlerinden küçük esnafa kadar tüm işletmelerin faaliyetlerini kapsayacak şekilde olmalıdır. Bu doğrultuda da, Türkiye'de İslami finans sektörünün gelişmesi ve büyümesi İslami finans ve bankacılık ile ilgili yasaların değişimine bağlı olacaktır. İslami finans kurumlarının kendi aralarında, kamu kurum ve kuruluşları veya sektörde faaliyet gösteren diğer paydaşlarla yaşanabilecek uyumsuzluklar için İslam'ın özüne uygun alternatif uyumsuzluk çözüm yöntemlerinin (Arbuluculuk, Tahkim vb.) uygulanabilmesine yasal zemin oluşturulmalıdır. Bu değişiklikler yapılırken İslami finansla ilgili tüm tarafların görüşleri dikkate alınmalı, uluslararası İslami finans uygulamalarından istifade edilmeli, mevcut yasalardan kaynaklanan kısıtlar nedeniyle geleneksel bankacılıktan devşirilerek yapılan sorunlu uygulamalar çözüme kavuşturulmalıdır. Sonuç olarak, İslami finansal kuruluşların önündeki tek engel, ne uzun vadeli yatırım alanlarının kıtlığı, ne geleneksel finansal sistemin küresel krizlerle karşılaştığı riskler, ne de yaşadıkları likidite bolluğudur. Asıl sorun İslam dininde hayatın her alanına ilişkin genel hükümler olmasına rağmen İslami finansal kurum ve kuruluşların faaliyetlerini neo-liberalizm ürünü olan geleneksel finans teorileri kapsamında uygulamak zorunda kalmalarıdır. Bu sorunların çözüme kavuşturulması için de; hem İslam hukukunu ve mevcut hukuk sistemini çok iyi bilip bundan hüküm çıkarabilen, hem de günümüz finans uygulamalarına hakim olan akademisyenler ve bu alanda faaliyet gösteren uygulamacıların fikirleri doğrultusunda hukuki düzenlemeler yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, İslam Hukuku, Katılım Bankacılığı, İslam Finans Hukuku, Faizsiz Bankacılık.

Islamic Finance’s Development and Legal Structure in Turkey

Abstract

The financial sector, along with the development of the global economy, is experiencing a substantial development and transformation process. Over time, it also creates new needs and paves the way for new financial market instruments. On the other hand, in many Muslim countries, despite existence of ancient Islamic economy, increasing influence of the conventional Neo-liberal financial markets is a fact. Islamic finance, shows a rapid development in Turkey, in parallel with the increasing popularity in the world. This study primarily focuses on development of Islamic finance in the Turkish laws, rules and regulations, and attempts to explain new regulations related to Islamic finance. The aim of this study is to determine the issues that are missing in the modern Islamic finance applications; to assist the process of new regulations, to identify the problems posed by existing regulations and to contribute to the process of amendments in whole or in part.

Summary

The financial sector, along with the development of the global economy, is experiencing a substantial development and transformation process. Over time, it also creates new needs and paves the way for new financial market instruments. On the other hand, in many Muslim countries, despite existence of the ancient Islamic economy, increasing influence of the conventional Neo-liberal financial markets is a fact. Islamic finance, shows a rapid development in Turkey, in parallel with the increasing popularity in the world. Especially the observed increase in the level of development and welfare in countries where the Muslim population is dense, and the willingness of Muslims to avoid interest, has accelerated the search for an alternative to the modern interest-based financing system. It has paved the way for emergence of financial institutions operating under the Islamic law. Islamic finance has come to the fore again as an alternative method to the interest-based systems in response to the problems that have arisen due to the fact that financial transactions are not asset-based. This is true especially after the recent global financial crisis in 2008. Demand for Islamic finance products demonstrate significant developments both at national and international level. In Turkey, practical applications of the Islamic financial system have accelerated due to the needs to serve the people who want to invest their savings according to the Islamic principles, bringing the resources that are kept away back to the economy; transferring funds from the Gulf countries to our country and ensuring equality of opportunity for the entrepreneurs applying Islamic principles in their economic life. This system, which has a large share in Islamic finance and is also referred to as Islamic banking or interest-free banking, has taken its place in the Turkish legislation and law under the name of participation banking. Yet, one of the important factors determining the development of the Islamic financial sector is applicability of the existing legal system and laws to the Islamic rules. This study primarily focuses on development of Islamic finance in the Turkish laws, rules and regulations, and attempts to explain new regulations related to Islamic finance. The aim of this study is to determine the issues that are missing in Islamic finance applications; to assist the legislators in the process of new arrangements, to identify the problems posed by the existing regulations in practice and to contribute to the process of amendments in whole or in part. To summarize, most basically, it is concluded that an interest-free system cannot be established over the laws of based on a system of interest. The interest-free Islamic finance system, cannot be established based upon the institutions of an interest-rate system. Therefore, foreign law and regulations should not have a significant place in the legalization of Islamic finance. In accordance with the form and essence of the work done for Islamic financial institutions (participation banking, Islamic insurance, Islamic stocks,

Leasing certificates, sukuk, etc.), and considering the practices in the world, it should be ensured that the activities of these institutions are based on Islamic legal principles. Legal arrangements should be made to eliminate the question marks regarding their suitability. These regulations should not only cover major banking or insurance transactions, but also the activities of all other businesses, from holding companies traded on the world stock exchanges to the small tradesmen. The development and growth of the Islamic finance sector in Turkey will depend upon changes in the law related to Islamic finance and banking. A proper legal basis should be established for the implementation of alternative dispute resolution methods (such as mediation, arbitration, etc.) in accordance with the essence of Islam regarding the conflicts between Islamic financial institutions that may occur with public institutions and organizations or other stakeholders operating in the sector. While implementing these changes, views of all parties related to Islamic finance should be taken into consideration, all modern international Islamic finance practices should be utilized, and the problematic practices carried out from traditional banking should be resolved due to the constraints arising from the existing laws. As a result, the primary obstacle to Islamic financial institutions is neither the scarcity of long-term investment areas, nor the risks that the traditional financial system faces with global crises, or the abundance of liquidity. The main problem is that although there are general provisions in all areas of life in Islamic religion, the Islamic financial institutions and organizations still have to implement their activities within the framework of traditional finance theories that are the products of neo-liberalism. In order to solve these problems, legal arrangements should be made in line with, in particular, the ideas of academics and practitioners operating in this field, those who know both the Islamic law and the current legal system very well.

Keywords: Islamic Finance, Islamic Law, Participation Banking, Islamic Finance Law, Interest-Free Banking

Giriş

İnsanoğlunun yeryüzü serüveninin başlamasından itibaren belirli yer ve zamanlarda oluşturulan piyasalarda insanlar bir araya gelip çeşitli yöntemlerle mal ve hizmet alışverişinde bulunmuş. Günümüzde piyasa ekonomisinin devamlılığı için finans ve bankacılık sektörü, toplumun hem kurumsal hem de bireysel finansal ihtiyaçlarını karşılayıp, fon akışı sağlamaktadır. Küresel finans sektöründe, İslami esaslara uygun şekilde faaliyetlerini yürüten finansal kuruluşlar da bulunmaktadır. Faizsizlik prensibine göre faaliyet gösteren bu finansal kuruluşların gelişimini izleyerek İslam ülkeleri dışındaki yabancı kuruluşlar da İslami finansa rağbet etmektedir.

Finans sektörüne genel olarak baktığımızda özellikle de son 40 yıllık süreçte önemli gelişmeler ve değişimler yaşandığı gözlenmektedir. Arap ülkelerinde ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu diğer ülkelerde görülen kalkınma ve refah düzeyinin yükselmesi ve Müslümanların faizden kaçınma isteği, faizli finansman sistemine alternatif arayışlarını hızlandırıp; İslam hukuku çerçevesinde faaliyet gösteren finansal kurumların her yerde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İslami finans, özellikle 2008’de ABD’de ortaya çıkan son küresel finans krizi sonrasında, finansal işlemlerin varlığa dayalı olmaması nedeniyle ortaya

çıkan sorunlara cevap olarak ve dünyadaki faize dayalı sistemlere alternatif olarak tekrar ön plana çıkmıştır. İslami finans ürünlerine yönelik talep ulusal ve uluslararası düzeyde önemli gelişmeler göstermektedir. Türkiye’de; faiz hassasiyeti nedeniyle âtil tutulan kaynakları ekonomiye kazandırmak, Körfez ülkelerinden ülkemize fon aktarılması ve iktisadi yaşamında İslam esaslarına göre hareket eden müteşebbislere fırsat eşitliğinin temin edilmesi gibi ihtiyaçlardan dolayı İslami finans sisteminin kurulması için çalışmalar hızlandırılmıştır. İslami finansta büyük bir paya sahip olan faizsiz bankacılık veya İslami bankacılık sistemi, Türk hukukunda katılım bankacılığı adıyla mevzuattaki yerini almıştır.

Faizsiz bankacılığın ilk adımları, 1960’ların Mısır’ına uzanır. Türkiye’de ise 1983 yılında çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Özel Finans Kurumlarının (ÖFK) kurulmasına izin verilmiştir. Bu hukuki düzenleme sonucunda 1985 yılında Faisal Finans Kurumu ve Albaraka Türk faaliyete başlamıştır. ÖFK adıyla başlayan İslami bankacılık serüveni 19 Ekim 2005 tarihli 5411 sayılı bankacılık kanunu ile klasik iktisat ürünü faizli bankalar dışında İslami esaslara uygun faaliyet gösteren bankacılık olarak yasa kapsamına alınmıştır. Bu düzenlemeden sonra, Türkiye’de hızlı bir büyüme oranı yakalayan katılım bankacılığı, üç kamu bankasının da bu sektörde faaliyete başlamasıyla toplam banka sayısı altıya ulaşmıştır. 2020 itibariyle katılım bankalarının 1200 civarında şubesi olup, bünyesinde 16 bin civarında personel çalışmaktadır.

Öte yandan, Türkiye nüfusunun tamamına yakını Müslüman olmasına rağmen, İslami finans da büyük bir paya sahip olan katılım bankalarının sektördeki paylarının %6’larda olması, İslami sigortacılığın yok denecek kadar az olması ve İslami sermaye piyasası araçlarının işlem hacimlerinin çok düşük olması, İslami finansın büyümesini engelleyen sorunlar olduğunu göstermektedir. Literatürde, bu sorunların temelinin ülkelerin hukuk sistemlerinden kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Bu çalışmanın amacı da, bu doğrultuda, İslami finansın Türk hukuk yapısındaki gelişimini değerlendirerek İslami finans araçlarının yaygın bir şekilde kullanılmasını teşvik etmektir.

Çalışmada genel olarak İslami finansın ortaya çıkış nedenleri üzerinde durularak, İslami finansta büyük bir paya sahip olan katılım bankacılığının tarihsel gelişimi, Dünya ve Türkiye’deki ilk uygulamalar hakkında açıklama yapılmış ve somut verilerle mevcut durum analiz edilmiştir. Daha sonra, Türkiye’deki İslami finansın mevcut hukuki yapısı incelenmiştir.

1. İslami Finansın Ortaya Çıkışı

Finans; terim olarak fon sağlama, yatırım kararlarını vermek ve en fazla kar elde ederek işletmenin piyasa değerini en yüksek yapmayı amaçlayan bilim dalıdır. İslami finans ise faizsiz bankacılık faaliyetlerini de kapsayan İslami esaslara uygun faaliyetlerin yapıldığı finansal sistem olarak tanımlanmaktadır. İslam’ın önemli kısıtlarından faiz; Arapça anlamı bolluk ve bağıştır. Ansiklopedik kaynaklarda borç verilmiş olan bir miktar paranın

geliri, kirası olarak ifade edilmektedir (Aydemir, 2001, s.1). Diğer bir ifade ile konusu belli bir miktar paranın geri ödenmesi olan borçlarda, borcun ortaya çıktığı veya vadesinin dolduğu tarihten, ödemenin yapıldığı tarihe kadar borçlunun geçen sürede paradan faydalanması nedeniyle alacaklıya yasa ya da sözleşme hükümleri çerçevesinde belli bir oran üzerinden bir bedel ödemesine faiz denilmektedir (Tekinay, Akman, Burcuoğlu ve Altok, 1996, s.1045).

İslami finansın ortaya çıkmasının en önemli sebebi İslamiyet'teki faiz yasağıdır. Diğer semavi dinlerde faiz yasaklanmış olmasına rağmen, çeşitli dönemlerde faizli işlemler süregelmiş ve günümüzde finansal sistemin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş. İslam, hayatın her alanını kapsayan yeni düzenlemeler getirmiş. Konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın alışı verisi helal, faizi ise haram kıldığı (Bakara, 2/275), faiz yiyenlere acı bir azap hazırladığı(Nisa, 4/160-161), bildirilerek faiz kesin bir şekilde yasaklanmış. İslamın ikincil kaynağı hadislerde de faiz yasaklanmış; Hz. Muhammed (s.a.v.) faiz, yiyene ve yedirene, şahidine ve katibine lanet ederek kınamış (Müslim, 'Müsakat' 105). Müslümanlar bu faiz yasağı sebebiyle finansman ihtiyaçlarını karşılamak için faizsiz yollar aramış. İslam öncesinde de uygulamaları olan Mudaraba, Müşaraka, İcara vb. iş ortaklıkları kurmuşlar. İş ortaklığı günümüzde de uygulaması olan Mudaraba yöntemine dayandırılmış ve Hz. Hatice Validemiz de çevresinde güvendiği kişilerle Mudaraba yöntemiyle ticaret yapmış. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bizzat kendisi de eşi Hz. Hatice ile "Mudarip" olarak faaliyette bulunmuş (Gedikli ve Erdoğan, 2016, s. 210).

Finansal sistemin gelişmesiyle Müslümanlar toplumda adalet ve eşitlik içerisinde hizmet vermek amacıyla konvansiyonel (geleneksel) finansal sisteme alternatif bir yapı oluşturmak için çalışmalara başlamış. İslam, insanların topluluk halinde yaşarken oluşabilecek bütün eşitsizlikleri ortadan kaldıran birçok hukuki düzenleme getirmiş (Pehlivan, 2016, s. 300). Diğer taraftan sermayeye ihtiyacı olan sanatkarlar, işletmeciler ve bireyler için gerekli olan finansman İslam hukuku çerçevesinde nasıl sağlanabilir, finansman faaliyetleri için gerekli kurum ve kuruluşlar nasıl kurulabilir gibi sorulara aranan cevaplar İslami finans kurumlarından İslami bankaların doğuşuna yol açmış (Doğan, Kaya, ve Narçişek, 2017, s. 178). Ayrıca konvansiyonel bankalar uzun vadeli krediler yerine kısa vadeli ve faiz oranı yüksek kredileri kullandırdıklarından, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları olumsuz etkilenmektedir. İslam ülkelerinde yaşayan bireyler biriken sermayeleri finansal pazarlara çekmek için İslami prensipler ışığında seri bir sistemi oluşturmaya çalışmakta ya da ülkelerinde uygulanmakta olan sistemlerin işleyişlerinde düzenlemeler yaparak faizsiz işlem yapan kurumlar haline getirmeye çaba göstermektedir.

2. Dünya’da İslami Finansın Gelişimi

Günümüzde konvansiyonel finansa kıyasla hızlı gelişmekte olan İslami finansın önemli aracı kurumu İslami bankalardır. Bu sebeple İslami finansı anlayabilmek adına Dünya’daki İslami bankacılığın tarihsel gelişiminin değerlendirilmesi gerekmektedir. İslami bankacılık, Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerde faaliyete başlamasına rağmen ABD, Avrupa ve Uzak Doğu ülkelerinde de rağbet görüp faaliyet göstermektedir.

Faizsiz finansın tarihsel gelişimi insanlık tarihi kadar eskidir. Yazılı kaynaklarda finansal faaliyetlerin büyük bir bölümünü oluşturan bankacılık faaliyetleri Hammurabi yasalarına kadar uzanmaktadır. Babil hükümdarı Hammurabi, faiz oranına sınır getiren, tefeciliği önlemek için devletin kontrolünde faizli işlemlerin yapılmasını düzenleyen, hem borçluya hem de alacaklıya haklar veren yasalar çıkarmış (Aktepe, 2010 s. 45). Yine, M.Ö. 600-465 arasında Fırat nehri kıyılarında yaşayan Egibi ve Murashu ailelerinin faizsiz finansman sağladıkları bildirilmektedir. Ancak, Tevrat’taki faiz yasağına rağmen, sonraki dönemlerde faizli işlemler Yahudilerde yaygın olarak yapıldığı görülmüş (Kelleroğlu, 2017, s. 159).

Bankacılık faaliyetlerinin İslam dünyasında ilk ortaya çıktığı dönem Abbasiler (750-1258) dönemi olmuş (Çelik, 2015, s. 81). Müslümanlar büyük fütihat hareketleri dolayısıyla geniş bir coğrafi bölgede ticaret yapmış (Atar, 2017, s. 1034). Özellikle fetihler sonucunda ele geçirilen ganimetler ve müsadere gibi siyasi gelişmelerle devlet hazinesinde sermaye birikimi olmuş. Finansman ihtiyacı devlet tarafından karşılanmış ve biriken sermayeyle sosyal ihtiyaçlar giderilmiş. İslamiyet’in doğuşu ile beraber Müslümanlar, kaynakları üretime dayalı faaliyetlere ve tüketicilerin ihtiyaçlarına yönelik faizsiz yöntemler uygulamış (Chapra, 2018. s. 162).

İslami finansın modern tarihi XIX. yüzyıla dayanmaktadır. Muhammed Hamidullah’a göre, bu yönde bilinen ilk hareket 1891’de Haydarabad’da gerçekleşmiş (Islahi, 2014, s. 38). XX. yüzyıl’ın başında ise I. Dünya savaşının yaptığı tahribatlar onarılmadan hemen sonrasında 1929 yılında dünyada yaşanan ve “Büyük Buhran” diye adlandırılan küresel ekonomik kriz ve daha sonra II. Dünya savaşı yapılması ile tüm dünyada ekonomik sıkıntılar baş göstermiş. Ülkeler ekonomik krizi çözmek ve kalkınmayı sağlamak için yoğun bir arayış içine girmiş. Bu tarihlerde bağımsızlıklarını kazanan Endonezya, Malezya ve Pakistan gibi ülkelerdeki Müslüman ilim adamları iktisadi kalkınma için ihtiyaç duyacağı fonları batıdaki neoklasik finans sistemine benzer gelişmiş bir İslami finans sistemi ile sağlanabileceğini ileri sürmüş (Canbaz, 2016, s. 152).

Avrupa bankalarında faizsiz işlemler ilk olarak XX. yüzyılın başlarında 1920’lerde Bahreyn Hükümeti tarafından Standart Chartered’in ortağı olan Eastern Bank’ın şube açmasına izin vermiş. Aynı tarihlerde Hollanda’nın ulusal bankası olan ABN-Amro’nun ortağı Handelsbank of the Netherlands Cidde’de bir şube açmış olup Hollandalı-Endonezyalı hacıların karşılıklı para değişimini gerçekleştirmelerine imkan verilmiş (Sobol, 2015, s. 189).

Modern İslami bankalarının ilk bilimsel çalışması 1940'lı yıllarda Hindistan'da yapılmış ve aynı yıllarda Faizsiz bankacılık benzeri uygulamalar Malaya'da görülmüş (Gedikli ve Erdoğan, 2016, s. 211). İslami bankacılık uygulamalarına yönelik ilk deneme En-Neccar'ın, II. Dünya harbinden sonra Almanya'da faaliyet gösteren tasarruf bankalarının Almanya'nın ekonomik gelişmesinde gösterdiği olumlu performanstan etkilenmesi sonucu ortaya çıkmış (Bayındır, 2005, s. 41). Mısır Devlet Başkanı olan Cemal Abdünnasır döneminde tüm bankaların devletleştirilmesi akımına karşı alternatif olarak 1963 yılında Ahmed En-Neccar tarafından Mısır'da Nil vadisindeki Mit Ghamr'da kurulan banka dünyada İslami bankacılığın ilk uygulaması olarak kabul edilmektedir. (Kaya, 2017, s. 22). Bu İslami banka 1967 yılında kapanmış. Ancak bu ilk denemeden sonra İslam hukuku ilkeleri çerçevesinde faaliyette bulunmanın mümkün olduğu görülmüş ve bu yöndeki çalışmalar hız kazanmış. Mısır'da devlet desteği ile 1971 yılında Nasr Sosyal Bankası kurulmuş (Doğan ve diğerleri, 2017, s. 179). Aynı tarihlerde, Phillipine Amanah Bank kurulmuş (Siddiqi, 2001, 8). Finans sektöründe İslama uygun faaliyet göstermek amacıyla Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ülkeler tarafından kamu finansmanında yaşanan sorunlara bir çözüm bulmak amacıyla 1975 yılında Suudi Arabistan'da uluslararası bir yapıya sahip İslam Kalkınma Bankası (İKB) kurulmuş. Bunu takiben Dubai İslam Bankası ve 1977'de de Faisal İslam Bankası olmak üzere Mısır'da ve Sudan'da iki özel banka kurulmuş.

Günümüzde İslami finansın İslam hukuk kurallarına uyumunu sağlamak için faaliyet gösteren çeşitli kuruluşlar bulunmaktadır. Malezya'da 2002 yılında kurulan İslami Finansal Hizmetler Kurulu (Islamic Financial Services Board-IFSB), İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Merkezi (SESRİC) ve Bahreyn merkezli 1991 yılında kurulan İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Örgütü (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions-AAOIFI) bunlardan birkaçı olup, bu kuruluşlar İslami finansa ilişkin raporlar yayınlarak İslami finansal kuruluşların sağlamlığını ve istikrarını destekleyen ve artıran uluslararası standartları belirlemektedir (Islahi, 2014, s. 43). Aynı zamanda sermaye piyasaları, bankacılık ve sigorta sektörlerini için rehber ilkeler oluşturmaktadır.

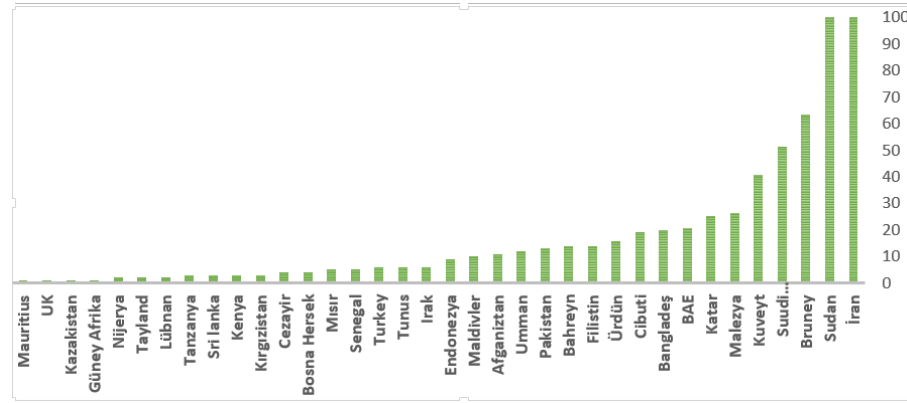
İslami finans piyasasında önemli bir yere sahip ilk borsa, İstanbul'da 1866 yılında faaliyete başlayan Dersaadet Tahvilat Borsası kabul edilmektedir. Bu borsada birçok şirket yer almakla beraber bu şirketlerin faaliyet alanlarının İslami ilkelere uygunlukları göz ardı edilmiş. İslami usullere uygun faaliyet gösteren ilk borsa ise Sudan'da 1995 yılında Khartoum Stock Exchange adıyla kurulmuş (Camgöz, 2018, s. 27).

Günümüzde küresel İslami finans sektöründe yer alan ülkelerden İran ve Sudan'da bankacılık sektörü %100 İslam'a uygun kabul edilmektedir. IFSB'nin 2019 Temmuz ayında yayımladığı rapora göre İslam ülkeleri kendi

ülkelerinde faaliyet gösteren tüm bankaların pay oranlarının içerisinde İslami bankacılık pay oranları Şekil 3.1’de verilmiş. İslami bankacılık payı en yüksek olan İran ve Sudan’dan sonra Brunei’de İslami bankacılık payı %63.6 (2017:%61.8) olarak gerçekleşmiş. Bu ülkeyi %51.5 (2017:%51.5) Suudi Arabistan, %40.6 (2017:%39.3) Kuveyt, %26.5 (2017:%24.9) Malezya, %20.6 (2017:%20.0) Birleşik Arap Emirlikleri(BAE), %20.1 (2017:%19.8) Bangladeş ve %15.6 (2017:%15.5) Ürdün izlemektedir. Sıralanan tüm bu ülkelerde İslami bankacılık paylarının arttığı görülmekle birlikte Suudi Arabistan’da oransal herhangi bir değişim olmamış. Katar ise %0.5’lik bir oran düşüşü ile %25.2(2017:%25.7)’ye gerileyen tek ülke konumundadır. İslami finans sektöründe önemli bir yere sahip olan bu ülkelerde İslami bankacılık varlıklarının oranı %91(2017:%92) ve halen borç vadesi gelip ödenmemiş sukuk ihraçlarının da %80(2017:%82)’ini teşkil etmektedir (IFSB, 2019 s. 11). Türkiye’de İslami bankacılığın bankacılık sektöründen aldığı pay oranı %6 olup, 36 ülkenin yer aldığı sıralamada 21. sırada yer almaktadır.

Şekil 3.1. Ülkelerin Toplam Bankacılık sektöründeki Aktif Büyüklüklerine Göre İslami Bankacılık Payları

Kaynak: IFSB’nin 2019 Temmuz raporu verilerinden yararlanarak çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

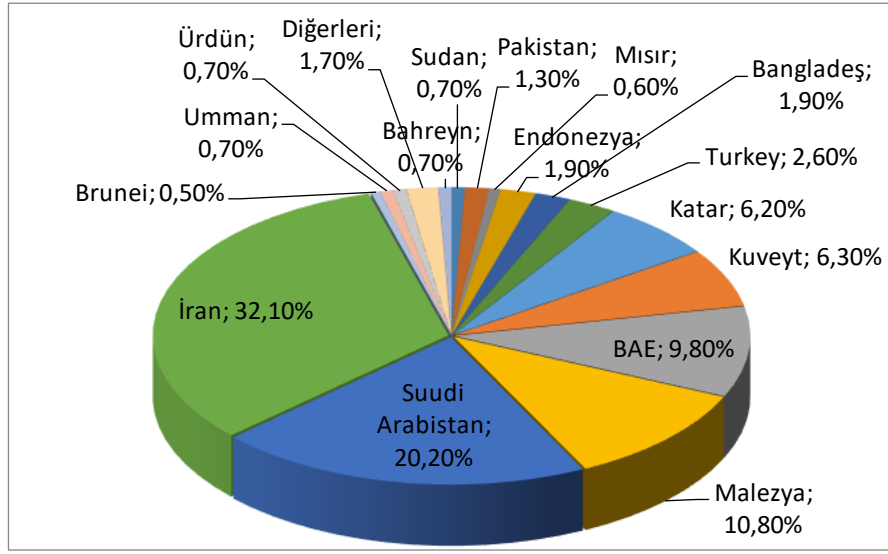
İran bankacılığında faiz yasağı nedeniyle tarihsel süreç içerisinde küresel İslami bankacılıktan Şekil 3.2.’de görüleceği üzere %32.1 ile en yüksek payı almaya devam etmektedir. Bu ülkeyi sırasıyla %20.2 ile Suudi Arabistan, %10.8 ile Malezya, %9.80 ile BAE ve %6.30 ile Kuveyt takip etmektedir. İslami bankacılığın yaklaşık %80’ine sahip bu beş ülkeden özellikle Malezya bir önceki yıla göre İslami bankacılık alanında %71’lik büyüme kaydetmiştir. İslami bankacılık alanında hızlı bir büyüme yakalayan diğer beş ülke ise sırayla Katar, Türkiye, Bangladeş, Endonezya ve Bahreyn olduğu görülmektedir.

Küresel İslami finans sektöründe İslami bankacılığın toplam aktifleri yaklaşık 1.57 trilyon (2017:1.56 trilyon) ABD doları seviyesinde gerçekleşerek bir önceki yıla göre %0.9 büyüme oranı yakalamış (IFSB, 2019, s. 12). Şekil 3.3.’de İslami bankacılığın İslami finans pazarından aldığı pay oranı bir önceki yıla göre %76’dan %71,7’ye gerilemiş. Bu düşüşün sebebi

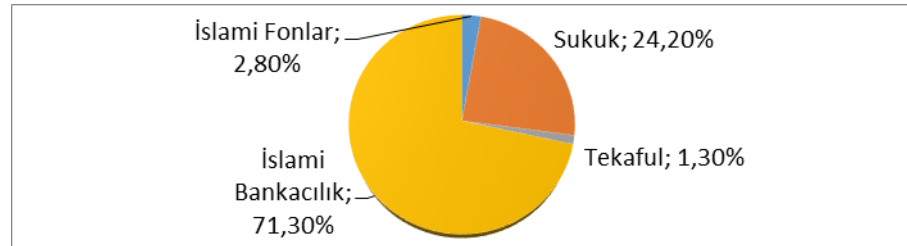
bankacılık faaliyetleri sırasında gösterilen amortismanlar ve gelişmekte olan ülkelerdeki döviz kurlarından kaynaklanan finansal krizler gösterilmektedir. İslami sigorta olarak tabir edilen Tekafül piyasa değeri 26.1 milyar ABD dolarından 27.7 milyar ABD dolarına yükselmiş. Tekafül %6.1 gibi önemli bir büyüme gerçekleştirmesine rağmen İslami finans sektöründeki payı olan %1.3 değişmemiş. Sukuk ihraçları ile oluşan varlıkların payı %24.2'lik bir kısmı teşkil etmektedir. Diğer İslami fonların payı da %2.8'lik kısmı oluşturmaktadır. Dünyada en fazla sukuk ihraç eden ülke Malezya olup, küresel sukuk ihraçlarının %69'una sahiptir. Malezya'nın ardından %12'lik payla ikinci sırada Suudi Arabistan gelmektedir. Türkiye ise %3'lük oran ile beşinci sırada yer almaktadır.

Şekil 3.2. Küresel İslami Bankacılık Varlıklarının Payı

Kaynak: IFSB'nin 2019 Temmuz raporu verilerinden yararlanarak çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3.3. Küresel İslami Finansın Sektörel Bileşimi

Kaynak: IFSB'nin 2019 Temmuz raporu verilerinden yararlanarak çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

3. Türkiye’de İslami Finansın Gelişimi

Osmanlı devletinde, İslam dinindeki faiz yasağına rağmen, faiz uygulamaları XIX. yüzyılda yaygın bir şekilde uygulanmış. Mecellede faize ilişkin açık hüküm bulunmaması ve faize sınırlamalar getirmek amacıyla 22 Mart 1887 tarihinde Murabaha Nizamnamesi kabul edilmiş (Feyzioğlu, 1980, s. 811). Murabaha Nizamnamesi, adi işler açısından 3095 sayılı Kanuni Faiz ve Temerrüt Faizine İlişkin Kanun 19.12.1984 tarihinde yürürlüğe girene kadar yürürlükte kalmış. İlk milli banka olan Ziraat Bankası Murabaha Nizamnamesine göre kurulmuş. Ziraat Bankası günümüz konvansiyonel bankaların İslami bölümlerini anımsatacak şekilde 20 Mayıs 1914 tarihinde çıkarılan Ziraat Bankası kanunu ile İslam hukuk kurallarını resmi olarak dünyada ilk kez uygulayan bankadır. (Atar, 2017, s. 1050). Yine Osmanlı döneminde 13 Adapazarınının bir araya gelerek 13 Ocak 1913 tarihinde Murabaha Nizamnamesine göre kurulan Adapazarı İslam Ticaret Bankası Dünya’da adında İslam kelimesi geçen ilk bankadır (Kutluata, 1970, s. 77).

Körfez ülkelerinde 1970’li yıllarda petrol fiyatlarında meydana gelen artış ve dünya genelindeki ekonomik durgunluk sonucu Türkiye’de kamu tarafından İslami finansa yönelik atılan ilk adım olarak 1975’teki Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB)’nın kuruluşu gösterilebilir (Bayındır, 2015, s. 119). DESİYAB yurt içi ve yurt dışındaki tasarruflara hitaben piyasaya sürdüğü DESİYAB Ortaklık Sertifikaları (DOS) ortaklığa dayalı faizsiz finans ürünlerinin ilki olarak değerlendirilebilir. İslami finansın hukuksal çerçevesine sahip olmaması sebebiyle sonraki dönemde İslami bankacılık ilkelerinden uzaklaşmış. Buna rağmen Türkiye’de İslami bankacılığın kurulması için DESİYAB önemli bir deneyim olmuş ve İslami bankacılık faaliyetlerinin başlamasına büyük katkı sağlamış.

1980 sonrasında İslami finans alanındaki eksikliği gidermek için 22.07.1983 yılında çıkarılan 70 sayılı kanun hükmünde kararnamenin 90. maddesi ile bankalar dışında kurulacak özel finans kurumlarının bankalar kanununa tabi olmayacağı ve bu kurumların tabi olacağı mevzuat hükümlerinin Bakanlar Kurulunca tespit edileceği hükmüne yer verilmiş. Bu yasal hüküm ve 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki kanun uyarınca Bakanlar Kurulu’nun 16.12.1983 tarihinde almış oldukları 83/7506 sayılı Kararı, buna ilişkin Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı çıkardığı 25.02.1984 tarihli Tebliği ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın(TCMB) belirlediği kurallar çerçevesinde Özel Finans Kurumları (ÖFK) faaliyet göstermeye başlamış. Çıkarılan kararname sonucunda ÖFK’ya ilişkin düzenleme ve denetleme yetkisi Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ile Merkez Bankasına verilmiş. Faaliyete başlayan bu ÖFK’lar kısa sürede hızlı bir gelişim göstererek mali piyasanın güvenini kazanmış. ÖFK’ların hızlı gelişim göstermelerinde zorunlu karşılık oranlarının cari hesapları için %10, yatırım hesapları için %1 uygulanırken geleneksel bankaların mevduat hesapları için bu oran %15 olarak uygulanmasının da etkisi vardır (Hatipoğlu, 2019, s. 131). Bu durum ÖFK için avantaj sağlamış olmakla beraber bu süreçte birçok zorluklarla karşılaşmışlar. Örneğin ÖFK’nın

yapacağı reklamlarda İslam veya şeriat benzeri kelimelerin kullanılması yasaklanmış (Özdemir ve Aslan, 2017, s. 22).

Bilindiği üzere normlar hiyerarşisinde Bakanlar Kurulu Kararı Kanun Hükmünde Kararnameden sonra gelmekte ve şekil şartları bakımında değiştirilmesi daha kolaydır. Finansal piyasalarda güven unsuru olarak görülen ÖFK'ların bir kanunla değil de Bakanlar Kurulu Kararı ve tebliğlerle faaliyet alanlarının düzenlenmesi ve denetlenmesi tartışma konusu olmuş ve bu durum hem yabancı yatırımcılar açısından hem de ÖFK çalışanları bakımından bir tedirginlik oluşturmuş. ÖFK'ya yönelik mevzuat düzenlemesinden sonra konuyla ilgili ikinci önemli düzenleme Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında 29.02.1984 tarih ve 2983 sayılı kanun ile alt yapı yatırımlarının finansmanı amacıyla Gelir Ortaklığı Senetleri (GOS)'nin ihracına izin verilmiş. Yine aynı yıl Kar ve Zarar Otaklığı Belgeleri (KOB)'nin uygulanmasına geçilmiş (Bayındır, 2015, s. 120). 1985 yılında ilk ÖFK'lerden Faisal ÖFK ve Albaraka Türk ÖFK, kuruluşlarını tamamlayarak faaliyete başlamış. Kuveyt Türk Evkaf ÖFK 1988 yılında, Anadolu ÖFK 1991 yılında, İhlas ÖFK 1995 yılında ve Asya ÖFK 1996 yılında kurularak faaliyete başlamış.

Diğer önemli bir gelişme 4389 sayılı Bankacılık Kanunu'nun 23.06.1999 tarih ve 23734 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmesi akabinde 17.12.1999 tarih ve 4491 sayılı kanunla değişiklik yapılmasıdır. Bu değişiklikle ÖFK'nun kurulmasına dayanak olan 16.12.1983 tarih ve 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ve bu karara istinaden çıkarılan tüm yasal düzenlemeler yürürlükten kaldırılarak bankacılık kanununda düzenlenmiş. Ancak ÖFK'ya ilişkin ayrıntılı düzenleme yapılması için iki yıllık geçiş süreci öngörülmüş ve bu süreçte ÖFK'lara ilişkin yapılan tüm düzenlemelerden 4389 sayılı kanuna aykırı olmayan hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiş. İki yıllık sürenin sonunda ÖFK'nun Faaliyetleri hakkındaki yönetmelik 20.09.2001 tarih ve 24529 sayı ile Resmi Gazete' de yayımlanmış. Bu yönetmelik ÖFK'ların faaliyetlerinde önemli bir değişiklik meydana getirmemiş. 4389 sayılı bankacılık kanununun ifadesiyle mevduat toplama yetkisi bulunmayan ÖFK yine eskisi gibi özel cari hesaplar ve katılma hesapları aracılığıyla fon toplayabilir, ekonomik faaliyetleri desteklemek için ticarete konu her türlü malı temin edebilir, kiralayabilir ve ortaklık yoluyla yatırımları finanse edebilir. Ayrıca diğer bankacılık faaliyetlerini yapabilir duruma getirilmiş.

ÖFK'lara ilişkin yapılan değişikliklerden biri de 12.05.2001 tarih ve 4672 sayılı kanunla 4389 sayılı bankalar kanununa 20/6. maddesine eklenen fıkrayla ÖFK Birliği'nin kurulması, toplanan fonlara ilişkin güvence fonunun oluşturulması, faaliyetleri sona eren ÖFK'nun tasfiyesine ilişkin değişiklikler getirmesidir. Yine aynı değişikliklerle ÖFK'larca verilen teminat mektuplarına ilişkin sorun ortadan kalkmış. Daha önce bazı kamu kurumları kendi mevzuatlarında bankalarca verilen teminat mektuplarının

geçerli olduğuna ilişkin hükümlerden dolayı ÖFK’nın vermiş olduğu teminat mektuplarını kabul etmemekteydi.

ÖFK’lara ilişkin yapılan tüm bu düzenlemeler ülkemizde yaşanan kriz dönemlerinde gerçekleşmiş. Önce 28 Şubat kriziyle ÖFK’ların kapanması ya da geleneksel bankacılığa dönüştürme tartışmaları yaşanmış akabinde 2001 yılında meydana gelen kriz ile de tüm bankacılık sistemi büyük bir yara alarak 20’ye yakın banka TMSF’ye devredilmiş. Bu krizlere rağmen ÖFK finansal sistem içinde ayakta kalmayı başarabilmiş. Kriz döneminde bankacılık sektörü içindeki payları %1’e kadar düşen ÖFK, Türkiye’de ekonominin düzelmeye başlamasıyla 2003 yılında payı %2’ye 2005 yılında da %2,4’ yükselmiş (Gedikli ve Erdoğan, 2016, s. 238).

2005 yılında 5411 sayılı Bankacılık Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile İslami finans rağbet görmeye başlamış. 2008 yılındaki küresel finans krizinden sonra İslami finans yükselişe geçmiş. Türkiye’de İslami finans türevlerinden olan ilk İslami sigortacılık (Tekafül) şirketi olan Neova sigorta 2009 yılında kurulmuş. Aynı tarihlerde Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)’nin kamuya ait paylarına endekslenen Gelire Endeksli senetler (GES)’in piyasaya sürülmesi ile devlet iç borçlanma senetlerinin çeşitlerinin artırılması amaçlanmış (Bayındır, 2015, s. 128). Fakat diğer senetler gibi bunlarında ömrü çok kısa olmuş. Diğer önemli bir gelişme Kuveyt Türk katılım bankası tarafından Londra borsasında ilk Sukuk ihracı 2010 yılında gerçekleşmiş. Devlet tarafından ilk Sukuk ihracı ise 2012 yılında yapılmış. İslami finans alanındaki bu gelişmeler beraberinde İslam hukuk kuralları çerçevesinde borsada işlem görmekte olan hisse senetlerine ilişkin ilk kez Katılım endeksi oluşturulmuş. Aynı tarihlerde ilk faizsiz bireysel emeklilik şirketi kurulmuş.

2019 yılına gelindiğinde, Türkiye’de bankacılık sektörünün toplam aktif büyüklüğü tablo 3.1.’de görüleceği üzere 2019 yılında %16,2 büyüme kaydederek 4.491 milyar TL’ye ulaştığını görmekteyiz. Katılım bankalarının toplam aktif büyüklüğü %37,5 büyüme kaydederek 284 milyar TL’ye ulaşmış. Katılım bankaları en iyi performansı toplanan fonlarda %57,4’lük bir artışla 215 milyar TL’ye ulaşarak göstermiş. 2018 yılı sonunda Türkiye’de faaliyet gösteren 6 Katılım Bankasının 1.122 şubesi bulunmaktaydı. Katılım Bankacılığı sektörü olarak 2019 yılında toplam 57 yeni şube açılması ile şube sayısı 1.179’a ulaşmıştır. Bankacılık sektöründe şube sayısı, toplam istihdam edilen personel sayısı azalmasına rağmen Katılım Bankalarında artış yaşanmıştır. Katılım Bankalarında %2,5 artışla istihdam edilmekte olan personel sayısı 16.040 kişidir. Katılım Bankalarında istihdam edilen bu personel sayısı tüm sektörün %7,2’sini oluşturmaktadır. Diğer taraftan katılım bankalarının Türk bankacılık sistemi içerisinde aldığı payda önemli bir artış olmasına rağmen şekil 3.2.’de görüleceği üzere toplanan fonda %8,4, kullanılan fonda %5,5, toplam aktifte %6,3, öz varlıkta %4,4, net karda ise %4,9 gibi küçük bir pay oranına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3.1. Bankacılık Sektörü ve Katılım Bankalarının Finansal Büyüklükleri (Milyon TL-Ağustos 2019)

FİNANSAL BAŞLIKLAR	BANKACILIK SEKTÖRÜ			KATILIM BANKALARI		
	Aralık 2019	Aralık 2018	2019/2018 (Değişimi%)	Aralık 2019	Aralık 2018	2019/2018 (Değişimi%)
Toplanan Fonlar	2.576.404	2.051.166	25,6 %	215.893	137.220	57,4 %
Kullandırılan Fonlar	2.739.736	2.465.582	11,1 %	149.475	124.562	20,0 %
Takipteki Alacaklar(Brüt)	150.108	96.611	55,4 %	7.763	5.050	53,7 %
Toplam Aktif	4.491.708	3.867.135	16,2 %	284.450	206.806	37,5 %
Öz Varlık	492.384	421.185	16,9 %	21.762	16.780	29,7 %
Net Kar	49.753	53.522	-7,0 %	2.433	2.123	14,6 %
Personel Sayısı	204.626	207.716	-1,1%	16.040	15.654	2,5%
Şube Sayısı	11.374	11.565	-1,7 %	1.179	1.122	5,1 %

Kaynak: TKBB, (<http://www.tkbb.org.tr>), 10.01.2020

Tablo 3.2. Katılım Bankalarının Sektördeki Pay Oranları

	Aralık 2019	Aralık 2018
Toplanan Fonda	↑ 8,4%	6,7%
Kullandırılan Fonda	↑ 5,5%	5,1%
Toplam Aktifte	↑ 6,3%	5,3%
Öz Varlıkta	↑ 4,4%	4,0%
Net Karda	↑ 4,9%	4,0%

Kaynak: TKBB, (<http://www.tkbb.org.tr>), 10.01.2020

4.TÜRKİYE'DE İSLAMİ FİNANSIN HUKUKİ YAPISI

Birçok hukuk sisteminde olduğu gibi İslam hukukunda da sözleşme özgürlüğü vardır. İslam hukukunun temel kaynaklarında bir kısıtlama olmadığı sürece her türlü sözleşme yapılabilir. Bu çerçevede İslami finans kurumları tarafından İslam esaslarına uygun geliştirilmiş olan finansman vb. yöntemler; Mudaraba, Müşaraka, Muarabaha, Selem, İstisna, Teverruk, Karz-ı Hasen, Vekalet, Sukuk ve Tekafül olmak üzere on sınıfa ayrılabilir. Bu bölümde bu İslami finans yöntemlerinin Türkiye'deki mevcut hukuki yapısına ilişkin bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Dünyada bazı İslam ülkelerinde İslami finans yasaları geleneksel finans yasalarından (ör. Kuveyt ve Malezya) ayrı kabul edilirken bazılarında İslami finans yasaları, mevcut finans hukukunun bir bölümünün içinde (ör.

Bangladeş ve Endonezya) kabul edilmiştir. Bazı ülkelerde ise İslami finansla ilişkin yasalarda faizli işlemler tamamen yasak olduğu için sadece İslami bankacılık yasaları (İran ve Sudan) bulunmaktadır. Türk mevzuatında ise İslami Finans sistemine ilişkin ayrı yasalar olmamakla beraber katılım bankacılığına ilişkin düzenlemeler bankacılık kanununda ve diğer sair mevzuatta kısmi düzenlemeler yer almaktadır.

4.1. Katılım Bankalarının Hukuki Yapısı

5411 sayılı Bankacılık Kanunu’nun 2005 yılında yürürlüğe girmesi Türkiye’de Katılım Bankacılığı ile ilgili yapılan en önemli düzenlemelerdendir. Katılım bankacılığı; dünyada İslami bankacılık veya faizsiz bankacılık olarak tabir edilen bankacılık modelinin ülkemizdeki adıdır. Finansman işlemlerinin İslam’a uygun faizli işlemlerden kaçınılarak yapıldığı katılım bankacılığında, tasarruf sahiplerinden toplanan fonlar, işletilmek üzere ödünç alınarak, finansman ihtiyacı olan işletmeciler ile fonların işletilmesi üzerine kar zarar ortaklığı kurulmaktadır.

Katılım bankaları konvansiyonel bankalar gibi ihtiyacından fazla elinde fon bulunan kişilerden bu fonları toplamaktadır. Bu toplanan fonlarla bankalar, hem müşterilerinin fon ihtiyacını gidermekte hem de fon fazlası olan kişilerin tasarrufları değerlendirilmektedir (Yüksel, 2016, s. 176). Katılım Bankaları Bankacılık Kanunu’nun 3. Maddesine göre özel cari hesaplar ve katılım hesapları ile fon toplayabilmektedir. Katılım bankalarındaki cari hesaplar faizli bankalardaki cari hesaplara benzemekte olup, basit bir emanet hesabıdır. Katılım bankalarının cari hesapları, sıfır maliyetle fon sağladıklarından bankanın fon kaynakları arasında görülmektedir (Özer ve Şekeroğlu, 2017, s. 18). Katılma hesapları ise 1 ay, 3ay, 6 ay, 1 yıl ve daha uzun süreli olarak açılabilir. Ayrıca bir aydan kısa olmamak şartıyla kırk vadeli (32 günlük, 44 günlük) olarak tabir edilen ara vadeli katılım hesapları da açılabilir. Katılım hesaplarındaki fonlara vade sonunda katılım bankalarının belirlenen stratejiler çerçevesinde kar payı dağıtılmaktadır. Katılma hesapları katılım bankacılığı sisteminin temel yapıtaşları olup, katılım bankalarının en önemli fon kaynaklarını oluşturmaktadır (Dikkaya ve Kutval, 2014, s.39). Yatırımcı vade dolmadan önce katılma hesabından para çektiği zaman konvansiyonel bankalarda yaşanan vade faizi bozulması işlemi katılım bankalarında olmamakla birlikte vade sonunda yatırımcıya hesapta kalan fon miktarı üzerinden kar dağıtımı yapılır (Sümer ve Onan, 2016, s. 303). Katılım hesabına fon yatıran müşteriye kar garantisi verilemeyeceği gibi anaparanın garantisi de olmaz. Her zaman kar edilecek bir durum da söz konusu değildir. Ancak bilanço döneminde bazı projelerde zarar meydana gelse dahi katılım bankaları, birçok projede kar elde etmelerinden dolayı, kuruluşundan bu yana katılım hesabı müşterilerine zarar dağıtımını yapmamış.

Katılma hesaplarında biriken fonlar İslami finans yöntemlerinden olan Mudaraba yöntemine benzer şekilde taraflardan birinin sermaye diğerinin emek koyarak iki kişi arasında gerçekleşen bir ortaklık sözleşmesi ile banka

sermaye sahibi, finansman sağladığı kişiler ise çok kişiden oluşan mudarip tarafı oluşturur (Çelik, 2017, s. 392). Kurulan ortaklıktan faaliyet sonucunda elde edilen kar, ortaklık sözleşmesinde belirtilen oranlarda banka ve yatırımcı arasında paylaşılır. Zarar olması durumunda zarar sermayedara (katılım bankasına) aittir. Yatırımcı zarara katlanmaz, çünkü bu durumda yatırımcının da emek ve çabası zayi olmuş olur (Affane, 2012 s. 278).

Bankacılık kanununun krediler ile ilgili 48/1.maddesinde; katılım bankaları hem birinci fıkradaki (bankalarca verilen nakdi krediler, konragarantiler, ciro, ters repo işlemlerinden alacaklar vb.) faaliyetleri yapabilir, hem de ikinci fıkrasında sadece katılım bankalarına özgü (finansal kiralama, mal karşılığı vesaiin finansmanı, kar ve zarar ortaklığı yatırımları vb) faaliyetleri yapabilirler. Katılım bankaları bu maddeye göre İslami finansman yöntemlerinden Müşaraka yöntemini uygulamaktadırlar. Müşaraka günümüz sermaye şirketlerinden komandit şirkete benzer bir yöntemdir. Kar veya zararın paylaşılması şartıyla iki veya daha fazla kişinin belirli bir tutarda öz sermayeye katıldığı bir ortaklık türüdür (Çürük, 2014, s. 3). Ancak 48. maddeye göre banka aktifinde yer alan her varlık özü itibarıyla kredidir. Bu şekilde Türkiye’de faizsiz finans yöntemlerinden olan Müşaraka yatırımı yapılmamakla birlikte Konvansiyonel bankalara benzer şekilde yapılmaktadır (Dinç, 2017, s. 1325).

Yine 48. maddeye göre Katılım bankaları İslami finansman yöntemlerinden Murabaha yöntemini çok sık uygulamaktadır. Uygulamada Murabaha; katılım bankaları, müşterisinin ihtiyacı olduğu malı üçüncü kişiden satın alıp, vade farkını ekleyerek müşterisine satması gerekirken mevzuat gereği müşterisini vekil tayin ederek müşterisinin talep ettiği malı almasını sağlamaktadır (Tekbaş, 2013, s. 5). Pratik ve getirisi yüksek olmasıyla beraber sağlanan finansman, bir eşyaya bağlı olarak verildiği için finansmanın risk oranı çok düşüktür (Yanpar, 2014, s. 159). Yaygın olarak kullanılmasının sebebi uygulama şeklinin basit olması ve konvansiyonel bankaların (menkul-gayrimenkul kredileri) finansman yöntemine benzemesidir. Katılım bankalarının sağlanan finansmanda büyük bir paya sahip olması literatüre Murabaha sendromu olarak geçmiş. Ekonomimizdeki işletmelerin borcu işletme sermayesi kullandırması Murabaha finansmanının asıl işlevinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Ahmed En-Naccar’ın(En-Naccar, 2002, s. 232) hassasiyetle belirttiği gibi fon kullandırmada Mudaraba veya Müşaraka yöntemi yerine Murabaha yönteminin yaygın olarak kullanılması İslami bankacılığı zamanla faizli bankacılığa yaklaştıracaktır (Elman, 2015, s. 190).

Katılım bankaları 5411 sayılı bankacılık kanununun yürürlüğe girmesinden sonra hukuki statüleriyle ilgili tartışmalar sona ermesine rağmen bu seferde konvansiyonel bankalarla aynı statüye sahip olmaları İslami açıdan ayrı bir tartışma konusu olmuş. Bankacılık kanunu katılım bankalarının faaliyetlerine ilişkin temel düzenlemeler getirmekle beraber bu bankaların

faaliyetlerinde İslam hukukuna uygunluk konusunda detaylı bilgiler içermemektedir. Bundan dolayı katılım bankaları kullandıkları finansal araçların İslam hukukuna uygunluğunu incelemek ve doğruluğunu onaylamak amacıyla konu hakkında İslami finans alanında uzman kişilerin görüşüne başvurumaktadırlar. Katılım bankalarının bazıları ise kendi bünyelerinde oluşturdukları danışma kurulundan onay almaktadır. Bu durum farklı kişi ve kuruluşlardan alınan fetvalar sonucu uygulamada bazı farklılıklara sebep olmaktadır. Örneğin bir katılım bankası tarafından caiz görülüp uygulanan Teverruk yöntemi (Katılım bankaları tarafından ödeme güçlüğü çeken müşterilerin borçlarını yeniden yapılandırma amacıyla kullanılmaktadır) ve benzeri bazı finansal işlemler başka katılım bankası tarafından caiz görülmeyip uygulanmamaktadır. Teverruk yönteminde katılım bankaları metal borsalarında acentelik yapanlara belli komisyon ödeyerek müşteri adına metal almakta, bu metal vadeli olarak bankaya satılmakta, bankada yatırımcısına anapara ve gelir garantili borçlanmakta ve daha sonra fiziki olarak olmayan metal tekrar borsada satılarak nakde çevrilmektedir. Böylece Londra’daki acentelere belli bir oranda komisyon ödenerek alışveriş bahanesiyle hileli faizcilik yapılmaktadır (İslam İktisadi Araştırmaları Derneği, 2019). Bu şekilde Teverruk yöntemi İslami açıdan sorunlu bir işlem olmaktadır.

Konuya ilişkin TKBB tarafından 02.04.2018 tarih ve 253 sayılı tebliğ ile Merkezi Danışma Kurulu oluşturmuş ve kurulun çalışma usul ve esasları belirlenmiş. Bu tebliğin 6/1.maddesinin (a) ve (b) bentlerinde, katılım bankalarının meslek ilke ve standartlarını belirlemek ile uygulamadaki farklılıkları gidermek görevinin olduğu ve aynı tebliğin 8. maddesinde de aykırı hareket edenlere yaptırım uygulanacağı ifade edilmiş. Yine tebliğin 6/3. maddesinde, faizsiz finans faaliyetleri kapsamında görüş talep eden kamu kurum ve kuruluşları ile diğer kuruluşlara verilen görüşlere aykırı hareket edilmesi TKBB ve Danışma Kurulunun sorumlu olmayacağı bildirilmiş. Ayrıca finans kurumları tarafından İslam hukuk kurallarına aykırı hareket edilmesi durumunda da nasıl bir yaptırım uygulanacağına ilişkin net bir hüküm de bulunmamaktadır.

İslam ülkelerinin genelinde olduğu gibi Türkiye’de, Anglo-Sakson hukuk sistemi ya da Kıta Avrupa hukuk sistemi baz alınarak yasal düzenlemeler yapıldığından, İslami finansa yönelik kendine özgü İslam hukukuna uygun yasalar bulunmamaktadır (Habib, 2018, s. 131). Şer’î kaynaklardan çıkarılacak kanunlar, batı hukukundan iktibas edilen kanun ve nizamlarına nazaran her zaman adalete ve günün şartlarına daha uygundur. Bu nedenle yasama faaliyetlerinde yabancı bir hukukun yeri olmamalıdır (Narin, 2016, s. 59). Birçok İslam ülkesinde olduğu gibi İslam’a uygun yasalar olmadığından İslam hukuk kurallarını uygulayabilecek mahkemeler de bulunmamaktadır. Örneğin, Katılım bankalarının en çok kullandığı finansman yöntemi olan Murabaha, hisse yatırımlarından oluşan Müşaraka ve bir çeşit ortaklık türü olan Mudaraba yönteminde mevcut bankacılık kanunları ve çoğu ülkenin hukuk sisteminde yer alan yasalar İslami

bankaların bu tür faaliyetleri aslına uygun yapmalarına izin vermemektedir. İslami finansman yöntemlerinden olan İcara (Finansal Kiralama, leasing) yöntemini Bankacılık Kanunu ve Finansal Kiralama Kanunu kapsamında yapılmaktadır. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz. Katılım bankalarının en çok kullandığı finansman yöntemi olan Murabaha (uygulamadaki şekli ile bireysel veya kurumsal finansman desteği) yönteminde katılım bankaları arasında farklı şekilde uygulanması ve geleneksel bankalara benzer prosedürlerin olması gösterilebilir. Katılım bankalarından finansman kullanan bir müşteri taksitleri zamanında ödemediği takdirde gecikme cezası veya mahrum kalınan kar adı altında bir ödeme yapmaktadır. Yapılan bu ödeme yasalarda temerrüt faizi olarak ifade edilmektedir. Geleneksel bankalardaki gibi bireysel finansman desteğinde Türk Borçlar Kanunu (TBK) hükümleri, kurumsal finansman desteğinde Türk Ticaret Kanunu (TTK) hükümleri çerçevesinde temerrüt faizi oranları dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Finansman desteği neticesinde borçlunun temerrüde düştüğü veya borç hiç ödenmediğinde TBK, TTK veya İcra İflas Kanunu hükümleri yerine İslam hukukunun özüne uygun alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden Arbuluculuk veya Tahkim yoluyla uyuşmazlıkların çözülebilmesine ilişkin yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu durumda Arbuluculukta İslami esaslara uygun yeni bir sözleşme yapılabilir veya Tahkimde İslam hukukuna uygun bir karar verilebilir.

Diğer taraftan Katılım bankaları geleneksel bankalar gibi topladıkları fonlar nedeniyle TCMB'ye zorunlu karşılık yatırmaktadır. TCMB bu zorunlu karşılıklar için 2010 yılı Eylül ayına kadar faiz ödemiş, bu tarihten sonra zorunlu karşılıklar için faiz ödemelerine son verdiğini açıklamış. Bu açıklamadan sonra TCMB zorunlu karşılıklar için Katılım Bankalarına faiz veriyor sorunu sona ermiş. Ancak toplum tarafından bu sorunun giderildiği anlaşılmadan TCMB'nin yayımladığı zorunlu karşılıklara ilişkin 2014/3 sayılı tebliğle katılım bankaları faiz alıyor sorunu tekrar ortaya çıkmış. Bu düzenleme bir öncekine göre 'ödenir' yerine 'ödenebilir' dediği için bir ihtimale bırakılmış ve artık Merkez Bankaları tarafından Katılım Bankalarının zorunlu karşılıklara faiz ödenmediği bildirilmektedir (Türkan, 2019, s. 58).

Bankacılık kanunu içinde, Katılım Bankacılığı faaliyet alanları ile ilgili düzenlemeler geleneksel bankalara nazaran oldukça geniştir. Örneğin, bankacılık kanununda bankaların faaliyet alanları ile ilgili 4. maddesinde en az sınırlama katılım bankalarına ilişkindir. Katılım bankaları mevduat toplama hariç tüm finansal faaliyetleri yapabilir durumdadır. Bankacılık kanunun krediler ile ilgili 48/1.maddesinde de; katılım bankaları hem birinci fıkradaki faaliyetleri yapabilir, hem de ikinci fıkrasında sadece katılım bankalarına özgü faaliyetleri yapabilirler. Yine bankacılık kanunun gayrimenkul ve emtia üzerine işlemlerle ilgili 57. maddesinde de bankaların yapamayacağı faaliyetler belirtilmiş ancak Katılım bankaları bu yasak ve sınırlamaların dışında tutularak faaliyet alanları geniş bırakılmış. Türkiye'de

İslami finans sektörüyle ilgili yasalarda çok fazla hüküm bulunmaması aslında yeni kanuni düzenlemelerin yapılması bakımından bir kolaylık olarak görülmelidir. Çünkü mevcut uygulamalarda asıl sorun alt kanuni (yönetmelik tebliğ vb.) düzenlemelerde görülmektedir.

4.2. Kira Sertifikaları (Sukuk)

Sukuk, İslami finans alanında uzmanlar tarafından batıdaki varlığa dayalı menkul kıymetleştirmeden ilham alınarak oluşturulan modern, güvenli ve riski en az olan finansal ürünlerdendir. Sukuk; eşya, menfaat, hizmet, belirli bir yatırım veya projenin varlıkları üzerinde eşit değerdeki payları temsil eden sertifikalar olarak tanımlanmış (Türkan, 2019, s. 69). Sukuk literatürde bono, hisse senedi veya tahvile benzetilse de aslında tamamen farklı olup, (sui generis) kendine özgü bir yapısı vardır. AAOIFI tanımına göre 14 çeşit Sukuk yöntemi bulunmaktadır (Yanpar, 2014, s. 212).

Türk hukukunda uygulama alanı bulan kira sertifikaları (İcara Sukuk) Sermaye Piyasası Kanunu’na dayanılarak çıkarılan 01.04.2010 tarih ve 27539 sayılı Kira Sertifikalarına ve Varlık kiralama Şirketlerine İlişkin Tebliğ ile düzenlenmiş. Hazine Müsteşarlığı tarafından ihraç edilen kira sertifikaları 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun’un 7/A maddesi kapsamında yapılmaktadır. Daha sonra 2013 yılında yürürlüğe giren Kira Sertifikaları Tebliğ hükümleri ile diğer kuruluşlarca ihraç edilen kira sertifikalarının ihracı düzenlenmiş. Tebliğ ile fon ihtiyacı olan şirketler sermaye piyasalarından kira sertifikası ihracı yoluyla finansman temin etmektedir.

Mezkur tebliğin 3. maddesine göre Kira Sertifikalarında geçen hak sadece nakit akışı olmayıp ayrıca mülkiyet hakkını da kapsamaktadır (Erkuş ve Çenberlitaş, 2015, s. 5). Ancak bu mülkiyet hakkı, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’(TMK)’nun 688. maddesinde geçen paylı mülkiyet kavramından farklılık arz etmektedir. Sukuk sertifikalarında ise bu tür bir paylı mülkiyet hakkından bahsedilemez. Bu sertifikalardaki mülkiyet hakkı havuzlardaki varlıklardan elde edilen gelirden pay alma hakkı sağlayan senetleri ifade etmektedir. AAOIFI’nın Sukuk tanımında geçen paylı mülkiyet hakkı ise, hukuki mülkiyet hakkı olmadığı, bir varlığa ilişkin getirinin ve riskin üstlenildiğini ifade etmek için kullanılan ekonomik mülkiyet hakkına işaret etmektedir (Bafra, 2016, s. 60).

Sukuk sertifikalarına ilişkin vergi kanunlarında birçok vergisel kolaylık sağlanmış. Örneğin kurumlar vergisi kanununda kaynak kuruluş tarafından ihraç edilen kira sertifikaları daha sonra tekrar kaynak kuruluşa devredilmesi durumunda elde edilen kazançlar kurumlar vergisinden muaftır. Sukuk ihracının istenilen seviyede yapılmamasının en önemli sebeplerinden biri gerekli hukuki alt yapının oluşturulamamış olması gelir. Ayrıca AAOIFI tanımında geçen 14 Sukuk çeşidinden 2013 yılına kadar sadece İcara Sukukun ihracına izin verilmiş. Mezkur tebliğin yürürlüğe girmesiyle İcara Sukuk (Sahipliğe Dayalı Kira Sertifikaları ve Yönetim Sözleşmesine Dayalı Kira Sertifikaları), Murabaha Sukuk (Alım-Satıma

Dayalı Kira Sertifikaları), Müşaraka/Mudaraba Sukuk (Ortaklığa Dayalı Kira Sertifikaları), İstisna Sukukun (Eser Sözleşmesine Dayalı Kira Sertifikaları), ihracına izin vermekle beraber diğer sukuk çeşitlerinin ihracına izin verilmemiş (Güçlü ve Kılıç, 2019, s. 278). Bu durum Türkiye'nin Uluslararası piyasada sukuk ihraçlarının faaliyet alanlarının sınırlarını kısıtlamaktadır. AAOIFI'nin yaptığı sukuk tanımına benzer şekilde yasalarımızda sukukun tanımlanmasıyla sukuk ihraçlarının hızlı bir şekilde artacağı öngörülmektedir.

4.3. İslami Sigorta (Tekafül)

İslami finans alanında Tekafül, geleneksel sigortacılığın alternatifi bir yöntem olarak İslami sigortacılık anlamına gelir. Tekafül terimi günümüz modern sigortacılığı kavramı olarak Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde Arabistan'da yoktu. Ancak kabile üyelerinin bir havuzda fonlara katkıda bulunabildiği, bireylere veya ailelere sırayla yaralanma hakkının verildiği veya cinayetler için bu aileler tarafından ortaklaşa fonların ödendiği karşılıklı bir finansal koruma uygulaması vardı (A. Karim, 2010, s. 75). Müslüman toplumlarda XIX. yüzyıla kadar zekat, vakıf, ahilik teşkilatı benzeri kurumların varlığı sayesinde sigortacılık gelişmemiş ve böyle bir sigorta işlemine de ihtiyaç duyulmamış (Yazıcı, 2017, s. 186).

Türkiye'de Tekafül sigortacılığın yasal alt yapısına ilişkin bir düzenleme 2017 yılına kadar bulunmamaktaydı. Teorik olarak Tekafül şirketinin kurulması için belirli bir sermayeye de ihtiyacı yoktur. Ancak Tekafül şirketleri geleneksel sigorta şirketlerinin tabi olduğu 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu'na tabi oldukları için ya anonim şirket olarak ya da kooperatif şeklinde kurulmak zorundadır. Yasal olarak da bir sermaye alt sınırı belirlenmiş olmaktadır. 2017 yılında Katılım Sigortacılığı hakkındaki yönetmeliğin yürürlüğe girmesiyle İslami sigortacılık için yasal alt yapı zemini oluşturuldu. Daha önce sigortacılık kanunu kapsamında Tekafül şirketleri bankalar nezdinde teminat bulundurmak zorundaydılar. Bu durumda sigorta şirketleri için faiz gelirine sebep oluyordu (Kaya, 2017, s. 235). Katılım bankalarının kurulması ve mezkur yönetmeliğin yürürlüğe girmesiyle bu sorunu ortadan kaldırmış. Ancak İslami sigortacılık sisteminin İslam hukuk kurallarına uygun faaliyet gösterebilmesi için geleneksel sigortacılık kanunundan ayrı bir kanun düzenlenmesine ihtiyaç vardır.

4.4. İslami Hisse Senedi Piyasaları

İslami hisse senetleri İslam hukuk kurallarına göre faaliyet gösteren şirketlerin hisselerini ifade eder. İslami hisse senetlerine ilişkin sermaye piyasası kanununda ve sair mevzuatta herhangi bir hüküm bulunmamakla beraber TKBB ve Bizim Menkul Değerler A.Ş. tarafından 2011 yılında Katılım30 endeksi ve 2014 yılında da Katılım50 endeksi ile Katılım Model Portföy endeksi oluşturulmuş (Buğan, 2019, s. 48). Endeksler Bizim Menkul Değerler A.Ş. tarafından sağlanmakta ve Borsa İstanbul tarafından

hesaplanmaktadır. Bu endeksler sayesinde İslami hisse senetleri ayrılmaktadır. Ancak bu endekslerin inceledikleri şirket sayısı kısıtlıdır.

İslami finansın gelişimi için İslami sermaye piyasası yasal çerçeveye kavuşturularak ilgili kurum ve kuruluşların yetki sınırları belirlenip güçlendirilmelidir. Piyasada faaliyet gösteren şirketlerin İslam hukuk kurallarına aykırı hareket edilmesi halinde gerekli yaptırım olmalı ve ortaya çıkabilecek spekülasyonlarda gerekli tedbirler alınmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de İslami Finansa yönelik yasal düzenlemeler, hükümetlerin dünya görüşlerine göre değişiklik göstermiş, bazı dönemlerde oldukça zor süreçlerden geçilmiştir. 1983 yılında faaliyete başlayan ÖFK’lar, 1999 yılına kadar yasal dayanaktan yoksun halde Bakanlar Kurulu kararı ve tebliğlerle faaliyet göstermiştir. 1999 yılından sonra da ÖFK’ların Bankalar Kanunu’na daha sonrasında ise Katılım bankacılığı adıyla 2005 yılında yürürlüğe giren 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu’na tabi olmaları önemli adımlardır. Ancak tüm bu yasa değişiklikleri İslami finansın kendine özgü durumu olan üretim ve ticarete dayalı, kar ve zarar paylaşım temelini dikkate almamaktadır.

Faizli bir sistemin kurumları örnek alınarak faizsiz bir sistem olan İslami finans kurulamaz. Bu nedenle İslami finans alanına yönelik kanunlaştırmalarda yabancı hukukun yeri olmamalıdır. Çünkü kanun yapmada aranan şartlarda çağa ve milli bünyeye uygunluk aranmaktadır. Bu da, ancak, İslam’ın her çağa uygulanabilen ilkeleri ve kökleri milli olan kanunlarla yapılabilir. İslami finansal kurumlara yönelik (katılım bankacılığı, İslami sigortacılık, İslami hisse senetleri, Kiralama sertifikaları (Sukuk) vb.) yapılan işin şekil ve özüne uygun, dünyadaki uygulamalar dikkate alınarak hem yurt içindeki hem de yurt dışındaki yatırımcıların bu kuruluşların faaliyetlerinin İslam hukuk esaslarına uygunluğu konusundaki soru işaretlerini ortadan kaldıracak yasal düzenleme yapılmalıdır. Bu düzenlemeler sadece bankacılık veya sigortacılık işlemlerini değil, dünya borsalarında işlem gören holding şirketlerinden küçük esnafa kadar tüm işletmelerin faaliyetlerini kapsayacak şekilde olmalıdır.

Türkiye’de İslami finans sektörünün gelişmesi ve büyümesi İslami finans ve bankacılık ile ilgili yasaların değişimine bağlı olacaktır. İslami finans kurumlarının kendi aralarında, kamu kurum ve kuruluşları veya sektörde faaliyet gösteren diğer paydaşlarla yaşanabilecek uyumsuzluklar için İslam’ın özüne uygun alternatif uyumsuzluk çözüm yöntemlerinin (arbuluculuk, tahkim vb.) uygulanabilmesine yasal zemin oluşturulmalıdır. Bu değişiklikler yapılırken, İslami finansla ilgili tüm tarafların görüşleri dikkate alınmalı, uluslararası İslami finans uygulamalarından istifade edilmeli, mevcut yasalardan kaynaklanan kısıtlar nedeniyle geleneksel bankacılıktan devşirilerek yapılan sorunlu uygulamalar çözüme kavuşturulmalıdır.

Sonuç olarak İslami finansal kuruluşların önündeki tek engel, ne uzun vadeli yatırım alanlarının kıtlığı, ne geleneksel finansal sistemin küresel krizlerle karşılaştığı riskler, ne de yaşadıkları likidite bolluğudur. Asıl sorun İslam dininde hayatın her alanına ilişkin genel hükümler olmasına rağmen İslami finansal kurum ve kuruluşların faaliyetlerini neoklasik iktisat anlayışı ürünü olan geleneksel finans teorileri kapsamında uygulamak zorunda kalmalarıdır. Bu sorunların çözüme kavuşturulması için de; hem İslam hukukunu ve mevcut hukuk sistemini çok iyi bilip bundan hüküm çıkarabilen, hem de günümüz finans uygulamalarına hâkim olan akademisyenler ve bu alanda faaliyet gösteren uygulamacıların fikirleri doğrultusunda hukuki düzenlemeler yapılmalıdır.

Kaynakça / Reference

- Affane, H. (2012). Fıkhi ve Ahlaki Yönleriyle İslam'da Ticaret. (Çev. Servet Bayındır). İstanbul: Polen Yayınları.
- Akten Çürük, S. (2014). Factors Effecting The Development Of Islamic finance In Turkey. International Interdisciplinary Business-Economics Advancement Conference (IIBA-2014).
- Aktepe, İ.E. (2010). İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık. İstanbul: Erkam Matbaası.
- Atar, A. (2017). Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye'de İslami Bankacılığın Genel Durumu, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 6(4) s. 1029-1062.
- Bafra, E. (2016). İslami Bankacılıkta Sukuk (Kira sertifikaları) ve Uygulaması. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydemir, E. (2001). Hukuk Uygulamasında Faiz. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Bayındır, S. (2005). İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bayındır, S. (2015). Fıkhi ve İslami Açıdan İslami Finans (Para ve Sermaye Piyasaları 2). İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Buğan, M. F. (2019). İslami Hisse Senedi Piyasası. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Chapra, M. U. (2014) İslam İktisadında Ahlak ve Adalet. (Çev.Mehmet Saraç). İstanbul: İsifam Yayınları.
- Camgöz, M. (2018). İslami Sermaye Piyasaları Araştırma-İnceleme. Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Canbaz, M. (2016). Katılım Bankacılığı. İstanbul: Beta Basım Yayıncılık.

- Çelik, İsmail (2015). Din ve Kapitalizm Kıskaçındaki Katılım Bankalarının Geleceği. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2). s. 80-97.
- Çelik, İmran (2017). Meşru’ Bir Yatırım Aracı Olarak Mudarebe ve Günümüzde Kullanımı. Adıyaman: Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(3). s. 381-395.
- Dikkaya, M. ve Kutval, Y. (2014). Katılım Bankacılığı: Türkiye Örneği. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Dinç, Y. (2017). Katılım Bankalarında Muşaraka Finansmanının İşleyişi ve Muhasebesi; Sorunlar ve Öneriler, Edirne: III. IBANESS Congress Series. s. 1322-1329.
- Doğan, B.B., Kaya, M., ve Narçipek, N. (2017). Dünya Bankacılık Sektöründe İslami Bankacılık Sisteminin Gelişimi, Çalışma Prensipleri ve Türkiye’de İslam Bankacılığı Üzerine Bir Analiz. Diyarbakır: Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(48). s. 175-190.
- Elman, A. (2015). Bir Finansman Modeli Olarak Mudarabe’nin Faizsiz Bankacılıkta Etkin Şekilde Kullanılması Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Aktif Rol Üstlenmesi. Sakarya: International Congresson Islamic Economics And Finance. (4) s. 189-200.
- En-Neccar, A. (2002). El-Mudarebe’l- Müştereke ve Meda Tatbikuha fi Masarifi’l-İslamiye, El Cami’etü’l İslamiyye, Gazze. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi),
- Erkuş, H. ve Çenberlitaş, İ. (2015). İslami Finans Araçlarından Olan Sukuk’ların Muhasebeleştirilmesi Sakarya: International Congresson Islamic Economics And Finance, (3) s. 1-16.
- Feyzioğlu, N.F. (1980). Borçlar Hukuku, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Gedikli, A., ve Erdoğan, S. (2016) Katılım Bankacılığı: Türkiye ve Dünya Uygulaması, Ed. Seyfettin Erdoğan, Ayfer Gedikli ve Durmuş Çağrı Yıldırım, İslam Ekonomisi ve Finansı. İstanbul: Umuttepe Yayınları. s. 195-247.
- Güçlü F. ve Kılıç M. (2019). İslami Finansın Türkiye, ABD, İngiltere Ve Malezya’da Gelişimi. Bandırma: Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 17(3). s. 271-293.
- Habib, A. (2018). İslam Hukuku, Uyarlanabilirliği ve Finansal Gelişim, (Çev. Öznur Ak), Sakarya: Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, 4(1). s. 121-136.
- Hatipoğlu, M. (2019). Dünya’da ve Türkiye’de İslami Finans Araştırma ve İnceleme. Bursa: Ekin Yayınları.
- Islahi, A. A. (2014). Islamic Finance:From Niche to Mainstream in the Academic World, Lahor: Islamic Banking and Finance Review, 1(1). 37-48,

IFSB. (2019). Islamic Financial Services Industry Stability Report 2019, Kuala Lumpur. Islamic Financial Services Board.

Karim, S.A. (2010). The İslamic Moral Economy: A Study of İslamic Money and Financial Instruments, Brown Walker Press, Florida-USA s. 75.

Kaya, F. (Ed.) (2017). Katılım Bankacılığı, İstanbul: Beta Yayınları:

Kelleroğlu, F. (2017). Katılım Bankacılığı Alanında Yaşanan Küresel Gelişmeler. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7(2). s. 157-172.

Kutluata, M. (1970). Sakarya'da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası", Sosyoloji Dergisi Konferansları, (11). s. 55-106.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin İbnü'l-Haccac el-Kuşeyri, (öl.261/874), el-Camiu's-Sahih, Sahihu'l Müslim,(I-V), Darül Hadis, Kahire 1997.

Narin, İ. (2016). Son Devir Osmanlı Alimlerinden Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, Hukukçuluğu ve Eserleri. Erzurum: İLTED, 2(46) s. 51-80

Özer, K. ve Şekeroğlu, S. (2017). Bankacılık Sektöründe Yükselen Değer: Katılım Bankacılığı. Ankara: Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi (Bafad) 4(2). s. 15-25.

Özdemir, M. ve Aslan, H. (2017). Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümün Ekonomi Politikası, İstanbul: SETA yayınları.

Pehlivan, P. (2016). Türkiye'de Katılım Bankacılığı Ve Bankacılık Sektöründeki Önemi. Konya: Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1(31). s. 296-324.

Siddiqi, M. N. (2001). Lecture Two: Recent History Of Islamic Banking And Finance, Los Angeles: University of California, Anderson Graduate School of Management. Erişim tarihi: 24.12.2019 <http://www.siddiqi.com/mns/Lecture2.htm>

Sobol, I. (2015). Avrupa Birliği Ülkelerinde İslam Bankacılığı, European İntegration Studies. University of Gdańsk, Armii Krajowej, 9(1) Poland, s. 184-197, Erişim tarihi: 24.11.2019 <http://eis.ktu.lt/index.php/EIS/article/view/12806/7199>

Sümer, G. ve Onan, F. (2016). Dünyada Faizsiz Bankacılığın Doğuşu, Türkiye'deki Katılım Bankacılığının Gelişme Süreci ve Konvansiyonel Bankacılıktan Farkları. Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(17). s. 296-308.

Tekbaş, M. Ş. (2013). İslami Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye'de Gelişimi ve Geleceği, Araştırma Notları. İstanbul: Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi.

- Tekinay, S., Akman, S., Burcuoğlu, H. ve Altok, A. (1996). Tekinay Borçlar Hukuku Genel Hükümler. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Türkan, Y. (2019). 33 Soruda İslami Finans Ve Bankacılık. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yanpar, A. (2014). İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar. İstanbul: Scala Yayınları.
- Yazıcı, S. (2017). İslam İktisadı ve Finansı, Ed. Hakan Sarıbaş, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi yayınları.
- Yüksel S. (2016). İslami Bankacılıkta Fon Toplama/Fon Kullanırma Yöntemleri ve İslami Finansmanda Sukuk, Ed. Seyfettin Erdoğan, Ayfer Gedikli ve Durmuş Çağrı Yıldırım. İslam Ekonomisi ve Finansı, İstanbul: Umuttepe Yayınları. s. 175-193.
- Bakanlar Kurulu Kararnamesi (83/7506 sayılı), T.C. Resmi Gazete, 18256, 16 Aralık 1983.
- Bankacılık Kanunu, (4389 sayılı) T.C. Resmi gazete, 23734, 23 Haziran 1999.
- Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Tebliği, T.C. Resmi Gazete, 18323, 25 Şubat 1984.
- Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, T.C. Resmi Gazete, 24721, 09 Nisan 2002.
- Kanuni Faiz ve Temerrüt Faizine İlişkin Kanun, T.C. Resmi Gazete, 18610, 19 Aralık 1984.
- Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, T.C. Resmi Gazete, 30186, 20 Eylül 2017.
- Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun, T.C. Resmi Gazete, 18344, 29 Şubat 1984.
- Türk Bankacılık Kanunu (5411 sayılı), T.C. Resmi Gazete, 25983, 01 Kasım 2005.
- Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun (1567 sayılı), T.C. Resmi Gazete 1433, 25 Şubat 1930.
- Sigortacılık Kanunu (5684 Sayılı), T.C. Resmi Gazete, 26552, 14 Haziran 2007.
- (<http://www.tkbb.org.tr>). Erişim Tarihi: 10.01.2020
- İslam İktisadı Araştırmaları Derneği, (<http://www.iktisad.org.tr/katilim-bankaciliginin-ruhuna-el-fatiha-mi/>) Erişim Tarihi: 06.11.2019

[itobiad], 2020, 9 (5): 3174/3194

Türkiye’de Fen Eğitimi Alanında Doktora Düzeyinde Yapılan Tez Çalışmalarının Bibliyografik Analizi

Bibliographic Analysis of Doctoral Level Thesis Studies in Science Education Domain in Turkey

Derya SÖNMEZ
Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı
Teacher, Ministry of Education
deryasnmzim@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0003-1265-9059

Hanife Gamze HASTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Asst.Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Education
gamzeyalvac@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-8495-560X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 12.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 16.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 16.10.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Sönmez, H., Hastürk, G. Hanife, (2020). *Türkiye’de Fen Eğitimi Alanında Doktora Düzeyinde Yapılan Tez Çalışmalarının Bibliyografik Analizi*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5), 3174-3194 .

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Türkiye’de Fen Eğitimi Alanında Doktora Düzeyinde Yapılan Tez Çalışmalarının Bibliyografik Analizi

Öz

Ülkelerin eğitim hedefleri arasında okullarda fen eğitimini geliştirme ve feni sevdirmeye çabası yer almaktadır. Çağın gerektirdiği yenilikleri bilen, uygulayan, donanımlı bireylerin yetişebilmesi için lisansüstü düzeyde etkili bir fen eğitimi gereklidir. Son yıllarda Türkiye’de eğitim alanında yapılan akademik çalışmaların sayısında ve çeşitliliğinde bir artışın olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle yükseköğretim kademesinde fen eğitimi alanında yapılan akademik çalışmaların incelenmesi önemlidir. Bu bağlamda araştırmanın amacı doğrultusunda Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmaları incelenmiştir. Türkiye’de 2002-2019 yılları arasında hazırlanan “fen eğitimi” konulu 138 doktora tezi bibliyografik araştırma yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Tez çalışmalarının incelenmesinde tezlerin; yayınlandığı yıl, yayınlandığı üniversite, yayınlandığı enstitü, araştırma yöntemi, veri analiz teknikleri, araştırmacıların cinsiyeti, danışman unvanı, çalışma grubu, araştırma konusu esas alınmıştır. Araştırma sonucunda, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı’nun tez tarama merkezinde ulaşılabilen 2002-2019 yılları arasındaki tezlerin en çok 2014 yılında yayınlandığı belirlenmiştir. İncelenen tezlerin en fazla Gazi Üniversitesi’nde yapıldığı tespit edilmiştir. Tezlerde araştırma yöntemi olarak en fazla karma yöntem kullanıldığı, araştırma grubunu en fazla fen bilimleri öğretmeni adayları oluşturduğu tespit edilmiştir. Fen eğitimi alanında yapılan doktora tezlerinin araştırma konusu olarak bilimin doğası ile ilgili çalışmaların sayısının diğer konulara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bibliyografik Analiz, Fen Eğitimi, Tez İnceleme, Doktora Tez, Doktora Eğitim.

Bibliographic Analysis of Doctoral Level Thesis Studies in Science Education Domain in Turkey

Abstract

The efforts to improve science education in schools and to create a positive attitude towards science were among the educational goals of the countries. An effective science education at the postgraduate level is required to raise individuals who know, apply, and are equipped with the innovations required by the age. An increase in the number and diversity of academic studies in recent years were observed in the field of education in Turkey. For this reason, it is important to examine the academic studies conducted in the field of science education at the higher education level. In this context made to the doctoral level in the field of science education in Turkey for the purpose of research thesis it has been studied. In this direction, he prepared on “science education” in Turkey between the years 2002-2019, 138 doctoral dissertations are examined using bibliographic research method. In the classification of thesis studies; The year it was published, the university it was published in, the institute it was published in, the research method, data analysis techniques, the gender of the researchers, the title of the consultant, the study group and the research subject were taken as basis. As a result of the research, it was determined that the theses between 2002-2019, which can be accessed in the thesis

scanning center of the Council of Higher Education, were published in 2014 the most. It has been determined that the examined theses are mostly made in Gazi University. It was determined that mixed method was used the most as research method in theses, and the research group consisted of the most science teacher candidates. As the research subject of doctoral dissertations in the field of science education, it’s been determined that the number of studies on the nature of science is higher than other subjects.

Keywords: Bibliographic Analysis, Science Education, Thesis Review, PhD Thesis, Doctorate Education.

Giriş

Fen, fiziksel ve biyolojik dünyada meydana gelen olayları anlamaya, anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışan bir bilim dalıdır (Hastürk, 2017:3). Fen bilimi, geçmiş, günümüz ve geleceğimizi en fazla ilgilendiren olay ve bulguları kapsayan geniş bir içeriğe sahiptir. Bu içerik fizik, kimya, biyoloji, astronomi gibi alanların yanında mühendislik, matematik, coğrafya gibi alanların kavramlarını da kapsamaktadır. Fen bilimleri, yaşamın merkezinde yer alan bir konu alanı olmakla birlikte ülkemizde öğrencilerin öğrenme düzeyinin ve motivasyonunun en düşük olduğu derslerden biridir (Alkış Küçükaydın, 2019; Çelikler & Kara, 2016; Deniz Çeliker, Tokcan & Korkubilmez, 2015; İnel Ekici, Kaya & Mutlu, 2014; Yaman, 2018; Yıldırım & Karataş, 2018). Birçok ülkenin eğitim hedefleri arasında okullarda fen eğitimi geliştirme ve fene karşı olumlu bir tutum oluşturma çabası yer alır (Demirci, 2017:4). Fen eğitimi, bir bütün olarak tüm toplumun ve gelecekteki bireylerin bilimsel okuryazarlığını artırma ihtiyacını karşılaması gerekmektedir. Birçok ülke, bireylerini bilimsel ve teknolojik olarak okuryazar yapmak için fen eğitimi kapsayan fen ve teknoloji öğretim programları geliştirmişlerdir (Çepni, 2015). Bu bağlamda çağın gerektirdiği yenilikleri bilen, uygulayan bu doğrultuda daha donanımlı bireylerin yetişebilmesi için lisansüstü düzeyde de etkili bir fen eğitimi gerekliliği kaçınılmazdır.

Türkiye’de eğitim alanında yapılan akademik çalışmaların sayısında ve çeşitliliğinde son yıllarda bir artışın olduğu gözlemlenmektedir. Eğitim alanındaki bu yaygın artışın detaylı analizlerinin yapılmasını gerektirmektedir (Çalık & Sözbilir, 2015). Eğitim alanında yükseköğretim düzeyinde yapılan bilimsel çalışmalar, temel eğitim ve ortaöğretim kademelerindeki eğitim kalitesine yön vermektedir. Bu nedenle yükseköğretim kademesinde fen eğitimi alanında yapılan akademik çalışmaların incelenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca yapılan araştırmalar, yeni araştırmacılara, önceki araştırmaların neler olduğu konusunda rehberlik etmektedir (Tsai & Wen, 2005). Çünkü, araştırma yapan insanların ilk olarak “literatürde önceki çalışmaların neler olduğu”, “hangi konu ve problemler üzerinde yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulacağı” ve “bu

ihtiyaçların giderilmesinde izlenecek yolların neler olduğu ve nasıl giderileceği” gibi sorulara cevap aramaları gerekmektedir (Karamustafaoğlu, 2009).

Fen eğitimi alanında yapılan ilk çalışmalar bazı doktora tezlerinin konularını incelemeye yönelik olmuştur (Cavitt, 2006). Yayınlanmış tezlerin belirli konularla sınırlandırılarak analizlerinin yapıldığı çalışmalar (Bağ, Kara & Uşak, 2002; Çakmakçı, 2006; Çalık vd., 2008; Tatar & Tatar, 2008) fen eğitimi araştırmacılarının ihtiyaçlarına cevap olacağı düşüncesiyle tasarlanmış çalışmalardır.

Ülkemizde fen eğitimi alanında yapılan ilk lisansüstü tez çalışması 1994 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayınlanan, ilkokullarda fen eğitimi uygulamalarına ilişkin öğretmen görüşlerinin incelendiği (Çakal, 1994) yüksek lisans düzeyinde yapılmış çalışmadır. Ülkemizde fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan ilk tez çalışması ise 2002 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Bilim Dalı tarafından yayınlanan, fen eğitiminde proje tabanlı öğrenmenin yaratıcı düşünme, problem çözme ve akademik risk alma düzeylerine etkisinin incelendiği (Baylav Korkmaz, 2002) çalışmadır. 2002 yılından itibaren de ülkemizde fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde çeşitli çalışmalar yapılmaya devam etmektedir. Bu nedenle, çalışmanın veri grubunu 2002-2019 yılları arasında hazırlana doktora tezleri oluşturmaktadır. İfade edilen özelliklerden hareketle bu çalışmanın amacı Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tezlerin çeşitli değişkenler bakımından incelenmesidir. Bu sayede fen eğitimi alanında lisansüstü tez çalışmalarının bir analizini yaparak, fen eğitimi konusunda araştırma yapacak olan araştırmacılara bir kaynak teşkil etmek amaçlanmaktadır. Benzer olarak, Erdem (2011), belirli dönemlerde Türk eğitim literatürünün genel bir değerlendirmesinin yapılması araştırmaların niteliğine dair bilgi vermekle kalmadığını aynı zamanda daha sonraki araştırmalara da ışık tuttuğunu belirtmiştir. İfade edilen özelliklere ek olarak ilgili alan yazın incelendiğinde fen eğitimi konusunda lisansüstü düzeyde hazırlanan doktora tezlerine yönelik bir bibliyografya çalışmasına rastlanılmamıştır. Ülkemizde lisansüstü düzeyde yapılan çalışmalar belirli konular özelinde ve geçmiş yıllarda gerçekleştiğinden (Altıparmak & Nakiboğlu, 2005; Çalık vd., 2008; Doğru vd., 2012; Gürdal, Bakıoğlu & Öztuna, 2005; Küçüközer, 2016; Şaşmaz Ören & Sarı, 2017) çalışmanın fen eğitimi konusundaki çalışmaların tarihsel gelişimi ve güncel eğilimler konusunda alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının;

1. Yayınlandığı yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Yayınlandığı üniversitelere göre dağılımı nasıldır?

3. Yayınlandığı enstitülere göre dağılımı nasıldır?
4. Araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
5. Veri analiz tekniklerine göre dağılımı nasıldır?
6. Araştırmacıların cinsiyetlerine göre dağılımı nasıldır?
7. Danışman unvanına göre dağılımı nasıldır?
8. Çalışma grubuna göre dağılımı nasıldır?
9. Araştırma konularına göre dağılımı nasıldır?

Yöntem

Bu çalışmada, matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplar, tezler ve dergiler üzerinde uygulanmasını içeren (Berger & Baker, 2014) bir analiz metodu olan bibliyometri yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometri; yayınların yayın bilgisi gibi özelliklerinin niceliksel analizleri ile ilgilenmektedir. Bu yöntem, akademik yayınların tarihsel değişimini incelemek ve farklı açılardan analizlerini yapmak amacı ile sıklıkla kullanılan bir yöntemdir (Hood & Wilson, 2001).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 15 Aralık 2019 tarihine kadar olan YÖK Tez Tarama Merkezi veri tabanında indekslenen anahtar kelimesi “fen eğitimi” olan 138 doktora tez çalışması oluşturmuştur. YÖK Tez Tarama Merkezine tarama için “fen eğitimi” kelimesi yazılıp, tez türü olarak “doktora” seçilerek 138 lisansüstü tez çalışması listelenmiştir. Araştırma kapsamına alınan 138 doktora tez çalışması bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada analiz edilmek üzere kapsama dâhil edilen doktora düzeyindeki tez çalışmaları, fen eğitimi ile ilgili araştırmalardan oluşmaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezinden PDF uzantılı olarak erişilebilen doktora düzeyindeki tezlere ulaşılmaya çalışılmıştır. YÖK Tez Tarama Merkezinde ulaşılabilen tezlerin bir listesi oluşturulduktan sonra erişim olanağı bulunan dijital kopyaya sahip tezler, bilgisayara kaydedilmiş ve incelenmiştir. Erişim olanağı olmayan tezlerin ise özetleri incelenmiş ve yazarlarla iletişime geçilerek tezler incelenmiştir. İnceleme sürecinde Sözbilir ve Kutu’nun (2008) makale inceleme ve analizi için geliştirdiği ardından Küçüköğlü ve Ozan’ın (2013) lisansüstü tezler için uyarladığı “Tez İnceleme Formu” ndan yararlanılmıştır. Tezlerin incelenmesi sırasında, tez çalışmalarının yayınlandığı yıl, üniversite, enstitü, araştırma yöntemi, veri analiz teknikleri, araştırmacıların cinsiyeti, danışmanların unvanları, çalışma grubu ve araştırma konusu olmak üzere 9 inceleme başlığına yer verilmiştir. Ulusal Tez Merkezi veri tabanından 2002-2019 yılları arasında hazırlanan

anahtar kelimelerinden biri “fen eğitimi” olan 138 doktora tezi bu form ile incelenmiştir.

Derleme bir araştırma olan bu makalenin tüm süreçlerinde etik kurallara uygun olarak hareket edilmiştir.

Verilerin Analizi

Bibliyometri, giderek büyüyen alanyazının bibliyografik özelliklerinin niceliksel bir analizidir (Lopes vd., 2017). İlgili yayınların analizine dayalı olarak araştırma alanlarının bilgi yapısını ve gelişimini incelemek için kullanılan nicel bir yöntemdir (Jing, Qinghua & Landström, 2015). Genellikle yayınların analiziyle mevcut durumun ve eğilimlerin belirlenmesi için kullanılır (Daim, Newman, Sughı & Bakhsh, 2013). Bu araştırma kapsamında bibliyografik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında ele edilen veriler elektronik tablolama aracı ile veriler düzenlenmiş ve analiz edilmiştir. Analiz sonucundan elde edilen verilerin betimlenmesi için yüzde ve frekans tablolarından yararlanılmıştır. Çalışmanın güvenilirliğinin belirlenmesi sürecinde araştırmacıların kodları oluşturma ve tablolaştırma sürecinde birlikte çalışarak uyum yüzdesi indeksi hesaplanmıştır. 9 alt problem için hesaplanan uyum yüzdeleri %100 ve %90 aralığında değişmektedir. Tavşancıl ve Aslan’a göre (2001) puanlayıcılar içi ya da puanlayıcılar arası güvenilirlikte hesaplanan uyum yüzdesinin %70’den daha yüksek olması kabul edilebilir düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Bulgular

Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının yayınlandığı yıllara göre bulgular Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1

Tez Çalışmalarının Yayınlandığı Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Tez Sayısı	Yüzdesi
2002	3	2,17
2003	2	1,44
2004	4	2,89
2005	6	4,34
2006	3	2,17
2007	7	5,07
2008	2	1,44
2009	7	5,07
2010	5	3,62
2011	5	3,62

**Türkiye’de Fen Eğitimi Alanında Doktora Düzeyinde Yapılan Tez Çalışmalarının
Bibliyografik Analizi**

2012	5	3,62
2013	9	6,52
2014	19	13,76
2015	11	7,97
2016	13	9,42
2017	17	12,32
2018	8	5,79
2019	12	8,69
Toplam	138	100

Tablo 1 incelendiğinde 2002-2019 yılları arasında Türkiye’de fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde 138 adet tez hazırlandığı ve tez çalışmalarının en fazla 2014 yılında yayınlandığı belirlenmiştir. 2002 yılında 3, 2003 yılında 2, 2004 yılında 4, 2005 yılında 6, 2006 yılında 3, 2007 yılında 7, 2008 yılında 2, 2009 yılında 7, 2010 yılında 5, 2011 yılında 5, 2012 yılında 5, 2013 yılında 9, 2014 yılında 19, 2015 yılında 11, 2016 yılında 13, 2017 yılında 17, 2018 yılında 8, 2019 yılında 12 tez çalışması yayınlanmıştır.

Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının yayınlandığı üniversitelere göre bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2

Tez Çalışmalarının Yayınlandığı Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Tez Sayısı	Yüzdesi
Anadolu	1	0,72
Ankara	3	2,17
Atatürk	7	5,07
Balıkesir	4	2,89
Çukurova	2	1,44
Dokuz Eylül	4	2,89
Dumlupınar	1	0,72
Erciyes	3	2,17
Fırat	3	2,17
Gazi	34	24,64
Hacettepe	17	12,32

İnönü	1	0,72
İstanbul	1	0,72
Karadeniz Teknik	8	5,79
Kastamonu	2	1,44
Marmara	14	10,15
Necmettin Erbakan	1	0,72
Ondokuz Mayıs	4	2,89
Ortadoğu Teknik	18	13,05
Pamukkale	3	2,17
Selçuk	2	1,44
Trabzon	2	1,44
Uludağ	3	2,17
Toplam	138	100

Tablo 2 incelendiğinde Türkiye’de 2002-2019 yılları arasında fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının sayısının 38 tez çalışması ile en fazla Gazi Üniversitesi olduğu belirlenmiştir. 18 tezin Ortadoğu Teknik, 17 tezin Hacettepe, 14 tezin Marmara, 8 tezin Karadeniz Teknik, 7 tezin Atatürk, 4’er tez çalışmalarının Balıkesir, Dokuz Eylül ve Ondokuz Mayıs, 3’er tez çalışmalarının Ankara, Erciyes, Fırat, Pamukkale ve Uludağ, 2’şer tez çalışmalarının Çukurova, Kastamonu, Selçuk ve Trabzon, 1’er tez çalışmalarının Anadolu, Dumlupınar, İnönü, İstanbul ve Necmettin Erbakan üniversiteleri tarafından yayınlandığı tespit edilmiştir.

Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının yayınlandığı enstitülere ilişkin bulgular Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3

Tez Çalışmalarının Yayınlandığı Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	Tez Sayısı	Yüzdesi
Eğitim Bilimleri	92	66,67
Fen Bilimleri	25	18,12
Lisansüstü Eğitim	2	1,44
Sosyal Bilimler	19	13,77
Toplam	138	100

Tablo 3 incelendiğinde Türkiye’de 2002-2019 yılları arasında fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının 92 tez çalışması ile

**Türkiye’de Fen Eğitimi Alanında Doktora Düzeyinde Yapılan Tez Çalışmalarının
Bibliyografik Analizi**

en fazla Eğitim Bilimleri Enstitüsü tarafından yayınlandığı belirlenmiştir. 25 tezin Fen Bilimleri, 19 tezin Sosyal Bilimler ve 2 tezin Lisansüstü Eğitim Enstitüleri tarafından yayınlandığı tespit edilmiştir.

Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının araştırma yöntemine ilişkin bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4

Tez Çalışmalarının Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemi	Tez Sayısı	Yüzdesi
Karma	71	51,45
Nicel	38	27,54
Nitel	29	21,01
Toplam	138	100

Tablo 4 incelendiğinde Türkiye’de 2002-2019 yılları arasında fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarında araştırma yöntemi olarak 71 tez çalışması ile en fazla karma yöntem kullanıldığı belirlenmiştir. 38 tezde nicel, 29 tezde nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının veri analiz tekniğine ilişkin bulgular Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5

Tez Çalışmalarının Veri Analiz Tekniklerine Göre Dağılımı

Veri Analiz Teknikleri	Tez Sayısı	Yüzdesi
Kestirimsel	33	23,91
Kestirimsel+Betimsel	30	21,74
Kestirimsel+İçerik	24	17,39
Kestirimsel+Betimsel+İçerik	21	15,22
Betimsel	21	15,22
İçerik	9	6,52
Toplam	138	100

Tablo 5 incelendiğinde Türkiye’de 2002-2019 yılları arasında fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarında kullanılan veri analiz teknikleri Anova, T-Testi, Yüzde, Frekans gibi bilgisayar ortamında yapılan istatistiksel çalışmaları ayrı ayrı ele almak yerine nicel veri analizi

tekniki olan kestirimsel analiz tekniği olarak ele alınmıştır. 33 tezde kestirimsel, 30 tezde kestirimsel ve betimsel, 24 tezde kestirimsel ve içerik, 21 tezde kestirimsel, betimsel ve içerik, 21 tezde betimsel ve 9 tezde içerik veri analiz tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının araştırmacıların cinsiyetine ilişkin bulgular Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6

Tez Çalışmalarının Araştırmacıların Cinsiyetine Göre Dağılımı

Araştırmacıların Cinsiyeti	Tez Sayısı	Yüzdesi
Kadın	78	56,5
Erkek	60	43,5
Toplam	138	100

Tablo 6 incelendiğinde tez çalışmalarının sayısı araştırmacıların cinsiyeti açısından ele alındığında kadın araştırmacıların sayısının (78) %56,5 ve erkek araştırmacıların sayısının (60) %43,5 olduğu belirlenmiştir.

Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının danışmanların unvanlarına ilişkin bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7

Tez Çalışmalarının Danışmanların Unvanlarına Göre Dağılımı

Danışman Unvanları	Tez Sayısı	Yüzdesi
Profesör	94	68,12
Doçent	31	22,46
Doktor Öğretim Üyesi	13	9,42
Toplam	138	100

Tablo 7 incelendiğinde tez çalışmalarının sayısı danışmanların unvanları açısından ele alındığında profesör unvanında 94 (%68,12), doçent unvanında 31 (22,46) ve doktor öğretim üyesi unvanında 13 (%9,42) tez çalışması olduğu belirlenmiştir.

Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının çalışma grubuna ilişkin bulgular Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8

Tez Çalışmalarının Çalışma Grubuna Göre Dağılımı

**Türkiye’de Fen Eğitimi Alanında Doktora Düzeyinde Yapılan Tez Çalışmalarının
Bibliyografik Analizi**

Çalışma Grubu		Tez Sayısı	Yüzdesi
Okul Öncesi	Okul Öncesi (6 yaş)	5	3,62
İlköğretim	3. Sınıf Öğrencileri	1	0,73
	4. Sınıf Öğrencileri	3	2,17
	5. Sınıf Öğrencileri	6	4,35
	6. Sınıf Öğrencileri	8	5,79
	7. Sınıf Öğrencileri	22	15,95
	8. Sınıf Öğrencileri	9	6,52
	Ortaokul Öğrencileri (5-6-7-8. Sınıflar)	6	4,35
	10. Sınıf Öğrencileri	3	2,16
Ortaöğretim	11. Sınıf Öğrencileri	1	0,73
	12. Sınıf Öğrencileri	1	0,73
Yükseköğretim	Fen Bilimleri Öğretmen Adayları	42	30,44
	Kimya Öğretmeni Adayları	2	1,44
	Okul Öncesi Öğretmeni Adayları	1	0,73
	Sınıf Öğretmeni Adayları	1	0,73
	Eğitim Fakültesi Öğrencileri	2	1,44
	Anaokulu Öğretmeni	2	1,44
	Biyoloji Öğretmeni	1	0,73
Öğretmen	Fen Bilimleri Öğretmeni	10	7,25
	Kimya Öğretmeni	1	0,73
	Sınıf Öğretmeni	4	2,89
	BİLSEM Öğretmenleri	1	0,73
	Alanyazın	1	0,73
Veri	Fen Bilimleri Öğretim Programı	3	2,17
	Fen Bilimleri Öğretmen Yetiştirme Programı	1	0,73
	TIMSS Verileri	1	0,73
Toplam		138	100

Tablo 8 incelendiğinde yapılan tez çalışmalarında araştırma yapılan grubun en fazla ilköğretim kademesinde 7. sınıf öğrencileri, yükseköğretim kademesinde fen bilimleri öğretmeni adayları, öğretmen grubunda fen bilimleri öğretmenleri, veri alanında fen bilimleri öğretim programı olduğu

belirlenmiştir. Okul öncesi 6 yaş grubu ile 5 tez, 3. sınıf öğrencileri ile 1 tez, 4. sınıf öğrencileri ile 3 tez, 5. sınıf öğrencileri ile 6 tez, 6. sınıf öğrencileri ile 8 tez, 7. sınıf öğrencileri ile 22 tez, 8. sınıf öğrencileri ile 9 tez, ortaokul öğrencileri ile 6 tez, 10. sınıf öğrencileri ile 3 tez, 11. sınıf öğrencileri ile 1 tez, 12. sınıf öğrencileri ile 1 tez, fen bilimleri öğretmen adayları ile 42 tez, kimya öğretmen adayları ile 2 tez, okul öncesi öğretmeni adayları ile 1 tez, sınıf öğretmeni adayları ile 1 tez, eğitim fakültesi öğrencileri ile 2 tez, anaokulu öğretmenleri ile 2 tez, biyoloji öğretmenleri ile 1 tez, fen bilimleri öğretmenleri ile 10 tez, kimya öğretmenleri ile 1 tez, sınıf öğretmenleri ile 4 tez, bilsem öğretmenleri ile 1 tez, alanyazın ile 1 tez, fen bilimleri öğretim programı ile 3 tez, fen bilimleri öğretmen yetiştirme programı ile 1 tez, tmss verileri ile 1 tez çalışmalarının yapıldığı tespit edilmiştir.

Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının araştırma konularına ilişkin bulgular Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9

Tez Çalışmalarının Araştırma Konularına Göre Dağılımı

Konular	Tez Sayısı	Yüzdesi
Bilimin Doğası, Bilim İletişimi, Bilimsel Modeller	10	7,24
Bilimsel Süreç Becerileri	4	2,89
Bilimsel Okuryazarlık	2	1,44
Bilimin Doğası ve Öğretimi		
Bilim Tarihi	1	0,73
Bilimsel Yaratıcılık	1	0,73
Doğrudan-Yansıtıcı Yaklaşım	1	0,73
Epistemolojik İnançlar	1	0,73
Gündelik Yaşam ve Bilimsel Bilgi İlişkilendirme	1	0,73
Disiplinlerarası Öğrenme		
STEMM Temelli Fen Eğitimi	5	3,62
Mühendislik/Tasarım Temelli Fen Eğitimi	5	3,62
Araştırma ve Sorgulamaya Dayalı Öğrenme	28	20,28
Fen Eğitiminde Kullanılan Yöntem ve Teknikler		
Bilgisayar Destekli/Web Tabanlı Öğrenme	8	5,79
Probleme Dayalı Öğrenme	7	5,07
Okul Dışı/Ders Dışı Öğrenme	5	3,61
Kavram Öğretimi	5	3,61

**Türkiye’de Fen Eğitimi Alanında Doktora Düzeyinde Yapılan Tez Çalışmalarının
Bibliyografik Analizi**

	Öğrenme Biçimleri/Stilleri	5	3,61
	Proje Tabanlı Öğrenme	4	2,89
	Yapılandırıcı/Oluşturmacı Öğrenme	3	2,16
	Modellemeye Dayalı Fen Eğitimi	3	2,16
	Öğrenme Döngüsü Modeli	3	2,16
	Çoklu Zeka Teorisine Dayalı Öğrenme	2	1,44
	Rol Oynama/Drama Yöntemi	2	1,44
	Harmanlanmış Öğrenme	2	1,44
	Yaşam Temelli Öğrenme	1	0,73
	Örnek Olaya Dayalı Öğrenme	1	0,73
	Akran Öğretimi	1	0,73
	Ortak Bilgi Yapılandırma Modeli	1	0,73
	İşbirliğine Dayalı Öğrenme	1	0,73
	Yaratıcı Düşünme	1	0,73
	Laboratuvar Uygulamaları	1	0,73
	Web Tasarımı Fen Bilgisi Materyali Geliştirme	1	0,73
	Biyotetik Değer Envanteri Geliştirme	1	0,73
	Fen Bilimleri Öğretmenlerine Model Geliştirme	1	0,73
Materyal ve Ölçek Geliştirme	Biyo-Modül Öğrenme Materyali Geliştirme	1	0,73
	Bilimsel Süreç Becerileri Ölçeği Geliştirme	1	0,73
	Bilimsel Okuryazarlık Tutum Ölçeği Geliştirme	1	0,73
	Pedagojik Alan Bilgisi	2	1,44
Öğretmen Eğitimi	Biyoloji Öz Yeterlik İnançları	1	0,73
	Öğretmen Davranışlarının Değerlendirilmesi	1	0,73
	Fen Bilimleri Eğitimi Öğretim ve Öğretmen Yetiştirme Programlarının Değerlendirilmesi	6	4,34
Fen Eğitiminde Değerlendirme	Fen Eğitimlerinin Karşılaştırılması	1	0,73
	Alternatif Ölçme-Değerlendirme	1	0,73

	Fen Öğretmen-Öğrenci Başarısı	1	0,73
	Chickering ve Gamson'un 7 İlkesi	1	0,73
	Astronomi Eğitimi	1	0,73
Diğer Konular	Girişimcilik	1	0,73
	Üstün Zekalıların Fen Eğitimi	1	0,73
Toplam		138	100

Tablo 9 incelendiğinde Türkiye’de fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarında araştırma konusu olarak oluşturulan kategoriler bilimin doğası ve öğretimi, disiplinlerarası öğrenme, fen eğitiminde kullanılan strateji-yöntem ve teknikler, materyal ve ölçek geliştirme, öğretmen eğitimi, fen eğitiminde değerlendirme, diğer konular şeklinde belirlenmiştir.

Bilimin doğası ve öğretimi kategorisinde 10 tezin bilimin doğası, bilim iletişimi ve bilimsel modeller, 4 tezin bilimsel süreç becerileri, 2 tezin bilimsel okuryazarlık, 1’er tezin bilim tarihi, bilimsel yaratıcılık, doğrudan-yansıtıcı yaklaşım, epistemolojik inançlar, gündelik yaşam ve bilimsel bilgi ilişkilendirme ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Disiplinlerarası öğrenme kategorisinde 5’er tez çalışmalarının stemm temelli fen eğitimi ile mühendislik/tasarım temelli fen eğitimi ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

Fen eğitiminde kullanılan strateji-yöntem ve teknikler kategorisinde 28 tezin araştırma ve sorgulamaya dayalı öğrenme, 8 tezin bilgisayar destekli/web tabanlı öğrenme, 7 tezin probleme dayalı öğrenme, 5’er tezin okul dışı/ders dışı öğrenme ve kavram öğretimi, öğrenme stilleri/biçimleri, 4 tezin proje tabanlı öğrenme, 3’er tezin yapılandırmacı/oluşturmacı öğrenme, modellemeye dayalı fen öğretimi, öğrenme döngüsü modelleri, 2’şer tezin çoklu zeka teorisine dayalı öğrenme, rol oynama/drama yöntemi, harmanlanmış öğrenme, 1’er tezin yaşam temelli öğrenme, örnek olaya dayalı öğrenme, akran öğretimi, ortak bilgi yapılandırma modeli, işbirliğine dayalı öğrenme, yaratıcı düşünme, laboratuvar uygulamaları ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Materyal ve ölçek geliştirme kategorisinde 1’er tez çalışmalarının web tasarımı fen bilgisi materyali geliştirme, biyoetik değer envanteri geliştirme, fen bilimleri öğretmenlerine model geliştirme, biyo-modül öğrenme materyali geliştirme, bilimsel süreç becerileri ölçeği geliştirme, bilimsel okuryazarlık tutum ölçeği geliştirme ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

Öğretmen eğitimi kategorisinde 2 tezin pedagojik alan bilgisi, 1’er tezin biyoloji öz yeterlilik inançları, öğretmen davranışlarının değerlendirmesi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Fen eğitiminde değerlendirme kategorisinde 6 tezin fen bilimleri eğitimi öğretim ve öğretmen yetiştirme programlarının değerlendirilmesi, 1’er tezin fen eğitimlerinin karşılaştırılması, alternatif ölçme-değerlendirme, fen öğretmen-öğrenci başarısı, Chickering ve Gamson’un 7 İlkesi ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

Diğer konular kategorisinde ise 1’er tez çalışmalarının astronomi eğitimi, girişimcilik, üstün zekalıların fen eğitimi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Oluşturulan kategorilerde tez çalışmalarında en fazla fen eğitiminde kullanılan strateji-yöntem ve teknikler konularının yer aldığı tespit edilmiştir. Araştırma konusu olarak en fazla araştırma ve sorgulamaya dayalı öğrenme ve bilimin doğası, bilim iletişimi, bilimsel modeller konusu ile ilgili araştırmaların yapıldığı belirlenmiştir. Fen eğitimi ve öğretimine yönelik materyal ve ölçek geliştirme ile öğretmen eğitimi kategorileri üzerine yapılan araştırmaların sayılarının en az olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada “fen eğitimi” ile ilgili doktora düzeyindeki tezlerin yayınlandığı yıl, yayınlandığı üniversite, yayınlandığı enstitü, araştırma yöntemi, çalışma grubu, araştırma konuları gibi değişkenler açısından analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında YÖK Ulusal Tez Merkezinde yer alan 2002-2019 yılları arasında fen eğitimi alanında yayınlanan 138 doktora tezi incelenmiştir.

Birinci araştırma sorusunun bulgularına göre Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının en fazla 2014 yılında yayınlandığı, 2018 yılında yayınlanan tez çalışması sayılarında ciddi düşüşler olduğu tespit edilmiştir. Doğru vd. (2012) yapmış olduğu çalışmada ise fen ve teknoloji eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının 2007 yılından itibaren önemli bir artış eğiliminde olduğunu ifade etmişlerdir. Küçüközer (2016) çalışmasında fen bilgisi eğitimi alanında yapılan doktora tezlerinin en fazla 2014 yılında yayınlandığını ve tez sayılarının yıllara göre inişli çıkışlı bir durum gösterdiğini tespit etmiştir.

İkinci araştırma sorusunun bulgularına göre Türkiye’de fen eğitimi alanında doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının 23 farklı üniversite tarafından yayınlandığı, en fazla yayının Gazi Üniversitesi tarafından yapıldığı belirlenmiştir. Benzer sonucu Küçüközer (2016), fen bilgisi eğitimi alanında yapılan doktora tezlerinde de ulaşmıştır. Doktora düzeyindeki tez çalışmalarının daha çok Gazi, Ortadoğu Teknik, Hacettepe, Marmara üniversitesi gibi büyükşehirlerde yer alan üniversiteler tarafından yapıldığı tespit edilmiştir.

Üçüncü araştırma sorusunun bulguları incelendiğinde Türkiye’de fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının en fazla

Eğitim Bilimleri Enstitüsü tarafından yayınlandığı tespit edilmiştir. Bu durum fen eğitimi ile ilgili doktora programlarının daha çok Eğitim Bilimleri Enstitüsü bünyesinde yer almasından kaynaklanmış olabileceği söylenebilir.

Dördüncü araştırma sorusunun bulguları incelendiğinde Türkiye’de fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarında araştırma yöntemi olarak en fazla karma yöntemin kullanıldığı tespit edilmiştir. Karma yöntem, nicel ve nitel yaklaşımların birlikte kullanılarak araştırma problemlerini daha iyi anlamamızı sağlayan bir yöntem olarak görülmektedir (Baki & Gökçek, 2012). Bu bağlamda fen eğitimi konusunda yer alan doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının araştırma problemi ile ilgili derinlemesine ve çok boyutlu incelemelerden oluştuğu söylenebilir. Küçüközer (2016) fen bilgisi eğitimi alanında yapılan doktora tezlerinde de benzer sonuca ulaşmıştır.

Beşinci araştırma sorusunun bulguları incelendiğinde Türkiye’de fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarında veri analizi tekniği olarak en fazla kestirimsel veri analiz tekniğinin kullanıldığı belirlenmiştir. Karma ve nicel araştırma yöntemlerinde elde edilen verilerin bilgisayar ortamında istatistiksel olarak analiz edilmesinde kestirimsel analiz tekniği kullanılmaktadır. Bu çalışmada incelenen tez çalışmalarında araştırma yöntemi olarak en fazla karma ve nicel araştırma yöntemlerinin kullanılması bu sonucu desteklemektedir.

Altıncı araştırma sorusunun bulguları incelendiğinde Türkiye’de fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının sayısı araştırmacıların cinsiyeti açısından ele alındığında kadın araştırmacıların sayısının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Buradan hareketle kadın araştırmacıların fen eğitimi konusunda araştırma yapma eğilimlerinin erkek araştırmacılara göre daha fazla olduğu düşünülebilir.

Yedinci araştırma sorusunun bulguları incelendiğinde Türkiye’de fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarında tez danışmanlarının unvanlarının en fazla Profesör unvanında olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun üniversitelerdeki fen bilimleri alanında profesör unvanında yer alan bilim insanlarının fen eğitimi konusunda çalışmalar yapmaya hassas oldukları ile bağlantılı olması düşünülmektedir.

Sekizinci araştırma sorusunun bulguları incelendiğinde Türkiye’de fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının araştırma grubunu en fazla fen bilimleri öğretmeni adayları oluşturmuştur. Bu durum araştırmacıların fen bilimleri öğretmenlerinin yetiştirilme düzeylerinin araştırma konusunun olarak daha fazla önem verdikleri ile ilişkili olabilir. Ayrıca çalışma gruplarına üniversitelerde öğrenim gören fen bilimleri öğretmeni adayları ile daha kolay ulaşılmışından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Öğretim kademesi olarak en fazla çalışma ilköğretim kademesinde 7. sınıf öğrencileri ile yapılmıştır. Sınırlı sayıda da olsa özel eğitim ve özel öğretim öğrencileri ile ilgili fen eğitimi konusunda tez çalışmalarının olduğu tespit edilmiştir. Küçüközer (2016) fen bilgisi eğitimi

alanındaki doktora tezlerini incelemiş olduğu çalışmasında da ilköğretim kademesinde 7. sınıf öğrencileri ile daha fazla çalışma yapıldığını ortaya koymuştur.

Dokuzuncu araştırma sorusunun bulguları incelendiğinde Türkiye’de fen eğitimi konusunda doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının araştırma konusu olarak belirlenen kategorilerde en fazla tez çalışmasının fen eğitiminde kullanılan strateji-yöntem ve teknikler ile bilimin doğası ve öğretimi kategorilerinde olduğu tespit edilmiştir. Aynı sonuca Küçüközer (2016) de fen bilgisi eğitimi alanındaki doktora tezlerini incelediği çalışmasında ulaşmıştır. Fen eğitiminde kullanılan strateji-yöntem ve teknikler kategorisinde en fazla araştırma ve sorgulamaya dayalı öğrenme konusu ile bilimin doğası ve öğretimi kategorisinde en fazla bilimin doğası, bilim iletişimi, bilimsel modeller konularına yer verildiği belirlenmiştir. Bilimin doğası, bilim iletişimi, bilimsel modeller konularının (Çetinkaya, 2019; Uluay & Arıkan, 2019; Özcan & Taşar, 2018) son yılların revaçta konularından olduğu ve hala popülerliğini devam ettirdiği söylenebilir. İnce ve Özgelen (2015) de bilimin doğası alanında yapılan çalışmaların son yıllarda popüler olduğunu ifade etmişlerdir.

Oluşturulan konu kategorilerinde en az çalışmanın fen eğitiminde materyal ve ölçek geliştirme kategorilerinde yapıldığı belirlenmiştir. Fen eğitiminde materyal ve ölçek geliştirme konusu üzerine yapılan tez çalışmalarının sayısının az olmasının nedeni olarak materyal ve ölçek geliştirme sürecinin uzun, karmaşık ve zor bir süreç olmasından (Gürdal, Şahin & Yalçınkaya, 2002) dolayı kaynaklanmış olabileceğidir.

Öneriler

Türkiye’de fen eğitimi ile ilgili yapılan doktora düzeyindeki tez çalışmalarının sayısında son yıllarda artış olurken 2018 yılında yayınlanan tez sayısında ciddi azalmalar olmuştur. 2018 yılında yayınlanan tez sayılarındaki azalmanın nedenini ortaya çıkarabilecek çalışmaların yapılması önerilebilir.

Anadolu’da yer alan ve yeni kurulan üniversitelere ilgili alanda doktora programları açılarak farklı üniversiteler tarafından tez çalışmalarının yayınlanması yaygınlaştırılabilir.

Türkiye’de fen eğitimi konusu üzerine yapılan doktora düzeyindeki tez çalışmalarının araştırma konusu olarak 21.yüzyıl becerileri ve 2023 vizyonu ile ilgili çalışmaların yapılması önerilebilir.

Araştırmacıların kendi disiplinlerindeki çalışmaları ve gelişmeleri takip edebilmeleri ve güncel eğilimlere ilişkin farkındalıklarının artması açısından bibliyografik çalışmaların yapılması önerilebilir.

Kaynakça

Alkış Küçükaydın, M. (2019). İlkokul öğrencileri fen bilimleri dersinde öğrendikleri bilgileri günlük yaşamlarıyla ne kadar ilişkilendirebiliyor? *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 440-452. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2019.19.46660-418986>.

Altıparmak, M. ve Nakiboğlu, M. (2005). Fen bilimleri eğitimi lisansüstü tez çalışmalarında uygulanan nitel ve nicel yöntemler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 49-64. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deubefd/issue/25433/268344>.

Bağ, H., Kara, İ. ve Uşak, M. (2002). Kimya ve fizik eğitimiyle ilgili makaleler bibliyografyası. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(12), 48-59. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauefd/issue/11131/133130>.

Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6156/82721>.

Baylav Korkmaz, H. (2002). Fen eğitiminde proje tabanlı öğrenmenin yaratıcı düşünme, problem çözme ve akademik risk alma düzeylerine etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara. <http://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> sayfasından erişilmiştir.

Berger, J. M. & Baker, C. M. (2014). Bibliometrics: An overview, *RGUHS Journal of Pharmaceutical Sciences*, 14(4), 81-92. <https://doi.org/10.5530/rjps.2014.3.2>.

Cavitt, M. E. (2006). A content analysis of doctoral research in beginning band education, 1958-2004. *Journal of Band Research*, 42(1), 42-58.

Çakal, S. (1994). İlkokullarda fen eğitimi teknolojisi uygulamalarına ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir. <http://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> sayfasından erişilmiştir.

Çakmakçı, G. (2006). Science education in turkey: a bibliography on teaching and learning science. <http://www.geocities.ws/scienceeducationinturkey/eduTurk.pdf> adresinden indirilmiştir.

Çalık, M. ve Sözbilir, M. (2015). İçerik analizi editörlerinden. *Eğitim ve Bilim*, 40(178), i-ii.

Çalık, M., Ünal, S., Coştu, B. & Karataş, F. Ö. (2008). Trends in turkish science education. *Essays in Education, Special Edition*, 24(1), 4, 23-46. <https://openriver.winona.edu/eie/vol24/iss1/4>.

Çelikler, D. ve Kara, F. (2016). Ortaokul 5. sınıf öğrencilerinin "maddenin değişimi" ünitesindeki bilgilerini günlük yaşamla ilişkilendirebilme düzeyleri açısından hazır bulunuşluklarının belirlenmesi. *Kafkas Üniversitesi*

**Türkiye’de Fen Eğitimi Alanında Doktora Düzeyinde Yapılan Tez Çalışmalarının
Bibliyografik Analizi**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17, 21-39.
<https://doi.org/10.9775/kausbed.2016.002>.

Çepni, S. (2015). *Kuramdan uygulamaya fen ve teknoloji öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.

Çetinkaya, E. (2019). Açık-düşündürücü yaklaşıma dayalı etkinliklerin ortaokul öğrencilerinin bilimin doğası görüşlerine etkisi. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 12(1), 227-259. <https://doi.org/10.30831/akukeg.382049>.

Daim, T., Newman, P. R., Sughi, H. & Bakhsh, E. (2013). Technology selection for solar power generation in the middle east: Case of Saudi Arabia. In S. Anwar, H. Efstathiadis, & S. Qazi (Eds.), *Handbook of research on solar energy systems and technologies* (pp. 480-505). Hershey, PA: IGI Global.

Demirci, B. (2017). Fen eğitimi politikası. İçinde Demirci Güler, M.P. (Ed.), *Fen bilimleri öğretimi* (s. 1-7), Ankara: Pegem Akademi.

Deniş Çeliker, H, Tokcan, A. ve Korkubilmez, S. (2015). Fen öğrenmeye yönelik motivasyon bilimsel yaratıcılığı etkiler mi? *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 167-192. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19576/208858>.

Doğru, M., Gençosman, T., Ataalkın, A.N. ve Şeker, F. (2012). Fen bilimleri eğitiminde çalışılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin analizi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 9(1), 49-64. www.tused.org sayfasından erişilmiştir.

Erdem, D. (2011). Türkiye’de 2005–2006 yılları arasında yayımlanan eğitim bilimleri dergilerindeki makalelerin bazı özellikler açısından incelenmesi: betimsel bir analiz. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 2(1), 140-147. <https://dergipark.org.tr/en/pub/epod/issue/5806/77236>.

Gürdal, A., Bakioğlu A. ve Öztuna A. (2005). Fen bilgisi eğitimi lisansüstü tezlerinin incelenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 53-58. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deubefd/issue/25433/268392>.

Gürdal, A., Şahin, F. ve Yalçınkaya, T. (2002). Fen bilgisi öğretim materyallerinin geliştirilmesinde entegrasyon. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16(16), 71-80. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaebd/issue/361/2569>.

Jing, S., Qinghua, Z. & Landström, H. (2015). Entrepreneurship across regions: Internationalization and/or contextualization? In L. Carmo Farinha, J. Ferreira, H. Smith, & S. Bagchi-Sen (Eds.), *Handbook of research on global competitive advantage through Innovation and entrepreneurship* (pp. 372-392). Hershey, PA: IGI Global.

Hastürk, H. G. (2017). Fen bilimleri dersi öğretim programı. İçinde Hastürk, G. (Ed.), *Teoriden pratiğe fen bilimleri öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.

- Hood, W. W. & Wilson, C. S. (2001). The literature of bibliometrics, scientometrics, and informetrics. *Scientometrics*, 52(2), 291-314.
- İnce, K. ve Özgelen, S. (2015). Bilimin doğası alanında son 10 yılda yapılan çalışmaların farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 447-468. <https://doi.org/10.17860/efd.77894>.
- İnel Ekici, D., Kaya, K. ve Mutlu, O. (2014). Ortaokul öğrencilerinin fen öğrenmeye yönelik motivasyonlarının farklı değişkenlere göre incelenmesi: Uşak ili örneği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 13-26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mersinefd/issue/17393/181791>.
- Karamustafaoğlu, O. (2009). Fen ve teknoloji eğitiminde temel yönelimler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 87-102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/49070/626120>.
- Küçükkoğlu, A. ve Ozan, C. (2013). Sınıf öğretmenliği alanındaki lisansüstü tezlere yönelik bir içerik analizi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(12), 27- 47. www.ijoes.com sayfasından erişilmiştir.
- Küçüközer, A. (2016). Fen bilgisi eğitimi alanında yapılan doktora tezlerine bir bakış. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 10(1), 109-141. <https://doi.org/10.17522/nefmed.54132>.
- Lopes, R. M., Santos de Faria, D. J. G., Fidalgo-Neto, A. A. & Mota, F. B. (2017). Facebook in educational research: a bibliometric analysis. *Scientometrics*, 111(3), 1591-1621. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2294-1>.
- Özcan, H. ve Taşar, M. (2018). Öğretmen adaylarının bilimin doğası anlayışlarının değerlendirilmesine yönelik bir dereceli puanlama anahtarı deseninin geliştirilmesi. *Online Fen Eğitimi Dergisi*, 3(2), 35-46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ofed/issue/41249/491011>.
- Sözbilir, M. & Kutu, H. (2008). Development and current status of science education research in Turkey. *Essays in Education, Special Issue*, 24 (1), 3, 1-22. <https://openriver.winona.edu/eie/vol24/iss1/3>.
- Şaşmaz Ören, F. ve Sarı, K. (2017). Fen eğitiminde yeni yönelimler: araştırmaya dayalı öğrenme konusunda yapılan lisansüstü tezlerin analizi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 11(2), 337-364. <https://doi.org/10.17522/balikesirnef.373412>.
- Tatar, E. ve Tatar, E. (2008). Fen bilimleri ve matematik eğitimi araştırmalarının analizi-I: Anahtar kelimeler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(16), 89-103. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inuefd/issue/8707/108716>.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınevi, İstanbul.

**Türkiye’de Fen Eğitimi Alanında Doktora Düzeyinde Yapılan Tez Çalışmalarının
Bibliyografik Analizi**

Tsai, C. C. & Wen, L. M. C. (2005). Research and trends in science education from 1988 to 2002: A content analysis of publication in selected journals. *International Journal of Science Education*, 27,3-14.

Uluay, G. ve Arıkan, N. (2019). Bilimin doğası kapsamında gözlem: Meteoroloji gözlem etkinliği örneği. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(2), 366-379. <https://doi.org/10.24315/tred.484183>.

Yaman, S. (2018). Fen eğitiminde yaygın kullanılan öğrenme ve öğretme modelleri. İçinde Tekbıyık, A. ve Çakmakçı, G. (Ed.), Fen bilimleri öğretimi ve stem etkinlikleri. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Yıldırım, H.İ. ve Karataş, F. (2018). Ortaokul öğrencilerinin fen öğrenmeye yönelik motivasyonları üzerine bir araştırma. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 7(3), 241-268. <https://doi.org/10.30703/cije.423383>.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (5): 3195/3206

**Sübha-i Sıbyân'ın Kıbrıs Nüshalarında Dil ve Anlatım
Özellikleri**

Language and Expression Features in Cyprus Copies of Sübha-i
Sıbyan

Osman ERCİYAS

Doç. Dr., LAÜ Fen Edebiyat Fakültesi

oerciyas@eul.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-5327-6391

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 19.02.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 19.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 19.10.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Erciyas, O., (2020). *Sübha-i Sıbyân'ın Kıbrıs Nüshalarında Dil ve Anlatım Özellikleri*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 9 (5), 3195-3206.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Sübha-i Sıbyân'ın Kıbrıs Nüshalarında Dil ve Anlatım Özellikleri

Öz

Sübha-i Sıbyân sözlükleri, manzum sözlükçülük alanında öne çıkan ve küçük yaştaki öğrencilerin dil eğitiminde kullanılan önemli eserlerdendir. Bu sözlükler Osmanlı döneminde sıbyan mektepleri olarak bilinen ve 5-6 yaş grubu kız/erkek öğrencilerin eğitim aldıkları okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Aruz ölçüsü ve manzum metin özellikleri temel alınarak yazılan bu eserler, çocuklara yönelik kolay, eğlenceli ve kalıcı bir öğretim yönteminin izlenmesi açısından faydalı olmuştur. Ahenkli bir dille, aynı dize içerisinde Arapça bir sözcüğün Türkçesi verilmiş ve bu ahenk ile oluşturulan anlam çerçevesi kalıcı kılınmıştır. Söz konusu özellikleri dolayısıyla çokça tercih edilen bu sözlüklerin Türkiye’de 60’tan fazla yazma nüshası olduğu ve 1800-1900 yılları arasında da en az 30 kez basıldığı bilinmektedir. Bunlara ek olarak Kıbrıs’ta da iki yazma nüshanın olduğu görülür. Çalışmanın amacı, KKTC Milli Arşivinde korunan bu nüshaların dil ve anlatım yönüyle tanıtılması ve bu doğrultuda Türkçe söz varlığı çalışmalarına katkı sunulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Sübha-i Sıbyân, Kıbrıs Nüshaları, Söz varlığı, Dil, Anlatım.

Language and Expression Features in Cyprus Copies of Sübha-i Sıbyan

Abstract

Sübha-i Sıbyân dictionaries are among the most important works used in the language education of young students. These dictionaries were used as textbooks in the schools where 5-6 age group female / male students were educated in the Ottoman period. These works, which are written on the basis of Aruz and verse text features, have been useful for monitoring the easy, fun and permanent teaching method for children. With a poetic language, in the same string, an Arabic word was given in Turkish and the frame of meaning created by this harmony was made permanent. These features are therefore preferred in Turkey more than 60 manuscripts of these dictionaries. In addition, there are two manuscripts in Cyprus. The aim of the study is to introduce these copies in the Cyprus by means of language and expression, and to contribute to Turkish vocabulary.

Keywords: Sübha-i Sıbyân, Cyprus Copies, Vocabulary, Language, Expression.

Giriş

Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lüğati't-Türk* adlı eseri ile başlayan Türk sözlükçülüğü, siyasî ve sosyal değişimlere uygun ilerleyerek dönemlerin ihtiyacına cevap vermiştir. Kimi zaman Araplara Türkçeyi, kimi zaman Türklere Arapçayı/Farsçayı öğretmek kimi zaman da Batı dillerinden İngilizce, Fransızca, Almanca, Yunanca, İtalyanca gibi dilleri öğrenmek amacıyla çeşitli sözlükler hazırlanmıştır. Bu sözlükler, farklı dilleri merkez almakla birlikte biçim ve yöntem açısından değişik özellikler taşımaktaydı. Türk sözlükçülüğünün tarihî olarak ele alınmasıyla alakalı bugüne kadar çok sayıda araştırma yapılmıştır. Önceki çalışmalarımızda bu konulara değinilmiştir (Erciyas, 2011; 2015). Türk sözlükçülüğü içerisinde madde başı ve listelemeyi esas alan sözlükler yanında manzum sözlükler de önemli yer tutar. Manzum sözlükler, kelime/söz varlığı öğretiminde bir alternatif olmuş ve ilgili çevrelerde kabul görmüştür. Ahenk ve uyak yoluyla eğlendirerek akılda kalıcılığı artırmayı hedefleyen bu sözlüklerin farklı yönlerden ele alınması gerekir. Söz varlığının dil öğretimi yöntemleriyle bütünleştirilmesi ve sanatsal özellikler yardımıyla kodlamanın yapılabilmesi gibi hususlar, manzum sözlüklerde öncelikli olarak ele alınmalıdır. Konuyla ilgili kapsamlı çalışmaları bulunan ve manzum sözlüklerin bilimsel manada doyurucu bir şekilde değerlendirilmediğini belirten Kılıç, bu türdeki birçok eserin kaynaklarda geçmediğini söyler (Kılıç, 2006: 66). Öte yandan söz varlığı, kavram dünyası, anlam evreni, çağrışım ifadeleri, diyalektik düşünme becerisi gibi alanlar, günümüz dil derslerinin temelini oluşturması gerekirken, çoğu zaman ihmal edilmekte veya yeterince işlenmemektedir. Dil eğitimi ve öğretiminin merkezini oluşturan söz varlığı boyutu, dil-düşünce ilişkisi dikkate alındığında sosyal bilimlerin tümüne yönelik bir değer taşır. Kelime ve kavram dünyasının bireydeki yetersizliği, anlam evreninin farklı ve derinlemesine ele alnamayışı, özellikle yabancı kökenli sözcüklerin doğru kullanılmayışı; sözcüklerin ahenk, ritim ve ezgi yönlerinin ihmal edilmesi gibi olumsuz tutumlar, iletişim kazalarının yaşanmasından başlayarak etkileşimin yetersiz kalmasına ve dil eğitimindeki aksaklıklara neden olmaktadır. Manzum sözlüklerin söz konusu boşlukları ne kadar doldurduğu, özellikle küçük yaştaki bireylerin metinden haz alma derecelerini hangi boyutta artırdığı ve dil/kavram/anlam ilişkisini nasıl beslediği ortaya çıkarılmalıdır. Bu çalışmada, inceleme alanımıza giren manzum sözlükler içerisinde, eğitim-öğretim kaynağı olarak öne çıkan Sübha-i Sıbyân'ın Kıbrıs nüshaları ele alınmıştır. Sübha-i Sıbyân (SS) sözlükleri, manzum sözlükçülük alanında çokça tercih edilen ve küçük yaştaki öğrencilerin dil eğitiminde kullanılan önemli eserlerdendir. Bu sözlükler Osmanlı Döneminde Sıbyan Mektepleri olarak bilinen ve 5-6 yaş grubu kız/erkek öğrencilerin eğitim aldıkları okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Aruz ölçüsü ve manzum metin özellikleri temel alınarak yazılan bu eserler, çocuklara yönelik kolay, eğlenceli ve kalıcı bir öğretim yönteminin izlenmesi açısından faydalı olmuştur. Şiirsel bir dille, aynı dize içerisinde Arapça bir sözcüğün Türkçesi verilmiş ve bu ahenk ile

oluşturulan anlam çerçevesi kalıcı kılınmıştır. Şunu da belirtmekte yarar vardır ki küçük yaştaki bireylere yönelik yazılmış bu sözlükler, ekseriyetle yabancı dillerde öne çıkan ve çokça kullanılan çekirdek sözcükler üzerine yoğunlaşmıştır. Zaten eserlerin kapsamı ve büyüklüğü, öğretilmesi hedeflenen yabancı dildeki tüm kelimeleri içerecek boyutta değildir. Gökhan Ölker, Anadolu’da yaşayan Rum azınlıklar için 1824’te Fevzi Kisedarzade tarafından kaleme alınan *Tuhfetü’l Uşşâk* adlı manzum sözlükte de söz konusu çekirdek kelime kadrosunun yer aldığını belirtir (Ölker, 2009: 868). SS’ler için de benzer şeyler söylenebilir. Söz konusu özellikleri dolayısıyla çokça tercih edilen bu sözlüklerin Türkiye’de 60’tan fazla yazma nüshası olduğu ve 1800-1900 yılları arasında da en az 30 kez basıldığı bilinir. Anadolu’daki SS şerhleri dikkat çekmektedir (Gümüş, 2007: 426). Bunlara ek olarak Kıbrıs’ta da iki yazma nüshanın olduğu görülür. SS’nin Kıbrıs nüshaları üzerine Kemal Baş tarafından 2009 yılında ‘Sübha-i Sıbyân’ın Kıbrıs Nüshaları’ adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Baş, 2009). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Doğu Akdeniz Üniversitesi bünyesinde yapılan bu tez, SS’nin Gıme’deki Milli Arşivde bulunan iki nüshasının karşılaştırılmasına dayanır. Nüsha karşılaştırması yanında farklı açılardan birçok değerlendirme içeren bu tez çalışmasının sonunda dizin bölümü de yer alır. İncelenen Kıbrıs nüshaları, Milli Arşivde M 1691 Orijinal ve 50 katalog numarasıyla kayıtlı bulunan 29 varaklık harekeli nüsha ile M 1576 Orijinal ve 50 katalog numarasıyla kayıtlı bulunan 20 varaklık yarı harekeli nüshadır. Çalışmamızın amacı, nüsha karşılaştırması şeklinde tez olarak incelenen Kıbrıs nüshalarının dil ve anlatım özelliklerini ortaya koymaktır. Söz varlığı analizinde Kemal Baş tarafından yapılan çeviri yazı esas alınmıştır. SS’nin Kıbrıs nüshalarındaki dil ve anlatım özellikleri ele alınırken spesifik gramer incelemelerine girilmemiş; örtük biçimde işlenen mesajlara odaklanılmıştır. Çocuk edebiyatı konusunda çalışan Şeref’in de işaret ettiği gibi bu tür metinlerin incelenmesinde ‘dil yapılarının tespiti işinden çok metnin gizil tabakasına ulaşmak’ hedeflenmelidir (Şeref, Karagöz ve Kaşaveklioğlu, 2019: 1055). Bu doğrultuda SS’deki genç dimağlara seslenebilme gücü ve bunun metinlere nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

İnceleme

İnceleme bölümünde SS’nin Kıbrıs nüshalarındaki söz varlığına özel olarak yer verilmiştir. Söz varlığının dildeki öneminin yanı sıra küçük yaştaki bireylerin eğitiminde işlevsel manada ne kadar rol oynadığı böylece tespit edilebilmektedir. SS’deki dil ve anlatım özellikleri, çocuk edebiyatı ve onun belirlediği ilkelerin esas aldığı 2-14 yaş arası birey özelliklerine uygundur. Nitekim sayı adlarından renk adlarına, organ adlarından akrabalık isimlendirmelerine kadar uzanan geniş kavram yelpazesi ile çocuğun dünyasına hitap edilmiştir. Çocuk edebiyatı metinlerinde, çocuksu bir dilden kaçınarak çocuğa seslenebilmek önemlidir. Hazır, keşfedilmiş ve her

şeyi bilen bir eda ile çocuğa dünyaları sunmak yerine, onunla birlikte keşfe çıkmış bir gezgin anlatıcı olmak gerekir. Çocuğa çocuk olduğunu hissettirmek, çocuk eğitiminde yapılacak en büyük yanlışlardandır. SS'lerdeki eğitici-öğretici tutum ile birleşen eğlendiricilik özelliği, Sıbyan mekteplerindeki söz varlığı öğretiminde son derece etkili olmuş ve amaca ulaşılmasını sağlamıştır. Ancak manzum yapı gereklerine göre düzenlenmiş bu eserlerin öğrencilere aktarılması konusunda Eğitimcinin rolü ne düzeydedir? Yeterli midir? Bu yeterliğin beklenen düzeyde olmadığı, yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (Yılmaz, 2009: 14). Bu konu pedagojik zeminde tartışılması gereken ayrı bir alan olduğu için kısa bir gönderme ile yetinilmiştir.

İnceleme bölümünde, çeviri yazı temel alınmış ve söz varlığı örneklerine ayrı başlıklar altında değinilmiştir: Bir sözlük olmasına karşın SS Kıbrıs nüshalarının geneline yayılmış hayatla ilgili tavsiyeler ve öğütler dikkat çekmiştir. Satır aralarında bazı göndermeler yoluyla verilmiş olan bu mesajlar eserdeki temel söz varlığı kadar önemli görülmüş ve bunların tespitine/yorumuna yer verilmiştir. Ardından, küçük yaştaki bireylere kazandırılması hedeflenen temel (çekirdek) söz varlığının aktarımıyla ilgili örnekler seçilmiştir.

Öğüt, Tavsiye ve Telkin Sözleri Bağlamında SS Kıbrıs Nüshaları

Edebi eserlerin tanımı ve işlevi konusunda çokça gündeme gelen 'ahlak ve değer' olguları tartışması halen sürmektedir. Sanat gayesi ile oluşturulmuş metinlerde 'eğlendirerek eğitime; ahlakçılık' gibi amaçların olup olmaması gerektiği hususunda farklı görüşler vardır. Bu tartışmalar Platon, Aristo ve Neoklasiklerden bu yana devam etse de edebi eserlerin birçok işlevi yerine getirdiği ve doğal olarak felsefe ve tarihten ayrıldığı kabul edilmiştir. Bu doğrultuda estetik değerın ön planda tutulması, herhangi bir çıkar gözetmeden eserden zevk alınması gerektiği söylenir. Ancak gelinen noktada, birçok çalışmanın sonucu da göstermiştir ki edebi eserlerin tek işlevi 'estetik zevk' ile sınırlı değildir. Sadece sanat ve estetik gayesiyle yazılan eserlerde bile, örtük çağrışımların olabileceği, sanatçının psikolojisi ve kişiliğinin işe karışabileceği tespit edilmiştir. O nedenle dil ve edebiyat malzemesi içeren eserlerin çok boyutlu işler görebileceği hesaba katılmalıdır. Bilimsel ve öğretici metinlerin açıkça ifade ettiği yönleri, edebi eserler farklı biçimde yansıttığı için değerlendirme ve inceleme yöntemleri de buna göre şekillenir. Sıbyan mekteplerindeki çocuklara yabancı bir dili öğretmek amacıyla hazırlanan SS sözlüklerinin işlevleri de söz konusu çeşitliliğe göre ele alınmalıdır. SS'nin hitap ettiği yaş grubu düşünüldüğünde, satır aralarında ve bölüm sonlarında yaşama dair birtakım öğütler içermesi gayet yerindedir. İlkokul düzeyinde sayılabilecek çocuklara kazandırılması hedeflenen etik değerlerin dile yedirilmesi ve harmanlanması ayrıca önemlidir. Konuyla ilgili eserde geçen örneklerle değinmek faydalı olacaktır:

'Geçene irilmez amma gelecek heman bugündür' sözü zamanın değerini ve bir an önce harekete geçmek gerektiğini anlatır. Geçmiş zamana ulaşmanın

mümkün olmadığı ama gelecek planlaması açısından bugün ile işe başlanması gerektiği satır aralarında vurgulanmıştır.

'Halk içinde bundan artuk ayb olur mı bir kişi, kendi aybı var iken zikr ede ayb-ı digeri' sözünde çocuklara empati dersi verilir. Halk içinde, kendi ayıbını görmeyip başkalarının ayıplarını ortaya çıkarmayı marifet sayan kişilerin gerçekte en büyük ayıbı işlediklerini söyler.

'Saâdetdür itmek nasihat kabul' sözü ile istişarenin önemi ve deneyimli kişilerin verdiği nasihatlere uymanın insanı doğru yola sevk edeceği belirtilir. Böylece mutluluğa ulaşılabileceği işaret edilir. Gençliğin zihni ve ruh yapısı, birçok araştırmacı tarafından işlenmeye hazır tarlaya, boş bir levhaya benzetilmiştir. 'Gençliğin ruhu işlenmemiş tarlaya benzer. Kendi haline bırakılırsa içinde dikenler ve istenmeyen otlar yetişir' sözünde de aynı hassas noktaya vurgu yapılır. Eğitim bilimcilerin birçoğu, 'Eğitim ailede başlar, okulda devam eder' görüşünü kabullenmiştir. Çünkü birey, temel sosyal davranış ve ilkeleri büyüklerinden öğrenir. Onları model alır. Büyüklerine saygıyı ailesinde kazanmamış bir çocuğu okuldaki öğretmenin zapt etmesi zor hale gelebilmektedir. Bugün ihmal ve göz ardı edilen noktalar, her geçen gün kalitesi düşen eğitim-öğretim ortamlarına neden oluyor. Son zamanlarda müfredata konulması düşünülen temel değerler eğitimi gibi dersler için geç kalınmıştır. Osmanlı eğitim sistemi, satır arasında dile yedirilen bu güzel mesajları başarılı şekilde vermiştir. Geç kalınmış olsa da günümüzde bu yönde yapılacak çalışmaların desteklenmesi ve çocukların dil düzeyine uygun şekilde düzenlemeler yapılması önemlidir.

'Eyle sahavet, bul yüce himmet' sözünde geçen sahavet sözcüğü, 'El açıklığı, cömertlik' anlamına gelir. Bu sözde çocuklara 'cömertlik ve yardımlaşma'nın önemi aktarılır. Eli açık, yardımsever insanların günün sonunda yüce himmete nail olacağı söylenir. Burada sosyolojik bir gerçeğe temas edilmiştir. Cömertlik, yardımseverlikle alakalı kültürümüzde birçok söz olduğu bilinir. Bahse konu edilen sözde ise 'yansıma ve geri dönüş' vardır. 'İyiliğin ve cömertliğin yayılması, günün sonunda o kişiye fazlasıyla yansiyacaktır' sonucuna varılıyor.

'Bir amel kıl sana ola yâr-ı gâr; bir eser ko tâ ki kala yâdigâr' sözüyle kişinin gerek iyilik gerek ortaya koyacağı eserler vasıtasıyla yapacağı kalıcı işler anlatılıyor. 'Kamil kişi oldur ki dünyada bıraka bir eser, esersiz kişinin yerinde yeller eser' sözü de aynı noktayı ifade eder. İnsanın içten gelerek yapacağı bir iyilik, günün birinde ona yar ve yardımcı olur, bir nevi ona mağara arkadaşlığı eder. Sözde geçen ve mağara arkadaşlığı anlamına gelen 'yâr-ı gâr' sözcüğünün dini boyutu da vardır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (sav) hicret esnasında saklandığı mağarada sadakat ile yardım eden Hz. Ebubekir (ra), 'Yâr-ı gâr' namı ile anılır. Yaptığı hizmetler dolayısıyla bu isim ona yakıştırılmıştır. Böylece dini açıdan önem arz eden bir konuya da gönderme yapılmış olur. Sözün devamında ise kişinin bu

dünyada bir eser bıraktığı takdirde kalıcı olabileceği ve isminin her daim yaşatılacağı anlatılır.

'Bâg-ı maârifde salın, cem-i menâkıbda bulun' sözü 'İlimle ilgili toplantılarda ve önemli hayat hikâyelerinin anlatıldığı ortamlarda bulunma'nın önemine işaret ediyor. Küçük yaştaki bireylere, ilim ne kadar önemli ise hayat tecrübesi de o kadar değerlidir mesajı verilmeye çalışılıyor. Bilim ve araştırma bağa ve bahçeye benzetiliyor. Buralarda salının, yani gezin, bulunun deniyor. İlmin bağa benzetilmesi tesadüfî değildir. İlmin sıkıcı olmaktan öte, eğlenceli bir bağ gezisi gibi olumlu yönde algılanması gerektiği sezdiriliyor. Sadece teorik ve ilmî zenginliklerle yetinilmemesi, gerçek ve yaşanmış hayat hikâyelerinden ders alınması gerektiği de burada öğütleniyor.

'Bahrına de münserih, fırsatı fevt eyleme ilminile âmil ol' sözünde 'Her zaman akıcı ve hazır bir halde ol, fırsatları kaçırma ve kendi bilgin dâhilinde işlerin içinde yer al' denmektedir. Burada genç dimağlara fırsatları takip etme ve girişken olma konusunda uyarılarda bulunuluyor. Herkesin kendine göre bir kapasitesi ve yeteneği olduğu, buna göre bazı işlere katkı sağlanabileceği belirtiliyor. 'Bahrına de münserih' kısmında ayrıca edebiyatla alakalı bir bilgi de göze çarpar. Aruzda aslî bir vezinden yola çıkılarak oluşturulan vezinler grubu vardır. Bunlara 'bahr' adı verilir. Söz konusu bahirlerden bir tanesi de 'bahr-i münserih'tir ve 'akıcı vezin' anlamına gelmektedir. Sürükleyicilik ve kolay söyleyişle ilgilidir. Görüldüğü gibi SS sözlükleri, öğüt ile edebî bilgiyi harmanlayacak derecede dil ve üslup olgunluğuna sahip eserlerdir. Bazı manzum sözlüklerin satır aralarına edebiyat, kültür veya gramerle alakalı bilgiler yerleştirilmiştir. Örneğin 18. yüzyılda kaleme alınan ve İstanbul'daki aydınların dili ile halkın günlük konuşma dilini buluşturmayı hedefleyen *Lügat-ı Zürefâ-yı Âsitâne-i Aliyye (İstanbul Aydınlarının Dili)* adlı manzum sözlük Fikret Turan tarafından incelenmiştir. Eserde 'Arapça, Farsça kelime hazinesi ile bazı basit gramer özellikleri yanında klasik edebiyatın asli unsurları olan aruz vezni, gazel, kaside, mesnevi gibi edebi şekillerin yapısal özellikleri de' aktarılmıştır (Turan, 2018: 198).

'Verürler ise cihânı bütün yüzün suyuna sen alma satun, yüz aklığı iki cihanı değer' sözünde yine iyi ve doğruluğa gönderme yapılır. 'Her iki cihanda insanın yüz aklığı, temizliğı, dürüstlüğü, onuru kadar önemli bir değer yoktur. Dünyanın bütün olanakları teklif edilse bile, insanın kendi adını ve itibarını zedeleyecek davranışlar içerisine girmemesi gerektiği' anlatılır. 'Yüzsuyu' 'bir kimsenin onuru, haysiyeti' anlamındadır (sozluk.gov.tr).

'İlm okumagla sayd olur, yazmak o sayda kayd olur, hâne-i dilde hıfz edüp sakla ki etmeye firâr' sözünde 'avlamak' metaforundan hareketle bilimsel kazanımların ve kalıcılığın önemi vurgulanıyor. Burada *ilim* 'sayd'a yani 'av'a benzetilmiştir. Bu avı yakalamanın, elde etmenin tek yolu 'okumak'tır. Okumakla kazanılan bu bilgiyi kalıcı kılmanın yolu ise 'yazmak'tır deniyor. Devamında ise bilgiyi elde edip kayda geçirmenin yetersiz kalacağı, bu

'av'ın firar etmemesi için, yani bilginin içselleştirilerek hayata kazandırılması için 'gönül evi'nde saklanması gerektiği söyleniyor. Gönül evi ifadesi en üst aşamadır. Bilginin insanda ve yaşamda hayat bulmasını işaret eder. Aslında eğitimin evrensel manada hedefi de budur. Yunus'un 'İlim ilim bilmektir/ ilim kendin bilmektir / Sen kendin bilmezsin/ Ya bu nice okumaktır' sözü de bilginin içselleştirilmesiyle alakalıdır. Bilgiye ulaşmanın okuma ve araştırmadan geçtiği, onu kayıt altına alıp literatüre kazandırmak ve yaşamak gerektiği konularıyla ilgili bugün sayısız bilimsel çalışma yapılmakta ve bu meseleler önemle irdelenmektedir. Eğitim yoluyla kazandırılması gereken zenginliklerin kağıt ve kitap üstünde kalmaması için uğraşılmaktadır. Ele alınan cümlede benzetme ve canlandırma yoluyla çocuğun dünyasına sesleniliyor ve 'bilgi insanın benliğinde hayat bulursa değerlenir ve ileriye taşınır' mesajı veriliyor.

'İlm ü kemâl ü hikmet kesb eyle, olma nâdân, bu âleme neye geldin, bilenden al haberi' sözü de yine bilgi ve onun önemini anlatıyor. 'Nâdân' kelimesi 'cahil, bilmez' anlamındadır. Söz başındaki 'ilm, kemal, hikmet' üçlüsü ile tezatlık ilişkisi kurularak verilen bu sözcük yoluyla cahilliğe ve bilmezliğe karşı çıkılır. Bilinçsiz ve gayesiz bir yaşam yerine, insanın bu dünyadaki amacını ve görevlerini bilmesi gerektiği anlatılır. Ona göre davranılması, hikmeti ve bilgiyi kazanarak bilenlerden ders alınması tavsiye edilir. Bu yolla istişare ve tecrübe aktarımının önemi bir kez daha dile getiriliyor.

'Okı, bahr-ı kâmil ü fâzıl ol. Ulemâ sana deye aferin, cühelâ kalalar sana zebûn' sözü, 'Oku; erdemli, olgun ve mükemmellik denizi ol. Alimler ve bilgililer sana aferin desin, cahiller ise senin yanında aciz kalsın' şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Burada da yine çocuklara bilginin ve okumanın yararları anlatılıyor.

Seçilen örnekler, SS'nin Kıbrıs nüshalarındaki tavsiyelerin hangi noktalarda yoğunlaştığını göstermektedir. Tembellik yerine çalışkanlık, cahillik yerine bilgili olma, zamanı boşa harcamak yerine bir an önce harekete geçme ve onu verimli kullanma, büyüklerden ve tecrübeli kişilerden ders alma, başkalarının kusurlarını ifşa etmek yerine kendine çekidüzen verme, okuma ve araştırma, bilgiyi kayıt altına alma, onur ve haysiyeti maddi kazançların üzerinde tutma, fırsatları yerinde ve zamanında değerlendirebilme, bu dünyada kalıcı eserler bırakabilme, cömertlik ve yardımlaşmaya önem verme gibi hususlar öne çıkarılmıştır.

Çekirdek kelime kadrosu ve bir dilde en önce kazandırılması hedeflenen söz varlığının merkeze alınması SS'deki özelliklerdendir. Kolay ve eğlenceli öğretim hedeflendiği için öğrencilerin rahatlıkla akılda tutabilecekleri yapılardan hareket edilir. Küçük yaştaki bireylere yabancı dil öğretimi konusunda çalışmaları bulunan Gündüzöz'ün de vurguladığı gibi, 'küçük yaş grupları için düzenlenen yabancı dil öğretiminde öğrenciyi ilgilendiren çekirdek sözlük esas alınmalıdır' (Gündüzöz, 2010: 48). Sıbyan

mekteplerinde yabancı dil öğrenerek yetişen öğrenciler, Arapça üzerinden yorum ve ifade gücü geliştirmekle beraber, o dile ait basit sözcükleri de öğrenmekteydiler. Çocukların yaş grubu ve düzeylerine uygun olarak seçilen sözcüklerin SS Kıbrıs nüshalarında da yer aldığını göstermek amacıyla birtakım örnekler seçilmiş ve aşağıda verilmiştir. Bunlar; sayı adları, organ adları vb. temel söz varlığına ait sözcüklerdir.

Sayı Adları

SS'nin Kıbrıs nüshalarında geçen sayı adları yine beyitler içerisinde geçmekte ve genel söz varlığında önemli yer tutmaktadır. Önce Arapça sonra Türkçe karşılığı verilmek suretiyle düzenlenen bu bölümlerde yabancı sözcüğe karşılık tek Türkçe sözcüğün eşleştiği görülür. Eserin önceki kısımlarında olduğu gibi 'Sayı, renk, organ vb' adların verilmesinde de şiir dilinin akıcılığından yararlanılmış ve beyitler kullanılmıştır. Metinde "Hamsin(e) elli sittin(e) altmış Seb'un(e) yitmiş tis'un toksan" şeklinde geçen sayı adlarından bazı örnekler, kesirli sayı örnekleri dahil olmak üzere şu şekildedir: Hams > beş, seb' > yedi, tis' > dokuz, sâlis > üçüncü, hamsün > elli, selâsün > otuz, mi'sâr u 'aşır > onda birdür, mesnâ > ikişer, rubâ' > dörder. SS'lerin temel söz varlığı aktarımında yer bulan kategorilerde tipik örneklerin yansıtılması hedeflendiği için, metinden seçilen yapılar sınırlı sayıda tutulmuştur.

Renk Adları

Bir dilin söz varlığındaki temel öğelerden olan renk adları, sıbyan mektebindeki çocuklara öğretilen kelimeler arasında yer alır. Bunlar daha çok ana renklerden oluşmaktadır: Asfer > sarı, ahzar > yeşil, ahmer > kırmızı, ezher > ağrak (beyazımsı), ezrak kebud > mavi.

Organ Adları

SS'nin Kıbrıs nüshalarında geçen organ adlarından bazıları şunlardır: Azud > bazu, batn > karın, cid > boyun, beşere > beniz, fem > ağız, asabe > sinir, esele > dilin ucu, esabi > cümle barmaklar.

Hayvan Adları

SS'nin Kıbrıs nüshaları incelendiğinde birçok türden hayvan adının sözlüğe alındığı görülür. Kemal Baş tarafından kaleme alınan yüksek lisans tez çalışmasında bu adlara örnekler verilmiştir. Seçilen örneklerden bazıları şunlardır: Kamle > bit, hamame > gögercin (güvercin), decace > tavuk, hirre vü sinnevr > kedi, hut u nun > balık, guku > kurbağa, hamule > deve, evs > kurd, şibl > arslan yavrusu, hayye vü ef'a > yılan.

Akrabalık Adları

Akrabalık adlarından seçilen örnekler: Eb/valid > ata, ümm/valide > ana, ihve > karındaşlar, hafid ü nafile > oğul oğlu.

Araç Gereç Adları

Araç gereç adlarından seçilen örnekler: Hayt > iplik, ibre > igne, kas'a > çanak, menn > batman, mil'aka > kepeç, zimam > yular, aglal > boyun bağı.

Yiyecek-İçecek Adları

Yiyecek içecek adlarından seçilen örnekler: Hall > sirke, muzga > et pasesi (et parçası), lahm > et, dıbs > pekmez, kurs > çörek, milh/nemek > tuz, hummas > nohud.

Bitki Adları

Bitki adlarından seçilen örnekler: Sefercel > ayva, bettih > karpuz ile kavın, dülb > çınar ağacı, esil > ılgın ağacı, hamt > misvak ağacı, 'asf > ekin çöpi.

Mevsim Adları

Şita > kış, harif > hazan (sonbahar), rebi > bahar.

İnançla ilgili Sözcükler

SS Kıbrıs nüshalarında yer alan inanç ve inanışlarla ilgili örnek sözcükler: Gafur > yarlıgayıcı (affedici), kari'a > kıyamet günü, zencebil > uçmak (cennet) şarabı, kevser > uçmak ırmağı, zakkum > cehennem meyvesi, tesnim > cennet çeşmesi.

Sübha-i Sıbyân'ın Kıbrıs Nüshalarında Eski Osmanlıca İzleri ve Geçiş Dönemi Özellikleri

SS'lerin 19. yy.da ağırlıklı olarak yaygınlaştığı ve ders kitabı mahiyetinde tercih edildiği bilinir. Dönem olarak bakıldığında Klasik Osmanlıcaya yerleştirebileceğimiz bu eserlerin eski ile bağlarını tamamiyle kopardığını söylemek mümkün değildir. Nitekim dil devreleri arasındaki bu geçişler belli bir zaman almakta ve ikili özellikleri ihtiva eden eserlerle karşılaşmaktadır. SS'leri 1800-1900 yılları arasındaki etkili eserler olarak düşündüğümüzde ve birçok nüshasının olduğunu göz önüne aldığımızda öneminin bir o kadar daha arttığını görürüz. Yaklaşık bir asra hâkim hâkim olmuş bu eserlerin söz varlığını ve içerdiği kelime yapılarını da ona göre ele almak gerekir. Eski Anadolu Türkçesi yani Eski Osmanlıcanın izlerini ne derecede taşıdığı, yabancı kelimelere karşılık verilen öz Türkçe kelimelerin hangi alandan seçildiği gibi sorulara yanıt verilmelidir. Türkçe karşılıkların eski yapılardan mı seçildiği, yeni türetmeler yapıp yapılmadığı, unutulmuş fakat halk arasında yaşamını sürdüren sözlerimizden ne ölçüde yararlanıldığı konuları irdelenmelidir. SS'ler nihayetinde çocuklara Arapçayı öğretmek maksadıyla kaleme alınmış iki dilli eserlerdir. Ancak şu bilinmektedir ki Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserlerimizde yalnızca Klasik Osmanlıca diye adlandırdığımız bir yapı yoktur. Eskinin izleri ve çağrıştırmacı unsurları genel olarak görülebilmektedir. Çalışma kapsamında incelenen SS'nin Kıbrıs nüshalarında da benzer durum söz konusudur. Arapçaya karşılık verilen Türkçe kelimelerin çoğunluğu o dönemde standart olarak kabul edilen türdendir. SS Kıbrıs nüshalarında

'otarmak, suvarmak, enek, yatlu' gibi Eski Anadolu Türkçesi dönemini yansıtan öz Türkçe kelimeler ile Arapça-Farsça kökenli yapılar bir arada görülür. Farsça 'bi-mecâl, nâ-hoş' gibi kelimeler ise Türkçeye mal olmuş örneklerdir. 'Suvarmak' sözcüğü, Kıbrıs ağzında bugün dahi kullanılmaktadır. Sözlükteki akıcılığın ve pekiştirici ifadelerin sağlanmasına yönelik bir diğer metot, söz konusu farklı kökenlere mensup kelimelerin arka arkaya sıralanmasıdır. Türkçe bir kelimenin karşılığı birkaç şekilde verilerek pekiştirme sağlanmıştır. 'Dost, yar' ve 'avcı' kelimelerinin açıklaması ile ilgili örnekler şu şekildedir: 'Halîl ü habîb ü sadık oldı dost, Enîs ü karîn ü refîk oldı yâr'; 'Kânîs u sayyâd avcı kaydı bak, İstiyâd u sayd avlamak şîkâr'. Kelimelerin karşı dildeki birkaç formuna yer verilerek zincirleme bir ahenk oluşturulmuştur. SS Kıbrıs nüshaları, geçiş dönemi olarak adlandırdığımız devre özgü yapıları birkaç kelime düzeyinde de olsa ihtiva etmektedir. Eklerin yazılışı ve ünlülerin harekelenme biçimleri de buna dahil edilebilir.

Sonuç

SS'nin Kıbrıs nüshaları ile diğer ülke ve bölgelerde bulunan nüshalar, manzum sözlük tekniği ile yazılmış bu ders kitaplarının 19 yy.dan itibaren önemli işlevler yerine getirdiğini gösterir. Önceki bölümlerde örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılan dil malzemesi ve öğretim yaklaşımı bunu kanıtlamaktadır. O dönem için önemli diller sayılan Arapça ve Farsçanın küçük yaştaki bireylere öğretilmesi ancak bu derece zevkli ve neşeli kılınabilirdi. Bu kitaplardaki öğretim yöntemlerinin, eğiticiyi ve ahlaki değer aktarımının iyi çözümlenmesi ve günümüze uyarlanması gerekir. Çalışmada bunun dil boyutuyla nasıl verildiği ve işlendiği genel hatlarıyla yansıtılmaya çalışıldı. Bu doğrultuda Türkçe, Arapça ve Farsçanın vezinli bir cümle örüntüsü üzerinden öğretildiği ve kazanılması hedeflenen dildeki çekirdek kelime kadrosunun öne çıkarıldığı görüldü. İncelenen nüshada toplam 3681 sözcük yer almaktadır. SS'nin Kıbrıs Nüshaları üzerine metin karşılaştırması temelinde yüksek lisans tezi hazırlayan Kemal Baş'ın aktardığı bilgilere göre çoğunluğu oluşturan Arapça sözcüklerin sayısı 2146'dır. Nitekim genel olarak manzum sözlüklerde öğretilen kelime sayısının bin ile üç bin arasında değiştiği bilinmektedir (Güler, 2016: 161). Arapça sözcüklere karşılık verilen Türkçe sözcüklerin sayısı ise 1355'tir. Eserde ayrıca 180 tane Farsça sözcük tespit edildiği görülmüştür (Baş, 2009: 92). 7-11 yaş arasında, ana dili Türkçe olan çocuklar için hazırlanan ve onlara Arapçayı öğreten bu sözlükler, temel söz varlığını kazandırma yanında Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına yönelik bir amaç güder. Böylelikle sözcük dağarcığı yeni yeni şekillenen küçük bireylerin temel dinî kaynaklara direkt temas edebilmesi ve onları anlayabilmesi sağlanmıştır. Bu yöntem dil eğitimi ve kavram dünyasını zenginleştirme açısından doğru bir yaklaşımdır. Çünkü çocuğa, anlaşılması hedeflenen dildeki bir kitabı ve kaynağı çözebilme yolunda gerekli anahtar verilmiş olmaktadır. Buna bağlı olarak tercüme edilmiş bir metnin yüzeysel anlatımı yerine, orijinal dilin inceliklerini keşfedebilme yolu açılmıştır. Sonuç olarak bireyi sıkmayan, ona

şiiir okuma veya bulmaca çözüme edasıyla seslenen SS sözlükleri eğitim tarihimizin değerli hazineleri arasında yerini almıştır. İleride yapılacak çalışmalarda bu sözlüklerin sahip olduğu diğer özelliklere yer verilecektir.

Kaynakça

Baş, K. (2009). *Sübha-i Sıbyân'ın Kıbrıs Nüshaları*. (Yüksek lisans tezi). Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü (Gazimağusa-KKTC).

Erciyas, O. (2011). Osmanlı'da Batı Dillerine Ait Sözlükler. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 70-78.

Erciyas, O. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinden Ferec Ba'eş-şidde'nin Söz Varlığı: 15. yy. Budapeşte Nüshası*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Güler, K. (2016). 'Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü ve Tuhfe-i Nushî'. *The Journal of Academic Social Science Studies*, sayı 49, s: 157-174.

Gümüş, Z. (2007). 'Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri'. *Turkish Studies*, 2/4, s: 423-431.

Gündüzöz, S. (2010). 'Arapça Öğretiminde Başvurulacak Bazı Yöntem ve Teknikler; Pedagojik Bir Değerlendirme'. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 26, 35-53.

Kılıç, A. (2006). 'Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân'. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 yıl: 2006/1, s: 65-77.

Ölker, G. (2009). 'Rumca-Türkçe Manzum Sözlük Tuhfetü'l Uşşâk'. *Turkish Studies*, 4/4, s: 856-872.

Şeref, İ, Karagöz, B, Kaşaveklioğlu (2019). "Bir Akademisyenin Çocuk Edebiyatına Katkısı: Yeşil Gözlü Kardan Adam'da Bağlaşıklık, Bağdaşıklık ve Üst Yapı Görünümleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 1050-1070.

Turan, F. (2018). 'Osmanlı Elit Dilini Manzum Sözlükle Öğretmek: Lügat-i Zürefâ ve Yüksek Osmanlıca ile Halk Türkçesi Ayrımına Dair Verdiği Bilgiler'. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 28/1, s: 197-212.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri: sozluk.gov.tr

Yılmaz, Ş. (2009). Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler. Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3207/3228

**Sosyal Medyada Prime Time: Bireylerin Paylaşımları Üzerine
Bir Analiz**

Prime Time on Social Media: An Analysis on Individuals' Posts

Elif Başak SARIOĞLU

**Dr. Öğretim Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla
İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, elif.sarioğlu@fbu.edu.tr**

Orcid ID: 0000-0001-5558-6596

Erkan TURAN

**Dr. Öğretim Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo ve
Televizyon Bölümü Başkanı, erkan.turan@fbu.edu.tr,**

Orcid ID: 0000-0001-8387-240X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 06.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 19.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 19.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November- December

Atıf/Cite as: Sarioğlu, E , Turan, E. (2020). Sosyal Medyada Prime Time: Bireylerin Paylaşımları Üzerine Bir Analiz . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3207-3228 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/764923>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Sosyal Medyada Prime Time: Bireylerin Paylaşımları Üzerine Bir Analiz

Öz

Geleneksel medyada “prime time” için ortak bir zaman dilimi söz konusu olabilmekteyken, sosyal medyada durumun farklı olduğu düşünülmektedir. Türkiye’de sosyal medya üzerine pek çok çalışma yapılmış olmasına karşın, kullanıcıların sosyal medyada aktif olduğu günler ya da gün içerisindeki tercih ettikleri zaman dilimleri konusunda yapılan çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmada, kullanıcıların içerik yayınlarken hangi saatleri tercih ettikleri, farklı sosyal medya hesapları için tercihlerinin değişip değişmediği gibi konular incelenmiştir. Bu amaçla, en çok kullanılan sosyal medya platformlarından Facebook, Instagram ve Twitter temelinde yoğunlaştırdığımız çalışmamızda, nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Ulaşılan bilgiler ışığında ülkemizdeki sosyal medya kullanıcıları için geçerli olan prime time aralığı ile ilgili sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca, çalışmamızda, sosyal medyada prime time aralığının oluşması ile benliğin sunumu arasındaki bağlantı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Prime Time, Benliğin Sunumu

Prime Time on Social Media: An Analysis on Individuals' Posts

Abstract

While there may be a common time frame for “prime time” in traditional media, the situation in social media should be considered different. In Turkey, Although there have been many studies on social media, users actively conducted on which day that they prefer working time zone has proved to be very limited. In this study, topics such as which hours users prefer when publishing content, whether their preferences have changed for different social media accounts are examined. For this purpose, in our study, which we concentrated on the basis of Facebook, Instagram and Twitter, most used social media platforms, we used the survey technique, which is one of the quantitative research methods. In light of the information reached, the results regarding the prime-time interval valid for social media users in our country have been reached. Also, in our study, the connection between the formation of prime-time interval on social media and the presentation of the self is discussed.

Keywords: Social media, Prime Time, Presentation of the Self

Giriş

Sosyal medya kullanımının yaygınlaşması için kapı aralayan bir çok etken bulunmaktadır. 21.yüzyılın başlarından itibaren yeni ve kullanışlı teknolojik ürünlerin insanların hayatına girmesi ve sosyal medyaya bağlanabildiğimiz bu araçların piyasada çeşitlenmesi kullanımın yaygınlaşmasında oldukça tetikleyici bir rol oynamıştır. Dijital cihazların maliyetinin düşmesi de sosyal medyayı kullananların yüzdesini arttırmıştır. Zamanla bu yüzde öyle büyümüştür ki günümüzde sosyal medya kitlesel bir güç haline gelmiştir. İletişimin dijitalleşmesi, ürünler ve süreçlerin aynı global ağ içinde yer alması, teknolojik olarak bütünleşmiş bir medya sisteminin yayılmasını da teşvik etmiştir (Castells, 2016: 109). Sosyal medya halen öncelikli olarak geniş bir kitleyle bilgi paylaşımı için kullanılmakta iken, sosyal ağlar, ortak çıkarları olan insanların biraraya geldiği ve biraraya gelen bu topluluk aracılığıyla kurulan ilişkiler toplamı ya da katılım eylemi olarak tanımlanabilir (Cohen 2009, Hartshorn 2010). Sosyal medya platformları üzerinden dijital kişisel profiller oluşturulmaya başlanmış ve bu profiller üzerinden ilişkiler kurmaya başlayan insanlar dev bir çevrimiçi dünyanın bir parçası haline gelmiştir. Bir fenomene dönüşen sosyal ağlar yalnızca kişisel kullanım alanları olmakla kalmamış, eğitimden iş dünyasına kadar hayatın her alanında etkisini göstermeye başlamıştır. Bu noktada Mc Luhan'ın teknoloji üzerine görüşleri akla gelmektedir. McLuhan'a göre teknoloji başlangıçta insanlar tarafından şekillendirilirken, bugün teknoloji insanı şekillendirmeye başlamıştır (Mc Luhan, Carson, 2003: 180). İçinde bulunduğumuz dijital çağda, yeni medyanın iletişim şeklimizi değiştirdiği ve dönüştürdüğü dolayısıyla teknolojinin bizi şekillendirdiği yadsınamaz (Sarıoğlu, 2020). Bu kapsamda iki tür sosyal medya kullanıcısı ön plana çıkmaktadır. İlki, 1980'den sonra doğup dijital dünyaya gözlerini açan dijital yerlilerdir. İkincisi ise, 1980'den önce doğan ve dijital dünyaya adapte olmaya çalışan dijital göçmenlerdir (Prensky, 2001:3). Dijital yerlilerde gözlemlenen davranış biçimlerinin dijital göçmenlerin de bir kısmı tarafından uygulandığı/takip edilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Bunun bir sebebi de yeni medyanın düşünce şekillerimizde, davranışsal özelliklerimizde yaratmış olduğu farklılaşma sonucu yaşanan toplumsal değişimlerdir. Dijital göçmenlerin bir kısmı bu yaşanan sürece adaptasyonda daha yoğun çaba harcamaktadırlar. Küresel bir güç haline gelen sosyal medyaya pek çok teori çerçevesinde yaklaşımlar sergilenmiştir. Bir etkileşim durumunda bireyler ve gruplar arasındaki kaynak alışverişini anlamaya yönelik olan "sosyal değişim teorisi" bunlardan bir tanesidir (Ap, 1992:368). Bu kaynak alışverişi somut kaynaklar olabileceği gibi soyut psikolojik kaynakları da içermektedir. Sosyal değişim teorisinde alışveriş içerisinde bulunan aktörler, değişim yapılan kaynaklar ve değişim ilişkilerinin nasıl yapılandığı ve geliştiği gibi konular araştırılmaktadır (Burke, 2006:25-29). Sosyal değişim teorisi dışında, sosyal medyaya "sosyal

ağ teorisi" gibi daha geleneksel yöntemlerle de yaklaşılmıştır. İnsanların ağları ne şekilde oluşturdukları, düşüncelerini nasıl ifade ettikleri gibi alanları aydınlatmak amacıyla sosyal ağ teorisi de farklı çalışmalarda kullanılmıştır. Konu üzerindeki bazı araştırmalar da "sosyal kimlik kuramı" ile detaylandırılmış ve bireylerin kimliklerini üyesi oldukları grup sayesinde anlamlandırdıkları ve grup içi- grup dışı kıyaslamalar yaptıklarını ileri sürmektedir (Rao, Davis ve Ward, 2001:268-292). Bu çalışma sosyal medyada insanların paylaşım tercihlerini Erving Goffman'ın "dramaturjik teorisi" baz alınarak açıklamaktadır. Goffman'ın (2004) *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu* adlı kitabında, bireyi ve bireyin toplum ve sosyal ortamlardaki davranışını inceler ve bunları sahnede rolünü yapmaya çalışan ve kamuoyuna sunan bir aktör ile ilintilendirir. Sosyal medya temelli araştırmamızda, insanların teknolojinin sağladığı olanaklarla gelişen sosyal ağlarda kimliklerini nasıl oluşturduklarının ve kendi oluşturdukları kitlelerinde istedikleri izlenimleri nasıl kontrol ettiklerinin, Erving Goffman'ın dramaturjik teorisi ile örtüşen tarafları incelenmiştir. Bu teoriye göre, bireyin sunumu ile ortaya çıkan performans (etkileşim) belli bir noktadan sonra son bulduğunda birey artık ilk baştaki gibi değil de rolünü gevşettiği, rahatladığı ve potansiyel olarak bir sonraki performansına hazırlandığı ana girmiştir. Bu durumu bir aktör gibi sahnenin arkasına (kulise) dönebilmesine benzetmektedir. Goffman (1959), toplumda bulunan ve başkalarıyla etkileşime giren bir bireyin her zaman bulunduğu ortamdaki görüntüsüyle ilgili düşünceye sahip olduğunu ve bu amaçla oradaki algıyı kontrol altında tutmaya çalıştığı sonucuna varmaktadır.

1. Prime-Time Kavramı

Prime time, ilk olarak televizyon için kullanılmış olup, televizyon yayınlarının en çok izlendiği zaman dilimini ifade etmektedir. Prime time da söz konusu programlara maruz kalma ölçüsünün aslında izler kitle açısından genellikle bir seçim eylemi olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımına göre bireyler bir dizi mevcut programlama arasından seçim yapmaktadırlar (Webster and Wagschlag, 1985: 430-446). Genel anlamda, bir gün dört bölüme ayrılmaktadır: sabah, öğle öğleden sonra, akşam ve gecedir. Medya içerikleri de günün bu bölümlerinde farklı bir yapılanma göstermektedir. Televizyonun çok çeşitli program türleri kendi içinde bir zamansal ayrıma tabi tutularak o saat dilimindeki izleyici kitlesine ulaşmaya çalışmaktadır. Genellikle gündüz pembe diziler, sabah programları ya da kadın programları akşam haberler gece ise sohbet programları (talk-show) en çok tercih edilen program akışı olarak alışlagelmiştir. 20:00-22:00 saatleri arasında prime-time aralığı içerisinde yer alan programlar her dönem toplumun en çok izlediği ve hakkında en çok spekülasyonda bulunduğu programlardır. Televizyonun endüstriyel uygulamalarındaki ve yeni medya yakınsamasındaki değişimlerle ortaya çıkan yeni televizyonculuk sürecinde

izlenme oranları televizyon program planlama için önemli uyarılardır. Buradan hareketle, primetime zaman dilimlerindeki izleyici yoğunlaşması televizyonun üretim, finansman, planlama olduğu kadar izleyici alışkanlıklarına da dayanmaktadır. Bir televizyon kavramı olarak ortaya çıkan prime time, çalışmamızın konusunu teşkil eden sosyal medya planlamalarında da dikkate alınmaktadır. Tüketicileri takip etmek, onların eğilimleri doğrultusunda içerik platformları hazırlamak, yaymak ve sosyal medya kullanıcılarını bu anlamda doğru anlamak gittikçe önem kazanmaktadır (Kumar, 2016: 7-25). "İçerik planlaması yapıldığında kitle tabanı bir içerik platformunun sosyal medyada medyada paylaşımı ve yayınlanması için en uygun zamanı nedir?" sorusu çerçevesinde hem içerik sağlayıcı hem de kullanıcı için hedeflenen zaman dilimi amacın gerçekleşmesi açısından büyük önem taşır (Lee, Hosanagar ve Nair 2018).

Bu sürecin önemini incelerken insanların günlük yaşantıları da dikkate alınmalıdır. İçerik platformları ne zaman belirli içerik türlerini tüketiciye sunacaklarını iyi düşünmelidir. Bu noktada fiziksel faktörlerde değerlendirilmektedir. Örneğin çoğu insan için, zihinsel anlamda çalışma belleği kullanılabilirliği en yüksek sabahdır, en düşük öğleden sonradır ve akşam orta seviyededir (Lupien, 2005: 225). İnsanların sosyal medyada paylaşımlarındaki çevrimiçi içeriğin yüksek uyarılma duyguları daha fazla virallğe yol açmaktadır (Jonah ve Milkman 2012:192-205) çünkü aktivasyonu artırır ve paylaşım ve tüketim gibi eylemlerle ilgili davranışları ortaya çıkarır (Gaertner, Samuel ve Dovidio 1977:691-707). Bu sebeple hem fizyolojik saatlerimiz gibi faktörler hem de içeriklerin duygularımızı harekete geçirme oranları arasında iyi bir koordinasyon sağlanması durumunda sosyal medyanın prime time aralığı da etkin bir şekilde kullanılmış olacaktır.

2. Sosyal Medya Platformlarının Kullanım Biçimleri

Sosyal medya, kişisel olarak insanın kimi zaman yakın çevresindeki kimi zaman ise dünyanın diğer bölgelerindeki insanlarla etkileşim kurma ve onlardan öğrenme, öğretme, etkilenme, ortak yaşam kurma ve iş birliği gerçekleştirme gibi fırsatlar yaratmıştır. Sosyal ağ siteleri, kullanıcılarına yeni insanlarla tanışma ve yeni insanlarla bağlantı kurma özelliği sağlamıştır. Eş zamansız öğrenme deneyimleri, iş birlikleri, kişiselleştirilmiş özellikleri ile sosyal medya platformları toplum nezdindeki cazibesini son 20 yılda hızla arttırmıştır. İnsanların sosyal ağ siteleri aracılığıyla bağlantı kurma nedenleri farklıdır. Buna karşın, sosyal medya ile insanlara kamusal benlik üzerinden potansiyel performanslarını canlandırma ve bunlara tepki verme fırsatı sunulmuştur. Ayrıca, gerçek kamusal figürleri takip etme ve bunlarla etkileşim kurma da mümkün olabilmektedir. Sosyal medya ifadesi 1900'lı yılların ortalarında kullanılmaya başlanmıştır. Bazı internet araştırmacıları ve yatırımcıları bu düşüncelerini hayata geçirmek için çaba harcamışlardır. Bunların arasında Tokyo merkezli bir dijital ortam stratejisti

olan Darrell Berry de yer almaktaydı. Derrel 1995 yılında sosyal medya kavramını ilk kez kullanmıştır. (Bercovici, 2010).

İnsanlar geleneksel iletişim ortamlarının dışında yeni ortaya çıkan ve oldukça yoğunlaşan bu yeni yaşam biçiminde çok daha çeşitli faaliyetlerde bulunabilmektedirler. Örneğin, fotoğraf indirip, video yükleyerek kendilerine ya da başkalarına ait bilgileri elektronik olarak aktarabilmektedirler. Sosyal medya zaman ve mesafe kavramına yeni bir boyut getirerek imkânsız ölçüdeki iletişim sorununu azaltabilmektedir ve insanların istedikleri zaman iletişim kurmasına olanak sağlamaktadır (Hantula, Kock, D'Arcy ve DeRosa, 2011: 38-44). İnsanlar arasındaki bu yeni süreç, iletişimin sosyal medya kavramıyla birlikte birbirini hiç tanımayan bireyleri bile birbirine bağlayarak dünya çapında bir sistemin parçası haline getirmiştir (Bennett, 2010: 413-431). Sosyal medya bilgi edinme işlevinin çok ötesinde değiş tokuş ve iş birliği ağıdır. Gelişmiş toplumların kişisel ve sosyal ihtiyaçlarından doğmuştur (Van Dijk, 2016: 254-257). Öte yandan sosyal medya, tüketim açlığını da doyuracak şekilde yoğrulmaktadır. Tüketim dünyasında her şeyin, tüketimin oluşturduğu açlığı doyuracak yapı üzerine kurulması sonucunda insanoğlu tüketimin birer nesnesi haline gelmektedir (Fromm, 2000: 88). Örneğin, bireyler, öz çekim yaparken fotoğrafta nasıl görüneceklerine ve o karede ne göstereceklerine kendileri karar verebilmektedirler. Bu nedenle de özçekimler kişinin kendi kendini sunduğu ve ifade ettiği yeni bir araç olmaktadır (Qiu, 2015: 443).

2.1. Dijital Benlik ve Erving Goffman'ın Dramaturjik Teorisi

Chicago Okulu'nun bir temsilcisi olan Goffman, etkileşimli bir sürecin nitel bir analizini vurgulamaktadır. Öncelikle bireysel kimlikten yola çıkarak, bireylerin kendi grupları içinde ve diğer grupların bireyleriyle olan ilişkilerinde çevrenin etkisini ve bilginin dolaşımını ayrıntıları ile inceler. Goffman'ın bu bakış açısının günümüzdeki sosyal medya alanındaki iletişim çalışmalarına referans olabileceğine inanılmaktadır. Bu çalışma sosyal etkileşimin doğası ve bireyin psikolojisi hakkında yeni bir fikir verebilecektir. Irving Goffman, modern sosyolojik düşüncede temsilcisi olduğu Chicago okulunun mirası olan sembolik etkileşimciliğin önde gelen savunucularından biridir. İnsanları aktörler olarak göstermek için "dramaturji" çerçevesini kullanmıştır. Eylemleri başkalarıyla yaptıkları etkileşim türüyle şekillenmiştir. En tanınmış eseri *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*'dur (1959). 'Sembolik etkileşimcilik' terimi, bireylerin birbirleriyle gerçekleştirdikleri etkileşimin kendine özgü ve ayırt edici yönünü ifade ederken bu kavram aslında insanların yalnızca birbirlerinin eylemlerine tepki vermek yerine birbirlerinin eylemlerini "yorumlamaları" veya "tanımlamaları" gerçeğinden oluşmaktadır (Blumer, 1969: 180). Erving Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (1959) adlı kitabında bireyi

ve bireyin toplum ve sosyal ortamlardaki davranışını sahnede rolünü yapmaya çalışan ve kamuoyuna sunan bir aktör olarak değerlendirmektedir. İnsanların teknolojinin sağladığı olanaklarla gelişen sosyal ağlarda kimliklerini nasıl oluşturduklarını ve kendi oluşturdukları kitlelerinde istedikleri izlenimleri nasıl kontrol ettiklerini Erving Goffman'ın dramaturjik teorisi ile örtüşmektedir. Goffman'ın dramaturjik teorisinde bireyin kendisini sunumu ile ortaya çıkan performans belli bir noktada zayıflamaktadır ve bu durumu açıklamak için de performansın tamamlanması ile belli bir doyum noktasından sonra kulise dönülmesi bir metafor olarak kullanılmaktadır. 'Sembolik etkileşimcilik' terimi, insanlar arasında gerçekleşen etkileşimin kendine özgü ve ayırt edici karakterini ifade etmektedir. İnsanların yalnızca birbirlerinin eylemlerine tepki vermek yerine birbirlerinin eylemlerini yorumlamaları veya 'tanımlamaları' gerçeğinden oluşmaktadır. İnsanların yorumları doğrudan birbirlerinin eylemlerine değil, bu eylemlere ekledikleri anlamlara dayanmaktadır. Bu nedenle, insan etkileşimi, sembollerin kullanılması, yorumlanması veya birbirlerinin eylemlerinin anlamlarının belirlenmesi yoluyla aracılık etmektedir "(Goffman, 1969: 180). Goffman, toplumda bulunan ve kendi dışındakiler ve başkalarıyla etkileşime giren bir bireyin her zaman bulunduğu ortamdaki görüntüsüyle ilgili düşünceye sahip olduğu ve bu amaçla oradaki algıyı kontrol altında tutmaya çalıştığı sonucuna varmıştır. Goffman, sözkonusu çalışmalarında bireyce oluşturulan mevcut sunum şeklinin resmedilmesini daha geniş sosyal bağlamdaki anlamı ile "dramaturjik yaklaşım" çerçevesinde ele almaktadır (Goffman: 1959: 240). Durkheim'e göre ise, Goffman'ın modeli gibi mevcut olan bir sosyal ortam vardır ve burada aynı zamanda bir sosyal etkileşim sözkonusudur. Bu sosyal ortamda her birey, çağdaş bir organizasyonun parçası olarak gerçeği ifade etmede bir özgürlük duygusu içerisindedir (Durkheim, 1893: 311-314).

2.2. Sosyal Medya ile İlgili Diğer Teorik Yaklaşımlar

Sosyal medya, son çeyrek yüzyılda giderek büyüyen bir teknolojinin ürünü olarak bireyler arasında anlık iletişime, buldukları durum ile ilgili güncellemelerine ve sosyal ağlara izin veren sayısız teknoloji için kullanılan bir terimdir. Günümüzde sosyal medya platformları, Facebook, Instagram, Twitter gibi sosyal ağ siteleri aracılığıyla metin mesajların, fotoğrafların ve videoların değiş tokuşunu kapsayan bir teknolojiye sahiptir. Sosyal medya araştırmalarının bir kısmı bu alandaki teknolojiye odaklanmaktadır. Öte yandan birçok bilim adamı ve araştırmacı da kullanıcıların sosyal medyadaki davranışlarını analiz etmeye yoğunlaşmaktadır.

Bu tür araştırmalar arasında veri bilimi, sosyal bilimler, davranış bilimleri veya tasarım bilimleri gibi sosyal medyanın kullanımını anlamak için birden fazla disiplin ve disiplinler arası çalışmalar yapılmaktadır. Sosyal medya ile ilgili olarak bir çok teorik yaklaşım bulunsa da, bizim çalışmamıza referans teşkil eden Goffman'ın "benlik sunumu", bir diğer önemli çalışma

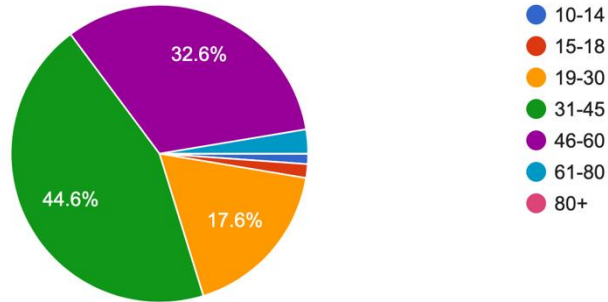
Bourdieu'nun "sosyal sermayesi" (1986) ve Sartre'ın (2009) "varoluş projesi" ve bunların yanında Heidegger'in dünyası öne çıkmaktadır (2011) . Küresel bir güç haline gelen sosyal medya ile ilgili olarak sosyal değişim teorisi (Ap, 1992) üzerinden bir çalışma yapılabileceği gibi sosyal penetrasyon teorisi (Altman, 1973) ya da sosyal ağ teorisi (Scot, 1991) gibi bazı geleneksel yöntemlerden de yola çıkılabilmektedir. Bu teoriler, insanların ağları ne şekilde oluşturduklarını, düşüncelerini ifade ettiklerini ve daha sonra bunu birbirlerine nasıl aktardıklarını incelemek ve açıklamak için geçerli paradigmlar yaratabilmektedir. Ayrıca, insanlar geleneksel iletişim ortamlarının dışında yeni ortaya çıkan ve oldukça yaygınlaşan bu yeni yaşam biçiminde çeşitli faaliyetlerde bulunabilmektedirler.

3. Araştırma

Sosyal medyada prime time aralığı konusunda yaptığımız araştırmada anket yöntemi ile 267 kişiye ulaşılmıştır. Katılımcıların 139'u erkek, 128'i kadındır. Ankete katılanların büyük bir çoğunluğu %44,6'sı 31-45 yaş aralığındadır. %32,6'sı 46-60 yaş aralığında, %17,6'sı ise 19-30 yaş aralığındadır. Geri kalan toplamda %5,2'lik kısımda ise 61-80 yaş aralığı, 10-14 ve 15-18 yaş aralıklarının verdikleri cevaplar bulunmaktadır. Dolayısıyla toplumun genelini kucaklamak ile birlikte ağırlıklı olarak 31-60 yaş aralığındaki yetişkin ve aktif çalışma döneminde olan bireyleri yansıttığı söylenebilir.

Yaşınız

267 responses

Grafik 1: Katılımcıların yaş dağılımı grafiği

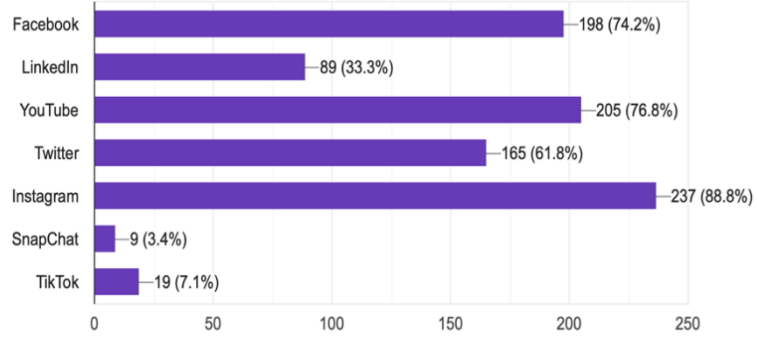
Katılımcıların 256 tanesi yani %95,9'u sosyal ağlardaki platformları kullandıklarını ve bazılarının üye olduklarını ifade etmişlerdir. Sosyal Ağ Platformları kullanımları arasında araştırmamızda liderliği Instagram'ın

(%88) göğüslediği görülmektedir. Instagramı sırasıyla YouTube (%76,8), Facebook (%74,2) ve Twitter'ın (%61,8) izlediği anlaşılmaktadır.

Hangi Sosyal Ağ Sitesini Kullanıyorsunuz?

267 responses

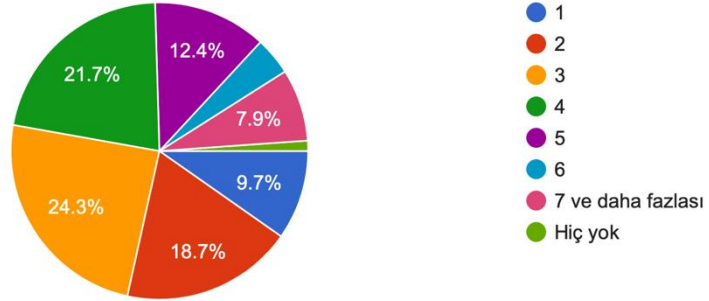
Grafik 2: Katılımcıların kullandıkları sosyal ağ siteleri ve kullanım oranları

Katılımcılar sosyal ağ sitelerine bağlanırken %98,9 gibi yüksek bir oranda cep telefonlarını kullandıklarını, ikincil olarak da diz üstü ya da masa üstü bilgisayarlarından bağlandıklarını ifade etmişlerdir. Tablet bilgisayardan bağlanma oranının ise %16,1 gibi düşük seviyelerde kaldığı anlaşılmıştır. Cep telefonları yetişkinler için iş dünyasında kullanılmak üzere tasarlanmıştır (Aoki 2003: 349-364) ancak Ling'e göre, cep telefonu , günümüzde erişilebilirliği, güvenliği ve sosyal ve ticari faaliyetlerin koordinasyonunda kullanıldığı gibi dünyadaki her bölgenin kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda 1980'lerden sonra başlayan cep telefonu kullanımı toplumun vazgeçilmez bir ihtiyacı haline gelmiştir. Kullanıcıların belli bir profil oluşturarak etkileşimde bulunmalarını sağlayan sosyal ağlar, küresel ölçekli olarak bilgi, fikir, video, fotoğraf, ilgi alanlarını paylaşmaya yarayan web tabanlı çevrimiçi araçlardır. (Ford ve Ravansari, 2017) Yapılan bir araştırmada da dünya yüzeyindeki yetişkinlerin% 94'ünün bir sosyal medya sitesi hesabına sahip olduğu tespit edilmiştir (Chaffey, 2016).

Kaç Adet Sosyal Medya Sitesinde Hesabınız Var?

267 responses

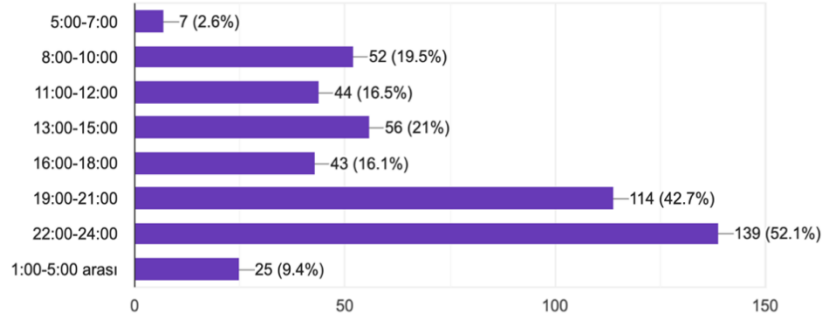

Grafik 3: Katılımcıların sosyal medya sitelerinde sahip oldukları hesapların sayısı

Katılımcılara sosyal medya sitelerindeki hesapları sorulduğunda ortalamasının 3 ya da 4 site olduğu, bununla birlikte 7 ve daha fazlasına kadar uzanan geniş bir yelpazede cevaplar alındığı görülmüştür.

Genel Olarak Sosyal Medya Sitelerinde En Aktif Olduğunuz Saatler Hangileridir?

267 responses

Grafik 4: Sosyal medya platformlarında en aktif olunan saatler

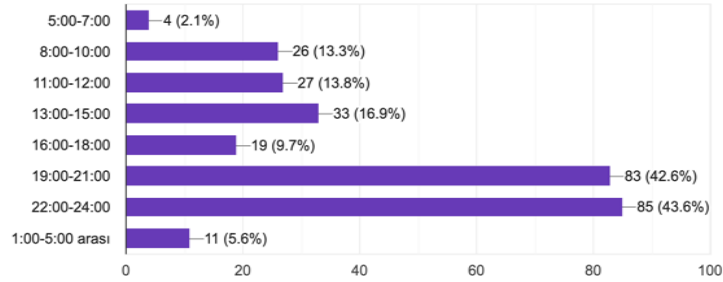
Çalışmanında odağında yer alan sosyal medyanın altın saatleri konusunda genel bir soru sorulduğunda akşam 22:00-24:00 arası olduğu ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların %52,1'i sosyal medyada bu saatler arasında aktif olduklarını ifade etmiştir. Bu saatlerin tercih edilmesinin nedenleri konusunda yönelttiğimiz soruya verilen cevaplar genellikle bu saatlerde kişilerin müsait olması ile ilgilidir. Buna ek olarak, "*çocuğum uyduktan sonra bakabiliyorum*", "*uyku tutmuyor, ben de sosyal medyadan insanların*

neler yaptığına bakıyorum”, “o saatlerde evde olabildiğim için”, “gündüz çalışırken işime engel olmaması için internetimi kapattığım için”, “işim ancak bittiği için”, “dinleme saatimde gezinti yapmak istediğim için”, “paylaşımları o saatlerde aktif olanların beğenileri yüksek olduğu için”, “gün sonu gelişmelerini görmek için”, “takipçilerin giriş saatleri olduğu için” cevaplar alınmıştır. Ankete katılan kişilerin ağırlıklı olarak 31-60 yaş arası yetişkin ve aktif çalışma hayatı dönemindeki kişiler olduğunu göz önüne alırsak, bu saatlerde müsait olmaları ve sosyal medyada aktif olmak için bu saatleri tercih etmeleri şaşırtıcı değildir. Ancak verilen cevapların bir kısmında bu saatlerin aynı zamanda daha çok beğeni alınan saatler olması nedeniyle tercih edildiği ya da diğer kişilerinde o saatlerde aktif olacağına karşı inançla tercih edildiği de gözlemlenmiştir. İnsan beyni yaşanmışlığın verdiği içgüdüsel tepkimeyle otomatik olarak çalışma belleği verimliliği içerisinde çeşitli süreçleri aktive eder (Hasher, Lustig ve Zacks 2007: 227). Bu teoriden hareketle sosyal medya bağlamında, tüketicilerin günlük yaşamlarında özellikle zaman unsurunun yer aldığı dilimleri kodlayarak bu kodlar çerçevesinde sosyal medya gönderilerini çalışma belleğinde deşifre ederek medya katılımında bulunmaktadır.

Facebook (Eğer Hesabınız Varsa) da En Çok Aktif Olduğunuz Zaman Dilimi Hangisidir?

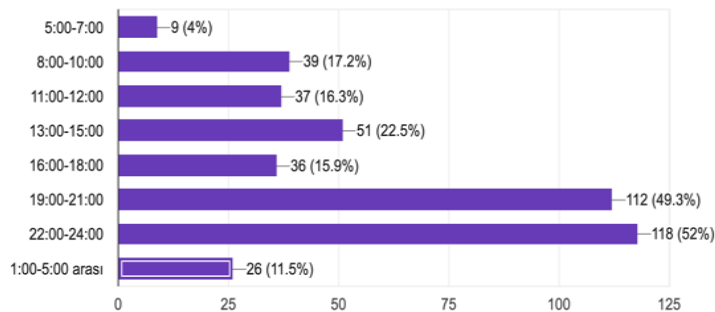
195 responses

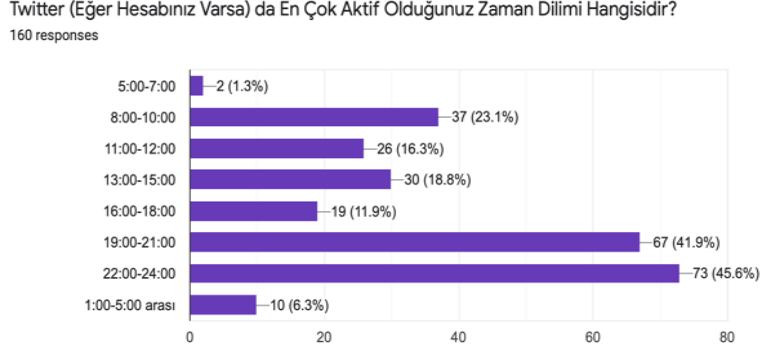
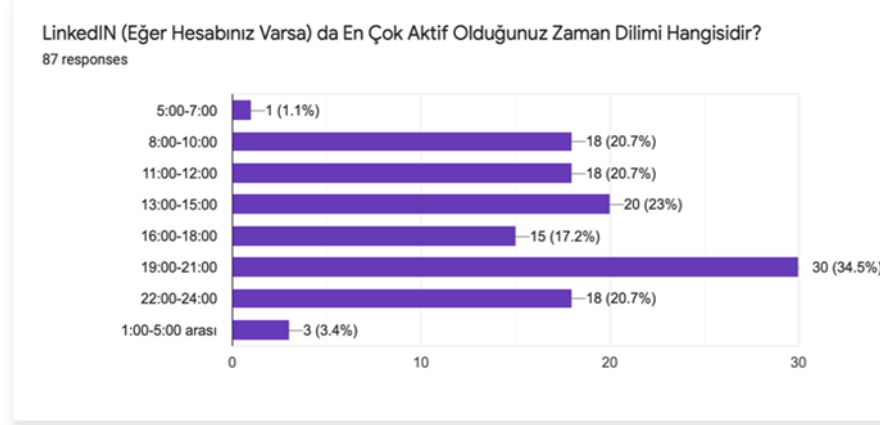

Grafik 5: Facebook’da aktif olunan zaman dilimleri

Instagram (Eğer Hesabınız Varsa) da En Çok Aktif Olduğunuz Zaman Dilimi Hangisidir?

227 responses

Grafik 6: Instagram’da aktif olunan zaman dilimleri**Grafik 7:** Twitter’da aktif olunan zaman dilimleri**Grafik 8:** LinkedIn’de aktif olunan zaman dilimleri

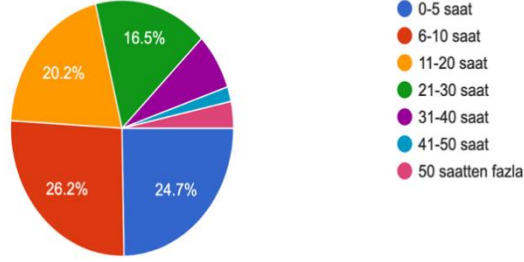
Facebook ve Instagram konusunda tercih edilen saat dilimleri birbiriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Bunun yanı sıra, Twitter ve LinkedIn için sabah saatlerinin özellikle 08:00-10.00 arası dilimde daha fazla bir yoğunluk olduğu gözlemlenmiştir. Twitter %23, LinkedIn %20 oranında tercih edilmektedir. Bu saatlerin bilgiye ulaşma ve iş ile bağlantılı haberleri gözden geçirme sebepleriyle, genel iş saatleri içerisinde okunması ve paylaşım yapılması diğer platformlara göre daha fazla kabul görmektedir. Aynı şekilde LinkedIn’in 11:00-15:00 arası da benzer yoğunluğu koruduğu anlaşılmaktadır. Diğer sosyal medya platformları en yoğun saatlerini 22:00-24:00 saatleri arasında yaşarken, LinkedIn için prime time’ın 19:00-21:00 arası olduğu görülmektedir.

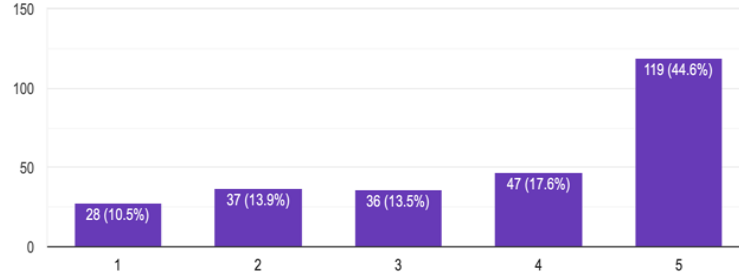
Çalışmaya katılanların %86.1'i sosyal medya hesaplarını 5 yıldan fazla bir süredir kullandıklarını açıklamışlardır.

Yaklaşık Olarak Haftalık Bazda Sosyal Medya Sitelerinde Ne Kadar Süre Harcıyorsunuz?
267 responses

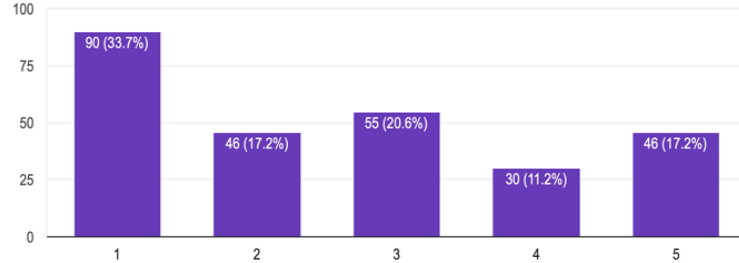
Grafik 9: Haftalık bazda sosyal medya platformlarında harcanan süre

Instagram'ı Ne Sıklıkla Kullanırsınız?
267 responses

Grafik 10: Instagram'ı kullanım sıklığı

Twitter'ı Ne Sıklıkla Kullanırsınız?
267 responses

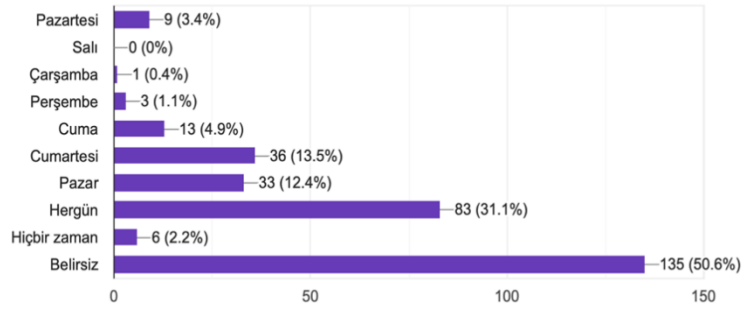

Grafik 11: Twitter'ı kullanım sıklığı

Sosyal medyada en çok vakit geçirilen gün konusunda %50 oranında bir belirsizlik olduğu görülmüştür. %31.1 oranında hergün cevabını takiben sosyal medyada geçirilen gün konusunda hafta sonlarının ağırlığını koruması dikkat çekicidir. Hafta içi günlerin özellikle Çarşamba ve Perşembe günlerinin sosyal medyada geçirilen zaman açısından en kısıtlı günler olduğu bunun yanında katılımcılar açısından Salı gününün ise sosyal medya için en ölü gün olduğu anlaşılmıştır.

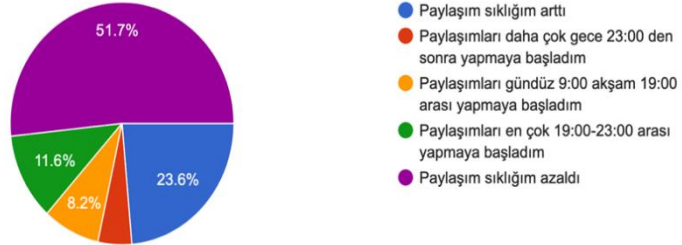
Sosyal Medyada En Çok Vakit Harcadığınız, Başkalarının Paylaşmalarını İncelediğiniz Gün Hangisidir?

267 responses

Grafik 12: Sosyal medyada en çok zaman geçirilen günler

Covid 19'un Yayılımı Sonrasında Sosyal Medya Paylaşmalarınızda Ne Gibi Farklılıklar Oldu?

267 responses

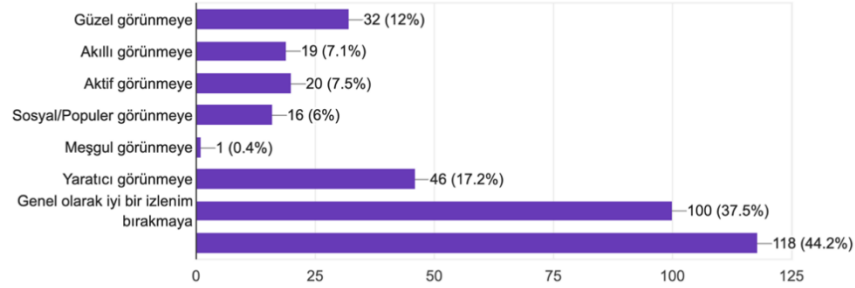
Grafik 13: Covid 19 sonrası sosyal medya paylaşımlarında yaşanan farklılıklar

Covid 19'un yayılımı sonrasında sosyal medya paylaşımlarında farklılıklar olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların %51,7 salgın döneminde paylaşımlarının azaldığını ifade etmiştir. Küresel anlamda sosyal medya kullanımının arttığı yönünde pek çok haber yapılmışken, katılımcıların paylaşımlarının azaldığını ifade etmeleri, bu dönemi pasif gözlemci olarak geçirdiklerinin bir yansıması kabul edilmektedir. Diğer taraftan, toplumsal olarak zor bir

dönemden geçerken eğlence ve sosyal aktivitelerin kısıtlı olması da bu sonuçlarda etkili olmuştur.

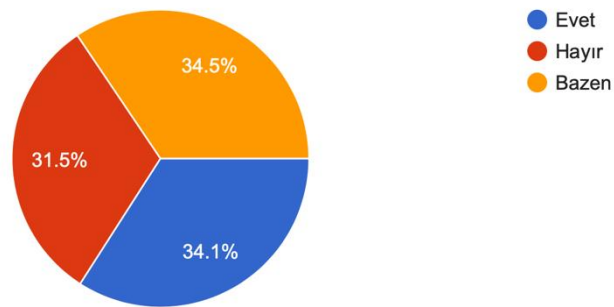
Sosyal Ağlarda Yapmış Olduğunuz Paylaşımlarda En Çok Neye Dikkat Edersiniz?
267 responses

Grafik 14: Sosyal ağlarda yapılan paylaşımlarda katılımcıların en çok dikkat ettiği faktörler

Sosyal medya insanların birbirleriyle iletişimini kolaylaştırdığı gibi, bireylerin benlik sunumunda da önemli rol oynamaya başlamıştır. Instagram ve Facebook gibi sosyal medya platformlarında bireyler kendi kimliklerini kurgulayarak kendileri için benlikler yaratabilmektedirler. Yüzyüze iletişimden farklı olarak sosyal medya platformları üzerinden oluşturulan benliklerin sunumunu kullanıcılar kendi istekleri doğrultusunda şekillendirip değiştirebilirler. Bazı özelliklerin ön plana çıkarılması, istenmeyen yönlerin baskılanması gibi seçenekler uygulanabilir hale gelmiştir. Çalışmaya katılanlar sosyal ağlarda yapmış oldukları paylaşımlarda en çok oldukları gibi göründüklerine inandıklarını belirtmişlerdir. Genel olarak iyi bir izlenim bırakmaya dikkat edenler %37,5 ve yaratıcı görülmeye gayret edenler %17.2 oranında ön plandadır.

Bayram, Doğumgünü Gibi Özel Günlerde Paylaşım Yapmaya Özen Gösteririm
267 responses

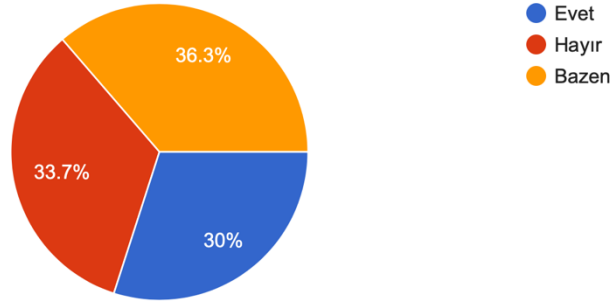
Grafik 15: Bayram doğumgünü gibi özel günlerde sosyal medyada paylaşım yapmaya özen gösterme oranı

“Ben”i diğerlerinden ayıran her türlü özellik ve süreç benlik olarak nitelendirilmektedir (Dökmen, 2010:169). Sosyal medya platformlarında bireylerin diğerlerinden ayrışmasında paylaşımlarına aldıkları beğeni sayıları ya da yorumlar da etkili olabilmektedir. Katılımcıların %69.9 arkadaşlarının/yakınlarının paylaşımlarının beğeni sayısının ve altına yazılan yorumları merak ettiğini ya da bazen incelediğini ifade etmiştir.

Arkadaşlarının/Yakınlarının Paylaşımlarının Beğeni Sayısını ve Altına Yazılan Yorumları Merak Ederim

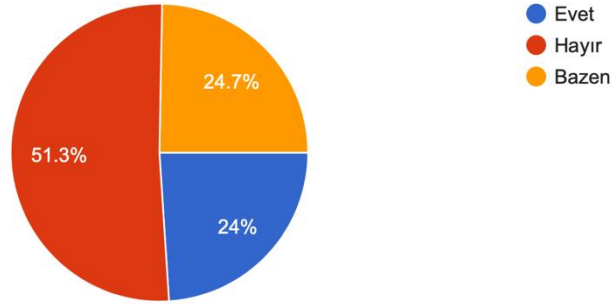
267 responses

Grafik 16: Diğerlerinin paylaşımlarına gelen beğeni sayısı ve yorumlar konusunda hissedilen merak

Zaman Zaman Eski Paylaşımları Gözden Geçirir, Beğenmediklerimi Silirim

267 responses

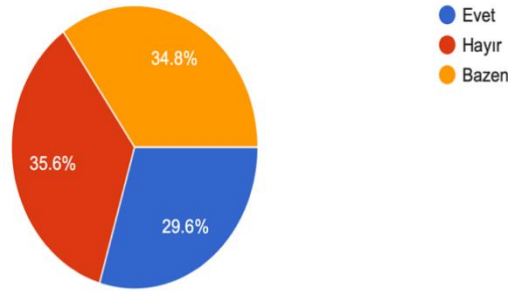
Grafik 17: Zaman zaman eski paylaşımları gözden geçirme ve beğenilmeyenleri silme

Giddens (2010:103) benliğin oluşumunda psikolojik süreçlerin ve psikolojik ihtiyaçların etkili olduğunu altını çizer. Benlik bireylerin kendileri tarafından oluşturulur ama toplumun geri kalanının anlam yüklemesi ile

şekillenir. Katılımcıların hemen hemen yarısı eski paylaşımlarını gözden geçirip beğenmediklerini silme konusuna olumsuz yanıt vermişlerdir. Bu sonuç da sosyal medya hesaplarında çevrim içi kurulan benliklerin geçmişi ve geleceği ile süregelen bir akışta kabul gördüğü izlenimini oluşturmaktadır. Farklı bakış açıları ile insanların zamanlarını bugüne ve geleceğe odakladıkları, herşeyin hızla değiştiği günümüzde geçmişe dair vakit harcamanın giderek azalan bir pratik olarak da gözlemlendiği ifade edilebilir.

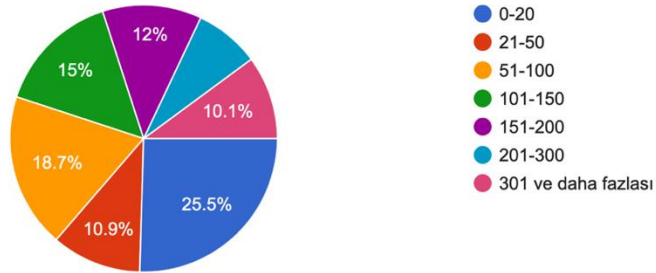
Bir Paylaşım Yaptığımda Onunla İlgili Beğeni Sayısı İle İlgili Beklentim Oluşur
267 responses

Grafik 18: Sosyal medyada paylaşım yapınca oluşan beğeni beklentisi

Kişiler benliklerinin sunumunda çoğunlukla diğerleri tarafından beğenilmek için kendilerinin en iyi yansıtan görselleri ya da videoları paylaşmaktadırlar. Buradaki iyi tanımından kastımız kişinin beklentileri çerçevesinde şekillenmektedir. Kimi için akıllı ve üretken görünmek, kimi için genç ve güzel olmak, kimi için eğlenceli ve çılgın olmak kimi için yardımsever ve başarılı olmak gibi çok farklı boyutlarda değerlendirilebilmektedir. Bu doğrultuda bireyler benliklerinin kendine ve başkalarına göre iyi, güzel ve olumlu yönlerini ön plana çıkararak Goffman'ın teorisine göre kendilerini idealize eden performanslarını ortaya koyarlar.

Paylaşımlarım .... Adet Beğeni Aldığımda Kendimi İyi Hissederim
267 responses

Grafik 19: Paylaşımlara yapılan beğeni sayısına göre katılımcıların kendini iyi hissetmesi

Sosyal medyada kişisel profil sayfaları hazırlayarak bireyler kendilerine yeni kimlikler inşa etmektedirler. Takipçilerine, arkadaşlarına ve üye oldukları platformların diğer katılımcılarına köşelerini kendi çizebildikleri bir resim misali kendi kontrollerinde hazırladıkları, yeni çevrim içi benlikler sunmaktadırlar. Sosyal medyada paylaşımlarımızda, hangi fotoğrafları seçip koyacağımız, hangi konuda fikrimizi ortaya koyacağımız gibi pek çok konuda “diğer”lerinin bizi nasıl algılamasını istiyorsak, ona yönelik adımlar atmaktayız. Paylaşımlarımızı belirleyen ana etkenlerin başında benlik sunumu gelmektedir. Bireyler, sosyal platformlarda hangi benlik özelliklerini sunacaklarına kendileri karar vermektedirler (Gonzales ve Hancock, 2008:167-185). Çalışmada katılımcılara paylaşımları ortalama kaç adet beğeni aldığına kendilerini iyi hissettikleri sorulduğunda çok farklı cevaplar alınmıştır. Araştırmaya katılan 267 kişiden 68’i -20 arası beğeni aldığına yeterli olduğunu ifade ederken, 50 kişi 51-100 arası beğeni aldığına tatmin olacağını belirtmiştir.

4. Sonuç

Bu çalışmada geleneksel medyadan alışkın olduğumuz prime time olgusunun sosyal medyada nasıl şekillendiği araştırılmıştır. Çalışmada kullanıcıların alışkanlıkları çerçevesinde sosyal medyanın günlük zaman dilimlerine göre kullanım farklılıkları bulunmuştur. İçerik Platformlarındaki uygulamaların belirli paylaşımları daha geniş kitlelere ulaştırması farklı kitlelere hitap edebilecek çeşitlilik sunmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda içerik özelleştirme kavramı da göz önüne alındığında sosyal medya yayınlarının alaka düzeyi de tüketicilerin eğilimlerine göre şekil değiştirmiştir. Sosyal medya platformlarında prime time tespitinde özellikle akşam belli bir saatten sonra paylaşımların etkili olduğu gerçeği üzerinden hareketle insanların gün ilerledikçe, biriken günlük yeni bilgileri işleme yeteneğini sınırlar ve istek ve becerilerini sosyal medya içeriğiyle meşgul olmaya yönlendirmektedir.

Sosyal medya pratiklerimizin geleneksel medyaya karşı gösterdiğimiz alışkanlıklarımızdan farklı seyrettiği düşünülmektedir. Sosyal medyadaki platformlar için özellikle de bu çalışmanın evrenini oluşturan Facebook, Instagram ve Twitter’ın altın saatlerinin hangi zaman aralığında olduğu araştırılmıştır. Sosyal medya ve geleneksel medya prime time aralığı konusundaki farklılıklara ek olarak bir de küresel olarak yaşadığımız Covid-19 salgını süresince de sosyal medya alışkanlıklarımız değişikliğe uğramış ve bu mecralardaki davranış pratiklerimizin değişmesine yol açmıştır. Tüm bu farklılıklar sonucunda, sosyal medyadaki paylaşım tarzlarımızın,

paylaşım zamanlarımızın ya da bu mecralarda paylaşılanları inceleme konusunda en aktif olduğumuz saatlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Sosyal medyada farklı platformlar için tercih edilen saat aralıklarında sınırlı farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Genel itibarıyla değerlendirildiğinde, sosyal medyanın prime time aralığının 22:00-24:00 saatleri arasında olduğu tespit edilmiştir. İş bazlı sosyal medya platformları için prime time (altın saat aralığı) ise değişkenlik göstermekte ve güne yayılmaktadır. Kişilerin daha çok müsaitlikleri sebebiyle bu saati tercih ettikleri belirlenirken aynı zamanda bu saatlerde yapılan paylaşımların da daha çok beğeni alması sebebiyle de paylaşımlar için bu saatlerin tercih edildiği dile getirilmiştir. Araştırmamızda ayrıca, bireylerin sosyal medyadaki benlik inşası süreci, Goffman'ın dramaturji teorisi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu teoride aktörün kendi vitrinine ait öğeleri tanımlamasından yola çıkılarak, sosyal medya platformlarındaki paylaşımlarda bireylerin kendi vitrinlerini düzenlerken göz önünde bulundurdıkları parametreler üzerine yoğunlaşmıştır. Buna göre gerçek hayattaki tutumlarımız, Goffman'ın teorisinde oyununcunun oynamayı beklediği rol hakkında bilgi veren uyarıcılar ile özdeşleştirilmiştir. Görünüş ile tutum arasında tutarlılık olması beklenmektedir (Goffman, 2016: 33-35). Sosyal medya çağdaş toplumların kişisel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Sosyal medya sınırlarını insanların çizemediği kurgusal bir alan olması sebebiyle kullanıcılarına çevrimiçi benlik oluşturabilmeleri ve arzu ettikleri şekilde kendilerini ifade etmeleri konularında özgürlük sağlamaktadır. Kimi kullanıcılar özel uygulamalarla gerçek yaşamda beğenmediği, değiştirmek istediği fiziksel özelliklerini değiştirerek, çevrim içi benliğini kendi estetik beğenileri doğrultusunda yansıtmaktadır. Kimi kullanıcılar ise sosyal yaşamlarında en hareketli anları paylaşarak, sevilen aranan popüler bir kişilik olduğunu yansıtmaktadır. Bu noktada Goffman'ın sahne önü ve sahne arkası kavramları akla gelmektedir. Goffman'ın sahne önü kavramı, "diğer"lerinin sosyal medya platformlarında görebileceği "ben" olarak uyarlanabilmektedir. Sahne arkası da sosyal medyada yer almayan, başkalarına göstermeyi tercih etmediğimiz kendimize ait bir alan olarak uyarlanabilmektedir.

5. Kaynakça

Antonson, M. (2008). Corporate Social Media Facilitating Better and Faster Change Management. Goteborgs Universitet Handelsogskolan.

Ap, J. (1992). Residents' perceptions on tourism impacts, Annals of tourism Research, 19(4), 665-690

Altman I., Taylor, Dalmás A. (1973). Sosyal Penetrasyon: Kişilerarası İlişkilerin Geliştirilmesi, New York

Aoki, K., and Downes, E. J. 2003. An Analysis of Young People's Use of and Attitudes Toward Cell Phones. Telematics and Informatics, 2

Bennett, S. (2010). Civil discovery of social networking information. SCBennet-Sw. L. Rev., litigation-essentials.lexisnexis.com

Bercovici J. (2010) Who Coined 'Social Media'? Web Pioneers Compete for Credit". Forbes, Aralık 9, 2010, <https://www.forbes.com/sites/jeffbercovici/2010/12/09/who-coined-social-media-web-pioneers-competefor-credit/#2e641bda51d5>

Blumer P. (1969). Symbolic Interactionism: Perspective and Method. New Jersey, Prentice-Hall

Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm>

Burke, P. J. (2006). Contemporary social psychological theories, Stanford Social Sciences; Stanford, California

Castells M., (2016) "İletişimin Gücü," İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Chaffey, D. (2016). Global social media research summary 2016. Smart Insights: Social Media Marketing

Cohen, L. S. (2009, April 30). Is There A Difference Between Social Media And Social Networking? <http://lonscohen.com/blog/2009/04/difference-between-social-media-and-social-networking/>

Cox, J. T., & Rethman, K. M. (2011). Setting expectations: Social networking at work. Ohio Lawyer, 17-19.

Durkheim, E. (1893) The Division of Labor in Society. Macmillan: New York, New York

Ford, R. & Ravansar, H. (2017) CPD 12 Impact Skills 3 –Social Media for Academics: Research Dissemination, <http://www.staffnet.manchester.ac.uk/employment/training/personal-development/academicstaff/>

- Fromm, E. (2016). *Sahip Olmak ya da Olmak*. (A. Arıtan, çev.). İstanbul: Say Yayınları
- Gaertner, Samuel L., and John F. Dovidio (1977), "The Subtlety of White Racism, Arousal, and Helping Behavior," *Journal of Personality and Social Psychology*, 35 (10)
- Giddens, A. (2010) *Modernite ve Bireysel Kimlik, Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Çev. Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul
- Gonzales A. L. ve Hancock J. T. (2008). Identity Shift in Computer-Mediated Environments, *Media Psychology*, 11(2)
- Goofman E. (2004). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, Çev: Barış Cezar, İstanbul, Metis Yayınları
- Hantula, D. A., Kock, N., D'Arcy, J. P., & DeRosa, D. M. (2011). Media compensation theory: 73 A Darwinian perspective on adaptation to electronic communication and collaboration. *Evolutionary Psychology in the Business Sciences*. Berlin, Germany: Springer-Verlag
- Hartshorn S. (2010) 5 Differences Between Social Media and Social Networking. <http://www.socialmediatoday.com/SMC/194754>
- Hasher L., Lustig C, and Zacks R. T. (2007), "Inhibitory Mechanisms and the Control of Attention," in *Variation in Working Memory*, Andrew R. A. Conway, Christopher Jarrold, Michael J. Kane, Akira Miyake and John N. Towse, eds. New York: Oxford University Press
- Heidegger M., (2011), *Varlık ve Zaman*, çeviren: Kaan H. Ökten, 2. Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı
- Jonah B., and Milkman K.L. (2012) "What Makes Online Content Viral?" *Journal of Marketing Research*, 49 (2)
- Kumar, Ashish, Ram Bezawada, Rishika Rishika, Ramkumar Janakiraman, and P. K. Kannan (2016), "From Social to Sale: The Effects of Firm-Generated Content in Social Media on Customer Behavior," *Journal of Marketing*, 80 (1)
- Lee, Dokyun, Kartik Hosanagar, and Harikesh S. Nair (2018), "Advertising Content and Consumer Engagement on Social Media: Evidence from Facebook," *Management Science*, (published online January 18), DOI: 10.1287/mnsc.2017.2902.

- Lupien, Sonia J., Alexandra Fiocco, Nathalie Wan, Francoise Maheu, Catherine Lord, and Tania Schramek, et al. (2005), "Stress Hormones and Human Memory Function Across the Lifespan," *Psychoneuroendocrinology*, 30 (3), 225–42
- Mc Luhan M., Carson D. (2003). *The book of Probes*. Corte Madera: Ginkgo.
- Sarioğlu E.B. (2020), *Yeni Medyanın Dijital Yerlileri: Z Kuşağı*, Ed. Rezal Koç, *Dijitalleşen Evrenden Değişen Dünyaya*, 978-625-7915-56-4, Eğitim Yayınevi, İstanbul
- Sartre, Jean-Paul (2009). *Varoluşçuluk*, (Çev. Asım Bezirci), İstanbul: Say Yayınları
- Sherman, B. (2009). When the bird tweets, does anyone learn? *Chief Learning Officer*, 36-39
- Prensky, M. (2001). *Digital Natives, Digital Immigrants*. On the Horizon, MCB University Pres, Vol:9, No:5, October.
- Qiu, vd. (2015). "What does your selfie say about you?". *Computers in Human Behavior*. 52.
- Rao H., Davis F.G., Ward A. (2001), *Embeddedness, Social Identity and Mobility: Why Firms Leave the Nasdaq and Join the New York Stock Exchange*, *Administrative Science Quarterly*, 45/2
- Scott, J. (1991). *Social network analysis: A handbook*. London, UK, Sage.
- Van Dijk, J. (2016). *Ağ Toplumu*. (Ö. Sakin, çev.). İstanbul: Epsilon Yayıncılık
- Ward, K. (2018). Social networks, the 2016 US presidential election, and Kantian ethics: applying the categorical imperative to Cambridge Analytica's behavioral microtargeting. *Journal of Media Ethics*, 33(3), 133–148.
- Webster, J. G. and Wagschlag, J. J. 1985. A theory of television program choice. *Communication Research* 10

[itobiad], 2020, 9 (5): 3229/3243

**Bölge ve Bölgesel Entegrasyon Bağlamında Orta Asya
Devletleri'nin Birliği için Bir Model Önerisi**

A Model Proposal for the Union of Central Asian States in the
Context of Region and Regional Integration

Serdar YILMAZ

**Dr. Öğretim Üyesi, MSKÜ İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Bölümü**

Asst.Dr., M.S.K. Univ. Political Science and International Relations

serdaryilmaz@mu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-3400-3392

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 13.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 25.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 25.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Yılmaz, S . (2020). A Model Proposal for the Union of Central Asian States in the Context of Region and Regional Integration . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3229-3243 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/768896>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Bölge ve Bölgesel Entegrasyon Bağlamında Orta Asya Devletleri'nin Birliği için Bir Model Önerisi

Öz

Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan, 20. yüzyılın sonlarına doğru ortak çıkarlarını ve egemenliklerini korumak gibi nedenlerden dolayı çeşitli bölgesel işbirliklerinin içinde olmuşlardır. Sözü geçen ülkelerin liderlerinin yıllar itibariyle daha sıkı politika koordinasyonu yapmaları ve daha gelişmiş, hukuk temelli ve yapısal bir bütünleşme için uğraşmalarından dolayı 21. yüzyılda da bölgesel bütünleşme konusunun popüler olmaya devam edeceği görülmektedir. Ancak, Orta Asya devletleri bölgesel bir birlik kurma anlayış ve beklentisine sahip olmalarına rağmen şimdiye kadar pratik ve somut sonuçları olan bir birlik kuramadılar. Bu nedenle bu makalenin amacı, öncelikli olarak bölge perspektifi ile Orta Asya devletleri arasındaki bütünleşme süreçlerini analiz etmek, akabinde faydalı bir rehber olma ihtimalinden dolayı Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) modelini Orta Asya devletlerine sunmaktır. Orta Asya devletleri bölgesel bir entegrasyon kurmak için coğrafi, dilsel, tarihi, kültürel ve ekonomik bağlara sahiptirler. Bu çalışma şunu iddia etmektedir: Özellikle coğrafi ve kültürel özellikleri göz önünde bulundurulduğu takdirde, ASEAN tecrübesi Orta Asya'da bir birlik kurulması için bir örnek olabilir. Bunların dışında, Orta Asya devletlerinin ASEAN ülkeleriyle benzer ekonomik, sınır, su, askeri çatışma ve etnik sorunlar yaşamaları da çalışmanın iddiasını güçlendirmektedir. Bu bağlamda, açıklığa kavuşturulması gereken üç husus vardır: Birincisi, bölge kavramının anlamı, ikincisi, Orta Asya devletlerinin henüz sürdürülebilir bir bölgesel birlik oluşturamama nedenleri ve son olarak ASEAN bütünleşme modelinin neden uygun olduğu hususlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Bölge, Orta Asya, Entegrasyon Girişimleri, ASEAN Modeli.

A Model Proposal for the Union of Central Asian States in the Context of Region and Regional Integration

Abstract

Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Tajikistan have attempted to participate in regional cooperations to serve a variety of purposes of securing their common interest and preserving their new sovereignty in the late 20th century. Establishing regional integration for these states seems popular to continue in the twenty-first century as the

leaders of these republics are coordinating policies more frequently and thriving to search ways to consolidate a more developed, law-based and structured regional union. However, although they had already had the understanding and expectation to establish a regional union, they could not establish one which may hitherto bring about practical results and concrete outcomes. Thus, the aim of this article is first to analyze the integration process of Central Asian countries with a regional perspective, and then to propose a model of Association of the Southeast Asian Nations (ASEAN) to these countries as it may offer useful guidance for them. Central Asia states have geographic, linguistic, historical, cultural and economic affinities for regional integration. The study claims that though limited similarities, the ASEAN experience can be as an example for the Central Asia region due to the components of especially geographical affinity and cultural convergence. Not only the aforementioned components but also having similar issues of economic depression, boundary and water problems, armed conflicts and unresolved interethnic matters with Southeast Asian countries may be examples for strengthening the study's claim. In this article, there are three themes to be elucidated: first, the meaning of region concept, second, the reasons why these republics have not yet established a sustainable regional union, and finally why the ASEAN integration model is appropriate.

Keywords: Region, Central Asia, Integration Attempts, ASEAN Model.

Introduction

By its nature, Central Asia is a landlocked region in the world. It consists five republics which are Kazakhstan, Krygyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Tajikistan, and extended from the Caspian Sea to western China. As it is seen the Central Asia region has been conceptualized in many ways. The reason for this is that some may regard the region as pre-given or natural and some (especially Peter J. Katzenstein) may take it as a socially constructed and politically contested (Katzenstein, 1997: 7). For Kupchan (1997), if countries share a communal identity then they comprise a region that is generally defined as a group of states located in the same geographically specified area. Not only proximity but also cultural, economic, linguistic or political ties have been shared by the members of a region (Mansfiel and Milner, 1999: 590-591). Anderson and Norheim (1993: 26) also note that culture, language and religion play a role in forming a region.

LeRoy Bennett (1995: 230) looks at the concept of the region from the perspective of regional organizations as he describes those organizations as they are bound by a common set of objectives. These objectives are based on geographical, cultural, social, political or economic ties among countries in a

region. In other words, for regional integration in Central Asia, it might be appropriate to search for these objectives.

As the Central Asian states have several significant advantages, all of the aforementioned objectives are fully applicable to establish a successful union in the region. For instance, the region's geographical location which is an intersection between Asia and Europe, its huge underground and upper ground natural resources, the young and educated population who are not indifferent to regional and global issues are the region's key assets. Geographical proximity, historical experiences, linguistic, religious and cultural affinities, political and economic similarities are complimentary within the Central Asian countries (Kembayev, 2006: 969).

Before asking what Central Asian countries did for establishing a possible union in the region, Kazakhstan's former President Nursultan Nazarbayev reflected his message regarding the benefits of integration by giving the European Union and the Asian Tigers as examples. He stated that there were many reasons for these five countries to create such a union within the Central Asia region. Nursultan N a z a r b a y e v (AKORDA, 2005) stated that their independence was a chance to restore the economic significance of the region as the five countries were developing their transit infrastructure system. They were also emerging as a global major supplier of commodities, including oil, gas, iron ore and agricultural products. Nazarbayev said that

“We have a choice between remaining the supplier of raw materials to the global markets and wait patiently for the emergence of the next imperial master or to pursue genuine economic integration of the Central Asian region. I choose the latter. Further regional integration will lead to stability, regional progress, and economic, military and political independence. This is the only way for our region to earn respect in the world”

He believed that regional integration will advance the interests of all the common folks that live in Central Asia as these five countries share economic interest, cultural heritage, language, religion, and environmental challenges, and face common external threats. Nazarbayev further expressed that Central Asian states should direct their efforts toward a closer economic integration, a common market and a single currency.

The study will try to find answers to these questions. What did Central Asian countries do for establishing a possible union in the region? What kind of difficulties did they face? Did they understand the necessity of directing their efforts towards a closer regional integration? Have they become successful? If not, What are the reasons? Can ASEAN be an example for the Central Asian states for establishing a union in the region?

Methodology

This study has adhered to a qualitative research design that will apply data collection and analysis to find answers to the research questions as the basis for qualitative research is to gain a holistic understanding of the subject. The overall topic is located at the interface between regional integration research and a model suggestion for the Central Asian countries. Since integration is among the theoretical objects, the application of the comparative method between Central Asia and ASEAN countries will be in the foreground. That means that to analyze the positions of Central Asian states concerning a potential establishment of regional integration like ASEAN, case selection will follow a systematic control of the variable that is set up by the research interest.

What Did Central Asian Countries Do to Establishing a Union in Central Asia?

After the Soviet Union, five Central Asian states realized that acting alone in the region would pose a threat to their security and independence and thus, these states adopted the Alma-Ata Declaration on December 21, 1991 (CIS.LEGISLATION, 1991) to become the member of Commonwealth of Independent States (CIS). In fact, Central Asian states with the same culture, language, and religion have made several cooperation attempts both to take advantage of the similarities and fill the post-Soviet power gap and overcome possible instabilities.

For instance, the Central Asian states came together in Ashgabat-Turkmenistan, on December 12, 1991, and made a statement stating that they would establish a Central Asian common market (Uslu, 2010: 230). The main reason for this movement in that period was to take part in the CIS and to prevent the Slavic countries from excluding these five states when establishing political and economic organizations (Gammer, 2000: 131). After these five countries became a member of the CIS, they continued their efforts to establish an economic union that would be valid among themselves. In January 1994, Kyrgyzstan announced that she would join Kazakhstan and Uzbekistan after they signed bilateral agreements to establish a common market and customs union. Thus, these three states established the Central Asian Union (CAU) to ensure the free movement of goods, capital, services and labor (Bohr, 2004: 486). Although these three states established the Central Asian Cooperation and Development Bank to achieve a more functional financial order, Uzbekistan has made its own way as she was not as eager as Kazakhstan and Kyrgyzstan and thus this initiative remained dysfunctional (Gren, 2001: 1156).

Central Asian states formed a Council of Defence Ministers in the last months of 1995, both within the framework of the coordination of military defense facilities and the Partnership for Peace Programme with NATO. In 1996, the CAU states established a military unit called the Central Asia

Battalion with the support of the United Nations (UN) and the American Central Command to strengthen the relationship between the country's armies, prevent terrorist attacks that may spread to the region, maintain peace and provide crisis management (Macfarlane, 2004: 452). This battalion was not activated as certain points were missing. For example, there was no common perception of threat among CAU states, and these states had a problem of trust towards each other. This lack of trust prevented joint military exercises in particular (Allison, 2004: 467-474). Also, another reason for preventing regional co-operation was regional leaders' engagement in the post-independence nation-state process and had a lack of trust in one another (Bohr, 2004: 495).

CAU states invited Tajikistan into the CAU and then the name was renamed as the Central Asian Economic Union (CAEU) in 1998. After increasing opposition and actions of terrorist groups from this period, the members of the CAEU introduced new cooperation in the political and economic field to eliminate these threats. But there was considerable disagreement, particularly over who should take action against the militants, and no CAEU state took the responsibility accordingly (Uslu, 2010: 233). CAEU states achieved no goals, even in the economic sphere, let alone in the security sphere. Neither the common currency nor the common export, common market and customs tariffs were achieved (Schneider, 2004: 19). When bombs were blasted in Taşkent by the Islamic Movement of Uzbekistan that broadcasted a declaration of jihad and asked for the resignation of the Uzbek leader Islam Karimov in 1999, the integration process severely deteriorated. Due to national security threats, Central Asian leaders responded by raising barriers to regional cross-border integrations (Kembayev, 2006: 974).

In 2001, CAEU states changed their name to the Central Asian Cooperation Organization (CACO) with Taskent Declaration. Unlike the previous cooperation initiatives, they demonstrated a common will to cooperate on economic integration, water, energy, human and drug trafficking and organized crime. The CACO Treaty put forward the following purposes:

“(1) Cooperation in the political, economic, technical, environmental, cultural-humanitarian spheres; (2) Prevention of threats to the independence, sovereignty and territorial integrity; (3) Creation of the joint infrastructure of the transport and energy network systems; (4) Cooperation in the field of the tariff politics; (5) Coordination in the field of rational and mutually advantageous use of water resources; and (6) Contributing to the growth of the spiritual potential of the peoples through culture, science, education, sports and tourism.” (Kembayev, 2006: 974-975).

However, these states did not strive to eliminate even partially trade tariffs, nor increase the rates of trade among the member states. They emphasized their different national interests more than their cooperation, and therefore pursued policies restricting and prohibiting trade. The CACO Treaty largely

reiterated the CAEU's institutional structure and the CACO members could not establish effective cooperation (Bohr, 2004: 486-493). Uzbekistan invited Russia to become a member of CACO in 2004. After the acceptance of the invitation by Russia, CACO was dissolved by merging with the Russian project of the Eurasian Economic Community (EurAsEC) on October 6, 2005 (Purtaş, 2008: 42).

Another factor that made the cooperation attempts unsuccessful and ineffective was the personalization of the regional regimes by the ruling elites. In other words, the interests of the state and the policies to be followed have been determined within the framework of the personal relations of the ruling leaders (Uslu, 2010: 251-253).

The drawbacks of the failure of Central Asian states to establish a full and effective union among themselves were voiced loudly by Kazakh leader Nursultan Nazarbayev in 2005. Since these states have established strong trade relations with major global actors, turned their faces to the West at once, and strengthen their commercial and political relations with new actors, they have not needed much of a unity issue in Central Asia (Pirinçi, 2008: 224).

Nazarbayev, who knew that Central Asian states could only exist together strongly, put forward the idea of Central Asian States Union (CASU) in his address to the nation on 18 February 2005. He declared that "Regional integration will advance the interests of all the common folk that live in Central Asia. I propose therefore to create a Union of Central Asian States." (AKORDA, 2005). CASU first included Kazakhstan, Uzbekistan and Kyrgyzstan, but later Tajikistan and Turkmenistan. Although it was warmly welcomed by Uzbekistan and Kyrgyzstan, Kazakhstan was expected to take concrete steps and take initiative on this proposal where Turkmenistan remained neutral and Tajikistan looked cautious (Yüce and Kalkan, 2007: 10).

Moreover, there is the idea that a union to be established in Central Asia will suppress national identities and leave national identities dysfunctional. The CASU idea remains only an idea for the time being for reasons such as Tajikistan's cautious view of the Union due to her linguistic diversity, Turkmenistan's spreading propaganda that she would lose her commercial wealth if she became a member of the Union and regional leaders' problem of trust and sincerity and their skepticism about relations (Yüce and Kalkan, 2007: 12-17).

During the CACO summit in October 2005 in St. Petersburg, the CACO members disbanded their organization after Uzbekistan applied for the membership of the EurAsEC. Due to many aforementioned issues among the Central Asian states, EurAsEC provided a new impetus and this new organization became a feasible integration project in the post-Soviet area (Kembayev, 2006: 980).

The only initiative that the five Central Asian states cooperate with was the issue of nuclear weapons. These states proposed a "Central Asian Nuclear Weapons Free Zone Agreement" in a statement issued in Almaty in February 1997, demanding that the region would be completely free of nuclear weapons and that China and Russia provide them with security guarantees (Allison, 2004: 474-475). In 2002, this proposal was drafted into the treaty and five states eventually signed the Central Asia Nuclear Weapons Free Zone Agreement on 8 September 2006. With the treaty, entered into force in 2009, important decisions were taken as prohibiting the sale, stockpiling and production of any kind of nuclear explosives, preventing the risk of nuclear terrorism and the smuggling of nuclear equipment in the region (İbragimova, 2015).

After more than a decade-long break in regional summits of Central Asian states, in March 2018, the leaders of the Central Asian states came together in Astana to re-launch their integration activity. They called this meeting a "consultative meeting" and announced that a second meeting would take place in March 2019 in Tashkent. The event was regarded as a revitalization of the regional integration process and a cautious step toward solving regional problems. Uzbekistan's President Shavkat Mirziyoev even offered to hold regular meetings every year in March on the eve of the Navruz celebration, but due to the reluctance of Central Asian leaders, they did not attend the rescheduled meeting in 2019 (Tolipov, 2019).

Investigation of ASEAN Model

The ASEAN was officially formed in Bangkok, Thailand on August 8, 1967, with the signing of the ASEAN Declaration by the founding members, namely Malaysia, Philippines, Indonesia, Thailand and Singapore. Today there are ten members. Brunei Darussalam joined on 7 January 1983. Vietnam became a member on 23 July 1995. Lao People's Democratic Republic and Myanmar joined on 23 July 1997. Lastly, Cambodia joined on 30 April 1999. The aims and purposes of the ASEAN are:

1. To accelerate the economic growth, social progress and cultural development in the region through the spirit of equality and partnership;
2. To promote regional peace and stability through abiding respect for justice and the rule of law;
3. To promote active collaboration and mutual assistance on matters of common interest in the economic, social, cultural, technical, scientific and administrative fields;
4. To provide assistance to each other in the form of training and research facilities in the educational, professional, technical and administrative spheres;

5. To collaborate more effectively for the greater utilization of their agriculture and industries, the expansion of their trade, the improvement of their transportation and communications facilities and the raising of the living standards of their peoples;

6. To maintain close and beneficial cooperation with existing international and regional organizations with similar aims and purposes." (Bangkok Declaration, 1967).

In relations of ASEAN countries with each other, they adopted fundamental principles to promote peace, friendship and cooperation among the peoples for solidarity and closer relationship. Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia (TAC) of 1976 puts forward that ASEAN countries have "mutual respect for the independence, sovereignty, equality, territorial integrity, and national identity of all nations; the right of every state to lead its national existence free from external interference, subversion or coercion; non-interference in the internal affairs of one another; settlement of differences or disputes by peaceful manner; renunciation of the threat or use of force; and effective cooperation among themselves." (ASEAN, 1976).

ASEAN has gradually over the years been institutionally developed. For instance, the ASEAN Economic Community was established in 2015 to "transform ASEAN into a region with free movement of goods, services, investment, skilled labor, and freer flow of capital." (Cornell and Starr, 2018: 43). The heads of the ASEAN member participate twice a year in ASEAN meetings. The heads of the ASEAN member participate twice a year in ASEAN meetings. As the ASEAN Framework Agreement on Visa Exemption highlights that people of ASEAN members enter other ASEAN countries without a visa for 14 to 30 days (ASEAN, 2020). ASEAN countries apply zero to five percent common tariffs for the majority of goods that have been sold among the members (ASEAN, 2020).

In Southeast Asia, ASEAN has achievements as it remains an effective functioning entity. Moreover, the region has been peaceful since the mid-1980s albeit diversity and past political conflict. It does not mean that there is no border problem as maritime territorial claims continue due to the South China Sea which demonstrates that ASEAN was born as a political-security pact in the first place and then the economy has become the agenda of all the members (Menon and Lee, 2019: 8). ASEAN adopted a "Zone of Peace, Freedom, and Neutrality Agreement in 1971 and declared that ASEAN was going to be "free from any form or manner of interference by outside powers." (ASEAN, 1971). Although the Treaty was adopted in 1971, came into force in 1997 and prohibited the utilization, production, transportation, preservation, experimenting, or removal of nuclear weapons in ASEAN members (ASEAN, 2020).

Rapid economic development and rising living standards have been another achievement of ASEAN. According to Menon and Lee (2019: 7), it can be arguable how much ASEAN as an institution has helped for economic development and rising living standards, however, "it is undeniable that the region's leaders' determination to forge more harmonious relations has helped facilitate this rapid economic development." Cornell and Starr (2018: 47) also express that ASEAN members have dialogues with foreign countries as a single unit and do not prefer an individual one. "This effectively prevents outside powers from playing one ASEAN state off against another."

There is one more important factor for the ASEAN's successful achievement of maintaining regional peace and stability and raising economic development. The name of that factor is called the ASEAN Way. It is a decision-making process that consists of the principles of non-interference, non-use of force, quiet diplomacy and consensus approach. This approach puts emphasis on members' equality, respecting each other, the significance of cooperation and producing peace under any circumstances. While the ASEAN Way's non-interference principle is based on cooperation and good relations with the neighboring countries, it protects each ASEAN member from other countries involving in their domestic affairs (Tekunan, 2017: 144-145).

Results

The debate of globalism versus regionalism has made the concept of the region an indispensable role in effecting the new world order after the dissolution of the Soviet Union. Regional organizations have especially been regarded as a guaranteed way to protect sovereignty and stability in the Central Asia region. However, Central Asian countries have not yet become successful to establish a sustainable regional union. As it is purposed in this article, If we compare the ASEAN countries with Central Asian ones, the Central Asian states have more chances to create an effective regional union. They have much more in common than do the ASEAN states as they diverge fundamentally in languages, ethnicity, and religious traditions. Whereas in Central Asia, historical experiences, linguistic, religious and cultural affinities, political and economic similarities are complimentary within the countries.

Table 1: Intra- and extra-ASEAN Export Trade, 2017

Country			Extra-ASEAN exports		Total exports (US\$million)
	Value (US\$million)	% Share to total exports	Value (US\$million)	% Share to total exports	
Brunei Darussalam	1.239	19,5	5.114	80,5	6.354
Cambodia	819	9,3	8.019	90,7	8.839
Indonesia	33.577	22,3	116.789	77,7	150.366
Lao PDR	2.646	71,2	1.068	28,8	3.714
Malaysia	56.169	28,2	142.989	71,8	199.158
Myanmar	4.444	36,4	7.754	63,6	12.197
Philippines	8.537	14,6	50.112	85,4	58.648
Singapore	118.271	32,3	248.073	67,7	366.344
Thailand	61.926	28,9	152.470	71,1	214.396
Viet Nam	18.064	11,1	143.950	88,9	162.014
ASEAN	305.693	25,9	876.338	74,1	1.182.031

Source: ASEAN Secretariat, https://asean.org/?static_post=external-trade-statistics-3 (01.10.2020)

Table 2: Intra- and extra-ASEAN Import Trade, 2017

Country	Intra-ASEAN imports		Extra-ASEAN imports		Total imports (US\$million)
	Value (US\$million)	% Share to total imports	Value (US\$million)	% Share to total imports	
Brunei Darussalam	1.405	43,4	1.833	56,6	3.238
Cambodia	3.643	33,6	7.195	66,4	10.838
Indonesia	30.033	21,0	112.662	79,0	142.695
Lao PDR	1.710	56,1	1.339	43,9	3.049
Malaysia	46.679	26,5	129.332	73,5	176.011
Myanmar	7.023	41,5	9.884	58,5	16.907
Philippines	17.064	24,3	53.231	75,7	70.295
Singapore	63.779	21,5	232.986	78,5	296.765
Thailand	42.895	21,2	159.856	78,8	202.751
Viet Nam	23.827	14,4	141.902	85,6	165.730
ASEAN	238.059	21,9	850.220	78,1	1.088.279

Source: ASEAN Secretariat, https://asean.org/?static_post=external-trade-statistics-3 (01.10.2020)

ASEAN members are especially strong in import-export numbers as they prioritize to buy and sell items from each other and to each other. The members thrive to accelerate economic growth and promote active collaboration and mutual assistance on matters of common interest in especially the economic fields. For that, Central Asian states should take the example of the Association of the Southeast Asian Nations as it may offer useful guidance in this case. ASEAN countries do not interfere with each other's internal affairs, follow the ASEAN Way of non-interference, non-use of force, quiet diplomacy and consensus approach. They peacefully solve their problems, carry out free movement of skilled labor, investment, good and services, have loyalty to each other, and more importantly act as a unit

against external powers. Besides these, ASEAN countries show a solid interdependence to keep external powers away from provoking the members against one another. ASEAN type of regional organization among the Central Asian countries may create a link between intentions and practical action as ASEAN has already established an effective and permanent institutional structure in Southeast Asia.

Another reason why the Central Asian states should take the ASEAN as an example is the similarities of their aims. Since the end of the Soviet period in 1991, Central Asian countries have always aimed to prevent both boundaries, water, interethnic conflicts from developing into armed conflict among themselves. They have also tried to built regional union processes to bring economic and security prosperity and to prevent the external powers from using them against each other. Since its founding in 1967, ASEAN countries have also had the same basic aims as above.

Conclusion

Establishing a sustainable regional union in Central Asia has shown that regional integration processes in this region have been constructed, deconstructed and reconstructed through interactions between the region's leaders in response to pursue their commonly held goals. The reasons behind the formation of regional integration in Central Asia are driven by a variety of the same reasons as in ASEAN. These reasons include consolidation of peace, security, stability and economic considerations. Speaking with one voice internally and rising Central Asian countries' bargaining power against external powers by securing commitment on a regional basis.

Central Asia region has historical, geographic, linguistic, cultural and economic affinities for regional integration. Though limited similarities, the ASEAN experience can be as an example for the Central Asia region due to the aforementioned components of especially geographical affinity and cultural convergence. Central Asian countries have faced similar issues of economic depression, boundary and water problems, armed conflicts, unresolved interethnic matters and being the center of the struggle of interest of the global powers as the Southeast Asian countries. Hence, It should not immediately be expected from Central Asian countries to establish a union like ASEAN as the preparation of favorable conditions for ASEAN countries took several decades.

The importance of geographic proximity, cultural and economic affinities, energy and economic potentials of the Central Asian countries both in the region and in the world provide a basis for integration among them. Although the study has demonstrated that common concerns of the Central Asian countries lead to regional convergence, the leaders of the region must believe that they can establish a commonality that must be law-based and

associated with tangible structures as in ASEAN. Hence, the study claims that Central Asia countries can be integrated as ASEAN. ASEAN countries were successful in establishing a sustainable regional union, and now it's time for Central Asian states to write a success story.

Reference

Address of the President of the Republic of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, to the People of Kazakhstan, *AKORDA*, February 18, 2005, http://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/address-of-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-to-the-people-of-kazakhstan-february-18-2005 (25.06.2020).

Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States, *CIS.LEGISLATION*, December 8, 1991, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=3917> (06.06.2020).

Allison, R. (2004). "Regionalism, Regional Structure and Regional Management in Central Asia", *International Organisation*, Vol: 80, No: 3, pp. 467-474.

Anderson, K. and Norheim, H. (1993). History, Geography, and Regional Economic Integration. In *Regional Integration and the Global Trading System*, (Ed). Kym Anderson and Richard Blackhurst, London: Harvester Wheatsheaf.

ASEAN Framework Agreement on Visa Exemption, *ASEAN*, <http://agreement.asean.org/media/download/20160831072909.pdf>. (02.07.2020).

Bennett, A. L. (1995). *International Organizations: Principles and Issues*, New Jersey, Prentice Hall.

Bohr, A. (2004). "Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order", *International Affairs*, vol: 80, No: 3, pp. 485-502.

Cornell E. S. and Starr, F. (2018). *Modernization and Regional Cooperation in Central Asia: A New Spring?* Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, Washington D.C.

Gammer, M. (2000). "Post-Soviet Central Asia and Post-Colonial Francophone Africa: Some Associations", *Middle Eastern Studies*, Vol: 36, No: 2, pp. 124-149.

Gren, J. D. (2001). "Regional Cooperation Policies in Central Asia", *Journal of International Development*, Vol: 13, pp. 1151-1164.

Ibragimova, G. (2015). "Central Asian Nuclear Weapon Free Zone: Greater Security for the Region?", *Russian International Affairs Council*, 24.07.

- <http://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/central-asian-nuclear-weapon-free-zone-greater-security-for/> (accessed on 06.01.2018).
- Katzenstein, J. P. (1997). Introduction: Asian Regionalism in Comparative Perspective. In *Network Power: Japan and Asia*, (Ed). Peter J. Katzenstein and Takashi Shiraishi, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Kembayev, Z. (2006). "Legal Aspects of Regional Integration in Central Asia", *SSRN Electronic Journal of International Law*, 66(4), pp. 967-983.
- Kupchan, A. C. (1997). Regionalizing Europe's Security: The Case for a New Mitteleuropa. In *The Political Economy of Regionalism*, (Ed). Edward D. Mansfeld and Helen V. Milner, New York: Columbia University Press.
- Macfarlane, N. (2004). "The United States and Regionalism in Central Asia", *International Affairs*, Vol: 80, No: 3, pp. 447-461.
- Mansfield, D. E. and Milner, V. H. (1999). "The New Wave of Regionalism", *International Organization*. 53(3), Summer, pp. 589-627.
- Menon, J. and Lee, C. (2019). *The Evolution of ASEAN: an Overview*, (Ed). AN EVOLVING ASEAN VISION AND REALITY, Jayant Menon and Cassey Lee, Asian Development Bank, Manila.
- Pirinççi, F. (2008). "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ocak-Mart, 63(1), pp. 207-235.
- Purtaş, F. (2008). "Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri", *Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası (Der)*, M. Turgut Demirtepe, USAK Yayınları, Ankara.
- Schneider, W. (2004). "Regional Cooperation in Central Asia: Vision and Reality", *International Relations and Geopolicy*, No: 2, 2004, p. 19.
- Tekunan, S. (2014). "The Asean Way: The Way To Regional Peace?", *JURNAL HUBUNGAN INTERNASIONAL*, VOL. 3 NO. 2, October, pp. 142-148.
- The ASEAN Declaration (Bangkok Declaration) Bangkok, 8 August 1967, *ASEAN*, <https://asean.org/the-asean-declaration-bangkok-declaration-bangkok-8-august-1967/> (01.07.2020).
- The ASEAN Free Trade Area, *ASEAN*, <https://asean.org/asean-economic-community/aseanfree-trade-area-afta-council/> (05.07.2020).
- Tolipov, F. (2019) Tolipov, Central Asia: Delayed Consultations, Suspended Integration, the CACI Analyst, 2 July, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13578-central-asia-delayed-consultations-suspended-integration.html> (accessed on 28.06.2020).

A Model Proposal for the Union of Central Asian States in the Context of Region and Regional Integration

---

Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone, *ASEAN*, https://asean.org/?static_post=treaty-on-the-southeast-asia-nuclear-weapon-free-zone (06.07.2020).

Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia Indonesia, 24 February 1976, *ASEAN*, <https://asean.org/treaty-amity-cooperation-southeast-asia-indonesia-24-february-1976/> (01.07.2020).

Uslu, N. (2010). Orta Asya Ülkeleri Arasında İşbirliği ve Örgütlenme Çabaları, (Der) Tayyar Arı, Orta Asya ve Kafkasya, MKM Yayıncılık, Bursa.

Yüce, M. and Kalkan, İ. (2007). "Ortalık Asya Devletler Birliği Fikrinin Tarihsel Gelişimi ve İkinci Türkistan Forumu", *Akademik Bakış*, Sayı: 1, Ocak, pp. 1-19.

Zone of Peace, Freedom and Neutrality Declaration, *ASEAN*, <http://www.icnl.org/research/library/files/Transnational/zone.pdf> (06.07.2020).

[itobiad], 2020, 9 (5): 3244/3263

The Effect of Interest Rate Corridor on Turkish Financial Markets

Faiz Koridoru Uygulamasının Türkiye Finansal Piyasaları Üzerindeki Etkisi

Musa BAYIR

Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İİBF
Assist. Prof., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences

musa.bayir@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-6877-4032

Nida ABDİOĞLU

Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İİBF
Assoc. Prof., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences

nidaabdioglu@yahoo.com

Orcid ID: 0000-0002-8498-9893

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 02.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 26.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 26.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Bayır, M , Abdioğlu, N . (2020). The Effect of Interest Rate Corridor on Turkish Financial Markets . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3244-3263 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/747107>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Faiz Koridoru Uygulamasının Türkiye Finansal Piyasaları Üzerindeki Etkisi

Öz

2008 finansal krizinin önce ABD ekonomisinde, ardından küresel ekonomide önemli sonuçları olmuştur. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülke merkez bankalarının para politikası uygulamalarında önemli bir değişim ortaya çıkarmıştır. Amerikan Merkez Bankası bu uygulamalara başvuran ilk para otoritesi olmuştur. Geleneksel olmayan para politikası olarak isimlendirilen bu uygulamalarla olağanüstü miktarda devlet tahvili ve mortgage teminatl varlık alımı (mortgage-backed securities) yapılmıştır. Bunun bir sonucu olarak, küresel likidite düzeyi artmıştır. Böylece, Türkiye'deki finans kurumlarının yabancı likiditeye erişim olanakları ve ülkeye yabancı sermaye girişleri artmıştır. 2010 yılında, mevcut gelişmelerin bir gerekliliği olarak hem fiyat istikrarını hem de finansal istikrarı birlikte gözetilen politika araçlarının tasarlandığı ifade edilebilir. Bu politika araçları, varlık ve kredi piyasasında yabancı sermaye dalgalanmaları sonucunda oluşabilecek riskleri önlemeyi amaçlamaktadır. Asimetrik faiz koridoru uygulaması bu süreçte uygulanan politika araçlarından biridir. Bu nedenle söz konusu politika aracı Merkez Bankası'nın finansal istikrar hedefi için önemlidir. TCMB bu politika aracıyla politika faiz oranını değiştirmeden kredi ve mevduat işlemlerini etkileme imkânı elde etmektedir. Böylece, aynı anda hem spekülasyon sermaye girişleri hem de kredi piyasaları üzerinde etki oluşturma amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, 2010:5-2018:5 yılları arasında uygulanan faiz koridorunun finansal piyasalardaki etkisi incelenmiştir. Koridorun üst sınırı, koridorun alt sınırı, BİST100, gecelik repo faizi ve dolar/ TL kuru çalışmada kullanılan değişkenlerdir. Analiz metodu olarak VAR tercih edilmiş ve analizler aylık frekansta veri ile gerçekleştirilmiştir. Ampirik sonuçlara göre, koridor alt sınırı gecelik repo faizini pozitif yönde, BİST100 endeksini negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca koridor üst sınırının çalışmada kullanılan değişkenler üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Faiz koridoru, Borsa İstanbul, VAR, Para politikası, TCMB

The Effect of Interest Rate Corridor on Turkish Financial Markets

Abstract

The 2008 financial crisis had important consequences first in the US economy and then in the global economy. This has caused a significant change especially in the monetary policy practices of developing country central banks. The American Central Bank was the first monetary authority to apply for these practices. With these applications called as non-traditional

monetary policy, an extraordinary amount of government bonds and mortgage-backed securities were made. As a result, the global liquidity level increased. Thus, foreign financial institutions having access to liquidity facilities and foreign capital inflows into the country has increased in Turkey. In 2010, as a necessity of the current developments, policy tools that monitor both price stability and financial stability were designed. These policy tools aimed to prevent the risks that might occur in asset and credit markets as a result of fluctuations in foreign capital movements. The asymmetric interest rate corridor is one of the policy tools that has been implied in this period. Therefore, this policy tool is important for the financial stability target of the Central Bank. With this policy tool, the CBRT has the opportunity to influence loan and deposit transactions without changing the policy interest rate. Thus, it is aimed to have an impact on both speculative capital inflows and credit markets at the same time. Accordingly, this study aims to investigate the effect of the asymmetric interest rate corridor, which is implied between 2010:5-2018:5, on financial markets. The upper limit of the corridor, the lower limit of the corridor, BIST100, the overnight repo rate, and the dollar / TL exchange rate are the variables considered in the empirical analyses. VAR is preferred as the analysis method and the analysis is carried out with data at monthly frequency. According to empirical results, the lower corridor positively affects the overnight repo rate and it affects the BIST100 index negatively. In addition, it is seen that the upper limit of the corridor has no effect on the variables used in the study.

Keywords: Interest rate corridor, Borsa Istanbul, VAR, Monetary policy, CBRT

Introduction

The financial crisis that emerged in the US economy in 2008 had important consequences. The unfavourable developments in the US financial markets also affected the real economic markets negatively. The economic crisis in the US economy rapidly spread to other countries and become a global economic crisis. In this period, important changes were made in the monetary policies of developed and developing countries and some implementations were applied which was resulted in extraordinary monetary expansion. Firstly, the conventional interest rate policy was tried to retain near zero. Since the expected impact was not obtained, some central banks made extraordinary monetary expansions by using unconventional policy tools such as the Federal Reserve (in December 2007), European Central Bank (in October 2008), The Bank of Japan (in December 2008) and Bank of England (in March 2009). Although there was a monetary expansion

in the developed countries, international investors tended towards developing countries because of the increased global risk appetite. Some economic negotiations, such as unprovided recovery in financial markets, the debt crisis in some Euro area countries and recession in the Japanese economy, caused the increases in the applications of expansionary monetary policies. In addition, the global risk level was not decreased to the expected level. As a result, important fluctuations were seen in foreign capital movements in developing countries. These fluctuations affected the economic and financial situations of these countries. Central banks of developing countries, aiming to obtain price stability, were obliged to consider possible risks in their operations. In this process, central banks diversified their policy tools importantly by applying conventional interest rate policy with macroprudential policy tools. These new monetary policy tools aimed to prevent the risks that might occur in asset and credit markets because of fluctuations in foreign capital movements. These policy tools also aimed to stabilize the negative effects of external shocks.

After the 2008 financial crisis, conventional monetary policy was applied in Turkey to remove possible contractionary pressure. In 2010, extraordinary liquidity abundance occurred in global financial markets because of the monetary policy applications in developed countries. In the same period, the high level of short-term foreign capital inflow was seen in Turkey. The reasons behind this are the high growth rate in the Turkish economy, increased grade of credit rating agencies, fiscal discipline, and political stability in Turkey. Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) designed a new policy process in line with the economic conjuncture and announced its new policy in April 2010 as an exit strategy. This process can be summarised as the determination of a policy format which considers financial stability (CBRT, 2010, p. 11). Thus, the next period strategy of CBRT is to consider the increased financial risks in the economy. The policy tools concerning with the determined strategy were expanded as required reserves, reserve option mechanism and asymmetric interest rate corridor. Reserve requirement policy is one of the classical monetary policy tools that Central Banks use to regulate liquidity levels in the market. In this period, financial stability was aimed to be ensured with several reserve requirement implementations for foreign exchange and gold (Vural, 2013, 67-68). The reserve option mechanism provides banks to keep a certain percentage of their Turkish lira required reserves in foreign currency. The reserve options mechanism which was used during this period was aimed to achieve financial stability (Alper et al., 2012, 2). This study focuses on the asymmetric interest rate corridor which is among these policy tools.

In this study, the impact of asymmetric interest rate corridor on financial markets is investigated by considering its aim on foreign capital inflows. The main aim of the implementation of asymmetric interest rate corridor is to prevent risks which might affect financial stability by affecting the maturity of foreign capital inflows with liquidity management. Thus, the strength of

the economy can be increased against fragility that might proceed from external balance, credit expansion, and capital movements (Kara, 2012, p. 5).

Interest Rate Corridor and Asymmetric Interest Rate Corridor Policy of CBRT

An increase in interest rate volatility is seen when financial fluctuations occur. In these periods, central banks should hold interest rates near policy interest rates and the bank should ensure smoothing of the return curve. In line with this goal, related literature considers different reserve policies and interest rate corridor implications (Whitesell, 2006, p. 1193). Among these implications, the interest rate corridor depends on the reserve management model under uncertainty created by Poole (1968). In the next periods, Woodford (2000) and Whitesell (2006) made an important contribution to the theoretical basis of the interest rate corridor. The interest rate corridor system considers the overnight credit allocation ratio offered by central banks in return for assurances and interest rates obtained from banks with keeping their deposits in central banks' balances in overnight maturities. The lending rate of interest should be determined above the policy rate of interest and liquidity is provided to banks at overnight maturity with this lending rate of interest. On the other hand, the borrowing rate of central banks should be below the policy rate of interest and it should ensure banks evaluate their excess reserves. The policy rate of interest is between these two rates of interest. The limit determined with lending and borrowing rate of interest around the policy rate of interest is named as interest rate corridor. Lending and borrowing rate of interests, explained around conventional monetary policies, ensure consistency of interest rate corridor automatically before the 2010 policy strategy. However, to evaluate the interest rate corridor as a policy tool, the corridor should be adjusted around certain aims (Berentsen *et al.*, 2008, p. 1070).

Monetary authorities have the opportunity to affect credit and deposits transactions using the interest rate corridor. In this case, they do not use any open market operation or do not change the policy interest rate. Thereby generated expansionary and contractionary effects equalize market interest rates to policy interest rates and thus instability in market interest rates is limited (Whitesell, 2006, p. 1183). The impact of the interest rate corridor system come true with two implication styles. Firstly, the space of the corridor is kept constant and it is moved to up and down. Secondly, the space of the corridor is changed (Berentsen *et al.*, 2008, p. 1072). In the first implication, expansionary effects occur by holding the corridor constant and moving it down. And contractionary effects occur when the corridor is moved up. In the second implication, expanding the corridor increases the uncertainty in the markets and thus credit terms are restricted. In contrast, the narrowing of the corridor reduces the uncertainty in the markets and eases the credit conditions. Therefore, banks' willingness to get credit reduces and in the meantime the difference between credit and deposits interest rate increases in economic constriction period. However, banks'

willingness to get credit increases and the difference between credit and deposits interest rate decrease in the expansion period. Consequently, interest rate corridor implication affects the market uncertainty during the expansion and contraction periods. The changes in market uncertainty affect credit conditions. Thus, it decreases instability in market interest rates (Binici *et al.*, 2013, p. 3). The first interest rate corridor applications were as follows. The Reserve Bank of Australia, The Bank of Canada, the Reserve Bank of New Zealand and the Swiss National Bank made 50 basis points interest rate corridor implications between 1998 and 1999. Sveriges Riksbank made 75 basis points and The Bank of England made 100 basis points interest rate corridor implications in June 2001. The Federal Reserve Bank made 100 basis points interest rate corridor implication between 2003 and 2004. Lastly, after the 2008 financial crisis, most of the countries have used interest rate corridor implication as policy tools such as the European Central Bank, Japan, England, Canada, Australia, Indonesia, Turkey, Sweden, Switzerland, Norway, Poland, Romania, New Zealand, Hungary, Serbia and Iceland (Yücememiş *et al.*, 2015, p. 453).

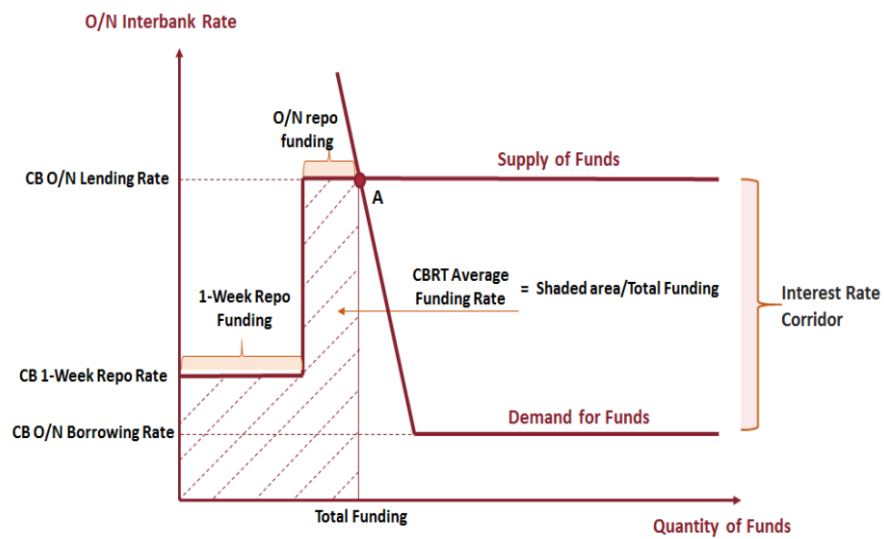
Although CBRT's interest rate corridor implication after the 2008 financial crisis has similarities with other countries' in terms of operational aspect, it has important differences related to its targets. First, as in other countries' implications, the upper and lower bounds of the corridor are not equidistant to the policy interest rate. In addition, upper and lower bounds of interest rate corridor can be changed independently of each other. Because of these properties, CBRT's implication is named as asymmetric interest rate corridor. CBRT obtained a policy tool with an asymmetric interest rate corridor that aims both price stability and financial stability. In the periods when capital inflow increases, credits should be reduced for price stability and in the meantime value of the local currency should be appropriated to the economical bases. If the only policy interest rate is used in a monetary policy system, the increase in policy interest rate results in more foreign capital inflow and a more valued exchange rate. However, asymmetric interest rate corridor can affect credit and foreign exchange markets together as it is explained below (Kara, 2012, p. 7).

The process of asymmetric interest rate corridor of CBRT is shown in Figure 1. According to this Figure, the operational structure about asymmetric interest rate corridor implication is as follows. The upper and lower bound of the interest rate corridor consist of overnight lending and borrowing interest rates as in the standard interest rate corridor. On the other hand, the policy interest rate is determined as a one-week repo rate. The amount of funding that is made with the policy interest rate can be changed daily, and the market interest rate can be adjusted in the interest rate corridor and at the desired level. Overnight lending and borrowing interest rate ensure banks an opportunity to make overnight repo operations. One of the main features of the interest rate corridor system of CBRT is its opportunity to change the average funding cost without changing interest rates. In any day, either the absolute amount of funding needs of banks can be coverable with

a weekly repo facility (in this case, the market interest rate is equal to the policy interest rate) or a lower amount of funding can be done. When all the necessities are not covered with weekly repo operations, banks might be obliged to benefit from the opportunity of overnight repo operations which provide more expensive funding opportunities. Thereby, the market-funding cost can be increased without making any changes in official interest rates (Binici *et al.*, 2016, p. 9). This system provides the opportunity to adjust the short-term interest rate in daily frequency, and with this feature, it provides important advantages in the periods when fast capital inflows and outflows occur (Kara, 2012, p. 8). The aim of the implication of asymmetric interest rate corridor is to reduce financial risks. These financial risks arise from foreign capital movements due to monetary expansion in developed countries and fluctuations in global risk appetite. In this context, in the first implications of the asymmetric interest rate corridor, the lower bound of interest rate corridor was changed. In more detail, because of the liquidity increase in developed countries in December 2010 and positive economic indicators in developing countries, foreign capital movements to Turkey was increased. Under these circumstances, CBRT reduced the lower bound of interest rate corridor. Thus, it aimed to behold overnight interest rates lower than the policy interest rate. Thereby, short-term capital inflows were aimed to be reduced by increasing downside volatility in overnight interest rates. In August 2011, global risk appetite was increased. This is due to the decline in global growth and the increased risk of public debt in some European countries. Because of the increase in global risk, there were foreign capital outflows in developing countries and financial risks have increased in the foreign exchange markets. In this case, the lower bound of interest rate corridor was increased. The CBRT has aimed at the reduction of short-term foreign capital outflows by limiting overnight interest rate volatility (CBRT, 2012, p. 47).

Figure 1. CBRT Operational Framework

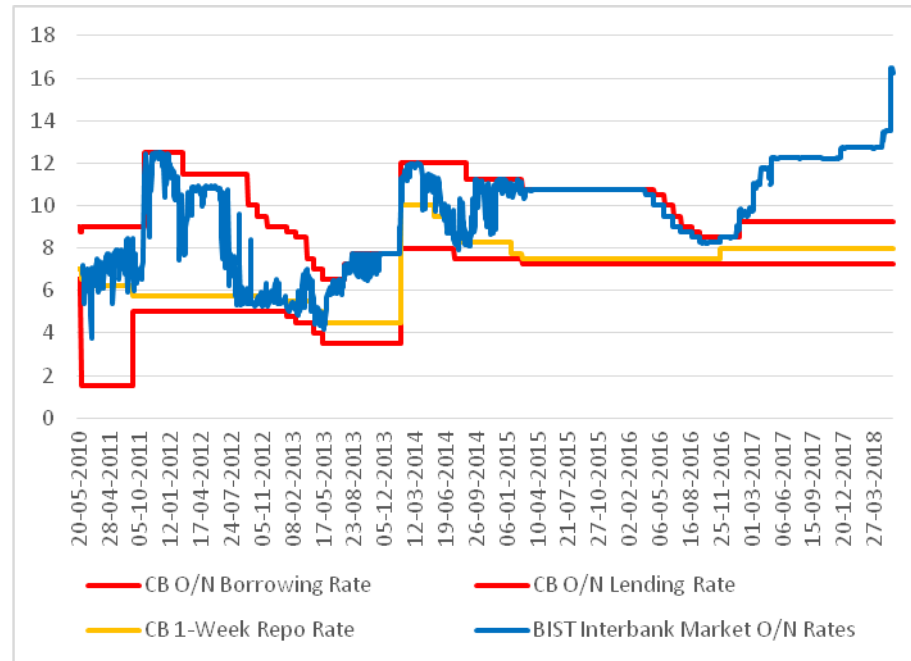

Source: Binici et al., 2016, p. 8.

Figure 2 shows the asymmetric interest rate corridor strategy of CBRT. The Upper bound of interest rate corridor was started to use strongly beginning from the end of 2011. Accordingly, CBRT extended the upper bound of the interest rate corridor upward to create a contractionary pressure in credit markets (Yücememiş, *et al.*, 2015, p. 457). The implications after this period, bounds of interest rate corridor were continued to be adjusted independently from each other. Some indicators such as risk premiums related to the Turkish economy and global economy, developments in financial markets, domestic demand and internal-external balance were considered in doing this. Ultimately, in June 2018 simplification in monetary policy was done and turned back to the policy planning which is implied before 2010.

Figure 2. CBRT Interest Rate Corridor and BIST Interbank Market Rates (%)

Source: CBRT, 2019

In this context, the main aim of this study is to investigate the impact of the interest rate corridor tool, implied by CBRT to obtain price stability and financial stability together after the financial crisis, on financial markets. Some empirical studies examine the impact of CBRT's interest rate corridor policy on different economic variables. Tetik *et al.* (2015) investigate the impact of interest rate corridor on financial markets by using SVAR analyses during the periods 2009:1-2010:12 and 2010:12-2014:12. A positive relation is found between interest rates and the exchange rate. Gökalp (2016) examines the impact of the interest rate corridor on stock markets during 2010:5-

2014:11. They use event study and GMM methodologies. They report that the increases in the upper bound of the interest rate corridor decrease stock prices. When the impact on stock prices is examined for different industries, it is found that the upper bound of the interest rate corridor mostly affects the financial sector and services, manufacturing and technology industries follow it, respectively. Moreover, the increases in the lower bound of interest rate corridor result in decreases in stock prices. Kuzu (2017) uses the weighted average cost of funding as a proxy for interest rate corridor and it is investigated whether there is any relation between the interest rate corridor variable and different economic variables. By using GARCH analysis between the period 2011 and 2017 it is found that the interest rate corridor has positive relations with BIST 100 and BISTXBANK indices. Okatan (2019) finds a strong negative relation between interest rate corridor and stock prices for the period 2010-2017. Arıkan *et al.* (2018) investigate the effects of the interest rate corridor by VAR analysis between 2010:5-2016:01. According to the empirical results, the shocks that occurred in the lower bound of interest rate corridor affect the exchange rate and inflation. In addition, it is reported that domestic credit volume can be affected by expanding the lower and upper bound of the interest rate corridor. Yücememiş *et al.* (2015) show that the decisions about the interest rate corridor have impacts on inflation between 2003:1-2014:12.

Data and Methodology

The interest rate corridor, BIST overnight repurchase deposit rate, US dollar/TL exchange rate and BIST100 index are used in the model of the study. Although CBRT overnight lending and borrowing rates are available, they are not suitable for the vector autoregression (VAR) analyses. Gökalp (2016) uses credit and deposit interest rates as proxies for these overnight lending and borrowing rates. This can be explained with the findings of Kara (2012) who states that the upper bound of the interest rate corridor determines the loan rates of banks and the lower bound of interest rate corridor determines the interest rate on deposits. Following these findings, the individual loan rate of the banking industry is used instead of the lending rate. Moreover, the average interest rate on deposit accounts is used instead of borrowing rates.

BIST overnight repurchase deposit rate shows the market rate of interest that banks use overnight. So, this interest rate is used as an indicator in the market. Thus, it is expected to be one of the basic rates that are affected by the interest rate corridor. This variable should move in the same direction with upper and lower bounds of the interest rate corridor. In addition, the US Dollar/TL exchange rate and BIST100 index are added into the model since they reflect the foreign currency markets and stock markets, respectively.

Risk and liquidity level in global markets are effective in foreign capital movements in Turkey. When foreign capital inflows and outflows increase,

the amount of funding is made by the CBRT more or less than the needs of the market. In this case, financial institutions satisfy the liquidity needs by selling-buying foreign currencies. As a result, the impact of capital outflow on the exchange rate is tried to be minimized. In the interest rate corridor system, the volatility of the interest rate is increased downwardly by expanding the interest rate corridor in the periods when capital flows are strong. In this way, it is promoted that the financial institutions obtain their liquidity needs from the central bank. As a result, the impact of foreign capital inflows on exchange rates is lessened. On the other hand, when capital flows are weak, the interest rate corridor is expanded upwardly and as a result, the volatility of interest rates is increased upwardly. In this way, financial institutions ensure their liquidity needs by selling their foreign currency assets. Hence, the impact of foreign capital outflows on exchange rates is reduced (Kara, 2012, p. 11). In line with the theory, a negative relationship is expected between the upper/lower bounds of the interest rate corridor and the US Dollar/ TL exchange rate. The last variable in the analysis is the BIST100 index. When the lower bound of interest rate corridor is expanded downwardly, the deposit rates decrease as well. Because of this, both local and foreign investors prefer to substitute investment tools. On the other hand, the upper bound of the interest rate corridor operates in the opposite direction. Thus, it is expected that the interest rate corridor should be effective on-demand of stocks that is one of the substitution tools (Gökalp, 2016, p. 1382). According to this theoretical background, a negative relationship is expected between the upper/lower bound of interest rate corridor and the BIST100 index. The relation between the dollar/TL exchange rate and the BIST100 index is also examined. The impact of the dollar/ TL exchange rate on stock prices is related to the export operations of the firms and the share of imports in their operations. If the increase in dollar/ TL results in an increase in the costs, the expected profits of the firms decrease and as a result, this affects stock prices negatively. If the increase in dollar /TL exchange rate makes the firm more advantageous in exports, expected profit increases and it affects stock prices positively. When the effect of stock prices on the dollar/ TL exchange rate is considered, it is seen that the increase in stock prices encourage foreign capital inflows to stock markets. It also might encourage local investors to sell foreign currency and buy stocks. A negative relation is expected between BIST100 and dollar/ TL exchange rates in both cases. Table 1 shows the variables used in this study.

Table 1. Variable Definitions and Data Sources

Variables	Definitions	Data Sources
Corridor lower bound	CBRT borrowing rate	CBRT
Corridor upper bound	CBRT lending rate	CBRT
Overnight repo rate	BIST overnight repo rate	CBRT, Borsa Istanbul
Dollar	Dollar/ TL Exchange rate	CBRT
Bist100	BIST100 Index	CBRT

Since the interest rate corridor was applied officially between 2010:5 and 2018:5, the analyses of this study include this period. Monthly data is used and Vector Autoregression (VAR) methodology is used in the study. Sims (1980) states that if there is a simultaneous relationship between variables in econometric models, all variables should be approached to the same extent. VAR methodology accepts all the variables as endogenous. In addition, the lagged values of the variables are added in the model and this is important in revealing dynamic relations between the variables (Asteriou *et al.*, 2007, p. 279). Bagliano and Favero (1998) state that the specified features of the VAR model provide an important advantage in analyzing the dynamic effects of policy shocks. Therefore, it was decided to use the VAR methodology.

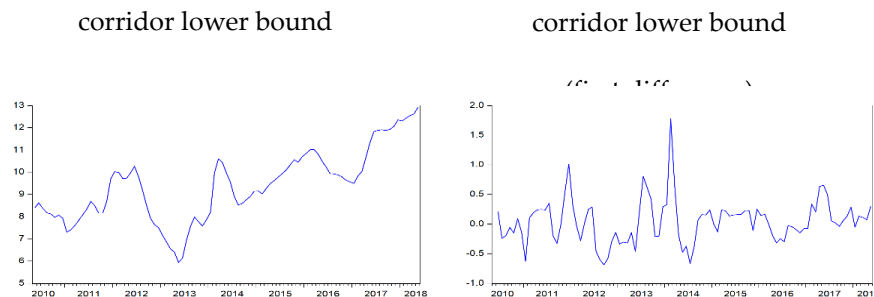
$$Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^k \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_i X_{t-i} + u_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^k \omega_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_i X_{t-i} + u_{2t} \quad (2)$$

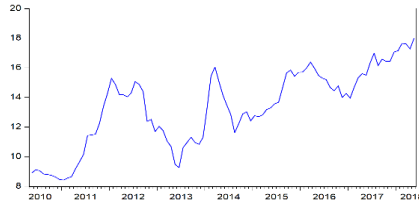
Equations (1) and (2) show the VAR model with 2 variables. k indicates the optimum lag length and u shows the error term. The error terms are important in the VAR analyses because they represent the shocks. The coefficients obtained from the VAR estimation are exceedingly difficult to interpret. Therefore, several methods have been developed. One of these methods is impulse response analyses and it shows the impact of a random standard deviation shock in error terms on the other variables' present and future values. Other methods, variance decomposition analysis shows at what rate the variance of the prediction error of a variable is explained by itself and from shocks on other variables.

Figure 3 shows the variables' level and first difference situations. According to this graph, the variables are not stationary at level but they are stationary at their first differences. Although these results are obtained from serial graphs, unit root tests of series are performed in Table 2.

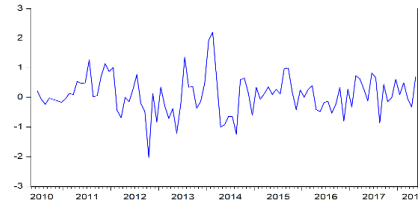
Figure 3. Serial Graphs

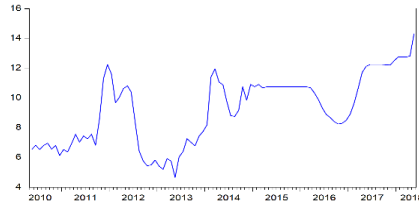
corridor upper bound

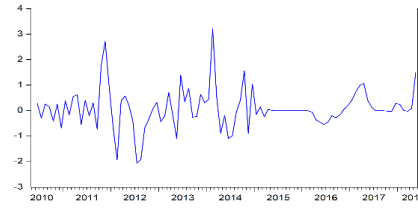
corridor upper bound

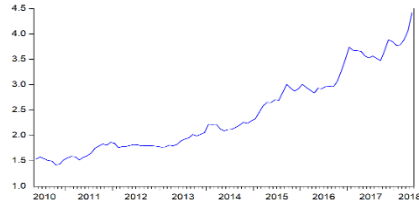
overnight repo rate

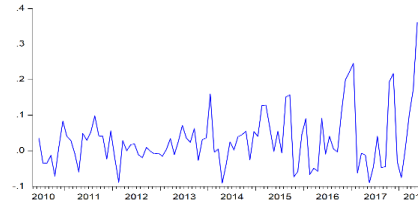
overnight repo rate

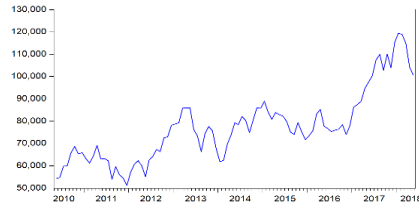
dollar

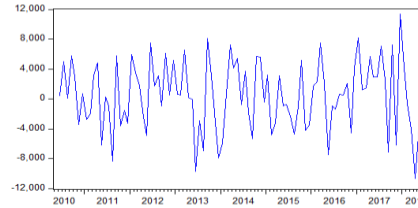
dollar (first difference)

bist100

bist 100 (first difference)

Empirical Results

The series must be stationary to make the predictions effective and consistent in time series analysis. The fact that time series is not stationary causes variables to move depending on time. Therefore, the problem of spurious regression arises, and the level of correlation between variables may be found more than expected. The most common method for investigating the stationarity of series is unit root analysis. Accordingly, the stationarity of the series is tested with Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests developed by Dickey and Fuller (1990) and Phillips and Perron (1990), respectively. According to the results, variables are non-stationary at the level. By having the first differences of the variables the series are made as stationary. In line with these results, estimations are made by the first differences of the variables.

Table 2. Unit Root Test Results

Variables	ADF		PP	
	Constant	Constant+Trend	Constant	Constant+Trend
corridor lower bound	-1.0148	-3.2234c	-0.8667	-2.2240
Δ corridor lower bound	-5.5718a	-4.4604a	-4.8145a	-4.8485a
corridor upper bound	-1.6182	-4.2220a	-1.4353	-2.4976
Δ corridor upper bound	-6.6977a	-6.6608a	-6.5012a	-6.4615a
overnight repo rate	-1.6895	-2.8749	-1.1007	-2.3551
Δ overnight repo rate	-7.0592a	-7.0458a	-6.8416a	-6.8234a
dollar	1.6985	-0.9549	1.7941	-1.1131
Δ dollar	-5.4473a	-5.8678a	-4.9552a	-5.1842a
bist 100	-0.5876	-4.3294a	-1.4572	-2.7657
Δ bist 100	-3.5404a	-3.5462b	-9.1630a	-9.1064a

a, b, c show stationarity as %1, %5, %10 significance levels. Akaike Information Criteria (AIC) is used to determine lag lengths.

The optimum lag length for the model is determined before the VAR analysis. Since monthly data is used, the maximum lag length is chosen as 12. In line with the used information criteria, the optimum lag length is chosen as 2. Figure 4 shows the Roots of AR Characteristic Polynomial. Since all roots of a polynomial are in a unit circle, the estimation of the model has a stable framework.

Figure 4. Roots of AR Characteristic Polynomial

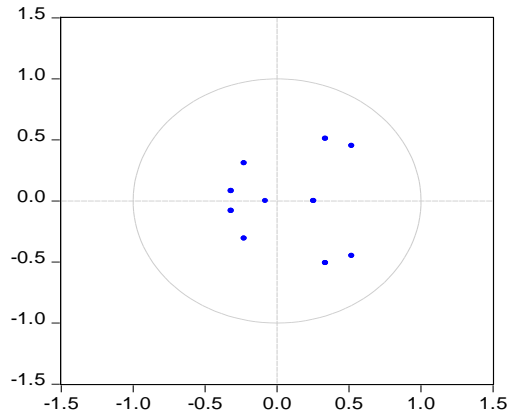

Table 3 shows the results of autocorrelation tests related to estimation which are made with the assigned lag length. According to LM test results, there is no autocorrelation issue in the estimations.

Table 3. VAR Residual Serial Correlation LM Test

Lag	Rao F-stat	Prob.
1	0.7057	0.8506
2	0.4177	0.9944
3	1.0761	0.3697
4	0.4727	0.9862
5	1.3082	0.1530
6	1.1283	0.3097
7	0.5317	0.9695
8	1.0473	0.4054
9	1.0721	0.3746
10	1.4425	0.0832
11	0.9608	0.5206
12	1.5598	0.0466

Table 4 represents the heteroskedasticity test results. According to the results, there is not a heteroskedasticity in the estimations.

Table 4. Heteroskedasticity Tests

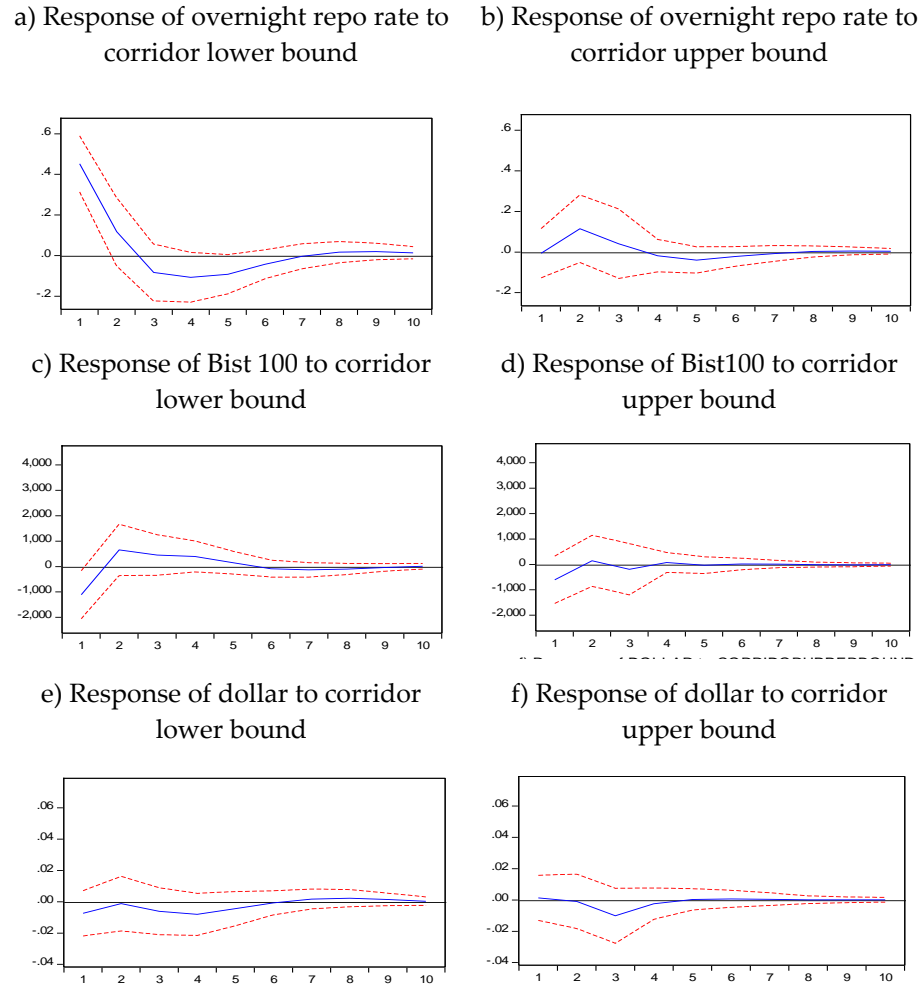
Joint test:		
	Chi-sq	Prob
	1031.633	0.1014

Impulse response functions are examined after the diagnostic tests are made which are related to VAR model. The impact of one standard deviation shock in random error terms on other variables' current and futures values are shown. Thus, dynamic relations among the variables are found. Figure 5 shows how other variables react to the shocks occurred in the upper and lower bounds of the interest rate corridor. Graphs a and b of Figure 5 shows the reaction of overnight repo rate to the one standard deviation shock in the upper and lower bounds of the interest rate corridor. According to the graph a, one standard deviation shock in the lower bound of interest rate corridor result in the same effect in overnight repo rates during two periods. This result is statistically and economically significant. Although one-unit shock in the upper bound of the interest rate corridor affects overnight repo rate in the same direction during 3 periods in graph b, this result is not statistically significant. Graphs c and d show the impact of the BIST100 index on a standard deviation shock in the upper and lower bounds of the interest rate corridor. As it can be seen from graph c, a positive shock in the lower bound of the interest rate corridor affects negatively to BIST 100 index in the first period and the impact of the shock becomes positive in the next periods with converging to equilibrium. In addition, the impact on the BIST 100 index is statistically significant only in the first period. According to graph d, the

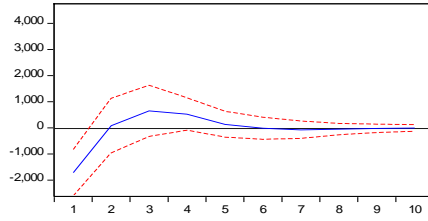
BIST 100 index reacts negatively to a positive shock in the upper bound of the interest rate corridor in the first period. The impact of this shock converges to the equilibrium in the next periods. However, this impact on the BIST 100 index is not statistically significant. The reaction of the dollar/TL exchange rate to the shocks in the upper and lower bounds of the interest rate corridor can be seen in graphs e and f. dollar/ TL exchange rate reacts negatively to the changes in upper and lower bounds of interest rate corridor. However, this result is not statistically significant. Lastly, graphs g and h show how the dollar/ TL exchange rate and BIST 100 index affect each other with the possible shocks. It is found that the BIST 100 index shows a negative and significant reaction to the positive shock in the dollar/ TL exchange rate during two periods. In addition, the dollar/ TL exchange rate shows a significantly negative reaction to a shock in the BIST 100 index during 3 periods.

Figure 5. Impulse-Response Graph

g) Response of Bist 100 to dollar

h) Response of dollar to Bist100

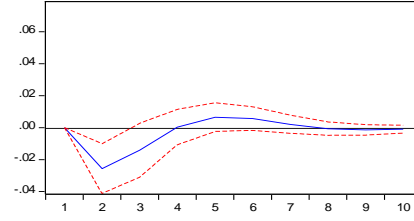

Table 5 represents Variance Decomposition Analysis results. These results show that at what rate a variable's prediction error variance is explained by the shocks in itself and in other variables. The changes in overnight repo rate can be explained by the shocks occurred in itself at 60% rate. The lower bound of the corridor has 35% explanatory power and the explanatory power of exchange rate shocks is about 5% after the 5th period. In addition, changes in the exchange rate can be largely explained by changes in itself. BIST 100 is the second explanatory of the exchange rate with 12% explanatory power. The changes in BIST 100 can be explained by the shocks in itself at 75% ratio. the shocks in the exchange rate affect BIST 100 at 15% ratio and the shocks in the lower bound of interest rate corridor affect BIST 100 at 8% ratio.

Table 5. Variance Decomposition Analysis

Variance Decomposition of overnight repo rate:						
Period	S.E.	corridor lower bound	corridor upper bound	overnight repo rate	dollar	bist100
1	0.742	37.100	0.005	62.894	0.000	0.000
2	0.787	35.208	2.124	59.810	1.210	1.646
3	0.814	33.922	2.231	57.187	4.834	1.823
4	0.827	34.560	2.208	55.528	5.552	2.149
5	0.835	35.145	2.390	54.901	5.451	2.110
6	0.839	35.070	2.436	54.632	5.686	2.174
7	0.841	34.903	2.432	54.442	5.921	2.300
8	0.841	34.892	2.429	54.367	5.960	2.349
9	0.842	34.924	2.432	54.335	5.957	2.349
10	0.842	34.928	2.432	54.313	5.970	2.354
Variance Decomposition of the dollar:						
Period	S.E.	corridor lower bound	corridor upper bound	overnight repo rate	dollar	bist100
1	0.070	1.108	0.034	3.658	95.199	0.000
2	0.081	0.844	0.040	2.717	86.510	9.886
3	0.083	1.335	1.507	2.632	82.293	12.231

The Effect of Interest Rate Corridor on Turkish Financial Markets

4	0.084	2.208	1.547	2.664	81.652	11.924
5	0.085	2.417	1.511	2.724	81.149	12.196
6	0.086	2.405	1.506	2.769	80.787	12.530
7	0.086	2.442	1.507	2.771	80.704	12.573
8	0.086	2.507	1.506	2.772	80.650	12.562
9	0.086	2.533	1.504	2.782	80.600	12.578
10	0.086	2.533	1.504	2.788	80.584	12.588
Variance Decomposition of Bist 100:						
Period	S.E.	corridor lower bound	corridor upper bound	overnight repo rate	dollar	bist100
1	4659.901	5.681	1.690	0.553	13.462	78.612
2	4716.123	7.455	1.741	0.589	13.178	77.034
3	4788.485	8.124	1.850	0.592	14.621	74.810
4	4863.819	8.531	1.814	1.035	15.349	73.268
5	4881.122	8.568	1.806	1.136	15.318	73.170
6	4883.755	8.588	1.805	1.170	15.302	73.132
7	4886.247	8.653	1.804	1.171	15.310	73.060
8	4888.248	8.686	1.802	1.184	15.307	73.018
9	4888.901	8.689	1.803	1.194	15.304	73.008
10	4889.005	8.689	1.803	1.195	15.304	73.006

Conclusions

Over-expander monetary policies applied in developing countries after the 2008 financial crisis-induced an important increase in the amount of global liquidity. As a result developing countries, having lower economic risks and a higher rate of return, attracted a higher amount of foreign capital flow. In addition, important fluctuations were seen in foreign capital movements depending on developments in global risk appetite. This resulted in negativities on the financial system of related economies. Since 2010 TCMB has started to do diversification in monetary policy instruments by taking into consideration these negativities on financial systems. The main aim is to create a policy that considers price stability and financial stability. The interest rate corridor is one of the policy instruments which is applied during this period. TCMB aims to provide price stability and financial stability with the interest rate implication by monitoring the developments related to both the Turkish economy and the global economy. Following this, the main aim of this study is to investigate the impact of the interest rate corridor instrument of TCMB on the financial markets.

Corridor lower bound, corridor upper bound, the overnight repo rate, dollar and BIST100 variables are used in the model of this study. VAR analysis is used to determine the dynamic relationships among the variables. The period between 2010:5-2018:5 is used in the analysis. Because the interest rate corridor instrument is used in this period. Monthly data is used.

According to impulse response analysis, the lower bound of the corridor positively affects the overnight repo rate and the upper bound of the corridor does not have any significant result. While the lower bound of the corridor negatively affects BIST100, the upper bound of the corridor does not have any significant impact. Neither the lower bound of the corridor nor the upper bound of the corridor affect the dollar variable significantly. Dollar and BIST100 variables negatively affect each other. The results of variance decomposition analyses support the results of impulse-response. Hence, the changes in the overnight repo rate are explained by the lower bound of the corridor at the 35% level. The changes in BIST100 explain the changes in the dollar by 12% level. The changes in BIST100 are explained by the changes in the dollar at 15% level and by the changes in the lower bound of the corridor at 8% level.

In conclusion, the lower bound of the corridor has a positive impact on the overnight repo rate and a negative impact on BIST100. However, it does not have any effect on the dollar/TL variable. On the other hand, the upper bound of the corridor does not have any statistically significant impact on any variable in the model. The lower bound of the corridor has a significant impact on the overnight repo rate. This result shows that TCMB has success on the liquidity costs of the markets with the operations it does on the lower bound of interest rate corridor. Furthermore, the absence of the impact of the upper bound of interest rate corridor on the other variables shows that TCMB does these operations by targeting total credits.

References

- Alper, K., Kara, H. and Yörükoğlu, M. (2012) Rezerv Opsiyon Mekanizması. TCMB Ekonomi Notları, 28.
- Arkan, C., Görgün, S. and Yalçın, Y. (2018), Parasal aktarım sürecinde faiz koridorunun yeri, *Maliye Dergisi*, 174, pp. 1-25.
- Asteriou, D. and Hall, S. G. (2007), *Applied econometrics (2b.)*, London: Palgrave Macmillan.
- Bagliano, F. C. and Favero, C. A. (1998), Measuring monetary policy with VAR models: An evaluation, *European Economic Review*, 42(6), pp. 1069-1112.
- Berentsen, A. and Monnet, C. (2008), *Monetary policy in a channel system*, Federal Reserve Bank of Philadelphia Working Paper, No. 08-7, pp. 1-42.

- Binici, M., Erol, H., Kara, H., Özlü, P. and Ünalmış, D. (2013), *Faiz koridoru bir makro ihtiyati araç olabilir mi?*, TCMB Ekonomi Notları, No. 2013/20, pp. 1-16.
- Binici, M., Kara, H. and Özlü, P. (2016), *Unconventional interest rate corridor and the monetary transmission: Evidence from Turkey*, CBRT Working Paper, No. 16/08.
- Borsa İstanbul (2019), (retrieved from <https://www.borsaistanbul.com/en/home-page>).
- CBRT, 2019. (retrieved from <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/en/tcmb+en>).
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1990). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root, *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Gökalp, B. T., (2016), Para politikası kararlarının hisse senetlerinin fiyatları üzerindeki etkileri, *Suleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 21(4), pp. 1379-1396.
- Kara, H. (2012), *Küresel kriz sonrası para politikası*, TCMB Çalışma Tebliği, No. 12/17.
- Kuzu, S. (2017), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) faiz koridoru stratejisinin hisse senedi piyasası ve döviz kuru üzerine etkisinin analiz edilmesi, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), pp. 46-61.
- Okatan, T. (2019), Interaction between Istanbul stock exchange and interest rate corridor, Case of Turkey, Master Degree Thesis, Istanbul: Yeditepe University.
- Phillips, P. C. and Perron, P. (1990). Testing for a unit root in time series regression, *Biometrika*, 75, 335-346.
- Poole, W., Rasche, R. H. and Thornton, D. L. (2002), Market anticipations of monetary policy actions, *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 84, pp. 65-94.
- Sims, A. C. (1980), (1980), Macroeconomics and reality, *Econometrica*, 48(1), pp. 1-48.
- CBRT (2012), *2011 Yıllık Rapor*, 23 June (retrieved from <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm>).
- CBRT (2010), *Para Politikası Çıkış Stratejisi*, 23 June (retrieved from <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm>).
- Tetik, M. and Ceylan, R. (2015), Faiz koridoru stratejisinin hisse senedi fiyatları ve döviz kuru üzerine etkisinin incelenmesi, *Business and Economics Research Journal*, 6(4), pp. 55-69.
- Vural, U. (2013). Geleneksel Olmayan Para Politikalarının Yükselişi, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi.

- Whitesell, W. (2006), Interest rate corridors and reserves, *Journal of Monetary Economics*, 53, pp. 1177–1195.
- Woodford, M. (2000), Monetary policy in a world without money, *International Finance*, 3(2), pp. 229-260.
- Yücememiş, B. T. , Alkan, U. and Dağdır, C. (2015), Yeni bir para politikası aracı olarak faiz koridoru: Türkiye’de para politikası kurulu faiz kararlarının enflasyon üzerindeki etkisi, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(13), pp. 449-478.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3264/3278

Teknolojik Gelişmeler ve Kadın İstihdamı İlişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme¹

The Relationship Between Technological Developments and Female Employment: An Evaluation in Terms of EU Countries and Turkey

Reyhan CAFRI

Dr. Öğr. Üyesi, İSTE İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi
Asst. Prof., İSTE, Faculty of Business and Management Sciences
reyhan.cafri@iste.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-6271-5330

Filiz SELCİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, ÇAKÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
MA student, CAKU, Faculty of Economics and Administrative Sciences
filizselci@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0003-4033-5836

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 11.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 27.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 27.10.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Cafri, R , Selci, F . (2020). Teknolojik Gelişmeler ve Kadın İstihdamı İlişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3264-3278 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/779408>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

¹ Bu çalışma, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında hazırlanan "Teknolojik Gelişmelerin Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

Teknolojik Gelişmeler ve Kadın İstihdamı İlişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme

Öz

Teknolojideki gelişmeler, işlem maliyetlerini düşürerek, yeni istihdam alanları yaratarak ve daha düşük maliyetle daha fazla çıktı elde edilmesine olanak tanıyarak, ülkelerin kalkınma ve ekonomik büyümelerine katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, AB ülkeleri ve Türkiye’de teknolojinin kadın istidamı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Kadın istihdamı üzerindeki teknolojik etkinin dinamik bir olgu olmasından dolayı, bu etkinin varlığı, dinamik panel veri analizi yöntemlerinden olan iki aşamalı sistem GMM yöntemi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. 2000-2015 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada, teknolojiyi temsilen kullanılan Ar-Ge harcamaları, yüksek teknolojili patent başvuruları ve internet kullanıcıları değişkenlerinin kadın istihdamı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Teknolojinin yanı sıra kadın istihdamını önemli ölçüde etkilediği düşünülen GSYH, göç, yoksulluk, hükümet etkinliği, mesleki eğitim veya staj, borçlanma ve ilkokul ve yükseköğretim seviyesindeki kadın oranı gibi değişkenler kontrol değişkenleri olarak modele dâhil edilmektedir. Kadın istihdamını etkileyen kontrol değişkenler dikkate alındığında ise, göç, yoksulluk, etkinlik, borçlanma ve ilköğretim değişkenlerinin kadın istihdamını etkilediği bulguları elde edilmiştir. Bu bulgular, ülkenin ekonomik durumunun daha iyi olduğuna dair göstergelerdeki olumlu gelişmelerin kadın istihdamını da olumlu etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, yoksulluk oranındaki artış ve daha iyi yaşam koşullarına erişmek için meydana gelen göçün sonuçları kadın istihdamını artırmıştır. Eğitim düzeyi ile ilgili olarak, ilköğretimden mezun olan kadınların oranındaki artışın kadın istihdamını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Kadın İstihdamı, Sistem GMM, Ar-Ge, Patent.

Technological Developments and Women's Employment Relationship: An Evaluation of the EU Countries and Turkey

Abstract

Advances in technology contribute to the development and economic growth of countries by reducing transaction costs, creating new jobs, and enabling greater output at a lower cost. In this study, the effect of technology on women's employment in EU countries and Turkey has been investigated. Because the technological impact on women's employment is a dynamic phenomenon, the existence of this effect has been tried to be determined by the two-stage system GMM method, which is one of the dynamic panel data analysis methods. In the study, in which the data for the

2000-2015 period is used, it has been concluded that the variables of R & D expenditures, high-tech patent applications, and internet users, used as representing the technology have a positive effect on women's employment. In addition to technology, variables such as GDP, migration, poverty, government efficiency, vocational training or internship, borrowing and proportion of women in primary and higher education which are thought to have a significant impact on women's employment are included in the model as control variables. When the control variables that affect women's employment are taken into consideration, it is found that migration, poverty, efficiency, borrowing, and primary education variables affect female employment. These findings indicate that positive developments in indicators that the country's economic situation is better also affect women's employment positively. Furthermore, the results of the increase in the poverty rate and migration to access better living conditions have increased women's employment. In relation to the level of education, it is concluded that the increase in the proportion of women graduating from primary education reduces the employment of women.

Keywords: Technology, Women's Employment, The System GMM, R&D, patent.

Giriş

Küreselleşme ile birlikte gelişen bir kavram olan teknolojik ilerleme, ülkelerin kalkınma ve ekonomik büyümelerine pozitif katkı sağlamaktadır. Ekonomik büyümeye pozitif katkı sunan teknolojik ilerleme, diğer taraftan ülkelerin üretim süreçlerinde de değişimlere neden olmaktadır. Bu değişimlerin sonucu istihdam yapısı farklılaşıp, yeni istihdam alanları yaratılmaktadır (Aydın, 2018, s.464). Yeni istihdam alanları yaratan, işlem maliyetlerinde düşüşe neden olan teknolojinin, cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisi ise, uzun bir süre ekonomi literatüründe önemli bir yer bulamamıştır.

Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde ve Türkiye'de kadın istihdam oranlarının yıllar itibariyle seyri incelendiğinde, AB ülkelerinde 2001 yılında kadın istihdam oranının % 47,68 düzeyinde iken 2018 yılında bu oranın %51,26'ya yükseldiği görülmektedir. Kadın istihdamının sektörel dağılımı incelendiğinde ise, AB ülkelerinde kadınların hizmet ve kamu sektöründe daha çok istihdam edildikleri dikkat çekmektedir. Türkiye'deki kadın istihdam oranları düzeyinin AB ülkeleri ile mukayeseli incelendiğinde, Türkiye'nin AB ülkelerinin gerisinde olduğu görülmektedir. Kadın istihdam oranı, 2001 ve 2018 yıllarında sırasıyla %26,83 ve %33,57'dir. Araştırmalar,

küresel kadın işgücündeki en yüksek artışın sanayileşmiş ülkelerde, en düşük artışın ise Doğu Avrupa ülkelerinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır, (Gürol ve Marşap, 2007, s.96). Teknoloji, kadınların istihdam edilmesine ilişkin olarak yeni istihdam olanakları meydana getirip, kadınlara karşı sosyal tutumun değişmesine fırsat tanıyıp, tasarruf ve kredilere kadınların da erişimini sağlayarak, kadın istihdamının artmasına katkı sunmaktadır (Malhotra vd., 2016, s.2). Bir başka düşünceye göre teknoloji; kalkınma, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve toplumda ayrımcılığa uğrayan grupların güçlendirilmesi için önemli bir rol üstlenmektedir. Buna göre teknolojiler, özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri, işgücü piyasalarının daha kapsayıcı, yenilikçi, esnek ve şeffaf hale gelmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla kadınlar, engelliler gibi dezavantajlı grupların da işgücü piyasasına dahil edilmesini mümkün kılmaktadır (Nikulin, 2017).

Teknolojinin kadın istihdamını olumlu yönde etkileyeceğine dair düşüncelerin yanı sıra, kadınların teknofobik erkeklerin ise teknolojik araçların kullanımında daha iyi olduğu dolayısıyla teknolojinin maskülen olduğuna dair toplumsal algılar da mevcuttur (Hilbert, 2011). Kadınların emek piyasasında, erkeklerden daha düşük düzeyde vasıflı olarak algılanması, bilgi ve donanım eksikliğinin erkeklere oranla daha fazla olduğunun düşünülmesi teknolojinin gerçekten de maskülen bir yapı mı taşıdığına dair soru işaretlerini arttırmaktadır. Bir yandan da teknolojinin robotlaşmayı getirerek işgücünün yerini makinelerin almasıyla teknolojinin hem erkekler hem de kadınlar için işsizliği arttıracığına dair ciddi görüşler bulunurken, literatürde kadın istihdamını teşvik edici yapısına dair var olan bulgular bu konunun araştırılması için merak uyandırıcı olmuştur. Ayrıca, konuya ilişkin çalışmaların az sayıda olması ve kadın istihdamının dinamik yapısının dikkate alınması ile çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda, çalışmada teknolojik gelişmelerin kadın istihdamının artmasına katkıda bulunup bulunmadığının analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye’de 2000-2015 dönemi için panel veri analizi tekniklerinden en iyi tahmin sonucunu veren GMM yönteminden yararlanarak, kadın istihdamı ve teknolojide yaşanan gelişmeler arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, teknoloji ve kadın istihdamı arasındaki ilişkiyi ele alan literatüre yer verilmiş olup, ikinci bölümde kullanılan veri ve ekonometrik analiz yöntemleri tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise ampirik bulgular açıklanırken, son bölümde sonuç kısmı yer almaktadır.

I.Literatür Taraması

Ekonomi literatüründe kadın istihdamı, genellikle büyüme ve kalkınma gibi konularla ilişkilendirilmektedir. Son zamanlarda kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etkisi

Teknolojik Gelişmeler ve Kadın İstihdamı İlişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme

olduğuna dair özellikle de Dünya Ekonomik Forumu'nda yapılan açıklamalar literatürde kadın istihdamının büyüme ve kalkınma ile ilişkisinin yoğun olarak ele alınmasına yol açmıştır. Ancak hızlı teknolojik gelişmelerle birlikte otomasyon, robotlaşma, yapay zekâ gibi faktörlerden dolayı birçok mesleğin tehdit altında olması ile birlikte genel anlamda istihdamın yanı sıra kadınların istihdamının da bu durumdan nasıl etkileneceği merak uyandırmaya başlamıştır. Bir yandan teknoloji, birçok istihdam alanını olumsuz yönde etkilerken bir yandan da dezavantajlı gruplar için işgücü piyasasını daha esnek hale getirebilmektedir. Ayrıca, kadınların ev işlerine daha az zaman ayırmasına yol açan birçok teknolojik gelişmenin de kadınların işgücüne katılımını kolaylaştırdığına dair düşüncelerin ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda literatürde yer alan sınırlı sayıdaki teknolojik gelişme ve kadın istihdamı ilişkisini araştıran çalışmalara bu bölümde yer verilmektedir.

Nikulin (2017), 60 gelişmekte olan ülke için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisini araştırmıştır. 2000-2014 dönemi için panel veri analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde kadın işgücüne katılım konusunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin oldukça önemli bir katkısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, teknolojik gelişmelerin, kadınlar, engelliler gibi düşük vasıflı işgücünün ve geleneksel olarak marjinalleşmiş grupların işgücü piyasasına dâhil edilmesini sağladığı varsayımını destekler niteliktedir.

Efobi vd. (2016), regresyon, sabit etkiler ve sistem genelleştirilmiş momentler yöntemi yardımıyla, 1990-2014 dönemi verilerini kullanarak 48 Afrika ülkesinde teknolojik ilerlemenin kadın istihdamı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Kadınların ekonomik katılımını ölçmek için kadının işgücüne katılımı ve istihdam oranlarının; teknolojik ilerleme için ise internet penetrasyonu, cep telefonu penetrasyonu ve sabit geniş bant aboneliklerinin kullanıldığı çalışmada, , teknolojideki ilerlemenin kadınların ekonomik katılımını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Durmaz (2016), çalışmasında Türkiye'de ve dünyada kadın istihdamının desteklenmeye başladığı görüşünü ortaya koymaktadır. Çalışmada, teknolojik gelişmeler ile birlikte kadın istihdamının, nitelik gerektirmeyen işlerin yanında, niteliksel beceri gerektiren işlerde de arttığı vurgulanmaktadır. Bu durum teknolojik gelişmelerin kadın istihdamını arttırdığı düşüncesini destekler niteliktedir.

Islam (2015), 1995-2013 yılları için Güney Asya'da kadının gücünün göstergesi olarak kadınların istihdam oranları, ilk ve ortaokul düzeyinde kadınların okullaşma oranı ile bilgi-iletişim teknolojileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin

kadınların güçlenmesi üzerine olumlu bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Korkmaz ve Korkut (2012), kadın istihdamının belirleyicilerini ortaya koydukları çalışmalarında, teknolojik gelişmelerin önemli bir faktör olduğuna işaret etmişlerdir. Çalışmada; kadın istihdamı ile teknoloji etkileşimi, çalışma şartları ve işgücü piyasasının durumundan bağımsız düşünülmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Çalışmada diğer belirleyici etken olarak eğitime değinilmiştir. Bu durum ise, kadınların istihdam edilmesi konusundaki taleplerin eğitimle doğrudan ilişkili bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Önder (2013), çalışmasında, kadın istihdamının Türkiye'deki görünümünü ortaya koymaya çalışmıştır. İlgili çalışmada 2004 yılından itibaren kadınların işgücüne katılımının arttığı ancak bu artışın teknolojik gelişmelerin etkisi ile değil, kentleşmenin etkisi ile gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Özmen (2012), çalışmasında kadın istihdamı ve mikro kredi kullanımı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Kadınların işgücüne katılımlarını artırmak için mikro kredi kullanımının teşvik edilmesinin vurgulandığı çalışmada, kadın istihdamı ile teknolojik gelişmeler arasındaki ilişkinin varlığına dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır.

Soysal (2010), Türkiye'de kadın girişimcilerin durumunu araştırdığı çalışmasında; küreselleşme ile oluşan koşulların kadınların girişimciliklerini artırdığını belirtmiştir. Çalışmada küreselleşmenin yanı sıra teknolojik gelişmelerdeki artışın kadın girişimciliğini arttırdığı ortaya konulmaktadır.

II. Veri ve Yöntem

AB ülkeleri ve Türkiye' de, teknolojinin kadın istihdamı üzerindeki etkileri 2000-2015 dönemine ait verilerin yardımıyla, iki aşamalı sistem GMM yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Çalışma içerisinde Dünya Bankası'ndan elde edilerek kullanılan değişkenler kısaca Tablo 1.'deki gibi özetlenmektedir. Burada yer alan, kadın istihdam oranı kadın istihdamını temsilen kullanılırken; Ar-Ge harcamaları, yüksek teknoloji patent başvuruları ve internet kullanıcı sayısı teknolojiyi temsilen kullanılmaktadır. Teknolojinin yanı sıra kadın istihdamında önemli etkiye sahip olduğu düşünülen GSYH, göç, yoksulluk, hükümet etkinliği, mesleki eğitim veya staj, borçlanma ve ilköğretim ve yükseköğretim seviyesindeki kadın oranı gibi kontrol değişkenleri de modele dâhil edilmektedir.

Tablo 1. Model Değişkenleri

Değişken		Tanımı
Bağımlı değişken	K. istihdam	Kadın istihdam oranı (15+ kadın nüfusu içerisindeki işgücüne katılım oranı)
	Teknolojik değişkenler	
Ar-Ge	Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme harcamalarının GSYH içerisindeki payı
	Patent	Yüksek teknoloji patent başvurusu (1 milyon insanda bir)
	İnternet	İnternet kullanıcı sayısı (100 insanda bir)
Kontrol değişkenleri	GSYH	2011 sabit fiyatlarla kişi başı GSYH' nın logaritması
	Göç	Net göç
	Yoksulluk	Yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altındaki insanların toplam nüfus içerisindeki yüzdesi
	Etkinlik	Hükümet etkinliği
	Eğitim	Son 4 hafta içinde 25-64 yaş aralığında herhangi bir mesleki eğitime/staja katılan kadın oranı
	Borçlanma	Net borç verme (+) / Net borçlanma (-) oranının GSYH içerisindeki payı
	Yükseköğretim	Yükseköğretim düzeyine sahip kadın oranı
	İlköğretim	İlköğretim düzeyine sahip kadın oranı

Dinamik panel veri analizi yöntemi kullanılarak, bağımlı değişkenin önceki dönemdeki değerinin, cari dönemde ki bağımlı değişken üzerindeki etkisi ölçülmektedir. Dinamik panel veri modelleri gecikmiş değişken veya değişkenli modeller içermektedir. Bu husus; dinamik panel modellerini statik modellerden farklı kılmaktadır. (Güngör ve Yerdelen Kaygın, 2015: 155).

Dinamik panel veri analizi tahminlerinden olan GMM yöntemini, Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Fark GMM ve Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen sistem GMM olarak kullanmak mümkündür. Sistem GMM'in tahmin gücü, Fark GMM'in tahmin gücüne kıyasla daha yüksektir. Bu durum; Fark GMM'in sonlu örnekleme zayıf bir tahmin gücüne sahip olması ve katsayı tahminlerinin

sapmalı olmasından kaynaklanmaktadır. GMM tahmininde kullanılan araç değişkenlerin geçerliliği testinde, T'nin büyüklüğüne dikkat edilmelidir. T'nin büyümesi çok fazla araç değişken problemi ortaya çıkmasına neden olmakta ve Hansen J testinin p değerinin 1'e yakın olması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Hansen J testinin p değerinin 1' yakın olması ise bu testin gücünün zayıflamış olduğunun göstergesidir. Araç değişkenler matrisinin tek sütunlu matrise dönüştürülmesi, bu sorunun çözümü amacıyla önerilmektedir (Roodman, 2009: 107).

Bu çerçevede sistem-GMM yöntemi ile tahmin edilen modeller Denklem 1., Denklem 2. ve Denklem 3.' te gösterildiği gibidir.

$$k.istihdam_{i,t} = \gamma_{ArGe} k.istihdam_{i,(t-1)} + \beta_{ArGe} ArGe_{i,t} + \delta_{ArGe} Z_{i,t} + \epsilon_{i,t} \quad (1)$$

$$k.istihdam_{i,t} = \gamma_{patent} k.istihdam_{i,(t-1)} + \beta_{patent} patent_{i,t} + \delta_{patent} Z_{i,t} + \epsilon_{i,t} \quad (2)$$

$$k.istihdam_{i,t} = \gamma_{inter} k.istihdam_{i,(t-1)} + \beta_{inter} internet_{i,t} + \delta_{inter} Z_{i,t} + \epsilon_{i,t} \quad (3)$$

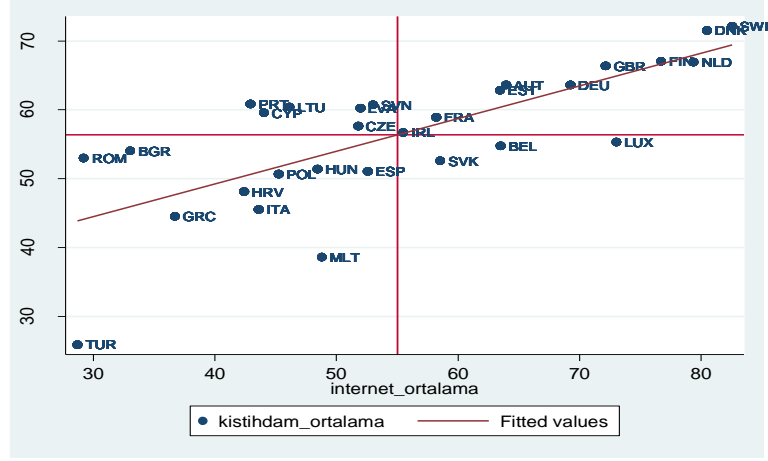
Çalışmada teknolojinin temsili amacıyla, üç farklı değişken kullanılması, üç farklı model tahmini yapılmasına neden olmaktadır. Modellerde yer alan "i" indisi ülkeyi ifade ederken, "t" indisi zaman boyutunu ifade etmektedir. Teknolojinin kadın istihdamı üzerindeki etkisinin dinamik bir olgu olması nedeniyle, modellere, bağımlı değişken olan kadın istihdamının gecikmelisini ekleme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. " $Z_{i,t}$ " ise i. ülkenin t. zamanında teknolojinin yanı sıra kadın istihdamını etkileyen kontrol değişken matrisini ifade etmektedir.

III. Ampirik Bulgular

Sistem GMM analizinden önce değişkenler arasındaki ilişkinin durumu, Şekil 1., Şekil 2. ve Şekil 3. yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şekil 1. , teknolojiyi temsilen kullanılan internet kullanıcısı sayısı ile kadın istihdamı arasındaki ilişkiyi görsel hale getirmektedir. Şekil 1.' den görüldüğü üzere bu iki değişken arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Hırvatistan gibi ülkeler ortalamanın altında iken, Finlandiya, Fransa, Almanya ve Hollanda'nın ortalamanın üzerinde değer alarak bu iki değişken arasındaki pozitif ilişkiye katkı sağlayan ülkeler olduğu görülmektedir.

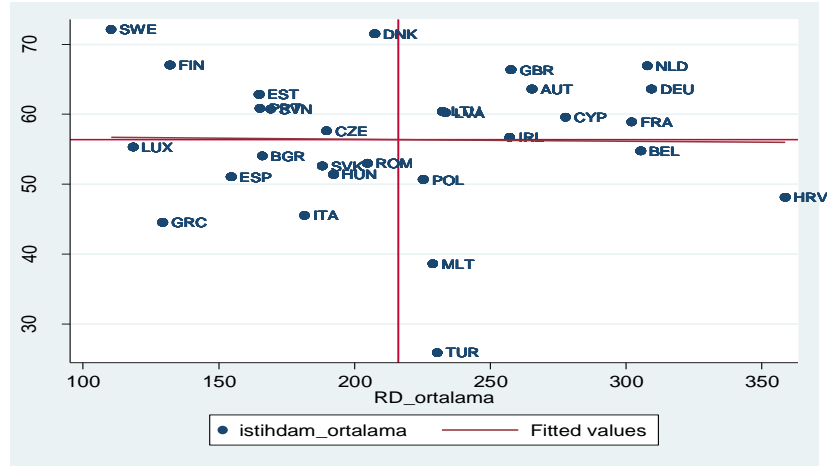

Şekil 1. İnternet Kullanıcısı ve Kadın İstihdamı Arasındaki İlişki

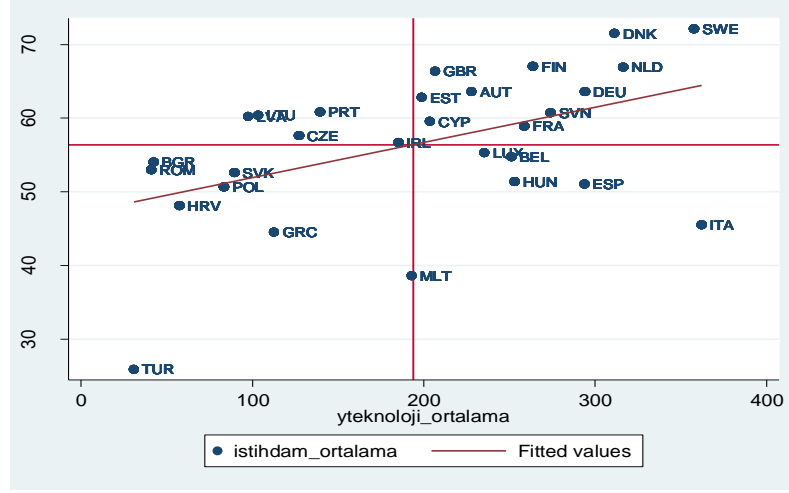

Ar-ge harcamaları ve kadın istihdamı arasındaki ilişkiyi gösteren Şekil 2.'ye göre bu iki değişken arasında net bir pozitif ilişki ortaya konulamamaktadır. Hollanda, Almanya, Fransa gibi ülkeler her iki eksen için de ortalamanın üstünde yer alırken; Yunanistan, İtalya ve Lüksemburg'un her iki eksen için de ortalamanın altında yer aldığı dikkat çekmektedir.

Şekil 2. Ar-Ge Harcamaları ve Kadın İstihdamı Arasındaki İlişki

Şekil 3. Yüksek Teknolojili Patent Başvurusu ve Kadın İstihdamı Arasındaki İlişki

Yüksek teknoloji patent başvurusu ve kadın istihdamı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Şekil 3.'te, iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu dikkat çekmektedir. İsveç, Danimarka ve Hollanda iki eksen üzerinde ortalamasının üzerinde yer alırken, Türkiye, Yunanistan ve Hırvatistan'ın ortalamasının altında olduğu görülmektedir.

Teknoloji ve kadın istihdamı arasındaki şekillere göre pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak teknolojinin kadın istihdamı üzerindeki etkisi dinamik bir olgu olduğundan ve teknolojinin yanı sıra kadın istihdamını etkileyen başka değişkenler bulunduğundan teknolojinin kadın istihdamı üzerindeki etkisini incelerken bunları dikkate almak önem arz etmektedir. Bu bağlamda, AB ülkeleri ve Türkiye için 2000-2015 yılları arasında teknolojinin kadın istihdamı üzerindeki etkisini araştırmak için dinamik panel veri analizi yöntemlerinden en etkin olarak kabul edilen sistem GMM tahmin yöntemi kullanılmaktadır.

Analizde üç farklı model tahmin edilmiştir. Model farklılığı teknolojiyi temsilen kullanılan üç değişkenden kaynaklanmaktadır. İlk modelde teknolojiyi temsilen araştırma ve geliştirme harcamaları (Ar-Ge), ikinci modelde yüksek teknoloji patent başvuruları ve üçüncü modelde ise internet kullanıcı sayısı kullanılmıştır.

Modellerde kadın istihdamının (k. istihdam) bir gecikmeli olan değişkenin istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Bu modelin dinamik bir yapıda olduğunun bir göstergesidir. Pozitif olması ise daha

Teknolojik Gelişmeler ve Kadın İstihdamı İlişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme

önceki dönemde kadın istihdamındaki artışın sonraki dönemlerde de kadın istihdamında artışa yol açtığı anlamına gelmektedir.

Tablo 2. Dirençli Standart Hatalar ile Sistem GMM Tahminleri

Değişken	Model I	Model II	Model III
K. istihdam (-1)	0.651*** (0.061)	0.779*** (0.070)	0.786*** (0.068)
GSYH (log)	1.256*** (0.438)	-0.085 (0.447)	0.743* (0.401)
Ar-Ge	1.103*** (0.383)		
Patent		0.020** (0.009)	
İnternet			0.032** (0.016)
Göç	0.020** (0.009)	0.0343*** (0.011)	0.013 (0.008)
Yoksulluk	0.116** (0.045)	0.316*** (0.105)	0.129** (0.064)
Etkinlik	1.565** (0.736)	4.878*** (1.812)	1.179 (1.079)
Eğitim	0.091* (0.051)	-0.066 (0.050)	0.015 (0.054)
Borçlanma	0.356*** (0.054)	0.251*** (0.572)	0.339*** (0.055)
Yükseköğretim	-0.016 (0.077)	-0.130 (0.989)	-0.026 (0.039)
İlköğretim	-0.134*** (0.047)	-0.088*** (0.302)	-0.038 (0.031)
Wald test p değeri.	0.000***	0.000***	0.000***
AR(1) p değeri.	0.067*	0.057*	0.052*
AR(2) p değeri.	0.858	0.775	0.268
Hansen j-test p değeri	0.462	0.262	0.264

Diff-in-Hansen p değeri	0.544	0.344	0.323
Araç değişken sayısı	26	25	27
Gözlem sayısı	247	217	247

Not: *, ** ve *** sırası ile %10, %5 ve %1 anlam düzeyini temsil etmektedir.

Parantez içindeki değerler dirençli standart hatalardır. Modelleri iki aşamalı GMM yöntemi ile tahmin edilmiştir.

Tablo 2. iki aşamalı sistem GMM yöntemi analiz sonuçlarını göstermektedir. Tabloda görüldüğü üzere GMM yönteminin varsayımları sağlanmaktadır. Bu varsayımlardan olan, birinci dereceden korelasyonun olup, ikinci dereceden korelasyonun bulunmaması gerektiği koşulunun sağlandığı AR(1) p ve AR(2) p olasılık değerleri ile ortaya konulmaktadır. Bunun yanı sıra; analizde araç değişkenlerin geçerli olmadığı hipotezi reddedilerek araç değişkenlerin geçerli olduğu Hansen testleri sonucu gözlenmektedir. Ayrıca; modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu Wald testi ile açık bir şekilde görülmektedir. Modellerde teknolojiyi temsilen kullanılan, internet kullanıcısı sayısı, araştırma - geliştirme harcamaları ve yüksek teknoloji patent başvuru sayısı değişkenlerinin istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, teknolojik gelişmelerin kadın istihdamında artışa neden olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Teknolojik gelişmeler, kadınların zamanlarının büyük bir kısmını ayırdıkları ev işlerinde pratik hale gelmelerini sağlayarak, pratiklik sonucunda sahip oldukları boş zamanda istihdama katkı sağlamasına olanak tanımaktadırlar. Modellerde kontrol değişkeni olarak yer alan göç ve hükümet etkinliği değişkenlerinin I. ve II. modellerde anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, kadınların daha iyi istihdam olanaklarına sahip olabilmek için göç ettiklerini ve hükümetlerin ekonomiye doğrudan ya da dolaylı olarak müdahalesinin kadın istihdamını arttırdığını ortaya koymaktadır. Yoksulluk ve borçlanma değişkenleri her üç modelde de anlamlı ve pozitif olarak elde edilmektedir. Bu sonuçlar; yoksulluğun artması durumunda, yoksulluğun azaltılabilmesi için kadınların istihdama daha fazla katkı sağlama çabasına girdiklerini göstermektedir. Borçlanma değişkeni ile ilgili ulaşılan sonuçlar, yoksulluk değişkeni ile benzerlik göstererek, borçlanmanın artması durumunda kadınların daha fazla istihdama katkı sağladıklarını ortaya koymaktadır. Modele eklenen eğitim değişkeni, kadınların son dört haftada ki mesleki eğitim ve stajlardan yararlanıp yararlanmadıklarını temsil etmektedir. Bu değişken, sadece birinci modelde istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif olarak elde edilmiştir. Kadınların eğitim düzeyini temsil eden yükseköğretim ve ilköğretim değişkenlerinden, yükseköğretim değişkeni üç modelde anlamsız olarak elde edilirken, ilköğretim değişkeni birinci ve ikinci modelde istatistiki açıdan anlamlı ve negatif olarak elde edilmiştir.

Sonuç

Teknolojik gelişmelerin, üretimde daha fazla çıktı elde etme olanağı tanınması, ticaret çarpıklıklarının azaltılmasında, yoksulluğun ortadan kaldırılmasında ve istihdam olanakları yaratarak bir ülkenin kalkınma potansiyelinin artırılmasında etkili olması nedeniyle teknoloji kavramı ekonomik gelişme ve endüstrileşmenin tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Teknolojinin diğer taraftan, kadınlar dâhil toplumda ayrımcılığa uğrayan grupların veya engellilerin güçlendirilmesinde önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Bu çalışmada; 2000-2015 dönemi verileri ve iki aşamalı sistem GMM modeli yardımıyla teknolojideki gelişmelerin kadın istihdamına olan etkisi Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye için ampirik olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Teknolojiyi temsilen Ar-Ge harcamaları, yüksek teknoloji patent başvuruları ve internet kullanıcı sayısı ele alınmaktadır. Çalışmada ele alınan modellerde, kadın istihdamına etki ettiği düşünülen değişkenler kontrol değişkeni olarak modele dâhil edilmiştir. Bu kontrol değişkenler sırasıyla; GSYH, göç, yoksulluk, hükümet etkinliği, mesleki eğitim veya staj, borçlanma ve ilköğretim seviyesindeki kadın oranıdır. İki aşamalı sistem GMM analiz sonuçlarına göre Ar-Ge harcamaları, yüksek teknoloji patent başvuruları ve internet kullanıcı sayısı kadın istihdamını istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Her üç değişkenin de kadın istihdamı üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif çıkması sonucun tutarlılığı açısından önem arz etmektedir. Kadın istihdamını etkileyen kontrol değişkenler dikkate alındığında ise, GSYH'nın I. ve III. modellerde istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, ülkenin ekonomik durumunun daha iyi olduğuna dair göstergelerdeki olumlu gelişmelerin kadın istihdamını da olumlu yönde etkileyeceğinin göstergesidir. Ayrıca yoksulluk ve göçün, kadın istihdamına pozitif etki ettiği bulgularına ulaşılmıştır. Daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmek için gerçekleştirilen göçün kadın istihdamında artışa neden olması dikkat çekicidir. Kontrol değişkenleri arasında yer alan etkinlik, hükümetin doğrudan veya dolaylı olarak ekonomiye gerçekleştirdiği müdahalenin etkinliğini ifade etmektedir. Etkinlik değişkeni birinci ve ikinci modelde istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif olarak elde edilmiştir. Buna göre hükümetlerin etkin olması kadın istihdamını arttırmaktadır. Yine mevcut ekonomik durumu temsilen kullanılan borçlanma değişkeni tüm modellerde istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif elde edilmiştir. Kadınların eğitim düzeylerini temsilen yükseköğretim oranı ve ilköğretim oranı kullanılmıştır. Her üç modelde de yükseköğretim düzeyine sahip kadın oranı istatistiki açıdan anlamsız olarak elde edilmişken ilköğretim düzeyine sahip kadın oranı ise birinci ve ikinci modellerde istatistiki açıdan anlamlı ve negatif olarak elde edilmiştir. Buna göre, ilköğretim düzeyine sahip kadın oranının artışının kadın istihdamına olumsuz etki yaptığı sonucuna varılmaktadır.

Çalışmada teknolojiyi temsilen kullanılan tüm değişkenlerin kadınların istihdamını olumlu yönde etkilediğine dair elde edilen sonuç, teknolojilerin kadınlara yönelik işler yarattığına, işgücü piyasalarının dezavantajlı gruplar için daha esnek ve şeffaf hale geldiğine dair düşünceleri desteklemektedir. Buna ek olarak, teknolojinin getirdiği makineleşmenin sonucunda kadınların ev işlerine daha az zaman harcaması ve işleri kolaylaştırması sonucunda kadınların işgücüne katılarak istihdam fırsatlarını arttırdıkları söylenebilmektedir. Ayrıca teknolojinin cinsiyet eşitsizliğini önlemede bir çözüm yolu olabileceği sonucuna varılabilmektedir. Bu bağlamda kadınların, teknolojik gelişmelere adapte olmalarını, teknolojiyi öğrenmelerini sağlayacak veya teknoloji kullanım düzeylerini arttıracak projelerin geliştirilmesinin önem arz ettiği düşünülmektedir.

Kaynakça

Arellano, M., Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *Thereview of Economic Studies*, 58(2), pp.277-297.

Arellano, M., Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error- components models. *Journal of econometrics*, 68(1), pp.29-51.

Aydın, E. (2018). Türkiye’de teknolojik ilerleme ile istihdam yapısındaki değişme projeksiyonu: Endüstri 4.0 bağlamında ampirik analiz. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), ss.461-471.

Blundell R. & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1), pp.115-143.

Durmaz, Ş. (2016). İşgücü piyasasında kadınlar ve karşılaştıkları engeller. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), ss.37-60.

Efobi, U., Tanankem, B., & Asongu, S., (2016). Technological advancement and the evolving gender identities: A focus on the level of female economic participation in Sub-Saharan Africa. African Governance and Development Institute. Working Paper No. 16/045, Yaoundé.

Güngör, B., Yerdelen Kaygın, C. (2015). Dinamik Panel Veri Analizi İle Hisse Senedi Fiyatını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(9), ss. 149-168.

Gürol, M., Marşap A. (2007), Geçmişte ve Günümüz Yaşamında Ücretsiz ve Ücretli İşgücü Olarak Kadın, *Bilig*, 4: 95-109.

Hilbert, M. (2011). Digital gender divide Ortadoğu technologically empowered women in developing countries? A typical case of lies, damned lies, and statistics. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 34, No. 6, pp. 479-489). Pergamon.

Islam, M. S. (2015). Impact of ICT on women empowerment in South Asia. *Journal of Economic & Financial Studies*, 3(03), 80-90.

Korkmaz, A. ve Korkut, G. (2012). Türkiye’de kadının işgücüne katılımının belirleyicileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (2), ss.41-65.

Malhotra, A.,Schulte, J., Patel, P. ve Petesch, P. (2016). Innovation for women’s empowerment and gender equality. International Center for Research on Women, ss.1-15.

Nikulin, D. (2017). The impact of ICTs on women’s economic empowerment. In Catalyzing development through ICT adoption (pp. 15-24). Springer, Cham.

Önder, N. (2013). Türkiye’de kadın işgücünün görünümü. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 1 (1), ss.35-61.

Özmen, F. (2012). Türkiye’de kadın istihdamı ve mikro kredi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3 (6), ss.109-130.

Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system gmm in stata. *Stata Journal*, 9 (1), pp.86-136. For online publication.

Soysal, A. (2010). Türkiye’de kadın girişimciler: engeller ve fırsatlar bağlamında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65 (1), ss.83-114.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (5): 3279/3312

Emeğin Görsel, İşitsel ve Yazınsal Sanatlardaki Tezahürleri

Manifestations of Labor in Visual, Audio and Literary Arts

Mehmet Saim AŞÇI

**Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi İşletme ve Yönetim
Bilimleri Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü**

**Asst. Prof., İstanbul Medipol University, The School of Business,
Department of Human Resources Management**

msasci@medipol.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-5508-2267

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 16.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 28.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Aşçı, M . (2020). Emeğin Görsel, İşitsel ve Yazınsal Sanatlardaki Tezahürleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3279-3312 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/753451>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Emeğin Görsel, İşitsel ve Yazınsal Sanatlardaki Tezahürleri

Öz

Sanat sunduğu derin ve zengin kavrayış olanakları ile olguların duygusal boyutlarına da erişmemize katkı sunmaktadır. Çalışma olgusu da ilk çağlardan bu yana sanatın muhtelif biçimlerinin ilgisini çekmiş ve verilen eserler ile tarihsel süreç içerisinde farklı toplumların hatta toplumun farklı kesimlerinin çalışmayı ve emeği nasıl anlamlandırdıkları ifade edilmeye çalışılmıştır. Bütün insanlığın ortak değerlerini ifade edebilme yetkinliği, sanatı tüm insanlığa mâl eden başlıca unsur olmuştur. Çalışmanın farklı biçimlerini ya da çalışan kişinin içinde bulunduğu toplumsal, fiziksel ve ruhsal durumları anlayabilme ve anlamlandırabilme çabaları sanatın çok geniş sahalara yayılmış pek çok disiplininin konusunu teşkil etmiştir. Çalışma ilk çağlardan itibaren mağara resimlerinden başlayarak görsel sanatlara konu olmuş, tarihsel süreç içerisinde sanatçılar yaşadıkları toplumun farklı özelliklerini eserlerine yansıtarken, doğal olarak işi, işyerlerini, kaybolmaya yüz tutan ya da yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan çalışma tarzlarını ve emekçi tiplerini de eserlerinde yansıtmaya çabalamışlardır. Aynı şekilde müzik eserlerinde de, işin bizatihi kendisini, ritmini, normlarını ve geleneklerini, çalışanların iş arkadaşları ve işverenlerine karşı tutumlarını açıklayan ipuçları bulmak mümkün olmaktadır. İşçilik kavramının henüz oluşmaya başladığı dönemlerden itibaren işçi sınıfının yaşadığı sorunlar şarkılarda dile getirilmeye başlanmıştır. Çocuk işçiliğinden ekonomik krizlere kadar işçi sınıfını ilgilendiren tüm meseleler şarkılarda yansımaları bulmuştur. Çalışmaya ilişkin yazınsal eserlerde de hem eserin yazıldığı dönemin bir tasvirini hem de geniş bir perspektiften toplumun esere konu edilen olguya karşı tutumunun izlerini bulmak mümkündür. Bu çalışmada görsel, işitsel ve yazınsal sanatlarda emeğin ve işçi sınıfının nasıl anlamlandırıldığını dünyadan ve ülkemizden örneklerle incelemeye çalıştık. 1930'lar boyunca gelişme gösteren işçi sınıfını ve çalışmayı eserlerinde başat konu edinen sanat anlayışı, özellikle neoliberalizmin dünya çapında yaygınlaşması ile birlikte günümüzde ne yazık ki eski gücünden oldukça uzaklaşmıştır. Burada işçi örgütlerine, sendikalara önemli görevler düşmektedir. İşçi sendikaları işçiler için özel programlar düzenlemeli, sınıf bilincini güçlendirecek eğitim ve sanata yönelik çabalarını yoğunlaştırmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, İşçi Sınıfı, Sınıf ve Sanat, Marksist Sanat Anlayışı, Görsel Sanatlar, İşitsel Sanatlar, Yazın Sanatları

Manifestations of Labor in Visual, Audio and Literary Arts

Abstract

Art allows us to experience the emotional dimensions of facts with the profound and rich understanding it offers us. The ability to express the common values of all humanity has been the main factor that appropriates art to all humanity. Efforts to understand and make sense of the different forms of work or the social, physical and mental conditions that working person is included have constituted the subject of many disciplines of art that spread over a wide range of fields. Working has been the subject of visual arts starting from cave paintings since the early ages, while artists have reflected different features of the society they live in, naturally, they have tried to reflect the work, workplaces, working styles that are about to disappear or have just begun to emerge, and laborer types in their works. Likewise, in musical works, it is possible to find clues that explain the work itself, its rhythm, norms and traditions, and the attitudes of employees towards their colleagues and employers. From the beginning period of the occurrence concept of workmanship, the problems experienced by the working class have been started to be expressed in songs. All issues concerning the working class, from child labor to economic crises, are reflected in the songs. In the literary works related to the work, it is possible to find both a description of the period in which the work was written and, from a broad perspective, the attitude of the society towards the subject matter. The concept of working has attracted various forms of art since the ancient times and people have produced works of art to express how different societies, and different sections of a society make sense of the concepts of working and labor. In this study, we tried to analyze how labor and the working class are interpreted in the audio-visual arts and literature with examples from our country and the world. The sense of art, which has been dealing with the working class and labor since 1930s as its main topic, sadly isn't as strong as it was especially with the spread of neoliberalism all over the world. Labor organizations and unions play an important part here. Labor organizations should arrange specific programs for workers and put their effort in educational and artistic activities to strengthen class consciousness.

Keywords: Art, Working Class, Class and Art, Marxist Theory of Art, Visual Arts, Auditory Arts, Literary Arts

Giriş

Sanat olguların anlaşılmasında daha derin ve zengin bir kavrayış olanağı sağlamaktadır. Sanat rutin, gündelik yorumlama çerçevelerimizin dışında bize yeni şeyler anlatabilmekte ve genellikle geleneksel ana akım sosyal bilimlerle erişmenin zor olduğu duygu, anlam ve hislerin katmanlarına erişim olanağı sağlamaktadır. Bu da bizim, bireysel ve toplumsal inanç ve değer sistemleri ve çalışmanın toplum nezdindeki değeri hakkında daha geniş bir kavrayışa ulaşmamızı mümkün kılmaktadır.

Sanatı insanlığa mal eden şey, bütün insanlarda ortak olabilen yönleri dile getirmesidir. Sanat toplumun yüzlerce yıllık birikimini, gözlemlenebilen ve duyularla algılanabilen tüm olgularını, kendine özgü imgelerle anlamlandıran özgün bir toplumsal bilinç biçimidir. Toplumsal bilincin felsefe, ahlak, hukuk ve siyaset ve diğer türlerinde olduğu gibi sanatın toplumsal dokusu da üretim ilişkilerinin tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünden derin biçimde etkilenmiştir. Sanat eserinin ortaya çıkmasında bireysel yaratıcılık temel belirleyici unsur olarak kabul edilse de; sanatçının yaratıcı yetkinliği, toplumu, çevreyi ve olguları algılayışı ve bunları kendine özgü biçimde yorumlayışı yaşadığı dönemin toplumsal bilinci ile bir bakıma zamanın ruhu ile de çevrenmekte ve koşullanmaktadır. Bu yüzdendir ki, sanat eserleri, herhangi bir dünya görüşünün ya da ideolojinin açık ya da örtülü izlerini içerirler (Saruhan, 1987). "Sanat, insanın içinde yaşadığı toplum ve dünya ile ilişkilerini ve hatta tümüyle yaşamı anlamlandırmasına katkı sunar; öte yandan bu bilinçlenme, daha adil ve insani değerlerin egemen olduğu bir topluma ulaşma uğruna verilen mücadelede insanlara ışık tutar, yardımcı olur." (Ziss, 2011: 30). Sanatın kendi iç dinamiklerinden doğan bu tanım, en genel manası ile, sanatın toplumsal özünü ifade etmektedir. Sanatçılar içine doğdukları çağın gayri resmi tarih yazıcılarıdır, yaşadıkları dünyayı zihin ve ruhlarında derinden özümseyerek evrensel imge dili ile insanlara yansıtırlar (Bozdağ, 2015: 109).

Çalışma ya da çalışan kişinin içinde bulunduğu farklı biçimlerin anlaşılma çabası sanatın çok geniş bir alana yayılmış çeşitli disiplinlerinin ilgisini çekmiştir. Çalışma çeşitli biçimleri ve değişik özellikleriyle, görsel medya ürünlerinin (güzel sanatlar, fotoğrafçılık, film, heykel), sanatın yazılı formlarının (romanlar, günlükler, otobiyografiler ve şiirler) ve tabii ki şarkı ve marşların konusu olmuştur. Sanat ve diğer temsil araçları belirli bir sorunu, konuyu veya yeri aydınlatmakta ve izleyicilerine farklı bir kesit

sunmaktadır. Çalışmanın farklı zaman ve mekânlardaki sanatsal temsilleri, farklı toplumların çalışmayı nasıl anlamlandırdıklarını; çalışmanın farklı biçimlerinin hiyerarşik konumlarını ve bunların sanatsal imgeleme nasıl gösterildiğini daha iyi anlamamıza katkı sunar. Bu nedenle sanatsal temsiller çalışmanın sosyal anlamı ile ilgili yansımalar olarak kabul edilebilir.

Bu çalışmamızda eskilerin deyimiyle bahr-i bî pâyân, ucu bucağı olmayan engin bir deniz olan sanatın gökkuşağından işçi sınıfının muhtelif renk tezahürlerini yansıtmaya çalıştık. Emeğin görsel, işitsel ve yazınsal sanatlardaki tezahürlerini incelememize dahil ederken hem görsel hem de işitsel özellikleri bir arada barındıran yedinci sanat sinemadaki emek tezahürlerini¹ hem çalışmanın hacmini gözeterek hem de ileride bu konuda daha kapsamlı bir çalışma yapmayı düşündüğümüz için bu çalışmanın kapsamına alamadık.

Resim 1. Kathe Kollwitz, Dokumacılar, 1897, Gravür, Stadmuseum, Münih, Almanya. Kaynak: Bozdağ, 2015: 109.

Burjuva Sınıfının Sanat Üzerindeki Egemenliği

Ortaçağda eserlerini Latince yazan, üniversitelerde de eğitim dili olarak yalnızca Latinceyi kullanan papazlar, parlak bir edebiyat üretmeyi başaramamalarına karşın; güzel sanatların gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Binaların yapımı ve temaların seçimi gibi işler mimarlara ve heykeltıraşlara ruhban sınıfı tarafından yaptırılmaktaydı. “Gotik” ve

¹ <https://gaiadergi.com/isci-emekci-konseptli-100-film/>

“Roman” stildeki neredeyse bütün anıtsal yapıları kiliseler oluşturmaktaydı ve süslemeler, heykeller, kabartmalar da tümüyle kiliseler için üretiliyordu.

Müzik de kendi gelişimi adına ruhban sınıfına çok şey borçludur: Yalnızca Org 'un kullanılmaya başlaması bile müziğe güçlü ve asil bir anlatım gücüne sahip bir enstrüman kazandırmıştır. “Notalar sistemini” kuran ve notalara bugünkü isimlerini veren, İtalyan keşiş Guido d’Arezzo olmuştur. Başta Mater, Dies, Stabat, Irae olmak üzere en yaygın bilinen ilahilerin bestecileri yine İtalyan kilise mensuplarıdır.

Kilisenin “uygarlıkçı” işlevinin yanısıra, kendi öğretilerinden farklı yorumları benimseyenlere karşı uyguladığı baskı ve zulümler insanlık tarihinin en karanlık sayfalarını oluşturmuştur. Tarih boyunca kilise “ilerici” düşüncenin önündeki en büyük engellerden biri olagelmıştır (Tanilli, 2012, 46).

Feodal düzen ve kilisenin baskısı altında varlık mücadelesi veren sanat, skolastik düzenin zayıflamaya başlamasına koşut olarak güçlenmeye başlayan burjuva sınıfının kurduğu hegemonyaya maruz kalır. Bu dönemde sanatın istisnai niteliği büsbütün artar. Sanayi devrimi sürecinde işgücünün vasıfsızlaştırılarak emeğin metalaştırıldığı bir dönemdir bu. Tabii ki 19. yüzyıl yaşamının yeni kentlerinin varoşlarında yaşayan, üretim sürecinde kendilerine yer bulamamış, toplumda tutunamamış, dışlanmış, karanlık bir yığın karakter de vardır ortalıkta. Fakat sermaye çağında sanatçıların yeri ayrıdır: Bir yandan ahlâk anlayışları şaibeli bulunulup, düzensiz çalışma tarzlarına kuşku ile yaklaşılırken, diğer yandan sanatsal hassasiyetleri ve ürettikleri eserler bakımından da burjuvazi tarafından ayrıcalıklı bir konumda tutulurlar (Cuenca, 2012: 9).

Sanat piyasalaşmaya başlamış ve burjuva sınıfı sanat üzerinde egemen olmuştur artık. Bu dönemin gözde söylemleri özgürlük ve eşitlik yaşama geçirilememiş, toplumsal katmanlar arasındaki eşitsizliğin nedenleri ancak Fransız Devrimi ile sorgulanmaya başlanmıştır. Ardından gelen sanayi devrimi ile eşitsizliği daha da derinleştiren farklı bir yaşam biçiminin ortaya çıkması, piyasalaşmanın yayılmasına olanak sağlamıştır (Klingender, 1947: 75). Bu dönemde piyasalaşma eleştirisi yapan ilk resimler üretilmeye başlanır. “*Sanatçının Atölyesi*” isimli eseri ile sanatın metalaşmasını eleştiren ilk ressam Courbet olmuştur. Eserin sağ kısmında sanat koleksiyonerleri ve sanat eseri tacirleri, sol kısmında ise sıradan insanlar yer alırken, tablonun tam ortasında konumlandırılan sanatçı iki taraf arasında kalmış olarak resmedilir. “Mülkiyet hırsızlıktır” diyen anarşist felsefenin temsilcilerinden Proudhon’un da yer aldığı bu tablo toplumsallığın önemine vurgu yaparak sermayeyi eleştiren önemli bir eserdir (Bozdağ, 2015: 102).

Resim 2. Gustave Courbet; Ressamın Atölyesi, 1855, Tuval üzerine yağlıboya, 361X598 cm, Musee d'Orsay, Paris. Kaynak: <https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-c/courbet-gustave/gustave-courbet-ressamin-atolyesi-4785/>.

Sanayi devrimi sonrasında güçlenen kapitalist sömürü düzeni ile sanat üzerindeki burjuvazi egemenliği daha da yoğunlaşmıştır. 20 yüzyılda burjuva sınıfının bu egemenliğine son vermeyi amaçlayan Avangardistler, burjuva sınıfının sanat anlayışının sanatı soyutlayarak yaşamdan kopardığını ve elitize ettiğini ileri sürerek, sanatın bir yaşam pratiğine dönüştürülmesini amaçlayan ürünler vermişlerdir.

Ancak her türlü tahakküme direnen Avangard sanat, anarşist özünü kaybederek "II. Dünya Savaşı sürecinde modernizmin ve avangard Amerikan liberalizminin sembollerinden biri haline dönüşmüştür. Savaşın ardından da özellikle Avrupa üzerinde yoğunlaşan Amerikan hegemonik kültürünü yaygınlaştırma çabalarının ve soğuk savaş dönemi siyasetinin hizmetine girmiştir" (Artun, 2006: 72).

Marksist Sanat Anlayışı

Marks'a göre bu dünya, üretim ilişkilerinin egemen sınıflarla ezilen sınıflar arasında kesintisiz bir mücadele kapsamında cereyan ettiği ekonomik temelli bir sahnedir. Bu bakış açısına göre, sanatın karakteri etkileşim içinde olduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulların bir izdüşümü olarak tezahür eder (Eren, 2019: 197). Marks sanat ve yazını, "yalnızca kendi iç gelişme yasalarından hareket edilerek kavramanın kesinlikle olanaksız olduğunu" düşünmektedir. "Sanatın özü, kökeni, gelişimi ve toplumsal rolü, yalnızca ekonomik etkenin belirleyici rol oynadığı, sistemin tüm

olarak çözümlenmesiyle anlaşılabilir" (Marks & Engels, 2009: 13). Marks bir üretici insan etkinliği olarak sanatın, toplumsal koşullar, tutumlar ve düşüncelerinin gelişimi üzerindeki etkisinin gücüne dikkat çeker. Marksist bakışa göre sanat, insanın toplumsal yönünün bir parçasıdır. Marksist estetik anlayışına göre sanat, bilim ile ideoloji arasındadır. Sanat eseri için de durum aynıdır. Sanat eserinin anlatımı açık ve doğru olmalı, toplumun düşüncelerini ve özgün yönlerini ifade etmelidir. Dolayısıyla sanat eseri, gerçekliği ele alması bakımından bilimsel, sınıfsal ortamın yaratmış olduğu düşünce ve eylemleri anlatması bakımından ideolojiktir. (Eren, 2019: 111-116). Bu nedenle sanatçının tarafsızlığı söz konusu olamaz, aksine sanatçı taraf olmalıdır, zira tarafsızlık, sömürü düzenine karşı sessiz kalmak, onu kabullenmek anlamına gelmektedir. Bu yüzden sanatçı açıkça tarafını ortaya koymalı, üzeri örtülü kapitalist ilişkileri deşifre ederek, toplumsal gerçeklerin ortaya konulması hususunda sorumluluk üstlenmelidir. Sanat yalnızca estetik haz alanına sıkıştırılmayacak kadar önemli işlevleri olan bir iletişim aracı, bir dildir (Bozdağ, 2015: 113). ".....sanatçı, işçi sınıfının yanında yer almalı; çelişkili toplumsal gerçekleri açığa çıkarmalı, onu yansıtmalı; yeni bir toplum inşa etme sürecinde üstüne düşeni yapmalıdır" (Fischer, 2010: 13). Çünkü onlar "insan ruhunun mühendisleridir" (Tanilli, 2012: 194).

Bu bağlamda Picasso da sanatçının politik tavrıyla ilgili görüşlerini şöyle açıklamaktadır (Ashton, 2001: 165-166).

"Siz bir sanatçıyı ne sanıyorsunuz? Eğer bir ressamsa sadece gözleri olan, bir müzisyense sadece kulakları olan, bir şairse kalbinin her köşesinde sadece lir olan bir aptal mı? Tam tersine, dünyadaki ateşli, mutlu ya da korku verici olaylara karşı her an uyanık, bu gibi olayları yansıtmaya hep hazır siyasal bir varlıktır sanatçı. Tarafsız kalmak bahanesiyle, kendinizi yaşamdan nasıl koparabilirsiniz? Yaşantınıza böylesine çok şey katan diğer insanlarla ilgilenmemek nasıl mümkün olabilir? Hayır, resim evleri süslemek için yapılmaz. Düşmana karşı bir saldırı ve savunma aracıdır resim."

Marksist düşünce siyasal ve ekonomik olguları sınıf çatışması üzerinden anlamlandırır. Emeği yüceltir, öne çıkarır. İnsan temelli bir dünya tasarımı sunar. Temelini Aristo'da bulan "insan akıllı bir varlıktır" düşüncesinden hareketle insanın doğa karşısında aklı ile ayakta kalabileceğini, doğaya aklı ile hükmedebileceğini savunur. Marksist estetik anlayışına göre "sanatın obje dünyası, estetik gerçekçilik, insanın dışında bulunan bir gerçeklik

olmayıp, insanın fiziksel varlığına kadar uzanır. Marksist estetiğe göre, biricik gerçeklik insan gerçekliğidir. Bunun dışında sanat için bir başka gerçeklik alanı yoktur ve olamaz da” (Tunalı, 2003: 46). Marks’a göre, “tarih sınıf mücadelelerinin tarihidir ve bir toplum ancak işçi sınıfı özgürleştiğinde özgürleşebilir” (Öngen, 2002: 11).

Yaşanan işçi ayaklanmaları ile felsefi bir zemin planına da kavuşan bu kavram, Rusya, Fransa, İngiltere, Amerika ve Türkiye gibi birçok ülke sanatı üzerinde etkili olmuştur. “Anlatım aracından toplumsal pratiğe” yönelen bir perspektifle sanatı, bir üretim biçimi olarak benimseyen Marksist sanatçılar, sınıf çatışması üzerine odaklanan dünya görüşlerini eserlerinde, toplumsal gerçekliği işçi yaşamları üzerinden yansıtarak aktarmışlardır (Ulutaş, 2015: 401-402).

Emeğin Görsel Sanatlardaki Tezahürleri

Çalışma, ilk çağlardan bu yana birçok sanat türünde tasvir edilmiştir. Örneğin mağara resimlerine bakıldığında, avcılık ve toplayıcılıkla yaşamını sürdüren toplumlarda duvarlara işlenen resimler çalışma olarak kabul edilen olgulardı. Çalışma asırlar boyunca görsel sanatların bir parçası olmuştur. Sanat eserleri üretildiği çağın bir yansımasıdır. 19. yüzyıl sanayileşme sürecinin bir tezahürü olarak kaybolmaya yüz tutan ya da yeni oluşmaya başlayan yeni çalışma tarzlarını ve yeni tip çalışanları yansıtan bazı çabalar mevcuttur. Sanatçılar yaşadıkları dönemde tanık oldukları yeni sanayi toplumunun farklı özelliklerini yansıtmaya çabalarken doğal olarak işi ve işyerini de eserlerine konu etmişlerdir (Lucie-Smith ve Dars, 1977: 19). Victoria dönemi boyunca çalışma birçok boyutuyla ve sanatçıların çeşitli mesajlarıyla yansıtılmıştır. Modernite bir kısım sanatçılar tarafından coşkulu ve heyecanlı bir dönem olarak yorumlanırken, bir kısım sanatçılar ise endüstrileşme ve kentleşmenin olumsuz görünümünü betimlemişlerdir. Yitip gitmekte olan eski çalışma usullerinin ya da çalışma topluluklarının hatırlatılması da bu dönemin sanat eserlerinde görülen bir başka yönelim olarak dikkat çekmektedir.

Bu çeşitlilik şu örneklerde de gözlenebilmektedir. Ünlü bir Fransız grafik sanatçısı olan Gustave Dore 1872 yılında yaptığı dikkat çekici çizimlerinde Londra sokaklarındaki yaşamı betimlerken o dönemde icra edilmekte olan birçok zanaat ve mesleği de yansıtmış oldu. 180 resimden oluşan *London: a Pilgrimage* isimli bu eserde, Victoria dönemi yaşamının tüm katmanları betimlenmeye çalışılmıştır. Eserde yer alan en ilginç resimler işçi sınıfı toplulukları ve sokak yaşamına ilişkin olan çalışmalardır. Bu çalışmalarında Dore, çocuk emeğinin doğası, işin cinsel iş bölümü ve iş giysileri de dahil olmak üzere, sokaklardaki sosyal yaşama dair çok şey anlatmaktadır

(Strangleman ve Warren, 2015: 76-77). Bu çizimler çeşitli meslek ve zanaatların betimlenmesinin yanısıra, Londra'daki emekçi kesimin çalışma yöntemlerine ilişkin önemli bilgileri de içermektedir.

Resim 3. Limanda Depolama ve Yükleme. Kaynak: Jerrold ve Dore (2005): 22.

Resim 4. Victoria dönemi Londra Sokaklarında İşçiler. Kaynak: Jerrold ve Dore (2005): 19-25.

Resim 5. Victoria Dönemi Londra Sokaklarında İşçiler. Kaynak: Jerrold ve Dore (2005): 19-25.

Ford Madox Brown'un 1852-1865 yılları arasında çizdiği 'Work' isimli tablosu yine Victoria dönemindeki çalışma, el emeği ve erkeksi emeğin toplumsal konumuna ilişkin bakışın güçlü bir ifadesini tasvir etmektedir. Tabloda üç temel işçi figürü egemendir. Bir taraftan emekçilerin sıkı çalışmaları betimlenirken diğer yandan da çalışan adamlar vakur ve sağlıklı; aynı zamanda da çalışmaları gerekli, yararlı ve onurlu bir biçimde konumlandırılmıştır. Tablo Victoria dönemi toplumunun güçlü bir sosyal tanımının yanısıra toplumdaki bütün sosyal sınıfların kadın ve erkeklerin çalışmalarına egemen olan bakış açısını da yansıtmaktadır (Strangleman ve Warren, 2015: 79).

Resim 6. Ford Madox Brown, *Work*, 1852-65, oil on canvas, 137 x 197,3 cm (Manchester City Art Galleries). Kaynak:

<https://www.khanacademy.org/humanities/becoming-modern/victorian-art-architecture/pre-raphaelites/a/ford-madox-brown-work>, (04.02.2020).

Avrupa'da önemli ekonomik ve siyasal dönüşümlerin yaşandığı 19. yüzyıl resim sanatında seyrek de olsa bazı siyasal konular işlenmeye başlamıştır. 1848 yılında önce İngiltere başlayıp ardından Avrupa'ya da yayılan Sanayi Devrimi ile emek-sermaye çatışması başlamış; bu çatışma ile birlikte baş gösteren siyasal mücadeleler sanatçıları da etkilemiştir. Klasizm ve Romantizmin ilgilerini siyasete yöneltmesine benzer bir biçimde bazı Realist ressamlar da siyasal düşüncelerini açıkça eserlerine yansıtmaktan

kaçınmamışlardır. Bunların önde gelenleri arasında Gustave Courbet, Jean François Millet ve Honore Daumier sayılabilir.

Resim 7. Gustave Courbet, 1854, “Günaydın Bay Courbet”. Kaynak: Yürür, 2019: 29.

“Günaydın Bay Courbet” isimli tablosunda Gustave Courbet, kendisini yürüyüş yaparken karşılaştığı varlıklı bir tanıdığı ve bu varlıklı adamla birlikte yürüyen boynu bükük bir çalışanıyla resmetmiştir. Yanlarında sadakat ve dostluğun temsilcisi bir de köpek de vardır. Courbet kendisini elinde ucu sivri ve parlak olmayan bir sopa ve sırtında sırt çantası varken, kendinden gayet emin ve dimdik dururken resmetmiştir. Resimdeki diğer iki temsilde ise ışıltılı bastonlar, gösterişli mont, eldiven ve şapkalar dikkat çekmektedir. Courbet bu eserinde kendisini alelade bir yaşam sürdüren bir sanatçı olarak konumlandırırken karşısındaki yeşil montlu kişiyi ise soylu sınıf mensubu zengin bir kişi olarak resmetmiştir. Kırdaki hizmetkârı ile gezinti yapan bir soyluya kendisini “Günaydın Bay Courbet” diyerek şapkasını çıkarttırarak selamlatması, dönemin egemen değer algısına açık bir itiraz anlamını taşımaktadır. Burada selamlanan yalnızca Courbet’in kendisi değil, aslında sanat ve genel olarak da sanatçı kimliğidir. Bu selamlaşma, karşılaşan iki kimsenin birbirlerine olağan nezaket gösterisi değil; aslında sanat tarihindeki en kışkırtıcı selamlaşmadır. Sanatçının özgürlüğünün ilanı ve bunun tescili anlamını taşımaktadır (Yürür, 2019: 30).

Resim 8. Jean-François Millet, 1857, “Başak Toplayan Kadınlar” Tuval üzerine yağlı boya, 83.5x110cm. Orsay Müzesi, Paris, Fransa. Kaynak: Yürür, 2019: 30.

1857 tarihli “*Başak Toplayan Kadınlar*” isimli çalışmasında Millet, hasadın ardından yere dökülen başak tanelerini toplayan üç kadını eserinin merkezine koymuş ve arka planda ise hasadı tamamlanmış ürünler üst üste deste biçiminde yığılmış ve yanında da birçok çalışan karaltı olarak görülmektedir. Yine arkada sağ tarafta devriye gezen üst düzey atlı bir kişiye merkezde konumlandırılmış üç kadın işçiden çok uzakta yer verilmiştir. Ön planda resmin merkezinde yer alan üç kadının yaptığı işin iktidar sahiplerince bir değer ifade etmediği açıktır. Köylüler ve işçi sınıfı yani toplumun alt katmanlarında yer alan kesimdeki insanlar değersiz görülürken, Millet bu insanlara sanatının merkezinde yer vermiştir. Böylelikle toplumun elit kesimleri günlük yaşamlarında görmeye bile tahammül edemedikleri emekçi sınıftan insanları artık sanat eserlerine konu edilen yapıtlar olarak sergi salonlarında görmek durumunda olacaklardır (Yürür, 2019: 31).

Açıktır ki “sanat toplumsal bir işlemdir”. Sanatın propaganda amacı gütmesi gerektiği ve sanat için sanat anlayışının özü itibarıyla bir yanılgı olduğu Marks’ın bir önermesi sanılır. Oysa ki bu, burjuvazinin karmaşık bir sorunu basitleştirilmesinden ibarettir. Sanat Marksist bir talep değildir, toplumsal bir işlemdir. Bu sanat biçimlerinin tanımından çıkarılabilen bir sonuçtur.” (Caudwell, 2002: 41).

“Sanatçının ve sanatın işlevi, hatta tanımı tam da burada ortaya çıkıyor. Sanatçı bu sesi kısılan, görülemez kılınan sınıfların, kesimlerin varoluşunun

etkinliğini arttırma çabalarını güçlendirecek, bastırma ve susturma operasyonlarına direnecek tekniklerin, söylemlerin bir parçası olabilecek, bu mücadelenin 'yeni insanını-öznesini' yaptığı etkiyle, bıraktığı 'izle' yaratabilecek estetik yapıtları üretmelidir. Tabii bu üretimin gerçekleşebilmesi için, öncelikle sanatçının 'yapıya' karşı bir duruşu çoktan geliştirmiş, bu duruşun getirdiği kaygıları, kuşkuları, kararsızlıkları, öfkeyi kısacası 'iç ağrıların' yaşamaya başlamış olması gerekiyor" (Bozdağ, 2015: 117). Bu bağlamda sanat eseri sanatçının toplumsal yaşamda onu dönüştürmek üzere rol üstlenmesi olarak da tanımlanabilir. Bu kurguda sanatın sadece Marksist bir talep olmadığı, "toplumsal bir işlev olduğu" (Caudwell, 2002: 41) ve "başkalarının yararlanması ve sahiplenmesi, benim sahiplenmemdir" (Botigelli, 2011: 177) önermeleri eylemsel olarak deneyimlenir. Böylelikle "başka bir sanatın mümkün" olabileceği iddiası pekiştirilir.

İstanbul Hadımköy'de kurulu bir Amerikan tekeline ait Greif çuval fabrikasında işçiler taşeron sisteminden vazgeçilmesi ve ücretlerinin iyileştirilmesi yönündeki temel taleplerini dile getirerek fabrikayı işgal ettiler. 60 gün süren grev sürecinde işçiler fabrikadan polis zoruyla çıkarıldılar. Fabrikadaki çuval bezlerine yine fabrikadaki tekstil boyaları ile yapılan bu resimler, emeğin bir çeşit müdafaasının temsili ve "insani yaşamın sahiplenilmesi" işlevi görmüştür.

Resim 9. 2014 Yılı Greif İşçileri Direnişinden Bir Görüntü. Kaynak:

Şimşek, 2019: 47.

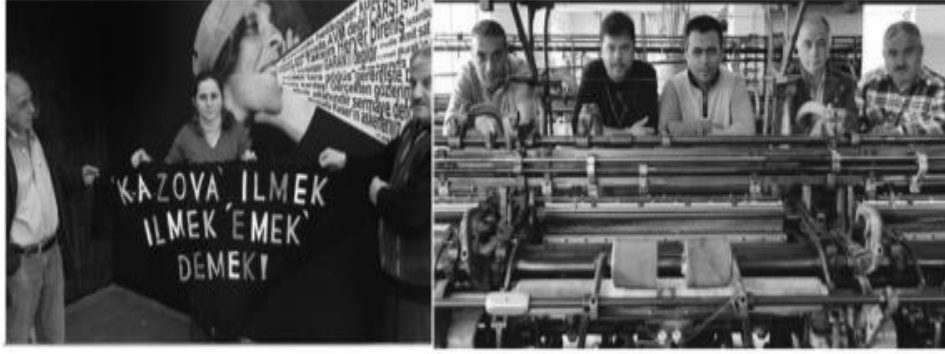
Pratik bir ihtiyacın ürünü olarak ortaya çıkan bu resimler, yalnızca bir afiş olarak bakıldığında, sanatsal açıdan dikkate alınmaya değer bir şey olma özelliğini taşımazlar belki de; ancak sanatın bir pratik olarak toplumsallaşması açısından bakıldığında, buradan edinilen bilişsel deneyim önem arz eder. Bu deneyim yeni sanatın geleceğinin toplumsallıkta olacağı fikrini yeşertmektedir (Şimşek, 2019: 50-51).

Resim 10. 2014 yılı Greif İşçileri Direnişinden Bir Görüntü. Kaynak: Şimşek, 2019: 49.

Kıdem tazminatları ve ücret alacaklarını ödemeyen Kazova Trikotaj fabrikasının patronu, fabrikayı kapatma bahanesiyle fabrikadaki makineleri ve jeneratörü de kaçırmıştı. 2013 yılının Ağustos ayında işçiler direniş başlatarak fabrikayı işgal ettiler. Bu aşamada fabrikada direnişi örgütleyen işçiler, *Karşı Sanat İnisiyatifi* kurucusu Feyyaz Yaman'dan, "bizim bu şekilde sesimizi duyurmamız mümkün olamıyor, burada sizin de bir şeyler yapmanız bizim sesimizi duyurmamıza katkı sunacaktır" diyerek mücadelelerinin görünürlük kazanması için destek istemiştir. Karşı Sanat İnisiyatifi sanatçılarının ve bir kısım STK'ların da katkılarıyla Kazova Trikotaj işçileri, alacaklarının karşılığı olarak işverene ait makineleri haczederek, üretimi patronsuz olarak devam ettirmişlerdir. İşçiler kendi üretimlerin pazarlayarak yaşamlarını sürdürmeye çabalamışlardır. Bu olguda sanatın görünürlüğü bir sorunun da görünürlüğüne olanak sağlamıştır (Bozdağ, 2015: 119-120).

Resim 11. Kazova İşçileri: Bu Yılın Modası Direniş, 2013. Kaynak: Bozdağ, 2015: 119.

Resim 12. 2014 yılı Greif İşçileri Direnişinden Bir Görüntü. Kaynak: Şimşek, 2019: 48

Yüksel Arslan bu eserinde her kesimden iktidar yapılarını bir arada göstermek istemiştir. Dünyanın dört bir yanındaki iktidar sahiplerinin aynı masa etrafında toplanıp karar aldıkları bu tasvirde; iktidar sahiplerinin yüzlerindeki mutlu ve aşağılayıcı gülümsemeler, karar alırken toplumların tüm kesimleri üzerinde sahip oldukları ezici gücü betimlemektedir. Bu resim iktidar erkine sahip olan kesimin toplumsal yapıları nasıl biçimlendirdiğine ve sömürdüğüne de dikkat çekmektedir (Yürür, 2019: 19).

Resim 13. Yüksel Arslan, 1976-77, "Kapital Serisi", (Seri 186), Kâğıt üzerine karışık teknik, 73,5 x 108,5 cm. Kaynak: Yürür: 2019: 19

Fotoğrafın icadı ve yaygınlaşması 19. yüzyılda çalışmanın görsel temsilindeki önemli gelişmelerden biridir. ABD’de Jacob Riis ve Lewis Hine isimli iki fotoğraf sanatçısının portföyleri çalışmanın temsili ile özdeşleşmiştir. Jacob Riis, 19. yüzyıl sonlarında New York yoksullarının yaşam koşullarını yansıtan fotoğrafların öncüsü olmuştur. 1890 yılında yayımladığı *How the Other Half Lives* isimli kitabında yoksulların acınası yaşam koşullarını gösteren fotoğraflara yer vermiştir. Emek fotoğrafçılığı geleneğinin ikinci önemli ismi olan Lewis Hine, çalışmalarının ana iki yönelimini şu şekilde belirlemiştir: Birincisi, "Yapmak istediğim iki şey vardı. Bunlardan ilki düzeltilmesi ve takdir edilmesi gereken şeyleri göstermek", ikincisi ise "sanayi çağı insanının makinelerin tam bir parçası haline geldiğine yönelik düşüncüyü yıkmaya çalışarak işi ve işçiyi övmek" (Strangleman ve Warren, 2015: 80). Hine New York’taki Empire State Building’in inşaat aşamalarını gösteren fotoğraflar serisinde yer alan en ünlü fotoğrafları başta olmak üzere çalışmalarında "kahraman işçiye ve emeğe" dikkat çekmiştir (Orvell, 1995).

1888 yılında Londra’nın Doğu kesiminde gerçekleştirilen meşhur Kibritçi Kızlar Grevi esnasında çekilen fotoğraflarda da kibrit üretimi ile bağlantılı olarak yoksulluğun görselleri paylaşarak grevciler için halk desteği sağlanması amaçlanmıştır (Smith, 1997: 153-169).

Resim 14. 'Bryant ve May Fabrikasındaki Kibrit İşçileri', Londra 1888.

Kaynak: <https://www.ekmekvegul.net/bellek/sendikal-mucadelenin-onunu-aydinlatan-grevciler-kibritci-kizlar>

Lewis W. Hine'in mavi yakalı çalışanların fotoğraflarından oluşan *America at Work* isimli kitabı ise 19. yüzyıl işçi sınıfının sorunlarının ve elde ettiği zaferlerin bir özeti olarak değerlendirilebilir (Hine, 2018). *America at Work*, sanatçının meslek yaşamı boyunca çektiği 300'ü aşkın fotoğrafın kronolojik biçimde sunulmasından oluşmaktadır. 1910 yılında Amerika'da 15 yaşını doldurmamış 2 milyon çocuk temiz hava soluması, spor yapması ya da oynaması gerekirken pamuk tarlalarında, madenlerde çalıştırılıyor ve kömür tozu solumaktan hastalanıyordu. İç savaş sonrası yaşanan hızlı ekonomik büyüme her gün daha fazla çocuğun okul yerine pamuk fabrikalarına, tarlalara, madenlere ve cam fabrikalarına götürülmesine yol açmıştı. Bu sosyal sorunlara dikkat çekmek için yıllarca *Ulusal Çocuk İşçi Komitesi* (National Child Labor Committee, NCLC) için çalışan ve binlerce kilometrelik bir rotayı kapsayan çalışmasında Hine'in çektiği fotoğraflar, o dönem yaşanan vahim sorunları güçlü bir etkiyle gündeme taşımayı başarmıştır. 5 yaşındaki çocukların Mississippi'deki bir konserve fabrikasında karides soyma işinde çalıştırılmaları, 10 yaşında Connecticut'ta tütün toplattırılan bir çocuk, Philadelphia'da fırtınada gazete satmayı sürdürmeye çalışan 8 yaşındaki zatürre hastası çocuk hep onun çabaları sonucunda kayıtlara geçmiştir. Hine çocukların fotoğraflarını çekerken, fotoğrafları tamamlayıcı nitelikteki hikayelerini de not alıyordu: "14 yaşında, bir yıldır

burada alıŐıyor. Günde bir dolar kazanıyor. Teksas'taki kereste fabrikasındaki bir ocuk..." (Sanatatak, 2018).

Resim 15. Kaynak: <http://www.sanatatak.com/view/isci-sinifina-bakisi-degistiren-fotograflar>

Resim 16. Kaynak: <http://www.sanatatak.com/view/isci-sinifina-bakisi-degistiren-fotograflar>

Resim 17. Kaynak: <http://www.sanatatak.com/view/isci-sinifina-bakisi-degistiren-fotograflar>

Resim 18. Kaynak: <http://www.sanatatak.com/view/isci-sinifina-bakisi-degistiren-fotograflar>

1917 Rus Devrimi ile birlikte önce Lenin sonrasında da Stalin dönemlerindeki Sovyet yönetimleri için sanat son derece önemli bir iletişim ve propaganda aracına dönüşmüştür. Bu dönemlerin sanat eserlerinde işçilerin onurlu kahramanlar olarak resmedildiği bir emek betimleme biçimi geliştirilmiştir. Bu sosyalist gerçekçi tarz, merkeze sıradan işçileri yüksek düzeyde biçimlendirilmiş formlarda koyarak, devletin işçilerin önemine dayanan siyasal ideolojisini yansıtmaktadır. Bu tür sanatta, Moskova

Metrosundaki kadın inşaat işçileri, çelik işçileri, kömür madeni işçileri ve mühendisler de dahil olmak üzere emeğin her biçimi görülür. İş ve işçi sınıfı yeni bir ülkenin modernleştirilmesindeki rollerine vurgu yapılarak ilerlemeci bir ışıltıda yansıtılır (Clark, 1997; Bown ve Taylor, 1993). Dünyadaki hemen bütün emek hareketleri genellikle iş ve işçiyi betimleyen sanat eserleri üretmişlerdir. Sendikaların sanat çalışmalarında da örgütlenmenin gücünü ya da belirli bir mesleğin özelliklerini ve işçilerin özgün yeteneklerini öne çıkarma çabalarına ilişkin vurguları sıklıkla görmek mümkündür.

Emeğin İşitsel Sanatlardaki Tezahürleri

Müziğin sahip olduğu potansiyele karşın müziğin çalışma alanındaki rolü ile ilgili geniş bir sosyolojik bilgi eksikliği bulunmaktadır (Korczynski: 2003: 314). Müzik işçilerin işi nasıl algıladıkları, çalışma tempolarını nasıl ayarladıkları ve çoğunlukla canlarını sıkın durumlarla nasıl başa çıktıkları gibi hususlarda ip uçları vermektedir. Müzik işin hem kendisini, ritmini, normlarını ve geleneklerini hem de çalışanların iş arkadaşları ve işverenlerine karşı tutumlarını açıklamaya yardımcı olur (Green, 1993: 219). Müzik, “insanların iş deneyimlerini incelemede potansiyel olarak zengin bir araçtır. Kapsamlı etkileri olan bir zenginliktir bu, çünkü müziğin, başka formlarda mümkün olmayacak bir biçimde duyguların vurgulanmasına olanak sağlayarak iletişimin saldırgan bir aracı olabileceğini biliyoruz. Örneğin denizci, yakınmalarını geminin kaptanına denizci şarkısı biçiminde şakıyabilmiş .... ve köleler şarkılarında iktidar figürleriyle alay edebilmişlerdir” (Korczynski, 2004: 258-258). Çalışma ile ilgili şarkılar, çalışanların hiciv, mizah, dokundurmalar gibi ince zekaya dayanan taktiklerinin yanısıra, firmalardaki güç ilişkilerini sarsan ya da örgütlerdeki hiyerarşik yapıya pek uymayan bir arayış olarak da değerlendirilebilir (Thompson ve Ackroyd, 1999: 61).

Sanayi toplumuna geçişin sancılı süreci boyunca emekçiler çeşitli ritüel, deyiş ve şarkılar ve marşlarla yaşanan acıları ve verilen mücadeleleri toplumlarıyla paylaşmışlardır (Makal, 2018: 592). İşçilik kavramının henüz oluşmaya başladığı ve işçi hareketlerinin ilk ortaya çıkmaya başladığı dönemlerden itibaren, işçi sınıfının yaşadığı sorunların izlerini şarkılarda bulmak mümkündür. 19. Yüzyılın şarkı sözlerinde bu açıkça görülebilmektedir. Çocuk işçiliğinden ekonomik krizlere kadar işçi sınıfını etkileyen tüm olgular, şarkılarda ifadesini bulmuştur (Dunaway, 1987: 274-275). 20. yüzyılda ise toplumsal ve sendikal hareketlere ilişkin birçok şarkı mevcuttur. Bunların önde gelen örnekleri arasında; Büyük Bunalım döneminde yaptığı seyahatler esnasında Amerikan emekçi kesiminin yaşam

ve çalışma koşullarını yakından gözlemleyen Woody Guthrie'nin, Amerikan işçi sınıfının değişik dönemlerdeki sorunlarını ve bunlarla mücadelelerini konu ettiği şarkıları sayılabilir. *Hard Work*², *Union Burying Ground*³, *Union Maid*⁴, *I'm Gonna Join That One Big Union*⁵ isimli şarkılarda greve, sendikal örgütlenmeye ilişkin temalar işlenmektedir. Guthrie şarkılarında ücret, sendikal haklar, çalışma süreleri gibi çalışma yaşamının çeşitli konularına ilişkin pek çok konuya değinmiştir (Makal, 2018: 593).

Şarkılarında adil ücret, sendikal örgütlenme ve çalışma hakkı gibi konulara yer veren diğer bir önemli isim de Pete Seeger'dır. Emek sorunlarına değindiği çok sayıda şarkılarından birkaç örnek vermek gerekirse, *Talking Union*⁶, *Which Side Are You On?*⁷, *Homestead Strike Song*⁸ isimleri zikredilebilir. Pete Seeger'in *Talking Union-Sendikaları Konuşmak* isimli şarkısı şu sözlerle başlamaktadır (Makal: 2018: 594):

“Eğer daha yüksek ücret istiyorsanız, ne yapmanız gerektiğini söyleyeyim,

İşyerinizdeki diğer işçilerle konuşmanız gerek,

Bir sendika kurmalı, onu güçlendirmelisiniz,

Bir araya gelerseniz çocuklar, çok zaman almayacak,

*Daha kısa çalışma süreleri, daha iyi çalışma koşulları, ücretli tatiller ve
çocuğunuzu*

Deniz kıyısına götürmek...”

Güncel müziklerin çalışmayı ve istihdamı yansıtmaya biçimlerine baktığımızda, bu olgunun pek çok şarkıda değişik biçimleriyle tezahür ettiğini görmekteyiz. Bu alanda yaptığı çalışmaları en çok ilgi çeken şarkıcılardan biri de Bruce Springsteen olmuştur. Onun ilginçliği müzik kariyeri boyunca çalışma ve çalışma kültürünü müziğine ve güftelerine yansıtmaya biçiminden kaynaklanmaktadır. Bruce Springsteen'in erken dönem şarkıları onun mavi yaka geçmişinin izlerini yansıtır. Ancak

² <https://www.youtube.com/watch?v=waQOS3hKla8>

³ <https://www.youtube.com/watch?v=vuzbX6pfy-c>

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=S1g4ddaXR0>

⁵ https://www.youtube.com/watch?v=tEf_kbAHT40

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=C13JFv4JfH8>

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=5IjZAlp6IMM>

⁸ https://www.youtube.com/watch?v=Xysm_JNnLqw

sanatında olgunlaştıkça artık onun müziğinde Meksikalı göçmenler (Across the Border, 1995)⁹ ve sanayisizleşmeyi yaşayanlar (My Home Town)¹⁰ gibi emek biçimlerinin geniş bir yorumunu bulmak mümkündür. Yongstown¹¹ adlı çalışmasında, Ohio Youngstown'daki çelik endüstrisinin kuruluşu, çalışma yöntemleri ve yıkılışının öyküsünü anlatmaktadır. Bu şarkısında Bruce Springsteen endüstrinin toplulukları oluşturma ve de yıkmaya, sadakatin ve kültürün sahtesini oluşturma gibi etkilerini ifade etmiştir. Springsteen şarkılarında çalışma çevresinde işçi sınıfının kimliğini yansıtmaya biçimlerini, çalışmanın ütöpik yönlerini ve toplumun ekonomik değişime yanıtlarını aramıştır (Strangleman ve Warren, 2015: 92-93).

Türkiye'nin siyasal gelişim sürecinde ise 1960'lar bir dönüm noktası olma özelliğini taşımaktadır. Bu yıllarda protest tavrının müzik aracılığı ile dışavurumunun ilk örneklerinin görülmeye başladığı Amerika'daki gelişmelere benzer biçimde; Türkiye'de de 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü ortam ile birlikte müzik muhalefetin bir ifade biçimi olmaya başlamıştır (Eren, 2018: 139-140). Türkiye'de bu dönemin muhalif müziği, 20. yüzyıl sanatında tüm dünyada gözlemlenen protest yönelimlerden ayrı düşmeyerek; devrimci hareketlerden uzak bir yol izlememiştir. Sendikalaşma çabalarının, işçi sınıfının bilinçlenmesinin ve özgürlük arayışlarının dikkat çektiği bu dönemin müziğinin karakteristik motifleri üzerinde Anadolu aşıklık geleneğinin izlerini de görmek mümkündür. Ortak özellikleri egemen güce karşı bir başkaldırı olan Dadaloğlu, Köroğlu, Emrah, Karacaoğlu ve Pir Sultan Abdal türükülerinin çoğu yine bu dönemin icracıları tarafından yeni bir tarz çerçevesinde yorumlanmıştır (Bilgin, 2008: 33).

1960'lı yıllar müzik alanı ve siyasal alan arasındaki etkileşimin yoğunlaştığı ve işçi şarkılarının seslendirilmeye başlandığı yıllardır. Ülkemizde de 1960'lı yılların sosyal, siyasal ve ekonomik ortamını belirleyen gelişmeler sonrasında işçi sınıfını konu edinen müzik eserleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönem işçi şarkılarının müzik ortamında ortaya çıkmaya başladığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir (Meriç, 2006: 411). Bu alanda ilk örnek Alpay'ın seslendirdiği ve "emek, sömürü ve kadın üzerine o güne kadar yazılmış en güzel şarkı" (Dilmener: 2014: 157) olarak değerlendirilen

⁹ https://www.youtube.com/watch?v=am4Qy_jT6Tc

¹⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=r1V4K-n4uMQ>

¹¹ https://www.youtube.com/watch?v=ajtqOCf_vCs

Fabrika Kızı şarkısını çok sayıda işçi şarkısı izlemiştir.¹² Bu süreçte işçi sınıfının sorunlarına doğrudan yer veren Cem Karaca şarkıları ayrı bir öneme sahiptir. Cem Karaca'nın 1975-1980 sürecinde işçi sınıfını konu edinen ve günlük hayatta yüzleşilen sorunlara odaklanan şarkıları arasında *Maden Ocağının Dibinde*¹³, *Tamirci Çırağı*¹⁴, *Yoksulluk Kader Olamaz*¹⁵, *Parka*¹⁶, *1 Mayıs Marşı*¹⁷, *İşçi Marşı*¹⁸, *Safinaz*¹⁹, *Durduramayacaklar Halkın Coşkun Akan Selini*²⁰ ve *Alamanya*²¹ gibi eserler sayılabilir. Bütün bu eserlerinde Cem Karaca hayat pahalılığından cinsel şiddete ve istismara, sendikal örgütlenmeden, sosyal güvenceden yoksun kalmaya ve dışlanmışlığa varıncaya kadar işçi sınıfının sorunlarını güçlü bir anlatımla kitlelere iletmiştir (Güler: 2016: 744-753).

Sol akımların yükselmesi, işçi sendikalarının daha yaygın biçimde örgütlenmesi, köyden kente yoğun göç akımı gibi dinamiklerin de etkisiyle Türkiye'de o dönemin müziğinde işçi sınıfının sorunlarını daha yoğun biçimde konu edilmesine yol açmıştır. 1970'lerin müzik ürünlerinin büyük bir kısmında çalışma hakkına ilişkin temalar işlenmiştir. Bunların başlıca örnekleri arasında Cem Karaca'nın seslendirdiği yukarıda anılan eserlerin yanısıra Selda Bağcan'ın seslendirdiği *Maden İşçileri*²², Alpay'ın *Güven Parkı*²³, ve Melike Demirağ'ın *Makine Yiyor Beni*²⁴ sayılabilir. Çıkış noktasını fabrikanın oluşturduğu bu şarkıların odağında işçi sınıfının günlük yaşamda yüzleştiği sorunlar yer almaktadır (Ela ve Güler, 2016: 4-5).

12 Eylül Darbesi ve sonrasında yaşanan süreçte siyasal içerikli müzik eserleri engellenmiş, bu türde eser veren sanatçıların Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmaları ve ürünlerinin yasaklanması da politik müziğin toplum üzerindeki etkisini yitirmesine yol açmıştır. Bu dönemin ardından siyasal söylemleri içeren müzik yapmaya devam eden Bulutsuzluk Özlemi'nin

¹² Türkiye'deki 1960 sonrası 'işçi şarkıları' konusunda daha geniş bilgi için bkz. Güler, M. A. (2016). 1970'li Yıllarda Türkiye İşçi Sınıfını Cem Karaca Şarkıları ile Okumak. Çalışma ve Toplum, 49(2).

¹³ https://www.youtube.com/watch?v=sudcGOj_QG4

¹⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=-ygQGIOT-fE>

¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=HU9XDdk7IXU>

¹⁶ https://www.youtube.com/watch?v=UsvYhDGI_L4

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=b8mkQHIIQq8>

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=BCrc53duQfI>

¹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=31srdL6dp1Y>

²⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=6X170OoF06E>

²¹ <https://www.youtube.com/watch?v=l1anC6Z009k>

²² <https://www.youtube.com/watch?v=oLsCtEicDD4>

²³ <https://www.youtube.com/watch?v=6pzWIP1ueE>

²⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=0xn1cXLUCPA>

çalışma hakkına vurgu yapan *Ekmek Aslanın Ağzında*²⁵ ve *Kaportacı*²⁶ şarkılarından söz edilebilir. 2000'li yıllarda siyasal içerikli müzik eserlerinin içeriğindeki ağırlıklı vurgunun Amerikan karşıtlığı ve çalışma hakkı unsurları olduğunu görüyoruz. Bu eserlere örnek olarak, Peyk 'in *Köleler ve Kilitler*²⁷ şarkısı “*Kilitler var, kapıları kapatır/Sınırlar var, insanları kuşatır/Köleler var, kilitleri üretir*” sözleri ile savaş mağdurlarının insan kaçakçılarının kölesi olmasının yanısıra; “yaşamak için işverenlerin kölesi olmak zorunda bırakılan ve kendi üretimlerine ve örgütlenmeye yabancılaştırılan” emekçi olgusuna da dikkat çekilmektedir. Yine bu dönemde neoliberalizmin ve üretimde otomasyon teknolojilerinin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak belirsizlik, güvencesizlik ve gelecek kaygısı gibi sorunların konu edildiği eserler dikkat çekmektedir. Bu eserler arasında, Rashit grubunun 2001 ekonomik krizi sonrasında Türkiye ortamını yorumladığı 2001 Yazı²⁸ şarkısının, “*2001 yazı tam bir kargaşa/İnsanlar sürüklenir ölümcül bir çıkmaza/Gelecek hiç bu kadar belirsiz olmadı/Bugünü zor atlatırken düşünemem yarını... 2001 yazı ekonomi bitmiş durumda/Başiboş işsizlik had safhada/Tam bir yukarı bir aşağı/ Dolanıyoruz aynı sokakları*” sözleri günümüzde emekçileri yoğun biçimde ürküten çalışma yaşamındaki güvencesizleştirme olgusuna işaret etmektedir (Ela ve Güler, 2016: 7-14).

Tüm dünya toplumları arasında dezavantajlı gruplar arasında yer alan çingene toplumundan da konumuz bağlamında söz etmek yerinde olacaktır. *Çingeneler* Türkiye de dahil olmak üzere yaşadıkları coğrafyalarda toplumun “istenmeyen kısmı” veya zorunlu olarak katlanılan bir “kötülük” olarak gösterilmektedir. Çingene toplumu bir taraftan kendi dışlanmışlığına direnmeye çalışırken diğer taraftan da kendi özgün değerlerinden güçlü bir altkültür üretmeyi başarmıştır. Yaşadığı toplumun egemen kültürü ve yaşadığı coğrafi ortamdaki diğer alt kültürlerle mücadelesini kesin bir mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu Çingene müziği üzerinden sürdüren bu toplum, diğer hegemonik odaklara karşı kendi özgün ürünü olan direniş unsurları geliştirebilmiştir. 15. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına kabul edilen fakat daha öncesinde de Bizans sarayında “at yetiştirici-demirci” olarak yaşadıklarına dair bilgiler bulunan Çingeneler, asırlardan bu yana bu ülkedeki mevcudiyetlerine rağmen, bu toplumun “öz evladı” konumuna bir türlü gelememişlerdir (Dural ve Eseler, 2019: 27- 35).

²⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=-yqenRfFIU>

²⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=YqICAZ8U5XA>

²⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=FOv-uqGn1ug>

²⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=HSbX0brMpsg>

Ancak bütün bu olumsuzluklara karşın, Çingene toplumunun yoğun bir umarsızlığa yöneldiklerini söylemek mümkün değildir. Aksine Çingenelerin kendi özgün kültürlerinin en gelişmiş yönü olan müzik alanında toplumun egemen kesimlerine karşı verdikleri mücadele dikkat çekmektedir. Müzik, bir yönüyle Çingeneler için mevcut olumsuzluk ve yoksunluklardan sıyrılarak, toplumda “kabul gören” bir statüye kavuşmanın en etkin enstrümanı olmakta; diğer yönüyle de çingene toplumunun düşünce yapısının, umutlarının, hayal kırıklıklarının ve tepkilerinin hatta Çingenelerin gayrı-resmî ideolojilerinin bir dışa vurum aracı olmaktadır (Dural ve Eseler, 2019: 38- 41). Ne var ki; toplumun tüm kesimlerine ulaşma başarısını gösteren ve Çingenelerin diğer insanlardan farklı olmadıklarına onların da “ Allah kulu” olduklarına, kendilerine hangi sıfatlar yakıştırılırsa yakıştırılsın, “ister çamurdan olsun” iyi insanlar olduklarına, onca yoksunluğa rağmen ince bir zevke ve damak tadına sahip olduklarına “etsiz yemek yemediklerine” vurgu yapan Çingene ezgilerinin²⁹ naif bir “Çingene manifestosu” özelliği taşımalarına ve haklarındaki olumsuz yakıştırmalara karşı baskın bir öz-savunma mücadelesi motiflerini içermelerine³⁰ karşın; bir kökten politik içerikten mahrum oldukları da dikkat çekmektedir.

Oysa ki bazı araştırmacılar, Çingene tütün işçilerinin önemli bir direniş pratiği sergilediğini; Nazım Hikmet, Zihni Anadol ve Mihri Belli gibi sosyalist eylem ve düşün insanlarının anı ve yazılarında bu işçilerden bahsettiklerini; Çingene müziği ve Çingene eylemliliğinin izlerinin radikal sol siyaset ve sendikal mücadele tarihinde bulmanın olanaklı olduğunu savunmaktadırlar (Yılgür, 2014: 277- 286). Yerli sosyalist örgütlenme sürecinin ilk-orta aşamalarında “Troçki Mehmet”, “A. Emin” ve “A. İbrahim” gibi işçi önderlerini ve “yetkin” eylem insanlarını yetiştiren Türk Çingenelerinin fedakarlıklarının, sol kökenden gelen müzik insanları tarafından Çingene Müziğinden üretilen eser ya da eserlerle unutulması önlenebilirdi belki de (Dural ve Eseler, 2019: 46). Ne yazık ki bugüne kadar böyle bir çabanın izine rastlamak mümkün olamamıştır.

Emeğin Yazınsal Tezahürleri

Çalışmaya ilişkin yazılı eserler bu eserlerin kaleme alındığı dönemin bir yansımasıdır. Bu açıdan bu eserler bir yönden yazarın incelediği olguya yönelik bakış açısını ortaya koyarken öte yandan geniş bir perspektifte toplumun tutumunu yansıtır. Örneğin Deniz Kazası geçirmiş bir denizcinin serüveninin anlatıldığı *Robinson Crusoe*'de çalışmanın muhtelif biçimlerine

²⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=Art3ZTp3sBk>

³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=VASO9VZi5hU>

ilişkin betimlemelerin yanısıra, daha dikkatli bir okumada eserin Protestan çalışma etiğine dair derin izler barındırdığı görülmektedir (Strangleman ve Warren, 2015: 94). Bu açıdan bu eser çalışmayı anlatırken aynı zamanda okuyucularda çalışmaya ilişkin bir ideolojik tutumun benimsenmesine hizmet etmektedir (Danon, 1985).

Yine çalışmayı ve işi konu edinen eserlerde işçilerin yaptıkları işe ilişkin düşünceleri, çalışmanın monotonluğu ile nasıl baş ettikleri (Sinclair, 1906), çalışma ortamının gerilimi ve genel atmosferi, ortama egemen olan seslere varan ayrıntılarıyla (Orwell, 1933) yansıtılmaktadır. Sanayi Devrimi sonrasının sosyal sorunlarını, fabrikalardaki yıpratıcı hatta ölümcül koşulları, sendikal mücadeleleri, işverenlerin bu mücadeleye karşı sert tavırlarını, çalışma ortamının ağır koşullarının yol açtığı iş kazalarını yani işçi sınıfının yüzleşmek zorunda kaldığı çalışma ve yaşam koşullarını (Dickens, 1997; Steinbeck, 1965 ve 1972) dönemin ruhunu, insanların yaşadıkları acıları bu eserlerden öğreniyoruz.

Türk edebiyatında da oldukça eski tarihlere kadar uzanan çalışma yaşamına ilişkin eserlere rastlamak mümkündür. Örneğin Refik Halit Karay'ın Memleket Hikâyelerinde (2010) yer alan, Bursa'da bir ipek fabrikasında yaşananları hikâye ettiği *Hakkı Sükût (Sus Payı)* öyküsünde olumsuz ve her türlü önlemden uzak, sağlıksız ve güvenliksiz koşullarda çalışan ve birbiri ardına yaşama veda eden genç işçi kızların çaresizlikleri anlatılmaktadır (Makal, 2008: 22). Mahmut Yesari'nin *Çulluk* (Yesari, 1995) romanı da erken Cumhuriyet döneminde, Cibali Tütün Fabrikası ile Cağaloğlu'ndaki bir matbaadaki işçilerin gündelik yaşamlarını ve ücretli emekle ilintili sorunları dile getirmiştir (Tilbe ve Tilbe 2016: 131). Ülkemizde 1940 ve 50'lerde yaşanan kırsal kesimden kentlere göç olgusu ve kırsal kesimden gelen kimselerin kent yaşamı ile karşılıklı etkileşimleri Orhan Kemal'in eserlerinde gayet mahir biçimde anlatılmıştır. Onun eserlerinde tarım emekçilerinin çalışma koşullarının yanısıra, kentlerde yeni yeni gelişmekte olan fabrika hayatına dair izleri de bulmak mümkündür. Yazarın Türk romanı mecrasında önemli bir yeri olan *Bereketli Topraklar Üzerinde isimli eseri* kendi yaşam öyküsünden de izler taşımaktadır. Orhan Kemal'in *Hanımın Çiftliği* ve *Vukuat Var* isimli romanlarında da çalışma yaşamına ait anlatımlar bulmak mümkündür (Makal, 2008: 24).

Bilindiği gibi 1961 Anayasasında grev hakkının yer almasının ardından Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu da 1963 tarihinde yasalaşmıştır. Grevin henüz yasal bir hak niteliğine kavuşmadığı bu süreçte 28 Ocak- 4 Mart 1963 tarihlerinde yaşanan Kavel Kablo Fabrikasındaki iş bırakma eylemi birçok özellikleri açısından Türk endüstri ilişkileri sürecinde

çok önemli bir *büyük dönemeç* niteliğine sahiptir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 239-240). Bu grev Hasan Hüseyin Korkmazgil'in *Kavel Şiiri*³¹ ile edebiyatımızın unutulmazları arasına girmiştir. Yine Aziz Nesin'in 30 Mayıs 1977-3 Şubat 1978 tarihleri arasındaki 8 aylık bir sürece yayılan DİSK üyesi Maden-İş Sendikası tarafından, MESS (Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası – sonradan Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası adını almıştır) üyesi işyerlerinde uygulanan grevi (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 287-290) anlattığı *Büyük Grev (1978)* hikayesi büyük tartışmalara yol açmış ve ilginç özellikleri ile emek yazınında ayrıcalıklı bir yer edinmiştir (Makal, 2008: 33-34). Türk şiirinde de emekçi sınıfın sorunlarını gündeme taşıyan, sınıfı yücelten örneklere Nazım Hikmet'in "*Türkiye İşçi Sınıfına Selam*" şiiri kaynaklık etmiştir. Bu dizelerde işçi sınıfına yarına dair bir umut işlevi yüklenerek, emeğin hakkını alacağına, sömürü düzeninin sona ereceğine ve özgürlüğün mümkün olduğuna dair bir inanç sergilenmiştir (Balık ve Öner, 2018: 167). Yine İsmet Özel'in *Sevgilim Hayat* şiirinde, "*Ve hatırlıyorum lokavt vardı / bezgin fabrika düdüklarının / dizlerine yatırılmış olan sabah / senin kalbini kakışlardı / Tomarla muştuyu omuzlayarak genç adamlar / polisin sevmediği genç adamlar sokaklarda / patronları kudurtan gazeteler satardı*" dizeleriyle işçi sorunları, lokavt ile yüzleşme ve gelecekte kurulacak dünyanın umudu olan gençlerin hak arama savaşımına katkıları anlatılırken; şairin *Yıkılma Sakın* şiirinde, sınıf mücadelesi uğruna verilen mücadeleden yılgınlık gösterilmemesi umudu "*pusmuş bir şahanz şimdilik, ne kadar şahanz olsak da / ama budandıkça fıskıran bizleriz / ölüyoruz demek ki yaşanılacak*" inancıyla dile getirilmektedir. *Evet, İsyan'* da ise "*varınca bayrakları, marşları duyuyorum / başım çılgınca sarsılan dallarla uğraşılıyor / durup dineliyorum bütün taframla / bütün taframla, bütün yumruklarım, bütün/ ..... Ay vurunca çatlatır göğsündeki mahşeri / çünkü kavganın göbeğidir benim yerim / canlarım, kollarında parti pazubentleri / dik başlar, erkek haykırışlarla / göndere, en yukarılara çekiyorlar / en yukarılara çatlayacak kadar aşkî yüreklerini / ..... Alanlara çok bilenmiş yüreğim alanlara / vurulsun kösleri şu gâvur sevdamızın/ vursun isyanın bacısı olan kanım karanlığa*" dizeleri ile özlenen dünya için kurulu düzene isyan özlemi yiğit bir anlatımla ifade edilmektedir (Özel, 2005).

İşçi sınıfı edebiyatı 1930'larda Agnes Smedley, Meridel Le Sueur, Jack Conroy ve Tillie Olsen gibi yazarların da yer aldığı proleter edebiyat akımı sürecinde gelişmiştir. Büyük Buhran'ın yaşandığı yılların Amerika'sında yoksullukla cebelleşen kadınlar ve istikrarsız-güvencesiz işlerde çalışan fabrika işçilerinin öykülerini anlatan karakteristiği nedeniyle, bu dönemin

³¹ <https://www.insanokur.org/kavel-hasan-huseyin-korkmazgil/>

romancı ve hikayecileri eserleriyle sol eğilimli dergilerde boy veren sol radikal ideolojiye katkı sunmuşlardır. Dönemin tartışmalarının merkezindeki konu ise; *'devrimci bir kültürün içinde edebiyatın işlevi'* olmuştur. Ancak bu akım II. Dünya Savaşı sonrasında Beat Kuşağı ve realist modern edebiyat akımının gölgesinde kalarak eskimeye yüz tutmuştur. İşçi sınıfı yazınının 1930'lar sonrasında değerini yitirme nedenleri akademisyenlerce tartışılmaktadır. Constance Coiner, *Better Red: The Writing and Resistance of Tillie Olsen and Meridel Le Sueur* (1995) isimli kitabında, *"şimdilerde ırk, cinsiyet, sınıf, etnik köken, cinsellik ve sakatlık gibi tanındık konuların arasında yer alsa da [akademide]sınıf, bunların arasında en az bahsedilen konudur"* diyor ve yorumlarına şu sözlerini de ekliyor; *"işçi sınıfından bir ya da birkaç kişi profesör kademesine kadar çıkabiliyor, işin içyüzünü bilen bir kişinin hassasiyetine sahip çok az kişi ciddi çalışmalara girişebiliyor ve müfredatı şekillendirebiliyor"*. Feminist ve Marksist bir yazar Lillian Robinson ise konuyu, *"üniversitelerde analitik kategorinin varlığını inkâr etmek için yapılan en büyük ve en acımasız girişimler, sınıf konusunda ortaya çıkar"* şeklinde yorumluyor. Alan Wald, sınıf tartışmalarının eksikliğini *"anti-komünist, kapitalizm taraftarı ideolojiye"* bağlıyor. Frances Benson, *"sosyal sınıf farkındalığı yaratmak için, işçi sınıfına mensup insanların seslerinin çabalarının merkezinde olması"* gerektiğine dikkat çekiyor ve *"edebiyat ise bunu gerçekleştirmenin en iyi yollarından biridir"* diyor (Arnold, 2017).

Sonuç

Sanatın istisnai olduğunu düşünmeyen hiçbir modern düşünür yok gibidir: Shaftesbury, Friedrich Schiller, Hegel, John Dewey, Theodor W. Adorno, Clement Greenberg gibi düşünürler sanatı sadece güzelliğin deneyimlenmesi veya ifade edilmesi olarak, ya da dehanın bir ürünü olarak görmemişlerdir: 18. yüzyılda sanat özgürleşme fikriyle iç içe geçmiş ve insanları uyandırıp cehaletten ve kölelikten kurtarma gücüne sahip olduğu düşünülmüştür. Bugün sanatın gücü çok daha geniş bir alana yayılıyor: Sanatın istisnai gücü ürettiği nesne veya deneyimde değil, sanat pratiğinin hayata geçirebileceği toplumsal ilişki türlerinde yatıyor (Cuenca, 2012: 8).

İnsanlığın ortak değerlerini dile getirmesidir sanatı insanlığın ortak malı kılan. Bu yüzden Homeros'u üzerinden 2500 yıl geçmesine rağmen severek okuyoruz. İnsanın yüce ve kalıcı olan yönlerini dile getirdikleri için -köleci bir dünya görüşüne sahip olmasına karşın- eski Yunan sanatçılarının eserlerini klasikler olarak addediyoruz. Balzac insanları bencil, faydacı varlıklara dönüştüren toplumsal koşulları maharetle ortaya koyabildiği için Balzactır. İnsanı insanlıktan çıkaran toplumsal koşulların baştan sona bir

eleştirisidir *İnsanlık Komedyası*. Bu eserler bu köklü özellikleri ile dünya durdukça yaşayacaklar ve insanoğlu da onları okumaktan her daim büyük bir haz duyacaktır. İşte sanatta da işçi sınıfını konu edinmek, yalnızca işçilerin günlük yaşamda tezahür eden davranış ve düşüncelerinin yansıtılması ve onların yaşam deneyimlerindeki çeşitliliğin sanatsal yönden makbul bir malzeme yumağı özelliğine sahip olması açısından değil; her şeyden önce işçi sınıfının dünyanın ve yaşamın yeniden üretilmesine yönelik çabalarına saygıdan kaynaklanan bir gerekliliktir (Saruhan, 1987).

Tabii ki “*sanatın halka halkın da sanata yaklaşabilmesi için, önce genel eğitim ve kültürün düzeyinin yükseltilmesi gerekir*”. İşçiler ne yazık ki toplumsal koşulların ağırlığı nedeniyle sanat, felsefe ve bilimden uzak düşmektedirler. Sanatsal değerleri ve onların taşıdığı mesajları anlamlandırarak, içselleştirmek için belirli bir eğitim düzeyi gereklidir. İşçiler ağır güvencesizlik ve belirsizlik koşulları altında söz konusu çabalar için gerekli zaman ve yeterli parasal olanaklardan çoğu zaman mahrumdurlar. Burada işçi örgütlerine ve sendikalara da görevler düşmektedir. Sendikalaşma oranları düşmekte ve sendikalarda tabanlarına karşı bir yabancılaşma süreci yaşanmaktadır. Sendikaların eğitim ve sanata ayrılan bütçeleri arttırılmalıdır. Bu sendikalara düşen kaçınılmaz bir sorumluluktur.

Kaynakça

- Arnold, A. (2017). The Forgotten History of American Working-Class Literature, 1 Mayıs 2017, <https://lithub.com/the-forgotten-history-of-american-working-class-literature/>, (03.04.2020).
- Artun, A. (2006). Modernliğin Sınırında: Sanat: Eleştiri, Özerklik, Siyaset: Üç Konuşma. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Ashton, D. (2001). Picasso Konuşuyor. Çev: Mehmet Yılmaz-Nahide Yılmaz, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Balık, M., ve Öner, H. (2018). 1970 Kuşağı Şiirinde İşçi ve Köylü. Avrasya Zirvesi I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı, s. 160-175.
- Bilgin, T. (2008). Moğollar Grubu Örneğinde Anadolu Pop ve Türkiye'de Kültürel Modernleşme (Doctoral Dissertation, DEÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü).
- Blanchard, J., Doré, G., & Ackroyd, P. (2005). London: A Pilgrimage.
- Botigelli, E., (2011), 1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe içinde “Yabancılaşma Kavramı”. Çev. K. Somer, Sol Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

- Bown, M. C., & Taylor, B. (1993). *Art of the Soviets: painting, sculpture, and architecture in a one-party state, 1917-1992*. Manchester University Press.
- Bozdağ, L. (2015). Çağdaş Sanat ve Siyaset Dönüşümüne Yeniden Bakmak "Politikanın Estetize Hali", *Eğitim Bilim Toplum*, 13(52), 94-127.
- Caudwell, C. (2002). *Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler: İki Cilt Bir Arada*. Metis Yayınları.
- Clark, T. (1997). *Art and propaganda in the twentieth century: the political image in the age of mass culture*. New York, NY: Harry N. Abrams.
- Cuenca, A. L. (2012). Artistic Labour, Enclosure and the New Economy. *Afterall: A Journal of Art, Context and Enquiry*, (30), 4-13.
- Danon, R. (2020). *Work in the English Novel: The Myth of Vocation*. Routledge.
- Dickens, C. (1997). Zor Zamanlar, çev. Füsun Elioğlu, *İstanbul: Oda Yayınları*.
- Dilmener, N. (2014). Hafif Türk Pop Tarihi Bak Bir varmış Bir Yokmuş (4. baskı). *İstanbul: İletişim Yay.*
- Dunaway, D. K. (1987). Music and Politics in the United States. *Folk Music Journal*, 5(3), 268-294.
- Dural, A. B., & Eseler, B. (2019). Bir Karşı-Hegemonya Kültürü Olarak Çingene Müziği: 'Mahcup Red' Notaları. *Etnomüzikoloji Dergisi*, 2(1), 26-49.
- Ela, E. D., & Güler, M. A. (2016). Müziğin İzinde: Türkiye'de 1980'den Günümüze Rock Müzik ve Sosyal Haklar. *Yayınlanmamış Çalışma*.
- Eren, O. (2018). Türkiye'de 1960'larda müzik alanı ve protest müziğin ilk nüveleri: Anadolu Pop Akımı. *Sosyoloji Dergisi*, 38, 131-162. <http://dx.doi.org/10.26550/SJ.38.1.0002>
- Eren, G. (2019). Marksist Sanat Anlayışı. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (42), 107-117.
- Fischer, E. (2010). Sanatın gerekliliği (11. b.). C. ÇAPAN, Çev.) *İstanbul: Payel Yayınevi*.
- Green, A. (1993). Woody's Oil Songs. *Songs About Work: Essays in Occupational Culture for Richard A. Reuss*, 208-220.
- Güler, M. A. (2016). 1970'li Yıllarda Türkiye İşçi Sınıfını Cem Karaca Şarkıları ile Okumak. *Çalışma ve Toplum*, 49(2).
- Hine, L. W. (2018). *America at Work*. Taschen Bibliotheca Universalis.
- Karay, R.H. (2010). *Memleket Hikâyeleri*. İstanbul: İnkılap.
- Klingender, F. (1947). *Art and the Industrial Revolution*. Londres: Noel.

- Korczynski, M. (2003). Music at Work: Towards a Historical Overview. *Folk Music Journal*, 314-334.
- Korczynski, M. (2004). Special Issue on Music and Organizations. *Group & Organization Management*, 29(2), 269.
- Lucie-Smith, E., & Dars, C. (1977). *Work and Struggle the Painter as Witness 1870-1914*.
- Makal, A. (2008). Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak 'Edebiyat'. *Çalışma ve Toplum*, 18(3), 15-42.
- Makal, A. (2018). İnsan Hakları/Sosyal İnsan Hakları, Sosyal Mücadeleler ve Müzik. *Çalışma ve Toplum*, 57(2).
- Marks, K. ve Engels, F. (2009). *Yazın ve Sanat Üzerine* (Haz. Muzaffer İlhan Erdost). *Ankara: Sol Yayınları*.
- Meriç, M. (2006). *Pop Dedik Türkçe Sözlü Hafif Batı Müziği*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Nesin, A. (1978). *Büyük Grev: Masal-Öyküler* (Vol. 34). Yayıncılık Basımevi.
- Orwell, G. (1989). *Down and Out in Paris and London*. London. Penguin Books.
- Orvell, M. (1995). *After the Machine: Visual Arts and The Erasing of Cultural Boundaries*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Öngen, T. (2002). Marx ve Sınıf. *Praksis*, 8, 9-28.
- Özel, İ. (2005). *Erbain Kırk Yılın şiirleri*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Sanatatak (2018). İşçi Sınıfına Bakışı Değiştiren Fotoğraflar. Aralık 27, 2018, <http://www.sanatatak.com/view/isci-sinifina-bakisi-degistiren-fotograflar>, (03.04.2020).
- Saruhan, K. (1987). *Yeni İnsan, Yeni Aydın, Yeni Edebiyat*. Çağdaş Yol, Sayı 1. Mart 1987.
- Saruhan, K. (1987). *İşçiler ve Sanat*, Çağdaş Yol, Sayı 2, Temmuz 1987.
- Sinclair, U. (1906). *The Jungle*. New York. Random House.
- Smith, T. (1997). *Pictured History: The Matchgirls' Strike 1888'. The Camerawork Essays: Context and Meaning in Photographs*, 153-169.
- Steinbeck, J., & Kavga, B. (1965). *Çeviren: Özay Sunar*. İkinci Baskı, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul.
- Steinbeck, J., & Üzümleri, G. (1972). *Çeviren: Rasih Güran*. Beşinci Baskı, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul.
- Strangleman, T., & Warren, T. (2015). *Çalışma ve Toplum: Sosyolojik Yaklaşımlar, Temalar ve Yöntemler*. Nobel Akademik.

- Şimşek, K. (2019). Sanat Eserleri Toplumsal Sınıfı Nasıl Temsil Eder? (Master's thesis, Güzel Sanatlar Enstitüsü).
- Tanilli, S. (2012). Uygarlık Tarihi. Cumhuriyet Kitapları.
- Thompson, P., & Ackroyd, S. (1999). Organizational Misbehaviour. London: Sage.
- Tilbe, A., & Tilbe, F. (2016). Yazın Toplumbilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir Çözümleme: Mahmut Yesari'nin Çulluk Adlı Romanında Çalışma İlişkileri. Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 28, 123-134.
- Tunalı, İ. (2003). Marksist Estetik. Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama.
- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, C.II, İstanbul.
- Ulutaş, N. (2015). Devlet Kuşu Romanında Sınıf Çatışması. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (49), 401-411.
- Yesari, M. (1995). Çulluk. Çev: M. Sabri Koz. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Yılgür, E. (2016). Roman Tütün İşçileri: Türkiye Sol Tarihinin Kayıp Sayfasına Sosyolojik Bir Bakış. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yürür, A. (2019). Sanat ve İktidar Üzerine Görsel Eleştiriler (Master's thesis, Güzel Sanatlar Enstitüsü).
- Ziss, A. (2011). Estetik Gerçekliği Sanatsal Özümsemenin Bilimi, çev. Yakup Şahan, Haylabaz Kitap, İstanbul.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3313/3337

Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Rekreasyon Faaliyeti Gösteren Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma¹

Relationship Between Nepotism And Organizational Silence: A Survey In Accommodation Facilities Operate Recreational

Seda ERKEKLİ

Arş.Gör., AHBVÜ, Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi
Res. Assist., AHBVU, Faculty of Tourism, Department of Recreation
Management

seda.erkekli@hbv.edu.tr / ORCID ID:0000-0003-2482-1121

Ercan YAVUZ

Doç.Dr., AHBVÜ, Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi
Assoc. Prof., AHBVÜ, Faculty of Tourism, Department of Recreation
Management

ercan.yavuz@hbv.edu.tr / ORCID ID:0000-0003-3696-4832

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 25.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 29.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 29.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November- December

Atıf/Cite as: Erkekli, S , Yavuz, E . (2020). Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Rekreasyon Faaliyeti Gösteren Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3313-3337 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/773790>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

¹ Bu makale Arş.Gör.Seda Erkekli'nin "Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Rekreasyon Faaliyeti Gösteren Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Rekreasyon Faaliyeti Gösteren Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma²

Öz

Çalışmanın amacı iş görenlerin nepotizm kavramı ile ilgili düşüncelerini ve bu kavramın örgütsel sessizlik ile ilişkisini açıklamaktır. Bu çerçevede öncelikle bireylerin nepotizm ve örgütsel sessizlik davranışına karşı düşünceleri belirlenmiştir. Bu doğrultuda araştırma Ankara ilinde bulunan rekreasyonel faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde çalışan bireylerin, nepotizm ile örgütsel sessizlik davranışı arasındaki ilişkinin özel sektör boyutunda incelenmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma için veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Düzenlenen anket formu üç bölümden meydana gelmektedir. Anket formunun ilk bölümünde kişisel bilgi formu, ikinci bölümünde nepotizm ölçeği, üçüncü bölümünde ise örgütsel sessizlik ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre nepotizm ve örgütsel sessizlik arasında tek yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca nepotizm algısının örgütsel sessizlik alt boyutlarından kabullenilmiş sessizlik, savunmacı sessizlik alt boyutları ile bir ilişkisi bulunmasına rağmen, örgüt yararına sessizlik alt boyutu ile ilişkisi görülmemektedir. Yapılan analizler sonucunda yaş, eğitim ve iş yerindeki konum değişkenlerinin bir etkisi olduğu görülürken; cinsiyet ve çalışma sürelerinin herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Nepotizm ile örgütsel sessizlik davranışı arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan bu çalışmanın kayırmacı uygulamalar konusunda bireylerin bilinçlenmesinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışma, sektörde faaliyet gösteren işletmelere nepotizm ve örgütsel sessizlik davranışı ile ilgili yol gösterici olması yönünden önem taşımaktadır. Araştırmalar incelendiğinde örgüt içerisinde uygulanan nepotik davranışlar ile iş görenlerin sessizlik davranışı göstermeleri arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. Örgüt çalışanlarına karşı yapılan nepotizm davranışı, çalışan görüşlerinin rahat bir şekilde ifade edilmemesine neden olmaktadır. Çalışanlar kendilerine yöneltilen bu davranışlar karşısında fikirlerini açıkça ifade etmemekte ve mevkilerini tehlikeye atmamak adına sessiz kalmayı tercih etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kayırmacılık, Nepotizm, Örgütsel Sessizlik, Rekreasyon İşletmeleri

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin Evrak Tarih ve Sayısı: 20/01/2020-E.2593 nolu Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Relationship Between Nepotism And Organizational Silence: A Survey In Accommodation Facilities Operate Recreational

Abstract

The purpose of this study is to describe personnel's thoughts towards nepotism concept, to explain relationship between nepotism and organizational silence. In this context, the thoughts of individuals against nepotism and organizational silence behavior were determined. Accordingly, the study was carried out with the aim of examining the relationship between nepotism and organizational silence behavior of private sector in recreational activities in 4 and 5 star accommodation business employees in Ankara. To collect data for the study questionnaire method was used. Prepared questionnaire form consisted of three sections. Prepared questionnaire form consisted of three sections. Questionnaire's first section includes personnel data form, second section comprises of nepotism scale, third section involves organizational silence scale. According to findings gathered there is linear relationship between nepotism and organizational silence. Furthermore, although nepotism has a relationship with acquiescent silence, and defensive silence which are sub-dimensions of organizational silence, it was not seen any relationship with prosocial silence. As a result of the analyzes, it is seen that the variables of age, education and workplace have an effect; gender and working time seem to have no effect. This study to determine the relationship between nepotism and organizational silence behavior is thought to contribute to raising awareness of favoritism practices. Accordingly, the work is important to guide businesses operating in the sector regarding nepotism and organizational silence behavior. When the research was examined it was seen that there was a relationship between the nepotic behaviors applied within the organization and the silence behavior of the people who were working. The behavior of nepotism against the employees of the organization causes the views of the employees who are organization not to be expressed comfortably. Employees do not express their opinions clearly in these behaviors directed at them and prefer to remain silent in order not to jeopardize their positions.

Keywords: Favoritism, Nepotism, Organizational Silence, Recreational Enterprises

Giriş

Sanayi devrimi sonrası sosyal yaşam ve çalışma hayatındaki şartların değişimi bireyler üzerinde önemli derecede etki yaratmaktadır. Bir yandan iş imkânlarında artış gözlemlenirken, diğer yandan küreselleşen dünyada iyi koşullarda bir iş bulmak ise oldukça zorlaşmıştır. Yalnızca bir iş değil, iyi bir iş bulma kaygısı bireyleri rakiplerini geride bırakacak etik dışı davranışlara yönlendirebilmektedir. Şartların değişmesi ile birlikte sağlıklı bir toplumun özelliklerinden sayılan; karşılıklı güven, bireyler arası eşitlik gibi bazı ilkelerin ihlal edildiği söylenebilir.

Sosyal bir varlık olma neticesinde insanlar, buldukları ortamlarda birbirleri ile iletişim halindedir. Kimi bireyler bu iletişimi iyi yönde kullanırken, kimi bireylerde olumsuz yönde kullanmaktadır. Bireyler arasındaki ilişkilerin suiistimal edilmesi noktasında kayırmacı davranışlar meydana gelebilmektedir. Kayırmacılık; kişi ya da grupların istihdam edilirken yalnızca iş, meslek, akraba, arkadaşlık ilişkilerine göre seçim yapılması olarak ifade edilmektedir (Özkanan ve Erdem, 2015: 9).

Tek elden yönetimi sağlamaya çalışan yöneticiler, yaptıkları nepotik uygulamalar sonucunda başarısız olacak ve bireylerin denetiminde birtakım sorunlarla karşılaşacaktır (Ören, 2015: 346). Nepotizmin yol açtığı olumsuzluklardan birisi olan örgütsel sessizlik; iş görenlerin, örgütün gelişimine katkıda bulunacak fikir ve görüşlerini sakınması durumu olarak açıklanmaktadır (Şahin ve Yalçın, 2017: 61). Bu durum örgütün gelişimini ve kendini yenilemesini yavaşlatmaktadır. İş görenlerin kendilerince yaptığı ortak bir tavır olarak değerlendirilebilir.

Rekabetin küreselleşme sonucu yoğun bir şekilde yaşandığı ticaret ortamında iş yerini sahiplenen, motive olmuş, gönüllü çalışanların bir işletmenin en önemli kazancı olduğu söylenebilir. Bunu sağlayacak hususlardan biri ise personel ile iletişimdir. Bireyler ve örgüt yöneticileri arasındaki doğru bir iletişim ile örgüt amaçları ve gelişimi sağlanabilecektir. Örgütler, değişimlere rahat uyum sağlayabilmek ve verimliliklerini artırmak için stratejik bir bilince ihtiyaç duymaktadır. Bu bilinç ile niteliği, bilgi donanımı, yetenekleri yüksek çalışanlara sahip olunmaktadır. Diğer yandan personel yönetiminde ve istihdamlarda profesyonelce bir yönetim anlayışı sergileme konusunda örgüt yönetimine büyük görevler düşmektedir. Yönetimin gerek istihdam gerekse örgüt içi terfilerde tercihini; kurduğu arkadaşlık, akrabalık ve siyasi yakınlık ilişkilerine göre değil, bireylerin yeteneklerine göre yapması gerekmektedir.

Çalışmanın amacı Ankara da yer alan rekreatif faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde çalışan bireylerin kayırmacılığın alt boyutu olan nepotizm kavramı ile ilgili düşünceleri ve bu kavramın örgütsel sessizlik ile ilişkisini açıklamaktır. Rekreasyonel faaliyet gösteren işletmeler üzerinde yapılacak olan bu araştırmanın, sektörde faaliyet gösteren işletmelere nepotizm ve örgütsel sessizlik ile ilgili yol gösterici olması amaçlanmaktadır.

Araştırma kayırmacı uygulamalardan nepotizm ve bunun sonucunda gelişen örgütsel sessizlik kavramının incelenmesi ile kayırmacı uygulamalar konusunda bireylerin bilinçlenmesinin hedeflenmesi konusunda önem taşımaktadır.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda işletmelerin mevcut nepotizm durumu ve örgütsel sessizlik düzeyi belirlenerek, araştırmada elde edilen veriler dahilinde sektör yöneticilerinin iş gören verimliliğinin artırılmasına yönelik, işletmelerde yönetim tarafından etkili bir gelişim sağlanması için insan kaynaklarının yönetsel planlamalarında nepotizm gibi kayırmacı davranış biçiminden uzak durmaları gerektiği düşünülmektedir. Böylelikle örgüt içerisindeki adaletsizlik algısının da ortadan kalkacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte ülkedeki ilerleyen süreçte yapılacak olan nepotizm algısı ve örgütsel sessizlik davranışı çalışmalarının iş görenler üzerindeki etkilerini (performans düşüklüğü, iş gücü kaybı, örgütsel bağlılıkta azalma, adaletsizlik duygusunda azalma...) gibi çeşitli konular ile ilişkileri doğrultusunda daha geniş olarak araştırılması önerileri sunulacaktır.

Literatür Taraması

2.Kayırmacılık

Sosyal bir varlık olma neticesinde insanlar, buldukları ortamlarda birbirleri ile iletişim halindedir. Kimi bireyler bu iletişimi iyi yönde kullanırken, kimi bireylerde olumsuz yönde kullanmaktadır. Bireyler arasındaki ilişkilerin suiistimal edilmesi noktasında kayırmacı davranışlar meydana gelebilmektedir. Kayırmacılık; kişi ya da grupların istihdam edilirken yalnızca iş, meslek, akraba, arkadaşlık ilişkilerine göre seçim yapılması olarak ifade edilmektedir (Erdem, 2020: 17).

Örgütlerde yöneticilerin, personel seçimlerinde adaletsiz bir şekilde kendince özel olan kişilere yardımcı olması ve o bireyleri diğerlerinden farklı tutması olarak tanımlanmaktadır (Tunçbilek ve Akkuş, 2017: 172).

Kayıрма, bir başkası için aracılık yaparak, o kişinin hak etmediği bir şeyin yapılmasına yardımcı olma davranışıdır (Tiyek ve Pekar, 2015: 119). Kayırmacılık kavramında yönetici konumundaki bireyler, sahip oldukları mevkie ticari bir gözle bakmakta ve bunu çıkarları uğrunda harcamaktadır. Örgüt içerisindeki imajları bunu kolay bir biçimde yapmalarına olanak sağlamaktadır.

Kayırmacılık davranışları bireylerin karşı taraf ile kurduğu ilişkilere göre farklı isimler almaktadır. Bu kapsamda kayırmacılığın ilgili literatürde; Adam kayırmacılığı ve Siyasi Kayırmacılık olmak üzere iki ana başlık altında alt başlıklara ayrıldığı görülmektedir. Adam kayırmacılığı kendi içerisinde; Nepotizm ve Kronizm şeklinde (Özkanan ve Erdem, 2015: 10), Siyasi kayırmacılık ise kendi içerisinde Patronaj, Klientalizm ve Hizmet kayırmacılığı olarak üç başlık altında incelenmektedir (Özkanan ve Erdem, 2015: 10).

Kayırmacılığın bir türü olan nepotizm, örgütlerin yüzleştiği bir yönetim hastalığı olarak tanımlanmaktadır. Örgüt içerisindeki yozlaşma şekli olarak ifade edilmektedir. Genel olarak kayırmacılık kavramı ile karıştırılmaktadır. Fakat kayırmacılık akraba, siyasi, eş-dost kayırmacılığı gibi gruplardan oluşmaktadır. Nepotizmi ise sadece akrabalar içerisindeki ilişkiler oluşturmaktadır (Akkus, ve Tuncbilek, 2017: 170).

3.Nepotizm (Akraba Kayırmacılığı)

En sık rastlanan ve nispeten tespiti kolay olan nepotizm, bireyler arasındaki ilişkinin sadece kan bağına dayanan şekli olarak ifade edilmektedir. Nepotizm kavramı; bireylerin tecrübelerine, eğitim seviyelerine, sahip oldukları kabiliyetlerine bakılmadan örgüt içerisinde istihdam edilmesi olarak ifade edilmektedir. "Nepos" sözcüğünden türetilmiş olup, Latince "yeğen" kelimesine karşılık gelmektedir (Büte, 2015: 1). Below (2003); nepotizm sözcüğünün İtalyanca "nipote" kelimesinden türediğini, papaların mevkilerini kullanarak akrabalarını belirli görevlere yerleştirdiğini ifade eden "nepotisma" kelimesinden geldiğini ifade etmiştir (Pelit, vd., 2017: 48).

Kayırmacılığın bu türünde sadece akrabalık ilişkileri ön plandadır. İşe alınmak için belirli yeterliliğe sahip olmayan bireyler, akraba ilişkilerini kullanarak kendilerini örgüte kabul ettirmektedir (Özler, vd., 2007: 438). Önemli olan bilgi birikimi, yetenek değil; bireylerin aralarında kan bağı olan kişiler ile kurdukları samimi ilişkilidir.

Nepotizm “akrabalarını koruma” ve “onlara torpil geçme” gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Örgüt içerisinde görevlendirmelerde yapılan bu ayrımcılık “liyakat” ilkesi ile ters düşmektedir. Liyakat ilkesi; bireylerin sahip oldukları niteliklere göre örgüt içerisinde görevlendirilmeleri olarak ifade edilmektedir. Yöneticiler, görevlerini suiistimal ederek, diğer bireylerin haklarını gözetmeksizin örgüt içerisinde kanun dışı işe alımlar gerçekleştirmektedir (Karahana ve Yılmaz, 2014: 126-127). Bu, işe alımlarda örgüt yönetimini elinde bulunduran bireyler liyakat yani yeterli ilkesini göz ardı etmekte ve kendi çıkarlarına odaklanmaktadır.

Günümüzde nepotizm, örgütlerin yüzleştiği bir yönetim hastalığı olarak tanımlanmaktadır. Örgüt içerisindeki yozlaşma şekli olarak da ifade edilmektedir. Genel olarak kayırmacılık kavramı ile karıştırılmaktadır. Fakat kayırmacılık akraba, siyasi, eş-dost kayırmacılığı gibi gruplardan oluşmaktadır. Nepotizmi ise sadece akrabalar içerisindeki ilişkiler oluşturmaktadır (Tunçbilek ve Akkuş, 2017: 170).

Nepotizmin en önemli olumsuz etkilerinden birisi kurumsallaşmaya engel olmasıdır. İşe alımlarda aile içerisindeki yakınlıklar, örgütün kendi kimliğini elde etmesini zorlaştırmaktadır. Bu da hissedarlar arasında güven problemi yaşanmasına neden olmaktadır. Şirketlere devamlı olarak yetersiz aile bireylerinin alınması, nitelikli insan kaynaklarında azalmalara yol açmaktadır (Özler, vd., 2007: 439).

4.Örgütsel Sessizlik

Örgüt içerisinde hoş karşılanmayan bir davranış olan sessizlik, konuşarak bireylerin ifadelerini dile getirmemesi ve bulunulan yerde gürültünün olmaması olarak açıklanmaktadır. Sessizlik yalnızca konuşmamanın olmaması değil, ayrıca yazma, duyulma gibi eylemlerinde gerçekleştirilmemesi durumu olarak açıklanmaktadır (Tokmak, 2018: 2020). Bu durumların çalışanların örgüt içerisinde elde ettiği negatif deneyimler neticesinde kazanıldığı belirtilmektedir (Uslu ve Aktaş, 2017: 142).

Diğer bir tanımla örgütsel sessizlik kavramı; iş görenlerin kendilerini olumsuz bir durum içerisinde bulduklarında örgüt ile ilgili davranışsal, bilişsel ve duygusal ifadelerini, belirli yetkilere sahip kişilerden sakınmaları olarak belirtilmektedir (Örücü ve Biyan, 2018: 151).

Örgütsel sessizlik olgusu bireylere özgü bir davranış biçimini ifade etmektedir. İş görenlerin örgütün gelişimine katkıda bulunacak fikir ve görüşlerini sakınması durumu olarak açıklanmaktadır (Şahin ve Yalçın, 2017: 61). Bu durum örgütün gelişimini ve kendini yenilemesini

yavaşlatmaktadır. İş görenlerin kendilerince yaptığı ortak bir tavır olarak değerlendirilmektedir.

Sessizlik, örgüt çalışanlarının işyerindeki sıkıntıların bilincinde olmasına rağmen, bu sıkıntıları karşı tarafa yansıtmaktan kaçınıp, fikirlerini paylaşmayarak bireyin sükût halinde olmasıdır (Timuroğlu ve Alioğulları, 2019: 248). Moghaddampour vd. ne göre sessizlik; “sessiz iklim” kavramını ifade etmektedir. Sessizliği örgüt çalışanlarının psikolojik değişimi olarak değerlendirmektedir. Örgüt ortamında zorlama ve tatminsizliği ortadan kaldırmak adına girişimlerde bulunmaktadır (Moghaddampour, vd., 2013: 2214).

Örgütsel sessizlik davranışı dört bileşkedен oluşmaktadır (Parcham ve Ghasemizad, 2016: 26):

- Üst düzey yöneticilerin sessizliğe olan tavrı,
- Alt kademe yöneticilerin sessizliğe olan tavrı,
- Çalışan ve yöneticilerin iletişim biçimleri,
- Sessizlik davranışlarına karşı bireysel davranışlar.

Örgütsel sessizlik alanında yaptığı çalışmalarıyla ilklerden olan Çakıcı (2007) bu kavramı, çalışan bireylerin örgütün gelişimini sağlayacak yönetsel ve tutumsal konulara ilişkin görüşlerini kasıtlı olarak paylaşmaması olarak açıklamaktadır (Yalçınsoy, 2019: 70).

Sessiz kalma davranışı öğrenilen bir davranıştır. Birdenbire var olmaz. Çalışanlar örgüt ortamı içerisinde oluşan durumları izleyerek kendileri için neyin iyi neyin kötü olabileceğine kanaat getirmektedir. Bu çerçevede içerisinde konuşmaya ya da sessiz kalmaya karar vermektedirler.

Sessiz kalma davranışı bireyin bilerek bir amaç doğrultusunda sergilediği bir harekettir. Sessiz kalma davranışı tek yönlü olarak bireyin ve toplumun suskunluğu, durumlar karşısında pasif eylemde bulunma olarak düşünülmemelidir. Bu davranış biçimini birey amaçlı olarak gerçekleştirdiğinde sessizlik, aktif bir eyleme dönüşmektedir (Alparslan ve Kayalar, 2012: 137).

Örgütsel sessizlik bir stratejidir. Çalışan bireyler örgüt içerisindeki geleceklerini bu stratejiler doğrultusunda şekillendirmektedir. İyi belirlenen bir strateji ile örgüt, hedeflerine en iyi şekilde ulaşmaktadır. Bu bağlamda iş görenlerin bilişsel görüşleri detaylı bir şekilde incelenmelidir. Örgütün

maddi kaynakları ile manevi kaynakları arasındaki sinerji en doğru şekilde sağlanmalıdır.

4.1.Örgütsel Sessizliğin Türleri

4.1.1.Kabullenici Sessizlik

Çalışanların örgüt hakkındaki geliştirecekleri görüşlerin, yönetim tarafından etkisiz olarak karşılanacağı düşüncesi ile kendilerini geri çekmeleri durumudur. Örgüt içerisinde gerçekleşen vaziyetlere şartsız bir şekilde dayanarak, başka bir alternatif aramaktan kaçınılmaktadırlar (Ülker ve Kanten, 2009: 115).

4.1.2. Savunmacı Sessizlik

Çalışanların beyan edecekleri görüşlerin olumsuz çıktıları olma ihtimaline karşılık, bireylerin kendilerini ifade etmede çekimser kaldıkları sessizlik türüdür. Kabullenici sessizlikten farklı olarak bireyler, olağan durumu değiştirmeye ve geliştirmeye açıktır (Ülker ve Kanten, 2009: 115).

4.1.3.Örgüt Yararına Sessizlik

Fedakâr sessizlik olarak da adlandırılan bu tür, örgütün vatandaşlarının davranışlarına dayanmaktadır. Çalışanlar iş ile ilgili bilgi ve fikirlerini, örgütün ve diğer çalışanlara yararlı olması adına paylaşımında bulunurlar. Bu davranış ile çalışan bireyin motivasyonu, bilgi paylaşımı, iş birliği ve yardımseverliği artmaktadır (Amiri, vd., 2018: 897).

Çalışanların sessiz kalması sonucunda; yenilikçi fikirler ortaya çıkmamakta, iletişim eksikliğinden dolayı çalışanlar ve yöneticiler arasında problemler yaşanmakta ve örgütün verimliliği düşmektedir (Akan ve Oran, 2017: 75-76). Çalışanların buldukları örgüt içerisinde sessiz kalmaları karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm üretilmesine engel olmaktadır (Durak, 2012: 9).

5.Yöntem

Araştırmanın bu kısmında nepotizm ve örgütsel sessizlik ile ilgili aktarılan teorik bilgiler kapsamında yapılacak araştırmanın amaç ve kapsamı buna ek olarak verilerin hangi yöntemle analiz edildiği açıklanacaktır. Araştırma için veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde SPSS programı ve Excel Fisher's RZ programlarından yararlanılmıştır. Nepotizm ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak basit (pearson) korelasyon analizi uygulanmıştır.

5.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı Ankara da yer alan rekreatif faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde çalışan bireylerin kayırmacılığın alt boyutu olan nepotizm kavramı ile ilgili düşünceleri ve bu kavramın örgütsel sessizlik ile ilişkisi açıklamaktır. Rekreatif faaliyet gösteren işletmeler üzerinde yapılacak olan bu araştırma, sektörde faaliyet gösteren işletmelere nepotizm ve örgütsel sessizlik ile ilgili yol gösterici olması amaçlanmaktadır.

Araştırma kayırmacı uygulamalardan nepotizm ve bunun sonucunda gelişen örgütsel sessizlik kavramının incelenmesi ile kayırmacı uygulamalar konusunda bireylerin bilinçlenmesinin hedeflenmesi konusunda önem taşımaktadır.

Bu doğrultuda aşağıdaki hipotezler kurulmuştur:

H₁. Nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır.

H_{1a}. Nepotizm ile örgütsel sessizliğin kabullenici sessizlik alt boyutu arasında ilişki vardır.

H_{1b}. Nepotizm ile örgütsel sessizliğin savunmacı sessizlik alt boyutu arasında ilişki vardır.

H_{1c}. Nepotizm ile örgütsel sessizliğin örgüt yararına sessizlik alt boyutu arasında ilişki vardır.

H₂. Demografik faktörlere göre Nepotizm algısı ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır.

H_{2a}. Yaş değişkenlerine göre nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır.

H_{2b}. Cinsiyet değişkenlerine göre nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır.

H_{2c}.Eğitim durumu değişkenlerine göre nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır.

H_{2a}.Çalışma süresi değişkenlerine göre nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır.

H_{2e}.İşyerindeki görev değişkenlerine göre nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır.

5.2.Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

-Örneklem büyüklüğü işletme çalışan sayısı ile hesaplanarak, anket Ankara ilinde rekreatif faaliyet gösteren işletme çalışanlarına uygulanmıştır.

-Bu çalışmadaki en önemli sınırlılık, iş görenlerin işletme içerisinde gerçekleşebilecek nepotizm ve örgütsel sessizlik konularında görüşlerini ifade etmede meydana gelen çekingenliktir.

5.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Ankara da yer alan rekreatif faaliyet gösteren konaklama işletmeleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini, kolayda örneklem yöntemi ile seçilmiş Ankara' da yer alan rekreatif faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmeleri çalışanları oluşturmaktadır.

Belirlenmiş olan örneklem grubu içerisinde konaklama işletmelerine yönelik toplamda belirlenen örneklem kitlesine 510 anket formu gönderilip, 480 anketin geri dönüşü sağlanmıştır. Ayrıca geri dönüş sağlanan anketlerde eksik ve hatalı işaretlenen 22 anket formu veri setine dahil edilmemiştir. Toplamda 458 sağlıklı anket formu ile veri seti oluşturulmuştur.

5.4. Araştırmanın Varsayımları

Çalışmanın varsayımları şu şekildedir:

-Katılımcıların anket sorularını doğru algıladıkları ve doğru bir şekilde cevapladıkları varsayılmıştır.

-Katılımcıların uygulanan anket formlarına yöneticilerinin baskısı altında kalmadan objektif bir şekilde yanıt verdikleri varsayılmıştır.

5.5. Veri Toplama Araçları

Araştırma için veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Düzenlenen anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde kişisel bilgi formu, ikinci bölümünde nepotizm ölçeği, üçüncü bölümünde ise örgütsel sessizlik ölçeği kullanılmıştır. Nepotizm ölçeğinde yer alan ifadelerin özgün formu "Ford ve Mc Lauhgin (1985) ve Abdalla vd. (1998) 'ne aittir. Ölçeğin Türkçe 'ye uyarlanması "Asunakutlu ve Avcı (2010)" tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması 14 adet 5'li Likert tipi ifadeden oluşan; terfide kayırmacılık, işlem kayırmacılığı ve işe alma sürecinde kayırmacılık boyutlarının yer aldığı anket formu kullanılmıştır. Örgütsel Sessizlik ölçeğinde yer alan ifadeler "Van, Ang ve Botero (2003) "tarafından geliştirilerek geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmış olan," Şehitoğlu ve Zehir (2010) "tarafından Türkçeye uyarlanan anketten alınmıştır.

Araştırma kapsamında kullanılan anket formu katılımcılara çalışma saatleri süresince, Ankara ilinde içerisinde rekreasyonel faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde birebir araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Katılımcıların ölçekleri doldurmadan önce çalışma konusu hakkındaki yeterli bilgilendirme yapılmıştır. Ölçeklerin uygulanması 21.01.2020 – 29.02.2020 tarihlerinde yaklaşık 5 haftalık bir süreç içerisinde gerçekleştirilmiştir.

5.6.Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde veri setinin güvenilirlik katsayısına bakıldığında "Cronbach Alpha" 925 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu değer güvenilirlik düzeyi "yüksek derece güvenilir "olarak kabul görmektedir (Kalaycı, 2010: 405: Güriş ve Astar, 2015: 283). Ayrıca doğrulayıcı faktör analizi yapısal geçerliliğin kontrolünü sağlamak için uygulanmıştır. Uygulanan Barlett testinin sonucunda ($p=0.000 < 0.05$) olduğu için değişkenlerin arasında ilişki olduğu kabul edilmektedir. Örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu belirlemek amacıyla yapılan test sonucunda nepotizm ölçeğinin KMO=,954 olarak hesaplanırken; örgütsel sessizlik ölçeğinde KMO=901 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu değer çok iyi bir değer olarak görülmektedir (Kalaycı, 2010: 322). KMO =,925 > 0,60 olduğu için örneklem büyüklüğünün doğrulayıcı faktör analizi için yeterli olduğu anlaşılmıştır. Nepotizm ölçeğinin sonucunda tek faktör belirlenmiş bu faktörün varyansının 59,619 'un da toplandığı görülmektedir. Alpha ve varyans değerleri sonucunda ölçeğin güvenilir ve geçerli olduğu saptanmıştır. Örgütsel sessizlik ölçeğinin de ise altı faktör belirlenmiş, bu faktörlerin varyansının 61,160'de toplandığı görülmektedir. Alpha ve varyans değerleri sonucunda ölçeğin güvenilir ve geçerli olduğu saptanmıştır. Bu veriler sonucunda SPSS yapısal faktör analizi ve Excel Fisher's RZ programlarından yararlanılmıştır. Nepotizm ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak basit (pearson) korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik yüzde (%) ve frekans (f) değerlerine bakılmıştır. Yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışma süresi, işyerindeki görev değişkenlerine göre nepotizm ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak ise Excel Fisher's RZ hesaplamaları yapılarak z değer ve p değer tabloları kullanılmıştır.

6.Bulgular ve Yorum

Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Rekreasyon Faaliyeti Gösteren Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma

Değişken	Grup	F	%
Yaş	18-25	122	26,6
	26-35	171	37,3
	36-45	88	19,2
	46-55	63	13,8
	56 yaş ve üzeri	14	3,1
Cinsiyet	Erkek	290	63,3
	Kadın	168	36,7
Medeni Durum	Evlili	234	51,1
	Bekâr	224	48,9
Eğitim Durumu	İlköğretim	55	12,0
	Lise	149	32,5
	Ön lisans	114	24,9
	Lisans	127	27,7
	Lisansüstü	13	2,8
Mesleki Deneyim	1 yıldan az	90	19,7
	1-5 yıl	189	41,3
	6-10 yıl	107	23,4
	11-15 yıl	49	10,7
	16 yıl ve üzeri	23	5,0
Kurumdaki Konumunuz	İşgören/Memur-Çalışan	293	64,0
	Alt Kademe	84	18,3
	Orta Kademe	57	12,4
	Üst Kademe	24	5,2
Gelir Durumunuz	2020-2500	292	63,8
	2501-3600	95	20,7
	3601-5600	41	9,0
	5600 ve üzeri	30	6,6
TOPLAM		458	100,0

Çizelge 6.1. Araştırmaya Katılan Bireylere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler;

Örnekleme oluşturan iş görenlerin %63,3 (n=290) 'ü erkek, %36,7 (n=168) 'si kadın bireylerden oluşmaktadır. Medeni duruma bakıldığında bireylerin %51,1 (n=234) 'lik oranla çoğunluğunun evli, %48,9 (n=224) 'luk oranla azınlığının bekar olduğu görülmektedir. Eğitim durumuna bakıldığında ise %32,5 (n=149) ' lik oranla lise mezunlarının çoğunlukta, %2,8 (n=13) 'lik oranla lisansüstü mezunların azınlıkta olduğu görülmektedir.

Çizelgedeki değerlere göre iş görenlerin mesleki deneyimlerine bakıldığında %41,3 (n=189) 'lük en fazla oranın 1-5 yıl aralığında, %5,2 (n=24)'lik en az oranın 16 yıl ve üzerinde olduğu, kurum içerisinde %64,0 (n=293) 'lük oranla çoğunluğun iş gören/memur-çalışan konumunda, %5,2 (n=24) 'lik oranla azınlığın üst kademe yönetici konumunda olduğu görülmektedir. Bu bireylerin gelir seviyesine bakıldığında ise %63,8 (n=292)'lik oranla çoğunluğun 2020-2500 aralığında, azınlığın ise %6,6 (n=30) 'lık oranla 5600 ve üzeri seviyede olduğu görülmektedir.

Araştırma modelinde belirtilen nepotizm ve örgütsel sessizlik değişkenleri arasındaki ilişkinin derecesini ortaya koymak amacıyla yapılan korelasyon analizi verilerine ilişkin çizelgeler aşağıda gösterilmektedir.

	<i>n=458</i>	<i>Nepotizm Algısı</i>	<i>Örgütsel Sessizlik</i>
	<i>r</i>		,439**
<i>Nepotizm Algısı</i>	<i>p</i>		,000
	<i>r</i>	,439**	
<i>Örgütsel Sessizlik</i>	<i>p</i>	,000	

Çizelge 6.2. Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sessizlik Arasında Yapılan Basit Korelasyon Analizi Sonuçları;

Analiz sonucuna göre Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sessizlik arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) bir korelasyon bulunmaktadır. Bu korelasyon pozitif yönlü ve korelasyon katsayısı (0,439)'na sahiptir. Bu bağlamda orta şiddette bir ilişki görülmektedir. Analiz sonuçları "H₁.Nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır "hipotezini destekler niteliktedir.

<i>n=458</i>		<i>Nepotizm Algısı</i>
<i>Kabullenici Sessizlik</i>	<i>r</i>	,522**
	<i>p</i>	,000
<i>Savunma Amaçlı Sessizlik</i>	<i>r</i>	,447**
	<i>p</i>	,000
<i>Örgüt Yararına Sessizlik</i>	<i>r</i>	,031
	<i>p</i>	,503

Çizelge 6.3. Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sessizliğin Alt Boyutları Arasında Yapılan Basit Korelasyon Analizi Sonuçları;

Analiz sonucuna göre Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sessizlik kavramının alt boyutları olan kabullenici sessizlik ve savunma amaçlı sessizlik arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) bir korelasyon bulunmaktadır. Bu korelasyon pozitif yönlü ve korelasyon katsayısı (kabullenici sessizlik boyutu için 0,522; savunma amaçlı sessizlik boyutu için 0,447) 0.4-0.6 değerleri arasında bulunduğu için orta şiddette bir ilişki vardır çıkarımında bulunulabilir. Yine yürütülen korelasyon analizi sonucuna göre Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sessizlik kavramının alt boyutu olan örgüt yararına sessizlik arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p = 0,503$) bir korelasyon bulunmamaktadır.

Analiz sonucunda “**H_{1a}**. Nepotizm ile örgütsel sessizliğin kabullenici sessizlik alt boyutu arasında ilişki vardır “, “**H_{1b}**. Nepotizm ile örgütsel sessizliğin savunmacı sessizlik alt boyutu arasında ilişki vardır” hipotezleri desteklenirken;” **H_{1c}**. Nepotizm ile örgütsel sessizliğin örgüt yararına sessizlik alt boyutu arasında ilişki vardır “hipotezi desteklenmemektedir.

Korelasyon Katsayılarının Karşılaştırılması

Farklı örnek büyüklüklerine sahip iki bağımsız grup tarafından korelasyon analizleri yapılırken, tipik olarak, iki korelasyon arasındaki bir karşılaştırma incelenir. Bu, korelasyonlar aynı değişkenler üzerinde iki farklı grup tarafından gerçekleştirildiğinde ve her iki korelasyonun istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edildiğinde önerilir. Bunu yapmanın yolu korelasyon katsayısı değerlerini veya r değerlerini z skorlarına dönüştürmektir. Fisher'ın r 'den z 'ye dönüşümü olarak da bilinen bu dönüşüm, z puanlarının, gözlemlenen z testi istatistiği belirlenerek istatistiksel anlamlılık açısından karşılaştırılabilirliği ve analiz edilebilmesi için yapılır.

Yaş	18-25 yaş	26-35 yaş	36-45 yaş	46-55 yaş	56 yaş ve üstü
Korelasyon	0.2945543	0.4209352	0.5403875	0.497974	0.5991622
p	0.00099	0.00000	0.00000	0.00000	0.02355
n	122	171	88	63	24
Yaş	18-25 yaş	26-35 yaş	36-45 yaş	46-55 yaş	56 yaş ve üstü
18-25 yaş		-1,213 (0,113)	-2,12 (0,01)	-1,535 (0,062)	-1.639 (0,051)

26-35 yaş	-1,213 (0,113)		-1,17 (0,121)	-0,65 (0,258)	-1,049 (0,147)
-----------	-------------------	--	------------------	------------------	-------------------

36-45 yaş	-2,12 (0,01)	-1,17 (0,121)		0,344 (0,365)	-0,357 (0,361)
46-55 yaş	1,535 (0,062)	-0,65 (0,258)	0,344 (0,365)		-0,572 (0,284)
56 yaş ve üstü	-1.639 (0,051)	-1,049 (0,147)	-0,357 (0,361)	-0,572 (0,284)	

Çizelge 6.4. Yaş Değişkenine Göre Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sessizlik Ölçeğini Korelasyon farklılık testi Z değerleri ve (p değerleri) Sonuçları;

Sadece 18-25 ve 36-45 yaş grupları arasındaki nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur, diğer yaş grupları kendi aralarında herhangi bir farklılık göstermemektedir. 18-25 yaş arasında (0.2945543) ilişki olduğu görülmektedir ve bu ilişkinin diğer yaş gruplarına nazaran daha düşük olduğu söylenebilir.

Cinsiyet	Kadın	Erkek
Korelasyon	0.4475233	0.4300276
p	0.00000	0.00000
n	168	290
Cinsiyet	Kadın	Erkek
Kadın		0,222 (0,412)
Erkek	0,222 (0,412)	

Çizelge 6.5. Cinsiyet Göre Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sessizlik Ölçeğinin Korelasyon farklılık testi Z değerleri ve (p değerleri) Sonuçları;

İş görenlerin cinsiyet farklılıklarına göre nepotizm algısı ile örgütsel sessizlik üzerinde herhangi bir farklılık bulunamamıştır. Bu nedenle analiz sonuçları “H_{2b}.Cinsiyet değişkenlerine göre nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır” hipotezini desteklememektedir.

Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Rekreasyon Faaliyeti Gösteren Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma

Eğitim	İlköğretim	Lise	Ön lisans	Lisans	Lisansüstü
Korelasyon	0.7233922	0.345382	0.4352249	0.3805243	0.5197211
p	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.0687
n	55	149	114	127	13
Eğitim	İlköğretim	Lise	Ön lisans	Lisans	Lisansüstü
İlköğretim		3,433 (0,000)	2,667 (0,004)	3,11 (0,001)	0,981 (0,163)
Lise	3,433 (0,000)		-0,843 (0,200)	-0,332 (0,370)	0,660 (0,255)
Ön lisans	2,667 (0,004)	-0,843 (0,200)		0,502 (0,308)	-0,332 (0,370)
Lisans	3,11 (0,001)	-0,332 (0,370)	0,502 (0,308)		-0,533 (0,297)
Lisansüstü	0,981 (0,163)	0,660 (0,255)	-0,332 (0,370)	-0,533 (0,297)	

Çizelge 6.6. Eğitim durumu Göre Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sessizlik Ölçeğinin Korelasyon farklılık testi Z değerleri ve (p değerleri) Sonuçları;

İlköğretim mezunları ve lisans; ilköğretim mezunları ve ön lisans ve ilköğretim mezunları ve lise mezunlarının, nepotizm ile örgütsel sessizlik algıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Ancak ilköğretim mezunları ve lisansüstü mezunları arasında istatistiksel anlamda bir farklılık tespit edilememiştir. Ancak lisansüstü mezunları örneklemin içinde küçük (n=13) bir grubu oluşturduğu için bu istatistik (n>30 olduğundan dolayı) göz ardı edilebilir. Bununla birlikte diğer eğitim durumu alt grupları kendi aralarında herhangi bir farklılık göstermemektedir. İlköğretim mezunları arasında bu ilişkinin diğer eğitim durumu alt gruplarına nazaran daha yüksek olduğu görülmektedir. Analiz sonuçları " H_2 :Eğitim durumu değişkenlerine göre nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır" hipotezini destekler niteliktedir.

Çalışma Süresi	1 yıldan az	1-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16 yıl üstü
Korelasyon	0.3619569	0.4134535	0.5026976	0.3956757	0.5955372
P	0.0004558	0.000000	0.00000	0.004892	0.002716
n	90	189	107	49	23

Çalışma Süresi	1 yıldan az	1-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16 yıl üstü
1 yıldan az		-0,467 (0,320)	-1,196 (0,116)	-0,216 (0,415)	-1,238 (0,108)
1-5 yıl	-0,467 (0,320)		-0,923 (0,178)	0,129 (0,449)	1,047 (0,147)
6-10 yıl	-1,196 (0,116)	-0,923 (0,178)		0,759 (0,224)	0,546 (0,292)
11-15 yıl	-0,216 (0,415)	0,129 (0,449)	0,759 (0,224)		1,000 (0,159)
16 yıl üstü	-1,238 (0,108)	1,047 (0,147)	0,546 (0,292)	1,000 (0,159)	

Çizelge 6.7. Çalışma Sürelerine Göre Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sessizlik Ölçeğinin Korelasyon farklılık testi Z değerleri ve (p değerleri) Sonuçları;

İş görenlerin çalışma süresi farklılıklarına göre nepotizm algısı ile örgütsel sessizlik üzerinde herhangi bir farklılık bulunamamıştır. Analiz sonuçları “H_{2a}.Çalışma süresi değişkenlerine göre nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır” hipotezini desteklememektedir.

Görev	Çalışan	Alt Kademe	Orta Kademe	Üst Kademe
Korelasyon	0.3960219	0.4164322	0.5318576	0.7233206
P	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
n	293	84	57	24
Görev	Çalışan	Alt Kademe	Orta Kademe	Üst Kademe
Çalışan		-0,194 (0,423)	-1,172 (0,121)	-2,193 (0,014)
Alt Kademe	-0,194 (0,423)		-0,850 (0,198)	-1,924 (0,027)
Orta Kademe	-1,172 (0,121)	-0,850 (0,198)		-1,252 (0,105)
Üst Kademe	-2,193 (0,014)	-1,924 (0,027)	-1,252 (0,105)	

Çizelge 6.8. İş Yerindeki Görevlerine Göre Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sessizlik Ölçeğinin Korelasyon farklılık testi Z değerleri ve (p değerleri) Sonuçları;

Üst kademe yöneticiler ve iş gören/çalışanlar; üst kademe yöneticiler ve alt kademe yöneticilerine göre nepotizm ile örgütsel sessizlik algıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Ancak üst kademe yöneticiler ve orta kademe yöneticiler arasında istatistiksel anlamda bir farklılık tespit edilememiştir. Bununla birlikte diğer görev değişkeni alt grupları kendi aralarında herhangi bir farklılık göstermemektedir. Üst kademe yöneticilerin nepotizm ile örgütsel sessizlik algısı arasındaki korelasyonun diğer gruplara göre çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Analiz sonuçları “H_{2a}.İşyerindeki görev değişkenlerine göre nepotizm ile örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır” hipotezini destekler niteliktedir.

7.Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada iş görenlerin nepotizm ve örgütsel sessizlik algıları arasındaki ilişki farklı değişken açılarına göre incelenmiştir. Gerçekleştirilen araştırmada, kayırmacılığın alt boyutu olan ve sadece eş-dosta yönelik olarak uygulanan nepotizmin örgütsel sessizlik ile ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmanın amacı nepotizm uygulamalarının, iş görenlerde meydana gelen sessizlik davranışı ile ilişkisinin araştırılmasıdır. Çalışmada ilk olarak rekreasyonel faaliyet gösteren işletmelerde çalışan bireylerin nepotizm ve örgütsel sessizlik algıları ölçülmüş ve bu iki kavram arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Rekreasyonel faaliyet gösteren işletme çalışanlarında nepotizm ve örgütsel sessizlik arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Örgüt içerisinde nepotik davranışların görülmesi, bireylerin örgütsel sessizlik davranışı göstermelerine ortam hazırlamaktadır. Bu bağlamda nepotik davranışların sürdürülmesi sonucunda; bireylerin işletme hakkındaki düşüncelerinin değişmesi ve sessiz kalma gibi olumsuz davranışların görülmesi muhtemeldir. Polat, B. (2016) tarafından yapılan “Çalışanların kayırmacılık algıları ile sessizlik davranışları arasındaki ilişki: Kamu sektöründe bir uygulama “ isimli çalışmada da çalışanların nepotizm ve örgütsel sessizlik davranışları arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.

Bireylerin nepotizm algısı ile örgütsel sessizlik kavramının kabullenici ve savunma amaçlı sessizlik alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına göre; belirtilen kavramlar arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen

verilere bakıldığında diğer iki değişken arasında nepotizmin kabullenici sessizliğe olan etkisinin daha fazla olduğu saptanmıştır. Fakat bireylerin nepotizm algısı ile örgüt yararına sessizlik alt boyutu arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Çalık, A. (2016) "Nepotizmin örgütsel sessizlik üzerine etkisinde öz yeterlilik algısının rolü" isimli çalışmada da çalışanların nepotizm algılarının kabullenici, korumacı ve korunmacı sessizlik davranışını artırıcı etkisi olduğunu belirtmiştir. Kabullenici sessizlik ve korunmacı sessizlik hipotezleri desteklenirken; korumacı sessizlik hipotezi desteklenmemektedir.

Nepotizm ve örgütsel sessizlik ilişkisinin bağımsız değişkenler çerçevesinde yapılan analiz sonuçlarına göre; yaş değişkeni ele alındığında daha genç yaş gruplarında nepotik farklılaşma daha yoğun görülürken, orta ve ileri yaş gruplarında ise farklılaşmaların azaldığı görülmektedir. Deniz, K. (2018) tarafından gerçekleştirilen "Örgütsel sessizlik, örgütsel adalet ve işe yabancılaşma arasındaki ilişkiler: Hizmet sektöründe bir uygulama" isimli çalışmada da iş görenlerin örgütsel sessizlik algıları ile yaş faktörü arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamında nepotik davranışların cinsiyet faktörüne göre herhangi bir farklılık görülmemiştir. Buna bağlı olarak cinsiyetin herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Pelit, E., Baytok, A., Soybalı, H.H., Kılıç, İ. (2017) tarafından gerçekleştirilen "Nepotizm algısında demografik özelliklerin rolü: Otel işletmeleri iş görenleri üzerinde bir araştırma" isimli çalışmada da iş görenlerin nepotizm algıları cinsiyet değişkeni açısından değerlendirildiğinde anlamlı düzeyde bir farklılık saptanamamıştır.

İş görenlerin eğitim düzeyleri ile nepotik davranış algıları arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Bu farklılık ilköğretim ile lisansüstü düzeydeki iş görenleri arasında olduğu tespit edilmiştir. Eğitimin nepotik davranışlarda bireyleri olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Sarıboğa, M. (2017) tarafından ortaya konulan "Nepotizmin örgütsel bağlılık ve iş doyumuna etkisi ve otel çalışanları üzerine bir araştırma" isimli çalışmada iş görenlerin nepotizm algıları ile eğitim seviyeleri arasında anlamlı derecede bir fark olduğu tespit edilmiştir.

İş görenlerin çalışma saatlerinin uzunluğu veya kısalığının nepotik algıları üzerinde herhangi bir değişikliğe neden olmadığı görülmüştür. Bunun sebebinin çalışma sürelerindeki eşitlikten doğduğu düşünülmektedir. Özkan, Ö. (2019) tarafından gerçekleştirilen "Nepotizm ve insan kaynakları arasındaki ilişkinin incelenmesi ve bir uygulama" isimli çalışmada da iş

görenlerin nepotizm algıları ile çalışma süresi değişkenine arasında anlamlı bir farklılık elde edilememiştir.

İşyerindeki görev değişkenlerine göre nepotizm ile örgütsel sessizlik algısı arasındaki ilişki ele alındığında ise üst kademe yöneticiler ve iş gören/çalışanlar; üst kademe yöneticiler ve alt kademe yöneticiler arasında nepotizm ile örgütsel sessizlik alguları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur, ancak üst kademe yöneticiler ve orta kademe yöneticiler arasında istatistiksel anlamda bir farklılık tespit edilememiştir. Bununla birlikte diğer görev değişkeni alt grupları kendi aralarında herhangi bir farklılık göstermemektedir.

Araştırmalar incelendiğinde örgüt içerisinde uygulanan nepotik davranışlar ile iş görenlerin sessizlik davranışı göstermeleri arasında bir ilişki olduğu görülmüştür.

Örgüt çalışanlarına karşı yapılan nepotizm davranışı örgütün kalbi olan çalışan görüşlerinin rahat bir şekilde ifade edilmemesine neden olmaktadır. Çalışanlar kendilerine yöneltilen bu davranışlar karşısında fikirlerini açıkça ifade etmemekte ve mevkilerini tehlikeye atmamak adına sessiz kalmayı tercih etmektedir.

Bu sonuçlar doğrultusunda rekreatif işletmelerin izlemesi gereken yol şu şekildedir; örgüt içerisindeki iş görenlerin çalışma düzeni gözden geçirilmeli ve gerekli işlemler yapılmalıdır. Bu düzen içerisinde bireylerin çalışma arkadaşları ve yöneticileri ile olan ilişkileri temel odak noktasını oluşturmalıdır. Çünkü sessizlik kavramı bu ilişkiler üzerinden ortaya çıkmaktadır. Çalışma ortamında her birey doğru bir biçimde dinlenmeli ve ayırım yapılmaksızın her bireye eşit haklar sunulmalıdır. Yöneticiler çalışanların her zaman arkasında durmalı ve onları yüzleştikleri problemler karşısında psikolojik olarak rahatlatmalıdır. Bu sayede içsel olarak bir sorunu olmayan bireyler, olaylar karşısında sessiz kalmaktansa, kendilerini örgüte ve verilen görevlere adayacaktır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda araştırmacılara aşağıdaki öneriler sunulabilir;

-Saha çalışmaları ve uygulamalarında örgütsel sessizlik ve nepotizm algısı üzerine üniversitelerdeki yönetim ve işletme bilimleri alanlarında görev alan akademik kadrolardan ve bu bölümlerin öğrencilerinden faydalanılması önerilebilir.

-Bununla birlikte ülkedeki ilerleyen süreçte yapılacak olan nepotizm algısı ve örgütsel sessizlik davranışı çalışmalarının iş görenler üzerindeki etkilerini

(performans düşüklüğü, iş gücü kaybı, örgütsel bağlılıkta azalma, adaletsizlik duygusunda azalma...) gibi çeşitli konular ile ilişkileri doğrultusunda daha geniş olarak araştırılması önerilebilir.

Kaynakça

- Abdalla, H. F., Maghrabi, A.S., Raggad, B.G. (1998). "Assessing the Perceptions of Human Resource Managers Toward Nepotism, A Cross-cultural study", *International Journal of Manpower*, 19(8), 554-570.
- Akan, B. B., Oran, Ç.F. (2017). "Akademisyenlerin örgütsel sessizlik algıları: Konuya ilişkin bir uygulama", *K.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(5), 117-134.
- Alparslan, A., Kayalar, M. (2012). Örgütsel Sessizlik: Sessizlik Davranışları, Örgütsel ve Bireysel Etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6), 136-147.
- Amiri, A., Kahnali, Z. M., Alamdari A., Nejad A.R. (2018). "Investigating the relationship between silence and organizational commitment (Case Study: Shiraz University of Medical Sciences", *Revista Publicanda*, 15(2), 893-906.
- Asunakutlu, T., Avcı, U. (2010). "Aile işletmelerinde nepotizm algısı ve iş tatmini ilişkisi üzerine bir araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B. F Dergisi*, 15(2), 93-109.
- Below, A. (2003). *In Praise of Nepotism: A Natural History*. New York: Doubleday.
- Büte, M. (2015). "Nepotizm ve iş tatmini ilişkisinde iş stresinin aracı rolü var mıdır? ", *D.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 1-8.
- Çakıcı, A. (2007). "Örgütlerde sessizlik: Sessizliğin teorik temelleri ve dinamikleri", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 145-162.
- Çalık, A. (2016). *Nepotizmin örgütsel sessizlik üzerine etkisinde özyeterlilik algısının rolü*. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Rekreasyon Faaliyeti Gösteren Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma

- Deniz, K. (2018). *Örgütsel sessizlik, örgütsel adalet ve işe yabancılaşma arasındaki ilişkiler: Hizmet sektöründe bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Durak, İ. (2012). *Korku kültürü ve örgütsel sessizlik*, Bursa: Etkin Yayınları.
- Erdem, A. R. (2020). Conceptual Analysis of Discrimination. *International Journal of Humanities and Research*, 5 (4), 12-20.
- Ford, R., McLaughlin, F. (1985). "Nepotism", *Personnel Journal* , (64), 57-61.
- Güriş, S., & Astar, M. (2015). *Bilimsel Araştırmalarda SPSS ile İstatistik*. İstanbul: Der Yayınları.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karahan, A., Yılmaz, H. (2014). "Nepotizm ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi ve bir uygulama", *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (27), 124-148.
- Moghaddampour, J., Nazemipour, B., Aghaziarati, M., Bordbor H. (2013). "Illuminating employees organizational silence", *Management Science Letters*, (3), 2213-2222.
- Ören, N. (2015). "Örgütlerde, nepotizm ve önemi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (20), 340-354.
- Örücü, E., Biyan, A. N. (2018). "Psikolojik sözleşme ihlali ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişki: İmalat sektörüne yönelik bir araştırma", *M.C.B.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 46-71.
- Özkan, Ö. (2019). *Nepotizm ve insan kaynakları arasındaki ilişkinin incelenmesi ve bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özkanan, A., Erdem, R. (2014). "Yönetimde kayırmacı uygulamalar: Kuramsal Bir Çerçeve.", *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 2(20), 179-206.
- Özler, H., Ergun, D., Ö., Gümüştekin, G. E. (2007). "Aile işletmelerinde nepotizmin gelişim evreleri ve kurumsallaşma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 437-450.

- Parcham, E., Ghasemizad, A. (2016). "The impact of organizational culture on employees organizational silence in Shiraz University of medical sciences", *Journal of Health Management & Informatic*, 4(1), 25-30.
- Pelit, E., Baytok, A., Soybalı, H.H., Kılıç, İ. (2017). "The role of demographic characteristics in the nepotism perception: An application on the hotel business employees", *Journal of Turkish Tourism Research*, 1(2), 45-63.
- Polat, B. (2016). *Çalışanların kayırmacılık algıları ile sessizlik davranışları arasındaki ilişki: Kamu sektöründe bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sarıboğa, M. (2017). *Nepotizmin örgütsel bağlılık ve iş doyumuna etkisi ve otel çalışanları üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, H., Yalçın, B. (2017). "Örgütsel sessizlik ve çalışanların performansları arasındaki ilişki: İzmir ili Çiğli ilçesi devlet ilkokullarına ilişkin bir araştırma" *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 60-90.
- Şehitoğlu Y. ve Zehir C. (2010). "Türk Kamu Kuruluşlarında Çalışan Performansının, Çalışan Sessizliği ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Bağlamında İncelenmesi". *Amme İdaresi Dergisi*, 43(4), s87-110.
- Timuroğlu, K.M., Alioğulları, E. (2018). "Örgütsel güvenin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisi: Erzurum ili araştırma görevlileri üzerine bir araştırma", *A.Ü. İ.İ.B. F Dergisi*, 33(1), 243-264.
- Tiyek, R., Peker, K. (2015). "Örgütsel etik davranışlar: Bir araştırma", *Ç.K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 113-136.
- Tokmak, M. (2018). "Kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma: Banka çalışanları örneği", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 2219-2233.
- Tunçbilek, Y., Akkuş, A. (2017). Nepotizm (akraba kayırmacılığı) ve iş tatmini arasındaki ilişki ve Safranbolu konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3), 169-197.

Nepotizm ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Rekreasyon Faaliyeti Gösteren Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma

- Uslu, S., Aktaş, H. (2017). "İşten ayrılma niyeti ile örgütsel sessizlik etkileşiminde iş güvencesi memnuniyeti ve iş güvencesi endeksinin aracı rolü: Özel bir hastane çalışanları üzerinde bir araştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 12(1), 141-160.
- Ülker, F., Kanten, P. (2009). "Örgütlerde sessizlik iklimi, iş gören sessizliği ve örgütsel bağlılık ilişkisine yönelik bir araştırma", *A.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 1(2), 112-126.
- Van Dyne, L., Ang, S., & Botero, I.C. (2003), Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Construct, *Journal of Management Studies*, 40, 1359-1392.
- Yalçınsoy, A. (2019). "Örgüt kültürü ve örgüt ikliminin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinin analizi ", *Anemon Muş Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2),67-77.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3338/3360

**Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Etkileyen Faktörlerin
Sıralı Probit Regresyon Modeliyle Belirlenmesi**

The Determination of Factors Affecting Domestic Violence against
Women in Turkey Using Ordered Probit Regression Models

Ömer ALKAN

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Assoc. Prof., Ataturk University Faculty of Economics and Administrative
Sciences

oalkan@atauni.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-3814-3539

Fatma Cansu YILMAZ

Öğrenci, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Student, Ataturk University Faculty of Economics and Administrative
Sciences

fatmacansuyilmaz1@gmail.com / Orcid ID: 0000-0001-7556-2452

Hayri ABAR

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Asst. Prof., Gaziantep University Faculty of Economics and Administrative
Sciences

hayriabar@gmail.com / Orcid ID: 0000-0002-2043-6747

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 27.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 26.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 31.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Alkan, Ö, Yılmaz, F, Abar, H . (2020). Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Etkileyen Faktörlerin Sıralı Probit Regresyon Modeliyle Belirlenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3338-3360 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/743667>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Etkileyen Faktörlerin Sıralı Probit Regresyon Modeliyle Belirlenmesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 15-59 yaş arası kadınlara yönelik eş/partner tarafından gerçekleştirilen fiziksel şiddete sebep olan faktörleri belirlemektir. Bu çalışmada, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 2014 yılında gerçekleştirilen Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır. Çalışmada sıralı probit regresyon analizi kullanılmıştır. Bağımlı değişkenin kategorisinin ikiden fazla olduğu durumlarda seçenekler arasında doğal bir sıralama olduğunda sıralı nitel tercih modelleri kullanılmaktadır. Çalışmanın ordinal ölçekle ölçülmüş bağımlı değişkeni, “çok kez şiddet görenler”, “birkaç kez ve daha az şiddet görenler” ve “şiddet görmeyenler ” kategorilerinden oluşan fiziksel şiddet görme sıklığıdır. Araştırmada, istatistiksel analizler için SPSS 20 ve STATA 14 paket programları kullanılmıştır. Model sonuçlarına göre kadının aile içi fiziksel şiddet yaşama durumlarını etkileyen faktörler, kadının yaşı, birliktelik durumu, refah seviyesi, intihar düşüncesi, intihar denemesi, yerleşim bölgesi, kadının ikamet ettiği hanenin oda sayısı, eşin/partnerin içki, uyuşturucu kullanması, kumar oynaması, fiziksel şiddet içeren kavgaya karışması, eğitim seviyesi ve çalıştığı sektör şeklindedir. Şiddeti ortaya çıkaran etkenlerin belirlenip ve ortadan kaldırılması için medya ve kurumların ortak amaç içerisinde çalışıp toplumda şiddet üzerindeki duyarlılığın oluşturulması sağlanabilir. Böylelikle ülkemizde ve dünyada önlemlerin biran önce alınarak daha fazla kadının şiddete maruz kalması engellenebilir. Kadına karşı şiddet insan hakları ihlali olup bu konuyu görmezlikten gelmek de bir suç olarak kabul edilmelidir. Kadınlara sağlıklı yaşam hakkı sağlanması için toplumların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Aile içi şiddetle ilgili bilinçlendirme programları düzenlenerek kadın ve eşlerinin/partnerlerinin birlikte katılımları sağlanarak şiddete karşı farkındalık artırılabilir.

Anahtar Kelimeler: Sıralı Probit Model, Aile İçi Şiddet, Fiziksel Şiddet, Kadın, Türkiye

The Determination of Factors Affecting Domestic Violence against Women in Turkey Using Ordered Probit Regression Models

Abstract

The aim of this study is to determine the factors that cause physical violence conducted by spouses / partners against women aged 15-59 years in Turkey. In this study, the micro-data set of the Research on Domestic Violence against Women in Turkey conducted by Hacettepe University Institute of Population Studies in 2014 was used. Ordered probit regression analysis was used in the study. In cases where the category of the dependent variable is more than two and when there is a natural order among the options, ordered qualitative preference models are used. The dependent variable of the study, measured on an ordinal scale, was the frequency of physical violence, which consisted of the categories “who have been subjected to violence many times”, “who have been subjected to violence several times and less” and, “non-violent”. According to the results of the model, the factors that affect the physical violence of women are woman's age, relationship status, welfare level, suicidal ideation, suicide attempt, residential area, the number of rooms of the woman's house, spouse's / partner's taking drugs, drinking alcohol, involvement in physical violence, education level and, working sector. In order to identify and eliminate the factors that cause violence, it can be ensured that the media and institutions work together in a common aim and create sensitivity on violence in the society. In this way, taking precautions in our country and in the world as soon as possible can prevent more women from being exposed to violence. Violence against women is a violation of human rights and disregarding this issue should be accepted as a crime. In order to provide women with the right to a healthy life, societies need to be raised. Awareness raising on violence can be increased by organizing awareness programs on domestic violence by enabling women and their spouses / partners to participate together.

Keywords: Ordered Probit Model, Domestic Violence, Physical Violence, Woman, Turkey

Giriş

Şiddet eylemleri, yeni yetişen kuşaklar için sosyalleşme sürecinde öğrenilen ve bu şekilde kuşaktan kuşağa iletilen davranış biçimleridir. Freud'un öne sürdüğü gibi her bireyin içinde şiddet dürtüsünün doğuştan olduğu kabul edilmesine rağmen, bireyin uygulamış olduğu şiddetin biçiminin ve kabul görme durumunun sosyal olduğu düşünülmektedir. Bu durum şiddetin bireysel ve toplumsal öğelerle birleşerek son derece karmaşık ve yaygın bir halde karşımıza çıkmasını sağlamaktadır (Şenol ve Yıldız, 2012: 3). Şiddetin bu şekilde karmaşık bir özellik göstermesi nedeniyle yapılan tanımlar farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Şiddet kavramsal olarak tanımlanırken kimi zaman odak noktasına güç ilişkileri koyulmakta, kimi zaman fiziksel ve ruhsal zarar veren davranışlardan yola çıkılmakta, kimi zaman ise gücü aşan bir durum olarak açıklanmaktadır (Yücel, 2007: 49).

6284 Sayılı Kanun'a göre şiddet, "Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranıştır" (<http://www.resmigazete.gov.tr>). Şiddet, "genel anlamda başkasını öldürme, sakat bırakma ya da yaralama yoluyla zarar verilmesini içerdiği" için gücü aşan bir durum olarak ele alınmalıdır (Ünsal, 1996: 30).

Tarih boyunca "bir güç göstergesi ve egemen olma arzusuyla" ortaya çıkan ve artarak devam eden şiddetten en çok etkilenen taraflardan birisi kadınlar diğeri ise çocuklardır. Bir güç dengesi üzerine kurulan ailelerde şiddet, eşlerden birisinin diğere karşı kendini ispatlamaya çalışmasıyla ve üstünlük kurma arzusuyla başlamakta ve sonra biçim değiştirerek devam etmektedir (Vatandaş, 2003: 28). Kadınlar bu süreçte şiddetin her türüne (fiziksel, psikolojik, ekonomik, sosyal vb.) maruz kalmaktadırlar. Fakat fiziksel şiddet, aile içi şiddetin en sık uygulanan ve karşımıza çıkan biçimidir (Gökkaya, 2012: 672). Fiziksel şiddet, karşısındakini denetim altına almayı, acı ve korku yaşatarak istekleri gerçekleştirmeyi hedefler. Tehdit, aşağılama, fiziksel temasta bulunarak şiddet uygulama gibi öğeleri de fiziksel şiddet kapsamına girmektedir (Öztürk, 2010: 55).

Kadınlar daha çok özel alan içinde kalması gerektiği düşünüldüğünden maruz kaldıkları şiddet olaylarını saklamak istemektedirler. Ancak fiziksel şiddet dış görünümü etkilemektedir ve bu sebeple saklanması kolay değildir (Özden ve Tunç, 2012: 787). Fiziksel şiddet en sık görülen şiddet türü olup ve kadın üzerindeki olumsuz etkileri kadının kendisini değersiz görme, kendisine olan saygısını yitirme, anksiyete ve korku olarak etkilerini göstermektedir. Ayrıca fiziksel şiddetin bir diğer olumsuz etkisi de şiddet

gören kadınların çocuklarına da aynı şekilde şiddet uygulama eğiliminde olmalarıdır (Uluocak, Gökulu, Bilir, Özbay ve Karacık, 2014: 19-20).

Kadına yönelik aile içi fiziksel şiddet dikkat çekici boyutlardadır ve toplumu çeşitli yönleriyle etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması Anketi’nin yapıldığı dönem itibarıyla son bir yıl içerisinde Türkiye’de 15-59 yaş arası kadınlara yönelik eş/partner tarafından gerçekleştirilen fiziksel şiddete sebep olan faktörleri belirlemektir. Çeşitli sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerin aile içi fiziksel şiddet görme sıklığı üzerindeki etkilerini belirlemek için sıralı probit regresyon analizi kullanılmıştır.

Literatür Araştırması

Şiddetin kadını ikincilleştiren ve toplumun her alanında var olabilen bir olgu olduğu açıktır. Bu sorun hem dünyada hem de ülkemizde sıkça karşılaşılan yaygın bir sorundur. Bu bakımdan uluslararası ve ulusal düzeyde kadına yönelik şiddetle ilgili olarak yapılmış pek çok araştırma mevcuttur.

Dorahy, Lewis ve Wolfe (2007: 295-305), Kuzey İrlandalı ve aile içi şiddete maruz kalmış kadınların, uğradığı şiddet ile davranışsal ve psikolojik zorlanma arasındaki ilişkiyi değerlendirilmişlerdir. Araştırma sonucunda şiddete maruz kalan kadınların, şiddet görmemiş kadınlara oranla daha fazla depresyon, anksiyete ve kaygı yaşadıkları saptanmıştır. Aynı zamanda şiddet gören kadınların, şiddet görmeyen kadınlara oranla çocukluk döneminde daha fazla duygusal, cinsel ve fiziksel şiddet gördüğü araştırmanın sonuçları arasındadır. Astin, Lawrence ve Foy (1993: 17-28), şiddet gören kadınlarda travma sonrası stres bozukluğunun yaygın olarak görüldüğü sonucuna ulaşmışlardır.

Yanık, Hanbaba, Soygür, Ayaltı ve Doğan (2014: 104-111), 900 kişiye uyguladıkları anket çalışmasında “kadınların, ileriki yaştakilerin, ev hanımlarının, çalışmayanların, okuma- yazma bilmeyenlerin ve boşanmış” olanların daha fazla şiddete maruz kaldığını belirlemişlerdir.

Gracia, Martín-Fernández, Lila, Merlo ve Ivert (2019), İsveç ile İspanya’daki kadına yönelik fiziksel ve cinsel eş şiddetinin verilerini karşılaştırmışlardır. Avrupa Birliği Temel Haklar Anketi Ajansından kadına yönelik şiddetle ilgili veriler toplanmıştır. Bu iki ülke arasındaki farkların kadına yönelik şiddetin yaygınlığındaki gerçek farkları yansıtıp yansıtmadığını belirlemek için analizler yapmışlardır. Yapılan analizler sonucu, her iki ülkede de kadına yönelik fiziksel ve cinsel şiddeti iki ayrı yapıyla ölçmüşlerdir. İspanya ve İsveç örnekleri arasındaki karşılaştırmalarda, hem fiziksel hem de cinsel şiddet faktörlerinin İsveç’te İspanya’dan anlamlı derecede yüksek olduğu belirlenmiştir.

Kivelä, Leppäkoski, Helminen ve Paavilainen (2019: 1283-1297), 2012 ve 2013 yıllarında Finlandiya Merkez Hastanesi'ne gelen 188 hastaya ve 2015 yılında da aynı hastalardan 71 kişiye anket uygulayarak aile işleyişi, sağlık ve sosyal destek arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı olarak değerlendirmişlerdir. Eşlerin karar verme aşamasında birlikte hareket etmedikleri durumda, aile içi şiddet yaşama olasılığının yükseldiği tespit edilmiştir. Ekonomik durum, düşük eğitim seviyesi ve ebeveynler ile iletişim kopukluğu olması aile içi şiddet mağduru olmanın önemli risk faktörleri olduğu bulunmuştur.

Roberts ve Price (2019), aile içi şiddetin algıları üzerindeki etkisini Kuzey İngiltere'deki bir üniversitede öğrenim gören 398 kişiye anket uygulayarak ölçmek istemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre; katılımcıların tamamı aile içi şiddetin ne olduğunu bildiklerini ve katılımcıların %74,9'u hem erkek hem de kadınların aile içi şiddete maruz kaldıklarını düşünmektedirler. Kadınlar erkeklere göre daha geniş davranış biçimlerini yani psikolojik, duygusal ve ekonomik şiddet türlerini aile içi şiddet olarak değerlendirmişlerdir. Kadınlar daha çok aile içi şiddet mağdurları olduğundan, aile içi şiddeti kontrol etme konusunda daha fazla bilgi sahipleridir.

Chowdhury, Rahman, Morium, Hasan, Bhuiyan ve Arifeen (2018), gecekondu bölgelerinde kadına yönelik aile içi şiddeti belirlemek için Bangladeş'in Chittagong City Corporation bölgesinde 5 yaşın altında en az bir çocuğu olan ve en az 1 yıl evli olan 87 kadın arasında kesitsel bir çalışma yapmışlardır. Kadınların %57,5'i son bir yıl boyunca eşleri tarafından aile içi şiddete uğramaktadırlar. Aile üye sayısı dörtten fazla olanların aile içi şiddeti yaşama olasılıkları daha fazla ve sosyoekonomik özgürlüğü olan kadınların ise aile içi şiddete maruz kalma olasılıkları daha az olarak bulunmuştur. Kadına yönelik aile içi şiddeti etkileyen faktörler evlilik yaşı, aile üye sayısı, eğitim, alkol kullanımı ve yaş olarak tespit edilmiştir.

Genç, Altıparmak ve Gündüz (2019: 391-408), 210 evli erkeğe anket uygulayarak kadına yönelik aile içi şiddete olan bakış açılarını öğrenmek istemişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre, eğitim seviyesi ile ekonomik şiddet arasında doğrusal bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Erkeğin mesleği ve evlilik kararının kim veya kimlerle birlikte verildiğine göre şiddet durumu farklılık göstermektedir. Şiddetin sebepleri daha çok ekonomik sorunlar, ikili ilişkilerden kaynaklı sorunlar, psikolojik sorunlar ve toplum baskısı olarak görülmektedir.

Dekel, Shaked, Ben-Porat ve Itzhaky (2019: 329-345), İsrail'de aile içi şiddet nedeniyle kadın sığınma evlerine başvuran 500 kadına anket uygulayarak travma sonrası stres bozukluğu oranlarını incelemişlerdir. Ankete katılanların %61'inde travma sonrası stres bozukluğu olduğu tespit edilmiştir. Çocukluk çağında şiddete maruz kalma ve çaresizlik hissi travma sonrası stres bozukluğu ile ilişkili bulunmuştur. Fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddetin travma sonrası stres bozukluğunu olumsuz yönde tetiklediği sonucuna varmışlardır.

Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Etkileyen Faktörlerin Sıralı Probit Regresyon Modeliyle Belirlenmesi

Alves, Manita, Caldas, Fernández-Martinez, Gomes da Silva ve Magalhães (2019: 621-641), Portekiz’de kadına yönelik aile içi şiddete yönelik uygulanan politikaların eş şiddeti ve mağduriyet süreciyle ilgili algıların etkilerini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Kadınların yasal olarak kendilerini daha fazla güvence altında hissettiklerinden ve daha eğitilmiş olduklarından dolayı aile içi şiddet karşısında daha az hoşgörü ve dayanıklılık gösterip, suçluya daha fazla sorumluluk yükledikleri ve raporlama konusunda daha güçlü davrandıkları tespit edilmiştir.

Ahmadi, Mehri, Nadrian, Hashemian ve Rahayy (2018: 49-53), 2018 yılında Sabzevar’da evli kadınlarda aile içi şiddet derecesini ve buna bağlı faktörleri belirlemek istemişlerdir. Yaşanılan şiddet türleri sözel şiddet (%18) ve duygusal şiddet (%15) olarak tespit edilmiştir. Aile içi şiddeti etkileyen faktörler ise, sosyal konular, yaşam tarzı ve kültürel durumlar, maddi yetersizlik, eğitimsizlik, kocanın ailesinin müdahaleleri olarak belirlenmiştir.

Barchi, Winter, Dougherty, Ramaphane ve Solomon (2018), Kuzeybatı Botsvana’daki 469 kadınla görüşmeler yaparak akıl sağlığı ile yakın eş şiddeti arasındaki bağlantıları araştırmak istemişlerdir. Kadınların %31’inin önemli depresif bozukluğu yaşadıkları bulunmuştur. Beş kadından biri yakın zamanda duygusal şiddet yaşadığını belirtirken, %37’si de kadına yönelik fiziksel şiddet yaşadığını belirtmiştir. Son 12 ay içerisinde duygusal ve fiziksel şiddet yaşayan kadınların yakın zamanda her iki şiddet biçimini yaşamamış olan kadınlara göre önemli depresif bozukluk belirtilerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Depresif bozukluğu ile ilişkili faktörlerin, yakın eş tarafından duygusal ve fiziksel şiddet yaşama ve eşlerin alkol tüketimi ile bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

Tekkas Kerman ve Betrus (2018), Türkiye’de kadına yönelik şiddetle ilgili çalışmaları inceleyerek kadına yönelik aile içi şiddeti etkileyen faktörleri tespit etmişlerdir. Kadına yönelik aile içi şiddeti etkileyen faktörlerin genç yaşta evlilik, düşük eğitim düzeyi, alkol kullanımı, zorla evlendirilme, yoksulluk, sosyal destek eksikliği, iş bulma olanaklarının eksikliği, erkeklerin kadınlara üstünlüğünün ve baskınlığının kültürel olarak kabul edilme düşüncesinin olduğu tespit edilmiştir.

Iregui-Bohórquez, Ramírez-Giraldo ve Tribín-Urbe (2019: 146-172), Kolombiya’da kırsal kesimde yaşayan kadınların işgücü gelirleri ile aile içi şiddet arasındaki ilişkiyi incelemek istemişlerdir. Kadınların sanayi ve ticaretteki kazançlarının artması ve bu sektörlerde daha fazla gelir elde etmelerinden dolayı aile içi şiddet yaşama riski azalırken, gelirlerini hizmet sektöründen kazanan kadınların (otel, restoran vb.) aile içi şiddete maruz kalma olasılıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Dessie ve Negeri (2019: 415-422), varlık endeksinin, aile içi şiddeti önemli ölçüde etkilediğini ve sonuç olarak, yoksul kadınların aile içi şiddete maruz kalma oranlarının, zengin kadınlardan 1,2 kat daha fazla olduğunu tespit

etmişlerdir. Eşleri ile birlikte yaşayan kadınların, eşleri ile birlikte yaşamayan kadınlara göre aile içi şiddete maruz kalma ihtimallerinin 7,5 kat daha az olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Eşi ilköğretimi tamamlayan kadınların aile içi şiddete maruz kalmaları, eşi eğitim görmemiş kadınlardan 6 kat daha az olduğunu ve aynı şekilde eşi yükseköğrenimi tamamlayan kadınların aile içi şiddete maruz kalmaları, eşi eğitim görmemiş kadınlardan 6,4 kat daha az olduğunu tespit etmişlerdir.

Araştırma Yöntemi, Veri ve Değişkenler

Yöntem

Bu çalışmada, kadınların sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerinin aile içi fiziksel şiddet görme sıklığı üzerindeki etkilerini belirlemek için sıralı probit regresyon analizi kullanılmıştır. Bağımlı değişkenin kategorisinin ikiden fazla olduğu durumlarda seçenekler arasında doğal bir sıralama olduğunda sıralı nitel tercih modelleri kullanılmaktadır. İki ve daha çok değerli bağımlı değişkenin açıklanmaya çalışıldığı çalışmalarda, tahmin için kullanılan kümülâtif dağılım fonksiyonunun “normal dağılım” a ait olduğu kabulü yapılması durumunda probit model ortaya çıkmaktadır (Greene, 2012: 736). Sıralı probit modeli, iki durumlu probit modelinde izlenen benzer yolla oluşturulmaktadır (Özer, 2004, s.92). Başlangıç olarak,

$$Y^* = x' \beta + \varepsilon_i \quad (1)$$

modeli ele alınır. Y^* gözlenemez gizli değişkenini ifade etmektedir ve gözlenemeyen sürekli tesadüfi değişkendir. x' açıklayıcı değişkenler vektörünü, hata terimini ifade eden ε' un, ortalamasının 0, varyansının 1 olduğu ve standart normal dağılım gösterdiği varsayılır.

J+1 düzeyli gözlenen y değişkeni gözlemlenemeyen Y^* değişkeni yardımıyla şu şekilde tanımlanır:

$$\begin{aligned} y = 0 & \quad \text{eğer } Y^* < \mu = 0 \\ y = 1 & \quad \text{eğer } \mu_0 < Y^* \leq \mu_1 \\ y = 2 & \quad \text{eğer } \mu_1 < Y^* \leq \mu_2 \\ & \quad \dots \\ y = J & \quad \text{eğer } \mu_{j-1} < Y^* \end{aligned} \quad (2)$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan j μ_j ’ler probit modeldeki eşik değerlerini ifade etmektedir. μ ’lar, β ile tahmin edilecek bilinmeyen katsayılardır.

Bağımlı değişkenin bu değerleri alma olasılıkları sıralı probit model için;

$$P(Y = 0) = \Phi(-\beta'X)$$

$$P(Y = 1) = \Phi(\mu_1 - \beta'X) - \Phi(-\beta'X)$$

$$P(Y = 2) = \Phi(\mu_2 - \beta'X) - \Phi(\mu_1 - \beta'X)$$

...

$$P(Y = j) = 1 - \Phi(\mu_{j-1} - \beta'X) \quad (3)$$

şeklinde yazılır ve tüm olasılıkların pozitif olması için

$0 < \mu_1 < \mu_2 < \dots < \mu_{j-1}$ eşitsizliğinin sağlanması gerekir (Greene, 2012: 736-738).

Olasılıklar üzerine x açıklayıcı değişkenlerin marjinal etkileri, katsayılara eşit değildir. Üç kategori olduğunda bilinmeyen bir eşik parametresi (μ) vardır. Üç olasılık olduğu varsayılırsa, açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlerin marjinal etkileri aşağıdaki şekilde ifade edilebilmektedir (Akın, 2002: 75).

$$\frac{\partial P(y=0)}{\partial x} = -\Phi(\beta'x)\beta$$

$$\frac{\partial P(y=1)}{\partial x} = [\Phi(-\beta'x) - \Phi(\mu - \beta'x)]\beta$$

$$\frac{\partial P(y=2)}{\partial x} = \Phi(\mu - \beta'x)\beta \quad (4)$$

Veri

Bu çalışmanın amacı, Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması Anketi’nin yapıldığı dönem itibarıyla son bir yıl içerisinde Türkiye’deki kadınlara yönelik eş/partner tarafından gerçekleştirilen fiziksel şiddeti etkileyen sosyo-ekonomik, demografik, kişisel ve çevresel faktörleri belirlemektir. Aile içi

fiziksel şiddeti etkileyen faktörleri belirlemek için sıralı probit regresyon modeli kullanılmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 2014 yılında gerçekleştirilen Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan araştırmadaki veri seti, kadınlara yapılan anket çalışmasıyla elde edilen yatay-kesit verilerinden oluşmaktadır. 2014 Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması 11247 örnek hanede 15-59 yaş arasındaki 7462 kadın ile görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örnekleme yöntemi küme örneklemesidir.

Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırmasında, anketler hane halkı soru kâğıdı (hanedeki birey sayısı, hanedeki oda sayısı, refah düzeyi göstergeleri gibi durumlar sorgulanmış) ve kadın soru kâğıdı (kadının ve eşin/partnerin sosyo-demografik ve diğer özellikleri sorgulanmış) şeklinde uygulanmıştır. Bu veriler iki ayrı excel dosyasında gönderilmiştir. Hanehalkı ve kadın verilerinden oluşan excel dosyası tek bir veri dosyasında birleştirilmiştir. Birleştirme sonrası hane bilgisine ulaşılamayan 392 kadın analizden çıkartılarak 7070 kadına ait veri üzerinden işlem yapılmıştır.

Çalışmada eş/partner şiddeti incelendiğinden dolayı, kadının birliktelik durumu değişkeninde hiç birlikteliği olmamış kategorisindeki 612 kadına ait veriler çıkartılmış ve dikkate alınacak birim sayısı 6458 olarak hesaplanmıştır.

Değişkenler

Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması Anketi'nde, anketin yapıldığı dönem itibariyle kadınlara yönelik son bir yıl içinde gerçekleşen fiziksel şiddetin sıklığını ölçmek için kategorilerin sıralı olduğu (çok kez, birkaç kez, iki kez, bir kez ve hiç) soru sorulmuştur. Bağımlı değişken olarak modele alınan bu soruda kategorilerdeki gözlem sayısının az olması nedeniyle daha anlamlı sonuçların elde edilebilmesi için beşli kategori üçlü kategoriye dönüştürülmüştür. Bağımlı değişkenin yeni kategorileri; "çok kez şiddet görenler (çok kez)", "birkaç kez ve daha az şiddet görenler (birkaç kez, iki kez ve bir kez kategorileri birleştirildi)" ve "şiddet görmeyenler (hiç)" şeklinde düzenlenmiştir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda; kadının yaşı, eğitim durumu, çalıştığı sektör, sağlık güvencesi durumu, intihar etme düşüncesi durumu, intihar denemesi durumu, kadının eşinin/partnerinin çalıştığı sektör, eşin/partnerin içki kullanma durumu, eşin/partnerin kumar oynama durumu, eşin/partnerin uyuşturucu kullanma durumu, eş/partnerin fiziksel şiddet içeren kavgaya karışma durumu, kadının ikamet ettiği hanedeki birey sayısı, evin oda sayısı, yerleşim bölgesi, kadının birliktelik durumu ve kadının

refah seviyesi gibi faktörlerin aile içi fiziksel şiddet üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu araştırılmıştır.

Daha anlamlı sonuçlar bulunması amacıyla, çalışmada kullanılacak bazı bağımsız değişkenlerin kategorilerinde de düzenleme yapılmıştır. Kadının çalıştığı sektör değişkeni, “kamu”, “özel” ve “çalışmıyor” şeklinde düzenlenmiştir. Sağlık güvencesi durumu değişkeni, “hayır” ve “evet (SGK, SSK, Emekli Sandığı, Bağ-Kur, Özel Sağlık Sigortası ve Genel Sağlık Sigortası kategorileri birleştirildi)” şeklinde düzenlenmiştir. Kadının eşinin/partnerinin çalıştığı sektör değişkeni, “kamu”, “özel” ve “çalışmıyor” şeklinde düzenlenmiştir. Eşin/Partnerin içki kullanma durumu değişkeni, “hayır” ve “evet (Her gün/ Hemen hemen her gün, Haftada 1-2 gün, Ayda birkaç kez, Ayda birden az kategorileri birleştirildi)” şeklinde düzenlenmiştir. Eşin/Partnerin kumar oynama durumu değişkeni, “hayır” ve “evet ((Her gün/ Hemen hemen her gün, Haftada 1-2 gün, Ayda birkaç kez, Ayda birden az kategorileri birleştirildi)” şeklinde düzenlenmiştir. Eşin/Partnerin uyuşturucu kullanma durumu değişkeni, “hayır” ve “evet ((Her gün/ Hemen hemen her gün, Haftada 1-2 gün, Ayda birkaç kez, Ayda birden az kategorileri birleştirildi)” şeklinde düzenlenmiştir. Kadının birliktelik durumu değişkeni, “Evli değil ama halen bir birlikteliği var (Halten bir birlikteliği var, Halen evli değil/ Birlikteliği var kategorileri birleştirildi)”, “Biten birliktelik var (Biten birlikteliği var, Halen evli değil/Birlikteliği olmamış kategorileri birleştirildi)” ve “Halten evli” şeklinde düzenlenmiştir.

Ankete katılan kadınların refah düzeyi değişkeni, ankette sorgulanan hanelerin refah düzeyi göstergeleri kullanılarak elde edilmiştir. Ankette hanelerin Buzdolabı, Derin Dondurucu, Gazlı Elektrikli Fırın, Mikrodalga Fırın, Bulaşık Makinesi, Çöp Öğütücü, Çamaşır Makinesi, Çamaşır Kurutma Makinesi, Ütü, Elektrik Süpürgesi, LCD/Plazma Televizyon, Ev Sinema Sistemi, Televizyon, Uydu Yayını, Ödemeli TV Yayınları, DVD/VCD Çalar, Cep Telefonu, Telefon, Diz üstü/Tablet Bilgisayar, Masaüstü Bilgisayar, İnternet Bağlantısı, Klima, Özel Araba ve Traktör sahipliği durumları sorulmuştur. Ankette sahiplik durumu sorgulanan eşyaların 2014 yılı ortalama nominal fiyatları TÜİK’ten alınmıştır. Her bir hanenin sahip olduğu eşyaların nominal fiyatları toplanarak refah seviyesi değişkeni elde edilmiştir. Bu değişken nominal değerlerden oluştuğu için, söz konusu değişken değerleri yaklaşık beş eşit parçaya bölünerek (20., 40., 60. ve 80. pörsentil değerleri hesaplandı) beş kategorili bir değişkene dönüştürülmüştür. Bu değişkenlerin kategorileri, “1. refah seviyesi (en düşük)”, “2. refah seviyesi”, “3. refah seviyesi”, “4. refah seviyesi” ve “5. refah seviyesi (en yüksek)” şeklinde oluşturulmuştur (Ünver ve Alkan, 2020).

Sıralı probit regresyon modeline alınacak tüm değişkenlere ait kategorilerin etkilerini gözlemlemek amacıyla ordinal ve nominal değişkenler kukla değişkenler olarak tanımlandı (Alkan, Oktay, Ünver ve Gerni, 2020; Alkan, 2016; Alkan, Oktay ve Genç, 2015; Alkan, Abar ve Karaaslan, 2015). Bu çalışmadaki aile içi fiziksel şiddette etkili olabilecek değişkenlere ilişkin tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Sıralı Probit Regresyon Modelinde Kullanılan Bağımsız Değişkenler

Değişken	Açıklama
Yaş	Kadınların yaş değerleri
Kadının eğitim durumu	Kadının en son tamamladığı sınıf
Kadının çalıştığı sektör	Kadının çalıştığı sektörü belirten 3 ayrı sektör kategorisi kukla değişkenlerle temsil edilmektedir. Bu kategoriler; çalışmıyor, kamu, özel şeklinde sıralanabilir. Her değişken kişinin o kategoride bulunması durumunda 1 değerini, aksi durumda 0 değerini almaktadır.
Sağlık güvencesi	Kadının sağlık güvencesi olmaması durumunda 0, olma durumunda 1 değerini almaktadır.
İntihar düşüncesi	Kadının hayatına son verme düşüncesi olmaması durumunda 0 değerini, olma durumunda 1 değerini almaktadır.
İntihar denemesi	Kadının hayatına son vermeyi denememesi durumunda 0 değerini, deneme durumunda 1 değerini almaktadır.
Eşin/Partnerin eğitim durumu	Eşin/Partnerin en son tamamladığı sınıf
Eşin/Partnerin çalıştığı sektör	Eşin/Partnerin çalıştığı sektörü belirten 3 ayrı sektör kategorisi kukla değişkenlerle temsil edilmektedir. Bu kategoriler; çalışmıyor, kamu, özel şeklinde sıralanabilir. Her değişken kişinin o kategoride bulunması durumunda 1 değerini, aksi durumda 0 değerini almaktadır.
Eşin/Partnerin içki kullanma durumu	Eş/Partner içki kullanmıyor ise 0, kullanıyor ise 1 değerini almaktadır.
Eşin/Partnerin kumar oynama durumu	Eş/Partner kumar oynamıyor ise 0, oynuyor ise 1 değerini almaktadır.
Eşin/Partnerin uyuşturucu kullanma durumu	Eş/Partner uyuşturucu kullanmıyor ise 0, kullanıyor ise 1 değerini almaktadır.
Eşin/Partnerin fiziksel şiddet içeren kavgaya karışma durumu	Eş/Partner kavgaya karışmamış ise 0, karışmış ise 1 değerini alır.
Hanedeki birey sayısı	Hanede bulunan bireylerin sayısı
Evin oda sayısı	Kadınların ikamet ettiği evin oda sayısı
Yerleşim Bölgesi	Yerleşim bölgesini belirten 12 ayrı kategori kukla değişkenlerle temsil edilmektedir. Bu kategoriler; TR1 İstanbul, TR2 Batı Marmara, TR3 Ege, TR4 Doğu Marmara, TR5 Batı Anadolu, TR6 Akdeniz, TR7 Orta Anadolu, TR8 Batı Karadeniz, TR9 Doğu Karadeniz, TRA Kuzeydoğu Anadolu, TRB Ortadoğu Anadolu, TRC Güneydoğu Anadolu şeklinde sıralanabilir. Her değişken kişinin o kategoride bulunması durumunda 1 değerini, aksi durumda 0 değerini almaktadır.
Birliktelik durumu	Birliktelik durumunu belirten 3 ayrı kategori kukla değişkenlerle temsil edilmektedir. Bu kategoriler; evli değil ama birlikteliği var, biten birliktelik var, halen evli şeklinde sıralanabilir. Her değişken kişinin o kategoride bulunması durumunda 1 değerini, aksi durumda 0 değerini almaktadır.
Refah seviyesi	Refah seviyesini belirten 5 ayrı kategori kukla değişkenlerle temsil edilmektedir. Bu kategoriler, 1. refah seviyesi (en düşük), 2. refah seviyesi, 3. refah seviyesi, 4. refah seviyesi ve 5. refah seviyesi (en yüksek) şeklinde sıralanabilir. Her değişken kişinin o kategoride bulunması durumunda 1 değerini, aksi durumda 0 değerini almaktadır.

Etik Onayı

Bu çalışmada ikincil veriler kullanılmıştır. Çalışmada Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 2014 yılında yapılan Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırmasının mikro veri seti kullanılmıştır. Makalede Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırmasının verilerini kullanabilmek için veri paylaşımını yapan Türkiye İstatistik Kurumu’ndan resmi izin alınmıştır. Ayrıca, çalışmaya konu mikro verilerin kullanımı için Türkiye İstatistik Kurumuna “Taahhütname” verilmiştir.

Sonuçlar

Betimleyici İstatistikler

Araştırmada, istatistiksel analizler için SPSS 20 ve STATA 14 paket programları kullanılmıştır. Sıralı probit regresyon modeline alınacak bağımlı ve bağımsız değişkenlerin frekans ve tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2’de belirtildiği gibi, anketi cevaplayan kadınların %4,6’sı birkaç kez ve daha az, %2,2’si çok kez fiziksel şiddete maruz kalırken, %93,2’si ise hiç maruz kalmamıştır. Araştırmaya konu olan kadınların %88,4’ünün sağlık güvencesinin olduğu, %18,5’inin intihar düşüncesinde olduğu ve %6,5’inin ise intiharı denediği tespit edilmiştir. Yerleşim bölgesine göre kadınların %9,5’i TR1 İstanbul, %9’u TR2 Batı Marmara, %8,7’si TR3 Ege, %9,8’i TR4 Doğu Marmara, %5,4’ü TR5 Batı Anadolu, %8,1’i TR6 Akdeniz, %8,4’ü TR7 Orta Anadolu, %9,7’si TR8 Batı Karadeniz, %7,8’i TR9 Doğu Karadeniz, %8,8’i TRA Kuzeydoğu Anadolu, %7,8’i TRB Ortadoğu Anadolu ve %87’si TRC Güneydoğu Anadolu bölgesinde ikamet etmektedirler. Kadınların %4’ü kamu sektöründe çalıştığını, %26’sı özel sektörde çalıştığını ve %69,4’ü de çalışmadığını belirtmişlerdir. Birliktelik durumuna göre kadınların %86’sı halen evli olduğunu, %4,4’ünün evli olmayıp ama bir birlikteliği olduğunu ve %9,6’sı da sonlanan birlikteliği olduğunu belirtmiştir. Kadınların %20,6’sının 1. refah seviyesinde(en düşük), %19,4’ünün 2. refah seviyesinde, %19,8’inin 3. refah seviyesinde, %20,2’sinin 4. refah seviyesinde ve %20’sinin de 5. refah seviyesinde (en yüksek) olduğu belirlenmiştir.

Çalışmaya katılan kadınların %68’i eşlerinin/partnerlerinin özel sektörde çalıştığını, %12,9’u eşlerinin/partnerlerinin kamu sektöründe çalıştığını ve %19,1’i de eşlerinin/partnerlerinin çalışmadığını ifade etmişlerdir. Kadınların eşlerinin/partnerlerinin %20’si içki kullanmakta, %0,6’sı uyuşturucu kullanmakta, %2’si kumar oynamaktadır ve %10,2’si ise fiziksel şiddet içeren kavgaya karışmıştır.

Çalışmaya katılan kadınların ortalama yaşı 37,63, kadınların eğitim durumu ortalama 6,37 yıl iken, kadınların eşlerinin/partnerlerinin eğitim durumu

8,07 yıldır. Kadınların ikamet ettiği hanedeki oda sayısı ortalama 3,57 iken, hanedeki birey sayısı ortalama 4,27'dir.

Tablo 2: Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddete Etkili Olabilecek Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlere İlişkin Bulgular

Bağımlı Değişken		Sayı*	Yüzde
Anketin yapıldığı dönem itibariyle son bir yıl içinde fiziksel şiddet ile karşılaşma sıklığı	Hiç	5989	93,2
	Birkaç kez ve daha az	294	4,6
	Çok kez	139	2,2
Bağımsız Değişkenler (Nitel Değişkenler)			
Sağlık Güvencesi	Hayır	747	11,6
	Evet	5703	88,4
İntihar Düşüncesi	Hayır	5248	81,5
	Evet	1190	18,5
İntihar Denemesi	Hayır	5998	93,5
	Evet	416	6,5
Eşin/Partnerin İçki Kullanma Durumu	Hayır	5157	80
	Evet	1292	20
Eşin/Partnerin Kumar Oynama Durumu	Hayır	6318	98
	Evet	128	2
Eşin/Partnerin Uyuşturucu Kullanma Durumu	Hayır	6395	99,4
	Evet	39	0,6
Eşin/Partnerin Fiziksel Şiddet İçeren Kavgayla Karışma Durumu	Hayır	5769	89,8
	Evet	655	10,2
Yerleşim Bölgesi	TR1 İstanbul	615	9,5
	TR2 Batı Marmara	582	9
	TR3 Ege	559	8,7
	TR4 Doğu Marmara	634	9,8
	TR5 Batı Anadolu	348	5,4
	TR6 Akdeniz	524	8,1
	TR7 Orta Anadolu	542	8,4
	TR8 Batı Karadeniz	627	9,7
	TR9 Doğu Karadeniz	503	7,8
	TRA Kuzeydoğu Anadolu	571	8,8
Kadının Çalıştığı Sektör	Çalışmıyor	4478	69,4
	Kamu	257	4
	Özel	1718	26,6
Eşin/Partnerin Çalıştığı Sektör	Çalışmıyor	1230	19,1
	Kamu	828	12,9
	Özel	4371	68
Birliktelik Durumu	Evli değil ama birlikteliği var	285	4,4
	Biten birliktelik var	618	9,6
	Halen evli	5555	86
Refah Seviyesi	1. Refah seviyesi (en düşük)	1328	20,6
	2. Refah seviyesi	1255	19,4
	3. Refah seviyesi	1277	19,8
	4. Refah seviyesi	1307	20,2

Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Etkileyen Faktörlerin Sıralı Probit Regresyon Modeliyle Belirlenmesi

5. Refah seviyesi (en yüksek)		
Bağımsız Değişkenler (Nicel Değişkenler)	Ortalama	Standart Sapma
Yaş	37,63	11,046
Kadının eğitim durumu	6,37	4,152
Eşin/Partnerin eğitim durumu	8,07	3,846
Hanedeki birey sayısı	4,27	1,897
Evin oda sayısı	3,57	0,948

* Ankette bazı sorular boş bırakıldığı için değişkenlere ilişkin frekanslar farklılıklar göstermektedir.

Sıralı Probit Regresyon Model Tahmini

Eşinin/Partnerin kadına yönelik fiziksel şiddet sıklığı ile ilgili model sonuçları ve marjinal etkiler Tablo 3’te belirtilmektedir.

Tablo 3’e göre, kadının yaşı bir birim arttıkça birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %0,1 azalırken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %0,1 azalmaktadır. İntihar etme düşüncesinde olan kadınların olmayanlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %3,3 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %2,2 daha fazladır. İntihar etmeyi deneyen kadınların denemeyenlere göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %2,5 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %1,7 daha fazladır. TR2 Batı Marmara bölgesinde yaşayan kadınların TRA Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %1,7 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %1,1 daha fazladır. TR7 Orta Anadolu bölgesinde yaşayan kadınların TRA Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %2,7 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %1,9 daha fazladır. TR8 Batı Karadeniz bölgesinde yaşayan kadınların TRA Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %1,4 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %0,9 daha fazladır. Kadınların birliktelik durumuna bakıldığında, evli olmayıp bir birlikteliği olan kadınların halen evli olan kadınlara göre çok kez şiddet görme olasılığı %1,5 azken, birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı ise %2,6 azdır. 1. refah seviyesinde (en düşük) olan kadınların 5. refah seviyesinde (en yüksek) olan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı ise %1,3 daha fazla iken çok kez şiddet görme olasılığı %0,8 daha fazladır. 2. refah seviyesinde olan kadınların 5. refah (en yüksek) seviyesinde olan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı ise %1,2 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı %0,7 daha fazladır. 3. refah seviyesinde olan kadınların 5. refah (en yüksek) seviyesinde olan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı ise %0,6 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı %0,3 daha fazladır. Kadınların eşinin/partnerinin eğitim durumu bir birim arttıkça birkaç kez ve

daha az şiddet görme olasılığı %0,2 azalırken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %0,1 azalmaktadır. Eşi/Partneri kamu sektöründe çalışan kadınların, eşi/partneri çalışmayan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %2 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %1,2 daha fazladır. Eşi/Partneri özel sektörde çalışan kadınların, eşi/partneri çalışmayan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %1,6 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %1 daha fazladır. Eşi/Partneri içki kullanan kadınların, eşi/partneri içki kullanmayan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %1,9 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %1,3 daha fazladır. Eşi/Partneri kumar oynayan kadınların, eşi/partneri kumar oynamayan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %2,6 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %1,9 daha fazladır. Eşi/Partneri uyuşturucu kullanan kadınların, eşi/partneri uyuşturucu kullanmayan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %4,3 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %3,5 daha fazladır. Eşi/Partneri fiziksel şiddet içeren kavgaya karışan kadınların, eşi/partneri fiziksel şiddet içeren kavgaya karışmayan kadınlara göre birkaç kez ve daha az şiddet görme olasılığı %4,8 daha fazla iken, çok kez şiddet görme olasılığı ise %3,6 daha fazladır. Evin oda sayısı bir birim arttıkça kadının birkaç kez ve daha az şiddet yaşama olasılığı %0,7 azalırken çok kez şiddet görme olasılığı ise %0,5 azalmaktadır

Tablo 3: Kadınların Fiziksel Şiddetle Karşılaşma Sıklığına İlişkin Sıralı Probit Model Tahmini ve Marjinal Etkiler

Değişkenler	β (Std. Hata)	P	Çok Kez Şiddet Görenlerin Marjinal Etkisi	Birkaç kez ve daha az Şiddet Görenlerin Marjinal Etkisi
Yaş	0,017(0,003)	0,000	-0,001(0,0001)	-0,001(0,0002)
Kadının eğitim durumu	0,010(0,011)	0,342	-0,0004(0,001)	-0,001(0,001)
Kadının Çalıştığı Sektör (referans: çalışmıyor)				
Kamu	0,030(0,184)	0,870	-0,001(0,008)	-0,002(0,012)
Özel	0,023(0,071)	0,745	-0,001(0,003)	-0,001(0,005)
Sağlık Güvencesi (referans: hayır)				
Evet	0,122(0,088)	0,164	-0,006(0,005)	-0,009(0,007)
İntihar Düşüncesi (referans: hayır)				
Evet	-0,420(0,083)	0,000	0,022(0,005)	0,033(0,008)
İntihar Denemesi (referans: hayır)				
Evet	-0,313(0,110)	0,004	0,017(0,007)	0,025(0,010)
Eşin/Partnerin eğitim durumu				
Eşin/Partnerin Çalıştığı Sektör (referans: çalışmıyor)	0,239(0,011)	0,036	-0,001(0,000)	-0,002(0,001)
Kamu	-0,315(0,128)	0,014	0,012 (0,006)	0,020(0,008)
Özel	-0,265(0,088)	0,003	0,010 (0,003)	0,016(0,005)
Eşin/Partnerin İçki Kullanma Durumu (referans: hayır)				
Evet	-0,253(0,078)	0,001	0,013 (0,004)	0,019(0,006)
Eşin/Partnerin Kumar Oynama Durumu (referans: hayır)				
Evet	-0,332(0,175)	0,059	0,019 (0,013)	0,026(0,016)
Eşin/Partnerin Uyuşturucu Kullanma Durumu (referans: hayır)				
Evet	-0,504(0,259)	0,052	0,035 (0,026)	0,043(0,027)
Eşin/Partnerin Fiziksel Şiddet İçeren Kavgaya Karışma Durumu (referans: hayır)				
Evet	-0,560(0,079)	0,000	0,036 (0,007)	0,048(0,008)
Hanedeki birey sayısı	-0,014(0,017)	0,392	0,001 (0,001)	0,001(0,001)
Evin oda sayısı	0,104(0,039)	0,007	-0,005 (0,002)	-0,007(0,003)

Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Etkileyen Faktörlerin Sıralı Probit Regresyon Modeliyle Belirlenmesi

Bölge (referans: TRA Kuzeydoğu Anadolu)				
TR1 İstanbul	-0,055(0,129)	0,672	0,002(0,005)	0,003(0,008)
TR2 Batı Marmara	-0,246(0,127)	0,053	0,011(0,006)	0,017(0,009)
TR3 Ege	-0,166(0,131)	0,205	0,007(0,006)	0,011(0,007)
TR4 Doğu Marmara	0,103(0,141)	0,467	-0,003(0,005)	-0,006(0,008)
TR5 Batı Anadolu	-0,227(0,145)	0,116	0,010(0,007)	0,015(0,010)
TR6 Akdeniz	-0,116(0,129)	0,367	0,005(0,005)	0,007(0,008)
TR7 Orta Anadolu	-0,373(0,124)	0,003	0,019(0,007)	0,027(0,009)
TR8 Batı Karadeniz	-0,213(0,124)	0,085	0,009(0,005)	0,014(0,008)
TR9 Doğu Karadeniz	-0,085(0,141)	0,546	0,003(0,006)	0,005(0,009)
TRB Ortadoğu Anadolu	-0,033(0,130)	0,800	0,001(0,005)	0,002(0,008)
TRC Güneydoğu Anadolu	-0,029(0,130)	0,825	0,001(0,005)	0,002(0,008)
Birliktelik Durumu (referans: halen evli)				
Evli değil ama birlikteliği var	0,499(0,172)	0,004	-0,015(0,004)	-0,026(0,007)
Biten birliktelik var	0,076(0,110)	0,489	-0,003(0,005)	-0,005(0,007)
Refah Seviyesi (referans: 5. refah seviyesi en yüksek)				
1. refah seviyesi (en düşük)	-0,197(0,110)	0,074	0,008(0,005)	0,013(0,007)
2. refah seviyesi	-0,177(0,101)	0,082	0,007(0,004)	0,012(0,007)
3. refah seviyesi	-0,089(0,102)	0,380	0,003(0,004)	0,006(0,006)
4. refah seviyesi	-0,106(0,106)	0,318	0,004(0,004)	0,007(0,007)
Kesim Noktası 1 (Çok kez şiddet görenler)	-1,594(0,286)	0,000		
Kesim Noktası 2 (Birkaç kez ve daha az şiddet görenler)	-1,003(0,289)	0,001		

Tartışma ve Sonuç

Günümüzde araştırılan ve dikkatleri üzerinde toplayan konulardan biri haline gelen şiddet olgusuna sosyal bilim dallarında da ilgi duyulmaktadır. İnsan yaşamını olumsuz yönde etkileyen ve giderek artan şiddet olayları hayatımızın her döneminde karşımıza çıkan ve hızla yaygınlaşan gizli bir tehlike haline gelmiştir. Her yıl binlerce insan şiddet nedeniyle hayatını kaybetmekte ya da ciddi travmalar yaşamaktadır. Bu nedenlerden dolayı bu çalışma, insan yaşamını olumsuz etkileyen şiddet olaylarının nedenlerini ve boyutlarını araştırmak amacıyla ele alınmıştır.

Bu çalışmada, 2014 yılında TÜİK tarafından yapılan Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması Anketi’nin yapıldığı dönem itibariyle son bir yıl içinde aile içi fiziksel şiddet yaşayan kadınlardan elde edilen yatay-kesit verileri ile aile içi şiddeti etkileyen faktörler belirlenmiştir. Bu amaçla sıralı probit model kurulmuştur. Model sonuçlarına göre kadının aile içi fiziksel şiddet yaşama durumlarını etkileyen faktörler, kadının yaşı, birliktelik durumu, refah seviyesi, intihar düşüncesi, intihar denemesi, yerleşim bölgesi, kadının ikamet ettiği hanenin oda sayısı, eşin/partnerin içki, uyuşturucu kullanması, kumar oynaması, fiziksel şiddet içeren kavgaya karışması, eğitim seviyesi ve çalıştığı sektör şeklindedir.

Yapılan bu çalışmada aile içi fiziksel şiddete maruz kalan kadınların yaşları arttıkça şiddete maruz kalma olasılıklarının azaldığı tespit edilmiştir. Yani genç yaştaki kadınların daha fazla şiddet gördüğü söylenebilir. Benzer şekilde Kivelä vd. (2019: 1283-1297), 30 yaş ve altındaki kadınların daha çok şiddete maruz kaldığını tespit etmişlerdir. Ayrıca Johnson, Haider, Ellis,

Hay ve Lindow (2003: 272-275) ise 26-30 yaş arasındaki kadınların daha çok aile içi şiddete maruz kaldıklarını tespit etmişlerdir.

Şiddetin yaratmış olduğu psikolojik bunalım ya da travma sonrası çaresizlik hissinden kaynaklanabilecek intihar düşüncesinde ve intihar denemesinde bulunan kadınların aile içi fiziksel şiddete maruz kalma olasılığının daha fazla olduğu ve intihar düşüncesinde olma ve intihar denemesinde bulunma, aile içi fiziksel şiddet yaşamada önemli risk faktörleri olarak bulunmuştur. Buradan hareketle, eş/partner tarafından fiziksel şiddete uğrama ile intihara daha meyilli olmanın aynı yönlü ilişkili olduğu söylenebilir. Dillon, Hussain, Loxton ve Rahman (2013), yakın eş şiddeti ile kadının fiziksel ve zihinsel sağlığı arasındaki ilişkileri incelediklerinde kadının intihar girişiminde bulunma durumu ile ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. Köse ve Beşer (2007: 114-121), şiddete maruz kalan kadınlarda intihar girişiminin yüksek risk faktörü olduğunu tespit etmişlerdir.

Eğitim seviyesi incelendiğinde, kadının eğitim seviyesinin, aile içi fiziksel şiddet yaşama riski üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken, eşin/partnerin artan eğitim seviyesinin aile içi şiddet yaşama riskini azaltan etkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla eşin/partnerin eğitim seviyesi arttıkça kadının şiddete maruz kalma olasılığı azalmaktadır. Bu çalışmayla benzer sonuçların elde edildiği farklı çalışmalarda; düşük eğitim seviyesinin aile içi şiddet olayları ile daha sık ilişkili olduğu (Habib, Abbasi, Khan, Danish ve Nazir, 2018: 237-240), düşük eğitim düzeyinden dolayı şiddete maruz kalmanın aile içi şiddetle ilişkili olduğu (Basar ve Demirci, 2018: 1-6), şiddeti engellemeye yönelik yapılması gerekenler arasında eğitimin artırılmasının gerekliliği belirtilmiştir (Çalışkan ve Çevik, 2017: 218-233). Eğitimin artırılması ile eşin/partnerin aile içi şiddetin olumsuz etkilerinin daha çok farkına vardığı ve böylece aile içi şiddete başvurmayacağı düşünülebilir.

Kadının çalışma durumunun aile içi fiziksel şiddet yaşama riski üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken, eş/partneri çalışan kadınların eş/partneri çalışmayan kadınlara göre daha fazla aile içi fiziksel şiddete maruz kaldığı yönünde yorumlanabilse de, bu görüşü desteklemeyen çalışmalar da bulunmaktadır. Efe ve Ayaz (2010: 23-29) yaptıkları çalışmada, eş çalışmayan kadınların daha çok aile içi şiddete maruz kaldıklarını ileri sürmüşlerdir.

Eşin/Partnerin içki ve uyuşturucu kullanması, aile ekonomisini etkileyecek şekilde kumar oynaması ve fiziksel şiddet içeren kavgaya karışma durumlarının aile içi fiziksel şiddet yaşama olasılığını artırdığı tespit edilmiştir. Özellikle eşin/partnerin alkol kullanmasının şiddeti artırdığı yönündeki bulgular, Tekkas Kerman ve Betrus (2018), Chowdhury vd. (2018) ve Barchi vd. (2018)'nin elde ettiği sonuçları destekler niteliktedir.

Yerleşim bölgesi değerlendirildiğinde ise TRA Kuzeydoğu Anadolu bölgesine göre TR2 Batı Marmara, TR7 Orta Anadolu, TR8 Batı Karadeniz ve

TR9 Doğu Karadeniz bölgelerinde yaşayan kadınların daha fazla şiddet yaşama olasılığının olduğu belirlenmiştir. Refah seviyesi değişkeni incelendiğinde kadınların refah seviyesi arttıkça eş/partner tarafından aile içi fiziksel şiddet yaşama olasılığı azalmaktadır. Ekonomik refaha erişen ailelerde, aile fertlerinin maddi istekleri daha rahat karşılandığından dolayı şiddet eğilimi azalmaktadır. Kadınların ikamet ettiği hanelerde oda sayısı değişkeninin, fiziksel şiddet üzerinde etkisinin olduğu belirlenmiştir. Oda sayısının daha fazla olduğu ve geniş evlerde ikamet eden kadınların aile içi fiziksel şiddet yaşama olasılığının azaldığı belirlenmiştir. Öztürk (2017), kadınların baba ve ağabeylerinden de şiddet gördüklerini ve Chowdhury vd. (2018) yaptıkları çalışmada da ailedeki üye sayısının fazla olmasının kadının aile içi şiddet yaşama üzerinde etkisinin olduğunu belirlemişlerdir. Dolayısıyla aile planlaması ile ilgili seminer vb. çalışmaların daha sık yapılması ve TV, gazete, dergi vb. medya araçlarıyla bu amaç doğrultusunda yayımlar yapılması faydalı olabilir.

Çalışmada kadının birliktelik durumu incelendiğinde, evli olmayıp birlikteliği olan kadınlar ve bitirilmiş birlikteliği olan kadınlar halen evli olanlara göre aile içi fiziksel şiddet yaşama olasılığının daha az olduğu tespit edilmiştir. Güler, Tel ve Tuncay (2005: 51-56) yaptığı çalışmada evli kadınların %40,7’sinin aile içi şiddete maruz kaldığını ve bunların da %91’inin eşleri tarafından şiddete maruz kaldığını tespit etmişlerdir. Vahip ve Doğanavşargil (2006: 107-114) ise yaptıkları çalışmada kadınların % 62’sinin evliliğinde en az bir kez fiziksel şiddete maruz kaldıkları sonucunu elde etmişlerdir. Toplum bilinçlendirmeye yönelik yapılacak çalışmalarda özellikle evli çiftlere odaklanılması, gerekirse konunun uzmanları tarafından bu kişilerle birebir görüşmeler kapsamında sorunların ele alınması faydalı sonuçlar verebilir.

Kadına karşı şiddet insan hakları ihlali olup bu konuyu görmezlikten gelmek de bir suç olarak kabul edilmelidir. Kadınların sağlıklı yaşam hakkı sağlanması için toplumların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Aile içi şiddetle ilgili bilinçlendirme programları düzenlenerek kadın ve eşlerinin/partnerlerinin birlikte katılımları sağlanarak şiddete karşı farkındalık artırılabilir. Şiddeti ortaya çıkaran etkenlerin belirlenip ve ortadan kaldırılması için medya ve kurumların ortak amaç içerisinde çalışıp toplumda şiddet üzerindeki duyarlılığın oluşturulması sağlanabilir. Böylelikle ülkemizde ve dünyada önlemlerin biran önce alınarak daha fazla kadının şiddete maruz kalması engellenebilir.

Kaynakça

- Ahmadi, Z., A. Mehri, H. Nadrian, M. Hashemian ve Z. Rahayy. (2018). "Surveying the Degree of Domestic Violence against Women and its effective factors in Married Women in Sabzevar." *Asian Pacific Journal of Environment and Cancer*, 1(2), 49-53.
- Akın, F. (2002). Kalitatif tercih modelleri analizi. *Bursa: Ekin Kitabevi*.
- Alkan, Ö. (2016). "Analysis of gender differences in internet use of children: Evidence from Turkey." *Review of European Studies*, 8(1), 199-210.
- Alkan, Ö., E. Oktay., Ş. Ünver. ve E. Gerni. (2020). "Determination of factors affecting the financial literacy of university students in Eastern Anatolia using ordered regression models." *Asian Economic and Financial Review*, 10(5), 536-546.
- Alkan, Ö., E. Oktay ve A. Genç. (2015). "Determination of factors affecting the children's Internet use." *American International Journal of Contemporary Research*, 5(6), 57-67.
- Alkan, Ö., H. Abar ve A. Karaaslan. (2015). "Evaluation of determinants on number of various information equipment at households in Turkey." *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 5(5), 24-32
- Alves, M. J. V., C. Manita, I. M. Caldas, E. Fernández-Martinez, A. Gomes da Silva ve T. Magalhães. (2019). "Evolution and analysis of cultural and cognitive factors related with domestic violence against women." *Journal of Interpersonal Violence*, 34(3), 621-641.
- Astin, M. C., K. J. Lawrence ve D. W. Foy. (1993). "Posttraumatic stress disorder among battered women: Risk and resiliency factors." *Violence and Victims*, 8(1), 17-28.
- Barchi, F., S. C. Winter, D. Dougherty, P. Ramaphane ve P. L. Solomon. (2018). "The association of depressive symptoms and intimate partner violence against women in northwestern Botswana." *Journal of Interpersonal Violence*. doi: <https://doi.org/10.1177/0886260518792986>.
- Basar, F. ve N. Demirci. (2018). "Domestic violence against women in Turkey." *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 34(3), 1-6.
- Chowdhury, M. A. K., A. E. Rahman, S. Morium, M. M. Hasan, A. Bhuiyan ve S. E. Arifeen. (2018). "Domestic violence against women in urban slums of Bangladesh: A cross-sectional survey." *Journal of Interpersonal Violence*. doi: <https://doi.org/10.1177/0886260518791235>.
- Çalışkan, H. ve E. İ. Çevik. (2017). "Kadına yönelik şiddetin belirleyicileri: Türkiye örneği." *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 218-233.
- Dekel, R., O. Z. Shaked, A. Ben-Porat ve H. Itzhaky. (2019). "Posttraumatic stress disorder upon admission to shelters among female victims of

domestic violence: an ecological model of trauma.” *Violence and Victims*, 34(2), 329-345.

Dessie, D. B. ve M. A. Negeri. (2019). “Domestic violence against women in Ethiopia.” *International Invention of Scientific Journal*, 3(01), 415-422.

Dillon, G., R. Hussain, D. Loxton ve S. Rahman. (2013). “Mental and physical health and intimate partner violence against women: A review of the literature.” *International Journal of Family Medicine*, doi: <http://dx.doi.org/10.1155/2013/313909>.

Dorahy, M. J., C. Lewis ve Wolfe, F. A. (2007). “Psychological distress associated with domestic violence in Northern Ireland.” *Current Psychology: Developmental • Learning • Personality • Social*, 25(4), 295-305.

Efe, Ş. Y. ve S. Ayaz. (2010). “Kadına yönelik aile içi şiddet ve kadınların aile içi şiddete bakışı.” *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(1), 23-29.

Genç, Y., İ. B. Altıparmak ve D. U. Gündüz, (2019). “Kadına yönelik şiddetin erkekler tarafından değerlendirilmesi: Sakarya örneği.” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 391-408.

Gökkaya, V. B. (2012). “Kadına şiddet ve gölgesindeki çocuk.” [Bildiri]. Dolunay Şenol, Sıtkı Yıldız, Talat Kıymaz, Hasan Kala (Ed.). Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu, 27-28 Nisan 2012, (ss. 671-677), Cilt II, Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği.

Gracia, E., M. Martín-Fernández, M. Lila, J. Merlo ve A. K. Ivert. (2019). “Prevalence of intimate partner violence against women in Sweden and Spain: A psychometric study of the ‘Nordic paradox’.” *PloS one*, 14(5), e0217015.

Greene, W. H. (2012). *Econometric analysis* (5th ed.). Boston: Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Güler, N., H. Tel ve F. Ö. Tuncay. (2005). “Kadının aile içinde yaşanan şiddete bakışı.” *CÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 27(2), 51-56.

Habib, S., N. Abbasi, B. Khan, N. Danish ve Q. Nazir. (2018). “Domestic violence among pregnant women.” *Journal of Ayub Medical College Abbottabad*, 30(2), 237-240.

<http://www.resmigazete.gov.tr>

A. M. Iregui-Bohórquez, M. T. Ramírez-Giraldo ve A. M. Tribín-Urbe. (2019). “Domestic violence against rural women in Colombia: The role of labor income.” *Feminist Economics*, 25(2), 146-172.

- Johnson, J., F. Haider, K. Ellis, D. Hay ve S. Lindow. (2003). "The prevalence of domestic violence in pregnant women." *BJOG: An International Journal of Obstetrics & Gynaecology*, 110(3), 272-275.
- Kivelä, S., T. Leppäkoski, M. Helminen ve E. Paavilainen. (2019). "Continuation of domestic violence and changes in the assessment of family functioning, health, and social support in Finland." *Health Care for Women International*, 40(11), 1283-1297.
- Köse, A. ve A. Beşer. (2007). "Kadının değiştirilebilir yazgısı "şiddet"." *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(4), 114-121.
- Özden, S. A. ve M. Tunç. (2012). "Üniversite öğrencilerinin şiddet mağduru kadın algısı: Bir niteliksel araştırma." Dolunay Şenol, Sıtkı Yıldız, Talat Kıymaz, Hasan Kala (Ed.). *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu*, 27-28 Nisan 2012, (ss. 785-797), Cilt II, Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği.
- Özer, H. (2004). Nitel değişkenli ekonometrik modeller: Teori ve bir uygulama. *Ankara: Nobel Yayın Dağıtım*.
- Öztürk, E. (2010). "Türkiye'de aile, şiddet ve kadın sığınma evleri." *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3(7), 39-55.
- Öztürk, E. (2017). Türkiye'de aile içi şiddet. *Ankara: Gece Kitaplığı*.
- Roberts, N. ve D. Price. (2019). Gendered Perceptions of Domestic Violence: How young females are more likely than young males to know controlling domestic violence behaviours. *The University of Sunderland, North England: CASS (Centre for Applied Social Sciences) Working Paper No. 5*.
- Şenol, D. ve S. Yıldız. (2012). "Şiddet sarmalındaki hükümlü kadınların demografik özellikleri: Sincan ve Delice Cezaevleri örnekleri." [Bildiri]. Dolunay Şenol, Sıtkı Yıldız, Talat Kıymaz, Hasan Kala (Ed.). *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu*, 27-28 Nisan 2012, (ss. 528-546), Cilt II, Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği.
- Tekkas Kerman, K. ve P. Betrus. (2018). "Violence against women in Turkey: a social ecological framework of determinants and prevention strategies." *Trauma, Violence, & Abuse*. doi: <https://doi.org/10.1177/1524838018781104>.
- Uluocak, Ş., G. Gökulu, O. Bilir, D. Özbay ve N. E. Karacık. (2014). *Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadına yönelik şiddet*. Edirne: Paradigma Akademi.
- Ünsal, A. (1996). "Genişletilmiş bir şiddet tipolojisi." *Cogito-Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 6-7, 29-36.
- Ünver, Ş. ve Ö. Alkan (2020). "Türkiye'de bireylerin maddi yoksunluk durumlarını etkileyen faktörlerin modellenmesi." *BMIJ*, 8(2), 1334-1370.

Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Etkileyen Faktörlerin Sıralı Probit Regresyon Modeliyle Belirlenmesi

- Vahip, I. ve Ö. Doğanavşargil. (2006). “Aile içi fiziksel şiddet ve kadın hastalarımız.” *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(2), 107-114.
- Vatandaş, C. (2003). Aile ve şiddet: Türkiye’de eşler arası şiddet. *Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi*.
- Yanık, A., Z. Hanbaba, S. Soygür, B. Ayaltı ve M. Doğan. (2014). “Kadına yönelik şiddet davranışlarının değerlendirilmesi: Türkiye’den kanıt.” *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 4(4), 104-111.
- Yücel, M. T. (2007). Türk ceza siyaseti ve kriminolojisi (4.Baskı ed.). *Ankara: TBB Yayın No. 126*.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3361/3378

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Fiziksel ve İlişkisel Saldırganlıklarının Mizaç Özellikleriyle İlişkisinin İncelenmesi¹

Investigation of the Relationship of Physical and Relational Aggression of Preschool Children with Temperament Characteristics

İsa KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Asst. Prof., Fatih Sultan Mehmet Foundation University, Faculty of Education

ikaya@fsm.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3604-1368>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 29.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 29.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 01.11.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Kaya, İ . (2020). Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Fiziksel ve İlişkisel Saldırganlıklarının Mizaç Özellikleriyle İlişkisinin İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3361-3378 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/729008>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

¹ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Evrak Tarih ve Sayısı: 27/04/2020-2 no ile Etik Kurulu kararı alınmıştır.

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Fiziksel ve İlişkisel Saldırganlıklarının Mizaç Özellikleriyle İlişkisinin İncelenmesi

Öz

Çocuğun hayatında sürekli hale gelebilecek saldırganlık yönelimi ve saldırganlık davranışının temeli okul öncesi dönemde başlamaktadır. Bu dönemde çocuk saldırganlık yönelimi göstermekte ve bunu kalıcı hale getirmektedir. Çocukların saldırgan davranışlar göstermelerinde çocukların mizaçsal özellikleri de bir risk faktörüdür. Mizaç biyolojik temelli bir özelliktir. Yürümeye başlayan çocuğun saldırgan davranışında, çocuğun zor mizaçı ve zayıf sosyalleşme ortamları önemli rol oynar. Çocukta zor bir mizaç; sert, tutarsız ve olumsuz sosyalleşme davranışlarını ortaya çıkartır ve bu davranışlar agresif veya yıkıcı davranışlara dönüşebilir. Saldırgan davranışlar üzerinde etkili olan mizaç, bireyler arasında farklılık gösteren ve biyolojik etkilerle ortaya çıkan duygusal ve davranışsal özelliklerdir. Bununla birlikte, erken çocukluk müdahaleleri bu riskleri önlemede etkilidir. Bu çalışmada çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırgan davranışları ile mizaç özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini İstanbul'da resmi iki anaokulunda okul öncesi eğitime devam eden 48-72 ay arasındaki 231 çocuk oluşturmuştur. Araştırmada veriler "Kişisel Bilgi Formu", "Sosyal Davranış Ölçeği" ve "Çocuklar İçin Kısa Mizaç Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın sonucuna göre cinsiyet ve yaş fiziksel saldırganlıkta anlamlı farklılık oluştururken, kardeş sayısı, okula devam süresi anlamlı farklılık oluşturmamıştır. İlişkisel saldırganlıkta ise yaş ve kardeş sayısı gruplar arasında anlamlı farklılık oluştururken cinsiyet ve okula devam süresi anlamlı farklılık oluşturmamıştır. Saldırganlığın mizaç özellikleri ilişkisinde ise fiziksel saldırganlık ile sebatkarlık mizaç özelliği arasında negatif yönde hafif düzeyde, tepkisel mizaç özelliğiyle pozitif yönde hafif düzeyde anlamlı ilişki, İlişkisel saldırganlık boyutunda ise ritmiklik ile ilişkisel saldırganlık arasında negatif yönde hafif düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi, Saldırganlık, Fiziksel saldırganlık, İlişkisel saldırganlık, Mizaç özellikleri

Investigation of the Relationship of Physical and Relational Aggression of Pre-schoolers with Temperament Characteristics

Abstract

The basis of the aggression orientation and aggression behavior that may become permanent in the child's life begins in the preschool period. During this period, the child shows a tendency towards aggression and makes it

permanent. Temperament traits are also a risk factor in children's aggressive behavior. Temperament has its roots in biology. The difficult temperament and poor socialization environments of the child play an important role in the aggressive behavior of the toddler. A difficult temperament in the child; it reveals harsh, inconsistent and negative socializing behaviors, and these behaviors can turn into aggressive or destructive behaviors over time. Temperament that has an effect on aggressive behavior is emotional and behavioral traits that differ between individuals and appear with biological effects. However, early childhood interventions are effective in preventing these risks. This study investigated the relationship between children's physical and relational aggressive behaviors, and temperament characteristics. The sample of the study consisted of 231 children between 48-72 months who continue preschool education in two public kindergartens in Istanbul. Data collection tools were "Personal Information Form", "Social Behavior Scale" and "Short Temperament Scale for Children". Data were analyzed by nonparametric tests. In results, gender and age differed significantly in physical aggression, while the number of siblings and duration of pre-school education did not. In relational aggression, age and number of siblings differed significantly, while gender and duration of pre-school education did not. For aggressiveness and temperament characteristics of the children, there was a low negative correlation between physical aggression and persistence temperament, while there was a low positive relationship with physical aggression and reactive temperament. In relational aggression dimension, a low negative correlation was found between relational aggression and rhythmicity.

Keywords: Preschool, Aggression, Physical aggression, Relational aggression, Temperament characteristics

Giriş

Saldırganlık “bireyin kendi düşünce ve davranışlarını dıştaki direnmelere karşı, zorla karşısındakine benimsetme çabası” (TDK, 2011, s. 2017), herhangi bir canlıya ya da cansız varlığa, nesneye zarar verme kastı ile yapılan tekrarlı davranışlardır (Baron ve Richardson, 1994; Boxer ve Tisak, 2005; Butovskaya ve Kozintsev, 1999). Archer ve Browne (1989) bir davranışın saldırganlık olarak değerlendirilebilmesi için niyet, herhangi bir yaralanma ya da zarar görme ve yapılan davranışın meydana getirdiği duygu gibi üç bileşenin ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Saldırganlığın nedenlerine yönelik çalışmalar, saldırganlığın nedenlerini içgüdüsel, genetik, öğrenmeye dayalı ve çevresel etmenlerle açıklamaya çalışmaktadırlar. İçgüdüsel yaklaşımlar insanı biyolojik olarak saldırganca davranışlar için kodlandığını ileri sürer ve saldırganlığı tüm canlı türlerinde görülebilen bir davranış olarak ele alır. Psikanalitik Kuram da saldırganlığın içgüdüsel olduğunu ve insanın doğasında yaşam ve ölüm iç güdülerinin var olduğunu belirtir. Freud,

yaşam içgüdüsünden cinselliğin, ölüm içgüdüsünden de saldırganlığın ortaya çıktığını iddia etmektedir (Geçtan, 1993). Psikanalitik Yaklaşım'ın, saldırganlığın yalnızca doğuştan gelen içgüdülerden kaynaklandığını ileri sürmesinden dolayı yaklaşım çevresel etmenlerin etkisini açıklamada yetersiz kalmıştır. Sosyal Öğrenme Kuramı ise Psikanalitik Yaklaşım'ın aksine saldırganlıkta çevresel faktörlerin ve öğrenmenin etkili olduğunu, bireylerin saldırganlığı model alma yoluyla öğrendiğini, saldırgan davranışların doğrudan ya da dolaylı pekiştirmeyeyle kalıcı hale geldiğini iddia etmektedir (Baron, Byrne ve Branscombe, 2006). Biyolojik Kuram ise saldırgan davranışların biyolojik ve genetik etkilerden bağımsız olarak ele alınamayacağını ve genlerin, sinir sisteminin ve biyo-kimyasalların bireyin saldırganlığında etkili olduğunu belirtmektedir. Bu kurama göre saldırgan davranışlar genler yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır (Kenrick ve ark., 2004). Saldırganlıkla ilgili çok farklı sınıflandırmalar (Aronson, Wilson ve Akert, 2012) yapılmaktadır fakat; okul öncesi dönemde görülebilecek saldırganlıkların en önemlileri fiziksel ve ilişkisel saldırganlıktır. Fiziksel saldırganlık; tekme atma, vurma, itme, tokat atma gibi daha çok gözlenebilen, yüz yüze gerçekleşen ve bireye zarar veren bir saldırganlık türüdür (Crick ve Grotpeter, 1995). Küçük çocukların fiziksel saldırganlıklarının hedeflerine ciddi şekilde zarar vermesi olağandışı olsa da, bebeklik döneminde fiziksel saldırganlık çalışmaları, 17 aylıkken, çocukların büyük çoğunluğunun kardeşlerine, akranlarına ve yetişkinlere karşı fiziksel olarak saldırgan olduklarını göstermektedir (Tremblay ve ark., 2005). İlişkisel saldırganlık ise bir kişiyi hedefe alarak, o kişinin sosyal amaçlarını engelleyerek, ilişkilerine zarar vermek amacıyla yalan söyleme, dışlama, dedikodu yapma, iftira atma, yok sayma, uzak durma ve başkalarına dışlatma, sır yayma, oyunlarına ve etkinliklerine almama gibi davranışlardır (Crick ve Grotpeter, 1995). İlişkisel saldırganlık, bir grubun içinde kendi konumunu güçlendirme ve sosyal bir statü elde etme amacıyla karşısındakinin saygınlığını, itibarını düşürme davranışı olarak tanımlanabilir. İlişkisel saldırganlık, fiziksel saldırganlığa oranla daha uzun süreli bir süreçtir (Yırtıcı, 2019). Çocuğun hayatında sürekli hale gelebilecek saldırganlık yönelimi ve saldırganlık davranışının temeli okul öncesi dönemde başlamaktadır. Bu dönemde çocuk saldırganlık yönelimi göstermekte ve bunu kalıcı hale getirmektedir. Bu durumda anne ve babanın çocuğun davranışlarını gözlemlemesi ve davranış takibinde bulunarak nedenini belirlemesi gerekmektedir; çünkü bu dönemde çözülemeyen saldırganlık yönelimi ileriki dönemlerde büyük sorunlara yol açmaktadır (Gülay, 2008; Secher, 2014; Yıldızbaş, 2019). Okul öncesi dönemde diğerlerine vurma veya oyuncak, mobilya gibi eşyaları kırmaya yönelik saldırgan davranışlar zamanla anne babaya, kardeşe ve akranlara yönelir. 2-4 yaşında görülen saldırgan davranışlar 3 yaşından itibaren öç ve intikam almaya doğru yönelim gösterir (Seven, 2018). Çocuklarda saldırganlığın gelişiminde zayıf sosyalleşme ve mizaç özellikleri önemli rol oynar (Tremblay, Hartup ve Archer, 2005). Mizaç bireyler arasında farklılık gösteren ve biyolojik etkilerle ortaya çıkan duygusal ve davranışsal

özelliklerdir (Partridge, 2003). Thomas ve Chess (1977) çocukların mizaç özelliklerini etkinlik düzeyi, düzenlilik, yaklaşma ya da kaçınma, uyumluluk, tepki gösterme eşiği, tepki şiddeti, duygu durumunun niteliği, dikkat dağılması, dikkat süresi ve devamlılık olarak 9 boyutta sınıflandırmış ve bu özelliklerin kolay çocuk, zor çocuk ve yavaş ısınan çocuklarda bir araya toplandığını belirlemiştir. Bu çocuklar içinde saldırganlık eğilimi yüksek grup zor çocuklardır. Bu çocuklar ilk ve orta çocuklukta kaygılı, içe kapanık ve saldırgan davranışlar açısından büyük risk taşımaktadır. Yine bu çocuklar günlük rutinleri düzensiz, yeni deneyimleri kabul etmede yavaş, daha az sebatkar ve daha fazla tepkiseldirler (McMahon ve Wells, 1998). Mizaç özelliklerinden tepkiselliğe vurgu yapan modellerden biri de Rothbart'ın mizaç modelidir. Rothbart (1989) mizacı tepkisellik ve öz düzenlemedeki bireysel farklılıklar olarak tanımlamıştır. Bireyin aktivite düzeyi, dikkat süresi, duyguları, otonomik uyarılma tepkiselliğini oluştururken, öz düzenleme ise bireyin tepkisel süreçleri düzenlemesidir. Bireyin öz düzenlemedeki çaba gerektiren kontrol becerileri çocuğun nasıl odaklandığı, dikkatini nasıl oluşturduğu, isteklerini nasıl kontrol ettiği ve olumsuz duygularla nasıl başa çıktığı ile ilgilidir. Çocukların erken yaşlardan itibaren çaba gerektiren kontrol becerilerinin gelişimi akademik başarı, işbirliği, paylaşma, yardım etme gibi olumlu sonuçlar ortaya koyarken, bu becerinin gelişmemesi çocukları, aşırı tepkisel, olumsuz yıkıcı, problem ve saldırgan davranışlara açık hale getirebilmektedir (Berk, 2013). Mizaç özelliklerinin güncel bir sınıflaması da Prior, Sanson ve Oberklaid (1989a) tarafından yapılmıştır. Mizaç özellikleri ritmiklik, sıcakkanlılık, tepkisellik ve sebatkarlık olarak sınıflandırmıştır. Ritmiklik, biyolojik özelliklerin düzenli veya düzensiz olması durumu ile ilgilidir. Sıcakkanlılık çocuğun yeni bir ortamda bulunduğu veya yeni tanıştığı insanlara karşı yakınlık göstermesi, tepkiselliği ise çocuğun bir uyarıcıya karşı tepki göstermeye hazır olması ve sebatkarlığı ise çocuğun yaptığı bir işe uzun süre yoğunlaşabilmesidir. Okul öncesi dönem çocuğun mizaç özelliklerinin gelişimine etkisi açısından kritik bir dönemdir (Uçar, 2017). Ayrıca dürtüleri baskılamada prefrontal korteks alanlarının gelişmesiyle birlikte çocukların tepkiselliklerini kontrol edebilme becerileri gelişmektedir. Akranlarına göre öfkeli, yoğun tepkisel davranış gösteren çocukların ileriki yaşlarda duygularını ve davranışlarını kontrol etmede çaba gerektiren kontrol becerileri daha az etkili olacaktır (Caspi, 2003). Bu çocuklar fiziksel ve ilişkisel saldırganlık, suça yönelim eğilimleri yüksek olan çocuklardır (Broidy ve ark., 2003). Bununla birlikte, erken çocukluk müdahaleleri bu riskleri önlemede etkilidir (Tzoumakis, Lussier ve Corrado, 2014). Bu araştırmada okul öncesi dönem çocuklarında görülen fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkların çocukların cinsiyetine, yaşına, kardeş sayısına göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek ve çocuğun fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkları ile mizaç özellikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu temel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkları cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
2. Çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkları yaşlarına göre farklılaşmakta mıdır?
3. Çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkları kardeş sayısına göre farklılaşmakta mıdır?
4. Çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkları okul öncesi eğitime devam etme sürelerine göre farklılaşmakta mıdır?
5. Çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkları ile mizaç özellikleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli ile yapılmıştır. İlişkisel araştırmalar, herhangi bir müdahalede bulunulmadan iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalardır. Karmaşık insan davranışları arasındaki ilişkiyi daha anlaşılabilir hale getirmek için ilişkisel taramalı araştırmalar kullanılır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012). Araştırmaya başlamadan önce Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Etik Kurulu'ndan (Karar no: 2020/2) onay ve İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden (02.02.2020 tarih ve 20655sayılı izin) gerekli izinler alınmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırma, 2020 yılında İstanbul Üsküdar ve Ümraniye İlçelerinde alt orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyde öğrencilerin bulunduğu mahallelerdeki anaokulları arasından tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi iki anaokulunda yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini 48-72 ay aralığındaki 231 çocuk oluşturmuştur.

Örneklem grubunun özelliklerine bakıldığında 108'i (%46,8) kız, 123'ü (%53,2) erkektir. 60'ı (%26), 5 yaşında, 171'i (%74) 6 yaşındadır. Kardeş sayısında ise 82'sinin (%35,4) kardeşi yokken 100'ü (43,3) bir kardeşe sahip, 49'u (%21,2) iki kardeşe sahiptir. Çocukların 106'sı (%45,9) bir yıldır, 94'ü (%40,7) 2 yıldır, 31'i (%13,4) üç yıldır okul öncesi eğitime devam etmektedir. Annelerin 41'i (%17,7) 20-29 yaş aralığında, 147'si (%63,6) 30-39 yaş aralığında, 43'ü (%18,6) 40 yaş ve üzerindedir. Eğitim düzeyinde ise annelerin 53'ü (%22,9) ilköğretim, 69'u (%29,9) ortaöğretim, 109'u (%47,2) yükseköğretim mezunudur. Annelerin 119'u (%51,5) çalışmazken, 112'si (%48,5) çalışmaktadır. Babalar ise 12'si (%5,2) 20-29 yaş aralığında, 143'ü (%61,9) 30-39 yaş, 76'sı (%32,9) 40 yaş ve üzerindedir. Babaların 94'ü (%40,7) memur, 40'ı (%17,3) işçi, 97 si (%42) serbest olarak çalışmaktadır. Babaların ise 51'i (%22,1) ilköğretim, 79'u (%34,2) ortaöğretim, 101'i (%43,7) yükseköğretim mezunudur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler “Kişisel Bilgi Formu”, “Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği-Öğretmen Formu” ve “Çocuklar İçin Kısa Mizaç Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır. Gerekli izin ve etik kurul onayı alındıktan sonra çalışmaya istekli, gönüllü öğretmen ve veliler çalışılmıştır. Öğretmen ve velilere gerekli bilgilendirmeler yapılarak kişisel bilgi formu ve ölçekler gönderilmiştir. 280 veliye gönderilen formlardan 240’ı geri dönmüştür. Eksik doldurulan 8 adet formda çalışmaya dahil edilmemiştir.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından geliştirilen form çocuklara ait çeşitli kişisel özellikleri elde etmeyi amaçlayan bilgi formudur. Bu formu çocukların anneleri doldurmuştur.

Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği - Öğretmen Formu

Ölçeğin aslı Crick ve diğ. (1997) tarafından Preschool Social Behavior Scale-Teacher Form adıyla ABD’de geliştirilmiştir. Ölçek Şen ve Arı (2011) tarafından Türkçe’ye çevrilerek Türk çocuklarına ve Türk kültürüne uyarlaması yapılmıştır. 25 maddeden oluşan ölçek 5’li likert tipinde bir ölçektir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları fiziksel saldırganlık için 0.95, ilişkisel saldırganlık için 0.90 bulunmuştur. Ölçeğin Türkçe formu dört faktörlüdür. Dört faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları varyans %69,99’dur. Dört faktörün ortak varyansları ise 0.506 ile 0.974 arasındadır. Toplam varyansı fiziksel saldırganlık %44,10’unu, olumlu sosyal davranış %12.03’ünü, ilişkisel saldırganlık %8.32’sini açıklamaktadır. Fiziksel saldırganlıktaki sekiz maddenin yük değerleri 0.97 ile 0.65 arasında, olumlu sosyal davranışta yer alan yedi madde için 0.80 ile 0.56, ilişkisel saldırganlıkta yer alan altı madde için 0.82 ile 0.62’dir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda bulunan uyum istatistiklerinde ise; ki-kare değeri 637.76 serbestlik derecesine (241) oranı 2.6’dır. Ölçeğin güvenilirliğinde ise Cronbach alpha iç tutarlık katsayıları fiziksel saldırganlık için ,95, ilişkisel saldırganlık için, 90’dır. Test yenide test güvenilirlik katsayısı ise fiziksel saldırganlık için ,85, ilişkisel saldırganlık için, 73’tür. Bu ölçeği öğretmenler doldurmuştur ve araştırmada fiziksel ve ilişkisel saldırganlık alt boyutları kullanılmıştır.

Çocuklar İçin Kısa Mizaç Ölçeği

Prior ve diğ. (1989b) tarafından geliştirilmiş bir ölçektir. Yağmurlu ve Sanson (2009) tarafından Türkçeye uyarlamıştır. 30 Maddelik 6’lı Likert Tipi bir ölçektir. Ölçek 2004 yılında Avustralya’da yaşayan 58 Türk çocuğunun annelerine uygulanmıştır. Ölçeğin tepkisellik, sebatkârlık, sıcakkanlılık ve ritmiklik olmak üzere dört alt boyutu bulunmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları sıcakkanlılık için .80, tepkisellik için .77, sebatkarlık için .76 ve ritmiklik için .48 olarak bulunmuştur. Tepkisellik 9 maddeden oluşmaktadır. Sebatkarlık, sıcakkanlılık ve ritmiklik alt boyutlarının her bir 7’şer maddedir. Bu ölçek çocukların anneleri tarafından doldurulmuştur.

Verilerin Analizi

Çalışmada ebeveynler tarafından doldurulan kişisel bilgi formu ve okul öncesi öğretmenleri tarafında doldurulan “Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği-Öğretmen Formu” ve “Çocuklar İçin Kısa Mizaç Ölçeği”nden elde edilen veriler istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov Smirnov Testi ile incelenmiş ve veriler normal dağılım göstermediğinden nonparametrik testler uygulanmıştır. Çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlık davranışlarının gruplar arasındaki farkına ilişkin analizde Mann Whitney U testi ve Kruskal-wallis H testleri kullanılırken çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkları ile mizaç özellikleri arasındaki ilişkiye Spearman Korelasyon Analizi ile bakılmıştır. Spearman korelasyon analizinden elde edilen değerler 0.00 ile 1.00 arasında değişmektedir. 0.01-0.29 ilişkinin düşüklüğünü, 0.30-0.70 ilişkinin normallliğini, 0.71-0.99 ilişkinin yüksekliğini ve 1.00 ilişkinin mükemmelliğini gösterir (Bökeoğlu, Büyüköztürk ve Köklü, 2006). Verileri analizde anlamlılık $p < .05$ olarak ele alınmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bulguları tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1 Çocukların cinsiyetlerine göre fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkları arasındaki farka ilişkin Mann Whitney U Testi sonuçları

	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Fiziksel saldırganlık	Kız	108	100,96	10903,50	5017,500	,001**
	Erkek	123	129,21	15892,50		
İlişkisel Saldırganlık	Kız	108	119,61	12918,00	6252,000	,439
	Erkek	123	112,83	13878,00		

** $P < .01$

Çocukların cinsiyetine göre fiziksel ve ilişkisel saldırganlık puanları arasında anlamlı fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Mann Whitney U Testi sonucunda erkek ve kız çocukların fiziksel saldırgan davranışlarında gruplar arasında anlamlı farklılık görülmüştür ($U=5017,5$, $p < ,01$.) Sıra ortalamaları dikkate alındığında erkeklerin fiziksel saldırganlık davranış puanlarının kızlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Çocukların ilişkisel saldırganlıklarına bakıldığında kızların ilişkisel saldırganlık puanlarının sıra ortalaması (119,61) erkeklere göre (112,83) daha yüksek olmasına rağmen gruplar arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($U=6252$, $p > ,05$.)

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Fiziksel ve İlişkisel Saldırganlıklarının Mizaç Özellikleriyle İlişkisinin İncelenmesi

Tablo 2 Çocukların yaşlarına göre fiziksel ve ilişkisel saldırganlıklarını gösteren Mann Whitney U Testi sonuçları

	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Fiziksel saldırganlık	5 yaş	60	130,07	7804	4286	,042*
	6 yaş	171	111,06	18992		
İlişkisel Saldırganlık	5 yaş	60	132,05	7923	4167	,030*
	6 yaş	171	110,37	18873		

*P< .05

Çocukların yaşlarına göre fiziksel ve ilişkisel saldırganlık puanları arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için yapılan Mann Whitney U Testi sonucunda çocukların fiziksel saldırgan davranışlarında 5 ve 6 yaş grupları arasında anlamlı fark görülmüştür U=4286, p< ,05. Sıra ortalamaları dikkate alındığında 5 yaş çocukların fiziksel saldırganlık davranış puanlarının 6 yaş çocuklarına göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Çocukların ilişkisel saldırganlıkta ise 5 yaş çocukları ile 6 yaş çocukların ilişkisel davranış puanlarındaki farklılık anlamlı bulunmuştur U=4167, p< ,05. Sıra ortalaması puanına bakıldığında 5 yaş çocukların ilişkisel saldırganlık puanlarının (132,05) 6 yaş çocukların puanlarından (110,37) daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 3 Kardeş sayısına göre çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıklarını gösteren Kruskal-Wallis testi sonuçları

	Gruplar	n	Sıra ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Fiziksel saldırganlık	1.Grup: Kardeşi yok	82	113,20	2	2,221	,329	
	2. Grup: Bir kardeşi var	100	112,53				
	3. Grup: İki ve daha fazla kardeşi var	49	127,78				
	Toplam:	231					
İlişkisel saldırganlık yok	1.Grup: Kardeşi yok	82	106,45	2	8,768	,012*	1 ve 3. grup

2. Grup: Bir kardeşi var	100	111,82	2 ve 3. grup
3. Grup: İki ve daha fazla kardeşi var	49	140,52	
Toplam:	231		

*p<,05

Çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıklarının kardeş sayısına göre farklılık gösterip göstermediği Kruskall-Wallis Testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, çocukların fiziksel saldırganlıkları ile kardeşin olmaması, çocuğun bir kardeşinin olması, çocuğun iki kardeşinin olması grupları arasında anlamlı farklılık göstermemiştir (χ^2 (sd=2, n=231) =2,221, p>,05.). Aynı gruplar arasında ilişkisel saldırganlığa bakıldığında gruplar arasında anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır (χ^2 (sd=2, n=231) =8,768, p<,05.). Bu bulgu 3 farklı gruptaki çocukların ilişkisel saldırganlık puanları arasındaki farkın anlamlılığına ilişkindir. Grupların sıra ortalamaları dikkate alındığında en yüksek ilişkisel saldırganlık puanına 2 ve daha fazla kardeşi olan çocukların sahip olduğu bu grupları 1 kardeşe sahip çocukların takip ettiği ve en düşük sıra ortalamasının kardeşi olmayan gruptaki çocuklarda olduğu görülmüştür. Mann-Whitney U Testi ile yapılan ikili karşılaştırmalar sonunda bu farkın 1 ile 3. ve 2 ile 3. gruplar arasında olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4 Okul öncesi eğitime devam etme süresine göre çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıklarını gösteren Kruskall-Wallis H testi sonuçları

Gruplar	n	Sıra ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
1.Grup: 1 yıldır	106	118,18	2	2,014	,365	
2. Grup: 2 yıldır	94	118,45				
3. Grup: 3 ve daha fazla yıl	31	101,21				
Toplam:	231					
1.Grup: 1 yıldır	106	120,51	2	3,185	,203	
2. Grup: 2 yıldır	94	117,32				
3. Grup: 3 ve daha fazla yıl	31	96,55				
Toplam:	231					

Çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıklarının çocukların okul öncesi eğitime devam sürelerine göre farklılık gösterip göstermediği Kruskall-Wallis H Testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları çocukların fiziksel

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Fiziksel ve İlişkisel Saldırganlıklarının Mizaç Özellikleriyle İlişkisinin İncelenmesi

saldırganlıkları ile okul öncesi eğitime devam etme sürelerinde gruplar arasında anlamlı farklılık göstermemiştir (χ^2 (sd=2, n=231) =2,014, p>,05.). Yine çocukların ilişkisel saldırganlıkları ile okul öncesi eğitime devam etme sürelerinde gruplar arasında anlamlı farklılık ortaya çıkmamıştır (χ^2 (sd=2, n=231) =3,185 p>,05.)

Tablo 5 Çocukların mizaç özellikleri ile fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkları arasında ilişkiye yönelik Spearman Korelasyon analizi sonuçları

Boyutlar	1	2	3	4	5	6
1 Sıcakkanlılık	1					
2 Sebatkarlık	,079	1				
3 Ritmiklik	,087	,150	1			
4 Tepkisellik	-,131	-,241	-,286	1		
5 Fiziksel Saldırganlık	,122	-,180**	-,091	,188**	1	
6 İlişkisel Saldırganlık	,107	-,112	-,153*	,112	,528	1

*p<,05 **p<,01

Çocukların mizaç özellikleri ile saldırganlık davranışları arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan korelasyon analizi sonucunda fiziksel saldırganlık ile sebatkarlık arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r = -,18$, $p < ,05$). Bu sonuca göre çocukların sebatkarlık puanları arttıkça çocukların saldırgan davranışları azalmaktadır. Yine çocukların tepkisellik puanları ile fiziksel saldırganlıkları arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = ,18$, $p < ,05$). Çocukların ilişkisel saldırganlık puanları ile mizaç özellikleri arasındaki ilişkiye bakıldığında sadece ritmiklik ile ilişkisel saldırganlık arasında negatif yönde hafif düzeyde anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($r = -,153$, $p < ,05$). Başka bir ifade ile çocukların ritmiklik puanları arttıkça ilişkisel saldırganlık puanları azalmaktadır.

Tartışma

Bu çalışmada okul öncesi dönemde cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, gibi bazı özelliklerin çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıklarına etkisi ve çocuğun saldırganlıkları ile mizaç özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Bulgulara göre çocukların fiziksel saldırgan davranışlarına bakıldığında erkeklerin saldırgan puanları kızlara göre anlamlı farklılık göstermiştir. İlişkisel saldırganlıkta ise kızların ilişkisel saldırganlık puanlarının erkeklerle

göre daha yüksek olmasına rağmen gruplar arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır. Cinsiyet ile fiziksel ve ilişkisel saldırganlığa yönelik alanda yapılan çalışmalara bakıldığında araştırma bulgularını destekleyen (Campbell, 1993; Gropper ve Froschl, 2000; Kadan, 2010; Öngören ve Tepeli, 2015; Şen, 2009; Uysal ve Dinçer, 2013; Yıldızbaş, 2019; Yırtıcı, 2019) araştırmaların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ersan (2017)'nin yaptığı çalışmada fiziksel saldırganlık boyutunda erkek ve kız çocukları arasında anlamlı farklılık görülürken ilişkisel saldırganlık boyutunda gruplar arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır. Öngören ve Tepeli (2015) okul öncesi dönemdeki çocukların saldırganlık davranışlarını araştırdığı çalışmada erkek çocuklarının fiziksel, kız çocuklarının ilişkisel saldırganlık davranışlarını daha yaygın olarak gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Uysal ve Dinçer (2013) okul öncesi dönemde erkek çocukların fiziksel saldırganlık davranışlarının kızlara göre anlamlı düzeyde farklılaştığını, ilişkisel saldırganlık boyutunda ise herhangi bir farklılaşmanın olmadığını bulmuşlardır. Yıldızbaş(2019) çocuğun saldırganlık yönelimi ile cinsiyeti arasında farklılaşma tespit etmiştir. Fiziksel saldırgan davranışlardaki cinsiyet farkını Campbell (1993) erkek öğrencilerin daha agresif olmaları ve bulunduğu ortamı mekanı sahiplenme, rekabet ve kazanma duygusunun daha fazla olması ile ilişkilendirerek, kız çocuklarının erkek çocuklara göre saldırganlığı ifade etmek için kabul edilebilir farklı yolları öğrendiklerini belirtmiştir. Saldırgan davranışla ilişkili biyolojik faktörlerin çoğu erkeklerde kadınlara göre daha karakteristiktir (Zahn-Waxler, 1993). Bu faktörler yüksek testosteron, düşük otonomik uyarılma, düşük serotonin, zor mizaç, hiperaktivite ve kızlara göre daha fazla kas kütesidir. Bu faktörlerin bir kısmı kız ve erkek arasında cinsiyet farkını oluştursa da erkek ve kız çocuklarındaki erken fiziksel, fizyolojik, bilişsel, sosyal ve duygusal farklılıkların saldırganlıkla ilişkili olabileceği düşünülebilir (Zahn-Waxler, Usher, Suomi ve Cole, 2005).

Yaş değişkeninde ise çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırgan davranış puanlarında altı yaş lehine gruplar arasında anlamlı fark vardır. Altı yaşta okul öncesi dönem çocuklarının fiziksel ve ilişkisel saldırganlıklarının azalmasının çocuğun doğal gelişim sürecinden kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir. Kadan (2010) erkek çocukların kız çocuklarına göre; küçük yaştaki çocukların büyük yaştaki çocuklara göre daha saldırgan olduklarını belirlemiştir. Yıldızbaş (2019) çocuğun saldırganlık yöneliminin çocuğun yaşına göre farklılaştığını tespit etmiştir. Ersan (2017) araştırmasında okul öncesi çağ çocuklarının yaşlarının arttıkça fiziksel ve ilişkisel saldırganlık davranışlarının azaldığı bulmuştur. Nagin ve Tremblay (1999) çocukların fiziksel saldırganlıklarının en fazla iki ve dört yaşları arasında görüldüğünü ve bu dönemden sonra çocukların çatışmaları çözmede saldırganlığın yerine farklı stratejiler kullandıklarını ifade etmiştir. Literatürdeki bulgular bu araştırmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Çocuğun kardeşinin olup olmamasına göre fiziksel saldırganlık boyutunda herhangi bir farklılık görülmezken ilişkisel saldırganlık boyutunda 2 ve daha fazla kardeşi olan grupta saldırganlık puanlarının kardeşe olmayan

gruba göre arttığı tespit edilmiştir. En fazla ilişkisel saldırganlık iki ve ikiden fazla kardeşi olan çocuklarda görülürken en az ilişkisel saldırganlık ise kardeşi olmayan çocuklarda görülmüştür. Alan yazında yapılmış bazı araştırmalardan elde edilen bulguların bir çoğu bu araştırmadaki bulgularla tutarlılık göstermesine rağmen farklı sonuçlar ortaya koyan araştırmalara rastlamak damümkündür. Uysal ve Dinçer (2013) araştırmalarına kardeşe sahip olup olmamanın fiziksel ve ilişkisel saldırganlık boyutunda anlamlı farklılaşma oluşturmadığı bulgusu bu araştırmanın sonucu ile tutarlıdır. Benzer şekilde Yırtıcı (2019) da araştırmasında çocuğun kardeş sayısı ile saldırganlık arasında anlamlı bir farklılaşma bulamamıştır. Kadan (2010)'ın kardeşi olmayan çocukların kardeşi olan çocuklara göre daha saldırgan olduklarına yönelik bulgusu da bu araştırmadan farklılık göstermektedir. Uysal ve Dinçer (2013), İkiz ve Samur (2016) da çocukların ilişkisel ve fiziksel saldırganlıklarının kardeşlerinin olup olmamasına göre değişmeyeceğini belirtmiştir.

Çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıklarının çocukların okul öncesi eğitime devam sürelerine göre farklılık gösterip göstermediğine bakıldığında çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkları ile okul öncesi eğitime devam etme sürelerine göre anlamlı farklılık göstermezken Yıldızbaş'ın (2019) yaptığı araştırmada çocuğun saldırganlık yönelimleri okul öncesi eğitim aldığı süreye göre farklılık göstermiştir. Erdinç(2009)'in araştırmasına göre de uzun süre anaokuluna devam etme süresi çocuklarda gözlenen fiziksel ve ilişkisel saldırganlığı anlamlı düzeyde yordamaktadır.

Saldırganlığın mizaç özellikleri ile ilişkisine bakıldığında fiziksel saldırganlıkla sebatkarlık arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki, çocukların tepkisel puanları ile fiziksel saldırganlıkları arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çocukların tepkisel davranış puanları arttıkça fiziksel saldırganlık puanları da artmaktadır. İlişkisel saldırganlık boyutunda ise ritmiklik ile ilişkisel saldırganlık arasında negatif yönde hafif düzeyde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu alan yazındaki araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Arı ve Yaban, 2016; Erdinç, 2009; Nelson ve Crick, 2002; Ojanen, Findley ve Fuller, 2012; Tackett, Kushner, Herzhoff, Smack ve Reardon, 2014) Uçar (2017) çalışmasında çocukların fiziksel saldırganlık puanı ile sebatkarlık ve ritmiklik mizaç özelliği arasında anlamlı bir ilişki görülürken ilişkisel saldırganlık ile mizaç özellikleri arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Erdinç (2009) saldırganlıkla ilgili çalışmasında sebatkarlığın, çocuklarda görülen fiziksel ve ilişkisel saldırganlığı etkilediğini tespit etmiştir. Arı ve Yaban'da (2016) araştırmasında tepkisel olan çocukların duygu düzenlemede daha az becerili olduklarını ve daha az olumlu sosyal davranış sergilediklerini belirtmiştir. Kaya, Seven ve İlhan-Ildız (2020) çalışmalarında, çocukların mizaç özelliklerinden sebatkarlığın, bağlanmayı anlamlı düzeyde yordadığını, bunun da sebatkarlığın olumlu duygusal sonuçlar doğurması ile açıklanabileceğini bildirmişlerdir. Tepkisel çocukların, duygu kontrolüne ilişkin becerilerinin de düşük olmasının daha fazla fiziksel saldırgan

davranış sergilemeyle ilişkili olduğu belirlenmiştir. Croney ve Cronin(2020)' in erken çocuklukta mizaç ve saldırganlık çalışmasında düşük önleyici kontrolün daha yüksek proaktif ve reaktif saldırganlıkla ilişkisi tespit edilirken, mizaç özelliklerinin çocukların ruh hallerini ve davranışlarını düzenlemede etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, İlhan-İldız, Ahmetoğlu ve Acar (2017) tepkisel mizaca sahip çocukların, duygularını uygun şekilde düzenlemede güçlük yaşadıklarını belirlemişleridir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, fiziksel saldırganlıkta erkeklerin saldırgan davranış puanlarında anlamlı farklılık görülürken, ilişkisel saldırganlıkta kızların saldırganlık puanlarında anlamlı farklılık görülmemiştir. Yine çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırgan davranışları 5 yaşa göre 6 yaşta anlamlı şekilde azalmıştır. Kardeşe sahip olma ve kardeş sayısına göre fiziksel saldırgan davranışlar farklılık göstermezken ilişkisel saldırganlıkta kardeş sayısı arttıkça gruplar arasındaki farklılık anlamlı hale gelmiştir. Okul öncesi eğitime devam süreleri çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlık davranışlarında anlamlı farklılık oluşturmamıştır. Çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlıkları ile mizaç özellikleri arasındaki ilişkide ise fiziksel saldırganlık ile sebatkarlık, mizaç özelliği arasında negatif yönde düşük düzeyde, tepkisel mizaç özelliği ile de pozitif yönde hafif düzeyde anlamlı bir ilişki, ilişkisel saldırganlık boyutunda ise ritmiklik ile ilişkisel saldırganlık arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

İki anaokulundan verilerin toplanmış olması ve çocukların saldırganlıkları ve mizaç özelliklerinin annelerin ve öğretmenlerin gözlemlerine dayalı olması bu araştırmanın sınırlılıklarındandır.

Okul öncesi dönem sosyal davranışların ve becerilerin kazanıldığı yıllar olmakla birlikte çocukların saldırgan davranışlarının da kontrol altına alınması açısından önemli bir dönemdir. Bu dönemde yaşanan saldırganlık ve benzeri problem davranışları en aza indirmek amacıyla çeşitli programların oluşturulması ve uygulanması önerilebilir. Yine çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırganlığı ve mizaç özellikleri ilişkisine yönelik boylamsal araştırmalar yapılabilir. Çocukların fiziksel ve ilişkisel saldırgan davranışlarına ilişkin derinlemesine bilgi elde etmek için farklı kaynaklardan (öğretmen, veli, çocuk) değişik yöntem ve tekniklerle veriler toplanarak (gözlem, görüşme) nitel araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Archer, J., & Browne, K. (1989). Concepts and approaches to the study of aggression. *Human aggression: Naturalistic approaches*, 3-24.
- Arı, M., & Yaban, E. H. (2016). Okulöncesi Dönemdeki Çocukların Sosyal Davranışları: Mizaç ve Duygu Düzenlemenin Rolü Social Behavior

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Fiziksel ve İlişkisel Saldırganlıklarının Mizaç Özellikleriyle İlişkisinin İncelenmesi

- in Preschool Children: The Role of Temperament and Emotion Regulation. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*. doi: DOI:10.16986/HUJE.2015014655
- Aronson, E., Wilson, T., & Akert, R. (2012). *Social Psychology (Sosyal Psikoloji)*. (Çeviri: O. Gündüz) 1.Baskı. Kaknüs Yayınları. İstanbul, 1-50
- Baron, R. A., Byrne, D., & Branscombe, N. R. (2006). *Social psychology*, 11. Baskı, Prentice Hall, 20-50
- Baron, R. A., & Richardson, D. R. (1994). *Human aggression*. Springer Science & Business Media. 70-90
- Berk, L. E. (2013). Bebekler ve çocuklar. (Çeviri Edit: N. Erdoğan), *Doğum öncesinden orta çocukluğa*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 255-265
- Boxer, P., & Tisak, M. S. (2005). Children's beliefs about the continuity of aggression. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 31(2), 172-188. <https://doi.org/10.1002/ab.20056>, Erişim tarihi: 08.04.2020
- Bökeoğlu, Ç., Büyüköztürk, Ş., & Köklü, N. (2006). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: Pegem A Yayıncılık. 30-100
- Broidy, L. M., Nagin, D. S., Tremblay, R. E., Bates, J. E., Brame, B., Dodge, K. A., Laird, R. (2003). Developmental trajectories of childhood disruptive behaviors and adolescent delinquency: a six-site, cross-national study. *Developmental psychology*, 39(2), 222.-245, <https://doi.org/10.1037/0012-1649.39.2.222>, Erişim tarihi: 08.04.2020
- Butovskaya, M., & Kozintsev, A. (1999). Aggression, friendship, and reconciliation in Russian primary schoolchildren. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 25(2), 125-139. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1999\)25:2<125::AID-AB5>3.0.CO;2-X](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1999)25:2<125::AID-AB5>3.0.CO;2-X), Erişim tarihi: 12.04.2020
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, 13. Baskı. Ankara: PegemAkademi. 100-150
- Campbell, A. (1993). *Out of control: Men, women and aggression: Pandora*.
- Caspi, A., Harrington, H., Milne, B., Amell, J. W., Theodore, R. F., & Moffitt, T. E. (2003). Children's behavioral styles at age 3 are linked to their adult personality traits at age 26. *Journal of personality*, 71(4), 495-514 <https://doi.org/10.1111/1467-6494.7104001>, Erişim tarihi: 10.04.20120
- Crick, N. R., Casas, J. F., & Mosher, M. (1997). Relational and overt aggression in preschool. *Developmental psychology*, 33(4), 579-588, <https://doi.org/10.1037/0012-1649.33.4.579>, Erişim tarihi: 08.04.2020
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child development*, 66(3), 710-722. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1995.tb00900.x> Erişim tarihi: 07.04.2020

- Croney, S., & Cronin, R. (2020). Temperament and Aggression in Early Childhood. *Psychology*, 22. <https://ir.library.illinoisstate.edu/urspsych/22>, Erişim tarihi: 10.04.2020
- Erdinç, S. (2009). *Okul öncesi dönem çocuklarında fiziksel ve ilişkisel saldırganlığın çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Ankara.
- Ersan, C. (2017). *Okul öncesi dönem çocuklarının saldırganlık düzeylerinin duygu ifade etme ve duygu düzenleme açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Geçtan, E. (1993). *Psikanaliz ve sonrası*. (7. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gropper, N., & Froschl, M. (2000). The role of gender in young children's teasing and bullying behavior. *Equity & Excellence in Education*, 33(1), 48-56. <https://doi.org/10.1080/1066568000330108> Erişim tarihi: 14.04.2020
- Gülay, H. (2008). *5-6 yaş çocuklarına yönelik akran ilişkileri ölçeklerinin geçerlik güvenirlik çalışmaları ve akran ilişkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Okul Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul
- İkiz, S., & Samur, A. Ö. (2016). Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Fiziksel ve İlişkisel Saldırganlığın Ebeveyn Tutumları Açısından İncelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/24546/259990> Erişim tarihi: 05.04.2020
- İlhan-Ildız, Ahmetoğlu&Acar(2017). Ebeveyn duygu sosyalleştirme ve çocuk mizacının çocuklarda duygu düzenleme stratejileri üzerindeki yordayıcılığı. *5. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresi Kitapçığı*,S:2, Ankara,Türkiye.
- Kadan, G. (2010). *Okul öncesi dönem çocuklarında (4-6 yaş) saldırganlık davranışını etkileyen faktörlerin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Okul Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul
- Kaya, İ., Seven, S., & Ildiz, G. (2020). The Contributions of Temperament Characteristics to Attachment in 6-Year-Old Children. *International Education Studies*, 13(7), 156-162. DOI:10.5539/ies.v13n7p156
- Kenrick, D., Neuberg, S., & Cialdini, B., (2004). *Social psychology. unraveling the mystery*. Allyn & Bacon, 50-75
- McMahon, R. J., & Wells, K.C. (1998). Conduct problems. (Editör: E. J. Mash & R. A. Barkley), *Treatment of childhood disorders* 2. Baskı., New York: Guilford. 111-211
- Nagin, D., & Tremblay, R. E. (1999). Trajectories of boys' physical aggression, opposition, and hyperactivity on the path to physically violent and nonviolent juvenile delinquency. *Child development*, 70(5), 1181-1196. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00086> Erişim tarihi: 05.04.2020
- Nelson, D. A., & Crick, N. R. (2002). Parental psychological control: Implications for childhood physical and relational aggression., *Intrusive parenting:*

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Fiziksel ve İlişkisel Saldırganlıklarının Mizaç Özellikleriyle İlişkisinin İncelenmesi

- How psychological control affects children and adolescents*, American Psychological Association. 161-189. <https://doi.org/10.1037/10422-006> Erişim tarihi: 08.04.2020
- Ojanen, T., Findley, D., & Fuller, S. (2012). Physical and relational aggression in early adolescence: Associations with narcissism, temperament, and social goals. *Aggressive behavior*, 38(2), 99-107. <https://doi.org/10.1002/ab.21413> Erişim tarihi: 09.04.2020
- Öngören, S., & Tepeli, K. (2015). Okul öncesi çocuklarda görülen fiziksel ve ilişkisel saldırganlık davranışlarının incelenmesi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(18), 229-245. <http://www.ijoess.com/DergiTamDetay.aspx?ID=251&Detay=Ozet>
- Partridge, T. (2003). Temperament: Developmental and ecological dimensions. *Human Ecology: An Encyclopedia of Children, Families, Communities, and Environments*, Santa Barbara, CA: ABC-Clío.
- Prior, M. R., Sanson, A. V., & Oberklaid, F. (1989). Temperament in childhood. (Edit: G.A. Kohnstamm, J.E. Bates, & M. K. Rothbart), *The Australian temperament project*. Chichester, England: Wiley. 537-554
- Rothbart, M. K. (1989). Temperament and development. (Edit: G. A. Kohnstamm, J. E. Bates, M. K. Rothbart), *Temperament in childhood* (p. 187-247). John Wiley & Sons
- Secher, M. (2014). *Batı Trakya örnekleminde okul öncesi ve anaokulu davranış ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seven, S. (2018). *Çocuk ruh sağlığı*. Pegem Akedemi, Ankara, 001-208.
- Şen, M. (2009). *3-6 yaş grubu çocukların sosyal davranışlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Şen, M., & Arı, M. (2011). Okulöncesi sosyal davranış ölçeği-öğretmen formu'nun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(2), 1-28.
- Tackett, J. L., Kushner, S. C., Herzhoff, K., Smack, A. J., & Reardon, K. W. (2014). Viewing relational aggression through multiple lenses: Temperament, personality, and personality pathology. *Development and psychopathology*, 26(3), 863-877. DOI: [10.1017/S0954579414000443](https://doi.org/10.1017/S0954579414000443)
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Thomas, A., & Chess. (1977). *Temperament and Development*. New York: Brunner/Mazel.
- Tremblay, R. E., Hartup, W. W., & Archer, J. (2005). *Developmental origins of aggression*: Guilford Press.
- Tremblay, R. E., Nagin, D. S., Séguin, J. R., Zoccolillo, M., Zelazo, P. D., Boivin, M., . . . Japel, C. (2005). Physical aggression during early childhood: trajectories and predictors. *The Canadian child and adolescent psychiatry review*, 14(1), 3. <https://psycnet.apa.org/record/2005-03727-002>

- Tzoumakis, S., Lussier, P., & Corrado, R. R. (2014). The persistence of early childhood physical aggression: Examining maternal delinquency and offending, mental health, and cultural differences. *Journal of Criminal Justice*, 42(5), 408-420. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2014.06.001> Erişim tarihi: 06.04.2020
- Uçar, E. (2017). *Okul öncesi dönem (48-72 AY) çocuklarında ilişkisel ve fiziksel saldırganlığın mizaç ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uysal, H., & Dinçer, Ç. (2013). Okul öncesi dönemde karşılaşılan fiziksel ve ilişkisel saldırganlığın bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 38(169). <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/2288>
- Yagmurlu, B., & Sanson, A. (2009). Parenting and temperament as predictors of prosocial behaviour in Australian and Turkish Australian children. *Australian Journal of Psychology*, 61(2), 77-88. <https://doi.org/10.1080/00049530802001338> Erişim tarihi: 03.04.2020
- Yıldızbaş, E. C. (2019). *Okul öncesi dönem çocuklarının saldırganlık yönelimleri ile ebeveynlerinin anne baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Yırtıcı, B. (2019). *Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 60-72 aylık çocukların akademik benlik saygısı düzeyi ile saldırganlık yönelimi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Okan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Zahn-Waxler, C. (1993). Warriors and worriers: Gender and psychopathology. *Development and psychopathology*, 5(1-2), 79-89. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0954579400004272> Erişim tarihi: 10.04.2020
- Zahn-Waxler, C., Usher, B., Suomi, S., & Cole, P. M. (2005). Intersections of biology and behavior in young children's antisocial patterns: The role of development, gender and socialization. (Edit: J. S. David, M. Stoff), *Developmental psychobiology of aggression*, 141-160.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (5): 3379/3396

Akabe Anlaşması ve Medine Sözleşmesi'nin İslami Siyasal
Düşüncede Siyasi Otoritenin Doğuşu Açısından Bir
Değerlendirilmesi

**An Evaluation of the Aqabah Pledges and the Charter of Medina to
the Birth of Political Authority in Islamic Political Thought**

Hafijur RAHMAN

Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

PhD Candidate, Gazi University, Social Science Institute

hafidu@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-7945-6307

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 05.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 29.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 06.11.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Rahman, H . (2020). An Evaluation of the Aqabah Pledges and the Charter of Medina to the Birth of Political Authority in Islamic Political Thought . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3379-3396 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/748609>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Akabe Anlaşması ve Medine Sözleşmesi'nin İslami Siyasal Düşüncede Siyasal Otoritenin Doğuşu Açısından Bir Değerlendirilmesi

Öz

Bu makale, İslami siyasal düşüncede siyasal otoritenin temeli olarak kabul edilen ilk İslam döneminin iki önemli antlaşmaları Akabe anlaşması ve Medine sözleşmesini analiz etmeye amaçlamaktadır. Birçok çağdaş aydın, bu iki antlaşmayı, Modern Siyasal Düşüncede sosyal sözleşme teorisine ilişkin peygamberin önderliğinde siyasal bir otorite kurmak amacıyla Hz. Muhammed ile Medine halkı arasındaki sözleşme olarak tanımlamıştır. Bu makale, Müslüman teorisyenlerin özellikle Reşid el-Gannuşi'nin yazıları ışığında bu iki belgeyi İslami siyasal düşüncede siyasal bir otoritenin doğuşu olarak değerlendirilmektedir. Gannuşi zorlama yerine "karşılıklı sözleşme" içinde İslam devleti Şura tarafından oluşturulmalı diye tartışmayı amaçlanmıştır. Bu araştırma, birincil ve ikincil verilere dayanan nitel bir araştırmadır. Birincil veriler, birincil literatürlerden ve ikincil veriler ikincil literatürler, makaleler ve tezlerden toplanmıştır. Bu araştırma, veri analizi için içerik analiz ve tarihsel analiz yöntemleri kapsamlı bir şekilde kullanılmıştır. Bu yazının, bu bağlamda bu iki antlaşmanın İslami siyasal düşüncede siyasal otoritenin doğuşu ile ilgili önemli belgeler olarak incelenerek akademiye katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akabe Anlaşması, Medine Sözleşmesi, İslam Siyasal Düşüncesi, Gannuşi, İslam Devleti

An Evaluation of the Aqabah Pledges and the Charter of Medina to the Birth of Political Authority in Islamic Political Thought

Abstract

This paper aims to analyze the two crucial treaties of the early Islamic period as the Aqabah pledges and the Charter of Medina, which is considered the foundation of the political authority in Islamic political thought. Several contemporary intellectuals intended to identify these two treaties as the contract between Prophet Muhammad and the people of Medina for establishing a political authority under the leadership of the prophet relating

to the social contract theory in Modern Political Thought. This paper analyzes these two documents as the birth of a political authority in Islamic political thought in the light of the writing of Muslim theorists, particularly Rachid al-Ghannouchi, who argued the Islamic state should be formed by Shura within “mutual contract” rather than coercion. This research is a qualitative research based on both primary and secondary data. Primary data were collected from primary literature, and secondary data were collected from secondary literature, articles and theses. This research extensively used the content analysis and the historical analysis methods for its data analysis. It is hoped that this paper will contribute to academia by analyzing these two treaties as the essential documents regarding the birth of political authority in Islamic political thought within the present context.

Keywords: Aqabah Pledge, Charter of Medina, Islamic Political Thought, Ghannouchi, Islamic State

Introduction

The foundation of political authority in Islamic political thought laid down in Medina within the migration of Prophet Muhammad and his companions from Makkah to Medina. As argued by Robinson, *Muhammad’s decision to migrate Medina was in purpose both deeply religious and deeply political* (Robinson, 2011: 173). Aqabah Pledges played a significant role beyond this migration where people of Medina particularly from two powerful tribes Aws and Khazraj agreed to accept Prophet Mohammad as the Prophet and leader even agreed to participate in the war in terms of necessity (Vanauker, 2016: 5-6). After migration, Prophet Mohammad initiated an agreement, i.e. charter with all groups of Medina (Aws, Khazraj, Jews as well as other tribes) to ensure social and political order and protect Medina from foreign intervention. This charter is familiar with the “Charter of Medina” or “Constitution of Medina”. Hamidullah (1986) considered it as the first written constitution in the history of political thought. Following this aspect, Lecker (2004: 2) argued that Hamidullah for the first time intended to merge with the terminology of political science. However, Wellhausen (1889) described it as the “municipal charter” (*Gemeindeordnung*), who was first ever studied this charter as Modern, more accurately Western scholar (Arjomand, 2009: 555). Within this charter, a city-state was formatted, which had expanded toward a transnational level just after a few years. As the vital document beyond this big political authority, the Aqabah pledges and the Charter of Medina seem very important to discuss in every age, particularly

in Islamic political thought. Several academicians penned these treaties from different point of view.

Koyuncu (2009) analyzed from the aspect of “Medina city-state” of “first Muslim state”, where he considered the second Aqabah pledge as important for preparing favorable circumstances for migration to Medina, which was the starting point of this state, i.e., political power. Emon (2001) and Şen (1998) analyzed the Charter of Medina as the legal or constitutional documents where Sambur (2014) analyzed from the aspect of ensuring freedom and pluralism and argued that the charter of Medina was ensured justice, peace and the rule of law which is relevant today from many aspects of Modern state. Arjomand (2009) analyzed the sociological perspective of forming Ummah where Berber (2016) argued the aspect of a new community with existing the tribal system. Yildirim (2006 and 2009) analyzed it from the conflict resolution perspective. However, Hamidullah’s (1986) analysis from the perspective of the birth of state is comparatively more relative with this study and the pioneer research on this issue from the perspective of modern political science.

This current research aims to evaluate these two important treaties as the vital document of the birth of the state in Islamic political thought, particularly issues regarding “contract” in political thought. This issue is crucial because of the increasing several extremist groups all over the Muslim countries who are using “Jihad” negatively and often claim to establish an Islamic state here and there, i.e., ISIS or ISIL. They also take pelage (*Ba’yah*) from people forcibly, and the leader of these groups claimed himself as caliph (Wagemakers, 2015).

Several Muslim intellectuals both in early and contemporary time argued that political power demands a “mutual contract” between the ruler and the ruled particularly al-Mawardi from early Muslim intellectuals and Rachid Ghannouchi from contemporary aspect strongly argued for a contract between Imam and Ummah (al-Mawardi, 1996: 10; Ghannouchi, 2015: 186). Here Ghannouchi intended to compare with social contract theory in Modern political thought and he prescribed that in this perspective Islamic state is nearer to a democratic state (Ghannouchi, 2015: 186-190). Following this way, Ghannouchi argued for Muslim democracy, which has been an important aspect of Islamic political thought in the contemporary period.

This research plans to conduct the content analysis and the historical analysis of both the Aqabah pledges and the Charter of Medina. In

theoretical perspective, it will discuss broadly Ghannouchi's concept of the state which he discussed in his masterpiece, "Public freedom in Islamic State (İslam Devletine Kamusal Özgürlük)". It is hoped that this paper will contribute to the academia by analyzing the important two treaties as the contract of the birth of state with the necessary theoretical analysis.

Theoretical Overview

The issue regarding the birth of the state is an important topic in political science in Modern times. "Social contract theory" is considered the prime theory in the birth of the state in modern political thought, which refers to a mutual contract between the ruler and the ruled to secure life, liberty, and property. However, there are several differences among vital social contract theory theorists, i.e., Hobbes, Locke, and Rousseau. The central theme of the theory is the mutual contract between the rulers and the ruled to govern society without any force (Held, 1989: 14-29; Rahman, 2020).

In the perspective of Islamic political thought, al-Mawardi was the first man who raised this issue that Imamate is a matter of contract. According to Mawardi, Imamate is a contract between two groups or institutions, Imam and people. As Mawardi stated, "There is a consensus of opinion that the person who discharges the responsibilities of this position must take on the contract of Imamate of the Ummah" (al-Mawardi, 1996: 10).

In Modern times, Rachid al-Ghannouchi discussed this issue broadly. Ghannouchi put *Shura* as the most crucial principle in his perception of the Islamic state. According to him, the Islamic state is based on two principles; *Nass* (text) and *Shura* (Ghannouchi, 2015: 128). *Nass* or text is including the *Quran* and *Sunnah*, though the interpretation of this text also depends on *Shura*, particularly where the meaning of text is not exact. On the other hand, the implementation of text also depends on *Shura*. In these meanings, *Shura* is the most crucial principle of the Islamic state. By the term *Shura*, he didn't intend to explore simply as the council of *Ulama* rather he means the whole *Ummah*. He included that *Shura* is the fundamental issue in the birth of the state, in the legislation, and all perspectives of state.

According to Ghannouchi, the Modern state stands on two important principles: legitimacy and sovereignty (Ghannouchi, 2015: 128). *Shura* covers these two fundamental issues in the Islamic state, particularly in the birth of a state where these two pre-condition is necessary. Ghannouchi further discussed the ways of birth of a state. According to him, the state may be formatted by coercion or contract. He argued that the Islamic state i.e., Imamate is a matter of contract (Ghannouchi, 186). Here he quoted from As

Senhuri's thesis (La Califat, published in 1926) where he argued that Imamate is a contract between two groups; Imam and Ummah (Ghannouchi, 2015; 186). He also quoted from Ziauddin Ar-Rais where he stated that the contract of Imamate in the Muslim community is further advanced than Rousseau's social contract (Ghannouchi, 2015: 186).

Ghannouchi further argued that the Imam gain authority only by this contract, and it should be by mutual understanding. It isn't differing if Imam himself becomes a Mujaddid because, without Ijma or the majority's support, the Ijtihad of Imam doesn't work. He also mentioned the Aqabah pledges as an example and mentioned the throne of Abu Bakar as caliph, which was also an example of a mutual contract. Finally, he argued that Imamate is a contract between Imam (president of state) and Ummah (whole Muslim/people) from all perspectives.

Historical Background

In the early Prophetic years, Muhammad intended to build up a Muslim community (*Ummah*) based on monotheism (*Tawhid*) in Mecca. In that time, politically Mecca, more broadly, Arabia was a fragmented land between two big empires Byzantine and Persian (Sasanian) though it was the center of trade and religion (Etheredeg, 2010: 29). Polytheism was the prime religious belief of Arabia where people paid worship in front of put and idols along with the animist cults and the natural things like the sun, the moon, Venus, certain sacred rocks or trees, and so on (Esposito, 1999: 4). Christianity, jews, and other religious beliefs were also available in several areas. Pilgrimage was a tremendous religious duty where Quraysh was the host of Pilgrimage.

Politically, Mekkah was governed as a city-state. As Hamidullah argued, there were some 25 public offices consisting of different sectors like the army, the revenue, the temple, the administration of justice the foreign affairs, etc. (Hamidullah, 1986: 6). Socially, there was a discrimination in everywhere as well as economic discrimination was a common scenario. Slavery was a common culture in the Arabian society where the man was the product of selling. The slaves were often oppressed by the master. There was no right for women. The birth of the female child was considered a great curse, and often, she was buried by her father. The Quran terms it as the "time of ignorance" (Jahiliyah).

When Prophet Mohammad started his mission (*Dawah*) in Arabia, at-first his family members, dearest friend, and poorest people of the society accepted his *Dawah*. But the major groups of the society, particularly the powerful or

richest people, ignored him and his works. When the number of Muslim people increased day by day, they started to oppose and later make oppression against Muslims. Prophet Mohammed intended to find a new area or community to help his works i.e., new religion (Islam). At-first, a small group of Sahaba (Prophet's companions) migrated to Abyssinia, where the King was familiar with his justice (Ibn Hisham, 2000: 56). The Quraysh leaders send a delegation there to back them from Abyssinia, but the King refused them. Later the Quraysh boycotted Mohammad and his companions who were in Makkah, particularly from the clan of Banu Hashim, for a couple of years. There was a severe humanitarian crisis on those days for Muslims. Later though, Quraysh had withdrawn boycott, but the oppression was continuing. The life of the Prophet and his companions were in danger. Prophet Mohammad went to the leaders of several Arabian tribes to support him i.e., new religion. Still, they refused him though he was continually preaching toward Arabia, particularly in the time of Pilgrimage. Later the people of Medina accepted and sheltered him. Within this process, two important contracts were signed between the Prophet Mohammad and the people of Medina. These treaties are familiar as Aqabah pledges. As mentioned by Ibn Hisham,

“When Allah ordained to give sovereignty to His religion..... The Prophet (pbuh) met a number of Madinah residents (who were later known as the Ansar) at the season of Pilgrimage. As usual, he introduced himself to the Arab tribes when he met at Al-Aqabah..... a number of the Khazraj.....”
(Ibn Hisham, 2000: 83).

Within these pledges, Mohammad and his followers migrated to Medina and founded a new political authority under his leadership. The Charter of Medina was the legal baseline for this political authority, signed by all groups/ tribes in Medina, including Jews people.

The Aqabah Pledges

The Aqabah Pledges were held two times as an agreement between the Muhammad and the Citizen of Medina, particularly from Aws and Khazraj. In the first Pledge of Aqabah which was held in 621, ten peoples from Khazraj and two peoples from Aws sworn in an oath to the prophet; *“(1) not associate anything with God: (2) not steal: (3) not commit fornication or adultery:*

(4) not kill their children: (5) not slander: (6) not disobey God or His apostle in the good” (Ibn Ishaq, 1955: 199; Vanauker, 2016: 5).

This pledge was a first step to establish a new community (*Ummah*). After this First Pledge of Aqabah, Islam was spread in Yathrib (Medina) by the groups of twelve peoples and some followers of Muhammad who were sent by Muhammad to teach them Islam. As mentioned by Ibn Hisham from Ibn Ishaq,

“When those men left, the Prophet (pbuh) sent with them Mus’ab ibn Umayr, the son of Hashim ibn’abd Manaf, charging him to show them how to recite the Qur’an, to teach them Islam, and to help them understand the doctrines of their religion. In Madinah Mus’ab was called “The Reciter” and he used to be their Imam in the prayers because the Aws and the Khazraj could not stand that they take the lead of one another”
(Ibn Hisham, 2000: 85).

Following year, the second round of Aqabah pledge was held and that was a final agreement with Prophet Mohammad that the people of Medina are ready to give shelter him and his follower as well as to accept him as their leader. This pledge is familiar as “Pledge of War” because they agreed to participate in war if necessary (Vanauker, 2016: 5-6). As Ibn Hisham mentioned the words of second Aqabah pledge,

“Ubadah ibnus-Samit Said, We gave a pledge to the Prophet (pbum) that we would listen and obey in times of plenty as well as in scarcity, under likable and dislikable circumstances, and that we would not disagree with those who are in authority, and that we would speak the truth wherever we are, and that we would never fear of the blame of the blamers” (Ibn Hisam, 2000: 89).

There was a significant difference between these two treaties; the first Aqabah pledge was a basic pledge in terms of moral matter or being a good Muslim but the second Aqabah pledge was a highly political one in terms of the clause of participation in war (if necessary). Both sides, i.e. the Prophet

and the People of Medina certainly known that signing this type of contract means ensuring war with Quraysh.

This research paid attention here in a topic that what was the reason behind this acceptance of a foreigner as a leader of them and being hostile with Quraysh, several *Sirat* (biography of Prophet), historians and writers penned on this issue. Before entering this issue, another critical point should be disclosed here that Prophet Mohammad's initiative to find a new community/ tribe to shelter him was a highly political issue. As mentioned by Ibn Ishaq (1955), Tabari (1988) and Ibn Kashir (2003), several examples of Mohammad's invitation to the leader of the tribes, i.e. the language/ the words of Prophet's to the leaders of Arabian Tribes proved that his mission wasn't merely a humanitarian issue of sheltering a people/ a group of people. Ibn Kahir (2003) discussed more details about this issue. When Prophet and his companions went to the leaders of the tribes, they often asked some questions, i.e. about their total numbers, security system, wealth, and performance of the wars with their enemies (Ibn Kasir, 2003: 262-268). The Arabian Tribes often mentioned their glory and issue regarding their relationship or contract with the Persian Empire in terms of security. But they denied accepting Prophet that it is not possible to withdraw the contract with them i.e. Persian Empire. Prophet sometimes responded to them by saying, you can overcome to the Persian Empire and they will be under you (Ibn Kasir, 2003: 162). However, the Arabian tribes refused him mainly because of fair of Quraysh and the Persian Empire.

On the other hand, giving shelter of Mohammad and his follower was a highly risky task, but the people of Medina gave shelter the Prophet and his companions. As mentioned by *Sirat* writers, there is a religious cause that intend of Allah as well as they were living with Jews people where the Jews often said them about the Prophet and claimed that this prophet will be from Jews, by whom they will lead the world (Ibn Kasir, 2003: 272). As also mentioned by Ibn Ishaq, "*Jews used to say them, A Prophet will be sent soon, His day at hand. We shall follow him and kill you by his aid as Ad and Iram perished*" (Ibn Ishaq, 1955: 198). So, people of Medina were aware on this matter.

Along with these issues, there were several political issues beyond this decision. There was a political disorder in Medina (Hamidullah, 1986: 8; Bulaç, 1992: 104; Çiçek, 2013; Sambur, 2014). The tribes belong to Aws and Khazraj often faced one another i.e. bloody war. The Bu'ath war was a mentionable one where several leaders of both tribes were killed and that was just before couple of years of Aqabah pledges. They intended to find someone who will negotiate between two tribes and lead them (Bulaç, 1992:

104; Çiçek, 2013). As mentioned by *Sirat* writers that war was the significant story behind their acceptance of Prophet as their leader. Vanauker significantly put two matters in political aspects: “(1) *their destructive intertribal wars that appear to have had occurred repeatedly and with increasing frequency and (2) their wishful thinking that through Muhammad they could reconcile and end those reoccurring and destructive hostilities*” (Vanauker, 2016: 10).

On the other hand before the couples of year one or two person accepted Islam by meeting with Prophet and listening to his speech. As mentioned by Ibn Ishaq, Iy’as Ibn Mu’adh was one of people from Aws tribe who accepted Islam before Aqabah pledges who came to Makkah for seeking help from Quraysh against Khazraj. However, Prophet meet with them and offer more better solution (i.e. accepting Islam) but other peoples of the group (i.e. except Iy’as) denied (Ibn Ishaq, 1955: 197). Though Iy’as died after a few days of these meeting but he often told the people of Medina about Prophet and his speech (Ibn Ishaq, 1955: 196-97).

Following the first pledge of Aqabah, Islam spread in Medina within the great extent, here, the preaching work (*Dawah*) of Mus’ab was also mentionable. Within this way, people of Medina were convinced that their solution is possible by Prophet and Islam. So, they intended to be with Prophet even in the war. As a result when the uncle of Prophet Hazrat Abbas raised several issues regarding the pledge that this contract is not easy work and it is a high risk work by saying,

“...People of the Khazraj (the Arabs used to call the Ansar, the Khazraj and the Aws together, by the name of the Khazraj), you know what Muhammad’s position is among us. We have protected him against those of our people who have the same religious views as ourselves. He is held in honor by his own people and is- safe in his country. He is determined to leave them and to join you, so if you think that you can fulfil the promises which you made in inviting him to come to you and can defend him against his enemies, then assume the responsibilities which you have taken upon yourselves. But if you think that you will abandon him and hand him over after

he has come to you, then leave him alone now, for he is honored by his people and is safe in his country"(Watt and McDonald, 1988: 133).

The People of Medina accepted all of this condition. After Hazrat Abbas speech, Prophet started his speech and finally said that *"I will enter a contract of allegiance with you, provided that you protect me as you would your wives and children"* (Watt and McDonald, 1988: 133). The leaders of Medina accepted Prophet's condition and oath to him. As mentioned by Tabari,

"Then al-Bars' b. Ma'rur took his hand and said, "By Him who sent you with the truth, we shall defend you as we would our womenfolk. Administer the oath of allegiance to us, O Messenger of God, for we are men of war and men of coats of mail; we have inherited this from generation to generation" (Watt and McDonald, 1988: 133).

So, that contract was based on mutual understanding without any force. As argued by Hamidullah,

"Rousseau, Hobbs and other political scientetists consider social contract between the rulers and the ruled as the beginning of state. A patent and factual example of this is to be found in the bai'at (pledge) of Aqaba, in which the people of Medina accepted the Prophet as their leader, invited him to come to their country and agreed to obey his orders in weal and woe" (Hamidullah, 1986: 9).

The Charter of Medina

After his migration, Muhammad gave priority to unite the people of Medina under an agreement. Later the Charter of Medina was being signed by all groups of Medina, which is considered as the first written constitution in the history of political thought (Hamidullah, 1986:1). The Charter of Medina was an agreement between Muhajirun (Muhammad and his migrated followers), Ansar (citizen of Yathrib especially from Aws and Khazraj) and Jews. This charter is crucial to understand Muhammad's perception of state or perception of state in early Islamic age. Esposito argues,

“The Prophet’s move (the Hijra, emigration) to Medina marked the beginning of a new chapter in his life and that of his followers. They were no longer a small, oppressed religious group in Mecca; they were now an autonomous religio-political community of Believers that dominated the oasis of Medina. Muhammad’s hijra to Medina in 622 was thus the beginning of Islam’s long life as a political force, a fact symbolized by the selection of that year to serve as the first year of the Islamic era” (Esposito, 1999: 8).

Modern Muslim intellectuals divided the text of the Charter of Medina into several articles or clauses, as Hamidullah (1986) identified 47 clauses where Tahir-ul-Qadri (2012) identified 63 articles for better understanding as a political and legal text. However, the main text is the same as stated by the historians and *Sirat* writers as Ibn Ishaq, Ibn Hisham, al-Tabari or Ibn Kasir. This paper intended to discuss the clauses of the charter from both Hamidullah (1986) and Tahir-ul-Qadri (2012)’s version. In the very beginning of this charter, a formal political authority in Medina was formed under the leadership of Muhammad (Clause-1). As Hamidullah argued,

“In the very first clause, a proclamation has been made of the Inauguration of an Islamic political unit composed of the refugees of Makkah and helpers of Medina and also those who were willing to take part in these wars, under the guidance of and cooperation with this united body of the Muslims of Makkah and Medina. It has been further laid down that this political unit will obey the orders issues by Prophet Muhammad (SA), messenger of Allah (Clause-1)” (Hamidullah, 1986: 16-17).

Along with this, Prophet Muhammad will be the high command of the military expedition (Article 41 in Tahir-ul-Qadri, 2012) as well as the final and absolute authority shall be referred to Allah and Prophet Mohammad notably when the people differ about anything (Article 28 in Tahir-ul-Qadri, 2012). Following these articles or cluases of the charter , the citizens of

Medina were proclaimed as one nation or community apart from other people of the world (Clause-2 in Hamidullah, 1986). So this clause announced a sovereign state in modern meaning. Esposito (1999: 8), Khel (1982), Koyuncu (2009) and many others political scientists considered it as the foundation of city state or first Muslim state.

Along with this charter, the migrants (Muhajir) and the people of Medina (helper or Ansar, particularly Aws and Khazraj) were made new bonding among themselves as "brotherhood" in the provision of sharing wealth from one another. Within this provision, helpers (people of Median) offered half of their wealth, house even wives (with legal procedure) to his partner migrant Muslim. This provision is not possible anyway without a mutual environment. So, this charter was a kind of brotherhood project among the citizen of Medina which seemed very importat to form a new political authority as well as society, i.e. *Ummah* (Açık, 2015; Koyuncu 2009).

A strong defense strategy for Medina has been adopted that all groups will protect this land from all kind of foreign intervention as well as all groups will pay the expense of war (including Jews). No group or person can make any types of dealing contract with foreign people without the permission of Prophet Mohammad (Hamidullah, 1986: 11-12).

Several citizen rights were adopted. The aspect of liberties and freedom of modern meaning like protection of life, the right of justice and many others right have been associated with this charter (Sambur, 2014). Religious right was one of the important rights among them. As mentioned in article 30, "*The Jews of Banu Awf (non-Muslim minorities) shall be considered a community along with the believers. They shall be guaranteed the right of religious freedom along with the Muslims*" (Tahir-ul-Qadri, 2012). On the other hand, the citizen had equal right without separating religion, race, and tribe. As mentioned in the Ibn Hisham Version: "*The Jews who join as clients will receive aid and equal rights; they will not be wronged, nor will their enemies be aided against them*" (Lecker, 2004: 34). Sambur (2014) considered Medina model, i.e. charter of Medina as the practical example of pluralism, liberty and rule of law.

Besides central authority, tribal authority was continuing as local administration. Citizens of each tribe were living together and away from other tribes. The Refugees from Makkah were one tribe as *Muhajir* (Refugee). In modern term, it is possible to compare to local government, i.e. regional and district administration. In each tribe, there was an authority consisted of leader and deputy leader. Tribe leader, deputy leader and meeting place were called, Naqib, Arif and Saqifa, respectively (Hamidullah, 1986: 19).

Black argued that *“Tribal identity continued to have meaning within mainstream Islamic Society. ‘In the Arab-Muslim world, the social realities consisting of tribe, clan, and lineage were characterized by a remarkable consistency and permanence’* (Black, 2011: 10).

Another critical aspect of “Medina Charter” was the clause of the continuity of blood money. Clause 4-11 of Hamidullah’s version mentions that the tribes of Medina (Banu Awf, Banu l-fiiirith, Banu sii’ida, Banu l-najjiir, Banu ‘amr ibn ‘awf, Banu l-nabft, Banu l-aws) were continuing to co-operate with each other following their former mutual aid agreements regarding blood money (and related matters) and every sub-group ransoms its captives according to what is customary and equitable among the Mu’minun (Locker, 2004: 32).

By the Charter of Medina, people accepted Islam as the code of life (article 24 in Tahir-ul-Qadri, 2012). Within this framework, several roles of conduct have been adopted as prohibition of killing a man. Following this charter, the moral standard of the state was established; firstly, accountability to Allah in case of violence of rules and regulation; secondly, the fear of Allah in case of committing sin and violating human rights (Hakkul Eibad).

Finally, within this charter, the new city-state ensured its legitimacy and sovereignty (in Modern meaning). Later, the city was named “Medina” which previous name was “Yathrib”. In the Arabic language “Medina” is referred to the city. The name “Yathrib” was changed to “Medinatunn Nabi” (City of Prophet/ Muhammad) or “Medina” in short.

After finalizing the charter, Muhammad gradually established Medina as a powerful community in world history. As an emerging political power, war with the opposition, especially The Quraysh, was ascertained. As a result, a series of battles (Badr in 624; Uhud, 625; and Khandaq, 627) were held between these two groups. Later, Muhammad broke a truce with the Quraysh at Hodaybiya in 628. Muhammad also faced internal violence by Jews people many times. After the conquest the Makkah in 630, Islam was expended through all of Arabia and its surroundings toward the Byzantine border.

Under political power, Muhammad implemented a new moral and legal order for society and its people. With his unique personality, he acted as a religious (Prophet) and political leader at the same time. In the 10 years of his active political role in Medina, he gradually transferred his community from tribe to universal arena. So, Arab or Non-Arab was an equal position in

his system. He implemented a new legal and economic system gradually among society. His economic system was a welfare economic system based on Zakah (paying alms as obligatory nature) system where interest was forbidden. As Black argues,

“Muhammad set out to replace both the tribe and the state with a religious community and a moral and legal order. And he did indeed found a unique type of community, face-to-face and worldwide, relating individual to group through a unique combination of rites and ethics which, in retrospect, could have been deliberately designed to forge inter-personal bonds on a global scale. Islam provided a specific path, quite different to that taken by Egypt, the Greek poleis and the feudal monarchies of Europe, from tribalism to a wider and more structured society. The space occupied in other cultures by relatively impersonal state officials was here occupied by the Sharia and charismatic individuals. What all these societies had in common was dynasties” (Black, 2011:13).

Findings and Conclusion

So, the Aqabah pledges and the Charter of Medina have a significant impact on Islamic political thought, particularly as the legal documents of the birth of the first political authority. Historically, in the early age of Islam, it was a difficult time for the Prophet and his followers in Makkah, where it wasn't safe for them. So, Prophet intended to find shelter from other Arabian tribes though many tribes refused him. The Muslims were weak from all perspectives, and several threats from Quraysh and the Persian Empire was an important factor for the tribes. The people of Medina mutually made the contract, i.e., Aqabah pledges with Prophet to accept him as a religious and political leader. This research found the different causes in such initiative from the people of Medina to shelter the Prophet and his followers: firstly, there were several political disorder in Medina and tribes are fighting one another: secondly, there was a need a leader who will lead them and make a mutual relation among tribes: thirdly, the Jews' interpretation of a Prophet within their religious knowledges and intended to take over him to win over the people of Medina: finally, the religious cause. So, it is apparent that there wasn't any pressure from the Prophet's side and it was impossible also on

that time. As a result, the first political authority in Islam was made by mutual contract from all perspectives. On the other, the Charter of Medina also signed with a mutual environment with all groups of Medina. The equal right of living and religious freedom was ensured for all, i.e., Muslim and non-Muslim. There was no discrimination among citizens of that political authority. So, that was a mutual and interactive environment to sign the contract.

In terms of Modern time, it is also necessary to ensure a contract with the ruler and the ruled, which offers the democratic system in the aspect of social contract. Though there are several debates here about the nature of the Islamic state but most of the contemporary Muslim intellectuals argued for democracy, particularly Rachid al-Ghannouchi. As mentioned in the theoretical part, Ghannouchi argued that the birth of the Islamic state depends on Shura i.e., the intend of Ummah within mutual contract. It neither accept coercion nor the extremism. Bay'a (contract) should be held with mutual way and with full satisfaction of *Ummah*. In this perspective, the Aqabah pledges and the charter of Medina are the examples in terms of mutual contract which till relative to the birth of the state in Islamic political thought. This research suggests that these two vital documents need to discuss more in further studies from other perspectives to understand the nature of political power, i.e., the perception of state in Islam.

Reference

- Açık, F. (2015). İlk İslam Toplumunun İnşa Sürecinde Kardeşlik Projesi. *İtobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 4(3).
- Al-Mawardi, A. A. H. (1996). Al-Ahkam as-Sultaniyyah The Laws of Islamic Governance. *Trans. Asadullah Yate (London: Ta-Ha Publishers)*.
- Arjomand, S. A. (2009). The Constitution of Medina: a sociolegal interpretation of Muhammad's acts of foundation of the umma. *International Journal of Middle East Studies*, 41(4), 555-575.
- Berber, E. (2016). Kabile Sistemi Ekseninde Medine Vesikası ve Yeni İslam Toplumunun Sosyo-Siyasal Niteliği, *TAAD*, 7 (26), 461-492
- Black, A. (2011). *History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present: From the Prophet to the Present*. Edinburgh University Press
- Bulaç, A. (1992). medine Vesikası hakkında genel Bilgiler. *Birikim*: 38, 39.

An Evaluation of the Aqabah Pledges and the Charter of Medina to the Birth of Political Authority in Islamic Political Thought

Çiçek, N. (2013). *Medine Vesikası Ekseninde İslâm'ın Rolü: Hakem mi, Hâkim mi?. The Role of Islam in Axis of the Constitution of Medina: Mediator or Domineer.*

<http://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerIV/158.pdf> (last accessed: 25.09.2020)

Emon, A. (2001). Reflections on the constitution of medina: An essay on methodology and ideology in Islamic legal history. *UCLA J. Islamic & Near EL, 1*, 103.

Esposito, J. L. (editor) (1999). "The Oxford history of Islam", Oxford University Press, Inc., New York

Etheredige, L. (edit.) (2010). "Islamic History", Britannica Educational Publishing, New York.

Ghannouchi, R. (2015). *İslam Devletine Kamusal Özgürlük*. Translated by Osman Tunç, İstanbul: Maya Yayınları

Hamidullah, M. (1986). *The first written constitution in the world*. Chicago, IL: Kazi Publications.

Held, D. (1989). *Political Theory and the Modern State; Essays on State, power and democracy*. Cambridge; Polity Press.

Ibn Hisham (2000). "Sirat Ibn Hisham, Biography of the Prophet", Al Falah Publication, Cairo.

Ibn Ishaq (1955). *Sirat Rasul Allah. compiled by A. Guillaume as " The Life of Muhammad"*, Oxford, London, 369.

Ibn Kasir (2003). "Al Bidaya Wan Nihaya, Islamic History: First to last, Volume: 3, (Bangla Version), Islamic Foundation Bangladesh

Khel, M. N. K. (1982). Foundation of the Islamic state at Medina and its constitution. *Islamic Studies, 21(3)*, 61-88.

Koyuncu, M. (2009). Medine şehir devleti. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, 11(2)*, 87-103.

Lecker, Michael (2004). *The "Constitution of Medina" Muhammad's first legal document*, The Darwin press, Inc. Princeton, New Jersey

RAHMAN, H. (2020). FROM JAMAL UDDIN AFGHANI TO RACHID AL-GHANNOUCHI; THE APPROACHES OF CONTEMPORARY MUSLIM INTELLECTUALS TO THE CONCEPT OF STATE. *CenRaPS Journal of Social Sciences, 2(1)*, 41-57.

Robinson, F. C. (2011). *The New Cambridge History of Islam*, Cambridge University Press

- Sambur, B. (2014). Medine vesikasının özgürlük ve çoğulculuk açısından tahlili. *Liberal Düşünce Dergisi*, (76), 179-186.
- Şen, M. (1998). Anayasal belge olarak Medine sözleşmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk fakültesi dergisi*, (6), 554-607.
- Tahir-ul-Qadri, M. (2012). The Constitution of Madina: 63 Constitutional Articles. *Minhaj-ul-Quran Publications, London*.
- Vanauker, M. L. (2016). *The Aqaba Pledge: A Reconsideration of the Ansar's Subscription to the pledge*, Master Thesis, Graduate Faculty, University of Georgia, Athens.
- Wagemakers, J. (2015). The Concept of *Bay'a* in the Islamic State's Ideology, Perspective on Terrorism, 9 (4)
- Watt, W. M., & McDonald, M. V. (Eds.). (1988). *The History of al-Tabari Vol. 6: Muhammad at Mecca* (Vol. 6). SUNY Press.
- Yildirim, Y. (2006). Peace and conflict resolution in the Medina Charter. *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 18(1), 109-117.
- Yildirim, Y. (2009). The Medina Charter: a historical case of conflict resolution. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 20(4), 439-450.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3397/3409

**Financial Management Practices, Capability and Financial Well-Being
of Public High School Teachers**

Jericho D. ECIJA

DMT, Eastern Visayas State University Tacloban City

e-mail: jerichoecija26@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-1650-6079

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 06.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 06.11.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November- December

Atıf/Cite as: Ecija, J . (2020). Financial Management Practices, Capability and Financial Well-Being of Public High School Teachers . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3397-3409 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/808188>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Financial Management Practices, Capability And Financial Well-Being Of Public High School Teachers

Abstract

The need for teachers to be financially capable and having a prominent financial well-being are imperative at any cost.

The overall intent of this study is to assess the financial management practices, capability and financial well-being among sampled public high school teachers in Quezon City during the school year 2015 – 2016. The descriptive method of research through quantitative and qualitative approach was utilized in the study. A total of 246 high school teachers from 3 selected public high schools in Quezon City served as respondents of this study. A researcher-made questionnaire, validated by experts, was utilized in gathering data. Frequency, percentage, weighted mean and correlation were used in the treatment of data.

The findings of the study were: 1. Budgeting and debt management servicing are the only financial management practices performed by the respondents which denote to be remarkable. On the other hand, they are poor in investing. 2. Majority of the respondents are married and just earning the salary range of Php 15,001 to Php 20, 000 equivalent to an entry level position or just the salary grade of a Teacher 1. Correspondingly, they have 1-2 dependents. 3. In terms of their length of service in the public, respondents are into 6-10 years of teaching. 4. With respect to financial well-being, only the availability of funds to meet financial obligation is quite impressive. The rest indicators need enrichment or improvement so the respondents can attain financial satisfaction. 5. When it comes to the relationship of financial well-being to financial management practices only two variables show significant relationships. These are the availability of funds to secure financial future and spending; and the availability of funds to enjoy family or love ones and spending practice. Meanwhile, for financial well-being and financial capability, the study demonstrates relationship on availability of funds to meet financial obligation and teaching position; availability of funds to secure financial future and civil status; and availability of funds for educational advancement and civil status.

Keywords: Financial management practices, Capability, Financial well-being, Personal finance, Public school teachers, Quantitative design, Quezon City

1. Introduction

In 21st Century, rational individuals are required to take increasing responsibility for managing a variety of economic risks over their life. Individuals, who make their economic decisions and effectively interact with financial service providers, are more likely to be successful in reaching financial goals against financial and economic risks, improved their household's welfare, and support economic growth. Economic and financial literacy is also key factor in achieving economic goals of rational individuals (Dilek et.al. 2018, p.14). Personal welfare also promotes the welfare of society. Therefore, financial capability has become a policy priority for policy makers who are seeking to promote beneficial financial inclusion and to ensure financial stability.

Financial capability is defined by the World Bank (2013) as the capacity to act one's best financial interest, given socio economic and environment conditions. It encompasses knowledge (literacy), attitudes, skills and behaviors of consumers with respect to understanding, selecting and using financial services, and the ability to access financial services that fit their needs.

Rational individuals have to know their current financial standing. Ask yourself, where you currently stand in terms of current income then make your financial targets. Determine where you want to be, and when. The difference where you are right now, and where you want to be is your financial track that you will have to map out and plan specific activities.

2. Conceptual Framework

This study is anchored on the concept of financial management practices, capability and financial well-being of teachers. This pronouncement concludes that teachers are responsible for the betterment of their financial well-being. The emphasis of the study would be on financial management as development. It is because teachers are managers and have the capability to ensure the maximum financial stability.

A school or educational institution may provide the best educational programs, physical plant and other materials for teaching but if the faculty members will not perform well in finances of the school, the final product which is student achievement and professional readiness is likely to be of poor quality. Students cannot learn so much if the teacher suffers financial difficulties. On the contrary, if the faculty members are dedicated to their work and responsible as regards to having high level of financial stability, then they may even overcome all odds that may impede quality achievement. Thus there should be a great effort making an effective, efficient and financially stable teacher and to educate more successful individuals (Hernandez, 2013).

Review of related literature

Financial Management System

Economywatch (2012) clearly elaborates the description of financial management. It says that financial management entails planning for the future of a person or a business enterprise to ensure a positive cash flow. It includes the administration and maintenance of financial assets. Besides, financial management covers the process of identifying and managing risks.

Businessdictionary.com (2012) describes financial management as planning, directing, monitoring, organizing and controlling of the monetary resources of an organization.

FreeMBA.in (2012) defines financial management as a specialized function of general management which is related to the procurement of finance and its effective utilization for the achievement of common goal of the organization.

Financial Management has been defined differently by different scholars. One of them is due to Weston and Brigam (2003). According to them Financial Management is an area of financial decision making harmonizing individual motives and enterprise goals. Another definition is made by Howard and Upton (2002). They defined Financial Management as the application of the planning and control functions to the finance function. Additionally, according to Joseph and Massie (2003) Financial Management is the operational activity of a business that is responsible for obtaining and effectively, utilizing the funds necessary for efficient operations. In literature we witnessed many similar definitions of financial management. Considering all of these definitions it becomes clear that financial management is that specialized activity that is responsible for obtaining and effectively utilizing the funds for the efficient functioning of the business.

One of the key factor of financial management is financial literacy. Of course to manage assets efficiently, rational decision makers should be economic and financial literant. Economic and financial literacy both contributes to personal and social welfare (Dilek et.al. 2018, p.14). If school teachers become economic literate, students will have opportunity to earn more.

Financial management practices are likely to have an important effect on the financial performance of enterprises and firms. Because of this reason, sound financial decisions/practices can contribute towards meeting the desired objective of having operations.

3. Statement of the Problem

This study determined and analysed the financial management practices, capability and financial well – being of public high school teachers in Quezon City.

Specifically, it sought answers to the following questions:

1. What are the financial management practices of the respondents based on:
  - 1.1 saving
  - 1.2 budgeting
  - 1.3 spending
  - 1.4 investing, and
  - 1.5 debt management servicing?
2. What is the financial capability of the sampled teachers in terms of:
  - 2.1 earning capacity
  - 2.2 length of teaching experience in the public high school
  - 2.3 position
  - 2.4 civil status
  - 2.5 number of dependents?
3. How may the teachers' financial well-being is described in terms of:
  - 3.1 availability of funds to meet financial obligations
  - 3.2 availability to secure financial future
  - 3.3 availability of funds to allow enjoyment of life with family or loved ones
  - 3.4 availability of funds for career needs and
  - 3.5 educational advancement?
4. Is there a significant relationship between the financial well-being of the sampled teachers and
  - 4.1 financial management practices, and
  - 4.2 financial capability?
5. How may the results of this study be utilized in designing financial wellness program for public school teachers?

4. Scope and delimitation

This study emphasized only on the financial management practices, capability and financial well – being of teachers in selected Public High School, District II, Division of Quezon City. The research was conducted in school year 2015 – 2016 that involved all teaching staff from three schools namely; Holy Spirit National High School, Commonwealth High School and Judge Feliciano Belmonte Sr. High School. For financial management practices, this study inquired at their saving, budgeting, spending, investing and debt management servicing. For their financial capability, this included earning capacity, civil status, position, length of teaching experience in the public high school, and their number of dependents. Financial well-being tackled on their availability of funds to meet financial obligation, capability to secure financial future, availability of funds to allow enjoyment of life with family or love ones, accessibility of funds for career needs and educational advancement.

5. Research Methodology

Research Design

In this study, the descriptive method through quantitative and qualitative approaches was utilized. Descriptive research was employed since it utilized survey questionnaire. The descriptive method describes and explains the interpretations of what is being described. Calderon and Gonzales (2013) pointed out that “the descriptive method of research is a fact-finding study with adequate and accurate interpretations of the findings”. Descriptive method also describes what actually exists which pertains to current conditions, practices, situations, or any phenomena. It was used in describing teacher’s financial management practices, capability and financial well-being.

Descriptive Correlational research was the method utilized in this study since the significant relationship between financial well-being and: 1) financial management practices and 2) financial capability were measured.

Population and Sample

The study was conducted in three (3) public secondary high schools in the Division of Quezon City. Specifically, Holy Spirit National High School, Commonwealth High School and Judge Feliciano Belmonte Sr High School.

The respondents were composed of faculty members that are engaged in the teaching-learning process having a direct interaction with the learners. Respondents were chosen by a stratified sampling method of selection.

Instrumentation

The main data-gathering instrument of this study was based on the researcher-made questionnaire-checklists that have been presented, evaluated, and approved by the members of the research team. The questionnaire had three parts, First, Financial capability with respect to their monthly take home pay (earning capacity), length of teaching experience in the public high school, position, civil status and number of dependents. Second, The assessment on financial management practices such as saving, budgeting, spending, investing, and debt management servicing and third, Financial well-being supported by the indicators where the respondents can check what describes them.

Presentation, Analysis, And Interpretation of Data

6. Summary of Findings

The treatment of data reveal the following essential findings.

1. Financial Management Practices of the Respondents

1.1 Saving. The top three saving practices are the following: 1. allocating a portion of income for insurance most specifically health insurance with a weighted mean of 3.11, moderately practiced; 2. saving for emergency with a weighted mean of 3.05, moderately practiced, and 3. showing that the respondents can save 20 percent of their salary with a weighted mean of 2.83, moderately practiced.

1.2 Budgeting. This is the only kind of financial management practice in which the teacher respondents practiced very much on the given indicators with a general weighted mean of 3.92. The topmost budgeting practice are the following: 1. expecting how much bills and utilities to be paid monthly with a weighted mean of 4.41, 2. aware in determining how much money needed in meeting basic needs with a weighted mean of 4.00 and 3. Know boundaries and can set limits for expenses, with a 3.93 weighted mean. All are practiced most of the time.

1.3 Spending. The uppermost spending practice performed by the respondents are: 1) Spend fixed expenses and priority purchases specifically on bills weighted mean of 4.11, practiced most of the time; 2) again under fixed expense and priority purchases – groceries 3.75 weighted mean, practiced most of the time; and 3) having the ability to trace how much money to be spent in a month with a weighted mean of 3.52, practiced most of the time.

1.4 Investing. If budgeting practice is quite remarkable of all the financial practices, then this investing is the complete opposite in which only one indicator displays to be moderately practiced by the respondents and that is putting money on a time deposit with a weighted mean of 2.83 while

majority are practiced to a little extent by the respondents. Doing accounting of all assets and liabilities to determine how much money to invest gained a weighted mean of 2.41; buying something with the intent of reselling got a 2.10 weighted mean; allotting a portion of salary for business enterprise obtained a weighted mean of 1.96; doing lending business got a weighted mean of 1.94; putting money on trust funds got a weighted mean of 1.61; participating in the stock market got a 1.55 weighted mean; and putting money on time deposit with a 1.51 weighted mean. At the bottom is putting money on mutual funds in which the teacher respondents do not practice at all with a mean of 1.48.

1.5 Debt Management Servicing. The topmost debt management servicing practice of the respondents are: faithfulness in paying debt, with a weighted mean of 4.26, practice most of the time. However, there is only one indicator interpreted as moderately practiced and that was preferring to empty all savings account to pay debts than stay heavily on debts with a weighted mean of 3.05, moderately practiced.

2. Financial Capability of the Respondents.

2.1. Earning Capacity. The top monthly income earned by the respondents is the range of Php15, 001 – 20,000 with a percentage of 31.71 or 78 out 246 which is equated to a salary of a Teacher 1 or salary grade 12.

2.2. Length of Service in the Public School. The highest tallied length of stay of the respondents in the public school is 6 – 10 years, 92 teachers or 37.40 from the total 246 sampled respondents. Those that rendered 20 years and above stay recorded as the lowest with only 19 or 7.72 percent.

2.3. Position. In terms of teaching position, Teacher 1 got the highest frequency totaled to 181 or 73.58. The said position is reflected on earning capacity as their salary range.

2.4. Civil Status. Married teacher respondents obtained the highest rank with 179 respondents or 72.76 percent. Only 3 individuals representing 01. 22 percent are separated.

2.5. Dependents. Majority of the respondents are having 1-2 dependents. They are 119 out of 246 respondents or 48.37 percent.

3. Financial Well-being of the Respondents

3.1. Availability of funds to meet financial obligations. There are 89 respondents or 36.18 percent who are capable of securing the aforementioned indicator for financial well-being which is considered to be the highest in terms of frequency. However, there were 16 respondents or 6.50 percent who are constantly struggling.

3.2. Availability of funds in securing financial future. Some 62 respondents or 25.20 percent were tallied that they are making ends meet for the said indicator. On the other hand, there are 30 respondents or 12.20 percent who have said that they are not capable to keep up such funds for their financial future. This result signifies that they have a big problem for their financial security.

3.3. Having sufficient funds to allow enjoyment of life with family or loved ones. A total of 76 respondents or 30.89 percent who got the highest in rank, interpreted "resilient" and only 14 or 5.69 percent who are constantly struggling.

3.4. Availability of funds for career needs. The topmost number of respondents are 61 or 24.80 saying they are constantly struggling. With this, the data imply to be undesirable. Some 31 or 12.60 percent answered expressing their inability to keep up such funds to support for their career needs.

3.5. Availability of funds for educational advancement. The data shows almost the same result with the former indicators. A total of 76 respondents or 30.90 percent who have said to have it "seldom" and only 26 of them or 10.57 percent who answered "very often". When asked why some teachers did not earn or earning masters' units or degree, availability of funds could be a major reason.

4. Significant Relationship between the Respondents Financial Well-being and

4.1 Financial Management Practices. With the aid of SPSS program using chi-square procedure, there are significant relationships on the following variables: availability of funds for financial future security and spending and availability of funds to allow enjoyment of life with family or loved ones and spending with chi-square value of .010 and .000 respectively.

4.2 Financial Capability. The following correlations tend to have significant relationships: availability of funds to meet financial obligations and teaching position with a chi-square value of .004; availability of funds to secure financial future and civil status, chi-square value of .021; and between availability of funds for educational advancement and civil status with chi-square significance of .006 that paved the way to reject the null hypothesis.

Conclusions

Based on the findings, the following conclusions are drawn.

1. Budgeting and debt management servicing are the only financial management practices of the respondents which denote to be remarkable. On the other hand, they are poor in investing.

2. Majority of the respondents are married and just earning the salary range of Php 15,001 to 20, 000 equivalent to an entry level position or just the salary grade of a Teacher 1. Correspondingly, they have 1-2 dependents.

3. In terms of their length of service in the public school, the respondents serve for 6-10 years of teaching. From the Four Phases in Life, they are on the third and the most important phase- accumulation phase. While earning, they are expected to start saving and accumulating.

4. With respect to financial well-being, only the availability of funds to meet financial obligation is quite impressive. The rest indicators needs enrichment or improvement so the respondents can attain financial satisfaction.

5. When it comes to the relationship of financial well-being to financial management practices and financial capability, the study shows neither weak nor strong correlation. Truly, financial well-being of one's person does not greatly rely on his practices and financial capability. Individuals value different things. Income or net worth, while important, do not necessarily or fully ensure financial well-being.

Recommendations

In the light of the foregoing conclusions, the following recommendations are hereby offered:

A. Public High School Teachers

1. Be conscious on their financial stability. They must improve their financial management practices and reinforce their financial capability. Financial freedom to make choices that allow enjoyment of life is an important measure.

2. Have control over day-to-day, month-to-month finances and being on track to meet financial goals are stepping stones to financial well-being.

3. We can be wealthy. Even if we are not earning hundreds of thousands. We just need to a start saving as well as investing even in small amounts. Make a conscious effort to save a certain amount of money and do it consistently for a long time.

4. Have a right mindset. Being rich starts not with how much money a person has in pocket but with his mindset. One formula, the mindset formula – Mindset plus Action equals Results.

5. They should give information about finance and economics to students

B. Students

Financial Management Practices, Capability and Financial Well-Being of Public High School Teachers

---

1. They must be financially literate and able to emulate teachers who portray good example in spending, budgeting, saving, investing and debt management servicing.

2. Financial knowledge or literacy is somewhat equated to academics. The earlier, the better.

C. School Head

1. Incorporate financial concepts or matters during in service trainings or seminars for teachers.

2. Provide workshops, simulations and studies concerning financial fitness of teachers.

3. Discourage the entry of bank loans companies or even help teachers so as not to engage in loans and stay heavily on debt.

4. Acknowledge teachers who have exemplary performance in financial management.

5. Promote school cooperatives which will help alleviate the conditions of the teachers.

D. Administrators

1. Make a resolution concerning the upliftment or betterment of the salary of public school teachers.

2. Administer and promote the existence of financial fitness program designed to help teachers to attain financial freedom.

3. Issue guidelines to the providers of financial services to develop training materials on financial topics.

4. they should give importance to economic and finance literacy

E. Curriculum Developers

1. Design a curriculum incorporating financial literacy in all tracks of K-12 program and adopt the curriculum nationwide. Financial education must be taught early in school.

2. Provide reading materials showcasing teacher's financial state, ideas on handling finances, investment strategies, good credit concept and stories of teachers who became successful entrepreneur and the like.

E. Future Researchers.

1. Similar studies maybe conducted focusing on other aspects to the financial state of public school teachers.
2. Follow-up studies should be done on teachers' financial well-being in another research environment.
3. Conduct a research on the following topics:
  - Effectiveness of financial literacy in the K-12 curriculum
  - Financial fitness program of the Department of Education
  - Spending behaviors of public high school teachers
  - Job performance of teachers who have loans
  - Department of Education policy guidelines on bank loans companies such as
  - Comparative study on City Savings bank and East west bank as loan service provider for DepEd employees.

References

- Abaquin, Mary Joy Canon. *Go Negosyo: 8 Simple Secrets to Raising Entrepreneurs Teaching Kids about Money, Business and Life*. Philippines: Philippine Center for Entrepreneurship, 2010.
- Caabay, Gigi C. *The Financial Capabilities of Selected School Heads of Puerto Princesa District II*, 2012.
- Collado, Thelma B. "Practices among the Diocesan Schools of San Jose de Nueva Ecija: Implications on Financial Management", 2013.
- Dela Cruz, Rita Cardon "The Impact of the Global Financial Crisis on the Financial Management Behavior of Selected Employees in Metro Manila, 2011.
- DEFRA 'Common understanding' in Measuring Progress/Sustainability Indicators, 2010.
- DİLEK, S. KESGİNGÖZ, H, KONAK, A, HALICIOĞLU, S. (2018). Factors Affecting Economic Literacy. *Afro Eurasian Studies*, 7 (1), 11-51. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/afes/issue/39788/475575>
- Entrepreneur Philippines, Summit Publishing Co. Inc. Mandaluyong City, Philippines, 2013.
- Financial Education in Schools: challenges, case studies and policy guidance (OECD Publication, 2012)

Financial Management Practices, Capability and Financial Well-Being of Public High School Teachers

---

Hernandez, Dorothy "Financial Management Practices of Secondary Public School Principals of the Selected Schools Division in Metro Manila: Basis for Enhancement Program", Center for Research and Development. Quezon City, 2009.

Kiyosaki, Robert (2010). "Rich dad, Poor Dad", Cash Flow Quadrant, and How to Get Rich without Winning the lottery. Metro Manila: National Bookstore.

Laroya, LMM. OMG! Where Did Your Sweldo Go?: 9 Secrets Sweldo Tips to be a 20 – Something Millionaire. Lianne Martha Maiquez Laroya. Metro Manila, Philippines: National Bookstore, 2014.

Motsamai et al., Policy and Practice: Financial Management in Schools in The Mafeteng District of Lesotho. University of Free State, South Africa. 2011.

Tan, Chinkee.. Till Debt Do Us Part: Practical steps to financial freedom. Church Strengthening Ministry, Inc. Paranaque City, Philippines: National Bookstore, 2012.

Tan, Chinkee. For Richer & For Poorer: Why the Rich Get Richer and the Poor Get Poorer. Church Strengthening Ministry, Inc. Paranaque City, Philippines. 2012.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3410/3439

**Determination of the factors affecting the car users' satisfaction,
The Case of Afyonkarahisar**

Otomobil Kullanıcılarının Tatminin Etkileyen Faktörlerin
Belirlenmesi, Afyonkarahisar Örneği

Tuğrul BAYAT

**Öğretim Görevlisi Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı
Bilimler Yüksekokulu, Lojistik Yönetimi Bölümü**

Lecture, Afyon Kocatepe University Bolvadin School of Applied Sciences

tbayat@aku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-1491-6178

Ahmet UYAR

**Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı
Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü**

Asst.Prof., Afyon Kocatepe University Bolvadin School of Applied Sciences

ahmetuyar@aku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-7481-4045

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 25.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 08.11.2020
Yayın Tarihi / Published : 15.11.2020
Yayın Sezonu : Ekim –Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Bayat, T , Uyar, A . (2020). Determination of the factors affecting the car users' satisfaction, The Case of Afyonkarahisar . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3410-3439 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/774006>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Otomobil Kullanıcılarının Tatminin Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi, Afyonkarahisar Örneği¹

Öz

Otomotiv sektörü, Dünya’da olduğu gibi ülkemizde de, gün geçtikçe gelişerek hem yurtiçi hem de yurtdışında yaratmış olduğu değerlere bağlı olarak ülke ekonomileri için önemli bir yere sahip olmaktadır. Otomotiv sektörünün üretim içindeki payı ve ekonomik katkı oranı değerlendirildiğinde, imalat sanayi içinde önde gelen sektörler arasında yer almaktadır. Sektörün imalat sanayi toplam üretimi içindeki payı sektör ortalamasının üstünde yer almaktadır. Otomotiv sanayi sahip olduğu yapı nedeni ile demir-çelik, hafif metaller, petro-kimya, lastik, plastik gibi temel sanayi dallarının başlıca ürün alıcısıdır. Ayrıca turizm, alt yapı ve inşaat ile ulaştırma ve tarım sektörlerinin gerek duyduğu her çeşit motorlu araçlar otomotiv sektörü ürünleri ile sağlanmaktadır. Sektörün diğer sektörlerle bağlantısını gösteren bu durum; otomotiv sektörünün, bulunmuş olduğu ülkenin ekonomisi üzerinde büyük bir etkiye sahip olmasına neden olmaktadır.

Otomotiv endüstrisi, toplum ve çevre üzerinde derin bir etkiye sahiptir ve günümüz küresel dünyasında birçok sektörde olduğu gibi otomotiv sektöründe de önemli bir rekabet ortamı bulunmaktadır. Firmalar arasında yaşanan bu rekabet müşteri tatmini ve sadakati konusunu daha önemli bir hale getirmiştir. Müşteri tatminini sağlamak için yapılması gerekenlerin belirlenmesi, firmalara yol gösterici olmakta, müşteri odaklılığın da önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmada otomotiv sektörü özelinde müşteri tatminini sağlayan faktörler belirlenmiş ve bunlar üzerine bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Makalenin amacı; otomobil kullanıcılarının tatmini etkileyen unsurların ortaya konularak bunları nasıl geliştirilebileceğini belirlemektir. Bu amaçla 412 otomobil kullanıcısı üzerine bir anket yapılmıştır. Anket çalışması ile toplanan verilerin analizinde korelasyon katsayıları, t-testleri ve varyans analiz yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre otomobil kullanıcılarının tatmin düzeylerini belirleyen unsurlar olan yapısal kalite, dayanıklılık, maliyetler, sürüş kalitesi ve konfor ile tatmin düzeyi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Müşteri İlişkileri Yönetimi, Müşteriyi Elde Tutma, Müşteri Tatmini, Müşteri Sadakati, Otomotiv Endüstrisi

¹ Beykent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İçin Yayın Etiği Kurulunun 15.12.2020 Tarihli kararı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

Determination of the factors affecting the car users' satisfaction, The Case of Afyonkarahisar

Abstract

The automotive sector has an important place in our country as in the world, depending on the values it has created both domestic and foreign, for the country's economies. When the automotive sector is evaluated with its share in production and its economic contribution rate, it is seen that it is among the leading sectors in the manufacturing industry. The share of the sector in the total production of the manufacturing industry is above the sector average. The automotive industry is the main product buyer of basic industry branches such as iron and steel, light metals, petro-chemistry, rubber and plastics due to its structure. In addition, all kinds of motor vehicles required by the tourism, infrastructure and construction, transportation and agriculture sectors are provided with automotive industry products. This situation, which shows the sector's connection with other sectors, causes the automotive sector to have a great impact on the economy of the country where it is located.

The automotive industry has a deep impact on society and the environment and also there is an important competitive environment in the automotive industry as in many other sectors in today's global world. This competition among companies has become more important issue of customer satisfaction and loyalty. Determining what needs to be done to ensure customer satisfaction is a guide for companies and also an important part of customer-oriented. Therefore, the factors that ensure customer satisfaction in the automotive industry were determined and a study was carried out on these factors. The purpose of the article is to identify the factors that affect the satisfaction of car users and to determine how they can be developed. For this purpose, a survey was conducted on 412 car users. Correlation coefficients, t-tests and variance analysis methods were used in the analysis of the data collected through the survey. According to the results of the study, a significant and positive relationship was found between structural quality, durability, costs, driving quality, and comfort with satisfaction level.

Keywords: Customer Relationship Management, Customer Retention, Customer Satisfaction, Customer Loyalty, Automotive Industry

1. Introduction

Customers' expectations and demands are increasing day by day. Correspondingly, businesses have abandoned their traditional marketing and adopted the customer-oriented marketing approach which is the most

important element of modern marketing, in order to sustain their existence and gain competitive advantage. Businesses aimed to achieve customer satisfaction by offering product and service in a customer-oriented manner with a modern marketing approach. Customer orientation is the most important factor in ensuring and increasing customer satisfaction (Soysal, 2015, p.11).

Global automotive industry with intense competition is in the middle of both quality development and transformation of management. The industry's attention has moved from focusing on internal quality to customer satisfaction and then to customer retention and profitability in the quality development. The way of working and management are the changes in the transformation in management. While the automotive industry is being managed with a product-oriented approach, then it becomes a customer-oriented industry. Understanding the relationship between product quality with customer satisfaction and retention become a vital factor for financial and organizational success in the automotive industry (Johnson et al., 1997). In particular, product quality analysis is based on data obtained during the advanced marketing efforts of customer satisfaction. Following the data obtained, especially reliability and car prices and design features, comfort, functionality, etc. elements are followed. Automobile producers' marketers receive data based on consumers' subjective perception of products, based on an individual's needs for automotive products (Amineh & Kosach, 2016, p. 8727).

The automotive industry is among the leading sectors that enable the steady growth of developed and developing countries, accelerate technological developments and help many other sectors to grow in the world. The automotive sector, which constitutes for about 5% of the world economy with a total size of approximately 4 trillion dollars, corresponds to the world's 4th largest economy. In addition, the automotive sector provides employment to 80 million people in the world directly and indirectly. The automotive sector has a high multiplier effect and added value on economic growth with its strong forward and backward links with other sectors. It is in the position of purchaser of products produced by industries such as iron-steel, petro-chemistry, plastic, glass, textile and electronics, and supplies motor vehicles needed by sectors such as agriculture, tourism, construction, infrastructure, transportation and defense. The automotive sector is also closely connected with the marketing, dealer, after-sales service, fuel, finance and insurance sectors, which enable raw materials and sub-industry and final products to reach the consumer (Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 2017, p. 13; Sanayi ve Verimlilik Genel Müdürlüğü, 2019, p. 5).

When the state of the automotive industry is analyzed in Turkey, it is seen that the sector continues to grow. Businesses launch many brands, models and prices every year so that customers can easily switch from one brand to another in this industry. Retaining and maintaining the customers are important elements for companies in order not to lose customers.

Determination of the factors affecting the car users' satisfaction, The Case of Afyonkarahisar

Automotive industry is in the industrial products group within industries. In table 1, export figures are shown for 2020 on a monthly basis. It can be seen that the automotive industry contributed the most in export figures within industrial products. In addition, , although there was a decrease due to the Covid-19 process, the sector seems to be recovering rapidly in 2020. This shows that the automotive industry is the driver of the economy although in adverse conditions.

Table 1. Monthly Export Registration Figures on a Sectoral Basis (2020) (1.000.000 \$)

INDUSTRY	Jan.	Feb.	March	Apr.	May	June	July	Aug.	Sep.	Total	%
C. Industrial Products	8.396	8.624	7.538	4.523	5.383	7.947	8.864	7.166	9.555	67.996	100
<u>Automotive Industry</u>	<u>2.398</u>	<u>2.519</u>	<u>2.061</u>	<u>596</u>	<u>1.202</u>	<u>2.014</u>	<u>2.200</u>	<u>1.544</u>	<u>2.605</u>	<u>17.141</u>	<u>25,2</u>
Ready-made garment and apparel	1.489	1.517	1.210	573	835	1.350	1.808	1.543	1.798	12.123	17,8
Steel	1.137	1.003	983	901	817	1.128	1.046	875	1.102	8.992	13,2
Electric Electronic	823	863	829	619	669	901	985	851	1.064	7.604	11,2
Ferrous and Non-Ferrous Metals	702	689	671	518	498	676	754	615	749	5.873	8,6
Machinery and Mechanical parts	624	634	626	456	431	585	666	571	689	5.281	7,8
Air conditioning Industry	361	388	396	287	278	360	416	356	437	3.278	4,8
Cement Glass Ceramic and Soil Products	288	309	316	231	250	323	351	319	345	2.732	4
Jexelry	292	372	229	146	225	345	346	187	315	2.457	3,6
Defense and Aviation Industry	167	174	142	161	112	167	140	177	282	1.521	2,2
Ship and Yacht	109	148	69	29	58	88	141	120	160	922	1,4
Other Industrial Products	7	9	7	6	6	8	10	8	11	71	0,1

Source: Turkish Exporters Assembly (<https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>)

Table 2 shows the amount of cars and commercial vehicles produced on the basis of countries between 2016 and 2019. It is seen that Turkey's total vehicle production (TVP) is 1,461,244 (982,642 of them are automobiles and 478,602 are commercial vehicles). It ranks 14th in the total world vehicle production ranking. In addition, it is seen that there was a serious decrease in vehicle production worldwide in 2019. Beside that, China, America and Japan produced 50.4% of the total vehicle production in 2019.

Table 2. Total vehicles production in the World (2016-2019)

No	Country/ Region	2016		2017		2018		2019	
		Total Vehicle Production	% TVP	TVP	% TVP	TVP	% TVP	TVP	% TVP
1	China	28.118.794	29,4	29.015.434	29,6	27.809.196	28,9	25.720.665	28,0
2	USA	12.198.137	12,8	11.189.985	11,4	11.314.705	11,8	10.880.019	11,9
3	Japan	9.204.590	9,6	9.693.746	9,9	9.728.528	10,1	9.684.298	10,6
4	Germany	6.062.562	6,3	5.645.581	5,8	5.120.409	5,3	4.661.328	5,1
5	India	4.488.965	4,7	4.782.896	4,9	5.174.645	5,4	4.516.017	4,9
6	Mexico	3.597.462	3,8	4.068.415	4,2	4.100.525	4,3	3.986.794	4,3
7	South Korea	4.228.509	4,4	4.114.913	4,2	4.028.834	4,2	3.950.617	4,3
8	Brazil	2.156.356	2,3	2.699.672	2,8	2.879.809	3,0	2.944.988	3,2
9	Spain	2.885.922	3,0	2.848.335	2,9	2.819.565	2,9	2.822.355	3,1
10	France	2.082.000	2,2	2.227.000	2,3	2.270.000	2,4	2.202.460	2,4
11	Thailand	1.944.417	2,0	1.988.823	2,0	2.167.694	2,3	2.013.710	2,2
12	Canada	2.370.271	2,5	2.199.789	2,2	2.020.840	2,1	1.916.585	2,1
13	Russia	1.303.989	1,4	1.551.293	1,6	1.767.674	1,8	1.719.784	1,9
14	Turkey	1.485.927	1,6	1.695.731	1,7	1.550.150	1,6	1.461.244	1,6
15	Czech Rep.	1.349.896	1,4	1.419.993	1,4	1.345.041	1,4	1.433.963	1,6
Total Production		95.568.664	100	97.954.688	100	96.167.447	100	91.787.521	100

Source: OICA (International Organization of Motor Vehicle Manufacturers) and data were compiled by the authors.

The automobile industry is considered as one of the driving forces of economic growth (Dua & Gautam, 2013). The automotive industry is not only a driving force behind the 1990s efficiency boom, but also a competitive and global industry facing numerous business challenges. The major of these challenges are product and service development, product and service quality, supplier relations, process improvement, internal and external customer satisfaction, retailing, distribution option, pricing, placing, promotion, franchising and the management and improvement of the technology (Womack et al. 1991).

The purpose of this study is to reveal the factors affecting the satisfaction of automobile users. Thus, it is aimed to give information to the sector stakeholders about customer satisfaction and to make recommendations that will increase customer satisfaction. It is thought that the study will contribute to the literature since it has applied a scale that has not been

applied in our country before, and investigated the community by considering different factors on customer satisfaction.

2. Customer Satisfaction

Customers are the focal point of all activities carried out by businesses. The main reason is that every product, service or idea must ultimately appeal to the needs of the customer. As a concept, customer service has many dimensions of its own. Customers create some perceptions against the business in relation to various aspects of customer service such as competence, quick response, reliability, and honesty. Customers reveal their degree of satisfaction by evaluating the services of companies through these perceptions (Deran vd.,2014).

Customer service enables to the business enterprise who are engaged in economic activities for profit and the buyer to add more value through various activities. This is the core element of the service or product offered to the customer. Existing customers are satisfied with a good level of customer service, then new customers are attracted through word of mouth communication. Customer service is not only an activity or function, but also an attitude and a philosophy. Customer service ensures customer satisfaction, which is a function of customer expectations with the high level of importance they place on the customer, and consequently, it increases the service level of the enterprise (Marangoz, 2007; Reilly, 2010, p. 9).

Marketing activities become less transaction-oriented and more relationship-oriented, putting increasing weight on customer retention. Customer retention can be defined either from a buyer's point of view as an attitude towards the provider of a good or service resulting in a willingness to incur follow up-transaction, or from a seller's point of view as a bundle of activities resulting in a close buyer-seller relationship (Johnson et al., 1997, p. 318). In other words "*Customer retention*" is the number of customers doing business with a firm at the end of a financial year expressed as percentage of those who were active customers at the beginning of the year (Buttle & Maklan, 2015, p.85).

Customer lifetime value is the present-day value of all net margins earned from a relationship with a customer, customer segment or cohort. A customer's lifetime value (CLV) is an estimate of the present value of the future cash flows associated with a particular customer or group of customers. CLV is a forward-looking concept that takes a long-term perspective on a supplier's relationship with a customer and is the same unit of measurement that creates customer equity (Buttle & Maklan, 2015, p.33; Dawkins & Reichheld, 1990; Buttle & Groeger, 2015, p. 1).

Market orientation is defined as "the organization-wide generation of market intelligence pertaining to current and future customer needs, dissemination of the intelligence across departments, and organization-wide

responsiveness to it" (Kohli and Jaworski 1990, p. 6; Herhausen, 2011, p. 14-15). *Customer orientation* is "the sufficient understanding of one's target buyers to be able to create superior value for them continuously" (Narver and Slater 1990, p. 21).

The concept of customer satisfaction became the focus of the marketing concept that was widely accepted and adopted today in the 1950s (Czepiel & Rosenberg, 1977, p.403). One of the first scientists was Cardozo (1965) who suggest the idea of customer satisfaction (Chiu et al., 2011, p. 9781). As the level of customer satisfaction increases, it reveals that the customer is more likely to buy again and purchase other products which indicates customer loyalty.

Marketing is defined as "*customer satisfaction engineering*" (Kotler and Levy, 1969, p.10). The concept of customer satisfaction has been a part of marketing and practical area for nearly a century; It became a separate subject for research and investigation in the 1970s (Churchill and Carol, 1982, p. 491-492).

Fornell (1992, p.6) believes that customer satisfaction can directly predict overall perception and this is the existence of a company that can bring repetitive consumer behavior, hence "*customer satisfaction*" can be used as an economic benefit index. On the other hand, Anderson et al. (1994, p.54), thinks that customer satisfaction reflects a consumer's total experience in purchasing a product or service, and this is an overall assessment over time.

Ostrom and Iacobucci (1995) stated that customer satisfaction is a way to evaluate the difference between customer expectations and the real perception of a particular product. Their indices are service attitude, service efficiency, product price, overall company performance and optimal level of company familiarity.

Customer satisfaction is the measure of how the goods and services offered by the companies meet or exceed their customer expectations. Satisfaction is very important for both customers and organizations. Satisfaction is difficult to determine because it is a subjective concept. It depends on many factors and varies from person to person and from product to product. Customer satisfaction is a measure of customers' post-purchase behavior. The importance of customer satisfaction in developing a customer and market oriented strategy cannot be determined exactly. Today, increasing the level of customer satisfaction has become a very important factor for every customer (Dua and Gautam, 2013, p.69). In other words, customer satisfaction is the customer evaluating the purchasing and consumption experiences with a product, service, brand or company (Johnson, 2015).

The analysis of customer satisfaction brings significant advantages to the business, the main of which are as follows (Amineh & Kosach, 2016, p.8728-8729):

- Determining the most important product features for the buyer and allowing them to be used for advertisements, avoiding unimportant benefit costs for the consumer,
- Assist in the correct evaluation of market positions;
- First of all, it reveals opportunities for improvement by determining the quality of products and processes, improvement priorities.

Therefore, the current customer satisfaction assessment is considered as a mechanism that allows automobile producers to compete in the market.

Customer satisfaction has gained importance in the business world and has become a fundamental subject of marketing. This satisfaction is usually used as the ultimate goal as a common marketing measure of an organization's performance. Bennett and Sharyn (2004) stated that customer satisfaction is the key to success and a satisfied customer is a repetitive customer. In order to survive in businesses, organizations must always provide good services that provide highly satisfied and loyal customers in highly competitive markets. When customers are satisfied, they are more likely to return to those who help them, while dissatisfied customers are shifting elsewhere (Vukmir, 2006; O'Sullivan & McCallig, 2012).

Customer satisfaction shows the level of the person's (buyer) emotions after comparing his perceived performance and buyer expectations. If the expectations do not match, they will not be confirmed. There are two parts about approve or disagreement. The first is the positive that the products and services can match the expectations of the customers, and the second part is that the products and services are negative if they cannot match the expectations of the customers (Furaida et al., 2018).

In actual fact, many companies are aware of the importance of customer satisfaction, but they lack an effective evaluation index or system so that they can understand the customer's expectations and needs and improve and measure the quality of their products and services. Rephrase in simple words, customer satisfaction is about understanding how well customers meet their needs. Thus, you can constantly improve how to deal with them by keeping the satisfied customers coming back and telling their friends about their good experiences. Unsatisfied customers will not come back and they will adversely talk about the company and tell their friends to avoid from it (Chiu et al., 2011, p. 9781).

Customer loyalty is the key part of the success of a business and it provides organizational survival. In addition, it increases the company's reputation in the market. On the other hand, product and customer service quality are main points in meeting customer satisfaction. For this reason, organizations are working on creating demand for their products and services with exceptional customer support (Mullan & Gilmore, 2008; Hoots, 2005; Altejar & Dizon, 2019).

In general, loyalty is about consumers' behavior towards the brand, services, shops, activities and product categories. Therefore, the term customer loyalty instead of brand loyalty and loyalty is a basic feature of people (Rowley, 2005). Also, customer loyalty is crucial for the organization to fulfill customer behavior from the organization's perspective. Building customer loyalty is a business strategy, not just a marketing program (Perez & Bosque, 2015). This is because all businesses should try to increase loyalty and maximize customers' share (Moussa & Touzani, 2013). Customer loyalty is more of a journey than a destination, and there is nothing clearly defined to easily implement loyalty marketing approaches across the industry (Kim et al., 2007). In addition, by understanding the background of loyalty marketing, it can operate a little easier and can reduce the time required to develop the loyalty strategy, and also help to prevent some classic mistakes (Bowen & Chen, 2001).

Mehra and Ranganathan (2008) stated that customer satisfaction leads to customer loyalty, and it is to achieve customer satisfaction as in various industrial and cultural environments in order to achieve higher customer focus and increase customer satisfaction. In addition, the organization's focus on customers also increases the outcome of improving business performance. Therefore, when customers have expectations from an organization, if the expectations are not met, the customer will not be satisfied and stop bossing the organization. It is very important for the industry to satisfy the customer and "*customer loyalty*" is effective quality management (Oberg, 2014).

Marketers often admit that it is cheaper to retain an existing customer than to attract a new one. Customer loyalty is the key to a brand's longevity and can be linked to the company's growth. Loyalty, also known as customer retention and loyalty, first emerged as a marketing concept in the 1940s. These two concepts of commitment have evolved over time: "*brand choice*" or "*attitudinal loyalty*"; and "*market share*" or "*behavioral loyalty*" emerged. Later, these two concepts were combined by Day (1969) and Jacoby & Chesnut (1978) to include "*composite loyalty*" which believes loyalty should always include positive attitudes, intentions, and repeat purchases (Day, 1969; 33; Jacoby & Chesnut, 1978, 26; Rundle-Thiele, 2005, p. 499).

It is difficult to understand and define loyalty. There are different types of loyalty for each product, service or brand. These range from shallow to deep brand loyalty. For this reason, the process applied is important when trying to build customer loyalty (Hawkins & Vel, 2013, p.126).

Attitudinal loyalty is a deep desire to maintain a relationship with a particular supplier, product, service or brand. (Czepiel & Gimore, 1987 as cited in Hawkins & Vel, 2013, p.126). Attitudinal loyalty also affects the consumer's disposition towards the brand, for example, as a function of psychological processes. This includes attitudinal preference and loyalty towards the brand (Jacoby & Chestnut, 1978). Attitudinal loyalty can arise from a desire to maintain an ongoing relationship. The customer's

psychological predisposition to repeat purchases from the same firm / vendor and to recommend the same firm / vendor (Dick & Basu, 1994; Musa, 2005, p. 48).

Behavioral loyalty is defined as repeat purchasing, being a repeatitavie customer for the company (Czepiel & Gimore, 1987). A customer can also emotionally buy from the same firm again because of convenience, better service, same service, or higher switching costs. However, this does not necessarily mean an emotional bond with the brand or service provider, as it would do with attitudinal loyalty (Hawkins & Vel, 2013, p.126).

In addition, Brown (1952) divides loyalty into four categories as undivided loyalty, divided loyalty, unstable loyalty, and no loyalty (as cited in Hawkins & Vel, 2013, p. 127). Undivided loyalty is a customer who only purchases with one service provider for a particular product. With divided loyalty, the customer uses multiple suppliers or products. Unstable lyalty is where shifts arise from defection. Loyalty means that a customer does not show loyal behavior towards any brand or product. These definitions extend the aforementioned definitions; Here, they look at the level of attitude and behavior actions that lead to the level of loyalty (Hawkins & Vel, 2013, p. 127; East et all, 1998).

In Table 3 Relative Attitude-Behavior Relationship developed by Dick and Kasu (1994) was included. Cross-classifying previously developed concept of relative attitude with repeat patronage leads to the four specific conditions (high and low of each at two levels) related to loyalty below. Each of these conditions is briefly discussed (Rowley, 2005, p. 575; Dick Kasu, 1994, p.101, Ay, 2014, p. 79).

Table 3. The concept of relative attitude with repeat patronage

		Repeat Patronage	
		High	Low
Relative Attitude	High	True Loyalty	Latent Loyalty
	Low	Spurious Loyalty	No Loyalty

Kaynak: Dick ve Basu (1994), p. 101

Loyalty or True Loyalty signifies a favorable correspondence between relative attitude and repeat patronage. It is the level of loyalty of customers in a positive attitude towards the goods and services of a business and in being a permanent customer of the same business. It is not enough for an enterprise to endeavour unilaterally to create true loyalty. The attitudes of this level of customers towards the business can be investigated, and the factors affect them revealed about goods or service. Then customers with other loyalty types can be turned into a true loyal customers.

Latent Loyalty is associated with high relative attitude, but low repeat patronage (a low repeat purchase rate). However, there is an extremely strong emotional bond between the customer and the company (Değermen, 2004: 84). For example, although a person feels a high level of emotional attachment to a particular restaurant, he may not be able to show a high level of repurchase behavior just because the person he is with has different food preferences (Dick and Basu, 1994: 102). For this level of customers, they must first identify why their purchase frequency is low and develop new strategies based on the result.

Spurious Loyalty represents a low relative attitude, with high repeat patronage which is characterized by nonattitudinal influences on behavior (e.g., subjective norms or situational effects). (Dick & Kunal, 1994). It is a situation where consumers buy too often despite not being emotionally attached to a brand or business. Consumers with this loyalties may not like the business/ brand, even if they continue to make purchases. The probability of customers at this level to become customers again; In addition to the personal situation of the consumer, it is influenced by factors such as habitual purchasing, financial incentives, lack of trust or alternatives (Baloğlu, 2002: 48).

No Loyalty is associated with a low relative attitude, combined with low repeat patronage. A low relative attitude combined with low repeat patronage signifies an absence of loyalty. This could occur under a variety of market scenarios. Lack of loyalty consists of a combination of low relative attitude and repeat buying behavior. In this level of commitment, consumers exhibit a low level of attitudinal commitment and repeat customer behavior, and therefore consumers in this group are open to competitive presentations ((Dick and Basu, 1994, p. 102; Baloğlu, 2002,p. 49). Businesses should determine the loyalty levels of their customers by conducting research on the attitudes and purchasing behavior of their customers and segment them according to these levels. As a result of the emerging levels, necessary marketing strategies should be developed for the customers. (Ay, 2014, p. 83).

Customer satisfaction will increase the number of loyal customer and profits, which will reduce the chances of customers to move away due to poor quality of products or services. Customer satisfaction is the main focus of strategic planning by businesses. It becomes one of the important decision-making factor in national quality awards. Satisfying customers will play an important role in the future of every company's growth. Moreover, customer satisfaction has emerged as a key variable in many companies and has been shown to affect many other performance-related variables. Customer satisfaction and loyalty have a significant impact on future purchasing intentions in the automobile industry (Söderlund & Rosengren, 2008; Ou et al., 2011; Donio et al., 2006).

However, due to its comprehensiveness and diversity, it is difficult to fully predict the quality of automotive products. In this context, we tried to

develop a methodology for the research and evaluation of customer satisfaction from automotive products, taking into account as many factors as possible, enabling maximum evaluation of quality.

Studies examining the relationship between product and service quality with customer satisfaction and customer loyalty in the automotive industry are as follows.

Deveraj et al. (2001) examined the effects of product quality and service quality on consumers' purchasing intent in the automotive industry. Data collected through the seller's archive data, customer surveys and consumer reports. Then they were analyzed through the LISREL structural equation model (SEM). According to the results, they stated that consumers with high quality automobiles are more satisfied with their purchases and are more likely to buy similar products in the future. Beside that, there is a strong positive relationship between customers' level of satisfaction with their automobiles was found.

Akay (2003) examined the factors affecting consumer behaviors in his thesis in the automotive industry in Ankara. The data collected by the survey method and were analyzed by SPSS. According to the results obtained, the features that consumers pay attention to when purchasing their cars are as follows; the brand, economical, quality, durability, technical superiority, comfort, ease of payment, availability of spare parts, spare part price, campaign opportunity, credit facility and service.

Stan and Saporta (2005) investigated the factors affecting customer satisfaction using the structural equation model (PLS (Partial Least Square) and LISREL (Linear Structural Relationship) in the PSA Company (Peugeot Citroën). In the study, data on customer satisfaction was used. According to the results obtained from the study, they found that construction quality, durability, costs, interior comfort and driving quality have an effect on the level of general satisfaction.

Mahapatra et al. (2010) examined the customer satisfaction and impact of their future purchase decision and to investigate the performance of different features of a car in India. The data collected by the survey method were analyzed by the regression analysis. According to the results of the study, it is seen that the cost of maintenance, fuel efficiency, comfort, brake safety, vibration, pollution/ emission, engine noise, ignition, battery performance, horn, wiper performance and light performance affect the future purchasing decisions of the consumer.

Jahanshahi et al. (2011) investigated the relationship between product quality and customer service with customer satisfaction and customer loyalty in the context of the automotive industry in India. The data collected by the survey method were analyzed through the regression and One-Way ANOVA. The result of the study shows that there is a positive correlation

between customer service structures with customer satisfaction, customer loyalty, and product quality.

Chiu et al. (2011) tried to model the customer satisfaction in the automobile industry in Taiwan. Structural Equation Model (SEM) was used to analyze the data collected by the survey method. They concluded that perceived quality and perceived value have the biggest impact on the customer satisfaction. Furthermore, image and customer satisfaction are the most affecting factors on customer loyalty. And it was determined that product quality is also a determining factor in the customer's loyalty to the company.

Dua and Gautam (2013) tried to reveal the factors that affect customer satisfaction in the automotive industry in India. Survey method was used in the study. The data were analyzed by percentage table, frequency table and multi-dimensional scaling method. As a result of the study, it was obtained that the customer was mostly satisfied with the price, safety, design, interior, mileage, comfort level, status brand name, after-sales service, and spare parts.

Kaushal (2014) examined the automobile purchase behavior in his study in India. He collected the data with the survey method and reduced the 39 sub-factors to five factors with factor analysis, then tested and verified the five factors through the SEM. According to the result of the study, five factors that affect the car buying behavior are safety, quality, performance, value and technology.

Shende (2014) examined the factors that affect the segment preferences of consumers while purchasing cars in India. As a result of the study, disposable income is the factor which influences each segment. In addition, it has been determined that the values of money, safety and driving comfort are also effective, and the quality perceived by the customers is essentially dependent on the brand image.

Amineh and Kosach (2016) evaluated consumer satisfaction on automotive product quality in Ukraine and tried to develop a methodology that would enable quality to be evaluated. The data collected by the survey method were evaluated by the Gap analysis model and the scale of R. Kolman (2009). As a result of the study, they found that vehicle quality indicators consist of functional, technical, economic, safety, aesthetic and ecological criteria.

Annamalah and Ying (2016) investigated the effects of customer satisfaction and customer loyalty on technical services in the automotive industry in Klang, Malaysia. Correlation analysis was performed on the data collected by the survey method. According the results of the study, they found that five factors (quality, speed, cost, process, knowledge and technical personnel skills) affect customer satisfaction and lead to customer loyalty.

Ruhlusaraç and Nakip (2016) examined the factors affecting academicians' preferences for autotmobile purchasing in their study in Turkey. The data collected through the survey method were analyzed with SPSS. According

to the results obtained from the study, it has been determined that there is a difference between the academics' gender and monthly income, and the difference between their monthly income and the frequency of purchase of cars by age. Another result is monthly income, which is the most effective demographic factors affecting purchasing preferences, and age and gender are among other influential factors.

Köylüoğlu et al. (2018) tried to determine the factors affecting academicians' car buying behavior in their study in Turkey. The data collected by the survey method were analyzed by SPSS. According to the result obtained, monetary value, brand, and driving comfort were found statistically significant to explain the customer satisfaction level. It was seen that the brand variable made the biggest contribution to this explanation.

Tanomsin and Chen (2018) investigated the effect of service quality and price on customer satisfaction and customer loyalty in a low cost airline (LCA) in Thailand. Survey method was used to collect the data and multiple regression was used to analyze them. According to the results of the study, they have revealed that customer satisfaction greatly affects customer loyalty, followed by the quality of service. The lowest effect was between price with customer satisfaction and loyalty.

Furaida et al. (2018) measured customer satisfaction for automobile repair service in Indonesia. They used the SERVQUAL method to measure the difference between perceived quality and expected quality. Survey method was used and 5 experts and 434 participants' opinions were taken in the research. According to the result of the study, the general dimension of service quality in automobile repair was found below expectations.

Altejar and Dizon (2019) examined the effects of customer service quality and product quality on customer satisfaction and customer loyalty on the food industry. Data obtained by the survey method then Regression and ANOVA method were used in the analysis of them. As a result of the study, they revealed that product and customer service quality have only a small effect on customer satisfaction and customer satisfaction does not guarantee the customer loyalty.

As a result of the literature review, it is seen that many researchers investigated the interaction between product quality and service quality with customer satisfaction and customer loyalty in the automotive industry. There are many different approaches, models, levels, methods and variations of variables were used for measuring customer satisfaction or customer loyalty.

Hypotheses of the study

There are many factors that determine the satisfaction level of consumers with their vehicles. When the literature on the subject is examined, it is seen that there is a relationship between satisfaction level and different factors.

For example, according to Arslan (2003); features such as ease of use, comfort and economical are factors that affect people's satisfaction and satisfaction levels after purchasing a vehicle. According to Okşit (2014), the tendency of consumers about automobiles has started to change. Today, automobile users have started to prefer fuel-saving, safe and comfortable vehicles, and they have started to buy cars that combine all of these features. Analytical Hierarchy Method has been used in some studies and it has been understood that the factors that determine the satisfaction level of the consumers and shape their purchasing preferences are the equipment, design and fuel type respectively about their vehicles (Yavaş et al., 2014, p.119).

Considering the previous studies, the effect of structural quality, durability, cost, driving quality and comfort factors on consumer satisfaction was investigated and the following hypotheses were formed in table 4.

Table 4. The Hypotheses of the study

H1: There is a significant relationship between structural quality and satisfaction level.
H2: There is a significant relationship between durability and satisfaction level.
H3: There is a significant relationship between costs and satisfaction level.
H4: There is a significant relationship between driving quality and satisfaction level.
H5: There is a significant relationship between comfort and satisfaction level.

3. Methodology

3.1. The Constraints of Research, data set, and method

In the study, data were collected by the survey method. Survey adapted from Stan and Sporta (2005)s' research named "*Customer Satisfaction and PLS Structural Equation Modeling. An Application to Automobile Market*". The research was prepared using the 5 point Likert scale (1 = Strongly Disagree, 2 = Disagree, 3 = Neutral, 4 = Agree, 5 = Strongly Agree). 450 questionnaires were distributed between 28 September 2019 and 20 November 2019 within the scope of the research, 38 forms were excluded from the study because they were filled incorrectly and incompletely so 412 questionnaires were used in the research. The sample of the study is 412 consumers who were reached from Afyonkarahisar province in accordance with the convenience sampling method. According to TURKSTAT data, the number of vehicles registered to traffic in Afyonkarahisar in July 2020 is 227,447 (www.Haberler.com). 412 participants are numerically capable of representing the main mass in the survey. While calculating the sample size, Yazıcıoğlu and

Erdoğan's (2004) Sample Size Table was used. Some of the surveys were collected online, some of them were face to face. There are two main categories in the survey, the attitudes of car users section and demographic factors section. There are 23 questions in the survey that the contents are as follows; 3 questions about general satisfaction level, 5 questions about structural quality, 3 questions about durability, 3 questions about vehicle costs, 3 questions about driving quality, 2 questions about vehicle comfort. All of these data are collected on a 5-point Likert scale. In the last part of the survey, there are 4 questions to determine the demographic features of the participants. On 20 September 2019, before the questionnaire was distributed, it was given to a study group of 30 to investigate whether the questions had an incorrect or incomplete statement. The questionnaire was corrected and finalized.

4.2. Data Analysis and Research Findings

In the study, the frequency and percentage distributions of the data collected with the help of the survey were made, the arithmetic averages were calculated, One Sample T-Test and variance analysis were performed for the comparative tables. Correlation analysis was performed to measure the relationship between variables.

4.2.1. Validity and Reliability Analysis

Cronbach Alpha analysis was performed to determine the reliability and consistency of the study. This analysis shows the standard change that occurs with the variance ratio of the variances of the expressions in the questionnaire. According to the results obtained from the analysis (Cronbach Alfa = 0,926), the survey is quite reliable. KMO (Kaiser Meyer Olkin) test was also conducted to measure whether the sample group determined was sufficient in the factor analysis. As a result of this test, KMO was determined as .877 and the sample was found to be sufficient (Sipahi, Yurtkoru, & Çinko, 2006).

The data on the sample size, lowest and highest attitude score, arithmetic mean, standard deviation, skewness and kurtosis values of the current scale are given in Table 5. The fact that the average value of the scale, which shows the satisfaction levels of automobile users, is higher than 2.5, shows that the participants generally have a positive satisfaction level towards their cars.

In the study, it was investigated whether the factors showed normal

distribution or not. Skewness and Kurtosis values were checked for normality test. It is accepted that there is a normal distribution when Kurtosis and Skewness values are between -2 and +2 (George and Mallery, 2010). Since all values in the study were in this range, it was understood that a normal distribution was achieved and parametric tests were used.

Table 5. Attitude Levels Regarding the Satisfaction Levels of Automobile Users.

Factors	N	Min	Max	M	Ss	Kurtosis	Skewness
General Satisfaction	412	1	5	4	0,91	0,154	-0,669
Structural Quality	412	1	5	4	0,82	2,036	-1,17
Durability	412	1	5	4	0,95	1,193	-1,106
Costs	412	1	5	3	0,95	-0,009	-0,395
Driving Quality	412	1	5	4	0,92	1,881	-1,225
Comfort	412	1	5	4	1,01	1,392	-1,143

Table 6 shows the results of the factor analysis regarding the satisfaction statements of the participants. As a result of factor analysis, it is seen that the variables are gathered under 6 factors explaining 75.622% of the total variance. In addition, the consistency and reliability of each factor is high.

Table 6. Factor Analysis for Opinions of Automobile Users Regarding Satisfaction Level

Expressions/ Factors	1	2	3	4	5	6
General Satisfaction Level						
My general satisfaction from my car is high.	0,72					
The overall quality of my car is high.	0,84					
The price-quality ratio of my car is high.	0,72					
Structural Quality						
My car doesn't even have minor disturbing defects.		0,80				
My car has no sound pickup problem.		0,85				
My car has no concussion.		0,65				
The general paint condition of my car is good.		0,35				

Determination of the factors affecting the car users' satisfaction, The Case of Afyonkarahisar

The mechanical safety of my car is good.		0,50				
Durability						
The robustness of my car is high.			0,46			
The door, window and lock mechanism of my car is good.			0,77			
The robustness of the command buttons of my car is sufficient.			0,89			
Costs						
My car fuel consumption is low.				0,56		
My car is economical in eliminating mechanical problems.				0,86		
My car's maintenance and repair costs are low.				0,92		
Driving Quality						
The suspension quality of my car is high.					0,55	
My car's driving silence is good.					0,72	
My car's maneuverability and steering are good.					0,77	
Comfort						
The comfort of the interior of my car and the width of the interior space are good.						0,82
My car dashboard is good.						0,75
Cronbach's Alpha (For each dimension)	0,84	0,82	0,83	0,89	0,83	0,84
Cronbach's Alpha (For all scale)	0,93					
Arithmetic Mean Values for Factors	3,40	3,50	3,80	3,30	3,70	3,80
Standard Deviation Values for Factors	0,89	0,84	0,90	0,93	0,88	0,93
Total Variance Explanation Rate	75,62					

4.2.2. Descriptive statistics of demographic variables

Table 7 contains demographic data of the participants. 57.3% of the respondents are male and 42.7% are female. 34% of the participants are between the ages of 31-40. In terms of education, the rate of university graduates is 50.3%. 40% of the respondents have an income of 4,000 TL and above. Since most of the studies measuring the satisfaction levels of automobile users did not include variables such as marital status and occupation, these variables were not included in the study and were not included in the survey.

Table 7. Demographic Features of the Participants

Variable	N	Percent	Variable	N	Percent
Gender			Income		
Female	176	42,7	0-3000	141	34

Male	236	57,3	3001-4000	103	25
Total	412	100	4001 and above	168	40,7
Age			Total	412	100
0-20	48	11,7	Education		
21-30	105	25,4	Primary/ Secondary School	84	20,3
31-40	140	33,9	High school	121	29,4
41-50	101	24,5	University and above	207	50,3
51 and above	18	4,4	Total		100
Total	412	100	University and above	207	50,3
			Total		100

4.2.3. Participants' Perceptions of General Satisfaction Levels

In this section, the average and standard deviation values of the opinions of the car users about the satisfaction level are shown.

Table 8 shows the opinions of the participants regarding the level of satisfaction. According to the table, the general satisfaction levels of the participants regarding their cars are high. In addition, according to the table, car users seem to be more satisfied with the maneuverability, instrument panel, paint condition and mechanical safety of their vehicles than other features. Participants' least agreed view is "My car doesn't even have minor disturbing flaws". This situation shows that automobile users face flaws in their vehicles, albeit small.

Table 8 Participants' Perceptions of General Satisfaction Levels

General Satisfaction Levels of Participants About the Automobile	Mean (x)	Standard Deviation
My general satisfaction from my car is high.	3,64	0,998
The overall quality of my car is high.	3,49	1,032
The price-quality ratio of my car is high.	3,34	1,105
The opinions of Participants About the structural quality	Mean (x)	Standard Deviation
My car doesn't even have minor disturbing defects.	3,01	1,161
My car has no sound pickup problem.	3,38	1,067
My car has no concussion.	3,42	1,126
The general paint condition of my car is good.	3,91	1,055
The mechanical safety of my car is good.	3,88	0,965

Determination of the factors affecting the car users' satisfaction, The Case of Afyonkarahisar

The opinions of Participants About the automobile durability	Mean (x)	Standard Deviation
The robustness of my car is high.	3,78	0,996
The door, window and lock mechanism of my car is good.	3,87	1,073
The robustness of the command buttons of my car is sufficient.	3,76	1,014
The opinions of Participants About the costs of automobile	Mean (x)	Standard Deviation
My car fuel consumption is low.	3,33	1,124
My car is economical in eliminating mechanical problems.	3,31	1,075
My car's maintenance and repair costs are low. (Otomobilimin bakım ve onarım giderleri düşüktür.)	3,3	1,136
The opinions of Participants About the driving quality of automobile	Mean (x)	Standard Deviation
The suspension quality of my car is high.	3,67	1,004
My car's driving silence is good.	3,51	1,094
My car's maneuverability and steering are good.	3,95	1
The opinions of Participants About the comfort of automobile	Mean (x)	Standard Deviation
The comfort of the interior of my car and the width of the interior space are good.	3,79	1,06
My car dashboard is good.	3,93	0,99

4.2.4. Correlation Relations Between Customer Satisfaction Factors

Correlation table for customer satisfaction is shown in Table 9. According to the table, there is a significant relationship between all the factors that make up customer satisfaction. And there is a moderate significant relationship between the general satisfaction level of customers and durability. Likewise, there is a moderately positive significant relationship between the general satisfaction level of the customers with the car and the driving quality, structural quality, comfort and costs. The amount of variance explained by the variables is equal to the square of the correlation coefficient and this is called the "determination coefficient" (<https://acikders.ankara.edu.tr>).

Accordingly, 38% of the overall satisfaction level is due to structural quality and 42% to the durability. Also, according to Table 9, the highest level of relationship was found between comfort and driving quality factors, while the lowest relation was found between price and comfort variables.

Table 9. Correlation Between Factors

Factors		General Satisfaction	Structural Quality	Durability	Costs	Driving Quality	Comfort
General Satisfaction	r	1					
	P						
Structural Quality	r	*,619	1				
	p	0					
Durability	R	*,650	*,649	1			
	p	0	0				
Costs	r	*,309	*,363	*,338	1		
	p	0	0	0			
Driving Quality	r	*,561	*,707	*,588	*,304	1	
	p	0	0	0	0		
Comfort	r	*,558	*,617	*,549	*,297	*,712	1
	p	0	0	0	0	0	

*0,01 Level of Significance

As a result of the correlation analysis, all hypotheses created in Table 10 were accepted. Accordingly, the overall satisfaction level of car users is related to all of the features such as structural quality, durability, costs, driving quality and comfort.

Table 10 The Hypotheses of the study

Hypothesis	Result
H1: There is a significant relationship between structural quality and satisfaction level	Accepted
H2: There is a significant relationship between durability and satisfaction level	Accepted
H3: There is a significant relationship between costs and satisfaction level	Accepted
H4: There is a significant relationship between driving quality and satisfaction level	Accepted
H5: There is a significant relationship between comfort and satisfaction level.	Accepted

4.2.5. Comparing the Perceptions of Automotive Users by Gender

The thoughts of the participants about endurance by gender were compared in Table 11. According to the results, it is understood that female see their cars safer than male.

Table 11. Independent Sample T-Test for Comparing Participants' Opinions on Automobile Durability

Gender	N	Mean	Standart Deviation	Standart Error	F	Significance Level
Male	230	3,64	1,0017	0,06605	12.996	0
Female	171	3,95	0,70961	0,05427		

The opinions of the participants about vehicle comfort according to their gender were compared in Table 12. According to the results, it is understood that female see their cars more comfortably than male.

Table 12 Independent Sample T-Test for Comparing Participants' Opinions on Automobile Comfort

Gender	N	Mean	Standart Deviation	Standart Error	F	Significance Level
Male	230	3,73	1,02868	0,06783	8,752	0,001
Female	171	4,04	0,7743	0,05921		

5. Conclusions and Recommendations

The automotive industry is one of the world's leading industries. Customer relations increase day by day in this field where intense competition is experienced and customer loyalty is important. In addition, issues such as efficiency competition, efficient use of resources and management skills come to the fore among companies. The importance of R&D and innovation investments and interstate competition has made automotive a strategic sector. Also, automotive industry is growing and new investments are made in Turkey who tries to take place in the global market with new brand.

The aim of these efforts is to prevent foreign dependency by making the country more competitive in the sector. It is also to facilitate the transition of the customers to the new domestic car, which has been used for years by leaving the brands in the market. Therefore, it is necessary to better understand the factors affecting customer satisfaction such as durability, driving quality, cost, comfort, after-sales service, structural quality. The main purpose of this article is; to reveal the factors affecting the satisfaction of automobile users. The sub goals of the study are; to provide useful

information to sector stakeholders on factors that will increase customer satisfaction by making suggestions on the subject.

In light of the findings obtained from the study, the following recommendations can be made:

- The main factors affecting customers satisfaction in automobile as follows; structural quality, durability, driving quality, comfort and costs.
- All of these factors affect the overall level of satisfaction at a close rate. Therefore, new vehicles to be launched to the market must meet all of these features and be liked by the customer.
- Ensuring customer satisfaction requires combining many different features together. Therefore, companies that want to ensure customer loyalty need to create a more comprehensive product component.
- Today's consumer is not easily satisfied due to the high competition. The high level of demand is at the forefront in the automotive sector as well as in different sectors.
- According to the study, consumers think that the car they use have minor distributing flaws/ defects and generally like their existing vehicles. For this reason, new automobile brands must make a difference in these small areas of dissatisfaction in order to surpass their competitors and change customer preferences.
- According to the study, the satisfaction level of female consumers in some subjects is higher than male. The reasons for this should be investigated and the brand positioning of vehicles in different segments should be made by taking demographic features into consideration.
- In order to have high customer loyalty, new cars must be innovative. In addition, the costs should be low. It does not seem easy for brands that cannot launch an efficient product to be successful in the market.

The research has reached parallel results with previous studies. Especially from the studies conducted in our country; Ruhlusaraç and Nakip (2016) Köylüoğlu et al. (2018) and Akay's (2003) studies have reached similar results and it has been understood that structural quality, durability, driving quality, comfort and costs are important factors in both consumer satisfaction and automobile choice. In addition, it is understood from studies conducted in different countries that there are many factors affecting the satisfaction levels of automobile users such as Dua and Gautam (2013), Amineh and Kosach (2016), Annamalah and Ying (2016), Tanomsin and Chen (2018), Furaida et al. (2018). The fact that the automobile industry is a global market and the existence of the same model and brand of cars in different parts of the world has brought consumer satisfaction levels closer to each other. In addition, increasing competition drives customers to be more demanding. For this reason, the preferences of consumers in different parts of the world have become similar.

Determination of the factors affecting the car users' satisfaction, The Case of Afyonkarahisar

In the study, the scale used in a different country was adapted in our country. As a result of the detailed analysis of the factors that ensure customer satisfaction in the automobile industry and the evaluation of demographic factors, some important results were obtained in the study. It is especially important that the factors that ensure customer satisfaction affect the overall satisfaction level equally. This situation also shows that the new automobiles to be launched on the market must compete in a strong and loyal market, and shows the need for innovative and efficient solutions. Companies that meet these conditions will be able to hold on to the market in the long term, establishing a long-term customer relationship system and gain brand loyalty.

The study has some limitations. The limitations of the study are to limit the sample of the study to a single province, to use only quantitative analysis methods, and not to include other research techniques and methods. In future studies, it can be investigated how factors such as consumer ethnocentrism, advertising and public relations affect customer satisfaction. Techniques such as interviews and observations can be included, and the study can be repeated in different cities or different countries by using a larger sample. It can be focused on specific brands and car segments.

References

- <https://www.haberler.com/afyonkarahisar-daki-arac-sayisi-temmuz-ayinda-227-13548456-haberi/#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20verilerine%20g%C3%B6re%202020%20Temmuz,227%20bin%20447'ye%20ula%C5%9Ft%C4%B1.>
- https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/2154/mod_resource/content/2/konu8a.pdf
- Akay, A. (2003), "Otomobil Pazarında Tüketici Davranışları: Satın Alma Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Tespitine Yönelik Ampirik Bir Çalışma", (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Altejar, L. & Dizon, C. (2019). Study of the Effects of Customer Service Quality and Product Quality on Customer Satisfaction and Customer Loyalty. *College of Business Administration-Major in Marketing Management*. Access address: 10.6084/m9.figshare.10055225.v1.

- Amineh, H. & Kosach, N. (2016). Assessment of consumers' satisfaction with the automotive product quality. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(16). 8726-8739.
- Anderson, E.W., Fornell, C. & Lehmann, D.R. (1994). Customer satisfaction, market share, and profitability: findings from sweden. *The Journal of Marketing*. 58, 53-66.
- Annamalah, S. & Ying, T. (2016). An analysis of customer satisfaction towards technical services in malaysian automotive industries. *Social Science Research Network*. 11(16): 88-97.
- Arslan, K. (2003). Otomobil alımında tüketici davranışlarını etkileyen faktörler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*. 2(3), 83-103.
- Baloğlu, S. (2002). Dimensions of Customer Loyalty Separating Friends From Well Wishers. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 43(1), 47-59.
- Bennett, R. & Rundle T. S. (2004). Customer satisfaction should not be the only goal. *Journal of Services Marketing*. 18(7), 514 – 523.
- Bowen, J. & Chen, S.L. (2001). The relationship between customer satisfaction and customer loyalty. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 13. 213-217.
- Brown, G.H. (1952). Brand Loyalty - Fact or Fiction? *Advertising Age*, 23, 53-55.
- Buttle, F. & Groeger, L. (2015). Customer Lifetime Value. 1-4 10.1002/9781118785317.weom090070.
- Buttle, F. & Maklan, S. (2015). *Customer Relationship Management: Concepts and Technologies*. 10.4324/9781351016551.
- Cardozo, R. N. (1965). An experimental study of customer, effort, expectation and satisfaction. *Journal of Marketing Research*. 2, 244–249.
- Chiu, S.-I., Cheng, C.-C., Yen, T.-M., & Hu, H.-Y. (2011). Preliminary research on customer satisfaction models in Taiwan: A case study from the automobile industry. *Expert Systems with Applications*. 38(8), 9780–9787.
- Churchill, G. & Surprenant, C. (1982). An investigation into the determinants of customer satisfaction. *Journal of Marketing Research*. 19. 491-504.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis For The Behavioral Sciences*. Second Edition. Lawrence Erlbaum Associates, NewYork: Hillsdale.
- Czepiel, J. A. & Rosenberg, L. J. (1977). Consumer satisfaction: Concept and measurement. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 5(4), 403–411.
- Czepiel, J.A., & Gimore, R. (1987). Exploring the Concept of Loyalty in Services. In J.A. Czepiel, C.A. Congram & J. Shanahan, *The Services Challenge: Integrating for Competitive Advantage* (pp. 91-94). Chicago

Determination of the factors affecting the car users' satisfaction, The Case of Afyonkarahisar

Dawkins, P.M. and Reichheld, F.F. (1990). Customer retention as a competitive weapon. *Directors & Board*, Summer, 42-47.

Deran, A., Arslan S. & Köksal, A. G. (2014). *İşletmelerde Lojistik Maliyetlerin Hesaplanması*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Devaraj, S., Matta, K. F. & E. Conlon. (2001). Product and service quality: The antecedents of customer loyalty in the automotive industry. *Production and Operations Management*. 10(4), 424-439.

Dick, A. S. & Basu, K. (1994), Customer loyalty: toward an integrated conceptual framework" *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 22 No. 2, pp. 99-113.

Donio, J., Massari, P. & Passiante, G. (2006). Customer satisfaction and loyalty in a digital environment: An empirical test. *Journal of Consumer Marketing*. 23. 445-457.

Dua, K. & Gautam, S. (2013). Customer satisfaction. *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences*. 2(4), 68-83.

East, R., Harris, P., Lomax, W., Willson, G., & Hammond, K. (1998). Customer defection from supermarkets. In J. W. Alba & J.W. Hutchinson, *Advances in Consumer Research* (pp. 507-512). Provo, Utah: Association for Consumer Research.

Fornell, C. (1992). A national customer satisfaction barometer: the Swedish experience. *Journal of Marketing*. 56, 6-21.

Furaida, S., Dachyar, M., & Gabriel, D. S. (2018). Measuring customer satisfaction and service quality in automobile repair. *SSRN Electronic Journal* Access address: doi:10.2139/ssrn.3248125

George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference*, Boston: Pearson.

Hawkins, K. & Vel, P. (2013). Attitudinal loyalty, behavioural loyalty and social media: An introspection. *The Marketing Review*. 13. pp.125-141. 10.1362/146934713X13699019904605.

Herhausen, D. (2011). Understanding Proactive Customer Orientation. *Gabler Research*. 10.1007/978-3-8349-6891-3.

Hoots, M. (2005). Customer relationship management for facility managers. *Journal of Facilities Management*. 3. 346-361.

Jacoby, J., & Chestnut, R.W. (1978). *Brand Loyalty: Measurement and Management*. New York: Wiley.

Jahanshahi, A. A., Hajizadeh, G., Mohammad, A., Mirdamadi, S. A., Nawaser, K. & Khaksar, S. M. (2011). Study of the effects of customer service and product quality on customer satisfaction and loyalty. *International Journal of Humanities and Social Science*. 1 (7), 253-260.

- Johnson, M. D. (2015). Customer Satisfaction. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Access address: 10.1016/B978-0-08-097086-8.73025-X.
- Johnson, M., Herrmann D. A., Frank, H. & Anders, G. (1997). *Customer retention in the automotive industry: quality, satisfaction and loyalty*, Wiesbaden: Gabler Verlag. ISBN: 978-3-322-84511-5,978-3-322-84509-2
- Kauhal, S. K. (2014). Confirmatory factor analysis: an empirical study of the four-wheeler car buyer's purchasing behavior. *International Journal on Global Business Management and Research*. 2(2), 90-104.
- Kim, K., Jeong, I., Park, J., Park, Y., Kim, C. & Kim, T. (2007). The impact of network service performance on customer satisfaction and loyalty: High-speed internet service case in Korea. *Expert Systems with Applications*. 32(3). 822-831. Access address: 10.1016/j.eswa.2006.01.022.
- Kohli, A.K. and Jaworski, B.J. (1990): Market Orientation: The Construct, Research Propositions, and Managerial Implications, *Journal of Marketing*, 54 (2), 1-18.
- Kotler, P., Levy, S. J. (1969). Broadening the concept of marketing. *Journal of Marketing*. 33, 10-15.
- Köylüoğlu, A., Acar, Ö. & İnan, Ü. (2018). Tüketicilerin otomobil satın alma davranışlarına etki eden faktörlerin belirlenmesi: akademisyenlere yönelik bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21 (2) , 251-273 . Access address: DOI: 10.29249/selcuksbmyd.448302
- Mahapatra, S., Kumar, J., & Chauhan, A. (2010). Customer satisfaction, dissatisfaction and post-purchase evaluation: an empirical study on small size passenger cars in India. *International Journal of Business and Society*. 2 (2), 97-108.
- Marangoz, Y. (2007). Ağızdan ağıza iletişimin müşterilerin satın alma davranışlarına etkileri: cep telefonu pazarına yönelik bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16(2), 395-412. Access address: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/4377/59994>.
- Mehra, S. & Ranganathan, S. (2008). Implementing total quality management with a focus on enhancing customer satisfaction. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 25. 913-927. Access address: 10.1108/02656710810908070.
- Moussa, S. & Touzani, M. (2013). Customer-service firm attachment: What it is and what causes it?. *International Journal of Quality and Service Sciences*. 5(3). 337-359. Access address: 10.1108/IJQSS-01-2013-0002.
- Musa, R. (2005). Proposed conceptual model of satisfaction-attitudinal loyalty-behavioural loyalty chain: exploring the moderating effect of trust. *ANZMAC 2005 Conference proceedings*.

Determination of the factors affecting the car users' satisfaction, The Case of Afyonkarahisar

Narver, J.C. and Slater, S.F. (1990): The Effect of a Market Orientation on Business Profitability, *Journal of Marketing*, 54 (4), 20-35.

Okşit, H. (2014). Müşteri sadakati bırakıyor ekonomi, konfor ve tasarıma bakıyor. Access address: <http://otoajanda.com/4422/musteri-sadakati-birakiyor-ekonomikonfor-ve-tasarima-bakiyor>

O'Sullivan, D. & Mccallig, J. (2012). Customer satisfaction, earnings and firm value. *European Journal of Marketing*. 46. 827-843. Access address: 10.1108/03090561211214627.

Ostrom, A. & Iacobucci, D. (1995). Consumer trade-offs and the evaluation of services. *Journal of Marketing*. 59(1). 17-28.

Ou, W.M. & Shih, C.M. & Chen, C.Y. & Wang, K. (2011). Relationships among customer loyalty programs, service quality, relationship quality and loyalty: An empirical study. *Chinese Management Studies*. 5. 194-206. 10.1108/17506141111142825.

Öberg, C. (2014). Customer relationship challenges following international acquisitions. *International Marketing Review*. 31(3). 259-282.

Pérez, A. & Rodríguez-del-Bosque, I. (2015). Corporate social responsibility and customer loyalty: Exploring the role of identification, Satisfaction and type of company. *Journal of Services Marketing*. 29. 15-25.

Poudel, S. (2019). *Customer satisfication in automobile industry*. Nepal. Access address: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/266752/Poudel_Soniya.pdf?sequence=2&isAllowed=y

Rade B. V. (2006). Customer satisfaction, *International Journal of Health Care Quality Assurance*. 19(1). 8-31.

Reilly, T. (2010). *Value-added selling*. Third. Edition. New York, NY: McGraw-Hill

Rosalind, M. & Audrey, G. (2008). Customer loyalty: an empirical study, *European Journal of Marketing*. 42(9/10), 1084-1094.

Rowley, J. (2005). The four Cs of customer loyalty. *Marketing Intelligence & Planning*. 23(6), 574-581.

Ruhlusaraç, M. (2016). Akademisyenlerin otomobil satın alım tercihlerini etkileyen faktörler. *Journal of International Scientific Researches*. 1(1). 100-111.

Rundle-Thiele, S. (2005). Exploring loyal qualities: Assessing survey-based loyalty measures. *Journal of Services Marketing*. Volume 19, Number 7, 2005 492-500. 19. 10.1108/08876040510625990.

Sanayi Ve Verimlilik GenelMüdürlüğü. (2019) *Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi-Otomotiv Sektor Raporu 2019*.

- Shende, V. (2014). Analysis of research in consumer behavior of automobile passenger car customer. *International Journal of Scientific and Research Publications*. 4(2), 1-8.
- Sipahi, B. Yurtkoru, S. & Çinko, M. (2006). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Soysal, A. N. (2015). Müşteri odaklı anlayışta müşteri memnuniyeti ve hizmet kalite algısı: bir hastane örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Söderlund, M. & Rosengren, S. (2008). Revisiting the smiling service worker and customer satisfaction. *International Journal of Service Industry Management*. 19. 552-574. 10.1108/09564230810903460.
- Stan, V. & Saporta, G. (2005). Customer satisfaction and PLS structural equation modeling. An application to automobile market. 8. 756-763
- Tanomsin, P. & Chen, C. (2018). Factors affecting customer satisfaction and loyalty towards low cost airline in Thailand. *International Journal of Accounting, Finance and Business*. 3(7), 104-114.
- Tavşancıl, E. (2019). *Temel İstatistik*. Açıkders Ankara Üniversitesi. Access address: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/169658/mod_resource/content/0/8_KORELASYON%20II.pdf
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, *Sektörel bazda 2019 yılı aylık ihracat rakamları*, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>
- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (2017) *Otomotiv Sektör Raporu, Türkiye Otomotiv Sanayii Rekabet Gücü ve Talep Dinamikleri Perspektifinde 2020 İç Pazar Beklentileri*, Ocak 2017,
- Uncle, M., Dowling, G., & Hammond, K. (2003). Customer loyalty and customer loyalty programs. *Journal of Consumer Marketing*. 20. 294-316.
- Yavaş, M., Ersöz, T., Kabak, M., & Ersöz, F. (2014). Otomobil seçimine çok kriterli yaklaşım önerisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*. 2(4), 110-118
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Womack, J. P., Jones, D. T. & Roos, D. (1991). *The Machine that Changed the World*. New York: Harper Perennial Press.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3440/3455

**Separatist Entities-Unrecognized Republics In South Caucasus
After Disintegration of Soviet Union
(Historical-Legal Analysis)**

Zaur MAMMADOV

Associate Prof.Dr., Lankaran State University

dr.z.i.mammadov@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-1732-5816

Nurlana MELIKLI

Lecturer, Lankaran State University

nurlanamalikli@yahoo.com

Orcid ID: 0000-0003-1732-5816

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 21.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 05.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 17.11.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Mammadov, Z , Melikli, N . (2020). Separatist Entities-Unrecognized Republics In South Caucasus After Disintegration of Soviet Union (Historical-Legal Analysis) . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3440-3455 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/783136>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Separatist Entities-Unrecognized Republics In South Caucasus After Disintegration of Soviet Union (Historical-Legal Analysis)

Abstract

This research analyses separatist entities-unrecognized republics in South Caucasus and their historical-legal status which emerged after the disintegration of the Soviet Union. Especially Nagorno- Karabakh, South Osetia and Abkhazya are regions which has separatist entities after disintegration of Soviet Union. All sides, policy makers and scholars generally try to find ways to solve problems about separatist entities and unrecognized republics in south Caucasus. At first, theoretical investigations and its results of unrecognized state conception in the international system and academic literature have been reflected. Historical-legal status of the South Caucasian unrecognized republics has been analysed on the basis of the 1936 and 1977th Soviet Constitutions. Also their autonomy and separatism stages have been investigated in the frame of historical time – Soviet period and Soviet continuation. At the same time, the essence of the “Geneva Law”, the “Helsinki Act” in the system of international relations was revealed and studied in the context of the unrecognized republics formed in the South Caucasus. At the end of the investigation concluded that unrecognized republics in South Caucasus are illegal and have no status in international arena.

Key words: The Soviet Union, South Caucasus, separatist entities, so called “Abkhazia Republic”, so called “South Ossetia Republic”, so called “Nagorno-Karabakh Republic”

Introduction

At the end of the twentieth century, with the collapse of the Soviet Union and the disappearance of the bipolar international system, instability and regional conflicts arose in many regions. Thus, the collapse of the Soviet Union led to the rise of political movements around the world, which led to ethnic conflicts in many newly independent countries. In the words of R. Ploamr in 1793: "The war of the state is over, the war of the peoples begins." (Tagiev, 2012, p.339).

The South Caucasus region is one of the regions marked by ethnic conflicts and confrontations following the collapse of the Soviet Union. In fact, this was a deliberate tactic of the Soviet government. By creating national conflicts in the regions, it was nothing but an obstacle to the "life of the

peoples without the Soviets." Thus, after the independence of Azerbaijan and Georgia, there was the Nagorno-Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia - another country in the South Caucasus, which was distinguished by the idea of independence and statehood. Shortly afterwards, a similar problem arose between Georgia and two ethnic groups within its territory - Abkhazians and Ossetians. The conflicts in Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh, which took place in the South Caucasus and now have a frozen status, also resulted in the emergence of separatist regimes. Thus, Abkhazia and South Ossetia declared their independence from Georgia, on the other hand, Nagorno-Karabakh declared the independence of the so-called "Nagorno-Karabakh Republic". It should be noted that despite the current declaration of independence of all three separatist regimes, they have the status of de facto functioning but unrecognized states. It should be noted that all three separatist organizations are supported by Russia in one form or another.

The concept of "unrecognized state" in the academic literature

In academic literature unrecognized states are referred to by various terms: "de facto states", "unrecognized states", "quasi states", and "pseudo-states" (Kolsto, 2006, p. 723). All of these terminologies are possible to be used when defining the states that are declared their independence but haven't been recognized yet. Generally these so called states controls the territories that they claim on, established acting state and governmental institutions but not being recognized by international community exclude them from the club of the sovereign states. In fact, most of these unrecognized states never reach recognition (Kolsto, 2006, p.726). Besides, according to Österud, the unwritten rules of international relations formatted in the post-World War II period strictly restrict the establishment of new states (Öyvind, 1997).

Unrecognized states have been part of international political reality for many decades, despite a lack of formal recognition and integration into the international community (Reijn, 2009, p.32). Since the unrecognized quasi states have no status in international arena, they don't have right to be a member of any international organizations and don't own any diplomatic missions. S.Pegg, a lead researcher on de facto states, in his theoretical discussion of de facto states (Pegg, 1998a, p.1-2).

In addition to that, Scot Pegg by classifying the respond of international community(IC) on unrecognized quasi-states divides them into three ways: through using sanctions and embargos opposes them; ignores and doesn't deal with them; and provides very limited acknowledgment of their presence (Pegg, 1998b, p.5).

In International law the conceptualization of the sovereign state is determined in the Montevideo Convention on the Right and Duties of the State. According to this Convention, an entity may be considered as a

sovereign state if it poses the following criteria: a permanent population; a defined territory; a government; and a capacity to enter into relations with the other states 28. In fact, most of unrecognized states owns the first three criteria but is not capable to enter into relations with other state since none of these states recognized her as a sovereign entity. Scott Pegg argued that regardless of the effectiveness of the unrecognized quasi states, they should be accepted as illegitimate (Pegg, 1998b, p.5).

Unrecognized states - comparative analysis

In academic literature the most effective and the most cited investigation on unrecognized state is considered "*International Society and the De Facto State*" which published in 1998 by Scott Pegg. S. Pegg gave a theoretical framework of unrecognized state and used for the first time "de facto state" term. S.Pegg defines de facto state as a secessionist entity that receives popular support and has achieved sufficient capacity to provide governmental services to a given population in a defined territorial area, over which it maintains effective control for an extended period of time. Pegg also examines de facto state's impact on international society and international law and chose Northern Cyprus, Eritrea, Tamil Elam and Somaliland as cases (Pegg, 1998a, p.1-25).

Charles King used "statelike entity" term for defining unrecognized state. King defines unrecognized state as a political unit which has a population and a government exercising sovereign control over some piece of territory – but lack of international recognition (King, 2001, p.25). King analyses Post-Soviet territorial separatist countires of the 1990s have become the state builders of the early 2000s. These defacto countries can create armed forces, control their own territories, educate their children and maintain their local economies. King argues that the products of the wars of the Soviet succession are not only frozen conflicts, but also succesful examples of making states by making war (King, 2001).

Pal Kolsto introduced for the first time "quasi state" term for defining unrecognized state. Kolsto defines quasi state that their existence is not supported by international recognition, they must be sustained by something else (Kolsto, 2006, p.723). Kolsto analyses circumstances sustaining viability factors of unrecognized quasi states. They are sympolic nation building, the waekness of parent state, militarization of society, support from an external patron and lack of involvment on the part of the international community (Kolsto, 2006, p.729).

Pal Kolsto in his joint research with Helge Blakkisrud focused on South Caucasian three quasi states - Abkhasia, South Ossetia and Nagorno Karabakh (Kolsto, 2008). In this investigation authors also used "quasi state" term for defining unrecognized states.

Robert Jackson devolops the term "quasi-state" which used by Kolsto to conceptualize unrecognized states (Jackson, 1990, p.21). Jackson argues that quasi states are primarily judicial. They are still far from complete and empirical statehood in large measure still remains to be built (Jackson, 1990).

Vladimir Kolossov and John O'Loughlin used "pseudo- state" term and give the classification of pseudo states. Authors labelled first category as "institutionalised" pseudo-states, those units that have declared sovereignty, have all necessary attributes of a "normal" state, and are in full control of their territories but lack of recognition by international community (Kolossov ve O'Loughlin, 2016, p.5). Authors also distinguish four types of pseudo-states based on genesis and function. These include: self-identification of an area with a specific nationality; state that has come into being because of the collapse of an empire; areas lacking control as a result of civil war or foreign invasion; and pirate states based on criminal-terrorist activities (Kolossov ve O'Loughlin, 2016, p.6).

Caspersen in her investigation used the most common and easily understandable "unrecognized state" term (Caspersen, 2012). He gives comparative analysis of unrecognized states, assess the origin of unrecognized states and main factors of surviving of unrecognized states and future prospects of these states. Caspersen also examines sovereignty and statehood aspects of unrecognized states.

Generally there are some differences in the characteristic naming of unrecognized states in the investigation of researchers. Thus S.Pegg, Ch.King, V.Kolossov and J.O'Loughlin consider that the unrecognized states in the South Caucasus quite strong. They argue that this ability is crucial reason behind their survival. In contrast to that P. Kolsto, D. Lynch assess de facto states as failing. So D.Lynch argue that they have the institutional fixtures of statehood, but they are not able to provide their substances (Lynch, 2002, p.841). In addition to that P. Kolsto argue that their model tendency is weak economy and state structures (Kolsto, 2006, p.723).

The status of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh in the 1936 and 1977 USSR Constitutions

The Article 24 of the 1936 USSR Constitution declared the Nagorno-Karabakh Autonomous SSR an integral part of the Azerbaijan SSR. Although its status was determined by the Soviet Constitution of 1936, all other legal provisions were included in the new Constitution of the Azerbaijan SSR adopted in 1937 (Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası, 1937). The 1937 Constitution of the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan affirmed the status of Nagorno-Karabakh as an Autonomous Region; defined state bodies and departments, election methods, rules of representation, their powers and rules of operation, government structure and their relations with other state bodies (Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası, 1937 section VII).

The 1977 Constitution, unlike the 1936 Constitution, defined Nagorno-Karabakh not as an Autonomous Republic, but as an Autonomous Region

(Nagorno-Karabakh Autonomous Region). According to Article 86, the Autonomous Regions are an integral part of the Union Republic. The law on the Autonomous Region was to be adopted by the Supreme Soviet of the Union Republic on the recommendation of the Council of People's Deputies of the Autonomous Region (The Constitution of USSR, 1977, Article 86). According to Article 87 of the Constitution, the Nagorno-Karabakh Autonomous Region was part of the Azerbaijan SSR (The Constitution of USSR, 1977, Article 87).

Articles 78 and 83 of the Constitution of the Azerbaijan SSR, adopted in 1978, stated that the Nagorno-Karabakh Autonomous Region was part of the Azerbaijan SSR. According to paragraph 8 of Article 72 of the Constitution, the leadership of the budget of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region belonged to the Azerbaijani SSR. Economic and social development plans of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region were included in the state economic and social development plans of the Azerbaijan SSR (Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası, 1978). In addition, according to Article 84, the law on the Nagorno-Karabakh Autonomous Region was adopted by the Supreme Soviet of the Azerbaijan SSR on the recommendation of the Council of People's Deputies of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region (Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası, 1978). According to Article 114, the definition and change of the borders and division of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region belonged to the Presidium of the Supreme Soviet of the Azerbaijan SSR. In addition, the Council of Ministers of the Azerbaijan SSR had the right to annul the decisions and orders of the Executive Committee of the Council of People's Deputies of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region.

The 1936 Constitution declared the Abkhazian Autonomous SSR and the South Ossetian Autonomous SSR to be part of the Georgian SSR. According to the 1977 Constitution, the Abkhazian Autonomous SSR is part of the Georgian SSR. Article 87 of the Constitution states that South Ossetia is an integral part of the Georgian SSR with the status of an Autonomous Region (The Constitution of USSR, 1977, Article 87).

In general, Article 78 of the 1977 USSR Constitution stated that the territory of the Union Republic could not be changed without its consent and that the borders between the Union Republics could be changed by ratification by the USSR with the mutual consent of the respective republic (The Constitution of USSR, 1977, Article 78). According to this article, the borders of allied states are their sovereign right and their territorial integrity must not be changed without their permission. Therefore, the territorial claims of the neighboring union states against the other union state and the act of arbitrary secession of the Autonomous Provinces were considered illegal. In addition, the provision of Article 79 that "each Union Republic shall determine the division of territories, regions, territories and districts and resolve other issues related to its administrative and territorial structure" (The Constitution of USSR, 1977, Article 79) also defines the position of the

Union Republic over the Autonomous Region. Thus, the Constitutions of the USSR of 1936 and 1977 established that the autonomous republic and the province are an integral part of the Union Republic and cannot be changed without its will.

The collapse of the Soviet Union and unrecognized states

The emergence of independent nation-states in the South Caucasus after the collapse of the Soviet Union has also raised some separatist issues. Thus, nationalist movements and ethnic conflicts have arisen in the vast region of the Caucasus and Central Asia. Most post-Soviet conflicts have been marked by separatist movements. Thus, a conflict arose between Azerbaijan and Armenia over the Nagorno-Karabakh Autonomous Republic, which is an integral part of Azerbaijan. Georgia, on the other hand, has a conflict within its borders between two minorities - first the Ossetians (South Ossetia Autonomous Region) and then the Abkhazians (Abkhazia Autonomous Region). At present, these conflicts have the status of frozen conflicts. These frozen conflicts in the post-Soviet space also resulted in the emergence of unrecognized states. (Irdam, 2012, p.1).

The main characteristic of separatism is the attempt of a certain province, national minority to separate from the existing state and establish an independent state on a certain territory (Hughes and Sasse, 2001, p.17). Thus, such separatist regimes in the post-Soviet space include the Transnistrian Republic of Moldova, the so-called Abkhazia and the so-called Republic of South Ossetia within the borders of Georgia, and the so-called Nagorno-Karabakh Republic within the borders of Azerbaijan.

The so-called "Republic of Abkhazia"

The historical roots of Abkhazia's independence go back to the Kingdom of Abkhazia, which was established in the VIII century. Abkhazia was annexed by Russia in 1864 after a long period of historical independence and dependence. After the October Revolution in Russia in 1917, the Soviet government was established in Abkhazia in 1921. In 1922, Abkhazia joined the Transcaucasian Soviet Socialist Federal Republic as a union republic. However, in 1931, Abkhazia again became an autonomous republic within the Georgian SSR (http://abhazya.org/wp/?page_id=292(accessed 23/01/2015)).

The policy of "openness" and "reconstruction" pursued by Gorbachev in the USSR in the 1980s led to the expansion of Abkhazian tendencies for independence and the further acceleration of the Abkhazian problem. On August 25, 1990, the Supreme Soviet of Abkhazia adopted the "Declaration of State Sovereignty of the Autonomous Soviet Socialist Republic of Abkhazia." The declaration declared Abkhazia a sovereign socialist republic, citing "the right to self-determination." At the same time, the declaration

stated that Abkhazia had the right to foreign relations, acquisition and withdrawal of citizenship, and the establishment of its own banking system and central bank, which no autonomous republic had (<http://www.kapba.de/StateDeclaration.html> (accessed 12/02/2015)).

In 1992, the Georgian government announced the repeal of the 1978 Soviet Constitution and the entry into force of the 1921 Georgian Constitution. Thus, the last legal document regulating the relations between the two parties disappeared. At the same time, the Abkhazian parliament repealed the 1978 Constitution, which recognized Abkhazia as part of Georgia, on July 23, 1992, emphasizing the right of the Abkhaz people to self-determination and sovereignty over their lands (http://abhazya.org/wp/?page_id=292 (accessed 23/01/2015)).

After Abkhazia declared its 1925 Constitution and declared independence, Georgia invaded Abkhazia on August 14, 1992, sparking a war. The 13-month confrontation between the parties ended in September 1993 with the withdrawal of Georgian troops from Abkhazia (http://abhazya.org/wp/?page_id=292 (accessed 23/01/2015)).

With the transfer of the issue to the UN, the parties began talks in Geneva in December 1993, signed a protocol on December 1, 1993, and a final agreement on January 13, 1994. The United Nations Georgian Oversight Board (UNOMIG) has been deployed to Sukhumi to maintain peace in the region (Reijn, 2009). At the same time, under pressure from Russia, ceasefire talks were held first in Moscow and then in Sochi, and on May 15, 1994, a ceasefire agreement was signed between Abkhazia and Georgia. This agreement agreed to withdraw Georgian military forces from Abkhazia, disarm the parties and establish a legitimate Sukhumi government, and set up a tripartite commission to oversee the process (<http://www.pro-abkhazia.eu/15.Mayis.1994.Moskova.Antlasmasi.html> (accessed 12/02/2015)). Russia has played an important role in the region as a guarantor of this agreement.

A referendum on independence was held in Abkhazia on October 3, 1999, with 87.6% of the 219,534 people (58.5% of the total population) participating in the referendum. As a result of the vote, 97.7% of voters expressed their consent to independence and the adoption of the Constitution of November 26, 1994. Following this referendum, on October 12, 1999, the "Republic of Abkhazia" officially declared its independence.

In 2006, Georgia recaptured the Kodori Valley, one of Abkhazia's strategic territories, further exacerbating tensions in Abkhazia. However, two years later, in the 2008 Russian-Georgian war, Georgia lost the Kodori Valley again. In this war, one of the most important events of the period, Russia recognized the independence of Abkhazia. After Russia, Venezuela and Nicaragua also recognized Abkhazia's independence in 2009. In addition, the independence of "Abkhazia" was recognized by other unrecognized states such as "Nagorno-Karabakh", "South Ossetia" and "Transnistria" and

cooperation was established (http://abhazya.org/wp/?page_id=292(accessed 23/01/2015)). However, although the independence of Abkhazia is recognized by several states, it still has the status of a state not recognized by the international community.

Given some factual indicators, it can be said that Abkhazia has the ability to establish relations with a limited number of countries, especially those that recognize its independence and agree with Russia on global issues. In addition, Abkhazia has special representatives in 12 countries (<http://mfaapsny.org/en/> (accessed 26/01/2015)).

The so-called "Republic of South Ossetia"

South Ossetia's connection with Georgia began in the middle of the 19th century with the Russian occupation of the region. Thus, Tsarist Russia declared South Ossetia the property of Georgian feudal lords (Tavkul, 2002,p.77-78) After the October Revolution in Russia in 1917, the Soviet government was established in Georgia in 1921 (Yapıcı, 2007, p.73), and South Ossetia was annexed to the Georgian Soviet Socialist Republic in 1922 with the status of an autonomous region (Blakkisrud ve Kolsto, 2008, p.6).

South Ossetia was the first region to demand secession from the Georgian government due to the fact that the majority of the population is Ossetian and has strong ties with Russia-linked North Ossetia. The "United Ossetia Plan" aimed at uniting the Ossetians living in the south and north, which is the main goal of Ossetian nationalism, is one of the main goals of this separatist movement (Ağacan, 2004, p.42-43).

The policy of "glasnost" announced in the recent period of the USSR encouraged mass marches and demonstrations compared to the previous period. Thus, the current situation and conditions have laid the groundwork for ethnic movements in South Ossetia (Arslanlı and Veliyev, 2011, p.243). The first step in the beginning of the Georgian-Ossetian conflict was the adoption in November 1988 of a law on the strengthening of the Georgian language in South Ossetia. Thus, on November 23, 1989, clashes broke out between Georgians and Ossetians in the capital, Tskhinvali. Georgia's first president, Gamsakhurdia, has begun cracking down on separatist movements. The Georgian Supreme Soviet passed a resolution on June 20, 1990, restricting the political autonomy of South Ossetia.

The problem of South Ossetia was one of the main problems in Georgian politics in the first years of independence after the collapse of the USSR. The situation in Georgia after the Cold War had a great influence on the emergence of the South Ossetian problem. Thus, Georgia, which declared its independence with the collapse of the USSR, was in a position of serious political turmoil and mass nationalist movements at that time.

South Ossetia On September 20, 1990, it declared itself the Democratic Republic of South Ossetia, not the Autonomous Republic of South Ossetia (Shevchuk, 2015). The Supreme Soviet of Georgia declared that it did not recognize these options, and that the newly formed "Republic of South Ossetia" was anti-Georgian and unconstitutional (Şen, 2008, p.41). The Georgian-Ossetian conflict, which has intensified since then, lasted until the spring of 1992. Although a ceasefire agreement was signed on May 29, 1992 at the initiative of Russia, the conflict was not fully resolved (Blakkisrud and Kolsto, 2006, p.11). In the same year, South Ossetia held a referendum on independence. In 1993, the Constitution reflecting South Ossetia as an independent state was adopted (The Constitution of USSR, 1936, Article 92). From this period, state building began to be established.

Saakashvili, who came to power in Georgia after the "Golden Rose" revolution, was in favor of a complete solution to the problem and ensuring Georgia's territorial integrity. At the same time, South Ossetia held a new independence referendum and presidential election in 2006. In the referendum, 99.88% of the population of South Ossetia voted for independence (Bozkurt, 2008, p.6).

The South Ossetian leader's expectation of support from Russia and the Georgian side's response to the tough stance caused the tense relations between the two sides to explode at one point. Thus, as a result of Georgia's military intervention in the region in August 2008 and Russia's defense of "South Ossetia", the Russian-Georgian war soon broke out. After the so-called "Five-Day War", Russia recognized the independence of "Abkhazia" and "South Ossetia". However, the independence of "South Ossetia" is still not recognized by the international community (Blakkisrud and Kolsto, 2006, p.283).

As in Abkhazia, South Ossetia is trying to build relations with other countries. Russia has an embassy in South Ossetia and South Ossetia in Russia. Russia's patronage in South Ossetia is more pronounced than in Abkhazia and the Transnistrian Republic of Moldova. Russia is the main trade and investment partner of South Ossetia, and as in Abkhazia, the Russian ruble is the official currency (Toomla, 2013, p.61). According to the International Crisis Group, investment and foreign trade in South Ossetia are almost non-existent. The main reasons for this are the unstable situation, lack of legal regulation and high level of corruption (<http://www.crisisgroup.org/-/media/files/europe/205%20south%20ossetia%20%20the%20burden%20of%20recognition.ashx>).

The so-called "Nagorno-Karabakh Republic"

Karabakh was part of Tsarist Russia in the 19th century. During this period, as a result of Tsarist Russia's resettlement policy, the Armenians who were deported to northern Azerbaijan, including Karabakh, soon began an open struggle for the realization of the idea of a "Greater Armenia" on Azerbaijani soil. The Soviet government was established in Azerbaijan. After the

establishment of the Soviet government in Azerbaijan, by the decision of the Soviet leadership, Nagorno-Karabakh was given the status of an autonomous region within the Azerbaijan Soviet Socialist Republic on July 7, 1923, and the Nagorno-Karabakh Autonomous Region was established (Mahmudov and Şükürov, 2005, p.53).

With the coming to power of M. Gorbachev in the USSR in 1985, Armenian separatists became active again. After the implementation of the policy of "reconstruction" and "openness" in the Soviet Union by M. Gorbachev, new conditions were created that allowed the Armenians to openly express their desire to annex Nagorno-Karabakh to Armenia - their territorial claims against Azerbaijan (Niall, 1990, p.657). In 1985-1987, there was an increase in Armenian protests against the Nagorno-Karabakh Republic (Niall, 1990, p.657). In late 1987 and early 1988, numerous meetings were held in Moscow between representatives of the Nagorno-Karabakh Republic and high-ranking officials on the status of the autonomous region (Niall, 1990, p.657-658). Beginning in early 1988, Armenian protests against Nagorno-Karabakh became more aggressive. Beginning in February of that year, a wave of rallies by separatists and Armenian nationalists began in Yerevan and Khankendi. At the end of February, premeditated assassinations were carried out in Sumgayit, the largest industrial city in Azerbaijan, with the participation of Armenian special services.

With the collapse of the USSR in 1991, new geopolitical conditions emerged in the former Soviet Union. Armenian separatists of Nagorno-Karabakh also took advantage of the situation and continued their political organization (Mahmudov and Şükürov, 2002, p.91). Thus, on September 2, 1991, the Karabakh Soviet declared the independence of the so-called "Nagorno-Karabakh Republic" over the territory of the former Nagorno-Karabakh (Cornell, 1999, p.26). On December 10, 1991, a referendum was held to determine the status of the region only in the territories dominated by the Armenians of Nagorno-Karabakh. As expected, Armenians voted for the independence of the so-called "Nagorno-Karabakh Republic" (http://www.crisisgroup.org/~media/files/europe/166_nagorno_karabakh_v_iewing_the_conflict_from_the_ground.pdf (accessed 13/02/2015)).

However, in fact, no independent state has established diplomatic relations with this unrecognized republic. To date, no international organization has recognized the so-called "Nagorno-Karabakh Republic" and thus has not accepted joint cooperation. Even Armenia itself has not recognized the independence of Nagorno-Karabakh in the system of international relations. Nevertheless, the so-called "Nagorno-Karabakh Republic" has a permanent representation in seven countries that have paid very little attention to its existence. Diplomatic relations of the so-called "Nagorno-Karabakh Republic" are limited to cooperation with other so-called "quasi-states" such

as Abkhazia, South Ossetia and Transnistria. The negligence and embargo imposed on the so-called "Nagorno-Karabakh Republic" have a negative impact on economic development. The main financial support is provided by the Republic of Armenia and the Armenian Diaspora abroad (King, 2001, p.543). In fact, diplomatic isolation prevents it from receiving foreign aid for development. As a result of the war, the region's pre-war industrial infrastructure and agricultural system were destroyed and not yet fully restored. Due to the blockade and its lack of legal status, it is impossible to make large foreign investments in the region. Foreign companies are reluctant to invest in the so-called "Nagorno-Karabakh Republic" because the agreements that can be signed for investment do not constitute an international obligation (Dedeyev et.al. 2014, p.290).

In the system of international relations, the picture is completely different. It is known that humanitarian law, being an integral part of international law, is based on humanistic principles and protects the rights of the individual in times of war. Based on the Geneva Concept of 1949 - the law of Geneva - the law of armed conflict - is a humanitarian law, which in its own right protects the rights of those who do not participate in armed conflicts and those who participate and are victims.

Unlike the Hague law of 1899, the law of Geneva reflects the full interests of the victims of war and does not give any state a privilege in violating the rights of war victims. If we take into account that the Armenian occupiers violated the rights of about 1,000,000 refugees and internally displaced persons as a result of the occupation policy in Nagorno-Karabakh and 7 surrounding regions. According to the 1954 Hague Convention, the protocol on the protection of cultural values, the prohibition and restriction of certain types of weapons was violated by all three separate states, especially Armenians preferred terrorism, and "vandalism" was applied to Azerbaijani culture.

In 2000, at the initiative of UNESCO, it was declared the Year of Culture of Peace. The Republic of Azerbaijan is one of the first countries to sign the Manifesto of Peace. However, despite Azerbaijan's numerous proposals for coexistence, the Armenian government continues to torture people taken hostage by those who have not reconciled with coexistence and have not given up their aggressive policies.

Finally, the principle of inviolability of borders, adopted by the Helsinki Peace Treaty in 1975, as well as four UN resolutions on bathing in the occupied territories, have not been implemented. In general, these separate states operate illegally in both the Soviet system and the system of international relations.

Conclusion

As a result, unrecognized states in the system of international relations are illegal. Although they have in fact declared their independence, their

presence in the international community attracts very little attention, and the attitude of the international community towards these states is reflected in the non-recognition of their declaration of independence, as well as the policy of international isolation against them. In addition, the third factor behind the existence of unrecognized states, the patronage factor, highlights the fact that these states are not fully independent, and that their separatist nature means that they have no prospect of official recognition by the international community as a fully independent state in the future.

The so-called "Republic of Abkhazia", the so-called "Republic of South Ossetia" and the so-called "Nagorno-Karabakh Republic", the unrecognized republics of the South Caucasus, also faced a common attitude towards separatist states that were not recognized by the international community. Thus, the so-called "Nagorno-Karabakh Republic" has not yet been officially recognized by any state. The independence of Abkhazia and South Ossetia has not yet been officially recognized by the international community, with the exception of a few states. At the same time, a policy of isolation is being pursued against them at the international level, and they are being targeted in any field - political, economic, military, etc. There is no cooperation in these areas. Their existence is maintained only by the patronizing states. Thus, the so-called "Abkhazia" and "South Ossetia" republics are receiving comprehensive assistance from Russia, which is a supporter of the state, and the so-called "Nagorno-Karabakh Republic" from Armenia.

In general, the unrecognized republics of the South Caucasus have no prospects for future recognition in the international community. The main reasons for this, as mentioned above, are their separatist nature and lack of independence. Thus, the declaration of independence of Georgia by "Abkhazia" and "South Ossetia" in violation of the principle of territorial integrity of Georgia was violated by the international community and their independence was not officially recognized.

The so-called "Nagorno-Karabakh Republic" is essentially a separatist occupation regime. This regime, as in other similar regimes, relies on military forces created and armed with the help of Armenia. In addition, while this regime calls itself the "Nagorno-Karabakh Republic", it is in fact occupying a large part of the historical lands of Karabakh, ie the territories of Azerbaijan not included in Nagorno-Karabakh (Yakupov and Şükürov, 2005, p.97).

If we take into account that there are more than 3,000 nations on earth, and these nations live in about 200 countries. If all nations are given independence for a moment, the whole world will be in chaos and harmony will be disrupted. Thus, the unrecognized republics in the South Caucasus are defined as unrecognized quasi-states because they do not meet the criteria required for sovereign states in accordance with the accepted norms

of international law. In addition, these "quasi-states" are unable to decide on the future without the involvement of external factors.

References

- Ağacan.K (2004). "Saakaşvili'nin Güney Osetya Operasyonu: Bir Hipotezin Tezi", Stratejik Analiz, Cilt:5, Sayı:54, Ekim 2004.
- Araz Aslanlı, Cavid Veliyev. "Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadileler ve Enerji", Berikan yayınları, İstanbul, 2011.
- Aslanlı, A. & Veliyev, C. (2011) "Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadileler ve Enerji", Berikan yayınları, İstanbul
- Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası, Bakı 1937.
- Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası, Bakı 1978.
- Blakkisrud , H. and Kolsto. P (2008). "Living with Non-recognition: State and Nation building in South Caucasian Quasi-states", Europe-Asia Studies, Vol: 60(3), 2008.
- Bozkurt. , S.G. (2008). "Gürcistan'daki Etnik Çatışmalar Karşısında Türkiye ve Rusya'nın Tutumu", Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 19, Güz 2008.
- Caspersen. N. (2012). *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, UK: Polity Press, 2012.
- Charles H. Fairbanks. C.H. (2002). "Weak States and Private Armies", *Beyond State Crisis?: Post-Colonial Africa and Post-Soviet Eurasia in comparative perspective*, Ed. by. M.Beissinger and M. Crawford Young, USA: Woodrow Wilson Center Press, 2002.
- Cornell. S.E. (1999). "The Nagorno-Karabakh Conflict", Report No.46, Department of East European Studies, Uppsala University, 1999.
- Dədəyev, B., Mahmudlu, C. Şamxal Əbilov, Ş. (2014). "Qarabağ 99 sualda", Bakı, 2014.
- Əlikram Tağıyev, Fəlsəfə, Dərslik, Bakı 2012, 382 s.
- http://abhazya.org/wp/?page_id=292(accessed 23/01/2015)
- <http://www.pro-abkhazia.eu/15.Mayis.1994.Moskova.Antlasmasi.html> (accessed 12/02/2015)
- <http://www.kapba.de/StateDeclaration.html> (accessed 12/02/2015).
- <http://www.ilsa.org/jessup/jessup15/Montevideo%20Convention.pdf> (accessed 05/12/2014)
- Hughes, J. Gwendolyn Sasse. G. (2001). "Comparing Regional and Ethnic Conflicts in Post-Soviet Transition States: An Institutional Approach", ECPR Joint Sessions, Grenoble, Workshop 2, 7-11 April 2001.
- <http://mfaapsny.org/en/> (accessed 26/01/2015) Ministry of Foreign Affairs Republic of Abkhazia
- [http://www.crisisgroup.org/~media/files/europe/205%20south%20ossetia%200%20the%20burden%20of%20recognition.ashx](http://www.crisisgroup.org/~/media/files/europe/205%20south%20ossetia%200%20the%20burden%20of%20recognition.ashx) (accessed 26/01/2015)
- International Crisis Group, "South Ossetia: The Burden of Recognition", Report No 205, 7 June 2010.

- http://www.crisisgroup.org/~media/files/europe/166_nagorno_karabakh_viewing_the_conflict_from_the_ground.pdf (accessed 13/02/2015)
International Crisis Group, Nagorno-Karabakh: Viewing The Conflict From The Ground, Europe Report No 166, 14 September 2005.
- Irdam. E. (2012). *“De Facto Independent States in the Post-Soviet Territory: A Comparative Study of Transnistria and South Ossetia”*, European Consortium for Political Research(ECPR), Graduate Student Conference, 2012.
- Jackson. R. (1990). *“Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World”*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- King, C. (2001). *“The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia's Unrecognized States”*, *World Politics* 53.
- Kolossov V. and O'Loughlin. J. (2009). *“Pseudo-states as harbingers of a post-moderngeopolitics: The example of the Trans-Dniester Moldovan Republic (TMR)”*, ed. by David Newman, *“Boundaries, Territory and Postmodernity”*, London: Frank Cass, 1999. — 39
- Kolsto. P. (2006). *“The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States”*, *Journal of Peace Research*, Vol. 43, No. 6, Nov.
- Lynch. D. (2001). *“Managing separatist states: a Eurasian case study”*, Institute for Security Studies, Western European Union, Occasional Papers No 32, November 2001.
- Lynch. D. (2002). *“Separatist States and Post Soviet Conflicts”*, *International Affairs* 78(4), 2002.
- Mahmudov, Y. & Şükürov, K. (2002) *“Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər”*, p.91
- Niall M F. (1990). *“A Conflict Analysis of the Armenian-Azerbaijani Dispute”*, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 34, No. 4, December 1990.
- Öyvind.Ö. (1997). *“The Narrow Gate: Entry to the Club of Sovereign States”*, *Review of International Studies*, Vol. 23 (2)
- Pegg. S. (1998a). *“De Facto States in the International System”*, Institute of International Relations of the University of British Columbia, Working Paper No. 21.
- Pegg. S. (1998b) *“International Society and the De Facto State”*, Aldershot, UK: Ashgate, 1998.
- Reijn. R. (2009). *“An analysis of the effectiveness of state function in de facto states”*, International School of Humanities and Social Sciences, Conflict Resolution and Governance, Master's Thesis, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, the Netherlands, September 2009.
- Şen. L. (2008). *“Soğuk Savaş Sonrası Türkiyenin Güney Kafkasya politikası”*, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Ankara 2008.

- Shevchuk, Z. (2015). "Georgian conflicts – South Ossetia"
<http://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/MVZ208/um/43679852/?lang=en>
(accessed 12/02/2015)
- Tavkul. U. (2002). "Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya", İstanbul, Ötüken Yayınları, 2002.
- The Constitution of Union of Soviet Socialist Republics, 1936, Article 17
The Constitution of Union of Soviet Socialist Republics, 1936, Article 89
The Constitution of Union of Soviet Socialist Republics, 1977, Article 86
The Constitution of Union of Soviet Socialist Republics, 1977, Article 87
The Constitution of Union of Soviet Socialist Republics, 1977, Article 85
The Constitution of Union of Soviet Socialist Republics, 1977, Article 78
The Constitution of Union of Soviet Socialist Republics, 1977, Article 79
- Toomla. R. (2013). "De facto states in the international system: Conditions for (in-)formal engagement", Doctor Dissertation, Institute of Government and Politics, University of Tartu, Estonia.
- Yaqub M., Şükürov.K (2005). "Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər", Baku Yapıcı, M.İ. (2007). "Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya", Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA), Cilt:2, Sayı:3, USAK Yayınları, 2007.
- Yılmaz R., İsmayılov E. (2011), "Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu", Bilgesam, Rapor : № 37, İstanbul.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (5): 3456/3478

**Revising Iranian Nationalist Historiography and Shaping a New
Intellectual Field**

Iran Milliyetçi Tarihyazımının Gözeden Geçirilmesi ve Yeni
Entelektüel Alanın Oluşumu

Naseraddin ALIZADEH

Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

**Faculty Member, Karabük University, EASF, Department of International
Relations**

alizadeh@karabuk.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-0724-7394

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 30.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 25.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 21.11.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Alızadeh, N . (2020). Revising Iranian Nationalist Historiography and Shaping a New Intellectual Field . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3456-3478 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/788062>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Iran Milliyetçi Tarihyazımının Gözden Geçirilmesi ve Yeni Entelektüel Alanın Oluşumu

Öz

Tarihyazımı geçmişteki olaylarla ilgili anlatılarımız ve yorumlarımızdır. Olaylara olan bakışımız zamanla değiştiği gibi geçmişle ilgili düşüncelerimiz de değişebilir. Dolayısıyla, geçmişle ilgili anlatılarımızı ve yorumlarımızı sürekli gözden geçirip güncellemeliyiz. Oysa, tarihi gözden geçirmek salt bilimsel bir uğraş değildir; tersine toplumsal kimliğin ve siyasi düzenin oluşumunda ve sürdürülmesindeki öneminden dolayı tarihin gözden geçirilmesi oturmuş düzenin sert tepkilerine neden olabilir. Bu çalışmada İran'ın milliyetçi/ulusal tarihyazımının revizyonist araştırmacılarca eleştirilen yönleri incelenmiştir. Bu amaçla, ilk aşamada 'tarihyazımında revizyonizm' bir kavram olarak açıklanmış ve ardından, revizyonizmin resmî ulusal tarihlerin paradigmalarına yönelik oluşturabileceği zorluklar ele alınmıştır. Sonraki aşamada ise Aryanist Oryantalizm, geç Kaçar dönemindeki sosyopolitik değişimler ve Pehlevi Krallığının kuruluşu gibi gelişmeler etkisinde oluşan İran milliyetçi tarihyazımının başlıca dayanakları tartışılmıştır. Ayrıca, İran ulusal tarihinin revizyonist araştırmacılarca eleştirilen en önemli yönleri de irdelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, ülke içindeki İslamcı ve ülke dışındaki seküler araştırmacıların bir bölümü arasında kurulan ağlar sonucu iki revizyonist grup oluşmuştur. Söz konusu grup-İçi ağlar yeni bir entelektüel alanın oluşumunu olumlu etkileyebilir, ancak bir yandan gruplar-arası ve öte yandan revizyonistler ile milliyetçi tarihyazımının savunucuları arasında düşünsel tartışmaların gerçekleşmemesi bunun karşısında engel oluşturmaktadır. Bu eksikliklere karşın, revizyonistlerin çalışmaları Aryan miti, 'eski' İran milleti, milli kimliği ve toprakları anlayışını ve ulusal tarihin kapsama-dışlama siyasetlerini eleştirerek ulusal tarihyazımını sarsmayı başarmıştır. Ulusal tarihyazımına yönelik bu eleştiriler kendiliğinden paradigma değişimiyle sonuçlanmayabilir. Bunun temelindeki nedenler, Kuhn'in de vurguladığı gibi, paradigma değişiminin salt yanlışlama yöntemiyle gerçekleşmemesi ve oturmuş düzenin temellerini oluşturan baskın paradigmanın eleştirilere karşı direnç göstermesidir. Oysa, İran örneğinde görüldüğü gibi ulusal tarihyazımının eleştirisi onun kollayıcısı olan ulus-devletin de karşılaştığı zorlukları göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Revizyonizm, Milliyetçi Tarihyazımı, Aryan Miti, Süreklilik, Özgünlük, İran.

Revising Iranian Nationalist Historiography and Shaping a New Intellectual Field

Abstract

Historiography is our narratives and interpretations about the past. As our views toward events change our beliefs about the past also transform over time. Hence, we need to regularly update and revise our narratives and interpretations about the past. Yet, revising history is not merely a scholarly occupation; rather it may cause severe reactions of the established system due to its vital role in the formation and continuity of social identities and political orders. This study analyses the main aspects of Iranian nationalist historiography criticized by revisionist scholars. To this end, in the first step, I discuss the concept of revisionism in historiography and its challenges to the established paradigms of official national histories. Then, I describe the main pillars of the nationalist historiography of Iran shaped under the influence of Aryanism and orientalism in the West, socio-political developments during the late Qajar era, and the foundation of the Pahlavi monarchy. Furthermore, I examine the main aspects of the nationalist historiography criticized or revised by revisionist scholars of Iran. The results of this study attest to the formation of networks among two groups of scholars: (a) those with Islamist tendencies inside of Iran and (b) secular scholars outside of Iran. While these networks and intra-group factions appear promising, a lack of serious inter-group debates among these scholars or between revisionists and proponents of the nationalist historiography produces the main obstacles to the formation of an intellectual field. Nevertheless, revisionist scholarly work has challenged nationalist historiography through criticizing or revising the Aryan myth, the claims as to the immortality/antiquity of the nation, national identity, the territory of Iran, and its time, space, inclusion, and exclusion policies. These critiques may fail to result in a shift in the national historiography in the short run. Paradigms resist anomalies and, as Kuhn also underlines, the sheer falsification mechanism hardly can lead to a shift in a dominant paradigm supported by a political regime. Nevertheless, the findings of this study suggest that criticism may attest to the arrival of new forces that defy nation-states as the patrons of the official national historiographies.

Keywords: Historical Revisionism, Nationalist Historiography, Aryan Myth, Continuity, Authenticity, Iran.

Introduction

The occurrence of intellectual lock-in and path dependency in the natural and social sciences reveal that to a degree all scholars are influenced by the institutional conditions, epistemological costs, and the 'spirit of the time', and in this regard, historians are no exception (Yalçıntaş, 2013). As time passes some truisms may be contradicted by new evidence or arguments. At this point, uncertainty around principles increases and change is often inevitable. Consequently, historians may begin to doubt prior consensus reached for explaining why and how some events took place in the past. These developments may require revising accepted narratives to suit new facts, methods, and theoretical frameworks. The history of historiography reveals that most of the 'truths' contributing to our perception of the past change over time. Accordingly, pioneering studies by curious researchers lead to discoveries that clarify historical events. By raising views contrary to the mainstream, these revisionist scholars challenge the established aspects, epistemology, and arguments of the traditional orthodoxies of history (Krasner, 2019; Foner, 2002; McPherson, 2003). As Tucker maintains, historiography is our narratives, interpretations, and beliefs about the past that transform over time. Therefore, he concludes that in a sense all historians are 'revisionists.' He sees historiography as a 'progressive and innovative discipline composed of various dynamic research programs precisely because it is capable of revising itself, constantly improving itself, expanding knowledge and becoming relevant in new historical contexts' (Tucker, 2008). McPherson who considers revision as the lifeblood of historical scholarship asserts that 'history is a continuing dialogue between the present and the past'. He challenges the existence of a 'single, eternal, and immutable "truth" about past events and their meaning'. McPherson defines revisionism as the unending adventure of historians to decipher the past, believing that it 'makes history vital and meaningful' so that without revisionist historians, we would be confined by stereotypes (McPherson, 2003: 5-6).

Revisionists challenge official explanations and reassess supposedly sacred assumptions (Schlesinger, 1986: 165). Petrović considers the revision of national history to be not merely a scholarly attempt to interpret the past, rather it defies 'something bigger, the "official" truth, a paradigm sanctioned by political authorities, guarded by legal decisions and maintained by the majority of allegedly opportunistic academics' (Petrović, 1989; Kopecek, 2008). Time and space are two main prerogatives of 'national history' for naturalizing the nation and the nation-state, representing them as legitimate, natural, and immemorial political organizations possessing natural historical territories separating them from 'others' (Hill et al., 2002). Therefore, nationalist historiography contributes to the formation of collective and historical memories; they are political uses of the past, strategies for remembrance, or tools of memory loss forging a shared collective

commemoration subsidized by the dominant groups in society (Lavabre, 2009; Hartog and Revel, 2001; Wang, 2008). In undermining the founding pillars of the official ideologies and interests of favored groups, historical revisionism may generate hostility from ruling factions, privileged oppositions, and ordinary people (Breuilly, 2007). Challenging the official truths intertwined with political power may result in severe reactions because revision can cause a crisis and shift in paradigm.

Kuhn, the historian of science, defines scientific paradigms as ‘universally recognized scientific achievements that, for a time, provide model problems and solutions for a community of practitioners’ (Kuhn, 1996). He highlights that in contrast to the sciences in which there tends to be a single reigning paradigm - apart from in times of paradigm shift - the social sciences are characterized by a ‘tradition of claims, counterclaims, and debates over fundamentals’ (Kuhn, 1972). Notwithstanding, there are ‘dominant paradigm(s)’ shaping the values or mentalities of scholars, insiders, ideological adherents, and other citizens. A shift occurs when revisionist ideas replace dominant paradigms. In contrast to Popper, who considered falsifiability the primary force of scientific change, Kuhn states that invariably dominant paradigms can survive in the face of anomalies (Popper, 1959). Nevertheless, some accumulated or significant anomalies may throw them into crisis (Kuhn, 1996). As Markwick argues this process eventually evolves into an intellectual battle between the supporters and proponents of the new and dominant paradigms, creating a ‘paradigm shift’. The new-born paradigm may bring to the discipline a different system of definitions, conceptions, and terminology (Markwick, 2001: 3-31). Apart from, Kuhn’s significant contributions to our understanding about the underlying reasons of paradigm resilience and shift, Foucault’s ideas on the connection between power and discourse is useful to figure out why some discourse resist changes. For instance, in his archaeological works, he explores ‘the “rules of formation” and “regimes of truth” by which scientific knowledge progresses and through which human beings understand themselves.’ Foucault in his genealogical works examines power and knowledge that ‘create the conditions for power to have particular truth effects’ (Välikangas and Seck, 2011).

Likewise, this study analyses the revisionism of the official nationalist historiography of Iran over the last three decades. To this end, I adopted a discourse analysis method to survey the scholarly works of the revisionists and post-nationalist scholars because their texts were produced in the wake of political, cultural, and social developments, and shaped by different domestic and global forces. These domestic forces include the foundation of the Islamic Republic of Iran, leading to revisions of Pahlavi national history, and the ever-growing reaction of marginalized sectors of society to official nationalist historiography. The global forces emerged out of

epistemological developments and intellectual movements across the world like postmodernism, deconstructionism, deconstructivism, poststructuralism, environmentalism, post-positivism, new waves of feminism, and new social movements. These not only facilitated the emergence of new generations of post-nationalist and revisionist scholars but also caused some of the proponents of the *status quo* to amend the national history in the hope of increasing its chance of survival.

This study categorized 31 Farsi, 67 English, and 6 Turkish research papers as a part of its revisionist historiography list.¹ This total 104 examined studies meet at least one of these two criteria: (a) they directly challenge the nationalist historiography of Iran, or (b) they provide arguments at odds with the main underlying pillars of nationalist historiography including its time, space, exclusion, and inclusion policies or its deterministic race-based methodology. In the following section, I will explain the key features and constituents of nationalist historiography in Iran. Then, I will introduce the emergence of historical revisionism in Iran and investigate if it contributed to the formation of a new 'intellectual field' in the area of Iranian studies. In the concluding section, I will categorise the foremost orthodox aspects revised by revisionists.

1. Nationalist Historiography in Iran

The disastrous wars of the early nineteenth century between the Qajar state and Russia and the subsequent loss of vast parts of the empire caused the first inklings of doubt over the root of both the 'backwardness' and glaring power gap between the Qajar Empire and the West. This anguished situation was accompanied by the prevalence of the Aryan myth in Europe. In the second half of the nineteenth century, orientalist Aryanists like Gobineau published books about the so-called pre-Islamic Aryan civilization of 'Persia', while Indian Parsi/Zoroastrian missionaries made contact with Qajar Iranian elites like prince Jalal al-Din Mirza, Kermani, and Akhunzadeh, who later became the pioneers of amateur racist history writing in Iran (Zia-Ebrahimi, 2011).

In the first quarter of the twentieth century, Qajar Iran witnessed severe political changes. In 1906, a system of constitutional monarchy was established, but after a period of turbulence, civil wars, and foreign interventions, the Majlis was closed in 1911. Many activists were killed, exiled, or fled the country prior to WWI, during which Qajar Iran territory was occupied by the Allied and Central Powers. This course of events birthed a new generation of activists refusing democratic models and

¹ In this study I use Farsi, Fars, and Iran instead of Persian, Persians and Persia because ordinary people as well as scholars use these terms to introduce the country's official language, ethnicity and country.

idealizing an authoritarian, racist, and centralist regime. Alongside the rivalry between Britain and the Soviets, their propaganda efforts heralded the foundation of the Pahlavi monarchy in Iran. Many activists who legitimized Reza Khan's rise to power later transformed into the ideologues of the Pahlavi regime, founding a new national identity based upon official historiography (Alizadeh, 2020). Consequently, from 1925 to 1979, the Pahlavis became the main patrons of nationalist historiography, establishing new institutes for its development and propagation (Marashi, 2008; Vejdani, 2015; Abdi, 2001).

Many scholars have recognized the policies of nationalist historiography which contributed to creating the modern nationalist Iranian identity (e.g., see (Matin-Asgari, 2012)). The time policy of nationalist historiography serves to depict over 2,500 years past for the Iranian 'nation' and 'nation-state', alongside an archaic foundation for Iranian identity. Moreover, it has a dual space policy: the first representing Iran as a nation-state with a territory accepted by international law, and the second claiming that lands once dominated by the most powerful 'Iranian kings' with the largest territories were actually lost Iranian lands. Nationalist historiography vaguely defines the nation's insiders and outsiders; in the process of characterizing 'Iranianness', it centralizes the Farsi language and Fars ethnicity and assumes Zoroastrianism to be the original national religion of Iran (Ringer, 2012: 267-277; Ringer, 2009: 549-560). However, depending on circumstances, nationalist historiography also tries to Persianize or Iranianize Islam, the Shia sect of Islam, and the Greek, Arab, Mongol, and Turkic dynasties, or describe them as evil, wild, or inferior (Vejdani, 2015; Zia-Ebrahimi, 2011; 2014; 2016). Indigenizing Islam or non-Persian dynasties with an assumed *aniranian* (non-Iranian) origin functioned as a balm for national humiliation, bringing them under a nationalist meta-narrative, and proving the Iranian's distinguished place in the history of civilizations and Islam. The nationalist historiography also claims a continuity of superior Iranian elements – e.g., Iranian kingdoms, the national spirit, the Iranian psyche, vazirs, poets, scholars, movements, wisdom, symbols, motifs, and art – across the pages of its history (Ram, 2000; Ahmadi, 2019).

This nationalist historiography overlooks what it considers to be Iran's pre-Aryan history and civilization, with some scholars, like Pirniya, determining its pre-Aryan inhabitants to be ugly and inferior (Pirniya, 1929:12-17). Furthermore, a nostalgia for a golden age of ancient 'pre-Islamic Iran' is another important feature of its nationalist historiography (Ram, 2000: 70). According to Chehabi the imagined pre-Islamic past which 'as European scholars had discovered, shared a common ancestry with European culture' served to bridge the huge gap between the Islamic reality and the desired European model (Chehabi, 1993: 223). It also arbitrarily exploited legendary histories like the *Shahnameh* as historical sources when required because, as

Lefkowitz maintains, in the study of the ancient era, when lacking sufficient documents historians can always utilize myths to fill the gaps in their narratives (Lefkowitz, 2009: 353-361). Mainstream historians generally sought a scapegoat to 'be blamed for the fall from heaven', holding Arabs, Islam, Mongols, and Turks responsible for Iran's perceived backwardness (Zia-Ebrahimi, 2011: 379). For instance, Ashtiyani believes that it was the barbaric 'yellow skinned' Arsacids (Ashkanids), Mongols, and Turks that caused Iran to lose its status in the civilized world (Ashtiyani, 1926: 17-18). The arbitrary and biased use of traditional and modern positivist methods alongside a problematic methodology and the abuse of history for political ends prevailed among the nationalist historians of Iran. The problem with this biased historical writing does not stem from the ideological tendencies of nationalist historians because revisionists may also possess ideological tendencies or at least belong to a social group; rather, it is related to the use and abuse of history for nationalist and often racist objectives.

2. The Emergence of Historical Revisionism in Iran

Prior to the 1990s, there were a handful of examples critiquing Iranian nationalist historiography. For example, Islamist figures like Motahhari and Shariati criticized disdain for the Islamic era and the glorification of pre-Islamic 'Iranian' or 'Aryan' dynasties. Shariati, an early advocate of Islamic political and social ideology, urges Iranians to abandon Western and pre-Islamic traditions and return to their 'true Shiite self'. He states that Iranians know nothing of the Sasanians, the Achaemenids, and even earlier civilizations, and do not find their roots in this 'distant past' (Shariati, 1978: 67; Abdi, 2001: 67). In addition to these Islamic reactions, the first significant revisionist books have been published since the late 1980s. Matin-Asgari argues that Vaziri's pioneering 1993 study, *Iran as an Imagined Nation*, was one of the first revisionist books to be largely overlooked or considered unwelcome by nationalist scholars (Matin-Asgari, 2012: 176; Vaziri, 1993).

The results of the study indicate that of the examined 31 academic revisionist pieces of research published in Iran, approximately 40 percent reveal the Islamist tendencies of the writers. Such writers reject the Aryanist framing of the orientalist and Pahlavi nationalist historians, presenting their own national history highlighting the role of Islamic culture in the historical 'continuity' of the nation and the 'distinguished' role of Iran in Islamic civilization. Instead, codes extracted from research published in English attest to the effect of new global approaches to history, like discussing the imagined nature of historical phenomena and communities, the rejection of positivist approaches, relativism, and feminism. About 35 per cent of this English-language research was published in compilation or conference books, suggesting the formation of academic and intellectual networks within this group of revisionist authors. Furthermore, most of these studies revise race-based approaches to the history of Iran, but the absence of the voices of marginalized groups - like non-Fars ethnics - in their

accounts imply at least some attempt to mend nationalist historiography to increase its chance of survival in the new academic sphere. The existence of networks between revisionist Iranian scholars and their non-Iranian counterparts in the West and revisionist researchers with Islamist inclinations in Iran heralds the first steps toward the formation of what Bourdieu term an 'intellectual field' (Bourdieu, 1969). However, the lack of serious scholarly debate forms the greatest obstacle to its realization. For instance, the findings of this study show that the examined Farsi research rarely cites, discusses, or challenges the examined English research, and vice versa. The existence, combination, and opposition of multiple forces can contribute to this process, nurturing the embryonic paradigm in Iranian historiography that has emerged since the 1990s. As the 'intellectual field' concept suggests, amongst these revisionist scholars there are hierarchical relations and uneven cultural, social, economic, and symbolic distributions of capital. The Islamist scholars organized around certain research centers like the Institution for Iranian Historical Studies and have access to these centers' archives and media. However, some of the scholars working in Europe and the USA have themselves organized around high-ranking journals, universities, and research centers, and possess access to main opposition media. These possibilities enhance their cultural, social, economic, and symbolic capital, enabling contact with a broader audience and institutes to propagate their ideas. Moreover, the discussed points recall Manhhien's ideas on the sociology of knowledge production. To him knowledge "is clearly rooted in and carried by the desire for power and recognition of particular social groups who want to make their interpretation of the world the universal one". Accordingly, he believes that intellectuals serve as the agents to formulate and "carry" the task of elaborating interpretations for their groups of origin or affiliation (Goldman, 1994).

3. Revised Aspects of Nationalist Historiography in Iran

The studies examined in this paper revise various aspects of the nationalist historiography of Iran that emerged in the Qajar era and became established during the Pahlavi monarchy. The main points criticized or revised by these studies can be categorized into five groups:

3.1. The Space Policy of Nationalist Historiography

Hill et al. (2002) state that national historiographies set forth claims about what can be defined as a nation-state's legitimate 'natural' territory and how it can operate. This 'space policy' serves to both 'naturalize' the present territory of the nation-state and legitimize its claims as to its historical borders. Kashani-Sabet (2000) demonstrates that the present territory of Iran and the quality of its related consciousness resulted out of the foreign interventions, territory losses, and regional uprisings that had been

perceived as challenges to the integrity of the country during the nineteenth and first half of twentieth centuries. Her emphasis on the role of different external and internal forces in shaping Iranian borders and their fluctuations challenge efforts to naturalize the territory of contemporary Iran as a nation-state. The most perplexing part of the space policy relates to the naturalizing of Iran's territory prior to the Safavid Empire or determining its borders. A nationalist stereotype claims that all of the lands captured by the Achaemenids or Sasanids in their thirst for power embody Iran and continued to be so even after Alexander, the Arabs, the Turks, and the Mongols conquered them. Some of the orientalist use the word 'Persia' to represent a geographic and sometimes political entity with vague borders, but when Iranians attempt to translate the word as 'Iran' its meaning becomes a puzzle. Investigating the evolution of the 'idea of Iran' rather than Iran, Gnoli (1989) provides some alternative suggestions: firstly, it was a religious and political name; secondly, its history - in the form of *Eran Shahr* - goes back to the third century; it was a name coined by the Sasanids for political and religious purposes. Therefore, Gnoli's study implies that '*Iranshahr*' and the later '*Iran*' were not natural phenomena, but instead were invented by Sasanian 'propaganda' for its imperial ends. Consequently, Gnoli discards about eight centuries of pre-Sasanian history - and more importantly the Achaemenid empire - which are situated at the heart of the nationalist historiography project (Matin-Asgari, 2012: 180-181). In the same way, Zia-Ebrahimi (2011: 461) states that *Eran Shahr* was the 'official appellation of the Sasanian empire' invented to meet their political objectives.

Exploring the historical texts Vaziri (1993: 66-81) determines that the word Iran mentioned within historical texts does not refer to a country, till orientalist charged the word with a political connotation for racial and colonial purposes. Discussing the evolution of terms like Iran, *keshvar* (country), *dowlat* (government), and *Mellat* (nation) during the late nineteenth century, Tavakoli-Targhi (1994) concludes that these terms underwent 'rearticulating', becoming absorbed with new meanings more in line with modern necessities: 'The '*Iranzamin*' of ancient texts is not a country with the same borders as today's Iran. Modern Iran came into being when nation-states appeared in the aftermath of European supremacy and the collapse of the Ottoman, Safavid, and Gurkani-Indian empires.'

The Shahnameh is one of the sources that nationalist historians present to suggest the continuity of Iran as a country. Davis asserts that there is a consensus among scholars that the legendary Iran of the *Shahnameh* was located in the north-east of contemporary Iran, while important eras like the Fars - the seat of two pre-Islamic dynasties - are not mentioned in this part. He maintains that the borders of this legendary Iran are unclear and while the capital of its main enemy, Turan, is mentioned in the poems, Ferdowsi does not name the capital of the legendary Iran. Davis shows that in the *Shahnameh* the geographical places mentioned after the arrival of

Alexander are limited to the south-east of today's Iran, and are in parts devoted to the Sasanians, with Mesopotamia functioning as the main part of an empire retaining ambiguous eastern borders (Davis, 2012: 38-39). Furthermore, Manafzadeh argues that the poems of the *Shahnameh* reveal that parts of today's Iran – for instance, Mazandaran and Zabol- were not part of the legendary Iran described within.²

3.2. Time Policy: Iran as an Ancient Nation

As previously discussed, it is widely accepted that nations and national identities are modern phenomena that co-emerged with the rise of the nation-state in late seventeenth-century Europe. In Iran, elites only became acquainted with these concepts on the eve of the twentieth century (Katouzian, 1995: 15-19). Despite this fact, the proponents of Iranian nationalist historiography believe that Iranians are an exception in world history in the sense that Iranian national identity stretches back over thousands of years. For instance, using mythical sources Yarshater tries to show that for millennia 'Iranians' have sustained 'a deep sense of national identity' (Yarshater, 1983: 411). As Hill et al. maintain such claims imply that nationalist history writing is not a purely academic or intellectual effort, instead reflecting the nationalistic climate of the age. For this reason, historiography at such a 'political and intellectual turning point served mainly to create a past for a new thing called the nation-state, to make this new thing old'. They conclude that this national historiography aims to 'naturalize the "nation" as a form of community and thereby naturalizes the nation-state as a political organization'. In so doing, national historiography intends to depict the nation and the nation-state as realities existent since time immemorial (Hill et al., 2002). For example, Matini, an Iranian nationalist scholar, states that 'in ancient Iran, Iranism (*Irangarayi*) went beyond mere national awareness and turned into the worshipping of Iran and a belief as to its superiority'. Accordingly, he concludes that the roots of Iranian nationalism likely emerged in the seventh century B.C.E., and in this respect, Iran is exceptional in world history (Matini, 1992). Likewise, Khaleqi-Motlaq, another Iranian nationalist scholar, maintains that his fellow ideologues who believe in Iranian superiority and the inferiority of Arabs and Turks are inheritors of an ancient Iranian nationalism (Khaleqi-Motlaq, 1994). Matin-Asgari discusses and challenges the nationalistic accounts of Yarshater, Matini, and Khaleqi-Motlaq who insist that the national and imperial conception of Iran and Iranian identity are the same phenomena. He also casts doubt on the theories considering 'all of Iran's

² Alireza Manafzadeh discusses the meaning of Iran and its historical territory in different conferences. For instance, see <https://bit.ly/34p8BFn> and <https://bit.ly/34scg5f>.

inhabitants at all times and without exception' to be Iranian (Matin-Asgari, 2012).

Revising Iran's nationalist history is intricately linked with debates about the shaping of and the features of nation-states and national identity. The examined studies reveal that scholars and authors with Islamist or anti-colonialist inclinations reject secular and archaic narratives of the Iranian nation and national identity as rendered by orientalists and secular Iranian nationalists, however, they assume a collective awareness of a sort of traditional national identity before the Qajar era. For instance, although Kachuyan links contemporary identity problems to the country's confrontation with the West and Russia, he also subscribes to a theory of a previous kind of shared religious identity among Iranians (Kachuyan, 2005). Believing in orientalists' and imperialist western countries' role in propagating racism in Muslim countries, Shahbazi rejects the existence of a racial kinship among Iranians and Europeans. Nevertheless, he ventures an assumed link between the name 'Iran' and the Sanskrit word 'Ariya' as evidence of the effect of Iran on the Indian subcontinent culture and the antiquity of the Iranian nation (Shahbazi, 1980). Other scholars adopting new epistemological methods have attempted to deconstruct the nationalist narratives claiming the existence in Iran of a shared ancient national history. For instance, recalling the 'subjective antiquity' paradox discussed by Anderson (2010), Boroujerdi (1998: 43-55) identifies the subjective beliefs of nationalist theory, and further, by utilizing 'invented tradition' concept coined by Hobsbawm (2012) suggests how nationalist claims regarding Iranian national identity conflict with the realities of the country. Moreover, Tavakoli-Targhi (1994: 611) argues that even during the Constitutional Revolution era (1906-1911) modern terms like *mellat* (nation) were unknown to Iranian activists. Similarly, Vaziri (1993: 63) maintains that 'the term Iran, as the name of the land, and the notion of Iranian national consciousness are by-products of twentieth-century ideas that have no historical affiliation in the way many nationalist Orientalists try to portray.' Finally, Ram (2010, 89-112) believes that the emphasis on ancient Iran during the Pahlavi era was a tactic to package 'modernizing-cum-westernizing reform as a recovery of the Iranian self rather than an alienation from it'. These many debates reveal that the revision of nationalist historiography calls into question the assumed natural archaic status and organic political manifestation of the Iranian nation, nation-state, and national identity.

3.3. The Aryan Myth

The Aryan race myth is one of the main pillars of Iranian nationalist and Aryanist orientalist historiography. As a racial-biological tool, the myth was originally used and abused by Aryanist orientalists and later by Iranian nationalists to reconstruct an Iranian past according to positivistic deterministic methods. Ram demonstrates that the Aryan myth was one of the more persistent hypotheses introduced into Iranian nationalist discourse

during the Qajar era, becoming one of the main pillars of official Pahlavi ideology, and surviving after the 1979 Islamic revolution. Even during the Islamic Republican era, Aryanist racial explanations can be traced in the works of Islamic scholars and official school textbooks (Ibid., 95-101). Despite its endurance, the results of this study suggest that the Aryan myth has been the most criticized aspect within Iranian nationalist historiography. Examining the philological and semantic evolution of the word *Ariya* from ancient Avesta and Achaemenid inscriptions up into the modern era, Zia-Ebrahimi states that this term was subject to drastic mutation. He discusses the historical anachronism resulting from the confusion between the word '*Ariya*' - an ethnonym used by a fairly restricted group of ancient people spread between northern India to the Iranian plateau - and the word '*Aryan*' - a modern racial category born in nineteenth-century Europe. Accordingly, such a distortion of ancient sources and the resulting malapropism 'stem from the fact that an existing term (*Ariya*) has been used to describe a modern idea (*Aryan*)' and this was subsequently exploited to amalgamate Indians, Iranians, and Europeans into a large racial cluster possessing assumed biological and psychological characteristics, otherwise known as the Aryan race (Zia-Ebrahimi, 2011: 461). Likewise, Ansari (2017) argues that the 'European rediscovery of Iran' is an excellent example of the manipulation of myth and history for political ends, creating a new grand narrative of Iranian historiography founded upon the Aryan myth. Besides, Eqtedari (1981) asserts that belief in the ancient immigration of an unknown group (*Aryans*) to Iran conflicts with anthropological, historical, and archaeological discoveries in the Khuzestan province of Iran.

3.4. Paradoxes of Continuity and Authenticity

Showing the historical continuity of the Iranian nation, national identity, monarchy, and territory has been an indispensable part of and mission for Iranian nationalist historiography. More significantly, most revisionists, post-nationalist and Islamist scholars who reject the race-based methods of the orientalist and secular nationalists prefer silence to challenging the national history's assumptions regarding Iran's historical persistence. Vejdani (2015) believes that 'if there was an underlying principle uniting much of early twentieth-century Iranian historiography, it was Iranian historians' need to emphasize continuities over ruptures.' He links continuity claims to presumptions of legitimacy as another important feature of Iranian nationalism. Hence, nationalist historiography aims to naturalize Iran as an authentic nation whose existence is never disrupted or contaminated by any external intervention. To this end, they resort to an 'indigenizing strategy' through which they can present non-Aryan or *aniranian* elements voluntarily dissolving into 'Iranian culture and civilization' through the contributions of wise, superior Iranian bureaucrats, poets, and scholars. The continuity and authenticity myths are central for

nationalists because their perceived Aryan-Iranian past only includes fragments at best of the pre-Islamic era, while the majority of the period claimed was ruled by Arabs, Greeks, Turks, and Mongols. Through resorting to these strategies, Pahlavis could naturalize their sovereignty and racial ideology as the heirs of a 2,500-year-old monarchy and 'pure' Iranian heritage. Accordingly, Ram argues that all the textbooks of the pre and post-1979 era serve to create 'a sense of pride' and induce a sense of continuous Iranian nationhood stretching linearly from pre-Islamic antiquity to the present (Ram, 2000: 71-72). In keeping with the grand scheme of Iranianizing foreign rulers, textbooks - like mainstream historiography - assume different sub-policies for different dynasties: they claim that the Seleucids 'submitted to the seductive force (*jazebeh*) of Iran's culture and civilization'; the history of the Arab-Islamic Empires are portrayed as the resistance of the Iranian civilized nations and 'wise elites' - vazirs and scholars - against the 'inferior Arab race'; and approximately nine centuries of Turkic dynasties rule are indigenized through asserting the centrality of Persian language, vazirs, and Shiism that has been represented as an Iranian religion (Ahmadi, 2019; Ram, 2000). A textbook published in the Pahlavi era teaches pupils that all blows to Iran during history have never resulted in a rupture in its history. Thus, the Arab invasion destroyed the Sasanian Empire, devastated its palaces and treasures but could not wipe out its unbeatable spirit. The textbook calls Arabs, Turks, and Mongols as quests who set around Iran's table of culture and dined for a while. Accordingly, there was no reason to be worry because as they came, they had to leave soon without imposing any serious damages on Iran's firm spirit, rich culture, and antique territory (Anvari and Javadi, 1978: 70-84; Ram, 2000: 70-84).

Claims on authenticity cause nationalist historians to discard what they consider to be the pre-Aryan past of the country. Elamite history is one the most important eras overlooked or belittled by Iranian nationalist historiography, so as to portray Cyrus as the founder of the 'nation' and the Achaemenids as the starting point of its history. Abdi, an Iranian archaeologist, believes that radical nationalists exaggerate the role of Cyrus and forge fake documents about him, and warns of the consequences of neglecting two millennia of Elamite history (Abdi, 2013: 44-52). Referring to the limited pages devoted to the alleged non-Aryan past in the nationalist historian Pirnia's *Ancient History of Iran*, Zia-Ebrahimi (2011: 457) reproaches the writer's racist rhetoric in describing non-Aryans - like the Elamites as 'racially and morally inferior' people.

3.5. Inclusion and Exclusion Policies

Aryanist Orientalist and Iranian nationalist historiography share similar inclusion and exclusion policies. Generally, nationalist historiography provides accounts of privileged Fars Shia men, at the expense of non-Fars, Sunni, and women's voice. For instance, Najmabadi deconstructs the nationalist texts and symbols representing the patriarchal mentalities of

nationalist modernists during the Qajar and Pahlavi era. She demonstrates that nationalists endeavor to portray the homeland (*vatan*) as a mother or beloved whose honor must be defended against foreign threats (Najmabadi, 2005). Moreover, Tavakoli-Targhi sees nationalist modernists' supports for the unveiling of women as a tactic to divorce Iran from its Arab-Islamic past (Tavakoli-Targhi, 2001: 54).

The continuity and authenticity claims of nationalist historians lead them to exclude or indigenize subaltern non-Fars ethnic groups (Boroujerdi, 1998; Saleh, 2013; Elling, 2013; Sarıkaya, 2008). Vejdani argues that nationalist historians perceived Iran's historical demographic diversity as a challenge to their ethnic and dynastical logics, and in the present, as a real or potential threat to the integrity of the country. Therefore, they engaged in writing an integrative history not only to depict the continuity of the nation in the past (time policy) but also to incorporate various local diversities into the grand narrative. Consequently, they could portray local populations as authentic Iranians sharing a common race, customs, language, and history (Vejdani, 2015). In this regard, Arabs and Turks, as 'non-Aryan' citizens of Iran and their role in the country's history, have been a primary source of anxiety for Iranian nationalism. As Ansari (2017) discusses, prior to the establishment of the Pahlavi monarchy, Iranian nationalists revealed an 'ideational' antipathy toward Arabs whose limited population could pose no serious challenge to the country's territorial integrity; however, by the foundation of the Pahlavi monarchy, Turks were considered the real threat by constituting a sizeable population of Iran. For instance, even before the monarchy's establishment, Browne described Azerbaijani Turks as 'dull, sullen, moody, fanatical and violent' subjects of the Qajar state (Browne, 1893). Likewise, Ashtiyani (1926) presented Turks as the 'blood enemies' of Iranians since time immemorial. He claimed that the 'old everlasting conflict' between the 'white civilized' Aryan Fars race and the 'uncivilized' 'plundering' 'yellow-skinned' Turks to be the cause of any downfall within Iranian history.

To cope with this perceived Turkish peril both in the present and in the past, Iranian nationalists developed a strategy to distinguish between an acquired variable superficial identity – e.g., lingual identity - and a deterministic intrinsic fundamental identity – e.g., racial biologic identity. Utilising the *Azeri Language Hypothesis* as the main pillar of this strategy, they borrowed from orientalist literature and developed a justification that the Turks of Iran were and are Iranian by race – an essential/fundamental identity - whose languages changed after invasion by the Turks – a superficial identity that could and should be changed. Thus, Turks were portrayed as 'Turkish-speaking people' with an Iranian essence present in their blood and psyche. Nationalists tried to show that Turks in north-western Iran used to speak the alleged ancient Iranian language 'Azeri' before their 'Turkification' between the eleventh and sixteenth centuries.

Subsequently, nationalists claimed that by abandoning the language of the blood enemies, the Turks of Iran could and should revert to the Aryan/Iranian essence rooted in their heritage and inner consciousness (for the Azeri language hypothesis see (Kasrawi, 1926; Qazvini, 1926)). Contrary to these ideas, a separate group of scholars not only rejects overlooking 'Turkic' heritage but accepts it as an indispensable part of what nationalists and Aryanist orientalists assume to be Iranian/Persian art, culture, and language. For instance, Perry (2001: 193-200) shows the effect of Turkish on the Persian language; across four volumes of dictionaries; Doerfer (1963-67) details Turkish (three volumes) and Mongolian (one volume) loanwords in Farsi; Ganjei (1986) discusses the impact of the Turkish language on Farsi during the Ilkhanid era; Ganjei (2009) alongside Floor and Javadi (2009) display the role of Turkish in the Safavid court, army, official correspondences, poetry, and society; with additional research analyzing the role of the Turkic languages in the formation of Farsi and the 'Pahlavi' languages (e.g., see (Kızılözen, 2019; Cavanşir, 2016). Recent developments - like the publication of the Günbet manuscript of the Turkish epic *Dede Korkut*, narrating the epic stories of the Oghuz in Azerbaijan and Iran suggests that a geography and ethnic group can embrace different cultures at the same time (Shahgoli et al., 2019). New research across various fields, from architecture (e.g., see Grigor, 2016; 2018; Kazemivand, 2015) to literature (e.g., see (Rahimi, 2018; Rahimi, 2010)) herald serious challenges in the future to the purist race-based orientalist and nationalist historiography of Iran.

Analyzing the challenge of diversity to Iranian nationalism, Asgharzadeh (2007: 5) concludes that the elites and the Fars ethnic group were not the sole architects of the racist discourse and national history of Iran. Rather, once it became the official ideology of the Pahlavis, different groups - from their allies to opposition groups, scholars, ordinary people, and non-Fars 'Farstoxicated' sections of society - contributed to the development of this discourse in response to the invisible hand of self-interest. Referencing Foucault's notion of the interconnected nature of discourse and power, he demonstrates how an ideology maintaining the privileged status of its insiders 'seeps through the web of all human interactions and social relations down to the very depth of society' to otherize and marginalize its outsiders. 'Farstoxication' echoes the term 'Weststoxication/Occidentosis' coined by Al-e Ahamd (1984), but recalling Gramsci's concept of hegemony (Bates, 1975), significantly emphasizes the voluntary contribution of self-interested non-Fars 'Farstoxicated' people. Asgharzadeh states that representing Aryans in the national history as the country's primary antique owners has likewise triggered comparable reactions from marginalized groups. Accordingly, the result has been an 'absurd' competition over 'who has come earlier than whom, who has come first, who has come second, who has come last, whose language was spoken earlier than the others, and who, as a result, should have mastery over others' (Asgharzadeh, 2007: 199).

Furthermore, Katouzian believes that 'the ahistorical racist and Pan-Persianist theories and practices which swept over and controlled the land' since the foundation of the Pahlavi monarchy threaten the 'consistent and complementary' coexistence of different cultures in the country. He warns that similar reactions from non-Fars Iranians to this ahistorical pan-Persianism, in the form of 'equally ahistorical pan-ethnicisms, the emotional rejection of Persian language and literature, and the denial altogether of the broader Iranian culture and tradition' may undermine the integrity of the country and the 'solidarity of the broader Iranian culture' (Katouzian, 1995: 18).

Conclusion

The Pahlavi's official national historiography served to legitimize the monarchy, naturalize the superiority of the regime's insiders, the inferiority of its outsiders, and induce/internalize a sense of the officially patronized new national identity in Iran. Although this nationalist historiography was patronized, propagated, and instrumentalized by the Pahlavis, it inspired the race-based works of Aryanist orientalists and to a limited degree, the Indian Parsis. This historiography has its time, space, inclusion, and exclusion policies which to a large degree survived following the 1979 Islamic revolution. Since the late 1980s, nationalist historiography faced serious challenges originating from new global epistemological developments and social movements, like postmodernism, multiculturalism, deconstructivism, poststructuralism, new waves of feminism, pluralism, and post-positivism, leveraging new movements among marginalized outsiders within the nationalist historiography such as women and the non-Fars ethnic groups. Subsequently, different groups of scholars began to criticize or revise the main pillars of nationalist historiography either to cause a paradigm shift in the field or maintain parts to survive the emerging global and local conditions. This study investigated (a) the main aspects of the nationalist historiography criticized by revisionist and post-nationalist scholars and historians, and (b) the extent to which these developments may set the basis for shaping an 'intellectual field'. The results of this study demonstrate the complementary works and networks 'within' two groups of scholars: scholars with Islamist tendencies inside Iran, and a group of academicians outside Iran. While these networks and intra-group cooperation appear promising, the lack of serious internal debate among these scholars and between revisionist scholars and proponents of the nationalist historiography is the foremost obstacle to the formation of an 'intellectual field'. Notwithstanding, their scholarly works have posed challenges to the nationalist historiography through criticizing or revising the Aryan myth, claims regarding the immortality and antiquity of the nation, national identity, the territory of Iran, and its inclusion-exclusion policies.

Reference

- Abdi, K. (2001). Nationalism, Politics, and the Development of Archaeology in Iran. *American Journal of Archaeology*, 105(1), 51-76.
- Ahmadi, A. (2019). Iran-e Bastan be Revayate Ketabhaye Darsi Chegune Ast?, accessible at: <https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-50366587>.
- Alizadeh, N. (2020). Ibrat, Hasrat, or Tahdid: Turkish Modernity in the Eyes of Iranian Nationalist Modernists in the Qajar-Pahlavi Interregnum. *Turkish Studies*, DOI: 10.1080/14683849.2020.1788943.
- Anderson, B. (2010). The Nation and the Origins of National Consciousness. In Berdún, M. M. G., Guibernau, M., & Rex, J. (eds.). *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration*. pp. 56-63, Cambridge: Polity Press.
- Ansari, A. (2017). Iranian Nationalism and the Question of Race. In Litvak, M. (ed). *Constructing Nationalism in Iran: From the Qajars to the Islamic Republic*. pp. 87-103, London: Routledge.
- Asgharzadeh, A. (2007) *Iran and the Challenge of Diversity: Islamic Fundamentalism, Aryanist Racism, and Democratic Struggles*, New York: Palgrave Macmillan.
- Anvari, H. and Javadi, H. (1978). *Farsi: Sale Dovvom, Dovreye Rahnemai*. Tehran: Vezarate Amuzesh va Parvaresg.
- Arjomand, S. A. (1988). *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Ashtiyani, E. (1926). *Daureh Tarikhe Omumi*. Tehran: Markaz.
- Bates, T. R. (1975). Gramsci and the Theory of Hegemony. *Journal of the History of Ideas*, 36(2), 351-366.
- Boroujerdi, M. (1998). Contesting Nationalist Constructions of Iranian Identity. *Critique: Journal for Critical Studies of the Middle East*, 7(12), 43-55.
- Bourdieu, P. (1969). Intellectual Field and Creative Project. *Information (International Social Science Council)*, 8(2), 89-119.
- Breuilly, J. (2007). Nationalism and Historians: Some Reflections. The Formations on Nationalist Historiographical Discourse, in Norton, C. (ed). *Nationalism, Historiography and the (re) Construction of the Past*. New Academia Publishing.
- Browne, E. G. (1893). *A Year among the Persians*. London: Adam and Charles Black.

Revising Iranian Nationalist Historiography and Shaping a New Intellectual Field

Cavansir, B. (2016). Fars Dilinin Oluşumunda Türkçenin Etkisi, *Gerçek Edebiyat*: <https://www.gercekedebiyat.com/haber-detay/fars-dilinin-olusumuna-turkcenin-etkisi-babek-cavansir/2163>.

Chehabi, H. (1993). Staging the Emperor's New Clothes: Dress and Nation-Building under Reza Shah. *Iranian Studies*, 26(3-4), 209-229.

Davis, D. (2012). Iran and Aniran The Shaping of a Legend. In Amanat, A. & Vejdani, F. (eds) *Iran Facing Others*, pp. 39-50, New York: Palgrave Macmillan.

Doerfer, G. (1963–1967). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Weisbaden.

Elling, R. (2013). *Minorities in Iran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini*. New York: Palgrave Macmillan.

Eqtedari, A. (1981). *Koshteye Khish*, Tehran: Entesharate Toos.

Floor, W., & Javadi, H. (2013). The Role of Azerbaijani Turkish in Safavid Iran. *Iranian Studies*, 46(4), 569-581.

Foner, E. (2002). *Who Owns History? Rethinking the Past in a Changing World*. Macmillan.

Ganjei, T. (1986). Turkish Pre-Mongol Persian Poetry. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 49(1), 67-75.

Ganjei, T. (2009). Zaban-e Turki dar Darbare Safaviyeh dar Esfahan. In Hoseyni M. (ed), *Dar Saeb Tabrizi: Shaer-e vasiye mashrab*. Tehran.

Gnoli, G. (1989). *The Idea of Iran: An Essay on its Origins*. Rome: Instituto Italiano per il medio ed estremo oriente.

Goldman, H. (1994). From Social Theory to Sociology of Knowledge and Back: Karl Mannheim and the Sociology of Intellectual Knowledge Production. *Sociological Theory*, 12(3), 266-278.

Grigor, T. (2016). Persian Architectural Revivals in the British Raj and Qajar Iran. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 36(3), 384-397.

Grigor, T. (2018). 'They Have not Changed in 2,500 Years': Art, Archaeology, and Modernity in Iran. In Effros, B., and Lai, G. (Eds.), *Unmasking Ideology in Imperial and Colonial Archaeology: Vocabulary, Symbols, and Legacy*. Loss Angles: Cotsen Institutue of Archaeology Press.

Hartog, F., & Revel, J. (2001). Historians and the Present Conjecture. *Mediterranean Historical Review*, 16(1), 1-12.

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad / 2147-1185]

Cilt/Volume: 9,
Sayı/Issue: 5,
2020

- Hill, Ch. L., Wang E., and Iggers, G. (2002). National Histories and World Systems: Writing Japan, France, and the United States. In Wang, Q. E., & Iggers, G. G. (eds.). *Turning Points in Historiography: A Cross-Cultural Perspective (Vol. 1)*. Boydell & Brewer.
- Hodsbawm, E. (2012). Introduction: Inventing Tradition. In Hobsbawm, E., & Ranger, T. (eds.). *The Invention of Tradition*. pp.1-14, Cambridge University Press.
- Kachuyan, H. (2005). *Tatavvorat Goftemanhaye Hoviyiyati dar Iran*. Tehran: Neshre Ney.
- Kashani-Sabet, K. (2000). *Frontier Fictions: Shaping the Iranian Nation, 1804-1946*. Princeton: Princeton University Press.
- Kasrawi, A. (1925). *Azeri ya Zabane Bastane Azerbaigan*. Tehran.
- Katouzian, H. (1995). Problems of Political Development in Iran: Democracy, Dictatorship or Arbitrary Government?. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 22(1-2), 5-20.
- Kazemivand Niar, A. (2016). Büyük Selçuklu Mimarisinde Açık Avlulu ve Eyvanlı Camilerin Kökeni. *Modern Türklük Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 79-101.
- Khaleqi-Motlaq, J. (1994). Chand Yaddashte Digar bar Maqaleye Iran dar Gozashte Ruzegaran. *Iranshenasi*, 6(21), 28-43.
- Kızılözen, C. (2019). *Farsçada Türkçenin en Eski İzleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Krasner, B. (2019). *Historical Revisionism*. Greenhaven Publishing LLC.
- Kuhn, T. (1996). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kuhn, T. (1972). Logic of Discovery or Psychology of Research. In Lakatos, I., Musgrave, A. (eds), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lavabre, M. (2009). Historiography and Memory. In Tucker, A. (ed.). *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, pp. 1-6, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Lefkowitz, M. (2009). Historiography and Myth. *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. In Tucker, A. (ed.). (2009). *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. pp.353-361, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Marashi, A. (2008). *Nationalizing Iran: Culture, Power, and the State, 1870-1940*. Seattle, WA: University of Washington Press.

Revising Iranian Nationalist Historiography and Shaping a New Intellectual Field

- Marashi, A. (2014). Paradigms of Iranian Nationalism: History, Theory, and Historiography. In Aghaie, K. S., & Marashi, A. (2014). *Rethinking Iranian Nationalism and Modernity*. 3-24, University of Texas Press.
- Markwick, R. (2001). *Rewriting History in Soviet Russia: The Politics of Revisionist Historiography 1956–1974*. New York: Palgrave.
- Matin-Asgari, A. (2012). The Academic Debate on Iranian Identity. In Amanat, A. & Vejdani, F. (eds) *Iran Facing Others*, pp. 173-192, New York: Palgrave Macmillan.
- Matini, J. (1992). Iran dar Gozasht-e Ruzgaran. *Iransbenasi*, 4(2), 233-268.
- McPherson, J. (2003). Revisionist Historians. *Perspectives on History*, 41 (6), 5-6.
- Mirsepasi, A. and Faraji, M. (2018). De-politicizing Westoxification: The Case of Bonyad Monthly, *British Journal of Middle Eastern Studies* 45(3), 355-375.
- Motadel, D. (2014). Iran and the Aryan Myth. In Ansari, A. M. (ed.). *Perceptions of Iran: History, Myths and Nationalism from Medieval Persia to the Islamic Republic*. 119-46, Bloomsbury Publishing.
- Najmabadi, A. (2005). *Women with Mustaches and Men Without Beards: Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity*. Univ of California Press.
- Perry, J. (2001). The historical Role of Turkish in Relation to Persian of Iran. *Iran and the Caucasus*, 5(1), 193-200.
- Petrović, V. (2008) From Revisionism to “Revisionism”: Legal Limits to Historical Interpretation. In Kopecek, M. (ed.). *Past in the Making: Historical Revisionism in Central Europe after 1989*, pp.19-34, Central European University Press.
- Pirniya, H. (1929) *Iran-e Qadim*. Tehran: Matba’ye Majles.
- Popper, K. (1959). *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson & Co.
- Qazvini, M. (1926). Enteqade Adabi: Azeri ya Zabane Bastane Azerbaigan. *Iranshahr*, 4, 586-594.
- Rahimi, M. (2010). *Kavâid-i Türki, Y.L. Tezi*, Ankara: SBE.
- Rahimi, F. (2018). *Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Ram, H. (2000). The Immemorial Iranian Nation? School Textbooks and Historical Memory in Post-Revolutionary Iran. *Nations and Nationalism*, 6 (1), 67– 90.

- Ram, H. (2010). Post-1979 Iran: Anti-Colonialism and Legacies of Euro-American Spaces and Temporalities. In Ginio, R., and Schler, L. (eds). *Decolonization Reconsidered: Rebirths, Continuities and Erasures*. pp. 89-112, HAGAR.
- Ringer, M. (2012). Iranian Nationalism and Zoroastrian Identity. In Amanat, A. & Vejdani, F. (eds) *Iran Facing Others*, pp. 267-277, New York: Palgrave Macmillan.
- Ringer, M. (2009). Reform Transplanted: Parsi Agents of Change amongst Zoroastrians in Nineteenth-Century Iran. *Iranian Studies* 42(4), 549-560.
- Saleh, A. (2013). *Ethnic Identity and the State in Iran*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sarıkaya, Y. (2008). *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*. Istanbul: Ötüken Neşriyat.
- Schlesinger Jr, A. M. (1986). *The Cycles of American Politics*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Shahbazi, A. (1980). Iranshenasi, Ariyaigari ve Tarikhmagari, *Entekhab*: <https://www.shahbazi.org/Articles/Aryan.pdf>
- Shahgoli, N. K., Yaghoobi, V., Aghatabai, S., & Behzad, S. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 147-379.
- Shariati, A. (1978). *Bazgasht be Khishtan: Bazgash be Kodam Khish*. Daftare Tadvin va Enteshare Majmu'ye Asar.
- Tavakoli-Targhi, M. (1994). *Tarikh-pardazi va Iran-aryai: Bazsazi-yi Huviyat-I Irani dar Guzarish-I Tarikh*. *Iran Nameh*, 12 (4), 583-611.
- Tavakoli-Targhi, M. (2001). *Refashioning Iran*. Basingtoke, UK: Palgrave.
- Tucker, A. (2008). Historiographic Revision and Revisionism. In Kopecek, M. (ed). *Past in Making. Historical Revisionism in Central Europe*. pp. 1-15, Budapest: CEU Press.
- Välíkangas, A., & Seeck, H. (2011). Exploring the Foucauldian interpretation of power and subject in organizations. *Journal of management and organization*, 17(6), 812-827.
- Vaziri, M. (1993). *Iran as Imagined Nation*. New York: Paragon House.
- Vejdani, F. (2015). *Making History in Iran: Education, Nationalism, and Print Culture*. Stanford University Press.
- Wang, Z. (2008). National Humiliation, History Education, and the Politics of Historical Memory: Patriotic Education Campaign in China. *International Studies Quarterly*, 52(4), 783-806.

Revising Iranian Nationalist Historiography and Shaping a New Intellectual Field

Yalcintas, A. (2013). The Problem of Epistemic Cost: Why Do Economists Not Change Their Minds About the Coase Theorem?. *American Journal of Economics and Sociology*, 72(5), 1131-1157.

Yarshater, E. (1983). Iranian National History. *The Cambridge History of Iran*, 3(1), 359-477.

Zehtabi, M. T. (2003). *İran Türklerinin Eski Tarixi*. Tabriz: Akhtar.

Zia-Ebrahimi, R. (2011). Self-Orientalization and Dislocation: The Uses and Abuses of the "Aryan" Discourse in Iran. *Iranian Studies*, 44(4), 445-472.

Zia-Ebrahimi, R. (2014). 'Arab invasion' and Decline, or the Import of European Racial Thought by Iranian Nationalists. *Ethnic and Racial Studies*, 37(6), 1043-1061.

Zia-Ebrahimi, R. (2016). Better a Warm Hug than a Cold Bath: Nationalist Memory and the Failures of Iranian Historiography. *Iranian Studies*, 49(5), 837-854.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3479/3499

**Fen Bilimleri Ders Kitapları ile İlgili Yapılan Çalışmaların
İncelenmesi**

Examination of Studies Conducted About Science Textbooks

Eylem EROĞLU DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Asst. Prof., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Education
edogan@ibu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-1487-1264

Recep EKİNCİ

Fen Bilimleri Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı
Science Teacher, Ministry of National Education
recep94gs@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-3474-453X

Doğan DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Asst. Prof., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Education
ddogan@ibu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-7889-329X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 18.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 21.11.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Eroğlu Doğan, E , Ekinci, R , Doğan, D . (2020). Fen Bilimleri Ders Kitapları ile İlgili Yapılan Çalışmaların İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3479-3499 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/734864>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 –
Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Fen Bilimleri Ders Kitapları ile İlgili Yapılan Çalışmaların İncelenmesi

Öz

Ders kitapları, öğretim programlarının amaçlarının gerçekleştirilmesinde öğretmenlere kılavuzluk eden ve öğrencilerin kişisel, ekonomik ve sosyal gelişimlerine katkı sağlayan en önemli eğitim araçları arasında yer alır. Etkili bir fen öğretimi için ders kitaplarının öğrencilerin seviyesine uygun olması, öğretim programının kazanımlarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunması, öğrencileri derse motive edecek zengin görsel öğeler içermesi ve iyi hazırlanmış ölçme-değerlendirme kısımlarına sahip olması gerekir. Alan yazın taraması, Türkiye’de fen bilimleri ders kitapları ile ilgili çok sayıda çalışma bulunduğunu göstermektedir. Bu çalışmaların incelenmesi, araştırma eğilimlerinin belirlenmesi, araştırmacıların problem gördükleri alanlara daha kolay yönelmeleri ve alan yazında bu konuda var olan boşluğu doldurmaya katkıda bulunmak açısından önemlidir. Bu nedenle çalışmanın amacı, Fen Bilimleri ders kitaplarıyla ilgili Türkiye’de 2010-2019 yılları aralığında yapılan araştırma makaleleri ve lisansüstü tezleri bazı değişkenler açısından incelemek olarak belirlenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında Fen Bilimleri ders kitaplarıyla ilgili 25 lisansüstü tez ve 31 araştırma makalesi incelenmiştir. İncelenen lisansüstü tezlere YÖK Ulusal Tez Merkezinde erişime açık olan lisansüstü tezlerden, araştırma makalelerine ise ULAKBİM’de taranan dergiler ile ulaşılmıştır. Fen Bilimleri ders kitaplarıyla ilgili yazılmış tezler ve makaleler, bu araştırma için geliştirilen tez/makale inceleme formuyla incelenmiştir. Çalışma sonuçları; bu konuda yayınlanan araştırma makaleleri ile yüksek lisans tez sayılarının doktora tezlerinden fazla olduğunu, özel ve devlet yayınevlerine ait kitaplarının incelendiğini ve en çok araştırmanın 2017 yılında ve Gazi Üniversitesinde yapıldığını göstermiştir. Ayrıca, araştırma yöntemi olarak daha çok nitel yöntemin ve veri toplama aracı olarak da dokümanların tercih edildiği ve çalışmalarda ele alınan kitapların daha çok içerik açısından incelendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tez İnceleme, Makale İnceleme, İçerik Analizi, Fen Eğitimi, Fen Bilimleri Ders Kitapları

Examination of The Studies Related to Science Textbooks

Abstract

Textbooks are among the most important educational tools that guide teachers in the realization of the aims of the curriculum, and contribute to

the personal, economic, and social development of students. For an effective science teaching, textbooks should be appropriate for the students' levels, contribute to the achievement of the learning outcomes of the curriculum, contain rich visual elements that will motivate students to the lesson, and have well-prepared assessment and evaluation sections. Literature review showed that many studies related to science textbooks in Turkey are present. Examining these studies is important in terms of determining research trends, enabling researchers to navigate areas where they see problems more easily and to fill the existing gap in the literature. For this reason, the aim of the study was determined to examine research articles and graduate theses related to the sciences textbooks completed between 2010-2019 years in Turkey, according to some variables. Content analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study. Within the scope of this research, 25 graduate theses and 31 research articles related to sciences textbooks were examined. These examined graduate theses are obtained from publicity graduate theses which are accessible from the database of the Council of Higher Education of the National Thesis Center, and research articles were obtained from the journals scanned in the National Academic Network and Information Center (ULAKBİM). The research articles and graduate theses related to the sciences textbooks were analyzed with a Thesis/Article Review Form developed for this research. Study results have shown that the number of research articles published on this subject and master's theses were higher than the number of doctoral theses, books of private and public publishers have been examined, and most of the research was carried out in 2017 and at Gazi University. In addition, it was found that the qualitative method was preferred as the research method and the documents as the data collection tool, and the books examined in the studies were analyzed mostly in terms of their contents.

Keywords: Thesis Examination, Article Examination, Content Analysis, Science Education, Science Course Books

Giriş

Ders kitapları, eğitim-öğretimin sağlanmasında ve öğretim programlarının amaçlarının gerçekleştirilmesinde öğretmenlere kılavuzluk eden ve öğrencilerin öğrenmesinde büyük öneme sahip en önemli eğitim araçları arasında yer alır (Turgut, 1996; Kılıç, Atasoy, Tertemiz, Şeren & Ercan, 2001; Halis, 2002). Kul, Sevimli, & Aksu (2018) ders kitaplarının öğretme ve öğrenme sürecinde sıklıkla kullanılan öğretim materyali olduğunu belirtmişlerdir. Ders kitapları, öğretmenler için birer rehber ve kaynak görevi üstlendiğinden eğitimin niteliğini de önemli derecede etkileme potansiyeli taşırlar (Fan & Kaeley, 2000).

Eğitim ve öğretimin temel araçlarından biri olan ders kitapları okullarda öğrencilerin toplumsal, ekonomik, sosyal ve kişisel gelişimlerine katkı sağlamaları açısından önemlidir (Kızılcıaoğlu, 2003). Bunun yanında, ders kitapları, öğretim programlarındaki kazanımlara ulaşılmasında da etkilidir. Bir ders kitabının yaygın şekilde kullanılması için; ders kitabının içerik açısından öğretim programının kazanımlarına uygun hazırlanması, görsel yönden öğrencileri motive edecek zengin öğeler içermesi, ölçme-değerlendirme kısımlarının olması ve öğrenci seviyelerine uygun hazırlanması gerekir. Ayrıca, hazırlanan ders kitaplarının öğrenci çalışma kitapları ile uyumlu olmaları da önemlidir (Göçer, 2007). Kısaca, ders kitaplarının öğretmen ve öğrenciler için halen vazgeçilmez bir ders işleme aracı olmaları; öğretim programında yer alan konularla ilgili bilgileri planlı, düzenli ve aşamalı bir şekilde içlerinde barındırmalarından kaynaklanmaktadır (Kolaç, 2003). Diğer yandan, ders kitapları en çok eleştirilen eğitim araçlarıdır ve ders kitapları ile ilişkili sorunların olduğu da bilinmektedir (Gümüş, 2004).

Etkili bir ders kitabı; öğrencileri derse motive etmeli, onları okumaya teşvik etmeli ve ilgi çekici bir özelliğe sahip olmalıdır (Kılıç & ark. 2001). Öğrencilere bilgiyi elde edebilme fırsatı sunarak kitapla olan iletişimlerini pekiştirmelidir. Ders kitaplarının hazırlanması sürecinde öğrencilerin problem çözme ve eleştirel düşünme becerileri göz ardı edilmemelidir (Kılıç & ark., 2001). Köseoğlu, Atasoy, Kavak, Akkuş, Budak, Tümay, Kadayıfçı ve Taşdelen (2003)' göre, derste okutulan kitapların okunabilirliğine de dikkat edilmesi gerekir. Öğretmenler ile öğrencilerin kitaplardan belirli beklentileri bulunur (Köseoğlu & diğerleri, 2003). Bu beklentiler öğretmenlere göre; anlaşılabilir ve ilginç olmak ve farklı durumlarda öğreticiye esneklik kazandırmaktır. Öğrencilere göre ise, kolay okunabilir olmasının yanında ilgi çekici de olmalı ama ağır ve büyük olmamalıdır.

Ders kitaplarının niteliğinin artırılması verilen eğitimin kalitesini de artıracaktır. Bu da eğitim programlarındaki amaçların daha ulaşılabilir hale gelmesini sağlayacaktır (Kolaç, 2003). Ders kitaplarının niteliği zamanla azalabilir. Bu nedenle, yeni bir kitabın yazılmasındansa mevcut olan kitapların eksikliğini kapatılması daha yararlı olabilir (Keleş, 2001). Bu açıdan bakıldığında, ders kitaplarının eğitim-öğretime katkı sağlamaları yönünden incelenmelerinin önemli olduğu söylenebilir.

Alan yazın tarandığında, fen bilimleri ders kitaplarının incelenmesi ile ilgili yurt dışında çok sayıda çalışmanın yapıldığı belirlenmiştir (Chiappetta & Fillman, 2007; Abd-El-Khalick, Waters & Le, 2008; Calado, Scharfenberg & Bogner, 2015; Bierema, Schwartz & Gill, 2017; Majidi & Mantyla, 2011; Dimopoulos, Koulaidis & Sklaveniti, 2003). Bu çalışmalarda ders kitaplarının; bilimin doğası ve bilimsel okuryazarlığa yer verme, içeriğinin bilimsel araştırma sonuçlarına uygunluğu, konuların sıralanışı ve kitaplarda kullanılan görsel öğeler açısından incelendikleri görülmüştür. Fen bilimleri

ders kitapları ile ilgili ülkemizde yapılan bazı çalışmalarda ise, yurt dışında yapılan çalışmalarla benzer temalar açısından değerlendirmelerin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda ders kitaplarının; bilimin doğası (Irez, 2009) ve bilimsel okuryazarlık (Cakici, 2012) temalarına yer verme, görsel öğeler (Uçar & Özerbaş, 2017), ders kitabına yönelik öğretmen görüşleri (Karamustafaoğlu, Salar & Celep 2016), programa uygunluk (Karamustafaoğlu & Üstün, 2004; Yıldız Yılmaz & Tabaru, 2017) ve ders kitabında yer alan etkinlikler (Bakırcı & Öçsoy, 2017) gibi değişkenler açısından incelendikleri görülmüştür.

Yakın zamanda yapılan bir çalışmada, ders kitapları ile ilgili en çok çalışma yapılan ülkelerden birinin ABD'den (%25) sonra Türkiye (%9) olduğu ortaya konulmuştur (Vojş & Rusek, 2019). Bu çalışmayla birlikte yukarıdaki araştırmalar ve YÖK Ulusal Tez Merkezi (UTM, 2020) verilerine göre, fen bilimleri ders kitapları konusunda yurt içinde ve yurt dışında yayınlanmış Türkiye çıkışlı çok sayıda makale ve lisansüstü tez çalışması bulunduğu görülmektedir. Ancak, ulaşılabilen alan yazın tarandığında, Türkiye'de fen bilimleri ders kitapları üzerine yapılan makale ve tez çalışmalarının analiz edildiği herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla, ülkemizde fen bilimleri ders kitapları üzerine yapılan çalışmaların bütünsel yönden ele alınarak ortaya çıkacak araştırma eğilimlerinin belirlenmesi, araştırmacıların problem gördükleri alanlara daha kolay yönelmeleri ve alan yazında bu konuda var olan boşluğu doldurmaya katkıda bulunmak açısından önemlidir. Bu nedenle, çalışmada Fen Bilimleri ders kitapları ile ilgili ülkemizde 2010-2019 yılları arasında yapılan araştırma makaleleri ve lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Araştırma kapsamına alınan tez ve makale çalışmaları; yayın yılı, yapıldıkları üniversite, yayın türü, kullanılan veri toplama araçları ve araştırma yöntemi değişkenleri bakımından ne gibi bir dağılım göstermektedir?
- Araştırma kapsamına alınan tez ve makale çalışmalarında incelenen fen bilimleri ders kitapları; ünite-konu, yayınevi, basım yılı, sınıf düzeyi ve inceleme ölçütü değişkenleri bakımından ne gibi bir dağılım göstermektedir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, ülkemizde 2010-2019 yılları arasında fen bilimleri ders kitapları ile ilgili yapılan çalışmaların incelenmesinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizinde amaç birbirine benzeyen verileri belli bir tema ve kavramlar dâhilinde toparlayarak, okuyucunun idrak edebileceği bir formatta düzenleyip yorumlamaktır (Yıldırım & Şimşek, 2006). İçerik analizi, yazılı ve sözel materyallerin objektif ve sistematik bir biçimde incelemesine olanak sağlar (Tavşancıl & Aslan, 2001).

Örnekleme

Araştırmada 2010-2019 yılları arasında Fen Bilimleri ders kitapları üzerine yapılan tüm çalışmalara ulaşmak amaçlandığından örneklem alma yoluna gidilmemiştir. Araştırmada, YÖK Ulusal Tez Merkezinin veri tabanında erişime açılan tezlerden 25 lisansüstü tez (2'si doktora, 23'ü yüksek lisans) ve ULAKBİM'de taranan dergilerde Fen Bilimleri ders kitaplarıyla ilgili yayınlanan 31 makale çalışma kapsamına alınmıştır. Fen Bilimleri ders kitapları ile ilgili 12.12.2019 tarihinden önce yapılan çalışmalara ulaşmak için "YÖK Ulusal Tez Merkezi" ve "ULAKBİM" veri tabanındaki arama kısmına "Kitap İnceleme, Fen Bilimleri Ders Kitapları, İçerik Analizi ve Fen Eğitimi, Fen Bilgisi Ders Kitapları" anahtar kavramları yazılarak tarama yapılmıştır. Çalışmada, taranan tezlerden üretilmiş olan makaleler ve taramanın yapıldığı 20.05.2020 tarihinden sonra ULAKBİM sistemine yüklenen tez ve makaleler araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Veri Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerini toplamada kullanılan inceleme formunu oluşturmak için alan yazın taranarak benzer çalışmalar incelenmiş ve bu doğrultuda eğitim bilimleri alanında uzman iki öğretim üyesinin görüşleri alınarak bir tez/makale inceleme formu oluşturulmuştur (Tablo 1). Bu formda; incelenen çalışmaların yayın yılı, yayın türü, araştırmanın yapıldığı üniversite, araştırmalarda incelenen ders kitaplarının yayınevi, basım yılı, sınıf düzeyleri, araştırmalarda kullanılan veri toplama araçları, araştırma yöntemi ve ünite-konu bazlı inceleme gibi ölçütler yer almaktadır.

Tablo 1.*Lisansüstü Tez ve Makale İnceleme Formu*

Tez-Makale No		
1	Çalışmanın Yayın Yılı	6 İncelenen Kitabın Ünitesi-Konusu
2	Çalışmanın Yapıldığı Üniversite	7 İncelenen Kitabın Yayınevi
3	Çalışmanın Yayın Türü	8 İncelenen Kitabın Basım Yılı
4	Çalışmanın Veri Toplama Araçları	9 İncelenen Kitabın Sınıf Düzeyi
5	Çalışmanın Araştırma Yöntemi	10 İncelenen Kitabın İnceleme Ölçütleri

Araştırmada toplanan veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmacılar tarafından tez/makale inceleme formunda bulunan her bir maddeye göre bütün lisansüstü tez ve makalelerin içerik analizleri

araştırmacılar tarafından bağımsız bir şekilde yapılmış ve yapılan analizler karşılaştırıldığında %90'dan fazla bir uyumun olduğu görülmüştür.

Bulgular

Bu bölümde araştırma soruları doğrultusunda elde edilen analiz bulguları tablolar halinde aşağıda sunulmuştur.

Fen Bilimleri Ders Kitaplarıyla İlgili 2010-2019 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Yayın Yılına İlişkin Bulgular

Fen Bilimleri ders kitapları ile ilgili yapılan çalışmaların yayın yıllarına göre dağılımına ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2.

Çalışmaların Yayın Yılına Göre Dağılımı

Yayın Yılı	Yüksek Lisans Tezi (f)	Doktora Tezi (f)	Makale (f)	Toplam (f)	%
2010	3	-	1	4	7,1
2011	-	-	3	3	5,3
2012	4	-	4	8	14,2
2013	2	-	1	3	5,3
2014	3	-	1	4	7,1
2015	1	-	4	5	9
2016	2	-	3	5	9
2017	1	-	9	10	17,9
2018	1	2	5	8	14,2
2019	6	-	-	6	10,9
Toplam	23	2	31	56	100

Tablo 2 incelendiğinde, en fazla çalışmanın toplamda 10 (%17,9) araştırma ile 2017 yılında en az çalışmanın ise üçer (%5,3) araştırma ile 2011 ve 2013 yıllarında yapıldığı görülmektedir. 2019 Yılında sadece yüksek lisans düzeyinde altı (%10,9) çalışma bulunurken, 2011 yılında lisansüstü düzeyde bu konuyla ilgili hiç araştırma yapılmadığı görülmektedir. 2015, 2017 ve 2018 yıllarında ise yüksek lisans düzeyinde birer çalışma yapıldığı ve doktora düzeyinde ise sadece 2018 yılında iki çalışma yapıldığı görülmektedir. Makale çalışmalarına bakıldığında ise, en az sayıda üretimin birer makale ile 2010, 2013 ve 2014 yıllarında, en fazla üretimin ise 9 makale ile 2017'de yapıldığı görülmektedir. Öte yandan, 2019 yılında ise bu konu ile ilgili hiç makale yayınlanmadığı görülmektedir.

Fen Bilimleri Ders Kitaplarıyla İlgili 2010-2019 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Yapıldıkları Üniversitelere Dağılımına İlişkin Bulgular

Fen Bilimleri ders kitapları ile ilgili yapılan çalışmaların yapıldığı üniversitelere göre dağılımına ilişkin bulgular Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3.

Çalışmaların Yapıldıkları Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Yüksek L Tezi (f)	Doktora Tezi (f)	Makale (f)	Toplam (f)	%
Adıyaman	1	-	2	3	5,3
Afyon Kocatepe	1	-	-	1	1,8
Ahi Evran	1	-	1	2	3,6
Akdeniz	1	-	-	1	1,8
Ankara	1	-	-	1	1,8
Atatürk	-	1	-	1	1,8
Balıkesir	-	-	2	2	3,6
Bayburt	1	-	-	1	1,8
Abant İzzet Baysal	1	-	2	3	5,3
Cumhuriyet	-	-	3	3	5,3
Dicle	-	-	1	1	1,8
Düzce	1	-	-	1	1,8
Erciyes	-	-	1	1	1,8
Erzincan	-	-	1	1	1,8
Osmangazi	-	-	1	1	1,8
Gazi	4	-	2	6	10,6
Giresun	1	-	1	2	3,6
Hacettepe	1	-	1	2	3,6
İstanbul	-	-	3	3	5,3
Sütçü İmam	-	-	1	1	1,8
Karadeniz Teknik	1	-	-	1	1,8
Kastamonu	1	-	1	2	3,6
Necmettin Erbakan	2	-	-	2	3,6
Ondokuz Mayıs	-	-	1	1	1,8
Ortadoğu Teknik	-	1	-	1	1,8

Fen Bilimleri Ders Kitapları ile İlgili Yapılan Çalışmaların İncelenmesi

Sakarya	-	-	3	3	5,3
Selçuk	1	-	-	1	1,8
Trakya	2	-	1	3	5,3
Uludağ	-	-	1	1	1,8
Uşak	2	-	-	2	3,6
Yüzüncü Yıl	-	-	1	1	1,8
Bülent Ecevit	-	-	1	1	1,8
Toplam	23	2	31	56	100

Tablo 3'e bakıldığında, toplamda en fazla araştırmanın 6 araştırma ile (%10,6) Gazi Üniversitesi tarafından yapıldığı görülmektedir. Adıyaman, Bolu Abant İzzet Baysal, Cumhuriyet, İstanbul, Sakarya ve Trakya Üniversitelerinde üçer araştırma (%5,3); Ahi Evran, Balıkesir, Kastamonu, Giresun, Hacettepe, Necmettin Erbakan ve Uşak Üniversiteleri ikişer araştırma (%3,6); diğer üniversitelerde ise birer araştırma (%1,7) yapıldığı görülmektedir. Yüksek lisans düzeyinde en fazla çalışmanın dört çalışma ile yine Gazi üniversitesinde yapıldığı bazı üniversitelerde ise hiç çalışma yapılmadığı görülmektedir. Doktora düzeyinde ise sadece Ortadoğu Teknik ve Atatürk üniversitesinde birer çalışma yapılmıştır. Makalelere bakıldığında ise en fazla sayıda üretimin üçer makale ile Cumhuriyet, İstanbul ve Sakarya üniversitelerinde yapıldığı buna karşın Afyon Kocatepe, Akdeniz, Ankara, Atatürk, Bayburt, Düzce, Karadeniz Teknik, Necmettin Erbakan, Ortadoğu Teknik, Selçuk ve Uşak üniversitelerinde ise konuyla ilgili hiç çalışma yapılmadığı görülmektedir.

Fen Bilimleri Ders Kitaplarıyla İlgili 2010-2019 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Yayın Türüne İlişkin Bulgular

Fen Bilimleri ders kitapları ile ilgili yapılan çalışmaların yayın türü dağılımına ilişkin bulgular Tablo 4 'de verilmiştir.

Tablo 4.

Çalışmaların Yayın Türü Dağılımı

Yayın Türü	f	%
Makale	31	55,5
Yüksek Lisans Tezi	23	41
Doktora Tezi	2	3,5
Toplam	56	100

Tablo 4'e bakıldığında, 2010-2019 yılları arasında yapılan çalışmalardan yalnızca iki tanesinin doktora tezi (%3,4), 23 tanesinin yüksek lisans tezi (%41) ve 31 tanesinin ise makale (%55,5) olduğu görülmektedir. Bu

bulgulara göre, konuyla ilgili yapılan en fazla çalışma türünün makale en az çalışmanın ise doktora tezi şeklinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

Fen Bilimleri Ders Kitaplarıyla İlgili 2010-2019 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalarda Kullanılan Veri Toplama Araçlarına İlişkin Bulgular

Fen Bilimleri ders kitaplarıyla ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan veri toplama araçlarının dağılımına ilişkin bulgular Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5.

Çalışmalarda Kullanılan Veri Toplama Araçlarının Dağılımı

Veri Toplama Araçları	f	%
Doküman	42	67,7
Görüşme	10	16,1
Anket	8	13,0
Belirtilmemiş	2	3,2
Toplam	62	100

Tablo 5 incelendiğinde, veri toplama aracı olarak doküman (%67,7), görüşme (%16,1) ve anket (%13) yöntemlerinin tercih edildiği görülmektedir. Buna göre, en fazla tercih edilen veri toplama aracı doküman en az tercih edilen ise anket olmuştur. İki çalışmada (%3,2) kullanılan veri toplama aracı hakkında ise herhangi bir bilgi belirtilmemiştir. Toplam frekansın (62) incelenen çalışma sayısından (56) fazla çıkmasının sebebi ise, çalışmaların bir kısmında birden fazla veri toplama aracı kullanılmasından kaynaklanmıştır.

Fen Bilimleri Ders Kitaplarıyla İlgili 2010-2019 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalarda Kullanılan Araştırma Yöntemlerine İlişkin Bulgular

Fen Bilimleri ders kitapları ile ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemlerinin dağılımına ilişkin bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6.

Çalışmalarda Kullanılan Araştırma Yöntemlerinin Dağılımı

Araştırma Yöntemi	f	%
Nitel Yöntem	34	60,8
Nicel Yöntem	3	5,3
Karma Yöntem	3	5,3
Belirtilmemiş	16	28,6

Fen Bilimleri Ders Kitapları ile İlgili Yapılan Çalışmaların İncelenmesi

Toplam	56	100
--------	----	-----

Tablo 6'ya bakıldığında, araştırma kapsamında incelenen toplam 56 çalışmadan 34'ünde (%60,8) nitel, üçünde (%5,3) nicel ve yine üçünde (%5,3) karma araştırma yöntemlerinin tercih edildiği, çalışmaların %28,6'sında ise kullanılan araştırma yönteminin belirtilmediği görülmektedir. Bu bulgular, çalışmalarda en fazla nitel araştırma yönteminin kullanıldığını göstermektedir.

Fen Bilimleri Ders Kitaplarıyla İlgili 2010-2019 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalarda İncelenen Ders Kitaplarının Ünite-Konu Bazı Dağılımına İlişkin Bulgular

Fen Bilimleri ders kitaplarıyla ilgili yapılan çalışmalarda incelenen kitapların ünite-konu bazında dağılımına ilişkin bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7.

Çalışmalarda İncelenen Ders Kitaplarının Ünite-Konu Dağılımı

Ders Kitaplarının Ünitesi-Konusu	f	%
Madde ve Değişim	8	14,3
İnsan ve Çevre İlişkisi	6	10,7
Işığın ve Sesin Yayılması	5	8,9
Diğer Konular	4	7,1
Tüm Kitap	33	58,9
Toplam	56	100

Tablo 7 incelendiğinde, araştırma kapsamına alınan toplam 56 tez ve makale çalışmasının 23 tanesinde (%41,1) ders kitaplarının ünite-konu bazında incelendiği, 33 tanesinde (%58,9) ise kitapların bir bütün olarak ele alındığı görülmektedir. Ünite-konu bazında inceleme yapılan çalışmalarda; en fazla çalışmanın sekiz çalışma (%14,3) ile Fen Bilimleri ders kitabındaki "Madde ve Değişim", en az çalışmanın ise beş çalışma (8,9) ile "Işığın ve Sesin Yayılması" ünitesi ile ilgili olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda, Fen Bilimleri ders kitabında yer alan diğer konulara ise en az ağırlık (%7,1) verilmiştir.

Fen Bilimleri Ders Kitaplarıyla İlgili 2010-2019 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalarda İncelenen Ders Kitaplarının Yayınevlerine İlişkin Bulgular

Fen Bilimleri ders kitapları ile ilgili yapılan çalışmalarda incelenen kitapların basıldıkları yayınevine göre dağılımına ilişkin bulgular Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8.*Çalışmalarda İncelenen Kitapların Basıldıkları Yayınevine Göre Dağılımı*

Yayın Evi	f	%
MEB	26	46,4
MEB ve Özel	5	9
Özel	3	5,3
Belirtilmemiş	22	39,3
Toplam	56	100

Tablo 8'e göre; araştırma kapsamına alınan toplam 56 çalışmadan 26 tanesinde (%44,4) "MEB", 5 tanesinde (%9) "MEB ve Özel" ve 3 tanesinde ise (%5,3) sadece "Özel" yayınevine ait ders kitaplarının incelendiği görülmektedir. 22 çalışmada (%39,3) ise incelenen ders kitaplarının yayınevlerine ilişkin herhangi bir bilgi verilmediği görülmektedir. Bu bulgular, çalışmalarda ele alınan ders kitaplarının yaklaşık yarısının MEB yayınevi tarafından basılan fen bilimleri ders kitapları olduğunu göstermektedir.

Fen Bilimleri Ders Kitaplarıyla İlgili 2010-2019 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalarda İncelenen Ders Kitaplarının Basım Yıllarına İlişkin Bulgular

Fen Bilimleri ders kitapları ile ilgili yapılan çalışmalarda incelenen kitapların basım yılına göre dağılımına ilişkin bulgular Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9'da görüldüğü gibi çalışmalarda toplam 56 fen bilimleri ders kitabı incelenmiştir. Ancak, bunlardan 32'sinin (%57,1) basım yılı belirtilmemiştir. Bu bulgu, kitapların basım yıllarının verilmesinin araştırmacılar tarafından önemli görülmediğini göstermektedir. Basım yılı belirtilenler arasında ise en fazla kitap basımı, dört kitap (%7,1) ile 2017 yılında gerçekleşmiştir. En az kitap basımı ise, 2006, 2007, 2009 ve 2012 yıllarında birer kitap basımı (%1,8) ile gerçekleşmiştir.

Tablo 9.*Çalışmalarda İncelenen Kitapların Basım Yılına Göre Dağılımı*

Basım Yılı	f	%
2006	1	1,8
2007	1	1,8
2008	2	3,6
2009	1	1,8

Fen Bilimleri Ders Kitapları ile İlgili Yapılan Çalışmaların İncelenmesi		
2010	2	3,6
2011	2	3,6
2012	1	1,8
2013	3	5,3
2014	2	3,6
2015	3	5,3
2016	2	3,6
2017	4	7,1
Belirtilmemiş	32	57,1
Toplam	56	100

Fen Bilimleri Ders Kitaplarıyla İlgili 2010-2019 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalarda İncelenen Kitapların Sınıf Düzeyine İlişkin Bulgular

Fen Bilimleri ders kitaplarıyla ilgili yapılan çalışmalarda incelenen kitapların sınıf düzeyi dağılımına ilişkin bulgular Tablo 10 ve Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 10.

Çalışmalarda İncelenen Kitapların Tekli Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı

Tekli Sınıf Düzeyi	f	%
3. Sınıf	4	12
4. Sınıf	5	15
5. Sınıf	12	37
6. Sınıf	3	9
7. Sınıf	3	9
8. Sınıf	3	9
Belirtilmemiş	3	9
Toplam	33	100

Tablo 10’a göre, toplam 56 çalışmanın 33’ünde tek bir sınıf düzeyine ait fen bilimleri ders kitabı incelenmiştir. Bu kitaplar arasında 12 çalışma (%37) ile en fazla 5. Sınıf, üçer çalışma (%9) ile en az 6. Sınıf, 7. Sınıf ve 8. Sınıf ders kitaplarının incelendiği görülmektedir. Yine yapılan üç çalışmada (%9) incelenen ders kitabının sınıf düzeyi belirtilmemiştir.

Tablo 11’e bakıldığında, toplam 56 çalışmanın 23’ünde birden fazla sınıf düzeyine ait fen bilimleri ders kitaplarının incelendiği görülmektedir. Bu kitaplar arasında 9 çalışma (%39) ile en fazla 6. Sınıf, 7. Sınıf ve 8. Sınıf, birer

çalışma (%4,3) ile en az 4 ve 5. Sınıf ile 5, 6, 7 ve 8. Sınıf ders kitaplarının incelendiği görülmektedir.

Tablo 11.

Çalışmalarda İncelenen Kitapların Çoklu Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı

Çoklu Sınıf Düzeyi	f	%
3 ve 4. Sınıf	2	8,7
4 ve 5. Sınıf	1	4,3
3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf	2	8,7
4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf	3	13
5, 6 ve 7. Sınıf	1	4,3
5, 6, 7 ve 8. Sınıf	5	22
6, 7 ve 8. Sınıf	9	39
Toplam	23	100

Fen Bilimleri Ders Kitaplarıyla İlgili 2010-2019 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalarda İncelenen Kitapların İnceleme Ölçütlerine İlişkin Bulgular

Fen Bilimleri ders kitaplarıyla ilgili yapılan araştırmaların ders kitaplarının inceleme ölçütlerine ilişkin bulgular aşağıdaki Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12.

Çalışmalarda İncelenen Kitapların İnceleme Ölçütlerine Göre Dağılımı

Ders Kitaplarının İncelenme Ölçütleri	f	%
İçerik	39	55
Tasarım, Teknik ve Düzenleme	14	19,6
Öğretme, Öğrenme, Ölçme ve Değerlendirme	12	17
Üslup, Dil ve Anlatım	6	8,5
Toplam	71	100

Tablo 12’ye göre; çalışmalarda ders kitaplarının en çok “İçerik” ölçütü açısından incelendiği (%55), en az ise “Üslup, Dil ve Anlatım” ölçütü açısından ele alındığı görülmektedir. Bu araştırma kapsamında toplam 56 tez ve makale çalışması incelenmiş fakat bazı çalışmalarda birden fazla ölçüt kullanıldığından toplam frekans (71) incelenen çalışma sayısından (56) büyük çıkmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, ülkemizde 2010-2019 yılları aralığında fen bilimleri ders kitapları ile ilgili yapılmış 2'si doktora tezi ve 22'si yüksek lisans tezi olmak üzere toplamda 25 lisansüstü tez ve 31 makale içerik analizine tabi tutularak bu konuda belirlenen iki araştırma sorusuna yanıt verilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın ilk sorusuna yanıt bulmak amacıyla yapılan içerik analizi sonucu elde edilen bulgular Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur. Aşağıda, bu tablolardan çıkan sonuçlar alan yazınla bağlantılı olarak sırasıyla tartışılmıştır.

Çalışmalar yayın yılı dağılımına göre incelendiğinde (Tablo 2), fen bilimleri ders kitaplarıyla ilgili en fazla çalışmanın toplamda 2017 yılında en az çalışmanın ise 2011 ve 2013 yıllarında yapıldığı belirlenmiştir. Tablodaki lisansüstü tez ve makale sayılarına bakıldığında ise bu konunun en az doktora düzeyinde ele alındığı, 2011 yılında konuyla ilgili hiç yüksek lisans tezi ve 2019'da da hiç makale bulunmadığı ortaya konulmuştur. Buna göre, fen bilimleri ders kitaplarıyla ilgili 2010-2019 yılları arasında farklı sayılarda yayınlar yapıldığı ve çalışmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında küçük farklılıkların olduğu ve yapılan çalışma sayısının yetersiz olduğu söylenebilir. Şahin & Başgül (2019)'ün yaptığı benzer bir çalışmada matematik ders kitapları ile ilgili yapılan yayınların en çok 2006-2018 yılları arasında olduğu belirlenmiştir. Ertekin & Çamlıbel Çakmak (2019)'ın yaptıkları çalışmada da aynı dönemde resimli çocuk kitaplarına yönelik tezlerin sayısal olarak artış gösterdiği bulunmuştur. Çalışma bulgularımızla paralel olarak, Kandemir & Yıldız (2019) ders kitabına yönelik çalışmaların en çok 2017 yılında yapıldığını ortaya koymuşlardır. Yapılan çalışmaların yıllara göre farklılık göstermesinin nedeni değişen öğretim programlarındaki değişikliklerin ders kitaplarına olan etkilerinin araştırılması olabilir. Ayrıca, son yıllardaki sayısal artışın sebebinin akademisyenlerin ders kitaplarına verdikleri önemin artmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Çalışmalar yapıldıkları üniversite dağılımına göre incelendiğinde (Tablo 3), konuyla ilgili 32 farklı üniversitede çalışma yapıldığı belirlenmiştir. Günümüzde 90'dan fazla eğitim fakültesinin bulunduğu ülkemizde, konuyla ilgili çalışma yapan üniversite sayısının yetersiz olduğu görülmektedir. Bu durum, akademisyenlerin konuya ilgisinin azlığı ile açıklanabilir. Ayrıca, toplamda en fazla çalışmanın Gazi Üniversitesi'nde yapıldığı, bazı üniversitelerde ise bu konuyla ilgili hiç çalışma yapılmadığı ortaya çıkmıştır. Aydın, Güven & Çayır (2017) ile Güven & Püsküllü' nün (2017) çalışmalarında da konuyla ilgili en çok çalışma yapılan üniversitenin Gazi Üniversitesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma sonuçları, bulgularımızla paralellik göstermektedir.

Çalışmalar yayın türü dağılımına göre incelendiğinde (Tablo 4), konuyla ilgili en fazla çalışmanın yüksek lisans ve makale türündeki çalışmalardan oluştuğu fakat doktora düzeyinde yapılan çalışma sayısının çok yetersiz

olduğu ortaya çıkmıştır. Güven & Püsküllü (2017), Hayat Bilgisi ders kitapları ile ilgili yaptıkları benzer bir çalışmada, araştırma bulgularımızla paralel sonuçlara ulaşmışlardır. Bektaş & Karadağ (2013) da lisansüstü tezleri inceledikleri çalışmalarında, konuyla ilgili doktora tezlerinin yüksek lisans tezlerinden sayıca daha az olduğunu belirlemişlerdir. Aydın, Çayır & Güven (2017) tarafından yapılan başka bir çalışmada, ilköğretim Türkçe ders kitapları ile ilgili yapılan lisansüstü tezlere yönelik içerik analizi yapılmış ve bu konuda yapılan tezlerin büyük çoğunluğunun yüksek lisans tezi olduğu, doktora çalışmalarının çok nadir olduğunu belirlenmiştir. Kan, (2017) da yaptığı benzer bir çalışmada, yüksek lisans tez sayısının doktora tez sayısından daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Buna göre, yukarıda bahsedilen tüm araştırma bulguları ile bulgularımız arasında paralellik görülmektedir. Doktora düzeyindeki bir çalışmanın sadece kitap incelemesi şeklinde olmasının çok uygun olmaması ve özellikle doktora programlarının sayıca az, kazanılması ve bitirilmesinin zor olması, konuyla ilgili doktora çalışmalarının yetersizliğini açıklayabilir.

Çalışmalar veri toplama aracı dağılımına göre incelendiğinde (Tablo 5), en fazla tercih edilen veri toplama aracının doküman en az tercih edilen ise anket olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, çalışmaların bir kısmında birden fazla veri toplama aracının kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Varışoğlu, Şahin & Göktaş (2013), Türkçe eğitimi araştırmalarında eğilimler üzerine yaptıkları çalışmada, verilerin en çok dokümanlar yardımı ile toplandığını belirtmişlerdir. Biçer'in (2017) çalışmasında da veri toplama aracı olarak doküman toplama daha fazla kullanılmıştır. Şahin & Başgül (2019)'ün çalışma sonuçları da bu yönde paralellik göstermektedir. Araştırmamızda, incelenen çalışmaların üçünde kullanılan veri toplama aracından bahsedilmemesi, araştırmanın tekniği bakımından önemli bir noksanlık olarak değerlendirilebilir.

Çalışmalar araştırma yöntemi dağılımına göre incelendiğinde (Tablo 6), çalışmalarda büyük oranda (%60,8) nitel araştırma yönteminin kullanıldığı fakat çalışmaların önemli bir oranında ise kullanılan araştırma yönteminin belirtilmediği (%28,9) sonucuna varılmıştır. Aykan & Kıncal (2016), çalışmalarında nitel araştırma yöntemlerinin, karma ve nicel araştırma yöntemlerinden daha fazla tercih edildiği sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar, araştırma sonucumuzu destekler niteliktedir. Kitap inceleme kapsamında yapılan araştırmalarda özellikle nitel araştırma yöntemlerinin tercih edilmesi, konu ile ilgili derinlemesine bilgi elde etme isteği ile açıklanabilir.

Araştırmanın ikinci sorusuna yanıt bulmak amacıyla yapılan içerik analizi sonucu elde edilen bulgular Tablo 7, Tablo 8, Tablo 9, Tablo 10, Tablo 11, ve Tablo 12'de sunulmuştur. Aşağıda, bu tablolardan çıkan sonuçlar alan yazınla bağlantılı olarak sırasıyla tartışılmıştır.

Çalışmalarda ele alınan fen bilimleri ders kitapları ünite-konu dağılımına göre incelendiğinde (Tablo 7), ders kitaplarının çoğunlukla bir bütün olarak

ele alındığı (%58,9), yarından azının ise ünite-konu bazında incelendiği (%41,1) belirlenmiştir. Çalışmaların büyük çoğunluğunda ünite-konu ayrımı yapılmadan ders kitabının bir bütün olarak incelenmesi daha zengin veri elde etmek isteği ile açıklanabilir. Ayrıca, ünite-konu bazında inceleme yapılan çalışmalarda en fazla çalışmanın “Madde ve Değişim”, en az çalışmanın ise “Işığın ve Sesin Yayılması” ünitesi ile ilgili olduğu ortaya konulmuştur. “Madde ve Değişim” ünitesi ile ilgili alan yazında çok sayıda çalışma bulunması (Kocaarslan, 2012; Saraç, 2018; Nacaroglu & Bektaş, 2019) araştırmacıların bu alana yönelmelerinin nedeni olabilir.

Çalışmalarda ele alınan fen bilimleri ders kitapları basıldıkları yayınevi dağılımına göre incelendiğinde (Tablo 8), MEB yayınevine ait olan kitapların daha çok sayıda incelendiği, buna karşın araştırma kapsamında ele alınan 56 adet araştırmadan 22’sinde incelenen ders kitaplarına ait yayınevini belirtmemesinin araştırma tekniği bakımından önemli bir noksanlık olduğu söylenebilir. Güven & Püsküllü (2017)’nin hayat bilgisi kitapları ile ilgili yaptıkları araştırmada da yayınevi belirtilmemiş ders kitabı sayısının çalışmamızla paralel olarak yüksek olduğu görülmektedir.

Çalışmalarda ele alınan fen bilimleri ders kitapları basım yılı dağılımına göre incelendiğinde (Tablo 9), ders kitapların yarından fazlasının (%57,1) basım yılının verilmediği belirlenmiştir. Bu bulgu, kitapların basım yılının verilmesinin araştırmacılar tarafından önemli görülmediğini göstermektedir. Basım yılı belirtilenler arasında ise en fazla kitap basımı, 2017 yılında gerçekleşmiştir. En az kitap basımı ise, 2006, 2007, 2009 ve 2012 yıllarında gerçekleşmiştir. Ancak, en fazla ile en az kitap basım sayısı arasında çok küçük farklılıklar bulunmuştur. Bu durum, fen bilimleri dersi öğretim programlarının belli aralıklarla güncellenmesinden kaynaklanmış olabilir.

Çalışmalarda ele alınan fen bilimleri ders kitapları sınıf düzeyi dağılımına göre incelendiğinde, toplam 56 çalışmanın 33’ünde tek bir sınıf düzeyine ait fen bilimleri ders kitabının incelendiği ve en fazla 5. Sınıf, en az ise 6., 7. ve 8. Sınıf kitaplarının incelendiği görülmüştür (Tablo 10). Bu durum, 2013 yılında değişen fen bilimleri dersi öğretim programı (Milli Eğitim Bakanlığı, 2013) ile birlikte eğitim sisteminin 4+4+4 şeklinde kademelendirilmesinin, çalışmaların 5. Sınıf düzeyine yoğunlaşmasına yol açmasıyla açıklanabilir. Bunun yanında farklı sınıf düzeylerindeki kitapları birlikte ele alan çalışmalarda (23 adet) ise en fazla 6, 7 ve 8. sınıf fen bilimleri ders kitaplarının incelendiği ortaya konulmuştur (Tablo 11). 6, 7 ve 8. Sınıflarda konuların öğrenciler açısından giderek daha zor ve önemli hale gelmesinin, araştırmacıların bu ders kitaplarını incelemek istemelerinin nedeni olabilir. Alan yazına bakıldığında 6, 7 ve 8. sınıf fen bilimleri dersi ile ilgili çok fazla sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. Örneğin, Tuncel & Fidan’ın (2018), yaptıkları çalışma yukarıdaki değerlendirmemizi destekler niteliktedir. Tuncel & Fidan (2018) çalışmalarında, ortaokul öğrencilerinin 5,6,7,8 sınıf düzeylerinde fen bilimleri dersinde birçok konuda zorlandıklarını belirlemişlerdir.

Çalışmalarda ele alınan fen bilimleri ders kitapları inceleme ölçütü dağılımına göre incelendiğinde (Tablo 12), ders kitaplarının en çok "İçerik" ölçütü açısından, en az ise "Üslup, Dil ve Anlatım" ölçütü açısından ele alındığı görülmüştür. Bununla birlikte ders kitaplarını "Öğretme, Öğrenme, Ölçme ve Değerlendirme", "Teknik Tasarım ve Düzenleme" bakımından inceleyen çalışmaların olduğu da görülmüştür. Ayrıca, bazı çalışmalarda birden fazla ölçütün kullanıldığı da belirlenmiştir. Devetak & Vogrinc (2013)'e göre kaliteli bir fen ders kitabı için dokuz genel ölçüt belirlenebilir. Bu genel ölçütler arasında en az dört tanesi "İçerik" ile ilgilidir ve kitap incelemesi yapılırken bu ölçütlere dikkat edilmelidir. Bu görüş, araştırma bulgularımızla uyum göstermektedir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıda bazı öneriler sıralanmıştır.

- Fen bilimleri ders kitaplarının incelenmesi, doktora düzeyindeki çalışmalara entegre edilebilir. Böylece bu konudaki doktora tez çalışmaların sayısı artırılabilir.
- Ülkemizdeki eğitim fakültelerinin üçte ikisinde bu konu ile ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanılmaması eksiklik olarak değerlendirilebileceğinden, araştırmacılar arasında iletişim ve ortak çalışmaların yapılması teşvik edilebilir.
- Yapılacak çalışmalarda, araştırma yöntemi ve veri toplama araçlarının açıkça belirtilmesine dikkat edilebilir ve farklı yöntemler ve veri toplama araçları kullanılabilir.
- Fen bilimleri ders kitaplarında zor olarak değerlendirilen üniteler etkili öğrenmeyi sağlamaya katkıda bulunmak için daha detaylı incelenebilir.
- MEB'e ait fen bilimleri ders kitapları dışında öğrenmede sıklıkla kullanılan kaynak kitaplar da incelenebilir.
- Fen bilimleri ders kitapları incelenirken basıldığı yayınevinin adı ve basım yılının da verilmesine dikkat edilebilir.
- Farklı sınıf düzeyleri için yazılan fen bilimleri ders kitaplarının incelenmesine özen gösterilebilir.
- Fen bilimleri ders kitaplarının incelenmesinde Devetak ve Vogrinc (2013) tarafından önerilen ölçütler göz önüne alınabilir.

Kaynakça

- Abd-El-Khalick, F., Waters, M., & Le, A. P. (2008). Representations of nature of science in high school chemistry textbooks over the past four decades. *Journal of Research in Science Teaching*, 45(7), 835–855. doi:10.1002/tea.20226.
- Aykan, A., & Kıncal, R. (2016). Ders araştırması kapsamında farklı ülkelerde yayınlanan bilimsel çalışmaların içerik analizi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(32), 19-31.
- Bakırcı, H., & Öçsoy, K. (2017). An investigation of the activities in science textbooks in terms of the concept of entrepreneurship. *Adıyaman University Journal of Educational Sciences*, 7(2), 256-276.
- Bektaş, M., & Karadağ, B. (2013). Hayat bilgisi öğretimi alanında yapılan lisansüstü tezlerinin eğilimleri ve değerlendirilmesi. *International Journal of Human Sciences*, 10(2), 113-129.
- Bıçer, N. (2017). Yabancılara Türkçe öğretimi alanında yayınlanan makaleler üzerine bir analiz çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(27), 236- 248.
- Bierema, A. M. K., Schwartz, R. S., & Gill, S. A. (2017). To what extent does current scientific research and textbook content align? A methodology and case study. *Journal of Research in Science Teaching*, 54(8), 1097–1118. doi:10.1002/tea.21399.
- Cakici, Y. (2012). Exploring Turkish upper primary level science textbooks' coverage of scientific literacy themes. *Eğitim Araştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research*, 12(49), 81–102.
- Calado, F. M., Scharfenberg, F. J., & Bogner, F. X. (2015). To what extent do biology textbooks contribute to scientific literacy? Criteria for analysing science-technology-society-environment issues. *Education Sciences*, 5(4), 255–280. doi:10.3390/educsci5040255.
- Chiappetta, E. L., & Fillman, D. A. (2007). Analysis of five high school biology textbooks used in the United States for inclusion of the nature of science. *International Journal of Science Education*, 29(15), 1847–1868.
- Devetak, I., & Vogrinc, J. (2013). The criteria for evaluating the quality of the science textbooks. In *Critical analysis of science textbooks* (pp. 3-15). Springer, Dordrecht.
- Dimopoulos, K., Koulaidis, V., & Sklaveniti, S. (2003). Towards an analysis of visual images in school science textbooks and press articles about science and technology. *Research in Science Education*, 33(2), 189–216. doi:10.1023/a:1025006310503.
- Ertekin, B. D., & Çamlıbel Çakmak, Ö. (2019). Okul öncesi eğitim literatüründeki resimli çocuk kitaplarına yönelik yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(40), 2111-2124.

- Fan, L., & Kaeley, G. S. (2000). The influence of textbooks on teaching strategies: an empirical study. *Mid-Western Educational Researcher*, 13(4), 2-9.
- Güven, S., & Ayyayla Püsküllü M. (2017). Hayat Bilgisi kitapları ile ilgili yapılan çalışmaların içerik analizi. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 3(2), 75-86.
- Güven, S., Aydın, G. F., & Çayır, F. S. (2017). İlköğretim Türkçe ders kitaplarıyla ilgili yapılan lisansüstü tezlerin içerik analizi. *Uluslararası Eğitim Yönetimi Forumu- 8* (19-21 Ekim 2017, Türkiye, Ankara), Özet Bildiri Kitabı, s. 779-780.
- Irez, S. (2009). Nature of science as depicted in Turkish biology textbooks. *Science Education*, 93(3), 422-447. doi:10.1002/sce.20305.
- Kan, M. (2017). Türkiye’de akademik yazma alanında yapılan lisansüstü tezler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1037-1048.
- Kandemir, M. A., & Yıldız, Y. (2019). Ortaokul matematik ders kitaplarının incelenmesinde kullanılan kavramsal çerçeveler, *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 13(2), 1273-1304.
- Karamustafaoğlu, O., & Üstün, A., (2004). Yürürlükteki fen bilgisi 7. sınıf ders kitabının incelenmesi, *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Karamustafaoğlu, S., Salar, U., & Celep, A. (2016). Ortaokul 5. sınıf fen bilimleri ders kitabına yönelik öğretmen görüşleri. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 93-118.
- Keleş, E., (2001). *Fizik Ders Kitaplarını Değerlendirme Ölçeği*, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Kılıç, Z., Atasoy, B., Tertemiz, N., Şeren, M., & Ercan, L. (2001). *Öğretimde Ders Kitaplarının Yeri, Önemi ve Genel Özellikleri*. Leyla Küçükahmet (Ed.). Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, Fen Bilgisi (ss. 93-111). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kocaarslan, M. (2012). Tanılayıcı dallanmış ağaç tekniği ve ilköğretim 5. sınıf fen ve teknoloji dersi maddenin değişimi ve tanınması adlı ünite de kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 269-279.
- Köseoğlu, F., Atasoy, B., Kavak, N., Akkuş, H., Budak, E., Tümay, H., Kadayıfçı, H., & Taşdelen, U. (2003). *Bir Fen Ders Kitabı Nasıl Olmalıdır?* Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kul, Ü., Sevimli, E., & Aksu, Z. (2018). A comparison of mathematics questions in Turkish and Canadian school textbooks in terms of synthesized taxonomy. *Turkish Journal of Education*, 7(3), 136-155.

Majidi, S., & Mantyla, T. (2011). Knowledge organization in physics textbooks: A case study of magnetostatics. *Journal of Baltic Science Education*, 10(4), 285–299.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2013). *İlköğretim Kurumları (İlkokullar ve Ortaokullar) Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı*, Ankara.

Nacaroğlu, O., & Bektaş, O. (2019). Fen bilimleri dersindeki madde ve değişim ünitesine yönelik geçerli ve güvenilir başarı testi geliştirme: BİLSEM örneği. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 67-88.

Saraç, H. (2018). Fen bilimleri dersi “Maddenin Değişimi” ünitesi ile ilgili başarı testi geliştirme: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 416-445.

Şahin, Ö., & Başgöl, M. (2019), Türkiye’de matematik ders kitaplarına yönelik yapılan araştırmalardaki eğilimler, *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 13(1), 328-358.

Tavşancıl, E., & Aslan E. (2001). *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları.

Tuncel, M., & Fidan, M. (2018). Ortaokul fen bilimleri dersinde öğrenmede zorlanılan konular ve çözüm önerileri. *The 6th International Congress on Curriculum and Instruction (ICCI-EPOK)*, (11-13 Ekim, Kars), Tam Metin E-Kitabı, s. 49-55.

Turgut, B. (1996). Ders Kitapları ile İlgili Etkinlikler. *Türkiye ve Almanya’da Ders Kitapları Sempozyumu*, Ankara.

Uçar, C., & Somuncuoğlu Özerbaş, D. (2017). Ortaokul 5. sınıf fen bilimleri ders kitabının görsel tasarım ilkeleri açısından değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(4), 1373-1388.

Ulusal Tez Merkezi (UTM). (2020). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Varışoğlu, B., Şahin, A., & Göktaş, Y. (2013). Türkçe eğitimi araştırmalarında eğilimler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(3), 1767-1781.

Vojří, K., & Rusek, M. (2019). Science education textbook research trends: a systematic literature review, *International Journal of Science Education*, 41(11), 1496-1516, DOI:10.1080/09500693.2019.1613584.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız Yılmaz, N., & Tabacı, G. (2017). Fen bilimleri 3 ve 4. sınıf öğretim programı ile ders kitaplarının yer temelli açısından incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1584-1605.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3500/3519

MasterChef'e Sosyolojik Bakış: Türkiye Örneği

Sociological Perspective towards MasterChef: The Case of Turkey

Gülsüm HEKİMOĞLU

Öğr. Gör. Dr., Batman Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO

Dr., Batman of University, Vocational School of Health Services

glsmkymk@hotmail.com

Orcid ID: 0000 0003 1372 1088

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 02.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 26.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 23.11.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Hekimoğlu, G . (2020). MasterChef'e Sosyolojik Bakış: Türkiye Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3500-3519 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/746798>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

MasterChef'e Sosyolojik Bakış: Türkiye Örneği

Öz

İnsanlığın en kadim meselesi olan yemek olgusunu sosyolojik aksiyomla irdelemek bu çalışmanın temel motivasyonudur. İletişim ve yemek konusunun sınırları içinde hazırlanmış bu çalışmada, epey girift olan iletişim pratikleri içinden kitle iletişimine odaklanılmıştır. Çalışma, en sık başvurulan kitle iletişim aracı olan televizyonun kapsamı içinde gerçekleşmiştir. Oldukça popüler bir TV içeriği olan MasterChef'in Türkiye deneyimi irdelenmiştir. Araştırmanın metodolojik tasarımını van Dijk'in ideolojik söylem analizi oluşturmuştur. Global bir program olan MasterChef, değişik ülkelerde, farklı disiplinlerden araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Yapılan değerlendirmelerin önemli bir kısmı bu içeriğin çatışmasız, eşitlikçi, sevecen ve iyicil olduğu yönündedir. Oysa bu çalışmanın çözümlemesinden çıkan sonuç, sözü edilen değerlendirmelerden farklıdır. Programın içine gömülü olan söylem neo-liberal ideolojinin temel savlarıyla uyumlu bir eğilim taşımıştır. Gerçektekinin televizyon ortamındaki simülasyonu olan MasterChef Türkiye mutfağında üretilen söylemle izleyenler; çevreci, sağlıklı, erişilebilir gıda meselelerinden uzaklaştırılarak tüketim kültürüne ait bir fantazyaya davet edilmiştir. Kimliklerimiz, söz ve edimlerimiz, sınıfsal farklılıklarımız ve iktidar odakları yemek üzerinden yeniden imlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yemek Sosyolojisi, Televizyon, İdeoloji, MasterChef, Türkiye.

Sociological Perspective Towards MasterChef: The Case of Turkey

Abstract

The main motivation of this study is to examine the phenomenon of food, which is the ancient issue of humanity with sociological axiom. In this study, which was prepared within the boundaries of communication and food, it is focused on mass communication among the rather complex communication practices. The study was realized within the scope of television, which is the most frequently used mass communication tool. MasterChef experience of Turkey, which is quite a popular TV content, were examined. Van Dijk's analysis of ideological discourse constitutes the methodological design of the study. An important part of the conducted evaluations is that this content is non-conflict, egalitarian, affectionate and benign. However, the analysis result of this study is different from these evaluations. Program tended to be in line with the basic arguments of neo-liberal ideology. With

the discourse produced in MasterChef Turkey kitchen, the viewers were removed from environmentalist, healthy, accessible food issues and invited to a fantasy of consumption culture. Our identities, words and deeds, class differences have been re-marked through food.

Keywords: Food Sociology, Television, Ideology, MasterChef, Turkey.

1. Giriş

Bu çalışmanın temel problemi oldukça popüler bir televizyon programı olan MasterChef Türkiye'de (MCT) öne çıkan söylemin neler olduğunu anlamaktır. Çalışmanın amacı, MCT'nin ayrıntılı bir okumasını gerçekleştirmek ve ilgiyle izlenen bu televizyon programının bize ne telkin ettiğini açığa çıkarmaktır. Çalışma, nitel araştırma metoduyla hazırlanmış bir söylem analizini içermektedir. Verilerin değerlendirilmesi ve yorumlanmasında van Dijk'in ideolojik söylem analizi tekniği kullanılmıştır.

Çalışma, insanlığın en kadim toplumsal meselesi olan yemek olgusuna, sosyolojinin dikkatini odaklayarak gerçekleşmiştir. 'Yemek' olgusunu sosyolojik aksiyomla irdelemek, toplumsal yaşamı anlamlı kılmak adına oldukça önemli durmaktadır. Yemek yeme davranışı bir toplumdaki medyatik, ekonomik, politik, ailevi, hukuki, tıbbi, cinsel, dinsel yapı ve değişimlere göndermede bulunan bir edimdir. Bir biyolojik ihtiyacı basitçe yerine getirmenin dışında bu eylem, daha komplike bir görüngüdür. Bu karmaşık örüntüyü anlayabilmek için sosyolojik bakış açısı güçlü bir tutamak sunacaktır. Sonuçta Giddens'in dikkat çektiği gibi (Giddens, 2011, s. 18) "toplumsal hayat yeni belirsizliklerle kuşatılmışken neler olduğunu anlamaya yardım etmek yaratıcı sosyolojik düşünceye düşer".

Televizyonda 'yiyecek' ve 'pişirme' ile ilgili pek çok program vardır. Ancak bu çalışmada incelenecek örneklem olarak MCT'nin seçilmesi, birkaç nedenden dolayı idealdir. Program oldukça popülerdir. Türkiye'de ilk kez 1 Eylül 2018 tarihinde yayınlanmaya başlayan ve bu sezonda da yayın hayatına devam eden program, ülke izleyicilerinden büyük oranda olumlu tepki almıştır. Örneğin ilk sezonun final bölümünde program, 6.96'lık izlenme oranı ile ana haber bültenlerini ve dizileri geride bırakarak reyting rekoru kırmıştır. MCT'nin bu çalışmada inceleme konusu olmasının ve incelenecek metin olarak seçilmesinin bir başka nedeni de, yaygın yemek ve reality programlarında hâkim olan içerikleri kapsıyor olmasıdır. MCT, profesyonel restoran endüstrisinin makyajlanarak şova dönüştürülmüş benzetimi gibidir. Öte yandan program, Carlson ve Svensson'un ortaya serdiği gibi (2015, s. 18-19) bir reality show ve spor programının hibriti gibidir.

Bu küresel formatın, yayınlandığı tüm ülkelerdeki beklenmedik başarısı kimi yorumcular tarafından (Haarman, 2015; Bednarek, 2013) programın iyicil ve çatışmasız doğasıyla açıklanmıştır. Oysa bu çalışmada programın (en azından Türkiye versiyonunun) eşitlikçi, bütüncül ve iyicil olduğu savına itiraz edilip, programın içindeki güç asimetrileri, sınıf eşitsizlikleri, dışlama stratejileri ve iktidar ifadeleri incelenecektir.

Bourdieu'nun söylediği gibi; "bütün bilimler gibi sosyolojinin de işlevi, gizli şeyleri açığa çıkarmaktır." (Bourdieu; 1997, s. 22). Bu nedenle küresel çapta son derece popüler olan MasterChef programının Türkiye deneyimine dair veri toplamak ve ilgili analizleri sentezlemek oldukça önemsenmektedir. Yapılacak söylem analizinin bunun için güçlü bir tutamak sunması beklenmektedir. Çünkü söylem (Foucault'dan ilhamla) anlamları ve bilgiyi üreten bir sistemdir. Toplumsal ilişkileri yapılandıran bilginin düzenlenmesi için bir yoldur. Dolayısıyla çalışmanın; metalaşan, seyirlik hale gelen, ekonomik ve eğlencelik bir unsura dönüşen yemeğin serüvenine ilişkin akademik bir boşluğu gidermesi umulmaktadır.

2. Kavramsal-Kuramsal Temeller

Yemek olgusunun dinamik, karmaşık ve çok boyutlu yapısını irdelemek ve yemeğe sosyolojik açıdan bakmak amacıyla, bu konuya ilişkin literatüre odaklanmak gerekmektedir. Söz konusu kapsamda, ilgili kavramsal-kuramsal temeller çalışmanın bu bölümünde yer almaktadır.

2.1. Neden Yemeğin Sosyolojisini Yapmalıyız?

Bu bölümün başlığı haklı olarak iddialı görülebilir. Yerine getirmekte zorlanılacak beklentiler uyandırıyor olabilir. Ancak bu bölüm tüm bu risklere rağmen bu şekilde formüle edilmelidir. Çünkü bu başlıkta amaçlanan, yemek sosyolojisinin ne olduğunu tüm yönleriyle açıklamaktan ziyade; daha çok yemek sosyolojisi probleminin neden bir problem olduğunu ve sosyoloji için neden her zaman üzerinde çalışılacak bir problem olarak kalacağını açıklamaktır.

Yemek sosyolojisi başlangıcından bu yana metotları ve konusu açısından yeterince üzerinde çalışılmamış bir disiplindir. Toplumsal ve gündelik hayatımızı, yemeğin ve toplumun karşılıklı tesiri ve ilişkisi üzerinden düşünmek, yemeği sosyolojik düşündürmektir. Kolayca öngörülemez bir çok toplumsal pratikten ve ilişkiden etkilenen yemeğin serüvenini sosyolojik mercekten görmek, toplumsal gerçekliğin anlamlı kılınmasında oldukça fayda sağlayacaktır. Örneğin Türk Mutfağı'nın meşhur yemeklerinden biri olan döner kebabının kısa sayılabilecek bir süre içindeki değişimi bunu iyi şekilde açıklayacaktır. Koç'a göre; (2014, s. 26) "Çok değil otuz sene içinde ağızımızın tadı oldukça değişmiştir. Eskiden bu yemeğin olmazsa olmazı koyun eti iken, şimdi en azından yüzde yetmiş dana olmuştur. Bu değişim; AB ile uyum yasalarının, IMF baskılarının, terörden kaynaklı köy boşaltma politikalarının ve ucuz ithalat kararlarının bir sonucudur." Görülebileceği gibi açlık ihtiyacını giderme işlevini yerine

getirmenin dışında yemek yemek; hukuksal, politik, ekonomik ve çevresel bir dizi yapı ve yaptırımın izdüşümü olarak karşımıza çıkabilmektedir. Döner kebabı örneğinde, dışsal etkenlerin damak tadımızı ve mutfığımızı değiştirdiği gerçeği sunulmuştur.

Bu 'zorunlu tercihin' tersi de mümkündür. Yeni lezzetler, teknikler ve akımlar da aynı şekilde yapıyı zorlayabilmektedir. Örneğin "dünya'da hızla artış gösteren vegan ve vejetaryenlik yalnızca beslenme şekli değil bir yaşam tarzı ve etik bir yaklaşım haline gelmiştir" (Singer, 2005, s. 224-255). Hayvansal hiçbir gıdayı tüketmeden, besin ihtiyacını sadece tahıl, sebze ve meyve ile karşılayan veganlar; ipek, deri gibi hayvansal ürünlerden yapılmış kıyafetleri kullanmadıkları gibi, canlı hayvanların kullanıldığı bir film ya da gösteriyi de izlemezler (Kınıkoğlu, 2015). İlk kez "1944 yılında bir topluluk olarak ortaya çıkan vegan hareket, sosyal medyanın bu yönde aktif olarak kullanılması ve beslenme alışkanlıklarının bir statü bildirgesi olması nedeniyle günümüze kadar birçok kişiye ulaşmıştır" (Yılmaz, 2018, s. 54-55). Yegen ve Aydın'ın (2018) tartıştığı gibi, etik gerekçeleriyle hayvan haklarına dikkat çeken bu direniş hareketi neredeyse "küresel karşıt bir kimliğe" dönüşmüştür. Bu durum küresel bağlamda, vegan ve vejetaryen işletmelerdeki artışa yansımıştır. Her ne kadar ABD ve İngiltere'deki istatistiklere tekabül edecek bir veriye ulaşmasa da Türkiye'de de son yıllarda vegan vejetaryen işletmelerin sayısında her geçen gün artış gözlenmektedir (Çavuş, 2015, s. 12). Bu durum Türkiye mutfağını yeni lezzetlerle karşılatmıştır. Demek oluyor ki, toplumsal değişmeye bağlı olarak mutfağın sınırları yeniden ve yeniden çizilip durmaktadır.

Akarçay'ın saptamalarına göre (2016, s. 20) gıda ve beslenme sosyolojindeki kapsam ve kavram kargaşası devam etmektedir. Pek çok araştırmacı gıda ile ilgilenirken dikkatini; yetersiz gıda, açlık, dağıtım adaletsizliği, sağlık ve beslenme ilişkisi, gıdaya dönük kaygılar, dini inanışlar, kültür ve alışkanlıklar, modern besin sistemi, gıdanın üretimi, dağıtımı ve tüketimi gibi konulara vermiştir (Akarçay, 2016, s. 33-37). Zengin bir çalışma laboratuvarı sunmasına karşın, bilhassa ülkemizde, gıda ve beslenme sosyolojisiyle ilgili çalışma pek yeterli görünmemektedir. Az sayılabilecek bu akademik ilgi ve çalışma, toplumsal ilişkilerde gıdanın, yemeğin ve yemenin önemini göstermeye çalışmaktadır. Bu çaba doğrultusunda bu çalışmanın konusu yemek ve iletişim ilişkisi olarak seçilmiştir.

Yemeğin kitle iletişim araçları vasıtasıyla yaşadığı ve yaşattığı etkileri anlamak, üstelik bunu televizyon gibi bilindik, popüler ve ulaşılabilir bir 'ideolojik güç' üzerinden anlamak bu çalışmanın temel motivasyonudur. Son dönemlerde sayıları hızla artan ve popüler olan beslenme programları, tadım gösterileri, açlık yarışmaları ve yemek şovları bu çalışmanın esas meselesidir. Bu sorunsal, dünyadaki sürümlerinin de oldukça izlendiği MasterChef programının Türkiye deneyimi üzerinden anlaşılacak istenmiştir. MasterChef dünyadaki bazı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Carlsson ve Severson (2015), popüler kültürün sportifleşmesini

MasterChef'in İsveç versiyonu üzerinden irdelemişlerdir. Tüketim davranışıyla ilgilenen Kirkwood (2014) ise vekâleten (vicarious) tüketimi, daha doğrusu hayal gücünde başka bir kişinin eylemleri yoluyla deneyimlenen tüketim edimini yine bu program üzerinden değerlendirmiştir. Programın büyük ilgi gördüğü Avustralya'da da MasterChef sorunsallaştırılmıştır. Halk sağlığıyla ilgilenen Phillipov (2012) medya aracılığıyla iletilen sağlık risklerini tartışırken MasterChef Avustralya'ya odaklanmıştır. Moore ise (2017), televizyon metni içindeki güç ve otorite ifadelerini incelediği medya analizini MasterChef Avustralya üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu sınırlı metinde hepsine yer verilememektedir; ancak sporculardan, medya araştırmacılarına, sağlık uzmanlarından, sosyal bilimcilere kadar farklı birçok disiplindeki araştırmacı tarafından ilgi çeken MasterChef, mümbit bir çalışma teması sunmaktadır. Bu çalışmada da, MasterChef'in Türkiye deneyimi, ideolojik söylem analizinin sunduğu olanaklarla değerlendirilmiştir. Durkheim'e göre toplum bireyi aşmaktadır. Bireye bir davranış ve düşünüş tarzı dayatmaktadır. Bu empoze sürecinde medyanın, özellikle televizyonun etki alanı yadsınmayacak şekilde ortadadır. Dolayısıyla yemeğe ideolojik, ekonomik, kültürel ve politik eleştirel bakış açısıyla yaklaşan bu çalışmanın sonraki başlığında, televizyonun bu süreçteki rolü ve önemi tartışılacaktır.

2. 2. Televizyonun Tipik ve Kritik Yeri

Televizyonun ve onun yarattığı anlam dünyalarının doğru biçimde anlaşılması oldukça önemli görülmektedir. Çünkü "yapılan çalışmalar, gerek modern, gerekse gelişmekte olan ülkelerde televizyonun en sık başvurulan kitle iletişim aracı olduğunu kanıtlamaktadır. Türkiye'de yapılan birçok farklı araştırmada tespit edildiği üzere ev eşyaları arasında %90'ları geçen ev sahipliğiyle televizyon dikkat çekicidir" (Arun, 2010, s. 101). Televizyon "basitçe haber sunmaz, dünyaya ve topluma yönelik bilgiyi de yönlendirir" (Postman, 1994, s. 92). Hayatın pek çok kompartımanında 'en genel anlatıcı' olarak bize; yanlış ve doğrunun ne olduğunu, nasıl davranmamız, hangisini ne şekilde yememiz, neyi nasıl düşünmemiz gerektiğini söyler.

Bu noktada Gramsci ve Althusser hatırlanmaktadır. Bu iki teorisyen, Marksizm ekonomik determinizmden kurtarmaya, yapı-üstyapı sorunsalını aşmaya ve Marksistlerin ciddi bir biçimde ihmal ettikleri önemli alanları dikkatimize sunmaya çalışmışlardır. Gramsci'nin kültürel hegemonya kavramsallaştırması, bu çabanın bir sonucudur. Öz ifadelerle hegemonya "kendiliğinden oluşan rızanın örgütlenmesini içerir" (Hall, Lumley ve McLennan, 1985, s. 12). Marksist gelenek devleti; egemen sınıfın örgütlü şiddeti olarak tanımlarken, Gramsci yönetimin şiddette dayanmayan yönlerine dikkat çekmiştir. "Ortak duyu inşası temel hegemonya stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani yönetici sınıfın duyusunu, ortak duyu gibi kabul ettirmek hegemonyanın vazgeçilmez yoludur" (Kaymak ve Aykaç, 2015, s. 46). İşte burası, bize yeni yemek ve yeme biçimleri empoze eden yemek programlarıyla ilgilenen bu makale için son derece önemlidir.

Buna bağdaşık şekilde Althusser'de 'devletin ideolojik aygıtlarından söz eder. DİA'lar (devletin ideolojik aygıtları) kolluk kuvvetleri gibi devletin baskı aygıtlarından seçilmez. Değişik kiliseler sistemi gibi dini DİA'lar, özel ve devlet okulları gibi öğretimsel DİA'lar, aile ve hukuki DİA gibi devletin farklı ideolojik aygıtları vardır. Televizyon da devletin 'haberleşme DİA'sı içinde yer almaktadır (Althusser, 2000, s. 33-34).

Böylesi bir kuşkucu yaklaşımla değerlendirildiğinde, insanın en yaşamsal ihtiyaçlarından olan yemeğin televizyonda nasıl işlendiği daha çok önem kazanacaktır. Medyadaki temsilleriyle televizyon, beslenme alışkanlıklarımızı, gıdayla ilgili taleplerimizi, yeme pratiklerimizi değiştirerek bize; kiminle, hangi sıklıkla, nerede, neyi yememiz 'gerektiğini' söyleyecektir.

Yemek ve iletişim arasındaki ilişkiye dair değerlendirme, televizyon konusunda iyimser olan teorisyenlere göre ise farklı olacaktır. Örneğin Giddens'e göre kitle iletişim araçları özellikle de televizyon, kuramcıların yukarıda yer verilen görüşlerindeki etkilerden bazılarını sahiptir. Ancak televizyon internetle birlikte "açık diyalog ve tartışma geliştirilmesi için birçok olanak sunmaktadır" (Giddens, 2008, s. 156). Televizyon stüdyosu (ve evdeki izleyicilerin oturma odaları) farklı kamuların üyeleri arasında rasyonel-eleştirel tartışma ve/veya söylemsel mücadelelere sahip olmaktadır" (Kejanlıoğlu, 2015, s. 852). Bu önemli bir söylemsel ve eylemsel etkileşim alanı yaratacaktır. Böylece yemeğe dair bilgi birikimini artırıp, kitleyi yeni ve kaliteli yemek kültürü ile tanıştıracaktır. Bu tarz yemek programları aracılığıyla insanlar, anne babalarından ya da büyükannelerinden öğrendikleri şeylerle yetinmek zorunda kalmayacak ve gurme kültürünün geniş bilgilerinden istifade edebileceklerdir.

3. Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yöntemiyle yapılmış bir söylem analizini içermektedir. Sosyal bilimlerin temel yöntemlerinden biri olan nitel yöntem "bireylerin davranışlarının öznel doğasını, bireylerin gündelik hayat ilişkilerini, onların algı dünyalarını, duygu ve kanaatlerini, hayat deneyimlerini anlamaya çalışan, açıklamayı hedefleyen bilimsel çabaları içerir" (Kümbetoğlu, 2012, s. 44). Bu amaç doğrultusunda çalışmada van Dijk'in ideolojik söylem analizi deseni kullanılmıştır. van Dijk "söylem yapılarını etkileyen toplumsal yapıları ortaya çıkarmada başarılı olmuştur" (Sözen, 2017, s. 90). Söz konusu toplumsal yapıların neler olduğunu anlama çabası gereğince çalışmalarını, söylemde ideolojinin rolü ve etkisine doğru genişletmiştir.

Bu noktada konunun ve metnin sınırlılığının farkında olarak az da olsa ideolojiye yer vermek yerinde olacaktır. Ayrıntılı olmayan bir okumayla "ideoloji, insanların çevrelerindeki sosyal olgularla ilgili bilgi, inanç ve değerler bütünüdür" (Tatar, 2019: 2818). Nosyon kavramını sosyal teoriye kazandıran Durkheim'e göre ideolojiler, nesnel toplumsal koşullara

dayanmaz. “Gerçeklik zihinde ya da topluluk ilişkilerinde çarpıtılarak üretilir ve yerini fikirlere bırakır. İkinci işlemde ise, zihindeki fikirler nesnel gerçeklikler yerine konmaya çalışılır” (Durkheim, 1985, s. 53-56). İdeolojinin sosyal teorideki yerini anlatan bir yaklaşım da Marks’ın “sosyal yaşam, bilinci belirler” savıdır (Marx ve Engels, 1976, s. 44). Ona göre ideoloji sosyal gerçekliğin nasıl yorumlanması gerektiğini söyler ve dünyayı nasıl görmek gerektiğini bildirir. İnce ayrımlarla Marks’dan ayrılan Althusser ise ideolojiyi ‘çağırma’ metaforuyla (Fiske, 2003, s. 223) kavrar ve bu makalenin çalışma konusu olan televizyonu da bu yönelimle ele alır. Ona göre sistem, ideolojiyi bireye yaymanın yoludur. Kitle iletişim araçları yoluyla yayılan konuşmalar, ayinler ve pratikler maddi ideolojik aygıtlardır (Üşür, 1997). Sonuç olarak ideoloji bugün yoğunlukla “nesnel olmayan fikirler kümesi” (Mardin, 2006, s. 22-23) çağrışımındadır. Ve van Dijk, televizyondaki metinlerin baştan ayağa ideoloji yüklü oldukları üzerinde durur. Bu yüzden MCT’de öne çıkan söylemin neler olduğunu ve bu programın izleyenlerine ne telkin ettiğini anlamayı hedefleyen bu çalışma için van Dijk’in ideolojik söylem analizi tercih edilmiştir.

van Dijk’e göre, toplumsal pratiklerimizin çoğu ideolojiler tarafından telkin edilir. İdeolojileri edinmemizi ‘sağlayan’ en derin ve tesirli toplumsal pratiklerden biri dildir. “İdeolojileri sadece parti toplantılarından, politik propagandalardan ve öğretici kitapçıklarından edinmeyiz. İdeolojileri özellikle okullarda okutulan kitaplardan, televizyondan, gazetelerden, filmlerden, günlük hayatımızda ailemizle, arkadaşlarımızla ve dostlarımızla yaptığımız günlük sohbetlerden öğreniriz. Tüm bu sarmal, yeni katılanlara ‘öğretme’ gibi belirgin bir amaç gütmektedir” (van Dijk, 2003, s. 18). “Dolayısıyla televizyonda üretilecek söylem toplumsal iktidarın dolayımından etkisiz düşünülemez” (van Dijk, 2005, s. 320-325). Anlaşılabilirliği gibi televizyon programlarındaki konuşmalar öylesine çene çalmalar değildir. Program akışı içindeki bir dizi unsur ve etkinlik ideolojik mesnetlidir. Araştırma kapsamında odaklanılan MCT, bu bağlamda incelenecektir.

4. Bulgular: Masterchef Türkiye Okuması

MasterChef ilk olarak 1990 yılında Birleşik Krallık’ta yayın hayatına başlamıştır. O tarihten bu yana programın sürümleri dünya çapında ilgi görmüş ve global imtiyazlarıyla; Avrupa, Orta Doğu, Afrika, Asya, Amerika ve Avustralya’da yayınlanmıştır. Program Türkiye versiyonuyla ilk kez, 1 Eylül 2018 tarihinde izleyicilerin karşısına çıkmıştır. MCT, bu global içeriğin en başarılı yayınlarından biri olmuş ve ilk sezondaki reyting oranlarından da anlaşılabilirliği gibi en çok izlenen spor dışı etkinlikler arasına girmiştir. Geniş alan yayıncılığı içindeki program; sosyal medyada, bloglarda, twitter etkileşimlerinde ve medyanın her türünde ilgi çekmiş olmasının yanı sıra akademik seviyede de ilgi görmüştür. Şimdiye kadar dünyanın farklı coğrafyalarında ve farklı disiplinlerinde çalışan birçok araştırmacı MasterChef’e ilgi duymuşlardır. Aşağıdaki alt bölümlerde MCT’ye dair yapılan çözümlere yer verilmiştir. Elde edilen bulgular, çalışmanın ana

sorunsalı ışığında değerlendirilmiştir. Bulgular; mekânın kullanımı, katılımcıların kimliği, programın işleyişi ve öne çıkan söylem şeklindeki çeşitli değişkenler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

4.1. Zaman ve Mekânın Kullanımı

Zamanın ve mekânın özellikleri gibi sözlü olmayan değişkenler, söylemin üretimini ve anlamın oluşumunu etkileyen önemli öğelerdendir. Türkiye'deki özel bir televizyon kanalı olan TV 8'de yayınlanan MCT'nin bu bakımdan kimi özgül özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

Program hafta içi üç gün (eleme günlerinin başka bir gün yayınlanması suretiyle) kimi zaman dört gün, 20.00-24.00 saat aralığında yayınlanmaktadır. Yayın günü ve zamanı noktasındaki tercih, geniş alan yayıncılığı arasına giren programın daha geniş izleyici kitlesi hedefliyor olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, öncelerde 'kadın kuşağı' olarak adlandırılan, gündüz televizyon dünyasının içine doğmuş olan aşçılık gösterilerinin son zamanlarda daha çeşitli ve daha çok izleyici çektiği söylenebilir. Program çekimleri, ses, ışık ve dekor düzenlemesiyle oldukça modern sayılabilecek ve geniş bir stüdyoda gerçekleştirilmiştir. Stüdyo düzenlemesi, programın dünyadaki diğer versiyonlarına oldukça benzemektedir. Stüdyo, gerçekleşecek müsabakanın nasıl olacağına bağlı olarak farklı şekillerde yeniden ve yeniden düzenlenip durmaktadır. Yarışmacıların tek kişilik şekilde, birbirleriyle yarıştıkları durumlarda; ikişerli şekilde kullanılabilen yüksek stantlar, her yarışmacı için hazırlanmış kişisel mutfaklar halinde art arda dizilmiş durumdadır. İki takım halinde yarışılan durumlarda ise, yarışmacıların yatay eksenindeki iki ayrı platformda karşı karşıya yerleştirildiği dikdörtgen şeklindeki bir set düzenlemesi tercih edilmiştir. Böylece van Dijk'in ideolojik söylem çözümlemesinin ana karakterleri olan 'Biz-Onlar' zamir ikililiği, bu düzenleme aracılığıyla somutlaşmış olmaktadır. Van Dijk'e göre pek az strateji kutuplaşmış söz, edim ve bilişlerin, yani 'biz' ve 'onlar'ın sınıfsal bölünmesinin ifade edildiği kadar yaygındır (van Dijk, 2003, s. 102). Bu antagonizma, incelenen programda oluşacak söylemin ana kurgusu durumundadır.

Bu programdaki gibi mekânın iki parçaya ayrıldığı bir sahne düzenlemesi daha çok reyting amaçlı tasarlanan polemiksel görsellikle bağdaşır görünmektedir. Yarışmacılar iki gruba ayrıldıkları sıralarda 'mavi takım' ve 'kırmızı takım' olarak adlandırılmaktadırlar. Set ortamındaki hâkim renklerde seçilen kırmızı ve mavi ışıklandırmalar bu antinomiye vurgular niteliktedir.

Düzen ve dekor unsurları bağlamında ele alırken, MCT'nin ilgi çekici olarak karşımıza çıkan özelliği, sabit bir stüdyosunun olmayışıdır. Program ekibi bazı haftalarda belediyeler tarafından konuk edilmekte ve kendilerine tahsis edilmiş olan bir platform stüdyoya dönüştürülmektedir. Örneğin, 29 Ekim 2019'daki programın çekimleri Sakarya Meydan Muhaberesi Tarihi Milli Parkı'nda gerçekleşmiştir. Dalgalanan Türk Bayrağı görselinin sunumuyla

ve 10. Yıl Marşı'yla başlayan programın ilerleyen dakikalarında üç jüri üyesi kalpak giymişlerdir. Birbiriyle yarışan iki takımın yemeklerini tadıp değerlendiren jüri ise, davet edilen gaziler olmuştur. Kırmızı ve mavi takım arasında gerçekleşecek olan müsabakadaki yemekler, Mustafa Kemal Atatürk'ün en sevdiği yemeklerden seçilmiştir. Bu durum van Dijk'in ulusal övünç stratejisi dediği önemli söylem stratejilerinden biridir (van Dijk, 2003, s. 99). Program boyunca jüri sunucular ve yarışmacılar kendi ülkelerinden olumlu söz etme, tarihlerini, ülkelerini geleneklerini ve ilkelerini övme eğiliminde olmuşlardır.

Benzer biçimde programın 26 Kasım 2019 tarihinde yayınlanan 54. bölümü Gaziantep'teki tarihi bir mekânda gerçekleşmiştir. van Dijk'e göre pek az sayıda anlamsal temellendirme metaforlar kadar ikna edicidir (2003, s. 98). Bu yüzden jüri üyeleri; "Dünyanın en büyük, temalı, açık restoranındayız" şeklinde bir girizgâh tercih etmişlerdir. Vali, Büyükşehir Belediye Başkanı, Gaziantep Futbol Kulübü Başkanı ve futbolcularının, tadım ve oylama yaptığı bölümde kırmızı ve mavi takım arasındaki müsabaka, Gaziantep yemekleri üzerinden gerçekleşmiştir. Vali ve belediye başkanı şehri en iyi şekilde tanıtmaya göreviyle programa dâhil olmuşlardır. Öyle ki, üretimiyle, lezzetiyle, turizme olan katkılarıyla eşsiz bir şehir gibi tasvir edilen şehrin futbol kulübü başkanı, izleyicilerden Gaziantepspor'a maddi destek istemiştir. Bunun için gerekli olan SMS bağlantı numarasını paylaşmıştır. Tadım, lezzet, teknik ve sunum yarışması olan MCT'nin ilgili bölümü neredeyse bir şehir tanıtım programına dönüşmüştür.

Bunların dışında, programın şeffaflık göstergeleriyle dizayn edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Şöyle ki, yarışmacıların takımlar halinde yarıştıkları durumlarda jüriler genelde iki gruba eşit uzaklıkta ve ayakta durmaktadır. Jüri üyelerinin önünde masa veya kürsü tarzı bir dekor bulunmamakta ve onları gizlememektedir. Bu durum, jürinin taraflar arasındaki yansızlığı şeklinde yorumlanabilir. Yarışmacı stantlarının hemen arkasında programın ambleminin kırmızı renkte yazılı olduğu ışıklarla vurgulanmış koca bir tabela asılı durmaktadır. Geniş stüdyonun duvarlarında, içlerinde her türlü mutfak gerecinin yer aldığı büyük raflar bulunmaktadır. Diğerlerinden ayrı olarak kameraya röportaj verdiği sıralarda yarışmacılar, ayrı bir bölüme alınmaktadır. Bu esnada yarışmacı, sandık sandık sebze, meyve ve kuru bakliyatın yer aldığı başka rafların önüne oturtulmaktadır. Böylece izleyiciye stüdyodan değil de, mutfağın içinden ulaşılmış gibi 'sahici' bir görüntü sunulmaktadır.

Müsabakalar ve değerlendirmeler sırasında sıklıkla verilen tempolu jenerik müzikleriyle ve ışık efektleriyle izleyicilere 'sıcağı sıcağına' bir program izliyor oldukları anlatılmakta, izleyici isteklendirilmekte, izleyicinin coşkusuna ve ilgisine talip olunmaktadır. Bu açıdan program, hemen her ögesiyle baştan ayağa ticari kaygılar taşıyan bir televizyon ürünü olduğu gerçeğini hatırlatan öğeler içermektedir. Ne türden bir söylem üretileceğini etkileyen bu söz ötesi değişkenler, sonuçta buranın kurgulanmış bir set olduğunu söyleyip durmaktadır.

4.2. Katılımcılar

Birincisi kazanana kadar aşamalı olarak elimine edilen 14 'amatör aşçının' rekabet ettiği yarışmaya üç jüri başkanlık etmektedir. İlk sezondan farklı olarak bu sezonda İtalyan şef Danilo Zanna jüri ekibine girmiştir. Bunun dışında bazı haftalarda dışarıdan ünlü şefler de harici olarak değerlendirmeye katılmaktadır, ama Somer Sivrioğlu ve Mehmet Yalçınkaya sabittir. Bu şefler MCT'de mentorluk işlevinin yanı sıra yargıçlık rolü de üstlenmiş durumdadır. Oysa onların program içindeki en kritik görevleri, yarışmanın sunuculuğunu yürütmeleridir. Bu konumları kritiktir çünkü konuyu, akışı ve tarzı dayatan sunucudur. Bu yüzden Bourdieu, sunucunun rolünün, her zaman izleyicileri en etkileyen şey olduğunu düşünür (Bourdieu, 1997, s. 36). Sunucu, sözle ve çoğu zaman sözsöz olmayan unsurlar yoluyla oyunun kurallara uydurulmasını sağlar.

MCT'nin incelenen tüm bölümlerinde sunucuların bu aktif rolü gözler önündedir. Zanna, genel olarak mentorluk rolü üstlenmiş durumdadır. Sivrioğlu, incelik, teknik, sunum ve lezzet konularındaki soruları gündeme getirmekte, bunu yaparken de çoğu zaman otoriter bir tavır takınmaktadır. Yalçınkaya ise disiplin, hijyen ve sert sevgi ile daha çok ilgilidir. Jüri üyeleri arasındaki bu ayırıcı nitelikler dikkat çekici olsa da esnekler. Kimi durumlarda bu rolleri değiştikleri gözlemlenmektedir. Ama sunucuların programdaki egemenliği sürekli dir.

van Dijk'in ideolojik söylem analizi, açıkça sergilenenlerin dışında çoğu kez kolayca fark edilemeyen oldukça dolaylı, sezdirilmeli oldukça kapalı biçimde sunulan ideolojik aktarımlara dikkat kesilir. van Dijk; bir duraksamanın, tonlamanın, seçilen zamir kullanımının bile söylemi belirleyeceğini düşünür (van Dijk, 2003, s. 55). Örneğin Bourdieu, teşekkür etmenin bile çoğu yerde dışlama mekanizmalarını devreye sokacağını düşünmektedir (1997, s. 37-38). İdeolojiler birçok öte-sözöl etkinliklerle konuşmaya eşlik edebilir. "Bazen çok kurnazca hazırlanabilen bu yöntemlerle bir insan eşit, üstün veya aşağılık olarak gösterilebilir" (van Dijk, 2003, s. 43). Örneğin sunucu jürileri, yarışmacılardan ayıran yüksekçe platform, onların katılımcılar üzerindeki söz hakkının dağıtıcısı ve gündemin yönlendiricisi olarak sahip oldukları hâkimiyet konumlarının somut bir yansımasıdır. Bu konum onların, gündemin belirleyicisi ve stüdyonun hâkimi olduklarını söylemektedir.

Sahne, gücü kimin elinde tuttuğu konusunda şüpheye yer bırakmaz şekildedir. Örneğin yemeğini tatmaları için jürinin önüne götüren yarışmacı, tabağını masaya yavaşça koyar. Sonra, onlarla yüzleşmek için geriye doğru adım atarak belirtilen mesafeye kraliyete dair resmi bir törenle çekilir. Yarışmacılar jürinin 'alanına' resmîyetle ve tabi ki davetle girebilir. Kurulan iletişimde yarışmacıların kendilerine 'Evet, Şef' şeklinde cevap verilmesi istenir. Bu lejyoner durum, profesyonel mutfaklarda bilgi/güçten kaynaklanan otoritenin kurulmasına ve sürdürülmesine hizmet eder. Bu

zamanlarda kullanılan temel stratejilerden biri de van Dijk'in kanı birliği (van Dijk, 2003, s. 83-84) dediği mekanizmanın kurulmasıdır. Onlara karşı biz iç grup dayanışması içinde hareket eden jüri üyelerinde; ötekilere karşı kenetlenme ve kolayca konsensüs kurma durumu sık rastlanan ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadır. MCT bu kontekste, reel sosyal dünyanın bir mentonimi durumundadır. Şef otoritesi efsanesi, böylece pekişir.

Livinstone ve Lunt, (Aktaran, Doğanay, 2003, s. 271) televizyon programlarına katılan uzmanların 'sıradan' insanların rasyonel olmayan, kendiliğinden olan, plansız ve duygu yüklü konuşma usullerine uyum göstermek zorunda kaldıklarını saptamışlardır. Oysa MCT'nin incelenen bölümleri bu savı yeterince güçlendirmemektedir. İzleyiciler çoğunlukla şef jüri üyeleri tarafından geliştirilen teknik üstdili anlamak durumunda bırakılmışlardır. İzleyiciler çoğu kez dry aged ve gravlax gibi bilimsel ve yeni pişirme tekniklerini anlamak durumunda bırakılmışlardır. Meyve, sebze, çikolatadan köpük çıkarma, soyadan yenilebilir kâğıt yapma, ürünü dondurarak parçalama gibi moleküler gastronominin bilgisiyle anlaşılabilir şeyler jüri tarafından 'ipucu' sağlamak iddiasıyla yarışmacılara ve izleyicilere aktarılmıştır.

Böylece 'uzmanların' hâkimiyetinde işleyen programda izleyiciler çoğunlukla geliştirilen teknik üstdil kullanımını benimsemek durumunda kalmışlardır. MCT'deki doğrudan eğitim sadece tehdit dili ya da belli aralıklarla verilen 'Masterclass' ile sınırlı değildir. Bundan başka, sunucu jüriler programı kamuyu bilinçlendirme görevi olarak okumaktadır. Sivrioğlu (14. 11. 2019 Tarihli Yayın) : "Bizim ülkemiz mantar konusunda çok şanslı, çeşit çeşit mantar yetişiyor; ama ne yazık ki, yeterince kıymeti bilinmiyor. Ülkece mantarı iyi kullanmıyoruz. Gerçi son yıllarda biraz bilinçlilik var." Zanna: "Size kullanmanız için pek çok mantar verdik. Trüften tutun da shiitake ye kadar..." Anlaşılabilir gibi jüriler kendilerini kamunun bilinçlendiricisi olarak görmekte, sorulara ve açıklamalara başvurarak programı 'kamu için bilgilendirici' kılmaktadır.

Bununla birlikte, van Dijk' göre yönetmenler, yapımcılar ve özellikle sunucular söylem hakkında karar verme konusunda görece özgür oldukları için bir nevi simgesel seçkindirler. Kamusal bilgiyi etkilediklerinden, kamusal gündemi belirleyebildiklerinden, değer, inanç ve tutum üretebildiklerinden, sahip oldukları simgesel iktidar bir süre sonra ideolojik iktidara da dönüşebilmektedir. Öte yandan bu 'görece özgürlük' durumu tecimsel kuruluşların etkisi altında kimi kısıtlamalarla karşılaşabilmektedir (van Dijk, 2018). Örneğin programda gücün ve otoritenin temsili olan jüri üyelerinin, ürün ve mağaza tanıtımı içeren kısa reklam jeneriklerinde oynarken sergiledikleri sevecen ve eğlenceli tavırlar dikkat çekmektedir. "İzleyiciyle kolay iletişim kurması, çabuk kavranabilmesi ve akılda kalan unsurlarla döşenmiş olması reklam için önemli ölçütlerdendir" (Hofsoos, 1999, s. 30). "Yeni pazar talepleri olan, tüketim alışkanlıkları için yeni eşikler öneren ve yeni davranışlar güdüleyen reklamlar" tüm bunların dışında kritik bir değer taşıyıcısıdır (Hancock ve ark. 2000, s. 48). Davranış ve düşün

biçimi yaratıp anlam yapılarını aktaran reklam, ideolojik kodlarla yüklü olan bir kitle iletişim görüngüsüdür (Hekimoğlu, 2019b, s. 1191). Reklamlarda tarzların, malzemelerin, tekniklerin ve özellikle de modern ifadelerin pahalı özel donanımlarda kapsamlı şekilde sunulması amaçlanmıştır. Bundan sonraki başlıkta söz konusu işleyiş ve bu işleyişin ürettiği söylem daha detaylı incelenecektir.

4.3. Programın İşleyişi ve Öne Çıkan Söylem

Programın bütününe ortaklık ve dayanışma yerine van Dijk'in ideolojik söylem çözümlemesinin ana kurgusu olan 'karşıtlık' durumu hâkim olmuştur. Sadece birisini ödüllendiren programda her hafta bireysel ve takım halinde yapılan yarışmalar gerçekleşmiştir. Bu yarışmalarda - yarışmacı ve jüri temsilleriyle- rekabet, dikta, özlem, gözyaşı, hırs, inat, hayal kırıklığı gibi çeşitli unsurlarla pembe dizi gibi sunulan dünya, izleyicilerinin toplumsal gerçekliği ile uyuşmayı talep etmiştir.

MCT yemek, pişirme ve ağırlama endüstrisine yönelik geniş sosyal dünyanın mentonimidir. Jüriler, etkili yargıçlar ya da güçlü patronlar olarak tasvir edilir. Programdaki iktidar ve otorite figürleri göze çarpacak kadar belirgindir. Elenen yarışmacı önlüğünü terk edip mutfağını bırakırken arkadaşları tarafından kuşatılır, diğerleri ona sarılır ve yarışmacı alkışlanarak uğurlanır. Oysa veda anlarında bile jüri üyeleriyle olan beden teması resmi ve ilişkiler oldukça formeldir. MasterChef Türkiye bir biçimde dış dünyayı taklit etmektedir. Günlük profesyonel yemek pişirme dünyası içinde yaşanan güç asimetrisinin, ilişkilerin ve koşulların yeniden üretimi olarak sunulur. Dış sosyal dünya ile bir uyum önerilir. Bu programın önermesi; mutfak içindeki sınıflardaki çizgilerin, bulanıklığa yer bırakmayacak şekilde keskince çizilmesidir.

Yarışmacılar, o haftanın eleneni olmamak için kıran kırana mücadele ederlerken bir yandan da jüri üyelerinin çeşitli tahakküm yöntemleriyle baş etmek durumunda bırakılmışlardır. Böyle zamanlarda van Dijk'in kurbanlaştırma ve dramatikleştirici abartmalardan yararlanma (2003, s. 107) dediği strateji kullanılmıştır:

"Bu bazılarınız için son yemek!", "Biriniz programdaki son dakikalarımı yaşıyor.", "Evinize dönmeniz için biletlerinizi aldık bile!", "Bu son istasyon!"

Bunun dışında sayı oyunu oynama ve istatistiklerden yararlanma (van Dijk, 2003, s. 100), işaret zamiri kullanıp 'öteki' olanı söyleme (van Dijk, 2003, s. 85), yanıltıcı önvarsayımlara tutunma (van Dijk, 2003, s. 60) ve van Dijk'in 'mantıksızlık' şeklinde ifade ettiği usamlama ilkesini çiğneme (2003, s. 73) gibi çeşitli dışlama mekanizmalarından da yararlanılmıştır.

Lakin deneyim ve durum tanıtımı yapma (van Dijk, 2003, s. 106) programda öne çıkacak söylemi belirlemede en etken strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kontekste bakıldığında MCT'nin yerine getirdiği en önemli

vazifenin, yemek, beslenme ve beslenmeyle¹ ilgili izleyenlerinin gündemini belirlemek ve bu gündem üzerinden onları kontrol etmek olduğu söylenebilir. Tarihinin koşullandırdığı bilgiyi ve anlamı üreten bir sistem olarak MCT, programın işleyişi içinde belli bir söylem üretmiştir. Programda aynı zamanda sunucu olarak görev alan jüriler simgesel seçkin olarak belirlemekte; yemekle ilgili kamusal ilgiyi, bilgiyi, eğriyi, doğruyu belirlemeye çalışmakta ve (Foucault'dan mülhem) bilgi-iktidar ilişkisi üzerinden izleyenlerine bir şeyler telkin etmektedirler. Dolayısıyla MCT'nin, izleyenlerine ve ekibe yeni katılanlara 'öğretme' gibi özellikli bir amaç güttüğü söylenebilir.

MCT örneği gibi küresel formatlı ve geniş izleyici kitlesine hitap eden programlarda ve programların çevrimiçi sohbetlerinde, Akarçay'ın dikkat çektiği gibi (2014, s. 187) metaların simgesel değerleri alıcılara aktarılmaktadır. İncelenen programın tüm bölümlerinde o günkü gündeme sadık kalınır biçimde (29 Ekim'de #AtatürkünSevdiğiYemekler örneğindeki gibi) hashtaglar² açılmıştır. Böylelikle programın hemen her bölümü sosyal medyadan da önemli oranda yansıma almaktadır. Başka bir çalışmanın kapsamı içine girecek olan bu probleme, bu sınırlı metinde yeterince yer verilememektedir. Ancak programın yemekle, sunumla, beslenmeyle ve beslenmeyle ilgili izleyenlerine bir şeyler 'öğrettiği' twitter yansılarında da anlaşılabilir. Genelde haftanın eleni belli olduğunda artan yorumlar, MCT'nin empoze gücünü gösterir niteliktedir:

"Canım suşi çaktı #MasterChef sayesinde... Ama hayatımda bir kere bile suşi yemedim, ne garip"

"Biz mutfakta her zaman üstlerimize saygılı olduk. #MasterChef #mastercheftürkiye"

"Biz de öğrendik #MasterChef den bir şeyler" (Sunumun resmini de paylaşan bir Twitter kullanıcısı)

"Şimdi bütün ülkenin canı baklava isteyecek #MasterChef"

"Bu akşam da canımız profiterol çekecek... #MasterChef"

Bu çalışmada MCT'nin güç asimetrilerini, eşitsizliği ve sınıf ayrımını pekiştirdiği iddia edilmektedir. Örneğin kuru buz, gıda tipi sırınga, silikon küp, sıvı nitrojen ve kalsiyum laktat gibi moleküler gastronomi kitleri, katılımcılar tarafından düzenli olarak normal mutfak aletleri olarak kabul edilmiştir. Sadece ekipman bazında değil, programdaki gıda seçimlerinde ve sunumlarında da sınıflar arasındaki mesafe sergilenmektedir. Çeşitli deniz

¹ Bu kavram, yemek ve beslenmenin kitle eğlencesinin bir parçası haline geldiğine gönderme yapmaktadır. Yemek artık sembolik ve kültürel değerlerin bir yansıması olarak modaya uygunluk ile ilişkilendirilip eğlenceye dönüşmektedir (Akarçay, 2016:24).

² "2007 yılında twitterin kurulmasıyla dünyamıza giren bu kavram, kelime ya da kelimelerin başına "#" sembolü konulmasıyla açılan konu başlığını ifade etmektedir. Sosyal medya kanallarında çok sık kullanılan, yazılı ve görsel medyada da etkin olan hashtag'ler, içerik paylaşmak ve özellikle etkileşim oluşturmak için kullanılmaktadır" (Hekimoğlu, 2019a, s. 163-164).

kabukluları, havyar, trüf mantarı gibi besinler ortalama bir evin bütçesinin içinde yer alıyormuş gibi takdim edilmiş, kısıtlı bütçe ve sosyal hiyerarşi yokmuş gibi lanse edilmiş, sanki tüm bunlar herkes tarafından tüketiliyormuş ve herkesçe erişilebiliyormuş gibi işlenmiştir. Bunun dışındaki deneyimler ise, en iyimser tabirle, marjinalleştirilmiştir. Örneğin 18 Kasım 2019 tarihli bölümde yarışmacılara 50 liralık bir bütçe verilmiş ve bu limit ile kendilerinden düşük bütçeli yemek yapmaları istenmiştir. Kıran kırana geçecek bu mücadelenin verildiği müsabaka 'ekonomik halk yemeği yapmak' olarak anons edilmiştir. Programı dalgalandırıcı kılan bu şekildeki sansasyonel ve bir bakımdan iğneleyici anlatımlarda Bourdieu'nun işlediği (2015, s. 265) 'zorunlu beğeni' durumu sorunsallaştırılmamış ve toplumsal tabakalaşma dizgesi içinde bireylerin geçinme zorunluluğunun dayattığı pratikler bir yandan da kıyaslaştırılmıştır. van Dijk'in durum tanıtımına önem vermesi bundandır. Ekonomik, bayağı/alt malzemelerden kaliteli yemek yapımı 'zorluk' olarak tanıtılmıştır. İlgili bölümde yoksulluktan, kaynakların ve olanakların eko-politik yönlerinden asla bahsedilmemiştir. Kimi söz ve konular daha geçerli sayılmış, kimi konular ise programın dışına itilmiştir. Problemin diğer yanlarını dikkate almanın yolu tıkanmış ve muhalefet yaratacak olası söylemlerin önüne geçilmiştir. İzleyicinin ilgisi sınıf meselesinden uzaklaştırılarak, çarpıcılık, heyecan ve basitlik gibi magazinelleşen söylemin esasında yer alan kriterler vasıtasıyla, program güvenli ve eğlenceli alanları içine çekilmiştir.

Yemek ve yemeğin sunumu eski zamanlardan beri otoriteye, güce ve sınıfa dair bir belirtke olmuştur. Bugün de bazen tuhaf bile sayılabilecek olan teknik ve mutfak gösterileri, bu kültürel ve sosyal sermayeyi sürdürmeyi amaçlamaktadır. MCT, bu erken dönem aşırılıklarının modern bir soyudur. MCT jürileri tarafından sunulan, öğretilen ve belki dayatılan mutfak tarzı da benzer bir karmaşıklık ve gösteriyi sergilemektedir. Programda çoğunlukla güzel servis için yiyeceklerin düzenlenmesine ilişkin estetik kaygılara atıfta bulunmaktadır. Bu tür bir estetik endişe aristokrasi dünyasından mülhemdir. MCT, ayrı ve ayrıcalıklı bir üst sınıfa sahip yemek dünyasıdır.

Programda öne çıkan söylem, egemen sistemin çağrısı olan 'tüket' komutu üzerine inşa edilmiştir. Bugünün özgül ideolojisi, özgürlüğü ihtiyaçlar ile boğmasıdır (Kaymak ve Öztürk Aykaç, 2015, s. 48). Günümüz insanının gereksinimi ön koşullandırılmıştır. Marcuse'nin çarpıcı şekilde dikkat çektiği üzere, bulduğumuz dünyanın yeteneği, savurganlığı gereksinime çevirme yeteneğidir. Bir yığın insan reklamlar ile uyum içinde dinlenme, eğlenme, davranma ve tüketme; başkalarının sevdiklerini sevmeye ve nefret ettiklerinden nefret etme gibi 'yanlış gereksinimler' içindedir (Marcuse, 2010, s. 22-25). Toplumsal denetimler savurganlığı üretip, tüketimi zorunlu kılmaktadır. Bu şekilde üretilen söylemlerle bir yandan da; özgürlüklerin, çeşitliliğin ve bolluğun olduğu gibi bir yanılsama oluşturulmaktadır. Halbuki "geniş bir mallar ve hizmetler türürlülüğü içinde özgür seçme, özgürlüğü imlemez. Toplumdaki tüm bireyler aynı ürünleri tüketebilme

noktasında eşitmiş gibi görünse de aslında bu durum gerçekleşmez” (Akarçay, 2014, s. 193-194). Dolayısıyla medya aracılığıyla gerçekleşen vekâleten tadımlar sırasında, yemek yerine pek çok kez izlenme boyutu taşıyan ve önceden tasarlanmış bir neo-liberal deneyim öne çıkartılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada yemek ve iletişim konusuna odaklanılmıştır. Son derece komplike olan iletişimsel eylemin türü, kitle iletişimi ile sınırlandırılmıştır. Kitle iletişim araçları arasından televizyon, çalışmanın temel konusu olarak seçilmiştir. Televizyon sık başvurulan ve en ulaşılabilir kitle iletişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum onu, basit bir ev eşyası olmaktan çıkartıp etkili bir enformasyon kanalına dahası, önemli bir ideolojik güce dönüştürür. Televizyon gıda taleplerimizin oluşmasını, gıda güvenliğini, tarım politikasını, üretim ve tüketim örüntüsünü, yemek pratiklerimizi etkileme gücüne sahiptir. Bize kiminle, hangi sıklıkla, nasıl, nerede, neyi yememiz ‘gerektiğini’ söyleyebilmektedir. Bu ideolojik bir süreçtir. Bu yüzden çalışmanın metodolojik tasarımını van Dijk’in ideolojik söylem analizi oluşturmuştur.

Son dönemlerde popüler olan tadım şovları ve yemek programları içinden Masterchef Türkiye, incelenecek metin olarak seçilmiştir. Bu global televizyon içeriği yayınlandığı tüm ülkelerdeki beklenmedik başarısı yüzünden dünyadaki araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Bu çalışmada ise söz konusu küresel program, Türkiye deneyimi üzerinden anlaşılacak istenmiştir. Türkiye’de de oldukça popüler olan ve izlenme rekorları kıran MCT, yaygın reality ve yemek programlarının hâkim karakteristiğini taşıyor olması sebebiyle ideal bir çalışma alanı yaratmıştır. Dahası program, gündelik hayatlarda deneyimlenen beslenme, beslenme ve ağırlama endüstrisinin makyajlanarak şova dönüştürülmüş metonimi şeklindedir.

van Dijk’e göre bir söylem yalnızca etkileşimsel çerçevesi içinde anlaşılabilir, tanımlanabilir ve açıklanabilir. Bu sebeple incelenen program; ne tür bir söylem üretileceğini belirleyen söz ötesi değişkenler (mekân ve zaman) açısından, farklı rollerle ve işlevlerle, ideolojik aktarımın esas figürü olan katılımcıları açısından, çeşitli etkileşim biçimleri (programın işleyişi ve öne çıkan söylem) açısından irdelenmiştir.

Stüdyo düzenlemesi dünyadaki diğer versiyonlarına benzeyen programda dekor, üretilecek söylemin izdüşümü olacak şekilde kurgulanmıştır. Çoğunlukla yatay hatlar halinde iki ayrı gruba bölünen mutfakta van Dijk’in ideolojik çözümlemesinin esas karakterleri olan ‘Biz-Onlar’ zamir ikililiği somutlaşmıştır. Stüdyo gücü kimin elinde tuttuğuna kuşku bırakmayacak şekilde dizayn edilmiştir. Jürileri, programdaki diğer tüm katılımcılardan ayıran yüksekçe platform, onların hegemonyalarının bir yansımasıdır. Bu biçimdeki sözlü olmayan değişkenlerle mutfak içindeki sınıflar arası sınır ve iktidar durumları pekiştirilmiştir.

Program, bir yandan da katılımcıları açısından incelenmiştir. Mentorluk rolünün yanında yargıç durumunda olan üç jüri üyesi, aynı zamanda

programın sunucusu olmuştur. Yemekle ve yemeyle ilgili oyunun kurallarını dayatan onlar olmuşlardır. Programın içine gömülü olan söylemi ve bu programın bize ne telkin edeceğini biçimleyen onlardır. Bunu bazı stratejilerle sağlamışlardır. Kimi zaman teknik bir üstdil kullanarak izleyicileri, moleküler gastronomi bilgisiyle anlaşılabilir şeyleri anlamak durumunda bırakmışlardır. Kimi zaman da uzmanlık dilinin magazinleştirme ile yer değiştirmesi sayesinde bazı konuları kıyaslaştırmışlardır. Teknik, sunum ve malzemelerle zengin, kentli ve soylu bir akşam yemeğine gönderme yapılan bölümlerde kaynakların 'politik' ve 'ekonomik' yönlerinden bahsedilmemiştir. Benzer biçimde erişilebilir ve sağlıklı gıda konusu mesele edilmeyerek, programın halk sağlığıyla ilgili olası potansiyeli tematik sınırlandırma stratejisine maruz kalmıştır. Böylece program, izlencelik ve güvenilir sınırlar içinde tutulmuştur.

Global program içeriği olan MasterChef, çeşitli ülkelerde, değişik disiplinlerden araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Yapılan değerlendirmelerin önemli bir kısmı bu içeriğin çatışmasız, eşitlikçi, sevecen ve iyicil olduğu yönündedir. Oysa bu çalışmanın çözümlenmesinden çıkan sonuç, bu değerlendirmelerden farklıdır. Çünkü MCT çoğu kez eşitsizliğin, güç asimetrisinin ve iktidar belirtkelerinin gizli olmadığı bir televizyon şovuna dönüşmüştür. Bu şov; profesyoneller ve amatörler arasındaki mesafeye, maliyet kaygısını reddeden rafine lezzetlerle, üstün ve seçkin mutfak teknikleriyle, jürinin ürün tanıtımı yapılan reklamlarda oynamasıyla statükoyu destekleyen bir söylem üretmiştir. Gerçektekinin televizyon ortamındaki simülasyonu olan MCT mutfağında üretilen söylem, neo-liberal ideolojinin temel savlarıyla uyumlu bir eğilim taşımıştır. Tüketim pratiklerini, ekonomik hiyerarşiyi ve iktidar odaklarını imleyen programda, bireyler tüketim kültürüne ait bir fantazyaya davet edilmiştir.

Yemek sosyolojisinin perspektifiyle hazırlanan bu çalışmanın önermesi; gündelik uygulamaların, varsayımların ve etkileşimlerin içine gizlenmiş olan iktidar ilişkilerinin, bir kez de, yemek üzerinden üretiliyor olduğudur. İletişim araçları yemekle ilgili toplumsal gerçekliğin nasıl anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Yapısal ve tecimsel yönlendirmelerden bağımsız olamayan bu araçlarla, mutfağın sınırları yeniden çizilmektedir.

Kaynakça

Akarçay, E. (2014). Kâh kahvehane kâh café: küreselleşen Eskişehir'de kahve tüketimi üzerine kuramsal bir giriş. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi* ,( ), 181-202.

Akarçay, E. (2016). *Beslencenin sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve devletin ideojik aygıtları*. (Y. Alp ve M. Özışık, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Arun, Ö. (2010). *Türkiye’de televizyon alanının sosyal yapısı ve televizyon alanında kültürel tüketim pratikleri*. Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Araştırma Yöntemleri Bilim Dalı, Konya.

Bednarek, M. (2013). There’s no harm, is there, in letting your emotions out: a multimodal perspective on language, emotion and identity in MasterChef Australia. Nuria Lorenzo-Dus and Pilar Garcés-Conejos Blitvitch. (Ed.), *In Real Talk: Reality Television and Discourse Analysis in Action*. (p.88–114). Basingstoke UK: Palgrave Macmillan.

Bourdieu, P. (1997). *Televizyon üzerine*. (T. Ilgaz, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bourdieu, P. (2015). *Ayrım, beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. (D. Fırat ve G. Berkkurt, Çev.) Ankara: Heretik Yayın.

Carlson, B. & Svensson, M. (2015). Masterchef and The Sportification of Popular Culture, *Published on idrottsforum.org*, 1-16. Retrieved from:

https://www.researchgate.net/publication/286926045_Masterchef_and_the_sportification_of_popular_culture

Çavuş, Ö. (2014, Güz). Türkiye’de Vegan ve Vejetaryen işletmelerin Artışı: Küreselleşme Bağlamında Bir İnceleme İstanbul Örneği. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Bölümü Değişim Sosyolojisi Dersi Sunumu*, Erişim: https://www.academia.edu/30831771/Vegan_Vejetaryen_%C4%B0%C5%9Fletmeler_ve_K%C3%BCreselle%C5%9Fme

Doğanay, Ü. (2003). *Demokratik usuller üzerine yeniden düşünmek*. Ankara: İmge Kitabevi.

Durkheim, E. (1985). *Toplumbilimsel yöntemin kuralları*. (C. B. Akal, Çev.) Ankara: B/F/S Yayınları.

Fiske, J. (2003). *İletişim çalışmalarına giriş*. (S. İrvan, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Giddens, A. (2011). *Sosyolojinin savunusu*. (İ. Kaya, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (A. Sönmez, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Hall, S., Bob, L. & McLennan, G. (1985). *Siyaset ve ideoloji ‘Gramsci’*. (S. Emrealp, Çev.) Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Haarman, L. (2015). MasterChef: Cooking Competition Across Cultures. Roberta Piazza, Louann Haarman, and Ann Caborn (Ed.), *In Values and Choices in Television Discourse: A View from Both Sides of the Screen*, (p.158–182). Basingstoke UK: Palgrave Macmillan.

- Hancock, P., Hughes, B., Jagger, E., Kevin, P., Russel, R., Winton, E., Tyler, M., (2000). *The body*. Culture and Society, Philadelphia: Open University Press.
- Hekimoğlu, G. (2019a). *Televizyondaki agora: bir kamusal alan imkânı olarak televizyon*. Ankara: Gece Akademi.
- Hekimoğlu, G. (2019b). Ataerkil söylemin medyadaki izdüşümü: Rinso reklam filmi üzerine bir inceleme. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (4), 1189-1206.
- Hofsoos, E. (1999). *Reklam ve yönetim*. (A. Haykır, Çev.) Ankara: Öteki Ajans
- Kaymak, G. ve Öztürk, Aykaç, N. (2015). Yeni denetim biçimleri bağlamında ideoloji. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (14), 39-51.
- Kejanlıoğlu, B. (2015). Medya çalışmalarında kamusal alan kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal alan içinde* (s. 837-861). İstanbul: Hil Yayın.
- Kınıkoğlu, M. (2015). *Vegan beslenme*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık
- Koç, M. (2014). Gıda sisteminde kim doğruyu söylüyor. *Gıda Dergisi: Kırmızı Et/Gıda Politikaları*, Mart, 26-29.
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Marcuse, H. (2010), *Tek boyutlu insan*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2006), *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (1976). *Alman İdeolojisi*. (S. Hilav, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Moore, L. (2017). *The Politics of Cooking: Class, Inequality and Power in MasterChef Australia*. Master Dissertation, University of Tasmania School of Social Sciences. Retrieved from https://eprints.utas.edu.au/30683/1/Moore_whole_thesis.pdf
- Phillipov, M. (2012). Communicating health risks via the media: what can we learn from Masterchef Australia? *The Australasian Medical Journal*. 5 (11), 593.
- Postman, N. (1994). *Televizyon: öldüren eğlence*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Singer, P. (2005). *Hayvan özgürleşmesi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sözen, E. (2017). *Söylem, belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite*. İstanbul: Profil Kitap.

Tatar, A. (2019). Siyasal Pazarlama Açısından Siyaset Kurumu İmajının Seçmenler Tarafından Algılanması ve Iğdır İline Yönelik Bir İnceleme, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad]*, 8 (4), s: 2810/2836.

Üşür, S. (1997). *İdeolojinin serüveni*. Ankara: İmge Kitabevi.

van Dijk, T. (2003). *Söylem ve ideoloji çok alanlı bir yaklaşım*. (B. Çoban ve Z. Özarlan, Çev.) İstanbul: Su Yayınevi.

van Dijk, J. (2018). *Ağ toplumu alternatif medya ve toplumsal hareketler*. (Ö. Sakin, Çev.) İstanbul: Epsilon Yayınevi.

van Dijk, Teun, (2005). Söylemin yapıları ve iktidarın yapıları. M. Küçük (Ed), *Medya, İktidar ve İdeoloji içinde*. (s.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

van Dijk, Teun, (2018, Haziran). *Eleştirel Söylem Çözümlemesi*. Erişim adresi: <https://www.thebrandage.com/teun-a-van-dijk-elestirel-soeyle-coezumlemesi>

Yegen, C. ve Aydın, O.B. (2018). Postmodern bir kimlik olarak veganlık ve bir çevrimiçi vegan ağının analizi. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 28, 91-114. doi: 10.16878/gsuilet.436034

Yılmaz, A. B. (2018). *Yeni medya ve toplumsal hareketler: vegan hareketi örneği üzerine bir inceleme*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Medya ve İletişim Sistemleri Ana Bilim Dalı, İstanbul.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3520/3541

Göçmenlerin Din ve Vicdan Özgürlüğü: Avrupa Örneği

Freedom of Religion and Conscience of Immigrants: The European
Example

Hakan GÜLERCE

Dr. Öğretim Üyesi, HRÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Asst.Prof., Harran University Faculty of Arts And Sciences Department of
Sociology

hakangulerce@harran.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-3601-5725

Cemil ŞAHİNÖZ

Dr. Sosyolog ve Psikolog, WIR e.V.

Dr. sociologist and psychologist
cemil.sahinoez@gmx.de
Orcid ID: 0000-0002-8308-3619

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 30.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 14.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 24.11.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November- December

Atıf/Cite as: Gülerce, H, Şahinöz, C. (2020). Göçmenlerin Din ve Vicdan Özgürlüğü: Avrupa Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3520-3541 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/760121>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Göçmenlerin Din ve Vicdan Özgürlüğü: Avrupa Örneği

Öz

Din ve vicdan özgürlüğü insanlık tarihinden bu yana tartışma konusu olmuş ve günümüzde hala güncelliğini koruyan insan haklarının temelidir. İnsanların kendi özgür iradeleriyle seçtikleri dine mensup olmaları, istedikleri dini düşüncelere inanmayı ve onları serbestçe pratiğe dökülebilmelerini ifade eden din ve vicdan özgürlüğü birçok uluslararası sözleşme tarafından da güvence altına alınmıştır. Ancak bu en temel insan hakkının göçmenler bağlamında ele alındığında önemli derecede ihlal edildiği gözlemlenmektedir. Bu çalışmada özellikle Avrupa'da yaşayan göçmenlerin karşı karşıya kaldıkları ön yargı, damgalama, güvensizlik, islamofobi vb. gibi göçün beraberinde getirdiği insani karşılaşmalardan ortaya çıkan sıkıntıların göçmenlerin din ve vicdan özgürlüğü haklarını nasıl etkilediği tartışılmaktadır. Bu çalışmada nitel araştırma metodu ile birden fazla veri toplama yöntemi kullanılarak durum çalışması yapılmıştır. Çalışmada kullanılan durum çalışması deseni yöntemiyle Avrupa'da yaşayan göçmenlerin ifade, din ve vicdan özgürlükleri, yaşanan sorunlar ve bu sorunların nedenleri üzerine bir tartışma yürütülmektedir. Öncelikle ifade, din ve vicdan özgürlüğü kavramları tartışılmış, ardından göç ve beraberinde getirdiği sıkıntılar ele alınmıştır. Bu bağlamda özellikle göçmenlerin yaşadığı dil ve eğitim problemi, dışlanma, ayrımcılık, ön yargı, müphemlik ve islamofobi gibi kavramlar ve güncel durum değerlendirilmiştir. Dini inanç ve hürriyetlerin pratiğe dökülebilmesi anlamında başörtüsü ve din dersleri örnekleri üzerinden mevcut durum ele alınmıştır. Ayrıca ülkelerin laiklik uygulamaları, resmi bir dine sahip olma durumları da bütün bu süreçler göz önünde bulundurularak ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak göçmenlerin göçün beraberinde getirdiği sosyal, ekonomik ve psikolojik birçok sorunla mücadele ettikleri açıktır. Avrupa'da yaşayan göçmenlerin en önemli mücadele alanlarından biri olan din ve vicdan özgürlüğünden mahrum kaldıkları çalışmanın temel iddiasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Avrupa, Din ve Vicdan Özgürlüğü, İslamofobi, İnsan Hakları

Freedom of Religion and Conscience of Migrants: The European Example

Abstract

Freedom of religion and conscience has been the subject of controversy since the human history and is still the cornerstone of human rights. Freedom of religion and conscience, which means that people ascribe to the religion of their choice, with their own free will, to believe in the religious notions they want and put them into practice freely, is also guaranteed by many international conventions. However, it is observed that this fundamental human right has been violated significantly in the context of

Göçmenlerin Din ve Vicdan Özgürlüğü: Avrupa Örneği (Freedom of Religion and Conscience of Migrants: The European Example)

migrants. This study discusses, along with prejudice, stigmatization, insecurity, islamophobia etc. faced especially by immigrants living in Europe, how the problems arising from humanitarian encounters brought by the rights of migrants. With the case study design method used in the study, a discussion is held on the freedom of expression, religion and conscience of immigrants living in Europe, the problems experienced and the reasons for these problems. First, the concepts of freedom of expression, religion and conscience are discussed, and then migration and the problems it brings with it are discussed. Especially, concepts such as language and education problems, exclusion, discrimination, prejudice, ambiguity and islamophobia, and their current status were evaluated. The current situation has been addressed through the examples of headscarves and religious lessons in order to put religion and beliefs into practice. In addition, taking into consideration these processes this study tries to link the secularism practices of countries and their status of having an official religion. As a result, it is clear that migrants struggle with many social, economic and psychological problems brought about by migration. The main claim of the study is that migrants living in Europe are deprived of freedom of religion and conscience, which is one of the most important areas of struggle.

Keywords: Migration, Europe, Freedom of Religion and Conscience, Islamophobia, Human Rights

Giriş

Din ve vicdan özgürlüğü hem birçok ülkenin anayasasında hem de uluslararası sözleşmelerde güvence altına alınmış temel insan haklarının başında gelmektedir. İnsanların inançlarını özgürce ifade edebilmeleri ve yaşayabilmeleri bu ülkelerin demokrasileri açısından da oldukça önemlidir. Din ve vicdan hürriyeti insanların özgürce inanabilmeleri ve dinlerini özgürce pratiğe dökabilmelerini ifade eder. Ancak günümüzde din ve vicdan özgürlüğünün birçok açıdan ihlal edildiği gözlenmektedir. Özellikle eşitsizliklerin her geçen gün arttığı modern toplumlarda ötekileştirme, dışlanma ve hatta insandılaştırma gibi tutumlara maruz kalan göçmen topluluklar din ve vicdan özgürlüğünden tam olarak yararlanamamaktadırlar.

Din ve vicdan özgürlüğü iki yönlüdür. Birinci yön bireyin bir kanaate sahip olmasıdır. Bu yön vicdani özgürlük ile ilgiliyken, kişinin sahip olduğu kanaati açığa vurup izhar edebilmesi ise özgürlüğün bir diğer yönüdür. Bir dine inanma veya inanmama vicdani özgürlük kapsamında yer alır. Böylelikle din ve vicdan özgürlüğünün yalnızca inananları değil inananları da koruyan geniş kapsamlı bir hak olduğu ifade edilebilir.

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad / 2147-1185]

Cilt/Volume: 9,
Sayı/Issue: 5,
2020

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılarak Avrupa'da yaşayan göçmenlerin ifade, din ve vicdan özgürlükleri, yaşanan sorunlar ve bu sorunların nedenleri üzerine bir tartışma yürütülmektedir. Nitel araştırmalarda çok yaygın olarak kullanılan bir yaklaşım olan durum çalışması bir durumu kendi sınırları içerisinde bütüncül olarak derinlemesine analiz etmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 73). Buradan yola çıkarak öncelikle göç olgusuna ilişkin kuramsal arka plana değinildikten sonra göçmenlerin din ve vicdan özgürlüğü açısından yaşadıkları sorunlar ve kısıtlılıklar ele alınmıştır. Azınlık dinine mensup olanların, buldukları toplumlarda, tahakküme ve baskılamalara maruz kalışları ve bunların nedenleri üzerinde durulmuştur. Ülkelerin laiklik uygulamaları, din ve vicdan özgürlüğünün kapsamı incelenmiştir. Bütün bu sosyal sorunlara bir çözüm önerisi olarak çok-kültürlülük kavramı tartışılmıştır. Çalışmada özellikle Almanya üzerinde durularak örnekler verilse de genel olarak tüm Avrupa'da yaşanan ortak sorunlara değinilmiştir. Diğer bir ifadeyle çalışmada genel olarak Avrupa ele alınmıştır. Fakat örneklemelerde bazı Avrupa ülkeleri (Almanya, Fransa, vb.) ön plana çıkmaktadır.

İfade, Din ve Vicdan Özgürlüğü

İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel özelliği düşünen bir varlık olmasıdır. Düşünen, sorgulayan bireyler farklı ve çeşitlilik arz eden fikirlerin ortaya çıkmasını sağlar. Böylelikle toplum içinde meydana gelebilecek körü körüne bağlanmanın ve eleştiri kabul etmeyen dogmaların da önüne geçilmiş olur. Eleştirel ve tartışmaya açık bir ortam doğrulara ulaşmaya kapı açar. Demokrasinin en temel ilkelerinden biri çoğulculuktur. Bunun gereği olarak tüm kesimlerden insanların düşüncelerini özgürce açıklayabildiği ve karşılıklı olarak herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan fikirlerin tartışılabilirdiği bir ortam oldukça önemlidir.

İfade özgürlüğü en genel tanımıyla bireylerin başkalarının özgürlük alanına müdahale etmeden kendi duygu ve düşüncelerini dış dünyaya serbestçe aktarabilmesidir. Bir toplumda ifade özgürlüğünün gerçek anlamda varlığından söz edebilmek için toplumun genel kabulünün aksine bir düşünce veya ifadenin herhangi bir yaptırımla karşılaşmadan özgürce dile getirilebilmesi gerekmektedir. İnsan hakları hukuku alanındaki çalışmalarında tanınan Semih Gemalmaz'a göre ifade özgürlüğü yalnızca kendi başına önemli bir hak olmak ile kalmaz; aynı zamanda diğer hak ve özgürlüklerin korunması açısından oldukça hayati bir önem taşır (Duran, 2006, s. 60). Dolayısıyla olan bu özgürlük olmadan diğer özgürlüklerin kullanımı imkânsız hale gelebilecektir.

İfade özgürlüğü, insanların serbest bir şekilde düşünce ve haberlere ulaşabilmesi, fikirlerinden dolayı kınanmaması ve aynı zamanda sahip olduğu fikirleri serbest bir şekilde savunabilmesi olarak tanımlanabilir. Buna göre ifade özgürlüğünün üç kategoriye ayrıldığı söylenebilir. Bunlar; bilgi

edinme ve düşünme özgürlüğü, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü, düşünceyi ifade özgürlüğüdür (Öktem Songu, 2014, s. 610). Din ve vicdan özgürlüğü uluslararası sözleşmelerde güvence altına alınmış temel haklardan olması hasebiyle de oldukça önem arz etmektedir.

İfade özgürlüğü kavramı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 19. Maddesinde "Herkesin kanaat ve ifade özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak, müdahale olmaksızın kanaat taşıma ve herhangi bir yoldan ve ülke sınırlarını gözetmeksizin bilgi ve fikirlere ulaşmaya çalışma, onları edinme ve yayma serbestliğini de kapsar" (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1948) şeklinde belirtilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ise 10. Maddesinin birinci fıkrasında ifade özgürlüğünün kapsamı, ikinci fıkrasında ise sınırlanma sebepleri belirtilmiştir (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1950). Maddeye göre ifade özgürlüğü bireylerin özgür bir şekilde kanaat oluşturabilecekleri bilgilere erişimi ve kanaat oluşturmalarını sağlarken, aynı zamanda oluşturdukları kanaatleri yine özgürce açıklayabilmeleri ve yaygınlaştırabilmelerini de kapsar. Bunlarla birlikte ifade özgürlüğü mutlak bir hak değildir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 10/2 maddesinde ifade özgürlüğünün sınırlanabileceği belirtilmiştir. AİHS'ne göre getirilecek sınırlamaların özgürlüğün ihlaline yol açmaması için üç koşulu taşıması gerekir. Birincisi yapılacak müdahale demokratik bir toplum için zorunluluk içermelidir. İkincisi kanunla belirlenmiş bir sınırlama olmalıdır. Son olarak da meşru bir amaca yönelik olarak ifade özgürlüğü sınırlandırılabilir.

İfade özgürlüğü her ne kadar hem İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde açıkça güvence ve koruma altına alınmış olsa da bu hakkın göçmenler açısından uygulanmasında önemli sorunların olduğu gözlemlenmektedir. Bu sorunların hem yerli halk açısından hem de göçmenler tarafından ele alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Din ve vicdan özgürlüğü en temel insan hakları belgelerinde yer almaktadır. İdeolojik tarafsızlığın oldukça fazla olduğu soğuk savaş dönemlerinde dahi bu belgelerde din ve vicdan özgürlüğüne yer verilmesi önem arz eder. Bu doğrultuda insan hakları belgelerini hazırlayanların farklı din ve inançtan insanlara hoşgörü sağlanması ve dinsel çoğulculuk ilkesi çerçevesinde hareket ettikleri ifade edilebilir (Şirin, Duymaz ve Yıldız, 2016, s. 12). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. Maddesinde 'Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü' başlıklı şu hüküm bulunmaktadır:

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin

yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.

Bu maddeye göre bireylerin inançları tek başına veya başkaları ile hem özel hem de kamusal alanda açıklanması hakkına yönelik korumayı içerir. İçtihatlara göre devlet makamları yalnızca hakkın ve özgürlüğün kullanımına yönelik müdahalelerden kaçınmayı değil bunların korunması için gerekli tedbirleri almakla da yükümlüdür. (Murdoch, 2007, s. 7).

İnanan bireyler için din, hayatı anlama ve anlamlandırmak için temel teşkil etmektedir. Bu anlamda dinler kendi mensuplarının kimliklerinin oluşumunda baş aktörlerdir. Böylelikle dinler hem bireylerin kimliklenme süreçlerinde hem de toplumsal ve siyasal yaşamın biçimlenmesinde oldukça önemli rol oynarlar. Bireysel açıdan varoluşsal anlamda ve toplumsal hayatın şekillenmesi bakımından önemli olan özgürce inanma veya inanmama hakları en doğal haklardandır. Bu doğrultuda din özgürlüğü insanın yalnızca insan olmasından kaynaklı olarak sahip olduğu evrensel bir insan hakkıdır (Arslan, 2005, s. 1). İkinci dünya savaşından sonra ortaya çıkan uluslararası belgelerde oldukça önemli bir insan hakkı olan din ve vicdan özgürlüğünün yer aldığı görülmektedir. Din özgürlüğü evrensel uluslararası metinlerde yasal anlamda düzenlenmiştir.

Din özgürlüğünün iki boyutu olduğu söylenebilir. Bireylerin dini kanaatlere özgür bir şekilde sahip olmaları ve herhangi bir dini kabul veya ret konusunda bir baskıya maruz kalmamaları gerekir. Bu açıdan din ve vicdan özgürlüğü bireylerin iç dünyasına yönelik mutlak bir koruma sağlamaktadır. Diğer boyutuyla ise din ve vicdan özgürlüğü bireylere toplum içinde dini inançları doğrultusunda hareket etme ve çeşitli fiillerde bulunma hakkı sağlar. Bu hakkın sınırlandırılması ise ancak başkalarının haklarını korumak amacıyla olabilir. Din özgürlüğünün tartışmalara konu olan tarafı, daha çok inançların pratiğe dökülmesi ile ilişkilidir.

Din özgürlüğünün kapsamında bulunan ve en tartışmalı konulardan biri dini eğitim ve öğretim hakkıdır. Bu hakkın iki boyutu bulunmaktadır. Bunlar herhangi bir dini inancı öğrenme ve öğretme hakkı ile ebeveynlerin çocuklarının eğitimine ilişkin dini inançlarına saygı gösterilmesini talep etme hakkından oluşur. Burada ise genel olarak zorunlu dini eğitim uygulanan ülkelerde ebeveynlerin bu eğitimi reddetme hakkından mahrum bırakılmalarına yönelik çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Strasburg Mahkemeleri (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) prensip olarak belirli şartlar dâhilinde zorunlu din eğitiminin din özgürlüğü hakkının ihlali olmadığını savunmaktadır (Arslan, 2005, s. 3).

Din özgürlüğünün tanımına bakıldığında iki tür tanımdan söz edilebilir. Bunlardan ilki bireylerin kabul ettikleri din veya mezheplerin gereği olan ibadetleri özgürce yapmaları ve bunları yaparken herhangi bir müdahaleye veya hakaret içeren söz ve fiillere maruz kalmamalarıdır. Bu tanımlama, inanan kimselere dilediği gibi inanma ve inancının gereklerini yaşama alanı tanırken inanmayan bireyler açısından herhangi bir açıklama getirmez (Turan, 2012, s. 80). Kaboğlu özgürlüğü, din bağlamında, bireyin inançsız/inançlı olabilmesi ve inançlı ise inancının gereklerini uygulayabilmesi olarak tanımlar (Kaboğlu, 2002, s. 364). Aynı zamanda kişilerin dini inançlarına yönelik tebliğ ve telkinde bulunması da yine bu özgürlük kapsamında bulunmaktadır. Özellikle günlük hayatta ibadet etme, eğitim ve öğretim de dini inançların pratiğe dökülmesiyle ilgilidir. (Erdoğan, 2005: 25). Dolayısıyla gerçek anlamda bir din özgürlüğünden söz edebilmek için bu özgürlüğün geniş kapsamlı olması ve hem inanan hem de inanmayan bireyleri kapsaması gerekmektedir.

Özet olarak din ve vicdan özgürlüğü herkes için geçerli en temel insan haklarından birisidir. Sorun bu hakkın bütün toplumsal kesimler tarafından yeteri kadar kullanılmamasıdır. Özellikle dezavantajlı ve imkânı kısıtlı toplulukların belirli haklara ve özgürlüklere ulaşımında önemli sorunlar yaşanmaktadır. Bu toplulukların başında yerlerinden ve yurtlarından ayrılarak birçok sebepten dolayı göç etmek zorunda kalan göçmenler gelmektedir.

Göç ve Sıkıntıları

Göç, insanlık tarihinden bu yana insanların çeşitli nedenlerden dolayı coğrafi olarak yer değiştirmesiyle birlikte devam edegelen önemli bir sosyolojik olgudur. Göçler insanların sosyal, ekonomik, siyasi veya doğal nedenlerden kaynaklanarak coğrafi olarak yer değiştirmesi olarak tanımlanabilir (Adıgüzel, 2020, s. 3). Göç tartışmalarının seyri yirminci yüzyılın ortalarından sonra değişmeye başlamıştır. Toplumlar bu olgudan çeşitli şekillerde etkilenerek değişime uğramaktadır. Bu değişim süreçleri beraberinde çeşitli sorunları getirmektedir. Örneğin, göçmenler ekonomik bir kaynak veya kültürel anlamda bir zenginlik olarak görülmekten çıkarak yerel halk için bir tehlike olarak görülmeye başlamışlardır (Adıgüzel, 2020, s. 13). Dolayısıyla dinamik bir yapısı olan göç olgusu beraberinde birçok sosyal meseleyi de gündeme taşımaktadır.

Savaş, ekonomik, psiko-sosyal ve siyasi gibi birçok nedenle gerçekleşen göç, bütün bu sebeplerin birleşimiyle de ortaya çıkabilmektedir. Gerçekleşen göçler ile bireyler yeniden bir toplumsallaşma sürecine dâhil olarak sahip oldukları aidiyet ve kimlik değerlerinin sorgulanması ve yeniden şekillenmesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bireylerin sahip oldukları değerler ile göç edilen yerdeki uyum ne kadar az ise yeniden

toplumsallaşma aşamaları bir o kadar sekteye uğrar. Yaşanan göçler ile değiştirilen yalnızca fiziksel mekânlar değil, insanlar arası ilişkiler, toplumsal, ekonomik, kültürel ve bireysel kimlikler de değişim ve dönüşüme uğramakta ve tekrardan oluşması gerekmektedir (Adıgüzel, 2020, s. 53-54). Diğer bir ifade ile göçün doğasında bulunan insani karşılaşmalar kaçınılmazdır. Bu karşılaşmalar sürecinde ve neticesinde her iki toplumun da kültür ve kimlikleri çeşitli dönüşüm ve yeniden üretim süreçlerine girmektedir. Bu süreçler zaman zaman krizlere, çatışma alanlarına ve sorunlara dönüşebilmektedir. Bu sorunlardan birisi de insan hak ve hürriyetleri bağlamında din ve vicdan özgürlüğüdür. Ancak bu sorunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu soruna neden olan bazı önemli problemlere değinmek yerinde olacaktır.

Dil ve Eğitim Problemi

Göçmenlerin göç ettikleri toplumlarla yaşadıkları en önemli sorunların başında dil problemi gelmektedir. Birlikte yaşamanın ve insanların birbirlerini anlamalarının yolu iletişim kurma isteğinden geçer. Bu bağlamda iletişim kurma isteğinin canlanmasında en önemli aracın dil olduğu ifade edilebilir. Dil hem eğitim süreci hem de kendine güven ve toplumsal uyum için önemlidir. Bununla birlikte yabancılaşma ile ev sahibi toplumun diline hâkim olmama arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Sığınmacı eğitiminde dil farklılığı bulunduğu durumlarda dil desteği hayati önem taşımaktadır (Özer, Komşuoğlu ve Ateşok, 2016, s. 87). Dolayısıyla bir göçmenin ifade özgürlüğünü kullanabilmesi için öncelikle kendisini ifade etme yetisinin oluşması gerekmektedir. Bu elbette hem göçmen hem de yerel halkın sorumluluğu üzerinde olan bir meseledir.

Gün ve Baldık'ın Yıldız'dan aktardığına göre göç edilen toplumun dilinden farklı bir ulusal dile sahip olmak uyum sağlamada çeşitli zorluklar ve eğitim sisteminde başarısızlık nedenidir. Çoğunluk toplumun dili ile iletişim kurmak ve eğitim öğretim görmek zorunda kalan temelde farklı anadile sahip sığınmacılar süreç içerisinde çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalırlar. Bu sorunlara çözüm üretmek ulusal eğitim sisteminin görevlerindedir (Gün ve Baldık, 2017, s. 296). Dolayısıyla dil probleminin ve bu problemten kaynaklanan diğer sorunların çözümüne yönelik karar alıcılara önemli görevler düşmekte olduğu ifade edilebilir.

Dışlanma – Ayrımcılık

Toplumların barış ve huzur içerisinde yaşamalarını sağlayacak en önemli etkenlerin farklılıkların birer zenginlik olarak kabul edilmesi, empati kültürünün güçlenmesi ve çok-kültürlü bir atmosferde sağlanacak hoşgörü olduğu iddia edilebilir. Bu ortamın oluşmasına en büyük zararı hoşgörüsüzlük, insan hakları ihlalleri, ayrımcılık, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı gibi toplumsal sorunlar vermektedir. Bu sorun günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle artarak devam etmektedir.

Bauman (2012), *Sosyolojik Düşünmek* isimli eserinde göçmenlerin düşman ve yabancı görüldüğü günümüz çağında göçmeni görmezden gelme veya ona karşı saygısız davranışlarda bulunmanın meşrulaştırıldığını vurgulamaktadır. 'Biz' ve 'onlar' şeklinde benimsenen tutumlar için "biz" içinde bulunduğumuz ve ait olduğumuz grubu temsil ederken, "onlar" ise bizim baktığımız açıdan belirsiz, müphem ve hakkında bilgi sahibi olunmayan insanlar olarak algılanmaktadır. Böylece 'onlar' grubunun korkutucu şeyler olduğuna inanılır. Aynı zamanda "onlar" grubu kestirilemezdir ve müphemdir (Bauman, 2012, s. 51). Diğer bir ifadeyle bu insanlar beraberlerinde birçok bilinmeyi de barındırmaktadır. Yapılan araştırmalarda herhangi bir göçmen komşusu veya tanıdığı olmayanların göçmenlere karşı daha önyargılı olduğu ve dışlamaya açık olduğu bilinmektedir. Örneğin, Şevket Ökten, Türkiye'deki Suriyeliler üzerine gerçekleştirdiği bir çalışmada Türkiye'de yaşanan birçok olumsuz durumun ve suçların sığınmacıları 'günah keçisi' haline getirdiğini ve bunun Suriyelilerin suç oranının yerli halkından çok daha düşük olmasına rağmen yapıldığını vurgulamaktadır (Ökten, 2017, s. 160). Dolayısıyla beraberinde bilinmeyenlerle gelen göçmenler güvenlik açısından da çeşitli ön yargılara maruz kalmakta ve toplumdan dışlanabilmektedirler. Bu durumun hukuki boyutları olduğu ifade edilebilir.

Dışlanmanın hukuksal boyutuna yine Bauman'dan önemli bir eleştiri gelmektedir. Ona göre hukuk bir tasarım ve projeden ibarettir. Hukuksuzluğu üreten yine hukukun kendisidir. Bunu sağlayan içeri ve dışarıyı birbirinden ayıran çizgidir. Bu doğrultuda kanunlar sınırlarını kendisinin çizdiği alanın dışında bir alan oluştururlar. Hukuka göre dışarıda bırakılan veya yok sayılan kısımla ilgilenilmez. Böylelikle dışlananlar için bir hukuktan da söz edilmez. Dışlanma hali herhangi bir hukukun kapsadığı alana dâhil olmama durumudur (Bauman, 2018b, s. 46). Böylelikle yeri geldiğinde dışlanma ve ayrımcılık arkasına hukukun da desteğini alarak devam edebilmektedir.

Küreselleşen dünyada modernitenin de etkisiyle yerel halkın "yabancı"lara karşı dışlama ve düşmanlıklarının oluşturduğu çeşitli hasarlar meydana gelebilmektedir. Örneğin göç alan ülkenin yerli vatandaşları yargı organlarında haklarını arama, çeşitli protestolar yapma gibi imkânlara sahip iken ikincil konumda kalan yersiz yurtsuz olarak tanımlanabilecek yabancıların bu haklara sahip olduğu söylenemez. Bauman, doğal habitatından koparılmış halini artık birey nereye giderse gitsin bir yersiz yurtsuzluk hali olarak ifade eder (Bauman, 2019, s. 21). Bauman atıkların dayanıklılığı fikrinin atıkların kendinden daha ürkütücü ve tiksindirici olduğunu söyler. Yerel halkın "atık" insanlara karşı tavrı, görmezden gelme ve bakışını farklı bir yöne çevirmektir (Bauman, 2018b, s. 14-15). Bauman'ın Agier'den aktardığına göre savaş veya ekonomik nedenlerle göç etmiş olan bireyler kalıcı veya geçici olup olmadığı bilinmeyen bir eşikte sürünme

durumundadırlar. Ucu görünmeyen belirsiz bir yolculuğa çıkmışlardır. Yaşadıkları bu belirsizlik, geçicilik durumu hayatları boyu devam edecektir (Bauman, 2018b, s. 92). Göçmenlerin yaşadığı müphemlik bir boyutuyla Bauman'ın vurguladığı yersiz yurtsuzluk olarak ifade edilebilir. Göçmenler bu yolda kimliksel aidiyetlerini de yitirme durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Yabancılar herhangi bir şekilde yargı mercilerinde haklarını aramak veya uğradıkları zararın tazminini talep imkânına sahip değillerdir; çünkü onlar içinde bulunulan hukuki, siyasi, etik düzende yaşanan yıkımın atık ürünleri olarak nitelenebilir (Bauman, 2018b, s. 106). Buradan yola çıkarak herkes için eşit işleyen veya işlemesi gereken hukukun göçmenler için tam olarak işleyemeyeceği görüşünün haksız olmadığı söylenebilir.

Toplumsal açıdan ıskartaya çıkarılmak (dışlanmak) bir anlamda yersiz yurtsuzluk olarak anlaşılabilir. Bu durum beraberinde özgüven kaybı, hayat gayesinin kalmaması gibi hislere neden olabilir. Davetsiz misafir muamelesi gören, görünürde bir hoşgörüyü karşılaştıran, gerçekleşen hayır faaliyetlerinin nesnesi olan bireylerin esas olarak içinde buldukları toplum ile bir aidiyet duygusu geliştirmeleri pek mümkün olamamaktadır. Bunun nedeni ise sürekli yapılan yardımlara muhtaç bırakılmalarından kaynaklı tembel, iş göremez olarak nitelenmeleri, kötü niyetli ve suç işleme potansiyeline sahip olduklarına dair yerlilerde bulunan tahayyül olarak ifade edilebilir. Kendileri çalışıp üreterek toplumsal faydaya dâhil olamayan bireyler özgüvenlerini ve toplum içindeki itibarlarını kolayca kaybedebilmektedirler (Bauman, 2018b, s. 25-26). Dolayısıyla topluma dâhil olamayan zorunlu veya isteğe bağlı yer değiştirmiş göçmenler kendilerini ifade etmekte önemli zorluklar ve engellerle karşılaşabilmektedirler.

Dışlanmanın pek çok nedeni olabilir. Ancak dışlanan bireylerin genel olarak hissettikleri ortak duyguların olduğu söylenebilir. Daha önceki sosyal konumlarını kaybeden, özgüvenden mahrum ve hayatta kalma mücadelesi içinde kalan insanlarda reddedilme duygusu, kin, öfke gibi duygular hâkim olabilir. Bu bireyler kendilerini ötekilerden aşağı gördüklerinden içinde buldukları hale karşı bir tepki geliştirme konusunda bir adım atamazlar (Bauman, 2018b, s. 54). Avrupa'ya gerçekleşen göçlerin ilk dönemlerinde dini görevlerin yerine getirilebilmesi ve sonrasında gelecek nesillerin din eğitimi alabilmesi için göçmenler aracılığıyla oluşturulan dini gruplar, aynı zamanda onların yaşadığı dışlanmışlığa karşı kültürle kimliklerini muhafaza etme anlamında da katkı sağlamıştır. Böylelikle bir toplum içinde azınlık psikolojisinde olan göçmenler kendi kimlik değerlerini koruyarak aşağılanma durumunda kalmadan kendilerini daha güçlü hissedebilecekleri mekânlar oluşturabilirler (Korkmaz, 2017, s. 411). Dolayısıyla din ve ifade özgürlüğü de hem yerel halk hem de göçmenler açısından iki yönlü olarak ele alınmalıdır. Bunlardan birincisi yerli halktan göçmenlere yönelik olan dışlanma, ayrımcılık ve ön yargılar, diğeri ise göçmenlerin en temel insan haklarının savunusuna yönelik geliştir(eme)dikleri politikalar olarak ifade edilebilir.

Ön Yargı, Müphemlik ve İslamofobi

Yerlilerin göçmenlere karşı verdikleri tepkilerden ilki onları geri gönderme talebidir. Burada bireylerin geri dönmeye mecbur kalması için çeşitli adımlar atılır. Böylelikle yabancılar kendiliklerinden dayanılmaz bir hal alan hayatlarını kurtarmak için göç etmeyi tercih edebileceklerdir. Diğer bir ihtimal ise yabancıları ayırmadır. Bu ayırma fiziksel, manevi ya da hem fiziksel hem manevi olarak gerçekleşebilir. Fiziksel ayrılık olarak gettolar, göçmenler için kamp alanları, sınırları çizilmiş yerleşim yerleri örnek verilebilir. Manevi ayrılık olarak ise yerliler yabancılar ile olan gündelik ilişkilerinde iş ilişkisinden öteye geçmezler. Yabancılarla sosyal bağlar kurmaktan çekinirler. Fiziksel yaklaşmanın kaçınılmaz olmasına karşın manevi yaklaşma konusunda araya keskin duvarlar örme konusunda gayret gösterilir. Bu bağlamda yabancılar karşı önyargılar oldukça önem arz eder. İçerisinde yabancı bulunan her şeye, kılık kıyafetlerine, inançlarına, yürüme tarzlarına dahi bir nefret beslenebilmektedir (Bauman, 2012, s. 73-74). Örneğin Avrupa ülkelerine çeşitli yollarla giden düzensiz göçmenler dünya genelinde artan terör olaylarının da etkisiyle potansiyel suçlular olarak görülebilmektedir (Adıgüzel, 2020, s. 129). Özellikle Suriye krizi sonrası, Avrupa'da göçmenlere yönelik kaygılar artmıştır. Bazı Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan terör saldırıları, özellikle Müslüman göçmenlere yönelik kaygının artmasına neden olmuştur.

Tüm göçmenlerin %73'ü Müslümanlardan oluşmaktadır (Fowid, 2016). Dolayısıyla büyük bir göçmen kitle, din ve vicdan hürriyeti esasında Müslüman olarak yaşama tercihlerini kullanmaktadırlar. Bununla birlikte göçmenler buldukları ülkede sadece dillerini ve kültürlerini değil, dinlerini de muhafaza etme çabasına girmektedirler. Örneğin Almanya'ya 60'lı ve 70'li yıllarda "misafir işçi" olarak göç eden Türkiye Vatandaşlarının yaptıkları ilk faaliyetlerden biri, Cuma namazı ibadeti için mescitler inşa etmek olmuştur. Zamanla bu küçük ve sokak aralarında bulunan mescitler, şehir merkezlerinde bulunan büyük camilere dönüşerek, çoğunluk toplumu tarafından "görülmeyen İslam"ı görünür hale getirmiştir. Yerel halklar tarafından görülmediğinde bir sıkıntı teşkil etmediği düşünülen dini yaşam, okullarda, işyerlerinde, sokaklarda, süpermarketlerde, gündelik yaşamda görünürlüğü artınca merak ve ırkçılık uçları arasında bir tavır oluşturmuştur. Göçmenlerin dini hassasiyetlerini koruma ve yaşama isteği, buldukları ülkelerde yeni kurumsal yapıları da beraberinde getirmiştir. Buna örnek olarak helal kesim, hac ve umre yolculukları, cenaze nakilleri, zekât ve sadaka işlemlerini gören büyük kurumlar verilebilir. Bu durum da bazı toplumlarda kaygılara yol açmıştır.

Müslüman göçmenlere yönelik bu kaygı İslamofobi olarak adlandırılmaktadır. Bu kaygı Avrupa'nın birçok ülkesinde göçmen karşıtı grupların özellikle Müslüman göçmenlere yönelik dışlayıcı tutumlarını

güçlendirmiştir (Bozkurt, 2019, s. 4). Dolayısıyla göçmenlerin problemlerine karşı oluşan toplumsal kayıtsızlık ve beraberinde oluşan ön yargılar özellikle Avrupa toplumlarında islamofobi'ye neden olabilmektedir. Yapılan araştırmalara göre Almanya'da halkın yarısından fazlası (Jeder Zweite sieht Islam als Bedrohung, 2019) ve İngiltere'de halkın üçte biri (KNA, 2019) İslam'dan korktuğunu ifade etmektedir. Bu korku, devam eden kayıtsızlık ve birbirini tanımamaktan gelen doğru bilinen yanlışlarla daha da körüklenmekte hatta çeşitli siyasiler, özellikle de aşırı sağcı-ırkçı gruplar tarafından suiistimal edilmektedir.

Siyasi liderlerin islamofobi'yi körükleyerek kendilerine rant devşirme ve oy potansiyellerini artırma amacıyla vermiş oldukları demeçlere Çek Cumhurbaşkanı Miloš Zeman'ın göçmenlerle ilgili "Çek yasalarındansa şeriata (İslam Hukuku) saygı duydukları"nı ve "sadakatsiz kadınların taşlanacağını ve hırsızların ellerinin kesileceği"ni (AFP, 2015) ifade etmesi örnek verilebilir. Bauman bu durumu özellikle sığınmacılar bağlamında "Bu insanlar ölümcül hastalıklar taşıdıkları, El-Kaide ya da "İslam Devleti"nin hizmetinde oldukları, Avrupa'nın refah sisteminden (kalıntılarından) otlanmaya çalıştıkları ya da Avrupa'yı İslamlaştırmayı ve şeriat kurallarını getirmeyi istedikleri yönünde çeşitli şekillerde suçlandılar" şeklinde veciz bir şekilde ifade etmektedir (Bauman, 2018a, s. 69). Buradan yola çıkarak islamofobinin aslında sadece halk arasında kendiliğinden oluşan bir sorun değil aynı zamanda siyasiler tarafından da siyasi amaçlar için kullanılabilen bir problem olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla birçok önyargı ve damgalamaya maruz kalan sığınmacı ve genelde göçmenler gibi madun grupların dinlerini özgürce yaşayabilmeleri ve kendilerini ifade edebilmelerinin önü önemli derecede kesilmiş olmaktadır.

Ağca-Varoğlu *Almanya'da Yüksek Nitelikli Göçmenlerin Gündelik Hayat Deneyimleri ve Baş Etme Süreçleri* üzerine yapmış olduğu çalışmasında göçmenlerin din ve inançlarından dolayı nasıl dışlanabildiğini önemli verilerle ortaya koymuştur. Ona göre İslam dini ile ilgili ön yargılar, bütüncül bir bakış açısıyla, hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün Müslüman göçmenleri aynı şekilde değerlendirmeye ilgilidir. Özellikle Almanya'ya eğitim için giden nitelikli göçmenlerin bu durumun ciddiyetinden tam anlamıyla haberdar olmadıkları ve gündelik yaşamlarında ayrımcı tutumlarla karşılaştıklarında şok yaşadıkları ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmada yapılan mülakatlarda bir doktora öğrencisi nitelikli göçmen katılımcının "Yadırganacağımı tabii ki tahmin etmiştim de bu şekilde muamele göreceğimi tahmin etmem mümkün değildi, yani buraya gelince biraz şok oldum. Türklerin imajı bence pek iyi değil. [...] Müslüman oldukları için, ben bu şekilde düşünüyorum. Bence kamuoyundaki dini teröristler, dini terör o tarz haberler bu ön yargıları arttırıyor (Kerem, 27, Berlin Charité Araştırma Hastanesi)" ifadelerine yer verilmiştir. Ağca-Varoğlu'na göre, bu olumsuz yargılar göçmenlerin Müslüman olmasıyla yakından ilişkilidir ve bu ilişkilendirmede 'İslami terör' gibi temaları sıklıkla işleyen medyanın önemli payı vardır (Ağca-Varoğlu, 2020, s. 10). Buradan yola çıkarak ister isteğe bağlı göç eden nitelikli göçmen ister zorunlu

sebeplerden dolayı yerlerinden edilen sığınmacılar bağlamında değerlendirilsin, göçmenler din ve inançlarından dolayı toptancı bir yaklaşımla ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Bu ayrımcılık sadece sözde kalmayıp medya ve siyasetin de körüklemesiyle politikalara dönüştürülmekte, göçmenlerin hem dini yaşamları alanında hem de ifade özgürlüğü bağlamında önemli kısıtlamalara yol açabilmektedir.

İslamofobi sorunu kapsamında din ve vicdan özgürlüğü açısından bireylerin inançlarını pratiğe dökme aşamasında çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle Avrupa'da yaşayan Müslüman göçmenler bağlamında meseleye bakıldığında yaşanan pek çok olumsuz deneyim arasında başörtüsü sorunu ve din derslerine ilişkin uygulamalar önem arz etmektedir. Bu doğrultuda başörtüsü sorunu ve din dersleri uygulamalarına değinilecektir.

Başörtüsü Tartışmaları

İslam inancının bir göstergesi olan başörtüsü din özgürlüğünün inancı açığa vurma kapsamında bulunmaktadır. Kamu görevlileri açısından meseleye bakıldığında laiklik ilkesi kapsamında bir değerlendirmenin yapılması gerekmektedir. Hem Avrupa ülkelerinde hem de Türkiye'de kamu görevlilerine uygulanan başörtüsü yasağına gerekçe olarak laiklik ilkesi gösterilmektedir. Laiklik ilkesinin benimsenmediği ülkelerde ise çoğulcu demokrasi modeli gerekçe gösterilerek çeşitli sınırlamalara gidilmektedir. Konuya ilişkin sözleşme organları tarafsız bir konum sergileyerek inanç özgürlüğünün korunması gerektiğini vurgular (Demir, 2012, s. 228). Bugün Türkiye'de kamuda artık başörtüsü kısıtlaması bulunmamaktadır. Bu ülkenin demokratikleşmesi ve özgürlükleri açısından önemli bir gelişmedir. Ancak Avrupa'nın birçok ülkesinde bu yasak hala devam etmektedir.

Üniversitede veya herhangi bir eğitim kurumunda eğitim alan öğrenciler açısından meseleye bakıldığında laiklik ilkesi çerçevesinde bir değerlendirme yapılsa dahi öğrencilerin devletin tarafsızlığını yansıtmaya gibi bir misyonu olmadığından konuya ilişkin başörtüsü yasağı mazur görülemez. Aksi halde hakkın ihlali durumunun oluşacağı söylenebilir. Bu durum beraberinde eğitim ve öğretim hakkının da ihlaline sebebiyet verebilir. Sözleşme organlarının başörtüsü yasağına ilişkin verdiği kararlar ile verilen ulusal kararların paralel olduğu görülmektedir. AİHM başörtüsü meselesinin siyasi ve tarihi bir arka plana sahip olduğunu belirterek kararlarını genel olarak ulusal kararlar doğrultusunda tesis etmektedir (Demir, 2012, s. 229-230).

Avrupa toplumlarında da İslam ile Avrupa değerlerinin karşı karşıya geldiği en önemli sorunlardan birisinin başörtüsü, özel olarak peçe (nikab) krizi olduğu söylenebilir. Avrupa toplumu başörtüsü meselesini kendi seküler ve kültürel yapısına karşı bir risk olarak görmektedir. Bu algıdan dolayı bazı Avrupa devletleri sorunu güvenikleştirme yolu ile çözme

yoluna gitmektedir. Müslüman azınlık grup ise meseleyi kendi kimlik ve inanç değerlerine yönelik bir damgalama ve ötekileştirme olarak görmektedir. Çakaş bu konuya ilişkin çalışmasında Avrupa toplumunun başörtüsü krizinde İslam'a karşı önyargılı olduğunu ve Müslüman göçmenlerin inanç ve değerlerini anlama konusunda başarılı olmadığını belirtir. Oryantalist ve Avrupa merkezli bakış açısının empati odaklı olmayan ve farklı olanı ötekileştiren bir anlayışa neden olduğu söylenebilir. Sorunun çözümü açısından Avrupa toplumu ile Müslüman göçmenler arasında kurulacak diyalog ortamı oldukça önemlidir (Çakaş, 2019, s. 89). Dolayısıyla demokratik toplum düzeninin vazgeçilmez unsurlarından olan çoğulculuk, diyalog ve karşılıklı hoşgörü kavramları yaşanan krizlere çözüm olarak sunulabilir.

Din Dersleri

Günümüzde insan haklarının da gelişimiyle birlikte din eğitim ve öğretimi özellikle çokkültürlü toplumlarda tartışmaya açık hale gelmiştir. Din eğitimi konusunda insan hakları açısından bakıldığında farklı uygulamalar bulunmaktadır. Laiklik nedeniyle bazı ülkelerde din eğitimi eğitim sistemi içerisinde hiç yer almazken bazı ülkelerde seçmeli bazılarında ise zorunlu olarak bulunmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler'in "Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi"nin 27. Maddesin'de "Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir Devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişiler grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez" ibaresi geçmektedir (Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 1966). Bu ve bunun gibi uluslararası belgelerin pek çoğunda din ve vicdan özgürlüğünün güvence altına alındığı bilinmektedir.

Hem uluslararası belgeler hem de ulusal hukuk açısından bakıldığında din ve vicdan özgürlüğü açısından üç temel prensibin önemli olduğu ortaya konulmaktadır. Bu prensipler aynı zamanda devletlere de çeşitli görevler yüklemektedir. Prensiplerden ilki olan ebeveynlerin belirleyicilik hakkına saygı konusunda anne ve babaların çocuklarının din eğitimi üzerinde karar verici olduğu ve devletten bu konuda talepte bulunma hakkına sahip olduklarına ilişkindir. İkinci prensip ise ayrımcılığa karşı çıkmaktır. Burada önem arz eden nokta farklı etnik veya dini kökenden bireylerin farklılıklarını göz ardı etmeyen okul modelleri ve bireylerin inanç özgürlüklerine yer veren politika ve stratejiler ile karşılıklı saygı içinde her türlü ayrımcı ve ayrımcı davranışın engellenmesidir. Üçüncü prensip ise bu özgürlüğün sınırlarına ilişkindir. Ulusal ve uluslararası belgelerde özgürlüğün sınırının genel olarak devlet güvenliği olduğu belirtilmiştir (Turan, 2012, s. 103-104).

Din ve Vicdan özgürlüğü açısından yaşanan sorunlardan biri din dersleri meselesidir. AİHS'nin 1 nolu Ek protokolünün ikinci maddesinde bireylerin dini eğitim ve öğretim hakkı korunmuştur. Aynı zamanda herhangi bir

inanca sahip olmayıp ve din eğitimi almak istemeyen bireylerin hakları da güvence altına alınmaktadır. Bununla birlikte ebeveynlerin çocuklarının din eğitimi almalarını devletten talep etmeleri mümkündür. Ebeveynin dini inançlarına aykırı olduğunu düşündüğü bir halde çocuğunu din eğitiminden muhaf tutma hakkının da bulunacağı ifade edilmektedir (Turan, 2012, s. 99). Özellikle Batılı ülkelerde din eğitimi din-devlet tartışmalarını gündeme taşımaktadır. Çünkü bu gibi ülkelerde toplumsal tabandan gelen din eğitim taleplerini reddetmek ve demokratik kabuller gereği kabul etmek ikilemi arasında kalan bir politika bulunmaktadır. Din eğitiminin okullardan dışlanması ve bunun yerine ulusal bilinç inşasına dayalı bir eğitim modelinin konulması çalışmalarının bugün için yetersiz kaldığı söylenebilir. Bugün tekrar din eğitimi ulus devletlerin makbul vatandaşlık oluşturma hedefinde gündeme gelmekte ve önem kazanmaktadır. Aynı zamanda yaşanan göçlerle toplumsal yapısı oldukça farklılaşan ve çoğul olmaktan ister istemez kaçamayan Batı'da din eğitimi ulusçu kodlarla yıllardan beri güçlenmiş vatandaşlık eğitimine rakip olmaktadır (Nazıroğlu, 2012, s. 304).

Din eğitiminin okulların programında yer almasına yönelik aile eğer seküler ise din eğitiminin okulda verilmesini benimsemediği inançların çocuklarına zorla verilmesi olarak algılarken, dindar kökenli ailelerin ise çocuklarına okullarda din eğitimi verilmesini devletin bir görevi olarak görmektedir. Bu durum devletleri ikilem içinde bırakabilmektedir. Turan'ın Keskiner'den aktardığına göre modern toplumlarda farklı din ve inançlardan bireylerin birlikte yaşama kültürü içinde uyum ile yaşayabilmesi için müfredatlardan din eğitiminin dışlanması uygun görülmezken, tek bir din esas alarak okullarda din eğitiminin verilmesi günümüz çoğulcu toplum modelleri için yetersiz kalabilmektedir (Turan, 2012, s. 105). Dolayısıyla okullarda verilecek din eğitime ilişkin toplumun tüm kesimlerini tatmin edecek bir model uygulamak pek mümkün görünmemektedir.

Din ve vicdan özgürlüğü kapsamında bulunan hem başörtüsü sorunu hem de din dersleri meselesi açısından ülkelerin laiklik uygulamaları ve resmi bir dine sahip olup olmamaları büyük önem arz eder. Devletlerin laiklik uygulamaları dine ve dini yaşam biçimlerine bakış açısını etkilediğinden tercih edilen laiklik modeli ile devletin tutumunun paralel olduğu söylenebilir.

Ülkelerin Laiklik Uygulamaları, Resmi Bir Dine Sahip Olma Durumları

Din özgürlüğü açısından öne çıkan ve çokça tartışılan kavramlardan bir tanesi olarak laiklik karşımıza çıkmaktadır. Laiklik Avrupa temelli bir kavram olmakla birlikte Avrupa'da tek bir laiklik uygulamasından söz edilemez. Avrupa ülkelerinin laiklik uygulamaları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda, din-devlet ilişkilerinin düzenlenmesinde

standart bir model bulunmazken Fransız tarzı jakoben laiklik ve Anglo-Sakson tarzı sadece dünyevi, görece daha hoşgörülü ve çoğulcu seküler laiklik anlayışı olarak iki ana laiklik çeşidinden bahsedilebilir (Kahraman, 2008, s. 74).

Nazıroğlu'nun yaptığı "Çoğulculuğun Meydan Okuması: Beş Demokraside Kilise ve Devlet" kitap incelemesine göre din-devlet ilişkilerinde üç model benimsenebileceği söylenmektedir. Bunlar din – devlet ayrımının mutlak olduğu model, hâkim konumda resmi kilise modeli ve çoğulcu model olarak ifade edilebilir (Nazıroğlu, 2012, s. 305). Geniş bir din özgürlüğüne sahip olan Alman Anayasa'sında din özgürlüğü ve din eğitimi güvence altına alınarak sınırları çizilmiştir. Ülkede gönüllü katılım esasına göre kamu okullarında din eğitimi verilirken özel okullarda konuya ilişkin devletten ekonomik yardım alabilmektedirler. Almanya'da devlet – kilise ilişkilerinde iş birliği, tarafsızlık, otonomi ve pozitif din özgürlüğü esasları benimsenmiştir. Bu noktada yargı erkinin de desteğini alan devlet sekülerleşmeye karşı din eğitimi ve din özgürlüğü ile kendini güvence altına almayı tercih etmiştir (Nazıroğlu, 2012, s. 307-308).

Çokkültürlülük ve Diyalog

Göç, beraberinde gelen sıkıntılar ve bu sıkıntıların insanların en temel haklarından olan din ve vicdan hürriyetlerinin kullanılması yönünde oluşturduğu engeller aslında bütün insanlığın sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun ile yine bütün insanlığın birlikte diyalog içerisinde çalışarak mücadele etmesi gerekmektedir. Bu anlamda toplumun çokkültürlülük temelinde birleşip bu krize karşı koyabileceği söylenebilir.

Çokkültürlülük, farklı sosyal kültürlerin herhangi bir çatışma olmadan bir arada yaşadığı toplum biçimini ifade eder (Adıgüzel, 2020, s. 167). Liberal bakış toplumun bireylerin matematiksel toplamından ibaret olduğunu varsayar. Toplumda yaşanan sorunların çözümünde bireyden ve bireysel özgürlüklerden yola çıkar. Ancak bu bakış homojen toplumlarda geçerli olabilse de küreselleşen dünyamız ve gündün güne göçlerin arttığı toplumlarda yeterli bir çözüm olarak sunulamaz. Liberal bakış salt ifade özgürlüğü açısından meseleye yaklaşarak toplumda meydana gelecek olası sorunları göz ardı eder. Liberal bakışın karşısında konuşlanan demokrat bakış ise dini inanç ve kutsal değerlere ilişkin tartışmalarda bir sorun görmezken hakaret içeren ifadeleri özgürlük kapsamında değerlendirilemez bulur (Görmüş, 2017).

Çok kültürlülük; bir toplumu oluşturan her grubun kendi etnik, dini, kültürel değerlerini koruyarak yaşadığı toplumla uyum içerisinde olabildiğini ifade eder ve farklılıklar içinde oluşan birliktir. Kültürleri birbirine eşit tutmaya, aralarında bir hiyerarşi oluşturmamaya böylece çoğulculuğu öncelikle geniş bir yaşam alanı sunmayı hedefler (Adıgüzel, 2016: 187). Çokkültürlülük tek kültürlü bir ulus devlet anlayışının bırakılması ve ulus devlet aracılığıyla denetim imkânına sahip olunmasıdır.

Kavram iki şekilde ele alınabilir. Abadan Unat'ın Charles Taylor'dan aktardığına göre 'kültürel kimliklerin tanınması' anlamına gelir. Toplumda yer alan diğer alt kısım insanlara da eşit saygı göstermek şeklinde ifade edilebilir. Diğer açıdan ise hegemonyacı kültür ile diğer kültürler arasında denge durumu oluşturmak için kamu yönetimlerinin çeşitli kültürlere yer ayırmasıdır (Abadan Unat, 2006, s. 315).

Günümüz modern toplumlarında din ve vicdan özgürlüğü daha da önemli bir hale gelmektedir. Çoğulculuk ve hoşgörü, toplumun birbirinden tamamen farklı kesimlerinin birlikte yaşamasını hedefler. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de pek çok kararında çoğulculuk ve hoşgörü değerlerinin korunmasına oldukça önem vermiştir. Modern siyaset teorisinin oldukça kilit kavramlarından biri olan hoşgörü farklı düşünce, inançlara ve kendinden olmayana tahammül manasına gelmektedir. Hoşgörünün hoşgören ile hoşgörülen arasındaki bir hiyerarşik ilişkiyi ifade ettiği söylenebilir (Arslan, 2005, s. 4). Burada çeşitli sosyal çatışma alanlarından birine yol açan olgu, bireylerin sadece kendi inanç veya düşüncesinin doğru olduğunu, diğerlerinin yanlış olduğunu savunmalarıdır.

"Hoşgörü Üstüne Bir Mektup" adlı kitabında Locke Tanrının varlığını inkâr eden ateistlerin hoşgörüyü hakkı olmadığını belirtir (Locke, 2017, s. 71). Hâlbuki diyalog yalnızca bireyin değer verdiği, kendisi ile aynı görüşe katılan kişilerle kurulan değil, nefret beslenen kişilerle dahi konuşabilmektir. Gerçek diyalog birbirinden açık bir şekilde farklı fikirlere sahip insanların karşılıklı anlayış içinde gerçekleştirdikleridir (Bauman, 2018c, s. 159-170). Fakat içinde yaşadığımız bu yıllarda teknolojik anlamda en gelişmiş seviyelere ulaşırken birlikte yaşama ve farklılıklara tahammül açısından insanlığın en ilkel dönemlerini yaşadığını söylemek mümkündür (Adıgüzel, 2020, s. 106). Bireylerin barış içinde bir arada yaşaması farklılıkların özgürce ifade edilmesi ile mümkün olabilmektedir. Dini kimlikler ise insanlar arasındaki farklılıkların en önemlilerinden biridir. Bu nedenle insanların barış içinde birlikte yaşayabilmesi için din ve vicdan özgürlüğüne ihtiyaç duyulmaktadır (Liberal Düşünce Topluluğu, 2005, s. 1). Devlet ve birey ilişkileri açısından hoşgörüden farklı olarak tanıma kavramının devletin yükümlülükleri açısından oldukça yerinde bir kavram olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda tanıma ötekini varlığını eşit şekilde kabul etmeyi gerektirir. Din özgürlüğü hakkına ilişkin yaşanan sorunların çözümünde tanıma ile çözüm arayışı oldukça işlevseldir. Tanıma, devletlerin resmi bir dine sahip olduğu ülkelerde diğer din mensuplarının hukuki varlıkları için gerekli olan işlem anlamına gelir (Arslan, 2005, s. 5).

Din ve vicdan özgürlüğü hem çoğulculuk hem de demokrasinin sürdürülüp gelişmesi açısından da oldukça önemlidir. Dini anlamda çeşitlilik ve farklı gruplar çoğulcu demokratik toplumun vazgeçilmezlerindedir. Çoğulculuğun sağlanması açısından yaşanan sorunların diyalog yoluyla

çözümü önem taşır. Bireysel anlamda dini inancın korunması diğerlerinin inançlarına karşılıklı saygı ve hoşgörü ile mümkün olmaktadır. Çoğulculuğun gereği olarak dini inançlarından kaynaklı olarak bireyler her türlü eleştiriye karşı koruma beklememelidir. Bu durum kimi zaman inançlarının karşıt görüşler tarafından reddini ve menfi propagandalara karşı hoşgörülü olma halini de gerektirmektedir (Murdoch, 2012, s. 84).

Strasbourg Mahkemesi'nin (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) içtihatlarına bakıldığında dini çeşitlilikten kaynaklanan çeşitli toplumsal sorunların, çoğulculuğun ortadan kaldırılması ile değil, bireyler ile gruplar arasında karşılıklı hoşgörü ve anlayışın teşvik edilmesi ile sağlanması gerektiği yönündeki bir tavır sergilediği görülmektedir. Fakat bununla birlikte çoğulculuğun muhafazası, azınlık grupların iddialarının tanınması ve korunmasına yönelik mutlak bir hak sağladığı anlamına gelmez (Murdoch, 2007, s. 26).

Küreselleşen bir dünyada homojen bir toplumun imkansız olduğu söylenebilir (Adıgüzel, 2020, s. 21). Bauman'a göre barış ve dayanışma içinde bir hayat sürmemiz "yan yana yaşama" çabamızla doğrudan ilişkilidir. Bauman'ın Kant'tan aktardığına göre bireyler yeryüzüne sınırsız bir şekilde yayılamayacağından ister istemez birbirleriyle bir şekilde karşılaşacaklardır. Bu karşılaşma muhtemeldir ve netice olarak birbirlerinin varlığını hoş görecektirler. Burada dostluk hakkı kavramından söz etmek gerekirse bireylerin iletişim kurması, etkileşime girmesi olarak ifade edilebilir. Böylelikle düşmanlık konuksevverliğe evrilebilecektir (Bauman, 2018a, s. 62-63).

Göçmenler göç ettikleri toplumda tekrardan bir sosyalleşme süreci yaşarken buldukları ülkenin göçmen politikasından etkilenmemeleri kaçınılmazdır. Eğer göç edilen ülkede asimilasyoncu bir politika hâkim ise hem kültürel değerlerini hem de haklarını yeterli ölçüde elde edemeyebilirler. Ancak göç edilen ülkede çokkültürlülüğe yakın bir politika hâkim ise göçmenler asimile olmadan kendi sahip oldukları kültürel değerler ile birlikte hayatlarını sürdürebilirler (Adıgüzel, 2020, s. 153). Dolayısıyla din ve vicdan özgürlüğü alanında yaşanan sorunların çözümünde devletlerin çokkültürlülük ve tanıma politikalarını öncelemelerinin sorunların çözümü açısından büyük katkı sağlayacağı söylenebilir.

Sonuç

Din ve vicdan özgürlüğü hem ülkelerin anayasalarında hem de uluslararası sözleşmelerde güvence altına alınmış temel insan haklarından biridir. İnsanların düşüncelerini özgürce ifade edebilmeleri ve inançlarını yaşayabilmeleri ülkelerin demokrasileri ve çoğulculuk açısından da önem arz eder. İfade özgürlüğü ve dini inançların karşı karşıya gelmesi hali yirmi birinci yüzyılın en önemli tartışma konularından biridir. Sınırsız bir ifade özgürlüğü anlayışı tanımak yaşanan sorunların çözümü açısından yetersiz kalmaktır.

**Göçmenlerin Din ve Vicdan Özgürlüğü: Avrupa Örneği (Freedom of Religion and
Conscience of Migrants: The European Example)**

Din ve vicdan hürriyeti insanların özgürce inanabilmeleri ve dinlerini özgürce pratiğe dökabilmelerini ifade eder. Fakat günümüzde din ve vicdan özgürlüğünün birçok açıdan ihlal edildiği bilinmektedir. Özellikle eşitsizliklerin arttığı modern toplumlarda dışlama, ayrımcılık ve önyargı gibi tavırlara maruz kalan göçmen toplumlar din ve vicdan özgürlükleri konusunda çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Çalışmada hem ifade özgürlüğü hem de din ve vicdan özgürlüğü dezavantajlı bir grup olarak nitelenebilecek göçmenler açısından ele alınmıştır. Din ve vicdan özgürlüğü bireyin devletle ilk karşılaşmasından hayatın sona ermesine değin pek çok aşamada karşısına çıkmaktadır.

Din ve vicdan özgürlüğü çoğulculuk ve demokrasinin sürdürülüp gelişmesi açısından da oldukça önemlidir. Dini anlamda çeşitlilik çoğulcu demokratik toplumun olmazsa olmazlarından. Çoğulculuğun sağlanması açısından yaşanan sorunların diyalog yoluyla çözümü önem taşır. Bireysel anlamda dini inancın korunması adına diğerlerinin inançlarına karşılıklı saygı ve hoşgörü ile mümkün olmaktadır. Çoğulculuğun gereği olarak bireyler sadece kendilerini dini inançlarından dolayı sınırsız bir özgürlük içerisinde görmemelidir. Dolayısıyla bu özgürlük inançlarının karşıt görüşler tarafından reddini ve menfi görüşlere karşı hoşgörülü olma halini de gerekli kılmaktadır.

Din ve vicdan özgürlüğü laiklik ilkesi ile oldukça yakından ilişkili olduğundan ülkelerin laiklik uygulamaları bu anlamda önem arz eder. Laiklik ilkesinin antidemokratik uygulanış biçimi ve bu doğrultuda devletlerin bireylerin inanç alanına müdahalesi çeşitli hak ihlallerine neden olmaktadır. Din özgürlüğüne ilişkin yaşanan pek çok sorun arasında bir sıralama yapmaktansa konuya ilişkin yaşanan tüm sorunları önemli kabul ederek din ve vicdan özgürlüğünün bir bütün olarak sağlanması hedeflenmelidir. Bu doğrultuda farklı din ve inanç gruplarının dayanışma ve iş birliği içinde hareket etmeleri faydalı olabilecektir.

Din ve vicdan özgürlüğü konusunda insan haklarına dayalı demokratik bir devletin gerektirdiği hukuki ve siyasi bir alt yapının tesisi oldukça önem arz etmektedir. Din ve vicdan özgürlüğü konusunda yaşanan sorunların çözümünde devletin din ve inanç alanından elini çekerek bireylerin inançlarının gereği olan sivil ve siyasi örgütlenmeleri serbestçe gerçekleştirebilmeleri, inançları gereği olan ibadetlerini yaparak ibadethaneleri açabilmeleri, ifade ve propaganda haklarına yönelik uygun alt yapı ve zemini oluşturmasının gerekli olduğu söylenebilir. Böylelikle toplumun bütün kesimlerinin dâhil edildiği insanlık onuruna layık bir dünyanın hayali gerçeğe dönüşebilir.

Kaynakça

- Abadan Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç*. 2. Basım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2020). *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Adıgüzel, Yusuf (2016). Göçmenlerin Kültürel Entegrasyonu. A. Esen ve M. Duman (Ed.). *Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler* içinde. İstanbul: Aryan Basım, 171-194
- AFP. (2015). Economic migrants use children as 'human shields': Czech leader. Erişim adresi: <https://news.yahoo.com/economic-migrants-children-human-shields-czech-leader-154015439.html>
- Ağca-Varoğlu, F. G. (2020). Almanya’da Yüksek Nitelikli Göçmenlerin Gündelik Hayat Deneyimleri ve Baş Etme Süreçleri, *Journal of Economy Culture and Society*, C.61, S.1, ss. 1-23.
- Arslan, Z. (2005). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950). Erişim adresi: <https://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf>
- Barth, K. ve Gomm, B. (2004). *Gruppentest zur Früherkennung von Lese- und Rechtschreibschwierigkeiten*, München: Reinhardt
- Bauman, Z. (2012). *Sosyolojik Düşünmek*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018a). *Kapımızdaki Yabancılar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018b). *İskarta Hayatlar*, İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2018c). *Dünyaya ve Kendimize Dair*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2019). *Kimlik*, Ankara: Heretik Yayınları.
- Bozkurt, V. (2019). Küreselleşme, Sınır Aşan Göçler ve Kamuoyu, *ÇETO*, Eylül, Sayı:11.
- Çakaş, C. Ö. (2019). Avrupa’da Müslüman Kimliği Üzerinden Yükselen Krizler: Karikatür ve Başörtüsü Krizleri, *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Y.3, C.3, S.2, s. 73-92.
- Demir, H. S. (2012). Türkiye’de İnanç Özgürlüğünün Kapsamı ve Sınırlandırılmasındaki Sorunlar, *Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı*, 10 Ocak-14 Ocak, 1.cilt.
- Duran, H. (2006). İfade Özgürlüğü ve Türkiye, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.14, S.1, ss. 57-81.
- Erdoğan, M. (2005). “Sivil Özgürlük Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü”, Murat Yılmaz (ed.), *Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü*, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, ss.3-20.

- Fowid. (2016). Religionszugehörigkeiten der erfassten Asylsuchenden. Erişim adresi: <https://fowid.de/meldung/religionszugehoerigkeiten-erfassten-asylsuchenden>
- Gün, M. ve Baldık, Y. (2017). Türkiye’de Kamp Dışında Misafir Edilen Suriyeli Sığınmacı Gençlere Yönelik Eğitim Hizmetleri. 4.2, 287-299.
- Görmüş, A. (2017). İfade Özgürlüğü ve Dini Hassasiyetler. Erişim adresi: <http://www.duzceyerelhaber.com/Alper-GORMUS/37041-ifade-ozgurlugu-ve-dini-hassasiyetler>
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948). Erişim Adresi: <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames>
- Jeder Zweite sieht Islam als Bedrohung. (2019). Erişim adresi: <https://www.tagesschau.de/inland/islam-studie-bertelsmann-stiftung-101.html>
- Kaboğlu, İ. (2002). Özgürlükler Hukuku, Ankara: İmge Kitabevi, 6. Basım.
- Kahraman, M. (2008). Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Laiklik, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.5, S.9, s. 57-77.
- Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, (1966). Erişim adresi: http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin133.pdf
- KNA, (2019). Laut Umfrage haben Briten Angst vor dem Islam. Erişim adresi: <https://www.domradio.de/themen/islam-und-kirche/2019-02-18/grund-fuer-die-entwicklung-der-rechten-szene-laut-umfrage-haben-briten-angst-vor-dem-islam>
- Korkmaz, A. (2017). Göç ve Din, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Locke, J. (2017). Hoşgörü Üzerine Bir Mektup, Çev. Melih Yürüşen, Ankara: Liberte Yayınları.
- Murdoch, J. (2007). Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü, İnsan Hakları El Kitapları, Sayı 9.
- Murdoch, J. (2012). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü Hakkının Korunması, Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları.
- Nazıroğlu, B. (2012). Stephen V. Monsma-J. Christopher Soper, Çoğulculuğun Meydan Okuması: Beş Demokraside Kilise ve Devlet çev. Bilal Sambur, Ankara 2005: Liberal Düşünce Topluluğu, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, ss. 303-308.
- Öktem Songu, S. (2014). Anayasal Bir Temel Hak Olarak İfade Özgürlüğünün İşçi Açısından İş Yerindeki Yansımaları, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.15 Özel S., ss. 609-650.

- Ökten, Ş. (2017). Forced Migration, Unwanted Acceptance, Uncertain Future of Syrian Refugees: The Struggle for Legal Status, *European Journal of Interdisciplinary Studies*, Vol.9 Nr. 1. ss. 156-164.
- Özer, Y.Y. Komşuoğlu, A. ve Ateşok, Z.Ö. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4.37, 76-110.
- Özkurt, H. ve Akkuş, S. (2004). *Lese- Rechtschreibschwäche bei Kindern mit Migrationshintergrund*, Düsseldorf: LAGA
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, Ankara: Phoenix.
- Şirin T., Duymaz E. ve Yıldız D. (2016). Türkiye'de Din ve Vicdan Özgürlüğü: Sorunlar, Tespitler ve Çözüm Önerileri, Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 1. Baskı Mart.
- Turan, İ. (2012). Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye'de Din Eğitiminin Yasal Dayanakları, *Ondokuz Mayıs İlahiyet Fakültesi Dergisi*, S.32, ss. 77-109.
- Türkiye'de Din Özgürlüğü Raporu: Dinler arası İlişkiler: Seküler ve Demokratik Bir Sistemde Barış İçinde Birarada Varoluş Arayışı (2005), Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.
- Winant, H. (2017). Is Racism Global? *Journal of World-Systems Research*, Vol. 23, Nr. 2, ss. 505-510
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3542/3567

**Üretim Yönetim Sistemlerindeki Kritik Başarı Faktörlerinin
Rekabete Etkisi: Metal Sektöründe Bir Araştırma**

The Effect of Critical Success Factors in Manufacturing Execution
Systems on Competition: A Research in Metal Sector

Arif Selim EREN

Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve
Lojistik Bölümü
Asst. Prof., K.S. University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
International Trade and Logistics Department
arifselimeren@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0001-7274-1113

Oğuz Emre BALKAR

Öğr. Gör., EBYÜ, Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
Lojistik Programı
Lect., E.B.Y. University, Vocational College, Management and Organization
Department, Logistics Program
oguzemrebalkar@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-5853-0926

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 20.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 28.09.2020
Yayın Tarihi / Published : 30.11.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Eren, A , Balkar, O . (2020). Üretim Yönetim Sistemlerindeki Kritik Başarı Faktörlerinin Rekabete Etkisi: Metal Sektöründe Bir Araştırma . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3542-3567 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/783254>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Üretim Yönetim Sistemlerindeki Kritik Başarı Faktörlerinin Rekabete Etkisi: Metal Sektöründe Bir Araştırma¹

Öz

Küresel çapta yaşanan rekabet neticesinde işletmelerin üretim sistemlerinde teknoloji edinimine talebi her geçen gün artmaktadır. Makine parkının tek elden yönetilmesine olanak sağlayan otomasyon sistemleri sayesinde işletmelerin üretim süreçlerini kontrol kabiliyetleri yükselirken bir yandan da örgütsel karmaşanın artmasına yol açmaktadır. Üretim, insan-makine ilişkisini optimum düzeylerde yönetmeyi gerektirdiği için Üretim Yönetim Sistemlerine (ÜYS) ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak plansız ve örgütü hazırlamadan gerçekleştirilen teknoloji transferinin, fayda yerine zarar verdiği gözlenmektedir.

Kahramanmaraş metal mutfak eşyası üretiminde teknolojinin yoğun kullanıldığı ve küresel pazarda önemli yer teşkil eden bir konumdur. Bu işletmelerin ÜYS ile ilgili kritik başarı faktörlerinin ortaya çıkarılmasının hem uygulayıcılara hem de araştırmacılara fayda sağlayabileceği öngörülmüştür. Yapılan detaylı literatür değerlendirmesinin ardından; ilgili araştırma probleminin, saha araştırmasıyla ölçümüne yönelik bir anket formu oluşturulmuştur. Bu form, ilgili alandan uzmanların görüşleri doğrultusunda geliştirilmiş ve gerekli etik kurul izni alınmıştır. Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası (KMTSO) üye listelerinden, metal mutfak eşyası sektöründe çalışan 258 kişiye anket uygulaması yapılmıştır. Verilerin analizinde frekans ve tanımsal istatistiklerle birlikte güvenilirlik ve korelasyon analizleri kullanılmıştır. Son olarak doğrusal regresyon analizi ile ÜYS boyutları ile rekabet öncelikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Analizler sonucunda; katılımcıların ülkede aynı sektörde faaliyet gösteren diğer çalışanlara nazaran, gelir ve pozisyon yönünden daha düşük bir profile sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bununla beraber; genel olarak ÜYS ile ilgili kritik başarı faktörlerinin, rekabet önceliklerini istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Yazındaki diğer çalışmalardan farklı olarak bu araştırmanın Metal Mutfak Eşyası sektöründe yapılması, ilgili örneklemden elde edilen veriler üzerinden yapılan analizlerin bulgularında öne çıkan katma değer ihtiyacı ile planlı ve destekli teknoloji transferinin gerekliliği gibi hususlar; çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üretim Teknolojileri, Üretim Yönetim Sistemleri, Kritik Başarı Faktörleri, Rekabet Öncelikleri, Metal Mutfak Eşyası Sektörü.

¹ Bu araştırma için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 18.08.2020 tarih ve 2020/22 sayılı oturumunun 7 numaralı kararıyla etik kurul onayı alınmıştır.

The Effect of Critical Success Factors in Manufacturing Execution Systems on Competition: A Research in Metal Sector

Abstract

As a result of global competition, companies' demand for technology acquisition in production systems is increasing day by day. Thanks to the automation systems that allow one-stop management of the machine park, the ability of the companies to control their production processes increases while also increasing the organizational complexity. Manufacturing Execution Systems (MES) are needed because production requires managing the human-machine relationship at optimum levels. However, it is observed that the technology transfer performed without planning and preparing the organization has damaged rather than the benefit.

Kahramanmaraş is in a position where technology is used intensively in metal kitchenware production and constitutes an important place in the global market. It is foreseen that revealing the critical success factors of these enterprises regarding the MES can benefit both practitioners and researchers. Following the detailed literature evaluation, a questionnaire form for measuring the relevant research problem with field research was created. This form was developed in line with the opinions of the experts from the related field and the necessary ethics committee permission was obtained. Thus, a questionnaire was applied to 258 people who works in the metal kitchenware sector from the Kahramanmaraş Chamber of Commerce and Industry (KMTSO) member lists. Reliability and correlation analysis along with frequency and descriptive statistics were used in the analysis of the data. As a result, a positive relationship was found between the critical success factors of the MES and the priority of competition.

As a result of the analyses; it was observed that the participants have a lower profile in terms of income and position compared to other employees operating in the same sector in the country. However; in general, it was found that critical success factors related to MES had a statistically significant and positive effect on competition priorities.

Distinctly from other studies in the literature, the cases such as conducting this research in the Metal Kitchenware sector, the need for added value and the necessity of planned and supported technology transfer, which stand out in the findings of the analysis made on the data obtained from the relevant sample; reveals the originality of the study.

Keywords: Manufacturing Technologies, Manufacturing Execution Systems, Critical Success Factors, Competition Priorities, Metal Kitchenware Sector.

1. Giriş

Gelişen teknoloji ve artan küreselleşme, işletmelerin üretim yönetimlerinde kaynaklarını daha etkin kullanmaya yönelik arayışlar içine girmelerine neden olmaktadır (Koch vd., 2010: 1). Bu kapsamda 1980'li yıllarda başlayan dijitalleşmeye geçişin, 2013 Nisan ayında Almanya'da ilan edilen Endüstri 4.0 gibi uygulamalara dönüştüğü ifade edilmektedir (Almada-Lobo, 2015: 16). Böylece daha etkin üretim sistemlerine sahip olan işletmelerin, hızla değişen piyasalardaki ürünlerinin hayat döngülerini uzatmaya yönelik teknolojik hamlelerde buldukları belirtilmektedir (Brecher vd., 2013: 461).

Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte işletmelerin ÜYS'ye olan ihtiyaçlarının hızla artması ve bu sistemler sayesinde sürekli olarak üretim hattından bilgi almanın mümkün hâle geldiğinden ötürü, işletmelerde gerçek zamanlı olarak performans değerlendirmelerinin önünün açıldığı vurgulanmaktadır (Chao ve Qing, 2006: 5285). ÜYS sayesinde yine işletmelerin üretim süreçlerini etkin şekilde kontrol ederek, üretkenlik ve hızda önemli mesafeler kaydedebildikleri de eklenmektedir (Cheng vd., 2010: 227).

Temel olarak ÜYS bilgi teknolojilerini kullanarak, Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) gibi yazılımların eksik bıraktığı, tesisin temelinden veri toplamayı gerçekleştiren sistemlerin de olduğu belirtilmektedir (Govindaraju ve Putra, 2016: 1). Dolayısıyla büyük ve küçük çaplı işletmelerin; daha etkin şekilde operasyonlarını yürüterek, kendilerinin mevcut durumlarından daha hızlı haberdar olabildikleri dile getirilmektedir (Iarovyi vd., 2016: 1142).

Larreina ve diğerleri (2013: 521), artan öngörülebilirlikle işletmenin ileriye yönelik planlama çalışmalarını daha kolay ve etkin şekilde yürütebileceğini ifade etmektedirler. Buna paralel olarak Soplop ve diğerleri (2009: 3556), işletmenin sürdürülebilirliğinin de ÜYS ile daha mümkün hâle gelebileceğini iddia etmektedirler.

Benzer şekilde Yavuz (2018: 27), işletmenin operasyonlarının planlanması ve lojistiğinin gerçekleştirilmesinde, sürekli olarak tesisin her tarafından akan bilgilerle rekabet avantajı sağlanabileceğini öne sürmektedir. Qiu ve Zhou (2004: 25) ise uzay endüstrisi, otomobil ve daha pek çok sektör gibi metal eşyaların üretiminde de ÜYS'ye bir yönelimin olduğunu belirtmektedirler.

Bütün bu çalışmaların işaret ettiği noktalardan yola çıkarak mevcut araştırmada; ÜYS'nin Kahramanmaraş'ta faaliyet gösteren metal mutfak eşyası üreten firmaların rekabet öncelikleri üzerinde etkisinin olup olmadığı üzerine bir alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda; KMTSO üye

listelerinden “metal” anahtar kelimesi kullanılarak, bunlar arasında mutfak eşyası üretenlerden oluşan evrene örnekleme işlemi gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak 110 adet işletmenin olduğu gözlemlenmiştir. Bu işletmelerden 89 adedine ulaşıldığında, % 95 güvenilirlik düzeyinde örneklemin yeterli olacağı tespit edilmiştir. Ancak yapılacak analizlerde daha kesin sonuçlar elde edilebilmesi için üretim işlemlerinden sorumlu üçer kişinin anketi cevaplama istenmiştir. Böylece, 258 katılımcıdan veri toplanmıştır.

İşletmelerden veri toplanması için Yavuz (2018: 83-90)'un kullandığı ölçeğe, rekabet öncelikleriyle ilgili önermelerin ve kişisel bilgi formlarının eklenmesiyle anket formu hazırlanmış ve etik kurul izni alınarak uygulanmıştır. Anketlerin üretimden sorumlu kişilerce doldurulmasına özen gösterilmiştir. Elde edilen cevaplar SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde frekans ve tanımsal istatistiklerle birlikte güvenilirlik ve korelasyon analizleri kullanılmıştır. Son olarak doğrusal regresyon analizi yapılarak, ÜYS boyutları ile rekabet öncelikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Sonuçta araştırmacıların ve uygulayıcıların faydalanabilecekleri önerilerde bulunulmuştur.

2. Yazın Taraması

Konu ile ilgili önceki çalışmalar incelendiğinde, çok farklı sektörlerle ilgili araştırmaların gerçekleştirildiği gözlenmektedir. Ayrıca kavramsal çerçevenin oluşturulması doğrultusunda, pek çok çalışmaya da erişilmiştir. Önceki çalışmalar konu, kapsam, yöntem ve bulguları açısından incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

İlk olarak Almada-Lobo (2015)'nin ÜYS'nin geleceği ve Endüstri 4.0 konularını ele aldığı çalışmasında; müşteri isteklerinin karşılanması için yeni teknolojilerin ve üretim sistemlerinin kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Banker ve diğerleri (2006) ise üretim kabiliyetleri, tesis performansı ve tesis bilgi sistemlerini incelediği çalışmalarında; bilgi teknolojilerine firmaların yıllık beş milyar dolardan daha fazla yatırım yaptığını ve bilgi sistemleri sayesinde işletmelerin rekabet avantajı kazandıklarını ifade etmişlerdir.

Bunun yanında Brecher ve diğerleri (2013)'nin ÜYS için geçerli bir sistem geliştirmek üzerine kurguladıkları çalışmada, otonom şekilde çalışan bir üretim sistemini tanıtmışlardır. Chao ve Qing (2006) ÜYS üzerine yatırım kararlarını içeren bir çalışmalarında; Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) kullanarak karar vermeye yardımcı olacak bir paradigmayla yazına katkı sağlamışlardır. Öte yandan Valckenaers ve Brussel (2005) ile Cheng ve

diğerleri (2010) holonik bir ÜYS geliştirme üzerine kurguladıkları çalışmalarında, geliştirmiş oldukları sistemi tanıtmışlardır.

Yalın üretim yönteminin ÜYS ile entegrasyonunu inceleyen çalışmalarında D'Antonio ve diğerleri (2017); uygulayıcıların ve teorisyenlerin kullanabilecekleri bir sistemi gözler önüne sermişlerdir. Benzer şekilde altı sigma felsefesiyle ÜYS arasındaki ilişkiyi sorgulayan bir çalışmada Hwang (2006), ilgili yazına ek bir katkı sağlamıştır.

Govindaraju ve Putra (2016) ise ÜYS'nin uygulanmasında kullanılacak bir yöntemi tanıtan çalışmalarında, Endonezya bağlamında çelik endüstrisinden bulgular paylaşmışlardır. Hänel ve Felden (2011)'in konuya örgütsel açıdan yaklaştığı araştırmada; ÜYS ile entegrasyon çalışmaları arasındaki ilişkileri incelemişlerdir.

Öte yandan bilgi yönetimi açısından konuya yaklaşan Iarovyi ve diğerleri (2016), bilginin yönettiği fabrikaların daha etkin performans sergileyebileceklerini ifade etmişlerdir. Benzer bir çalışmanın Koch ve diğerleri (2010) tarafından da gerçekleştirilmiş olduğu belirlenmiştir. İlgili araştırmada ÜYS ile bilgi sistemleri arasındaki ilişkinin anket yöntemiyle ölçülmüş olduğu gözlemlenmiştir. Benzer şekilde Witsch ve Vogel-Heuser (2012) bilgi sistemlerinin, ÜYS açısından önemini vurgulayan bir araştırma gerçekleştirmişlerdir.

Konuya sürdürülebilirlik açısından yaklaşan Larreina ve diğerleri (2013) kaynakların ÜYS ile etkin kullanımı neticesinde bütün sistemin izlenebilirliğinin arttığını ve bu sayede sistemin sürdürülebilirliği ile birlikte çevresel duyarlılığın da artacağını iddia etmişlerdir. Benzer biçimde Soplop ve diğerleri (2009) de sürdürülebilirlikle performans ve enerji etkinliği üzerine yaptıkları araştırmada, ÜYS'nin olumlu sonuçlar ortaya koyduğunu belirtmişlerdir. Mahmoud ve diğerleri (2015) ise ÜYS ile üretim operasyonlarının yürütülmesinin, bilgi teknolojilerinin kullanımını artırarak bürokrasiyi azalttığını göstermişlerdir.

Konu ile ilgili bir başka araştırma ise Yavuz (2018) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, ÜYS için kritik başarı faktörlerinin incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Mevcut çalışmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulması yönünde bu araştırmadan faydalanılmıştır. Bununla birlikte Scott (1996); ÜYS ile rekabet önceliklerini ele alan çalışmasında, mevcut araştırmanın kavramsal çerçevesi için kullanılacak bilgiler paylaşmıştır. Ayrıca diğer çalışmaların en fazla atıf yaptığı araştırmalardan biri olan McCellan (2001), ÜYS'ye giriş adındaki çalışmayla kavramsal çerçeve için kullanılacak pek çok kullanışlı bilgi sunmuştur.

Benzer şekilde Qiu ve Zhou (2004)'nun ÜYS ile ilgili tekniğin bilinen durumunu inceleyen çalışmalarında, kavramsal çerçevenin oluşturulabilmesi için önemli bilgiler ortaya koymuştur. Yine yazın taraması mahiyetinde olan bir başka çalışmada Rondeau ve Litteral (2001); üretim ve kontrol sistemlerinin, ERP açısından geçirmiş olduğu evrimi içeren bilgiler paylaşmışlardır. Ayrıca Saenz de Ugarte ve diğerleri (2009)'in de bir yazın taraması sunduğu gözlemlenmiştir.

3. Üretim Yönetim Sistemleriyle İlgili Kritik Başarı Faktörleri

İşletmelerin artan rekabet koşullarına ayak uydurmaları için teknolojiye ayak uydurmaları yönünde hamleler gerçekleştirdikçe, üretim yönetim sistemlerini kullanmaya yönelmeleri sonucunda, performanslarını artırdıkları bildirilmektedir (Almada-Lobo, 2015: 18). Bu kapsamda gerçekleştirilmiş olan araştırmalarda; kaynak, operasyon ve elektronik veri değişimi gibi aşamaların ortaya çıkarılmasından sonra hedeflerin gerçekleştirildiğine dair bilgiler de sunulmaktadır (Banker vd., 2006: 317). Sonuç olarak işletmelerin bilgi teknolojileriyle, üretim yönetim sistemlerini entegre etme üzerine odaklandıkları belirtilmektedir (D'Antonio vd., 2017: 2243).

Üretim sistemlerinin gelişimi içinde incelendiğinde; ilk olarak materyallerin ihtiyaç durumuna göre planlanmasına yönelik olarak geliştirilen Malzeme İhtiyaç Planlaması (MRP) ile kontrolün yavaş yavaş ele alındığı gözlenmektedir. Ancak sadece malzemelerin planlanmasının yeterli olmadığının anlaşılmasından sonra üretimle ilgili bütün parametrelerin incelendiği Üretim Kaynakları Planlaması (MRPII) aşamasına geçilmiştir. Daha sonra işletmenin bütün işlevlerinin entegre edilmesiyle ilgili ERP aşamasının uygulandığı belirtilmektedir. Ancak bu süreçler içerisinde ÜYS ile sürekli olarak bir alt sistem hâlinde, üretimin kontrol edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Rondeau ve Litteral, 2001: 1; Witsch ve Vogel-Heuser, 2012: 311).

Bu bağlamda ÜYS, 1990'lı yıllarla birlikte ortaya çıkan ve 2004 yılında Manufacturing Execution System Association (MESA) tarafından belirlenen standartlar üzerinden yürüyen bir sistem olarak ön plana çıkmaktadır (Soplop vd., 2009: 3556).

Üretimde uzmanlaşmayı sağlayacak olan sistemlerin entegrasyonu sayesinde, üretim yönetim sistemlerinde gerçek zamanlı olarak ölçümlerle daha etkin kararların verilmesi sağlanabilmektedir (Govindaraju ve Putra, 2016: 1-2). Hänel ve Felden (2011: 2-3) ÜYS ile operasyonel faaliyetlerin tüm

üretim döngüsü içinde performans ve kaliteyi garanti altına aldığına dair bilgiler sunarken, bunlar sayesinde ortaya çıkarılan sonuçların daha rasyonel olduğunu da eklemişlerdir.

Hwang (2006: 145) ise yarı mamul ya da nihai mamul üretiminde yürütülen süreçleri izlemenin ÜYS ile mümkün olduğunu ve ilgili maliyetlerin kontrol altına alınabilmesi için önemli avantajlar ortaya çıkarabildiğini belirtmiştir.

Bu gelişmeler ışığında; ÜYS'nin işletmelerin operasyonel kısımlarının planlanması, daha merkezi bir yönetimin mümkün hâle getirilmesi ve enerji yönetimi hususlarında da önemli faydaların sağlandığı belirtilmektedir (Koch vd., 2010: 1). Buna benzer şekilde Larreina ve diğerleri (2013: 521-522); ÜYS'nin çevresel hassasiyetler için olmasa da, üretimin sürdürülebilirliği için önemli avantajlar elde edilmesini sağladığını ifade etmişlerdir.

Diğer taraftan Mahmoud ve diğerleri (2015: 111), ÜYS'nin planlama ile uygulama aşamalarındaki farkı azaltan bir yapıda olduğunu ve terminlerin gerçekleştirilmesi için bilgisayar destekli sistemlerle üretimi daha kontrol edilebilir şekilde yönetmeyi sağladığını belirtmişlerdir.

Bununla beraber ÜYS'nin üretimin kontrolü için kullanılan bir sistem olduğu da dile getirilmiştir (McCellan, 2001: 3). Ayrıca ÜYS ile üretim sisteminin limitlerinin belirlenmesinin de mümkün olduğu ifade edilmiştir (Qiu ve Zhou, 2004: 21).

Tüm bunlara ek olarak Saenz de Ugarte ve diğerleri (2009: 525), müşterilerin taleplerine daha hızlı ve gerçek zamanlı şekilde cevap verilebileceği ve üretim sisteminin işlevselliğinin de artırılabilmesi için ÜYS'nin kullanılabilmesini belirtmişlerdir. Bunlarla birlikte kaynakların dağıtımı, üretim unsurlarının sevki, veri toplama, döküman yönetimi, ürün takibi, performans analizi, işgücü yönetimi, bakım planlaması ile birlikte süreç ve kalite yönetimi hususlarında da ÜYS ile avantajlar elde edilebileceği düşünülmektedir. Bütün bu unsurlar bir arada incelendiğinde; ÜYS ile üretim sisteminin bütün bileşenlerinin kontrol edilebileceği bir yapının ortaya çıkarıldığı ifade edilmektedir (Valckenaers ve Brussel, 2005: 427).

ÜYS ile ilgili bilgiler sunulduktan sonra bunların uygulanması için kritik öneme sahip olan faktörlerin örgütsel, teknoloji ve inovasyonla ilgili olanlar ile edinim ve uygulama başarısına yönelik faktörler olmak üzere üç başlıkta incelenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

3.1. Örgütsel Faktörler

Sistem yaklaşımı içinde değerlendirildiğinde, üretimden beklenen faydaların gerçekleşmesi için altyapıda gerçekleştirilecek olan değişikliklere uygun bir örgütsel mimarinin de ortaya çıkarılması gerektiği görülmektedir. ÜYS sayesinde çalışanlar ürünün piyasadaki rekabetçiliği ile ilgili daha fazla bilgi sahibi oldukları için daha özenli bir şekilde çalışmaya gayret göstermektedir. Nitekim performans değerlendirme, ÜYS ile elde edilen önemli bir çıktı olarak kabul edilmektedir (Almada-Lobo, 2015: 18).

Brecher ve diğerleri (2013: 465-466); örgütün kendi içinde sürekli olarak etkin iletişim sağlamasının, performans alanında önemli gelişmelere yol açtığını belirtmektedirler. Ayrıca ÜYS sayesinde planlamadan kontrole kadar pek çok ölçüt uygulanmaya başladığı için örgütsel iklimin verimlilik odaklı hâlde şekillenmesi söz konusu olabileceği düşünülmektedir.

Üretim altyapısının gerektirdiği şekilde örgütsel organizasyonlar kurulmasının, bireylerin daha yüksek performans sergileme üzerine motivasyonlarını artırıcı etkiler yaptığı ve işbirliği sayesinde bireysel olarak gerçekleştiremedikleri işlerin üstesinden kolektif şekilde gelmeye yöneldikleri ifade edilmektedir (Cheng vd., 2010: 226-227).

Govindaraju ve Putra (2016: 8-9) ise personelin süreçlerde aktif katılımının sağlanması, onların ihtiyaç duyacağı noktalarla ilgili sürekli desteklenmesinin verimliliği artıracığı ve problemleri daha ortaya çıkmadan çözüme konusunda önemli avantajlar getireceğini düşünmektedirler.

Ayrıca Hänel ve Felden (2011: 6-7); ÜYS ile birlikte bilgi odaklı bir örgüt kültürünün yerleşmesi neticesinde, bireylerin farklı alanlardaki kişilerle disiplinler arası ilişkiler geliştirebildiklerini bildirmektedirler. Benzer şekilde Hwang (2006: 145); üretim birimleri arasındaki koordinasyonun ÜYS ile birlikte temin edilmesinin, kalite ile ilgili kaygıları ortadan kaldıracığını ve ürün takip, performans ve süreç yönetimi ile birlikte kaynakların sevk edilmesi hususlarında da avantajlar elde edilebileceğini belirtmektedir.

Öte yandan Iarovyi ve diğerleri (2016: 1143), ÜYS ile birlikte uyumlu ama karmaşık hâlde gelen işletme süreçlerinin örgütsel deformasyona yol açabileceği hususuna dikkat çekmektedirler. Mahmoud ve diğerleri (2015: 115-1116) ve Scott (1996: 180) ise bu hususa bir çözüm niteliğinde olan gerçek zamanlı bilgi edinme ile birlikte problemlere anında müdahale edebilme, doküman yönetimi açısından evrak işlerinin azalması; otomasyon süreçleriyle elle gerçekleştirilen işlemlerin azalması gibi önerilerde bulunmaktadır. Bunların yanında ÜYS ile birlikte bakımın planlanması ve

bilgisayarlı sistemler sayesinde kalite yönetiminin kolaylaşması gibi unsurların olduğuna da değinmektedirler. Yine bu direnci kırmaya yönelik olarak Yavuz (2018: 15), tepe yönetiminin örgütsel süreçleri desteklemesinin önemli katkılar sağlayabileceğini dile getirmektedir.

Bütün bu bilgiler bir arada değerlendirildiğinde; ÜYS'den beklenen faydaların gerçekleşmesi için tepe yönetiminin desteğinin olması ve örgütün öğrenmeye açık bir yapıda şekillendirilmesi gerektiği gözlenmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi ve personelin kendisini geliştirebilmesi için fırsatlar oluşturulması gerektiği görülmektedir.

3.2. Teknoloji ve İnovasyonla İlgili Faktörler

İlk çağlardan günümüze kadar, üretimin temel dinamiği olan teknoloji kullanılarak toplumlar karşılaştıkları problemlere çözüm üretebilmişlerdir. İleri üretim teknolojileri sayesinde işletmeler artık daha önce üretemedikleri ürün ve hizmetleri sağlayabilir hâlde oldukları için rekabetçi kalabildikleri gözlenmektedir. Başka bir deyişle firmanın hayatta kalması için teknolojik bakımdan üstün özellikler sergilemesi gerekmektedir. Almada-Lobo (2015: 17), mevcut teknoloji sayesinde işletmenin üretim hatlarının tümünün kontrol edilebilir hâle geldiğini ifade etmektedir.

1990'lı yılların ardından üretimde bilgisayarlı teknolojilerin daha yoğun olarak kullanılmaya başlanmasından günümüze kadar olan serüven incelendiğinde; yükleme ve boşaltma sistemleri sayesinde işgücüne olan ihtiyacın sürekli azalmaya başladığı, bunun karşısında da teknolojiye olan talebin günden güne arttığı belirtilmektedir (Banker vd., 2006: 331; Koch vd., 2010: 2). Otomatik Depolama ve Geri Getirme Sistemleri (AS/RS) ile birlikte işletmelerin performans odağının, teknoloji yönetimine doğru kaydığı gösterilmektedir (Cheng vd., 2010: 227-229). Ayrıca tedarik süreçlerinin de teknolojiyle birlikte daha kolay karar verebilecek şekilde tasarlanmaya başlamasının, işletmelerin teknoloji ve inovasyon ihtiyaçlarını artırdığı dile getirilmektedir (Hwang, 2006: 145).

İlgili çerçevede Iaroyvi ve diğerleri (2016: 1143); Amerikan Ulusal Standartlar Enstitüsü (ANSI) ve Uluslararası Otomasyon Topluluğu (ISA) taraflarından geliştirilen ANSI/ISA-95 standartlarının uygulanmaya başlaması neticesinde, bilgi sistemlerinin ÜYS içindeki ağırlığı arttığını, teknoloji odaklı bir işletme kültürünün firmalar tarafından benimsendiğini belirtmişlerdir.

Benzer şekilde Yavuz (2018: 73), ÜYS ile birlikte teknoloji ve inovasyondaki gelişmelerin işletmelerin rekabetçiliği üzerinde önemli etkiler ortaya

koyduğunu belirtmektedir. ÜYS sayesinde üretim eylemlerinin görüntülenmesinin anlık olarak gerçekleştirilebilir hâlde olması, üretim hattını etkileyebilecek olumsuzlukların daha erken teşhis edilmesi ve müdahalenin zamanında gerçekleştirilmesi, mevcut ekipmanın maksimum fayda ile çalışmasının sağlanması ve süreçler hakkında daha fazla bilginin elde edilmesi hususunda önemli katkılar elde edilebildiği de tartışılmıştır (Qiu ve Zhou, 2004: 24).

Sonuç olarak teknoloji ve inovasyon konusunda ÜYS'nin, işletmelere pek çok noktadan avantajlar kazandırdığı görülmektedir. Bu kapsamda Saenz de Ugarte ve diğerleri (2009: 528), modüler temelde ÜYS'nin bütün süreçleri planlama konusunda önemli bir ölçüt olduğunu göstermektedir.

Bütün bu bilgiler bir arada incelendiğinde; teknoloji ve inovasyonun işletmelerin rekabetçiliği açısından önemli katkılarının olacağı gözlemlenmektedir.

3.3. Edinim ve Uygulama Başarısına Yönelik Faktörler

İşletmelerin üretimde daha ileri gidebilmeleri için gerek teknoloji, gerekse süreç bağlamında pek çok edinim gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Nitekim sürekli değişen müşteri tercihlerini karşılamaya yönelik olarak ürün ve hizmetlerde ortaya çıkarılacak değişimler, çok sayıda belirsizliğin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Chao ve Qing, 2006: 5286).

Bu durumdan işletmelerin avantajlı olarak çıkabilmeleri için planlı edinimler gerçekleştirmeleri gerekmektedir. ÜYS ile birlikte üretim süreçlerinin birlikte yürütülebilir hâle gelmesi, uyarlanabilir şekilde esneklik sunması, sürdürülebilirliğinin artması, güvenliğin yukarı taşınması ile arızaların kolay ve öngörülebilir şekilde giderilmesi gibi faydaların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Cheng vd., 2010: 227).

Liberal ve kapitalist felsefe çerçevesinde; üretim sistemlerinden maksimum faydayı elde edecek şekilde, daha fazla ürünün elde edilmesinin daha olumlu sonuçlar ortaya çıkaracağı görüşe göre, bilgiye olan talebin artış gösterdiği ifade edilmektedir (D'Antonio vd., 2017: 2243). Böylece firmaların kendilerini eksik gördükleri yönleri belirlemek için de edinime ve edinim sonrasında da uygulamanın başarısını kontrol etmeye ihtiyaçları olduğu anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde Govindaraju ve Putra (2016: 7), ÜYS sayesinde tedarik zinciri ve akış şemalarının optimize edilmesi, ürünün performansı ile ilgili daha kaliteli bilginin toplanabilir hâle gelmesi, süreçlerin daha şeffaf şekilde

gerçekleşmesi neticesinde; artan kontrol ve gerçek zamanlı bilginin, stok tutmaya yönelik daha düşük eğilim gibi avantajlar elde ettirebileceğini vurgulamaktadır. ÜYS, üretimi kontrol eden bir kumanda olarak görüldüğünden ötürü buradan çıkacak olan sonuçların, iyi bir şekilde yorumlanmış olmasının, ÜYS'den beklenen faydaların gerçekleşmesi açısından da önemli olduğu belirtilmektedir (Koch vd., 2010: 2).

Buna ek olarak ÜYS ile birlikte üretimde geçen sürelerin kısaldığı, süreçlerdeki yaratıcılığın arttığı ve fikir üretiminin daha yoğun yaşandığı gibi bilgileri paylaşan yayınlara da rastlanmıştır (Yavuz, 2018: 71).

Qiu ve Zhou (2004: 25) ise süreçlerin detaylı olarak planlanabilir hâle gelmesi, üretimde kullanılan unsurların sevk edilmesi ve işgücünün etkin yönetimi gibi hususların ÜYS ile birlikte elde edilebildiğini göstermişlerdir.

Saenz de Ugarte ve diğerleri (2009: 528) de ÜYS sayesinde üretimde entegrasyonun sağlandığı, standartlaştırılmış bir etkileşim ortamının ortaya çıkarıldığı, gerçek zamanlı performansın ölçümünün gerçekleştirildiği ve sistemin çok kolay şekilde yeniden düzenlenebilecek hâlde esneklik kazandığını bildirmektedir.

Sonuç olarak daha iyi karar verme süreçlerinin ortaya konulması sayesinde, rekabetçiliğin de artması öngörülmektedir (Valckenaers ve Brussel, 2005: 427).

Araştırmanın kavramsal çerçevesinin ilk bölümü olan ÜYS ile ilgili kritik başarı faktörlerinin, yazındaki bilgiler ışığında incelenmesi sağlanmıştır. İkinci bölümünde ise rekabet öncelikleri üzerinde durulacaktır.

4. Rekabet Öncelikleri

İşletmelerin günümüz şartlarında küresel rekabette hayatta kalabilmeleri için teknolojinin en üst olanaklarından faydalanarak, kendilerine bir çıkış yolu aramaları gerektiği ve bunun için de ÜYS kullanımına özen göstermeleri gerekmektedir (Govindaraju ve Putra, 2016: 1-2).

Bu kapsamda Cheng ve diğerleri (2010: 227) ÜYS sayesinde daha fazla işbirliği ile esnekliğin, kontrol ile kalitenin, kaynak kullanımı ile maliyetlerin ve gerçek zamanlı üretim bilgisiyle dağıtımın daha iyi koşullarda gerçekleştirilebileceğini göstermişlerdir.

D'Antonio ve diğerleri (2017: 2243) ise rekabet koşullarının her geçen gün ağırlaştığını ve ürünlerin pazara çıkmasına kadar geçen sürenin teknoloji edinimi ile giderek kısalması neticesinde, işletmelerin başka şansının kalmadığını ifade etmişlerdir.

Bunlara ek olarak ÜYS sayesinde; işletmenin eksik yönlerini bularak, bunların giderilmesine yönelik çabalar ortaya koyabileceği de belirtilmektedir (Hänel ve Felden, 2011: 7). Bu bağlamda bilgi teknolojilerinin kullanımının işletmelere rekabet avantajı kazandıracığı ve bunun en yoğun olarak kullanıldığı alanlardan birinin de ÜYS olabileceği bildirilmektedir (Hwang, 2006: 145). Ayrıca bilgi yoğun üretiminin, işletmeleri verimlilik temelinde bir paradigmaya oturttuğu ve bunun neticesinde ÜYS kullanmaktan başka bir ihtimallerinin kalmadığı da belirtilmektedir (Iarovyi vd., 2016: 1151-1152).

Bu hususta temel kaynak olarak gösterilen çalışmalardan birisi olan McCellan (2001: 4)'ün; ÜYS'nin üretim döngüsünü kısalttığı, iş akışlarını hızlandırdığı, belgelemeyi azalttığı, müşteri hizmetlerini üst düzeye çıkardığı, veri girişleriyle ilgili zamanı kısalttığı ve ürünlerin kalitesini artırdığı gibi rekabette işletmeyi öne çıkaracak hususlardan bahsettiği görülmektedir. Ayrıca çalışanların kendilerini güçlenmiş hissedecekleri ve beklenmeyen olayların ortaya çıkma ihtimallerini de azaltacağı anlaşılmaktadır. Benzer yorumların Scott (1996: 179)'ün çalışmasında da dile getirildiği görülmektedir. Son olarak Soplop ve diğerleri (2009: 3556); ÜYS ile maliyetlerin düştüğünü, hükümetler tarafından beklenen üretim standartlarının yakalanmasının daha kolay hâle geldiğini ifade etmektedir.

Sonuç olarak rekabet öncelikleri, ÜYS edinimi neticesinde daha üst düzeylere çıkarılabilecek hususlar olarak tartışılmaktadır. Çalışmanın bu kısmında rekabet öncelikleri; Laosirihongthong ve Dangayach (2005: 134) tarafından önerildiği şekliyle kalite, maliyet, esneklik ve dağıtım alt boyutları üzerinden incelenmiştir.

4.1. Kalite

İşletmelerin sürdürülebilirliğini sağlamaları için müşteri bağlılığı üzerinde çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda müşterilerin beklentilerini en uygun şartlarda karşılamak ve optimum kaliteye erişmek için ÜYS'den işletmelerin faydalanabilecekleri pek çok noktanın olduğu ifade edilmektedir (Almada-Lobo, 2015: 16-17). Bütüncül bir yaklaşımla kalite döngüsünün sağlanabilmesi için de ÜYS'nin gerekliliğini işaret eden çalışmaların olduğu gözlenmiştir (Cheng vd., 2010: 226-227).

Ayrıca ÜYS sayesinde en temelden en yukarıya kadar anlık bilgi akışı sağlanabileceği için kalite yönetiminin daha etkin şekilde gerçekleştirilebileceğine dair iddialar, D'Antonio ve diğerleri (2017: 2250) tarafından dile getirilmektedir. Benzer şekilde Iarovyi ve diğerleri (2016:

1143) ve Hwang (2006: 147), ÜYS ile merkezi bir bilgi edinim ağının oluşturulabileceğini ve bunun kalite yönetimi hususunda önemli avantaj hâlinde kullanılabileceğini göstermişlerdir.

ÜYS içinde kullanılan Denetim Kontrolü ve Veri Toplama (SCADA) gibi temel düzeyde üretim hattını izlemeye yarayan teknolojiler sayesinde standartları karşılamayan ürünlerin tespitinin daha kolay şekilde gerçekleştiği için kalitenin daha sürdürülebilir şekilde düzenlenebileceği de aktarılmaktadır (Koch vd., 2010: 2-3).

Buna ek olarak çevresel kaygıların, üretim üzerindeki etkilerini azaltmaya yönelik olarak; enerji tüketimi ve karbon izinin belirlenmesi için de ÜYS'nin önemli katkıları olacağı belirtilmektedir (Larreina vd., 2013: 522). Kaynakların etkin kullanımı sayesinde, ıskarta oranları ve aylak zamanlardaki düşüş ile birlikte performansın da kalite çemberi içinde artırılabilmesine dair bilgiler paylaşan yayınlara da rastlanmaktadır (Soplop vd., 2009: 3557; Mahmoud vd., 2015: 111).

Üretimin planlanma ve kontrolü aşamalarında; kaynakların aktarımı hususunda da gerekli miktarlarda tüketim sağlandığından ötürü, kalitenin ÜYS ile artırılmasının, maliyetleri düşürebileceği ifade edilmektedir (McCellan, 2001: 4). Bu çerçevede Saenz de Ugarte ve diğerleri (2009: 525); 25 yılı aşkın bir zamandır, ÜYS ile birlikte üretim sistemlerinin, kalite bağlamında önemli kazanımlar elde ettiğini belirtmişlerdir.

Bütün bu bilgiler bir arada değerlendirildiğinde, ÜYS'nin işletmeler için pek çok avantaj kazandırdığı anlaşılmaktadır. Öncelikle müşterinin beklentilerini karşılayacak ürün ve hizmetlerin sağlanmasında maliyetleri düşürme ve defolu ürünleri daha oluşmadan önleme konusunda önemli olduğu gözlemlenmektedir. Böylece kalite ve ÜYS ilişkisinin önemi, vurgulanmış bulunmaktadır. Çalışmanın kavramsal çerçevesinin çizilmesinde, ÜYS ile birlikte maliyetlerdeki etkilerden bahsedilerek devam edilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

4.2. Maliyet

Küresel bir rekabet ortamında işletmelerin varlıklarını devam ettirmeleri ve büyüyebilmeleri için maliyetlerini etkin şekilde kontrol etmelerinin önemli olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda genel olarak işletmelerin bütüncül bir maliyet kontrol mekanizması oluşturmalarında, ÜYS'nin katkı sağladığı belirtilmektedir (Cheng vd., 2010: 226-227). D'Antonio ve diğerleri (2017: 2250), ÜYS ile ıskarta oranlarının düşürülebileceğini ve bunun maliyetlerde bir avantaj olarak kullanılabileceğini dile getirmektedir.

Mahmoud ve diğerleri (2015: 115-116) ise ÜYS kullanımının üretim hattından anlık veri çekebilmeyi sağlayacağı için ürünün pazara ulaştırılmasına kadar geçen süreyi azaltarak üretim hacmini artıracığını belirtmektedir. Böylece sabit maliyetlerin ürüne düşen kısmının azalacağı ve doğrudan maliyetlerde avantaj kazanılabileceği anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde McCellan (2001: 5-6); ÜYS'nin kapsayıcı bir şekilde üretim hattının izlenmesini sağlayacağı için müşterinin talep göstermeyeceği ürünlerin daha üretilmeden istenen özelliklere sahip olmasını sağlayacağını, bunun da stok kontrolü bakımından önemli avantajlar getirebileceğini göstermektedir.

Bunlara ek olarak Scott (1996: 180), sahip olmanın getirdiği maliyetin hem stoklar hem de atıl kapasite bağlamında ÜYS ile birlikte düşüşe geçmesinin maliyetler noktasında avantajların elde edilmesini sağlayacağı görüşündedir.

Soplop ve diğerleri (2009: 3556) ise maliyetlerin, ÜYS'nin sağlayacağı daha düşük enerji tüketimi sayesinde geriye çekilebileceğine vurgu yapmaktadır. Son olarak Witsch ve Vogel-Heuser (2012: 311); ÜYS'nin üretim hattında getirdiği kontrol avantajının karlılığın artırılmasında, dolaylı olarak da maliyetlerin düşürülmesinde işletmeyi avantajlı hâle getirebileceğini savunmaktadır.

Bu bilgiler bir arada incelendiğinde, maliyetlerin istenilen seviyelerde tutulabilmesi için ÜYS'nin getirdiği kontrol avantajlarının maksimum düzeyde kullanılması gerektiği görülmektedir. Ayrıca bu boyutun, ÜYS ile ilgili kritik başarı faktörleriyle hayli ilişkili olduğu öngörülmektedir.

4.3. Esneklik

Günümüz işletmeciliğinde müşterilerin taleplerinin harfiyen yerine getirilmesi sayesinde işletmenin kendini ayakta tutabildiği gözlenmektedir. Böylece işletme yöneticilerinin pazarda ve piyasalardaki beklentiye göre hareket etmeleri gerekmektedir. Üretim müşterinin taleplerini yerine getirebilmesi için ürün ve hizmetlerin teknolojik içeriğinin her geçen gün artırılması, rekabet edebilir seviyede kalabilmek için önemli görülmektedir (Cheng vd., 2010: 226). Bunu gerçekleştiren işletmelerin ÜYS ile ürünlerinin takibini gerçekleştirmeleri sayesinde, muhtemel değişikliklere kendilerini adapte edebilecek şekilde, esnek bir üretim hattını oluşturmuş olmaları beklenmektedir (D'Antonio vd., 2017: 2249-2250).

Gerek planlama, gerekse tasarım ve üretim süreçlerinin ÜYS ile etkin kontrolünün sağlanması, işletmenin pazardaki güvenilirliğini de sağlayacağı için pazardaki değişimlere göre ürün arzını gerçekleştirmek, rekabette avantaj getirmektedir (Hänel ve Felden, 2011: 1). Hwang (2006: 146-147); müşterilerin beklentilerinin karşılanabiliyor olmasının, işletmenin üretim kabiliyetlerini de sürekli gözden geçirmesine yol açabileceğini ve bu sayede beklenen esnekliğin elde edilebileceğini savunmaktadır.

Konuya işletmelerin ölçeği üzerinden yaklaşan Iarovyi ve diğerleri (2016: 1151); büyük işletmelerin piyasalardaki ve pazardaki değişime ayak uydurmalarındaki güçlüğü, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin avantajına gerçekleşmesinin, ÜYS kullanımı sayesinde elde edilecek esneklikle çözülebileceğini iddia etmektedir.

Diğer taraftan McCellan (2001: 3), ÜYS'nin işletmeye kolayca gelecek beklentilerine hazır hâle gelebilme ve yine kolay şekilde eklenebilen süreçlerle istenilen ürünlerin üretimini sağlama gibi esnek karar alma avantajları sunduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde Soplop ve diğerleri (2009: 3557-3558), ÜYS'nin kaynakların etkin kullanımını ve sevk edilmesini anlık göstergelerle sağlayabileceği için işletmenin ihtiyaç duyacağı esnekliği sağlayabileceğini savunmaktadır.

Son olarak Saenz de Ugarte ve diğerleri (2009: 535); işletmenin ürettiği ürünlerin ne olduğuna bakılmaksızın, finansal gelişmelerin bütüncül bir etki ortaya koyabileceğini ve yine üretilen ürünlerin benzer gereksinimler gerektirdiği durumlarda, işletme yöneticisinin karar almada bilgiye ihtiyaç duyabileceğini vurgulamaktadır.

Buradan yola çıkarak; ÜYS'nin işletmelere üretim hattından anlık veriler sağlayabiliyor olmasının, esneklikle ilgili kararların alınmasında önemli bir avantaj yaratacağı anlaşılmaktadır.

4.4. Dağıtım

İşletmelerin piyasalardaki payını artırma ya da korumaları, etkin bir dağıtım ağına sahip olmaları sayesinde gerçekleşmektedir. Ürüne talep gerçekleşebilecek alanlarda ürünün bulunabilir olması, işletmenin satış performansı üzerinde önemli etkiler gerçekleştirebilmektedir. Ancak günümüz şartlarında gelişen teknoloji ile birlikte işletmelerin online satışlar gerçekleştirebiliyor olmaları, dağıtım ağının genişliğini önemli düzeylerde artırmaktadır. Dolayısıyla Almada-Lobo (2015: 18)'nin bahsettiği şekilde merkezi bir dağıtım ağının planlanması gerekmektedir. Dağıtımın planlanması için ilk başta üretimin planlanmış olması gerektiği göz önünde

tutulduğunda, işletmelerin öncelikle ÜYS ile üretimi kontrol altına almalarının önemli avantajlar sağlayabileceği anlaşılmaktadır.

Üretimin önemli boyutlarını oluşturan tedarikçilerin ve perakendecilerin sağlamış oldukları hizmetlerin planlanması hususunda da ÜYS'nin önemli katkıları olabileceği dile getirilmektedir (D'Antonio vd., 2017: 2250). Govindaraju ve Putra (2016: 2-3); ÜYS'nin en büyük avantajının, işletmeye üretim hattıyla ilgili bütün unsurları en etkin şekilde yürütebilme olanağını sağlaması olduğunu belirtmektedirler.

Buradan yola çıkarak dağıtım ve tedarikle ilgili süreçlerin de itme-çekme dengesi içinde planlanabileceği anlaşılmaktadır. İşletmenin kalite döngüsü içinde piyasalardan veri çekebilir hâlde olmasının da ÜYS ile sağlanabileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla ürünün pazardaki karşılığının ve müşteri beklentilerinin, işletmenin sosyal çevresindeki paydaşlarına daha rahat ulaşabileceği sistemlerin kullanımı ile mümkün olabileceği anlaşılmaktadır (Hwang, 2006: 151).

Diğer taraftan dağıtıma çıkarılacak olan mal ve hizmetlerin performansı üzerinde etki yapabilecek olan paketleme kalitesi ve defolu ürünlerin dağıtım öncesinde tespit edilebilmesi gibi hususların da ÜYS ile sağlanabileceği ifade edilmektedir (Mahmoud vd., 2015: 116).

Benzer biçimde McCellan (2001: 6); ÜYS içinde kullanılacak olan otomatik stoklama ve geri getirme (AS/RS) gibi sistemler sayesinde dağıtımın, daha etkin bir şekilde gerçekleştirileceğini göstermektedir. Dağıtım gerçekleştirildikten sonra hangi distribütöre, hangi ürünlerin gittiğine dair bilgilendirmenin de yine ÜYS tarafından kolayca kayıtlarının tutulabileceği belirtilmektedir (Soplop vd., 2009: 3557; Saenz de Ugarte vd., 2009: 528). Bu sayede dağıtımla ilgili kayıtların tutulmasının, daha gerçekçi verilere dayandırılması sağlanabilmektedir.

Yapısı gereği ÜYS'nin işletmenin tümüne yayılmamış olduğu hâllerde, tek başına istenilen rekabet avantajları sağlayamayacağına yönelik bilgiler Witsch ve Vogel-Heuser (2012: 312) tarafından sunulmuş olsa da ÜYS'nin ERP gibi sistemlerin altyapısını oluşturduğu için dağıtımın planlanmasında önemli katkılarının olabileceği öngörülmektedir.

Yapılan detaylı literatür taramasından elde edilen bilgilerin ışığında;

H₁: İşletmelerin örgütsel öncelikleri rekabet önceliklerinde olumlu bir etki yapmaktadır.

H₂: İşletmelerin teknoloji ve inovasyon boyutundaki öncelikleri rekabet önceliklerinde olumlu etki yapmaktadır.

H₃: İşletmelerin edinim ve uygulama başarısı boyutundaki öncelikleri rekabet önceliklerine olumlu etki yapmaktadır.

hipotezleri geliştirilmiştir.

5. Uygulama

Çalışma kapsamında elde edilen teorik bilgilerin, sahada da karşılığının olup olmadığının gözlenmesi ve geliştirilen hipotezlerin test edilebilmesi için KMTSO'ya kayıtlı metal mutfak eşyası üreten işletmelerden 258 kişiden anket ile veri toplanmıştır. Ölçeğin geliştirilmesinde ÜYS ile ilgili boyut Yavuz (2018: 1)'un uygulamış olduğu önermeler bağlamla uyumlaştırılmıştır. Rekabet önceliği ile ilgili kısım da araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Anketlerin sorumlu kişilerce doldurulmasına özen gösterilerek, ilgili firmalarla yapılan görüşmelerde sektör hakkında bilgiler toplanmış ve çalışmaya ilişkin önerileri değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Analiz kapsamında ilk olarak örneklemin evreni temsil edip etmediğinin belirlenmesi için frekanslar incelenmiştir.

Tablo 1. Örneklemin Demografik Özellikleri

Faktör	Boyut	f	%
Cinsiyet	Kadın	92	35.7
	Erkek	166	64.3
Eğitim	İlköğretim	12	4.7
	Lise	192	74.4
	Üniversite	49	19.0
	Lisansüstü	5	1.9
Gelir	2000 ila 2500 TL	86	33.3
	2501 ila 3200 TL	90	34.9
	3201 TL ve üzeri	82	31.8
Pozisyon	Mavi yakalı çalışan	204	79.1
	Beyaz yakalı çalışan	54	20.9
Yaş	18 ila 27	67	26.0
	28 ila 33	70	27.1
	34 ila 39	60	23.3
	40 ve üzeri	61	23.6
Kıdem	1 ila 6 yıl arası	144	55.8
	7 yıl ve üzeri	114	44.2

Örnekleme ilgili demografik özellikler Tablo 1'de incelendiğinde, erkeklerin (% 64.3) daha fazla katılım sağladığı gözlenmektedir. Eğitim düzeyi açısından incelendiklerinde, lise mezunu olanların yoğun bir katılımının

Üretim Yönetim Sistemlerindeki Kritik Başarı Faktörlerinin Rekabete Etkisi: Metal Sektöründe Bir Araştırma (The Effect of Critical Success Factors in Manufacturing Execution Systems on Competition: A Research in Metal Sector)

olduğu tespit edilmiştir. Gelirleri bakımından incelendiklerinde ise % 68.2'lik bir kesimin 3200 TL ve altında gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgunun; çalıştıkları pozisyonlarla birlikte değerlendirildiğinde, olağan olduğu düşünülmektedir.

Yaşları bakımından verinin kolay bir biçimde yönetilebilmesi için varyansın dört eşite yakın şekilde kesilmesiyle, dört farklı grup elde edilmiştir. Kıdemlerde de iki grupta verinin incelenmesi sağlanmıştır. Bütün bu özellikler bir arada değerlendirildiğinde, örneklemin sektörde çalışanların profili ile uyum sağladığı düşünülmektedir. Demografik özelliklerin incelenmesinden sonra ankete vermiş oldukları yanıtlar tanımsal istatistiklerle birlikte güvenilirlik açısından ele alınmıştır.

Tablo 2. Boyutların Güvenilirlik ve Tanımsal İstatistikleri

Boyut	Önerme Sayısı	Cronbach α	Ortalama	Standart Sapma
ÖK	10	.918	4.24	.59343
PT	14	.888	4.25	.54089
PK	16	.961	4.09	.72256
PE	18	.933	4.05	.62611
ES	7	.943	3.96	.95385
MA	7	.834	4.43	.49791
KA	5	.720	3.43	.78121
DA	4	.895	4.08	.98760
RÖ	5	.771	4.48	.51591

(ÖK: Örgütsel Karakter; PT: Proje Tasarımı; PK: Projenin Katkısı; PE: Projenin Etkisi; ES: Esneklik; MA: Maliyet; KA: Kalite; DA: Dağıtım; RÖ: Rekabet Önceliği)

Ölçeğe verilen yanıtlar incelenmesi için Likert tipi “Kesinlikle Katılmıyorum” ile başlayıp “Kesinlikle Katılıyorum” ile biten bir form oluşturulmuştur. Tablo 2’de belirtildiği üzere; en yüksek algı rekabet önceliğinde bulunurken, en düşük algının kalite boyutunda olduğu belirlenmiştir. Güvenilirlik açısından bütün boyutlarda, yüksek olarak değerlendirilebilecek skorlar elde edilmiştir. Standart sapmalar açısından incelendiğinde ise örneklemden homojen yanıtların alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Normallik testleri için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk analizleri yapılmış ve tüm değerlerle ilgili anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Ancak Hair ve diğerleri (2013)’nin belirttiği ölçüm yöntemine göre çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde +1 ila -1 arasında değerler olduğu gözlemlendiği için verinin normal dağıldığını göstermektedir.

Örneklemin demografik özelliklerinin, verdikleri yanıtlarda istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya koyup koymadığının belirlenmesi için iki farklı grubu olan özellikler için t-testi, ikiden fazla grubu olanlar için de Tek

Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi yapılmıştır. T-testi sonuçlarına göre cinsiyete göre anlamlı fark bulunamamıştır.

Kıdeme göre dağıtım boyutunda; kıdemi düşük olanların algısının, istatistiksel olarak anlamlı şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Çalıştıkları pozisyon bakımından incelendiği t-testi sonuçlarına göre; mavi yakalıların dağıtım boyutunda, anlamlı biçimde yüksek algılarının olduğu belirlenmiştir. Eğitim düzeylerine göre dağıtım boyutunda; Tukey post-hoc testine göre, lise mezunlarının üniversite mezunlarına nazaran algılarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Projenin etkisi boyutunda ise lisansüstü öğrenim görenlerin, lise ve lisans mezunlarından üstün bir algısının olduğu tespit edilmiştir.

Diğer taraftan yaş gruplarına göre yapılan ANOVA testinde, anlamlı fark bulunamamıştır. Örneklem gelir gruplarına göre esneklik boyutunda; üst gelir grubunun, orta gelir grubundan üstün algıya sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca örgütsel karakter boyutunda; alt gelir grubunun, orta gelirden daha yüksek bir algıya sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar bir bütün olarak incelendiğinde; standart sapmalardaki homojenliğin, vermiş oldukları cevapların benzeşmesinde etkili olduğunu gösterdiği düşünülmüştür. Gruplar arasındaki farkın incelenmesinden sonra boyutlar arasındaki ilişkilerin korelasyonlarla incelenmesi sağlanmıştır.

Tablo 3. Boyutlar Arası Korelasyonlar Tablosu

Boyut	ES	MA	KA	DA	RÖ	ÖK	PT	PK
MA	-,080							
KA	,084	-,015						
DA	-,010	,085	-,002					
RÖ	,479**	,294**	,429**	,486**				
ÖK	,175**	-,027	,124*	,076	,267**			
PT	,269**	,150*	,206**	,179**	,471**	,416**		
PK	,083	,049	-,018	,094	,189**	,402**	,539**	
PE	,109	-,038	,257**	,128*	,299**	,518**	,476**	,418**

(*: p < 0.05 düzeyinde anlamlı; **: p < 0.01 düzeyinde anlamlı)

Tablo 3'ten anlaşılacağı üzere esneklik boyutunun; rekabet önceliği (r=0,479**), örgütsel karakter (r=0,175**) ve proje tasarımı (r=0,269**) ile olumlu yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Maliyetin ise rekabet önceliği (r=0,294**) ve proje tasarımı (r=0,150*) ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Kalite ile ilgili ilişkiler incelendiğinde; rekabet önceliği (r=0,429**), örgütsel karakter (r=0,124*), proje tasarımı (r=0,206**) ve projenin etkisi (r=0,257**) ile olumlu yönde ilişkilerinin olduğu gözlemlenmiştir.

Üretim Yönetim Sistemlerindeki Kritik Başarı Faktörlerinin Rekabete Etkisi: Metal Sektöründe Bir Araştırma (The Effect of Critical Success Factors in Manufacturing Execution Systems on Competition: A Research in Metal Sector)

Dağıtımla ilgili ilişkiler incelendiğinde; rekabet önceliği ($r=0,486^{**}$), proje tasarımı ($r=0,179^{**}$) ve projenin etkisi ($r=0,128^{**}$) boyutlarıyla pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Rekabet önceliğinin diğer boyutlarla ilişkileri incelendiğinde örgütsel karakter ($r=0,267^{**}$), proje tasarımı ($r=0,471^{**}$), projenin katkısı ($r=0,189^{**}$) ve projenin etkisi ($r=0,299^{**}$) boyutlarıyla olumlu yönde ilişkilerinin olduğu görülmüştür.

ÜYS ile ilgili kritik başarı faktörlerinin ise tümünün birbiri ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlar bir arada incelendiğinde; bütün boyutların rekabet önceliği ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu boyutların arasındaki ilişkilerin nedenselliğe neden olup olmadığının belirlenebilmesi için doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken = RÖ; R ² = 0.243			
Bağımsız Değişken	β	t	P
(Sabit)	-	9.200	.000
ÖK	.080	1.196	.233
PT	.466	6.711	.000
PK	-.132	-1.957	.051
PE	.092	1.337	.182
Bağımlı Değişken = KA; R ² = 0.114			
Bağımsız Değişken	β	t	P
(Sabit)	-	4.476	.000
ÖK	.000	-.006	.995
PT	.214	2.857	.005
PK	-.241	-3.298	.001
PE	.256	3.447	.001
Bağımlı Değişken = ES; R ² = 0.087			
Bağımsız Değişken	β	t	P
(Sabit)	-	3.395	.001
ÖK	.119	1.629	.105
PT	.300	3.941	.000
PK	-.105	-1.416	.158
PE	-.052	-.689	.491
Bağımlı Değişken = MA; R ² = 0.041			
Bağımsız Değişken	β	t	P
(Sabit)	-	14.715	.000
ÖK	-.063	-.839	.403
PT	.233	2.978	.003
PK	-.003	-.035	.972
PE	-.115	-1.492	.137
Bağımlı Değişken = DA; R ² = 0.035			
Bağımsız Değişken	β	t	P
(Sabit)	-	4.681	.000
ÖK	-.021	-.286	.775

PT	.163	2.078	.039
PK	-.013	-.165	.869
PE	.066	.857	.392

Analiz sonuçları incelendiğinde; rekabet önceliğinin, ÜYS'nin proje tasarımı boyutundan anlamlı ve olumlu yönde etkilendiği ortaya konulmuştur. Alt boyutlarla ilgili yapılan analizlerin sonuçları incelendiğinde; esneklik boyutunun da, rekabet önceliğini açıkladığı gözlenmektedir. Kalite ise proje tasarımı, projenin katkısı ve etkisi boyutlarından anlamlı olarak etkilenmektedir.

Ancak projenin katkısı, anket sonuçlarına göre kaliteyi olumsuz yönde etkilemektedir. Dağıtım boyutuyla ilgili analizler incelendiğinde; proje tasarımının bu önceliği olumlu etkilediği ortaya konulmaktadır. Son olarak maliyet boyutunda da benzer bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda; araştırmanın hipotezleri test edildiğinde, Tablo 5 karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5. Araştırmanın Hipotez Testi Sonuçları

	Hipotez	Sonuç
<i>H₁:</i>	İşletmelerin örgütsel öncelikleri rekabet önceliklerinde olumlu bir etki yapmaktadır.	Kabul Edildi
<i>H₂:</i>	İşletmelerin teknoloji ve inovasyon boyutundaki öncelikleri rekabet önceliklerinde olumlu etki yapmaktadır.	Kabul Edildi
<i>H₃:</i>	İşletmelerin edinim ve uygulama başarısı boyutundaki öncelikleri rekabet önceliklerine olumlu etki yapmaktadır.	Kabul Edildi

Bütün bu analizler neticesinde; Tablo 5'te de belirtildiği üzere, ÜYS ile ilgili boyutların tümünün rekabet önceliği ile ilişkili olduğu gözlenmektedir. Regresyon analizleri sonuçları bakımından incelendiğinde; proje tasarımının, bütün rekabet önceliklerini olumlu etkilediği ortaya konulmuştur. Ancak gerçekleştirilen regresyon analizinin R^2 değerleri incelendiğinde; varyansın çok küçük bir kısmını açıklayabildiği gözlenmektedir. Böylece gerçekleştirilen uygulamanın daha başarılı sonuçlar ortaya koyabilmesi için daha büyük bir örnekleme yeniden yapılmasının, yazındaki ampirik içeriği zenginleştireceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak araştırma kapsamında yapılan anket çalışmasının, ÜYS'nin rekabet önceliklerini açıklamada, yeterli R^2 değerleri elde edebilmesi için örneklem büyüklüğünün yeniden belirlenerek ölçeğin başka bağlamlarda da denenmesi gerektiği ortaya konulmaktadır.

6. Sonuç ve Tartışma

Üretimde kullanılan teknolojiler; işletmelerin rekabette öne çıkmasını sağlarken, bir yandan da getirdikleri karmaşa ile işletme yöneticilerinin önemli zorluklarla mücadele etmesine neden olmaktadır (Cheng vd., 2010: 226). Bu kapsamda D'Antonio ve diğerleri (2017: 2250), iş akış süreçlerinin sürekli takip edilmesi için ÜYS gibi sistemlere ihtiyacın artarak devam edeceğini bildirmektedir. Bunlara ek olarak 1990'lı yıllarla birlikte ÜYS konusuna ilginin artmaya başladığı ve bunun otomasyonla, bilgi iletişim teknolojilerinin birleşmesine neden olacağı iddia edilmektedir (Qiu ve Zhou, 2004: 25). Benzer biçimde Govindaraju ve Putra (2016: 6-7), yeni uygulamanın bir an evvel üretime destek vermesi için yapılan aceleciliğin büyük finansal kayıplara neden olabileceğine işaret etmişlerdir.

Diğer taraftan Hänel ve Felden (2011: 2-4), ÜYS ile birlikte iş akış süreçlerini daha kolay adapte edebilecek stratejilerin de geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Buna ek olarak Iarovyi ve diğerleri (2016: 1144) ile Rondeau ve Litteral (2001: 6) destekleyici sistemlerin ortaya çıkarılmasında, multidisipliner çalışmaların yapılması gerektiğini bildirmişlerdir. Ayrıca Koch ve diğerleri (2010: 8), bilgi iletişim teknolojilerinin entegrasyonu ile daha kolay yönetilebilir işletme süreçleri elde edilebileceğini belirtmişlerdir. Böylece kalite ile ilgili kayguların ortadan kaldırılabilmesi ve teknolojinin getirdiği esnekliğin de rekabet avantajına dönüştürülebileceği iddia edilmektedir (Hwang, 2006: 146). Bununla birlikte Saenz de Ugarte ve diğerleri (2009: 532), defolu ürünlerin ve süreçlerin ortaya çıkarılmasında ÜYS benzeri sistemlere ihtiyaç olduğuna işaret etmişlerdir.

Buradan elde edilecek avantajlar kapsamında Larreina ve diğerleri (2013: 522); enerji sarfiyatı, verimlilik ve iş akış süreçlerinin hızlanması gibi faydalar elde edilebileceğini savunmaktadır. Benzer biçimde Valckenaers ve Brussel (2005: 427) ve Yavuz (2018: 71), ÜYS ile birlikte üretimde etkinliğin artacağını ve daha hızlı karar alınabileceğini belirtmişlerdir. Bu sayede, üretim süreçlerinde tedarikçiler ve perakendecilerle daha iyi bir şekilde entegrasyonunun sağlanabileceği ve sipariş takibi gibi hususlarda avantajlar elde edilebileceği ifade edilmektedir (Scott, 1996: 181). Ayrıca üretim sistemlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında, ÜYS'nin büyük katkıları olabileceği gösterilmektedir (Soplop vd., 2009: 3555). Sonuç olarak Witsch ve Vogel-Heuser (2012: 319); ÜYS gibi teknoloji ediniminin işletmenin üretim süreçlerinde avantajlar sağlayacağını, ancak bunun niteliği düşük kişilerle gerçekleştirilmeye çalışıldığında problemler ortaya çıkarabileceğini iddia etmektedir.

Bütün bu çalışmaların sonuçlarından yola çıkarak mevcut araştırmada; KMTSO'ya kayıtlı metal mutfak eşyası imalatı yapan firmalara anket uygulanmıştır. Çalışmanın temel amacı olan rekabet önceliği ile ÜYS'nin kritik başarı faktörleri arasındaki ilişkilerin tespiti için yapılan uygulamadan pek çok bulgu elde edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde; örneklemin gelir ve çalıştıkları pozisyon bakımından, ülkede aynı sektörde faaliyet gösteren diğer firmalara göre düşük profillinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu; Kahramanmaraş'ta metal mutfak eşyası sektörünün, katma değerini artırması gerektiğini ortaya koymaktadır. Emek yoğun bir sektörden teknoloji yoğun hale gelebilmek için yapılan çalışmaların olumlu sonuçlar ortaya koyabilmesi için çalışan motivasyonlarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim eğitim düzeyleri açısından incelendiğinde de sektörde genel olarak lise mezunu olan kişilerle işlerin yürütüldüğü gözlenmektedir.

Teknoloji edinimi ile ilgili yazın; planlı ve yeterli desteğin sunulmadığı teknoloji transferinin, genelde başarısızlıkla sonuçlandığını göstermektedir. Yapılan görüşmelerde; Kahramanmaraş'ta metal mutfak eşyası sektöründe makine ve ekipmanla ilgili son sistemlerin kullanıldığı bildirilirken, bunları kullananların düşük düzeyde eğitim, gelir ve pozisyonda olmalarının katma değeri artırmayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla ilk olarak çalışanların güçlendirilmesi için eğitim başta olmak üzere, tepe yönetiminin desteğinin de devamlı olması gerektiği şeklinde değerlendirilmektedir. Ücret politikası olarak, asgari ücretin yoğun biçimde uygulandığı anket sonuçlarına da yansımaktadır. Performansa dayalı prim ve teşviklerin, bireylerin verimliliğini artıracığı hususunun unutulmaması gerekmektedir.

Uygulayıcılara yönelik önerilerden sonra konuyla ilgili araştırmacıların; farklı sektörlerdeki durumu kıyaslamalı olarak yapacakları çalışmaların, yazında önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bunun yanında ÜYS'nin yeni ürün geliştirme, inovasyon kabiliyeti ve yaratıcılıkla ilişkilerinin, daha büyük örneklerle ölçümünün faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Böylece hem alandaki uygulayıcılar, hem de araştırmacılar açısından; kullanabilecek pek çok önerinin sunulduğu, faydalı bir çalışmanın yapılmış olduğu ümit edilmektedir.

Kaynakça

Almada-Lobo, F. (2015). The Industry 4.0 Revolution and the Future of Manufacturing Execution Systems (MES). *Journal of Innovation Management*, 3(4), 16–21.

Üretim Yönetim Sistemlerindeki Kritik Başarı Faktörlerinin Rekabete Etkisi: Metal Sektöründe Bir Araştırma (The Effect of Critical Success Factors in Manufacturing Execution Systems on Competition: A Research in Metal Sector)

- Banker, R. D., Bardhan, I. R., Chang, H. ve Lin, S. (2006). Plant Information Systems, Manufacturing Capabilities, and Plant Performance. *MIS Quarterly*, 30(2), 315–337.
- Brecher, C., Müller, S., Breitbach, T. ve Lohse, W. (2013). Viable System Model for Manufacturing Execution Systems. *Procedia CIRP*, 7(2013), 461–466.
- Chao, L. ve Qing, L. (2006). Manufacturing Execution Systems (MES) Assessment and Investment Decision Study. *IEEE International Conference on Systems, Man and Cybernetics* içinde (ss. 5285–5290). Taipei: IEEE.
- Cheng, F.-T., Chang, J. Y.-C., Kao, C.-A., Chen, Y.-L. ve Peng, J.-L. (2010). Configuring AVM as a MES Component. *IEEE/SEMI Advanced Semiconductor Manufacturing Conference* içinde (ss. 226–231). San Francisco: IEEE.
- D’Antonio, G., Bedolla, J. S. ve Chiabert, P. (2017). A Novel Methodology to Integrate Manufacturing Execution Systems with the Lean Manufacturing Approach. *Procedia Manufacturing*, 11(2017), 2243–2251.
- Govindaraju, R. ve Putra, K. (2016). A Methodology for Manufacturing Execution Systems (MES) Implementation. *3rd Asia-Pacific Conference on Manufacturing Systems* içinde (ss. 1–10). Kuala Lumpur: IOP Conference Series: Materials Science and Engineering 114.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*: Pearson Education Limited.
- Hänel, T. ve Felden, C. (2011). Limits or Integration? - Manufacturing Execution Systems and Operational Business Intelligence. *17th Americas Conference on Information Systems* içinde (ss. 1–9). Detroit: Association for Information Systems Electronic Library.
- Hwang, Y.-D. (2006). The Practices of Integrating Manufacturing Execution Systems and Six Sigma Methodology. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 31(2006), 145–154.
- Iarovyi, S., Mohammed, W. M., Lobov, A., Ferrer, B. R. ve Lastra, J. L. M. (2016). Cyber-Physical Systems for Open-Knowledge-Driven Manufacturing Execution Systems. *Proceedings of the IEEE*, 104(5), 1142–1154.
- Koch, M. T., Baars, H., Lasi, H. ve Kemper, H.-G. (2010). Manufacturing Execution Systems and Business Intelligence for Production Environments. *16th Americas Conference on Information Systems* içinde (ss. 1–10). Lima: Americas Conference on Information Systems.
- Laosirihongthong, T. ve Dangayach, G. S. (2005). A Comparative Study of Implementation of Manufacturing Strategies in Thai and Indian

Automotive Manufacturing Companies. *Journal of Manufacturing Systems*, 24(2), 131–143.

- Larreina, J., Gontarz, A., Giannoulis, C., Nguyen, V. K., Stavropoulos, P. ve Sinceri, B. (2013). Smart Manufacturing Execution System (SMES): The Possibilities of Evaluating the Sustainability of A Production Process. *11th Global Conference on Sustainable Manufacturing* içinde (ss. 517–522). Berlin: Global Conference on Sustainable Manufacturing.
- Mahmoud, M. I., Ammar, H. H., Hamdy, M. M. ve Eissa, M. H. (2015). Production Operation Management Using Manufacturing Execution Systems (MES). *11th International Computer Engineering Conference* içinde (ss. 111–116). Cairo: IEEE.
- McCellan, M. (2001). Introduction to Manufacturing Execution Systems. *MES Conference & Exposition* içinde (ss. 1–12). Baltimore: MES Solutions Incorporated.
- Qiu, R. G. ve Zhou, M. (2004). Mighty MESs; State-of-the-Art and Future Manufacturing Execution Systems. *IEEE Robotics & Automation Magazine*, 11(1), 19–25.
- Rondeau, P. J. ve Litteral, L. A. (2001). *The Evolution of Manufacturing Planning and Control Systems: From Reorder Point to Enterprise Resource Planning* (No: 41). *Scholarship and Professional Work - Business*.
- Scott, D. (1996). Comparative Advantage through Manufacturing Execution Systems. *ASMC 96: Innovative Approaches to Growth in the Semiconductor Industry* içinde (ss. 179–184). Cambridge: IEEE.
- Soplop, J., Wright, J., Kammer, K. ve Rivera, R. (2009). Manufacturing Execution Systems for Sustainability: Extending the Scope of MES to Achieve Energy Efficiency and Sustainability Goals. *4th IEEE Conference on Industrial Electronics and Applications* içinde (ss. 3555–3559). Xi'an: IEEE.
- Saenz de Ugarte, B., Artiba, A. ve Pellerin, R. (2009). Manufacturing Execution System - A Literature Review. *Production Planning & Control*, 20(6), 525–539.
- Valckenaers, P. ve Brussel, H. Van. (2005). Holonic Manufacturing Execution Systems. *CIRP Annals*, 54(1), 427–432.
- Witsch, M. ve Vogel-Heuser, B. (2012). Towards a Formal Specification Framework for Manufacturing Execution Systems. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 8(2), 311–320.
- Yavuz, H. (2018). *The Critical Success Factors for Manufacturing Execution Systems (MES) Adoption in Turkey Defense Industry: An Industrial Case Study*. Master's Thesis. Middle East Technical University.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3568/3597

**Bulanık Ahp ve Bulanık Hedef Yaklaşımı ile Hammadde
Tedarikçisi Seçimi**

Selection of Food Raw Material Suppliers Using Fuzzy Ahp and
Fuzzy Goal Programming Approach

Elif AYDIN

**Yüksek Lisans Mezunu, Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi,
Endüstri Mühendisliği Bölümü**

**Master Degree, Sakarya University, Faculty of Engineering, Industrial
Engineering Unit**

elif-aydin-89@hotmail.com / Orcid ID: 0000-0002-0379-3662

Gültekin ÇAĞIL

**Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri
Mühendisliği Bölümü**

**Asst. Prof., Sakarya University, Faculty of Engineering, Industrial
Engineering Unit**

cagil@sakarya.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-8609-6178

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 08.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 25.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.11.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Aydın, E , Çağıl, G . (2020). Bulanık Ahp ve Bulanık Hedef Yaklaşımı ile Hammadde Tedarikçisi Seçimi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3568-3597 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/766655>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Bulanık Ahp ve Bulanık Hedef Yaklaşımı ile Hammadde Tedarikçisi Seçimi

Öz

Günümüz rekabetçi ortamında firmaların en büyük hedeflerinden biri market payında sürdürülebilirliğini sağlamak ve kar oranını artırmaktır. Bunu başarabilmek için güçlü bir Tedarik Zinciri yönetimi oldukça önemlidir. Tedarik Zincirinin verimli bir şekilde yönetilmesi için doğru tedarikçi seçimi oldukça önemlidir. Yanlış seçilecek bir tedarikçi tüm prosesin hatalı yürütmesine sebep olabilir. Seçim sürecinde karar vericilerin birbiriyle ters düşen amaçları ve gerçek hayattaki belirsizlikleri dikkate alması gerekmektedir. Çok Amaçlı Karar Verme problemlerinin çözümü için kullanılan yöntemlerden birisi de Hedef Programlamadır. Gerçek hayattaki belirsizlikler içinse Bulanık Mantıktan faydalanılmaktadır. Uygulama kısmında üç müşteri, üç ürün çeşidi ve dört tedarikçinin olduğu bir tedarikçi seçim problemi ele alınmıştır. Her bir müşterinin, hangi tedarikçilerden hangi ürünleri ne miktarda alacağını belirlemek için beş hedef kriterine göre bir değerlendirme yapılmıştır. Amaçların doğru önem derecede belirlenebilmesi için, tedarikçi kriterleri detaylı bir şekilde incelenmiş, uzmanların görüşleri alınmıştır. Belirsizliklerin kriter seçiminde sayısal olarak ifade etmek için BAHF kullanılmıştır. Burdan çıkan önem sıralamasına göre, Öncelikli Hedef Programlamasının sıralaması belli olmuştur. Hedef Programlama seçilmesinin sebebi ise aynı anda birçok amacı birlikte gerçekleştirmeye çalışması olmuştur. Ancak, tüm amaçların birlikte tatmin edilmesi mümkün değildir. Bu amaçlar için belirlenen hedef değerlerinden birini arttırmaya / azaltmaya çalışmak diğeri üzerinde ters etki yapabilir. Bu durumda amaçlara karar verici tarafından öncelik verilmiştir. Karar vericilerin gerçek hayattaki belirsizlikleri dahil edebilmesi için model bulanık entegre edilerek, Bulanık Hedef Programlama metodu seçilmiştir. Bunun başlıca nedenlerinden biri gerçek hayatta karşılaşılan belirsizlikleri modele entegre ederek daha gerçekçi bir çözüm önerisi sunmak olmuştur. Önermiş olduğumuz bu yaklaşımda, Bulanık Mantık ve Hedef Programlamanın birleşiminden oluşan Bulanık Hedef Programlama tekniği esas alınmıştır. Bu şekilde firmanın hedeflerinin doğrultusunda daha önem vermiş olduğu kriterlere göre amaç fonksiyonu hesaplanarak, daha tatmin edici sonuç alınmasını sağlanmıştır. Öncelik sıralaması belli olan hedefler, Bulanık Hedef Programlama ile Gams yazılımında çözülmüş ve sonuçlar yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Analitik Hiyerarşi Prosesi, Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi, Bulanık Mantık, Hedef Programlama, Bulanık Hedef Programlama

Selection of Food Raw Material Suppliers Using Fuzzy Ahp and Fuzzy Goal Programming Approach

Abstract

Supplier selection is critical in order to manage a correct supply chain flow. To choose a wrong supplier can negatively impact the whole process. In the selection process, decision makers need to take into account conflicting goals and uncertainties of real life. Goal Programming technique which is one of the multi goal decision support techniques for prioritizing the objectives, is used quite frequently. Fuzzy Logic is used for uncertainties in real life. In this thesis, multi objective decision support programming approach is proposed to choose a raw material supplier where the selection problem has three customers, three product types and four suppliers. An evaluation was made according to five target criteria to determine which products and what quantity each customer will purchase from which suppliers. Fuzzy AHP was used in the application to determine the priority order of five different targets. Fuzzy Logic is included where there is uncertainty with goal programming. The reason for choosing Goal Programming is that it tries to realize many goals at the same time. However, it is not possible to satisfy all goals together. Trying to increase / decrease one of the target values set for these purposes may have an adverse effect on the other. In this case, the objectives were given priority by the decision maker. One of the main reasons for this was to offer a more realistic solution by integrating the uncertainties encountered in real life into the model. In this way, the goal function was calculated according to the criteria that the company gave more importance in line with its goals, and more satisfactory results were obtained. Objectives with certain priority order are solved in Gams software with Fuzzy Target Programming and the results are discussed.

Keywords: Analytic Hierarchy Process, Fuzzy Analytic Hierarchy Process, Fuzzy Logic, Goal Programming, Fuzzy Goal Programming

1. Giriş

Tedarik kelimesinin sözlükteki anlamı, araştırarak bulmak, elde etmeyi sağlama gibi anlamlarda kullanılır. Teorik açıdan bakıldığında ise, üretilecek ürün için piyasadaki pazar araştırmasını, satın alma ve sonrasında, siparişi, yüklemeyi ve teslim etmeye kadar uzanan süreçlerini kapsayan bir kavramdır (Kırçova, 2006, s. 212-239). Tedarik zinciri ise, herhangi bir ürünün baştan oluşturulması ve en son olarak nihai müşterilere teslim edilmesini sağlayan, süreçlerin, insanların, bilgilerin, kaynakların dahi edildiği bir sistemdir (Ketchen, 2008, s. 235-243). Günümüz rekabetçi ortamında işletmeler pozisyonlarını korumak için hammadde ve üretim maliyetlerini düşürmek için satın aldıkları hammaddelerin, toplamdaki maliyete göre oldukça yüksek olması nedeniyle tedarik seçimini stratejilerine odaklanmışlardır. Bundan dolayı dolayı tedarikçi seçimi oldukça kritiktir ve bu seçim sürecinde bir farklı yöntem geliştirilmiştir (Karagöz, 2009, s. 35-36). Tedarikçi seçiminde ilk olarak tedarik edilmek istenilen hammaddelerin veya malzemelerin ne kadar, ne zaman elde edileceğine karar verilmesi gerekir. İşletmeler bu karara göre aday tedarikçileri belirler ve genellikle birden fazla ürünü aynı ve tanıdık tedarikçilerden almaya özen gösterirler. Bunun sebebi ise işletmeler, tedarikçilerin kendi hedeflerini doğrultusunda yönlendirir, stokları daha iyi takip etmelerini, kendi teknolojisini yakından takip etmelerini sağlayarak iyi bir işbirliği oluşturulması teşvik eder (Susuz, 2005).

Temelde iki farklı tedarikçi seçim problemi mevcuttur (Ghodsypour ve ark., 1998, s. 56-57);

1. Kısıtların olmadığı bir ortamda tedarikçi seçimi: Bu durumda tek tedarikçinin işletme için tüm ihtiyacı olan hammaddeyi, kaliteyi ve teslimatı temin edebildiği varsayılmaktadır.
2. Kısıtların olduğu ortamda tedarikçi seçimi: Bu durumda ise işletme ihtiyacını için tek bir tedarikçi gerekli olan hammadde ve diğer hususları karşılayamamaktadır. Bundan dolayı işletme birden fazla tedarikçi seçimi yaparak, kendi toplam gereksinimi karşılamak için tedarikçiler arasında denge kurmaktadır.

İşletmelerin tedarik seçimi için kullandığı kriterler sayesinde tedarikçilerin iş yapma potansiyeli belirlenmektedir. Tedarikçi kriterlerini değerlendirmek için literatürdeki en çok kullanılan çalışmalardan biri Dickson'un belirlemiş olduğu 23 kriter Tablo 2.1.'de gösterilmiştir (Weber, 1991, s. 2-3).

Tablo 2.1.'de ilk sütunda kriterlerin önem sıralaması yapılmıştır. İkinci sütunda ise tedarikçi seçimi için belirlenen kriterler belirlenmiştir. Üçüncü sütunda ise kriterlerin önem sıralaması araştırmaya katılanların verdiği verilere göre belirlenmiştir. Kriterlerin önem derecesi sözlü olarak son sütunda gösterilmiştir. (Weber ve ark., 2000, s. 90-94).

Bulanık Ahp ve Bulanık Hedef Yaklaşımı ile Hammadde Tedarikçisi Seçimi

Tablo 2.1. Dickson'ın tanımladığı tedarikçi seçim kriterleri (Weber, 1991, s. 2-3).

Öncelik Sıralaması	Kriterler	Sıralama Puanı	Sözlü Değerlendirme
1	Kalite	3,508	Çok önemli
2	Teslim tarihine uyma	3,147	
3	Geçmiş dönem performansı	2,998	
4	Garanti politikası	2,849	
5	Üretim tesisleri ve kapasitesi	2,775	Önemli
6	Fiyat	2,758	
7	Teknik yeterlilik	2,545	
8	Finansal durum	2,514	
9	Prosedüre uyum	2,488	
10	Kontrata uyum	2,426	
11	İletişim sistemi	2,412	
12	Endüstrideki yeri	2,256	
13	İş yapma isteği	2,216	
14	Yönetim ve organizasyon	2,211	
15	Tamir servisi	2,187	Orta derecede önemli
16	Tutum	2,120	
17	Görüşme sonucu bıraktıkları etki	2,054	
18	Paketleme yeteneği	2,009	
19	İşçi ilişkileri kayıtları	2,003	
20	Coğrafi yer	1,872	
21	Geçmiş dönemde yapılan iş	1,597	
22	Ürün kullanımı sonrası eğitimi olanağı	1,537	
23	Karşılıklı anlaşmalar	0,610	Az önemli

Tedarikçi seçiminde karar verme aşamasında birden çok nitelik ve nicelik kriterleri mevcutsa bu durum çok kriterli karar verme'dir. Çok kriterli karar verme sürecinde matematik, ekonomi, psikoloji, bilişim gibi farklı disiplinlerden faydaniılmaktadır. Literatürde çok kriterli karar verme teknikleri olarak; AHP, ELECTRE, TOPSIS..vb kullanılabilir (Turan, 2014, s. 15-19). AHP, 1965 yılında L. Thomas Saaty tarafından ilk kez literatüre sunulmuştur ve 1971 senesinde ABD'de Savunma bakanlığında olasılık planlama problemlerinde çözüm olarak kullanılmıştır (Ayyıldız, 2003). AHP karmaşık problemleri, problemin ana hedefini baz alarak, kriterleri ve alt kriterlerdeki alternatifleri bağlantılarını, karar vericiye hiyerarşik bir yapıda görmesine olanak verir. AHP'nin karar vericinin sübjektif ve objektif düşüncelerini karar sürecine matematiksel olarak eklenmesini sağlaması AHP'nin önemli özelliklerinden biridir (Cebeci ve Kılınc, 2008).

Uygulama kısmında tedarikçi seçimi için farklı kriterler sunulmuş ve belirlenen hedeflere göre en uygun tedarikçiyi seçmek amaçlanmıştır.

Literatürde tedarikçi seçimi ile ilgili olarak birçok uygulama ve çözüm önerileri vardır. Uygulamada bahsi geçen problemi çözmek için çok amaçlı Bulanık Hedef Programlama Modeli kullanılmıştır. Birçok uzmanın görüşleri değerlendirilip, sayısal örnekle model uygulanarak sonuçlar değerlendirilmiştir.

Amaçların doğru önem derecede belirlenebilmesi için, tedarikçi kriterleri detaylı bir şekilde incelenmiş, uzmanların görüşleri alınmıştır. Belirsizliklerin kriter seçiminde sayısal olarak ifade etmek için BAHP kullanılmıştır. Burdan çıkan önem sıralamasına göre, Öncelikli Hedef Programlamasının sıralaması belli olmuştur.

Hedef Programlama seçilmesinin sebebi ise aynı anda birçok amacı birlikte gerçekleştirmeye çalışması olmuştur. Ancak, tüm amaçların birlikte tatmin edilmesi mümkün değildir. Bu amaçlar için belirlenen hedef değerlerinden birini arttırmaya / azaltmaya çalışmak diğeri üzerinde ters etki yapabilir. Bu durumda amaçlara karar verici tarafından öncelik verilmiştir. Karar vericilerin gerçek hayattaki belirsizlikleri dahil edebilmesi için model bulanık entegre edilerek, Bulanık Hedef Programlama metodu seçilmiştir. Bunun başlıca nedenlerinden biri gerçek hayatta karşılaşılan belirsizlikleri modele entegre ederek daha gerçekçi bir çözüm önerisi sunmak olmuştur.

Tedarikçi seçimleri, tüm üretim veya proses süreçlerinin doğru ve verimli ilerleyebilmesi ve Tedarik Zincirinin doğru çalışabilmesi için oldukça kritiktir. Yanlış bir tedarikçi seçimi tüm süreçlerin aksamasına sebep olabilmektedir. Doğru tedarikçiyi seçebilmek için amaçlanan hedeflerin, kısıtların, kriterlerin çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bunlarla beraber diğeri önemli bir husus da gerçek hayattaki belirsizliklerin bu problem çözümlerine dahil ederek, daha gerçekçi sonuçları elde etmektir.

Kriterleri, amaçları ve bunların arasındaki ilişkileri belirlerken, uzmanların tecrübelerini almak, gerçek hayattaki problemlerin yani belirsizliklerin kağıt üzerine daha iyi aktarılmasını sağlar.

Çok Amaçlı Karar Verme problemlerinin çözümü için literatürde geliştirilmiş çok sayıda yöntem vardır bunlardan birisi de Hedef Programlamadır. Önermiş olduğumuz bu yaklaşımda, Bulanık Mantık ve Hedef Programlamanın birleşiminden oluşan Bulanık Hedef Programlama tekniği esas alınmıştır. Bu şekilde firmanın hedeflerinin doğrultusunda daha önem vermiş olduğu kriterlere göre amaç fonksiyonu hesaplanarak, daha tatmin edici sonuç alınmasını sağlanmıştır.

Uygulama problemine göre, firmanın hedeflerini belirleyebilmek için uzman görüşlerinin detaylı geribildirimleri alınarak ve literatürdeki bilgiler incelenerek beş temel ana hedef belirlenmiştir. Öncelikli amaçlara ulaşmak için, belirlenen bu hedeflerin kendi içerisindeki önem derecelerini doğru belirlemek oldukça kritiktir. Bundan dolayı kriterleri belirlemek için en çok kullanılan yöntemlerden biri olan BAHP tekniği uygulanıp, öncelik sıralanması oluşturulmuştur. Öncelik sıralaması belli olan hedefler bulanıklaştırılarak, Bulanık Hedef Programlama modeli ile çözülmüştür. Çözüm sonucunda tüm hedeflerin önem sıralamasına göre, hangi fabrikanın hangi tedarikçiden ne kadar ürün alacağı, GAMS isimli yazılım kullanılarak çözülmüştür.

Uygulamış olduğumuz model hem belirsizliği ve riskleri hesaba dahil etmiştir, ve beş farklı amacı karşılamıştır. Hedef Programlama, Bulanık Mantık ve BAHP'nin bir arada olması modelin avantajlarından biridir.

2. Yöntem

AHP'yi uygulamak için, öncelikle problemin amacını belirleyip bu amaca ulaşmak için gerekli kriterleri ve varsa alt kriterleri tanımlayarak, hiyerarşik bir yapı oluşturulur. Kriterlerin belirlenmesi için uzman kişilerin görüşleri ve tecrübeleri değerlendirilebilir (Saaty, 1980, s. 37-85). Hiyerarşik yapı oluşturulduktan sonra kriterlerin ve varsa alt kriterlerin kendi aralarındaki önem derecelerini belirlemek için ikili kıyaslama matrisleri hazırlanır. Kriterlerin birbirleri arasındaki önem derecelerini belirleyip bu matrisi oluşturmak için Saaty (Saaty, 1980, s. 37-85) tarafından literatüre önerilen Tablo 1.'deki önem derece tablosu kullanılır.

Tablo 1: Önem Derece Tablosu

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit önemli	İki seçenekte eşit öneme sahiptir

3	Biraz önemli	Tecrübe ve yargı bir kriteri diğerine göre biraz kuvvetli kılmaktadır.
5	Fazla önemli	Tecrübe ve yargı bir kriteri diğerine göre çokça kuvvetli kılmaktadır.
7	Çok fazla önemli	Tecrübe ve yargı bir kriteri diğerine göre çokça kuvvetli kılmaktadır.
9	Aşırı derece önemli	Kriterlerden biri diğerine göre aşırı önemlidir ve ortada kanıt vardır.
2,4,6,8	Ara değerler	Dereceler arasında uzlaşma gerekli olduğunda kullanılır.

Kaynak : Saaty, 1980 (s. 37-85)'dan faydalanmıştır.

Yukarıdaki Tablo 1.'e göre hazırlanan ikili kıyaslama matris değerlerinde, kriterlerin birbirlerine göre öncelik derecelerinin hesaplanması için en büyük özdeğere eş gelen özvektörün lineer cebir kullanarak hesaplanması ve normalize edilmesi için her sütun elemanları toplanıp, bu toplamın her bir sütun elemanlarına bölünmesiyle devam eder. Sonrasında bu yeni oluşan matrisin satırları toplanarak, matrisin satırdaki eleman sayısına bölünür ve öncelik vektörleri hesaplanmış olur. En son kısımda isimde yapılan işlemin mantıklı olup olmadığını hesaplamak için tutarlılık sonucuna bakılır. Bunu ölçmek için Saaty tarafından önerilen tutarlılık oranı kullanılmaktadır. Tutarlılık oranının hesaplanmasında kullanılan tesadüfîlik göstergesi Tablo 2.'de verilmiştir. Eğer tutarlılık oranı 0,1'den küçükse işlemin tutarlı olduğu varsayılır (Satty, 1987, s. 161-176).

Tablo 2: Tesadüfîlik Göstergesi

Matris Boyutu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Tesadüfîlik Göstergesi	0	0	0,52	0,89	1,11	1,25	1,35	1,40	1,45	1,49	1,52

Kaynak : Saaty, 1987(s. 161-176) 'deki verilerden faydalanmıştır.

Analitik hiyerarşi süreç modeli belirsizliklerin olduğu durumlarda, karar vermeye uygun olmadığından, bulanık mantık ve AHP entegre edilerek bulanık analitik hiyerarşik proses ortaya konulmuştur. Bu durumda karar verici belirsizlik durumunda ara değerlendirme yaparak, kesin değerler yapmaktan kaçınmış olacaktır (Göksu, 2008). Bulanık analitik hiyerarşik prosesi literatüre ilk olarak Van Laarhoven ve Pedrycz (1983) sayesinde kazandırılmıştır (Tüysüz, 2004). Sonrasında Buckley (1985), Chang (1996) ve Cheng (1996) tarafından bulanık analitik hiyerarşik proses yaklaşımlarının farklı çözüm algoritmaları ele alınmıştır (Üzgün, 2006). Bu tez çalışmasında Buckley (1985) bulanık AHP yöntemi uygulanmıştır.

Buckley'in (1985) uygulamış olduğu modelin ilk basamağı AHP modelinden gelmektedir. AHP'de kullanılan klasik rasyonel sayıların yerine bulanık kümeler kullanılmaktadır. Buckley'in uygulamış olduğu bulanık AHP metodu, bulanık sayıları kullandığı ve belirsizliği dahil ettiği için işi komplike hale getirmeden mutlak bir sonucun çıkmasını sağlar (Özdemir ve Güneroğlu, 2017, s. 93-98).

Buckley'in bulanık analitik hiyerarşi yaklaşımının çözüm adımlarda, AHP'nin ilk adımında olduğu gibi burada seçimler arasında ikili karşılaştırmalar yapılır ve matris tablosu oluşturulur. Klasik AHP seçim skalasının, bulanık üçgensel sayılarla ifade edildiği veri Tablo 3.4.'deki (Chan ve Kumar, 2007, s. 417-431) gibi ifade edilmiştir:

Tablo 3: Üçgensel Bulanık Sayı

Gerçek Sayı	Üçgensel Bulanık Sayı	Üçgensel Bulanık Sayıların Tersisi
1	(1,1,1)	(1,1,1)
2	(1,2,3)	(1/3,1/2,1)
3	(2,3,4)	(1/4,1/3,1/2)
4	(3,4,5)	(1/5,1/4,1/3)
5	(4,5,6)	(1/6,1/5,1/4)
6	(5,6,7)	(1/7,1/6,1/5)
7	(6,7,8)	(1/8,1/7,1/6)
8	(7,8,9)	(1/9,1/8,1/7)
9	(8,9,9)	(1/9,1/9,1/8)

Kaynak : Chan ve Kumar, 2007 (s. 417-431)'deki verilerden faydalanmıştır.

Tablo 3'e göre, uzmanların görüşleri alınarak (Denklem 1) eşitliğindeki bulanık matris kıyaslama tablosu oluşturulur;

$$\tilde{C}^k = \begin{bmatrix} \tilde{d}_{11}^k & \tilde{d}_{12}^k & \dots & \tilde{d}_{1j}^k \\ \tilde{d}_{21}^k & \dots & \dots & \tilde{d}_{2n}^k \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{d}_{n1}^k & \tilde{d}_{n2}^k & \dots & \tilde{d}_{nn}^k \end{bmatrix} \quad (1)$$

$\tilde{C}^k$ burada kıyaslama matrisini, $\tilde{d}_{ij}^k$ ise i 'nin j 'ye göre karşılık gelen bulanık değerini ifade etmektedir. Birden fazla uzman görüşü alındığı zaman, tüm uzmanların sonuçları biraraya gelip toplanarak sonuç matrisi olan (Denklem 3) eşitliği elde edilmiş olunur. Bunun için (Denklem 2) eşitliği kullanılır.

$$\tilde{d}_{ij} = \frac{\sum_{m=1}^M \tilde{d}_{ij}^k}{K} \quad (2)$$

$$\tilde{C} = \begin{bmatrix} \tilde{d}_{11} & \cdots & \tilde{d}_{1j} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{d}_{n1} & \cdots & \tilde{d}_{nn} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Sonrasında, her satır matrisin değeri için geometrik ortalama değerleri aşağıdaki eşitlik (Denklem 4) sayesinde alınır. Burada $\tilde{r}_i$ bulanık üçgesensel sayıları temsil etmektedir.

$$\tilde{r}_i = (\prod_{j=1}^n \tilde{d}_{ij})^{1/n}, i=1,2,\dots,n \quad (4)$$

Bundan sonraki aşamada her satırın, bulanık ağırlıklarını aşağıdaki eşitlik (Denklem 5) ile hesaplanır.

$$\tilde{w}_i = \tilde{r}_i \otimes (\tilde{r}_1 \oplus \tilde{r}_2 \oplus \dots \oplus \tilde{r}_n)^{-1} = (l_i, m_i, u_i) \quad (5)$$

Burada $\tilde{w}_i$ üçgensel bulanık sayı ağırlığını, (l, m, u) ise bulanık sayıları temsil etmektedir. L en düşük değeri, m ortalama değeri, u ise üst değeri temsil etmektedir.

Elde edilen değerlerin bulanıklıktan durulaşması ise (COA) alan merkezi metodu ile olur ve aşağıdaki eşitlik (Denklem 6) ile hesaplanır;

$$D_i = \frac{(l_i + m_i + u_i)}{3} \quad (6)$$

Elde edilen değerlerin normalize edilmesi için aşağıdaki eşitlik (Denklem 7) kullanılır.

$$N_i = \frac{D_i}{\sum_{i=1}^n D_i} \quad (7)$$

Burada N_i , ana kriterin veya alt kriterin normalize ağırlığını göstermektedir. Buradaki son aşamada vektörlerin toplamının 1'e eşit olması gerekir. Burdan çıkan sonuca göre, kriterler arasındaki öncelik değerlendirilmesi yapılır.

Tedarikçi seçim problemlerinde, kriterler işletmenin hedefleri doğrultusunda değerlendirilir. Firmanın hedefleri ise gerçek hayatta hep belirsizlik içerir, yani diğer bir anlamda bu hedeflerde bulanıklık söz konusudur.

Klasik mantıkta herşeyin keskin bir şekilde ayrılması, günlük hayattaki belirsizlikleri karşılayamaması bulanık mantığın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bir durumun belirsiz olması, net olmaması, sınırların tam olarak kesinleşmemiş olması bulanıklık olarak tanımlanabilir. Literatüre bulanıklık kavramını ilk kez Profesör Lütüfi Zadeh 1961 senesinde kazandırmıştır. Zadeh, yapmış olduğu bir makalede bulanık mantığın klasik mantıkla açıklanamadığını ve yeni bir matematiksel yaklaşımının gerekli

olduğunu dile getirmiştir, bunun bilim dünyası tarafından kabul edilmesi kolay olmamıştır (Nguyen, 2005, s. 349-356).

Bulanıklık kavramını sayısal olarak ifade etmek için bulanık kümeler ortaya çıkmıştır ve bu kümeler üyelik fonksiyonları sayesinde tanımlanır. A ile göstereceğimiz bulanık kümesinin üyelik fonksiyonu $\mu_A(x)$ olarak ifade edilir ve bu değer, kümeye ait üyeliği 0-1 arasındaki bir sayıdır. Eğer $\mu_A(x)=1$ ise bunun anlamı x değerinin kesinlikle bu kümeye ait olduğunu göstermekle birlikte eğer $\mu_A(x)=0$ ise x değerinin kesinlikle bu kümeye ait olmadığını gösterir. Üyelik derecesi arttıkça x değerinin A kümesine olan aitliği'de artacaktır. Bulanık kümelerin işlem yaparken kolaylık sağlamak için bulanık sayılar tercih edilir (Zimmermann, 1990, s. 35-85). $\mu_A(x)$ üçgenel üyelik fonksiyonu aşağıdaki formülle (Denklem 8) ifade edilir;

$$\mu_A(x) = \begin{cases} \frac{x-a_1}{a_2-a_1}, & \text{eğer } a_1 \leq x \leq a_2 \\ \frac{a_3-x}{a_3-a_2}, & \text{eğer } a_2 \leq x \leq a_3 \\ 0, & \text{aksi halde} \end{cases} \quad (8)$$

Bu formüle baktığımız zaman, A kümesi ; $A=(a_1, a_2, a_3)$ üçgenel bulanık fonksiyonu olarak ifade edilir. Bulanık mantıkta a_2 'deki belirsizliği, varsayımlanacak bir α katsayısı tolere edebilir, yani α katsayısına göre a_2 'ye yakın veya uzak değerler bu değere göre temsil edilebileceği varsayımlanmaktadır (Yaralıoğlu, 2005).

Üçgenel bulanık sayılar $\tilde{\alpha}=(\alpha_1, \alpha_m, \alpha_u)$ şeklinde gösterilir ve burdaki bir $\tilde{\alpha}$ bulanık sayısı, α_1 alt değeri, α_m normal değeri ve α_u olmak üzere 3 parametre tanımlanır. Üçgenin tabanını (α_1, α_u) aralığı ve tepe uç noktası ise α_m oluşturur. Bulanık sayısının genişliği ise $\alpha_u - \alpha_1$ olarak tanımlanır ve bu genişlik verilen gerçek kısıtlara göre değişir (Lootsma, 1997, s. 195).

α -kesimleri'de ise A olarak kabul edilen bir bulanık kümenin α -seviyesindeki kümesi basit küme olarak adlandırılır ve A_α olarak tanımlanır. A_α 'nın matematiksel dilde eşitliği (Denklem 9)'deki gibi gösterilir (Sakawa, 1993):

$$\{x | \mu_A(x) \geq \alpha\}, \quad \alpha \in [0, 1] \quad (9)$$

$\forall \alpha \in [0, 1]$ için A_α $[\alpha_1^\alpha, \alpha_3^\alpha]$ aralığı oluşabilir ve bur durumda α_1^α ve α_3^α değerlerinin hesaplanması eşitlik (Denklem 10) ve (Denklem 11) ile gösterilmiştir (Yaralıoğlu, 2005):

$$\alpha_1^\alpha = \alpha(\alpha_2 - \alpha_1) + \alpha_1 \quad (10)$$

$$\alpha_3^\alpha = \alpha_3 - \alpha(\alpha_3 - \alpha_2) \quad (11)$$

Bulanık işlemler sonrası elde edilen bulanık sayı kümesinden net bir anlam veya değere ulaşmaya durulaştırma denilir. Durulaştırma işlemi için birçok yöntem vardır. Bunlardan en çok tercih edilenleri; ağırlık merkezi (alan

merkezi) yönetmi, ortalama en büyük üyelik yöntemi, ağırlıklı ortalama yöntemidir (Ross, 2004). Bu uygulama çalışmasında ortalama en büyük yöntemi uygulanmıştır.

Ortalama en büyük yönteminde en büyük üyeliğe sahip değerlerin bir aralığı vardır yani tek bir noktada olmaması durumunda kullanılmaktadır. En büyük değere a ve en küçük değere b olarak kabul edersek, bunun matematiksel olarak gösterimi aşağıdaki eşitlik (Denklem 12)'deki gibidir (Sivanandam ve ark., 2007).

$$x^* = \frac{a+b}{2} \quad (12)$$

Uygulamalarda çok amaçlı doğrusal programlama problemlerini çözmek için en popüler yaklaşımlardan biri hedef programlamadır. Bunun sebebi basit olması ve çatışan amaçların sezgisel çözümü bulunabilmesi sayesinde. Ek olarak, hedef programlama doğrusal programlama yaklaşımlarının basit bir uzantısıdır (Lai ve Hwang, 1994, s. 139-262). Hedef programlamada; karar değişkenleri, sistem kısıtlayıcıları, hedef kısıtlayıcıları ve amaç fonksiyonu olmak üzere dört adet elemanı vardır (Cinemre, 2011, s. 726). "Doğrusal Hedef Programlama Modeli" nin genel matematiksel gösterimi aşağıdaki gibidir (Kwak ve ark., 1991, s. 252-265);

$$\text{Min}Z = \sum_{i=1}^m w_i P_i (d_i^+ + d_i^-) \quad (\text{Amaç Fonksiyonu}) \quad (13)$$

$$\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ik} X_{ij} + d_i^- - d_i^+ = b_i \quad (\text{Hedef Kısıtları}) \quad (14)$$

$$CX_{ij} \leq c \quad (\text{Sistem Kısıtları}) \quad (15)$$

$$X_{ij}, d_i^-, d_i^+ \geq 0 \quad (\text{Negatif olmama şartı}) \quad (16)$$

Yukarıdaki eşitliklerde:

- X_{ij} : Karar değişkenleri,
- b_i : i'inci hedefin düzeyi,
- d_i^- : Hedeflenen değere göre negatif sapma değeri (S_r^-),
- d_i^+ : Hedeflenen değere göre pozitif sapma değeri (S_r^+),
- w_i : i'inci hedefin sapma değişkenlerine verilmiş olan matematiksel ağırlıklar (diferansiyel ağırlık),
- c: Mevcut kaynak,
- C: Sistem kısıtı ile ilgili matris katsayısı,
- a_{ij} : Karar değişkeni katsayısı,
- P_i : i'inci hedefin öncelik (önem) düzeyidir.

Bulanık hedef programlamada; ya tüm hedefler aynı tercih doğrultusunda modellenir yani tüm hedeflerin eşit şekilde tatmin olması sağlanır ya da hedefler farklı öncelik doğrultusunda olabilir ve bu tercih sıralamasına bağlı olarak bir çözüm modellenir. Hedeflerin bulanık olduğunun varsayılp, kabullenildiği bir model (Denklem 17, 18, 19, 20) aşağıdaki gibi gösterilebilmektedir (Özkan, 2002);

$$\left. \begin{array}{l} (Ax)_i \cong b_i ; i = 1,2,3,\dots,m_1 \\ (Ax)_i \cong b_i ; i = m_1+1,\dots,m_2 \\ (Ax)_i \cong b_i ; i = m_1+1,\dots,m_2 \end{array} \right\} \text{ (Bulanık Hedefler) } \quad (17)$$

$$(Ax)_i (=, \leq, \geq) b_i ; i = 1,2,\dots,p \quad \text{ (Bulanık Olmayan Kısıtlayıcılar) } \quad (18)$$

$$X_j \geq 0 ; j = 1,2,\dots,n \quad (19)$$

Bulanık eşitsizliğin üçgensel üyelik fonksiyonu $\mu_i(x)$ şu şekilde oluşturulur (Lai ve Hwang, 1994):

$$\mu_i(x) = \begin{cases} [(Ax)_i - (b_i - d_i)] / d_i, & b_i - d_i \leq (Ax)_i < b_i \\ [(b_i + d_i) - ((Ax)_i)] / d_i, & b_i \leq (Ax)_i < b_i + d_i \\ 0, & b_i + d_i < (Ax)_i \text{ veya } (Ax)_i < b_i - d_i \end{cases} \quad (20)$$

Burada; d_i hedef değerden kabul edilebilir maksimum sapmalardır (sübjektif olarak belirlenen). Üçgensel üyelik fonksiyonunda;

- b_i : istenilen değer,
- $b_i + d_i$: en iyimser değer,
- $b_i - d_i$: en kötümser değerdir.

3. Yöntem Uygulama

Bu ele alınan tedarikçi seçim probleminde, Tablo 4.'de aynı firmaya bağlı çikolata üreten 3 farklı fabrikanın (Fransa, Türkiye, Almanya Fabrikaları), satın alacakları 3 farklı hammaddede için, 4 tedarikçi adayını (Almanya, Fransa, Belçika ve Hollanda tedarikçileri) arasından seçim yapılmak istenmektedir.

Tedarikçi değerlendirmesinde kullanılacak kriterler için, literatürdeki tedarikçi seçim kriterleri, uzmanların görüşleri, firmanın ulaşmak istediği ana hedefler gözönüne alınmıştır. Bütün değerlendirmeler incelendikten sonra, maliyet, reddedilen hammadde yüzdesi (kalite), geç teslim edilen hammadde yüzdesi, tedarikçi esneklik risk performans faktörleri ve ekonomik faktör olmak üzere beş kriter belirlenmiştir. Bu kriterlerin öncelik sıralanmasının belirlenmesi için BAHF uygulanacak, daha sonra bulanık hedef programlama modellemesi yapılacak ve GAMS yazılımında çözülecektir.

Tablo 4: Tedarik Edilecek Hammadde

Müşteri/Ürün (aylık ton)	Şeker Tozu (ton)	Kakao Tozu (ton)	Süt Tozu (ton)
Fransa Fabrikası	1800	300	900
Türkiye Fabrikası	1200	200	600
Almanya Fabrikası	600	100	300

3.1. Bahp Yöntemi

Kriterleri oluştururken firmanın hedeflerine göre, uzman görüşleri ve tecrübeleri değerlendirilmiştir. Detaylı uzman görüşleri harmanlarak, bu 5 kriterin birbirlerine göre önemleri belirlenmesi ve sıralanması amaçlanılmıştır. Bu beş kriter; ürün maliyeti, reddedilen ürün yüzdesi, geç teslimat yüzdesi, tedarikçi esneklik risk performansı ve ekonomik risk faktörleridir ve Tablo 5.'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Kriterler Tablosu

Z	Ürün Maliyeti
K	Red Ürünün Yüzdesi
D	Geç Teslimat Yüzdesi
T	Tedarikçi Esneklik Risk Performansı Faktörü
E	Ekonomik Risk Faktörü

Kriterlerin ikili karşılaştırma matrisini yapmak için, kriterler birbirleriyle kıyaslanmıştır. Kriterlerin birbirileri ile karşılaştırmalarını yapmak için tecrübeli uzman görüşleri alınmıştır. Sonrasında ikili karşılaştırma matrisi, klasik AHP skalasının üçgensel sayılarla ifade edildiği Tablo 6.'daki matris tablosu hazırlanır.

Tablo 6: Üçgensel Bulanık İkili Karşılaştırma Matrisi

	Z	K	D	T	E
Z	(1,1,1)	(1,2,3)	(2,3,4)	(2,3,4)	(5,6,7)
K	(1/3), (1/2),(1)	(1,1,1)	(2,3,4)	(1,2,3)	(6,7,8)
D	(1/4),(1/3),(1/2)	(1/4),(1/3),(1/2)	(1,1,1)	(1,1,1)	(7,8,9)
T	(1/4),(1/3),(1/2)	(1/3), (1/2),(1)	(1,1,1)	(1,1,1)	(7,8,9)
E	(1/7),(1/6),(1/5)	(1/8),(1/7),(1/6)	(1/9),(1/8),(1/7)	(1/9),(1/8),(1/7)	(1,1,1)

Sonrasında, her satırın bulanık geometrik ortalaması eşitlik (Denklem 4) ile hesaplanır. Değerler Tablo 7.'deki gibi oluşur;

Tablo 7: Bulanık Geometrik Ortalama Matrisi

	$\tilde{r}_1$	$\tilde{r}_2$	$\tilde{r}_3$
Z	1,82	2,55	3,2
K	1,31	1,83	2,49
D	0,84	0,97	1,17
T	0,89	1,05	1,35
E	0,18	0,2	0,23

Bu aşamadan sonra, her satırın bulanık ortalama ağırlığı alınarak Tablo 8 oluşturulur ve bu satırların bulanık ortalama ağırlığını hesaplamak için eşitlik (Denklem 5) kullanılır.

Tablo 8: Bulanık Ortalama Ağırlık Matrisi

$\tilde{w}_i$	l_i	m_i	u_i
Z	0,215	0,386	0,634
K	0,155	0,277	0,494
D	0,099	0,146	0,232
T	0,105	0,159	0,267
E	0,021	0,03	0,045

Sonrasında, kriterlerin bulanık ortalama değerlerinin, bulanıklıktan durulaşma fazına geçmesi için eşitlik (Denklem 6) kullanılır. Durulaşmış yeni matris verisi Tablo 9.'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Durulaşmış Matris Tablosu

Z	0,412
K	0,309
D	0,159
T	0,177
E	0,032
Toplam	1,088

Bulanıklıktan kurtulan değerleri normalize ağırlık değerini hesaplamak için eşitlik (Denklem 7) kullanılır ve oluşan değerler Tablo 10.'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Kriterlerin Normalize Değer Matrisi

Z	0,378
K	0,284
D	0,146
T	0,163
E	0,029
Toplam	1,000

Bu sonuca göre öncelik sıralaması sırasıyla:

- Maliyet = Alınan ürünlerin maliyetlerinin minimize edilmesi
- Kalite= Red edilen hammadde yüzdesinin minimize edilmesi
- Tedarikçi esneklik risk performansı = Tedarikçilerin risk performansının minimize edilmesi
- Geç Teslimat Yüzdesi= Alınan ürünlerin geç teslim olması yüzdesinin minimize edilmesi
- Ekonomi = Ekonomik risk faktörünün minimize edilmesi olarak belirlenir.

3.2. Bulanık Hedef Programlama

Modelde uygulanan bulanık hedef programlama aşağıdaki verilerle ifade edilmiştir.

i Müşteriler ($i= 1, 2, 3$)

j Tedarikçiler ($j=1, 2, 3, 4$)

k Ürünler ($k=1, 2, 3$)

a_{ijk} : i müşterisi tarafından j tedarikçisinden sipariş edilen k ürününün miktarı

z_{ijk} : i müşterisi tarafından j tedarikçisinden sipariş edilen k ürününün birim maliyeti

R_{ik} : i müşterisinin k ürününe olan talebi

K_{ijk} : i müşterisinin j tedarikçisinden aldığı ürünlerin reddedilme yüzdesi

D_{ijk} : i müşterisinin j tedarikçisinden geç teslim aldığı ürünlerin yüzdesi

T_{ij} : Tedarikçi performansının risk faktörü

E_{ij} : Ekonomik çevre risk faktörü

h_{ik}^u : i müşterisinin k ürünü için sipariş miktarı üst sınırı

h_{ik}^l : i müşterisinin k ürünü için sipariş miktarı alt sınırı

Aşağıdaki $\sim$ sembolü bulanıklığı, " α " kabul edilen risk seviyesini ve $\tilde{g}_i$ ilgili bulanık değişkenin üst sınırını ifade etmektedir. Bu model bilgisayar ortamında GAMS (the General Algebraic Modelin System) yazılımı ile çözülecektir. Kısıtlar ise;

- Talep ve sipariş edilen miktar birbirlerini karşılamalıdır.
- Müşteri sipariş alt sınırı, sipariş edilen hammadde miktarının altında olmamalıdır.
- Müşteri sipariş üst sınır, sipariş edilen hammadde miktarının üstünde olmamalıdır.
- Satın alınmak istenen sipariş edilen hammadde miktarı negatif olamaz.

Min $\{\tilde{g}_1, \tilde{g}_2, \tilde{g}_3, \tilde{g}_4, \tilde{g}_5\}$ modelinin çözümü aşağıdaki denklemlerle çözülür;

$$\pi \left(\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^p \tilde{z}_{ijk} a_{ijk} \leq \tilde{g}_1 \right) \leq a_1 \quad (21)$$

$$\pi \left(\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^p \tilde{k}_{ijk} a_{ijk} \leq \tilde{g}_2 \right) \leq a_2 \quad (22)$$

$$\pi \left(\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^p \tilde{d}_{ijk} a_{ijk} \leq \tilde{g}_3 \right) \leq a_3 \quad (23)$$

$$\pi \left(\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^p \tilde{t}_{ij} a_{ijk} \leq \tilde{g}_4 \right) \leq a_4 \quad (24)$$

$$\pi \left(\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^p \tilde{e}_{ij} a_{ijk} \leq \tilde{g}_5 \right) \leq a_5 \quad (25)$$

$$\pi \left(\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n a_{ijk} \geq \sum_{i=1}^m R_{ik} \right) \leq a_6 \quad (26)$$

$$\pi (a_{ijk} \geq h_{ik}^l) \leq \alpha_7 \quad \forall i,j,k \quad (27)$$

$$\pi (a_{ijk} \leq h_{ik}^u) \leq \alpha_8 \quad \forall i,j,k \quad (28)$$

Bu bölümde göstereceğimiz birim ton maliyetleri red yüzdeleri, geç teslimat yüzdeleri, tedarikçi risk faktörü, ekonomik çevre faktörü verileri ise kesin olarak ifade edilemediği için üçgensel bulanık sayılarla $\tilde{A} = (a_1, a_2, a_3)$ verilmiştir.

Problemin çözümü için bilgisayar ortamında verilerin kesin sayılara dönüştürülmesi gerekir. Bunu sağlamak için bulanık sayıları "ortalama en büyük üyelik" yöntemi ile durulaştırarak kesin sayılara dönüştürülmüştür. Durulaştırmada α -kesim değeri 0.6 olarak kabul edilip, üyelik değerleri bu α -kesim'e göre yapılmıştır.

4. Verilerin Sayısal İfade Edilmesi

Modelin uygulanması aşağıdaki adımlarla gösterilmiştir;

Siparişlerin alt-üst miktarları sabit olduğundan dolayı, tablodaki veriler kesin sayılarla gösterilmiştir.

Tablo 1: Müşterilerin Aylık Ürün Talepleri

Müşteri/Ürün	Şeker Tozu (ton)	Kakao Tozu (ton)	Süt Tozu (ton)
Fransa Fabrikası	1800	300	900
Türkiye Fabrikası	1200	200	600
Almanya Fabrikası	600	100	300

Tablo 2: Müşterilerin Sipariş Miktarı Alt Sınırları

Müşteri/Ürün	Şeker Tozu (ton)	Kakao Tozu (ton)	Süt Tozu (ton)
Fransa Fabrikası	1800	300	900
Türkiye Fabrikası	1200	200	600
Almanya Fabrikası	600	100	300

Tablo 3: Müşterilerin Sipariş Miktarı Üst Sınırları

Müşteri/Ürün	Şeker Tozu (ton)	Kakao Tozu (ton)	Süt Tozu (ton)
Fransa Fabrikası	2500	500	1200
Türkiye Fabrikası	1600	400	850
Almanya Fabrikası	820	340	520

Bu bölümde göstereceğimiz birim ton maliyetleri, red yüzdeleri, geç teslimat yüzdeleri, tedarikçi esneklik risk faktörü, ekonomik faktörü verileri ise kesin olarak ifade edilemediği için üçgensel bulanık sayılarla $\tilde{A} = (a_1, a_2, a_3)$ verilmiştir.

Problemin çözümü için bilgisayar ortamında verilerin kesin sayılara dönüştürülmesi gerekir. Bunu sağlamak için bulanık sayıları "Ortalama En Büyük Üyelik " yöntemi ile durulaştırılarak kesin sayılara dönüştürülmüştür.

Durulaştırmada α -kesim değeri 0,6 olarak kabul edilip, üyelik değerleri bu α -kesim'e göre yapılmıştır.

Bulanık Ahp ve Bulanık Hedef Yaklaşımı ile Hammadde Tedarikçisi Seçimi

Hesaplanan üyelik fonksiyonlarının alt ve üst sınırları a_1^α ve a_3^α ile gösterilmiştir. a^* ise bulanık sayının kesin sayı olarak ifade edilmiş halidir.

Ortalama en büyük üyelik yönteminde; a^* : durulaştırılmış bulanık sayı ise, aşağıdaki eşitlik (Denklem 6.55) ile hesaplanmıştır.

$$a^* = \frac{a_1^\alpha + a_3^\alpha}{2}$$

(6.55)

Tablo 4: Şeker Tozu İçin Maliyetlerin Bulanık Sayılarla Gösterimi

alfa kesim degeri: 0,6	a1	a2	a3	a1a	a3a	a ^a
Fransa Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,14	0,15	0,17	0,15	0,16	0,15
Türkiye Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,15	0,15	0,17	0,15	0,16	0,15
Almanya Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,15	0,15	0,17	0,15	0,16	0,15
Fransa Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,16	0,17	0,17	0,17	0,17	0,17
Türkiye Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,17	0,17	0,18	0,17	0,17	0,17
Almanya Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,16	0,17	0,17	0,17	0,17	0,17
Fransa Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,20	0,21	0,22	0,21	0,21	0,21
Türkiye Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,21	0,22	0,22	0,21	0,22	0,22
Almanya Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,21	0,22	0,22	0,21	0,22	0,21
Fransa Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,30	0,31	0,31	0,30	0,31	0,31
Türkiye Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,30	0,31	0,31	0,31	0,31	0,31
Almanya Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,31	0,32	0,32	0,31	0,32	0,32

Tablo 15: Kakao Tozu İçin Maliyetlerin Bulanık Sayılarla Gösterimi

alfa kesim degeri: 0,6	a1	a2	a3	a1a	a3a	a ^a
Fransa Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	14,1 2	14,4 5	15,04	14,32	14,69	14,5 0
Türkiye Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	14,0 8	14,4 2	15,02	14,28	14,66	14,4 7
Almanya Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	13,2 2	13,9 8	14,5 6	13,6 8	14,2 1	13,9 4

Fransa Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	20,1 2	20,8 4	21,3 8	20,5 5	21,0 6	20,8 0
Türkiye Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	20,0 7	20,8 6	21,4 3	20,5 4	21,0 9	20,8 2
Almanya Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	20,7 6	21,1 4	22,0 1	20,9 9	21,4 9	21,2 4
Fransa Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	8,07	8,42	8,93	8,28	8,62	8,45
Türkiye Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	8,12	8,50	8,70	8,35	8,58	8,46
Almanya Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	8,15	8,48	8,90	8,35	8,65	8,50
Fransa Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	16,9 3	17,7 8	18,5 6	17,4 4	18,0 9	17,7 7
Türkiye Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	16,8 6	18,0 2	18,6 2	17,5 6	18,2 6	17,9 1
Almanya Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	17,0 3	18,4 6	18,9 3	17,8 9	18,6 5	18,2 7

Tablo 16: Süt Tozu İçin Maliyetlerin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim degeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	2,02	2,08	2,14	2,06	2,10	2,08
Türkiye Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	2,17	2,25	2,37	2,22	2,30	2,26
Almanya Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	2,28	2,31	2,52	2,30	2,39	2,35
Fransa Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	2,78	2,84	2,93	2,82	2,88	2,85
Türkiye Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	2,92	3,10	3,15	3,03	3,12	3,07
Almanya Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	2,89	3,04	3,06	2,98	3,05	3,01
Fransa Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	2,45	2,57	2,65	2,52	2,60	2,56
Türkiye Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	2,54	2,67	3,04	2,62	2,82	2,72
Almanya Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	2,52	2,61	2,80	2,57	2,69	2,63
Fransa Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	2,78	2,83	2,95	2,81	2,88	2,84
Türkiye Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	3,08	3,17	3,23	3,13	3,19	3,16
Almanya Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	3,01	3,14	3,21	3,09	3,17	3,13

Tablo 17: Şeker Tozu İçin Reddedilen Yüzdelerin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim degeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,052	0,058	0,062	0,056	0,060	0,058
Türkiye Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,059	0,064	0,067	0,062	0,065	0,064
Almanya Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,061	0,072	0,073	0,068	0,072	0,070
Fransa Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,034	0,042	0,048	0,039	0,044	0,042
Türkiye Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,037	0,047	0,052	0,043	0,049	0,046
Almanya Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,052	0,062	0,067	0,058	0,064	0,061
Fransa Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,023	0,028	0,031	0,026	0,029	0,028
Türkiye Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,027	0,031	0,042	0,029	0,035	0,032
Almanya Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,031	0,042	0,051	0,038	0,046	0,042
Fransa Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,046	0,049	0,052	0,048	0,050	0,049
Türkiye Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,052	0,059	0,063	0,056	0,061	0,058
Almanya Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,058	0,066	0,071	0,063	0,068	0,065

Tablo 18: Kakao Tozu İçin Reddedilen Yüzdelerin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim degeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,071	0,073	0,078	0,072	0,075	0,074

Türkiye Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,076	0,08 1	0,08 5	0,07 9	0,08 3	0,08 1
Almanya Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,078	0,08 1	0,08 8	0,08 0	0,08 4	0,08 2
Fransa Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,022	0,02 5	0,02 3	0,02 4	0,02 4	0,02 4
Türkiye Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,024	0,02 6	0,03 2	0,02 5	0,02 8	0,02 7
Almanya Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,027	0,03 1	0,03 6	0,02 9	0,03 3	0,03 1
Fransa Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,018	0,02 1	0,02 6	0,02 0	0,02 3	0,02 1
Türkiye Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,022	0,02 8	0,03 4	0,02 6	0,03 0	0,02 8
Almanya Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,033	0,03 7	0,04 0	0,03 5	0,03 8	0,03 7
Fransa Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,061	0,06 7	0,07 1	0,06 5	0,06 9	0,06 7
Türkiye Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,067	0,07 2	0,07 6	0,07 0	0,07 4	0,07 2
Almanya Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,073	0,07 7	0,08 0	0,07 5	0,07 8	0,07 7

Tablo 19: Süt Tozu İçin Reddedilen Yüzdelerin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim değeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,068	0,07 3	0,08 2	0,07 1	0,07 7	0,07 4
Türkiye Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,069	0,07 8	0,08 3	0,07 4	0,08 0	0,07 7
Almanya Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,072	0,08 3	0,08 7	0,07 9	0,08 5	0,08 2
Fransa Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,019	0,02 1	0,02 5	0,02 0	0,02 3	0,02 1
Türkiye Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,024	0,02 6	0,03 2	0,02 5	0,02 8	0,02 7
Almanya	0,025	0,02	0,03	0,02	0,03	0,02

Bulanık Ahp ve Bulanık Hedef Yaklaşımı ile Hammadde Tedarikçisi Seçimi						
Fabrikası/AlmanyaTedarikçisi		9	5	7	1	9
Fransa Fabrikası/BelçikaTedarikçisi	0,018	0,02 1	0,03 1	0,02 0	0,02 5	0,02 2
Türkiye Fabrikası/BelçikaTedarikçisi	0,023	0,02 6	0,03 2	0,02 5	0,02 8	0,02 7
Almanya Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,017	0,02 8	0,03 4	0,02 4	0,03 0	0,02 7
Fransa Fabrikası/HollandaTedarikçisi	0,013	0,01 6	0,01 9	0,01 5	0,01 7	0,01 6
Türkiye Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,018	0,02 1	0,02 6	0,02 0	0,02 3	0,02 1
Almanya Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,019	0,02 3	0,02 8	0,02 1	0,02 5	0,02 3

Tablo 20: Fransa Tedarikçisi İçin Tedarikçi Esneklik Risk Performansı Risk Faktörlerinin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim degeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası	0,121	0,141	0,150	0,133	0,145	0,139
Türkiye Fabrikası	0,210	0,240	0,245	0,228	0,242	0,235
Almanya Fabrikası	0,160	0,180	0,250	0,172	0,208	0,190

Tablo 21: Almanya Tedarikçisi İçin Tedarikçi Esneklik Risk Performansı Risk Faktörlerinin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim degeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası	0,140	0,160	0,180	0,152	0,168	0,160
Türkiye Fabrikası	0,170	0,210	0,250	0,194	0,226	0,210
Almanya Fabrikası	0,180	0,220	0,260	0,204	0,236	0,220

Tablo 22: Belçika Tedarikçisi İçin Tedarikçi Esneklik Risk Performansı Risk Faktörlerinin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim degeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası	0,212	0,219	0,225	0,216	0,221	0,219

Türkiye Fabrikası	0,203	0,211	0,219	0,208	0,214	0,211
Almanya Fabrikası	0,223	0,231	0,235	0,228	0,233	0,230

Tablo 23: Hollanda Tedarikçisi İçin Tedarikçi Esneklik Risk Performansı Risk Faktörlerinin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim degeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası	0,216	0,221	0,224	0,219	0,222	0,221
Türkiye Fabrikası	0,222	0,231	0,236	0,227	0,233	0,230
Almanya Fabrikası	0,237	0,245	0,254	0,242	0,249	0,245

Tablo 24: Şeker Tozu İçin Geç Teslimat Yüzdelerinin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim degeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a ₃ _a	a ^a
Fransa Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,013	0,018	0,020	0,016	0,019	0,017
Türkiye Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,028	0,034	0,041	0,032	0,037	0,034
Almanya Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,017	0,022	0,029	0,020	0,025	0,022
Fransa Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,017	0,019	0,021	0,018	0,020	0,019
Türkiye Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,034	0,042	0,051	0,039	0,046	0,042
Almanya Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,010	0,015	0,017	0,013	0,016	0,014
Fransa Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,014	0,018	0,020	0,016	0,019	0,018
Türkiye Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,028	0,030	0,038	0,030	0,034	0,032

Bulanık Ahp ve Bulanık Hedef Yaklaşımı ile Hammadde Tedarikçisi Seçimi

		1		0		
Almanya Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,024	0,028	0,031	0,026	0,029	0,028
Fransa Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,023	0,030	0,036	0,027	0,032	0,030
Türkiye Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,024	0,031	0,031	0,028	0,031	0,030
Almanya Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,019	0,029	0,039	0,025	0,033	0,029

Tablo 25: Kakao Tozu İçin Geç Teslimat Yüzdelerinin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim degeri: 0,6</i>	a1	a2	a3	a1a	a3a	a ^a
Fransa Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,071	0,073	0,078	0,072	0,075	0,074
Türkiye Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,076	0,081	0,085	0,079	0,083	0,081
Almanya Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,078	0,081	0,088	0,080	0,084	0,082
Fransa Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,022	0,025	0,023	0,024	0,024	0,024
Türkiye Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,024	0,026	0,032	0,025	0,028	0,027
Almanya Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,027	0,031	0,036	0,029	0,033	0,031
Fransa Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,018	0,021	0,026	0,020	0,023	0,021
Türkiye Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,022	0,028	0,034	0,026	0,030	0,028
Almanya Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,033	0,037	0,040	0,035	0,038	0,037
Fransa Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,061	0,067	0,071	0,065	0,069	0,067

Türkiye Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,06 7	0,07 2	0,07 6	0,07 0	0,07 4	0,07 2
Almanya Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,07 3	0,07 7	0,08 0	0,07 5	0,07 8	0,07 7

Tablo 26: Süt Tozu İçin Geç Teslimat Yüzdelerinin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim degeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,032	0,035	0,038	0,034	0,036	0,035
Türkiye Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,041	0,046	0,051	0,044	0,048	0,046
Almanya Fabrikası/Fransa Tedarikçisi	0,034	0,042	0,047	0,039	0,044	0,041
Fransa Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,038	0,044	0,052	0,042	0,047	0,044
Türkiye Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,062	0,064	0,067	0,063	0,065	0,064
Almanya Fabrikası/Almanya Tedarikçisi	0,030	0,035	0,039	0,033	0,037	0,035
Fransa Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,019	0,022	0,034	0,021	0,027	0,024
Türkiye Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,025	0,028	0,036	0,027	0,031	0,029
Almanya Fabrikası/Belçika Tedarikçisi	0,019	0,031	0,035	0,026	0,033	0,029
Fransa Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,014	0,018	0,021	0,016	0,019	0,018
Türkiye Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,017	0,023	0,037	0,021	0,029	0,025
Almanya Fabrikası/Hollanda Tedarikçisi	0,021	0,024	0,027	0,023	0,025	0,024

Tablo 27: Fransa Tedarikçisi İçin Ekonomik Risk Faktörlerinin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim değeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası	0,080	0,090	0,101	0,086	0,094	0,090
Türkiye Fabrikası	0,115	0,128	0,150	0,123	0,137	0,130
Almanya Fabrikası	0,090	0,110	0,123	0,102	0,115	0,109

Tablo 28: Hollanda Tedarikçisi İçin Ekonomik Risk Faktörlerinin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim değeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası	0,213	0,218	0,221	0,216	0,219	0,218
Türkiye Fabrikası	0,219	0,228	0,232	0,224	0,230	0,227
Almanya Fabrikası	0,234	0,241	0,252	0,238	0,245	0,242

Tablo 29: Belçika Tedarikçisi İçin Ekonomik Çevre Faktörlerinin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim değeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası	0,106	0,113	0,119	0,110	0,115	0,113
Türkiye Fabrikası	0,100	0,105	0,112	0,103	0,108	0,105
Almanya Fabrikası	0,095	0,104	0,114	0,100	0,108	0,104

Tablo 30: Almanya Tedarikçisi İçin Ekonomik Risk Faktörlerinin Bulanık Sayılarla Gösterimi

<i>alfa kesim değeri: 0,6</i>	a ₁	a ₂	a ₃	a _{1a}	a _{3a}	a ^a
Fransa Fabrikası	0,112	0,116	0,123	0,114	0,119	0,117
Türkiye Fabrikası	0,124	0,128	0,130	0,126	0,129	0,128
Almanya Fabrikası	0,092	0,095	0,098	0,094	0,096	0,095

4. Sonuç ve Öneriler

Model Gams tarafından çözüldükten sonra aşağıdaki sonuç karşımıza Şekil 1.'teki gibi çıkmıştır.

Compilation	Equation Listing	SOLV...	----	EQU pozitiflik	LOWER	LEVEL	UPPER	MARGINAL	
Equation	Column Listing	SOLV...							
Column	Model Statistics	SOLV...	fransafab	.fransated	.seker_tozu	.	.	+INF	.
Solution Report	SOLV...	fransafab	.fransated	.kacao_tozu	.	.	.	+INF	.
SoIEQU	SOLV...	fransafab	.fransated	.sut_tozu	.	.	.	+INF	.
SoIVAR	SOLV...	fransafab	.almanyated	.seker_tozu	.	.	.	+INF	.
Equation Listing	SOLV...	fransafab	.almanyated	.kacao_tozu	.	.	.	+INF	.
Equation	SOLV...	fransafab	.almanyated	.sut_tozu	.	.	.	+INF	.
Column Listing	SOLV...	fransafab	.belcikated	.seker_tozu	.	1800.0000	.	+INF	.
Column	SOLV...	fransafab	.belcikated	.kacao_tozu	.	300.0000	.	+INF	.
Model Statistics	SOLV...	fransafab	.belcikated	.sut_tozu	.	.	.	+INF	.
Solution Report	SOLV...	fransafab	.hollandated	.seker_tozu	.	.	.	+INF	.
SoIEQU	SOLV...	fransafab	.hollandated	.kacao_tozu	.	.	.	+INF	.
SoIVAR	SOLV...	fransafab	.hollandated	.sut_tozu	.	900.0000	.	+INF	.
Equation Listing	SOLV...	turkiyefab	.fransated	.seker_tozu	.	.	.	+INF	.
Equation	SOLV...	turkiyefab	.fransated	.sut_tozu	.	.	.	+INF	.
Column Listing	SOLV...	turkiyefab	.almanyated	.seker_tozu	.	.	.	+INF	.
Column	SOLV...	turkiyefab	.almanyated	.kacao_tozu	.	200.0000	.	+INF	.
Model Statistics	SOLV...	turkiyefab	.almanyated	.sut_tozu	.	.	.	+INF	.
Solution Report	SOLV...	turkiyefab	.belcikated	.seker_tozu	.	1200.0000	.	+INF	.
SoIEQU	SOLV...	turkiyefab	.belcikated	.kacao_tozu	.	.	.	+INF	.
SoIVAR	SOLV...	turkiyefab	.belcikated	.sut_tozu	.	.	.	+INF	.
Equation Listing	SOLV...	turkiyefab	.hollandated	.seker_tozu	.	.	.	+INF	.
Equation	SOLV...	turkiyefab	.hollandated	.kacao_tozu	.	.	.	+INF	.
Column Listing	SOLV...	turkiyefab	.hollandated	.sut_tozu	.	600.0000	.	+INF	.
Column	SOLV...	almanyafab	.fransated	.seker_tozu	.	.	.	+INF	.
Model Statistics	SOLV...	almanyafab	.fransated	.kacao_tozu	.	.	.	+INF	.
Solution Report	SOLV...	almanyafab	.fransated	.sut_tozu	.	.	.	+INF	.
SoIEQU	SOLV...	almanyafab	.almanyated	.seker_tozu	.	.	.	+INF	.
SoIVAR	SOLV...	almanyafab	.almanyated	.kacao_tozu	.	100.0000	.	+INF	.
Equation Listing	SOLV...	almanyafab	.almanyated	.sut_tozu	.	.	.	+INF	.
Equation	SOLV...	almanyafab	.belcikated	.seker_tozu	.	600.0000	.	+INF	.
Column Listing	SOLV...	almanyafab	.belcikated	.kacao_tozu	.	.	.	+INF	.
Column	SOLV...	almanyafab	.belcikated	.sut_tozu	.	.	.	+INF	.
Model Statistics	SOLV...	almanyafab	.hollandated	.seker_tozu	.	.	.	+INF	.
Solution Report	SOLV...	almanyafab	.hollandated	.kacao_tozu	.	.	.	+INF	.
SoIEQU	SOLV...	almanyafab	.hollandated	.sut_tozu	.	300.0000	.	+INF	.
SoIVAR	SOLV...	almanyafab	.hollandated	.sut_tozu	.	.	.	+INF	.

Şekil 1: Gams Model Sonucu

Sonuçları detaylı incelediğimiz zaman, Fransa fabrikasının şeker ve kakao tozunun yüzde yüzünü Belçika tedarikçisinden elde ettiğini, süt tozunun yüzde yüzünü ise Hollanda tedarikçisinden elde ettiği gözlemlenmiştir. Türkiye fabrikası ise kakao tozunun tamamını Almanya tedarikçisinden, şeker tozunun tamamını Belçika tedarikçisinden ve süt tozunun tamamını ise Hollanda tedarikçisinden seçmiştir. Almanya fabrikası kakao ihtiyacının tamamını Almanya tedarikçisinden, şeker tozu ihtiyacını Belçika tedarikçisinden ve süt tozunun tamamını ise Belçika tedarikçisinden seçmiştir. Fransa tedarikçisi hiçbir fabrika tarafından seçilmemiştir.

Diğer hedef kısıtlarını sabit tutup, toplam maliyeti artırdığımız zaman (5000000 euro) sonuçların aynı kaldığı gözlemlenmiştir.

Diğer hedef kısıtlarını sabit tutup, maliyeti düşürdüğümüz zaman (1000 euro), Fransa fabrikasının süt tozunu Fransa tedarikçisinden temin ettiği gözlemlenmiştir. Türkiye fabrikasının, kakao tozunu Belçika tedarikçisinden temin ettiğini, süt tozunu ise %50'sini Fransa tedarikçisinden, %50'sini ise Belçika tedarikçisinden elde ettiği gözlemlenmiştir. Almanya fabrikasının ise

tüm hammaddeleri Belçika tedarikçisinden temin ettiği gözlemlenmiştir. Hammadde red yüzdesi, geç teslimat yüzdesi, tedarikçi performansı ve ekonomik parametreler ayrı ayrı değiştirildiğinde (diğer kısıtlar sabit tutularak) sonucun değişmediği gözlemlenmiştir.

Çalışmanın sonucunda hedeflerdeki değişikliklerin, sonuçları etkileyip etkilemediği gözlemlenmiştir. Örneğin toplam maliyet hedefi artırıldığı zaman bunun tedarikçi seçiminde etkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Ancak tam tersi maliyet hedefi düşürüldüğü zaman, bazı tedarikçilerde maliyeti daha az, kalitesi diğerlerine göre nisbeten daha düşük olan tedarikçi seçim değişikliği gözlemlenmiştir. BAHF tarafından belirlenip daha alt sıralarda olan kriterlerde yapılan değişikliklerin ana çıktıyı çok etkilemediği gözlemlenmiştir. Kullanmış olduğumuz Bulanık Hedef Proglamlamada, α kesim değerleri ($\alpha=0,6$) de sonucu etkilemiştir. Farklı α değerleri içinde problemin çözümünde farklılıklar görülecektir.

İlerleyen çalışmalarda, kriterlerin artırılması, müşterilerin sayısı, ürün çeşitliliği ve tedarikçi sayılarının farklı kombinasyonlarıyla uygulama çalışmaları yapılabilir. Belirlenen kriterlerin sıralamaları farklı metodlar kullanılarak ve farklı α kesim yöntemleriyle çözümlere gidilebilir.

Kaynakça

Ayyıldız, G., (2003). CIM Yatırımlarının Bulanık AHP Yöntemi İle değerlendirilmesi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Cebeci, U. ve Kiliç, (2008). Hastane Yeri seçiminde Analitik Hiyerarşi yöntemi Uygulanması. İTÜ Şletme Fakültesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, Yüksek Lisans Tezi.

Cinemre, N., (2011). Doğrusal programlama, İkinci Baskı, Evrim Yayınevi, İstanbul-Türkiye, Sayfa 726.

Chan, F. T. S., Kumar, N. (2007). Global supplier development considering risk factors using fuzzy extended AHP based approach. Omega, 35 (4): 417-431.

Karagöz, S. (2009). Tedarik Zinciri Yönetiminde Tedarikçi Seçimi ve AHP ile Uygulaması. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Ketchen, D. J., Rebarick, W., Hult, G. T. M., Meyer, D. (2008). Best Value Supply Chains: A Key Competitive Weapon for the 21st Century. Business Horizons, 51: 235-243.

Kırçova, İ. (2006). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Elektronik Tedarik Sistemleri ve Avantajları, İstanbul. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 25, s: 212-239.

- Kwak, N.K., Lee, C.W. ve Kim, J.H., (2005). An MCDM model for media selection in the dual consumer/industrial market, *European Journal of Operational Research*, 166(1): 255- 265.
- Lai, Y.J ve Hwang, C.L., (1994). *Fuzzy Multiple Objective Decision Making: Methods and Applications*, Springer-Verlag, Berlin: pg 139-262.
- Lootsma, F. A. (1997). *Fuzzy Logic for Planning and Decision Making*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht: pg 195.
- Nguyen, H. T. (2005). Fuzzy and Random Sets. *Fuzzy Sets and Systems*, 156(3): 349–356
- Özdemir, Ü., Güneroğlu, A. (2017). Quantitative Analysis of the World Sea Piracy by Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS Methodologies. *International Journal of Transport Economics*, in progress (pg: 93-98).
- Özkan, M. M., (2003). *Bulanık Doğrusal Programlama ve Bir Tekstil İşletmesinde Uygulama Denemesi*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ross, T. J. (2004). *Fuzzy Logic with Engineering Applications*. John Wiley & Sons Ltd, Chichester.
- Saaty R.W., (1987). The Analytic Hierarchy process-what it is and how it is used. *Mathematical Modelling*, Vol 9, Issue 3-5, 1987, pp 161-176.
- Saaty, T.L., (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. McGraw-Hill, New York, 37-85.
- Sakawa, M. (1993). *Fuzzy Sets and Interactive Multiobjective Optimization*. Plenum Press, New York.
- Sivanandam, S. N., Sumathi, S., Deepa, S. N. (2007). *Introduction to Fuzzy Logic Using MATLAB*. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg.
- Susuz, Z. (2005). *Analitik Hiyerarşi Prosesi'ne Dayalı Optimum Tedarikçi Seçim Modeli*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Turan, G. (2014). *Çok Kriterli Karar Verme, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. Dora Yayınları, Bursa-Türkiye, (ss. 15-19).
- Üzgün, T. (2006). *Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Wang, T.Y. ve Yang, Y.H., (2009). A Fuzzy Model for Supplier Selection in Quantity Discount Environments, *Expert Systems with Applications*, 36:12179-12187.
- Yaralıoğlu, K. (2015) *Bulanık Mantık*, http://www.deu.edu.tr/userweb/k.yaralioglu/dosyalar/bul_man.doc, Erişim Tarihi: 04.01.2015
- Zimmermann, H.J., (1990). *Fuzzy Set Theory and its Application*, Kluwer Academic Publishers, Boston, 35-85.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3598/3623

**İnsan Kaynakları Yetkinliklerinin Kurumların Örgüt İçi
Etkileşimleri Üzerine Etkisinde Stratejik Değişim Becerilerinin
Aracılık Rolü**

The Mediating Role of Strategic Change Skills in the Effect of Human
Resources Competencies on Organizational Interactions

Emel BAHAR

Doç.Dr., Tarsus Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu
Assoc.Prof., Tarsus University, Vocational School
ebahar@tarsus.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-6070-1835

Özlem KÖROĞLU

Doç.Dr., Toros Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi
Assoc.Prof., Toros University, Faculty of Health Sciences
ozlem.koroglu@toros.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-6710-3790

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 30.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 05.11.2020
Yayın Tarihi / Published : 02.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Bahar, E , Köroğlu, E . (2020). İnsan Kaynakları Yetkinliklerinin Kurumların Örgüt İçi Etkileşimleri Üzerine Etkisinde Stratejik Değişim Becerilerinin Aracılık Rolü . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3598-3623 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/787605>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

İnsan Kaynakları Yetkinliklerinin Kurumların Örgüt İçi Etkileşimleri Üzerine Etkisinde Stratejik Değişim Becerilerinin Aracılık Rolü¹

Öz

Değişken ve dinamik bir çevrede faaliyet gösteren örgütler, varlıklarını ve gelişmelerini devamlı kılabilmek için değişime ihtiyaç duymakta, hızla meydana gelen bu değişimler ise çok daha farklı yeni yöntem, bilgi, beceri ve stratejileri gerektirmektedir. Gelişmiş fiziksel kaynaklar ve teknolojik donanımın sürdürülebilir rekabet avantajını sağlamaya yetmediğinin anlaşılmasına başlamasıyla birlikte; bilgiyi işleyip değer ve fark yaratan insan kaynağının örgüt içindeki yeri ve önemi farklılaşmaya başlamıştır. Örgütsel değişim, örgüt içi pozitif etkileşime, çalışanların değişim ve dönüşümüne bağlıdır. Bunun için en iyi yöntem yetkinliklerle donatılmış insan kaynağı ile sürekli öğrenen ve gelişen bir örgüt yaratmaktır. Araştırmanın amacı insan kaynakları yetkinliklerinin örgüt içi etkileşimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ve bu etkide stratejik değişim becerilerinin aracılık rolünün bulunup bulunmadığını belirlemektir. Araştırmanın evrenini 2018 yılında kurulmuş bir devlet üniversitesi çalışanlarının tamamı oluşturmaktadır. Örgüt kültürünün insan kaynakları yetkinlik düzeyi, stratejik değişim becerileri, örgüt içi etkileşim boyutlarıyla açıklanmaya çalışıldığı bu araştırmada tarama modelinden faydalanılmıştır. Araştırma ile çalışanların temel, fonksiyonel ve yönetsel yetkinlik düzeylerinin stratejik değişim becerileri ve örgüt içi etkileşim üzerinde pozitif ve anlamlı etkilerinin olup olmadığı; yine her bir yetkinlik düzeyinin örgüt içi etkileşimde stratejik değişim becerilerinin aracılık rolünün olup olmadığını belirlemesine yönelik on hipotez test edilmiştir. Verilerin analizinde korelasyon, güvenilirlik ve regresyon analizleri kullanılmış, aracılık etkilerini tespit için ise Sobel testlerinden yararlanılmıştır. Bulgulara göre; stratejik değişim becerilerinin, insan kaynakları yetkinliklerinin örgüt içi etkileşime katkı sağlamada aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yetkinlik, İnsan Kaynakları, Stratejik Değişim, Etkileşim, Devlet Üniversitesi.

¹ Tarsus Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Komisyonunun 19.12.2019 Tarih ve 2019/10 Sayılı kararı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

The Mediating Role of Strategic Change Skills in the Effect of Human Resources Competencies on Organizational Interactions

Abstract

Organizations operate in changing and dynamic environments; thus, they need change in order to sustain their existence and development, and these rapidly occurring changes require quite different new methods, knowledge, skills, and strategies. With the realization that advanced physical resources and technological equipment are not sufficient to provide sustainable competitive advantage; the importance of human resources, which process information and create value and difference, within the organization has begun to change. Organizational change depends on positive interaction within the organization and the transformation of employees. The best method for this is to create an organization that constantly learns and develops with human resources equipped with competencies. The aim of this study was to determine whether human resources competencies have a significant effect on intra-organizational interaction, and whether strategic change skills have a mediating role in this effect. The universe of the research consists of all employees of a public university established in 2018. The scanning model was used for this research in which the organizational culture was tried to be explained in terms of human resources competence level, strategic change skills, and organizational interaction dimensions. With the research, whether the core, functional, and managerial competence levels of the employees have positive and significant effects on strategic change skills and intra-organizational interaction was tested, and ten hypotheses were tested to determine whether strategic change skills of each competency level had a mediating role in intra-organizational interaction. Correlation, reliability, and regression analyses were performed, and then the Sobel test was performed to test the mediation effects. The analyses showed that strategic change skills and human resources competencies have an intermediary role in interactions within an organization.

Keywords: Competence, Human Resources, Strategic Change, Interaction, State University.

Giriş

Örgütlere rekabet avantajı sağlaması yönüyle stratejik yönetim yazınında yer alan “yetkinlik” kavramı, insan kaynakları yönetiminde önceki yüzyılın ikinci yarısından sonra kullanılmaya başlanmış, ancak -McClelland, Spencer ve Spencer, Boyatzis başta olmak üzere pek çok araştırmacının katkılarıyla yaygınlık kazanması 1990 yılı sonrasına rastlamaktadır.

Günümüzde -üstün performansın göstergesi olarak- işgörenlerin davranışsal özelliklerinin dikkate alındığı yetkinliğe dayalı insan kaynakları uygulamaları kabul görmektedir. Yetkinliği kısaca, bireyin iş ortamındaki rolü, performansı ve sorumlulukları üzerinde doğrudan etkisi olan, kabul görmüş standartlarla ölçümlenebilen ve eğitim ile geliştirilebilen tutum, davranış, bilgi ve becerileri şeklinde tanımlayabiliriz (Reşitoğlu, 2011:1). İnsan kaynakları yönetiminin işgören elde etme, elde tutma ve eğitim geliştirme gibi klasik anlayışı yerini, örgütün vizyon ve misyonunu gerçekleştirebilmek, sürdürülebilir farklılık-üstünlük kazandırabilecek yetkinliklere sahip bireyleri örgüte kazandırma ve/veya mevcut işgörenlerin sahip oldukları yetkinlikleri geliştirip örgüt lehine kullanabilmelerine imkan sağlayan stratejik anlayışa bırakmıştır.

Öte yandan örgütün makro ve mikro çevresindeki ekonomik ve teknolojik, siyasal ve sosyo-kültürel, alanlarda meydana gelen değişim ve etkileşimlerden kaçınılmaz olarak örgütler de etkilenmekte, değişmekte ve giderek daha karmaşık bir hal almaktadırlar. Diğer bir ifade ile küreselleşmenin her alanda hissedilmesi örgütsel yapıları da alabildiğine etkilemekte; pazar mekanizması içerisindeki örgütleri daha esnek, daha dinamik, daha hızlı olmaya zorlamaktadır (Bennour ve Crestani, 2000: 151), bilinçli ya da bilinçsiz bir dizi değişim yapmaya maruz kalmaları nedeniyle de örgütlerin değişim çaba ve faaliyetleri süreklilik kazanmaktadır. Örgütlerde işgörenler de bu dönüşüme adapte olabilmek için daimi olarak yenilenmektedirler. Meydana gelen bu değişim ve dönüşüm de ancak etkili bir iletişimle sağlanabilmektedir. Çünkü örgütsel iletişim, örgütün birey ve birimleri arasında, hem de makro ve mikro bazda dış çevresiyle ilişkilerinin düzenlenmesinde ve etkileşim sağlamada önemli bir süreçtir (Tanrıverdi, 2010:102; Demirtaş, 2010:412).

Araştırmanın amacı insan kaynakları yetkinliklerinin örgüt içi etkileşimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ve bu etkide stratejik değişim becerilerinin aracılık rolünün bulunup bulunmadığını belirlemektir. Bu amaçla çeşitli hipotezler ileri sürülerek test edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde; insan kaynakları yetkinlikleri, örgütsel değişim ve örgüt içi

etkileşim kavramları literatür örnekleri ile açıklanmakta; ikinci bölümde araştırma örnekleminde toplanan bilgiler çerçevesinde kurgulanan modele yönelik analizler gerçekleştirilmektedir. Öncelikle değişkenler arasındaki ilişkiyi anlamak için korelasyon analizleri yapılmış, daha sonra hiyerarşik regresyon analizi yapılarak hipotezler test edilmiş ve en son olarak da aracılık düzeylerini belirleyebilmek için (Sobel) testler yapılmıştır.

Kavramsal Çerçeve İnsan Kaynakları Yetkinlikleri

Örgütlere farklılaşmış üstünlük kazandırma anahtarı olarak görülen yetkinlik kavramı, 20.Yüzyılın son çeyreğinde strateji ve insan kaynakları yönetiminin çalışma alanına girmiştir.

Yetkinlik (competence) kavramı organizasyonun 'ayrıt edici özelliği' anlamıyla yönetim alanyazınında ilk önce 1950'li yıllarda Selznick tarafından kullanılmıştır (Bayraktar, 2002:1). Daha sonra -1959 yılında- Robert White, kavramı yönetim alanında üstün performans, yüksek motivasyon ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanmıştır (LeDeist ve Winterton, 2005:31). Boyatzis, McClelland ve Spencer'lar tarafından yapılan çalışmalar da alanyazında -özellikle insan kaynakları alanında- kavramın yerleşmesine yol açmıştır.

McClelland'ın (1998:331) yetkinlik açıklaması, bireyin zeka'ya da kişilik özelliklerinin aksine, eğitim ve geliştirme ile geliştirilebilen yüksek ve düşük iş performansına sahip işgörenleri ayırt etmeyi/anlamayı sağlayan bireysel özellikler şeklindedir. Boyatzis (1982:13) ise yetkinlik kavramını kişiye özgü bilgi, beceri, güdü, nitelik, benlik algısı veya toplumsal rolüne ilişkin temel özellikler olarak açıklamıştır. Spencer ve Spencer'a (1993:4) göre yetkinlik, kişinin herhangi bir durum veya görevde gösterdiği etkili ve/veya üstün başarı ile neden sonuç ilişkisi kurulabilen temel özellikleridir. Prahalad ve Hamel (1990:80) ise yetkinliklere rekabet ve strateji açısından yaklaşmışlar; örgüte değer kazandıran, başka örgütlerce kopyalanamayan, eşsiz-nadir yetenekler olarak ifade ettikleri 'temel yetkinlik' (core competence) kavramını yönetim literatürüne kazandırmışlardır.

Yukarıda belirtilen öncü isimlerin ardından, farklı alanlarda ve farklı amaçlarla kavramın ele alınmasından dolayı literatürde değişik tanımlamalarına rastlanmakta, sınırlarının belirsizliği de onun karmaşık bir

kavram olarak algılanmasına neden olmaktadır (Burgoyne, 1993:13; LeDeist ve Winterton, 2005:27).

Lucia ve Lespinger'e (1999:15) göre yetkinlik; organizasyonda bir görevi etkin olarak yerine getirebilmek için gerekli olan bilgi, beceri, yetenek, bireysel tutum, davranış ve özelliklerdir ve örgütü stratejik amaçlarına ulaştırmada etkin olan bir araçtır. Diğer taraftan, bir örgütte üstün, ortalama veya düşük performansları birbirinden ayırt etmeye yönelik faktörler; bir görevi başarı ile yerine getirmek için lazım olan davranışlar; gerçekleşmesi istenen davranış için gerekli olan bilgi, beceri ve bireye özgü karakteristikler; bir bireyin farklı koşullarda daha iyi sonuçlar almasını sağlayan kişisel özellikler; çalışma ile ilgili bilgi, yetenek ve beceriler; görevin gerektirdiği performansı gösterebilmek, istenen sonuçlara ulaşabilmek ve beklentileri karşılayabilmek için ihtiyaç duyulan beceriler (Cardy ve Selvarajan, 2006: 235; Hoffman, 2000: 275; Woodruffe, 1992:17; Blancero, Boroski ve Dyer, 1996:387; Keçecioglu ve Kelgökmen, 2004:216; Nordhaug ve Gronhaug, 1994:91; Hellriegel, Slocum ve Woodman, 1998:21; Armstrong ve Baron, 1995:96) şeklinde kısa tanım örnekleri verilebilir.

İnsan kaynakları alanında yetkinliklerin kullanımı oluşturulan yetkinlik modelleri vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Yetkinlik modelleri oluşturulurken, değerlendirmeye alınan herhangi bir görevi başarılı şekilde yapabilmek için ihtiyaç duyulan yetkinliklere ilişkin özellikler seti belirlenmekte ve ilgili görevle alakalı her düzeyde çalışanlara görevden beklentiler tanımlanmaktadır (Foot ve Hook, 1996:38). Yetkinlik modelleri, işgörenlerin hem mevcut-sorumlu oldukları görevle ilgili performanslarını arttırması, hem de yapabilecekleri başka işler için geliştirmesini hedefler. Diğer taraftan ilgili görev için gerekli olan yetkinliklerle işgörenlerin sahip oldukları yetkinlikleri kıyaslayıp oluşabilecek açığı eğitim ve gelişim programlarıyla telafi edebilirler (kargem.com.tr). Bir görevde başarılı olmayı hedefleyen yetkinlik modelleri kişiler, ekipler veya tüm organizasyon için tasarlanabilmektedir (Spencer ve Spencer,1993:347).

Literatürde, -tanımlamalarda olduğu gibi- niteliklerine ve modellerdeki kullanımlarına göre sınıflandırmada da farklılıklar görülmektedir. Yetkinlik kavramı yönetim literatürüne "temel yetkinlik" ve "örgütsel yetkinlik" şeklinde ve kaynak tabanlı bakış açısıyla ele alınarak, Prahalad ve Hamel (1990:87) tarafından girmiştir. Turner ve Crawford (1994) kavramı bireysel ve örgütsel şekilde sınıflandırarak ele almışlardır. Kişisel yetkinlikler bilgi, beceri, kişilik, tecrübe, davranış vb. unsurları içermektedir; örgütsel

anlamda yetkinlik ise kurumun yapı ve süreçleriyle alakalıdır (Cardy ve Selvarajan, 2006: 238).

Performansı farklılaştırıcı kavram olan yetkinlikleri çeşitli yazarlar üç gruba ayırmışlardır; empati, iletişim, ekip çalışması vb içeren “sosyal zeka” yetkinlikleri; sistemsel düşünme, kavrama, tanıma gibi “bilimsel” yetkinlikler, duygusal farkındalık, oto kontrol “kendi kendini yönetme” yetkinlikleri, empati ve takım çalışması gibi ilişki kuran ve sosyal farkındalığı içeren “sosyal zeka” yetkinlikleri olarak gruplanmaktadır (Bray vd, 1974:49; Kotter, 1982:71; Luthans vd, 1988: 123; Howard ve Bray, 1988: 35; Campbell vd., 1970: 85; Goleman, 1998: 91). New (1996:48) ise; göreve yönelik, örgüte yönelik ve yönetim kültürüne özgü yetkinlikler şeklinde üç gruba ayırarak değerlendirmiştir.

Stratejik yönetim disiplini yetkinlikleri örgüt açısından ele almakta ve kaynakların ve kabiliyetlerin bütünleşmesiyle açıklamaktadırlar. İnsan kaynakları yönetimi disiplini ise işin gerektirdiği bireysel özellikler olarak açıklamaktadırlar. Örgüt bazında da olsa yetkinlikler insan kaynağı ile ilişkilidir ve gerekli yetkinliklerin belirlenmesi yetkinliğe dayalı yönetimin önemli bir unsurudur (Cardy ve Selvarajan, 2006:238). Çünkü temel yetkinlikler örgütsel kabiliyetleri yansıtmakta ve örgütün iş gücü ile doğrudan bağlantılı bulunmaktadır (Clardy, 2008: 183-197). İnsan kaynakları yönetimi alanında da bireysel yetkinliklerin farklı şekillerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Teknik yetkinlikler, temel yetkinlikler ve genel yetkinlikler (IDAS, 2006:2), bir başka gruplandırma ise, kişisel yetkinlikler, fonksiyonel yetkinlikler ve temel yetkinlikler şeklindedir (Gangani vd., 2006: 127). Carrol ve McCrackin (1998: 47) yetkinlikleri dört gruba ayırarak takım yetkinlikleri, liderlik yetkinlikleri, fonksiyonel yetkinlikler ve temel yetkinlikler olarak ifade etmişlerdir. Bu çalışmada, üniversitenin strateji ve değerleriyle uyumlu olduğu düşüncesiyle, - üniversite personeli için- insan kaynakları yetkinlikleri modeli; kendini yönetmek (temel yetkinlik), işini yönetmek (fonksiyonel yetkinlik) ve ekibini yönetmek (yönetimsel yetkinlik) olmak üzere üç temel alan içinde incelenmeye çalışılmıştır.

Temel Yetkinlik (Kendini yönetmek): Örgütün vizyon ve misyonu dikkate alınarak her bir işgörenden beklenen davranışsal özellikleridir. Markides and Williamson (1994:157), temel yetkinlikleri yeni değerleri meydana getirmeye yönelik bilgi, tecrübe ve sistem şeklinde açıklamışlardır.

Fonksiyonel Yetkinlik (İşini yönetmek): İşgörenlerden beklenen, işin gereklerini yerine getirme, yüksek performansa ulaşma, iş süreçlerini etkin ve verimli tamamlama konusunda gerekli olan ayırt edici özelliklerdir. Bu yetkinlikler eğitim ve geliştirme ile sağlandığından sonradan edinilmiş yetkinlikler olarak da tanımlanmaktadır. **Yönetmel Yetkinlik (Ekibini yönetmek):** Yönetmel yapıyla ilgili görev ve süreçleri idare edebilmek için ihtiyaç duyulan yetkinliklerdir (Raja ve Swapna, 2010: 74).

Örgütsel Değişim ve Örgütsel Etkileşim

20.Yüzyılın son çeyreğinde artan rekabet koşullarının etkisiyle daha hızlı yaşamaya başlayan değişim olgusu; örgütlerde meydana gelebilecek değişimleri önceden tahmin edebilmek ve yönetebilmek adına yönetim bilimcilerin ilgi odağı haline gelmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise, bilginin ve etik kavramının daha önem kazanması, eşzamanlı ve çok yönlü iletişimin yaygınlaşması, zaman ve mekân farklarının ortadan kalkması sonucu yaşanan değişimler nitelik değiştirmiş, daha kökten ve hızlı çözümler üretmeyi zorunlu hale getirmiştir (Salisbury, 1996:149; Düren, 2002:223).

Değişim kavramı, bir bütünün unsurlarında, unsurların birbirleriyle etkileşimlerinde önceki ve sonraki durumlarda nicelik ve nitelik açıdan fark edilebilir bir başkalaşımın oluşması; bir diğer anlatımla, bir durumdaki herhangi bir süreç ve/veya sistemin, başka bir duruma dönüşmesi (Saylı ve Tüfekçi, 2008:194; Kozak ve Güçlü, 2003:1) şeklinde tanımlanabilmektedir. Örgütler, değişime ayak uydurabilmek, entropiye yenik düşmemek, bilgi asimetrisini gidermek adına yapı, süreç, strateji, karar ve uygulamalarında dinamizm ve hazır bulunma hali içerisinde olmak; hatta çoğu zaman proaktif davranmak durumundadırlar.

Değişim ihtiyacı; yasal ve politik gelişmeler, ekonomik şartlar, rekabet politikaları, demografik, teknolojik ve sosyal gelişmeler, çalışan talepleri, yönetmel kararlar (Hitt vd., 2009: 452) gereği olabilir. Diğer bir ifadeyle değişimin nedeni bazen kurumun kendi iç bünyesinden kaynaklı olabileceği gibi, kimi zaman da (çoğunlukla) örgütün dış çevresinde oluşan değişimlere adapte olmak maksadıyla da olabilmektedir. Yani kısaca örgütsel değişim için, örgütün sürekli değişen çevresine gösterdiği bir reaksiyondur (Uslu, 2006: 6; Hyde, 2012:437) denilebilir.

Sosyal bir sistemin parçası olan örgütlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için değişebilme özelliğine –temel yetkinliğine- sahip olmaları gereklidir.

Örgütsel çevrede meydana gelen değişimler girdiler kanalıyla örgütü etkilemekte, değişime cevap vermeye ve denge kurmaya zorlamaktadır. Böylece çevreleriyle sürekli etkileşim halinde olmak, örgütler için sahip olunması gereken temel yetkinlik olarak kabul edilmektedir (Hernaus, 2008:4; Ünal M., 2012:298; Ünal Ö.F., 2012:84; Pryor, vd., 2008:1) Öte yandan değişimin neden olduğu etkileşim nedeniyle örgütler yapı, süreç, teknoloji, iş yapma yöntem ve alışkanlıklarında değişim ve güncellemeler yapmak durumunda kalabilmektedirler (Tunçer, 2011:58).

Örgütlerin iç ve dış çevreyle etkileşimleri iletişimle gerçekleşmektedir. Dış çevresiyle sürekli etkileşim halinde ve açık bir sistem olan organizasyonel yapıda iletişimle örgüt içi ve örgüt dışı eşgüdüm ve uyum sağlanmaktadır (Akıncı, 1998:112; Arslan ve Arslan, 2007:143). İletişimin bir alt sistem olarak örgütsel sistem içindeki işlevi; örgütsel sistemin içerde kendi ögeleri (alt sistemleri) ile örgütün dış çevresinde de diğer sistemler ile etkileşiminin temel unsuru olmasıdır. “Etkin bir iletişim sistemi kurulmadan organizasyonların yönetilmesi mümkün değildir” (Demirkaya, 2017: 41). Örgütlerin iç ve dış çevreyle etkileşimleri iletişim sayesinde gerçekleşmekte, bu nedenle yapıyı oluşturmada sağlıklı işleyen bir iletişim sistemi her örgüt için hayati önem taşımaktadır.

Yapının işlevselliğini belirleyen önemli ölçü de “insan” unsurudur ve bu nedenle değişimde önem verilecek en temel varlık her zaman insan olmalıdır (Bensghir ve Leblebici, 2001:21; Ünal.M., 2012:85). Örgütsel değişim insan aracılığıyla gerçekleşir; çünkü örgütlerin hızla değişen çevre şartlarına adapte olabilmelerinde en dinamik varlık insan unsurudur (Erdemir, 2004:2). Bu bağlamda açık sistem olarak ifade edilen örgütlerin değişimi yakalaması –hatta stratejik değişim becerisi kazanarak proaktif hareket kabiliyeti geliştirebilmesi- yetkinliklerle donatılmış insan kaynağı mevcudiyeti ve bu kaynağın uyumlu, paylaşımlı ve etkileşimli çalışabilmesiyle mümkün olabilmektedir. Sonuç olarak insan kaynakları yetkinlikleri, örgüt içi etkileşimleri ve stratejik değişim becerisi kavramlarının birbirini etkilediğini ve birbirinden etkilendiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Stratejik amacı gerçekleştirebilecek yetkinliklerle donatılmış insan kaynağının mevcudiyeti; hem örgüt içi etkileşimi pozitif kılacak, hem de değişimi yakalayabilecek hatta öngörebilecektir. Örgütte değişim-etkileşim olgularının mekanik işleyişi sağlandığı takdirde; çalışan performansından, stratejik amaçlara, sürdürülebilirlikten örgüt iklimine

kadar her karar ve eylem dinamizm kazanacaktır. Kısaca örgütsel kaynak ve kabiliyetlerin amaca yönelik rasyonel kullanımı söz konusu olabilecektir.

Literatür İncelemesi

Örgüt içi iletişim, İK yetkinliği ve değişim becerileri konusunda yapılan kavramsal çalışmaların yanında, bu kavramların birbirleriyle olan etkileşimlerini ortaya koymaya yönelik ampirik çalışmalar da oldukça fazladır. Aşağıda değinilen araştırmalardan da anlaşılacağı üzere, İK yetkinliği ile ilgili çalışmalar çoğunlukla çalışan performansına etkilerini ölçümlemeye yönelik araştırmalardan oluşmakta; değişim konusundaki çalışmalar değişim yönetimi olgusu etrafında toplanmakta, örgüt içi etkileşim çalışmaları da çoğunlukla lider-üye etkileşimi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

Hawi, Alkhodary ve Hashem (2015), insan kaynakları yetkinliğinin organizasyonların performansları üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla havayolu şirketlerinde yönetici düzeyiyle anket yoluyla elde ettikleri verileri araştırarak, yönetsel yetkinliklerin işletme performanslarıyla pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Chen ve Chang (2011) yapmış oldukları araştırma sonucu, örgütün sahip olduğu temel yetkinliklerin, işgörenlerin yetkinliklerini geliştirmeye temel teşkil edebileceğini göstermiştir. Osei ve Ackah (2015), ilaç sanayiinde faaliyet gösteren firmalardaki işgörenlerden aldıkları verilerle çalışan yetkinliğinin organizasyonel performansa etkisini ölçmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda örgütlerin üstün performansa ulaşabilmek için çalışanlarının yetkinliklerinin geliştirilmesi gerektiğini tavsiye etmişlerdir. Öksüzoğlu vd. (2018) yapmış oldukları 255 anket ile insan kaynakları (İK) yetkinliklerinin çalışan performansına etkisi test edilmiş, özel ve kamu sektörü çalışanlarının insan kaynakları yetkinlikleri alguları karşılaştırılmıştır. İK yetkinlikleri çalışan performansını pozitif yönde etkilediği; insan kaynakları yetkinliklerinin özel sektör ve kamu sektörü çalışanları tarafından algılanmasında anlamlı bir farklılık bulunduğu; özel sektör çalışanlarının insan kaynakları yetkinlikleri algılarının kamu sektörü çalışanlarına göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bordia vd. (2004), değişim konusunda yaptıkları çalışmada işgörenlerin sürece dahil edildiğinde değişimi kabul etmelerinin kolaylaştığı ve olumlu etkiler yaratıldığı sonucuna ulaşılmıştır (Vohra, 2015:878). Foks (2015), yaptığı 161 çevrim içi anketle, değişimle ilgili olarak çalışanların bireysel iletişim ve etkileşimlerinin, örgütsel değişime ve bağlılığa olan katkılarını

araştırmıştır. Sonuçlar, çalışanların değişim konusundaki bağlılıklarının en iyi yordayıcısı olarak, iletişim değişkenlerinin (katılım ve bilgi) olduğuna işaret etmektedir (Foks, 2015:2). Iverson (1996) ise büyük bir hastane çalışanlarıyla yaptığı çalışmada örgütsel değişimin kabulü ile ilgili bir modeli denemiştir. Örgütsel değişimin motivasyonu, örgütsel iklimi ve iş doyumunu olumlu etkilediği, güvenlik ve bağlılık duygusunu artırdığı, personel çatışmalarını ise azaldığını ortaya koymuşlardır (Iverson, 1996:122).

Örgüt içi etkileşim konusunda yapılan çalışmalar çoğunlukla lider-üye arasındaki etkileşimi konu almaktadır. Lider ve üyeler arasındaki etkileşimin işgören performansını pozitif şekilde etkilediğini ortaya koyan çalışmalara (Scandura vd., 1986; Avolio ve Bass, 1995; Wayne vd., 1997; Illies vd., 2007; Akkoç, 2012) oldukça sık rastlanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma Modeli ve Hipotezler

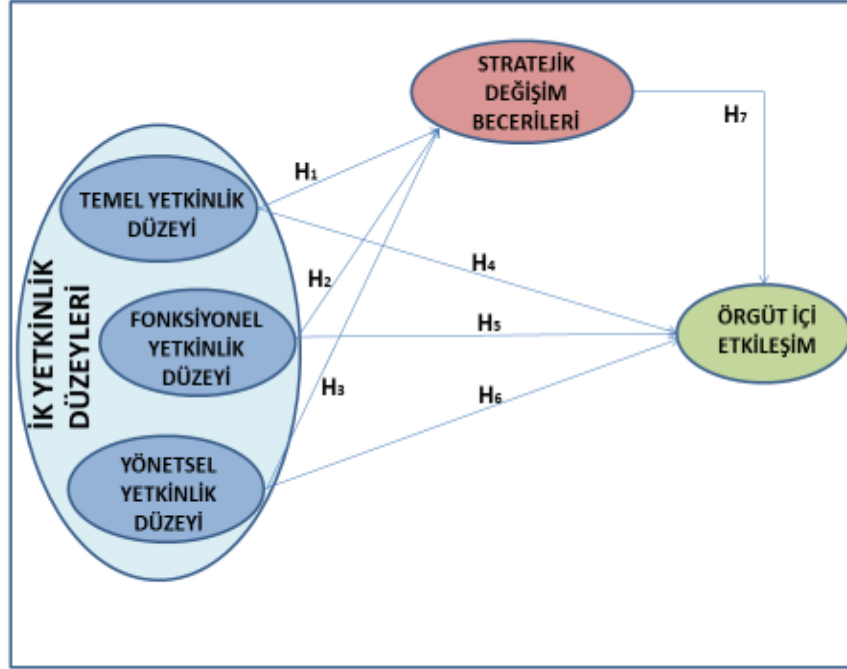
İnsan Kaynakları Yetkinlik Düzeyinin üç alt boyutu olan, Temel Yetkinlik Düzeyi (TYD), Fonksiyonel Yetkinlik Düzeyi (FYD) ve Yönetsel Yetkinlik Düzeyinin (YYD) kurumların örgüt içi etkileşimleri üzerindeki etkisinde stratejik değişim becerilerinin aracılık rolünün olup olmadığını tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın anket formu Örgüt Kültürü Teorik ve Ampirik Yaklaşım kitabından (Bakan, Büyükbeşe, Bedestenci, 2004:122) ve Çukurova Üniversitesi stratejik planında yer alan insan kaynakları yetkinlik analizi anketinden (Ç.Ü.Stratejik Plan, 2019:27-31) uyarlanarak hazırlanmış, araştırmanın yapıldığı devlet üniversitesine uygulanıp sonuçları değerlendirilmiştir.

Araştırmaya katılanlardan sağlanan bilgilerle tasarlanan modele yönelik analizlerin yapılması çalışmanın ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Burada ilk önce araştırmadaki değişkenler arasındaki korelasyonlar belirlenmeye çalışılmıştır. Gerçekleştirilen hiyerarşik regresyon analizi ile ortaya atılmış olan hipotezler test edilmiştir. Daha sonra ise aracılık etkilerini analiz etmek için Sobel testleri yapılmıştır.

Yapılan tüm analizler sonucunda ortaya konan bulguları yapılmış önceki çalışmalarla kıyaslayarak örgüt yöneticilerine ve araştırmacılara tavsiyelerde bulunulmuştur. Kuramdan ve görgül araştırmalardan yararlanılarak ortaya

atılan hipotezler aşağıda sunulmuştur. Bu amaçla oluşturulan araştırma modeli Şekil 1' de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma ile test edilmesi planlanan on hipotez aşağıda sıralanmıştır:

H1: Çalışanların temel yetkinlik düzeyleri stratejik değişim becerilerini anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.

H2: Çalışanların fonksiyonel yetkinlik düzeyleri stratejik değişim becerilerini anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.

H3: Çalışanların yönetsel yetkinlik düzeyleri stratejik değişim becerilerini anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.

H4: Çalışanların temel yetkinlik düzeyleri örgüt içi etkileşimi anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.

H5: Çalışanların fonksiyonel yetkinlik düzeyleri örgüt içi etkileşimi anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.

H6: Çalışanların yönetsel yetkinlik düzeyleri örgüt içi etkileşimi anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.

H7: Stratejik değişim becerileri örgüt içi etkileşimi anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.

H8: Çalışanların temel yetkinlik düzeylerinin örgüt içi etkileşime etkisinde stratejik değişim becerilerinin aracılık rolü vardır.

H9: Çalışanların fonksiyonel yetkinlik düzeylerinin örgüt içi etkileşime etkisinde stratejik değişim becerilerinin aracılık rolü vardır.

H10: Çalışanların yönetsel yetkinlik düzeylerinin örgüt içi etkileşime etkisinde stratejik değişim becerilerinin aracılık rolü vardır.

Araştırmanın Örneklemi

Araştırma evrenini eğitim-öğretim alanında faaliyet gösteren ve 2018 yılında kurulmuş bir devlet üniversitesi çalışanlarının (akademik ve idari) tamamı oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların %41,8 i Teknoloji Fakültesi (n=38), %22' si (n=20) Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, %36,3 'ü ise (n=33) Meslek Yüksekokulu birimlerinde görev yapmaktadır. Çalışanların %41,8' i (n=38) akademik, %47,3' ü (n=43) idari, %11'i de (n=10) işçi kadrolarında bulunmaktadır. Örneklemin, %6,6'sı (n=6) bir seneden az, %35,2 si (n=32) 1-5 yıl, %22'si (n=20) 6-10 yıl ve %36,32 ü (n=33) de 10 yıl ve üstünde iş deneyimine sahiptir.

Araştırmanın Boyutları

İnsan Kaynakları Yetkinlik Düzeyinin (İKYD) üç alt boyutu olan, Temel Yetkinlik Düzeyi (TYD), Fonksiyonel Yetkinlik Düzeyi (FYD) ve Yönetsel Yetkinlik Düzeyinin (YYD), organizasyonların örgüt içi etkileşimi üzerine etkisini ve bu etkide stratejik değişim becerilerinin aracılık rolünü belirlemeye yönelik olan bu araştırmada kullanılan boyutlara ilişkin bilgiler aşağıda verilmektedir.

İnsan Kaynakları Yetkinlik Düzeyi (İKYD): Kurum çalışanlarının yetkinlik düzeylerini belirlemek üzere, çalışmanın anket formu Çukurova Üniversitesince hazırlanan stratejik planda yer alan insan kaynakları yetkinlik analizi anketinden uyarlanarak oluşturulmuş, çalışma konusu

üniversiteye uygulanıp sonuçları değerlendirilmiştir. Ankette “*Öğrenmeye açıklık düzeyim yüksektir.*”, “*İşimi yaparken çok yönlü becerilerimi kullanırım.*” şeklinde insan kaynakları yetkinlik düzeylerini belirlemeye yönelik 21 ifade yer almaktadır. Ankette cevaplar 5’li likert ölçeği ile alınmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda toplam Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı %96 olarak, insan kaynakları yetkinlik düzeyinin üç alt boyutu olan, Temel Yetkinlik Düzeyi (TYD) ölçeğinin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı %98 olarak, Fonksiyonel Yetkinlik Düzeyi (FYD) boyutunun Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı %94 olarak ve Yönetmel Yetkinlik Düzeyi (YYD) boyutunun Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı %94 olarak bulunmuştur.

Stratejik Değişim Becerileri Boyutu (SDB): Örgüt içi algılanan stratejik değişim becerileri düzeyini belirlemek üzere 9 ifadeden oluşan önermeler kullanılmıştır. Ankette sorular “*Kurumumuzdaki kısa dönemli düşünceler, genellikle uzun dönem vizyonu ile uzlaşır.*”, “*Kurumun farklı bölümlerinden insanlar ortak bir bakış açısını paylaşır.*” ve “*Kurumumuzdaki çalışanlar, kendi çalışma tarzlarını etkileyecek değişiklikleri her zaman benimser, onlara ayak uydururlar.*” şeklindedir. Ankette cevaplar 5’li likert ölçeği ile alınmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda stratejik değişim becerileri Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı %91 olarak bulunmuştur.

Örgüt İçi Etkileşim Boyutu (ÖİE): Organizasyonların örgüt içi etkileşimini belirlemek üzere 14 ifadeden oluşan önermeler kullanılmıştır. Ankette sorular “*Kurumumuzda işlerin yürütülmesi için ve kurumsal amaçlara ulaşmada geribildirim mekanizması yapıcı bir biçimde işler.*”, “*Bu Kurumu diğer kurumlarla karşılaştırdığımızda bu kurumu çalışacak ideal bir yer olarak bulurum ve başkalarına da tavsiye ederim.*” ve “*Kurumumuzda işlerin yapılması için hiyerarşiden çok takım çalışması kullanılır.*” şeklindedir. Ankette cevaplar 5’li likert ölçeği ile alınmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda örgüt içi etkileşim boyutunun Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı %93 olarak bulunmuştur.

Bulgular

Araştırma sonucunda elde edilen verilere SPSS ve AMOS programında analizler yapılmıştır. Bu kapsamda, ilk aşamada katılımcıların algıladıkları yetkinlik düzeyleri, bu değişkenin alt boyutları olan temel yetkinlik düzeyi, fonksiyonel yetkinlik düzeyi ve yönetmel yetkinlik düzeyi ile bu değişkenlerin, üzerinde etkisinin olduğu düşünülen örgüt içi etkileşim ve

stratejik değişim becerileri değişkenlerine ilişkin elde edilen verilerin ortalamaları, standart sapmaları ve aralarındaki korelasyonlarına bakılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen ortalamalar, standart sapmalar ve korelasyon değerleri Tablo 1’ de verilmektedir. Ardından, analizin ikinci aşamasında bu değişkenler arasındaki etkileşimi görmek için regresyon analizleri yapılmıştır.

Tablo 1. Verilere İlişkin Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

	Ort.	S.S.	1	2	3	4	5
1. TYD	4.16	.96	(.98)				
2. FYD	4.16	.92	.93**	(.94)			
3. YYD	4.16	.92	.85**	.88**	(.94)		
4. SDB	3,74	1,05	.65**	.66**	.62**	(.91)	
5. ÖİE	3,90	1,01	.77**	.75**	.69**	.91**	(.93)

*p< .05 ** p< .01

Tablo 1’de de görüldüğü gibi araştırma konusunu teşkil eden bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler anlamlıdır. Bu nedenle değişkenler arasında önemli etkiler öngörülebilmektedir. Analiz ile oluşturulan model kapsamında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığının tespiti gayesiyle doğrudanlık (collinearity) incelemesi de yapılmıştır. Ortaya çıkan tolerans ve VIF değerleri, bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı olmadığını doğrular niteliktedir (Tolerans > .2, VIF< 10).

Aracılık testi kapsamında ilk aşamada bağımsız değişken temel yetkinlik düzeyi (TYD) ile örgüt içi etkileşim (ÖİE) arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Bu aşamanın ilk adımında TYD’nin ÖİE’yi ($\beta = .77$, $p < .01$) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür. İkinci adımda TYD’nin aracılığı araştırılan SDB’ye olan etkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda TYD’nin SDB’yi anlamlı olarak etkilediği ($\beta = .65$, $p < .01$) tespit edilmiştir. Bu adımda aracılığı araştırılan SDB’nin ÖİE’ye olan etkilerine de bakılarak rapor edilmiştir. SDB’nin ÖİE’yi ($\beta = .91$, $p < .01$) anlamlı olarak etkilediği bulgulanmıştır. Bu aşamanın son adımında ise TYD ve aracılığı araştırılan SDB birlikte analize sokulmuş ve ÖİE üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bu analiz sonucunda TYD’nin SDB ile

birlikte analize sokulmasıyla ÖİE üzerindeki etkisi devam etmiş ve azalmış ($\beta = .31, p < .01$), SDB'nin de ÖİE üzerindeki etkisi devam etmiştir ($\beta = .71, p < .01$). Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkisini teyit etmek amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel(z) anlamlı bulunmuştur ($z = 4.8, p < .01$). Bu bulgu TYD'nin ÖİE'ye etkisinde SDB'nin kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Bu bölüm analizleri sonucunda H1, H4, H7 ve aracılık hipotezi olan H8'in desteklendiği görülmektedir.

Tablo 2. Aracılık Testi Sonuçları (TYD-SDB-ÖİE)

		β	
		SDB	ÖİE
TYD	Test 1		
	Yaş		-.08
	Çal.Süresi		.06
	TYD		.77***
	<i>Adjusted R²</i>		.59
	ΔR^2		.59
			(<i>F=127**</i>)
	Test 2		SDB→ÖİE
	Yaş	-.07	.01
	Çal.Süresi	.05	-.12
	TYD	.65**	.91***
	<i>Adjusted R²</i>	.42	.82
	ΔR^2	.41	.82
		(<i>F=63**</i>)	(<i>F=413**</i>)
	Test 3		
	Yaş		.08
	Çal.Süresi		.06
	TYD		.31***
SDB		.71***	
<i>Adjusted R²</i>		.10	
ΔR^2		.10	
		(<i>F=322**</i>)	
<i>Sobel</i>	4.8		

** $p < .01$; *** $p < .001$

Aracılık testinin ikinci aşamasında ikinci bağımsız değişken fonksiyonel yetkinlik düzeyi (FYD) ile örgüt içi etkileşim (ÖİE) arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Bu aşamanın ilk adımında **FYD'nin ÖİE'yi** ($\beta = .75, p < .01$) **anlamlı olarak etkilediği** görülmüştür. İkinci adımda FYD'nin aracılığı araştırılan SDB'ye olan etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda **FYD'nin SDB'yi anlamlı olarak etkilediği** ($\beta = .66, p < .01$) tespit edilmiştir. Bu aşamanın son adımında ise FYD ve aracılığı araştırılan SDB birlikte analize tabi tutulmuş ve ÖİE üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu analiz sonucunda **FYD'nin SDB ile birlikte analize sokulmasıyla ÖİE üzerindeki etkisi devam etmiş ve azalmış** ($\beta = .27, p < .01$), **SDB'nin de ÖİE üzerindeki etkisi**

devam etmiştir ($\beta = .72, p < .01$). Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkisini teyid etmek maksadıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel (z) anlamlı bulunmuştur ($z = 6.1, p < .01$). Bu bulgu da **FYD'nin ÖİE'ye etkisinde SDB'nin kısmi aracılık rolü** üstlendiğini göstermektedir. Bu bölüm analizleri sonucunda **H2, H5 ve aracılık hipotezi olan H9'un desteklendiği** görülmektedir.

Tablo 3. Aracılık Testi Sonuçları (FYD-SDB-ÖİE)

		β	
		SDB	ÖİE
FYD	Test 1		
	Yaş		.09
	Çal.Süresi		.06
	FYD		.75***
	<i>Adjusted R²</i>		.56
	ΔR^2		.56
			(F=114**)
	Test 2		
	Yaş	.14	
	Çal.Süresi	.11	
	FYD	.66**	
	<i>Adjusted R²</i>	.43	
	ΔR^2	.43	
		(F=68**)	
	Test 3		
	Yaş		.03
	Çal.Süresi		.01
	FYD		.27**
SDB		.72**	
<i>Adjusted R²</i>		.07	
ΔR^2		.07	
		(F=280**)	
<i>Sobel</i>	6.1**		

** p < .01; *** p < .001

Son aşamada ise, bağımsız değişken yönetsel yetkinlik düzeyi (YYD) ile örgüt içi etkileşim (ÖİE) arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Bu aşamanın ilk adımında YYD'nin ÖİE'yi ($\beta = .69, p < .01$) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür. İkinci adımda YYD'nin aracılığı araştırılan SDB'ye olan etkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda YYD'nin SDB'yi anlamlı olarak etkilediği ($\beta = .62, p < .01$) tespit edilmiştir. Bu aşamanın son adımında ise YYD ve aracılığı araştırılan SDB birlikte analize sokulmuş ve ÖİE üzerindeki

etkilerine bakılmıştır. Bu analiz sonucunda YYD'nin SDB ile birlikte analize tabi tutulmasıyla ÖİE üzerindeki etkisi devam etmiş ve azalmış ($\beta = .21$, $p < .01$), SDB'nin de ÖİE üzerindeki etkisi devam etmiştir ($\beta = .78$, $p < .01$). Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkisini teyit etmek maksadıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel(z) anlamlı bulunmuştur ($z = 7.8$, $p < .01$). Bu bulgu YYD'nin ÖİE'ye etkisinde SDB'nin kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Bu bölüm analizleri sonucunda H3, H6 ve aracılık hipotezi olan H10' un desteklendiği görülmektedir. Analizin hipotez test sonuçlarının tamamı Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 4. Aracılık Testi Sonuçları (YYD-SDB-ÖİE)

		β	
		SDB	ÖİE
YYD	Test 1		
	Yaş		.15
	Cal.Süresi		.08
	YYD		.69**
	<i>Adjusted R²</i>		.48
	ΔR^2		.47
			(F=82**)
	Test 2		
	Yaş	.07	
	Cal.Süresi	.02	
	YYD	.62**	
	<i>Adjusted R²</i>	.38	
	ΔR^2	.38	
			(F=55**)
	Test 3		
	Yaş		.06
	Cal.Süresi		.06
	YYD		.21**
SDB		.78**	
<i>Adjusted R²</i>		.04	
ΔR^2		.04	
		(F=251**)	
<i>Sobel</i>	7.8**		

** $p < .01$; *** $p < .001$

Tablo 5. Hipotez Testi Sonuçları

HİPOTEZLER	SONUÇ
H1: Çalışanların temel yetkinlik düzeyleri stratejik değişim becerilerini anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.	Desteklendi
H2: Çalışanların fonksiyonel yetkinlik düzeyleri stratejik değişim becerilerini anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.	Desteklendi
H3: Çalışanların yönetsel yetkinlik düzeyleri stratejik değişim becerilerini anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.	Desteklendi
H4: Çalışanların temel yetkinlik düzeyleri örgüt içi etkileşimi anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.	Desteklendi
H5: Çalışanların fonksiyonel yetkinlik düzeyleri örgüt içi etkileşimi anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.	Desteklendi
H6: Çalışanların yönetsel yetkinlik düzeyleri örgüt içi etkileşimi anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.	Desteklendi
H7: Stratejik değişim becerileri örgüt içi etkileşimi anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.	Desteklendi
H8: Çalışanların temel yetkinlik düzeylerinin örgüt içi etkileşime etkisinde stratejik değişim becerilerinin aracılık rolü vardır.	Desteklendi
H9: Çalışanların fonksiyonel yetkinlik düzeylerinin örgüt içi etkileşime etkisinde stratejik değişim becerilerinin aracılık rolü vardır.	Desteklendi
H10: Çalışanların yönetsel yetkinlik düzeylerinin örgüt içi etkileşime etkisinde stratejik değişim becerilerinin aracılık rolü vardır.	Desteklendi

Sonuç

İş dünyası ve piyasalar açısından değerlendirildiğinde; içinde bulunduğunuz yüzyılı, geride bıraktığımız yüzyıldan ayıran farklılıkların başında değişim hızının geldiğini söylenebilir. Takip edilmesi gereken ve hızla değişen sosyal, kültürel, politik, ekonomik, ekolojik, teknolojik çevre ve zorlayıcı rekabet koşulları örgütlerin içinde buldukları koşulları belirsiz kılmaktadır. Makro ve mikro çevresel faktörler tarafında sürekli değişime maruz kalan örgütler, varlıklarını devam ettirebilmek için stratejiler formüle etmek, yeni yetenek ve özellikler kazanmak zorunda kalmaktadırlar.

Fark yaratmak, günümüz piyasa koşullarında en önemli rekabet avantajı sağlayan faktörlerinden birisi olmuş ve maddi olmayan varlıklar sayesinde gerçekleştirilebilir hale gelmiştir. Bilgi toplumunda faaliyet gösteren örgütler için –hangi sektörde olduğuna bakılmaksızın- en temel kaynaklar soyut niteliğe sahip varlıklardan oluşmaktadır. Entelektüel varlıklar olarak ifade edebileceğimiz bu soyut varlıkların örgütlerin rekabet güçlerini artırmada önemli etkileri mevcuttur (Kujansivu ve Lonnqvist, 2007:274). “Entelektüel sermaye” şeklinde de tanımlanan bu varlıkları soyut ve dinamik özellikleri nedeniyle tanımlamak zor olsa da, çoğunlukla örgütün insan kaynağını işaret ettiğini söyleyebiliriz. Bilginin ön plana çıktığı günümüzde iş yaşantısında, bilgi en önemli girdi olmakta; bu girdiyi işleyerek fark yaratan, örgüt içi ve örgüt dışı etkileşimi sağlayarak değişime ayak uyduran ve stratejik değişim becerisi geliştiren en dinamik kaynak ise insan unsurudur. Çünkü artık örgütler için “değişim” kaçınılmaz olduğundan, değişimi yönetmek, stratejik değişim becerisi kazanmak yöneticilerin önemli uğraş alanı olmuştur.

Artık örgütsel başarının yetkinliklerle donatılmış ve sürekli olarak değişip gelişebilen, değişimi bireysel ve örgütsel bazda gerçekleştirebilme becerisine sahip işgörenlerle sağlandığını ifade edebiliriz. Yüksek performans elde edip örgütsel verimliliği sağlamak için örgüt içi ve örgüt dışı etkileşim ön plana çıkmakta; bunun başarılması için değişime uyum sağlayıp stratejik değişim becerisine sahip olmak önem kazanmakta; hepsinin kilit faktörü ise bütün bunları gerçekleştirebilecek yetkinlikte insan kaynağına sahip olmak ve geliştirmekte yatmaktadır.

Bu çalışmada da insan kaynakları yetkinliklerinin örgüt içi etkileşimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı ve bu etkide stratejik değişim becerilerinin aracılık rolünün bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla 2018 yılının 2.yarisında kurulmuş bir devlet üniversitesi çalışanlarının tamamından anket yoluyla veri toplanmıştır. İnsan kaynakları yetkinlik düzeyi sınıflandırmasında literatürde en yaygın görüldüğü şekilde üç alt boyutta -temel yetkinlik düzeyi, fonksiyonel yetkinlik düzeyi ve yönetsel yetkinlik düzeyi- sınıflandırılmış ve her bir yetkinlik düzeyinin örgütün stratejik değişim becerisi üzerine etkisi test edilmiştir. Analiz neticesinde araştırma kapsamındaki üniversitenin insan kaynaklarının temel yetkinlik düzeyi, fonksiyonel yetkinlik düzeyi ve yönetsel yetkinlik düzeyinin stratejik değişim becerilerini pozitif ve anlamlı yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkilerini teyit etmek maksadıyla yine her bir yetkinlik düzeyi için ayrı ayrı Sobel testi yapılmış ve Sobel(z) anlamlı bulunmuştur

Elde edilen bu bulgu İK yetkinliklerinin örgütsel performans üzerine etkilerini tespit etmek üzere Hawi, Alkhodary ve Hashem (2015), Öksüzöğlü vd. (2018), Osei ve Ackah (2015) tarafından yapılan araştırma sonuçlarıyla uyumluluk göstermektedir. Araştırmacılar, örgütlerin yüksek performans elde edebilmek için çalışanlarının yetkinliklerinin geliştirilmesi gerektiğini tavsiye etmişlerdir. Yine İK'nın örgütsel değişim sürecine katılımı ve etkilerini ölçümleyen Bordia vd. (2004) ve Foks, (2015) ve Iverson'un (1996) işle ilgili değişkenlerin birlikte etkileşimine pozitif etki sağladığını ortaya koydukları çalışmaların sonuçlarıyla benzerlikler göstermektedir. Sonuç olarak yetkinliğe dayalı İK yönetimi yaklaşımında, işgörenlere iş gruplarının gereklerini yerine getirecek şekilde yetkinlik kazandırmaya yönelik olarak eğitim-geliştirme faaliyetleri tasarlandığında, bireylerin örgütsel hedeflere ulaşabilecek şekilde yetkin olma yolunda geliştirilebileceği (Garavan ve McGuire, 2001:158) ileri sürülmektedir. Araştırmanın tek bir kurumu kapsamaması kısıt olmakla birlikte; kamu ve özel sektör kurum ve kuruluşlarında benzer çalışmaların yapılabilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akıncı, Z. B. (1998), Kurum Kültürü Ve Örgütsel İletişim, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akkoç, İ. (2012). Grup ve Hiyerarşik Alt Kültürlerinin İş Performansına Etkisi: Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü, *Çankırı Karatekin SBE Dergisi*, 3(2): 17-44.
- Armstrong, M. & Baron, A. (1995). The Job Evaluation Handbook, London: Institute Of Personnel And Development, s.96.
- Arslan, E. & Arslan B. (2007). Örgütsel İletişim, Uğur Demiray (Ed.), Genel İletişim İçinde (141-182). Ankara: Pegem.
- Avolio, B.J. & Bass, B.M. (1995). Individualised Consideration Viewed At Multiple Levels Of Analysis: A Multi-Level Framework For Examining The Diffusion Of Transformational Leadership, *Leadership Quarterly*, 6(2): 199-218.
- Bakan, İ., Büyükbeşe, T. & Bedestenci Ç. (2004). Örgüt Kültürü Teorik ve Ampirik Yaklaşım, Aktüel Yayınları, s. 122

- Bayraktar, O. (2002). Yetkinliklere Dayalı İnsan Kaynakları Yönetimi, *Active*, Temmuz-Ağustos, 1-19.
- Bennour, M. & Crestani, D. (2007). Using Competencies In Performance Estimation: From The Activity To The Process, *Computers in Industry*, 58 (2) 151-163.
- Bensghir, K.T. & Leblebici, D.N. (2001). Teknolojik Gelişmenin Örgütler Ve Örgütsel Değişim Üzerindeki Yansımaları, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 2, s.21.
- Blancero, D., Boroski, T. & Dyer, L. /1996). Key Competencies For A Transformed Human Resource Organization, *Human Resource Management*, Vol.35, No.1, s.387.
- Boyatsiz, R.E. (1982). The Competent Manager: A Model For Effective Performance, New York: Wiley, 13-14.
- Bray, D.W., Campell, R.J. & Grant, D.L. (1974). Formative Years İn Business: A Long Term At&T Study Of Managerial Lives, John Wiley And Sons, New York.
- Burgoyne, J.G. (1993). The Competence Movement: Issues, Stakeholders And Prospects, *Personnel Review*, Vol.22, No.6, 6-13.
- Campbell, J.P., Dunette, M.D., Lawler, E.E. III, & Weick, K.E. Jr., (1970). Managerial Behaviour, Performance And Effectiveness, New York: Mcgraw-Hill.
- Cardy, R. L. & Selvarajan, T.T. (2006). Competencies: Alternative Frameworks For Competitive Advantage, *Business Horizons*, 49, 235-245.
- Carroll, A. & Mccrackin, J. (1998). The Competent Use Of Competency-Based Strategies For Selection And Development, *Performance Improvement Quarterly*, 11(3), 45-63.
- Chen, H. & Chang, W. (2011). Core Competence: From A Strategic Human Resource Management Perspective, *African Journal Of Business Management*, 5(14), 5738-5745.
- Clardy, A. (2008). Human Resource Development And The Resource-Based Model Of Core Competencies: Methods For Diagnosis And Assessment, *Human Resource Development Review*, 7(4), 387-407.
- Çukurova Üniversitesi, 2019-2023 Dönemi Stratejik Planı, <https://www.cu.edu.tr/cu/institutional/university/stratejik-plan>, s. 27-31

Demirkaya, H. (2017). Sosyal Davranış ve Protokol. 2. Baskı. Kocaeli, Umuttepe Yayınları.

Demirtaş, M. (2010). Örgütsel İletişimin Verimlilik Ve Etkinliğinde Yararlanılan İletişim Araçları ve Halkla İlişkiler Filmleri Örneği, *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C:XXVIII,S:I, 411-444.

Düren, Zeynep (2002). 2000'li Yıllarda Yönetim: Sürekli Değişim ve Belirsizlik Ortamında Gelişen Yönetimsel Yaklaşımlar, 2. Baskı, Alfa Basım Yayıncılık, İstanbul.

Erdemir, E. (2004). İnsan Kaynakları Yönetiminde Dış Kaynaklardan Yararlanma: Eskişehir Örneği, *OGU SBE Dergisi* , 2004/1, s.2

Foks, M. (2015). Antecedents Of Commitment To Change. Unpublished Master's Thesis, University Of Twente.

Foot, M. & Hook, C. (1996). Introducing HRM, Singapore: Longman Singapore Publishers, s.38.

Gangani, N., Mclean, G. N. & Braden, R. A. (2006). A Competency-Based Human Resource Development Strategy, *Performance Improvement Quarterly*, 19(1), 127-140.

Garavan, T. N. & McGuire, D. (2001). Competencies and Workplace Learning: Some Reflections on the Rhetoric and the Reality, *Journal of Workplace Learning*, 4(13), 144-163.

Goleman, D., (1998). Working With Emotional Intelligence, New York: Bantam Books.

Hawi, R. O., Alkhodary, D. & Hashem, T. (2015). Managerial Competencies And Organizations Performance, *International Journal Of Management Sciences*, 5(11), 723-735.

Hellriegel, D., Slocum, J. & Woodman, R. (1998). Organizational Behavior, Cincinnati: Southwestern College Publishing, s.21.

Hernaus T. (2008). Generic Process Transformation Model: Transition To Processbased Organization, *Feb – Working Paper Series*, Paper No: 0 8 - 0 7, S.4

Hitt, M.A., J. Stewart Black & Porter, L.W. (2009). Management, Second Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey.

Hoffman T. (2000). The Meaning Of Competency. *Journal Of European Industrial Training*, 23(6): 275-286.

Howard, A. & Bray, D. (1988). *Managerial Lives In Transition: Advancing Age And Changing Times*, Guildford Press, New York.

<https://www.kargem.com.tr/dosyalar/2016/05/Arastirma-Yazisi-5-Yetkinlik-Bazli-Performans-Degerlendirme.Pdf> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)

Hyde C. A. (2012). Organizational Change Rationales: Exploring Reasons For Multicultural Development In Human Service Agencies, *Administration In Social Work*, V. 36, 436-456.

IDAS, (2006). Competency Guide, Iowa Department Of Administrative Service Human Resource Enterprise, [Http://Das.Hre.Iowa.Gov/Documents/Class_And_Pay/Competency_Guide.Doc](http://Das.Hre.Iowa.Gov/Documents/Class_And_Pay/Competency_Guide.Doc), (Erişim Tarihi: 15.12.2012).

Illies, R., Nahrgang, J.D. & Morgeson, F.P. (2007). Leader-Member Exchange And Citizenship Behaviors: A Meta-Analysis, *Journal Of Applied Psychology*, 92(1): 269-277.

Iverson, R. D. (1996). Employee Acceptance Of Organizational Change: The Role Of Organizational Commitment. *The International Journal Of Human Resource Management*, 7(1), 122-149.

Keçeciöğlü, T. & Kelgökmen, D. (2004), Yetkinlik Modellerinin İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapılandırılması ve Bir Yetkinlik Modeli Önerisi, *Review Of Social, Economic&Business Studies*, Vol:3/4, Fall, P.216. [Http://fbe.emu.edu.tr/journal/doc/34/34article12.Pdf](http://fbe.emu.edu.tr/journal/doc/34/34article12.pdf), 15.04.2008.

Kotter, J.P. (1982). *The General Managers*, New York: Free Press.

Kozak, M. A. & Güçlü, H. (2003). Turizm İşletmelerinde Değişim Yönetimi Üzerine Kavramsal Bir İnceleme, *İnsan Kaynakları Ve Endüstri İlişkileri Dergisi*, 2(4), 1- 25.

Kujansivu, P. & Lonnqvist, A. (2007). Investigating the Value and Efficiency of Intellectual Capital. *Journal of Intellectual Capital*, Cilt: 8, Sayı: 2, 272-287.

Ledeist, F.D. & Winterton, J. (2005). What Is Competence?, *Human Resource Development International*, Vol.8, No.1, March 2005: 27-46.

Lucia, A.D. & Lepsinger R. (1999). *The Art and Science of Competency Models: Pinpointing Critical Success Factors in Organizations*. San Francisco: Jossey Bass Pub.

- Luthans, F., Hodgetts, R.M. & Rosenkrantz, S.A. (1988). *Real Managers*, Cambridge, Ma.:Ballinger Press.
- Markides, C.C. & Williamson, P.J. (1994). Search For New Paradigms, *Strategic Management Journal* Vol. 15, Special Issue: (Summer,), 149-165.
- McClelland, D. (1998). Identifying Competencies With Behavioural-Event Interviews, *Psychological Science*, Vol.9, No.5, 331-339.
- New, G.E. (1996). Reflections, A Three-Ties Model Of Organizational Competencies, *Journal Of Managerial Psychology*, 11(8):44- 51.
- Nordhaug, O. & Gronhaug, K. (1994). Competences As Resources İn Firms, *The International Journal Of Human Resource Management*, 5(1), 89-106.
- Osei, A. J., & Ackah, O. (2015). Employee's Competency And Organizational Performance İn The Pharmaceutical İndustry An Empirical Study Of Pharmaceutical Firms İn Ghana, *International Journal Of Economics, Commerce and Management*, 3(3), 1-9.
- Öksüzöğlü D.C., Elvan Karaarslan E., Şengüllendi M.F. & Gürol Y.D. (2018). İnsan Kaynakları Yetkinlikleri İle Çalışan Performansı İlişkisi: Kamu Ve Özel Sektör Karşılaştırması". *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(2) 2018, 50-66.
- Pralahad, C.K & Hamel, G. (1990). The Core Competence Of The Corporation, *Harvard Business Review*, May-June, 79-91.
- Pryor, M.G., Taneja, S., Humphreys, J., Anderson, D. & Singleton, L. (2008). Challenges Facing Change Management Theories And Research, *Delhi Business Review X* Vol. 9, No. 1 (January - June 2008)
- Raja K. G. & Swapna R. (2010). Evaluating The Differences Between Managerial And Executive Level Personal Competencies -A Critical Analysis Of Select It Companies, *Bhavan's International Journal Of Business*, 4(2), 71-76.
- Reşitoğlu S. (2011). Yetkinlik Bazlı Performans Değerlendirme ve Çalışan Memnuniyeti- Bir Uygulama - Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı İnsan Kaynakları Programı.
- Salisbury, F. D. (1996). Five Technologies For Educational Change: Systems Thinking, Systems Design, Quality Science, Change Management, Instructional Technology, Educational Technology.

Saylı, H. & Tüfekci, A. (2008). Başarılı Bir Örgütsel Değişimin Gerçekleştirilmesinde Dönüştürücü Liderliğin Rolü, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, S.193-210.

Scandura, T.A., Graen, G.B. & Novak, M.A. (1986). When Managers Decide Not To Decide Autocratically: An Investigation Of Leader-Member Exchange And Decision Influence, *Journal Of Applied Psychology*, 71(4): 579.

Spencer, L.M. & Spencer, S.M. (1993). Competence At Work: Models For Superior Performance, New York: John Wiley and Sons, 1993, s.4.

Tanrıverdi, H., Adıgüzel, O. % Çiftçi, M. (2010). Sağlık Yöneticilerine Ait İletişim Becerilerinin Çalışan Performansına Etkileri: Kamu Hastanesi Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı:11, s.102.

Tunçer, P. (2011). Örgütsel Değişim ve Liderlik, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 80, 57-83

Uslu D, (2006). Örgütlerde Değişim ve Değişim Sürecinin İşgörenlerce Algılanması Üzerine Bir Alan Araştırması: Sağlık Bakanlığı Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Büro Yönetimi Eğitimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Ünal, M. (2012). Bilgi Çağında Değişim ve Liderlik, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 32, Sayı 1, Ss.297-310

Ünal, Ö.F. (2012). İnsan Kaynakları Profesyonelinin Değişim Yönetimi Rollerini: Değişim Ajanı Bağlamında Bir Değerlendirme, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 83-105.

Vohra, S. (2015). Identifying Critical Hr Practices Impacting Employee Perception And Commitment During Organizational Change. *Journal Of Organizational Change Management*, 28(5), 872-894.

Wayne, S.J., Shore, L.M. & Liden, R.C. (1997). Perceived Organizational Support And Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective, *Academy Of Management Journal*, 40(1): 82-111.

Woodruffe, C. (1992). What Is Meant By A Competency?, Boam, R., & Sparrow, P., (Edits), *Designing And Achieving Competency*, (16-29), Maidenhead, Mcgrawhill.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3624/3650

**Hıristiyanlığın "Imago Dei" Öğretisinin Transhümanizmle
Uzlaştırılmasının İmkânı**

The Possibility of Reconciliation of The Doctrine of "Imago Dei" of
Christianity With Transhumanism

Muhammet YEŞİLYURT

**Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Ana
Bilim Dalı**

**Asst. Prof., Atatürk University, Faculty of Theology, Department of History
of Religions**

25yesilyurt@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-0770-6850

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 20.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 02.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Yeşilyurt, M . (2020). Hıristiyanlığın "Imago Dei" Öğretisinin Transhümanizmle Uzlaştırılmasının İmkânı . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3624-3650 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/797477>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Hıristiyanlığın "Imago Dei" Öğretisinin Transhümanizmle Uzlaştırılmasının İmkânı

Öz

Hıristiyanlıktaki *imago Dei* öğretisinin transhümanist düşünceyle uzlaştırılma ihtimalini konu edinen çalışmamız; önemini giderek artıran din-teknoloji ilişkisine ve buna bağlı ortaya çıkan teolojik sorunlara Hıristiyanlık-transhümanizm ilişkisi özelinden dikkat çekmeyi ve bu ilişkiyle beliren, *imago Dei*'yi anlama ve yorumlama sorunlarına işaret etmeyi amaçlamaktadır. Dinî kökenlerine Hıristiyanlığın en mühim öğretilerini yerleştirdiği görülen transhümanizm, bilimsel-teknolojik araç ve yöntemlerle insanın fiziksel, zihinsel ve bilişsel açılardan geliştirilmesini; hastalıkların, yaşlanmanın ve ölümün ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Hıristiyanların büyük çoğunluğu mezkûr hedeflere, insanın Tanrı suretinde yaratıldığını ifade eden *imago Dei* öğretisine zarar verecek nitelikte olduğuna inandığı için şüpheyle bakmakta çoğu zaman da onları reddetmektedir. Tanrısal suretin tezahür ettiği asıl sahanın insanın "yaratıcılık" özelliği olduğunu ileri süren transhümanist düşünceye göre insan da tıpkı Tanrı gibi yaratma eyleminde bulunabilir ve hem kendi bedeninde hem de kendi dışındaki fiziksel çevrede değişiklikler meydana getirebilir. Yaratma fiilini yalnızca Tanrı'ya münhasır kılan Hıristiyanlık ise beden üzerinde, Tanrı'nın arzusu dışında gerçekleşen herhangi bir değişikliği *imago Dei* doktrinine ve Tanrı'nın planına bir müdahale olarak görür ve reddeder. Verilerden hareketle çalışmamızda Hıristiyanlığın *imago Dei* öğretisinin transhümanizmle uzlaştırılmasının mümkün olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hıristiyanlık, Imago Dei, Transhümanizm, Posthümanizm, Din, Teknoloji.

The Possibility of Reconciliation of The Doctrine of "Imago Dei" of Christianity With Transhumanism

Abstract

Our study, which discusses the possibility of reconciling the *imago Dei* doctrine in Christianity with transhumanist thought, aims to draw attention to the relationship between religion and technology, which is increasing its importance, and to the theological problems that arise in connection therewith, specifically through the relationship between Christianity and Transhumanism, as well as to point out the problems of understanding and interpreting the *imago Dei* showing up within the framework of this relationship. Transhumanism, which seems to have

placed the most important teachings of Christianity into its religious roots, involves the physical, mental and cognitive development of human beings by means of scientific-technological tools and methods; and aims to eliminate diseases, aging and death. The vast majority of Christians, are skeptical of the aforementioned aims and often rejects them, as they believe that they are detrimental to the *imago Dei* doctrine, which purports that man is created in the image of God. According to the transhumanist thought, the real field that the Divine image is manifested is the "creativity" quality of the human being, therefore transhumanism asserts that human beings can also practice the act of creation just like God and can bring about changes both in his own body and in the physical environment outside himself. Christianity, which takes the act of creation exclusive to God, regards any change in the body that takes place outside the will of God as an intervention to the *imago Dei* doctrine and God's plan, and therefore rejects. Based on the data, in our study, it was concluded that it is not possible to reconcile Christianity's *imago Dei* doctrine with transhumanism.

Keywords: History of Religions, Christianity, Imago Dei, Transhumanism, Posthumanism, Religion, Technology.

Giriş

Transhümanizm, "özellikle yaşlanmayı ortadan kaldırmak ve insanın entelektüel, fiziksel ve psikolojik kapasitelerini büyük ölçüde artırmak için mevcut teknolojileri geliştirerek ve yaygınlaştırarak insanlık durumunu pratik bir sebeple köklü bir şekilde iyileştirme olasılığını ve arzu edilebilirliğini ileri süren entelektüel ve kültürel bir hareket" (More 2013: 3) olarak tanımlanır. Gelişmiş teknolojilerle insanı sınırlılıklarından kurtarmak, insanı ve kâinatı dönüştürmek iddiasıyla ortaya çıkan (Kurt 2019: VII) ve bir tekâmül süreci olan transhümanizm; beyin, zihin ve beden olarak doğal biyolojiye dayanan insanı, gelecekte, sentetik biyoloji ve bilgisayar teknolojileriyle daha da geliştirme ve insanın mevcut kapasitesini biyo-genetik yöntemler ve teknoloji ile yükseltme amacındadır (Dağ 2019: 160, 161).

Transhümanizm gelecek yönelimli (fütürist) bir harekettir ancak önde gelen teorisyenleri, vizyonlarının derin tarihsel kökleri olduğu konusunda ısrar ederler. Onlardan biri olan Nick Bostrom (2005: 1; 2014: 14), transhümanist fikirlerin tarihsel kökenlerini antik Sümerlerin Gılgamış Destanı'na kadar götürür ancak asıl olarak 16. yüzyılın Rönesansı, 17. yüzyılın bilimsel

devrimi ve 18. yüzyılın Aydınlanması, transhümanizmin tarihsel kökenleri¹ olarak işlev görür (Tirosch-Samuelsan 2011: 55).

Hümanizmin devamı olarak kabul edilen transhümanizmin felsefi ve ideolojik kökenlerine ilaveten beslendiği dinî bir kaynak da vardır ki o da Hıristiyanlıktır. Mazisi çok eskilere götürülen transhümanizmin, başından beri meşruiyet zeminini büyük oranda Hıristiyanlıktan, onun öğretilerinden oluşturduğu görülmektedir. Hıristiyanlığın, başta *imago Dei* (Tanrı'nın sureti) öğretisi olmak üzere *enkarnasyon*, *diriliş*, *ilk günah*, *günah sebebiyle düşüş*, *kurtuluş*, *eskatoloji*, *insanın Tanrılaşması/theosis* (Ortodoks teolojide) vs. öğretilerini iddialarının temeline yerleştirmeye çabalayan transhümanizm, bu haliyle Dinler Tarihi penceresinden de incelenmeyi hak etmektedir.

Sözü edilen öğretilerden, insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığına dair inancı içerisinde barındıran *imago Dei* öğretisi ile Transhümanizmin insan anlayışında öne çıkan hususların uzlaştırılabilme ihtimalini konu edinen çalışmamız, toplumdaki önemini giderek artıran din-teknoloji ilişkisine ve buna bağlı ortaya çıkan teolojik sorunlara Hıristiyanlık-Transhümanizm ilişkisi özelinden dikkat çekmeyi ve bu ilişkiyle beliren, *imago Dei*'yi anlama ve yorumlama sorunlarına işaret etmeyi amaçlamaktadır.

Transhümanizmin, insanın bilimsel ve teknolojik yöntemlerle geliştirilebileceği hatta dünyadayken tıpkı Tanrı gibi ölümsüzlüğe ulaşabileceği savı, insanı, Tanrı'nın suretinde “yaratılmış”, “ölümlü” bir varlık olarak değerlendiren Hıristiyanlık açısından muhtemel birtakım sorunları içerisinde barındırabilecektir. Aynı zamanda araştırmanın problematiğine karşılık gelen bu sorunun irdelenmesi adına öncelikle Hıristiyanlığın *imago Dei* öğretisi, genel çerçevede ortaya konmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde transhümanist düşüncede “insan”ın nasıl anlaşıldığı, üçüncü bölümde insan görüşü bağlamında transhümanizmin, *imago Dei*'nin gerçekleşme sahası olup olmadığı tartışılacaktır. Sonuç kısmında ise verilerden hareketle *imago Dei*'yi transhümanizmle açıklamanın ve uzlaştırmanın imkân dâhilinde olup olmadığına dair ulaşılan neticeler serdedilecektir. Nitel (deskriptif) bir araştırma özelliğine sahip olan çalışmada, Dinler Tarihi bilimine özgü tarihî-karşılaştırmalı metot, fenomenolojik ve hermeneutik yöntemler kullanılmıştır.

1. Hıristiyanlıktaki “Imago Dei” Öğretisine Genel Bir Bakış

Hıristiyanlıkta *imago Dei* öğretisi, Tanrı-insan ilişkisinde son derece önemli bir yere sahiptir. Latince bir ifade olan ve Türkçeye kısaca “Tanrı'nın sureti” olarak çevirebileceğimiz, içerik olarak ise “Tanrı'nın sureti ve benzerliğinde yaratılmış olma”ya karşılık gelen *imago Dei*, erken dönem Kilise Babalarından bu tarafa üzerinde düşünülen ve tartışılan bir konu

¹ Transhümanist düşüncenin oluşumuna Bacon'un, Fedorov'un, Teilhard de Chardin'in, Freeman Dyson'un ve Frank J. Tipler'in yanı sıra Irenaeus ve Athanasius gibi ilk dönem Hıristiyan apolojistlerinin ve Ortodoks Hıristiyan geleneğinin çoğunluğunun da katkı sunduklarına dair görüş için bkz. Burdett 2011: 19, 20.

Hıristiyanlığın "Imago Dei" Öğretisinin Transhümanizmle Uzlaştırılmasının İmkânı (The Possibility of Reconciliation of The Doctrine of "Imago Dei" of Christianity With Transhumanism)

olagelmıştır (Dickson 2018: 102). *Imago Dei* öğretisinin teolojik kökeni, Yaradılış kitabının şu ifadelerinde bulunur:

"Tanrı, "İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım" dedi,
"Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere,
yeryüzünün tümüne egemen olsun." Tanrı insanı kendi suretinde
yarattı. Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu. İnsanları erkek
ve dişi olarak yarattı. Onları kutsadı ve, "Verimli olun, çoğalın" dedi,
"Yeryüzünü doldurun ve denetimimize alın; denizdeki balıklara,
gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun."
(Yaratılış 1: 26-28).

Kutsal Kitap'ın yaratılışa dair anlatılarında yukarıdaki pasaja ilaveten Yaradılış 2: 5-9'da da insanın yaratılışı söz konusu edilmiştir. Buradaki anlatıya göre Tanrı insanları yaratmış, onlara hayat nefesini üflemiş ve onları Eden Bahçesi'ne yerleştirmiştir. Her iki anlatıda da dikkatleri çeken ve vurgulanan husus, insanın Tanrı olmaması; "yaratıcı" ya da "yaratan" değil, "yaratılan" olmasıdır. Buradan yola çıkarak Kutsal Kitap'ın yaratılış anlatılarının, insanın sınırlarını tayin ettiğini söylemek mümkündür.

Kutsal Kitap'ın Yeni Ahit bölümünde Tanrı imgesi, en eksiksiz biçimde, Tanrı'nın mükemmel sureti olarak kabul edilen İsa Mesih'e atfedilir. Yeni Ahit'te surete ve benzerliğe atıfta bulunan sadece birkaç kelime vardır. "Suret" anlamı için Yunanca *eikon* kelimesi yirmi üç kez, 'benzerlik' anlamı için de *homoiosis* kelimesi sadece bir kez geçer. Pavlus'a atfedilen mektuplarda (Romalılar 1: 23; 8: 29; 1. Korintliler 11: 7; 15: 49; 2. Korintliler 3: 18; 4: 4; Koloseliler 1: 15; 3: 9-10) *Eikon*'a dair dokuz referans bulunur. Onların odak noktası, Tanrı'nın gerçek ve mükemmel sureti olarak tasvir edilen İsa Mesih'tir. Pavlus'un Mektupları'nda suret motifi, İsa ve Tanrı arasındaki birliği ve yaratıcı ile yaratılan arasındaki bölünmeyi vurgulayan bir unsurdur. Bu bölünme bir inananın İsa'daki varlığıyla yayılır ve sonuç olarak onlardaki varlık, Tanrı'nın amaçlarına göre İsa'nın suretine dönüştürülür. Bunun tam anlamıyla gerçekleşmesi ise bedensel dirilişte vuku bulacak ve kişi, göksel olanın benzerliğini taşıyacaktır (Garner 2006: 75, 76; ayrıca bkz. Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri 2000: 411).

Doğu Ortodoks geleneğinde *imago Dei*'ye en önemli katkı "theosis" fikriyle olmuştur. Bir kişinin aşamalı olarak Tanrı'nın benzerliğine bürünmesi süreci (Garner 2006: 89) ya da kısaca "insanın Tanrılaşması" da denilebilecek *theosis*, *imago Dei*'nin evrimsel düzlemde anlaşılmasının yolunu açmıştır. Nitekim bu fikir, insana evrim basamakları dâhilinde bakan transhümanizmin de en önemli teolojik dayanaklarından biri olmuştur.

Suret hakkında yapılan tarihsel yorumlamalarda tanrısal sureti oluşturan unsur olarak öne çıkarılan niteliğin genellikle “akıl” olduğu anlaşılmaktadır. Yunan felsefesinin hem erken dönem Kilise Babaları hem de Skolastikler üzerindeki etkisi göz önüne alındığında Tanrı'nın sureti, Reform'a kadar çoğunlukla insan akılı ile bağlantılı olarak anlaşılmıştır. Öyle ki akıl, tüm insan yeteneklerinin “en tanrısalı” olarak görülmüştür (Herzfeld 2002: 305). Katolik gelenek de sureti böyle anlamıştır ancak ilave olarak insanın özgürlüğüne de atıfta bulunmuştur. Katolik gelenek; ruh, akıl ve irade gibi tinsel güçleri sayesinde insanın özgürlükle donatılmış olmasını, onun Tanrı'nın sureti oluşunun özel işareti olarak sayar (Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri 2000: 411, 416). Protestanların yorumunda da benzer şekilde suret, fiziksel özellikleri değil, kişisel (irade, duygu ve akıl) ve ahlaki özellikleri ve insanın Tanrı'yla ve diğer insanlarla ilişki kurma yetisini içerir (Açıklamalı Kutsal Kitap 2010: 8; MacDonald 2004: 33).

Çağdaş Hıristiyan teolojisinde *imago Dei* hakkında öne sürülmüş üç ana görüşten söz edilmektedir: Birincisi; suretin insanın fiziksel, psikolojik veya metafizik yönlerinde Tanrı'yı yansıtan bir anlamının olmasıdır (Yapısal Görüş). İkincisi, suretin ilişkisel olması yani Tanrı ile insanlar arasında dikey, insanların kendi aralarında ise yatay olarak kurulan ilişkilerde ortaya çıkmasıdır (İlişkisel Görüş). Üçüncüsü, Tanrı'nın suretini taşımaları sebebiyle insanların, yaratılış içerisinde Tanrı veya Tanrı'nın temsilcileri olarak hareket etmeleri yönüyle suretin işlevsel açıdan tezahür ettirilmesidir (İşlevsel Görüş) (Garner 2006: 72; Dickson 2018: 102; Herzfeld 2002: 304).

Bu öğretiler içerisinde, *imago Dei* konusunda Hıristiyan geleneğindeki en güçlü anlayışın 20. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan “işlevsel” yorum biçimi olduğu ileri sürülmektedir (Garner 2006: 174). Dickson (2018: 102, 103); işlevsel görüşün, insani kapasite ve yeteneklere odaklandığını ve bu kapasitelerin, Tanrı'nın gerçekleştirdiği eylemlere bir şekilde benzer olan birtakım eylemleri gerçekleştirmemize imkân verdiğini söyler. İşlevsel modelde tanrısal suret, insanların yaratılmış evrende bir şekilde Tanrı'yı temsil ettiği fikriyle bağlantılıdır. Böylece Tanrı'nın sureti, insanda bulunan niteliklerden ziyade insanın “faaliyeti”yle bağlantı halindedir. İnsanlığın Tanrı'nın suretinde yaratılmadığını, bunun yerine aşkın yaratıcı olan Tanrı'nın dünyada kendisini temsil eden sureti olarak yaratıldığını savunan işlevsel görüşte suret, varoluşsal olarak gerçekleşir. Çünkü insanlar dünyada Tanrı'yı, kendi öz niteliklerinden daha çok, faaliyetleriyle temsil ederler (Garner 2006: 107, 108, 110).

1.1. “Created Co-Creator” (Yaratılmış Ortak Yaratıcı) Fikri ve Transhümanizm

Transhümanistler, *imago Dei* öğretisinin teknolojik düzlemde yorumlanmasını kolay ve mümkün kılacak, *imago Dei* hakkında geçmişte ve günümüzde kimi teolog ve din bilimciler tarafından yapılan geleneksel ve çağdaş yorumları iddialarının teolojik temellerine yerleştirme çabası

içerisinde olmuşlardır. Sözü edilen yorumların en önemlilerinden biri, "Created Co-Creator (Yaratılmış Ortak Yaratıcı)" fikridir.

Philip Hefner (1984; 2002; 2003; 2004a; 2004b; 2004c; 2005) ve aynı minvaldeki birtakım teolog ve din bilimci, teknolojiye iyimser bir şekilde yaklaşmanın ve tekno-kültürün ortaya koyduğu çeşitli endişe anlatılarının üstesinden gelmenin bir yolu olarak *imago Dei* ile ilişkili "ortak-yaratma" (co-creation) fikrini ortaya atmıştır. Garner'a (2006: 177, 206, 207) göre insanın "yaratılmış ortak yaratıcı" olduğuna dair metafor, "bilim-teknolojinin" ilişkisinde ve insan teknolojik faaliyetinin incelenmesinde son derece etkili olmuştur. Hem biyoteknolojide hem de son zamanlarda ortaya çıkan dijital teknolojiler üzerindeki teolojik etkiler konusunda ona, giderek daha fazla müracaat edilmektedir. Söz konusu metafor, genel olarak biyoteknoloji ve tıp ile ilgili tartışmalarda görülür ancak aynı zamanda yapay zeka, ekoloji ve sosyal adalet, cyborg motifi, ecclesiology (kilise bilimi), enkarnasyon ve evrim teorisi hakkındaki düşüncelerde de öne çıkarılmaktadır.

Metaforun "created" kısmı insanın yaratılmış, bağımlı ve sonlu olduğunu ve yaratıcı ve yaratık arasında niteliksel bir farkın mevcut olduğunu ima eder. İkinci kısmı oluşturan "co-creator" ise doğal dünya içerisinde insanın yaratıcı bir faktör olarak hareket etme özelliğine atıfta bulunur (Garner 2015: 232). Garner (2006: 195), sırasıyla "created" ve "co-creator" terimlerinin her birinin, insan düşüncesine içkinlik ve aşkınlık boyutlarını getirdiğini, "created" ifadesinin insanların koşullu halini ele aldığını, "creator" teriminin ise insanlığın bu koşullandırılmışlığı aşmasına imkân veren özgürlüğünü yansıttığını iddia eder. Lebacqz (2011: 57), Hefner'in düşüncelerinden hareketle insanların Tanrı'nın suretinde yaratılmış olmasının, onların sadece "yaratıklar" değil aynı zamanda "yaratıcılar" olmalarını ortaya çıkardığını söyler.

Hefner'in "ortak-yaratıcı" metaforundan ayrı olarak Katolik Kilisesi, *imago Dei* ve insanın yaratıcılığı meselesine "işlevsel yaklaşımda" görebildiğimiz "temsil-faaliyet" ikilisindeki "faaliyet" unsuruna vurgu yaparak yaklaşmıştır. Bu noktada Papa II. John Paul (1981)'ün şu ifadeleri konuya açıklık getirmektedir:

"Tanrı'nın vahiy sözü; Tanrı'nın suretinde yaratılan insanın, yaratıcının faaliyetindeki çalışmalarıyla paylaştığı ve kendi insani yeteneklerinin sınırları dâhilinde, bir anlamda insanın bu faaliyeti geliştirmeye devam ettiği ve tüm yaratılışın içerdiği kaynakların ve değerlerin keşfinde daha da ileriye doğru ilerledikçe mükemmelleştirdiği temel gerçekle derinden işaretlenmiştir."

Bu ifadelerden hareket ederek Garner (2006: 187), Katolik anlayışta insanların Tanrı ile ortak-yaratıcılar (co-creators) olmasa bile en azından “ortak-çalışanlar (co-workers)” olarak anlaşılabilceğini iddia eder. Katolik Kilisesi’nin “yaratma’da ortaklık” değil de bir nevi “iş’te ortaklık” denilebilecek bu yaklaşımı, *imago Dei* ve insanın yaratıcılığı meselesine yeni bir bakış açısı getirmiş olsa da “insanın Tanrı gibi yaratıcılığını” düşüncesinin merkezine yerleştiren transhümanizm, özellikle de Hıristiyan transhümanizmi² için söz konusu yaklaşımın kullanışlı olmadığını söylemek gerekir. Bu noktada seküler transhümanistler ile Hıristiyan transhümanistlerin, kendi amaçları açısından en uygun buldukları yaklaşım, Hefner’in mezkûr görüşüdür. Bu haliyle “Created Co-Creator” düşüncesinin; Transhümanizmin Hıristiyanlıkla ilişkisinde bir nevi aracı köprü vazifesi gördüğünü, dolayısıyla Hıristiyanlığa ait olan bir öğretiyi (*imago Dei*) üzerinden “din-teknoloji” ilişkisinin kurulmasında çok önemli bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür.

2. Transhümanist Düşüncede “İnsan”

İnsan doğası, hümanist aydınlanmanın mirasçıları olduğunu iddia eden transhümanistler için bir muammadır (Clay 2011: 160). Genel çerçevede insanı, evrimsel gelişim basamakları dâhilinde anlayan transhümanizm, insanın ruh-beden ikiliğine sahip bir varlık olduğunu kabul eder. Bu ikiliğin kabulü içinde insanı fizikî ve zihnî olarak geliştirmek ve Hümanizmin akılcı, özgür, hoşgörülü ve demokratik insanını daha da ileri taşımak ister (Dağ 2018: 239). İnsanın fiziki (bedenî) ve zihnî (ruhî) gelişiminde öncelikli vurguyu beden üzerinde yapan transhümanizm için beden, “eksik”tir ve geliştirilmeye muhtaçtır. Çünkü bedenleşme insan olma durumunun temel sorunudur. Beden; insanların, yapabilecekleri ve olmayı arzuladıkları şeylere ciddi ve dayanılmaz sınırlamalar dayatır. Örneğin beden iradeyi kısıtlar. Bu yüzden bir insan, istediği her şeyi yapamaz. Bedenleşmiş varlıklar olarak insanlar kırılğan ve savunmasızdır; yaralanabilir veya hastalanabilirler; yaşlanır ve ölürlür. Kısacası, insanlar sonlu ve ölümlü bedenlerinden kurtarılmalıdır (Waters 2011: 165).

Transhümanist hareketin odak noktası, normal insan ömrünün önemli ölçüde uzatılmasıdır (Dickson 2018: 98). İnsanın bedeninden kaynaklı biyolojik sınırlılıkların, “istenmeyen durumlar” olarak nitelendirilen (Kurt 2019: 8) “yaşlılığa” ve “ölüme” sebebiyet verdiğini söyleyen transhümanizm için bedenin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, ancak bilim ve teknolojiyle mümkün olabilir. Transhümanistler, sağlıklı yaşam süresini önemli ölçüde uzatmak için yaşlanmayı yavaşlatmanın veya yaşlanan hücreleri ve dokuları değiştirmenin yollarını geliştirmemiz gerektiğini vurgular (Bostrom 2014: 6).

² Hıristiyan Transhümanizmi, Hıristiyanlık ile transhümanist düşünceleri birleştirmek ve uzlaştırmak isteyen Hıristiyanların oluşturduğu düşüncenin adıdır. Hıristiyan transhümanistler bunu yaparken Kutsal Kitap cümlelerinden, özellikle de onun diriliş, enkarnasyon, *imago Dei*, kurtuluş ve eskatolojiye dair anlatılarından hareket ederler. Hıristiyan transhümanizmi hakkında geniş bilgi için bkz. Winyard 2006; Kurt 2019; Dickson 2018; Turner 2017; 2018.

Tüm bu görüşlerin bir "mükemmellik" hedefine işaret ettiği açıktır. "Hastalıkların iyileştirilmesi ve engellenmesi, yaşlılığın geciktirilmesi ve engellenmesi gibi düşüncelerin zorunlu olarak ulaşacağı son nokta ise ölümsüzlük fikridir. Çünkü mükemmellik fikri, zorunlu olarak ölümsüzlüğü -tanrısal özellik- gerektirir." (Soysal 2019: 329). Dolayısıyla transhümanizmin hedeflerinden biri de ölümsüzlüğe ulaşmaktır. Transhümanistlere göre insan biyolojisi ve onun doğasında var olan fânîlik ve ölümlülük, kendi merkezi değerlerine aykırı olduğu için üzerinde zafer kazanılması gereken nihai iki düşmandır (Waters 2011: 168; Daly 2015: 86).

Transhümanistler ölümü neden nihai düşman olarak görür? Çünkü ölüm kötüdür, varoluşun sınırına işaret eder ve böylece yeni deneyimler yoluyla gelecekteki gelişme ve büyüme olasılığına mâni olur. Ölüm, insan özgürlüğü için mutlak bir sınırı temsil eder; insan varlık ve kişiliğinin daimî olarak son bulmasına işaret etmesinden dolayı insan özgürlüğü ve özerkliği için birincil tehdittir (Daly 2015: 85, 86). Transhümanistlere göre ölümün sebebi insan bedeninin kendisidir. Transhümanist Simon Young (2006: 15), hayatı trajik yapan şeyin bizim biyolojik bedenlerimizde mevcut olan sınırlarımız olduğunu söyler.

Tanrı'nın suretinde yaratılmış bir varlık olarak kabul edilen insanın ölümsüzlüğe ulaşması için iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, insanın zihni ve bedeni üzerinde hangi değişiklikleri ve safhaları ortaya çıkaracaktır? Transhümanizmin bu soruya üç aşamalı bir cevap verdiğini söyleyebiliriz. Birinci safhada, sınırlı olarak görülen insan zihni ve bilinci, insan varlığı dışında oluşturulmuş ortamlara, -makine ve bilgisayarlara- aktarılacaktır. İkinci safhada ise yapay zekâ ve geliştirme teknolojilerinin uygulanmasıyla insan-makine karışımı "cyborg"lar; insanın akıl ve zekâsının çok üstünde akıl ve zekâyâ sahip "robot"lar ortaya çıkacaktır. Son safhada ise trans/post-hümanizmin asıl ve nihai hedefi olan, biyolojik sınırları aşmış, tamamen mekanik ve robotik özelliklere sahip "post-human" (insan sonrası) varlıkların dönemi başlayacaktır. Bu safhaların her birinin Hıristiyan *imago Dei* öğretisi bağlamında nasıl değerlendirilebileceğini tahlil için her bir safhanın ayrıntılı ele alınması lüzumludur.

2.1. Sanal Zihinler

Transhümanizm; ölümsüzlüğü temin için biyoteknolojik yöntemlere ilaveten nanoteknoloji, bilgisayar, enformasyon ve robot teknolojilerini kullanarak sanal ölümsüzlüğü başarma çabasıdır. Transhümanistlere göre biyolojik beden, aklın potansiyelinin tam olarak gelişmesini sağlama konusunda çok kırılgan ve sınırlıdır. Bu gelişmeyi mümkün kılmak için gerekli süreyi ve çoğaltmayı sağlayan daha uygun bir ev sahibi inşa edilmelidir (Waters 2011: 168). Transhümanist S. Young (2006: 15), zihnin, kendini yok etmek için programlanmış bir bedenle ölmesinin gerekliliğini

bir “zorbalık” olarak görür. Bu nedenle en öncelikli hedef; genetik mühendisliği, robotik ve nanoteknoloji gibi teknolojiler aracılığıyla bedenden bağımsız olarak daha uzun yaşamak olmalıdır (Daly 2015: 86). Belirtilen hedef doğrultusunda transhümanizm, insan bilincinin yahut zihninin gelişmiş makinelerle veya bilgisayarlara yüklenip aktarılabilceğini ileri sürer. Yükleme (uploading) senaryosu, insan bilincinin güya sanal bir ortamda kopyalanabileceği ve taklit edilebileceği bir bilgi modeli olduğu varsayımına dayanmaktadır (Fisher 2015: 26; Bostrom 2014: 9). İnsanları posthumanlara dönüştürme hedefinde bir geçiş hareketi olan transhümanizm, zihni, genetik mühendislikle çeşitli robotik veya elektronik vasıtalarla yükleyerek sanal ölümsüzlüğü başarma amacındadır (Dağ 2018: 209; Mercer 2014: 147; Johnson 2015: 273).

2.2. Yapay Zekâ ve Cyborg

Transhümanizm açısından yapay zekâ esasen, insan beyni dışında sanal zihinler oluşturma hedefinin zorunlu bir sonucu gibidir. Ölümsüzlüğün temini için sanal zihinlerin inşası, insanın belleğinin makinelerle aktarılmasını gerekli kılarken yapay zekâ ise tıpkı insanlar gibi düşünebilen, konuşabilen ve karar verebilen ancak insandan bağımsız, insan bedeni dışındaki makine ve bilgisayarların zekâ ve buna bağlı yeteneklerle donatılmasını içine alır. Yapay zekâ, temel anlamda insan zekâsının belli oranda bilgisayar ortamında taklit edilmesidir. Yapay zekâ ile mekanik özellikteki nesnelere akıllı hale getirilmekte ve görme, konuşma, dinleme, yorumlama gibi insanın sahip olduğu birçok özellik taklit edilmektedir (Kurt 2019: 29, 30).

Makineleri akıllı yapmaya adanmış bilimsel bir etkinlik (Dağ 2018: 215) olan yapay zekâ çalışmaları, aynı zamanda insan-makine etkileşimini ortaya çıkarma gücüne sahip teknolojik bir faaliyet alanıdır. Transhümanist düşüncede bu etkileşimi en iyi ifade eden kavramlardan biri “cyborg” terimidir. “Cyborg”, fiziksel bedenine teknolojik yapay dokular eklenmiş olan bir insanı tanımlamak için kullanılır (Garner 2006: 64; Kurt 2019: 33). Teknolojik implantlar, yapay kalça protezleri, kalp pilleri, kalp kapakçıkları, kemik yaralanmaları için metal pimler ve plakalar, bu tür bedene ilave edilmiş iyileştirici yahut geliştirici nesne yahut makinelerin örneğidir. (Garner 2006: 65; Dağ 2018: 216). Tüm bu teknolojilerin, insanın makineye bağımlılığını artırdığında kuşku yoktur. Ortaya çıkacak yeni durumda insanın makine ile bu denli yoğun etkileşiminin “insan-makine” karışımı yeni bir türü -cyborg’ları- ve hatta insandan bağımsız, biyolojik olmayan, süper zekâyâ sahip tamamen mekaniksel boyuttaki “ileri cyborg”ları yani robotları ortaya çıkarması, transhümanizmin ölümsüzlük idealiyle de örtüşür. Zira Rodney Brooks’un (2002: 204; ayrıca bkz. Garner 2006: 65) vurguladığı gibi bu tür akıllı robotların ya da cyborg’ların ölümsüzlüğü sağlayabileceği düşünülür. Ölmeden önce bilincin bir bilgisayara veya robota yüklenmesini sağlayacak teknolojinin mevcut olması ve sonsuza dek bu formda yaşayabilme umudu, söz konusu teknolojileri uygulamaya dökmek isteyenlerde mevcut olan müşterek bir idealdir. Sözü edilen form

transhümanist düşüncede, insanın, evrimsel gelişim basamaklarında nihai olarak ulaşacağı son noktayı yani biyolojik sınırlamalarından tamamen kurtulmuş post-human denilen "insan sonrası" varlıkları işaret etmektedir.

2.3. Posthuman (İnsan Sonrası) Varlıklar

Transhümanistlerin sırasıyla "insan-transhuman-posthuman" diyerek son sıraya yerleştirdikleri "posthuman (insan-sonrası)" varlıklar, ileri teknolojiler vasıtasıyla insan varlığının evrimsel basamakta ulaşacağı son noktaya karşılık gelir. Transhümanist düşünürler, insanın çok gelişmiş yeteneklerinden ötürü eninde sonunda posthuman bir varlığa dönüşeceği öngörüsünde bulunurlar (Soysal 2019: 343). İnsan doğasını geliştirmeye yönelik transhümanistlerin ortaya koyduğu çabaların neticesinin; olağanüstü zekâyâ, daha uzun yaşam sürelerine ve daha büyük ahlaki erdeme sahip önemli ölçüde üstün "posthuman" varlıkların ortaya çıkması olacağı ileri sürülmektedir (Glennon 2018: 211). Waters'a göre teknoloji sayesinde insanlar kendilerini daha üstün ve belki de ölümsüz, posthuman bir türe dönüştürebilirler. Zihin hayatta kalmak ve gelişmek zorundaysa ve kişi, bedeninden kurtarılacaksa o halde insanlar kendilerini daha üstün bir posthuman türe dönüştürerek evrimsel geleceklerini kontrol altına almalıdır (Waters 2011: 165, 168; Labrecque 2017: 151). Böylelikle insanlar tüm biyolojik sınırlamalarından kurtulmuş olacaklar ve posthuman'lar da bedenlerini istedikleri şekilde yapılandırmakta özgür olacaklar hatta bilgisayar sistemlerinde bedenden ayrılmış bir hayat sürmeyi bile seçebilme imkânına sahip olacaklardır (Winyard Sr. 2016: 210; Kurt 2019: 36).

İnsanı posthuman hale getirmek için gereken değişiklikler, insanın yalnızca psikolojik tarafını veya kendisi hakkındaki düşünme şeklini değiştirmek suretiyle gerçekleştirilemeyecek kadar derindir. Zira hedeflenen değişim, insanın beyninde ve bedeninde köklü teknolojik değişiklikleri zorunlu kılmaktadır (Bostrom 2014: 3). Transhümanizm gibi posthümanist süreç de insanı ruh ve beden düalitesine sahip olarak görür. Ancak posthümanizm bu düalitenin mükemmelleştirildiği ve daha ileri noktada artık insan olmayan, teknolojik olarak gelişmiş varlıkların ortaya çıktığı bir süreçtir (Dağ 2018: 178, 181).

Önde gelen transhümanistlerden Max More (2013: 4), posthuman varlıkların özellikleri hakkında şunları söyler:

"Posthuman varlıklar artık hastalık, yaşlanma ve kaçınılmaz ölümden muzdarip olmazlar (ancak diğer zorluklarla karşılaşmaları muhtemeldir). Genellikle "morfolojik özgürlük" olarak adlandırılan fiziksel yetenek ve form özgürlüğüne daha fazla oranda sahiptirler. Posthumanlar ayrıca daha büyük bilişsel yeteneklere ve daha rafine

duygulara (daha fazla neşe, daha az öfke veya her bireyin tercih ettiği herhangi bir değişikliğe) sahip olacaktır."

Posthumanların sayılan özelliklerine bakıldığında onların hangi formlarda olacakları sorusu önem kazanmaktadır. Nick Bostrom (2014: 3; ayrıca bkz. Kurt 2019: 36) bu soruya cevap sadedinde posthuman'ların tamamen sentetik yapay zekâya, gelişmiş bilgisayarlara yüklenmiş zihin ve bilinçlere yahut özellikleri artırılmış biyolojik bedenlere sahip insanlar gibi formlarda olabileceğini ileri sürmektedir.

3. Transhümanizm, Imago Dei'nin Gerçekleşme Sahası Mıdır?

Başlıktaki bu soru, savunucularının genelde ateist olduğu ileri sürülen transhümanistler için karşılığı olan bir soru olmasa da Hıristiyanlığı ve transhümanist düşüncüyü uzlaştırmanın yollarını arayan "Hıristiyan Transhümanistler" ve iddialarına meşruiyet kazandırma amacıyla Hıristiyanlığa yaklaşan "Seküler Transhümanistler" açısından, anlamı ve karşılığı olan bir sorudur. Sorunun cevabı, Hıristiyanlıkta ve transhümanizmde *imago Dei* öğretisiyle yakından ilişkilendirilen "insanın yaratıcılığı" konusu ve iki grubun "bedene bakışları" üzerinden değerlendirilecektir.

3.1. İnsanın Yaratıcılığı Açısından

Hıristiyanlık tarihinde *imago Dei* konusundaki görüş ve tartışmaların, insanın "yaratık" olmasının yanı sıra "yaratıcı" yönünün de mevcut olduğu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Yaratılış 1. bölümdeki ifadeler, insanı, insan dışındaki varlıklara ve dünyaya karşı sorumlu kılmakta ve insana, onlara egemen olma rolünü vermektedir. Böyle bir rolün yerine getirilmesini insanın yeni şeyler yapıp üretmesiyle ilişkilendiren Hefner (1984) ve aynı minvalde görüş beyan eden teologlar için "yaratıcılık", *imago Dei* ile ilişkili bir unsurdur. Buna göre insan, Tanrı ile birlikte ortak yaratıcıdır. Transhümanist hareket de insanın geliştirilebilir olduğunu söylerken onun yaratıcılığını ön plana çıkarır. Bunu yaparken transhümanistler -özellikle de Hıristiyan transhümanistler- Hefner ve diğer teologların ileri sürdüğü "yaratılmış ortak yaratıcı" metaforunu iddialarına temel kılarlar. Yalnız şu kadarı söylenebilir ki, "yaratılmış ortak yaratıcı" tanımlamasının ikinci kısmı ne kadar transhümanizme dayanak teşkil ediyor ise birinci kısmı da o kadar transhümanizm anlayışına zıttır. Çünkü transhümanizm anlayışında insan, Tanrı tarafından bağlı ve sınırlı bir varlık olarak düşünülmez (Kurt 2019: 83). Transhümanizmde insanın, biyolojik ve fizyolojik sınırlarını aşacak şekilde geliştirilmesi ve nihai noktada ölümsüzlüğü elde etmesi, Tanrı'nın müdahalesi olmaksızın insanın kendi "yarattığı teknoloji"yle başaracağı bir hedef olarak belirlenmiştir. Burada teknolojiye, çok farklı bir rol ve anlam yüklenmiştir. Buna göre teknoloji bize Tanrı'yı, diğer zihinleri,

yeni dünyaları ve yaratıcılığımızı öğretebilir (Kelly 1999: 392) ve bizi ölümsüzlüğe ulaştırabilir.

Transhümanizmi benimseyen Hıristiyanlar, Tanrı'nın tamamen yaratma işi ile meşgul olmadığına, ancak şu anda bile aktif olarak yaratma halinde olduğuna inanma eğilimindedir. Buna, Tanrı'nın "teknoloji yoluyla yarattığı" şeklinde daha da tartışmalı bir fikri eklerler. Tanrı tüm yaratma eylemlerini; yaratılışı sürdürmek, yenilemek ve geliştirmek için bir araç olarak kullanır. İnsan geliştirme teknolojisi de Tanrı'nın, "insanlığı yaratma" işini tam ve son haliyle tamamladığı bir yol ve yöntem olarak görülebilir (Cole-Turner 2018: 9).

Imago Dei'yi insanın yaratıcılığıyla ilişkilendirmenin, transhümanistlerin "insanın tanrılaştırılması"na dair iddialarını güçlendirdiği söylenebilir. *Imago Dei* inancında, insanın Tanrı'nın suretinde yaratılmasıyla birlikte ortaya çıkan tanrısal benzerlik, transhümanist düşüncede sadece suret açısından değil, güç ve kabiliyetler açısından da kurulan bir benzerliktir. Böylelikle insan, tanrılaştırılma hedefine yaklaştırılmıştır. Sureti, gücü ve yetenekleriyle beraber yaratıcılık açısından da insan, Tanrı'ya benzetilmek istenmiştir (Dağ 2018: 190; Kurt 2019: 62). Nitekim tüm transhümanistler tanrısal yeteneklere sahip olmayı arzu eder ve bazıları "tanrısal bir yapay zekâ" yaratmaya çalışır (Winyard Sr. 2016: XXVIII).

Transhümanist düşüncedeki sanal zihinler, yapay zekâya sahip mekanik-robotik cyborg'lar ve posthuman'lar, "insan eliyle" oluşturulacak varlık türleridir. Hıristiyan inancında Tanrı'ya benzer ve Tanrı'nın suretinde yaratıldığına inanılan insan, kendindeki bu özelliği, kendisinin "yaratacağını" iddia ettiği söz konusu varlık türlerine de taşıyabilecek midir? *Imago Dei* öğretisi bağlamında bu varlıklar nasıl değerlendirilecek ve hangi konuma yerleştirilecektir? Herzfeld (2002: 304) yapay zekânın tek amacının, kendi suretimizde bir "öteki" yaratmak olduğunu söyler. Anlaşılan o ki transhümanizmde, "yaratıcı kimliğiyle kendi suretinde bir varlık (insan) yaratan Tanrı'ya" benzer şekilde insan da -kendinin, Tanrı'nın bir benzeri ve sureti olmasından yola çıkarak- O'nun yaratıcı özelliğini devralmak suretiyle kendi suretinde varlıklar yaratma kabiliyetine sahip olarak görülmektedir.

Tanrı'nın devre dışı bırakılarak asıl olarak Tanrı'ya ait olan yaratıcılık vasfını insana yüklemenin, insanın Tanrı'nın suretinde "yaratılmış" bir varlık olduğu inancını benimseyen Hıristiyanlık açısından sorun oluşturacağı açıktır. Lebacqz (2011: 56)'ın da ifade ettiği gibi "İnsanlar Tanrı'nın 'suretinde' yaratılmış olabilir ancak bu, onların Tanrı olduğu anlamına gelmez. Gerçek olan ile onun sureti aynı değildir; Tanrı'nın ışığını ya da yaratıcılığını 'yansıtmak', ışığın ya da yaratıcılığın kaynağı olmakla aynı şey değildir." Diğer taraftan yaratıcılık vasfını insana yüklemeyi sorun olarak görmeyen Hıristiyan transhümanistlerin insanın yaratıcılık özelliği

konusundaki iddialarında, İsa'ya ciddi atıflar vardır. İsa'nın tabiatına dair Hıristiyan yorumu, bu noktada belirleyici bir özelliğe sahiptir. Söz konusu yorum, transhümanistler için uygun ve kullanışlı zemini hazırlamış durumdadır. İsa'nın tanrı-insan kimliği, Tanrı'nın insan olmasının (enkarnasyon) örneği olabildiği gibi insanın da Tanrı olabileceğinin (theosis) bir delili gibi anlaşılmaktadır. Anne Kull, İsa'nın, tanrısal olanla insani olanın kaynaşmasında sınırların aşılmasını temsil eden bir cyborg olarak görüldüğünü söyler. Ona göre İsa, bu melezlik dünyasında, farklı dünyaları kaynaştıran yapılandırılmış bir doğanın nasıl dengeleneceğini gösterir ve bizi insanlık ve tanrısallığın sınırlı tanımlarının ötesine geçmeye çağırır (Garner 2006: 199 [Kull 2001: 283'ten]). İsa'nın bu çift yönlü rol model özelliği Hıristiyan transhümanistlerin, fütürist görüşlerinde ve insanın yaratıcılığı konusunda en çok atıfta buldukları ve örnek aldıkları iki niteliktir. Buradan; Hıristiyanlığın İsa Mesih üzerinden insanı tanrılaştırıp Tanrı'yı yeryüzünde temsil eden "ortak bir yaratıcı" anlayışıyla, kurtuluşun ve eskatolojik birtakım hedeflerin insan eliyle gerçekleştirilmesine geçit vererek transhümanizme kapılarını araladığı (Kurt 2019: 92, 93) söylenebilir. Nitekim B. Waters (2006: 84), "İsa, bizim kendi doğuştan gelen potansiyellerimizin bir modeli olduğu için kendimizi tanrılaştırma girişiminde onu takip etmemiz uygundur." diyerek İsa'nın Hıristiyanlıkta tanrılaşma konusundaki söz konusu rol model konumuna işaret etmektedir.

Hıristiyanlar genel olarak, insanın yaratıcılık özelliğini -hem teknolojide hem de teolojide- benimserler ancak insanın yaratılmış bir varlık olmasının doğal bir neticesi olarak bu yaratıcılığın sınırları vardır. Kutsal Kitap her şeyi yapabilme konusunda bir inancı teşvik etse de bir hıristiyan, yapabileceği şeyler konusunda sınırlara sahiptir, her şeyi yapamaz. Hıristiyanların bir şeyi yapabilme konusundaki arzuları Tanrı'nın isteğine uygun olmalıdır. Hıristiyanlıkta insanı yaratıcılıkla ilişkilendirme girişimleri, Âdem ve Havva'nın birlikte işlediği ilk günaha kadar geri götürülebilen bir durumdur. Winyard (2016: 9, 20, 159)'a göre "Âdem ve Havva'nın itaatsizliği, bazı açılardan değerli bir amaç gibi görünen şeye ulaşmak için yapılan yaratıcı bir eylemdi: Tanrı gibi olmak. Dolayısıyla yaratıcılığın, Tanrı'nın isteğine bakılmaksızın, doğuştan iyi bir eylem olmadığı açıktır." Bu nedenle Hıristiyan teolojisinde yaratılış ve düşüşle ilgili anlatılar, insanın geliştirilmesi çabalarına (Lebacqz 2011: 55), dolayısıyla insanın yaratıcılığına sınırlar konulması gerektiği fikrini zihinlerde uyandırmaktadır. Transhümanizm karşıtı Hıristiyanlar için bu anlatılar, insanın yaratıcılığına ve yaratıcılık özelliğinin "iyi bir şey" olduğuna delil teşkil etmez; bu sebeple sözü edilen anlatıların transhümanizm için bir dayanak teşkil etmesi de ihtimalden uzaktır.

Diğer taraftan Yaratılış Kitabı'nın 1. bölümünde Tanrı'nın suretinde yaratıldığı ifade edilen insanın canlı ve cansız varlıklar üzerindeki egemenliğinin, Tanrı'nın egemenliği gibi anlaşılıp onun da Tanrı'nın yaratıcılığına benzer bir yaratma faaliyeti içerisinde olabileceğine dair çıkarımlarda bulunmak, Hıristiyanlıktaki Tanrı-insan ilişkisini farklı bir boyuta taşımak demektir. Zira "tanrı" ve "insan" tabiatına sahip İsa

dışındaki diğer bütün insanlar, yapıp etmelerinde sınırlıdır. Sınırlılığın ontolojik sebebi ise yaratılmış bir varlık olmaktır. İnsanın yaratılmışlığını İsa'nın "insan" kimliğiyle benzeştirmek de hatalı olacaktır. Çünkü Hıristiyanlıkta İsa, yaratılmış bir insan olmayıp asıl olarak Tanrı'nın insan bedeninde tecessüm etmiş, enkarnе olmuş halidir yani Tanrı'dır (Yuhanna 1: 18; 14: 9; İbraniler 1: 3).

3.2. "Beden"e Bakış Açısından

Hıristiyanlığa göre ruh (akıl/zihin) ve beden birdir ve bütündür. Tanrı suretinde yaratılmış olan insan hem bedensel hem de ruhsal bir varlıktır. Kutsal Kitap (Yaratılış 2: 7) bu gerçeği simgesel bir dille şöyle ifade eder: "Tanrı insanı topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece insan yaşayan varlık oldu." Hıristiyan inancı ruhun ve beden birliğini sağlamanın, insan olmanın ortaya çıkardığı bir görev olduğunu söyler (Keenan 2014: 157; Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri 2000: 100, 101).

Hıristiyanlığın teolojik umdelerini oluşturan diriliş, enkarnasyon gibi ana meselelerde beden, merkezî bir önemdedir (Mercer 2014: 142). İnsanın bedenselliği konusundaki Katolik anlayışı, transhümanizmin "posthuman merkezli" yönelişinin tam tersine, "Tanrı merkezci"dir. Katolik geleneği, beden nihanetinde Tanrı'ya ait olduğunu iddia eder. Ruh gibi beden de insanlığı yaratıcıya ve yaratılışa bağlayan bir iletişim mahalli olarak hizmet eder. Papa II. John Paul'a göre insan bedeni, dünyanın görünür gerçekliğine Tanrı'daki sonsuzlukta saklı olan gizemi aktarmak ve böylece onun bir işareti olmak için yaratılmıştır (Labrecque 2015: 303, 309, 310). Katolik anlayışta insanın bedeni, bir onur olarak kabul edilen Tanrı'nın suretine katılır. İnsanın bedensel yaşamını küçümsemesi yasaktır. Tersine insanın Tanrı tarafından yaratılan ve son günde diriltilecek olan bedenine saygı göstermesi gerekir (Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri 2000: 101).

Pavlus (1. Korintliler 6: 19), bedeni, *imago Dei*'nin yüceliğini paylaşan (Labrecque 2015: 306) "Kutsal Ruh'un bir tapınağı" olarak adlandırır. Pavlus, ruhun ölümsüzlüğüne ilaveten beden de diriliş esnasında tekrar gerçeklik sahasına çıkacak bir olgu olduğunu ima eder. Pavlus (1. Korintliler 15: 35-49), "Ölümler nasıl dirilecek? Nasıl bir bedenle gelecekler?" sorusunun akılsızca bir soru olduğunu söyledikten sonra Tanrı'nın tohumların her birine özel bir beden verdiğini, her canlının etinin aynı olmayıp insanların, hayvanların, kuşların ve balıkların etinin birbirinden başka olduğunu, ölümlerin dirilişinin de böyle olacağını zikreder. Ona göre beden çürümeye mahkûm, düşkün ve zayıf olarak gömülür ancak çürümez, görkemli ve güçlü olarak diriltir. Doğal bir beden olarak gömülse de ruhsal bir beden olarak diriltir. Buradaki "doğal beden" ve "ruhsal beden" ayrımı, Pavlus'un zihninde Âdem ve İsa ile kişileştirilmiştir. Pavlus, ilk adamın (Âdem) topraktan, ikinci adamın (İsa) ise gökten olduğunu; topraktan

olanların topraktan olana yani Âdem'e, göksel olanların da göksel olana yani İsa'ya benzer olacağını söyler. Ona göre insanlar topraktan olana nasıl benzer idiyse göksel olana da benzeyecektir.

İnsanların dirilişte kuşanacağı beden, ölüm öncesi sahip olduğu bedenle aynı mı farklı mı olduğu konusunda Hıristiyanlık çok net değilse de İsa ile ilgili diriliş anlatılarının meseleyi açıklayıcı olduğu söylenebilir. Kutsal Kitap (Luka 24: 39) ifadelerine göre İsa, çarmıh sonrası dirilişinde kendi bedeniyle dirilmiş ancak yeryüzündeki hayatına geri dönmemiştir. Aynı şekilde ona tabi olanları da Tanrı, sahip oldukları bedenle diriltecek (1. Korintliler 6: 13-15) fakat bu beden "yüce" (Filipililer 3: 21) ve "tinsel" (1. Korintliler 15: 44) bir bedene dönüşecektir (Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri 2000: 251). Bu dönüşümün, beraberinde bir değişimi getireceği de Pavlus'un dilinden ifade edilmektedir. Buna göre dirilişle birlikte, çürüyen varlık çürümezliği, ölümlü varlık ölümsüzlüğü giyinecek, böylelikle ölüm yok edilip onun üzerinde zafer kazanılacaktır (1. Korintliler 15: 51-54). Hıristiyanlar, Kutsal Kitap (Koloseliler 3: 4) ifadelerinden yola çıkarak bu beden "yüceltilmiş" (Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri 2000: 251) ve "yeni" (Mercer 2014: 139) bir beden türü olacağını ileri sürerler. Yüceltilmiş yeni bedeniyle insan, ölüm öncesindeki çürük, düşkün ve zayıf halinden arınarak ölümsüz, görkemli ve güçlü olarak dirilecektir.

İnsanı ruh (zihin) ve beden birlikteliğine sahip bir varlık olarak kabul eden Transhümanizmin ölümsüzlük hedefinde sonlu ve ölümlü beden geliştirilmesi, yaşlılıktan ve hastalıklardan arındırılması önemli bir basamağı teşkil eder ancak asıl olarak hedeflenen, zihnin ölümsüz kılınmasıdır. Transhümanistler, uzun süreli hayatta kalma hedefini gerçekleştirmek için zihinle bedeni birbirinden ayırma çabası içerisindeyler. Söz konusu hedef doğrultusunda bilgi ve bilişim teknolojisi, biyo/nano/info/siber-teknoloji ve yapay zekâ çalışmaları, transhümanistlerin faydalandığı bilimsel ve teknolojik çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Bu alanlarda yapılacak araştırma ve çalışmalarla simülasyonu, yüklemesi ve transferi gerçekleştirilmiş zihinler yoluyla sanal zihinlerin; yapay zekânın kullanımıyla insan-makine karışımı cyborg'ların ve en sonunda evrimsel gelişimini tamamlayarak ölümsüzlüğe tamamen ulaşmış, mükemmel ötesi özelliklere sahip, ayrı bir türe karşılık gelen post-human varlıkların "yaratılması" amaçlanmaktadır. Bu bağlamda transhümanizm, evrimciliğe atfen mevcut insandan farklı olan ikinci bir formu doğurma çabası içindedir (Dağ 2019: 162).

Hıristiyanlığın "yüceltilmiş insan"ında görebildiğimiz şekilde "yüklenmiş bir zihnin" de bedeni olacak mıdır? Nick Bostrom (2014: 10), bir transhümanist olarak bu soruya şöyle cevap verir:

".... bir yüklemenin deneyimi prensipte biyolojik bir insanla aynı olabilir. Yüklemenin, simüle edilmemiş bir bedenle aynı hisleri ve aynı etkileşim olasılıklarını veren sanal (simüle edilmiş) bir bedeni olabilir. Gelişmiş sanal gerçeklikle, yüklemeler yiyecek ve içeceğin tadını"

Hıristiyanlığın "Imago Dei" Öğretisinin Transhümanizmle Uzlaştırılmasının İmkânı (The Possibility of Reconciliation of The Doctrine of "Imago Dei" of Christianity With Transhumanism)

*alabilir... Yüklemelerin sanal gerçeklikle sınırlı olması gerekmez:
Onlar, dışarıdaki insanlarla etkileşime girebilir ve hatta fiziksel
gerçeklik içinde çalışmak veya fiziksel gerçekliği keşfetmek için robot
bedenleri kiralayabilirler."*

"Sanal zihinlerle sanal ölümsüzlüğü başarma çabası" olarak nitelendirebileceğimiz bu girişimlerin Hıristiyanlığın *imago Dei* öğretisi zaviyesinden nasıl anlaşılıp hangi anlam çerçevesine yerleştirileceği, bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Zira insan zihni ve bilincinin dışında ondan daha güçlü sanal zihinler oluşturma gayesiyle insan zihninin kopyalanarak yeni makinelere ve bilgisayarlara yüklenmesi, Hıristiyan inancında insanı tanımlayan ve asla bölünme kabul etmeyen asli unsurların (ruh, beden, akıl) birbirinden ayrılması anlamına gelmektedir. Fisher (2015: 27) "Yükleme sonrası kişinin kendini tanımlayan durumu ne olur?" sorusunu yönelterek bu bölünmenin ortaya çıkaracağı yeni probleme dikkatleri çekmiştir. Soruna kayıtsız kalamayan Bostrom (2014: 10) dahi benzer şekilde; "Bununla birlikte, yüklenen zihninizden birkaç benzer kopya oluşturulduğunu düşünürsek zor durumlar ortaya çıkar. Hangisi sizsiniz? Hepsi siz misiniz, yoksa hiçbiriniz siz değil misiniz? Malınızın mülkünüzün sahibi kim olur? Eşinizle kim evli olur? Felsefi, yasal ve etik zorluklar çoktur." diyerek kopyalanmış zihinden birden fazla üretildiğinde ortaya çıkacak sorunlara işaret etmektedir.

Transhümanizmde simüle edilmiş zihinlere ilaveten cyborg'lar ve posthuman'lar için de bir bedenden söz edilebilmektedir. Transhümanizm, kişiliğin biyolojinin ötesine geçtiğini savunur. Buna göre "siber insan", eti ve kanı olan insan kadar insandır (Winyard Sr. 2016: 181). Fakat gerek posthuman varlıkların gerekse yüklenmiş zihinlerin ve cyborg'ların *imago Dei* doktrini minvalinde Hıristiyanlıkla uzlaştırılması -onlar, Tanrı'nın suretinde yaratıldığına inanılan "insan"ın bedeninden ciddi ve derin farklılıklar gösterdiği için- sorun teşkil edecektir. Bununla birlikte seküler transhümanizmin aksine, Hıristiyanlığı çıkış noktası olarak ele alan ve Hıristiyanlık ile transhümanizmi bağdaştırma gayreti içerisinde olan Hıristiyan Transhümanizmi açısından mevcut durumun problem teşkil etmediği söylenebilir. Hıristiyan Transhümanizmi Tanrı'nın suretini "ruh"ta aradığı için "beden"i Tanrı'nın yarattığı bir şeyden başka bir şey haline getirmek onlara göre Tanrı'nın sureti doktrinine zarar vermez. Tanrı'nın egemenliği anlayışından yola çıkarak meseleye yaklaşan Hıristiyan transhümanistlere göre Tanrı'nın yaratması üzerinde hâkimiyet icra etmek bir şekilde Tanrı'nın mükemmel hâkimiyetini yansıtır, o halde bedenlerimizde bazı değişiklikler yapılması yoluyla daha güçlü bir hâkimiyet uygulamak, Tanrı'nın mükemmel hâkimiyetini daha iyi yansıtabilir (Dickson 2018: 107).

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad / 2147-1185]

Cilt/Volume: 9,
Sayı/Issue: 5,
2020

Beden konusunda yukarıda vurgulanan gerek Hıristiyanlık içindeki görüş ve anlatılar gerekse transhümanizmin ve Hıristiyan transhümanizminin konuya yaklaşımları, transhümanist düşüncenin, *imago Dei* öğretisinin gerçekleştiği alan olduğu sonucunu ortaya çıkarır mı? Sorunun cevabı Hıristiyanlık ve transhümanizmin iddialarının karşılıklı tahlil ve tartışılmasını gerekli kılmaktadır.

Hıristiyan geleneği, modern tıbbın bedeni sabitlenecek bir makine olarak gören anlayışının aksine insanı, sadece mekanik parçalardan oluşan bedenlere indirgemeksizin onun biyolojik özellik taşıyan fizikselliğini korumak ister. Hıristiyanlık, bizim, mekanik parçaların toplamı şeklinde ifade edilemeyen belirgin özelliklere sahip tam ve bütün insanlar olduğumuzu ileri sürer. Transhümanizm ise işaret edildiği gibi bir zihin-beden düalizmini varsayar (Mercer 2014: 148) ve bu varsayım; insanı, zihni (ruh) ve bedeniyle *imago Dei* olarak kabul eden Hıristiyanlıkla arasında bir tezatın oluşmasına en başta sebebiyet veriyor gibi görünmektedir. O nedenle Hıristiyan transhümanistler, transhümanist hedefleri Tanrı'nın sureti konusundaki öğretiyi uzlaştırmanın en mantıklı yolunu, bu sureti -ister kendisine, işlevlerine veya ilişkilerine olsun- ruha yerleştirmekte bulmaktadırlar. Ancak bu durumda bile bedenin köklü bir şekilde değişmesinin, özellikle de ömrün radikal olarak uzatılmasının; ruh, onun işlevleri ve ilişkileri üzerinde önemli bir etkisi olması muhtemel görünmektedir. Dahası, bu değişikliklerin kendisiyle gerçekleştirilebileceği araçlar, M. Dickson (2018: 110)'un da belirttiği gibi Hıristiyan ahlakına aykırıdır. Öte yandan Hıristiyanlıktaki ruh-beden birlikteliği, birbirine bağımlı bir bütünlük arz eder. Karşılıklı bağımlılık Hıristiyanlığın insan doğasını, ahlaki yolu ve ahdi nasıl anlayacağı konusunda önemli bir ölçüdür; transhümanistler için ise aksine bu bağımlılık, insan zayıflığının bir işaretidir (Labrecque 2015: 307).

Transhümanistler bedenin geliştirilmesi gerektiği savını ileri sürerken ilk günahı ve bu günahın insanda ortaya çıkardığı "düşmüşlük" halinden hareket ederler. Buna göre düşmüş insan, artık zayıf, hasta ve ölümlü bir bedeni olan insandır. Katolik yorumlamada "Herkes ilk günahla doğmasına karşın, ilk günah, Âdem'in soyundan gelen hiç kimsede bir kişisel hata niteliğinde değildir. Bu, kutsallık ve ilk mutluluk durumundan yoksun olmak demektir, insan doğası tamamen bozulmuş değildir. İnsan doğasının kendi öz doğal güçleri yaralanmış, bilgisizliğin, acının ve ölümün etkisi altına girmiş ve günaha eğilimli olmuştur..." (Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri 2000: 110). Katolik geleneğine göre bedenin "düşmüş" olmasından kastedilen şey; kişinin zekâsı, ruhsal kontrolü veya ömür süresi üzerinde belirlenen sınır değildir. Bu şey, insanın görünür dünyada, derin, bitmek tükenmek bilmeyen ve Âdem'in ilk yalnızlığına kadar uzanan yalnızlığıdır. Transhümanizmin ortaya koyduğu geliştirme faaliyetleri aslında bu yalnızlık duygusunu daha da şiddetlendirecektir. Katolik Kilisesi; doğası, kalıtsal günahkârlıkla değiştirilmiş, düşmüş, bağımlı ve savunmasız olsa da sınırlı bedenin aynı zamanda tanrısal sureti taşıdığını ve dirilişte "ruhsallaştırılmış" olmasına ilaveten "yüceltileceğini" kabul eder. Ancak

buradaki "yüceltilmiş beden", bazılarının düşünebileceği gibi transhümanistlerin yeniden tasarlanmış veya köklü bir şekilde geliştirilmiş posthuman'ı ile uyumlu olmaktan uzaktır. Zira Hıristiyan inancına göre insanlar diriliş esnasında bedenselliklerini, Tanrı'nın suretine ve benzerliğine uygun mükemmellekle dolu olduklarında kurtarılır; bir "ruhsallaştırma"ya karşılık gelen bu durum, beden ve ruhun, dirilmiş insanın bileşik doğasıyla mükemmel bir bütünleşmesidir (Labrecque 2015: 310). Mezkûr bütünleşmenin ortaya çıkaracağı yeni beden ise "yüceltilmiş" bir bedendir. Transhümanizmde ise beden, posthuman ve hatta diğer varlık türlerinin (yüklenmiş zihin, cyborg) ortaya çıkmasında şart koşulan, olmazsa olmaz bir unsur değildir. Dolayısıyla Hıristiyanlığın ruh-beden birlikteliğini taşıyan "yüceltilmiş insan"ı ile daha çok zihni öne çıkararak ve bedeni onun gerisine iten transhümanizmin varlık türleri arasındaki ontolojik ve niteliksel bu farklılık, söz konusu varlık türlerinin aynileştirilmesini yahut uzlaştırılmasını imkânsız kılmaktadır.

Hıristiyan dünyasında bedene yönelik transhümanistlerce yapılan ve yapılmak istenen müdahalelere en sert tepkiyi Katolik Kilisesi göstermiştir. İnsanın genetik kimliğinin değiştirilmesini ahlaksızlık olarak değerlendiren Vatikan, transhümanizmi putperestliğin bir çeşidi olarak görmüştür. Bu anlamda Vatikan, gerek doğmadan önce embriyonun gerekse ölmeden önce bedenin dondurulmasının (cryonics) insanlığa, onun bedenine saygıya karşı bir suç teşkil ettiğini ifade etmiştir (Dağ 2018: 200). Beden konusunda herhangi bir aşağılamaya karşı olduğu ileri sürülen (Labrecque 2015: 309) Katolik Kilisesi'ne göre ruhu ve bedeni şimdiden Mesih'e ait olan her Hıristiyanın, hem kendinin hem de başkalarının bedenine saygılı olması zorunludur. Döllendiği andan itibaren tam bir kişi gibi davranılması gereken ceninin bütünlüğü korunmalı, tedavi edilmesi gerektiğinde mümkün olduğunca her insan gibi tedavi edilmeli ve iyileştirilmelidir. Kromozomlar ve genler üzerinde yapılan bazı müdahalelerin tedavi amaçlı olmadığını söyleyen Katolik Kilisesi, söz konusu müdahalelerin önceden belirlenecek özelliklere sahip ya da cinsiyeti belirlenen insan varlıklarının oluşumunu amaçladığını; bu manipülasyonların insan onuruna, onun yeniden oluşturulamayacak biricik kimliğine ve bütünlüğüne aykırı olduğunu bildirir. Bu çerçevede Kilise; kendi ahlak anlayışını, her şeyi bedene kurban eden, fiziksel mükemmelliği ve sportif başarıyı putlaştıran bir beden kültürünü uygulamaya yönelik neo-putperest kavram ve uygulamaların karşısında konumlandığını ifade eder (Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri 2000: 252, 523, 524).

Embriyo aşamasından ölümüne kadar insanı ve onun bedenini, değerli ve dokunulmaz olarak gördüğü anlaşılan Hıristiyanlık için bedenin doğuştan getirdiği ya da sonradan sahip olduğu eksiklik veya kusurlar, beden değerine ve dokunulmazlığına halel getirmez. Bu tür bedenlere sahip

insanlar, transhümanizmin tıbbi-bilimsel-teknolojik bakış ve metoduna uygun olarak tedavi edilemeseler veya yaratılmamış olsalar bile oldukları gibi hoş karşılanırlar (Bishop 2018: 132). Çünkü her insan, Tanrı'nın suretini taşır. İnsanlara, Tanrı'nın suretini ve benzerliğini taşıdıkları için saygı ile davranılmalıdır (Garner 2006: 233, 234).

Hıristiyanlıkta Tanrı'nın suretini paylaşma noktasında erkek ve kadın bedeni, aynı değerdedir. Her ikisi de Tanrı'nın suretinde yaratılmışlardır (Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri 2000: 102). Dolayısıyla bu dinde *imago Dei*'nin vazgeçilmez unsuru olan bedenin ayırt edici vasıflarından biri de onun, erkek ya da kadın cinsiyetlerden yalnızca birine sahip olmasıdır. Transhümanist düşüncenin “geçiş insanı (transhuman)” hariç, ileri safhalarda ortaya çıkartılması hedeflenen “cyborg” ve “posthuman” varlık türlerinde ise bedenin hangi cinsiyeti taşıdığına artık bir önemi yoktur. F.M. Estfandiary, “yeni evrimsel varlıkların en erken tezahürü” diyerek tanımladığı transhumanların ve transhumanlığın belirtilerini³ sıralarken “çift cinsiyetliliği (androgyny)” de bu belirtiler arasında saymıştır (Bostrom 2014: 4). Önde gelen transhümanist Kurzweil (2020: 470, 471), sanal gerçeklikte görünümün değiştirilebileceğini, fiziksel bedenimizin başka bir şeye dönüştürülebileceğini, aynı anda farklı insanlar için farklı bedenlerin seçilebileceğini hatta çiftlerin, olmak istedikleri kişilikleri seçebiliyor birbirlerinin yerine geçmelerinin mümkün olabileceğini söyler. Buradan hareketle transhümanist gelecekte cinsiyet için bir sınırdan söz edilemeyeceği, cinsiyetler arası geçişlerin yaşanabileceği ve hiçbir cinsiyeti olmayan cinsiyet üstü varlıkların (cyborg, posthuman) ortaya çıkacağı ileri sürülebilir (Kurt 2019: 27). Nitekim Donna Haraway (1991) “sibernetik bir organizma; makine ve organizmanın bir melezi ve sosyal bir yaratık” olarak tanımladığı cyborg'un, cinsiyet sonrası bir dünyada ortaya çıkacak feminist posthuman bir varlık türü olduğunu iddia eder (ayrıca bkz. Thweatt-Bates 2012: 5; Fisher 2015: 23).

Katolik Kilisesi'nin, bedenin cinsiyeti konusundaki transhümanist görüşlere de sert bir tavır aldığı söylenebilir. Bu çerçevede Papa Francis'in, transhümanizmle ve Haraway'ın cyborg düşüncesiyle yakından ilişkili olan “transgenderizm”i, “Tanrı'nın sureti olan insanın imha edilmesi” şeklinde tanımlaması bu yönde bir adım gibi görünmektedir (Kew 2016; Winyard Sr. 2016: 34, 35).

Beden konusundaki tüm bu farklı görüş ve yaklaşımların *imago Dei* düşüncesine yansımaları nasıl olacaktır? Tanrı'nın suretinde yaratılmış olan insan, transhümanistlerin beden ve zihin üzerinde gerçekleştirdiği değişikliklerle “restorasyon” geçirip bu niteliğini sürdürecektir midir? Yoksa “deformasyon” a uğrayıp *imago Dei* olma özelliğini yitirecek midir? Bu

³ F.M. Estfandiary'ye göre transhumanlığın belirtileri şunlardır: protezler, plastik cerrahi, telekomünikasyonun yoğun kullanımı, kozmopolit bir görünüm ve dünyayı turlayan bir yaşam tarzı, çift cinsiyetlilik (androgyny), aracılıklı üreme [in vitro fertilization (tüp bebek) gibi], dini inançların olmaması ve geleneksel aile değerlerinin reddi (bkz. Bostrom 2014: 4).

sorulara Hıristiyanların ve transhümanistlerin verecekleri yanıtlar farklı olacaktır. Bir transhümanist gözüyle Nick Bostrom (2014: 13), buna benzer bir soruyu, "transhuman teknolojiler bizi insanlık dışı yapacak mı?" diyerek sorar ve şöyle cevap verir:

"Önemli olan insan (human) olmak değil insancıl (humane) olmaktır. Hitler'in insanlık dışı bir canavar olduğuna inanmak istesek de aslında o bir insan canavardı ve Gandhi son derece insan olduğu için değil, mükemmel bir biçimde insancıl olduğu için saygınlık kazanmıştır ... İnsan olmanın değeri varsa eğer, bu değer "normal" veya "doğal" olmaktan değil, insancıl olmak için içimizde hammaddeye sahip olmaktan kaynaklanır: merhamet, mizah duygusu, merak, daha iyi bir birey olma arzusu. Diyebiliriz ki eğer "insan (human)", olduğumuz şeyse o zaman "insancıl (humane)" da insanlar olarak bizlerin olmasını istediğimiz şeydir."

Bostrom'un, cevabında farklı şeyler olduğunu söyleyerek vurguladığı *insan (human)* olma ile *insancıl (humane)* olma özelliklerinin, transhuman ya da posthuman beden ve varlıklarda karşılıkları olacak mıdır? Önemli olan *insancıl (humane)* olmaksızın transhuman ve posthuman varlıkların *insancıl (humane)* olacakları kesin midir? Bostrom'un "insancıl"lığına karşılık gelen davranışların (merhamet, mizah duygusu, daha iyi birey olma arzusu), insanın duygu boyutuna hitap ettiği açıktır. O halde transhuman ve posthuman varlıkların duygu ve vicdanı da olacak mıdır? Eğer öyleyse transhümanizmde zihin transferine ilaveten duygular da mı transfer edilecektir? Soruları çoğaltmak mümkündür. Bostrom, *insan (human)* ve *insancıl (humane)* olma tefrikiyle yeni bir tartışmanın başlamasına sebep olmuş gibidir.

Hıristiyanların üstteki sorulara cevabı ise transhümanistlerden farklılık arz eder. Hıristiyanların çoğunluğu, transhümanizmin sadece insanlık durumunu iyileştirmeyi değil, aynı zamanda *insanın doğasını değiştirmeyi* de amaçladığının farkındadır. İster restorasyon ister deformasyon olsun beden ya da insan doğası üzerindeki herhangi bir değişiklik, Hıristiyanlığın asla kabul etmediği bir durumdur. Teolojik ve ahlaki birçok problemi ortaya çıkaracak olan söz konusu değiştirme girişimleri, "Tanrı'nın suretinde yaratılan insan (*imago Dei*)" doktrinine aykırıdır. İnsana, onun bedenine yahut ruhuna yapılacak bir müdahale, aslında mezkûr doktrinin ortaya çıkardığı teolojik anlayışa bir müdahaledir (Hoskins 2017; Kurt 2019: 52). Dolayısıyla Hıristiyanlık açısından "restorasyon geçirmiş beden mi yoksa

deformasyona uğramış bedeninin mi *imago Dei*'ye uygunluk arz ettiği" sorusunun bir kıymeti ve karşılığı bulunmamaktadır.

Sonuç

İnsanı, Tanrı'nın suretinde ve benzerliğinde yaratılmış, ölümlü bir varlık olarak gören Hıristiyanlık ile yaratılmışlığı ve bu yaratılmışlığın insanda ortaya çıkardığı ölümlülük, hastalık, yaşlılık ve benzeri durumları insanın değişmez kaderi olarak görmeyen transhümanizm arasında esastan bir uyumsuzluk olduğu anlaşılmaktadır. Transhümanizmin; bilimsel ve teknolojik araç ve yöntemlerle insanın her bakımdan geliştirilebilir, hastalıklarından arındırılabilir hatta bu dünyadayken ölümsüzlüğe ulaşabilecek bir varlık olduğunu iddia etmesi ve bunlara ilaveten yeni varlık türlerini (sanal zihin, cyborg, posthuman) ortaya çıkarmak istemesi, Hıristiyanlıkla arasındaki sorun ve gerilimin nedenlerinden bir kaçıdır. Transhümanizmin, insanlık durumunun geliştirilmesine yönelik her adımını *imago Dei* öğretisine, Tanrı'nın yaratımına ve tanrısal plana müdahale olarak gören Hıristiyanlığın transhümanist düşünceyle uzlaşması, bu açıdan imkânsız görünmektedir.

"İnsanın Tanrı'nın suretinde yaratılmış bir varlık olduğu" inancını dillendiren *imago Dei* doktrini, Hıristiyan teolojisinde insanın Tanrı karşısındaki konumunu ve bu konumun sınırlarını belirlemektedir. *Imago Dei* öğretisinin, Tanrı-insan ilişkisinde iki taraf için biçtiği rol, sırasıyla "yaratıcı" ve "yaratılan" olmaktır. "Akıl", "irade" ve "özgürlük" gibi temel nitelikleri, suretin asıl unsuru olarak gören ancak bunları insanın "yaratılmışlık" özelliğini ortadan kaldıran unsurlar olarak da değerlendirmeyen Hıristiyan ortodoksisinin aksine transhümanizmin, sözü edilen nitelikleri yaratılmışlıkla değil, "yaratıcı" olmakla ilişkilendirdiği ve onları, insanın da tıpkı Tanrı gibi yaratım faaliyeti içerisinde olabilmesinin ontolojik sebepleri olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Transhümanizmin "insanın yaratıcılığı" iddiası, Hıristiyanlık tarihinde *imago Dei* hakkında kimi din adamı ve teolog tarafından ileri sürülen görüş ve yorumlardan ilham almaktadır. Başta "theosis" (insanın Tanrılaşması) fikri olmak üzere işlevselci bakışın öne sürdüğü "Tanrı'nın faaliyet yoluyla temsili" düşüncesi ve Hefner ve diğer teologların icat ettiği "created co-creator" (yaratılmış ortak yaratıcı) fikri, *imago Dei*'nin transhümanizmle uzlaşısının düşünsel ve teolojik alt yapısına yerleştirilmiş durumdadır. Özellikle "Hıristiyan transhümanistler"ce desteklenen mezkûr argümanların transhümanist emeller için gerekçe temin etmek amacıyla kullanılmasını, genel Hıristiyan ortodoksisinin kabul etmediği anlaşılmaktadır. *Imago Dei*'nin asıl unsuru olarak "akıl", Hıristiyan düşüncede öne çıkarılan bir niteliktir ancak bu akıl, Tanrı'nın muradına aykırı bir yaratımı icra edemez; zihnen ve bedenen, insanın asli niteliklerini değiştirecek bir faaliyet içerisinde de olamaz. Zira böyle bir girişim, Tanrı'dan rol çalarak "Tanrı'yı oynamak" olacaktır.

Imago Dei özelinde Hıristiyanlık ve transhümanizmin muhtemel uzlaşısı, iki grubun "zihin-beden" olgusuna yaklaşımları esas alındığında da mümkün görünmemektedir. İnsanı, zihni ve bedeniyle tam ve bütün bir varlık olarak *imago Dei* sayan Hıristiyanlığın aksine transhümanizm, zihin-beden düalizmini varsaymaktadır. Gerek bedenler üzerinde değişiklikler gerçekleştirmek istemesi gerekse insan bedeni dışında sanal zihinleri ve bedenleri inşa etmek, insan-makine karışımı robotik varlıkları ve cyborg'ları ve ayrı bir tür olarak posthuman'ı ortaya çıkarmak istemesiyle transhümanizmin, Hıristiyanlığın beden üzerinde geliştirdiği teolojik anlayışa aykırılık arz ettiği, hatta bu anlayışa meydan okuduğu söylenebilir. Hıristiyanlık bakış açısıyla, bu transhümanist arzu ve girişimlerin, sözü edilen beden teolojisiyle çok yakından ilişkili olan *imago Dei* inancına açık bir müdahale anlamı taşıdığı izahından varestedir. Zira Hıristiyanlığın "yüceltilmiş beden"iyle transhümanizmin "geliştirilmiş", "robotik" yahut "sanal" bedenleri aynı şey değildir. Biri öldükten sonra Tanrı'nın müdahalesiyle diğeri ise ölmeden önce bu dünyada insan eliyle ortaya çıkacağına inanılan bedenlerdir. Diğer taraftan *imago Dei*'nin tezahür ettiği zihne ve bedene yaklaşırken Yeni Ahit'te üzerinde durulan İsa'nın doğumu, dirilişi ve enkarnasyonu hakkındaki anlatılar ile eskatolojik türdeki anlatılardan beslendiği görülen transhümanizmin, post-seküler dönemde "Hıristiyanlığın tekno-eskatolojik yeni yorum biçimini" ortaya çıkardığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu meyanda "Hıristiyan Transhümanistler" adını taşıyan grubun söz konusu yorumlama biçimine öncülük ettiği anlaşılmaktadır.

Tarihin her döneminde din, kültürü; kültür de dini biçimlendirmiş ve her biçimlendirme, bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Hıristiyanlık, bu biçimlendirme örneklerinin en yoğun şekilde görülebildiği dinlerin başında gelmektedir. İsa'dan hemen sonra paganizmle başlayan, ardından Reform, Rönesans, Aydınlanma, Sanayi Devrimi ve Modernite ile devam eden "biçimlenme-değişim" süreci 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren "teknoloji"nin insan hayatına dâhil olmasıyla birlikte yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Dinî metinlerin "bilim ve teknolojinin ışığında" yorumlanmasına kapılarını aralayan yeni süreç, din ile ilgili konularda da yeni bir inceleme ve tartışma alanının açılmasına sebebiyet vermiştir: din-teknoloji ilişkisi. "Transhümanizm", "posthümanizm", "Hıristiyan transhümanizmi" ve "metahümanizm" gibi akımlar, Hıristiyanlık içerisinde mezkûr ilişkiye dair getirilmiş yeni yorum biçimleri olarak sayılabilir. Ancak teknolojik gelişme ve ilerlemelerin din, toplum ve kültür ayrımı yapmadığı, toplumların da söz konusu gelişmelere kayıtsız kalamayacağı çağımızda, Hıristiyanlık dışındaki dinlerin de ortaya çıkan yeni duruma (din-teknoloji ilişkisi) dair söyleyeceği çok şey olmalıdır. Teknolojinin, dini ortadan kaldıracak iddialarının sıklıkla dillendirildiği post-seküler bu dönemde,

"din" in geleceğini biraz da teknolojiye dair tavrımız ve bakış açımız belirleyecektir.

Kaynakça

Açıklamalı Kutsal Kitap (2010). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Bishop, J. P. (2018). "Nietzsche's Power Ontology and Transhumanism: Or Why Christians Cannot Be Transhumanists". *Christian Perspectives on Transhumanism and the Church/Chips in the Brain, Immortality, and the World of Tomorrow*. Ed. Steve Donaldson ve Ron Cole-Turner. Cham: Palgrave Macmillian. 117-135.

Bostrom, N. (2005). "A History of Transhumanist Thought". *Journal of Evolution and Technology*, S. 14: 1-25.

Bostrom, N. (2014). "Introduction—The Transhumanist FAQ: A General Introduction". *Transhumanism and the Body: The World Religions Speak*. Ed. Calvin Mercer ve Derek F. Maher. New York: Palgrave Macmillian. 1-17.

Brooks, R. A. (2002). *Robot: The Future of Flesh and Machines*. London: Penguin.

Burdett, M. S. (2011). "Contextualizing a Christian Perspective on Transcendence and Human Enhancement: Francis Bacon, N. F. Fedorov, and Pierre Teilhard de Chardin". *Transhumanism and Transcendence Christian Hope in an Age of Technological Enhancement*. Ed. Ronald Cole-Turner. Washington: Georgetown University Press. 19-35.

Clay, E. (2011). "Transhumanism and the Orthodox Christian Tradition". *Beyond Humanism: Trans- and Posthumanism Jenseits des Humanismus: Trans- und Posthumanismus / Building Better Humans? Refocusing the Debate on Transhumanism*. Ed. Hava Tirosh-Samuels ve Kenneth L. Mossman. Frankfurt: Peter Lang. 3: 157-180.

Cole-Turner, R. (2018). "Introduction: Why the Church Should Pay Attention to Transhumanism". *Christian Perspectives on Transhumanism and the Church/Chips in the Brain, Immortality, and the World of Tomorrow*. Ed. Steve Donaldson ve Ron Cole-Turner. Cham: Palgrave Macmillian. 1-15.

Dağ, A. (2018). *Transhümanizm-İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü*. Ankara: Elis Yayınları.

Dağ, A. (2019). "Yaratılışa Müdahale ve Yeni Bir Evrimci Neo-Darwinist Bir Yaklaşım Olarak Transhümanizm". *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, C. 14, S. 27: 153-168.

Daly, T. T. W. (2015). "Diagnosing Death in the Transhumanism and Christian Traditions". *Religion and Transhumanism The Unknown Future of Human Enhancement*. Ed. Calvin Mercer ve Tracy J. Trothen. California: Praeger An Imprint of ABC-CLIO, LLC. 83-96.

Hristiyanlığın "Imago Dei" Öğretisinin Transhümanizmle Uzlaştırılmasının İmkânı (The Possibility of Reconciliation of The Doctrine of "Imago Dei" of Christianity With Transhumanism)

Dickson, M. (2018). "The Imago Dei and the Imago Mundi". *Christian Perspectives on Transhumanism and the Church/Chips in the Brain, Immortality, and the World of Tomorrow*. Ed. Steve Donaldson ve Ron Cole-Turner. Cham: Palgrave Macmillian. 97-115.

Fisher, M. Z. (2015). "More Human Than the Human? Toward a "Transhumanist" Christian Theological Anthropology". *Religion and Transhumanism The Unknown Future of Human Enhancement*, Ed. Calvin Mercer ve Tracy J. Trothen, California: Praeger An Imprint of ABC-CLIO, LLC. 23-38.

Garner, S. R. (2006). *Transhumanism and the imago Dei-Narratives of apprehension and hope*. Phd Thesis. The University of Auckland.

Garner, S. R. (2015), "Christian Theology and Transhumanism: The "Created Co-creator" and Bioethical Principles". *Religion and Transhumanism The Unknown Future of Human Enhancement*. Ed. Calvin Mercer ve Tracy J. Trothen, California: Praeger An Imprint of ABC-CLIO, LLC. 229-243.

Glennon, F. (2018). "Even Cyborgs Cast a Shadow: Christian Resources and Responsibilities in Response to Transhumanism". *Christian Perspectives on Transhumanism and the Church/Chips in the Brain, Immortality, and the World of Tomorrow*. Ed. Steve Donaldson ve Ron Cole-Turner. Cham: Palgrave Macmillian. 209-228.

Haraway, D. (1991). "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late 20th Century". <http://people.oregonstate.edu/~vanlondp/wgss320/articles/haraway-cyborg-manifesto.pdf> (Erişim Tarihi: 09.08.2020).

Hefner, P. (1984). "The Creation." *Christian Dogmatics*. Ed. Carl E. Braaten ve Robert W. Jenson. Philadelphia: Fortress Press. 1: 265-357.

Hefner, P. (2002). "Technology and Human Becoming." *Zygon*, C. 37, S. 3: 655-665.

Hefner, P. (2003). "Created to Be Creators". <https://www.metanexus.net/created-be-creators/> (Erişim Tarihi: 09.09.2020).

Hefner, P. (2004a). "The Created Co-Creator Meets Cyborg". <https://www.metanexus.net/created-co-creator-meets-cyborg/> (Erişim Tarihi: 08.09.2020).

Hefner, P. (2004b). "Experience Contains More Ideas than We Have Words": Created Co-Creator as Science and Symbol". <https://www.metanexus.net/experience-contains-more-ideas-we-have-words-created-co-creator-science-and-symbol/> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)

Hefner, P. (2004c). "Human Being: Questioning and Being Questioned." *Zygon* C. 39, S. 4: 733-735.

Hefner, P. (2005). "Can the Created Co-Creator Be Lutheran? A Response to Svend Andersen." *Dialog*, C. 44, S. 2: 184-188.

Herzfeld, N. (2002). "Creating in Our Own Image: Artificial Intelligence and the Image of God". *Zygon®: Journal of Religion and Science*, C. 37, S. 2: 303-316.

Hoskins, J. (2017). "Transhumanism and Christian Orthodoxy: Where Do We Draw the Line?". <https://christandpopculture.com/transhumanism-christian-orthodoxy-draw-line/> (24.08.2020).

John Paul II (1981). "Laborem Exercens". http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens.html (Erişim Tarihi: 16.05.2020).

Johnson, L. A. (2015). "Return of the Corporeal Battle: How Second-Century Christology Struggles Inform the Transhumanism Debate". *Religion and Transhumanism The Unknown Future of Human Enhancement*. Ed. Calvin Mercer ve Tracy J. Trothen. California: Praeger An Imprint of ABC-CLIO, LLC. 273-289.

Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri (2000). Çev. Dominik Pamir. İstanbul: Yayıncılık Matbaacılık.

Keenan, J. F. (2014). "Roman Catholic Christianity—Embodiment and Relationality: Roman Catholic Concerns about Transhumanist Proposals". *Transhumanism and the Body: The World Religions Speak*. Ed. Calvin Mercer ve Derek F. Maher, New York: Palgrave Macmillian. 155-171.

Kelly, K. (1999). "Nerd Theology". *Technology in Society*, S. 21: 387–392.

Kew, B. (2016). "Pope Francis Describes Transgenderism as the 'Annihilation of Man'". <http://www.breitbart.com/tech/2016/08/04/pope-francis-describes-transgenderism-annihilation-man/> (Erişim Tarihi: 09.08.2020).

Kull, A. (2001). "Cyborg Embodiment and the Incarnation." *Currents in Theology and Mission*, C. 28, S. 3-4: 279-284.

Kurt, İ. (2019). *Transhümanizm ve Tekillik Bağlamında Dinin Geleceği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurzweil, R. (2020). *İnsanlık 2.0-Tekillğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan*. Çev. Mine Şengel. İstanbul: Alfa Yayınları.

Labrecque, C. A. (2015). "Morphological Freedom and the Rebellion against Human Bodiliness: Notes from the Roman Catholic Tradition". *Religion and Transhumanism The Unknown Future of Human Enhancement*. Ed. Calvin Mercer ve Tracy J. Trothen. California: Praeger An Imprint of ABC-CLIO, LLC. 303-313.

Hristiyanlığın "Imago Dei" Öğretisinin Transhümanizmle Uzlaştırılmasının İmkânı (The Possibility of Reconciliation of The Doctrine of "Imago Dei" of Christianity With Transhumanism)

- Labrecque, C. A. (2017). "Genesis 2.0: Transhumanism, Catholicism, and the Future of Creation". *Religion and Human Enhancement Death, Values, and Morality*. Ed. Tracy J. Trothen ve Calvin Mercer. Cham: Palgrave Macmillian. 139-156.
- Lebacqz, K. (2011). "Dignity and Enhancement in the Holy City". *Transhumanism and Transcendence Christian Hope in an Age of Technological Enhancement*. Ed. Ronald Cole-Turner. Washington: Georgetown University Press. 51-62.
- MacDonald, W. (2004). *Kutsal Kitap Yorumu Eski Antlaşma Serisi, C. 1*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Mercer, C. (2014). "Protestant Christianity – Sorting Out Soma in the Debate about Transhumanism: One Protestant's Perspective". *Transhumanism and the Body: The World Religions Speak*. Ed. Calvin Mercer ve Derek F. Maher, New York: Palgrave Macmillian. 137-154.
- More, M. (2013). "The Philosophy of Transhumanism". *The Transhumanist Reader: Classical And Contemporary Essays On The Science, Technology And Philosophy Of The Human Future*. Ed. Max More ve Natasha-Vita More. West Sussex UK: Wiley-Blacwell Publishing. 3-17.
- Soysal, E. K. (2019). "İnsanın Geleceği-Transhümanizm Bağlamında Bir İnceleme". *İnsanı Yeniden Düşünmek-Modern Düşünce'de Temel Tartışmalar*. Ed. Lütfi Sunar ve Latif Karagöz. Ankara: İlem Yayınları. 313-364.
- Thweatt-Bates, J. (2012). *Cyborg Selves: A Theological Anthropology of the Posthuman*. Burlington, UK: Ashgate.
- Tirosh-Samuelson, H. (2011). "Science and the Betterment of Humanity: Three British Prophets of Transhumanism". *Beyond Humanism: Trans- and Posthumanism Jenseits des Humanismus: Trans- und Posthumanismus / Building Better Humans? Refocusing the Debate on Transhumanism*. Ed. Hava Tirosh-Samuelson ve Kenneth L. Mossman. Frankfurt: Peter Lang, 3: 55-82.
- Waters, B. (2006). *From Human to Posthuman Christian Theology and Technology in a Postmodern World*. Ashgate e-Book.
- Waters, B. (2011). "Whose Salvation? Which Eschatology? Transhumanism and Christianity as Contending Salvific Religions". *Transhumanism and Transcendence Christian Hope in an Age of Technological Enhancement*. Ed. Ronald Cole-Turner. Washington: Georgetown University Press. 163-175.
- Winyard Sr., D. C. (2016). *Transhumanism Christianity Diplomacy: To Transform Science Religion Relations*. Phd Thesis. Blacksburg, VA.
- Young, S. (2006). *Designer Evolution: A Transhumanist Manifesto*. New York: Prometheus Books.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3651/3668

**Türkiye’de Ses Eğitimi Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlere
Yönelik Bir İnceleme**

A Survey On Graduate Level Dissertations Related To Vocal Training
In Turkey

Saadet KÖSRELİ

**Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Güzel Sanatlar Eğitimi, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı,**

**Asst.Prof., E.B.Y. Univ. Faculty of Education Department of Fine Arts
Education Division of Music Education**

Saadetkosreli3@gmail.com

0000-0002-5746-8232

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 23.03.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 03.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 03.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Köşreli, S . (2020). Türkiye’de Ses Eğitimi Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İnceleme . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3651-3668 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/708104>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Türkiye’de Ses Eğitimi Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İnceleme

Öz

Araştırma kapsamında Türkiye’de eğitim veren üniversitelerin çeşitli enstitülerinde ses eğitimi üzerine yazılmış lisansüstü tezler incelenmiştir. Araştırmanın amacı; ses eğitimi alanında tamamlanmış olan çalışmalar ortaya koymak ve ses eğitimi alanında yapılacak yeni çalışmalar için gerek literatür taraması, gerekse konu seçimi aşamalarında alan araştırmacılarına kaynak oluşturmaktır. Araştırmanın evrenini Türkiye’de ses eğitimi odaklı tamamlanmış lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Örneklemini ise bu tezlerden YÖK Tez Tarama kataloğunda 2019 yılında ulaşılabilen ve izinli durumda olan 77 (55 adet yüksek lisans, 20 adet doktora ve 2 adet ise sanatta yeterlik) tez oluşturmaktadır. Çalışmada mevcut durum saptamasına elverişli tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ses eğitimi alanında tamamlanmış olan lisansüstü tezlerin çoğunluğunu yüksek lisans tezlerinin oluşturduğu, doktora seviyesindeki tezlerin, yüksek lisans seviyesindeki tezlerin neredeyse üçte biri kadar olduğu, sanatta yeterlilik düzeyinde ise çok az çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaların büyük bir kısmının 2010 ve 2014 senelerinde tamamlandığı, en fazla lisansüstü çalışmanın Gazi Üniversitesi bünyesinde tamamlandığı, tarama modeline yönelik çalışmaların fazlalığı ve bu doğrultuda en çok anket ve görüşme tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ses eğitimi alanında yapılmış lisansüstü çalışmalar incelendiğinde birbirlerini takip eden çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Alan içi etkileşimin sıcak tutulması ve çalışılan konuların güncel kalması açısından çalışmaların birbirlerini desteklemesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Şan, Ses Eğitimi, Lisansüstü çalışmalar, Derleme

A Survey On Graduate Level Dissertations Related To Vocal Training In Turkey

Abstract

In the scope of this study, graduate level dissertations on voice training and written in various institutions in Turkey were analysed. The aim of this study is to highlight the main topics related to vocal training and to provide a source for further literature review and selection of subject matter. The population consists of graduate level dissertations on vocal training in Turkish institutions. The sample of the study consisted of 77 dissertations available from higher board of education thesis centre (55 masters theses, 20 doctoral theses and 2 dissertation written as part of proficiency in art

programme). Results showed that a great majority of the dissertations on vocal training were written as masters’ theses and most of them were completed within 2010 and 2014 and again most of those theses were written in Gazi University. It is concluded that researches to identify the existing situation were abundant and surveys and interviews were the most preferred methods used. When the graduate level dissertations in the field of voice education are examined, it has been determined that the studies that follow each other are limited. It is important that the studies support each other in order to keep the interaction within the field warm and to keep the topics studied up-to date.

Keywords: Music, Singing As An Art, Vocal Training, Master Studies, Collected Works

Giriş

Müzik eğitimi, bireye kendi yaşantısı yoluyla amaçlı olarak belirli müziksel davranışlar kazandırma, bireyin müziksel davranışında kendi yaşantısı yoluyla amaçlı olarak belirli değişiklikler oluşturma ya da bireyin müziksel davranışını kendi yaşantısı yoluyla amaçlı olarak değiştirme veya geliştirme sürecidir. (Uçan, 1997: 30).

Ses eğitimi; bireylere konuşma ve şarkı söylemede seslerini doğru ve etkili bir biçimde kullanabilmeleri için ses eğitiminin temel ilke ve hedeflerine yönelik gereken davranışların kazandırıldığı disiplinler arası bir özel alan eğitimidir. Töreyin’e göre ses eğitimi, dil ve konuşma bozukluklarının tedavisinde de kullanılabilen, hem bireysel hem de toplu uygulamalara izin veren disiplinler arası bir özel alan eğitimidir. Dolayısıyla ses eğitimi sesin doğru, etkin ve güzel kullanımının yanı sıra, ses sağlığını korumaya yönelik davranışların da bireye kazandırılmasını hedefler (Töreyin,2015: 162). Profesyonel olarak alınan şan derslerinin yanı sıra, gerek ses sağlığı gerekse etkili konuşma açısından büyük bir öneme sahip olan ses eğitimi, sesi anlamayı ve sesi doğru bir şekilde çıkartabilmek için vücudumuza hükmetmeyi öğreten bir disiplindir. Ses eğitimi dersleri üniversitelerin müzik eğitimi veren kurumlarında gittikçe azalan ders saatleri ile ayakta durmaya çalışmakta ve bu alanda kendini geliştirmek isteyen genç akademisyenler için bir araştırması sahası olarak varlığını sürdürmektedir.

Ülkemizde her geçen gün müzik eğitimiyle ilgili çalışmalar çoğalmakta ve eğitimin alt dallarını belirli konular odağında ayrıntılı olarak ele alan çalışmalar yapılmaktadır. Bu alt dallardan biri olan ses eğitimiyle ilgili çalışmalar, alan ya da disiplinlerarası çalışmalar kapsamında ve yüksek lisans, sanatta yeterlilik, doktora seviyelerinde literatürde hatırı sayılır şekilde yerini almıştır. Yapılan lisansüstü çalışmaların niteliği ve niceliği göz önünde tutulduğunda, alan ile ilgili çalışmalara yol gösterecek, bilimsel iletişimi canlı tutacak derleme çalışmalarının müzik eğitime katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Lisansüstü çalışmaların derlenmesi ile ilgili çalışmalar, yeni nesil araştırmacılara bilimsel araştırma disiplini kazanma, yöntem belirleme, konu seçimi gibi konularda fikir edindirmesi açısından önem arz etmektedir.

Müzik eğitimiyle ilgili lisansüstü derleme çalışmaları incelendiğinde, aşağıdaki liste karşımıza çıkmaktadır:

Genel müzik araştırmaları:

- Sağer, T. (2005) "Müzik Öğretmenliği Bilim Dallarında Çalışılan Lisansüstü Tezlerin Enstitü Farklılıkları Açısından İncelenmesi."
- Kılıç, I. (2010) "Müzik Eğitimi Alanındaki Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi."
- Karkın, A.M. (2011) "Müzik Bilimleri Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi."
- Ece, A.S. ve Çeşit, C. (2011) "Türkiye’de Lisansüstü Düzeyde Yapılan Disiplinler arası Müzik Araştırmaları ve Sonuçları."

Piyano:

- Ömür, O. ve Gültek, B. (2011) " Türkiye’de 2000-2010 yılları arasında Piyano Üzerine Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Analizi."
- Toptaş, B. (2013b) "Türkiye’de Piyano Üzerine Yapılmış Lisansüstü Çalışmalar."

Keman:

- Arıca, E. (2017) "Türkiye’de Keman Pedagojisi Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme"

Viyola:

- Varış, Y.A. (2012) "Türkiye’de Viyola Üzerine Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Analizi."
- Çeşit, C. (2015) "Türkiye’de Viyola Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi."
- Sonsel, Ö.B. (2018) "Türkiye’de Viyola Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi."

Oda müziği:

- Orhan, Ş. B. ve Tunca, B.E. (2014) " Türkiye’de Oda Müziği Alanında Yapılmış Yüksek Lisans, Doktora ve Sanatta Yeterlilik Tezleri."

Piyano Eşlik:

- Kaptanoğlu, E. ve Çanakçı, P. (2015) "Türkiye’de Vokal Müzikte Piyano Eşlik Alanında Yapılmış Yüksek Lisans Doktora ve Sanatta Yeterlilik Tezleri."

Gitar:

- Öztutgan, Z. (2016) “ Türkiye’de Gitar Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Analizi ve Değerlendirilmesi.”

Yaylı Çalgılar:

- Demirbatır, E. (2001) “Yaylı Çalgılar Yüksek Lisans Doktora ve Sanatta Yeterlilik Tez Bibliyografyası.”

Besteciler:

- Ece, A. (2007c) “Çok Sesli Türk Müziği Bestecileri İle İlgili Lisansüstü Tez ve Yayınlar Antolojisi.”
- Toptaş, B. (2013a) “Uluslararası Sanat Müziği Bestecileri Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmalar.”

Flüt:

- Ataman, Ö.G. (2009) “Ülkemizde Flüt ve Flüt Eğitimi Alanlarında Yapılan Lisansüstü Tezler.”

Keman ve Viyola:

- Tebiş, C. ve Okay, H.H. (2013) “Türkiye’de Müzik Sanatı ve Eğitiminde Keman ve Viyola Konulu Lisansüstü Tezlerin Konu ve Yöntem Olarak İncelenmesi.”

Viyolonsel:

- Orhan, Y. Ş. (2012) “ Türkiye’de Viyolonsel Alanında Yapılmış Yüksek Lisans Doktora ve Sanatta Yeterlilik Tezleri.”

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, ses eğitimi alanında çalışılmış lisansüstü tezleri inceleyerek bu alanda yapılacak yeni çalışmalar için literatür taraması, konu seçimi aşamalarına yönelik kaynak oluşturmak ve ses eğitimi alanındaki çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Araştırma, ses eğitimi alanındaki lisansüstü tezlerin derlendiği ilk çalışma olması bakımından önem taşımaktadır.

2. Yöntem

Türkiye’de, ses eğitimi odaklı yürütülen lisansüstü tezler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Örneklemi ise 2019 yılının ilk ayında, YÖK Tez Tarama kataloğundan ulaşılabilen ve izinli durumda olan 77 (55 adet yüksek lisans, 20 adet doktora ve 2 adet ise sanatta yeterlik) tez oluşturmaktadır. Türkiye’de ses eğitimi üzerine yapılan lisansüstü tezleri inceleme amacı güden bu araştırma, tarama modeli kullanılarak verilerine ulaşılmış betimsel bir çalışmadır. “Tarama modelleri, geçmişte ya da halen varolan bir durumu varolduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır.” (Karasar, 2009, s. 77) Verilere YÖK tez arama sayfasındaki arama motoruna “Ses,” “Ses Eğitimi,” “Şan,” anahtar kelimeleri yazılarak ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında olan lisansüstü tezler doküman inceleme tekniğinden faydalanılarak değerlendirilmiş ve tablolaştırılmıştır. Çalışmada ses eğitimi alanında yazılmış olan lisansüstü tezler; üniversitelere göre dağılımları, enstitülere göre dağılımları, türleri, konularına göre dağılımları, yazıldıkları yıllara göre dağılımı, kullanılan araştırma yöntemlerine göre dağılımları başlıkları altında 6 farklı kategoride incelenmiş, verilerin çözümlenmesinde frekans (f) ve yüzde (%) den yararlanılmıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

Tablo 1. Örneklem Grubunu Oluşturan Tezlerin Tez Türüne Göre Dağılımı

Tez Türü	F	%
Yüksek Lisans	55	71,43
Sanatta Yeterlilik	2	2,60
Doktora	20	25,97
Toplam	77	100,00

Tablo 1'e bakıldığında, 77 çalışmanın % 71,4'ü Yüksek Lisans, % 2,6'sı Sanatta Yeterlilik, % 25,9'u Doktora seviyesindedir. Tamamlanan çalışmalar arasında en fazla orana (% 71,43) Yüksek Lisans tezleri sahipken, Sanatta Yeterlilik seviyesinde görece daha az (% 2,04) çalışma bulunduğu görülmektedir.

Tablo 2. Örneklem Grubunu Oluşturan Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Konular	Yüksek Lisans		Sanatta Yeterlilik		Doktora		Toplam	
	f	%	F	%	f	%	f	%
Karşılaşılan Sorunlar	4	7,27	0	0,00	1	5,00	5	6,49
Konuşma Becerilerine Etkisi	2	3,64	0	0,00	4	20,00	6	7,79
Ses Sağlığı	5	9,09	0	0,00	2	10,00	7	9,09
Eser/Etüt/Metot İnceleme	3	5,45	1	50,00	1	5,00	5	6,49
Türk Müziğinde Ses Eğitimi	7	12,73	0	0,00	0	0,00	7	9,09
Ses Eğitimi Yaklaşımları	6	10,91	1	50,00	4	20,00	11	14,29
Model/Metot Önerisi	1	1,82	0	0,00	3	15,00	4	5,19
Repertuvar İnceleme	10	18,18	0	0,00	0	0,00	10	12,99
Performans/Başarı	9	16,36	0	0,00	1	5,00	10	12,99
Ölçek/Program Geliştirme	1	1,82	0	0,00	1	5,00	2	2,60
Foniatrik İnceleme	1	1,82	0	0,00	3	15,00	4	5,19
Tarihsel İnceleme	2	3,64	0	0,00	0	0,00	2	2,60
Teknik Kullanım	4	7,27	0	0,00	0	0,00	4	5,19
Toplam	55	100,00	2	100,00	20	100,00	77	100,00

Tablo 2’ye bakıldığında; en fazla tamamlanan çalışmanın (11) “Ses Eğitimi Yaklaşımları” üzerine olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise “Repertuvar İnceleme ” ve “Performans ve Başarı (10) üzerine yapılan çalışmalar yer almaktadır. “Tarihsel inceleme” ve “Ölçek/Program Geliştirme” (2) üzerine en az sayıda çalışma tamamlandığı görülmektedir.

Yüksek Lisans seviyesindeki çalışmalarda en fazla “Repertuvar İnceleme” (10) ve “Performans/başarı” (9) çalışıldığı, Sanatta Yeterlik seviyesinde “Eser/etüt/metot inceleme” ve “Ses eğitimi yaklaşımları” konusunda çalışıldığı, Doktora seviyesinde ise en fazla çalışmanın “ses eğitimi yaklaşımları” ve “konuşma becerilerine etkisi” konularında çalışıldığı görülmektedir.

Örnek:

Karşılaşılan Sorunlar:5 (1 Doktora, 4 Yüksek Lisans)

“Güzel Sanatlar Lisesi Bireysel Ses Eğitimi Dersi Öğretim Programının Uygulamasında Karşılaşılan Sorunların Öğretmen Görüşleri İle İncelenmesi” Doktora

“Eğitim Fakülteleri Müzik Eğitimi Bölümlerinde Bireysel Ses Eğitimi Derslerinde Karşılaşılan Sorunların Öğretmen Ve Öğrenci Görüşlerine Göre İncelenmesi” Yüksek Lisans

Konuşma Becerilerine Etkisi:6 (4 Doktora 2 Yüksek Lisans)

“Ses Eğitimi Çalışmalarının Sınıf Öğretmeni Adaylarının Konuşma Becerilerine Etkisi” Doktora

“Güzel Sanatlar Liseleri Müzik Bölümlerinde Bireysel Ses Eğitimi Dersinin Doğru Güzel Ve Etkili Konuşma Becerisine Etkisi” Yüksek Lisans

Ses Sağlığı: 7 (2 Doktora, 5 Yüksek Lisans)

“Ses Eğitiminin Ergenlik Döneminde Ses Fonksiyonları Üzerindeki Etkisi” Doktora

“Türkiye’de Güzel Sanatlar Ve Spor Liseleri Şan Dersi Şarkı Dağarcığının Mutasyon Dönemindeki Çocukların Ses Sağlığına Olan Etkileri” Yüksek Lisans

Eser/Etüt/Metod İnceleme: 5 (1 Sanatta Yeterlilik, 1 Doktora, 3 Yüksek Lisans)

“Güzel Sanatlar liselerinde bireysel ses eğitimi dersinde uygulanan Vaccai ve Concone etütlerinin öğrencinin ses gelişimine etkisi” Doktora

“Franz Schubert’in şan eğitiminin başlangıcında kullanılan Lied’leri üzerine bir inceleme” Sanatta Yeterlilik

“Manuel Patricio Rodriguez Garcia’nın Şan Metodunun İncelenmesi” Yüksek Lisans

Türk Müziğinde Ses Eğitimi: 7 Yüksek Lisans

“Geleneksel Türk Sanat Müziğinde Uygulanan Ses Eğitimi Yöntemlerinin İncelenmesi” Yüksek Lisans

Ses Eğitimi Yaklaşımları:11 (4 Doktora, 1 Sanatta Yeterlilik, 6 Yüksek Lisans)

“Türkiye’deki Opera/Şan Eğitiminde Başlangıç Düzeyi Ses Eğitimi Yaklaşımları” Doktora

“Şan Eğitiminin Bariton Sese Etkisinin Akustik Ve Larengostroboskopik Olarak İncelenmesi, Doğru Ses Elde Edebilmek İçin Egzersiz Önerileri” Sanatta Yeterlilik

“İlköğretim Müzik Derslerindeki Ses Eğitimi Uygulamalarının İncelenmesi” Yüksek Lisans

Model/Method Önerisi:4 (3 Doktora, 1 Yüksek Lisans)

“Şan Ve Koro Eğitimi Programlarında Uygulanan Solfej Eğitiminde Tartım Öğretiminin Yeri Ve Bir Model Önerisi” Doktora

“Türk Müziği Devlet Konservatuarlarında Okutulan Türk Sanat Müziği Ses Eğitimi Dersine Yönelik Bir Öğretim Modeli Önerisi” Yüksek Lisans

Repertuvar İnceleme: 10 Yüksek Lisans

“Bireysel Ses Eğitimi Dersinde Kullanılan Repertuvarın İncelenmesi” Yüksek Lisans

Performans/Başarı:10 (1 Doktora, 9 Yüksek Lisans)

“Nöro Linguistik Programlama Destekli Bireysel Ses Eğitiminin Öğrencilerin Performansları Üzerindeki Etkileri” Doktora

“Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlarda Solo Konserlere Katılan Şan Öğrencilerinin Seslendirme Kaygılarının Değerlendirilmesi” Yüksek Lisans

Ölçek/Program Geliştirme: 1 Doktora, 1 Yüksek Lisans

“Müzik Öğretmeni Yetiştirmede, Bireysel Ses Eğitimi Dersine Yönelik Bir Program Geliştirme Çalışması” Doktora

“Müzik Öğretmenliği Lisans Programındaki Bireysel Ses Eğitimi Dersine Yönelik Performans Ölçeği Geliştirme Çalışması” Yüksek Lisans

Foniatrik İnceleme: 3 Doktora 1 Yüksek Lisans

“Ses Eğitimi Tekniklerinin Artikülasyon Mekaniğine Ve Türkçe Fonetikçe Uygunluğunun İncelenmesi” Doktora

“Profesyonel ses eğitimi (şan) alan bireylerin ses özelliklerinin incelenmesi” Yüksek Lisans

Tarihsel İnceleme: 2 Yüksek Lisans

“Operada Şan Tekniğinin Tarihsel Gelişimi” Yüksek Lisans

Teknik Kullanım: 4 Yüksek Lisans

“Lax Vox Tekniği İle Isınma Sonrasında Ses Genişliğindeki Değişikliğin Araştırılması” Yüksek Lisans

Tablo 3. Örneklem Grubunu Oluşturan Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitüler	Yüksek Lisans		Sanatta Yeterlilik		Doktora		Toplam	
	f	%	F	%	F	%	f	%
Sosyal Bilimler Enstitüsü	37	67,27	0	0,00	3	15,00	40	51,95
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	14	25,45	0	0,00	13	65,00	27	35,06
Fen Bilimleri Enstitüsü	2	3,64	0	0,00	4	20,00	6	7,79
Güzel Sanatlar Enstitüsü	2	3,64	2	100,00	0	0,00	4	5,19
Toplam	55	100,00	2	100,00	20	100,00	77	100,00

Tablo 3’e bakıldığında, en fazla çalışmanın (% 51.95) Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı olarak tamamlandığı, ikinci sırada Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nün (% 35.06) yer aldığı, en az çalışmanın ise (% 7.79) Fen Bilimleri ile (%5.19) Güzel Sanatlar Enstitüsü’nde tamamlandığı görülmektedir.

Doktora seviyesinde 4, Yüksek Lisans seviyesinde 2 çalışmanın Fen Bilimleri Enstitüsü’ne bağlı olarak tamamlandığı, Sanatta Yeterlik seviyesindeki çalışmaların ise Güzel Sanatlar Enstitüsüne bağlı olarak tamamlandığı görülmektedir.

Tablo 4. Örneklem Grubunu Oluşturan Tezlerin Araştırma Modeline Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemleri	Yüksek Lisans		Sanatta Yeterlilik		Doktora		Toplam	
	f	%	F	%	F	%	f	%
Tarama	42	76,36	2	100,00	10	50,00	54	70,13
Deneme	9	16,36	0	0,00	8	40,00	17	22,08

Karma	4	7,27	0	0,00	2	10,00	6	7,79
Toplam	55	100,00	2	100,00	20	100,00	77	100,00

Tablo 4 incelendiğinde en fazla (% 70.13) tarama modelinde çalışma tamamlandığı, deneme modelinde ise daha az (22.08) çalışmanın tamamlandığı, karma çalışmaların ise çok az bir orana (%7.79) sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Örneklem Grubunu Oluşturan Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversiteler	Yüksek Lisans		Sanatta Yeterlilik		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	F	%	f	%
İnönü	1	1,82	0	0,00	1	5,00	2	2,60
Hacettepe	0	0,00	1	50,00	0	0,00	1	1,30
Gazi	7	12,73	0	0,00	8	40,00	15	19,48
Afyon	3	5,45	0	0,00	1	5,00	4	5,19
Çukurova	3	5,45	0	0,00	0	0,00	3	3,90
Marmara	3	5,45	0	0,00	2	10,00	5	6,49
Selçuk	5	9,09	0	0,00	1	5,00	6	7,79
Ankara	0	0,00	0	0,00	1	5,00	1	1,30
Dokuz Eylül	1	1,82	1	50,00	1	5,00	3	3,90
Abant	1	1,82	0	0,00	1	5,00	2	2,60
Haliç	3	5,45	0	0,00	0	0,00	3	3,90
On dokuz Mayıs	1	1,82	0	0,00	0	0,00	1	1,30
Yaşar	1	1,82	0	0,00	0	0,00	1	1,30
Niğde	2	3,64	0	0,00	0	0,00	2	2,60
Adıyaman	4	7,27	0	0,00	0	0,00	4	5,19
İstanbul	4	7,27	0	0,00	0	0,00	4	5,19
Cumhuriyet	2	3,64	0	0,00	0	0,00	2	2,60
Anadolu	1	1,82	0	0,00	0	0,00	1	1,30
Atatürk	4	7,27	0	0,00	0	0,00	4	5,19
Sakarya	1	1,82	0	0,00	0	0,00	1	1,30
Mimar Sinan	1	1,82	0	0,00	0	0,00	1	1,30
Başkent	2	3,64	0	0,00	0	0,00	2	2,60
Kocaeli	1	1,82	0	0,00	0	0,00	1	1,30
Pamukkale	1	1,82	0	0,00	0	0,00	1	1,30
İTÜ	1	1,82	0	0,00	0	0,00	1	1,30
Necmettin Erbakan	2	3,64	0	0,00	4	20,00	6	7,79
Toplam	55	100,00	2	100,00	20	100,00	77	100,00

Tablo 5 incelendiğinde, lisansüstü tezlerin en fazla (% 19.48) Gazi Üniversitesi’nde tamamlandığı, ikinci sırada bulunan Necmettin Erbakan Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi’nde bu oranın % 7.79 olduğu, Marmara Üniversitesi’nin de % 6.49 oranla üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, ve İstanbul Teknik Üniversitesi’nde ise sadece birer çalışma (% 1.30) tamamlandığı görülmektedir.

Tabloda yer alan Hacettepe Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi dışındaki bütün üniversitelerde Yüksek Lisans seviyesinde en az 1 çalışmanın tamamlandığı, İnönü Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi’nde ise en az bir tane olmak üzere Doktora seviyesinde çalışmaların tamamlandığı görülmektedir. Sanatta Yeterlik seviyesinde ise Hacettepe Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi’nde birer çalışma tamamlanmıştır.

Tablo 6. Örneklem Grubunu Oluşturan Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yüksek Lisans		Sanatta Yeterlilik		Doktora		Toplam	
	f	%	F	%	F	%	f	%
2018	2	3,64	0	0,00	1	5,00	3	3,90
2017	3	5,45	0	0,00	0	0,00	3	3,90
2016	1	1,82	0	0,00	1	5,00	2	2,60
2015	2	3,64	1	50,00	2	10,00	5	6,49
2014	7	12,73	0	0,00	2	10,00	9	11,69
2013	1	1,82	0	0,00	2	10,00	3	3,90
2012	4	7,27	0	0,00	2	10,00	6	7,79
2011	4	7,27	0	0,00	1	5,00	5	6,49
2010	8	14,55	0	0,00	1	5,00	9	11,69
2009	3	5,45	0	0,00	1	5,00	4	5,19
2008	2	3,64	1	50,00	1	5,00	4	5,19
2007	1	1,82	0	0,00	2	10,00	3	3,90
2006	6	10,91	0	0,00	0	0,00	6	7,79
2005	2	3,64	0	0,00	0	0,00	2	2,60
2004	4	7,27	0	0,00	0	0,00	4	5,19
2003	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
2002	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
2001	0	0,00	0	0,00	1	5,00	1	1,30

2000	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
1999	2	3,64	0	0,00	0	0,00	2	2,60
1998	1	1,82	0	0,00	3	15,00	4	5,19
1997	2	3,64	0	0,00	0	0,00	2	2,60
Toplam	55	100,00	2	100,00	20	100,00	77	100,00

Tablo 6'ya bakıldığında; erişimi sağlanan 1997-2018 yılları arasındaki tezler görülmektedir. 2000, 2002, 2003 yıllarında hiçbir çalışmanın bulunmadığı, en az çalışmanın 2001 yılında yapıldığı (sadece bir tane), en fazla çalışmanın ise 2010 ve 2014 (%11.69) yıllarında tamamlandığı görülmektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Yapılan araştırma sonucunda; Türkiye'de 1997-2018 yılları arasında ses eğitimi ile ilgili izinli durumda olan 77 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Bu lisansüstü tezlerin 55'i yüksek lisans, 20'si doktora ve 2'si sanatta yeterlilik tezleri şeklinde tamamlandığı tespit edilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular, ses eğitimiyle ilgili çalışmalarda yüksek lisans tezlerinin çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Doktora seviyesindeki tezlerin, yüksek lisans seviyesindeki tezlerin neredeyse üçte biri kadar olduğu, sanatta yeterlilik düzeyinde ise çok az çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Müzik eğitiminin diğer alanlarında yapılmış lisansüstü derleme çalışmaları incelendiğinde, yüksek lisans çalışmalarının benzer şekilde çoğunlukta olduğu saptanmıştır.

Ses Eğitimi üzerine yapılan lisansüstü çalışmalar 26 farklı üniversitede tamamlanmıştır. Bu üniversitelerden Gazi Üniversitesi 7 yüksek lisans, 8 doktora ve genel toplamda 15 lisansüstü tez ile ilk sırayı almıştır. Elde edilen sonuçlarla paralel olarak; Gazi Üniversitesi'nde viyolonsel (Orhan, 2012), piyano eşlik (Kaptanoğlu ve Çanakçı, 2015), flüt (Ataman, 2009), piyano (Toptaş, 2013) ve keman (Arıca, 2017) alanında da en fazla çalışmanın yürütüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Lisansüstü çalışmaların enstitülere göre dağılımına bakıldığında ise ses eğitimi üzerine yapılan çalışmaların Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yoğunlaştığı görülmüştür. 40 lisansüstü tez ile ilk sırayı alan Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün yanı sıra, Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde 27, Fen Bilimleri Enstitüsü'nde 6, Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde ise 4 çalışma yapılmıştır. Bunun nedeni, Müzik Öğretmenliği programlarının Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne sonradan dâhil edilmiş olmasıdır.

Lisansüstü tezler incelendiğinde, çalışmaların büyük bir kısmının (54) tarama modelinde olduğu, deneme modelindeki çalışmaların daha az (17) olduğu tespit edilmiştir. Her iki modelin kullanıldığı karma çalışmalar ise (6) oldukça azdır. Çalışmanın sonuçlarına benzer olarak, keman eğitiminde

durum tespitine yönelik çalışmaların yoğunlukta olduğu (Arıca, 2017), viyola eğitiminde içerik analizine yönelik çalışmaların sayıca fazla olduğu (Sonsel, 2018), keman ve viyola eğitimindeki lisansüstü tezleri ele alan çalışmalarda tercih edilen yöntemin ağırlıklı olarak betimsel olduğu (Tebiş ve Okay, 2013), yine viyola eğitiminde çalışmaların büyük bir çoğunluğunun tarama modelinde olduğu (Çeşit, 2015) belirtilmiştir.

Tarama modelindeki çalışmaların çoğunluğunu, anket, görüşme, gözlem ve repertuar inceleme oluşturmaktadır. Deneme çalışmaları ise ön test-son test ya da deney ve kontrol grubu şeklindedir.

Ses eğitimi alanında yazılmış olan lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında, dengeli bir dağılım olduğu söylenemez. 1997 ve 2018 yılları arasındaki lisansüstü çalışmalar incelendiğinde, en fazla çalışmanın 2010 ve 2014 yılında tamamlandığı göze çarpmaktadır. Benzer şekilde viyolonsel alanında (Orhan, 2012), viyola alanında (Çeşit, 2015), gitar alanında (Öztutgan, 2012) en çok çalışmanın 2010 yılında yapıldığını belirtmişlerdir.

Lisansüstü tezlerin konularına göre dağılımına bakıldığında, 13 farklı konu başlığı olduğu belirlenmiştir. Çalışmalar arasında, ses eğitimi yaklaşımları, repertuar inceleme, performans/başarı konu başlıklarının çoğunlukta olduğu görülmüştür. Bu noktada, özellikle yüksek lisans seviyesindeki çalışmaların, “Repertuar İnceleme” (10) ve “Performans/başarı” (9) konularına yoğunlaştığı görülmüş, “Ölçek/Program Geliştirme” alanındaki çalışmaların ise en az sayıda olduğu gözlemlenmiştir.

Yapılan çalışmadan hareketle, müzik eğitiminin diğer alt disiplinleriyle (piyano eğitimi, keman eğitimi vb.) karşılaştırıldığında, ses eğitimiyle ilgili çalışmaların oldukça az olduğu dikkat çekmekte; bu araştırmadan elde edilen sonuçların, ses eğitimi alanındaki bilimsel çalışmaların ilerlemesine yarar sağlayabileceği düşünülmektedir.

6. Öneriler

Çalışmanın ses eğitimi alanında yapılacak olan yeni çalışmalar için önemli bir kaynak oluşturduğu ve buna benzer çalışmaların belirli aralıklarla tekrar edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda, alan ile ilgili derleme çalışmalarının güncel tutulması elzemdir.

İncelenen lisansüstü tezlerin bir kısmında, problem durumunun net bir şekilde belirtilmediği, yöntem başlıklarının ise ayrıntılı bir şekilde açıklanmadığı görülmüştür. Bundan hareketle, bilimsel araştırma yöntemlerine yönelik kursların sayısının artırılması bu sorunun çözümünde büyük önem taşımaktadır.

Çalışmaların büyük bir kısmının tarama modeli ile hazırlanmış olduğu görülmüştür. Bu bakımdan, tarama modeliyle sınırlı kalmaksızın, araştırmacıların farklı modellerde çalışmalara yönlendirilmesi gelecek çalışmalar için ilham kaynağı olabilir.

Ses eğitimi alanında yapılmış lisansüstü çalışmalar incelendiğinde birbirlerini takip eden çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Alan içi etkileşimin sıcak tutulması ve çalışılan konuların güncel kalması açısından çalışmaların birbirlerini desteklemesi önem arz etmektedir.

Son olarak, aynı konuya odaklanan ve YÖK Tez Tarama'da erişim izni bulunmayan çalışmaların dâhil olduğu daha kapsamlı araştırmalar yalnızca ses eğitimi alanının değil, aynı zamanda müzik eğitiminin diğer alt alanlarının da zenginleşmesine ve farklı alt alanlar arasında disiplinlerarası ortaklıkların kurulmasına zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

- Alptekin, C. (2018). Türkiye'de Güzel Sanatlar Ve Spor Liseleri Şan Dersi Şarkı Dağarcığının Mutasyon Dönemindeki Çocukların Ses Sağlığına Olan Etkileri (Orta Karadeniz Bölgesi Örneği, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Samsun.
- Arıca, E. (2017). Türkiye'de Keman Pedagojisi Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme* A. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H., 327-342).
- Ataman, Ö. G. (2009). "Ülkemizde Flüt Ve Flüt Eğitimi Alanlarında Yapılan Lisansüstü Tezler." *Kastamonu Eğitim Dergisi, C/S. 17 (1): 341-352.*
- Azimoğlu, G, E. (2011). Manuel Patricio Rodriguez Garcia'nın Şan Metodunun İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Çelik, İ. (2009). Şan Ve Koro Eğitimi Programlarında Uygulanan Solfej Eğitiminde Tartım Öğretiminin Yeri Ve Bir Model Önerisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çeşit, C. (2015). Türkiye'de Viyola Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *The Journal Of Academic Social Science Studies, 38, 445-462.*
- Demirbatır, E. (2001). "Yaylı Çalgılar Yüksek Lisans, Doktora Ve Sanatta Yeterlik Tez Bibliyografyası." *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi C/S. 14 (1): 143150.*
- Doğanyığıt, S. (2010). Profesyonel Ses Eğitimi (Şan) Alan Bireylerin Ses Özelliklerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

- Ece, A. S. (2007c). “Çoksesli Türk Müziği Bestecileri İle İlgili Lisansüstü Tez Ve Yayınlar Antolojisi.” Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C/S. 9 (2).
- Ece, A.S. Ve Çeşit, C. (2011). “Türkiye’de Lisansüstü Düzeyde Yapılan Disiplinlerarası Müzik Araştırmaları Ve Sonuçları.” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C/S. 4 (17): 599-617.
- Ekici, T. (2008). Müzik Öğretmeni Yetiştirmede, Bireysel Ses Eğitimi Dersine Yönelik Bir Program Geliştirme Çalışması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gökoğlu, U. (2009). Operada Şan Tekniğinin Tarihsel Gelişimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İtil, F. M. (2011). Türk Müziği Devlet Konservatuarlarında Okutulan Türk Sanat Müziği Ses Eğitimi Dersine Yönelik Bir Öğretim Modeli Önerisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kaptanoğlu, E , Çanakçı, P . (2015). Türkiye’de Vokal Müzikte Piyano Eşlik Alanında Yapılmış Yüksek Lisans, Doktora Ve Sanatta Yeterlik Tezleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (55), 198-206. Doi: 10.17755/Esosder.20305
- Karasar, N. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemi. 19.Basım Ankara: Nobel Basımevi.
- Karkın, A.M. (2011). “Müzik Bilimleri Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi.” İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi, C/S. 1 (2): 143-149.
- Kazancıoğlu, A.M. (2008). Şan Eğitiminin Bariton Sese Etkisinin Akustik Ve Larengostroboskopik Olarak İncelenmesi, Doğru Ses Elde Edebilmek İçin Egzersiz Önerileri, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Kılıç, I. (2010), “Müzik Eğitimi Alanındaki Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi”, 9.Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu, 15-17 Aralık, İstanbul.
- Kılıç, T. (2010). Nöro Linguistik Programlama Destekli Bireysel Ses Eğitiminin Öğrencilerin Performansları Üzerindeki Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kösreli, S. (2016). Ses Eğitimi Çalışmalarının Sınıf Öğretmeni Adaylarının Konuşma Becerilerine Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

- Kudret, H. (2017). Bireysel Ses Eğitimi Dersinde Kullanılan Repertuvarın İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- Malkoç, T. (1998). Ses Eğitiminin Ergenlik Döneminde Ses Fonksiyonları Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Mansuroğlu, D. (2017), Lax Vox Tekniği İle Isınma Sonrasında Ses Genişliğindeki Değişikliğin Araştırılması Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Orhan, Ş. B. Tunca, B. E. (2014). Türkiye’de Oda Müziği Alanında Yapılmış Yüksek Lisans, Doktora Ve Sanatta Yeterlik Tezleri. Folklor/Edebiyat, 20 (80), 207-219.
- Orhan, Y. Ş. (2012). “Türkiye’de Viyolonsel Alanında Yapılmış Yüksek Lisans, Doktora Ve Sanatta Yeterlilik Tezleri.” Kastamonu Eğitim Dergisi, C/S. 20 (2): 701-716.
- Ömür. O. ve Gültek, B. (2011). “Türkiye’de 2000-2010 Yılları Arasında Piyano Üzerine Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Analizi.” E-Journal Of New World Sciences Academy, C/S. 6 (4): 463-471.
- Özcan, A. Ö. (2010). Geleneksel Türk Sanat Müziğinde Uygulanan Ses Eğitimi Yöntemlerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Özkut, B. (2013). Türkiye'deki Opera/Şan Eğitiminde Başlangıç Düzeyi Ses Eğitimi Yaklaşımları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Öztutgan, Z. (2016). Türkiye’de Gitar Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Analizi Ve Değerlendirilmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13 (1), 684-708.
- Sağır, T. (2005). “Müzik Öğretmenliği Bilim Dallarında Çalışılan Lisansüstü Tezlerin Enstitü Farklılıkları Açısından Değerlendirilmesi.” Deü Buca Eğitim Fakültesi Dergisi (Özel Sayı: 1): Lisansüstü Eğitim: 243-245.
- Sazak, N. (2001). Ses Eğitimi Tekniklerinin Artikülasyon Mekaniğine Ve Türkçe Fonetik Uyumluğunun İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sonsel, Ö. (2018). Türkiye’de Viyola Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (47), 340-359.

- Sönmez, A. (2014). Güzel Sanatlar Liseleri Müzik Bölümlerinde Bireysel Ses Eğitimi Dersinin Doğru Güzel Ve Etkili Konuşma Becerisine Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- Şahin, E. (2006). Müzik Öğretmeni Yataştiren Kurumlarda Solo Konserlere Katılan Şan Öğrencilerinin Seslendirme Kaygılarının Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Şengül, N. (1997). Müziğin Psikolojik Temelleri Bakımından Ses Eğitiminin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Tanrıöver, B. G. (2015) . Güzel Sanatlar Liselerinde Bireysel Ses Eğitimi Dersinde Uygulanan Vaccai Ve Concone Etütlerinin Öğrencinin Ses Gelişimine Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Tebiş, C. ve Okay, H. H. (2013). “Türkiye’de Müzik Sanatı Ve Eğitiminde Keman Ve Viyola Konulu Lisansüstü Tezlerin Konu Ve Yöntem Olarak İncelenmesi.”International Journal Of New Trends İn Arts, Sports & Science Education, C/S. 2 (2): 11-20.
- Tonya, A. (2008). Eğitim Fakülteleri Müzik Eğitimi Bölümlerinde Bireysel Ses Eğitimi Derslerinde Karşılaşılan Sorunların Öğretmen Ve Öğrenci Görüşlerine Göre İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Toptaş, B. (2013a). “Uluslararası Sanat Müziği Bestecileri Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmalar.” Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S (31): 74-89.
- Toptaş, B. (2013b). “Türkiye’de Piyano Üzerine Yapılmış Lisansüstü Çalışmalar.”The Journal Of Academic Social Science Studies, C/S. 6 (3): 715-728.
- Töreyin, A.M. (2015). Ses Eğitimi. (2. Baskı). Ankara: Sözkese Matbaacılık.
- Turnagöl, A. N. (2015). Franz Schubert’in Şan Eğitiminin Başlangıcında Kullanılan Lied’leri Üzerine Bir İnceleme, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Uçan, A. (1997). Müzik Eğitimi, Temel Kavramlar-İlkeler-Yaklaşımlar-Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.
- Ulutaş, S. (2011). İlköğretim Müzik Derslerindeki Ses Eğitimi Uygulamalarının İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Varış, Y. A. (2012). "Türkiye'de Viyola Üzerine Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Analizi." *The Journal Of Academic Social Science Studies*, C/S. 5 (8): 1247-1260.
- Yarar, B. (2010). Müzik Öğretmenliği Lisans Programındaki ?Bireysel Ses Eğitimi? Dersine Yönelik Performans Ölçeği Geliştirme Çalışması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yiğit, V. B. (2014). Güzel Sanatlar Lisesi Bireysel Ses Eğitimi Dersi Öğretim Programının Uygulamasında Karşılaşılan Sorunların Öğretmen Görüşleri İle İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3669/3684

**Rhizome Analysis in The Novel *A Monster Calls* by Patrick
Ness**

Patrick Ness'in Canavarın Çağrısı Eserinin Rizom Analizi

Şennur DEMİR

Araştırma Görevlisi, İAÜ, Eğitim Fakültesi

Research Asistant, IAU, Faculty of Education

snnrdmr55@gmail.com / Orcid ID: 0000-0002-7928-0871

Nadide KARAMEMİŞ

Doktora Öğrencisi, İZÜ, İngiliz Dili ve Edebiyatı

Phd Student, IZU, English Language and Literature

nadidekaramemis@hotmail.com / Orcid ID: 0000-0002-0285-3715

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 07.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 03.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November- December

Atıf/Cite as: Demir, Ş , Karamemiş, N . (2020). Rhizome Analysis in The Novel *A Monster Calls* by Patrick Ness . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3669-3684 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/766167>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Patrick Ness'in Canavarın Çağrısı Eserinin Rizom Analizi

Öz

Bu durum çalışmasında, Patrick Ness'in bir gençlik kurgusu olarak yazdığı Canavarın Çağrısı (2011) eserinde, olaylara tanık olan başkahraman Conor O'Malley'in deneyimlerinin Gilles Deleuze'n felsefesi kapsamında okunması amaçlanmıştır. Rizom kavramında bir başlangıç veya son yoktur ve rizom daima ortada bir yerde bulunmaktadır. Conor'un aniden içinde bulunduğu durumun başlangıcı ve sonu olmadığı gibi; bu durumun getirileri ile yüzleşmek yerine bir iç çatışma içinde kendisini bulması rizoma bir örnektir. Conor istemediği olayların tam ortasında kendisini bulurken, bu sürecin sebebini, annesinin kanser oluşunu, göz ardı etmeye çalışarak bir şekilde baş etme çabası içerisine de girmektedir. Eser boyunca Conor zihninde yarattığı karmaşanın zorluklarıyla mücadele etmektedir. Tanık, Conor, yüzleşmek zorunda olduğu gerçekten dolayı ailesine, çevresine hatta kendisine bile öteki olmuştur. Romanın kurgusu ve rizom analizinin yapı benzerliği çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Çalışma için gerekli veriler doküman incelemesi ile elde edilmiştir. Bu veriler tanığın öteki olma ve ötekileştirme kavramları kapsamında rizom analiziyle çözümlenmiştir. Birçok çalışmada öteki olma ve ötekileştirme kavramları açıklanmaktadır; bir edebî eserdeki tanığın öteki olma ve ötekileştirme kavramları ise bu çalışmada açıklanmaktadır. Araştırma sonucuna göre, canavar Conor'un iç sesini dile getirdiği için öteki olma kavramını temsil etmektedir. Canavar Conor'un öteki oluşunun sembolüdür ve bir ağaç olması sebebi ile ironik bir şekilde rizom kavramıyla benzer. Conor hissetmiş olduğu acının bedenleştiğini fark ederken birçok şeye de şahit olmuştur. Benlik kavramındaki kimliğin dışına çıkarak öteki olan, ötekileşen bir tanık olmuştur. Böylece canavar sayesinde, kendi kaçınılmaz gerçeklerini kabullenerek yaşamayı başarmıştır. Çalışmada yazarın eserinin analiz edilerek öteki olma ve ötekileştirme kavramları üzerinde durulması çalışmanın sınırlılığını ifade ettiği gibi spesifik de kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanık Olma, Öteki Olma, Ötekileştirme, Rizom Analizi, Gilles Deleuze

Rhizome Analysis in The Novel *A Monster Calls* by Patrick Ness

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad]

ISSN: 2147-1185

Abstract

In this case study, it is aimed to read the experiences of the protagonist Conor O'Malley witnessing the events in Patrick Ness' juvenile fiction *The Monster Calls* (2011), within the scope of Gilles Deleuze's philosophy. In the rhizome concept, there is no beginning or ending, rhizome is always somewhere in the middle. The situation Connor unexpectedly has to be in has no beginning or ending; an example of rhizome as Conor finds himself in an inner conflict instead of facing the outcomes of this situation. Conor is in the middle of the unwanted events, his mother's cancer, he tries to cope by trying to ignore the cause. Throughout the work, Conor endeavours the difficulties of his mind's chaos. The witness, Conor, becomes the other to his family, to his environment, even to himself, because of the avoided fact. The similarity between the novel's fiction and the rhizome structure's analysis forms another purpose. Necessary information is obtained through document analysis. These data are decoded through rhizome analysis within the context of being other and othering. Many studies explain these concepts, but how a witness becomes the other is explained in this study. According to the research results, as the monster expresses Conor's inner voice, it represents the concept of othering. The monster is the symbol of Conor's othering; since it is a tree, ironically similar to the concept of a rhizome. Conor witnesses many things while realizing the pain he feels is embodied. He becomes other by surpassing the identity in the self-concept and becomes the othering witness. Thanks to the monster Conor is obliged to live by embracing his inevitable truths. In this study, the examination of the author's fiction by emphasizing the concepts of being other and othering expresses the limitation of it but also makes the study specific.

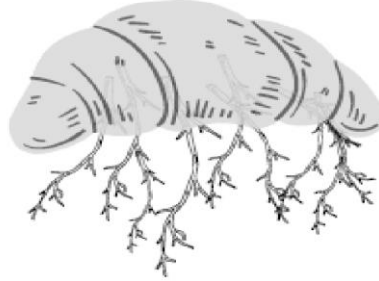
Keywords: Being A Witness, Being Other, Othering, Rhizome Analysis, Gilles Deleuze.

Introduction

A Monster Calls (2011) is a juvenile novel by Patrick Ness which deals with the psychology of a child whose mother is desperately sick. Conor O'Malley, is the thirteen-year-old protagonist of the novel, deliberately repudiating to acknowledge the fatal condition of his mother. He creates a monster from a yew tree in his mind to prepare himself to bear the truth of his mother dying. His mother has cancer and Conor is completely alone while struggling to embrace the situation. He is not only unaccompanied but also furious. He does not want to let his mother go but he knows the pending end is inevitable. Hence, Conor is completely supportless; he is even unable

to engage with other people around him. He repeatedly dreams the same nightmare but as stated in the very beginning of the novel, “he’d told no one about the nightmare. Not his mum, obviously, but no one else either, not his dad in their fortnightly (or so) phone call, definitely not his grandmother, and no one at school” (Ness, 2016, p.11). There is no one to help him. His relationship with his grandmother is not ideal, his father lives in the USA with his new family and his friends utterly ignore him. Conor pretends to avoid the upcoming future; however, no matter how long he delays the acceptance, at last he knows he is compelled to do so. Among other things, Conor’s pain and disappointment for his realization of his mother’s possible loss, directly disconnects him from other people. He feels entirely alienated and all alone. Richard Kearney states in his book *Stranger, Gods and Monsters* (2003) that strangers differentiate to each other almost all the time. Conor becomes a stranger which naturally engenders him to become other in the eye of people, but they also become strangers to him. This work aims to analyze how Conor O’Malley and the people around him progressively become other to one another by benefitting from Deleuze’s rhizome analysis. The philosophical rhizome term (1987), developed by well-known French philosophers Gilles Deleuze and Félix Guattari, as seen in Figure 1, is basically a botanical metaphoric concept about one becoming two or more. This “one” can remain the same or turn into multiples having the seeds within to transform itself more (Malaina, 2015).

Figure 1. Rhizome modeling

This theory compares the social life to chaotic root structures by drawing attention to constant movement, changings, heterogeneity in which everything is related to each other eternally (Pick, 2017) and these connections build multiplicities. In the introduction of *Capital and Schizophrenia: A Thousand Plateaus* it is indicated that “[a] rhizome as a subterranean stem is absolutely different from roots and radicles...” but still it is related to its other extensions as it establishes connections. Important to note that rhizome does not introduce the beginning points or the final

destinations but always a middle from which it grows to the uncertain directions (Deleuze & Guattari, 1987, p.6). Along with this, it is non-hierarchical, and approves amalgamate associations between parts to continue to be formed (Houle & Vernon, 2013). Its multiplicities offer a state of constant motion as “[r]hizomes are forms or beings which can spread in any direction and move through levels and scales” (Taylor & Harris-Evans, 2016, p.1260). It is “...horizontal, underground stem which can sprout roots or shoots from any part of its surface” (O’Halloran, 2012, p.174). Concurrently, the connection points are always interrupted by others; however, it never travels backwards; on the contrary, it repeatedly attempts to find new ways to proceed further. That is to say; these multiplicities, which occur because of changing directions, cannot be divided as they are all connected to each other.

Rhizome and othering concepts are not unfamiliar to one another and they are pertinent. In rhizome “each element mutually alters the other, and they each become the other in the process” (Lawley, 2005, p.37). The protagonist of the novel, Conor O’Malley, finds himself in the center of the events unintentionally. He experiences ruptures as rhizome suggests and deviates to unanticipated situations in his life and all of these cause him to become the “other”. Because of the illness, and ceaseless chemotherapy treatments of his mother, his life goes upside down and he believes that nothing is going to be the same again. He is experiencing several sufferings such as his mother's cancer, getting bullied at school and an absent father (Ghoshal & Wilkinson, 2017). The monster comes to the surface because of the multiple changings in his life. Diana Masny observes that in the rhizome “[t]he subject is not in subject position actively controlling. The subject becomes an effect of events in life. The mind, one mode of becoming, is a site that connects and transforms the individual, thereby becoming other” (Masny, 2013, p.341). Conor’s mind starts to delude him and leads him into a transformation by making him the other step by step.

Deleuze and Guattari carried out their work together; however, while Deleuze focused more on the praxis of the concepts, Guattari applied himself to clinical practices. Along these lines, this study is going to be shaped according to Deleuze and his concepts as they are within the othering praxis. The reasons for Conor's assuming a different identity is explained by rhizome analysis. Rhizome analysis aims to think relationally, plexiform and reflects in depth it by mapping. Reading in line with this analysis, the content is reflected by relating in depth.

The Rhizomatic Structure of *A Monster Calls*

According to Deleuze, writing is a function of a body and the meaning is the voice's function. The “monster” notion in the novel *A Monster Calls* is a

vagrant living being belonging nowhere and is someone always on the move. A yew tree turning into a monster has the idea of a body without an organ and the “call” notion is not codable; which means that the voice is not related with a genuine subject and basically involves the conception of desire (Deleuze, 2004). Most of the concepts, which explain Deleuze’s complicated philosophical ideas, basically appear in the novel. These concepts are sometimes in the form of endless labyrinths; central link of various events and intersections of the roads in the fiction with other ways clearly presents the dominance of the rhizomatic design, especially in the characteristic structure of the main character Conor O’Malley.

Conor becomes an individual while witnessing his mother’s condition during the illness and all along he realizes the pain is embodied since he feels it in both his mother and himself. By creating an identity from a yew tree and believing in his reality, he becomes the other in his society. Disparate behaviors before and after the illness as well as the pathetic labels he gets from the people ignoring his true identity are also indications of othering. Considering a yew tree is in many events related to each other from past to present and in every detail and at every stage of Conor’s life by taking place in the context of the events he experienced, represent as if the reproduction of a root which constantly cling to each other. Just as rhizome implicitly represents the true multiples, it also creates a plural form (Sauvagnargues, 2013). Conor evaluates the events and the people from a different perspective with the possession of the monster. He can now effortlessly interpret everything he sees in a single dimension from a multiple and plural perspective. This work corresponds to Deleuze’s rhizomatic structure in this sense. Rhizome “...is ineluctably enticed in conflicting directions; we, the interactors, just have to accept that we are lost in the inconsistent multiplicity of referrals and connections” (Parr, 2008, p.99). Deleuze’s rhizome includes lots of dilemmas such as organ-free body, deterritorialization, migration and schizophrenia. It constitutes the theory of real multiplicities and proliferation and a simple sharing or separation is rejected.

Being a(n) Witness (Individual)

Being a witness (an individual) requires standing away from a schizophrenic character. Being a witness (an individual) in a rhizomatic sense, realizes the characters of very different structures by not causing dilemmas nor by cross-linking without oppression in the union of the same area. (Lecerle, 2002 & Deleuze, 2004). Hence, the individual, whose existence has taken place, becomes the representative of many others while he/she also embodies the real one. Considering the book’s fiction; the world of Conor changes with

Lily's learning of his mother's sickness and spreading it to everyone. Now in his life, Conor is the other rather than being a witness (or an individual).

Deleuze's witness in other words, (in other words individual), who was born in association while combining, becomes more meaningful whilst creating the multiplicity with the concept of rupture (Bressler, 1994). Conor creates the monster in his mind to overcome the appearing psychological situations of his mother's disease and even before that his father's having a new family in the USA. Generally, this monster is not limited to the known features; it has cross-link relationships with past-future, nature-human and at the same time it represents both oneness and multiplicity. When Conor assumes that he sees a monster, at first he wants it to leave him alone: "'Go away,' Conor whispered into the darkness of his bedroom, trying to push the nightmare back, not let it follow him into the world of waking. 'Go away now'" (Ness, 2016, p.11).

Conor's creation demands a schizophrenic creativity and madness. There is an emphasis on schizophrenic creativity here for there is no balance before becoming an individual and this situation is just like the organ-free body's attachment to the organism (Deleuze & Patton, 1995 & Deleuze, 1990). The answers to the question "who are you?", show that there is more than a bilateral relationship. The body without organs is depicted by containing suspicion, talking creatively and expressing a new order which disrupts the existing balance:

"Who are you, then?" Conor said. The monster's eyes widened. Who am I? it said, its voice getting louder. Who am I? (p.41).

"Who am I? the monster repeated, still roaring. I am the spine that the mountains hang upon! I am the tears that the rivers cry!" (p.42).

"Not just any truth. Your truth.

...

You know that your truth, the one that you hide, Conor O'Malley, is the thing you are most afraid of" (Ness, 2016, p.46).

Conor incorporates his witness into the process of being an individual and links schizophrenic inquiries with many factors. Being invisible in their environments, with the effect of othering, produces the desire to witness the events and reactions as individuals (Kearney, 2003 & Holland, 2013). It aggravates Conor to be in the shade of someone else's identity, even if this identity is his mother's. Conor comes to the realization of the need to solve

his problems as an individual. Even though calling a monster symbolizes a body without organs, as this monster is Conor's himself, it emphasizes the importance of being an individual: "And then one day the invisible man decided, the monster said, ..., I will make them see me. He called, it said, for a monster" (Ness, 2016, p.157).

Deleuze argues that rupture is just an undividable differentiating element while changing (Lecerle, 2002). The rupture occurs with different structures by reorganization. It in a sense signifies being the other and thanks to it while it is even unattainable to be locked to something, it shows the existence of an organ-free body. The organless body is capable of vagrant conversion which is not confined to any hierarchy or coding (Deleuze, 1998).

As the grandmother foresees the ending of her daughter due to the illness, she wants to separate Conor from his current situation and lead him to an alteration. Conor perceives this rupture as being the other and feels in a hierarchical order. However, it provides nomadic transformation instead of regular daily life or bilateral communication: " 'You and I need to have a talk, my boy,' she said... 'I have a name, you know,' Conor said, pushing down on the bin. 'And it's not my boy' " (Ness, 2016, p.51).

Conor realizes that being an individual means acceptability of others and for this he creates many cross-relationship networks with them. In the last days of his mother's sickness, he experiences a rupture with everyone else who are others to him as well, because only through this rupture he will be able to undergo a transformation and make himself visible again. Conor feels noticeable as the students back off when they see him which also implies that he has managed to become a witness: "The two pupils they passed in the corridor backed up against the wall to let him go by" (Ness, 2016, p.168). Lilly's note for Conor is another sign for being seen: "I see you, read the fourth, with the I underlined about a hundred times" (Ness, 2016, p.172). However, to reach there Conor has to pass through really harsh times. As he becomes more invisible day by day, his hatred inside increases. He experiences his first tantrum with the destruction of grandma's sitting room. Conor's rage and pain come to light haltingly and grow even more when his mother does not show any sign of recovery.

Being Other

Being the other is a prerequisite for being an individual. Binary oppositions constitute the othering such as woman versus man, parent versus child or tall person versus short one and so on. In short, the other one is another, self (I) is different or tells of another's presence (Habermas, 2019 & Saybaşı, 2011). The monster being in the other position by Conor causes a violent

reaction of the monster. The perception of its existence as an unknown disturbs the monster.

"I am not a 'what', frowned the monster. I am a 'who'.

'Who are you, then?' Conor said.

The monster's eyes widened. 'Who am I?'" (Ness, 2016, p.41).

All branches of the tree Conor witnesses merging together to create a new entity in the transformation; the concept of being that eliminates the bilateral relationship between the self and the other; makes him able to establish higher relationships beyond the singular relationships of both and creates the monster containing a transforming concept (Deleuze & Patton, 1995 & Kearney, 2003). "As Conor watched, the uppermost branches of the tree gathered themselves into a great and terrible face, shimmering into a mouth and nose and even eyes, peering back at him" (Ness, 2016, p.13). Conor observes every step of a yew tree's transformation into a monster. For this reason, Conor's new identity develops by breaking apart from his own self during the tough days he experiences, revealing the body without organs by being a monster which is a combination of other and me to adjust this process of his life: "Already taller than Conor's window, the monster grew wider as it brought itself together, filling out to a powerful shape, one that looked somehow strong, somehow mighty" (Ness, 2016, p.14).

Despite the fact that his mother's disease plays quite a significant role in becoming the other around the neighborhood, Conor gets deeply resentful when his friend Lily informs others about his mother's condition. Therefore, being seen as the other by people, besides the meaning of the most important positive factor ensuring just to be an individual; since it contains a bias that expresses the external, the strangers, and the monsters, Conor has trouble forgiving Lily (Deleuze, 2004, Kearney, 2003 & Saybaşı, 2011). People are not familiar with the other because it contains a threat and a paranoid look different from a schizophrenic creativity; while the multiplicities produced from sameness are seen in schizophrenic creativity, dissimilarity is observed in the paranoid view. Conor is now external as well as being a witness (Deleuze, 1995), he is a foreigner (Habermas, 2019), and a monster (Kearney, 2003). He becomes a vagrant nomad who repeatedly moves from one place to another. Accordingly, the situation of moving to America and living there with his grandmother and father has emerged. This situation disturbs Conor quite a lot like every child. "He blamed Lily, because who else was there?" (p.79) and "He found himself trying to catch her eye but she never looked over at him" (Ness, 2016, p.130).

Conor experiences good and bad ruptures both against his mother and himself during his mother's fight against the disease. He is angry with his mother and himself at times. He is broken as his mother would leave him. According to Kearney (2003), this situation is a difference between benevolent and evil others, namely knowing the innocent scapegoat which reflects our phobias and the monster trying to destroy us. As a benevolent other, Conor reflects the phobia of separation from his other innocently, on the other hand as an evil other, he loses his identity as a witness in this situation. According to Deleuze (1995), being the good and evil others is the development of dimensions within plurality changing in a compulsory manner as the rupture connections increase and this is the real multiplicity. Multiplicity is changing, expanding in diameter in terms of size and neither divisible or indivisible but what is divisive. Considering the excitements of Conor, they expand in a constant change and also are transformed by creating a multitude of different emotions. For instance, the grandmother constantly orders with her highly disciplined manner and Conor does not appreciate it at all. His rebellious and annoyed attitude towards her changes with the establishment of respect and empathy in time. As a result, they tolerate each other as I and other by transforming. The quotations below all openly exemplify how not only does Conor feel as the other but also people make him become other:

“And I started to think how much I wanted it to be over.
How much I just wanted to stop having to think about it.
How I couldn't stand the waiting anymore. I couldn't
stand how alone it made me feel' (p.199).

'My mum said we need to make allowances for you,'
Lily finally said. "Because of what you're going through'
(p.77).

'...caused by how Miss Kwan's body shifted forward, her
shoulders dropping, her head leaning down towards
Conor's'. 'I can't imagine what you must be going
through, Conor,' ... 'but if you ever want to talk, my door
is always open' " (Ness, 2016, p.82).

Being the other requires to have another identity who stands by or takes a stand against witness (I) during a period of his/her life in order to have a story to be told. (Habermas, 2019 & Kartarı, 2016). In English lesson the teacher, Mrs Mall, asks students to write stories by saying: "Don't think you haven't lived long enough to have a story to tell" (Ness, 2016, p.33). This sentence has a tremendous relevance since it is a kind of foreshadowing as

things go, Conor will go through an adversity experience of his life. Furthermore, for him, the compelling moment of his life; the story of his mother's loss, which will have an intense influence on his future, not only is delicate; it will also remain as a deeply experienced story. As Nathan Carlin also comments, "...Conor's acceptance of his mother's death--the final scene of [t]he novel-- will not resolve his grief. Conor's grief will be lifelong" (p.776). Thus, Deleuze's multiplicity, rupture, transformation and displacement concepts are disintegrated in Conor's character.

Othering

The other one represents the creation of the real one, at the same he/she is otherised within the process by rupturing where located. Even though otherising is generally based on racial and religious reasons; it also has biological and ethnical reasons (Fenton, 1999 & Schnapper, 2005). Othering in ethnic dimension is observed in *A Monster Calls*. Identity of Conor becoming invisible by his surroundings has an ethnical othering. As Fenton writes: "People know or say that 'we are different from them' because of the way we speak, the customs and ways of life we hold dear, and the continuity of our people through the generations" (Fenton, 1999, p.6-7). Moreover, it is clear that Conor reflects his own experienced othering, too. He begins to otherize people around him. He compares the voice he assumes he heard as wild and beast, namely to a monster voice that unveils he has otherized people too:

"All right, it wasn't the wind. It was definitely a voice, but not one he recognized. It wasn't his mother's, that was for sure. It wasn't a woman's voice at all... This voice had a quality to it, a monstrous quality, wild and untamed" (Ness, 2016, p.15).

Just as people otherise him, he also does the same for them. He manages his anger by purporting as if they are invisible.

Kearney explains the relationship between evil and the otherness in his book as:

"Ever since early Western thought equated the Good with notions of self-identity and sameness, the experience of evil has often been linked with notions of exteriority. Almost invariably, otherness was considered in terms of an estrangement which contaminates the pure unity of the soul" (Kearney, 2003, p.65)

and he continues by saying: "We find many popular media narratives promoting paranoia by anathematizing what is unfamiliar as 'evil' (Kearney, 2003, p.65). The sickness of Conor's mother is a foreign case for his friends and even for the teachers. Because of this situation "...Conor's friends are unable to understand and cannot communicate with him" (Wheeler, 2012, para.9) and even his teachers have a distinctive glance on their faces when Conor raises his hand to be part of the class. That is why, with good or bad grace, increasingly Conor becomes invisible; the other: "Like he was completely invisible to the rest of the world" (Ness, 2016, p.136). Ironically, Harry, the bully kid, is the only one actually aware of Conor's existence but he teases him mercilessly about his mother being bald. He intrinsically revels in Conor's current circumstance as stated, "Harry had started noticing Conor, catching his eye, looking at him with a detached amusement" (Ness, 2016, p.29). He scorns and bullies Conor all the time: "Conor O'Malley," - [H]arry- said, his voice growing poisonous now. "Who everyone's sorry for because of his mum. Who swans around school acting like he's so different, like no one knows his suffering" (Ness, 2016, p.161).

However, in the end, he chooses to ignore him as well: "Goodbye, O'Malley," Harry said, looking into Conor's eyes. "I no longer see you" (Ness, 2016, p.155). This is the breakaway point for Conor and he throws his second tantrum by beating Harry up with the help of the monster inside him since being invisible for Conor is a much more unbearable situation than getting bullied: " 'And if no one sees you', the monster said, picking up its pace, too, 'are you really there at all?'"(Ness, 2016, p.156).

Deleuze's deterritorialization term corresponds to othering concept and although it presents the sense of immigration, deterritorialization actually concerns nomads rather than immigrants (Deleue, 1990, Kartarı, 2016 & Saybaşı, 2011). The monster, Conor creates in his mind to figure out the events, is nothing more than a vagrant nomad who has lived in various times in history, witnessed many events and is separated from other trees. The nomadic monster does not have a settled place. Together with the monster, Conor undertakes to be nomad by living both in his body and the monster's. In other respects, it is approached relative and absolute to deterritorialization containing nomad concepts. When othering is viewed with the absolute deterritorialization, this makes it possible to gain ground in another place by breaking open somewhere; according to absolute deterritorialization, rather than rupturing from one place, it ruptures the place's itself as well (Deleuze, 1995, Parr, 2008 & Schnapper, 2005). Relative deterritorialization represents the gift's not belonging to anyone else during the transfer of it between two people in the passing time; absolute deterritorialization represents the passing of time without return.

Regarding othering in terms of relative deterritorialization, provides transition to a person for their situations among the identities making them other and individual (Habermas, 2019); and consequently presence of the constant identity that he/she belongs to is not mentioned (Fenton, 1999). As Conor feels lonely in his environment, he detaches himself and adopts the mysterious life of the monster which is a sign of relative deterritorialization. Regarding othering in terms of absolute deterritorialization, leaving a country entirely for a person means he/she also leaves the identity of witness (individual) as the otherised one: As a result, someone who does not have a past and a future yet it is meant a new existence (Kearney, 2003 & Parr, 2008).

As Conor envisages he is not seen by others and believes this situation is inalterable; in the period between his mother's health and sickness he has the feeling of absolute deterritorialization "...it was like a circle had opened around him, a dead area with Conor at the centre..." (Ness, 2016, p.78). This situation goes worse as the novel progresses:

"There was no hope of paying attention in lessons. Which, once again, didn't matter because none of the teachers asked him a question anyway. Neither did his classmates. By the time lunch break came around, he'd passed another morning not having said a word to anyone" (Ness, 2016, p.153).

In this period Conor sometimes does not stay at his home or use his belongings. He has the thought of not having his mother in the future which eats him alive: "...the nightmare ([t]he mom's slipping off his hands at the cliff edge) with the screaming and the falling, the nightmare he would never tell another living soul about" (Ness, 2016, p.29). Nobody is mindful about his feelings and he is not authorized about his future plans: "He didn't like the way she - [g]randmother - talked to him, like he was an employee under evaluation. An evaluation he was going to fail" (Ness, 2016, p.26). These are all signs for absolute deterritorialization. At the same time, this situation stands for the otherization of Conor.

Conclusion

The rhizome philosophy of Deleuze has metaphorical concepts such as a body without organs, deterritorialization, nomad, transformation and rupture. These concepts are against homologous structures (Deleuze, 1995). Each concept and aspect endeavour to establish reality by going through transformation called ruptures in its multiplicity. In *A Monster Calls*, as a

protagonist and hero, Conor is the main body of rhizome. While he is a witness (I) with a body without organs, deterritorialization, nomadic and rupture, at the same time he creates his character with multiplicity realities of rhizome's extensions being other and othering. Important to conclude that to understand the root of the rhizomatic self, the non-self should be recognized. (Lambert, 2006). At first, Conor thinks the monster genuinely exists and he never considers it as a part of himself because it is a monster in the shape of a yew tree. However, he evenly ascertains it as a creation of his mind. Thanks to the monster, as a non-Self, Conor is obliged to accept the true ideas of himself since it requires that Conor should reveal his hidden emotions about this mother's illness and he is finally able to let go of his mother and imagine a future without her (Aggleton, 2016). Just as Kearney points out that people might learn how to live with their monsters instead of killing them. At last, Conor unwillingly masters to live with his monster.

All in all, as the outcome is inevitable, Conor is destined to embody it and accordingly he is reborn through the event. As in the rhizome, the structure of Conor's mind has no beginning or an end. That is the most far-reaching justification for the analysis of the novel, *A Monster Calls*, with the rhizome and othering concepts. As the monster in Conor's mind resembles the botanic presence of the rhizome which he demonstrates with his attitude and behaviors, *A Monster Calls* is studied by rhizome analysis.

In this study, the examination of the fiction content with rhizome analysis limits it. As it is studied with rhizome analysis, formal dimensions or the images text carries can also be analyzed. For further studies, examining a work of children's literature according to its artistic and formal features and presenting it to people's approach is also significant. Additionally, real and unreal elements in such children's work will light the way to be fictionalised in the most suitable version for the development of the readers.

Reference

- Aggleton, J. (2016). What is the use of a book without pictures? an exploration of the impact of illustrations on reading experience in *A Monster Calls*. *Children's Literature in Education*, vol. 48:230–244.
- Bressler, C. E. (1994). *Literary criticism-an introduction to theory and practice*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Carlin, N. (2017). *A psychoanalytic reading of a monster calls: biblical congruences and theological implications*. New York: Routledge.
- Deleuze, G. (1990). *The logic of sense*. Trans. M. Lester & C. Stival. The Athlone Press. (Original work published 1925).

- Deleuze, G. (1998). *Essays critical and clinical*. London: Verso.
- Deleuze, G. (2004). *Desert islands and other texts-1953-1974*. (D. Lapoujade, Edt.), London: Cambridge University Press.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1987) *A thousand plateaus: capital and schizophrenia*. (B. Massumi, Trans.) USA: The University of Minnesota Press. (Originally published 1980).
- Deleuze, G. ve Patton, P. (1995). *Difference and repetition*. New York: Columbia University Press.
- Fenton, S. (1999). *Ethnicity: racism, class and culture*. London: MacMillan.
- Ghoshal, N. & Wilkinson, P. O. (2017). Narrative matters: A Monster Calls – a portrayal of dissociation in childhood bereavement. *Child and Adolescent Mental Health*. vol.24, (1), pp. 84–85.
- Habermas, J. (2019). *Öteki olmak, ötekiyle yaşamak-siyaset kuramı yazıları*. (İ. Aka, Çev.) 10. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Holland, E. W. (2013). *Deleuze ve Guattari'nin anti-oedipus'u: şizoanalize giriş*. (A. Utku & M. Erkan, Çev.) 2. Baskı, İstanbul: Otonom Yayınları.
- Houle, K. & Vernon, J. (2013). *Hegel and Deleuze: together again for the first time*. USA: Northwestern University Press.
- Kartarı, A. (2016). *Kültür, farklılık ve iletişim-kültürlerarası iletişimin kavramsal dayanakları*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kearney, R. (2003). *Strangers, gods and monsters*. New York: Routledge.
- Lambert, G. (2006). *Who's afraid of Deleuze and Guattari?* London: Continuum.
- Lecerle, J. J. (2002). *Deleuze and language*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lawley, S. (2005). Deleuze's rhizome and the study of organization: conceptual movement and an open future. *Journal of Critical Postmodern Organization Science*. vol 3 (4).
- Malaina, A. (2015). The empire as rhizome and assemblage: Deleuze and Guattari's reading of Hardt and Negri's Empire". *The Global Studies Journal*, vol. 8, 2012.
- Masny, D. (2013). Rhizo analytic pathways in qualitative research. *Sage Journal*, vol. 19(5) 339 348.
- Ness, P. (2016). *Canavarın çağrısı*. (A. C. Ünver, Çev.) 5. Baskı. İzmir: Deli Dolu Yayınları.
- O'Halloran, K. (2012). Performance stylistics: Deleuze and Guattari, poetry and (corpus) linguistics. *International Journal of English Studies*, vol. 12 (2), 2012, pp. 171-199.

- Parr, A. (2008). *Deleuze and memorial culture-desire, singular memory and the politics of trauma*. Manchester: Edinburgh University Press.
- Pick, D. (2017). Rethinking organization theory: the fold, the rhizome and the seam between organization and the literary". *Sage Journal*, vol. 24 (6) 800-818.
- Sauvagnargues, A. (2010). *Deleuze ve sanat*. (N. Sarıca, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Saybaşı, N. (2011). *Sınırlar ve hayaletler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji düşüncesinin özünde öteki ile ilişki*. (A. Sönmezay, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Taylor, C. A. & Harris-Evans, J. (2016). Reconceptualising transition to higher education with Deleuze and Guattari. *Studies in Higher Education*, vol. 43:7, 1254-1267.
- Wheeler, K. (2012). The heartbreaking children's book on cancer that every adult should. <http://www.dailymail.co.uk/health/article> (Retrieved: 23.03.2020).

[itobiad], 2020, 9 (5): 3685/3696

**Creating Regional Agro-Clusters as A Basis A Groindustrial
Integration in The Republics of Central Asia And Kazakhstan**

Orta Asya ve Kazakistan Cumhuriyetlerinde Tarımsal Bütünleşme
Temelinde Bölgesel Tarım Kümelenmesi Oluşturmak

Ozodbeg KARAMATOV

Doç. Dr., Taşkent Su ve Tarım Mühendisleri Enstitüsü
Associate Prof.Dr., Tashkent Water and Agricultural Engineering Institute

ozodkaramat@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-7308-6648

Gülzira ZHAXYGULOVA

Dr. Öğr.Üyesi, Al Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi
Asst.Prof., Al Farabi Kazakh National University

gulzira-kz@mail.ru

Orcid no: 0000-0002-3797-6803

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 07.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 19.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 04.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November- December

Atıf/Cite as: Karamatov, O . (2020). Creating Regional Agro-Clusters as A Basis A Groindustrial Integration in The Republics of Central Asia And Kazakhstan . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3685-3696 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/765655>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Orta Asya ve Kazakistan Cumhuriyetlerinde Tarımsal Bütünleşme Temelinde Bölgesel Tarım Kümelmesi Oluşturmak

Öz

Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı kazanmalarının ilk gününden günümüze değin ekonomik entegrasyon meselesi gündemden düşmemiştir. Ekonomik entegrasyonun Orta Asya Cumhuriyetlerinde vatandaşların refahının artıracığı ve makro ekonomik hedeflere ulaşılmasını kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Ekonomik entegrasyon; Avrupa Birliği, ABD ve Çin ekonomilerinin karşısında güçlü bir rakibin ortaya çıkmasına vesile olabilecektir. Orta Asya Cumhuriyetlerinin ekonomik entegrasyonu konusunda bazı ilerlemeler olmasına rağmen bu konunun sonuçlanmasının önünde tarım sektöründeki sorunlar başta olmak üzere çok sayıda ekonomik ve örgütsel sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların başında arazi sahipliği biçimindeki farklılıklar, entegrasyon seviyelerindeki farklılıklar, tarımsal ürünlerin karşılıklı ticareti için standartların uyumlu olması bulunmaktadır. Bu makale genel ve özeld bölgenin tarım sektöründeki entegrasyon süreçlerinin, bu süreçte karşılaşılan sorunların analizini ve entegrasyona dair kavramsal yaklaşımların geliştirilmesini amaçlamıştır. Orta Asya Cumhuriyetlerinde entegrasyonun gerçekleştirilebilmesi için tarımsal endüstriler ile ilgili sektörlerin entegre edilmesini sağlayacak tarım reformları gerçekleştirilmelidir. Bu çalışmanın sonucunda tarımsal ürünlerin yerel ve bölgesel talep ve arz koşulları ile doğa ve iklim koşulları da dikkate alınarak bölgesel tarım kümelenmeleri gerçekleştirilmelidir. Bölgesel tarım kümelenmeleri için beş ana kümeden oluşan bir model geliştirilmiş ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin bölgesel entegrasyona katılması için seçenekler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Tarım Sektörü, Tarım Ekonomisi, Tarım Reformu, Bölgesel Tarım Kümelmesi

Creating Regional Agro-Clusters as A Basis A Groindustrial Integration in The Republics of Central Asia And Kazakhstan

Abstract

The issue of economic integration from the first day of independence of the Central Asian republics to this day still has not been removed from the agenda. It is thought that economic integration will increase the welfare of citizens in the Central Asia Republics and facilitate the achievement of macroeconomic targets. Economic integration could create a strong

competitor to the economies of European Union, USA and China. Although the desire for integration processes yielded some results, there are many organizational and economic problems that require urgent solutions, especially in the Agricultural sector of the economy. One of such problems of the Agricultural sector is the difference in the forms of land ownership, in the levels of integration, the conformity of products of one republic to the standards of another, with mutual trade in Agricultural products. This article is devoted to the study and analysis of the course of integration processes in general and in the Agricultural sector of the region, as well as the development of conceptual approaches to regional agro-industrial integration as ways to solve the above problems. Studying the dynamics of the agrarian and land reforms of the republics of the region revealed a general trend in structural changes in Agriculture aimed at integrating industries directly related to Agricultural production. In this study, the possibilities of integration are revealed through the creation of regional Agro-Clusters taking into account natural and climatic conditions, as well as domestic and regional demand and supply of Agricultural products. A model of regional Agro-Clusters has also been developed, including five main clusters, and options have been proposed for the participation of republics in their creation.

Keywords: Turkic Republics, Agricultural Sector, Agricultural Economics, Agricultural Reforms, Regional Agro-clusters

1. Introduction.

From the first day of independence, the republics of Central Asia, embarking on a phased transition to a market economy, simultaneously looked for ways of economic integration in order to preserve the economic ties created in a planned economy. The reason of this is all the republics have felt the gap in the economic thread in all sectors of the economy, especially in Agriculture. Due to the climatic conditions and the available land resources of the neighboring republics, already for the years of the planned economy, a replenishing regional economy was created. If the Republic of Kazakhstan has supplied wheat and flour to its neighbors, Kyrgyzstan has meat and dairy products and Uzbekistan has vegetables and fruits. Widespread steps towards integration have yielded results, creating intriguing structures such as the "Central Asian Economic Community" and the organization "Central Asian Cooperation". In 1994, between Uzbekistan and Kazakhstan was signed the "Agreement on a Common Economic Space", which was later joined Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan. The former president of Kazakhstan N. Nazarbayev focused on the economic union of the Central Asian republics, noting that "...it is better to create an economic union of the Central Asian republics. All over the world there is a need to create a union. In Latin America, this is MERCOSUR - Brazil, Argentina and Chile, in Europe Benelüks - Belgium, Luxembourg and the Netherlands. ...the region

of 55 million people without a language barrier, without the needs for an external market, can satisfy food needs by itself... "(2007) (Tasam, 2019). Despite the fact that the attempts to integrate have yielded results and many agreements have been signed on customs union and basic movement of labor, etc., full integration has not been achieved (Alibekovna, 2017, p.66). Of course, there are a number of factors affecting regional integration, such as population, labor resources, availability of Agricultural land, economic and geographical position, and others (Omarov, 2019).

Many studies have been devoted to the dynamics of integration processes, where the main, positive aspects, as well as the problems and factors hindering integration in this region are highlighted (Demir, 2019, p.252-257). According to researchers in this field, the economic base of the countries of the region is very strong for integration, as they possess raw materials, huge energy and labor resources, and great human capital (Alibekovna, 2017, p.68). Without going into controversy regarding integration issues, we note that the current President of Uzbekistan Sh. Mirziyayev also emphasized integration of the neighboring republics, noting that "...that increasing the economic potential of Central Asia and the region's competitiveness on the world stage is impossible without implementing effective regional cooperation projects (<https://www.uzbekistan.de/de/node/9704>. 07/07/2019).

To achieve these goals, regional integration should cover all sectors of the economy. But today there are certain problems (Ryskulova, 2020, p.68). In particular, these reasons are problems in customs, regarding energy resources and on the use of transboundary waters, sharing of pasture areas, on a rental basis. In our opinion, the region's food security should be at the forefront of regional integration. That is why a regional agrarian strategy should be developed, taking into account the joint use of production capacity and natural resources attracted to the Agricultural sector.

At the present stage of reforming the agrarian sector, the process of cooperation and integration has moved from segment attempts to establish links between sectors to a systematic approach to establishing links. In this regard, in the context of the adaptation of agrarian production and enterprises associated with this sector, the formation of conceptual forms of cooperation and integration is of particular importance. In this aspect, a promising integration step, in our opinion, is the creation of regional Agro-Clusters.

As noted above, environmental conditions dictate the specialization of the Agricultural sector. In addition, based on the available enterprises for the processing of Agricultural products and their capacity, the republics sell raw materials or finished products. In the framework of this study, we proposed conceptual approaches to the creation of regional Agro-Clusters, covering

vertically integrating sectors of the Agricultural and industrial complexes, also serving the Agricultural sector of neighboring republics.

2. Agriculture of Central Asia Countries.

Central Asia Countries (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan) comprise an area of approximately 400 million hectares (Kienzler et.al. 2012, p.95). Results of agrarian and land reforms formed integration in the agrarian sector. As a result of the ongoing agrarian and land reform, fundamental changes in the legal and economic aspects of land ownership relations took place in all CIS countries. In the republics of Central Asia, the transfer of land collective and state farms in possession occurred in various forms. Lerman and Sedik (2017, p.907) reported that individual share of arable land in individual use and share of the value of gross Agricultural output from individual farms increased in all Central Asia Countries. While private ownership of land was recognized in one republic, others retained state ownership of land with the right to a long-term lease with a subsequent legacy. Addition to this, transition in economic system and privatization has caused increase in Agricultural productivity (Lerman and Sedik, 2017, p.908). The effects of Agricultural reform on poverty are unknown and unpredictable (Varga, 2020).

Table 1. Share of Arable Land In Individual Use (%)

Country	1991	2010
Kazakhstan	1	39
Kyrgyzstan	3	76
Tajikistan	7	86
Turkmenistan	5	93
Uzbekistan	8	98
Average Central Asia	5	78

Source: Lerman and Sedik (2017).

The stages of reform in almost all republics covered the same processes. At the first stage, the creation of a regulatory framework and economic mechanisms for regulating agrarian-land relations should be provided. Differences in government regulation, or rather, government intervention in land-market and agrarian relations depended on the forms of land ownership and the degree of liberalization of the Agricultural sector. For example, the Kyrgyz Republic promulgating private ownership of land and liberalizing the agrarian market today has 429,000 active business entities operating in the field of Agriculture, forestry and fisheries. Among them, about 323 thousand, or 75.4 percent of the total number of such entities accounted for peasant (farm) farms, 105 thousand entities, or 24.6 percent - for individual entrepreneurs engaged in Agricultural production (<http://www.stat.kg/media/publicationarchive/1b8f2394-7681-49d8-adf3-b7babb600fe3.pdf>). Of the cultivated area of 1207.1 thousand hectares, the main part is owned by private farms and the inhibiting factor of

modernization of the Agricultural sector is small-scale farming with an average size of arable land of only 2.7 hectares, including irrigated 1.9 hectares (<https://www.krsu.edu.kg/vestnik/2014/v8/a15.pdf>). To overcome this situation, the state adopted a series of decrees aimed at consolidating farms through cooperation. However, according to scientists, the process of cooperation in the republic has not yielded tangible results and in recent years because of the imperfection of the legislation, the number of cooperatives has decreased. Considering that the formation of Agro-Clusters not only allows to solve sectoral tasks, but also contributes to the multipolar distribution of regional growth points throughout the country, ensuring the development on the basis of the emergence of new innovation centers (Abdurashitov, 2015). To overcome this situation, a cluster form of co-operation and integration is proposed.

With vast areas of Agricultural land, the Republic of Kazakhstan in the region is one of the largest world grain exporters. In the region, the main importer of grain and meslin is Uzbekistan, the volume of imports in 2018 amounted to 2,039.2 thousand tons. or 36, 9% of total exports. The export of grain to other republics of the region is Tajikistan - 928.4 thousand tons, Turkmenistan 218.8 thousand tons and Kyrgyzstan 129.8 thousand tons <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2019-01/kazakhstan-naraschivaet-eksport-zerna>. Although the republic has a huge potential but the agrarian sector is characterized by low labor productivity and small volumes of Agricultural products processing. The main reasons are considered the use of outdated technologies, low innovation activity and inefficient forms of management <https://articlekz.com/article/12775>. 07/08/2019.

In contrast to the neighboring republics of Uzbekistan, retaining state ownership of land in the agrarian sector formed farmer and diykan farms. In the course of the agrarian reforms, the size of the farms was repeatedly optimized for specialization. According to the results of optimization in 2015, the average size of a single farm in the republic was 58.7 hectares. <http://www.lex.uz/acts/2842780>. 07/08/2019. In order to modernize and develop the agrarian sector, the government of the republic sticking a number of resolutions on the commercialization of innovative projects and on the creation of Agro-Clusters. In addition, investors from US, UK, India and Russia companies are willing to invest to create Agro-Clusters (<http://gtn.uz/news/moi-gorod/amerikanskaya-kompaniya-planiruyet-investirovat-v-agroklaster-v-ruz>).

3. Model of formation of regional Agro-Clusters.

Clusters are geographical concentrated structures that include firms, suppliers, service suppliers, and other institutions (Dilek, 2017, p.87-88). According to the cluster theory, created and existed in 1985, the former agro-industrial complex was a cluster of Agriculture. The attention of state

authorities was focused on the interests and problems of Agriculture. The food industry processing Agricultural raw materials was financed on the residual basis. The transition to a market economy contributed to a change in the situation not in favor of Agriculture and the monopolism of the food industry, processing Agricultural raw materials, became obvious. In economic theory, monopolies cause unwanted solutions for markets such as inefficient production (Dilek, 2017, p.121-123). Regional clusters can be defined as a dynamic and a systematic process where a cluster goes through different phases of development (Bronisz and Heijman, 2008, p.36). Problems of Agro-Clusters were not studied deeply in literature (Anokhina et.al. 2019, p.1102).

Thus the agrarian reforms carried out in the republics of the region were liberalized in agrarian production. Pricing for Agricultural products, the problem of price disparity has not been resolved. In this regard, at the current stage of reforms, the task of state regulation of Agricultural production and the processing industry is to promote the formation of mutually beneficial economic relations between producers of raw materials and processing enterprises, and to accelerate the processes of integration and cooperation. The modern method of integration, scientists in this field consider the creation of Agro-Clusters, as well as the development of methodological approaches in the field of Agro-Clusters. According to a number of scientists, an important aspect when creating agro-clusters is the distance between the raw material zone and the processing company. In addition, yield loss during collection, storage and transportation. In this connection, there is a need to modernize the existing storage of perishable goods (Abdullaev et.al.2016). Therefore, it is very important not only to increase the production of the Agricultural sector on a national or regional scale, but also to preserve it, process it and bring it to the final consumer. Realization of this goal contributes to the formation of regional Agro-Clusters that take into account both the interests of the national economy and the interests of the regional economy. Agro-Clusters decrease the competitive pressure which is felt by small farmers. Competitive pressure can be defined as activities firms do or do not because of competition (Dilek, 2017, p. 199). Also Agro-Clusters help small farmers in having competition power. There are many definitions of competitive power in literature (Dilek et.al. 2017, 114). One of these definitions is due to Porter (2000). Competitive power is a positional attribute resulting from the firm's lower cost or difference to its customers compared to its competitors. Competitive power provides productivity, profitability and efficiency to firms. Agro-Clusters provide small farmers to survive in competition with big farmers. Generally big farms have competitive advantage because of scale economics in Agriculture sector. If firms produce more, their costs will be decreased in Agriculture sector which means that positive scale economics (Dilek and İnan, 2017, p.26). They can produce their products with lower costs.

Ultimately, the formation of regional Agro-Clusters contribute to economic stimulation in all branches of Agriculture in the region, seed production, processing industry, Agricultural and food, textile engineering. In our opinion, the predominant factors in creating regional Agro-Clusters are the conjuncture of the internal and external markets, the demographic situation in the region, which determines supply and demand, as well as the availability of economic and other resources. Agro-Clusters affect the demand of labor, landing, material and technical, financial, scientific, technical, innovative. Also it affects supply of grain grocery, meat and dairy, fruit and vegetable, sugar beet, cotton textile. In other words Agro-Clusters help other industries as well. So Agro-Clusters are important for achieving macroeconomic goals of state such as decreasing poverty and unemployment. Agro-Clusters generate opportunities for employment and income in a region (Wardhana et.al. 2017, p.161). Several researches found that small farms located in Agro-Clusters generally have opportunity to earn more (Wardhana et.al. 2020, p.15). Therefore policymakers generally prefer to support production of Agro-Clusters.

When creating regional agro-clusters, the processing enterprises, purchasing raw materials in large batches, in the republics participating in the creation of the cluster contribute to increasing the concentration and specialization in Agriculture and more efficiently use their production facilities. The establishment of sustainable relations with Agriculture in the regional raw material zone reduces the costs of processing plants arising from the acquisition of raw materials in certain areas, and the accounting of transport infrastructure helps to reduce transport costs when selling products to external consumers.

We note that the cost of by-products and production wastes obtained from the processing of raw materials is much higher than the cost of the main product, which creates conditions for obtaining more profit in the integrated processing of raw materials and diversification of production.

Demographic situation in the republic and in the region affects domestic and regional market. Also it is affected by domestic and regional market. While creating regional agro-clusters, policy makers should care about resources (labor, landing, material and technical, financial, scientific, technical and innovative capacity) and sectors (grain-grocery, meat and dairy, fruit and vegetable, sugar beet, cotton textile). These finished products should be sold to regional and foreign markets. By this way demand and supply structures in the region will be shaped.

Along with the existing measures of support of the states of the region, in order to accelerate the creation and introduction of new high-yielding varieties and hybrids of cotton, beets, fruits and vegetables meeting the requirements of international standards, interstate support is needed in

expanding the network of elite seeds and creating conditions for the organization of seed farms for growing crops of high reproductions for seeds.

Taking into account the existing potential and the volume of exports and imports of Agricultural products between neighboring republics, as well as infrastructures for transporting products to external partners from near and far abroad, the following variants of companies in the Republic of Central Asia and Kazakhstan are possible when creating regional Agro-Clusters.

Grain baked grocery products are imported by Kazakhstan and Uzbekistan, meat and milk are imported by Turkmenistan, fruit and vegetable are imported by Tajiksitan, cotton textile products are imported by Tajikistan. Also all of these products can be sold to foreign countries.

Among the above-mentioned factors, the regional specialization of Agriculture is important when creating Agro-Clusters. For example, for the beet sugar industry cluster, the northern region of Kyrgyzstan can become a source of raw materials, where the production of beets passes other regions. The meat and dairy cluster can be provided for in the Chui and Osh regions of Kyrgyzstan, since by the end of 2018 there are 13 million 520 thousand livestock in the country, most of which are grown in the Chui region - 3 million 743 thousand and Osh - 2 million 555 thousand goals <http://www.tazabek.kg/news:1547664?from=portal&place=last&b=9>.

07.03.2019. When creating cotton-textile clusters, many options are possible, covering areas of cotton specialization and textile factories and oil factories, as well as other cluster infrastructures. This model also includes tacit vertical integration. For example; Kazakhstan and Uzbekistan companies also should concentrate on macaroni and flour industry. Vertical integration gives opportunity to provide high quality input with cheaper prices to industries and by this way vertical integration develops industrial production.

4. Conclusion

Agro-Clusters are important opportunities for small firms in earning competitive advantage, competitive power and increasing their income. Because of this reason it is preferred to support establishment of Agro-Clusters in rural areas so that they decrease poverty and unemployment. In this research we try to make new model for Central Asia Countries (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan).

Summarizing the above, we can conclude that the current stage of development of the agrarian sector of the economy is undoubtedly largely connected with the modernization of production and the creation of modern forms of agrarian and industrial integration.

During the implementation of agrarian and land reforms, the republics of Central Asia created various forms of vertical and horizontal integration. Agricultural cooperatives, agro firms, joint-stock companies, holdings, agrarian-industrial-financial groups and other forms became the most common form of integration.

More progressive form of modernization of the Agricultural sector will everywhere become agrarian clusters both within the country and on a regional scale. The co-founders of agro-clusters can be both private companies and state-owned enterprises. When creating regional agro-clusters, both national and regional interests should be taken into account, i.e. Agro-Clusters should act as locomotives in deciding the food security of the country and the region as a whole. Also Agro-Clusters can give opportunity to increase Agricultural exports of countries. Further researches should concentrate on the success of agro-clusters in Central Asia. In the future we will have better opportunity to evaluate the results and advantages of Agro-Clusters.

References

- Abdullaev A.G., Zhobborov B. B., Avezov N., UrDU. (2016). Khorazm viloyatida ozov-ovqat sanoati tarmoqlari v udarky tarkibini takimillashtirish masalalari. / / Theoretical foundations and priorities for ensuring food security in Uzbekistan. *Republican scientific-practical conference*. Tashkent. Pp. 159-163.
- Abdurashitov. A. (2015). Market Transformation of the Agrarian Economy of the Kyrgyz Republic. *Bishkek: Publishing House of the Kyrgyz-Russian Slavic University*,. 267.
- Alibekovna, E.A. (2017). Orta Asya'da Entegrasyon Süreçleri. *Reforma*. 74. 65-70.
- Anokhina, M.Y., Daribayeva, E.B., and Joldasbayeva, G.K. (2019). Clustering as a Mechanism of Kazakhstan Agroindustrial Complex Economic Growth. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, Volume X, Summer, 4(42): 1101 – 1109.
- Bronisz, U., & Heijman, W. J. (2008). Competitiveness of Polish regional agro-clusters. *APSTRACT: Applied Studies in Agrobusiness and Commerce*, 2(1033-2016-84032), 35-40.

Demir, M.A. (2019). Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Avrupa Birliği. *Uluslararası İktisat Hakkında Araştırmalar*. Editör:Serkan DİLEK. Nobel Yayınları.

Dilek, S. (2017). Oyun Teorisi Eşliğinde Sanayi Ekonomisi. Seçkin Yayınları.

Dilek, S., & İnan, İ. E. (2017). Kastamonu Catering Firmalarının Aralarındaki Rekabetin Analizi. *Econder International Academic Journal*, 1(1), 22-34.

Dilek, S., İnançlı, S., Kesgingöz, H., & Konak, A. (2017). Restoran işletmelerinde rekabet üstünlüğü sağlayan faktörler: Kastamonu'da bir uygulama. *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, 1(2), 111-126.

Dzhumakova A.A. (2019). Problems of Agricultural development of the Kyrgyz Republic. <https://www.krsu.edu.kg/vestnik/2014/v8/a15.pdf>. 07/07/2019

[http://www.stat.kg/media/publicationarchive/1b8f2394-7681-49d8-
adf3b7babb600fe3.pdf](http://www.stat.kg/media/publicationarchive/1b8f2394-7681-49d8-adf3b7babb600fe3.pdf). 07/07/2019.

<https://www.trend.az/business/economy/3008409.html>.

[https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2019-01/kazakhstan-naraschivaet-
eksport-zerna](https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2019-01/kazakhstan-naraschivaet-eksport-zerna). 07/08/2019.

<http://www.tazabek.kg/news:1547664?from=portal&place=last&b=9>.
07.03.2019

<https://news.mail.ru/economics/35608560/>.

<https://caa-network.org/archives/12111>. 07/05/2019

<http://www.ca-portal.ru/article:42069>. 07/05/2019

<https://articlekz.com/article/12775>. 07/08/2019.

<http://www.lex.uz/acts/2842780>. 07/08/2019

[http://gt.uz/news/moi-gorod/amerikanskaya-kompaniya-planiruyet-
investirovat-v-agroklaster-v-ruz](http://gt.uz/news/moi-gorod/amerikanskaya-kompaniya-planiruyet-investirovat-v-agroklaster-v-ruz).

[https://podrobno.uz/cat/economic/britantsy-postroyat-v-uzbekistane-
sovremennyy-agroklaster-/](https://podrobno.uz/cat/economic/britantsy-postroyat-v-uzbekistane-sovremennyy-agroklaster-/).

<https://news.mail.ru/economics/35608560/>.

<https://caa-network.org/archives/12111>. 07/05/2019

<https://www.uzbekistan.de/de/node/9704>. 07/07/2019

Kienzler, K. M., Lamers, J. P. A., McDonald, A., Mirzabaev, A., Ibragimov, N., Egamberdiev, O., ... & Akramkhanov, A. (2012). Conservation Agriculture in Central Asia—What do we know and where do we go from here?. *Field Crops Research*, 132, 95-105.

Lerman, Z., & Sedik, D. (2018). Transition to smallholder Agriculture in Central Asia. *Journal of Agrarian Change*, 18(4), 904-912.

Omarov M.M. (2019). Integration of Central Asian countries based on regional identity. <https://cyberleninka.ru/article/v/integratsiya-stran-tsentralnoy-azii-na-osnove-regionalnoy-identichnosti>. 07/05/2019

Ryskulova, K., (2020). Uluslararası İşbirliği Projeleri ve Orta Asya: Bağımsızlıkları Koruyacak Güç Dengesi İçin Arayışlar. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*

Shoiev A. Kh. (2019). Features of integration processes in the Central Asian region. <https://moluch.ru/archive/245/56514/>. 07/08/2019.

TASAM (2019). Nazarbayev İle Söyleşi: Orta Asya Birliği'ni Kurma çalışmalarımız Sürüyor. http://www.tasam.org/tr/R/Icerik/545/nazarbayev_ile_soylesi_orta_asya_birligini_kurma_calismalarimiz_suruyor. 07/04/2019

Varga, M. (2020). Poverty Reduction through Land Transfers? The World Banks Titling Reforms and the Making Of Subsistence Agriculture. *World Development*. 135. 1-10

Wardhana, Dadan; Rico Ihle & Wim Heijman (2017) Agro-clusters and Rural Poverty: A Spatial Perspective for West Java, *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 53:2, 161-186, DOI: 10.1080/00074918.2017.1298722

Wardhana, D., Ihle, R., & Heijman, W. (2020). Effects of peer pressure in agro-clusters of West Java. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 1-34

[itobiad], 2020, 9 (5): 3697/3722

**Dynamics of Housing Demand: The Case of Van Province,
Turkey**

Konut Talebinin Dinamikleri: Van İli Örneği, Türkiye

M. Akif ARVAS

Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Dep. Of Economics
aarvas@yyu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-0866-8860

Haluk YERGİN

Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Dep. Of Economics
halukyergin@yyu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-8168-9115

Kerem ÖZEN

Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniv, İİBF, İktisat Bölümü
PhD Student, Van Yüzüncü Yıl Univ., Department of Economics
keremozen5@gmail.com / Orcid ID: 0000-0003-2264-2787

Cemalettin LEVENT

Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniv, İİBF, İktisat Bölümü
PhD Student, Van Yüzüncü Yıl Univ., Department of Economics
cemalettin_65_@hotmail.com / Orcid ID: 0000-0001-7147-1027

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 01.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 19.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 04.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Arvas, M , Yergin, H , Özen, K , Levent, C . (2020). Dynamics of Housing Demand: The Case of Van Province, Turkey . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3697-3722 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/746333>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Konut Talebinin Dinamikleri: Van İli Örneği, Türkiye

Öz

Küresel olarak, son yıllarda inşaat sektöründeki büyümeyle birlikte konut arzındaki büyük artış tüketicilerin satın alma davranışını etkilemiştir. Emlak sektörünün ilerlemesinde, tüketicilerin artan refahı ve düşen faiz oranları da etkili olmuştur. Pek çok tanımı olmasına rağmen, mesken, bireylerin hayatlarını sürdürebilmelerini sağlayan mutfak, içme suyu tesisatları ve atık sistemi gibi alanların toplamı olarak tanımlanmıştır. Sonuç olarak, bir ev sosyal, kültürel, ekonomik, yasal ve teknolojik faktörler gibi çok yönlü bileşenlere sahip bir bütündür. Konut piyasası kavramı son yıllarda yerel ve merkezi hükümetler için önem kazandığundan, bu konuda çeşitli araştırma ve çalışmalar yapılmıştır. Literatürde konut piyasası ile ilgili çalışmalar son yıllarda önemli bir artış göstermiştir. Küresel finansal piyasalarda faiz oranlarındaki düşüş ve artan likidite nedeniyle, konut yatırımları bu alana yapılan sermaye akımlarının bir kısmını çekmiştir. Konut piyasasının gerçek etkileri gelir artışı, genel tasarruf ve yatırım seviyesi, istihdam ve işgücü hareketliliği düzeyi açısından incelenmektedir. Konut talebine ilişkin ampirik çalışmalar temel olarak konut fiyatları ile bazı makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, konut piyasasında il düzeyinde yürütülen çalışma sayısı oldukça düşüktür. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin Van ilinde yakın gelecekte ev satın alma kararlarını etkileyen temel faktörleri araştırmaktır. Talep denkleminde yer alan cinsiyet, medeni durum, gelir, yaş, hane halkı büyüklüğü, evin yeri, evin tipi, cazibe merkezlerine yakınlık gibi bazı hedonik (fiyat dışı) faktörlerin konut talebine etkileri analiz edilmiştir. Bu amaçla, tüketicilerin satın alma kararlarını tahmin etmek için şehir merkezinde yaşayan ve rasgele seçilmiş olan 450 kişiye anket uygulanmıştır. Logit model tahmin sonuçlarına göre, cinsiyet, medeni durum, yaş, çalışma durumu, eğitim ve gelir gibi faktörlerin bir ev sahibi olma olasılığını arttırdığı görülmüştür. Ayrıca merkezdeki evler daha çok talep edilirken, işyeri, okul ve hastane gibi yerlere yakınlık, bu talepte güvenlik, kira geliri ve yatırım faktörlerinden çok daha az etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Konut Talebi, Konut Piyasası, Logit Model, Van, Türkiye

Dynamics of Housing Demand: The Case of Van Province, Turkey*

Abstract

A house is a whole with versatile components such as social, cultural, economic, legal, and technological factors. Because of the decline in interest rates and increasing liquidity in the globalized financial markets, housing investments have attracted some of the capital flows to this field. The real effects of the housing market are examined in terms of the increases in income, the general level of savings and investments, and the level of employment and labour mobility. Empirical studies on the housing demand have mainly aimed to investigate the relationship between the prices of houses and some macroeconomic indicators. Therefore, the number of studies conducted at the provincial level in the housing market is quite low. In this context, the main purpose of this study is to investigate the key factors that affect the decisions of individuals to buy a house in the near future, in Van province, Turkey. In the demand equation, the effects of a number of hedonic (non-price) factors such as gender, marital status, income, age, household size, location of the house, type of the house, proximity to attraction centres on the housing demand are analysed. For this purpose, in order to analyse the purchasing decisions of consumers in the housing demand function, a questionnaire was applied to 450-randomly selected people who live in the city centre. According to logit model estimation results, it is observed that factors such as gender, marital status, age, working status, education, and income increased the likelihood of owning a house. Further, while the houses in the centre are more demanded, proximity to the places such as workplace, school, and the hospital is much less effective than the security, rental income, and investment factors, in such demand.

Keywords: Housing Demand, Housing Market, Logit Model, Van, Turkey.

Introduction

As the concept of the housing market has been becoming important for local and central governments over the past decades, various researches and studies have been carried out on this subject. In economics, studies on the housing market have seen a significant increase in recent years (Tse, Rodgers & Niklewski, 2007; Fadiga and Wang, 2009; Agnello and Schuknecht, 2010, etc). Because of the decline in interest rates and increasing liquidity in the

* This study was supported by Van Yuzuncu Yil University, Scientific Research Projects Department (BAP) with project number SBA-2018-7244.

globalized financial markets, housing investments have attracted some of the capital flows to this field. Besides, although housing being considered as an investment expenditure in macroeconomics, there also exists a consumption expenditure dimension of the housing. The real effects of the housing market are examined in terms of increases in income, the general level of savings and investments, and the level of employment and labour mobility.

The construction sector growth trend that has demonstrated significant development since the 1980s in Turkey has slowed down after 1988. Moreover, in 1988, construction demand declined as a result of the liberalization process and investment costs, which increased with increasing interest rates. Though the Turkish economy grew by 26.13% during 1993-2003 period, the construction sector as a result of the reduction of investments in the public sector showed a contraction of 22.4%. The housing sector started to revive since 2004, and the share of construction sector in GDP rose by approximately 6% in 2019. Certainly, growth in population, increasing welfare and dynamics of demographic factors have led to a tremendous booming in the housing market over the last two decades in Turkey. For example, the share of expenditures on housing and rent in the total household expenditures rose nearly to 30% in 2019 (The World Bank, Turkey Economic Monitor, 2020).

The fact that the houses have their own unique characteristics and that the total number of rental homes that change hands each year is lower than the total number of all houses cause the difficulty of monitoring the house prices in order to determine the housing price indices. Therefore, a method is used in which market evaluation can be carried out according to the characteristics of the houses. The hedonic price model is seen as a function demonstrating how the unit price of the goods changes according to its characteristics. Thus, the hedonic model makes it possible to compare different products (for example, see Alakbar & Eren, 2007). The housing demand in Turkey, as in many countries, has been an important field of economics. Traditionally, housing researches focus on defining the deficiencies and dimensions of the housing market (Karahan, 2009: 81).

The main hypothesis on which this study is based is that the demand for rental housing in the city centre of Van is not only dependent on price, but also on non-price factors that increase the housing demand. The study further aims to determine the factors affecting the preferences of individuals who live in the city centre of Van planning to buy a house and to analyse the effects of a number of hedonic (non-price) factors such as age, size, location of the housing, proximity to the attraction centres within the demand equation. In the study, for the demand equation of buying a new house,

socio-economic and demographic factors (such as age, marital status, gender, income status, education, place of residence), and hedonic variables (house's size, location, position to the sun, proximity to the centre, etc.) are considered to be the key determinants. For estimation purposes, the logit regression model is estimated to fit the data obtained from the face to face interviews with respondents who plan to buy a house.

1. Factors Affecting the Housing Demand

Housing markets have social, economic and cultural influences on society. In this context, there is a significant relationship between housing markets and economic development. Therefore, the regulations made in the housing market are both directing the economy and aiming to affect the important elements of development such as poverty, crime and education by changing the socio-cultural texture. The main reason behind such a situation is that the increased housing prices affect the welfare of individuals who consume housing services. Since the future prices of the rentals will increase in the case of a rise in housing prices, this will affect the overall welfare of households, but will not contribute to the national welfare (Uysal & Yiğit, 2016: 189). In today's world, houses are built by private sectors, the states, and the individuals. In countries in the process of industrialization, individuals who lack the purchasing power for legal houses that are built by the state or private sector are trying to meet such demands by squatting process. As a result, two similar and interwoven housing markets emerge and result in different types of housing production. Especially in recent years, housing areas have been built according to the housing demands of the upper-income group. This situation has been encountered in the housing market in the world within the changing economic and cultural systems in the last 20-30 years (Karahan, 2009: 2). On the other hand, political and economic uncertainties or economic-political stability have a significant impact on housing demand. For example, in Turkey, the election period and economic and political uncertainties were effective in the decrease in housing demand in 2007. Following the high-performance growth in 2006, the sector shrunk relatively in 2007 and showed a growth performance of 10.58%. In 2008, it grew only by 4.23%. The mortgage crisis that started in the US in 2008 and that led to the global economic recession resulted in a contraction and uncertainty in the housing market in Turkey. Despite the shrinkage seen in the previous year due to the measures taken in the economy and the policies implemented in 2010, the sector showed a high growth performance and became one of the fastest-growing economies in the world. Despite the employment losses experienced in EU countries after

the crisis, Turkey's employment rate increased by 6.2%. Thanks to the measures taken in the economy, after shrinkage of 15.39% in 2009, it showed a growth performance of 14.17 in 2010. The construction sector maintained its growth performance in 2011 as well. The economy grew by 11.11%, while the construction sector grew by 24.74% (INTES, 2019: 2). The construction sector and the housing market in this sector play an important role in economic growth. Therefore, this sector is supported by government policies. Housing loan rates are lower than consumer loan rates and vehicle loan rates. Low housing loan interest rates are an important factor affecting housing demand.

There are many factors that affect the demand for housing, but perhaps the most important one of these factors is the lifestyle, which is affected by many socioeconomic and demographic factors. For example, while lifestyle, on the one hand, is shaped by factors such as the age of individuals, the size of the household, marital status, and the number of children in the household, on the other hand, it can also be shaped by the individual's income, education level, profession, and preferences. In addition to these factors, undoubtedly, the social class in which the individual belongs and the individual's liberal or conservative values have significant impacts on the lifestyle. In turn, the lifestyle determines the characteristic features of the housing preferences such as its location, size, architecture, neighbourhood, and security facilities (see Figure 1).

2. Literature Review

The fact that there is more than one definition of housing has led many scientists from different fields to approach the housing concept differently. Housing studies cover different subject areas such as social, economic, and political among which there is a mutual interaction.

One of the earliest studies on housing demand was done by Lee & Kong (1977), where they aim to investigate the effects of permanent income and housing prices on the demand for housing. The results show that housing demand is more sensitive to shifts in single year's calculated income, revealing a permanent income elasticity less than unity. Another study (Skaburskis, 1997) investigates the effect of gender differences in the household composition, house expenses, tenure selection, and location in Vancouver and Toronto, Canada. Based on micro-level data, logit model estimation results show that the continuing increase in women's income opportunities and job preference will reduce family structure, divorce rates,

fertility, and shift demand for housing in ways that will stimulate the growth and character of major Canadian cities. In the study, it is depicted that as women get their economic freedom, they tend to buy single-family detached houses located in the inner city. On the other hand, an interesting study by Ioannides & Zaber (2003) empirically investigates the housing demand with neighbourhood effects. The study, in fact, emphasises the impact of social environment on economic behaviour, according to the mentioned impact the rich benefit from a better social environment more than the poorer individuals do. That is, the phenomenon known as neighbourhood effect is the decision on where to accommodate and what type of a house to buy when considering the economic condition, behaviour, and characteristic of one's neighbours. Benefiting from the national sample of the American Housing Survey, they find evidence of both endogenous and contextual neighbourhood effects, which affect housing demand elasticity ranging from 0.19 to 0.66. Moreover, one recent study (Bajari, Chan, Krueger & Miller, 2013), using data from the PSID, estimates a dynamic model of housing demand and finds that housing demand has been falling among young and middle-aged households.

When moving costs are taken into consideration, their effects on housing demand have been evaluated, for example, in Amundsen (1985), Edin & Englund (1991), Goodman (1995), Nordvik (2001), and DeFusco et al. (2017), the majority of which link moving costs with how quickly houses are sold and the decisions of buyer between buying a house or renting a house. The relationship between age distribution and housing demand has also been investigated further by Lind & Malmberg (2008) for the Swedish case, estimating an Error Correction Model (ECM). Using the data from OECD, they find that large groups of young adults led to higher rates of residential construction. Moreover, the demographic structure has a controversial effect on housing demand; while an increase in young cohort size (for example ages between 15-29) shifts demand for new houses, the group of elderly individuals for example over 50 (more strictly over 70) lowers this possibility.

The impact of income on housing demand has been well analysed in the empirical literature and income effect is considered in the light of permanent income hypothesis by Friedman in 1954, whose impact is mostly estimated by household head's monthly income in household surveys. Dewilde & Lancee (2013) show that income inequality affects the accessibility, quantity, and quality of houses in 28 European countries, respectively. According to the study's regression results based on the data from EU Statistics on Income and Living Conditions for 2009, the low-income consumers experience difficulties in housing affordability even at renting a house. Briefly, majority of the recent empirical studies on housing demand find a positive relationship between the increase in income and housing demand (for example, Yang, Yi, Zhang & Zhang, 2014; Acolin & Watcher, 2017; Collinson,

2011; Holmqvist & Turner, 2014; Sinai & Souleles, 2005; Zheng, Xia, Hui & Linzi, 2018).

The study by Ong (2013) focuses on the measurement of the relationship between housing price and macroeconomic variables such as population, income (GDP), interest rate, and costs of construction in Malaysia. It has empirically been investigated that GDP plays a major role in housing prices. The paper further investigates that apart from the income effect on housing investment decisions, growing population and real property gains taxes influence this decision. The paper strongly indicates that housing bubbles getting increasingly bigger and stronger in the Malaysian residential property market. The relationship between aging and housing demand is analysed by Linlin, Xiuting & Jichang (2016) for 287 large and medium sized cities in China. Based on simulations and forecasting in the framework of the general equilibrium model, they find that aging can increase urban housing demand.

Apart from international studies on housing demand, there is a considerable number of works for the Turkish case. While some studies benefit from micro-level data by TurkStat, some other studies employ questionnaire forms. Among the studies, for example, the main purpose of the study by Karahan (2009) is to develop the integrated model of the dynamics of the household and the housing market and to explain how housing demand is oriented. In the study, among the empirical methods, face-to-face interviews are applied in the study field to develop the model. The findings of the study indicate that when factors affecting households are observed, environment, social, spatial contexts, family and personal characteristics, and lifestyle are intertwined. The main purpose of the study by Bekmez & Özpolat (2014) was to analyse the relationship between housing demand and macroeconomic determinants of housing demand. The model encompasses 1998-2013 period and employs quarterly data. "Building Use Certificates" were determined as the determinants of the housing demand. Gross Domestic Product, Inflation Rate, Housing Loan Interest Rate, Money Supply, and Stock Exchange Index are used as independent variables. Data were obtained from the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). Using the mentioned variables, the model is tested with Johansen Cointegration Analysis and Structural Error Correction Model. Lebe & Akbaş (2014) is tried put forward the short and long run effects of housing demand in Turkey and to obtain findings directing housing policies. Using the annual data of Turkey for 1970-2011 period and employing Vector Error Correction Method (VECM), they find that per capita income, marital status and industrialization have positive effect on housing demand, nevertheless house price, interest rate and employment in agriculture have reverse

impacts on housing demand. Dilek et. Al (2018) aim to investigate housing decisions of Turkish consumers in the light of consumer theory. Based on survey data on Kastamonu province, the results show that factors about financial, location, exterior and interior design, environment have considerable impacts on housing decisions.

One of the unique study by Yayar & Bursal (2019) investigates the estimation of housing rental prices in Turkey in the light of hedonic pricing model. They first use a micro data from the household budget survey by the Statistics Institute of Turkey and then estimate the empirical models using 2796 observations. According to their results, there is a statistically significant positive relationship between the rental costs of the housing and the interior (central heating, design etc.) and exterior (such as having a garage, pool or elevator) facilities or advantages of the rental flat. And finally, in addition to the literature above, Çamoğlu & Çakır's (2020) study focuses on housing investments, housing demand, and supply in the first place. Data are obtained through questionnaire forms conducted in 400 households, living in Ordu province. As a result of the research, the similarities in the socio-demographic and economic characteristics of the households are determined to be the determinant in the household's current housing and their future housing demands. It is found that factors such as the number of people and children living in households, income distribution, education, and culture level are especially effective in shaping the housing demands of the individuals. The increase in the number of people and children living in the household increases the gap between the current house and the desired house while the increase in income and education level leads to the preference of more luxurious houses outside the city centre. There are just a few studies empirically estimating the effect of demographic factors on housing demand in the eastern Turkey. One study by Alkan, Karaaslan, Abar, Çelik, & Oktay (2014) on Erzurum province, aims to determine the potential motives for housing demand, through a questionnaire. Estimation results from the multinomial logit model suggest that respondents' occupation and ages were more influential on the motives for housing demand. One the other hand, another study conducted by Aktürk & Tekman (2016) investigates the factors affecting the preferences of the individuals who live in Erzurum city centre to buy a house. 640 people are reached by using a convenient random sampling method in the study. It was found that the factors such as price, reliability of the contractor firm, the security of the house, the size of the housing, the quality of the materials used, the proximity of the housing to the city centre, the strength of the house, and the spaciousness were among important factors in the purchasing preferences of the individuals.

3. Methodology and Data Set

3.1. Methodology

This section looks at a simple case of binary outcomes, with two possible outcomes. For example, whether a person is working or not, and whether or not a customer is spending on education or housing. Binary results are easy to model, and calculation is typically performed with maximum likelihood estimation method since the Bernoulli model essentially determines the distribution of the data. If the probability of one event to occur equals p , then the probability of the other event not to occur must be $(1 - p)$. As a function of regressors, the likelihood p may differ according to individuals (Cameron & Trivedi, 2005).

The logit models are specific cases that are built on a linear model in general under certain conditions. Thus, in this study, if some of the independent variables cannot be separated into continuous or appropriate (relevant) classes, then logistic regression analysis should be used rather than logit linear analysis. In simple logistic regression, we estimate the relationship between an independent variable (X) and the binary outcome variable (Y) on a scale of the logit or log odds. In other words, the relationship between predictor variable X and the logit of the outcome variable Y (i.e., the logit transformation of the probability when the outcome variable $Y=1$) is linear.

The logistic regression model is a mathematical function where the dependent variable is an asymptote to 1 and the value of the independent variable goes to infinity and is expressed as follows:

$$P_i = E(Y = 1|X_i) = \alpha + \beta X_i \quad (1)$$

$$P_i = E(Y = 1|X_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\alpha + \beta X_i)}} \quad (2)$$

$$= \frac{1}{1 + e^{-Z_i}} \quad (3)$$

The quantity $E(Y|X_i)$ is called the conditional mean of the expected value of Y , given the value X (independent variable). In equations, $Z_i = \alpha + \beta X_i$ and P_i refers to the probability that the i -*nth* individual makes a particular choice when providing information about the explanatory variable (X_i). Obviously, the logistic distribution function transforms the regression into the interval $(0, 1)$. The advantage of the approach is that it does not assume multivariate normality and equal covariance matrixes as, e.g., the discriminant analysis does (Press and Wilson, 1978).

Before attempting to estimate the logistic model, the logit transformation (logit) of the dependent variable is central to this study. If we denote the quantity $\pi(x) = E(Y = 1 | X_i)$, this transformation, which makes the logistic model a linear model, is defined as:

$$g(x) = \ln \left[\frac{\pi(x)}{1 - \pi(x)} \right] = \beta_0 + \beta_1 X_i \quad (4)$$

The logit, $g(x)$, is linear in its parameters, may be continuous, and may range from $-\infty$ to $+\infty$, depending on the range of X . In order to calculate the logistic coefficients in equation (4), the Maximum Likelihood (ML) is used as the estimation method. The ML method seeks to maximize the log-likelihood (LL), which reflects how likely it is that the observed values of the dependent variable may be predicted from the observed values of the independent variables (Garson, 2014).

If the conditional probability of y is equal to 1 given x is denoted as $\pi(x)$, then the conditional probability of y is equal to zero given x can be expressed as $1 - \pi(x)$, that is, $\Pr(Y = 0 | X)$. Henceforth, the likelihood function for the pair (x_i, y_i) is;

$$\pi(x_i)^{y_i} [1 - \pi(x_i)]^{1 - y_i} \quad (5)$$

Then, the likelihood function can be yield as the product of the terms given in equation (5) as follows:

$$l(\beta) = \prod_{i=1}^n \pi(x_i)^{y_i} [1 - \pi(x_i)]^{1 - y_i} \quad (6)$$

The principle of maximum likelihood is to maximize the value of β , in the mathematical term, it is easier to show the equation (6) in logarithmic form.

$$L(\beta) = \ln [l(\beta)] = \sum_{i=1}^n \{ y_i \ln [\pi(x_i)] + (1 - y_i) \ln [1 - \pi(x_i)] \} \quad (7)$$

Differentiation of $L(\beta)$ in equation (7) with respect to Beta parameters gives the maximum likelihood estimates of β_0, β_1 and so on.

3.2. Data Set

In this study, it is aimed to empirically analyse the effects of factors affecting housing demand in the housing market in Van province, Turkey. The housing markets have social and cultural impacts as well as economic impacts. It is assumed that there is a significant relationship between the

development and the improvement of the housing sector. Therefore, the regulations on housing markets can affect not only the economy but also important dynamics of development such as poverty and education by changing the socio-cultural pattern. Van is Turkey's 6th largest province in terms of acres, with over one million populations. The city has recently become an important cultural and tourism centre.

The data set used in the study is obtained from the questionnaires by face to face interview method with randomly selected people living in Van province, in the north-eastern of Turkey, for the year 2019. Before data collection procedure, this study has ethics committee approval by Van Yuzuncu Yil University, Ethics Committee. Interviews are done with individuals, who randomly visit the real estate offices in the city centre. In the beginning, it is planned to study with a sample of 600 individuals, however, only 450 respondents satisfied the information conditions. According to the statistics of the year 2019 Address Based Population Registration System provided by the Turkish Statistical Institute (TurkStat), the total population of Van is 1,136,757 and the number of people over the age of 18 is 754,150. In order to obtain more plausible results, questionnaires are conducted among the people over the age of 18. The minimum sample size required for a questionnaire is calculated according to the following formula (Alkan et al., 2014: 76):

$$T = \frac{Npqz^2}{(N-1)d^2 + pqz^2} \quad (8)$$

In equation (8) while T and N stand for the sample size and the population size, respectively. Moreover, while p and q , respectively, denote the probability of pairs of outcomes; when an event does occur and does not ($1 - p$), the term d stands for the tolerance. Finally, the last term z implies the test statistic under the $(1 - \alpha)$ % significance level. Then the minimum representative sample size is calculated as follows:

$$n = \frac{(754,150)(0.5)(0.5)(1.96)^2}{(754,150-1)(0.05)^2 + (0.5)(0.5)(1.96)^2} \cong 384 \quad (9)$$

In this study, to have more insight into the residents' housing demand, the sample size is limited to 450, which slightly exceeds the minimum sample size. Questionnaires are transformed, coded and analysed with STATA 16 package program. Descriptive statistics of the variables used in the questionnaire are presented in Table 1.

Table 1: Descriptive Statistics of Variables

Variables	Freq.	%	Variable	Freq.	%
Gender			Location		
Male	250	55.6	Cevdetpasa	63	14.0
Female	200	44.4	Akkopru	63	14.0
			Cumhuriyet	94	20.9
Age Group			Alipasa	82	18.2
20-29	68	37.3	Serefiye	86	19.1
30-39	172	38.2	Bostanici	62	13.8
40-49	89	19.8			
50 and older	21	4.7	Household Size		
			One individual	104	23.2
Marital Status			Two individuals	37	8.2
Married	218	48.4	Three individuals	82	18.2
Single	232	51.6	Four individuals	78	17.3
			Five and more	149	33.1
Working Status			Monthly Income		
Yes	275	61.1	1000-1999 TL	57	12.7
No	175	38.9	2000-2999 TL	122	27.1
			3000-3999 TL	149	33.1
Education			4000-4999 TL	92	20.4
High School	176	39.1	5000 TL and Higher	30	6.7
Undergraduate	251	55.8			
Graduate	23	5.1			
			Multi-Ownership		
			None	111	24.7
			One	247	54.9
			Two	80	17.8
			Three of more	12	2.6
			Motives For Housing Demand		
			Security	186	41.3
			Higher rental cost	78	17.3
			Investment	41	9.1
			Social Network	45	10
			Proximity to the workplace	29	6.5
			Proximity to the bus stop	71	15.8
			Demand For Houses By Type		
			One-Bedroom Suite (1+1)	31	6.9
			Two-Bedroom Suite (2+1)	182	40.5
			Three-Bedroom Suite (3+1)	204	45.3
			Four-Bedroom Suite (4+1)	33	7.3
			Demand For Houses By Heating System		
			Central Heating (with liquid fuel or Coal)	309	68.7
			Traditional (coal or wood)	141	31.3

In Table 1, 55.6% of the respondents are men and 44.4% are women, respectively. 75.5% of respondents were aged between 20 and 40, and 24.5% are older than 40. On the other hand, 62.4% of respondents are working; 61% of them have an undergraduate or graduate education level; approximately 75% of them are multi-ownership. Furthermore, while the monthly income

of the three quarters of respondent is between 1000 and 4000 Turkish Liras (TL); one-quarter of them earn more than 4000 TL. Finally, 40% of respondents have reported that there are four or more individuals in the household, an indicator of the crowded family structure of Van province.

Following Alkan et al. (2014), the dependant variable housing demand is proxied by the respondents' prospect for housing. When the distribution of future house ownership is examined, there are 247 people (approximately 55%) who stated that they plan to buy a house in the near future and 203 people (45%) stating that they do not. It is seen that the sample consisting of binary variables is distributed evenly (Table 2). In logistic regression analysis, the emphasis is placed on "future house ownership" (the situation when $y = 1$).

Table 2: Frequency Distribution of Dependent Variable: Future House Ownership

Buying a house in the future	Frequency	Percentage	Cumulative Perc.
0 (No)	189	42.00	42.00
1 (Yes)	261	58.00	100
<i>Total</i>	<i>450</i>	<i>100</i>	

Finally, a description of the independent variables is given in Table 3. Both the qualitative variables such as gender, age group income group, marital status, types of houses, and place of residence and continuous variables such as education, household size, and multi-ownership are detailed. Qualitative variables are defined as dummy variables taking the values of 1 and 0 to estimate their proportional effect on housing demand when respondents plan to buy a house. To avoid perfect collinearity among the regressors and obtain unbiased estimation results, categories carrying no information are omitted. The selection of the ranges of age and income categories mainly depends both on the literature and demographic characteristic of Van province.

Table 3. Description of Independent Variables used in Logit Model

Variable	Description
Gender (Q)	Male = 1; Female = 0
Age Group (Q)	20-29 = 1; Otherwise = 0
	30-39 = 1; Otherwise = 0
	40-49 = 1; Otherwise = 0

Dynamics of Housing Demand: The Case of Van Province, Turkey

---

	50 and Older =1; Otherwise = 0
Marital Status (Q)	Married = 1; Otherwise = 0
Working Status (Q)	Working = 1; Otherwise = 0
Education (C)	Years of Education
Location of the prospected house (Q)	If the respondent to buy a house in Cevdetpasa = 1; o/w = 0 If the respondent to buy a house in Akköprü = 1; o/w = 0 If the respondent to buy a house in Cumhuriyet = 1; o/w = 0 If the respondent to buy a house in Alipasa = 1; o/w = 0 If the respondent to buy a house in Serefiye = 1; o/w = 0 If the respondent to buy a house in Bostanici = 1; o/w = 0
Household Size (C)	Number of individuals in the household
Monthly Income (Q)	1000-1999 TL = 1; o/w = 0 2000-2999 TL = 1; o/w = 0 3000-3999 TL = 1; o/w = 0 4000-4999 TL = 1; o/w = 0 5000 TL and higher = 1; o/w = 0
Multi-Ownership (C)	Number of houses that respondent owns beyond their primary home
Motives for housing demand (Q)	Security = 1; o/w = 0 Higher rental cost = 1; o/w = 0 Investment = 1; o/w = 0 Social Network = 1; o/w = 0 Proximity to the workplace = 1; o/w = 0 Proximity to the bus stop = 1; o/w = 0
Demand for houses by Type (Q)	One Bedroom Suite = 1; o/w = 0

	Two-Bedroom Suite = 1; o/w = 0
	Three-Bedroom Suite = 1; o/w = 0
	Four-Bedroom Suite = 1; o/w = 0
Demand for houses by heating system (Q)	Central Heating = 1; o/w = 0
	Traditional = 1; o/w = 0
(Q) = Qualitative variable (C) = Continuous variable o/w = otherwise	

In our model, future house ownership, y , is assumed to be a binary variable:

$$y = \begin{cases} 1 & \text{if } y^* > 0 \\ 0 & \text{if } y^* \leq 0 \end{cases}$$

Therefore, it is possible to write the estimated model as follows:

$$y^* = x'\beta + u, u \sim N(0, \sigma^2)$$

In this equation x ; $K \times 1$ represents the vector of explanatory variables, β represents the vector of parameters to be estimated, and u represents the error term.

4. Estimation Results

Table 4 shows the maximum log-likelihood (ML) estimation results of dynamics affecting the motives for the housing demand of respondents in Van. The table also displays the Odds Ratios (RRR) for the predictors, their standard errors, the Wald z statistics, associated p values, and the 95% confidence interval (CI) of the odds ratios. The ML value for the model is -195.08. The log-likelihood chi-square test statistic $LR\chi^2(27) = 222.73$ with the associated p-value $\text{Prob} > \chi^2 = 0.000$, which indicates that the overall model is significantly better than the model with only the intercept (the alternative hypothesis).

Table 4: Estimation Results

Independent Variable	RRR	Std.Err.	Z	Sig.	[95% CI]
<i>Demographic Factors</i>					
Gender					
<i>Male</i>	1.17	0.333	0.57	0.566	0.67-2.04
Age (base 20-29)					
30-39	1.41	0.448	1.11	0.268	0.76-2.63
40-49	2.36	0.952	2.13	0.033**	1.07-5.20

Dynamics of Housing Demand: The Case of Van Province, Turkey

50+	2.84	1.856	1.60	0.110	0.79-10.22
Marital Status					
Married	1.98	0.583	2.35	0.019**	1.11-3.53
Working Status					
Working	3.19	0.902	4.12	0.000***	1.84-5.56
Education	1.20	0.074	3.10	0.002***	1.07-1.36
Location of the prospected house (Base Bostanici)					
Cevdetpasa	0.88	0.473	-0.23	0.821	0.31-2.52
Akköprü	1.48	0.820	0.71	0.479	0.49-4.38
Cumhuriyet	2.87	1.414	2.14	0.032**	1.09-7.54
Alipaşa	3.26	1.685	2.29	0.022**	1.18-8.98
Serefiye	2.29	1.147	1.66	0.098*	0.85-6.11
Household Size	0.84	0.057	-2.52	0.012**	0.73-0.96
Multi-Ownership	1.10	0.236	0.48	0.630	0.72-1.68
Monthly Income (base 1000-1999 TL)					
2000-2999 TL	5.35	2.895	3.10	0.002***	1.85-15.45
3000-3999 TL	3.65	1.919	2.47	0.013**	1.30-10.22
4000-4999 TL	4.19	2.324	2.59	0.010**	1.41-12.42
5000 TL and higher	11.65	9.125	3.13	0.002***	2.50-54.08
Motives for Housing Demand (Base Security)					
Higher Rent	2.47	1.063	2.11	0.035**	1.06-5.74
Investment	4.24	2.230	2.75	0.006***	1.51-11.89
Social Network	0.84	0.397	-0.37	0.714	0.33-2.12
Prox. to the workplace	0.29	0.184	-1.96	0.050**	0.08-1.00
Prox. to the bus station	0.45	0.195	-1.83	0.067*	0.19-1.05
Demand for houses by Type (base 1+1)					
2+1	3.35	2.742	1.48	0.138	0.67-16.64
3+1	7.01	5.793	2.36	0.018**	1.39-35.39
4+1	7.91	7.752	2.11	0.035**	1.16-53.96
Demand for houses by the heating system (base trad. heating)					
Central Heating	0.95	0.267	-0.18	0.859	0.54-1.65
Constant term	0.00	0.001	-4.74	0.000***	0.00-0.01
Number of obs.	450				
Log-likelihood	-195.08				
LR χ^2 (27)	222.73				
Prob > χ^2	0.000				
Pseudo R ²	0.3634				

Notes: (1) * p < 0.01, ** p < 0.05 and *** p < 0.001 represent statistical significance at 10%, 5% and 1%, respectively.

(2) The constant term estimates baseline odds.

4.1. Multicollinearity Test

The term multicollinearity means a perfect linear relationship among the predictors, that is, two or more variables are near perfect combinations of one another. The problem is that as the degree of multicollinearity increases, the estimation of coefficients becomes unbiased and the coefficients' standard errors will be dramatically larger. Checking for multicollinearity, it is more common to use Variance Inflating Factor (VIF), whose value is more than 10 (as a rule of thumb) means that the variable could be considered as a linear combination of other regressors. According to Table 5, it can be inferred that the model does not suffer from the problem of multicollinearity.

Table 5. The Detection of Multicollinearity for Independent Variables

Variable	VIF	1/VIF
Gender		
<i>Male</i>	1.20	0.830
Age		
30-39	1.62	0.617
40-49	1.55	0.646
50+	1.22	0.816
Marital Status		
Married	1.48	0.675
Working Status		
<i>Working</i>	1.30	0.766
Education	1.30	0.770
Location of the prospected house		
<i>Cevdetpasa</i>	1.88	0.530
<i>Akköprü</i>	2.12	0.471
<i>Cumhuriyet</i>	2.43	0.411
<i>Alipaşa</i>	2.31	0.432
<i>Serefiye</i>	2.19	0.455
Household Size	1.31	0.765
Multi-Ownership	1.59	0.627
Monthly Income		
2000-2999 TL	2.95	0.339
3000-3999 TL	3.36	0.297
4000-4999 TL	2.91	0.343
5000 TL and higher	1.93	0.518
Motives for Housing Demand		
Higher Rent	1.38	0.724
Investment	1.40	0.714
Social Network	1.27	0.787
Prox. to the workplace	1.19	0.840
Prox. to the bus station	1.68	0.595
Demand for houses by Type		
2+1	4.96	0.201
3+1	5.61	0.178
4+1	2.42	0.413
Demand for houses by the heating sys.		

Dynamics of Housing Demand: The Case of Van Province, Turkey

Central Heating	1.12	0.889
Mean VIF	2.06	

4.2. The Goodness of fit test

Fit statistics in Table 6 include the log-likelihood for the null model with the only intercept, the log-likelihood for the full model, the log-likelihood ratio test statistic, and the associated p -value of the McFadden's R^2 , and the AIC and BIC statistics. Table 6 confirms that the small value of AIC and the negative value of BIC statistics adjust the deviance and indicate the better-fitted model.

Table 6. The fit Tests

Fit Statistics	Value
Log-Likelihood Full Model	-195.086
Log-Likelihood Intercept Only	-306.450
The Likelihood-Ratio test (27)	222.728 (0.000)
McFadden's R^2	0.363
McFadden's Adj. R^2	0.272
AIC (Akaike Information Criteria)	0.991
BIC (Bayesian Information criteria)	-2187.931
BIC'	-57.778

In addition to the measure of fit statistics, Table 7 shows the goodness-of-fit test results of the fitted logit model. For this purpose, two different types of test statistics scores are used to demonstrate the power of fit. First, since the probability of Pearson χ^2 is not statistically significant at the 0.05 level, it means that the fitted model is correct. Second, the Hosmer-Lemeshow chi-square test has a value of 9.35 with the degrees of freedom equal to 8. Thus, its associated p -value is 0.3134 and is not statistically significant, confirming that the model fits the data well.

Table 7. The Goodness of fit test

Dependent Variable	Value	Dependent Variable	Value
Number of observations	450	Number of observations	450
Number of covariate patterns	414	Number of groups	10

Pearson χ^2	428.68	Hosmer-Lemeshow χ^2 (8)	9.35
Prob > χ^2	0.0660	Prob > χ^2	0.3134

4.3. The Classification Table

The classification table provides the classification table and summary statistics, such as the sensitivity and specificity of the model. In Table 8, "D" means an event occurring or when the outcome variable takes the value of 1 (Y=1), whereas "~D" means no event occurring or when the outcome variable takes the value of 0 (i.e. Y=0). "Correct" means the model correctly predicts the category when the predicted probability is larger than or equal to 0.5, whereas "incorrect" means that the model predicts the wrong category if the predicted probability is less than 0.5. Accordingly, the overall percentage of correctly classified is 80.67%, which indicates that 80.67% of the cases are correctly predicted by the model. The sensitivity of the model is the conditional probability if the cases that are correctly classified given an event occurs. In the model, the probability of sensitivity of the cases that are correctly classified is 87.69% for the respondents having bought a house (Y=1). The specificity is the percentage of the cases that were incorrectly classified for those not buying a house (Y=0). In this case, the specificity of the model is 71.05%.

Table 8. The Classification Table

Pr ob	Correct		Incorrect		Percentages (%)				
	Event (D)	Non-Event (~D)	Event (D)	Non-Event (~D)	Correctly Classified	Sensitivity Pr(+ D)	Specificity Pr(- -D)	False + Pr(+ -D)	False - Pr(- D)
0.50	228	55	32	135	80.67	87.69	71.05	28.95	12.31

5. Interpretation of Odds Ratios

The odds ratio is widely used as a measure of association as it approximates how much more likely or unlikely (in terms of odds) it is for the outcome to be present among those subjects with $y = 1$ as compared to those subjects with $y = 0$ (Hosmer, Lemeshow & Sturdivant, 2013: 52). Therefore, the interpretation of the odds ratios means the related changes of independent variables relative to the base category. According to the findings in Table 4,

men (RRR = 1.17, $p > .05$) have more likely to buy a house than women respondents, however, its p-value is found insignificant. Among the age group categories, just the coefficient of the 40-49 age group is found statistically significant, meaning that the odds for buying a house among the people between ages of 40-49 are 2.36 ($p < 0.10$) times as large as the odds for people at ages of 20-29 when holding other predictors constant. It can be concluded that elderly people over the age of 40 had more tendency to buy a house than the younger people. This outcome may be related to the fact that people making their plans for having prosperity can realize it only after a specific age, i.e. 40s.

On the other hand, to be employed and to be paid plays a role in the probability of having a house. The odds of having a job is three folds of those who reported not working (RRR = 3.19, $p < 0.01$). In this respect, working people have more likely to buy a house than those not working. Interestingly, the odds of education variable are found as 1.20 ($p < 0.05$), which reflects that as people's education levels change from the high college to undergraduate, or from undergraduate to graduate, it increases the likelihood of buying a house more than one-fold.

The predictor household size is a *continuous* variable and its odds ratio is 0.84 ($p < 0.10$ and 95% CI = 0.73 – 0.96), which is less than 1. Recall that when an odds ratio is less than 1, it is interpreted as a decrease in the odds of success for each one-unit increase in the predictor when holding other variable constant. Therefore, as the number of individuals in the family increases, the occurrence of housing demand is almost 0.84 times *less likely* to occur when the household grows one additional individual than a small household size including only one person. This result indicates that people in Van city can only afford to buy a house when the household size is relatively small. Apparently, a growing household size raises the cost of living. Besides, even though multi-ownership rises the possibility of housing demand over lesser-ownership of houses (RRR=1.10, $p > 0.10$), the associated p-value is found insignificant.

On the other hand, it is estimated that housing demand is very sensitive to income levels of household heads. Moreover, all of the odds ratios for each income level variable in the income group had found statistically significant. For example, while a respondent having a lower income of 2000-2999 TL per month (RRR = 5.35, $p < 0.01$ 95% CI = 1.85-15.45) approximately five times increases the likelihood of buying a house relative to the lowest income group (base: 1000-1999 TL), this likelihood is more likely to occur as large as more than 11 times in the highest income group (RRR=11.65, $p < 0.01$).

Considering the effect of the location of the house on the possibility of owning a house, it is found that if the house is located in the central neighbourhoods such as Cumhuriyet (RRR = 2.87, $p < 0.05$), Alipaşa (RRR = 3.26, $p < 0.05$) and Şerefiye (RRR = 2.29, $p < 0.10$) increases the likelihood of

buying a house in more rapidly growing and developing neighbourhoods relative to less developing neighbourhoods, i.e. Bostanici and Cevdetpaşa. This result has confirmed that people are more prone to buy a house near to or at the centre of places of attraction such as shopping malls, cafes, restaurants, banks, governmental buildings, etc. in Van. In other words, a house in the suburb significantly reduces the possibility of housing demand.

When looking at reasons that most affecting the housing demand, it can be seen that the purposes of investment (RRR = 4.24, $p > 0.01$) and yielding higher rental income (RRR = 2.47, $p < 0.05$) increase the likelihood of buying a house more than 4 and 2 times, respectively than the security reasons. However, demanding a house according to its proximity to the bus stop (RRR = 0.45, $p < 0.10$) and to the workplace (RRR = 0.29, $p < 0.10$) is almost 55 and 70 per cent, respectively, less likely to occur than that occurred for the security facilities offered for it. These results show that respondents are more likely to buy a house for investment and security reasons rather than its proximity to the workplace, school, or bus stop. In addition to its location, the type of houses had also a significant impact on housing demand. According to Table 4, respondents are more likely to buy 3+1 and 4+1 houses rather than 1+1 small-sized houses. For example, a house with four bedrooms and one living room (7.91, $p < 0.05$) increases 7 times the possibility of demanding relative to a house with one bedroom and one living room. Since recently wider houses have been more demanded by customers in Van, it has seen more profitable to buy a wider house for profitable future selling.

In recent years, the increase in the use of natural gas in the province of Van has reduced the demand for coal and/or electrically heated houses, since it is more environmentally friendly and cheaper. Unfortunately, estimation results do not find a statistically significant impact of consumer preference for the natural gas over the traditional heating system.

6. Conclusion

Globally, the tremendous increase in housing supply in recent years with the growth in the construction sector has affected the buying behaviour of consumers. Increasing prosperity and declining interest rates in the real estate sector have also been effective in this situation. Although it has many definitions, a house is defined by Hoffmann and Kremer as the sum of spaces including kitchen, drinking water installations, and waste systems that allow individuals to sustain their lives (Hoffmann and Kremer, 1986: 163). Consequently, a house is a whole with versatile components such as social, cultural, economic, legal, and technological factors.

The province of Van entered into a rapid recovery process thanks to the investments and supports provided especially after the earthquake that caused major destruction in 2011, and the housing supply increased significantly in that process. According to the logit model estimation results, it is observed that factors such as gender, marital status, age, working status, education, and income increased the likelihood of owning a house. Further, while the houses in the centre are more demanded, proximity to the places such as workplace, school, and hospital was much less effective than the security, rental income, and investment factors, in such demand.

Moreover, it is observed that sales of 1 + 1 type of houses have recently increased, but the increase in square meters increases the probability of owning a house. The main factor behind this is thought to be that the families in Van are usually crowded and they demand 3+1 or 4+1 types of houses, in general. The results are in accordance with the previous findings by Karahan (2009), Lebe & Akbaş (2014), Alkan, et. al. (2014), Dilek et. al (2018) and Çamoğlu & Çakır's (2020), so that there is a positive relationship between housing demand and socio-economic factors such as income, marital status, age, education, proximity to attraction places etc. However, especially apart from those studies at provincial level, this study reveals that houses have recently been growingly demanded for investment purposes because of rapid price increases in property market.

References

- Acolin, A., & Wachter, S. (2017). Opportunity and Housing Access. *Cityscape*, 19(1), 135-150. Retrieved May 16, 2020, from www.jstor.org/stable/26328303.
- Agnello, L. & Schuknecht, L. (2010). Booms and bust in housing markets: Determinants and implications, *Journal of Housing Economics*, 20, 171-190.
- Aktürk, E. & Tekman, N. (2016). Housing demand and factors affecting housing acquisition decisions of consumers in centre of Erzurum. *Atatürk University Journal of Economics and Admin. Sci.*, 30(2), 423-440.
- Alakbar, A. and Eren. E. (2007). Application of hedonic pricing model to the Turkish passenger car sector", *IIF Journal*, 22(261), 22-37.
- Alkan, Ö, Karaaslan, A., Abar, H., Çelik, A. & Oktay, E. (2014). Factors Affecting Motives for Housing Demand: The Case of a Turkish Province. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 9(3), 70-86. Retrieved May 10, 2020, from www.jstor.org/stable/24873513
- Amundsen, E. S. (1985). Moving costs and the microeconomics of intra-urban mobility. *Regional Science and Urban Economics*, 15, pp. 573-583.

Badurlar, İ. Ö. (2008). Investigation of the relationship between house prices and macroeconomic variables in Turkey, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 8(1), 223-238.

Bajari, P., Chan, P., Krueger, D., & Miller, D. (2013). A Dynamic Model of Housing Demand: Estimation and Policy Implications. *International Economic Review*, 54(2), 409-442.

Beamish, J., Goss, J. & Emmel, J. (2015). Lifestyle Influences on Housing Preferences, *Housing and Society*, 28, 1-28.

Bekmez, S. & Özpolat, A. (2014). A comparative regional analysis for housing demand in Turkey. *Journal of Business and Economics*, 5(10): 1854-1866.

Cameron, A. C., & Trivedi P. K. (2005). *Microeconometrics: Methods and Applications*. 1st Edition, Cambridge University Press, New York.

Collinson, R. (2011). Rental Housing Affordability Dynamics, 1990–2009. *Cityscape*, 13(2), 71-103. Retrieved May 16, 2020, from www.jstor.org/stable/41426486.

Çamoğlu, S. M., & Çakır, E. (2020), Housing demand of household by market value and property: the case of Ordu, Turkey. Suleyman Demirel University, *The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 25(1), 110-123.

DeFusco, A. A., Nathanson, C. G., & Zwick, E. (2017), Speculative dynamics of prices and volume, working paper 23449, NBER. 4, 25, 40.

Dewilde, C., & Lancee, B. (2013). Income Inequality and Access to Housing in Europe. *European Sociological Review*, 29(6), 1189-1200. Retrieved May 16, 2020, from www.jstor.org/stable/24480015.

Dilek, S., Küçük, O., Gümüş, N. & Amini, R. (2018). How do we make our housing decisions? A research in Kastamonu, *Research of Financial Economic and Social Studies*, 3(3): 576-589.

Edin, A., & P. Englund. (2002). Moving costs and housing demand: Are recent movers really in equilibrium? *Journal of Public Economics*. 44(3), 299-320.

Fadiga, M. L & Wang, Y. (2009). A multivariate unobserved component analysis of US housing market, *Journal of Economics and Finance*, 33, 13-26.

Garson, D. (2014). *Logistic Regression: Binary and Multinomial*. G. David Garson and Statistical Associates Publishing, USA.

- Goodman, A. C. (1995). Housing demand with transaction costs. *Journal of Housing Economics*, 4, pp. 307-32.
- Goodman, A., & Thibodeau, G. T. (2003). Housing Market Segmentation and Hedonic Prediction Accuracy, *Journal of Housing Economics*, 12(3), 181-201.
- Gujarati, D., N. (2004). *Basic Econometrics*, Fourth Edition, Tata McGraw Hill, USA.
- Hoffmann, M., & Kremer, P. (1986). *Zahlentafeln für den Baubetrieb*, 9th Edition, Stuttgart, Germany.
- Holmqvist, E., & Turner, L. (2014). The Swedish welfare state and housing markets: Under economic and political pressure. *Journal of Housing and the Built Environment*, 29(2), 237-254. Retrieved May 16, 2020, from www.jstor.org/stable/43907269.
- Hosmer, D.W., Lemeshow, S., & Sturdivant, R.X. (2013). *Applied Logistic Regression*. 3rd Edition, John Wiley & Sons, Hoboken, NJ.
- INTES (2019). The Report on the Construction Sector in Turkey. Retrieved January 3, 2020, from <https://intes.org.tr/wp-content/uploads/2019/01/%C4%B0N%C5%9EAAT-EKT%C3%96R%C3%9C-RAPORU.pdf>
- Ioannides, Y. M., & Zabel, J. E. (2003). Neighbourhood Effects and Housing Demand. *Journal of Applied Econometrics*, 18: 563-584.
- Karahan, E, E. (2009). Housing career concept for explaining housing demand, *Istanbul Ticaret University Journal of Sciences*, 1(15), 79-105.
- Lebe, F. & Akbaş, Y. E. (2014). Analysis of housing demand in Turkey: 1970-2011. *Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 28(1): 57-83.
- Lee, T. H., & Kong, C. M. (1977). Elasticities of Housing Demand. *Southern Economic Journal*, 44(2), 298-305.
- Lindh, T., & Malmberg, B. (2008). Demography and Housing Demand—What Can We Learn from Residential Construction Data? *Journal of Population Economics*, 21(3), 521-539. Retrieved May 10, 2020, from www.jstor.org/stable/40344688.
- Linlin, Z., Xiuting, L., & Jichang, D. (2016). The Impact of Aging on Urban Housing Demand Based on CGE. *Filomat*, 30(15), 4151-4171. Retrieved May 10, 2020, from www.jstor.org/stable/24899497.
- Nordvik, V. (2001). Moving costs and the dynamics of housing demand. *Urban Studies*, 38(3), 519-533.

Ong, T.S. (2013). Factors Affecting the Price of Housing in Malaysia, *Journal of Emerging Issues in Economics, Finance and Banking (JEIEFB)*, 1(5), 414-429.

Öztürk, N., & Fitöz, E. (2009). The determinants of the housing sector in Turkey: an empirical analysis, *ZKU Journal of Social Sciences*, 5(10), 21-46.

Press, J., & Wilson, S. (1978). Choosing between logistic regression and discriminant analysis. *Journal of the American Statistical Association*, 73(364), 699-705.

Rosen, S. (1974). Hedonic Prices and Implicit Markets: Product Differentiation in Pure Competition, *Journal of Political Economy*, 82(1), 34-55.

Sinai, T., & Souleles, N. S. (2005). Owner-Occupied Housing as a Hedge Against Rent Risk, *The Quarterly Journal of Economics*, 120(2), 763-789.

Skaburskis, A. (1997). Gender Differences in Housing Demand. *Urban Studies*, 34(2), pp. 275-320.

The World Bank (2020). Turkey Economic Monitor 4: Adjusting the sails.

Tse, C. B, Rodgers, T. & Niklewski, J. (2007). Financial crisis and the UK residential housing market: Did the relationship between interest rates and house prices change?, *Economic Modelling*, 29, 684-690.

Uysal, D., & Yiğit, M. (2016). Determinants of housing demand in Turkey (1970-2015): an empirical study, *Selçuk University Journal of Vocational School of Social Sciences*, 1(19), 185-209.

Yang, Z., Yi, C., Zhang, W., & Zhang, C. (2014). Affordability of housing and accessibility of public services: Evaluation of housing programs in Beijing. *Journal of Housing and the Built Environment*, 29(3), 521-540. Retrieved May 16, 2020, from www.jstor.org/stable/43907288.

Yayar, R., & Bursal, M. (2019). Türkiye’de Konut Kira Fiyatlarının Hedonik Tahmini. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 2010-2026. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/47378/597554>

Zheng, X., Xia, Y., Hui, E. & Zheng, L. (2018). Urban housing demand, permanent income and uncertainty: Microdata analysis of Hong Kong’s rental market. *Habitat International*. 74. 10.1016/j.habitatint.2018.02.004.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3723/3731

The History of The Seljuk State in Azerbaijani Historiography

Azerbaycan Tarih Yazimında Selçuklu Devletinin Tarihi

Müşviq Cabir BAYRAMOV CABİR

Lankaran State University

mushfiq76@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7943-9259

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 05.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 06.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Bayramov, M . (2020). The History of The Seljuk State in Azerbaijani Historiography . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3723-3731 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/783985>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

The History of The Seljuk State in Azerbaijani Historiography

Abstract

The Muslim-Turkic state Seljuk Empire, which formed in the Middle East in the 11th century, played an important role in the political, economical and cultural life of many peoples. Azerbaijan was one of the countries located in the geographical area dominated by the Seljuk state. In this regard, study the history of the Seljuks state has always been relevant in Azerbaijan historiography. However this problem has been studied since the second half of the twentieth century and is still in its infancy. In Azerbaijan historiography Z.Bunyadov, N.Akhundova, N.Aliyeva, T.Dostiyev, R.Huseynov, Sh.Mustafayev, E.Mammadov, I.Hajiyev, A.Ismayilova and others conducted research on this topic.

Academician Z.Bunyadov was one of the first researchers of the Seljuk period in Azerbaijani historiography. The monograph of the prominent orientalist "The state of the Atabeyns of Azerbaijan in 1136-1225" published in 1978 is very important in this regard. Using medieval Arabic sources and numerous works written by modern historians of Azerbaijan, Turkey, Russia and Western Europe of on the history of the Seljuk state, the author conducted research on various problems of the Seljuk state and provided very interesting information in his monograph. After Z.Bunyadov many other Azerbaijani researchers were interested in Seljuk History.

The aim of this research is to investigate the history of Seljuk State by considering the researches of Azerbaijani authors and scholars. To this aim we benefit from Z. Bunyadov, N. Akhundova, N.Aliyeva, T.Dostiyev, R.Huseynov, Sh.Mustafayev, E.Mammadov, L.Hajiyev, A. Ismayilova.

Keywords: Seljuk Emperor, Azerbaijani Historiography, Turkish History, History of Asia, Middle East History

1. Introduction

The Muslim-Turkic state Seljuk Empire is formed in the Middle East in the 11th century and also played an important role in the political, economical and cultural life of Asia. Azerbaijan was one of the countries located in the geographical area dominated by the Seljuk state. In this regard, study the history of the Seljuks state has always been relevant in Azerbaijan historiography. However this problem has been studied since the second half of the twentieth century and is still in its infancy. In Azerbaijan historiography Z.Bunyadov, N.Akhundova, N.Aliyeva, T.Dostiyev, R.Huseynov, Sh.Mustafayev, E.Mammadov, I.Hajiyev, A.Ismayilova and others conducted research on this topic.

Academician Z.Bunyadov was one of the first researchers of the Seljuk period in Azerbaijani historiography. The monograph of the prominent orientalist "The state of the Atabegs of Azerbaijan in 1136-1225" published in 1978 is very important in this regard. Using medieval Arabic sources and numerous works written by modern historians of Azerbaijan, Turkey, Russia and Western Europe of on the history of the Seljuk state, the author conducted research on various problems of the Seljuk state and provided very interesting information in his monograph (Bunyadov, 2006).

The researches about Seljuk State in Azerbaijan literature have increased and new researches are added to literature. In this regard we started with Bunyadov and other scholars then continue with others.

2. Researches About Seljuk Emperor

Ziya Bunyadov also translated into Russian the 13th century author Sadradin Ali Abul Hasan Ali ibn Abul Favaris Nasir ibn Ali al-Husseini's work on the history of the Seljuk state, "Akhbar ad-Davlat al-Seljuk (News about the Seljuk state)" (Al Husseyni, 1980).

Rauf Huseynzadeh is one of the researchers who made a great contribution to the study of the history of the Seljuk state in national historiography. His works of "Caucasians and Seljuks", "Seljuk epoch of the history of the Caucasus", "Seljuk theme in modern historiography", "Beliefs, customs and rites of the Turks of the 7th-12th centuries (according to Syrian sources)", "The Caucasus and the Great Turkic Empires", "Seljuks in the Caucasus", "Manzikert and the Caucasus", and others are of great scientific importance in the study of the history of the Seljuk state.

One of his extensive research works on the history of the Seljuk state is the "Caucasus and the Seljuks" published in 2010. In this work which is of great scientific importance in Caucasian historiography, the historiography and ethnography of the Seljuk period of the Caucasus, the political history of the XI-XII centuries, typological features of socio-economic relations, the trade and tax system, was studied in detail based on historical sources. Stating that in the first period the Seljuk was no centralized state the author writes

that in that time this state consisted of nations divided among the Seljuk princes. Each of them accepted the supreme authority of the Great Seljuk Sultan, took part in the battles at his request, and paid a certain amount of money to the treasury from the spoils of war. However, in their internal affairs, each nation was independent (Huseynzadeh, 2010).

R. Huseynov is also the author of numerous scientific articles on various problems of the Seljuk state. One of them dedicated to the Battle of Manzikert, which caused a great change in the political history of the world and has always been in the focus of historians, is "Manzikert and the Caucasus". The article deals with the political situation in the Caucasus in the early 11th century, the first Turkish marches to the Caucasus, the Battle of Manzikert, its consequences, the importance of the conquest of the Caucasus and Asia Minor for the Seljuk state, etc. (Huseynzadeh, 1968).

As it is known, after the establishment of the Seljuk state by the Turks, their main policy was to move west and seize Anatolia. The Caucasus region was the gateway to Anatolia. The Turks made their first marches to the Caucasus in the first decades of the 11th century, during the reign of Alp Arslan's grandfather Chagri Bey, before the establishment of the Seljuk state. As a result of their victory in Dandanakan in 1040, the Seljuks, who established a state in Khorasan, expanded their marches to the Caucasus. During the reign of Sultan Alp Arslan, the Seljuks conquered a number of territories in the Caucasus and established themselves here. The Byzantine Empire, in turn, wanted to return lost territory in the Caucasus and keep these territories in hand. The wars waged by Byzantium for this purpose weakened him. R. Huseynov points this as one of the reasons for the defeat of Byzantium in the battle of Manzikert.

Emphasizing that the victory in the Battle of Manzikert was more important for the Seljuks than the Battle of Dandanakan, the author said that after this there were no serious obstacles for the Seljuks to carry out their plans for occupation in the East. Thus, by defeating the military forces of the Byzantine Empire in the battle of Manzikert by Alp Arslan, the Turkish-Islamic union won a decisive victory over the Byzantine Empire and the Armenian-Georgian feudal lords who tried to seize Azerbaijan (Huseynzadeh, 1968).

As academician Y.Mahmudov wrote, "The policy of the Byzantine Empire, strengthening in the South Caucasus and the plans of aggression of Armenian and Georgian feudal lords trying to seize the western lands of Azerbaijan relying on this Christian state failed. The plan to bring the entire South Caucasus under the influence of Christianity failed. The Christian factor, in general, declined in the South Caucasus" (Mahmudov, 2008).

The History of The Seljuk State in Azerbaijani Historiography

One of Rauf Huseynov's articles on the history of the Seljuk state is called "The subject of Seljuk in modern historiography." This article, published in 1970, covers the issues of historiography of the history of the Seljuk state up to that time. It should be noted that the problem was not sufficiently studied during the period of R.Huseynov's address to the subject, and the research works written on this topic were a minority. Nevertheless, the author researched scientific works on the history of the Seljuk state in Western European, Turkish and Soviet historiography until the 1970s and commented on their historical role (Huseynzadeh, 1970).

Services of Professor Shahin Mustafayev in the study of the history of the Seljuk state is also noteworthy. His work "From the Seljuks to the Ottomans: ethno-political processes in the Turkish environment of Anatolia in the XI-XV centuries" is very important in this regard.

The first half of the first chapter of the work entitled "Turks in the Middle East during the Seljuk period" provides information about migration of turkish ethnoses in different historical periods to Northern China, Eurasian steppes, Northern India, Middle East, Eastern Europe, the emergence of the first Turkish states, the sources in which the Turkis ethnonym was first encountered, the first source in which the Turkish ethnonym was used as a term covering all Turkish ethnoses, the first Turkish written monument and so on.

The author explains the establishment of the Great Seljuk Empire by the accepting of the Oghuz Turks the religion of islam. He also notes that the term Turkmen, which has been widely used in sources since the 10th century, has also been used as a term to express the Seljuk Oghuzs who accepted Islam. However, Mustafayev said that Muslim Oghuzs who migrated to the Middle East, including Azerbaijan and Anatolia, have not yet called themselves Turkmens, Turkmans continued to use the old Oghuz horonym. This opinion of the author is found in both medieval sources as well as in modern historiography (Mustafayev, 2010).

Historian Fazlullah Rashid al-Din states in his "Oghuzname" that the term "Turkmen" was used as a term to refer to all Oghuzs. The Oghuzs, who have been living in Azerbaijan, Turkmenistan, Turkey, Iran and Iraq since the 11th century, are the ancestors of the Turkic peoples. The leaders of the Seljuk and Ottoman dynasties also came from them" (Fazlallah, 1987).

Turkish writer Faruk Schumer writes in his book Oguzes: "The religion of Islam, widespread since the 10th century, has also been adopted by the vast majority of Oguzes. As a result, the Oghuz began to be called "Turkmens" from the 11th century (Sümer, 1992).

In the second half of the book "Conquest of Anatolia by the Turks" Shahin Mustafayev describes the process of Turkification of Anatolia, which affected the ethno-political history of the entire Middle East and resulted in a change in the ethnic face of Anatolia, the gradual Turkification of these

territories. The author rightly noted that the process of Turkification of Anatolia is not a sudden event, but a process that combines complex social, religious and ethno-cultural factors spanning several centuries.

In the study of the history of the Seljuk state, the scientific research work of academician N.Akhundova "History of the Caucasus and the Great Turkish Empires" co-authored with Professor R.Huseynov is of both scientific and political significance for our national historiography. The relations between the Caucasus and the Turkish empires that emerged at different stages of historical development examined in the work. Dedicated a separate chapter to the history of the Seljuk state, which is called "The Caucasus and the Seljuks" in the article. Marches of the Great Seljuk State to Caucasus, occupation of the region by Seljuks, relations of Seljuk state with Caucasian states and etc. reflected here (Nargiz and Huseynzade, 2012).

The work of historian and researcher Akbar Najaf "The history of Seljuk states and ancestors (From the emergence of the Oghuzs - to the XIV century)" wrote on this subject is also noteworthy. The book contains sections the Seljuk government in Azerbaijan, the Kipchak government in Georgia, the emergence of the Ildegizids state, the development and collapse of the Ildegizids state and cultural life during the Ildegizids period.

In the section entitled "Cultural life in the era of the Ildegizids", the author provides valuable information about the development of Azerbaijani culture at a time when the Muslim renaissance was flourishing. The author expressing his attitude to the idea of the Azerbaijani well-known historian Ziya Bunyadov that said about the Seljuk sultans "The Seljuk sultans, as well the Atabey, who later replaced them, were representatives of the nomads who protected the tribal structure and spoke in the Turkish languages, which has not writing" state that this is not true.

By pointing out that the famous work of Mahmud of Kashgar "Divan Luqat-it Turk" was written in Baghdad during the Great Seljuk period, he notes that the Seljuks had writings (Najaf, 2010).

Well-known Turkish historian Osman Turan referring to Fehreddin Mubarakshah, who lived in 1145-1248, writes in his book "History of the Seljuks and Turkish-Islamic civilization" that the Turks have alphabet and books. One of the alphabets they taught their children was the Sogdian alphabet, which consisted of twenty-five letters, and the other was the non-contiguous "Doqquz-Oguz" alphabet, which was written from right to left and consisted of twenty-eight letters. O. Turan later writes with reference to Ibn Nadim that when the Turkish sultans wanted to write to the "yabgu" and beys", they would call their viziers and order them to write and embroider on it (Turan, 1969).

The History of The Seljuk State in Azerbaijani Historiography

It is clear from the information that the Seljuk Turks had writings, but the first Seljuk sultans were illiterate. This idea was confirmed by orientalist N. Aliyeva in her book "Islamic culture in Azerbaijan": Despite their (Seljuk) high appreciation of science and literacy, "... everyone from the Seljuks to Sanjar was illiterate" (Aliyeva, 2017).

Academician Ismail Hajiyeu is one of the historians who studied the history of the Seljuk state. In his article "Azerbaijan Atabeylar state and Nakhchivan" he gave information about the establishment of the Seljuk state, its conquest of Nakhchivan along with other territories of Azerbaijan, Nakhchivanshah Abu Dulaf's vassal dependence on it, the abolition of the Nakhchivan kingdom into the Seljuk province during the reign of Alp Arslan, the activities of Malikshah I, Mohammad Tapar the sultans of the Great Seljuk state, the transformation of Nakhchivan into a crown city of the Azerbaijani Atabeys Eldeniz dynasty after the disintegration of the Great Seljuk Empire, the political, economic and cultural role of Nakhchivan in the life of the Azerbaijani Atabeys.

The author notes that Togrul Bey, the founder of the Seljuk state, captured Nakhchivan during his march to Azerbaijan in 1054 and succeeded in recognizing Nakhchivan Shah Abu Dulaf as a vassal of the Seljuks. After that, Alp Arslan, who ascended the sultanate throne, made his first visit to Nakhchivan and put an end to the Nakhchivan kingdom in 1064 and appointed his emir to Nakhchivan (Hacıyev, 2016).

In her book "Nakhchivan from the Arabs to the Mongols", Naila Valikhanli, referring to the work of the 13th century author Ali al-Husseini "Akhar ad-daulat as-Seljukiyya", writes that The poet Tusi Ali Asadi, who dedicated his work "Garshasb-nama" to Abu Dulaf, met with Nakhchivan Shah Abu Dulaf in his palace two years after Alp Arslan's occupation of the Nakhchivan kingdom (Valikhanli, 2005). This fact gives grounds to say that after the second Seljuk sultan Alp Arslan occupied Nakhchivan, the Dulafis ruled Nakhchivan as a Seljuk emir for some time.

One of the works written on this topic in Azerbaijani historiography is T. Dostiyev's article entitled "The situation of urbanization in the Muslim world in the Seljuk period and the urban culture in Azerbaijan." The article examines the level of urban planning and cultural development in Azerbaijan during the Seljuk period. The author states that during the Seljuk period, as in the Muslim East, the process of urbanization in Azerbaijan accelerated and reached its highest level of development, the "Renaissance". T. Dostiyev notes that the cities of Ganja, Nakhchivan, Tabriz, Shamakhi became economic, political and cultural centers not only in the Caucasus but also in the Muslim East during the urban planning activities of the Seljuk sultans and their ancestors [16] (Valikhanli, 2005).

Nargiz Aliyeva has a special contribution to the study of the history of the Seljuk period in Azerbaijani historiography. A semi-chapter of N. Aliyeva's

book "Islamic culture in Azerbaijan" dedicated to the Seljuk period. The activity of the Seljuks in the spread of Islam, the development of science and culture is described in detail in the work (Aliyeva, 2017). The author states that the Seljuk rulers highly valued science, poetry and art, and generously rewarded the masters of speech.

One of the works devoted to the history of the Seljuk state in Azerbaijan historiography is the article titled "Descriptive motifs of Seljuk period ceramics in Azerbaijan" written by Aida Ismayilov, an employee of the National History Museum of Azerbaijan. In the article, the author studied the illustrated ceramic samples of the Seljuk period found out in the medieval settlements of Beylagan, Gabala, Ganja, Bandovan and other cities, preserved in the National History Museum of Azerbaijan.

The researcher divides the descriptive pottery samples of the Seljuk period into two groups, anthropomorphic and zoomorphic. Since most anthropomorphic pottery specimens are associated with hunting scenes, the author rightly states that it is related to the hunting, one of the favorite entertainment of the Seldjuks (İsmayilova, 2018).

One of the researchers of the Seldjuk state is E.Mammadov. His textbook "The Seljuks" is an important source in the study of this period. Using numerous literatures written in different languages and the medieval historical sources, the author gave generalized information about the establishment of the Great Seljuk Empire, its invincible invasions of Central Asia and Iran, the battles of Dandanakan, Manzikert, the establishment of the Anatolian Seljuk state, its struggle against the Crusaders, the third and fourth crusades, the invasion of Anatolia by the Mongols, the state organization in the Seljuks, their administrative functions, the symbols of power in the Seljuks, etc. in this book (Mammadov, 2005).

Thus, the study of the history of the Muslim Turkic states, including the Seljuk state, which left a great mark on the history of Azerbaijan, has recently become one of the most relevant topics in our historiography.

Although the first steps in this field were taken in Azerbaijan during the Soviet period, thorough research in this field was conducted during the years of independence. However, it should be noted that the study of this problem in national historiography is still in the early stages.

Conclusion

Seljuk Emperor is a huge state which played an important role in Asia, Middle East and Caucasus history. Also Azerbaijan is included in Seljuk emperor, therefore many Azerbaijan researchers interested in history of Seljuk Emperor. Z.Bunyadov, N.Akhundova, N.Aliyeva, T.Dostiyev, R.Huseynov, Sh.Mustafayev, E.Mammadov, I.Hajjiev, A.Ismayilova are

other researchers about Seljuk emperor history. Generally researchers accepted that Seljuk Emperor has developed Azerbaijan land economically.

References

- Al Husseyni (1980). *Akhbaru-d-daulati-s-Seljukiya*. edited by Z.Bunyadov, Baku.
- Aliyeva N. (2017). *Islamic culture in Azerbaijan*. Baku, Science and education.
- Bunyadov. Z.M. (2006). *State of the Atabeks of Azerbaijan (1136-1225)*. Baku, Science.
- Fazlallah R. (1987). *Oguzname*. Baku, Science
- Hacıyev İ. (2016). *Azerbaijan state of Atabeylar and Nakhchivan*, Tafakkur.
- Huseynzadeh R. (2010). *The Caucasus and the Seljuks*. Baku, Caucasus.
- Huseynzadeh R. (1970). *Seljuk theme in modern historiography*. Turkological collection. Moscow.
- Huseynzadeh R.(1968). *Manzikert and the Caucasus*. Ankara, 1968
- Ismayilova A. (2018). *Illustrative motifs in the Seljuk period ceramics of Azerbaijan (based on the materials of the National Museum of History of Azerbaijan of ANAS), "Research, promotion, protection and restoration of national values preserved in museums, archives and libraries" dedicated to the 95th anniversary of National Leader Heydar Aliyev Proceedings of the scientific conference*. Baku.
- Mahmudov Y. (2008). *The Azerbaijanis (general view of ethnic-political history)*. Baku, Azpoligraf.
- Mammadov E. (2005). *The Seljuks*. Baku.
- Mustafayev Sh. (2010). *From the Seljuks to the Ottomans. Ethno-political processes in the Turkish environment of Anatolia in the XI-XV centuries*. Baku, Science.
- Najaf A. (2010). *The history of Seljuk states and Atabeys (from the emergence of the Oghuzes to XIV century)*, Baku, Law.
- Nargiz A. & Huseynzade R. (2012). *The Caucasus and the great Turkic empires*. Baku, 2012
- Sumer F. (1992). *The Oghuzes*. Ankara.
- Turan O, (1969). *The Seljuk history and Turkish Islamic civilization*. Istanbul.
- Valikhanli N. (2005). *Nakhchivan from Arabs to Mongols*. Baku.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3732/3740

Comparative Phraseological Problems in Modern Linguistics

Aynour BUNYADOVA

Lecturer, Lankaran State University

aynour13@mail.ru

Orcid ID: 0000-0003-4503-9454

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 09.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 05.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 06.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Bunyadova, A . (2020). Comparative phraseological problems in modern linguistics . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3732-3740 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/786997>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Comparative Phraseological Problems in Modern Linguistics

Abstract

Comparative phraseology in modern linguistics attracts attention with the introduction of new types of problems. Comparison, contrast and generalization of language units and language phenomena on the basis of linguistic facts of two languages formed a method of comparative research. The comparative study of related languages and languages of different systems on the basis of different linguistic phenomena has become an important and topical area of research in linguistics. This includes problems such as universality of phraseological phenomena, typological research issues of phraseology, the observation of hierarchical relationships within the system of phraseological units. Comparative research based on the phraseology of different languages began in the 70s of the last century and gradually became more widespread. The main part of the issues of comparative phraseology in modern linguistics is focused on what generalizations the studies lead to. The aim of this research is to investigate comparative phraseology in modern linguistics. It is concluded that The phraseology of English, in general, the most common German and Roman languages, Russian, as well as Turkish and a number of other languages, has been studied from descriptive, comparative-descriptive aspects. Addition to this, Modern comparative phraseology expects serious and accurate results from research within the field of phraseological semantics.

Key words: Phraseology, Comparative, Contrastive, Linguistic Typology, Semantic Transformation, Universality.

1. Introduction

The involvement of language units and relatively later linguistic phenomena in the research process, particularly in the process of comparison, contrast was manifested in the study of scientific research, more precisely, research conducted on the basis of materials of different languages, transformation of their scientific hypotheses, provisions and conclusions into facts of another language. Gradually, identifying similarities and differences between the same language units on the basis of two linguistic facts and generalizing them formed a method of comparative research. A comparative study was also conducted on materials of the same language in different historical periods. The comparative study of related languages and languages of different systems on the basis of different

linguistic phenomena has become an important and topical area of research in linguistics.

In linguistics, comparative research in the field of phraseology has been conducted in all directions - in the internal historical aspect, on the basis of materials of related languages and languages of different systems. In phraseology, the first such studies were semantic, and then covered the structural-semantic, structural-grammatical and other areas.

2. Comparative phraseology

Comparative phraseology in modern linguistics attracts attention not only by combining the whole range of previous comparative studies, but also by introduction of new types of problems.

The comparative study of phraseological units of different languages has become one of the most intensively developed directions in phraseology. Studies of linguistic typology have given a strong impetus to the comparative study in phraseology. Since the late 1960s, comparative studies, including interesting scientific research in the field of phraseological comparative studies, have been conducted in Soviet linguistics. The work of V.D. Arakin in the field of linguistic typology has led to new research in this direction and has left his mark on the writing of fundamental works on the problem of comparison. In this research work, comparative and typological analysis of units of phraseological fund of English, German, Russian languages with units of other national languages was carried out. In addition to covering a wider range studies on the materials of Russian-English, Russian-German, Russian-French languages played an important role in the creation of the theoretical basis of the scientific direction, the development of scientific methodology. One of the highlights of such research was the description and identification of foreign language units based on the authors' native language material. Since the structure of national languages differs from each other, the comparison of phraseological units of different languages has also led to different results. This confirmed V.D. Arakin's opinion that *"comparison with the mother tongue conditionally chosen as a standard is not necessarily characteristic and leads to relative conclusions that do not allow to draw any reliable conclusions"* (Arakin, 1979, p.33).

The period of formation of linguistic typology lasted a long time. At the beginning of the nineteenth century researches dealt more with mythology. Much later, typology focused on syntax and only then on lexical characteristics. Towards the end of the twentieth century, we are witnessing the emergence of work on phraseology in typology. Among such works, contrastive studies of genetically close Germanic languages took the first place.

In the early period of its formation phraseology was isolated from other fields and tried to establish itself as an independent field. However, any description of a phraseological phenomena goes beyond one language and includes other languages in which it is possible to observe. *"In addition, the study of the language system must be based on a fundamental dialectical contradiction. Because the description of a specific language in general means the description of a language"* (Kolhansky, 1985, p.13). So, when describing and studying the phraseology of any language, we generally try to study the system of this language. The same thing happens when you transfer this phenomena to the same phenomena of another language. The only thing that changes is the language material, in this case the phraseological units. The materials collected in the process of phraseological analysis of set phrases of the language confirmed the existence and possibility of semantic transformation and realized the transition of phraseology to a new level of development.

In the late 70s of the twentieth century, information about the universality of phraseological events is recorded in the linguistic literature.

The logical development of linguistics requires a combination of efforts in the field of phraseology and typology. There is no doubt about the typological relevance of phraseology. Issues of typological research of phraseology are raised in the work of D.O. Dobrovolsky. For the first time, the researcher created the basis for the structural-typological analysis of the phraseology of modern Germanic languages (Kolshansky, 1985, p.13).

Theoretical generalization of linguistic problems related to the discreteness and coherence of the formal-semantic structure of phraseology, as well as the hypothesis of direct correlation between the regularity of the phraseological system and the degree of analitical structure of the language have been confirmed with linguostatistical analysis of phraseological systems of German, English and Dutch.

Phraseology occupies a special place in the linguistic system with its hierarchical relations, in other words, with the gradually complicated structures of microstructural complexes that are interconnected by semantic functions. Lexical, morphological invariance and structural-grammatical aspects of phraseology are components of the stability of phraseology. The multifaceted nature of the invariance of phraseological units makes it typologically relevant (Fedulenkova, 1984, p.23-24). This allows the observation of important intra-system hierarchical relationships within a phraseological unit, and provides a basis for determining these types of relationships at the interlingual level.

The current state of linguistics shows the rapid development of comparative phraseology. Specific aspects of research in this direction have been identified. Comparative phraseology is currently developing in the areas of

historical-comparative, structural-typological, contentive-typological, contrastive areas and each of these areas has its own research methods and tasks.

In modern linguistics, attention is paid to the comparative study of various issues of phraseology. Comparative studies are devoted to general theoretical issues, as well as special issues of phraseology.

In Azerbaijani linguistics A. Hajiyeva conducted a research in the field of comparative study of somatic phraseology in English and Azerbaijani languages. It is known that the main task of linguistic comparison is to identify similar (integral) and different (differential) features. From the second half of the 60s of the last century interest in the study of phraseology, including somatic phraseology, began to grow. We do not deny the existence of comparative research in phraseology in the 60s of the last century. However, acquaintance with the available scientific literature shows that there was almost no comparative research in phraseology in Soviet linguistics, including Azerbaijani linguistics, in the 60s and 70s of the last century. During this period, a number of articles on the comparison of phraseology of related languages were written, as well as research to clarify the equivalence of phraseological units for the purpose of compiling phraseological dictionaries (Abasgulyev, 1981, p.352). Comparative research based on the phraseology of different languages began after the 70s of the last century and gradually became more widespread. Research on comparative phraseology in Azerbaijan has been on the rise since the early 1990s.

Based on comparative researches of somatic phraseological combinations A.Hajiyeva noted that the issues of phraseological equivalence, interlingual variability, phraseological homonymy, synonymy are investigated in such studies. In her work, the researcher studied the structural and grammatical features of somatic phraseological compounds, their scope, semantics, functional and stylistic features in a comparative aspect on the materials of English and Azerbaijani languages (Hajiyeva, 2004, p.192).

As mentioned, comparative research is also conducted on the basis of the phraseology of related languages. M.Mirzaliyeva conducted a historical-comparative study of the phraseology of Karluk group of the Turkic languages, compared the phraseological units of the Azerbaijani language and other Turkic languages, and defended his dissertation on "Phraseology of Karluk group of Turkic languages in comparison with Oghuz and Kipchak groups of Turkic languages", trying to clarify their similarities and differences (İsayeva, 2012, p.12). In this research work, the lexical-semantic and grammatical features and structure of the phraseological units of Karluq, Oghuz and Kipchak groups of Turkic languages were studied in a comparative aspect. Prior to that, the author used G. Mahmudova's research

work on the phraseology of the Kipchak group of Turkic languages as a comparative material. In her dissertation, which was later published as a monograph of the same name, G.Mahmudova studied the phraseological units of Kipchak group of the Turkic languages in comparison with the phraseological units of the Oghuz group of Turkic languages. She studied in the comparative-contrastive way the principles of characteristics and division, lexical-semantic and grammatical features of phraseological units in two groups of Turkic languages. In this work, the history of research of phraseology of Turkic languages is widely investigated (Mahmudova, 2009, p.296). M.D.Gipchak, who wrote a review of G.Mahmudova's monograph, states that *"while working on the work, the author studied 1008 Azerbaijani, 404 Turkmen, 369 Gagauz, 5886 Turkish, 4031 Kyrgyz, 1039 Kazakh, 670 Karakalpak, 151 Altaic and 200 Nogai phraseological units and was able to summarize the material of this volume"* (Kipchak, 2009, p.21)

In recent years, a number of dissertations have been written in Azerbaijani linguistics on the comparative aspect of phraseology, most of which are conducted from comparative and contrastive aspect of phraseological units of Azerbaijani and English, and some of Azerbaijani and Russian languages .

If we take into account that recent years the general research model in comparative research on phraseology in Azerbaijani linguistics is more focused on structural-semantic, structural-grammatical features, we can observe a certain lag in the implementation of comparative analysis on modern linguistic requirements. The general level of phraseological research in modern linguistics is far ahead of the research carried out in previous research templates of phraseological units of different languages. At present, priority should be given to comparative research in the framework of phraseological semantics. In Russian linguistics, there is an increasing focus on comparative research taking into account the fact that the phraseological units of different languages belong to the phraseological semantic or conceptual sphere of their component. Studies are being done on comparative, contrastive, comparative-contrastive aspects of phraseological units with components expressing colours in English and Turkish, appearance of a person in English and Russian, sex in English and Russian, evil spirit in English, Russian and Turkish languages (Bijik, 2016, p.22-24) . One of the interesting aspects of this type of research is that researchers identify unique and universal aspects of phraseology in different systems and different structural languages, thus clarifying the phraseological picture of the world on the basis of comparing national landscapes of phraseology.

The study of phraseology from the point of view of the theory of universals is one of the relatively new directions in modern linguistics. Although it is noted that the theory of universals was brought to linguistics from anthropology, there are opinions that it was introduced earlier (Askoldov, 1997, p.267-269).

Linguistic typology is one of the directions of studying language and language universals. Therefore, linguistic typology and language universals are closely related in terms of learning the common features of most languages. On the other hand, typology is inextricably linked with the historical-comparative, comparative and comparative-contrastive methods of linguistics. Approaching the issue from this point of view, there is no doubt that in modern linguistics there is a problem of typology and linguistic universals both in phraseology and comparative phraseology.

D.O.Dobrovolsky draws attention to this issue and shows that the problem of universals in phraseology is, first of all, connected with the fact that phraseology as a linguistic field has left its descriptive stage of development behind and entered a new stage - the era of explanatory theory and concepts (Dobrovolsky, 1990, p.171-195). From this point of view, it is necessary to explain, not to describe, the fact that a number of features revealed in phraseology do not belong to a separate language, but to different languages, especially languages with different systems and different structures. Linguistic universals are the isomorphic expression of systematic relations of language elements in the same way, or *"language universals are revealed fairly often in various languages of the world, and it is the process of the same type due to its nature of giving the same results"* (Serebrenikov, 1972, p.5).

3.Conclusion

The typological description of the language reveals two interrelated features. In the first case, the purpose of the study is a method of comparison. In this case the answer is how to compare different languages. In the second case, the goal is typological empiricism itself. In this case the question «What is in different languages?» arouse. In other words, in the first case, researchers are interested in the met language of the typological description, and in the second case, the results of the typological description. Both approaches complement each other. Thus, typological analysis and the comparative mechanism underlying it, as well as the results of the revealed typological analysis are necessary for the development of the problem towards linguistic universality. E.M. Solodukho involved a comparative analysis of international phraseological units of German, Roman and Slavic languages in order to determine phraseological universals. Using the material of 12 languages in his research, he came to the following conclusion: *"The main features, properties and functions inherent in the phraseology of different languages are universal"* (Solodukho, 2008, p.106). This fact-based conclusion is based on a comparison of international phraseologies. But what generalizations will be made by research in other phraseological fields, or research on the basis of phraseological concepts?

The main part of comparative phraseology in modern linguistics is aimed in this direction. That is, clarifying the semantics and structure of the phraseological units of different languages is a thing of the past. More precisely, they have already been largely studied. The phraseology of English, in general, the most common German and Roman languages, Russian, as well as Turkish and a number of other languages, has been studied from descriptive, comparative-descriptive aspects. Returning to these problems requires serious scientific justification. Modern comparative phraseology expects serious and accurate results from research within the field of phraseological semantics.

References:

Arakin, V.D. Comparative typology of English and Russian languages. / V.D. Arakin. - Leningrad, - 1979.

Abasgulyev T. English proverbs and their equivalents in Azerbaijani and Russian / Tofiq Abasgulyev - Baku: Elm, 1981..

Askoldov S.A. Concept and word // Russian literature. From the theory of literature to the structure of the text: an anthology. M. : Languages of Russian culture, 1997.S.

Belousova, L.L. Comparative analysis of phraseological units that characterize the appearance of a person in English and Russian (structural and semantic aspects): / Author's abstract. dis. candidate of philological sciences / - M., 2016. -.

Bijik, J.A. Phraseological units with a colorative component in English and Turkish: / Author's abstract. dis. candidate of philological sciences / - Kazan, 2016.

Dobrovolsky D.O. Fundamentals of structural and typological analysis of phraseology of modern Germanic languages (based on German, English and Dutch): Author's abstract. dis. ... Dr. Philol. sciences. M., 1990.

İsayeva G.R. The phraseology of the Karlug group of Turkic languages compared with the Oghuz and Kipchak group of Turkic languages. Doctor of Philosophy in Philology dis. abstract. -Baku, 2012.

Fedulenkova T.N. The problem of general and specific in the somatic phraseology of some Germanic languages (on the material of English, German and Swedish): Author's abstract. dis. ... Cand. philol. sciences. M., 1984.

Hajiyeva, A.H. Basics of somatic phraseology in English and Azerbaijani languages. / A.H Hajiyeva. - Baku: Nurlan, - 2008..

Hajiyeva, A.H. Structural-semantic features of somatic phraseology in English and Azerbaijani languages. / A.H Hajiyeva. - Baku: Nurlan, - 2004.

Kipchak, M.D. This work can be considered as a step forward in the study of phraseology of the Turkic languages. / Q.Mahmudova. Baku: Nurlan, -v.2. - 2009.

Kunin A.V. English phraseology: Theoretical course. P : Visshaya Shkola, 1970.

Kolshansky G.V. Universal and private typology of language // Linguistic typology. Moscow: Nauka, 1985.

Mahmudova, G. Phraseology of Turkic languages. / G.Mahmudova. - Baku: Nurlan, -v.2. - 2009.

Nurullina, A.G. Phraseological units with a component denoting the evil spirit, in English, Turkish and Russian languages: / Author's abstract. dis. candidate of philological sciences / - Kazan, 2017.

Rajabli A. Universal linguistics. "Science and education", Baku, 2011, 271 p.

Serebrennikov B.A. General linguistics. The internal structure of the language. Moscow: Nauka, 1972 .

Solodukho, E.M. Theory of phraseological convergence: on the material of the Slavic, Germanic and Romanian languages. / E.M Solodukho. - M .: «LKI» Publishing House, - 2008.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3741/3747

Metaphorization Of Space in Geometric Form

Aysel Sehran MEHDİYEVA

Lecturer, Lankaran State University

e-mail: mysel.lsu@yahoo.com

Orcid ID: 0000-0001-7069-3736

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 05.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 06.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Mehdiyeva, A . (2020). Metaphorization Of Space in Geometric Form . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3741-3747 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/792452>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Metaphorization Of Space in Geometric Form

Abstract

Up to now all studies on metaphors have focused on the source domain of many concepts such as time, thought, love, fear, etc. pointing at space as the ultimate source area. But nobody so far has tried to investigate the notion of space as a target domain and ask a question what might be the source field of space. The world is full of objects which has different shapes and sizes on space. Most of metaphors used in English language are set on individuals' visual knowledge with these things. Metaphors are widely used in English as many other languages. We formed a wide difference of metaphors which are based on the simplest of figures. The aim of this research is to investigate metaphors of space in geometric form in English language. It is concluded that metaphors occupied an ultimately important place in English language so that new researches should be done in further studies. Addition to this, we concluded that physical objects that are the only entities accessible to our senses and it is the physical object that is the ultimate source domain of space, time and other concepts. The development of notional meanings of words and phrases in English language which are parallel the physical view is interesting. We investigated expressions such as point, cross, square etc. in English.

Key words: Space Metaphors, Line, Shape, Point, Straight, Crook, Flat

Introduction

Metaphor is a means of conveying one notion or thing in terms of something else. It ensures us with a means of understanding the method language works, from the most general phrases to the most complicated linguistic theory (Wilkinson, 2002). "Metaphorization of the Geometric Form of the Space" shows that many metaphorical expressions built on simple figures

can be created, such as dots, curves, flat, wry, edge, flats, points, circles, squares, triangles, and so on metaphorical expressions based on geometric figures. Space and time are fundamental in our lives. Space and time always happen together. Every event which occurs in the earth is determined by the coordinates x,y,z and the time-coordinate. Space is not only principal in physics, but also almost universal in cognitive linguistics. Space has not only been discussed as a physical, material phenomenon, but has also provided the basis of reference for temporal and mental phenomena (Radden, 2003). **Space is an object** which one can make, have, give, possess, share; spaces may be spread about. Up to now all studies on metaphors have focused on the source area of many concepts such as time, thought, love, hate, fear, etc. pointing at space as the fundamental source domain. But nobody so far has tried to investigate the notion of space as a target domain and ask a question what might be the source domain of space. This is quite strange as space, which in itself is non-physical, should be the main nominee for such an analysis. The reason of that situation probably is that space has commonly been confused with the totality of objects. (Lakoff and Johnson, 1980). The current paper argues that if all our cognition has a material basis, then it is not space that is accessible to our senses and that constitutes the ultimate source domain. It is the physical objects that are the only entities accessible to our senses and it is the physical object that is the ultimate source domain of space, time and other concepts. (Lakoof, 1992).

2. Usage of Metaphors In English Literature

As you know, individuals can form a vast variety of metaphors which are built on the easiest of figures. These patterns ensure evidence which we form conceptual metaphors set on general knowledge with the world. The development of notional meanings of phrases and words in English language which are parallel the physical view of shapes is interesting. For instance, straight means "honest," while crooked means "dishonest." It is a statement to the complication of our mind that people can form and understand metaphorical expressions easily.

Point- A point is a dimensionless geometric thing having no features except location. The thought of a point of a thing is mainly used metaphorically to convey the aim or purpose of an argument, opinion, discussion, material or program. There are some metaphorical expressions related to the word

point:

In point of- it means with reference to; in point of fact; in the matter of.

Make a point of- this phrase means to consider or treat (an action or activity) as irreplaceable: We made a point of visiting our cousin on the way home.

Stretch a point-means to make an exception.

To the point- Related to the matter at hand: remarks that were to the point; walked and would not speak to the point.

The public square- Most of towns or cities have a central area which are used for public meetings, generally in the shape of a square. So, this place is generally known as a public square. Metaphorically, organizing activities in this area also means doing something that everyone is informed. It is not needed to get information about of this activity.

Don't square with- square has the shape which is the most symmetrical figure in which all of its' sides are equal. Figuratively, you can say that something does not square with something else if it is not honest or make sense to the ordinary man.

Square with- 1. go with something; to match to or agree with something. Your thoughts don't square with the matter every other witness has given us so far.

2. To resolve a dispute, an argument, disagreement, or debt with someone. Hi, have you squared with Jane? I heard you two had a bit of a falling out. I'm trying to help her find a job as a way of squaring with him.

3. To make sure that someone welcomes of something. In this usage, a noun or pronoun is used between "square" and "with." e.g. I think it sounds like a good plan, but have you squared it with the teacher? (Longman, 2016).

4. To be sincere with someone; to tell someone the truth. Just square with me, ok? What were you doing at this time yesterday? (Oxford, 2000).

Square off- To struggle, dispute, or start a disagreement or competition. The two men squared off for the first time during the conversation yesterday. Oh, those two are always squaring off at meetings. This is not a new thing.

Foursquare- (geometry) this is a flat rectangle with four equal sides and four right angles; a four-sided usual polygon; but foursquare- defined by solid and fixed condemnation "a foursquare refusal to give", determined- firm in purpose or faith; defined by firmness and determination; "stayed decisive against the foe"; "faced with a stable opposition"; "a resolute and unshakeable belief".

Corner the market- The notion of a square with four corners is used figuratively in an extra way. To corner something/someone is equal to make them into a situation which they can't run away. In economics, we can talk about an individual or a firm cornering a market, conveying the meaning that they dominate the production or sale of definite things in the market.

Figuratively, it means that that an individual can corner the market on certain behaviours, values or certain conditions. For instance; In a political election, it is necessary that one candidate does not corner the market on all the rich donors in the state. Muller hopes to corner the market for healthier dairy products with the launch of a new range in April.

Over the edge- Three-dimensional things have sides. Etymologically, the word edge also has stems in the edge of objects such as knife, sword etc. The notion of a physical edge is used metaphorically to define the limit of a individual's normal behaviour in a specific issue, into a mental, intellectual or emotional situation that forces someone entirely lose control. Example: Her mommy worries that the news may push her over the edge.

Have an edge on- The expression means to have a dominance over someone or something; to be in a more favorable position than someone or something else. I think I have an edge on him in the competition because I've been training so much harder. This is set on the notion that the difference between the two occupants is only the width of an edge of a knife.

Good (bad) shape: It is used as the notion of shape to define policies or programs which have no physical form. Shape is a word that has been used metaphorically to mean the condition or situation. If you are in good shape, it means you are healthy or you are living in a good condition. If you are in bad shape, you are not healthy or you are living in a bad condition. Example: My grandpa was still in better shape than other guys.

Line- it is a geometric shape created by a point moving along a stable direction and the opposite direction. The notion of a line is used metaphorically to denote a wide range of meanings in politics. The party line denotes the aims and movements of a political group as defined in related documents. For instance; Mr. Abdullah won in a vote along party lines.

Line (one's) pockets- to make benefit, especially by illegal ways. **All along the line-** in every detail. **In line for, in the running for-** a candidate for: he's in line for a rectorship. **Shoot a line-** to try to form a fake image, as by boasting or dramatizing. **Step out of line-** to fail to comply to expected standards, manners. **Hold the line-** to keep the status quo, esp. in order to forestall unsuitable developments.

Straight answer- If a line is painted directly from one point to other point it can be said that the line is straight. Characterizing an object that is straight assumes that it is fair, obvious, correct and true. If you give straight answers, it indicates that your answers are true and direct. Example: Most voters approved the candidates who gave straight answers to people.

A straight face- An emotionless mimic, especially in a humorous situation that could easily make one laugh. It's so difficult to maintain a straight face on camera when you have cheerful co-stars like me. (Longman, 2016).

Put oneself straight- it means to get a required amount of drugs. I got some stuff and put myself straight.

Cross – it is a sign created by the junction of two lines, especially such a mark (X). Metaphorically it has some examples: **Cross (one's) mind-** to get to know; realize: It crossed my mind that you could go earlier. **Cross one's fingers-** used to hearten someone to convince for a favorable or useful conclusion: I guess I'm going to gain that job offer-cross your fingers. **Cross one's mind-** to happen to one shortly or suddenly, etc.

Flat- Having a smooth, even surface. The notion of a flat line can be used figuratively to mean a shortage of development. For instance; After the 2012 economic recession, the economy has been very flat for long years.

Flat tax- The idea of flat can also be known to define a status which have no change. Flat tax is an income tax having a single rate for all taxpayers regardless of their revenue level. For instance; Some Americans know that we ought to have a flat tax. (Oxford, 2000).

Conclusion

Metaphor is a means of conveying one notion or thing in terms of something else. It ensures us with a means of understanding the method language works, from the most general phrases to the most complicated linguistic theory. Metaphors are widely used in languages such as English language. It is revealed that physical objects that are the only entities accessible to our senses and it is the physical object that is the ultimate source domain of space, time and other concepts.

References

- Lakoff G. and Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press.
- Radden. R. (2003). *The Metaphor TIME AS SPACE across Languages*. Hamburg.
- Lakoff. G. (1992). *The Contemporary Theory of Metaphor*. Cambridge University Press, 1992.
- Wilkinson. P.R. (2002). *Thesaurus of Traditional English Metaphors*. London and New York, 2002.
- Longman, *Dictionary of Contemporary English*, 2016.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford University Press, 2000.
- И.В.Арнольд. *Лексикология современного английского языка*. Москва, 1973.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3748/3757

N.S. Tikhonov' s role in russian-azerbaijan literary relations

Kamran KAZIMOV

Associate Prof.Dr., Lankaran state University

Title, Abbreviation of University (or Institution), Faculty (or Unit) /

kkamran@mail.ru

Orcid ID: 0000-0003-4801-3823

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 05.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 08.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Kazımov, K . (2020). N.S. Tikhonov' s role in russian-azerbaijan literary relations . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3748-3757 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/787174>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

N.S. Tikhonov' s role in russian-azerbaijan literary relations

Abstract

In the former Soviet Union, the literature of the peoples living in the semi-colonial conditions of the allied socialist republics was always under the attention and control of the center, mainly for ideological reasons. However, as literature also developed in its natural course, the appeal of Russian-Soviet writers to the East ultimately had a progressive content and character. From this point of view, N.Tikhonov, A.Fadeyev, K.Simonov and other Russian-Soviet writers appealed to the life, history, freedom struggle of the peoples of the East, including the Middle East, and revived the theme and images of Islam, the Caucasus and Azerbaijan in their works. Showed loyalty to the traditions of his predecessors. The article examines N. Tikhonov's works written in different genres about the representatives of Azerbaijani literature. During the Soviet period, the literature of peoples living in semi-colonial societies in the Soviet Socialist Republics was always under the control of the government for the dominant ideological reasons. However, as literature develops in its natural course, the appeal of the Russian-Soviet writers to the East has eventually been of progressive content and character. From this point of view, N. Tikhonov, A. Fadeev, K. Simonov and other Russian-Soviet writers demonstrated their devotion to the traditions of their predecessors in their work, appealing to the life, history and freedom struggle of thepeoples of the East, including the Near and Middle East, reviving the themes and images of Islam, the Caucasus and Azerbaijan. In lines from poems, articles, speeches, memoirs in N. Tikhonov's book "A book of Azerbaijan" the poet's deep love to Azerbaijan and its culture is felt. Materials without translation are taken from periodicals of our republic.

Keywords: *Azerbaijan, poet, friendly relations, Nizami, literature*

Introduction

The processes of social-economic globalization and the dialogue, and integration of cultures around the world have contributed to the emergence of a special interest and attention to the literature and art of various peoples living far and near abroad. Although the Azerbaijani and Russian peoples after nearly two hundred years of coexistence each has gained state

independence, they live in the neighborhood by the verdict of history. Of course, the same interest and attention is shown over hundreds of times. One of these nations for Azerbaijan, probably the first one, is the Russian people, who gave many great personalities to world science and culture, literature and art.

Russian literature of the Soviet period, as in previous decades, thanks to the Eastern themes was enriched with new ideas and themes. Of a particular note is the work of the Great Russian writer Nikolay Semyonovich Tikhonov. From the beginning of the twentieth century until the end of his literary and revolutionary life, N.S Tikhonov, who had been closely connected with the East, described in his works places, geographical areas, which he loved and read a lot about and, finally, lived in and travelled, as well as artistic and publicistic reflection of the life, welfare, ethnography of indigenous peoples, their struggle for national freedom.

Tikhonov was awarded the honorary title of "National Poet of Azerbaijan" for his contributions to the Azerbaijani literature. His poems, translations, articles, memoirs, letters, speeches about our homeland and our people for nearly 60 years reflect his great historical and literary background. It must be admitted that the fictional works as well as critical, publicistic and literary activities of N. Tikhonov, who was a friend of our people and literature, made significant contributions to the international value and prestige of our national poetry and the art of writing.

2. Tikhonov Contribution To Literature

A significant number of highlights of N. Tikhonov's rich creativity and multi-faceted literary activity, multiple pages of his life are engraved in the historical memory of our people and occupy one of the honorable places in the literary and cultural chronicles of our country. From this point of view, it would be sufficient to only mention the series of poems "A book of Azerbaijan"

It is worth noting that poet and translator, Vilayat Rustamzadeh, is the editor of this book, which consisted of two chapters and emerged as a result of hard work and labor. It is obvious that the shortage of time, spent by the compiler and editor for preparation before the book's publication, led to a number of defects and errors here. One such shortages, except for the "Poems" section of the book, is that Russian translators of articles, memoirs

and other articles in the second section are not included. This, in our opinion, is not only a tribute to the art and service of the translator, although N. Tikhonov himself, as a professional translator, regardless of the type and genre of the works, considered unreasonable for the authors, who spoke in Azerbaijani, to remain anonymous, but also as a matter of literary and historical importance that must be kept in mind as a fact.

Although Taghiyev's foreword to the present analysis and research is the main object, it is impossible to ignore the current research on N. Tikhonov and his biography. More precisely, the need to highlight a number of literary and historical facts and events with scientific objectivity, and to properly evaluate certain artistic issues from the point of view of contemporary theoretical and aesthetic requirements, makes it reasonable to appeal for other texts about Tikhonov's life and work, as well as some articles in the book. Such an appeal should shed light on the historical and literary roots of Tikhonov's connection to Azerbaijan, as it helps to study Tikhonov's rich and diverse activities.

The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi, one of the greatest thinkers of the East, has become a research object not only by scholars from the East but also from many Western countries.

The subject of Nizami is also reflected in the works of Russian poet Nikolay Tikhonov. It is known that N. Tikhonov was in almost all Eastern countries and wrote dozens of works on the East. One of the paths to the East brought him to Azerbaijan. Taking part in the 800th anniversary of the great Nizami in 1974, together with the Russian writer A.A. Fadayevev and the Azerbaijani poet S.Vurgun N. Tikhonov travelled to the fancy corners of our republic and other regions of our country. As a result of these trips, the book "Roads and Paths" was published. The literary heritage of Nizami and S. Vurgun, the true national poets, was always in the spotlight of N. Tikhonov.

Due to the efforts of these outstanding people, the Hermitage of Leningrad, which was under siege, hosted the 800th anniversary of the great Azerbaijani poet NizamiGanjavi. The jubilee was opened by I. Orbeli. *"The second introductory word was made on behalf of scientists by Tikhonov. The speakers were two oriental scientists called from the trenches. They came to the event in the morning because of the one-day trip, and in the evening they returned to the trenches. N. Tikhonov wrote on the anniversary: Orbeli, the angry owner of the Hermitage, gave a fiery speech. Then I made a speech as excited as I could. Later, reporter-scholars who came from the trenches on tires and antiques reported on*

Nizami's life and activities. The poems written 800 years ago were recited". (Tikhonov, 1979, p.23).

In the article "Nizami" N. Tikhonov does not give any information about the content of the "fiery speech" of I. Orbeli , reports of "Orientalists-scientists", whose name is not yet known to us.

In the brutal struggle against the wild morals of fascism and the humanistic culture, the wise poetic verses of Nizami combining the universal ideas of the 12th century Azerbaijani renaissance with the national and liberation ideas of the twentieth century were sounded. The poetic word of Nizami was the "participant" of the Leningrad fight against fascism. This word symbolized the spiritual spirit of the Azerbaijani people in the sieged city. Nizami, together with the defenders of hero Leningrad, defeated the German invaders, "as he defeated sultans and the executioners in his time."

In this article N. Tikhonov speaks of the "indestructible fame" of NizamiGanjavi, mentioning him among the names of genius of world poetry like Dante, Shakespeare, Pushkin, Lermontov, Shota Rustaveli, Gete, Byron, Nekrasov, Shevchenko. Justifying the names of poetic genius, it should be noted that, except for the Georgian poet Rustaveli, chronologically, Nizami comes before all of them, being at the source of world poetry and making poets appear on the poetic horizon. From this point of view, because of the scale of his artistic talent Nizami should be honored with the highest honor of a "teacher" of world's poetry genius. From this point of view, prof. S.Asadullayev rightly notes that Nizami should be awarded the high honorary title of "teacher of teachers" of the geniuses of world poetry for the scale of his artistic talent. (Asadullayev, 1998, p.240)

Talking about two genius thinkers of the East, trying to uncover similar and different features in their creations, N. Tikhonov puts anend to myths about the Azerbaijani poet. He denies the fact that Nizami is an Iranian poet and strongly reacts to Iranian nationalists who want to use Nizami's writing in Persian and state the reverse. *"This lie cannot deceive anyone. Born in Ganja, developing his talents in his native land, benefiting from a source of folk tales, displaying the features of national heroes, he cannot be separated from the land that gives him life, the deep relations of Azerbaijani people and literature".* (Tikhonov, 1979, p.71)

N. Tikhonov examines Nizami's works, including his poem "Layla and Majnun" in the context of world poetry, and touches on an important literary - theoretical problem, i.e the synthesis of the West and the East. He shows

that in the artistic development of the conditions of the plot of Layla-Majnun, Nizami excelled his Eastern counterparts not only in terms of time, even for centuries but also in terms of poetic mastery.

The love of N.S.Tikhonov, who is known as a peacemaker in Russian poetry, is expressed not only in relation to our classical literature, but also in his personal friendship with a number of poets and writers. One of these poets was our immortal poet Samad Vurgun, whose poetry is deeply appreciated by Tikhonov, who is deeply respected and loved by Tikhonov. Tikhonov who devoted to his unforgettable days and meetings in Azerbaijan some pages of his diary called "Pages from My Memories" spoke with great enthusiasm about Samad Vurgun, wrote about his magical art.

Tikhonov was in Azerbaijan many times and wrote heartwarmingly about Azerbaijani literature and culture. Some of these writings are also written in the context of a broad oriental cultural study about personality and creativity of our immortal poet S.Vurgun, in connection with the literary-social life of Azerbaijan, on the background of mysterious and fascinating beauty of our native republic. All this shows the sincerity of the great Russian poet to Azerbaijan and its poetry. Professor S.Q. Asadullayev correctly evaluated this relationship and wrote: "*This" Caucasian Russian" has been a great friend of the Azerbaijani people and its literature, and has personally made friends with S.Vurgun*". (Asadullayev, 1981, p.56)

N. Tikhonov wrote about Samad Vurgun as a true national poet of Azerbaijan, a classic of Soviet poetry, a friend and an individual. When he wrote about Samad Vurgun, he often associated him with Nizami, referring to them as a manifestation of the same universal, poetic process of different boundaries and stages, as a vibrant unity of deep and magnificent national "poetic tree" roots. These two poetry giants, which were the highest peaks of the history of literary thought in Azerbaijan were a great concern to N. Tikhonov's creative thinking. Eight centuries separated these two geniuses. One of them was the great philosopher NizamiGanjavi who lived and created in the 12th century and who was distinguished by the peculiar philosophical idea of the Eastern Renaissance and the prosperity of science. The other was Samad Vurgun, a classic of 20-th century Azerbaijani poetry, who lived and created in a new era of renaissance at the time of scientific and technological progress, culture, poetry and education. Both periods were characterized by the negative sides of occupation, political repression, and bloody wars.

The positive and negative aspects of both centuries have already gone down in history. However, above this historical abyss the eminence is shining, the profound philosophic and humanist poetry and figurative poetic word stands. This poetic word has become the property of the people, giving the right direction to the poets of the next generation, and turned into their spiritual treasure.

The creativity of Nizami and Vurgun, that we call two poetic peaks, originated from the same spirit and talent of a powerful nation. Today, the creativity of these two geniuses, Nizami and Vurgun, is not only regarded as different stages of single literary process of Azerbaijan, but also considered as two boundaries that mutually interconnect, induce and enrich each other. N. Tikhonov, who is one of the prominent members of Russian Soviet poetry accepted his creativity about Nizami and Vurgun the same way. While writing about Samad Vurgun, Tikhonov either associated his personality and poetry with Nizami's or compared his poetic traditions with those of Nizami as he considered Samad Vurgun his historical predecessor.

From 1930s of XIX century until the early 1990s of XX century Azerbaijan was part of Russia in connection with various political structures. These political organizations, which were sharply different from each other, had their own unique influence in various spheres of our republic's life. However, positive progress in the field of Azerbaijani culture and literature during this period is an indisputable fact.

In this regard, talking about Azerbaijani-Russian literary relations is one of the most actual problems today.

In 1973, the 600th anniversary of the great poet and thinker of Azerbaijan, Imaddaddin Nasimi, was held primarily in the former Soviet Union. At the anniversary event, N. Tikhonov was the chairman of the All-Union Jubilee Committee

, and in the central press made interesting articles such as "Poet - thinker", "Great humanist poet", expressed bold ideas, and complained that Nasimi's works were rarely translated into Russian and foreign languages. All of this was, of course, a manifestation of his great love and affection for the outstanding philosopher poet of Azerbaijan.

Noting the poetry of the humanist poet of Azerbaijan on lyrical love, Tikhonov emphasized that the philosopher's poetry laid the groundwork for the philosophical genre of gazal in the Azerbaijani language.

Mohammed Fuzuli, another genius poet who develops the themes raised in Nasimi's creativity, also attracted the attention of the Russian poet.

It is known that a new stage of development of 16th-century Azerbaijani culture is connected with the name of Mohammed Fuzuli. On the eve of the 400th anniversary of the prominent Azerbaijani lyric poet N. Tikhonov made a speech with the article "The Great Humanist of the East" covering the life and creativity of Fizuli. In this article, Tikhonov emphasizes that Fizuli is a lyricist among Eastern poets, a lyricist who is distinguished by his intellectual, attractive images and humanism. "The main line in all Fuzuli's poetry is the praise of life and a man. The poet also sees the basis and the triumph of human life in it".

At the 250th anniversary of "Vagif who is aware of every wisdom, every secret of great NizamiGanjavi, mighty Fizuli" N. Tikhonov's made fiery speech and touched very important points. In his notes, "Days of Vagif is a national holiday," Tikhonov presents Vagif not only as a poet, but as a wise statesman who is deeply interested in religion, language, traditions, morality of his nation, who left deep traces in the lives of the people: *"Vagif, who has created a new school of national poetry and has brought his poetry into the spoken language of the people, speaks today about literature with free Azerbaijani poets. This talk is useful, instructive and wise for all poets, because it makes everyone think. Together with the Azerbaijani people, we, as well as poets of all the peoples of the Soviet Union, bow before the great Vaqif. He has defeated time andspace, invited us all to his poetry celebration, and has appeared to us as the most vibrant human being, the truly immortal poet"*. (Tikhonov, 1972, p.219).

This is not all that the Russian poet wrote about Azerbaijani classics. As we have shown many times, Tikhonov at different times spoke heartily and made speeches about M.F. Akhundov, J. Mammadguluzadeh, M.A. Sabir, M.S. Ordubadi, S. Vurgun.

The name of the essay, written by N.Tikhonov on the occasion of 150 th anniversary of M.F. Akhundov, was taken from "Eastern Poem", dedicated to the death of a great russian poet A.S. Pushkin. The essay "Heart that has been plunged into the depths of thought" was published in the journal "Literature Azerbaijan".

Tikhonov continued to write articles about many of our writers and spoke about them at various events. For example, he closely acquainted with his creations of a famous satirical poet M.A. Sabir, classics of 20th century Azerbaijani literature C.Mammadguluzadeh, M.S. Ordubadi, R.Rza and in

their jubilees they made valuable speeches small in size but full of ideas and content.

In the days of RSFSR Literature in Azerbaijan, N. Tikhonov, along with a number of literary and art figures, visited Lankaran and spoke sincerely to the people of this charming region. This chapter explores N. Tikhonov's poems dedicated to the people of Lankaran. The East with its ancient history and rich culture, was not overlooked by world literature, but had an important influence. Preserving the ancient traditions of the Oriental culture, Azerbaijan has always been in the spotlight of prominent personalities, and for many has become the subject to creativity. After Azerbaijan joined to Russia in the XIX century, a number of its writers and poets visited our homeland, wrote interesting works about our country, its brave representatives, traditions, national culture, arts and people of other areas, introduced the national culture of our people very far away.

In the former Soviet Union not only the capital of Azerbaijan, but also some of its regions, were famous places of culture and art, as well as places where famous personalities have sought refuge. Lankaran is one of the most beautiful places in the country, where came writers, poets, astronauts and other famous people on the scale of the USSR. In the former Soviet Union not only the capital of Azerbaijan, but also some of its regions, were famous places of culture and art, as well as personalities. Lankaran is one of the most beautiful places in the country, where visitors, writers, poets, astronauts are famous throughout the USSR. From time to time, Georgian singer Carlo Kaladze, editor of «Ogonyok» magazine prominent writer Anatoli Safronov, editor of «Drujba» magazine Sergey Baruzdin, cosmonauts V. Sevastyanov, V. Bykovski, M. Jolobov and composer Jan Frenkel were in Lankaran and were drawn to the unique beauty of our city. Naturally, along with these people, one of the elders of the Russian Soviet poetry who admired Lankaran in his works and was accustomed to its land and creative people was Nikolav Semyonovich Tikhonov.

This great artist, who visited various regions of Azerbaijan many times, came to Lankaran in the fall of 1975, during the events of the "Days of Soviet Literature in Azerbaijan". Isa Mammadov, the first secretary of the Lankaran City Party Committee at that time, instructed Shakar Aslan, the editor of the "Leninci" newspaper (today's "Lankaran"), to introduce the prominent guests to the beauty of our native city. The acquaintance later developed into a strong friendship between the two poets.

In the poems "In Qizilagac reserve", "I planted a tree", "Girls of Lankaran" devoted to Lankaran we see that Tikhonov was not mistaken. Commenting on the beauty and hospitality of Lankaran in the Eastern color, Tikhonov emphasizes his commitment to this land in his poem "Lankaran".

Tikhonov's literary and from autobiographical point of view close relationship with the door to the East, Azerbaijan, is, in fact, a special topic within a scientifically valuable theme. The articles of the great writer about our ancient and rich literature, including such classics as Nizami, Fuzuli, Nasimi, Mirza Jalil, Sabir, Ordubadi, Samad Vurghun and others, as well as articles written about a number of contemporary artists, translations from their works into Russian, his activity as an initiator and organizer of their anniversaries constitute a milestone in Azerbaijani-Russian literary relations.

Conclusion

Tikhonov's personal friendship with our national poet Samad Vurghun was an event that rose to the level of friendship between the two peoples. Nikolay Tikhonov loved and highly valued Azerbaijan, the people of Azerbaijan and their moral qualities. The great writer and public figure Tikhonov was well aware of the blessings and beauty in every inch of Azerbaijani land. That is why the famous Russian writer, who was not tired of traveling to Azerbaijan, while visiting Lankaran, the charming corner of our homeland, described and admired it as a beauty of Azerbaijan, giving him a special place in the series of poems "Abook of Azerbaijan".

References

- Asadullaev S.G. (1998). Russian classics and Azerbaijani literature. Baku, "Qanun",
- Asadullaev S. (1981). Brotherhood of peoples and literature: (Azerbaijani literature in Russian Soviet criticism). Baku, Yazichi
- Tikhonov Nikolai. (1979). Azerbaijani notebook (verses, articles, memoirs, letters, speeches). Translation into Azerbaijani language. Composer and author of the introductory word Ph.D. Rasim Tagiev. Baku: Yazichi, 1979
- Tikhonov NS (1972). Writer and epoch. Speeches, literary notes, essays. Moscow: Soviet writer

[itobiad], 2020, 9 (5): 3758/3773

**The Effects of Individual Social Media Use on Psychological
Symptoms**

Bireysel Sosyal Medya Kullanımının Psikolojik Semptomlar Üzerine
Etkileri

Mustafa SARSU

İskenderun Teknik Üniversitesi
Iskenderun Technical University
mustafasarsu650@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-2422-2578

Okan SARIGÖZ

Doç. Dr., H.M.K. Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Assoc.Prof., Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Education,
Department of Educational Sciences
okan.sarigoz@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-1616-9789

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 27.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 06.12.2020
Yayın Tarihi / Published : 08.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Sarsu, M , Sangöz, O . (2020). The Effects of Individual Social Media Use on Psychological Symptoms . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3758-3773 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/786579>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

The Effects of Individual Social Media Use on Psychological Symptoms

Abstract

Social media is generally defined as platforms through which the users are able to systematically establish communication or interaction, self-presentation can be realized through their sharing, and the need for socialization can be virtually realized. Particularly in recent years, the use of social media has emerged as an outstanding problem with the increasing use of the internet, mobile phones, tablets, computers and other mass media in the field of communication around the world as well as in our country. This rapidly erupted situation is also considered to cause mass physical and psychological health problems all over the world. The main reasons behind the increase use of social media are mainly depend on the attitudes of individuals towards social media and the related psychological symptoms. These symptoms can be summarized as somatization; transformation of stress into somatic symptoms, OCD; obsessive thought disorder, interpersonal sensitivity; feelings that cause difficulties in relationships, depression; sadness and depressed mood, anxiety; excessive and constant anxiety, paranoid thinking; emotional states such as suspecting and not trusting anyone, psychotism; lack of empathy with an aggressive instinct, additional scale; and measuring the amount of conditions such as anorexia and insomnia. The current study mainly focuses on the investigations of social media levels of individuals, the factors affecting social media use and the relationship between social media use and psychological symptoms. The relational scanning model was used in the research. The study sample was constructed by 373 participants (239 females and 134 male) who voluntarily joined the online survey application. The demographics and other data was collected via SCL-90-R symptom screening test was statistically analyzed.

Keywords: Social Media, Social Media Attitude, Socialization, Psychology, Psychological Symptom

Bireysel Sosyal Medya Kullanımının Psikolojik Semptomlar Üzerine Etkileri

Öz

Sosyal medya, sistemsal olarak kullanıcıları arasında iletişim veya etkileşim kurulabilen, paylaşımları vasıtası ile benlik sunumu gerçekleştirilebilen ve sosyalleşme ihtiyacının sanal olarak gerçekleştirilebilmesine imkan sağlayan platformlardır. Özellikle son yıllarda dünyada ve ülkemizde internet, cep telefonları, tabletler, bilgisayar ve diğer kitle iletişim araçlarının iletişim alanında kullanılmaya başlamasıyla beraber sosyal medya kullanımını da bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Çok kısa bir zamanda, çok hızlı bir şekilde ve beklenenden çok fazla bir artış gösteren bu sorunlar insanların sağlığını

fiziksel ve psikolojik olarak ciddi anlamda bozmaya başlamıştır. Aslında sosyal medya kullanmadaki artışın sebebi ağırlıklı olarak bireylerin sosyal medyaya karşı olan tutumları ve bireyde bulunan psikolojik semptomlardır. Bu semptomlar, Somatizasyon; stresin bedensel belirtilere dönüşmesi, OKB; saplantılı düşünce bozukluğu, Kişilerarası duyarlılık; ilişkilerde zorlukların yaşanmasına neden olan hisler, Depresyon; üzüntü ve çökkün duygu hali, Anksiyete; aşırı ve sürekli kaygı duyma hali, Paranoid düşünce; sürekli şüphelenerek kimseye güvenmeme gibi duygu durumları, Psikotizm; saldırgan bir iç güdüyle empati yetisinden yoksun olma, Ek skala; iştahsızlık ve uykusuzluk gibi durumların miktarını ölçme olarak özetlenebilir. Bu araştırmada, bireylerin sosyal medya düzeyleri, sosyal medya kullanımını etkileyen unsurlar ve sosyal medya kullanımının psikolojik semptomlar ile ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, çevrimiçi ölçek uygulamasına katılan 239 kadın, 134 erkek olmak üzere toplam 373 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ve SCL-90-R belirti tarama testi kullanılmıştır. Araştırma verileri SPSS-25 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, sosyal medyayı kadınların, bekarların ve genç bireylerin diğer bireylere oranla daha yoğun kullandıkları sonucuna varılmıştır. Ayrıca araştırmada sosyal medya kullanım süreleri ile psikolojik semptomlar arasında anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu da belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sosyal Medya Tutumu, Sosyalleşme, Psikoloji, Psikolojik Semptom

Introduction

Since the 1980s, a new era has been entered in the way of communicating between individuals with the introduction of modern internet in many countries. This period of rapid communication with the use of computer systems with integrated internet providers is called 'Information Age' (Aziz, 2018: 71). The Internet was created by shortening the words 'Interconnected Networks', which simply means 'interconnected networks'. In fact, after 1950, this system was designed for military defense systems and was the foundation of the Internet. In 1993, the Internet was opened by renting the NSFNet network, which operates within the scope of the TR-NET project, which was initiated in 1993 with the joint work of Middle East Technical University and TUBITAK (Baykal, 2018). The first socialization move on the Internet was made by e-mail submissions. The first e-mail in history was sent by Ray Samuel Tomlynson in 1971 (Gümüş, 2018). Especially after 2000, the foundations of the social media phenomenon were put in our country with the use of e-mail and virtual chat channels. With the establishment of Facebook in 2004, social networking sites began to experience a golden age.

The Facebook site was set up by YouTube in 2005, Twitter in 2006 and Instagram in 2012. Social networking sites have grown rapidly every year, with large user bases.

Social media platforms are of great importance to enable their users to communicate and socialize more intensively (Solmaz et al., 2013: 24). In addition, social media platforms are businesses that gain profit and pay taxes because they are established for commercial purposes. Like any business, they have concerns about growing the earnings of social media platforms and the continuity of their businesses. For this reason, social media tools are constantly being renewed according to the needs of the actuality. Social media tools are constantly being made more attractive with many different features in order to enable users to interact more.

Many studies show that young people use social media more intensively and actively. The use of social media undoubtedly provides great convenience to its users. However, it has become important to investigate the effects of social media use above a certain level. The fact that social media usage levels are increasing every year and the average usage time is now 3 hours (Kemp, 2020) on average is a case of behavioral dependence. When the studies carried out in the past years are examined, it can be said that there is a steady increase in social media usage levels in Turkey. Due to this increase, excessive social media usage brings with it many psychological and physical problems (Akram & Kumar, 2017: 348).

On average, 74% (62 million) of Turkey's population is an internet user, as a result of research by the research company 'We are social' on social media statistics in 2020. Turkey's population 64% (54 million) are social media users. In the last year, the number of internet users has increased by 4% (2.4 million) and the number of social media users has increased by 4.2% (2.2 million). The average daily social media usage time in Turkey is 3 hours long. In Turkey, 93% of individuals are YouTube users, 83% Instagram users, 81% WhatsApp users, 76% Facebook and 61% Twitter users. In addition, social media is most used by individuals between the ages of 25 and 34 (Kemp, 2020). According to a study by Çömlekçi & Başol (2019: 182), it has been determined that individuals use social media most for entertainment, agenda information, information sharing, communication and getting to know people.

As social media has become more popular, the researches in psychology field has also gained momentum, especially the relationship between social media use and individuals psychological problems has been the main subject focus, e.g. researches on social media and psychological symptoms such as depression (Kang et al., 2016: 231; Park et al., 2015: 557), anxiety (Shensa, 2018: 117; Vannuci et al., 2017: 163) and OCD (Abak, 2019). In order to measure psychological symptom values, Derogatis and his colleagues (1974) developed the Hopkins Symptom Checklist (HSCL) scale. This scale measures the symptom values of anxiety, depression, anger, phobia and

OCD with a sub-size of 5. Kılıç (1991) adding 5 new sub-dimensions on the HSCL scale; Somatization created the SCL-90-R symptom screening test by adding interpersonal sensitivity, paranoid thinking, psychotism and additional scale and doing the Turkish reliability study of the scale. SCL-90-R symptom screening testing is a measuring tool that is used frequently by psychologists as well as in many researches.

According to related literature, the social media attitudes of individuals; psychological health (Doğan & Tosun, 2016: 102) negatively affects relationships between individuals (Çalışır, 2015: 116) and private life (Acılar & Mersin, 2015: 104). High levels of social media use of individuals can also cause an increase in the social anxiety of individuals (Aktan, 2018: 36). A study by Bilgin (2018: 39) concluded that there is an analytic level of association between social media addiction and psychological symptoms. In a study conducted by Labrague (2014: 83), it was concluded that comments made on Facebook caused negative emotion in individuals. As a result of intensive social media use, it has also been determined that the frequency of negative emotions can cause an increase in the psychological symptom values of individuals. Although there have been many studies examining the relationship between social media attitudes and psychological symptoms of individuals, the majority of the studies were conducted for single psychological symptom value such as depression and anxiety. In this study, many psychological symptom values in 10 sub-dimensions are examined. There are a limited number of studies in Turkey that examine social media and psychological symptoms together. Therefore, it is thought that the study will contribute significantly to the field.

Method

In this part of the research; the purpose, method, importance, universe and sampling and data collection tools are included in the research.

Purpose of the Study

The aim of our research is to examine the relationship between the social media use of individuals and their psychological symptoms. In addition, the research aims to learn about the frequency of social media use in Turkey, social media usage purposes and the psychological help of social media users.

Method of Research

Correlational research type of searching model was used in this study which examined the relationship between social media attitude and psychological symptoms. Correlational research type of searching model method is a method of study that aims to explain a situation that is present in the past or still present (Karasar, 2012: 21)

The Importance of Research

Although there are many studies in the literature that examine the relationship between social media attitude and psychological symptom values, there are a limited number of studies examining many psychological symptom values at the same time. When the researchers conducted in the past years is examined in detail, it is observed that the research is usually done with young people and students. The research carried out with certain age groups and people of certain status results of the research results in terms of limited data is reached. Therefore, the sample of this research is sampled by randomly selected individuals between the ages of 20 and 44. It is thought that the study will contribute significantly to the literature in terms of adding new research questions to past studies and mastering a wide range of areas of study.

The Study Group and Sample of Research

The study group of our research is created by all individuals living in Turkey and using social media, while the sample of the research also constitutes a total of 373 individuals, including 239 women and 134 men living in Turkey, using social media and participating in the online survey application.

Data Measurement Tools of Research

The scale used in the research; SCL-90-R symptom screening test consisting of 90 questions measuring participants' age, gender, graduation, family income status, marital status, number of social media accounts, time spent on social media, favorite social media account, social media usage purpose, filter program use status, psychologist or psychiatrist application status and psychiatric diagnosis status in the last year.

Developed by Derogatis and his colleagues (1974), Hopkins Symptom Checklist (HSCL) aims to measure the psychological symptom values of individuals. This scale measures anxiety, depression, anger, phobia and OCD symptom values in individuals. Kılıç (1991) carried out the Turkish reliability study of the HSCL scale and added 5 new sub-dimensions to the scale. These sub-dimensions include somatization, interpersonal sensitivity, paranoid thinking, psychotism and additional skala.

Somatization: The transformation of mental problems and social psychological stress into bodily symptoms (Rosen et al., 1982: 494)

OCD: Obsessive thought disorder that affects, repetitively and disturbs an individual's daily life (Arslan & Ünal, 1995: 102)

Inter-Person Sensitivity: the feeling that causes individuals to feel inadequate as a result of comparing themselves with the characteristics of others and therefore have difficulty in their relationship (Aydın & Hiçdurmaz, 2016: 47).

Depression: not being able to enjoy life, decrease or disappear in the desire to participate in social activities, is a state of sad and credi feeling (Anthes, 2014: 185).

Anxiety: expresses excessive and constant anxiety in situations where individuals do not require anxiety or in situations where less anxiety should be felt (Türkçapar, 2004: 13)

Anger-Hostility: the emotional state of the individual that is constantly frustrated, hostile and expresses aggression (Kılıç, 1991: 48).

Paranoid Thought: Expresses the state of feeling in which the individual is in constant doubt, does not trust anyone, and is dominated by thoughts as everyone wants to harm himself (Kırpınar, 1997: 38).

Psychoticism: expresses the disjoyed moods of individuals with aggressive instincts, lack of empathy, lack of empathy, and distant insecurity (Eysenck & Eysenck, 1985: 101).

Appendix Skala: aims to measure the symptoms of insomnia and appetite problems of individuals (Kılıç, 1991: 48).

The reliability coefficients of the SCL-90-L scale, which was translated into Turkish by Kılıç (1991), used in the research, and studies on validity and reliability were calculated and the reliability of the lower dimensions of the scale were calculated, respectively; Somatization (SOM) .82; Obsessive-Compulsive (O-C) .84; Interpersonal Sensitivity (INT) .79; Depression (DEP) .78; Anxiety (anxiety - ANK) .73; Anger – Hostility (HOS) .79; Phobic Anxiety (FHOB) .78; Paranoid Thought (PAR) .63; Psychotysis (PSY) .73; Additional Skala is calculated as .77. The scoring of the scale consisting of 90 items is of type 5 likert, including '0-Nothing, 1-Very little, 2-Moderate, 3-Quite a lot, 4-Advanced'.

Findings

Frequency and tables were used to calculate correlation analysis of the relationship between the time spent on social media and the SCL-90-R symptom screening test of the individuals who participated in the study. In the study, Kolmogorov-Smirnow and Shapiro-Wilk normality tests were used to investigate whether demographic variables showed normal distribution, Pearson used normal distribution variables to determine whether these variables were related to each other, and Spearman correlation calculation technique was used for variables that did not show normal distribution. In the study, t test was used to determine the level of meaningfulness between the two independent variables, and an Anova test was used to determine the level of meaningfulness between more than two variables.

Table 1

Demographic Characteristics of the Participants in the Study

Variables	Groups	n	%
Gender	Woman	239	64,1
	Man	134	35,9
Age	20 to 24	131	64,9
	25 to 29	61	16,4
	30 to 34	70	18,8
	35 to 39	60	16,1
	40 to 44	52	13,9
Marital Status	Married	160	42,9
	Single	213	57,1
Graduation Status	Elementary School	14	3,8
	Secondary School	20	5,4
	High School	131	35,1
	University	179	48
	Master's Degree	24	6,4
	Postgraduate	5	1,3
Income Status	0 to 1000 TL	9	2,4
	1001 TL to 2000 TL	39	10,5
	2001 TL to 3000 TL	83	22,3
	3001 TL to 4000 TL	71	19
	Above 4001 TL	171	45,8
Number of SM Accounts	1	16	4,3
	2	75	20,1
	3	146	39,1
	4	87	23,3
	5	16	4,3
	6	17	4,6
	Above 7	16	4,3
SM Time	Less than 1 hour	54	14,5
	1 to 2 hours	77	20,6
	2 to 2 hours	107	28,7
	3 to 4 hours	59	15,8
	4 to 5 hours	35	9,4
	Over 5 hours	41	11
SM Preference	Facebook	33	8,8
	Instagram	193	51,7
	Whatsapp	101	27,1
	Twitter	26	7
	YouTube	20	5,4
SM Purpose	Play a Game	8	2,1
	Texting	99	26,5
	Sharing Pictures and	38	10,2

The Effects of Individual Social Media Use on Psychological Symptoms

		Videos		
		Communicate	133	35,7
		Page and Group Management	10	2,7
		Other	85	22,8
Using the Filter	There is	180	48,3	
	No	193	51,7	
Getting Psychological Help (In the Last 1 Year)	There is	53	14,2	
	No	320	85,7	
Psychiatric Diagnosis	There is	89	23,9	
	No	284	76,1	

When the variables in Table 1 are examined, 83.1% of the participants are high school and university graduates, while 45.8% have income over TL 4000. 39.1% of participants have 3 social media accounts, while the highest turnout among age groups is between 64.9% and 20 to 24 years old. 20.4% of respondents use social media for an average of over 4 hours per day. The most preferred social media account is Instagram with 51.7%. Individuals use social media most for communication 35.7% and messaging 26.5%. While 48.3% of respondents used filter programs before sharing on their social media accounts, 14.2% applied to a psychiatrist or psychologist in the last 1 year. 76.1% of respondents stated that they had received no psychological help in their lives.

Table 2

t Test Analysis Results of the Relationship Between Individuals' Time Spent on Social Media and Their Gender

Gender	$\bar{x}$	Ss	t	p
Woman	3,35	1,55	3,467	0,003**
Man	2,86	1,37		

p<0.05 (*) Meaningful Relationship

p<0.01 (**) High Level Significant Relationship

t tests were carried out in order to determine the level of meaningfulness between the time spent on social media and the gender variable of the individuals who participated in the study. As a result of the t test, there is a significant difference between the time individuals spend on social media and their gender in favor of women ($\bar{x}=3.35$, p<0.01). According to this result, women spend more time on social media than men. Women's desire to hear and interact more than men can be considered as the reason for the difference.

Table 3

Anova Test Analysis Results of the Relationship Between the Time Spent by Individuals on Social Media and the Age Variable

Age	$\bar{x}$	Ss	f	p
20 to 24	3,77	1,53		
25 to 29	3,29	1,28		
30 to 34	2,72	1,30	11,007	0,000**
35 to 39	2,88	1,47		
39 to 44	2,50	1,47		

p<0.05 (*) Meaningful Relationship

p<0.01 (**) High Level Significant Relationship

Anova test was carried out in order to determine the level of meaningfulness between the time spent on social media and the age variable of the individuals who participated in the study. Anova test had a significant difference and Tukey test was conducted to find the source of this significant difference. There is a significant and high level of difference between the ages of individuals and their social media usage time between the ages of 20 and 24 and individuals aged 30 to 44 in favor of individuals aged 20 to 24 (f=11.00, p<0.01). According to this result, as the age of individuals decreases, the time spent on social media increases. The difference can be said to be due to the fact that social media is a new medium and appeals more to young people's interests.

Table 4

Anova Test Analysis Results on the Relationship Between the Time Individuals Spend on Social Media and the School where they are Graduating

Age	$\bar{x}$	Ss	f	p
Elementary School	1,92	0,82		
Secondary School	2,75	1,40		
High School	3,59	1,57	5,486	0,000**
University	3,03	1,46		
Master	3,29	1,19		
Postgraduate	2,00	1,22		

p<0.05 (*) Meaningful Relationship

p<0.01 (**) High Level Significant Relationship

Anova test was carried out in order to determine the level of meaningfulness between the time spent on social media and the graduation variable of the individuals who participated in the study. In an Anova test, a significant and high level of difference was made and Tukey test was carried out to find the source of this significant difference. As a result of the Tukey test, there is a significant difference between the time spent by individuals on social media and the school in which they graduated, in favour of high school graduates

The Effects of Individual Social Media Use on Psychological Symptoms

($f=5.86$, $p<0.01$) among high school graduates. According to this result, high school graduates use social media more actively than other individuals. As a result of a detailed examination of the demographic variables of the participants, it is observed that the general population of high school graduates is made up of young people. It can be said that this differentiation is due to the more active use of social media by young individuals.

Table 5

t Test Analysis Results of the Relationship Between Individuals' Time Spent on Social Media and Their Marital Status

Gender	$\bar{x}$	Ss	t	p
Married	2,78	1,48	4,848	0,000**
Single	3,47	1,46		

$p<0.05$ (*) Meaningful Relationship

$p<0.01$ (**) High Level Significant Relationship

t tests were carried out in order to determine the level of meaningfulness between the time spent on social media and the gender variable of the individuals who participated in the study. As a result of the t test, there was a significant difference between the time spent on social media and their marital status in favour of single individuals ($p<0.001$). It can be said that the difference is due to the fact that single individuals have more time for themselves than married individuals and that single people have more socialization needs.

Table 6

Anova Test Analysis Results of the Relationship Between Individuals' Time Spent on Social Media and Income Status

Age	$\bar{x}$	Ss	f	p
Under 1000 TL	2,66	2,06	0,925	0,449
1001 TL to 2000 TL	2,84	1,36		
2001 TL to 3000 TL	3,25	1,39		
3001 TL to 4000 TL	3,14	1,52		
Above 4001 TL	3,26	1,55		

$p<0.05$ (*) Meaningful Relationship

$p<0.01$ (**) High Level Significant Relationship

Anova test was carried out in order to determine the level of meaningfulness of the relationship between the time spent on social media and income status of the individuals who participated in the study. Anova test revealed no significant differences between individuals' income levels and social media usage levels ($f=0.925$, $p>0.05$). According to this conclusion, it can be said that the income status has no effect on the duration of social media use.

Table 7

Correlation Analysis of the Relationship between the Time Individuals Spend on Social Media and SCL-90-R Symptom Screening Test

Psychological Symptoms	$\bar{x}$	Ss	p
Somatization	10,87	8,23	0,122*
OCD (Obsessive Compulsive Disorder)	13,29	7,29	0,176**
Interpersonal Sensitivity	10,24	7,18	0,191**
Depression	15,94	10,44	0,237**
Anxiety	9,05	7,49	0,214**
Anger-Hostility	6,11	5,08	0,240**
Phobic Anxiety	4,20	4,65	0,201**
Paranoid Thought	7,02	4,55	0,197**
Psychoticism	7,85	6,43	0,173**
Additional Scale	8,49	4,67	0,209**

p<0.05 (*) Meaningful Relationship

p<0.01 (**) High Level Significant Relationship

Correlation analysis was carried out between the time spent on social media and the SCL-90-R Symptom Screening Test of the individuals who participated in the study. For correlation analysis, normality tests of variables were first carried out, and pearson calculation technique was used in the research because there is a normal distribution between variables. Correlation analysis results showed a positive and significant relationship between the time individuals spent on social media and the sub-dimension of somatization, which is the lower dimension of the scale.(p<0.05) There is a positive and highly significant relationship between individuals' time spent on social media and OCD, inter-person sensitivity, depression, anxiety, anger-hostility, phobic anxiety, paranoid thinking, psychoticism and additional scaly symptom levels (p<0.01).

Conclusions and Recommendations

Conclusions

In the study, the relationship between social media usage levels and psychological symptom levels of individuals was investigated. The study concluded that women use social media more intensively than men. The same conclusion was reached in a study conducted by Yıldız & Demir on the similar subject (Yıldız & Demir, 2016: 34). Furthermore, the study concluded that young individuals use social media more actively and intensively. The same result was reached in a study conducted by Çömlekçi & Başol (2019: 182).

In the study, it was determined that high school graduates use social media more intensively than other elementary and university graduates. It has been concluded that single individuals spend more time on social media than married individuals. This is because single individuals have more time for themselves and more interested in social media (Ümmet et al., 2019: 330).

A study by Sağar (2019: 36) concluded that individuals' income levels do not have an impact on their use of social media.

As a result of correlation analysis, it was concluded that there is a positive and significant relationship between depression somatization and OCD. This result is in line with the results of a study by Karadağ & Akçınar (2019: 160). A study by Bilgin (2018) found a positive and significant relationship between individuals' social media attitudes and anger-hostility, paranoid thinking, phobic anxiety and psychoticism, which is the lower dimension of the SCL-90-R symptom screening test. Another study by Geniş (2018: 11) concluded that there is a significant relationship between individuals' social media attitudes and depression and anxiety symptom values. All of these research results support the research. Furthermore, the study concluded that there is a significant relationship between individuals' social media usage times and additional scale symptom values, which is the lower dimension of the ISCI-90-R scale.

Recommendations

In this study, the relationship between social media levels and psychological symptom levels of individuals was examined. Literature research has found that there are a limited number of studies investigating social media levels and psychological symptoms. Furthermore, previous studies have generally focused on adolescents and teenagers, and subjects have been conducted with a limited number of variables. It is important that future studies are carried out with broader age groups and more variables, that the subjects can be explained in more depth and shed light on the work to be done later. In addition, a meta-synthesis article study examining the relationship between social media attitudes and psychological symptoms of individuals will contribute greatly to the field.

In the results of the research, it was determined that individuals had prejudice about receiving psychological help. For this reason, all individuals should be given awareness symposiums on research subjects and people should be put in a warmer position to consult a specialist when they have any psychological problems with the help of public spotlights, symposiums and congresses. The study found that young, single and female individuals use social media more intensively. This is due to the fact that young people, usually single and young women, are present at home when they are not working and are engaged in social media during their time at home. More in-depth research on the subject should be carried out and solutions to problems should be brought about.

Furthermore, the research concluded that social media usage times have increased. This is due to the increase in the free time of individuals who do not attend or work part-time. After that, studies can be carried out on the causes, consequences and measures to reduce this period if necessary.

In addition, many studies examine only inter-person relationships or demographic relationships. Clinical trials should also be given in the researches to be carried out after this.

References

- Abak, E. (2019). The relationship between ruminative thinking style, body image and social appearance anxiety to romantic relationship centered and partner-focused obsessive compulsive symptoms. Unpublished Master's Thesis, Yıldırım Beyazıt University Institute of Social Sciences, Ankara.
- Acılar, A. & Mersin, S. (2015). The relationship between university students' use of facebook and privacy anxiety. *Electronic Journal of Social Sciences*, 14(54), 103-114. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2715347
- Akram, W. & Kumar, R. (2017). A study on positive and negative effects of social media on society. *International Journal of Computer Sciences and Engineering*, 5 (10), 347-354. <https://doi.org/10.26438/ijcse/v5i10.351354>
- Aktan, E. (2018). Social media and social anxiety: A study on social media users. *Selcuk University Faculty of Communication Academic Journal*, 11(2), 35-53. <https://doi.org/10.18094/josc.397272>
- Anthes, E. (2014). Depression: A change of mind. *Nature*, 515, 185-187. https://www.nature.com/news/polopoly_fs/1.16325!/menu/main/topColumns/topLeftColumn/pdf/515185a.pdf
- Arslan, H. & Ünal, M. (1995). Obsessive Compulsive Disorder. *Turkish Psychiatry Index* (3), 101-142. <http://psikiyatridizini.net/articles.aspx?journalid=29&year=1995&volume=&number=3>
- Aydın, A. & Hiçdurmaz, D. (2016). Interpersonal Sensitivity and Nursing. *Journal of Psychiatric Nursing*, 7(1), 45-49. <https://doi.org/10.5505/phd.2016.96158>
- Aziz, A. (2018). Introduction to Communication. İstanbul: Aksu Publisher.
- Baykal, N. (2018). 25-year-old Internet in Turkey. <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/turkiyede-internet-25-yasinda>
- Bilgin, M. (2018). The relationship between social media addiction and psychological disorders in adolescents. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(3), 237-247. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.452045>
- Çalışır, G. (2015). Social media as a tool used in interpersonal communication: a research for gümüşhane university communication faculty students. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 10(3), 115-144. <https://doi.org/10.12739/NWSA.2015.10.3.4C0197>

- Çömlekçi, M.F. & Başol, O. (2019). Investigation of the relationship between youth's social media usage purposes and social media addiction. *Celal Bayar University Journal of Social Sciences*, 17(4), 173-188. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.525652>
- Derogatis, L.R., Rickels, K. & Rock, A.F. (1974). The SCL-90 and British J Psychol 1976 the MMPI: A step in the validation of a new self-report scale. *British J Psychol*, 280-289. <https://doi.org/10.1192/bjp.128.3.280>
- Doğan, U. & Tosun, N. (2016). Social anxiety and mediating effects of problematic smartphone use on high school students. *Adıyaman University Institute of Social Sciences*, 8(22), 100-128. doi.org/10.14520/adyusbd.66762.
- Eysenck, M. & Eysenck, H. (1985). *Personality and individual differences: A natural science approach*. California: Plenum Press.
- Geniş, B. (2018). Social media addiction and depression. *10th National Anxiety Congress*, https://www.researchgate.net/publication/331939524_Sosyal_Medya_Bagimlilik_ve_Depresyon
- Gümüş, N. (2018). Investigation of consumer perceptions toward social media marketing activities: a study on Kyrgyzstan. *Manas Journal of Social Studies*, 7(3), 391-413.
- Kang, K., Yoon, C. & Kim, E.Y. (2016). Identifying depressive users in twitter using multimodal analysis, in *Big Data and Smart Computing (BigComp), International Conference on. IEEE*, 231-238. <https://doi.org/10.1109/BIGCOMP.2016.7425918>
- Karadağ, A. & Akçınar, B. (2019). The relationship between social media addiction and psychological symptoms in university students. *Journal of Dependence*, 20(3), 154-166. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/786023>
- Karasar, N. (2012). *Scientific Research Method*. Ankara: Nobel Publishing
- Kemp, S. (2020). *2020 year internet and social media usage statistics*. <https://wearesocial.com/digital-2020>
- Kılıç, M. (1991). Validity and reliability study of symptom check list (SCL.90-R). *Psychological Counseling and Guidance Journal*, 45-52. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/200019>
- Kırpınar, İ. (1997). *Psychiatry Basic Book*. Ankara: MedicoGraphics-Physicians Publications Association.
- Labrague, L. (2014). Facebook Use and adolescents' emotional states of depression anxiety and stress. *Health Science Journal*, 8 (1), 80-89, https://www.researchgate.net/publication/262725734_Facebook_use_and_adolescents'_emotional_states_of_depression_anxiety_and_stress

- Park, S., Kim, I., Lee, S. W., Yoo, J., Jeong, B. & Cha, M. (2015). Manifestation of depression and loneliness on social networks: A case study of young adults on Facebook. *Young Adults and Online Behavior*, 557-570, <https://doi.org/10.1145/2675133.2675139>
- Rosen, G., Kleinman, A., & Katon, W. (1982). Somatization in family practice: A biopsychosocial approach. *The Journal Of Family Practice* , 14 (3), 493-502. https://mdedge-files-live.s3.us-east-2.amazonaws.com/files/s3fs-public/jfp-archived-issues/1982-volume_14-15/JFP_1982-03_v14_i3_somatization-in-family-practice-a-biopsy.pdf
- Sağar, M. E. (2019). Investigation of social media addiction in adult individuals. *Journal of Education in Health Sciences*, 1(1), 30-42. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/941666>
- Shensa, A., Sidani, J.E., Dew, M.A., Viera, E.C. & Primack, B.A. (2018). Social media use and depression and anxiety symptoms: A cluster analysis. *American Journal of Health Behavior*, 42(2), 116-128. <https://doi.org/10.5993/AJHB.42.2.11>
- Solmaz, B. Tekin, G. Herzem, Z. Demir, M. (2013). An application on internet and social media usage. *Selcuk Contact Journal*, 7(4), 23-32. <https://dergipark.org.tr/tr/%20pub/josc/issue/19027/%20200546>
- Tabitha L.J., Lowry, P.B., Wallace, L. & Warkentin, M. (2017). The effect of belongingness on obsessive-compulsive disorder in the use of online social networks. *journal of management information systems*, 34(2), 560-596. <https://doi.org/10.1080/07421222.2017.1334496>
- Türkçapar, H. (2004). Diagnostic relationships of anxiety disorder and depression. *Ankara Training Hospital Journal of Clinical Psychiatry*, 15, 12-16. https://www.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD_7_80_12_16.pdf
- Ümmet, D., Batal, Ö., Kaya, A. & Alkan, H. (2019). Social media addiction in individuals of different age groups: An analysis according to various variables. *21st International Psychological Counseling and Guidance Congress*, 328-334, Antalya. https://www.researchgate.net/publication/338503243_Farkli_Yas_Gruplar_indaki_Bireylerde_Sosyal_Medya_Bagimlilik_Cesitli_Degiskenlere_Gore_Bir_Inceleme
- Vannuci, A., Flannery, K. M. & Ohannessian, C. M. (2017). Social media use and anxiety in emerging adults. *Journal of Affective Disorders*, 207, 163-166. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.08.040>
- Yıldız, A., & Demir, F. M. (2016). A research on determining the purposes of university students' internet and social media usage: The case of Muğla Sıtkı Koçman University. *Journal of Social and Humanities Research*, 17(37), 18-36. <http://www.sobbiad.mu.edu.tr/index.php/asd/article/view/605/559>

[itobiad], 2020, 9 (5): 3774/3801

**Üniversite Öğrencilerinin Değişime Direnç Düzeylerinin Uzaktan
Eğitime Yönelik Tutumlarına Etkisi**

The Effect of University Students' Resistance to Change on Attitudes
Towards Distance Education

Emine GENÇ

**Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü**

**Asst. Prof., Bartın University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of International Trade and Logistics**

egenc@bartin.edu.tr / Orcid ID: 0000-0003-1178-6929

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 23.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 06.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 09.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Genç, E . (2020). Üniversite Öğrencilerinin Değişime Direnç Düzeylerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarına Etkisi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3774-3801 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/757091>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Üniversite Öğrencilerinin Değişime Direnç Düzeylerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarına Etkisi¹

Öz

Küresel boyutta seyreden Covid-19 salgını nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 2019-2020 öğretim yılı bahar yarıyılında üniversitelerde yüz yüze eğitime ara verilerek, uzaktan eğitime geçiş gerçekleşmiştir. Pandemi döneminde üniversiteler zorunlu olarak uzaktan eğitimi uygulamış olsalar da önceki dönemlerde de dijitalleşme süreçleri kapsamında üniversitelerde uzaktan eğitim uygulanmaktaydı. Özellikle lisansüstü eğitimde bazı programlar ile lisans ve önlisans eğitiminde ortak zorunlu dersler uzaktan eğitim aracılığıyla verilmekteydi. YÖK tarafından alınan kararlara bakıldığında uzaktan eğitimin ilerleyen dönemlerde üniversite eğitiminde öneminin devam edeceği görülmektedir. Bu süreçte değişim yönetimi becerilerini başarı ile yürütebilen üniversiteler sisteme daha kolay adapte olarak başarılarını arttırabileceklerdir. Üniversitelerin en önemli paydaşı olarak öğrencilerin bu değişim sürecinde tutumlarının yakından takip edilerek doğru yönetilmesi oldukça önemlidir. Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin değişime direnç düzeylerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarına etkisi incelenmiştir. Araştırmada veri toplamak amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın evrenini Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem yöntemi kullanılarak 339 öğrenci ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Veriler “Kişisel Bilgi Formu”, “Değişime Direnç Ölçeği” ve “Uzaktan Eğitime Yönelik Öğrenci Görüşleri Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır. Ölçeklerin açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve Cronbach Alfa istatistiği ile geçerlilik ve güvenilirlikleri test edilmiştir. Araştırmada tanımlayıcı istatistikler kapsamında frekans ve yüzde analizleri, ortalama, standart sapma değerleri verilmiş, ilişki ve fark analizleri kapsamında korelasyon analizi, bağımsız örneklerde T testi, tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları, öğrencilerin değişime karşı gösterdikleri direnç düzeyinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarını kısmen etkilediğini ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılan öğrenciler değişime en fazla davranışsal (ort. =3,09) olarak direnç göstermektedirler. Öğrencilerin bilişsel direnç düzeyleri (ort.= 2,62) ve duygusal direnç düzeyleri (ort.= 2,75) düşüktür. Üniversite öğrencileri uzaktan eğitimin öğretici (ort.= 3,76) olduğunu düşünmekle beraber uzaktan eğitimin kendileri için çok fazla uygun olmadığını (ort.= 2,83) ve uzaktan eğitime yatkın (ort.= 2,26) olmadıklarını düşünmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Değişim Yönetimi, Değişime Direnç, Bilişsel Direnç, Duygusal Direnç, Davranışsal Direnç, Uzaktan Eğitim.

¹ Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 12.05.2020 Tarih 2020-SBB-0083 Protokol no ile Kurul Kararı Alınmıştır.

The Effect of University Students' Resistance to Change on Attitudes Towards Distance Education

Abstract

The distance education came true as the face to face training was discontinued in the universities in Turkey in the spring term of 2019-2020 academic year as on the whole world due to Covid-19 pandemic which has gone on globally. Even though the universities implemented compulsory distance education during the pandemic period, in the previous periods, distance education was applied in universities within the scope of digitalization processes. Common compulsory courses were given through distance education, especially in graduate education and undergraduate and associate degree education. When the decisions of Council of Higher Education (CoHE) are considered, it is seen that the importance of distance education will go on in the education of university in the further periods. The universities which can successfully conduct the changing management skills in this process can raise their success as adapting to the system in an easier way. It is important that the attitudes of students as the most important shareholder in the universities are correctly managed in this changing process as they are closely followed. In this research, the impact of university students' resistance level against the changing on their attitudes related to the distance education was examined. The survey method was used in the purpose of collecting the data in the research. The research population consists of the students in The Faculty of Economics and Administrative Sciences in Bartın University. The study was made with 339 students with the use of sampling method. The data was collected with the use of "The Personal Information Form", "The Scale of Resistance To Change" and "The Scale of Students' Opinion Related to The Distance Education". The validity and reliability of the scales were tested by the exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis and cronbach alfa statistics. The frequency and percentage analyses, mean, standard deviation values were given within the scope of descriptive statistics in the research, the correlation analysis was used within the scope of relational and difference analyses and T test, one-way analysis if variance were used in the independent samples. The research results reveal that the students' resistance level against the changing affected partly on their attitudes related to the distance education. The students who participated into the research reluctant mostly as the behavioral one (mean = 3,09). The students' cognitive resistance levels (mean= 2,62) and affective resistance level (mean=2,75) are low. The university students think that the distance education is informative (mean = 3,76) and on the other hand, they think that the distance education isn't mostly suitable for them (mean=2,83) and they are not tend to the distance education (mean=2,26).

Keywords: Change Management, Resistance to Change, Cognitive Resistance, Affective Resistance, Behavioral Resistance, Distance Education.

Giriş

Küresel boyutta seyreden Covid-19 salgını nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 2019-2020 öğretim yılı bahar yarıyılında üniversitelerde yüz yüze eğitime ara verilerek, uzaktan öğretime geçiş gerçekleşmiştir. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından 4 Haziran 2020 tarihinde uzaktan öğretim ile ilgili yapısal değişikliğe yönelik yeni kararlar açıklanmıştır. Bu kararlar doğrultusunda ön lisans, lisans ve yüksek lisans düzeyindeki örgün programlarda uzaktan öğretim yoluyla verilebilecek ders oranı yüzde otuzdan yüzde kırka yükseltilmiştir. Bu şekilde dünyanın pek çok ülkesinde uygulanan karma öğretim modeline diledikleri takdirde Türkiye’deki üniversitelerinde geçebilmesine olanak sağlanmıştır. Ayrıca dijital imkânların kullanılabilmesindeki yetkinliğin program özelinde olması için örgün öğretimdeki her bir programın derslerinin asgari yüzde onunun uzaktan öğretim ile verilmesinin güçlü bir şekilde tavsiye ve teşvik edilmesine karar verilmiştir (YÖK, 2020). Bu kararlar doğrultusunda üniversitelerde eğitimde gerçekleşen yapısal değişikliğin üniversiteler tarafından etkin yönetilmesi önemli hale gelmiştir. Öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının ve değişime direnç düzeylerinin bilinerek, bu değişim sürecini doğru yönetmek eğitimin başarısını etkileyecek önemli bir noktadır. Williams (2003) üniversitede uyguladığı çalışma ile yükseköğretim kurumlarında uzaktan eğitim sisteminin başarısında yöneticilerin değişim lideri rolünün önemli olduğunu belirtmiştir. Değişime direnç, gerek örgütsel gerekse bireysel sonuçları olan bir tür geri bildirimdir. Bireyler farklı nedenlerden ötürü değişime direnç gösterebilirler. Örgütler açısından önemli olan bu nedenleri tespit ederek bu noktada gerekli önlemleri alabilmeleridir.

Örgütler açık sistemlerdir ve örgütlerde yer alan bireyler çevre ile sürekli iletişim halindedir. Bu nedenle değişim, bireylerin çevre ile uyum içerisinde olmalarını gerektiren durumlardan birisi olup (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2013), gerek örgütler gerekse bireyler için vazgeçilmez ve kaçınılmazdır (Buono & Kerber, 2010). Değişim rahatsız edici bir süreçtir çünkü mevcut yapıyı bozarak alışkanlıklardan vazgeçilmesini, bilinenden uzaklaşmayı gerektirir (Koçel, 2003). Bireylerin değişime karşı yaşamış oldukları korku ya da tedirginliğin azaltılması için değişimin doğru anlatılması gerekir. Örgüt yöneticileri değişime dirence karşı kayıtsız kalmamalı ve direnç büyümeden gerekli önlemleri almalıdır (Çağdaş, 2005). Değişime direnç açık veya gizli direniş şeklinde olmak üzere iki şekilde olabilir. Açık direniş gizlenmemiş eylemlerde kendini gösterir ve doğru yönetildiği takdirde olumlu olabilir. Gizli direniş ise değişim çabalarını engellemeye yönelik davranışlar içerir (Caruth & Caruth, 2013).

Değişime direnç üç boyut şeklinde ele alınmaktadır. Bunlar; bilişsel direnç, duygusal direnç ve davranışsal dirençtir. Bilişsel direnç, bireyin değişim hakkında düşündüğünü ortaya koyarak, değişim gerekli mi ya da faydalı mı gibi sorulara cevap arar (Oreg, 2006). Duygusal direnç, bireyin değişime karşı pozitif ve negatif değerlendirmelerini içerir. Bireyin örgütsel değişime

karşı duygusal tepkisi, güçlü pozitif duygular (heyecan, mutluluk, vb.) ile güçlü negatif duygular (korku, kızgınlık, vb.) arasında değişir (Piderit, 1999). Duygusal direnç boyutu, bireyin değişim hakkında inancını ve düşüncesini ifade etmektedir (Oreg, 2006). Davranışsal direnç boyutu, bireylerin değişimden şikâyet etmesi, örgütteki diğer bireyleri değişimin faydasız olduğuna yönelik ikna etme çabalarını içerir (Oreg, 2006).

Değişime direnç, herhangi bir değişim sürecinde dikkate alınması gereken önemli bir faktördür, çünkü uygun bir direnç yönetimi, değişimin başarısı veya başarısızlığının anahtarıdır (Pardo del Val & Martinez Fuentes, 2003). Yönetim literatüründe öneminden kaynaklı değişime direnç konusu birçok araştırmacı tarafından irdelenmiş ve farklı değişkenler ile ilişkisi incelenmiştir. Aras-Beger ve Türker (2018) akademisyenler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada değişime direncin algılanan stres üzerinde etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Çankır (2017) lisans öğrencilerinin değişime direnç düzeylerinin girişimcilik eğilimlerini pozitif ve anlamlı şekilde etkilediğini belirlemiştir. Örucü ve Kambur (2019), Albrecht (2010) örgütsel güven ile değişime direnç arasında anlamlı ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Çalık, Koşar, Kılınç ve Er (2013) 415 ilköğretim öğretmeni ile gerçekleştirdikleri çalışmada öğretmen öz yeterliliğinin değişime direnmenin anlamlı yordayıcısı olduğunu ortaya koymuşlardır. Bovey & Hede (2001) önemli değişim gerçekleştirmiş 9 işletmede 615 çalışan ile gerçekleştirdikleri çalışmada, örgütler tarafından göz ardı edilmesine rağmen, bireylerin değişime dirençlerinin değişim üzerinde önemli bir etken olduğunu vurgulamışlardır.

Yükseköğretim kurumları diğer örgütlere oranla değişimin yavaş gerçekleştiği örgütlerdir. Ancak 1900'lü yıllardan itibaren özellikle teknolojik gelişmelerde yaşanan dışsal zorlayıcılar üniversiteleri değişime zorlamıştır ve eğitimle birlikte eğitimin verilmiş biçiminde değişiklikler yaşanmıştır. Uzaktan eğitim, yükseköğretimdeki değişikliklerin somut bir belirtisi haline gelmiştir (Folkers, 2005; Caruth & Caruth, 2013). Eğitim sistemi içerisinde kendisine günden güne daha fazla yer edinen uzaktan eğitim sisteminin başarısı üzerinde, öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumları önemli bir etkidir. Gülbahar (2012) 3270 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirdiği çalışmada uzaktan eğitim sürecinin başarısını etkileyen önemli bir faktörün e-öğrenme sürecine ilişkin hazır bulunuşluk olduğunu; motivasyon ve tutumun da bu faktörü etkileyen önemli bir alt boyut olduğunu ortaya koymuştur.

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin değişime direnç düzeylerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarına etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada üniversite öğrencilerinin değişime direnç düzeyleri ile uzaktan eğitime yönelik tutumları arasında ilişki olup olmadığı ve bu düzeylerin bazı değişkenlere göre (cinsiyet, uyruk, bölüm, sınıf) farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Literatürde değişime direncin uzaktan eğitime etkisine yönelik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda çalışmanın

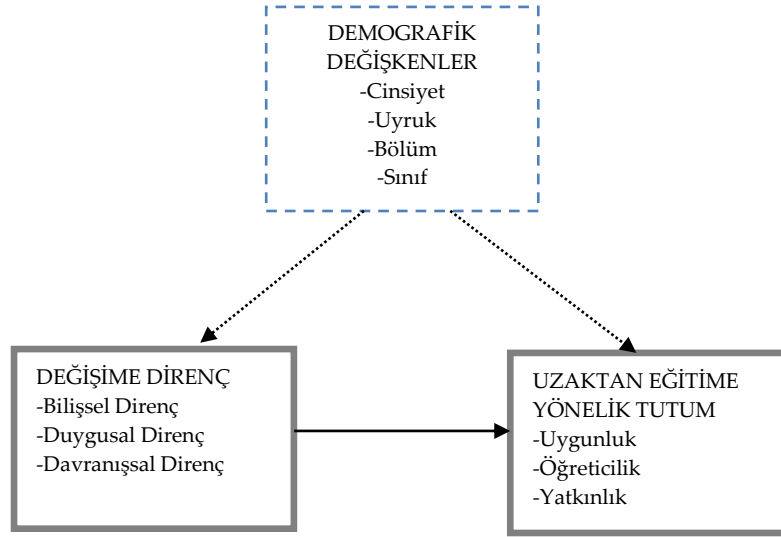

literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir. Bu araştırma hem öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının belirlenmesi hem de değişime direnç düzeylerinin saptanması açısından önem arz etmektedir. Üniversitelerde yaşanan değişim süreci, üniversiteler için kaçınılmaz bir olgu haline gelmiştir ve bu süreç üniversite çalışanları ve öğrenciler başta olmak üzere üniversitelerin tüm paydaşlarını etkilemiştir. Öğrenciler psikolojik, zihinsel ve davranışsal boyutta değişime direnç gösterebilmektedirler. Bu durumda uzaktan eğitim sürecinin başarısını olumsuz etkileyebilmektedir.

Araştırmanın Metodu

Amaç, Model ve Hipotezler

Araştırmanın ana amacı üniversite öğrencilerinin değişime direnç düzeylerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarına etkisinin incelenmesidir. Araştırmanın alt amacı üniversite öğrencilerinin değişime direnç düzeylerinin ve uzaktan eğitime yönelik tutumlarının bazı değişkenlere göre (cinsiyet, uyruk, bölüm ve sınıf) farklılaşıp farklılaşmadığının tespit edilmesidir. Bu amaçlar doğrultusunda araştırmada ilişkisel tarama modelinden yararlanılmıştır. Araştırmanın modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın modeli

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H1: Değişime bilişsel direnç ile uzaktan eğitime yönelik tutum (H1a;uygunluk, H1b;öğreticilik, H1c;yatkınlık) arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Değişime duygusal direnç ile uzaktan eğitime yönelik tutum (H2a;uygunluk, H2b;öğreticilik, H2c;yatkınlık) arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Değişime davranışsal direnç ile uzaktan eğitime yönelik tutum (H3a;uygunluk, H3b;öğreticilik, H3c;yatkınlık) arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Değişime direnç düzeyi (H4a;bilişsel direnç, H4b;duygusal direnç, H4c;davranışsal direnç) cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H5: Uzaktan eğitime yönelik tutum (H5a;uygunluk, H5b;öğreticilik, H5c;yatkınlık) cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H6: Değişime direnç düzeyi (H6a;bilişsel direnç, H6b;duygusal direnç, H6c;davranışsal direnç) uyuşma göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H7: Uzaktan eğitime yönelik tutum (H7a;uygunluk, H7b;öğreticilik, H7c;yatkınlık) uyuşma göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H8: Değişime direnç düzeyi (H8a;bilişsel direnç, H8b;duygusal direnç, H8c;davranışsal direnç) bölüme göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H9: Uzaktan eğitime yönelik tutum (H9a;uygunluk, H9b;öğreticilik, H9c;yatkınlık) bölüme göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H10: Değişime direnç düzeyi (H10a;bilişsel direnç, H10b;duygusal direnç, H10c;davranışsal direnç) sınıfa göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H11: Uzaktan eğitime yönelik tutum (H11a;uygunluk, H11b;öğreticilik, H11c;yatkınlık) sınıfa göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Katılımcılar

Araştırmanın evrenini, Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde 2019-2020 eğitim-öğretim yılında öğrenimine devam eden 1995 öğrenci ("Bartın Üniversitesi", 2020) oluşturmaktadır. Verilerin toplanması amacıyla anket yöntemi ve tüm evrene ulaşılmasında ki güçlüklerden kaynaklı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem büyüklüğünün hesaplanması amacıyla aşağıdaki formül kullanılmıştır (Bartlett vd., 2001; Akt. Gürbüz ve Şahin, 2014).

$$n = \frac{n_0}{1 + \left(\frac{n_0}{N}\right)} \quad n_0 = \frac{t^2 \cdot x s^2}{d^2}$$

Evren büyüklüğü (N) 1995, t değeri 0,05 güven düzeyinde 1,96, evren için tahmini standart sapma değeri (s) 0,5 ve kabul edilebilir sapma tolerans değeri (d) ise 0,05 olarak ele alınmış ve örneklem büyüklüğü aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$n_0 = \frac{1,96^2 \cdot 0,5^2}{0,05^2} = 384,16 \quad n = \frac{384,16}{1 + \frac{384,16}{1995}} = 322,13$$

Hesaplama sonucunda örneklem büyüklüğü 323 olarak belirlenmiştir. Araştırmaya başlamadan önce Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (Tarih: 12.05.2020; Protokol No: 2020-SBB-0083) Etik Kurulu Onay Belgesi alınmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 15 Mayıs-10 Haziran 2020 tarihleri arasında tesadüfi olarak çevrimiçi anketler dağıtılmış ve gönüllü katılım esasıyla öğrencilerin anketleri doldurmaları talep edilmiştir. 351 öğrenci anket doldurarak çalışmaya katılım sağlamıştır. 12 anket eksik cevaplar ve her maddede aynı seçeneğin işaretlenmesi nedeni ile çalışma kapsamı dışında bırakılmış ve çalışmanın örneklemini 339 öğrenciden oluşturmuştur. Örneklem büyüklüğünün 323 hesaplanması doğrultusunda 339 öğrenciden oluşan örneklemin, çalışma evrenini temsil gücünün yeterli olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerine ilişkin dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Dağılımları (n=339)

Değişken		n	%
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	157	46,3
	Erkek	182	53,7
<i>Sınıf</i>	1	83	24,5
	2	88	26
	3	100	29,5
	4	68	20,1
<i>Öğrenim Şekli</i>	Birinci Öğretim	274	80,8
	İkinci Öğretim	65	19,2
<i>Bölüm</i>	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	60	17,7
	Turizm İşletmeciliği	7	2,1
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	19,5
	Yönetim Bilişim Sistemleri	90	26,5
	İktisat	72	21,2
	İşletme	44	13
<i>Uyruk</i>	TC	279	82,3
	Yabancı Uyruklu	60	17,7

Araştırmaya katılan öğrencilerin %46,3'ü kadın, %53,7'si erkek, %82,3'ü Türk uyruklu, %17,7'si yabancı uyrukludur. Katılımcıların %17,7'si uluslararası ticaret ve lojistik, %2,1'i turizm işletmeciliği, %19,5'i siyaset bilimi ve kamu yönetimi, %26,5'i yönetim bilişim sistemleri, %21,2'si iktisat ve %13'ü işletme bölümü öğrencisidir. Araştırmaya katılanların %24,5'i 1. Sınıf, %26'sı 2. Sınıf, %29,5'i 3. Sınıf, %20,1'i 4. Sınıf, %80,8'i birinci öğretim, %19,2'si ikinci öğretim öğrencisidir (Tablo 1).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket üç bölüm, 7 soru ve 33 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm araştırmacı tarafından geliştirilen ve katılımcıların kişisel özelliklerine yönelik 5 soru içeren "kişisel bilgi formu"

ndan oluşmaktadır. Bu bölümde katılımcılara ait cinsiyet, bölüm, öğrenim şekli, sınıf ve uyruk değişken olarak belirlenmiştir. Anketin ikinci bölümünü katılımcıların değişime direnç düzeylerini ölçmeye yönelik "Değişime Direnç Ölçeği", üçüncü bölümünü katılımcıların uzaktan eğitime yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik "Uzaktan Eğitime Yönelik Öğrenci Görüşleri Ölçeği" oluşturmaktadır.

Değişime Direnç Ölçeği; Öğrencilerin değişime direnç düzeylerini ölçmek amacıyla Oreg (2006)'in geliştirdiği ve Türkçe uyarlaması Çalışkan (2019) tarafından gerçekleştirilen "Değişime Direnç Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekte toplam 15 ifade bulunmakta ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Çalışmada ölçek beşli likert tipinde (1=Hiç Katılmıyorum, 5= Tamamen Katılıyorum) kullanılmıştır. Ölçekte 4, 5, 8 ve 15. maddeler ters kodlanmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler "değişimi gerçekleştirmenin olumsuz bir şey olduğunu düşünüyorum", "değişimden korkarım", "değişimin gerçekleşmesini engellemek için yollar ararım" şeklindedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 15 en yüksek puan 75'dir. Ölçek ve alt boyutlarından alınan toplam puanların düşük olması, kişinin değişime karşı direnç düzeyinin düşük olduğunu, yüksek olması ise; kişinin değişime karşı direnç düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Çalışmada ilk olarak ölçeğin yapı geçerliliği için AFA gerçekleştirilmiştir. AFA sonucunda KMO değerinin 0,914 olduğu hesaplanmıştır. KMO ve Bartlett test sonuçlarına göre verilerin faktör analizi yapmaya uygun olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2= 4290,046$; $df=105$; $p=0,000$). AFA sonucunda toplam varyansın % 75,501'ini açıklayan 3 faktörlü yapı ortaya konulmuştur. Ölçekte yer alan maddeler ölçeğin orijinaline uygun olarak Bilişsel Direnç (Cognitive), Duygusal Direnç (Affective) ve Davranışsal Direnç (Behavioural) olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin alt boyutunu oluşturan maddeler şu şekilde belirlenmiştir ve parantez içerisinde faktör yükleri verilmiştir; Bilişsel direnç boyutu; M1 (0,872), M2 (0,766), M3 (0,831), M4 (0,794), M5 (0,837); Duygusal direnç boyutu; M6 (0,807), M7 (0,743), M8 (0,707), M9 (0,796), M10 (0,779); Davranışsal direnç boyutu; M11 (0,681), M12 (0,717), M13 (0,824), M14 (0,869), M15 (0,781).

Hangi maddenin hangi faktör altında toplandığı belirlendikten sonra elde edilen bu yapının DFA ile test edilmesi ve doğrulanıp doğrulanmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Değişime direnç ölçeğinin birinci düzey (Model 1), ikinci düzey (Model 2) ve tek faktör yapısına (Model 3) yönelik DFA gerçekleştirilmiştir. Uyum iyiliği değerleri (Model 1; $\chi^2/sd=4,40$; $GFI=0,877$; $CFI=0,939$; $TLI=0,916$; $NFI= 0,922$; $RMSEA=0,10$; Model 2; $\chi^2/sd=4,985$; $GFI=0,859$; $CFI=0,907$; $TLI=0,882$; $NFI= 0,899$; $RMSEA=0,109$; Model 3; $\chi^2/sd=17,627$; $GFI=0,537$; $CFI=0,649$; $NFI= 0,637$; $TLI=0,590$; $RMSEA=0,222$) incelendiğinde en iyi uyumu gösteren modelin Model 1 olduğu görülmektedir. Model 1 için önerilen modifikasyon indeksleri doğrultusunda hata terimleri arasında korelasyonların serbest bırakılması ile model uyum değerleri iyileştirilmiş. Analiz sonucunda Model 1'in uyum

iyiliği değerlerinin ($\chi^2/sd=3,501$; $GFI=0,910$; $CFI=0,958$; $TLI=0,938$; $NFI=0,942$; $RMSEA=0,086$) yeterli olduğunu, dolayısıyla modelin istatistiksel olarak anlamlı bir model olduğunu söylemek mümkündür.

Ölçeğin geneli ve alt boyutları için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları şu şekilde hesaplanmıştır; ölçeğin geneli= 0,940, bilişsel direnç boyutu=0,928, duygusal direnç boyutu= 0,909 ve davranışsal direnç boyutu= 0,906. Güvenilirlik analizi sonucunda çalışmada kullanılan ölçeğin çok yüksek bir güvenilirlik düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir.

Uzaktan Eğitime Yönelik Öğrenci Görüşleri Ölçeği; Öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla Yıldırım, Yıldırım, Çelik ve Karaman (2014) tarafından geliştirilen “Uzaktan Eğitime Yönelik Öğrenci Görüşleri Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekte toplam 17 ifade bulunmakta ve ölçek beşli likert (1=hiçbir zaman katılmıyorum, 5=her zaman katılıyorum) tipindedir. Ölçek kişisel uygunluk (6 madde), etkililik (5 madde), öğreticilik (4 madde) ve yakınlık (3 madde) olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte yer alan ifadeler “kişisel işlerimin yoğunluğundan dolayı uzaktan eğitim benim için uygundur”, “uzaktan eğitim kişiler için iyi bir öğrenme fırsatı sunar”, “öğrenmek için yüz yüze iletişime ihtiyaç duyarım” ve “ödevlerimi yapmak için son ana kadar beklerim” şeklindedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 17 en yüksek puan 85’dir. Ölçek ve alt boyutlarından alınan toplam puanların düşük olması, kişinin uzaktan eğitime yönelik tutumunun olumsuz olduğunu, yüksek olması ise; kişinin uzaktan eğitime yönelik tutumunun olumlu olduğunu ifade etmektedir.

Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla AFA gerçekleştirilmiş ve KMO değerinin 0,922 olduğu hesaplanmıştır. KMO ve Bartlett test sonuçlarına göre verilerin faktör analizi yapmaya uygun olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2= 5157,434$; $df=153$; $p=0,000$). AFA sonucunda toplam varyansın % 72,264’ünü açıklayan 3 faktörlü yapı ortaya konulmuştur. Ölçeğin orijinalinde yer alan kişisel uygunluk ve etkililik faktörleri tek faktör altında toplanmış ve uygunluk olarak, diğer faktörler orijinaline uygun olarak öğreticilik ve yakınlık olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin alt boyutunu oluşturan maddeler şu şekilde belirlenmiştir ve parantez içerisinde faktör yükleri verilmiştir; Uygunluk boyutu; M1 (0,776), M2 (0,816), M3 (0,773), M4 (0,853), M5 (0,810), M6 (0,701), M7 (0,761), M8 (0,813), M9 (0,768), M10 (0,770); MD11 (0,717); Öğreticilik boyutu; M12 (0,799), M13 (0,859), M14 (0,848), M15 (0,699); Yakınlık boyutu; M16 (0,813), M17 (0,853), M18 (0,805).

Hangi maddenin hangi faktör altında toplandığı belirlendikten sonra elde edilen bu yapının DFA ile test edilmesi ve doğrulanıp doğrulanmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Ölçeğin birinci düzey (Model 1), ikinci düzey (Model 2) ve tek faktör yapısına (Model 3) yönelik DFA gerçekleştirilmiştir. Uyum iyiliği değerleri (Model 1; $\chi^2/sd=4,988$; $GFI=0,845$; $CFI=0,910$; $TLI=0,880$; $NFI=0,895$; $RMSEA=0,109$; Model 2; $\chi^2/sd=5,795$; $GFI=0,806$; $CFI=0,887$; $TLI=0,856$; $NFI=0,867$; $RMSEA=0,119$; Model 3; $\chi^2/sd=12,027$; $GFI=0,617$; $CFI=0,705$; $TLI=0,665$; $NFI=0,687$; $RMSEA=0,181$) incelendiğinde en iyi uyumu gösteren modelin Model 1 olduğu görülmektedir. Model 1 için

önerilen modifikasyon indeksleri doğrultusunda hata terimleri arasında kolerasyonların serbest bırakılması ile model uyum değerleri iyileştirilmiştir. Analiz sonucunda Model 1'in uyum iyiliği değerlerinin ($\chi^2/sd=3,571$; GFI=0,898; CFI=0,947; TLI=0,923; NFI= 0,929; RMSEA=0,087) yeterli olduğunu, dolayısıyla modelin istatistiksel olarak anlamlı bir model olduğunu söylemek mümkündür.

Ölçeğin geneli ve alt boyutları için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları şu şekilde hesaplanmıştır; ölçeğin geneli= 0,724, uygunluk boyutu=0,954, öğreticilik boyutu= 0,897 ve yatkınlık boyutu= 0,791. Güvenilirlik analizi sonucunda çalışmada kullanılan ölçeğin yüksek bir güvenilirlik düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS ve AMOS programları kullanılarak analiz edilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler kapsamında frekans ve yüzde analizleri, ortalama, standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Ölçeklerin açıklayıcı faktör analizi (AFA), doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve cronbach alfa istatistiği ile geçerlilik ve güvenilirlikleri test edilmiştir. Hipotezlerin test edilmesinde önce verilerin normal dağılım durumu basıklık ve çarpıklık değerleri ile sınanmıştır. Normal bir dağılımda bu değerlerin, +1,5 ile -1,5 arasında olması gerekmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Araştırmanın veri setinin çarpıklık ve basıklık değerleri değişime direnç ölçeği için 0,896 ile -1,095 aralığında, uzaktan eğitime yönelik tutum ölçeği için 0,874 ile -1,429 aralığında hesaplanmıştır. Bu doğrultuda araştırma verilerinin normal dağılım gösterdiği ifade edilebilir. Ayrıca normallik dağılımları Kolmogorov-Smirnov testi ile sınanmıştır. Test sonucunda değişime direnç ölçeğinin Kolmogorov-Smirnov testi sonucu p değeri 0,129 ve uzaktan eğitime yönelik tutum ölçeğinin Kolmogorov-Smirnov testi sonucu p değeri 0,090 olarak hesaplanmıştır. P değerlerinin 0,05'ten büyük olması nedeniyle verilerin normal dağılıma sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma modelinin test edilmesinde yapısal eşitlik modellemesinde yol analizi kullanılmıştır. İlişki ve fark analizleri kapsamında korelasyon analizi, bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi, kruskal-wallis analizi, mann whitney-u testi ve post-hoc analizlerinden Tukey testi kullanılmıştır.

Ölçek puanları yorumlanırken "1,00-1,79 puan aralığı çok düşük, 1,80-2,59 puan aralığı düşük, 2,60-3,39 puan aralığı orta, 3,40-4,19 puan aralığı yüksek ve 4,20-5,00 puan aralığı çok yüksek" olarak değerlendirilmiştir (Yılmaz, 2016).

Ölçeklerin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen AFA' da temel bileşenler faktör çıkarma yöntemi ile varimaks dik döndürme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma verilerinin faktör analizine uygunluğunun ön

şartı Bartlett testinin anlamlı çıkması ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,50 ve üzerinde olması gerektiğidir (Field, 2013).

DFA ve yapısal eşitlik modelinde önceden belirlenen modelin elde edilen veriyi ne kadar iyi açıkladığı uyum iyiliği indeksleri ile belirlenmektedir. Uyum iyiliği indeksleri konusu henüz gelişme aşamasında olan bir alandır. Her bir uyum iyiliği indeksinde belirli bazı kritik limit noktaları vardır. Ancak bunlar kesin olmayıp birer kabullenmedir. Yeni gelişmekte olan alanlarda oluşturulan bir modelin uyum iyiliği indekslerinin kritik limitlerin altında kalması normaldir. Çok fazla sayıda uyum iyiliği indeksleri olmakla birlikte uygulamada bunlardan ancak 5-6 tanesi kullanılmaktadır (Garson, 2004; Akt. Cengiz ve Kırkbir, 2007).

Bu çalışmada uyum iyiliği indeksleri olarak, ki kare uyum testi (χ^2/sd), uyum iyiliği indeksi (GFI), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), Tucker-Lewis indeksi (TLI), normlaştırılmış uyum indeksi (NFI) ve yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) değerleri alınmıştır. Literatürde χ^2/sd değerinin 5'e eşit veya küçük olması, GFI değerinin 0,85'e eşit veya büyük olması, TLI, NFI ve CFI değerlerinin 0,90'a eşit veya büyük olması, RMSEA değerinin 0,10'dan düşük çıkması modelin uyumu için ölçüt kabul edilmektedir (Bryne & Campell, 1999; Kline, 2005; Bentler, 1990; Steiger, 1990; Hu & Bentler, 1995; Schumacker & Lomax, 2004). Ölçeğin güvenilir olması için Cronbach alfa değerinin olabildiğinde 1'e yakın olması gerekmektedir (Tezbaşaran, 2008: 49).

Bulgular

Ölçeklerin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Ölçeklerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	$\bar{x}$	ss
1.Değişime Direnç (Genel)	2,82	0,96
2.Bilişsel Direnç	2,62	1,11
3.Duygusal Direnç	2,75	1,12
4.Davranışsal Direnç	3,09	1,14
5,Uzaktan Eğitim (Genel)	2,94	0,57
6.Uygunluk	2,83	1,17
7.Öğreticilik	3,76	1,12
8.Yatkınlık	2,26	1,10

Öğrencilerin değişime direnç düzeyleri ($\bar{x}=2,82$, $ss=0,96$) ve uzaktan eğitime yönelik tutumları ($\bar{x}=2,94$, $ss=0,57$) orta düzeydedir. Öğrencilerin değişime direnç düzeyinin en yüksek davranışsal boyutta ($\bar{x}=3,09$, $ss=1,14$) olduğu, uzaktan eğitime yönelik en olumlu tutumun öğreticilik boyutunda ($\bar{x}=3,76$, $ss=1,12$) olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2).

Hipotez testlerinden önce araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkilere Pearson korelasyon analizi ile bakılmış sonuçlar Tablo 3'de sunulmuştur.

Üniversite Öğrencilerinin Değişime Direnç Düzeylerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarına Etkisi

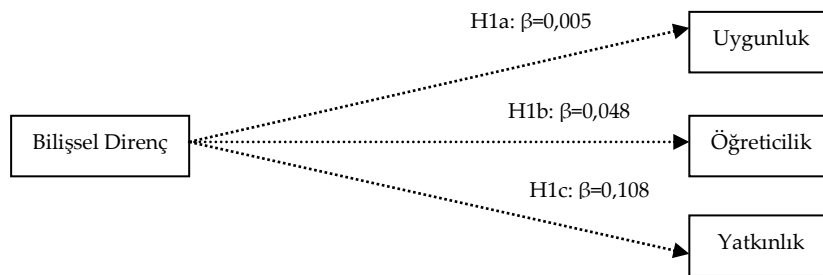
Tablo 3 Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7
1.Değişime Direnç (Genel)	1						
2.Bilişsel Direnç	0,849**	1					
3.Duygusal Direnç	0,880**	0,654**	1				
4.Davranışsal Direnç	0,835**	0,529**	0,605**	1			
5.Uzaktan Eğitim (Genel)	-0,140**	-0,014	-0,142**	-0,200**	1		
6.Uygunluk	-0,130*	-0,032	-0,093	-0,207**	0,876**	1	
7.Öğreticilik	-0,027	-0,008	-0,112**	-0,048	-0,283**	-0,648**	1
8.Yatkınlık	0,108*	0,089	0,070	-0,118**	0,092	-0,283**	0,289**

*p<0,05, **p<0,01

Korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde öğrencilerin değişime direnç düzeyleri ile uzaktan eğitime yönelik tutumları arasında ($r=0,140$; $p<0,01$) negatif yönlü anlamlı ilişki mevcuttur (Tablo 3).

Öğrencilerin değişime yönelik direnç düzeylerinin (bilişsel direnç, duygusal direnç ve davranışsal direnç) uzaktan eğitime yönelik tutumlarına (uygunluk, öğreticilik ve yatkınlık) etkisi yapısal eşitlik modellemesi yol analizi aracılığıyla test edilmiştir. İlk uygulama sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeksleri $\chi^2/sd=3,884$; $GFI=0,769$; $CFI=0,869$; $TLI=0,848$; $RMSEA=0,092$ olarak tespit edilmiştir. Uyum indeksleri incelendiğinde uyumun iyileştirilmesi için modifikasyon indeksleri değerlendirmeye alınmıştır. Modifikasyon indeksleri doğrultusunda bazı maddelerin hataları arasındaki korelasyonlar serbest bırakılmış ve analiz tekrarlanmıştır. Analiz sonucunda uyum iyiliği indeksleri $\chi^2/sd=3,407$; $GFI=0,809$; $CFI=0,902$; $TLI=0,873$; $RMSEA=0,084$ olarak hesaplanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde uyumun yeterli derecede olmadığı, ancak kabul edilebilir sınırlara çok yakın olduğu görülmektedir. Şekil 2, Şekil 3 ve Şekil 4’de yol analizine ilişkin bulgular gösterilmektedir. R^2 değerleri uygunluk boyutu için 0,017, öğreticilik boyutu için 0,055 ve yatkınlık boyutu için 0,037 olarak hesaplanmıştır.

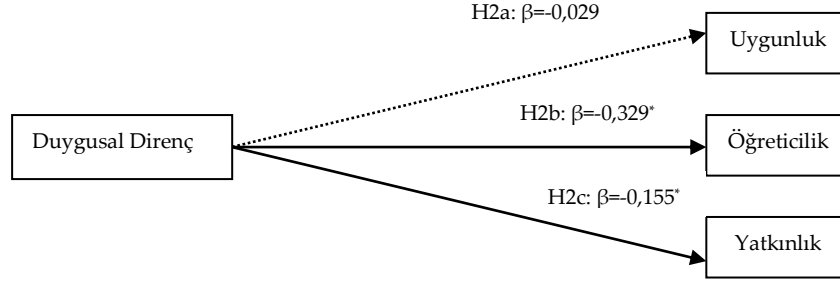
Şekil 2: Bilişsel direnç yol analizi sonuçları

Şekil 2’de yer alan yol analizi sonuçları incelendiğinde öğrencilerin bilişsel direnç düzeyleri öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik uygunluk ($\beta=0,005$; $p>0,05$), öğreticilik ($\beta=0,0048$; $p>0,05$) ve yatkınlık ($\beta=0,108$; $p>0,05$) algılarını

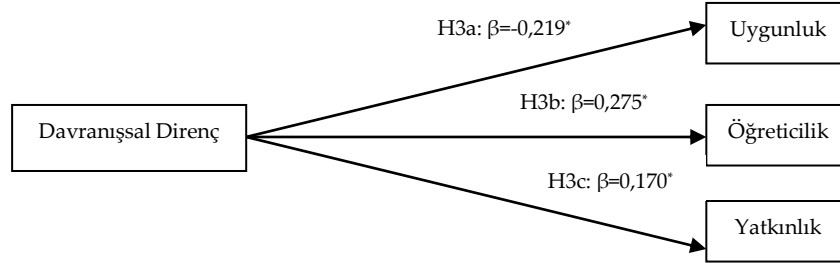

istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilememektedir. Bu durumda H1a, H1b ve H1c hipotezleri red edilmektedir.

Şekil 3: Duygusal direnç yol analizi sonuçları

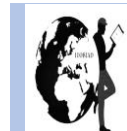
Öğrencilerin duygusal direnç düzeyleri uzaktan eğitime yönelik uygunluk ($\beta = 0,029$; $p > 0,05$) algılarını anlamlı bir şekilde etkilememektedir. Öğrencilerin duygusal direnç düzeyleri uzaktan eğitime yönelik öğreticilik ($\beta = -0,329$; $p < 0,05$) ve yatkinlik ($\beta = -0,155$; $p < 0,05$) algılarını negatif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Buna göre üniversite öğrencilerinin duygusal direnç düzeyleri arttıkça uzaktan eğitimin daha az öğretici olduğunu ve uzaktan eğitime yatkinliklerinin düşük olduğunu düşünmektedirler. Bu durumda H2a hipotezi red edilmekte ve H2b ile H2c hipotezleri kabul edilmektedir (Şekil 3).

Şekil 4: Davranışsal direnç yol analizi sonuçları

Araştırmaya katılan öğrencilerin davranışsal direnç düzeyleri ile uzaktan eğitimin uygunluk ($\beta = -0,219$; $p < 0,05$) boyutu arasında negatif ve anlamlı, uzaktan eğitimin öğreticilik ($\beta = 0,275$; $p < 0,05$) ve yatkinlik ($\beta = 0,170$; $p < 0,05$) boyutu arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda H3a, H3b ve H3c hipotezleri kabul edilmektedir (Şekil 4).

Araştırmaya katılan öğrencilerin değişime direnç düzeylerinin ve uzaktan eğitime yönelik tutumlarının cinsiyetlerine göre farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla bağımsız örneklerde t-testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4'de sunulmuştur.

Üniversite Öğrencilerinin Değişime Direnç Düzeylerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarına Etkisi

Tablo 4: Cinsiyete Göre Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

		n	$\bar{x}$	ss	t	p
Bilişsel Direnç	Kadın	157	2,75	1,25		
	Erkek	182	2,51	0,96	-1,880	0,061
Duygusal Direnç	Kadın	157	2,96	1,17		
	Erkek	182	2,56	1,04	-3,300	0,001**
Davranışsal Direnç	Kadın	157	3,11	1,18		
	Erkek	182	3,07	1,11	-0,282	0,779
Uygunluk	Kadın	157	2,76	1,26		
	Erkek	182	2,89	1,10	1,017	0,310
Öğreticilik	Kadın	157	3,87	1,12		
	Erkek	182	3,67	1,12	-1,572	0,117
Yatkınlık	Kadın	157	2,08	1,13		
	Erkek	182	2,42	1,05	2,874	0,004*

*p<0,05, **p<0,01

Araştırmaya katılan öğrencilerin duygusal direnç düzeyleri ($t=-3,300$; $p<0,01$) ile uzaktan eğitime yönelik yatkınlık algıları ($t=2,874$; $p<0,05$) ortalamalarının cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Kadın öğrencilerin duygusal direnç düzeyleri ($\bar{x}= 2,96$, $ss= 1,17$) erkek öğrencilerin duygusal direnç düzeylerinden ($\bar{x}= 2,56$, $ss= 1,04$) daha yüksektir. Erkek öğrenciler ($\bar{x}= 2,42$, $ss= 1,05$) kadın öğrencilerden ($\bar{x}= 2,08$, $ss= 1,13$) daha fazla uzaktan eğitime yatkın olduklarını düşünmektedirler. Katılımcıların bilişsel direnç ($t=-1,880$; $p>0,05$) ve davranışsal direnç ($t=-0,282$; $p>0,05$) düzeyleri ile uzaktan eğitime yönelik uygunluk ($t=1,017$; $p>0,05$) ve öğreticilik ($t=-1,572$; $p>0,05$) algıları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu durumda H4b ve H5c hipotezleri kabul edilmekte, H4a, H4c, H5a ve H5b hipotezleri red edilmektedir (Tablo 4).

Araştırmaya katılan öğrencilerin değişime direnç düzeylerinin ve uzaktan eğitime yönelik tutumlarının uyruklarına göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla bağımsız örneklem-testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5: Uyuğu Göre Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Değişkenler		n	$\bar{x}$	ss	t	p
Bilişsel Direnç	Türk Uyruklu	279	2,69	1,14		
	Yabancı Uyruklu	60	2,32	0,89	2,775	0,007**

Duygusal Direnç	Türk Uyruklu	279	2,86	1,14		
	Yabancı Uyruklu	60	2,23	0,81	5,053	0,000**
Davranışsal Direnç	Türk Uyruklu	279	3,12	1,14		
	Yabancı Uyruklu	60	2,94	1,15	1,115	0,268
Uygunluk	Türk Uyruklu	279	2,79	1,20		
	Yabancı Uyruklu	60	3,02	1,01	-1,566	0,121
Öğreticilik	Türk Uyruklu	279	3,77	1,14		
	Yabancı Uyruklu	60	3,76	1,04	0,054	0,957
Yatkınlık	Türk Uyruklu	279	2,21	1,07		
	Yabancı Uyruklu	60	2,52	1,22	-1,804	0,075

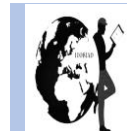
*p<0,05, **p<0,01

Araştırmaya katılan öğrencilerin bilişsel direnç ($t=2,775$; $p<0,01$) ve duygusal direnç ($t=-5,053$; $p<0,01$) düzeyleri uyruklarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre Türk uyruklu öğrencilerin bilişsel direnç ($\bar{x}=2,69$, $ss=1,14$) ve duygusal direnç ($\bar{x}=2,86$, $ss=1,14$) düzeyleri yabancı uyruklu öğrencilerin bilişsel direnç ($\bar{x}=2,32$, $ss=0,89$) ve duygusal direnç ($\bar{x}=2,23$, $ss=0,81$) düzeylerinden daha yüksektir ve farklılık istatistiki olarak anlamlıdır. Öğrencilerin davranışsal direnç düzeyleri ($t=1,115$; $p>0,05$) ile uzaktan eğitime yönelik uygunluk ($t=-1,566$; $p>0,05$), öğreticilik ($t=0,054$; $p>0,05$) ve yatkınlık ($t=-1,804$; $p>0,05$) algıları uyruklarına göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Bu durumda H6a ve H6b hipotezleri kabul edilmekte, H6c, H7a, H7b ve H7c hipotezleri red edilmektedir (Tablo 5).

Katılımcıların değişime direnç düzeylerinin ve uzaktan eğitime yönelik tutumlarının bölümlerine göre farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla veri setinde gözlem sayısı 30'dan küçük grubun bulunması nedeniyle non-parametrik testlerden Kruskal-Wallis analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Bölüme Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

Değişkenler	n	Sıralama Ort.	df	X ²	p	
Bilişsel Direnç	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	60	182,81	5	2,301	0,806
	Turizm İşletmeciliği	7	169,50			
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	173,45			
	Yönetim Bilişim Sistemleri	90	160,71			
	İktisat	72	172,85			
	İşletme	44	161,76			
Uluslararası Ticaret ve Lojistik	60	163,38				

Üniversite Öğrencilerinin Değişime Direnç Düzeylerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarına Etkisi

Duygusal Direnç	Turizm İşletmeciliği	7	163,93			
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	182,99			
	Yönetim Bilişim Sistemleri	90	162,00	5	3,194	0,670
	İktisat	72	179,84			
	İşletme	44	160,77			
Davranışsal Direnç	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	60	183,63			
	Turizm İşletmeciliği	7	143,36			
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	163,89			
	Yönetim Bilişim Sistemleri	90	169,38	5	2,804	0,730
	İktisat	72	162,08			
Uygunluk	İşletme	44	179,06			
	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	60	163,53			
	Turizm İşletmeciliği	7	137,71			
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	179,93			
	Yönetim Bilişim Sistemleri	90	170,31	5	2,358	0,798
Öğreticilik	İktisat	72	175,13			
	İşletme	44	160,03			
	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	60	184,03			
	Turizm İşletmeciliği	7	209,00			
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	150,64			
Yatkınlık	Yönetim Bilişim Sistemleri	90	158,46	5	8,210	0,145
	İktisat	72	174,90			
	İşletme	44	189,30			
	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	60	189,71			
	Turizm İşletmeciliği	7	127,50			
Yatkınlık	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	140,52			
	Yönetim Bilişim Sistemleri	90	190,96	5	21,021	0,001*
	İktisat	72	145,19			
	İşletme	44	191,84			

*p<0,05

Öğrencilerin uzaktan eğitime yatkınlık düzeyleri öğrenim gördükleri bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2=21,021$; $p<0,05$). Hesaplanan sıralı ortalama değerlerine bakıldığında, öğrencilerin uzaktan eğitime yatkınlık algıları bölümlerinin işletme (191,84), yönetim bilişim sistemleri (190,96), uluslararası ticaret ve lojistik (189,71), iktisat (145,19), siyaset bilimi ve kamu yönetimi (140,52) ve turizm işletmeciliği (127,50) olmalarına bağlı olarak büyükten küçüğe doğru sıralanabilir. Farklılığın hangi grup/lardan kaynaklandığı Mann-Whitney U testi ile belirlenmiş ve sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur. Katılımcıların bilişsel ($\chi^2=2,301$; $p>0,05$), duygusal ($\chi^2=3,194$; $p>0,05$) ve davranışsal direnç ($\chi^2=2,804$; $p>0,05$) düzeyleri ile uzaktan eğitime yönelik uygunluk ($\chi^2=2,358$; $p>0,05$) ve öğreticilik ($\chi^2=8,210$; $p>0,05$) algıları bölümlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu durumda H9c hipotezi kabul edilirken H8a, H8b, H8c, H9a ve H9b hipotezleri red edilmektedir (Tablo 6).

Tablo 7: Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler	n	Sıralama Ort.	Mann-Whitney U Değeri	Z	p
Uluslararası Ticaret ve Lojistik	60	35,38			

	Turizm İşletmeciliği	7	22,14	127,000	-1,714	0,087
	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	60	73,14			
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	54,73	1401,500	-2,857	0,004*
	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	60	74,78			
	Yönetim Bilişim Sistemleri	90	75,98	2656,500	-0,168	0,867
	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	60	76,18			
	İktisat	72	58,44	1579,500	-2,682	0,007*
	Uluslararası Ticaret ve lojistik	60	52,23			
	İşletme	44	52,86	1304,000	-0,106	0,916
	Turizm İşletmeciliği	7	35,79			
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	37,13	222,500	-0,163	0,871
	Turizm İşletmeciliği	7	31,57			
	Yönetim Bilişim Sistemleri	90	50,36	193,00	-1,712	0,087
Yatkınlık	Turizm İşletmeciliği	7	36,93			
	İktisat	72	40,30	230,500	-0,378	0,705
	Turizm İşletmeciliği	7	17,07			
	İşletme	44	27,42	91,500	-1,725	0,084
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	65,60			
	Yönetim Bilişim Sistemleri	90	87,96	2118,500	-3,084	0,002*
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	68,31			
	İktisat	72	70,59	2297,500	-0,342	0,733
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	66	48,75			
	İşletme	44	65,63	1006,500	-2,751	0,006*
	İktisat	72	68,59			
	İşletme	44	52,33	1140,000	-2,557	0,011*

*p<0,05

Tablo 7 incelendiğinde siyaset bilimi ve kamu yönetimi öğrencilerinin uzaktan eğitime yatkınlık düzeyleri ile yönetim bilişim sistemleri ($Z=-3,084$; $p<0,05$), işletme ($Z=-2,751$; $p<0,05$) ve uluslararası ticaret ve lojistik ($Z=-2,857$; $p<0,05$) bölümü öğrencilerinin yatkınlık düzeyleri arasındaki farklılık istatistikî olarak anlamlıdır. İktisat bölümü öğrencilerinin yatkınlık düzeyleri ile uluslararası ticaret ve lojistik ($Z=-2,682$; $p<0,05$) ve işletme ($Z=-2,557$; $p<0,05$) bölümü öğrencilerinin yatkınlık düzeyleri arasındaki farklılık istatistikî olarak anlamlıdır.

Katılımcıların değişime direnç düzeylerinin ve uzaktan eğitime yönelik tutumlarının sınıflarına göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 8'de sunulmuştur.

Üniversite Öğrencilerinin Değişime Direnç Düzeylerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarına Etkisi

Tablo 8: Sınıfa Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Değişkenler		n	$\bar{x}$	ss	F	p
Bilişsel Direnç	1. Sınıf	83	2,59	1,10	0,147	0,932
	2. Sınıf	88	2,62	0,92		
	3. Sınıf	100	2,60	1,20		
	4. Sınıf	68	2,70	1,23		
Duygusal Direnç	1. Sınıf	83	2,63	1,07	1,237	0,296
	2. Sınıf	88	2,63	0,95		
	3. Sınıf	100	2,85	1,21		
	4. Sınıf	68	2,89	1,21		
Davranışsal Direnç	1. Sınıf	83	3,14	1,09	0,239	0,869
	2. Sınıf	88	3,10	0,94		
	3. Sınıf	100	3,01	1,25		
	4. Sınıf	68	3,13	1,29		
Uygunluk	1. Sınıf	83	2,55	1,10	2,768	0,054
	2. Sınıf	88	3,01	1,07		
	3. Sınıf	100	2,79	1,24		
	4. Sınıf	68	3,10	1,25		
Öğreticilik	1. Sınıf	83	4,11	0,97	4,231	0,006*
	2. Sınıf	88	3,78	0,97		
	3. Sınıf	100	3,61	1,25		
	4. Sınıf	68	3,55	1,21		
Yatkınlık	1. Sınıf	83	2,51	1,03	5,163	0,002*
	2. Sınıf	88	2,29	1,07		
	3. Sınıf	100	1,93	0,98		
	4. Sınıf	68	2,43	1,27		

*p<0,05

Tablo 8 incelendiğinde öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik öğreticilik (F=4,231; p<0,05) ve yatkınlık algıları (F=5,163; p<0,05) öğrenim gördükleri sınıfa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farklılığın hangi grup/lardan kaynaklandığı PostHoc Testlerinden Tukey testi ile belirlenmiştir. Buna göre 1.sınıf öğrencilerinin öğreticilik düzeyleri ($\bar{x}= 4,11$, ss= 0,97) ile 3.sınıf ($\bar{x}= 3,61$, ss= 1,25) ve 4.sınıf ($\bar{x}= 3,55$, ss= 1,21) öğrencilerinin öğreticilik düzeyleri arasındaki farklılık istatistiki olarak anlamlıdır. Ayrıca, 3.sınıf öğrencilerinin yatkınlık düzeyleri ($\bar{x}= 1,93$, ss= 0,98) ile 1.sınıf ($\bar{x}= 2,5$, ss= 1,031) ve 4.sınıf ($\bar{x}= 2,43$, ss= 1,27) öğrencilerinin yatkınlık düzeyleri arasındaki farklılık istatistiki olarak anlamlıdır. Katılımcıların bilişsel (F=0,147; p>0,05) , duygusal (F=1,237; p>0,05) ve davranışsal direnç (F=0,239; p>0,05) düzeyleri ile uzaktan eğitime yönelik uygunluk (F=2,768; p>0,05) algıları sınıflarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu durumda H11b ve H11c hipotezleri kabul edilmekte, H10a, H10b, H10c ve H11a hipotezleri red edilmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin değişime direnç düzeylerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarına etkisinin incelenmesi amacıyla

gerçekleştirilmiştir. Araştırmada üniversite öğrencilerinin değişime direnç düzeyleri ile uzaktan eğitime yönelik tutumları arasında ilişki olup olmadığı ve bu düzeylerin bazı değişkenlere göre (cinsiyet, uyruk, bölüm, sınıf) farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Araştırmaya başlamadan önce Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (Tarih; 12.05.2020; Protokol No: 2020-SBB-0083) Etik Kurulu Onay Belgesi alınmıştır. Araştırmanın verileri 2019-2020 öğretim yılı bahar yarıyılında Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören 157 kadın, 182 erkek öğrenci olmak üzere toplam 339 öğrenciden anket yöntemi ile toplanmıştır.

Değişim uygulamaları ve değişime gösterilen direnç örgütleri zorlayıcı bir süreç olmaktadır. Değişime direnç, örgütsel kaynakların etkili kullanımını engellediği gibi örgütleri başarısızlığa götürebilmektedir. Çalışmanın bulguları, üniversitelerin uzaktan eğitime geçiş süreçlerinde öğrencilerin tutumlarının ve değişime direnç düzeylerinin bilinmesinin önemini ortaya koyar niteliktedir. Öğrenciler, değişime direnç gösterdiklerinde belki de kaçınılmaz olan bir döngüyü reddetmekte ve akademik başarısı olumsuz etkilenmektedir. Öğrencilerin akademik davranışlarında değişime yönelmemelerinin nedenleri; öğrencilerin değişemeyeceklerine inanmaları, değişmek istememeleri, neyi değiştireceklerini bilmemeleri veya nasıl değiştireceklerini bilmemeleri olarak ifade edilmektedir (Dembo & Seli, 2004).

Araştırmaya katılan öğrencilerin değişime direnç düzeyleri orta düzeyde tespit edilmiştir. Öğrenciler değişime en düşük bilişsel düzeyde en fazla da davranışsal düzeyde direnç göstermektedirler. Bu bulgudan hareketle öğrencilerin değişimin gerekli olduğunu düşünmeleriyle beraber davranışsal anlamda değişime ayak uydurmakta zorlandıkları söylenebilir. Araştırma sonucuna benzer şekilde Çankır (2016) çalışmasında üniversite öğrencilerinin değişime direnç düzeylerinin orta düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Araştırma sonucundan farklı olarak Barak (2018) iki farklı yükseköğretim kurumunda 679 öğrenci ile gerçekleştirdiği araştırmada öğrencilerin değişime direnç düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu bulgulamıştır.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre üniversite öğrencileri uzaktan eğitimin öğretici olduğunu düşünmekle beraber uzaktan eğitimin kendileri için çok fazla uygun olmadığını ve uzaktan eğitime yatkın olmadıklarını düşünmektedirler. Öğrenciler yıllardır alışkın oldukları yüz yüze eğitim sisteminden bir anda ayrılarak uzaktan eğitim sistemine geçiş yapmışlardır. Hızlı geçiş süreci göz önünde bulundurulduğunda öğrencilerin uzaktan eğitimin öğretici yanının olduğunu düşünmekle beraber alışkın olmadıkları bir eğitim sistemini adapte olmaya çalıştıkları için kendilerini yetersiz hissettikleri söylenebilir. Yıldırım (2011) yükseköğretim kurumunda gerçekleştirdiği araştırmada öğrencilerin çoğunun uzaktan eğitim sistemi sayesinde işlenen konuları daha hızlı öğrendiklerini, kendi hızlarını ayarlama fırsatı sunması ve görsel zengin içerik sayesinde klasik sisteme

oranla uzaktan eğitim sistemi ile daha etkin öğrenme gerçekleştirdiklerini bulgulamıştır.

Araştırmada elde edilen diğer bir bulguya göre üniversite öğrencilerinin değişime karşı gösterdikleri bilişsel direnç düzeyleri uzaktan eğitime yönelik algılarını etkilememektedir. Bununla birlikte öğrencilerin duygusal direnç düzeyleri arttıkça uzaktan eğitimin daha az öğretici olduğunu ve uzaktan eğitime yatkınlıklarının azaldığını düşünmektedirler. Ayrıca öğrencilerin davranışsal direnç düzeylerinin uzaktan eğitimin uygunluk ve öğreticilik boyutu algısını etkilediği bulgulanmıştır. Türkiye’de üniversite eğitimi öğrencilere genellikle ailelerinden uzakta, bireysel yaşam alanı oluşturabildikleri, sosyalleşebildikleri en önemli fırsatı sunmaktadır. Uzaktan eğitime geçişin aniden ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi ile birlikte öğrencilerin özellikle en önemli sosyalleşme ve bireyselleşme fırsatları engellenmiştir. Bu durumun öğrencilerin söz konusu değişime direnç göstermeleri ve duygusal-davranışsal direnç düzeylerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarını etkilemesi sonucuna neden olduğu söylenebilir.

Araştırmada değişime karşı kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla duygusal direnç gösterdikleri bulgulanmıştır. Aileler kız ve erkek çocuklarını farklı duygusal yaklaşımlarla eğitmektedirler (Brody & Hall, 1993). Gerek yetiştirilme tarzı gerekse yapıları gereği kadınların erkeklerden daha duygusal oldukları genel kabul gören bu durumdur (Ciğer v Uyar, 2016; Erdoğan Morçin, 2013; Tekin, 2018). Kadınların daha duygusal oldukları ya da yetiştirildikleri düşünüldüğünde kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla değişime duygusal direnç göstermeleri tahmin edilebilir bir bulgudur. Çankır (2017) lisans öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada çalışmanın bulgusundan farklı olarak cinsiyetin değişime direnç düzeyini anlamlı bir şekilde etkilemediğini tespit etmiştir.

Çalışmanın diğer bir bulgusuna göre uzaktan eğitime yönelik tutum cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Literatürde çalışmanın bulgusunu destekleyen çalışmalar (Fidan, 2016; Graham & Jones, 2011; Başar, Arslan, Günsel ve Akpınar, 2019) mevcuttur. Kırallı ve Alcı (2016) ise çalışma bulgusundan farklı olarak cinsiyetin uzaktan eğitime yönelik tutumu etkilemediğini tespit etmişlerdir. Çalışmada erkek öğrencilerin kadın öğrencilerden daha fazla uzaktan eğitime yatkın olduklarını düşündükleri bulgulanmıştır. Erkek öğrencilerin kendilerini uzaktan eğitime kadın öğrencilerden daha yatkın görmelerinin nedeni, erkeklerin teknoloji ve bilgisayara yönelik tutumlarının kadınlara göre daha yüksek olmasından kaynaklanabilir (Koohang, 1989; Korkmaz ve Altun, 2013; Berkant, 2013).

Öğrencilerin uzaktan eğitime yatkınlık düzeyleri öğrenim gördükleri bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Benzer şekilde Fidan (2016) çalışmasında aynı sonuca ulaşmıştır. Yönetim bilişim sistemi bölümü öğrencilerinin uzaktan eğitime yatkınlık düzeyleri genel olarak diğer bölüm öğrencilerinin yatkınlık düzeylerinden daha yüksektir. Yönetim bilişim sistemi bölümü öğrencilerinin teknolojiye yönelik bilgi, beceri ve

tutumlarının yüksek olmasının (Korkmaz ve Altun, 2013) uzaktan eğitime yatkınlıklarını diğer bölüm öğrencilerine oranla arttırdığı varsayılmaktadır.

Araştırmada Türk uyruklu öğrencilerin bilişsel direnç ve duygusal direnç düzeylerinin yabancı uyruklu öğrencilerin bilişsel direnç ve duygusal direnç düzeylerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Haddad & Lieberman (2002) öğrenci direnç davranışlarının kaynakları arasında ırk, sınıf ve akademik başarı unsurlarının da önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiş ve öğrenme ortamlarında var olan eşitsizliğin öneminin göz ardı edilmesinin direnç davranışlarına yol açacağını aktarmışlardır.

Öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik öğreticilik ve yatkınlık algıları öğrenim gördükleri sınıfa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. 1.sınıf öğrencilerinin öğreticilik düzeyleri ile 3.sınıf ve 4.sınıf öğrencilerinin öğreticilik düzeyleri arasındaki farklılık istatistikî olarak anlamlıdır. Ayrıca, 3.sınıf öğrencilerinin yatkınlık düzeyleri ile 1.sınıf ve 4.sınıf öğrencilerinin yatkınlık düzeyleri arasındaki farklılık istatistikî olarak anlamlıdır. Katılımcıların bilişsel, duygusal ve davranışsal direnç düzeyleri ile uzaktan eğitime yönelik uygunluk algıları sınıflarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

İnsanlar değişime karşı her zaman direnç gösterdiği için değişim zordur. Ancak üniversitelerde ne kadar direnç gösterilirse gösterilsin, günümüzün dinamikleri, zor da olsa üniversiteleri değişim yoluna sokmaktadır. Değişim her örgütün özellikle eğitim kurumlarının sürekli gelişimi için gereklidir. Yalçın Tepe ve Adıgüzel (2017) bir yükseköğretim kurumunda gerçekleştirdikleri çalışma bulguları doğrultusunda uzaktan eğitimin Türk yükseköğretim kurumlarında uygulanmasında karşılaşılabilecek zorlukları ortaya koymuşlardır. Buna göre öğrencilerdeki özdisiplin beceri yetersizliği, Türkiye'deki maddi fırsat eşitsizliğine bağlı her öğrencinin teknolojik olanağının bulunmaması, öğretim elemanlarının geleneksel yaklaşıma yatkınlığı ve teknolojiyi kullanma yetersizliği ve uygulama derslerinde karşılaşılan iletişim ve etkileşim eksikliği belli başlı sorunlardır. Hara ve Kling (1999) ABD üniversitesinde gerçekleştirdikleri nitel bir vaka çalışması sonucunda öğrencilerin uzaktan eğitimde hızlı geri bildirim eksikliği, Web ortamındaki belirsiz talimatlar ve teknik sorunlardan kaynaklı olarak uzaktan eğitimin eğitim olanaklarını engellediğini ortaya koymuşlardır.

Üniversitelerin geleneksel eğitimden uzaktan eğitime geçiş sürecinde bu tarz sorunların bilincinde olup gerekli önlemleri alarak değişim sürecini yönetmeleri gerekmektedir. Değişim sürecinin en zor aşamalarından biri değişime direnci ortadan kaldırmaktır. Değişime direnç, bireysel ya da örgütsel düzeyde ortaya çıkabilir. Her örgütün yapısı, kültürü, örgüt üyeleri bir takım farklı özellikler göstermektedir. Değişimin söz konusu olduğu örgütlerde öncelikle bu faktörlerin incelenmesi ve dirence neden olan faktörlerin tespit edilerek her bir örgüt için, o örgüte uyan değişime dirençle baş etme stratejileri kullanması gerekmektedir. Değişime direnç, değişimin doğasında vardır ve tamamen yok edilemez. Önemli olan direncin, değişimi yönetenler tarafından sürecin lehine kullanılabilmesidir. Direnç davranışları

gösteren öğrencilerin öğrenebilmeleri için yardıma gereksinim duyduklarını belirten Brookfield (2006), öğrencilerin direnç göstermelerinin nedenlerini temel olarak özgüven eksikliği, korku, öğrenme birimleri ve öğrenme stilleri arasındaki ilişkisizlik, öğrenme etkinliklerinden hoşnutsuzluk, kültür, etkili olmayan öğretim etkinlikleri ve öğrencinin öğreticiye karşı olumsuz tutumu olarak sıralamaktadır. Öğrenmeyi olumsuz yönde etkileyen direnç davranışlarının ortadan kaldırılması, etkili öğrenmelerin gerçekleşmesi ve öğretim için harcanan çabaların boşa gitmemesi açısından oldukça önemlidir (Sever ve Güven, 2014). Sezer, Yılmaz ve Yılmaz (2017) yapmış oldukları deneysel araştırma sonucunda belli bir öğretim tasarım modeli çerçevesinde gerçekleştirilen, iyi yapılandırılmış, öğrencilere benzer öğrenme deneyimleri sunabilen gerek yüz yüze gerekse uzaktan eğitim ortamlarının hedeflenen başarıya ulaşmada eşit şartlara sahip olabileceklerini ifade etmişlerdir. Uzaktan eğitim uygulamalarında dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta eğitimlerin profesyonel destek hizmetleri ile birlikte yürütülmesi gerektiğidir. Öğrenme sürecinde karşılaşılabilecek teknik bir sorun öğrencinin öğrenme ortamıyla olan etkileşimini tamamen azaltacaktır.

Uzaktan eğitim yöntemi ile eğitim sunan kurumların, kaliteyi arttırmaya yönelik bir izleme ve değerlendirme sisteminin olması gerekir. Kullanılan teknolojilerin, beklentilerin ve öğretim süreçlerinin hızla değiştiği günümüzde mevcut durum belirlenerek sürekli iyileştirme yapılmalıdır. Eğitimin niteliğinin iyileştirilmesi ve önlemler alabilmek için belli dönemlerde öğrencilerin görüşlerine başvurmak, bu verileri karşılaştırmak gerekmektedir (Gülbahar, 2012).

Günümüz koşulları ve geleceğin yönü değerlendirildiğinde şüphesiz uzaktan eğitim sistemi klasik eğitim sistemine destek ya da klasik eğitim sisteminin yerine geçerek zamanla daha da yaygınlaşacaktır. Başarılı olmak ve başarısını arttırmak için yükseköğretim kurumlarının bu yönelim doğrultusunda gerek teknolojik alt yapı olanakları gerekse öğrenci ve eğitimcilerin bilinç düzeyini bu yönde hazırlamak noktasında gerekli adımları atması gerekmektedir. Öğrencilerin değişime direnç göstermeleri anlayışla karşılanmalı, değişimi hızlandırmak için altyapı sorunları çözülmeli, öğrencilere uzaktan eğitimin yararları anlatılmalı, kaygılarının neler olduğu tam olarak tespit edilerek kaygılarını azaltacak bilgilendirmeler yapılmalıdır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma bulguları, Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 2019-2020 bahar yarıyılında eğitim – öğretim gören öğrencilerden elde edilen verilerle sınırlıdır. Araştırmada ölçülen uzaktan eğitime yönelik tutum ve değişime direnç düzeyleri araştırmada kullanılan ölçeklerin ölçtüğü ölçümle sınırlıdır. Farklı üniversitelerde farklı ölçme yöntemleri ile yeni veriler elde edilerek çalışma bulguları kıyaslanabilir.

Kaynakça

- Albrecht, S. (2010). Understanding employee cynicism toward change in healthcare contexts. *International Journal of Information Systems and Change Management*, 4(3), 194-209. <https://doi.org/10.1504/IJISCM.2010.033075>
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya, Sakarya Yayıncılık.
- Aras-Beger, G. ve Türker, D. (2018). Değişime direnç ve algılan stres ilişkisi: sistematik literatür taraması ve nicel bir araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 241-272. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.439444>
- Barak, M. (2018). Are digital natives open the change? Examining flexible thinking and resistance to change. *Computers & Education*, (121), 115-123. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.01.016>
- Bartın Üniversitesi. (2020). *Sayılarla Bartın Üniversitesi*. Erişim adresi: <http://ubys.bartın.edu.tr/BIP/BusinessIntelligence/Students/StudentsByUnits>
- Başar, M., Arslan, S., Günsel, E. ve Akpınar, M. (2019). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitim algısı. *Journal of Multidisciplinary Studies in Education*, 3(2), 14-22.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, (107), 238-246. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.107.2.238>
- Berkant, H. G. (2013). Öğretmen adaylarının bilgisayara yönelik tutumlarının ve öz-yeterlik algılarının ve bilgisayar destekli eğitim yapmaya yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *The Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 3, 11-22.
- Bovey, W. & Hede, A. (2001). Resistance to organizational change: the role of cognitive and affective processes. *Leadership and Organization Development Journal*, 22(8), 372-382. Erişim adresi: <https://bovey.com.au/wp-content/uploads/2018/11/rcap.pdf>
- Brody, L. R. & Hall, J. A. (1993). *Gender and emotion*. Handbook of Emotions, M. Levis, J. Havilland (Ed.). New York, Guilford Press.
- Brookfield, S. D. (2002). Using the lenses of critically reflective teaching in the community college classroom. *New directions for community colleges*, 118, 31-38. <https://doi.org/10.1002/cc.61>
- Buono, A. F. & Kerber, K. W. (2010). Intervention and organizational change: building organizational change capacity, *EBS Review*, 27, 9-21.

- Byrne, B. M. & Campbell, T. L. (1999). Cross-cultural comparisons and the presumption of equivalent measurement and theoretical structure: a look beneath the surface. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 30(5), 555-574. <https://doi.org/10.1177/0022022199030005001>
- Caruth, G. D. & Caruth, D.L. (2014). Understanding a resistance to change: a challenge for universities. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 14(2), 12-21.
- Cengiz, E. ve Kırkbir, F. (2007). Kar amacı gütmeyen kurumlarda müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi ilişkisi: Karadeniz bölgesi örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 263-285. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423871357.pdf>
- Ciğer A. ve Uyar, G. F. (2016). Konaklama işletmelerinde kadın muhasebecilerin cam tavan algısına yönelik bir araştırma: Antalya ili örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 43-58.
- Çağdaş, G. (2005). *Örgütsel değişim ve Denizli tekstil sektöründe bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: <http://acikerisim.pau.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11499/2842/G%c3%bcclhan%20%c3%87a%c4%9fda%c5%9f.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Çalık, T., Koşar, S., Kılınç, A. Ç. ve Er, E. (2013). İlköğretim okulu öğretmenlerinin değişime direnme davranışları ve öz yeterlikleri arasındaki ilişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 1-16. Erişim adresi: <https://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/139017-20140131103319-1.pdf>
- Çalışkan, A. (2019). Değişime direnç: bir ölçek uyarlama çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 237-252. Erişim adresi: <https://iibfdergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/352/files/yil-2019-cilt-24-sayi-2-yazi06-19062019.pdf>
- Çankır, B. (2016). Öğrencilerin öz-yeterlilikleri, değişime karşı dirençleri ve girişimcilik ile olan ilişkisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(4), 1436-1447.
- Çankır, B. (2017). Öz-yeterlilik ve değişime karşı direncin girişimcilik eğilimi üzerine etkisi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 115-124. Erişim adresi: <http://ekonomikarastirmalar.org/index.php/UEAD/article/view/139>
- Dembo, M. H. & Seli, H. P. (2004). Students' resistance to change in learning strategies courses. *Journal of Developmental Education*, 27(3), 2-11
- Erdoğan Morçin, S. (2013). Türk kültüründe kadın girişimciliği: kavramsal bir değerlendirme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(2), 167-190.

- Fidan, M. (2016). Uzaktan eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik tutumları ve epistemolojik inançları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 536-550.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. sage., Erişim adresi:[https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=c0Wk9IuBmAoC&oi=fnd&pg=PP2&dq=Field,+A.+\(2002\).+Discovering+Statistics+using+SPSS+for+Windows.+London:+Sage+Publications.+&ots=LbIkGGXtYE&sig=SBYRrMbhx_6YoCgZSssJcX8VmFQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=c0Wk9IuBmAoC&oi=fnd&pg=PP2&dq=Field,+A.+(2002).+Discovering+Statistics+using+SPSS+for+Windows.+London:+Sage+Publications.+&ots=LbIkGGXtYE&sig=SBYRrMbhx_6YoCgZSssJcX8VmFQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)
- Folkers, D. A. (2005). Competing in the marketspace: incorporating online education into higher education, an organizational perspective. *Information Resources Management Journal*, 18(1), 61-77. <https://doi.org/10.4018/irmj.2005010105>
- Graham, C. M. & Jones, N. (2011). Cognitive dissonance theory and distance education: faculty perceptions on the efficacy of and resistance to distance education. *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 1(2), 212-227.
- Gülbahar, Y. (2012). Study of developing scales for assessment of the levels of readiness and satisfaction of participants in e-learning environments. *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 45(2), 119-137.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Haddad, A. T. & Lieberman, L. (2002). From student resistance to embracing the sociological imagination: unmasking privilege, social conventions, and racism. *Teaching Sociology*, 30(3), 328-341. <https://doi.org/10.2307/3211481>
- Hara, N. & Kling, R. (1999). Students' frustrations with a web-based distance education course. *Educause Quarterly*, 3. Erişim adresi: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/download/710/620?inline=1>
- Hu, L. T. & Bentler, P. M. (1995). Evaluating model fit, In R. H. Hoyle (Ed.), *Structural Equation Modeling: Concepts, Issues, and Applications* (ss.76-99). CA, Thousand Oaks Sage.
- Kıralı, F. N. ve Alçı, B. (2016). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim algısına ilişkin görüşleri. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 8(30), 55-83.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York, The Guilford Press.
- Koçel, T. (2003). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul, Beta Yayınları.

- Koohang, A. A. (1989). A study of attitudes toward computers: anxiety, confidence, liking and perception of usefulness. *Journal of Research on Computing in Education*, 22(2), 137-150. <https://doi.org/10.1080/08886504.1989.10781909>
- Korkmaz, O. ve Altun, H. (2013). Mühendislik ve BÖTE öğrencilerinin bilgisayar programlama öğrenmeye dönük tutumları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2), 1169-1185.
- Oreg, S. (2006). Personality, context, and resistance to organizational change. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 15(1), 73-101. <https://doi.org/10.1080/13594320500451247>
- Örücü, E. ve Kambur, E. (2019). Beş yıldızlı otel işletmesinde örgütsel güvenin değişime direnç üzerindeki etkisi: bir alan araştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 20(2), 105-118. Erişim adresi: <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/7>
- Pardo del Val, M. & Martinez Fuentes, C. (2003). Resistance to change: a literature review and empirical study. *Management Decision*, 42(2), 148-155.
- Piderit, S. K. (2000). Rethinking resistance and recognizing ambivalence: a multidimensional view of attitudes toward an organizational change. *Academy of Management Review*, 25(4), 783-794. <https://doi.org/10.5465/amr.2000.3707722>
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. V. (2013). *Örgütsel Davranış*, Bursa, Aktüel Yayınları.
- Schumacker, R. E. & Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling*. Psychology Press.
- Sezer, B., Yılmaz, F. G. K. ve Yılmaz, R. (2017). Comparison of online and traditional face-to-face in-service training practices: an experimental study. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 46(1), 264-288.
- Steiger, J. H. (1990). Structural model evaluation and modification: an interval estimation approach. *Multivariate Behavioural Research*, 25, 173-180. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr2502_4
- Tekin, Z. (2018). Kadın girişimciliği ve cinsiyet-rol stereotipleri: Muş ili örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 1091-1113.
- Tezbaşaran, A. A. (2008). *Likert tipi ölçek hazırlama kılavuzu (e-kitap)*. Erişim adresi: http://www.academia.edu/1288035/Likert_Tipi_Ölçek_Hazırlama_Kılavuzu
- Williams, P. E. (2003). Roles and competencies for distance education programs in higher education institutions. *The American Journal of*

Distance Education, 17(1), 45-57.
https://doi.org/10.1207/S15389286AJDE1701_4

- Yalçın Tepe, F. D. ve Adıgüzel, T. (2017). Eğitim kurumlarında teknoloji ile değişim süreci: bir yükseköğretim kurumu örneği. *Electronic Journal of Social Sciences*, 16(63), 1242-1261.
- Yıldırım, F. (2011). Uzaktan eğitim sistemine geçişin esas öğeleri olan, öğretim elemanlarının ve öğrencilerinin bakış açıları. G. Telli Yamamoto, U. Demiray ve M. Kesim (Yay. Haz.). Türkiye’de e-öğrenme gelişmeler ve uygulamalar içinde (s. 20-38). Ankara, Efil Yayınevi.
- Yıldırım, S., Yıldırım, G., Çelik, E. ve Karaman, S. (2014). Uzaktan eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik görüşleri: bir ölçek geliştirme çalışması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 365-370.
- Yılmaz, Ö. (2016). *Örgütsel çatışma yönetiminde örgütsel vatandaşlık davranışının rolüne ilişkin bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- YÖK. (2020, 5 Haziran). *Haberler & Duyurular*. Erişim adresi: <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/kuresel-salgin-surecinde-yapisalduzenleme-ler-2.aspx>

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (5): 3802/3834

**Görsel Sanatlar Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları:
Safranbolu Örneği**

Out-of-School Learning Environments in Visual Arts Education:
Example of Safranbolu

Evrım ÇAĞLAYAN

**Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Fethi Toker Güzel Sanatlar ve
Tasarım Fakültesi**

Asst. Prof., Karabük University, Fethi Toker Faculty of Fine Arts and Design

ecaglayan@karabuk.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-7360-6984

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 04.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 07.12.2020
Yayın Tarihi / Published : 09.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November- December

Atıf/Cite as: Çağlayan, E . (2020). Görsel Sanatlar Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları: Safranbolu Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3802-3834 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/790602>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Görsel Sanatlar Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları: Safranbolu Örneği

Öz

Günümüzde gözlemlenen bilimsel, teknolojik, sosyal ve ekonomik gelişmeler yaşamın çeşitli alanlarında değişikliklere sebep olmaktadır. Eğitim alanındaki değişikliklere bağlı olarak öğrenme ve öğrenme ortamları da tartışılır. Bilgi teknolojileri, internet ve sosyal ağların en önemli etkilerinden biri, öğrenme ortamlarının okul sınıflarından yaşamın tamamına yayılmasıdır. Öğrenme, deneyimin davranış üzerindeki etkisi olarak tanımlanmaktadır. Z kuşağının bilgi, teknik ve iletişim olanaklarına bakıldığında öğrenmeyi etkileyen bu temel faktörlerin çeşitlendiği söylenebilir. Okul dışı öğrenme ortamları son yıllarda pek çok araştırmanın konusunu oluşturmakla birlikte; ilgili literatürde, görsel sanatlar eğitiminde yararlanılan okul dışı öğrenme ortamlarına yönelik çalışmalar da yer almaktadır. Çağımızda, birçok ülkede olduğu gibi, okul dışı öğrenme ortamlarına ilgi artmakta ve ülkemizde çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. Bu araştırma, Safranbolu'daki kültürel miras alanlarını görsel sanatlar eğitiminde okul dışı öğrenme ortamı olarak incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Safranbolu'nun öğrenme ortamları açısından sahip olduğu en önemli değerler, tarihi yapılarında ve geçmişte üretim ve ticaretin yürütüldüğü çarşı ve sokaklarda gizlidir. Safranbolu sahip olduğu ahilik ve lonca gelenekleri sayesinde yüzyıllardır keşfedilmeyi bekleyen 'en eski' okul dışı öğrenme ortamlarından biridir. Ayrıca Safranbolu, okul dışı öğrenme ortamlarıyla ilgili literatürde belirtilen pek çok öğrenme ortamını bir arada bulunduran bir şehirdir. Araştırmanın gerçekleştirilmesinde nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması yaklaşımı benimsenmiştir. Durum çalışmasının kurgusu ise 'bütüncül tek durum' deseniyle sağlanmıştır. Çalışmanın verileri doküman incelemesi, saha araştırması, gözlem ve görüşme yoluyla toplanmıştır. Ortaya çıkan verilerin analizleri, Safranbolu'nun zengin bir kültürel mirasa sahip olduğunu göstermiştir. Örgün eğitimin çeşitli kademelerindeki kazanımların %25'inin, bu mekanlarda gerçekleştirilecek etkinliklerle desteklenebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara bağlı olarak, okul dışı öğrenme ortamlarına yönelik çalışmaların desteklenmesi ve çeşitlendirilmesi gerektiği önerilmiştir. Bu sayede okul dışı öğrenme ortamlarının öneminin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanat Eğitimi, Kültürel Miras, Öğrenme, Okul Dışı Öğrenme, Safranbolu.

Out-of-School Learning Environments in Visual Arts Education: Example of Safranbolu

Abstract

The scientific, technological, social and economic developments observed today cause changes in various areas of life. Depending on the changes in the field of education, learning and learning environments are also discussed. One of the most important impacts of information technologies, internet, and social networks is the spread of learning environments from school classes to the whole sphere of life. Learning is defined as the effect of experience on behaviour. Considering the information, technical and communication opportunities of the Z generation, it can be stated that these basic factors affecting learning are diversified. Although out-of-school learning environments have been the subject of many kinds of research in recent years; in the related literature, there are few studies about the learning environments outside the school used in visual arts education. In our age, as in many other countries, interest in out-of-school learning environments grows and various practices are carried out in our country. This research was aimed to examine the cultural heritage sites in Safranbolu as an out-of-school learning environment in visual arts education. Safranbolu is one of the "oldest" out-of-school learning environments waiting to be discovered for centuries thanks to its ahi and guild traditions. The data of the research, which was structured according to the qualitative research approach, was obtained through documents, field research, observation and interview techniques. The content analysis of the data revealed that Safranbolu has a rich cultural heritage. It has been concluded that 25% of the gains in various grades of formal education can be supported by activities to be realized in these places. Depending on the results obtained, it was suggested that the studies for out-of-school learning environments should be supported and diversified. In this way, it is thought that the importance of out-of-school learning environments will be better understood.

Keywords: Art Education, Cultural Heritage, Learning, Out-of-school Learning, Safranbolu.

Giriş

Günümüz bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, bireylerin öğrenme yaklaşımlarına etki etmekte ve öğrenme kavramının yeniden değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Öğrenmeyi farklı felsefeler açısından ele alan klasik ve modern yaklaşımlar yer almaktadır. Genel anlamda öğrenme, bireyde yaşantı ürünü olarak meydana gelen davranış değişikliği ya da değişiklik meydana getirme süreci olarak tanımlanabilir (Ertürk, 1993, s.35; Senemoğlu, 1997, s.95). Genel anlamda öğrenme, varolan toplumsal duruma, kurallara ve kültürel gereklere bir ayak uydurma biçimi olarak tanımlanabilir (Herman, 1982'den akt. Kaya, 2006, s.97). Başka bir deyişle öğrenme, deneyimin davranış üzerindeki etkisi olarak tanımlanmaktadır (Houwer, Holmes ve Moors, 2013, s.631). Bilgi teknolojileri, internet ve sosyal ağların ortaya çıkardığı en önemli etkilerden bir tanesi öğrenim ortamlarının okul sınıflarından hayatın tüm alanına yayılmasıdır. İnternet ve cep telefonu veya bilgisayarın olduğu ev, kafe, meydan, sokak, tren, otobüs ve uçak gibi her ortam öğrenme ortamına dönüşmüştür (Arkan ve Yünter, 2018, s.2). Fidan (1986)'a göre eğitimle ilgili çalışmalarda temel ağırlık öğrenme öğretme sürecinin etkinliği olup, öğrenmenin tüm öğrenciler için kolay, verimli ve kaliteli duruma getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amacı günümüzde gerçekleştirebilmek için; bireylerin öğrenme tarzlarına yönelik yeni öğretme yöntemlerinin, yeni teknolojilerin ve öğrenmenin etkililiğini artıracak farklı öğrenme ortamlarının kullanılması gerekmektedir.

Günümüz Z kuşağının nitelikleri ve sahip oldukları olanaklar göz önüne alındığında okul dışı öğrenme ortamlarının önemli bir kavrama dönüşmeye başladığı ifade edilebilir. Payne (1985) gerçek hayatın sınıf duvarlarının dışında devam ettiğini belirtmektedir. Bu noktada, öğrencilerin öğrenme sürecinde farklı deneyimler yaşamalarının öğrenmeleri üzerinde olumlu etkiler ortaya koyacağı düşünülebilir (Ayaydın, 2013, s.8). İnfomal öğrenme ortamları, öğrencilere formal ortamların yapamayacağı heyecan verici ve motive edici öğrenme fırsatları sunabilir (Altan, Üçüncüoğlu ve Öztürk, 2019, s.138). Şen (2019, s.6) okul dışı öğrenmenin, sınıfın dört duvarı dışında yapılan bütün etkinlikleri içerdiğini ve bu bakışa göre, her yerin bir öğrenme ortamı olduğunu belirtmektedir. Günümüzde okul dışı öğretim mekânlarının başında bilim merkezleri, müzeler, ören yerleri, hayvanat bahçeleri, tarihi yapılar, kütüphaneler, milli parklar, resmi kurum ve kuruluşlar akla gelmektedir (Öner ve Öztürk, 2019, s.6). Salmi (1993, s.6) infomal öğrenmeyi; aile, akran grupları, kurs ve organizasyonlar, müzeler, kütüphaneler, bilim merkezleri ve yaygın medya unsurlarıyla ilişkilendirmektedir.

İlgili literatürde okul dışı öğrenme konusunda yapılmış çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Schultz ve Hull (2002), Taylor, Power ve Rees (2010), Glowinski ve Bayrhuber (2011), Erten ve Taşçi (2016), Sarıoğlu ve Küçüközer (2017), Hawrot (2018), Akça Berk (2019), Altan ve diğerleri (2019), Öner ve Öztürk (2019) ve Şen (2019) tarafından gerçekleştirilen

araştırmalar okul dışı öğrenme ile ilişkili yayınlar arasında sıralanabilir. Çağımızda birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de okul dışı öğrenme ortamlarına ilgi artarak büyümekte, çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmektedir (Özsoy, 2019, s.276). Literatürde görülen çalışmaların arasında Millî Eğitim Bakanlığı (2019) tarafından ortaya konan 2023 Eğitim Vizyonu da yer almaktadır. Bakanlığın bu çalışması ile okul dışı öğrenme ortamlarının gelecek yıllardaki etkililiği vurgulanmış ve böylece gelecek kuşaklar açısından önemli adımlar atılmıştır. 2023 Eğitim Vizyonuna bağlı olarak İl Millî Eğitim Müdürlükleri tarafından 2019 yılı içinde yapılan çalışmalar sonucunda 'Okul Dışı Öğrenme Ortamları Kılavuzları' hazırlanmış ve yayınlamıştır. İl Millî Eğitim Müdürlükleri tarafından kendi illeri özelinde hazırlanan kılavuzlarda; bilim merkezleri, kütüphaneler, müzeler, sanat merkezleri, park ve bahçeler, tarihi mekanlar, üniversiteler, doğal sit alanları ve ören yerleri, endüstriyel kuruluşlar ve teknoparklar okul dışı öğrenme ortamları olarak ele alınmıştır. Bu kılavuzlar sayesinde, okul dışı öğrenme ortamlarının daha etkin kullanılması, doğal, tarihi ve kültürel ortamların gelecek nesiller tarafından tanınması ve gözetilmesi, ayrıca öğretim programlarındaki kazanımların yaparak ve yaşayarak öğrenilmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır (Karabük İl Millî Eğitim Müdürlüğü, 2019a, s.1). Özsoy (2019, s.290) ülkemizin 21. yüzyıl biçimlenmesine katkı yapacak demokratik, bilgili, girişimci, sanatsal duyarlılığı olan, en az bir sanat ve/veya spor dalında yeteneği gelişmiş etkin yurttaşlar yetiştirmek için örgün, yaygın ve yaşam boyu eğitimde ihtiyaç duyulacak çağdaş eğitim modellerine ev sahipliği yapacak okul dışı öğrenme ortamlarına vurgu yapmakta ve bu ortamların çeşitlendirilmesi ve zenginleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Belirlenen söz konusu vizyonun, geleceğin öğretmenlerine aktarılması amacıyla Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından 'okul dışı öğrenme ortamları' isimli bir ders oluşturulmuş ve bu seçmeli ders eğitim fakültelerinin programlarına eklenmiştir (Şen, 2019, s.2). Yukarıda ifade edilen çalışmalar sayesinde; okul dışı öğrenme kavramı gerek resmî kurumlar gerekse bağımsız araştırmacılar tarafından son yıllarda üst düzeyde ele alınan ve araştırılan bir konu haline dönüşmüştür.

Okul dışı öğrenme ortamları son yıllarda pek çok araştırmanın konusunu oluşturmakla birlikte; ilgili literatürde, görsel sanatlar eğitiminde yararlanılan okul dışı öğrenme ortamlarına yönelik çalışmalar da yer almaktadır. Davis (1999), Buyurgan ve Mercin (2005), Knutson, Crowley, Lin-Russell ve Annsteiner (2011), Green ve Kindseth (2011), Turanlı (2012), Ayaydın (2013), Genç ve Öner (2018), İlhan (2019), Özsoy (2019) ve Türkcan (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmalar sanat eğitiminde okul dışı öğrenme ile ilgili yayınlara örnek verilebilir. Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde; sanat eğitiminde okul dışı öğrenme ortamının genellikle müzelerle sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak yukarıda ayrıntıları açıklanan okul dışı öğrenme ortamlarının yalnızca müzelerle sınırlı olmadığı, günümüzde bilim merkezlerinden üniversitelere doğal sit alanlarından fabrikalara kadar pek çok ortamda okul dışı öğrenme

faaliyetleri düzenlenebileceği ifade edilebilir. Bu araştırma, Görsel Sanatlar dersi öğretim programında yer alan kazanımları birden fazla okul dışı öğrenme mekânı ile ilişkilendirmesi ve öğretim programında yer alan tüm kazanımları kapsamı sebebiyle literatürde ifade edilen diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Araştırmanın bu özelliği ile benzerlik gösteren ve bu araştırmanın konusunu oluşturan Safranbolu'daki okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilen tek çalışma, Karabük İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından 2019 yılı Kasım ayında yayınlanan 'Okul Dışı Öğrenme Ortamları Kılavuzu' adlı çalışmadır (Karabük İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2019b). Türkçe, tarih, matematik, müzik, coğrafya gibi farklı branşları ele alan kılavuzun içinde görsel sanatlar eğitimindeki bölgesel okul dışı öğrenme ortamlarına da yer verilmiştir. Ancak toplam 55 sayfa olan kılavuzun sadece iki sayfasında görsel sanatlar eğitimi ele alınmış ve görsel sanatlar dersi ile ilişkili olan yalnızca 10 adet kazanım incelenmiştir. Ancak Safranbolu şehrinin sahip olduğu kültürel değerler göz önüne alındığında ilgili kılavuzda eşleştirilen kazanımların yeterli olmadığı düşünülmektedir. Bu düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olan unsurların ve araştırma amacının anlaşılması için öncelikle Safranbolu şehrinin niteliklerinin sunulmasının yerinde olacağı düşünülmüş ve izleyen paragraflarda Safranbolu'yla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Tarih, kültür ve sanat alanlarında zengin bir geçmişe sahip olan Safranbolu, 1994 yılında UNESCO tarafından Dünya Miras Kenti listesine dahil edilmiştir (Şahin, 2015, s.107). Görsel 1'de tarihi yapıların yoğun olarak toplandığı 'Çarşı' bölgesi gösterilmektedir.

Görsel 1.

Safranbolu 'Çarşı' panoraması, 2019 (Kaynak: Yazar arşivi)

Safranbolu'nun 'Çarşı' ve 'Bağlar' bölgelerinde yaklaşık 2000 adet geleneksel Türk evi bulunmakta olup, bunlardan yaklaşık 800'ü yasal olarak koruma altındadır (Bozkurt ve Altınçekiç, 2013, s.84). İlgili literatürde yer alan ve Safranbolu'yu konu alan bilimsel araştırmaların büyük bir bölümünün, Safranbolu'nun sahip olduğu değerleri mimari ve turizm disiplinleri dahilinde ele alıp inceleyen çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. Ancak evrensel anlamda kültürel miras kavramı ele alındığında; uluslararası

literatürdeki yayınların kültürel mirası yalnızca mimari ve turizm alanlarıyla sınırlı tutmadıkları, pek çok alan için kullanılacak disiplinlerarası bir kavram olduğu ve tüm sosyal ve beşerî bilim alanlarının çalışma konuları arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda, Safranbolu'nun sahip olduğu kültürel miras alanlarını farklı bilim ve sanat disiplinleriyle ilişkilendirmek ve çeşitli araştırmalarla zenginleştirmek mümkündür.

Bu araştırmanın amacı; Safranbolu'nun sahip olduğu kültürel mirasın görsel sanatlar eğitiminde okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanım olanaklarını incelemektir. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

- 1- Safranbolu'da görsel sanatlar eğitiminde okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılacak mekanlar nerelerdir?
- 2- Belirlenen olası okul dışı öğrenme mekanlarında görsel sanatlar dersinin hangi kazanımları ele alınabilir?
- 3- Okul dışı öğrenme ortamında kazanımlarla ilişkili olarak ne tür etkinlikler düzenlenebilir?

Bu araştırma; Safranbolu'daki çeşitli okul dışı öğrenme ortamlarını bütüncül bir yaklaşımla ele almakta ve bu özelliği ile literatürde yer alan benzer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu araştırma, gerek Safranbolu'nun kültürel mirasına görsel sanatlar eğitimi açısından yaklaşması gerekse kültürel miras alanlarını okul dışı öğrenme ortamı olarak inceleyen öncü çalışmalardan biri olması sebebiyle önemli görülmektedir. Araştırmanın yayınlanmasıyla, Millî Eğitim Bakanlığının 2023 Vizyonu içinde yer bulan okul dışı öğrenme ortamlarının uygulayıcılar tarafından anlaşılması, bölgelerinde yer alan benzer alanların okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanımına yönelik fikir sunulması ve uygulama sürecinde ne tür etkinlikler düzenlenebileceği konularında görsel sanatlar öğretmenlerine rehberlik edilmesi beklenmektedir. Ayrıca konumu itibarıyla; başta Ankara olmak üzere, Kastamonu, Zonguldak, Bartın, Bolu, Düzce ve Çankırı illerine ortalama 2 saat uzaklıkta olan Safranbolu'nun, söz konusu illerdeki eğitim kurumları tarafından da tanınmasına ve o illerden gelecek öğrencilerin okul dışı öğrenme ortamı olarak değerlendirmelerine katkı sağlanması umulmaktadır. Bu düşüncelere ek olarak, günümüzün güncel konuları arasında yer alan okul dışı öğrenme ortamlarıyla ilgili gelecekte gerçekleştirilecek benzer araştırmalara kaynak olunması düşünülmektedir.

Yöntem

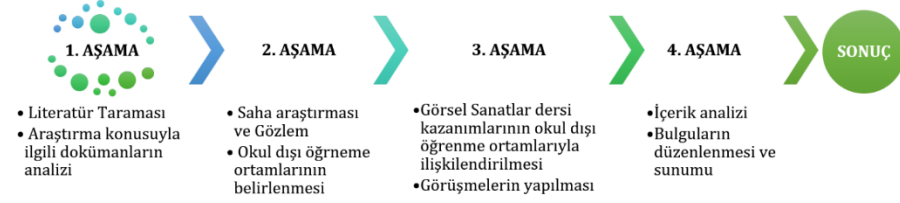
Bu araştırmanın gerçekleştirilmesinde nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması yaklaşımı benimsenmiştir. Durum çalışmasının kurgusu ise 'bütüncül tek durum' deseniyle sağlanmıştır. Bütüncül tek durum desenlerinde, isminden de anlaşılacağı gibi, tek bir analiz birimi (bir birey, bir kurum, bir program, bir okul, vb.) vardır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.290). Araştırma kapsamında ele alınan analiz birimi Safranbolu

Şehridir. Durum çalışması yaklaşımına bağlı olarak gerçekleştirilen araştırmanın temel aşamaları Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1.

Araştırma aşamaları

Çalışma Grubu

Safranbolu’nun sahip olduğu kültürel miras alanlarının ve geçmişinde var olan geleneklerin öğrenme ortamları açısından özel bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir. Safranbolu’nun öğrenme ortamları açısından sahip olduğu en önemli değerler, tarihi yapılarında ve geçmişte üretim ve ticaretin yürütüldüğü çarşı ve sokaklarda gizlidir. Safranbolu sahip olduğu ahilik ve lonca gelenekleri sayesinde yüzyıllardır keşfedilmeyi bekleyen ‘en eski’ okul dışı öğrenme ortamlarından biridir. Ayrıca Safranbolu, okul dışı öğrenme ortamlarıyla ilgili literatürde belirtilen pek çok öğrenme ortamını bir arada bulunduran bir şehirdir. Çalışma grubunun belirlenmesinde sözü edilen düşünceler ve özellikler etkili olmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmanın verileri; araştırma yöntemine paralel olarak doküman incelemesi, saha araştırması, gözlem ve görüşme tekniklerinin harmanlandığı bütüncül bir yaklaşımla elde edilmiştir. Araştırmanın birinci aşamasında; öğrenme, okul dışı öğrenme, Safranbolu ve kültürel miras alanları konularıyla ilgili literatürde yer alan bilgi ve belgelerin incelemesi yapılmış ve araştırma konusuyla ilişkili ayrıntılı bilgilere ulaşılmıştır.

İkinci aşamada araştırmanın birinci alt probleminde sorgulanan mekanlara yönelik saha araştırması çalışması gerçekleştirilmiştir. Saha araştırması kapsamında Safranbolu’nun kültürel miras alanlarında gezi ve gözlem faaliyetleri yapılmış, çeşitli mekanlara ziyarette bulunulmuş ve mekanların niteliklerine yönelik bilgiler derlenmiştir. Saha araştırması kapsamında ziyaret edilen mekanlarda gerçekleştirilen gözlemleri desteklemek ve elde edilen bilgilerin çeşitliliğini sağlamak amacıyla mekanlar hakkında bilgi sahibi olan kişilerden bilgi alınmış ve mekanların çeşitli özellikleri fotoğraflanarak kayıt altına alınmıştır. Gözlemlerin kayıt altına alınması için araştırmacı tarafından Ziyaretçi Kapasitesi, Mevsimsel Kısıtlamalar, Sağlık ve Güvenlik Tedbirleri, Ulaşım Olanakları, Ücretlendirme, Resmi izin ve Onay Durumu başlıklarından oluşan gözlem formu düzenlenmiştir. Gözlem formunda yer alan başlıkların belirlenmesinde; Özsoy (2019, s.299) tarafından ifade edilen, okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılmasında dikkat edilecek hususlardan yararlanılmıştır. Düzenlenen gözlem formu ve

içerisinde yer alan bilgiler geçerlik ve güvenilirlik çalışması kapsamında 2 alan uzmanı ile paylaşılmış ve gözlenen mekanlarla gözlem notları arasındaki ilişkiyi sorgulamaları sağlanmıştır.

Veri toplama sürecinin üçüncü aşamasında ise; araştırmanın ikinci ve üçüncü sorularına yönelik verilerin elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda; Millî Eğitim Bakanlığı Görsel Sanatlar Dersi öğretim programında yer alan 264 kazanım (1-8. Sınıflara ait 145 kazanım ve 9-12. Sınıflara ait 119 kazanım) ve belirlenen okul dışı öğrenme ortamları bir araya getirilmiş ve bir tablo hazırlanmıştır. Hazırlanan tablonun bir sütununda belirlenen mekanlar numaralandırılmış, diğer sütununda da kazanımlara yer verilmiştir. Hazırlanan tablo, beş alan uzmanıyla gerçekleştirilen görüşmede kendilerine sunulmuştur. Görüşlerine başvuru alan uzmanlardan kazanımları okul dışı öğrenme mekanlarıyla ilişkilendirmeleri ve kazanımlarla ilişkili olarak ne tür etkinliklerin düzenlenebileceğini ifade etmeleri istenmiştir. Alan uzmanları tarafından yapılan eşleştirmeler incelenmiş ve yalnızca tüm uzmanların aynı ortamla ilişkilendirdiği kazanımlar 'okul dışı öğrenme ortamı – kazanım eşleştirme tablosuna' eklenmiştir. Farklı ortamlara işlenen kazanımlar ile hiçbir ortamla ilişkilendirilmeyen kazanımlar ise kapsam dışı bırakılmıştır.

Çalışma verilerini oluşturan bilgi ve belgeler, gözlem formları ve görüşme kayıtlarını içeren eşleştirme tabloların analizinde içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak farklı tekniklerle elde edilen ve parçalar halinde olan veriler anlamlı bölümlere ayrılmış ve araştırma soruları ile ilişkileri belirlenmiştir. Bu noktada; elde edilen verilerin belirlenen okul dışı öğrenme ortamlarına göre düzenlenmesinin uygun olacağı düşünülmüş ve grüplamanın ana temalarının söz konusu mekanlardan oluşmasına karar verilmiştir. Temalar altında toplanan verilerin iç tutarlılık kapsamına bütünlük oluşturmasına özen gösterilmiştir. İçerik analizinin sonraki aşamasında temalara göre grüplanan veriler okuyucunun anlayacağı bir şekilde tanımlanmış ve toplanan bilgiler işlenmiş bir biçimde okuyucuya sunulmuştur. Son aşamada ise sunulan bilgiler araştırmanın temel amaçlarıyla ilişkilendirilerek yorumlanmış ve çeşitli sonuçların ortaya çıkarılması sağlanmıştır.

Bulgular ve Yorum

Bu başlık altında, Safranbolu'da yer alan kültürel miras alanları araştırmanın temel amacı doğrultusunda incelenmiş ve araştırma amacına ilişkin bulgular sunulmuştur. Belirlenen okul dışı öğrenme mekanlarına ilişkin bulgular izleyen başlıklarda sunulmuştur. Aşağıda yer alan okul dışı öğrenme ortamlarında uygulama yapacak olan eğitimcilerin, mekanla ilgili tüm bilgileri bütüncül bir biçimde algılamalarını sağlamak amacıyla bulgular mekanlara göre grüplanarak sunulmuştur. Öncelikle bir mekâna ait gözlem notlarının, mekanla ilişkilendirilen kazanımların ve kazanımlara bağlı olarak gerçekleştirilebilecek etkinliklere ilişkin bulguların tamamının sunulmasının ardından diğer mekâna geçilmesi tercih edilmiştir. Böylece araştırmanın

amacında ifade edilen tüm sorular mekanlar ön planda tutularak ayrı ayrı cevaplanmıştır.

Hıdırlık Seyir Terası ve 'Çarşı' bölgesi

İlgili literatürde yer alan bilgi ve belgelerden, Hıdırlık tepesinin, tarihsel süreç içinde açık hava namazgahı (Diker ve Deniz, 2017, s.68) veya askerlerin ve halkın çeşitli amaçlarla toplanma bölgesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Görsel 2). Mevcut konumu ile Seyir Terası, Safranbolu'nun yerleşimi hakkında genel bir izlenim sunmakta ve ziyaretçiler için bir başlangıç noktası olmaktadır.

Görsel 2.

Hıdırlık Seyir Terası ve 'Çarşı' bölgesinin konumu (Fotoğraf: Orhan Özgülbaş, Kaynak: TRT Haber, 2014).

Hıdırlık Seyir Terası ve 'Çarşı' bölgesi gerek gözlem yoluyla gerekse gerçekleştirilecek uygulamalarla bireylerin sanatsal gelişimlerinde okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılabilir. Araştırmacı tarafından lisans düzeyindeki öğrencilerle gerçekleştirilen etkinlikte Hıdırlık Seyir Terası ve 'Çarşı' bölgesi okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılmıştır. Burada doğa gözlemine yönelik çizimler yapılmış ve öğrencilerin mevcut kültürel mirası seyretmesi, miras alanını gözlemlemesi, ayrıntılara önem vermesi, görsel biçimlendirme unsurlarını kullanması ve gözlemlerini sanatsal yolla aktarması sağlanmıştır (Görsel 3).

Görsel 3.

Hıdırlık Seyir Terasında doğa gözlemine dayalı çizim çalışmaları, 2019 (Kaynak: Yazar arşivi)

Geniş bir görüş alanına sahip olan Seyir Terası ve uzun süre zaman geçirmeye elverişli olan 'Çarşı' bölgesi okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılabilir mekanlar arasında yer almakta ve örgün eğitim kademelerinde yürütülecek sanat eğitimi etkinliklerini destekleyecek pek çok özellik bulunmaktadır. Hıdırlık Seyir Terası ve 'Çarşı' bölgesine ilişkin gözlem notları ve kazanım eşleştirme tablosu Tablo 1 ve Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 1.

Hıdırlık Seyir Terası ve 'Çarşı' Bölgesi İlişkin Gözlem Notları

GÖZLEM NOTLARI ¹					
Ziyaretçi Kapasitesi	Mevsimsel Kısıtlamalar	Sağlık ve Güvenlik Tedbirleri	Ulaşım Olanakları	Ücretlendirme	Resmi izin ve Onay Durumu ²
100 ve üzeri öğrenci.	Açık ve kapalı alanları mevcut. Mevsim koşullarına uygun kıyafetler ile ziyaret edilebilir.	Seyir Terasının etrafı yaklaşık 1 metre yükseklikte taş duvarlar ile çevrili. Her iki alan da çok sayıda kamera ile izlenmektedir.	Cadde üstü otobüs, minibüs ve otomobil park alanları mevcut.	Seyir Terasında giriş ücreti alınmaktadır. Öncesinde görüşerek toplu ziyaretler için anlaşma yapılabilir. 'Çarşı' bölgesi ücretsiz olarak gezilebilir.	Resmi izin almak gerekmiyor ancak ilgili birimlere etkinlik öncesi haber vermek uygun olabilir.

¹ Belirtilen tüm hususlar tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

² Yalnızca ziyaret edilecek alandan alınması gereken izinler değerlendirilmiştir. İlgili müdürlüklerden, velilerden ve öğrencilerden alınması gereken izinler kapsama dahil değildir.

Tablo 2.

Hıdırlık Seyir Terası ve 'Çarşı' Bölgesi Kazanım Eşleştirme Tablosu

Sınıf Düzeyi ¹	Kazanım ²	Okul Dışı Öğrenme Ortamı ve Kazanım İlişkisi ³
1	G.1.1.7. Görsel sanat çalışmasında büyüklük-küçüklük ilişkilerini kullanır.	Yukarıdan bakış sayesinde binaların, taştırların ve figürlerin boyutlarını ilişkilendirebilir.
2	G.2.1.5. Görsel sanat çalışmasında ön ve arka planı kullanır.	Seyir terası manzarasından algılanan evlerin ön ve arka plan ilişkileri sorgulanabilir.
2	G.2.1.7. Görsel sanat çalışmasını oluşturmak için gözleme dayalı çizimler yapar.	Seyir terası manzarası içinden bir bölümü seçerek çizim çalışması yapılabilir.
3	G.3.1.5. İki boyutlu çalışmasında ön, orta, arka planı kullanır.	Seyir terası manzarasından algılanan evlerin ön, orta, arka plan ilişkileri sorgulanabilir.
4	G.4.1.5. Gözleme dayalı çizimlerinde kontur çizgisini ve	Çarşı bölgesindeki sokaklardan biri seçerek çizim

	gölgeleme tekniklerini kullanır.	çalışması yaptırılabilir.
2	G.2.2.4. Müze, sanat galerisi, sanat atölyesi, ören yeri vb. mekânların sanat açısından önemini ifade eder.	Çarşı bölgesindeki ilgili mekanlar ziyaret edilerek önemi hakkında bilgiler aktarılabilir.
5	G.5.1.3. Görsel sanat çalışmasında hava perspektifini kullanır.	Çarşı bölgesindeki hava perspektifi ile ilgili çizim yaptırılabilir
6	G.6.1.5. Görsel sanat çalışmasında perspektifi kullanır.	Çarşı bölgesindeki sokaklardan biri seçerek perspektif çizimi çalışması yaptırılabilir.
6	G.6.2.5. Görsel sanatlar, tarih ve kültürün birbirlerini nasıl etkilediğini açıklar.	Çarşı bölgesinde kazanıma ilişkin bilgiler eşliğinde tur düzenlenebilir
7	G.7.1.5. Görsel sanat çalışmasında farklı perspektif tekniklerini kullanır.	Çarşı bölgesindeki sokaklardan biri seçerek perspektif çizimi çalışması yaptırılabilir.
7	G.7.1.6. Gözleme dayalı çizimler yapar.	Seyir terası manzarası içinden bir bölümü seçerek çizim çalışması yaptırılabilir.
7	G.7.2.2. Sanat, tarih ve kültürün birbirini nasıl etkilediğini analiz eder.	Çarşı bölgesinde kazanıma ilişkin bilgiler eşliğinde tur düzenlenebilir
8	G.8.1.6. Görsel sanat çalışmasında farklı perspektif tekniklerini kullanır.	Çarşı bölgesindeki sokaklardan biri seçerek 2 veya 3 kaçıslı perspektif çizimi çalışması yaptırılabilir.
8	G.8.2.4. Müzelerdeki eserlerin korunmasının önemini açıklar.	Seyir terasında açık hava dersi yapılarak; kendisi bir 'Müze Kent' olan Safranbolu'nun günümüze değin nasıl korunduğu ve gelecek nesillere aktarılması için korumanın önemi açıklanabilir.
9	9.3.4.3. Çalışmalarında tek ve çift kaçıslı perspektifi uygular.	Çarşı bölgesindeki sokaklardan biri seçerek perspektif çizimi çalışması yaptırılabilir.
10	10.3.1.4. Kompozisyonda mekân-figür ilişkisini kurar.	Çarşı bölgesindeki kalabalık mekanlarda çizim çalışmaları yapılabilir
11	11.2.1.3. Müze ve sanat galerilerindeki eserlerden faydalanarak özgün çalışmalar yapar.	Seyir terası manzarası içinden bir bölümü seçerek renkli özgün çalışmalar yaptırılabilir.
12	12.3.1.1. Çoklu figür çalışmaları yapar.	Çarşı bölgesindeki kalabalık mekanlarda çizim çalışmaları yapılabilir
12	12.3.3.5. Kompozisyon kurallarını dikkate alarak fotoğraf çekimi yapar.	Seyir terası ve Çarşı bölgesinde fotoğraf çekimleri gerçekleştirilebilir

¹ Milli Eğitim Bakanlığı Görsel Sanatlar Dersi 1-12. Sınıflara ait 2018 yılı Öğretim Programlarında yer alan bilgilere göre düzenlenmiştir. Kaynak: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>

² Kazanımlar birden fazla ortamla ilişkilendirilebilecek özelliindedir. Ancak bu tabloda her kazanım yalnızca tek bir öğrenme ortamıyla ilişkilendirilmiştir.

³ Belirtilen kazanım ilişkileri tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

Alanda gerçekleştirilen gözlemler ve görüşme kayıtlarına göre, Hıdırlık Seyir Terası ve 'Çarşı' bölgesinin pek çok kazanım açısından uygun bir okul dışı öğrenme ortamı olduğu ifade edilebilir. Tablo 2'deki verilere göre; ön arka plan ilişkilerinden gölgeleme tekniklerine, çok kaçıslı perspektif çizimlerinden müzelerdeki eserlerin korunmasına kadar pek çok konunun; bu bölgede gerçekleştirilecek etkinliklerle öğrencilere öğretiminin sağlanabileceği ifade edilebilir.

Kent Tarihi Müzesi

Halk arasında "kale" olarak bilinen hâkim tepe üzerinde kurulu olan Hükümet Konağı, 1904-1906 yılları arasında inşa edilmiştir (Görsel 4). Konak 1976 yılına kadar şehrin idare merkezi olarak kullanılmıştır (Diker ve Deniz, 2017, s.68). 1976 yılında çıkan yangın sonrası, uzun yıllar kullanılmayan binanın restorasyon çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2006 yılında tamamlanmış ve 2007 yılında Kent Tarihi Müzesi olarak ziyarete açılmıştır (Kuş, 2010, s.227).

Görsel 4.

Kent Tarihi Müzesi, 2019 (Kaynak: Yazar arşivi)

Müze; şehirdeki ticari hayat ve geleneksel el sanatları, Safranbolu ile ilgili tarihi belgeler, kaymakamlık makamının orijinal eşyaları, günlük kullanım eşyaları, elbiseler, teknik ve teknolojik araç ve gereçler sergilenmektedir (Görsel 5). Aynı zamanda; Esnaf ve Zanaatkarlar Çarşısında Şifa Eczanesi, Lokumcu, Yemenici, Kunduracı, Sayacı, Semerci, Saraç, Ahşap işçiliği, Demirci, Bakırcı, Kalaycı ve Esnaf kahvesi gibi Safranbolu'daki önemli esnafların çalışma ortamları özgün canlandırma tekniği ile ziyaretçilere sunulmuştur (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019). Bu sayede, Safranbolu'nun günümüze kadar geçirdiği evrelerin tarihsel olarak izlenmesi ve var olan kültürel mirasın anlaşılması sağlanmaktadır.

Görsel 5.

Kent Tarihi Müzesinde sergilenen yöresel kıyafetler, 2019 (Kaynak: Yazar arşivi)

İlhan (2019, s.22) ile Diker ve Deniz (2017, s.45) günümüzde gelinen noktada müzelerin sadece sergileme alanı olmaktan çıktığını ve farklı işlevleri yerine getiren kurumlar olduğunu belirtmekte ve bu işlevlerin içine eğitim işlevini de eklemektedirler. Buyurgan ve Mercin'e (2005, s.96) göre; günümüzde müzelerin eğitim rolü, çok etkili ve önemli bir hale gelmiştir. Bu rol, insanlarla doğrudan ilişkilidir ve insanın okul öncesi döneminden itibaren başlayıp yaşlılık dönemine kadar olan bir dönemi içine alır. Günümüz eğitim sisteminde öğrenme, sadece kitapla veya okulla sınırlı değildir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın (2019, s.95) müze eğitimi ile ilgili benzer görüşleri 2023 Vizyonuna eklediği ve 'doğal, tarihî ve kültürel mekânlar ile bilim-sanat merkezleri ve müzeler gibi okul dışı öğrenme ortamlarının, müfredatlarda yer alan kazanımlar doğrultusunda daha etkili kullanılması sağlanacaktır' şeklinde bir hedef ortaya koyduğu görülmektedir. Kent Tarihi Müzesine ilişkin gözlem notları ve kazanım eşleştirme tablosu Tablo 3 ve Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 3.*Kent Tarihi Müzesine İlişkin Gözlem Notları*

GÖZLEM NOTLARI ¹					
Ziyaretçi Kapasitesi	Mevsimsel Kısıtlamalar	Sağlık ve Güvenlik Tedbirleri	Ulaşım Olanakları	Ücretlendirme	Resmi izin ve Onay Durumu ²
Tek ziyaret süresince en fazla 30 öğrenci.	Kapalı mekân. Mevsim koşullarına uygun kıyafetler ile ziyaret edilebilir.	Görevliler ve sorumlu öğretmenler denetiminde güvenle ziyaret edilebilir. Kameralarla izlenmektedir.	Müze girişinde otopark mevcuttur ancak minibüs ve otobüs gibi araçların 'Çarşı' girişine park etmeleri gerekir. Park alanı ile müze arası mesafe yaklaşık 400 metredir.	Giriş ücreti alınmaktadır. Öncesinde görüşerek toplu ziyaretler için anlaşma yapılabilir.	Ziyaret öncesi ilgili makamların bilgilendirilmesi esastır.

¹ Belirtilen tüm hususlar tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

² Yalnızca ziyaret edilecek alandan alınması gereken izinler değerlendirilmiştir. İlgili müdürlüklerden, velilerden ve öğrencilerden alınması gereken izinler kapsama dahil değildir.

Tablo 4.*Kent Tarihi Müzesine İlişkin Kazanım Eşleştirme Tablosu*

Sınıf Düzeyi ¹	Kazanım ²	Okul Dışı Öğrenme Ortamı ve Kazanım İlişkisi ³
1	G.1.2.1. Sanatın, kültürün bir parçası olduğunu fark eder.	Safranbolu'nun kültürel mirasının parçası olan el sanatları müze içindeki örneklerle incelenebilir.
5	G.5.2.1. Yerel kültüre ait motifleri açıklar.	Müzedeki sergilenen eserlerdeki motifler incelenebilir.
5	G.5.2.3. Geçmişte ve günümüzde yapılmış olan sanat eserleri arasındaki farklılıkları söyler.	Müzedeki sergilenen eserler günümüzdeki sanat eserleri ile karşılaştırılabilir.
5	G.5.2.4. Müzeler ile Görsel Sanatları ilişkilendirir.	Müze içindeki eserlerin hangi sanat dallarına ait oldukları incelenebilir.
6	G.6.2.2. Etnografya müzelerindeki ürünler aracılığıyla geleneksel sanat örneklerini inceler.	Safranbolu'nun kültürel mirasının parçası olan el sanatları müze içindeki örneklerle incelenebilir.
8	G.8.2.1. Sanat eserinin sosyal, politik ve ekonomik faktörlerden nasıl etkilendiğini açıklar.	Müzedeki sergilenen eserler dönemin sosyal, politik ve ekonomik faktörlerine ait bilgiler eşliğinde incelenebilir.
9	9.2.1.3 Müzelerin ve sanat galerilerinin önemini açıklar.	Müzenin önemi hakkında bilgiler aktarılabilir.
10	10.2.1.1. Bulunduğu ildeki tarihi yöreleri ve tarihi eserleri tanır.	Müzedeki sunulan bilgi ve eserler üzerine söyleşiler yapılabilir.
11	11.2.1.2. Müzelerin eğitimsel işlevlerini analiz eder.	Müze ziyareti sayesinde öğrencilerin neler öğrendiklerini ifade etmeleri istenebilir.

Görsel Sanatlar Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları: Safranbolu Örneği (Out-of-School Learning Environments in Visual Arts Education: Example of Safranbolu)

12	12.2.2.3. Müze ve sanat galerilerinin kültürel bağların kurulmasındaki rolünü açıklar.	Kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarımında müzelerin rolü ile ilgili söyleşiler yapılabilir
12	12.3.5.1. Yaşadığı çevreden tekstil tasarımına ait motifler gösterir.	Müzedede sergilenen tekstil ve dokumaların motif özellikleri incelenebilir

¹ Milli Eğitim Bakanlığı Görsel Sanatlar Dersi 1-12. Sınıflara ait 2018 yılı Öğretim Programlarında yer alan bilgilere göre düzenlenmiştir. Kaynak: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>

² Kazanımlar birden fazla ortamla ilişkilendirilebilecek özelliindedir. Ancak bu tabloda her kazanım yalnızca tek bir öğrenme ortamıyla ilişkilendirilmiştir.

³ Belirtilen kazanım ilişkileri tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

Gözlem ve görüşme kayıtlarına göre, Kent Tarihi Müzesinin önemli bir okul dışı öğrenme ortamı olduğu ve kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik yapılacak tüm etkinliklerde kullanılabileceği anlaşılmaktadır. Tablo 4'te alan uzmanları tarafından ifade edilen çeşitli etkinlikler sayesinde; kültür ve sanatın birlikteliğinden müzelerin önemine kadar birçok kazanımın öğrencilere kazandırılabilceği söylenebilir.

Kaymakamlar Gezi Evi

Safranbolu'nun eski yaşam biçimleri Türk evlerinde gözlenen özelliklerden anlaşılmaktadır. Kuban'a (1976 akt. Bozkurt, 2013, s.38) göre Türk evi; geleneksel Türk ailesinin yaşam kültürü ve törelerine uygun şekil ve plan özelliklerini gösteren asırlarca Türk insanının gereksinimlerine cevap vermiş bir konut tipi olarak bilinmekte ve tanımlanmaktadır. Aile bireylerinin beslenme, dinlenme, yaşama ihtiyaçlarının yanı sıra ailenin toplumsal, ekonomik, fizyolojik ve estetik gereksinimlerini karşılamakta ev daima önemli bir role sahip olmuştur (Işık, 1992, s.9). Safranbolu evleri söz konusu gereksinimleri karşılaması bakımından birbirine benzemektedir. Ancak ne iç planı ne dış görünümü ve ne de iç döşeme ve donanımı bakımından, Safranbolu'da tümüyle birbirine benzeyen iki ev gösterilemez (Ulukavak, 2007, s.39). Bölgede bulunan geleneksel Türk evlerinin her biri kendine has özelliklere sahiptir. Ancak bu evlerin pek çoğu özel şahıslara ait olup, genelde turizm amaçlı kullanılmaktadır. Bu sebeple pek çoğu, okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanmaya elverişli değildir. Görsel sanatlar eğitimine yönelik çeşitli etkinliklerin düzenlenebileceği az sayıda evin arasında en uygun ve özgün olanlardan biri Kaymakamlar Gezi Evidir. Kültür Bakanlığı tarafından kamulaştırılan ve restore edilen ev, günümüzde Safranbolu Kaymakamlığı tarafından gezi evi olarak ziyarete açılmıştır (Kuş, 2010, s.126) (Görsel 6).

Görsel 6.

Kaymakamlar Gezi Evi (Dış görünüm), 2019 (Kaynak: Yazar arşivi)

Safranbolu evlerinin plan tipi, mimari unsurları, inşada kullanılan malzemeler, yapılarda kullanılan ahşap ve taş işçiliği Kaymakamlar Gezi Evinde anlaşılabilir. Pek çok konu hakkında bilgiler sunan Gezi Evi; geçmiş yüzyıldaki Türk aile hayatına ilişkin kavram ve temaları da yazılı kaynaklar ve cansız mankenlerle oluşturulmuş mizansenler sayesinde ziyaretçilerine sunmaktadır (Görsel 7).

Görsel 7.

Kaymakamlar Gezi Evi (İç mekân düzenlemesi), 2019 (Kaynak: Yazar arşivi)

Kaymakamlar Gezi Evine ilişkin gözlem notları ve kazanım eşleştirme tablosu Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur.

Görsel Sanatlar Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları: Safranbolu Örneği (Out-of-School Learning Environments in Visual Arts Education: Example of Safranbolu)

Tablo 5.

Kaymakamlar Gezi Evine İlişkin Gözlem Notları

GÖZLEM NOTLARI ¹					
Ziyaretçi Kapasitesi	Mevsimsel Kısıtlamalar	Sağlık ve Güvenlik Tedbirleri	Ulaşım Olanakları	Ücretlendirme	Resmi izin ve Onay Durumu ²
Tek ziyaret süresince en fazla 15 öğrenci.	Kapalı mekân. Mevsim koşullarına uygun kıyafetler ile ziyaret edilebilir.	Görevliler ve sorumlu öğretmenler denetiminde güvenle ziyaret edilebilir. Kameralarla izlenmektedir.	Minibüs ve otobüs gibi araçlar cadde üstü park alanına park edebilir. Park alanı ile müze arası mesafe yaklaşık 200 metredir.	Giriş ücreti alınmaktadır. Öncesinde görüşerek toplu ziyaretler için anlaşma yapılabilir.	Ziyaret öncesi ilgili makamların bilgilendirilmesi gereklidir.

¹ Belirtilen tüm hususlar tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

² Yalnızca ziyaret edilecek alandan alınması gereken izinler değerlendirilmiştir. İlgili müdürlüklerden, velilerden ve öğrencilerden alınması gereken izinler kapsama dahil değildir.

Tablo 6.

Kaymakamlar Gezi Evine İlişkin Kazanım Eşleştirme Tablosu

Sınıf Düzeyi ¹	Kazanım ²	Okul Dışı Öğrenme Ortamı ve Kazanım İlişkisi ³
2	G.2.1.4. Farklı yazılı kaynak, kavram ve temalardan esinlenerek görsel sanat çalışmasını oluşturur.	Safranbolu evlerindeki günlük yaşam ile ilgili bilgiler gezi evi içinde aktarılarak o mekanlardaki yaşamı anlatan çalışmalar yaptırılabilir.
2	G.2.2.1. Türk kültürüne ait mimari elemanları açıklar.	Evin mimari elemanları (cumba, kerpiç, dikdörtgen pencere, avlu, çatı, tavan, kapı vb.) incelenebilir.
4	G.4.1.4. İki boyutlu yüzey üzerinde derinlik etkisi oluşturur.	İç mekânda derinlik etkisine yönelik perspektif çizimleri yaptırılabilir.
5	G.5.1.2. Görsel sanat çalışmasında mekân olgusunu göstermek için ölçü ve oranı kullanır.	İç mekânda çizimler yaptırılabilir

¹ Milli Eğitim Bakanlığı Görsel Sanatlar Dersi 1-12. Sınıflara ait 2018 yılı Öğretim Programlarında yer alan bilgilere göre düzenlenmiştir. Kaynak: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>

² Kazanımlar birden fazla ortamla ilişkilendirilebilecek özelliktedir. Ancak bu tabloda her kazanım yalnızca tek bir öğrenme ortamıyla ilişkilendirilmiştir.

³ Belirtilen kazanım ilişkileri tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

Kaymakamlar Gezi Evi literatürde ifade edilen nitelikleri sayesinde, okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılacak kültürel miras alanları arasına dahil edilmiştir. Tablo 5 ve Tablo 6'da ayrıntılarına yer verilen bu ortamda; öğrencilerin kavram ve temalardan yola çıkarak görsel sanat çalışmaları yapmaya, Türk kültürüne ait mimari unsurları (pencere, avlu, çatı, tavan, kapı vb.) açıklamaya ve mekân olgusunu algılamaya dayalı etkinlikler gerçekleştirebilecekleri ifade edilebilir.

Geleneksel El Sanatları İşlikleri

Safranbolu'nun kültürel mirası içinde el sanatları da önemli bir yer tutmaktadır. Bu unsurlar kuşaklar arasında köprü vazifesi görmekte ve her türlü bilginin gelecek kuşaklara iletilmesini sağlamaktadır. Bir milletin milli kültürünü simgeleyen, tanıtan ve geçmişi geleceğe bağlayan kültürü içinde barındıran geleneksel el sanatları; geçmişe ışık tutmada ve geçmiş ile gelecek arasında bağ kurmada önemli rol oynamaktadır (Kundakçı, 2015, s.146). Safranbolu yüzyıllar içinde şekillenen üretim usullerine bağlı olarak zengin el sanatları geleneğine sahiptir. Bireysel girişimlerden yana tavır oluşturmuş olan Safranbolu esnafı, her biri bağımsız birere üretim atölyesi olan onlarca işlik kurmuşlar ve bu yolla arasta geleneğinin güçlenmesini sağlamışlardır.

Kunduracılık, yemenicilik, terzilik, demircilik, bakırcılık, kalaycılık, debbağlık, saraçlık, semercilik, nalbantlık vb. yapılan işyerleri, çarşının farklı yerlerinde, lonca düzeninde bir arada yahut aynı sokak boyunca, yan yana yer alırdı (Ulukavak, 2017, s.125).

Ancak yaşamın değişmez kuralı olan değişim; bilim ve teknolojiye gelişime koşut olarak, sosyal ve ekonomik yaşamla birlikte tüm zanaat kollarında da geçerliliğini sürdürmüş ve sürdürmektedir. İnsanların her gereksiniminin el yapımı yerine, fabrikasyon üretimle karşılanması dönemine girilmesi, ister istemez her alanda zorunlu değişimin de nedenini oluşturmuştur (Ulukavak, 2017, s.135). Dönemin sokaklarına ismini veren pek çok el sanatı ihtiyaçlara bağlı olarak ortadan kalmıştır. Bugün geleneğin sürdürüldüğü Demirciler, Bakırcılar, Kalaycılar ve Semerciler Çarşıları, Yemeniciler Arastası Safranbolu'daki el işçiliğinin sürdürülmesini sağlamaktadır (Şahin, 2015, s.118). Üretim usulleri, gelenekleri ve kaliteleri sayesinde; at nalından kalaylı bakır kazana, yemeniden koşum takımlarına kadar Safranbolu'da üretilen pek çok ürün zamanın ötesine geçmeyi başarmış ve günümüzde kültürel miras ürünlerine dönüşmüştür (Görsel 8).

Görsel 8.

Geleneksel El Sanatları (Bakırcılık, Yemenicilik, Demircilik), 2019 (Kaynak: Yazar arşivi)

Ülkemizde günden güne sayıları çoğalan sanat galerileri ve müzelerin yanı sıra, sanatçı atölyeleri, tasarım stüdyoları, el sanatları işliklerinin üçüncü mekanlar ve okul dışı öğrenme ortamları olarak her türlü eğitim için kullanılması mümkündür (Özsoy, 2019, s.290). Safranbolu'da yer alan el sanatları işlikleri üretimle birlikte geride kalan yüzyıl içinde birer öğrenme ortamı olarak işlev göstermiş ve çırak, kalfa ve ustalar mezun etmişlerdir. Öyle ki yemeni ve mest ustası olan ve 2010 yılına kadar mesleğini sürdüren Kadir Usta ustasının atölyesini okul olarak görmekte, kendisini "yemeniciler arastası (arasna) mezunu" olarak tanımlamakta ve bu mezuniyetle övünmektedir (Acar, 2011, s.65). Dönemin tüm el sanatları işlikleri birer okul olarak işlev göstermiş ve Safranbolu'da uygulanan lonca sistemi sayesinde üretimin temelini oluşturan zanaatlara özgü bilgi birikimi kuşaktan kuşağa aktarılmıştır (Hacısalıhoğlu, 1995, s.414). Geleneksel El Sanatları İşliklerine

Görsel Sanatlar Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları: Safranbolu Örneği (Out-of-School Learning Environments in Visual Arts Education: Example of Safranbolu)

ilişkin gözlem notları ve kazanım eşleştirme tablosu Tablo 7 ve Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 7.

Geleneksel El Sanatları İşliklerine İlişkin Gözlem Notları

GÖZLEM NOTLARI ¹					
Ziyaretçi Kapasitesi	Mevsimsel Kısıtlamalar	Sağlık ve Güvenlik Tedbirleri	Ulaşım Olanakları	Ücretlendirme	Resmi izin ve Onay Durumu ²
Tek ziyaret süresince en fazla 20 öğrenci.	Açık ve kapalı alanları mevcut. Mevsim koşullarına uygun kıyafetler ile ziyaret edilebilir.	Üretim için kullanılan ateş, demir, bakır, kalay vb. unsurlar ile kesici ve delici aletlere dikkat edilmelidir. Öğrenciler sorumlu öğretmenler tarafından denetlenmelidir.	Minibüs ve otobüs gibi araçların 'Çarşı' girişine park etmeleri gerekir. Park alanı ile ilgili mekanların mesafe yaklaşık 100 ila 300 metre arasındadır.	Geleneksel El Sanatları İşlikleri ücretsiz olarak gezilebilir.	Resmi izin almak gerekmiyor ancak ilgili birimlere etkinlik öncesi haber vermek uygun olabilir.

¹ Belirtilen tüm hususlar tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

² Yalnızca ziyaret edilecek alandan alınması gereken izinler değerlendirilmiştir. İlgili müdürlüklerden, velilerden ve öğrencilerden alınması gereken izinler kapsama dahil değildir.

Tablo 8.

Geleneksel El Sanatları İşliklerine İlişkin Kazanım Eşleştirme Tablosu

Sınıf Düzeyi ¹	Kazanım ²	Okul Dışı Öğrenme Ortamı ve Kazanım İlişkisi ³
1	G.1.3.3. Sanat eserleri arasındaki farklılıkları açıklar.	Farklı malzemelerin kullanıldığı el sanatlarından örneklerle teknik ve biçimsel özellikler karşılaştırılabilir.
2	G.2.2.3. Geleneksel Türk sanatlarından örnekler verir.	Safranbolu 'Çarşı' bölgesindeki el sanatları işlikleri ziyaret edilebilir
3	G.3.2.3. Sanat eserlerinin madde, form ve fonksiyonu arasındaki ilişkiyi açıklar.	Çeşitli el sanatı ürünlerin madde, form ve fonksiyon özellikleri karşılaştırılabilir
3	G.3.3.1. Yerel kültüre ait motifleri fark eder.	Farklı el sanatı ürünlerinde kullanılan motifler incelenebilir
4	G.4.2.1. Sanatçı ve zanaatkarın rollerini söyler.	El sanatları işlikleri ve sanatçı atölyeleri ziyaret edilerek karşılaştırma yapılabilir
5	G.5.2.5. Kullanılan sanat malzemeleri ile görsel sanat alanındaki meslekleri ilişkilendirir.	El sanatları üretiminde kullanılan farklı malzemeler karşılaştırılabilir
6	G.6.1.6. Gözleme dayalı kısa ve uzun süreli çizimler yapar.	İşliklerde çalışan ustaların gözlemlendiği çizim çalışmaları yapılabilir
6	G.6.2.3. Toplumda geleneksel sanatların rolünü açıklar.	Geleneksel sanatların sosyal, toplumsal ve ekonomik rolleri hakkında bilgiler aktarılabilir
10	10.1.1.5. Geleneksel sanatlara ait motiflerin biçim ve anlam özelliklerini açıklar.	Farklı el sanatı ürünlerinde kullanılan motiflerin özellikleri incelenebilir

¹ Milli Eğitim Bakanlığı Görsel Sanatlar Dersi 1-12. Sınıflara ait 2018 yılı Öğretim Programlarında yer alan bilgilere göre düzenlenmiştir. Kaynak: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>

² Kazanımlar birden fazla ortamla ilişkilendirilebilecek özelliktedir. Ancak bu tabloda her kazanım yalnızca tek bir öğrenme ortamıyla ilişkilendirilmiştir.

³ Belirtilen kazanım ilişkileri tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

Zanaatkarların ustalıklarını sergiledikleri işliklerine yapılacak programlı geziler buraları birer okul dışı öğrenme ortamı haline getirebilecektir. Bu tür mekânlar çeşitli derslerin eğitiminde birer öğrenme ortamı olarak rahatlıkla kullanılabilirler (Özsoy, 2019, s.294). Özsoy'un bu görüşleri, gerçekleştirilen saha araştırma, gözlem ve görüşmeler sonucu elde edilen bulguları destekler niteliktedir. El sanatları işliklerinin okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılması; kültürümüzü oluşturan geleneksel sanatların gelecek kuşaklara öğretilmesi, bireylerin kendi kültürleriyle bütünleşmelerinin sağlanması, el işçiliği ve emeğinin değerinin fark edilmesi ve Türklere özgü kültürün diğer ulusların kültürü içindeki yerinin kavranması bakımından

önemli görülmektedir. Bu temel düşüncelere ek olarak; öğrencilerin sanatçı ve zanaatçı kavramlarını anlamaları, el sanatı örneklerini görmeleri, amaca yönelik kullanılan malzemeleri ayırt etmeleri ve geleneksel sanatların toplumdaki rolünü kavramaları bakımından da bu mekanların etkili birer okul dışı öğrenme ortamı oldukları belirtilebilir.

Cıngıllıoğlu Sanat Galerisi

Cıngıllıoğlu Sanat Galerisi 'Çarşı' bölgesinde yer alan tarihi bir binadır. Galeri binasının Cıngıllıoğlu ailesi tarafından sanat galerisi olarak kullanılmak üzere Safranbolu Kaymakamlığına devredildiği; galerinin giriş kapısı üstünde yer alan tabeladan anlaşılmaktadır (Görsel 9). Galeride, farklı sanat dallarında süreli kişisel veya karma sergiler düzenlenmektedir.

Görsel 9.

Cıngıllıoğlu Sanat Galerisi (Giriş), 2019 (Kaynak: Yazar arşivi)

Genel olarak değerlendirildiğinde, sanat galerileri ziyaretçilerin sanatsal ortamı hissettikleri, yaşamlarının bir anını sanatsal duygular almaya ayırdıkları ve eser ile uzun süre etkileşim kurma şansı elde ettikleri mekanlar olduğu söylenebilir. Bireyler günlük yaşamlarında sanatsal kaygılarla oluşturulmuş onlarca tasarımla karşılaşmaktadırlar ancak bunların pek çoğunu durup inceleme şansı bulamazlar. Ancak sanat galerilerindeki eserleri daha uzun süre gözleme ve inceleme şansı vardır. Özsoy (2019, s.299) bu imkânı, 'yavaş bakış' kavramı ile açıklamakta ve yavaş bakış eserle ziyaretçi arasında bilgi köprüsü oluşturan bir eylem, gözlemleyerek öğrenme yöntemi olarak tanımlamaktadır. Cıngıllıoğlu Sanat Galerisine ilişkin gözlem notları ve kazanım eşleştirme tablosu Tablo 9 ve Tablo 10'da sunulmuştur.

Görsel Sanatlar Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları: Safranbolu Örneği (Out-of-School Learning Environments in Visual Arts Education: Example of Safranbolu)

Tablo 9.

Cıngıllıoğlu Sanat Galerisine İlişkin Gözlem Notları

GÖZLEM NOTLARI ¹					
Ziyaretçi Kapasitesi	Mevsimsel Kısıtlamalar	Sağlık ve Güvenlik Tedbirleri	Ulaşım Olanakları	Ücretlendirme	Resmi izin ve Onay Durumu ²
Tek ziyaret süresince en fazla 30 öğrenci.	Mevsim koşullarına uygun kıyafetler ile ziyaret edilebilir.	Görevliler ve sorumlu öğretmenler denetiminde güvenli ziyaret edilebilir.	Minibüs ve otobüs gibi araçların 'Çarşı' girişine park etmeleri gerekir. Park alanı ile sanat galerisi arasındaki mesafe 200 metredir.	Cıngıllıoğlu Sanat Galerisi ücretsiz olarak gezilebilir.	Yalnızca sergilerin açık olduğu zamanlarda resmi izin almadan ziyaret edilebilir.

¹ Belirtilen tüm hususlar tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.
² Yalnızca ziyaret edilecek alandan alınması gereken izinler değerlendirilmiştir. İlgili müdürlüklerden, velilerden ve öğrencilerden alınması gereken izinler kapsama dahil değildir.

Tablo 10.

Cıngıllıoğlu Sanat Galerisine İlişkin Kazanım Eşleştirme Tablosu

Sınıf Düzeyi ¹	Kazanım ²	Okul Dışı Öğrenme Ortamı ve Kazanım İlişkisi ³
1	G.1.2.2. Müze, sanat galerisi, sanatçı atölyesi, ören yeri vb. ile ilgili izlenimlerini söyler.	Bu galerideki sergiler ziyaret edilebilir.
3	G.3.3.6. Sanat eserinin bir değere sahip olduğunu fark eder/kavrar.	Bu galerideki sergiler ziyaret edilerek sanat eserlerin değeri üzerine bilgiler aktarılabilir
6	G.6.3.6. Sanat eserinin hisleri, duyguları ve estetik tepkiyi nasıl harekete geçirdiğini açıklar.	Bu galerideki sergiler ziyaret edilerek sanat eserlerin neler hissettirdiği sorgulanabilir
9	9.1.3.4. Sanat eserini yorumlar.	Bu galerideki bir sergi ziyaret edilerek seçilen eserlerin analizi yapılabilir

¹ Milli Eğitim Bakanlığı Görsel Sanatlar Dersi 1-12. Sınıflara ait 2018 yılı Öğretim Programlarında yer alan bilgilere göre düzenlenmiştir. Kaynak: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>

² Kazanımlar birden fazla ortama ilişkilendirilebilecek özelliktedir. Ancak bu tabloda her kazanım yalnızca tek bir öğrenme ortamıyla ilişkilendirilmiştir.

³ Belirtilen kazanım ilişkileri tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

Yukarıda ifade edilen bulgulara göre; Cıngıllıoğlu Sanat Galerisinin, öğrencilerin öğrenme süreçlerine destek olabilecek, onların yavaş bakış sayesinde uzun süreli analizler yapabilmelerini sağlayacak çeşitli sergilere ev sahipliği yapan bir okul dışı öğrenme ortamı olduğu söylenebilir. Galerideki sergilerin ziyaret edilmesi sayesinde; öğrencilerin sanat galerileri ve sergilerin oluşturduğu entelektüel ortamı gözlemlemeleri, sanat eserlerinin değerini kavramaları sağlanabilir.

Sanatçı Atölyeleri

Öğrenme sürecinde yer alan bir amaca bağlı olarak yapılacak planlama sayesinde sanatçıların atölyeleri etkili bir öğrenme ortamına dönüştürülebilir. Yalnızca sanat galerileri ve müzeler değil, sanatçı atölyeleri, tasarım stüdyoları, zanaatçı işliklerinin her biri öğrencilerin yavaş bakış ve dokunarak öğrenme yöntemleriyle öğrenebilecekleri okul dışı öğrenme ortamları olarak birçok ülkede kullanılmaktadır (Özsoy, 2019, s.289). Safranbolu'da farklı dallarda sanatsal üretim yapan kişiler bulunmakla birlikte 3 isim bölge halkı tarafından tanınmıştır. Ali Rıza Korkmaz, Recai Demirsöz ve Ömer Erdem kendi atölyelerinde sanatsal üretimlerini sürdüren yerel sanatçılardır. Ali Rıza Korkmaz ve Ömer Erdem 'Çarşı' bölgesindeki atölyelerinde, Recai Demirsöz ise Üçbölük Köyündeki atölyesinde çalışmalarını sürdürmektedir (Görsel 10).

Görsel 10.*Yerel Sanatçıların Atölyelerinden Görünümler*A. Rıza Korkmaz Atölyesi
(Kaynak: Yazar Arşivi)Recai Demirsöz Atölyesi
(Kaynak: safranboluekspres.com)Ömer Erdem Atölyesi
(Kaynak: kanal78.com)

Sanatçı Atölyelerine ilişkin gözlem notları ve kazanım eşleştirme tablosu Tablo 11 ve Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 11.*Sanatçı Atölyelerine İlişkin Gözlem Notları*

GÖZLEM NOTLARI ¹					
Ziyaretçi Kapasitesi	Mevsimsel Kısıtlamalar	Sağlık ve Güvenlik Tedbirleri	Ulaşım Olanakları	Ücretlendirme	Resmi izin ve Onay Durumu ²
Tek ziyaret süresince en fazla 15 öğrenci.	Mevsim koşullarına uygun kıyafetler ile ziyaret edilebilir.	Öğrenciler sorumlu öğretmenler tarafından denetlenmelidir.	Çarşı bölgesindeki atölyeler Minibüs ve otobüs park alanına yaklaşık 200 ila 300 metre mesafededir. Üçbölük Köyü ise Safranbolu şehir merkezine 16 km uzaklıktadır.	Ressam atölyeleri ücretsiz olarak gezilebilir.	Resmi izin almak gerekmiyor ancak ilgili birimlere etkinlik öncesi haber vermek uygun olabilir.

¹ Belirtilen tüm hususlar tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

² Yalnızca ziyaret edilecek alandan alınması gereken izinler değerlendirilmiştir. İlgili müdürlüklerden, velilerden ve öğrencilerden alınması gereken izinler kapsama dahil değildir.

Tablo 12.*Sanatçı Atölyelerine İlişkin Kazanım Eşleştirme Tablosu*

Sınıf Düzeyi ¹	Kazanım ²	Okul Dışı Öğrenme Ortamı ve Kazanım İlişkisi ³
2	G.2.3.1. Sanat eserinin konusunu söyler.	Yerel sanatçıların eserleri yerinde incelenerek konuları üzerine sohbetler gerçekleştirilebilir
3	G.3.3.2. Portre, peyzaj, natürlük ve betimsel sanat eseri örneklerini karşılaştırır.	Yerel sanatçıların eserleri yerinde incelenerek eserleri üzerine sohbetler gerçekleştirilebilir
6	G.6.2.1. Bir sanatçının eserlerinde seçtiği konuyu, kullandığı malzeme ve tekniği açıklar.	Yerel sanatçıların atölyeleri ziyaretilerle kazanıma uygun gözlemler yapılabilir
6	G.6.3.2. Sanatçının eserinde yansıttığı duygu ve düşünceleri açıklar.	Yerel sanatçıların duygu ve düşüncelerine yönelik söyleşiler düzenlenebilir
7	G.7.3.4. Görsel sanat eserlerindeki sanatçının görsel sanat eserine yansıyan üslubunu fark eder.	Yerel sanatçıların sahip oldukları farklı üslup özellikleri incelenebilir

¹ Milli Eğitim Bakanlığı Görsel Sanatlar Dersi 1-12. Sınıflara ait 2018 yılı Öğretim Programlarında yer alan bilgilere göre düzenlenmiştir. Kaynak: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>

² Kazanımlar birden fazla ortama ilişkilendirilebilecek özelliktedir. Ancak bu tabloda her kazanım yalnızca tek bir öğrenme ortamıyla ilişkilendirilmiştir.

³ Belirtilen kazanım ilişkileri tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

Sanatçı atölyeleriyle ilgili olarak elde edilen bulgulara göre; sanatçılarla ortak bir planlama yapılması durumunda öğrencilerin öğrenme kapasitelerini geliştirecek etkinliklerin düzenlenebileceği anlaşılmıştır. Bu etkinlikler sayesinde öğrencilerin; eserlerin konu ve içerikleri hakkında bilgi sahibi olmaları, eserlerin üretim mekanlarını ve malzemelerini tanımaları, sanatsal üretime teşvik edilmeleri ve kişisel özelliklere bağlı olarak eserlerde ortaya çıkan üslup özelliklerini keşfetmeleri sağlanabilir.

Karabük Üniversitesi Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi

Safranbolu'nun Tarihi Hastane Binasında faaliyete geçen Fakülte bünyesinde; Yükseköğretim Kurulu kararı ile ilk olarak Mimarlık Bölümü açılmıştır (Ulukavak, 2017, s.156). 2003-2004 Eğitim-Öğretim yılında Mimarlık Bölümü, 2007-2008 Eğitim-Öğretim yılında Resim Bölümü, 2008-2009 Eğitim-Öğretim yılında Müzik Bölümü ve 2012-2013 Eğitim-Öğretim yılında da Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü öğrenci olarak eğitime başlamıştır. Fakülte'deki Resim Bölümü, Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü ve Grafik Tasarımı Bölümlerinde tasarım, resim, duvar resmi ve özgün baskı çalışmaları yapmak için kullanılan 14 atölye bulunmaktadır (Görsel 11). Ayrıca fakülte binası içinde bir adet sanat galerisi yer almak ve süreli sergiler düzenlenmektedir (Karabük Üniversitesi, tarihsiz). Fakülte'de öğrenim gören öğrenciler için okul atölyeleri olan bu mekanlar diğer öğrenciler için okul dışı öğrenme ortamı olarak değerlendirilebilir.

Görsel 11.

Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, 2019 (Kaynak: Yazar arşivi)

Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesine ilişkin gözlem notları ve kazanım eşleştirme tablosu Tablo 13 ve Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 13.

Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesine İlişkin Gözlem Notları

GÖZLEM NOTLARI ¹					
Ziyaretçi Kapasitesi	Mevsimsel Kısıtlamalar	Sağlık ve Güvenlik Tedbirleri	Ulaşım Olanakları	Ücretlendirme	Resmi izin ve Onay Durumu ²
50 ve üzeri öğrenci.	Kapalı mekân. Mevsim koşullarına uygun kıyafetler ile ziyaret edilebilir.	Görevliler ve sorumlu öğretmenler denetiminde güvenli ziyaret edilebilir.	Bina girişinde minibüs ve otobüslerin park edebileceği alan bulunmaktadır.	Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi ücretsiz olarak gezilebilir.	Ziyaret öncesi ilgili makamların bilgilendirilmesi gereklidir.

¹ Belirtilen tüm hususlar tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.
² Yalnızca ziyaret edilecek alandan alınması gereken izinler değerlendirilmiştir. İlgili müdürlüklerden, velilerden ve öğrencilerden alınması gereken izinler kapsama dahil değildir.

Tablo 14.*Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesine İlişkin Kazanım Eşleştirme Tablosu*

Sınıf Düzeyi ¹	Kazanım ²	Okul Dışı Öğrenme Ortamı ve Kazanım İlişkisi ³
4	G.4.2.5. Görsel sanat alanındaki meslekleri söyler.	Fakülte bünyesindeki ana sanat dalları ziyaret edilebilir
4	G.4.3.1. Soyut, gerçekçi ve figüratif sanat eserleri arasındaki farkları açıklar.	Fakülte bünyesinde üretilen eserler incelenebilir
5	G.5.3.2. Seçilen sanat eserinin görsel özelliklerini analiz eder.	Fakültenin sanat galerisinde açılan bir sergi ziyaret edilerek seçilen eserlerin analizi yapılabilir
6	G.6.2.6. Görsel sanatlardaki meslekler arasındaki benzerlik ve farklılıkları söyler.	Fakülte bünyesindeki ana sanat dalları ziyaret edilebilir
7	G.7.3.1. Sanat eserinde ele alınan tema, konu ve sembolleri tanımlar.	Fakültenin sanat galerisinde açılan bir sergi ziyaret edilerek seçilen eserlerin içerik analizi yapılabilir
9	9.1.3.2. Sanat eserlerinde yer alan unsurları açıklar.	Fakültenin sanat galerisinde açılan bir sergi ziyaret edilerek seçilen eserlerdeki unsurlar incelenebilir
9	9.3.7.1. Renkli resim tekniklerinde kullanılan malzemelerin özelliklerini açıklar.	Fakülte bünyesinde kullanılan malzemeler ve nasıl kullanıldıkları gözlemlenebilir
11	11.3.3.1. Özgün baskı resim tekniklerini tanımlar.	Fakülte bünyesinde farklı tekniklerle üretilen özgün baskı eserleri incelenebilir
12	12.3.6.2. Endüstri ürünleri tasarımının özelliklerini açıklar.	Fakültenin Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümünün stüdyoları ziyaret edilebilir

¹ Milli Eğitim Bakanlığı Görsel Sanatlar Dersi 1-12. Sınıflara ait 2018 yılı Öğretim Programlarında yer alan bilgilere göre düzenlenmiştir. Kaynak: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>

² Kazanımlar birden fazla ortama ilişkilendirilebilecek özelliğindedir. Ancak bu tabloda her kazanım yalnızca tek bir öğrenme ortamıyla ilişkilendirilmiştir.

³ Belirtilen kazanım ilişkileri tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

Tablo 13 ve 14'te yer alan verilere göre; fakültede binasında yer alan çeşitli mekanların okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılmasyla; görsel sanatlarla ilgili mesleklerin tanınması, sanat eserleri arasındaki farkların (soyut, figüratif vb.) açıklanması, sanat eserlerindeki konu ve temaların tanınması ve özgün baskı, endüstri ürünleri ve grafik tasarım gibi alanların özelliklerinin açıklanması başta olmak üzere birçok kazanımın öğrenciler tarafından gerçekleştirilebileceği ifade edilebilir.

İncekaya Su Kemerini

116 metre uzunluğundaki su kemeri yerden yaklaşık 60 metre yüksekliktedir. Bu büyük kemerin üzerindeki 5 kemerli bölümü tamamen taştan ve Horasan harcı ile yapılmıştır. Toprak üzerine rastlayan bölümler 2.5 metre derinin üzerine rastlayan kemer üstü ise 1.20 metre genişliktedir. Suyun akış hızının dengelenmesi için su kemeri üç kıvrımlıdır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017a). Günümüzde bu bölgeye ve su kemerine İncekaya Su Kemerini adı verilmektedir (Görsel 12).

Görsel 12.

İncekaya Su Kemerini, 2019 (Kaynak: Yazar arşivi)

İncekaya Su Kemerine ilişkin gözlem notları ve kazanım eşleştirme tablosu Tablo 15 ve Tablo 16'da sunulmuştur.

Tablo 15.

İncekaya Su Kemerine İlişkin Gözlem Notları

GÖZLEM NOTLARI ¹					
Ziyaretçi Kapasitesi	Mevsimsel Kısıtlamalar	Sağlık ve Güvenlik Tedbirleri	Ulaşım Olanakları	Ücretlendirme	Resmi izin ve Onay Durumu ²
Tek ziyaret süresince en fazla 25 öğrenci.	Açık mekân. Yağışlı mevsim geçişlerinde ve soğuk kış koşullarında ziyarete uygun değil.	Doğal arazi yapısı. Korkuluksuz dik kayalık kanyon yapısı mevcut. Öğrenciler sorumlu öğretmenler tarafından denetlenmelidir.	İncekaya Su Kemerine yakın bir noktada minibüs ve otobüslerin park edebileceği alan bulunmaktadır.	Doğal arazi ve İncekaya Su Kemerine ücretsiz olarak gezilebilir. Ancak aynı alanda bulunan diğer işletmelerden giriş ücreti alınmaktadır. Öncesinde görüşerek toplu ziyaretler için anlaşma yapılabilir.	Resmi izin almak gerekmiyor.

¹ Belirtilen tüm hususlar tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

² Yalnızca ziyaret edilecek alandan alınması gereken izinler değerlendirilmiştir. İlgili müdürlüklerden, velilerden ve öğrencilerden alınması gereken izinler kapsama dahil değildir.

Tablo 16.

İncekaya Su Kemerine İlişkin Kazanım Eşleştirme Tablosu

Sınıf Düzeyi ¹	Kazanım ²	Okul Dışı Öğrenme Ortamı ve Kazanım İlişkisi ³
1	G.1.1.8. Çevresindeki objeleri ve figürleri gözlemleyerek çizimlerini yapar.	Çevresinde bulunan doğal oluşumlar ve insan yapısı objelerin çizimleri yapılabilir.
1	G.1.3.1. Yapay objelerle doğal objeleri ayırt eder.	Su kemerinin bulunduğu kanyondaki doğal kaya oluşumları ile kemerin inşasında kullanılan kesilmiş taşlar incelenebilir. Bölgedeki diğer doğal objeler (ağaç, yaprak, taş, kozalak vb) incelenebilir.
5	G.5.3.1. Doğal ve inşa edilmiş çevreyi karşılaştırır.	Çevresinde bulunan doğal oluşumlar ve insan yapısı objeler incelenebilir.

¹ Millî Eğitim Bakanlığı Görsel Sanatlar Dersi 1-12. Sınıflara ait 2018 yılı Öğretim Programlarında yer alan bilgilere göre düzenlenmiştir. Kaynak: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>

² Kazanımlar birden fazla ortama ilişkilendirilebilecek özelliktedir. Ancak bu tabloda her kazanım yalnızca tek bir öğrenme ortamıyla ilişkilendirilmiştir.

³ Belirtilen kazanım ilişkileri tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

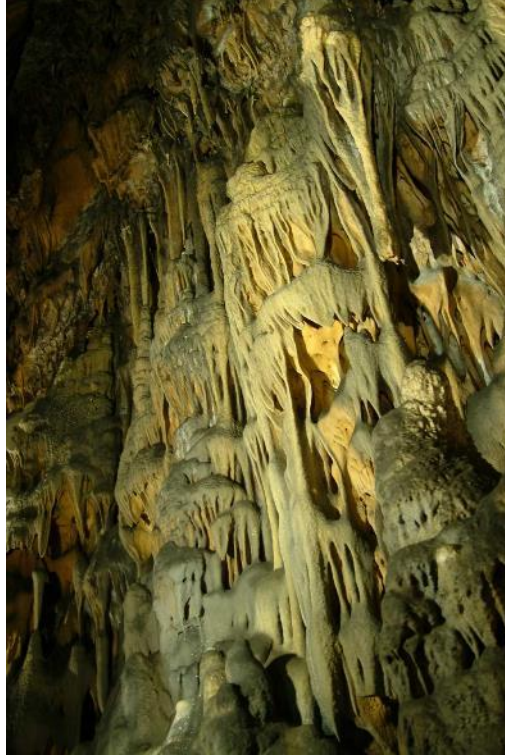
Tablo 15 ve 16'da yer alan verilere göre İncekaya Su Kemerı bölgesinin öncesinde ifade edilen mekanlarla kıyaslandığında kısıtlı bir okul dışı öğrenme ortamı olduğu ifade edilebilir. Ancak elde edilen bulgularda, bölgede gerçekleştirilecek okul dışı öğrenme etkinlikleriyle öğrencilerin; çevrelerindeki obje ve figürleri gözlemleyerek çizmeleri, yapay objelerle doğal objeleri ayırt edebilmeleri ve doğal ve inşa edilmiş çevreyi karŐılaŐtırmalarının sağlanabileceği anlaşılmaktadır.

Bulak (Mencilis) Mağarası

Karabük Merkez Bulak Köyü sınırları içerisinde yer alan aynı zamanda Safranbolu İlçesi ile sınır olan Bulak (Mencilis) Mağarasının girişi, dik kayalar üzerinde olup mağaranın uzunluğu 6.5 km'dir. Mağaranın 2.5 km'lik kısmı haritalanmıŐ olup 380 metrelik kısmında elektrifikasyonu ve yürüyüş parkuru yapılarak turizme açılmıştır. Halen hidrolojik olarak aktif bir mağaradır. Yer altı nehirleri, göletler, Őelaleler ilgi çekici ve olađanŐt gzelliikteki sarkit ve dikit oluşumları bulunan ve "Doğal Varlık" olarak tescil edilen mağara araştırmacıların ve ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir (Görsel 13) (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017b).

Görsel 13.

Bulak (Mencilis) Mağarası (Kaynak: kulturportali.gov.tr)

Bulak (Mencilis) Mağarasına ulaşım derin bir vadinin sonunda bulunan ve dik bir merdivenle sağlanmaktadır. Dik kayalıklar ve akarsu yataklarının bulunduğu coğrafya bu okul dışı öğrenme ortamının yaş grubunu kısıtlamaktadır. Öğrencilerin bilinçli hareket etmeleri ve çevredeki

Görsel Sanatlar Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları: Safranbolu Örneği (Out-of-School Learning Environments in Visual Arts Education: Example of Safranbolu)

tehlikelere karşı dikkatli olmaları gerekmekte olup, yalnızca 12 yaşından büyük öğrenci gruplarının etkinliklerinde okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Burada gerçekleştirilecek etkinliklerle öğrencilerin; doğal ve yapay dokularla ilgili gözlem yapabilmeleri ve hacim oluşturmak için açık-koyu değerlerin etkisini algılayabilmeleri sağlanabilir. Bulak (Mencilis) Mağarasına ilişkin gözlem notları ve kazanım eşleştirme tablosu Tablo 17 ve Tablo 18’de sunulmuştur.

Tablo 17.

Bulak (Mencilis) Mağarasına İlişkin Gözlem Notları

GÖZLEM NOTLARI ¹					
Ziyaretçi Kapasitesi	Mevsimsel Kısıtlamalar	Sağlık ve Güvenlik Tedbirleri	Ulaşım Olanakları	Ücretlendirme	Resmi izin ve Onay Durumu ²
Tek ziyaret süresince en fazla 15 öğrenci.	Açık mekân. Yağışlı mevsim geçişlerinde ve soğuk kış koşullarında ziyarete uygun değil.	Doğal arazi yapısı. Korkuluksuz dik kayalıklı kanyon yapısı mevcut. Mağara girişine ulaşım sağlayan oldukça dik ve uzun ahşap merdiven var. 12 yaşından küçük öğrencilerin toplu ziyaretine uygun değil. Kronik hastalığı bulunan veya mağaraya girişte endişe duyan öğrencilere karşı ısrarcı olunmamalıdır (astım, klastrofobi, akrofobi vb.). Öğrenciler sorumlu öğretmenler tarafından denetlenmelidir.	Bulak (Mencilis) Mağarasına yakın bir noktada minibüs ve otobüslerin park edebileceği alan bulunmaktadır.	Giriş ücreti alınmaktadır. Öncesinde görüşerek toplu ziyaretler için anlaşma yapılabilir.	Ziyaret öncesi ilgili makamların bilgilendirilmesi gereklidir.

¹ Belirtilen tüm hususlar tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

² Yalnızca ziyaret edilecek alandan alınması gereken izinler değerlendirilmiştir. İlgili müdürlüklerden, velilerden ve öğrencilerden alınması gereken izinler kapsama dahil değildir.

Tablo 18.

Bulak (Mencilis) Mağarasına İlişkin Kazanım Eşleştirme Tablosu

Sınıf Düzeyi ¹	Kazanım ²	Okul Dışı Öğrenme Ortamı ve Kazanım İlişkisi ³
9	9.3.2.1. Her objenin kendine özgü bir dokusu olduğunu ifade eder.	Mağara içindeki doğal oluşumların dokuları kıyaslanabilir
9	9.3.3.3. Kompozisyonlarında açık-orta-koyu değerleri kullanarak hacim etkisi oluşturur.	Mağara içerisinde çizimler yapılarak kaya oluşumlarının hacimsel özellikleri kağıt yüzeyine aktarılabilir

¹ Millî Eğitim Bakanlığı Görsel Sanatlar Dersi 1-12. Sınıflara ait 2018 yılı Öğretim Programlarında yer alan bilgilere göre düzenlenmiştir. Kaynak: <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>

² Kazanımlar birden fazla ortama ilişkilendirilebilecek özelliktedir. Ancak bu tabloda her kazanım yalnızca tek bir öğrenme ortamıyla ilişkilendirilmiştir.

³ Belirtilen kazanım ilişkileri tavsiye niteliğinde olup, her türlü yasal sorumluluk (izin, onay, sağlık ve güvenlik tedbirleri vb.) uygulayıcılara aittir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Safranbolu'nun sahip olduğu kültürel mirasın görsel sanatlar eğitiminde okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanım olanaklarını incelemeyi amaçlayan bu çalışmada çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırma amacıyla belirtilen birinci alt problemin sorgulanmasıyla elde edilen bulgulara göre, Safranbolu'da yer alan sekiz mekânın okul dışı öğrenme ortamı olarak kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Görsel sanatlar dersi kazanımlarıyla ilişkili olarak gelecek yıllarda yapılacak etkinliklerin belirlenen bu okul dışı öğrenme ortamlarında düzenlenebileceği görülmüştür. Benzer şekilde ilgili literatürde yer alan araştırma sonuçlarında da günümüz kuşaklarına yönelik gelecekte gerçekleştirilecek eğitim öğretim faaliyetlerinde okul dışı

ortamların daha sık kullanılabilceği ifade edilmektedir. Bu konuya ilişkin olarak Ada (2006, s.311), gelişmiş ülkelerin uygulamaya koydukları alternatif eğitim biçimleri içinde eğitimin bireyselleştirildiği, okula bağımlılığın azaldığı ve okul dışı eğitimin öneminin arttığı bir sistemin yerleşmeye başladığını belirtmektedir. Türkcan (2019, s.31) da sınıf ortamında elde edilmesi oldukça zor olan sonuçların ğrenilebilmesinden dolayı okul dışında gerçekleştirilen müze faaliyetlerinin Görsel Sanatlar dersi ğretim programına dahil edilmesi önermektedir. Okul dışı öğrenme ortamları, örgün olmayan alanda sanat eğitimcilerinin ilgisini çeken güncel konulardır (Knutson ve diğerleri, 2011, s.311). Bu gelişmelerin temel sebepleri arasında, kuşağın içinde bulunduğu bilimsel, teknolojik, sosyal ve ekonomik koşulların etkili olduğu ifade edilebilir. Guthrie'ye göre "ğrenci yaptığı Şeyi ğrenir." O halde, öğretme öğrenme ortamında, yaparak yaşayarak öğrenme önem taşımaktadır (Senemoğlu, 1997, s.133). Öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmelerine katkı sağlayacak olan etkinliklerin okul dışı öğrenme ortamlarıyla desteklenmesi yönündeki görüşler literatürde yer almaktadır. Ayayadın'a (2013, s.8) göre; öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal ynden bütüncül öğrenmelerini gerçekleştirebilmeleri için okul dışı öğrenme mekanlarının uygun olduğunu belirtilmektedir. Bu anlamda; Safranbolu'da yer alan ve bulgularda ayrıntıları belirtilen el sanatları işliklerinin, sanati atölyelerinin ve fakülte binasının öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmelerine katkı sağlayabilecek başlıca öğrenme ortamları oldukları söylenebilir.

Ancak her eğitim ve ğretim etkinliğinin gereksinim duyduğu farklı ve çeşitli yöntemleri de göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamda bu mekanların her ders alanı ve kazanımları için uygun ortamlar olacağını söylemek oldukça iddialı bir yaklaşım olur (zsoy, 2019, s.299). Araştırma amacında belirtilen ikinci alt probleme ilişkin bulgular zsoy'un (2019) bu yaklaşımını destekler niteliktedir. Araştırmada yer alan uzmanların görüşlerinin sunulduğu 'kazanım eşleştirme tabloları' incelendiğinde Görsel Sanatlar Dersi (1-12. Sınıflar) ğretim programında yer alan 264 kazanımın 66 tanesinin okul dışı öğrenme ortamları ile ilişkilendirildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonuca göre; Safranbolu'da yer alan okul dışı öğrenme mekanlarında toplam kazanım sayısının %25'ine yakın bir kazanıma yönelik etkinliklerin düzenlenebileceği görülmüştür. Çalışma kapsamında eşleştirilen kazanımların nitelikleri incelendiğinde, Görsel Sanatlar dersi öğrenme alanları olan Görsel İletişim ve Biçimlendirme, Kültürel Miras, Sanat Eleştirisi ve Estetik alanlarının her biriyle ilişkili kazanımların yer aldığı anlaşılmaktadır. Araştırma amacında belirtilen nc alt probleme ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, hemen her sınıf düzeyinde yer alan çok sayıda kazanımın gerçekleşmesinde Safranbolu önemli bir okul dışı öğrenme ortamı olduğu ifade edilmelidir. Görsel Sanatlar dersinin; görsel iletişim ve biçimlendirme, kültürel miras, sanat eleştirisi ve estetik olarak ifade edilen öğrenme alanlarını kapsayan etkinliklerin Safranbolu'daki ortamlarda düzenlenebileceği görülmüştür. Alan uzmanları okul dışı

öğrenme ortamlarıyla eşleştirdikleri kazanımlarla ilişkili olarak toplam 68 etkinliğin bu mekanlarda düzenlenebileceğini belirtmişlerdir.

Kuşkusuz gelecek yıllarda eğitim ortamlarında çeşitli değişimler yaşanacak, mekâna bağlılık önemli ölçüde azalacak ve okul dışı öğrenme ortamlarının önemi artacaktır. Bu noktada okul içi ve okul dışı öğrenme ortamları arasındaki bağlantıların sağlıklı bir şekilde oluşturulmasının önemli olduğu ifade edilebilir. İlişkileri iyi kurulmuş bağlantılar için yalnızca sınırlı kazanımı örneklendiren çalışmaların (kılavuz, rehber vb.) yerine genel anlamda tüm kademelerin rahatlıkla uygulama yapabileceği bilgi birikiminin paylaşılması, araştırma ve yayınların desteklenmesi önerilebilir. Ayrıca ilgili alanda çalışma yapan araştırmacılar tarafından Türkiye'nin farklı coğrafyalarındaki okul dışı öğrenme ortamlarını incelemeleri, görsel sanatlar eğitimi ile ilişkilendirmeleri ve olası katkılarını araştırmaları sonucu, görsel sanatlar eğitiminde okul dışı öğrenme ortamlarının öneminin daha iyi anlaşılacağı ifade edilebilir.

Kaynakça / Reference

- Acar, M. (2011). *Karabük Safranbolu el sanatları*. Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.
- Ada, Ş. (2006). Toplumsal değişme ve yenileşme. İçinde Ö. Demirel & Z. Kaya (Eds.), *Eğitim bilimine giriş* (ss.299-333). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Akça Berk, N. (2019). Learning the story of the city where i live within the context out-of-school history education, *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 4(7), 225-244. 09 Ekim 2019 tarihinde, http://www.ijoeec.com/Makaleler/703195056_9.%20225-244%20neval%20ak%20a7a%20berk.pdf adresinden alınmıştır.
- Altan, E. B., Üçüncüoğlu, İ. & Öztürk, N. (2019). Preparation of out-of-school learning environment based on science, technology, engineering, and mathematics education and investigating its effects. *Science Education International*, 30(2), 138-148. <https://doi.org/10.33828/sei.v30.i2.7>
- Arkan, A. & Yünter, S. (2018). *Eğitim için sosyal ağlar (Seta Perspektif, 217)*. 14 Ekim 2019 tarihinde, <https://setav.org/assets/uploads/2018/11/217Eg%CC%86itim-I%CC%87c%CC%A7in-Sosyal-Ag%CC%86lar-1.pdf> adresinden alınmıştır.
- Ayaydın, A. (2013). Uygulamanın sanat eğitimindeki yeri. İçinde A. Ayaydın ve L. Mercin (Eds.), *Görsel Sanatlar Eğitiminde Uygulamalar* (ss. 7-8). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Bozkurt, S. G. (2013). 19.yy da Osmanlı konut mimarisinde iç mekan kurgusunun Safranbolu evleri örneğinde irdelenmesi. *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University*, 62(2), 37-70.
- Bozkurt, S.G. & Altınçekiç, H. (2013). Anadolu'da geleneksel konut ve avluların özellikleri ile tarihsel gelişiminin Safranbolu evleri örneğinde irdelenmesi. *Istanbul University Journal of the Faculty of Forestry*, 63(1), 69-91.
- Buyurgan, S. & Mercin, L. (2005). *Görsel sanatlar eğitiminde müze eğitimi ve uygulamaları*. V. Özsoy (Ed.). Ankara: Görsel Sanatlar Eğitimi Derneği Yayınları.
- Davis, J. H. (1999). *Nowhere, somewhere, everywhere: The arts in education*. 08 Kasım 2019 tarihinde, <https://www.tandfonline.com> veri tabanından alınmıştır.
- Diker, O. & Deniz, T. (2017). *Coğrafya ve tarih perspektifinden somut kültürel miras ve Türkiye*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Erten, Z. & Taşçi, G. (2016). Fen bilgisi dersine yönelik okul dışı öğrenme ortamları etkinliklerinin geliştirilmesi ve öğrencilerin bilimsel süreç becerilerine etkisinin değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 638-657. <https://doi.org/10.17556/jef.41328>
- Ertürk, S. (1993). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan Matbaacılık.
- Fidan, N. (1986). *Okulda öğrenme ve öğretme*. Ankara: Alkım Yayınevi.
- Genç, S., & Öner, F. K. (2018). A sample activity for holding a studio art-painting-course in a museum. *Universal Journal of Educational Research*, 6(12), s. 2880-2887. doi: 10.13189/ujer.2018.061223
- Glowinski, I. & Bayrhuber, H. (2011). Student labs on a university campus as a type of out-of-school learning environment: Assessing the potential to promote students' interest in science. *International Journal of Environmental & Science Education*, 6(4), 371-392. 03 Kasım 2019 tarihinde, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ959426.pdf> adresinden alınmıştır.
- Green, J. & Kindseth, A. (2011) Art all day: distinction and interrelation of school-based and out-of-school arts learning. *Studies in Art Education*, 52(4), 337-341. <https://doi.org/10.1080/00393541.2011.11518845>
- Hacısalihoğlu, İ. Y. (1995). Geleneksel Türk şehri: Safranbolu. *Türk Coğrafya Dergisi*, 30, 409-434. 03 Kasım 2019 tarihinde, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/198808> adresinden alınmıştır.

- Hawrot, A. (2018). Out-of-school learning assistance in adolescence, *Educational Psychology*, 38(4), 513-534. <https://doi.org/10.1080/01443410.2017.1392006>
- Houwer, J.D., Holmes, D.B. & Moors, A. (2013). What is learning? On the nature and merits of a functional definition of learning. *Psychonomic Bulletin & Review*, 20 (4), 631-642. <https://doi.org/10.3758/s13423-013-0386-3>
- Işık, Z. (1992). *Geleneksel ve günümüz konutlarının iç mekân analizi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- İlhan, A. Ç. (2019). Müzeler. İçinde A. İ. Şen (Ed.) *Okul dışı öğrenme ortamları* (ss. 21-45). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Karabük İl Milli Eğitim Müdürlüğü (2019a). *Okul dışı öğrenme ortamlarında ilk durak Kardemir*. 20 Kasım 2019 tarihinde <https://karabuk.meb.gov.tr/www/okul-disi-ogrenme-ortamlarinda-ilk-durak-kardemir/icerik/2490> adresinden alınmıştır.
- Karabük İl Milli Eğitim Müdürlüğü (2019b). *Okul dışı öğrenme ortamları kılavuzu*. 30 Kasım 2019 tarihinde http://karabukarge.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_11/2914385_9_Okul_disi_ogrenme_ortamlari.pdf adresinden alınmıştır.
- Karabük Üniversitesi. (tarihsiz). *Hakkımızda*. 12 Aralık 2019 tarihinde <http://gstf.karabuk.edu.tr/icerikGoster.aspx?K=S&id=2&BA=index.aspx> adresinden alınmıştır.
- Kaya, Z. (2006). Eğitimin psikolojik temelleri. İçinde Ö. Demirel, Z. Kaya (Eds.) *Eğitim bilimine giriş* (s. 81-113). Ankara: PegemA Yayınları.
- Knutson, K., Crowley, K., Lin-Russell, J. & Annsteiner, M. (2011). Approaching art education as an ecology: exploring the role of museums. *Studies in Art Education*, 52 (4), 310-322. 08 Kasım 2019 tarihinde, <https://www.jstor.org/stable/41407912> veri tabanından alınmıştır.
- Kundakçı, M. (2015). Karabük'te kaybolan ve zamana direnen zanaatlar. İçinde Komisyon (Eds.), *81 ilde kültür ve şehir Karabük* (ss.244-246). Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.
- Kuş, A. (2010). *Safranbolu evleri ve yaşam biçimi*. Karabük: Safranbolu Kaymakamlığı Hizmet Birliği Yayınları.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). *Müze kent Safranbolu*. 10 Aralık 2019 tarihinde <https://safranboluturizmdanismaburosu.ktb.gov.tr/TR-155829/muze-kent-safranbolu.html> adresinden alınmıştır.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2017a). *İncekaya Su Kemer-Karabük*. 16 Kasım 2019 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/karabuk/gezilecekyer/incekaya-su-kemer> adresinden alınmıştır.

- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2017b). *Bulak (Mencilis) Mağarası-Karabük*. 16 Kasım 2019 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/karabuk/gezilecekyer/bulak-mencilis-magarasi> adresinden alınmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2019). *Mutlu çocuklar güçlü Türkiye 2023 eğitim vizyonu*. 06 Aralık 2019 tarihinde <http://2023vizyonu.meb.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- Öner, G. & Öztürk, M. (2019). Okul dışı öğrenme ve öğretim mekânları olarak bilim merkezleri: sosyal bilgiler öğretmen adaylarının deneyimi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), 1-27. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.555135>
- Özsoy, V. (2019). Sanat galerileri, sanatçı atölyeleri, tasarım stüdyoları ve el sanatları işlikleri. İçinde A. İ. Şen (Ed.) *Okul dışı öğrenme ortamları* (ss. 276-304). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Payne, M. R. (1985). *Using the outdoors to teach science: a resource guide for elementary and middle school teachers*. Wasington, D.C.: National Institute of Education
- Salmi, H. (1993). *Science centre education motivation and learning in informal education* (Yayımlanmamış doktora tezi). Helsinki Üniversitesi, Finlandiya. 22 Haziran 2020 tarihinde, <https://eric.ed.gov> veri tabanından alınmıştır.
- Sarioğlan, A.B. & Küçüközer, H. (2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının okul dışı öğrenme ortamları ile ilgili görüşlerinin araştırılması. *İnformel Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 1-15. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/328186>
- Schultz, K. & Hull, G. (2002). *Locating literacy theory in out-of school contexts*. 19 Kasım 2019 tarihinde http://repository.upenn.edu/gse_pubs/170 adresinden alınmıştır.
- Senemoğlu, N. (1997). *Gelişim öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya*. Ankara: Ertem Matbaacılık.
- Şahin, İ. (2015). Ekonomik yapısı ile Karabük. İçinde Komisyon (Eds.), *81 ilde kültür ve şehir Karabük* (s.244-246). Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.
- Şen, A. İ. (2019). Okul dışı öğrenme ortamı nedir? İçinde A. İ. Şen (Ed.) *Okul dışı öğrenme ortamları* (s. 1-20). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Taylor, C., Power, S. & Rees, G. (2010). Out-of-school learning: the uneven distribution of school provision and local authority support, *British Educational Research Journal*, 36(6), 1017-1036. <https://doi.org/10.1080/01411920903342046>

Görsel Sanatlar Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları: Safranbolu Örneği (Out-of-School Learning Environments in Visual Arts Education: Example of Safranbolu)

- Turanlı, S. (2012). *Oyuna dayalı müze etkinliklerinin öğrenci erişimi ve görsel sanatlar dersine karşı tutumları üzerine etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Türkcan, B. (2019). Cultural heritage studies through art education: an instructional application in the ancient city of Aizanoi. *Eurasian Journal of Educational Research*, 83, 29-56. DOI: 10.14689/ejer.2019.83.2
- Ulukavak, K. (2007). *Bir Safranbolulunun penceresinden Safranbolu (gözlemler-derlemeler-denemeler)*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ulukavak, K. (2017). *Bir Safranbolulunun penceresinden Safranbolu (gözlemler-derlemeler-denemeler)* (2. Baskı). Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- _____(2014). *Havadan Türkiye fotoğrafları*. TRT haber. 08 Mayıs 2014 tarihinde <https://www.trthaber.com/foto-galeri/havadan-turkiye-fotograflari/5875/sayfa-6.html> adresinden alınmıştır.
- _____(2016). *Artık boyalardan resim yapıyor*. Safranbolu ekspres gazetesi. 08 Ocak 2016 tarihinde <http://safranboluekspres.com/haber/artik-boyalardan-resimler-yapiyor/1951/> adresinden alınmıştır.
- _____(2017). *Karabüklü ressam Ankara'da sergi açacak*. Kanal 78. 07 Ocak 2017 tarihinde <http://www.kanal78.com.tr/karabuklu-ressam-ankarada-sergi-acacak.html> adresinden alınmıştır.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (5): 3835/3852

**Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Türkçe Dersi
Ünitelendirilmiş Yıllık Planlarına Yansımaları**

Reflections of Out-of-School Learning Environments on
Unitized Turkish Lesson Annual Plans

Yavuz Selim BAYBURTLU

Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı

yavuzselimbayburtlu@gmail.com

Orcid ID: 0000- 0002- 6128-6239

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 22.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 06.12.2020
Yayın Tarihi / Published : 12.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Bayburtlu, Y . (2020). Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planlarına Yansımaları . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3835-3852 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/741245>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planlarına Yansımaları

Öz

Okul dışı öğrenme ortamları öğrencilerin okulda edinecekleri kazanımları pekiştirmek ve kalıcı hala getirerek somutlaştırmak için okulun dışında yapılan eğitim amaçlı gezi faaliyetleri ve etkinlikleridir. Bu amaçla yapılacak olan etkinliklerin belirli bir plan ile yapılması gerekir. Türkçe dersinde yapılacak eğitim amaçlı her etkinlik Türkçe dersi yıllık planında ilgili dersin öğretmenlerince belirlenir. Yıl içerisinde hangi ayda hangi etkinliğin yapılacağı kazanımlarla ilişkilendirilerek yıllık plana işlenir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından eğitimde yeni bir yol haritası niteliğinde olan 2023 Eğitim Vizyon Belgesi oluşturulmuştur. Bu belgede okul dışı öğrenme ortamlarının derslerin konu ve kazanımlarıyla ilişkilendirilmeleri istenmektedir. Vizyon Belgesi mantık olarak okullara; öğrencileri hayata hazırlayan, yaparak yaşayarak öğrendikleri, aktif ve dinamik öğrenme yaşantıları sunulan bir ortam rolü biçmektedir. Bu çalışmada Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilme durumu araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına yok denecek kadar az yer verildiği tespit edilmiştir. 5, 6 ve 7. sınıf ünitelendirilmiş yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına 1'er defa yer verilmiştir. 8. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına hiç yer verilmediği görülmüştür. Okul dışı öğrenme ortamlarının her sınıf düzeyi için standart sıklık seviyesi ortaya konmalıdır. Türkçe öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamlarına Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında yok denecek kadar az yer vermelerinin nedenleri araştırılabilir. Bu konuda Türkçe öğretmenlerinin görüşlerini alan çalışmalar yapılabilir. Okul dışı öğrenme ortamları ile ilgili Türkçe öğretmenlerine hizmet içi eğitim programları düzenlenebilir. Her ilde, okulda ders yılı başında Türkçe dersi zümre öğretmenleri Türkçe dersleri için okul dışı öğrenme ortamlarını planlayıp ünitelendirilmiş yıllık ders planlarına koyabilir. Okul idareleri ile birlikte okul dışı öğrenme ortamlarının planlamaları yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Okul dışı öğrenme ortamları, Türkçe dersi okul dışı öğrenme, ünitelendirilmiş yıllık plarlarda okul dışı öğrenme, okul dışı eğitim, okul dışında Türkçe dersi.

Reflections of Out-of-School Learning Environments on Unitized Turkish Lesson Annual Plans

Abstract

Out-of-school learning environments are educational excursions and activities performed outside the school to embody the learning outcomes students gain at school by making them permanent. Activities to be held for this purpose should be done with a certain plan. Each educational activity to be held in Turkish lessons is determined in the Turkish lesson annual plan by the teachers of the relevant lesson. Activities specific to each month are recorded in the annual plan with relevant learning outcomes. The 2023 Education Vision Document, which is a new roadmap in education, was created by the Ministry of National Education. In this document, it is required to associate out-of-school learning environments with the subject and objectives of the lessons. Vision Document conceptually shapes the role of schools which is an environment that prepares students for life, where they learn by doing, and where active and dynamic learning experiences are provided. In this study, the status of including out-of-school learning environments in unitized Turkish lesson annual plans was investigated. According to the results of the study, it was determined that there was almost no room for out-of-school learning environments in unitized Turkish lesson annual plans. Out-of-school learning environments were included once in the annual plans of 5th, 6th, and 7th grades. It was observed that out-of-school learning environments were not included at all in 8th grade unitized Turkish lesson annual plans. Standard frequency levels of out-of-school learning environments should be set for each grade level. This level of frequency can be expressed in the Turkish course curriculum. The reasons why Turkish teachers give little or no space to out-of-school learning environments in their annual plans for Turkish lessons can be investigated. Studies on the opinions of Turkish teachers on this subject can be conducted. The study can be expanded to include Turkish teachers from different cities. Interdisciplinary collaborative studies can be conducted with Turkish teachers and teachers of other subjects. In-service training programs can be organized for Turkish teachers regarding out-of-school learning environments. In each city, at the beginning of the school year, Turkish class teachers can plan out-of-school learning environments for Turkish lessons and include them in their unitized annual lesson plans. Out-of-school learning environments can be planned together with school administrations.

Keywords: Out-of-school learning environments, Turkish lesson out-of-school learning, out-of-school learning in unitized annual plans, out-of-school education, out-of-school Turkish lessons.

Giriş

Eğitim, kişiye doğumundan itibaren zekâ, beden ve ruhça kendi isteği ve yaşantıları yoluyla kalıcı izli davranış değişikliği oluşturma sürecidir (Özbay, 2013, s.12). Eğitimde bireylere davranış değişikliği kazandırılırken planlardan yararlanır. Plan, yapılacak olan eğitim faaliyetinin yapılaş biçiminin tarifidir. Bu tarif yer, zaman, yöntem ve teknikler gibi çeşitli kavramları barındıran zengin bir içeriğe sahiptir. Planlar eğitim faaliyetlerinin uygulayıcıları olan öğretmenlere eğitim süreci boyunca yol gösterir. Eğitim açısından gerekli, kanunen zorunlu olan plan yapmak, öğretim sürecinin en önemli öğelerinden biri olup, yapılacak eğitimin amaçlarını en kısa ve en etkili bir şekilde gerçekleştirebilmek amacıyla yapılır (Kılıç, Nalçacı & Erçoşkun, 2004, s. 2). Okullarda eğitim öğretim faaliyetleri yıl boyunca planlanır. Öğretmenlerin bir yılda öğreteceği dersin planına ünitelendirilmiş yıllık plan denir. Ünitelendirilmiş yıllık planlar o dersi okutacak ders ya da zümre öğretmenleri tarafından hazırlanır ve okul müdürünün onayıyla uygulamaya koyulur. Ünitelendirilmiş yıllık planlarda bir ders yılı boyunca yapılacak eğitim öğretim faaliyetleri detaylıca ele alınır. Ünitelendirilmiş yıllık planlarda günümüz teknoloji ve bilgi birikiminden yararlanır.

Günümüzde bilgi ve teknoloji takip edilmesi çok zor bir hızda değişmekte ve gelişmektedir. Bu hızlı değişim ve gelişime entegre olan ya da esinlenip öz yaratım süreçlerinden geçirerek kendine özgü bir sistem haline getirebilen ülkeler eğitim sistemlerini güçlü ve rekabet edebilir düzeyde tutabilmektedir. Bu değişim ve gelişim öğrenme ihtiyaçlarını, öğrenme biçimlerini, öğrenme materyallerini, öğrenme yöntem ve tekniklerini, öğrenme ortamlarını kısacası öğrenmeyi tüm yönleriyle etkilemektedir. Bu nedenle zaman zaman eğitim sistemlerinde ve politikalarında bazı değişimler, güncellemeler yapılmaktadır. Bu bağlamda Türkçe dersi öğretim programları da 1924, 1926, 1929, 1930, 1931, 1932, 1936, 1938, 1948, 1949, 1962,1968, 1981,2005, 2006, 2015, 2017, 2018, 2019 yıllarında değiştirilmiş ya da güncellenmişti. Bunlara ek olarak 2018 yılında eğitim sistemimizin değişen ve gelişen dünyaya ayak uydurabilmesinde bir yol haritası olan 2023 Eğitim Vizyon Belgesi oluşturulmuştur. Bu belge eğitimi bir ekosistem olarak ele almış ve tüm öğrenme yaşantılarında birtakım değişiklikler öngörmüştür. Bu değişiklikler 2023 Eğitim Vizyon Belgesi Temel Eğitim ve Ortaöğretim Teması Hedeflerinde şöyle ifade edilmektedir (2023 Eğitim Vizyon Belgesi, 2018, s.88-98):

- 1) “Çocukların kendi bölgelerinin üretim, kültür, sanat ve coğrafi kapasitesini keşfetmesine, bitki ve hayvan türlerini, yöresel yemeklerini, oyunlarını ve folklorunu tanımasına,

derslerle bütünleşik veya ders dışı etkinlik olarak ağırlık verilecektir.

- 2) Okulların, bölgelerindeki bilim merkezleri, müzeler, sanat merkezleri, teknoparklar ve üniversitelerle iş birlikleri artırılacaktır.
- 3) Doğal, tarihî ve kültürel mekânlar ile bilim-sanat merkezleri ve müzeler gibi okul dışı öğrenme ortamlarının müfredatlarda yer alan kazanımlar doğrultusunda daha etkili kullanılması sağlanacaktır.”

2023 Eğitim Vizyon Belgesi Türkçe öğretim programında yer alan kazanımlar ile okul dışı öğrenme ortamlarının ilişkilendirilmesini öngörmektedir. Okul dışı öğrenme ortamları; eğitimin yaparak yaşayarak öğrenildiği, öğrencilerin hayata hazırlandığı, öğrencilere yaşam becerileri sunulduğu ortamlardır. Okul dışı öğrenme ortamları; macera eğitimi, çevre eğitimi, okul tabanlı açık sınıf deneysel eğitim, doğa eğitimi gibi kavramlarla ifade edilmektedir (Smith & Walsh, 2019). Okul dışı öğrenme ortamları dersin kazanımları doğrultusunda ve bir plan içerisinde öğrenme amacıyla öğrencilerle birlikte okul dışında yapılan gezi gibi tüm faaliyetleri kapsar (Laçın Şimşek, 2011, s.3). Alan yazında okul dışı öğrenme ortamlarının özellikleri ve etkililiği çeşitli araştırmacılar tarafından şöyle sıralanmıştır: kalıcı öğrenmeye katkı sağlar, sınıf içi etkinliklere göre daha eğlenceli bulunur, öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmelerini sağlar, öğrencilerin derse karşı ilgilerini artırır, öğrencileri motive eder, beş temel duyu organını kullanmalarına imkân sağladığı için somut öğrenmeye yardımcı olur, vatanseverlik, bağımsızlık gibi çeşitli değer ve inançların kazanılmasında etkilidir, öğrencileri derse karşı heyecanlandırır (Karademir, 2013; Malone, 2008; Oktay, Ekinci & Şen, 2020; Öztürk, 2009; Tatar & Bağrıyanık, 2012; Yavuz & Balkan Kıyıcı, 2012). Okul dışı öğrenme ortamları öğrencilere okulda edindikleri bilgileri kullanma imkânı sağlamaktadır. Öğrenciler edindikleri kazanımların gerçek hayattaki izdüşümlerini okul dışı öğrenme ortamları vasıtasıyla görebilmektedir. Bu da öğrenmeye karşı ilgi ve algılarını arttırmaktadır. Okul dışı öğrenme ortamları yapısalcı eğitim anlayışının getirmiş olduğu yaparak yaşayarak öğrenme motivasyonunun bir göstergesidir. Bu ortamlar öğrencilere yaparak-yaşayarak öğrenme imkânı sunarak okulda yaşayamayacakları deneyimlerle karşılaşmalarını sağlamaktadır (Martin, 2004, s.77). Bütün bu özellikler dikkate alındığında okul dışı öğrenme ortamlarına eğitim öğretim programlarıyla derslerde yer verilmesinin öğrenciler için ne kadar faydalı olacağı açıkça görülmektedir. Okul dışı öğrenme ortamları Türkçe dersi öğretim programında yer alan kazanımların okul dışı öğrenme etkinliğinin gerçekleştirilebileceği öngörülen okul dışı bir mekânla ilişkilendirilmesi ile oluşturulabilir. Bu örneklendirilecek olursa; 5. sınıf Türkçe dersi “T.5.1.12. Dinleme stratejilerini

uygular.” kazanımı “Şehir tiyatrosunda tiyatro izleme etkinliği ile somutlaştırılabilir.

Milli Eğitim Bakanlığı okul dışı öğrenme ortamlarının eğitim öğretim programlarıyla ilişkilendirilmesini istemektedir. Bu amaç doğrultusunda Okul Dışı Öğrenme Ortamları Kılavuzu Hazırlanmıştır (ODÖOK, 2019). Okul dışı öğrenme ortamları bu Kılavuzda şöyle sıralanmıştır (s,4):

- a) Devlet kurumlarına ait tüm müzeler ile tescilli özel müzeler,
- b) Kamu kurumlarına ait bilim ve sanat merkezleri,
- c) Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından belirlenmiş tarihi ve kültürel alanlar,
- ç) Kamu kurumlarına ait kütüphaneler ile edebiyat müze kütüphaneleri,
- d) Doğal sit alanları ve ören yerleri,
- e) Teknoparklar,
- f) Ziyarete açık endüstriyel kuruluşlar,
- g) Üniversiteler,
- ğ) Millî, tematik park ve bahçelerden oluşur.

Milli Eğitim Bakanlığı Okul Dışı Öğrenme Ortamları Kılavuzunda okullarda okutulan derslerin konu ve kazanımlarının okul dışı öğrenme ortamlarıyla ilişkilendirilmesini amaçlamaktadır. Bu amacın hayata geçebilmesi ve sağlıklı yürütülebilmesi için ilgili dersi okutan ders öğretmeni tarafından o dersin yıllık planına işlenmiş olması gerekmektedir. Bu araştırmanın amacı da Türkçe dersi yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilme durumunu tespit etmektir. Bu amaçla 5, 6, 7. ve 8. sınıf Türkçe dersi yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına yer verme durumları incelenmiş ve aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. 5. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına ne kadar ve nasıl yer verilmektedir?
2. 6. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına ne kadar ve nasıl yer verilmektedir?
3. 7. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına ne kadar ve nasıl yer verilmektedir?
4. 8. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına ne kadar ve nasıl yer verilmektedir?

Yöntem

Bu çalışma nitel bir çalışmadır. Nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden araştırmanın formatına en uygun olduğu düşünülen doküman incelemesi yöntemi tercih edilmiştir. Doküman incelemesi yönteminde araştırılacak konu ile ilgili bilgi alınabilecek tüm yazılı dokümanlar incelenir (Yıldırım & Şimşek, 2013, s.191). Araştırmada tüm evrene ulaşmak zor olacağından örneklem belirleme yöntemine gidilmiştir. Araştırmacı Antalya ilinde görev yaptığından örneklemde sınırlamaya gidilmiş ve kolay ulaşılabilirlik açısından uygun örneklem yöntemi seçilmiştir. Örneklem grubu belirlenirken Antalya merkez ilçelerinde görev yapan Türkçe öğretmenlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılmak isteyen ve farklı okullarda görev yapan 25 gönüllü Türkçe öğretmeni araştırmanın örneklem gurubunu oluşturmuştur. Bu çalışma araştırmaya gönüllü olarak katılma 25 Türkçe öğretmeninden elde edilen Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planları ile sınırlıdır.

Çalışma Grubu/Araştırma Nesneleri

Öncelikle gerekli izinler alınarak Antalya merkez ilçelerindeki ortaokullarda görev yapan Türkçe öğretmenlerine okul idareleri aracılığıyla ulaşılmıştır. Araştırmaya 25 farklı okuldan gönüllü olarak 25 Türkçe öğretmeni katılacağını beyan etmiştir. Türkçe öğretmenlerine araştırma hakkında detaylı bilgiler verilerek kendilerinden araştırmada kullanılmak üzere Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planı örnekleri istenmiştir. Çalışmada araştırma nesneleri olarak Antalya ilinde 2019-2020 eğitim öğretim yılında uygulanan ve gönüllü olarak araştırmaya katılan 25 Türkçe öğretmeninden elde edilen Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planları incelenmiştir.

Veri Analizi

2019-2020 eğitim öğretim yılında Antalya ilinde uygulanan Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planları 23.09.2019 ile 23.10.2019 tarihleri arasında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planları incelenirken Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Okul Dışı Öğrenme Ortamları Kılavuzu'nda (ODÖOK, 2019) sıralanan okul dışı öğrenme ortamlarını içeren bir çizelge oluşturulmuştur. Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planları incelenirken nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Dokümanların incelenmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Türkçe öğretmenlerinden elde edilen ünitelendirilmiş yıllık planlar şubeler bazında ayrı ayrı ele alınarak oluşturulan çizelgeye işlenmiş ve okul dışı öğrenme ortamlarına yer verme durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planları tema tema incelenmiş ve elde edilen veriler tasnif edilerek Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarının okul dışı öğrenme ortamlarına yer verme durumları kategorisel analiz yapılarak tablolar halinde gösterilmiştir.

Geçerlilik ve Güvenilirlik

Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğine katkı sağlamak için 2 alan uzmanına başvurulmuştur. Alan uzmanları araştırmacı tarafından incelenen ünitelendirilmiş yıllık planları incelemiştir. Alan uzmanlarının inceleme sonuçları ile araştırmacının inceleme sonuçlarının tutarlılık gösterdiği görülmüştür. Alan uzmanları ve araştırmacının inceleme olduğu ünitelendirilmiş yıllık planlardan elde edilen veriler arasındaki tutarlılığın Tavşancıl ve Aslan (2001) tarafından geliştirilen uzlaşma sayısı/uzlaşma+uzlaşma sayısı formülüne göre (%93) güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca incelenen ünitelendirilmiş yıllık planlarda tespit edilen okul dışı öğrenme ortamlarından örnekler tablolarda sunulmuş ve araştırmanın güvenilirliğine katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarının incelenmesi sonucunda tespit edilen bulgular araştırmanın amacındaki problem sıralamasına göre tablolara şeklinde aşağıda detaylıca sunulmuştur.

5. Sınıf Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planlarında Okul Dışı Öğrenme Ortamlarına Yer Verilme Durumu

5. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planları incelenmiştir. Planlarda 8 temaya yer verildiği görülmüştür. Temalar, birey ve toplum, milli mücadele ve Atatürk, doğa ve evren, milli kültürümüz, vatandaşlık, sağlık ve spor, erdemler, bilim ve teknoloji temalarıdır. Ünitelendirilmiş yıllık planlarda tespit edilen okul dışı öğrenme ortamları Türkçe dersi öğretim programındaki kazanımlara ve bu kazanımla ilişkilendirme durumuna göre tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1

5. sınıf Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planı Okul Dışı Öğrenme

Tema	Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Kazanım	Okul Dışı Öğrenme Ortamı	Kazanımla İlişkilendirme
1.Birey ve toplum	X	X	X
2.Milli mücadele ve Atatürk	T.5.3.5. Bağlamdan yararlanarak bilmediği kelime ve kelime gruplarının anlamını tahmin eder.	Antalya Atatürk Evi Müzesi	Atatürk’ün Hayatını ve Atatürk ile ilgili anıları okurken karşılaştığı yeni kelime ve kelime gruplarının anlamını bağlamdan hareketle

**Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planlarına
Yansımaları**

	tahmin eder.		
3.Doğa ve evren	X	X	X
4.Milli kültürümüz	X	X	X
5.Vatandaşlık	X	X	X
6.Sağlık ve spor	X	X	X
7.Erdemler	X	X	X
8.Bilim ve teknoloji	X	X	X
Frekans	1	1	1

Araştırmada 25 adet 5. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planı incelenmiştir. İncelenen ünitelendirilmiş yıllık planlardan sadece 2 tanesinde Milli mücadele ve Atatürk temasında “Antalya Atatürk Evi Müzesi” okul dışı öğrenme ortamına yer verildiği görülmüştür. Tablo 1 incelendiğinde Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında milli mücadele ve Atatürk teması dışında hiçbir temada okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmediği görülmektedir. Milli mücadele ve Atatürk temasında yer verilen okul dışı öğrenme ortamının Türkçe dersi öğretim programında okuma becerisi kazanımlarından “T.5.3.5. Bağlamdan yararlanarak bilmediği kelime ve kelime gruplarının anlamını tahmin eder.” kazanımına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planına göre öğrenciler okul dışı öğrenme ortamı olarak Antalya Atatürk Evi Müzesi’ne götürülecektir. Bu okul dışı öğrenme ortamı yıllık planda; “Atatürk’ün Hayatını ve Atatürk ile ilgili anıları okurken karşılaştığı yeni kelime ve kelime gruplarının anlamını bağlamdan hareketle tahmin eder.” kazanımı ile ilişkilendirilmiştir. 5. Sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında ele alınan temalar düşünüldüğünde birey ve toplum, milli mücadele ve Atatürk, doğa ve evren, milli kültürümüz, vatandaşlık, sağlık ve spor, erdemler, bilim ve teknoloji temalarının isimlerine uygun bir okul dışı öğrenme ortamına yer verilebilirdi. 5. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında sadece milli mücadele ve Atatürk temasında “Antalya Atatürk Evi Müzesi” adında bir okul dışı öğrenme ortamına yer verilerek diğer temalarda hiç okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmemesi okul dışı öğrenme ortamlarının çeşitli araştırmacılar tarafından ifade edilen özellikleri itibarıyla öğrencilere kazandırabileceği niteliklerin göz ardı edildiği görülmektedir. Ayrıca diğer temalarda okul dışı öğrenme ortamlarına hiç yer verilmemesi 2023 Eğitim Vizyon Belgesinde bahsedilen hedeflere ulaşma açısından oldukça düşündürücüdür.

6. Sınıf Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planlarında Okul Dışı Öğrenme Ortamlarına Yer Verilme Durumu

6. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planları incelenmiştir. Planlarda 8 temaya yer verildiği görülmüştür. Bu temalar, okuma kültürü, milli mücadele ve Atatürk, bilim ve teknoloji, erdemler, doğa ve evren, milli kültürümüz, sağlık ve spor, birey ve toplum temalarıdır. Ünitelendirilmiş yıllık planlarda tespit edilen okul dışı öğrenme ortamları Türkçe dersi öğretim programındaki kazanımlara ve bu kazanımla ilişkilendirme durumuna göre tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

6. sınıf Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planı Okul Dışı Öğrenme

Tema/Metin	Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Kazanım	Okul Dışı Öğrenme Ortamı	Kazanımla İlişkilendirme
1.Okuma kültürü	<i>T.6.3.4.Okuma stratejilerini kullanır.</i>	İl Halk Kütüphanesi ziyareti	Sesli, sessiz, tahmin ederek, not alarak, soru sorarak, okuma tiyatrosu ve hızlı okuma gibi yöntem ve teknikleri öğrenir ve kullanır. Kitap okuma alışkanlığı kazanır.
2.Milli mücadele ve Atatürk	X	X	X
3.Bilim ve teknoloji	X	X	X
4. Erdemler	X	X	X
5.Doğa ve evren	X	X	X
6. Milli kültürümüz	X	X	X
7. Sağlık ve spor	X	X	X
8.Birey ve toplum	X	X	X
Frekans	1	1	1

Araştırmada 25 adet Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planı incelenmiştir. Tablo 2 incelendiğinde Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında okuma kültürü teması dışında hiçbir temada okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmediği görülmektedir. Okuma kültürü temasında yer verilen okul dışı öğrenme ortamının Türkçe dersi öğretim programında okuma becerisi kazanımlarından “T.6.3.4. Okuma stratejilerini kullanır.” kazanımına

karşılık geldiği anlaşılmaktadır. 6. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planına göre öğrenciler okul dışı öğrenme ortamı olarak Antalya İl Halk Kütüphanesine götürülecektir. Araştırmada incelenen 25 6. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında sadece 1 planda okul dışı öğrenme ortamına yer verilmesi görülmüştür. Bu okul dışı öğrenme ortamı ünitelendirilmiş yıllık planda; “Sesli, sessiz, tahmin ederek, not alarak, soru sorarak, okuma tiyatrosu ve hızlı okuma gibi yöntem ve teknikleri öğrenir ve kullanır. Kitap okuma alışkanlığı kazanır.” kazanımı ile ilişkilendirilmiştir. 6. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında ele alınan temalar düşünüldüğünde okuma kültürü, milli mücadele ve Atatürk, bilim ve teknoloji, erdemler, doğa ve evren, milli kültürümüz, sağlık ve spor, birey ve toplum temalarının isimlerine uygun bir okul dışı öğrenme ortamına yer verilebilirdi. İncelenen 6. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında sadece okuma kültürü temasında “İl Halk Kütüphanesi ziyareti” isminde bir okul dışı öğrenme ortamına yer verilerek diğer temalarda hiç okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmemesi okul dışı öğrenme ortamlarının çeşitli araştırmacılar tarafından ifade edilen özellikleri itibarıyla öğrencilere kazandırabileceği niteliklerin göz ardı edildiği görülmektedir.

7. Sınıf Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planlarında Okul Dışı Öğrenme Ortamlarına Yer Verilme Durumu

7. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planları incelenmiştir. Planlarda 8 temaya yer verildiği görülmüştür. Bu temalar; erdemler, milli mücadele ve Atatürk, duygular, milli kültürümüz, doğa ve evren, sanat, kişisel gelişim, bilim ve teknoloji temalarıdır. Ünitelendirilmiş yıllık planlarda tespit edilen okul dışı öğrenme ortamları Türkçe dersi öğretim programındaki kazanımlara ve bu kazanımla ilişkilendirme durumuna göre tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3

7. Sınıf Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planı Okul Dışı Öğrenme

Tema/Metin	Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Kazanım	Okul Dışı Öğrenme Ortamı	Kazanımla İlişkilendirme
1. Erdemler	X	X	X
2.Milli mücadele ve Atatürk	X	X	X
3.Duygular	X	X	X
4.Milli kültürümüz	X	X	X
5.Doğa ve evren	X	X	X

6. Sanat	T.7.3.32. Bilgi kaynaklarını etkili şekilde kullanır.	Antalya Müzesi	Tarihi ve kültürel yerler hakkında bilgi edinir. Bilgi toplana, araştırma ve gözlem yapma kavramlarını öğrenir. Bilgi kaynaklarına nasıl erişeceğini kavrar ve bilgi kaynaklarını sorgular.
7. Kişisel gelişim	X	X	X
8. Bilim ve teknoloji	X	X	X
Frekans	1	1	1

Araştırmada toplam 25 adet Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planı incelenmiştir. Sadece 1 Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında okul dışı öğrenme ortamına yer verildiği tespit edilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında sanat teması dışında hiçbir temada okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmediği görülmektedir. Sanat temasında yer verilen okul dışı öğrenme ortamının Türkçe dersi öğretim programında anlama becerisi kazanımlarından “T.7.3.32. Bilgi kaynaklarını etkili şekilde kullanır.” kazanımına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. 7. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planına göre öğrenciler okul dışı öğrenme ortamı olarak Antalya Müzesine götürülecektir. Bu okul dışı öğrenme ortamı yıllık planda; “Tarihi ve kültürel yerler hakkında bilgi edinir. Bilgi toplana, araştırma ve gözlem yapma kavramlarını öğrenir. Bilgi kaynaklarına nasıl erişeceğini kavrar ve bilgi kaynaklarını sorgular.” kazanımı ile ilişkilendirilmiştir. 7. sınıf Türkçe dersi yıllık planında ele alınan temalar düşünüldüğünde erdemler, milli mücadele ve Atatürk, duygular, milli kültürümüz, doğa ve evren, sanat, kişisel gelişim, bilim ve teknoloji temalarının isimlerine uygun bir okul dışı öğrenme ortamına yer verilebilirdi. 7. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında sadece sanat temasında “Antalya Müzesi Gezisi” adında bir okul dışı öğrenme ortamına yer verilerek diğer temalarda hiç okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmemesi okul dışı öğrenme ortamlarının çeşitli araştırmacılar tarafından ifade edilen özellikleri itibarıyla öğrencilere kazandırabileceği niteliklerin göz ardı edildiği görülmektedir.

8. Sınıf Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planlarında Okul Dışı Öğrenme Ortamlarına Yer Verilme Durumu

8. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planları incelenmiştir. Planlarda 8 temaya yer verildiği görülmüştür. Bu temalar; erdemler, milli mücadele ve

**Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planlarına
Yansımaları**

Atatürk, bilim ve teknoloji, birey ve toplum, zaman ve mekân, milli kültürümüz, doğa ve evren, vatandaşlık temalarıdır. Ünitelendirilmiş yıllık planlarda tespit edilen okul dışı öğrenme ortamları Türkçe dersi öğretim programındaki kazanımlara ve bu kazanımla ilişkilendirme durumuna göre tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4

8. sınıf Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planı Okul Dışı Öğrenme

Tema/Metin	Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Kazanım	Okul Dışı Öğrenme Ortamı	Kazanımla İlişkilendirme
1. Erdemler	X	X	X
2. Milli mücadele ve Atatürk	X	X	X
3. Bilim ve teknoloji	X	X	X
4. Birey ve toplum	X	X	X
5. Zaman ve mekân	X	X	X
6. Milli kültürümüz	X	X	X
7. Doğa ve evren	X	X	X
8. Vatandaşlık	X	X	X
Frekans	0	0	0

Araştırmada 25 adet 8. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planı incelenmiştir. Tablo 4 incelendiğinde 8. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında hiçbir temada okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmediği görülmektedir. 8. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında ele alınan temalar düşünüldüğünde okuma kültürü, milli mücadele ve Atatürk, bilim ve teknoloji, erdemler, doğa ve evren, milli kültürümüz, sağlık ve spor, birey ve toplum temalarının her birinin isimlerine uygun bir okul dışı öğrenme ortamına yer verilebilirdi.

8. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında temalarda hiç okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmemesi okul dışı öğrenme ortamlarının öğrenciler üzerindeki etkileri hakkında dersin uygulayıcıları olan öğretmenlerin yeterince fikir sahibi olmadıkları düşünülmektedir. 2023 Eğitim Vizyon Belgesinde okul dışı öğrenme ortamlarının eğitimde sıkça kullanılması, öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmeye teşvik edilmesi üzerinde durulmaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Okul dışı öğrenme ortamları öğrencilerin yaparak yaşarak öğrendikleri ortamlardır. 2023 Eğitim Vizyon Belgesinde eğitimde yenilikçi uygulamalar imkân sağlanması öngörülmektedir (s,88). Bunun yanı sıra Milli Eğitim Bakanlığı okul dışı öğrenme ortamlarının tüm eğitim kurumlarında yaygınlaştırılması ve eğitim öğretim programlarıyla ilişkilendirilerek okullarda sıkça okul dışı eğitim ortamlarına yer verilmesi amacıyla Okul Dışı Öğrenme Ortamları Kılavuzu yayınlamıştır. Eğitim kurumlarının da bu kılavuza göre eğitim faaliyetlerini düzenlemelerini istemiştir. Bu çalışmada okullarda bir yıl boyunca yapılacak eğitim ve öğretim faaliyetlerinin düzenlendiği Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilme durumu araştırılmıştır. Okul dışı öğrenme ortamlarının öğretmene ve öğrencilere sağladığı birçok avantaj olduğu bilinmektedir (Ay, Anagün & Demir, 2015, s. 115). Okul dışı öğrenme etkinlikleri, ilgili dersin kazanımlarına katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen ve okulun dışında yapılan ve dersin tamamlayıcısı olan faaliyetlerdir (Karademir, 2013). Okul dışı öğrenme ortamlarının öğrencilerin akademik başarılarını arttırdığı ve öğrencilerde derse karşı olumlu tutumlar geliştirdiği çeşitli araştırmalarda kanıtlanmıştır (Akin,2012, Çiçek & Saraç, 2017). Edebiyat alanında yapılan bazı çalışmalar okul dışı öğrenme ortamlarının öğrencilerin hatırlama yeteneklerini geliştirdiğini göstermiştir (Achor, Ogeba & Samuel, 2014). Araştırmadan elde edilen bulgulara göre Türkçe dersi yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına yeterince yer verilmediği görülmüştür. Sadece 4 planda okul dışı öğrenme ortamlarına yer verildiği tespit edilmiştir. Bu araştırmada olduğu gibi çeşitli araştırmalarda da ortaya çıkan sonuçlara göre öğretmenler okul dışı öğrenme ortamlarına çeşitli zorlukları sebebiyle okullarda az yer vermektedir (Kubat, 2018; Topaloğlu ve Kıyıcı, 2018). Alan yazında birçok araştırmacı tarafından okul dışı öğrenme ortamlarının öğrencilerin başarılarına katkı sağladığı dile getirilmiş olmasına rağmen incelenen yıllık planlarda okul dışı öğrenme ortamlarına yok denecek kadar çok az yer verilmesi düşündürücüdür. Okul dışı öğrenme ortamları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2023 Eğitim Vizyon Belgesinde yaygınlaştırılması gereken bir mevzu olarak yer almıştır. Okul dışı öğrenme ortamları Vizyon belgesinin temel eğitim ve ortaöğretim hedefleri arasında belirtilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre 5. Sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında milli mücadele ve Atatürk teması dışında hiçbir temada okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmediği tespit edilmiştir. 5. Sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında ele alınan temalar düşünüldüğünde birey ve toplum, milli mücadele ve Atatürk, doğa ve evren, milli kültürümüz, vatandaşlık, sağlık ve spor, erdemler, bilim ve teknoloji temalarının kavram alanı olarak çok zengin temalar olduğu görülmektedir.

Bu temaların muhteviyatlarına uygun bir okul dışı öğrenme ortamına yer verilebilirdi.

Araştırma bulgularına göre 6. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında okuma kültürü teması dışında hiçbir temada okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmediği görülmüştür. Öğrencilere bu temada sunulan okul dışı öğrenme ortamı İl Halk Kütüphanesi gezisidir. Bu okul dışı öğrenme ortamı Türkçe dersi öğretim programında "T.6.3.4. Okuma stratejilerini kullanır." kazanımı ile eşleştirilmiştir. 6. sınıf Türkçe dersi yıllık planında ele alınan temaların; okuma kültürü, milli mücadele ve Atatürk, bilim ve teknoloji, erdemler, doğa ve evren, milli kültürümüz, sağlık ve spor, birey ve toplum temalarıdır. Temaların kavramsal zenginliği göz önüne alındığında her bir temaya çok uygun düşecek en az bir tane okul dışı öğrenme ortamına yer verilebileceği görülmektedir. Okul dışı öğrenme ortamlarına ne sıklıkta yer verilmesi gerektiğiyle ilgili bir ölçüt literatürde bulunmamaktadır. Milli Eğitim Bakanlığının okul dışı öğrenme ortamlarının yaygın bir şekilde eğitim kurumlarında kullanılması amacıyla bir kılavuz yayınlamıştır. Bu kılavuzda Milli Eğitim Bakanlığı okul dışı öğrenme ortamlarına ne sıklıkla yer verilmesi gerektiği ile ilgili sınırlamayı milli eğitim müdürlüklerine bırakmıştır. Bu bağlamda Antalya Milli Eğitim Müdürlüğü de okul dışı öğrenme ortamları ile ilgili bir kılavuz (ODÖOA, 2019) hazırlamış ve ortaokul düzeyinde her şube için 15'er adet okul dışı öğrenme ortamı belirlemiştir. Bu kılavuzda derslerin ilgili konu ve kazanımlarıyla okul dışı eğitim ortamlarının ilişkilendirilerek derslerde okul dışı öğrenme ortamlarından yararlanılması hususunda hedefler belirlemiş olmasına rağmen Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında okul dışı öğrenme ortamlarına çok az yer verilmesi oldukça düşündürücüdür. Araştırmada 7. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında sanat teması dışında hiçbir temada okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmediği tespit edilmiştir. Sanat temasında öğrenciler için planlanan okul dışı öğrenme etkinliği müze gezisidir. Bu etkinlik Türkçe dersi öğretim programında anlama becerisi kazanımlarından "T.7.3.32. Bilgi kaynaklarını etkili şekilde kullanır." kazanımı ile ilişkilendirilmiştir. 7. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında ele alınan temaların da; erdemler, milli mücadele ve Atatürk, duygular, milli kültürümüz, doğa ve evren, sanat, kişisel gelişim, bilim ve teknoloji temaları olduğu okul dışı öğrenme ortamlarına kolaylıkla yer verilebilecek temalar olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen 7. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında sadece bir okul dışı öğrenme ortamına yer verilmesi manidardır.

Araştırma sonuçlarına göre, 8. sınıf Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planında ele alınan temaların kavram alanı çok zengin temalar olmasına rağmen planlarında hiçbir temada okul dışı öğrenme ortamlarına yer verilmediği görülmüştür. Alan yazındaki çeşitli araştırmalarda okul dışı öğrenme ortamlarının öğrenmeye olan katkıları tespit edilmiş olmasına rağmen Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarına okul dışı öğrenme

ortamlarına yok denecek kadar az yer verilmesi Türkçe öğretmenlerinin bu konu yeterince fikir sahibi olmadıkları düşüncesini akla getirmektedir.

Okul dışı öğrenme ortamları ile ilgili Türkçe öğretmenlerine hizmet içi eğitim programları düzenlenebilir. Her ilde, okulda ders yılı başında Türkçe dersi zümre öğretmenleri Türkçe dersleri için okul dışı öğrenme ortamlarını planlayıp yıllık ders planlarına koyabilir. Okul idareleri ile birlikte okul dışı öğrenme ortamlarının planlamaları yapılabilir. Türkçe öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamlarına Türkçe dersi ünitelendirilmiş yıllık planlarında yok denecek kadar az yer vermelerinin nedenleri araştıran ve Türkçe öğretmenlerinin görüşlerini içeren çalışmaların yapılması alan yazına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça / Reference

- Achor, E. E., Ogbaba, J., Samuel, A. O. (2014). *Effects of school outdoor activities on senior secondary two (ss ii) students' retention in ecology in jalingo metropolis*. araba, Nigeria, Nigeria Educational Forum, 22 (2), 83-95. Erişim adresi: https://www.academia.edu/19247629/EFFECTS_OF_SCHOOL_OUTDOOR_ACTIVITIES_ON_SENIOR_SECONDARY_TWO_SS_II_STUDENTS_RETENTION_IN_ECOLOGY_IN_JALINGO_METROPOLIS_TARABA_NIGERIA?auto=download
- Akın, F. (2012). *Okul içi ve okul dışı öğrenmelerin öğrenci başarısına etkisi*. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Burdur. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ay, Y., Anagün, Ş.S., Demir, Z.M. (2015). Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretiminde okul dışı öğrenme hakkındaki görüşleri. *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140p. Volume 10/15 Fall 2015, p.103-118. doi:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8702
- Çiçek, Ö., Saraç, E. (2017). Fen bilimleri öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamlarındaki yaşantıları ile ilgili görüşleri. *KEFAD*. Cilt 18, Sayı 3, Aralık, 2017. doi:http://dx.doi.org/10.29299/kefad.2017.18.3.027
- Karademir, E. (2013). *Öğretmen ve öğretmen adaylarının fen ve teknoloji dersi kapsamında "okul dışı öğrenme etkinliklerini" gerçekleştirme amaçlarının planlanmış davranış teorisi yoluyla belirlenmesi*. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Erişim

- adresi:<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kılıç, D., Nalçacı, A. & Erçoşkun, H. M. (2004). İlköğretimde değişen planlar ve karşılaşılan problemler. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya*. Erişim adresi:https://www.pegem.net/Akademi/kongre_detay.aspx?id=5849
- Kubat, U. (2018). *Okul dışı öğrenme ortamları hakkında fen bilgisi öğretmen adaylarının görüşleri*. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt 1, Sayı 48, 111-135 Aralık, 2018. doi:DOL: [10.21764/maeuefd.429575](https://doi.org/10.21764/maeuefd.429575)
- Martin, L. M. W. (2004). An emerging research framework for studying informal learning and schools. *Science Education*, 88 (S1), 71-82. doi [10.1002/sce.20020](https://doi.org/10.1002/sce.20020) Published online in Wiley InterScience (www.interscience.wiley.com)
- Malone, K. (2008). Every experience matters: An evidence based research report on the role of learning outside the classroom for children's whole development from birth to eighteen years. *Report commissioned by Farming and Countryside Education for UK Department Children, School and Families, Wollongong, Australia*. Erişim adresi: <http://attitudematters.org/documents/Every%20Experience%20Matters.pdf>
- Lâçin Şimşek, C. (2011). *Okul dışı öğrenme ortamları ve fen eğitimi. İçinde Lâçin Şimşek, C. (Ed.), Fen öğretiminde okul dışı öğrenme ortamları (1-23)*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Oktay, Ö., Ekinci, S. & Şen, A. İ. (2020). Ortaokul öğrencilerinin mobil bir planetarium faaliyeti hakkındaki düşüncelerinin incelenmesi. *İlköğretim Online - Elementary Education Online*, 2020; 19 (2): pp. 695-717. Erişim adresi: <http://ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article/view/3272/2726>
- ODÖOK. Okul dışı öğrenme ortamları kılavuzu (2019). Erişim tarihi: 13 Kasım 2019, <http://ogm.meb.gov.tr/>
- ODÖOA. Okul dışı öğrenme ortamları kılavuzu (2019). Erişim tarihi: 7 Kasım 2020, https://antalya.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_11/06122634_bbb_04-11-2014_okul_dYYY_son.pdf
- Özbay, M. (2013). *Türkçe özel öğretim yöntemleri I*. Ankara: Öncü Kitap.
- Öztürk, Ş. (2009). Okulda eğitimle bütünleştirilmiş mekân dışı eğitim. *Milli Eğitim Dergisi*, 181, 131-145. Erişim adresi: https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/181.pdf

- Smith, R. & Walsh, K. M. (2019) Some things in life can't be 'Googled:' A narrative synthesis of three key questions in outdoor education. *Journal of Youth Studies*, 312-329, DOI: 10.1080/13676261.2018.1506096
- Tatar, N. & Bağrıyanık, K. E. (2012). Fen ve teknoloji dersi öğretmenlerinin okul dışı eğitime yönelik görüşleri. *İlköğretim Online*, 11(4), 883-896. Erişim adresi: <http://ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article/view/1453/1309.tr>
- Tavşancıl, E. & Aslan, A. E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Yavuz, M. & Balkan Kıyıcı, F. (2012). *İnformal öğrenme ortamlarının ilköğretim öğrencilerinin fene karşı kaygı düzeylerinin değişmesine ve akademik başarılarına etkisi: Hayvanat bahçesi örneği*. X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi Özet Kitabı. Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Niğde. Erişim adresi: https://www.pegem.net/Akademi/kongrebildiri_detay.aspx?id=135530
- Yavuz Topaloğlu, M. & Balkan Kıyıcı, F. (2018). Okul dışı öğrenme ortamlarında yürütölen etkinliklerin öğrencilerin sosyobilimsel konulara ilişkin görüşlerine etkisi: organ bağışı ve GDO. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 20XX, ss. 36-50, DOI: 10.19160/ijer.350189
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- 2023 Eğitim Vizyon Belgesi (2018). Erişim tarihi: 10 Ekim 2019, <http://2023vizyonu.meb.gov.tr/>

[itobiad], 2020, 9 (5): 3853/3873

Genişletilmiş Benlik Kuramı Bağlamında Nomofobi

Nomophobia in the Context of Extended Self Theory

Aykut GÜNLÜ

Öğr. Gör., Pamukkale Üniv., Tavas Meslek Yüksekokulu
Inst., Pamukkale Univ., School of Tavas Vocational High Schools
agunlu@pau.edu.tr

Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-6617-2871>

Aslı UZ BAŞ

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniv., Buca Eğitim Fak., Eğitim Bilimleri Bölümü
Prof., Dokuz Eylül Univ., Faculty of Education, Educational Sciences Dep.
asliuzbas@gmail.com

Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0001-8307-6198>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 09.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 07.12.2020
Yayın Tarihi / Published : 12.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Günlü, A , Uz Baş, A . (2020). Genişletilmiş Benlik Kuramı Bağlamında Nomofobi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3853-3873 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/778313>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Genişletilmiş Benlik Kuramı Bağlamında Nomofobi*

Öz

Mevcut araştırmanın amacı alan yazında oldukça yeni bir kavram olan nomofobinin “genişletilmiş benlik kuramı” açısından ele alınmasıdır. Çalışmanın amacı doğrultusunda konu hakkında alan yazın taraması yapılmıştır. Alan yazın taraması “genişletilmiş benlik kuramı”, “Belk”, “nomofobi” kavramları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda önce nomofobi kavramı ve akıllı telefon bağımlılığına yönelik kuramsal bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra genişletilmiş benlik kuramı açısından nomofobi tanımlanmaya çalışılmıştır. Elde edilen alan taraması gözden geçirildiğinde nomofobinin, akıllı telefon teknolojisiyle insan hayatına girmiş özgül fobi türleri arasında yer alan ve akıllı telefonsuz kalma korkusu olarak adlandırılan bir bozukluk olarak tanımlandığı görülmektedir. Ayrıca nomofobinin tanımlanmasında özgül fobi ve akıllı telefon bağımlılığı tanı ölçütleri kullanılmaktadır. Genişletilmiş Benlik Kuramı bireyin sahip olduğu nesnelere bir süre sonra kendisinin/bedeninin bir parçasıymış gibi algılaması üzerine dayalıdır. Nomofobi ile ilişkili olabilecek değişkenlerle ilgili alan yazında çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Çalışmaların bazıları nomofobinin nedenlerini ortaya çıkarmaya, bazıları ise nomofobinin tedavisine yöneliktir. Nomofobiye neden olan faktörleri belirlemeye yönelik çalışmalara bakıldığında birbiriyle örtüşen çalışma sonuçları olduğu gibi birbiriyle örtüşmeyen çalışma sonuçları da bulunmaktadır. Demografik özellikler ile nomofobi ilişkisinde, cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi değişkenlere göre birbirinden farklı sonuçlar elde edilmiştir. Cinsiyet, yaş, kişilik özellikleri, akademik yaşam, eğitim değişkenleri ile nomofobi arasındaki ilişkiyi ele alan bazı çalışmalarda arada bir farkın olmadığı sonucu elde edilirken, bazı çalışmalarda arada anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yapılan çalışmalarda nomofobinin, fiziksel sorunlar, stres, kaygı, depresyon gibi duygusal problemler ile ilişkisinin olduğu sonucunun elde edildiği de görülmektedir. Nomofobinin tedavisine yönelik çalışmalarda nomofobi internet bağımlılığının alt kategorisinde değerlendirildiği için internet bağımlılığında kullanılan tedavi yöntemlerinin (bilişsel-davranışçı terapi, yedi sihirli gün, amaçlı grup terapileri gibi) nomofobi tedavisinde de kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak nomofobinin genişletilmiş benlik kuramı açısından açıklanabilen bir kavram olduğunu ortaya koyan yönüyle çalışmanın konu ile ilgili alan yazına özgün bir katkı verir nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Genişletilmiş Benlik Kuramı, Nomofobi, İnternet Bağımlılığı, Akıllı Telefon Bağımlılığı, Özgül Fobi

* Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

Nomophobia in the Context of Extended Self Theory

Abstract

The aim of the study is to discuss nomophobia, which is a very new concept in the literature, in terms of "extended self theory". In accordance with this purpose of the study, literature review was made on the subject. Literature review was carried out using the concepts of "extended self theory", "Belk", "nomophobia". In this context, firstly, the concept of nomophobia and theoretical information on smartphone addiction are included. Later, nomophobia was tried to be defined in terms of extended self theory. Nomophobia has entered human life with smartphone technology and is among the specific types of phobia. It is a disorder called the fear of being without a smart phone. It is also accepted to be among the internet addiction category. It is seen that specific phobia diagnostic criteria are used in the diagnosis of nomophobia. The Extended self theory is based on the individual's perception of the objects he/she owns as if they were a part of himself after a while. It is observed that individuals use smart phones for a wide variety of purposes in daily life. For this reason, individuals try to keep smartphones with them almost every moment of the day and keep them active. This situation causes the individual to feel as if the phone is part of himself after a certain period of time. When the phone, which the individual sees as a part of himself, is closed to access, the individual experiences extreme stress, anxiety or fear. It is observed that there are many studies in the literature on variables that may be associated with nomophobia. While some studies dealing with the relationship between gender, age, personality traits, academic life, educational variables and nomophobia have obtained the result that there is no difference between them, some studies have found a significant difference. In addition, studies show that nomophobia is associated with emotional problems such as stress, anxiety, and depression. In studies on the treatment of nomophobia, it is seen that the treatment methods used in internet addiction (such as cognitive-behavioral therapy, seven magical days, purposeful group therapies) are also used in the treatment of nomophobia, since nomophobia is considered in the subcategory of internet addiction. As a result, it is thought that nomophobia is a concept that can be explained in terms of the extended self-theory, making a unique contribution to the relevant literature.

Keywords: Extended Self Theory, Nomophobia, Internet Addiction, Smartphone Addiction, Specific Phobia.

Giriş

Nomofobi İngilizce "no mobile phone phobia" kelimelerinin kısaltılması ile oluşturulmuştur (Kaplan-Akıllı ve Gezgin, 2016, s.52). Nomofobi, 2008 yılında İngiltere'de yapılan bir araştırmaya katılanların sorulara verdikleri cevaplar sonucunda ortaya çıkmıştır (King vd., 2014, s.28). Nomofobi kısaca dijital hastalık olarak ifade edilmektedir (King, vd., 2014, s.28; Polat, 2017, s.165). Nomofobi David Greenfield tarafından akıllı telefonda uzak kalma korkusu veya akıllı telefonsuz kalma korkusu olarak tanımlanmaktadır (Gezgin, Şumuer, Arslan ve Yildirim, 2017; Kaplan-Akıllı ve Gezgin, 2016, s.53). Ortaya çıkan yoksun kalma korkusu nesneyi sürekli kontrol etme, nesneyle bağlantıyı koparmamak için aşırı çaba harcama, nesneyi faal tutma için aşırı derecede önlemler alma davranışlarını ortaya çıkarabilmektedir (Erdem, Kalkın, Türen ve Deniz, 2016; s.924). Dolayısıyla nomofobi akıllı telefonlara bağımlılık sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Bu nedenle alan yazında nomofobi ile ilgilenen bazı araştırmacılar tarafından nomofobinin internet bağımlılığı veya akıllı telefon bağımlılığı olarak isimlendirildiği görülmektedir (Dixit vd., 2010, s.340). Bu nedenle nomofobiyi tam olarak anlayabilmek için öncelikle internet bağımlılığının ve akıllı telefon bağımlılığının anlaşılması gerekmektedir.

İnternet Bağımlılığı ve Akıllı Telefon Bağımlılığı

İnternet Dünya'da 1950'li yıllarda, Türkiye'de ise 1980'li yıllarda kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise hayatımızın her alanına girmiştir (Parlak, 2005, s.26, Schiller, 1999, s.3). İnternet sayesinde bireyler ihtiyaç duyduğu bilgilere çok kısa sürede ulaşabilmektedir. İnternet bunun yanı sıra bankacılık, fatura ödeme, online alışveriş yapma gibi işlemleri hızlı bir şekilde yapılabilmesini sağlamaktadır. Ayrıca bireyin insanlar arası iletişimini sesli mesaj, görüntülü arama veya sesli arama seçenekleri sayesinde kolaylaştırmaktadır (Çakır, Horzum ve Ayas, 2013, s.5). İnternetin yararlarının yanında zararları da bulunmaktadır. İnternetin zararları denildiğinde ilk akla gelen internet bağımlılığıdır. İnternetin kontrolsüz ve uzun süre amacı dışında kullanılması beraberinde internet bağımlılığını meydana getirmektedir. İnternet bağımlılığı, Young'a (2007) göre, internetin kontrolsüzce, uzun süre kullanılması ile ortaya çıkar ve bireyin yaşamını olumsuz etkiler. İnternet bağımlılığı, internetten yoksun kaldığında bireyin kendini aşırı gergin, sinirli ve öfkeli hissetmesi ile bireyin hayatının her geçen gün bozulması durumudur. Dinç'e (2014, s.15) göre ise internet bağımlılığı bireyin internetten ayrı kalamaması, internette olmadığı anlarda dahi interneti düşünmesi ve interneti kontrolsüzce ve amaçsızca kullanmasıdır.

İnternetten sonra teknolojiye bir diğer önemli gelişme ise cep telefonlarının icadıdır. İlk cep telefonu 1973'te Motorola firması tarafından üretilmeye başlanmıştır. 1990'lı yılların sonunda ise cep telefonlarına

internet özelliği eklenmiş ve böylece ilk basit akıllı telefonlar üretilerek piyasaya sürülmüştür (Musayeva, 2015, s.57). Cep telefonları üzerinden internet kullanımının sağlanması sonucunda internetin kullanımının daha da yaygınlaştığı görölmektedir. Ayrıca akıllı telefonların, internet kullanımında insanları zaman ve mekân sınırlamasından kurtardığı ve çok farklı amaçlara hizmet ettiği bilinmektedir. Örneğin ilk telefonlar sadece konuşmak amacıyla kullanılırken, günümüzde ise mail gönderip-alma, internet bankacılığı, sosyal medyayı takip etme, oyun oynama, alışveriş yapma, video-fotoğraf çekme, müzik dinleme, haber okuma, yön bulma, not yazma-saklama, veri/bilgi depolama, sağlıklı yaşam uygulamaları, çevrimiçi eğitim alma, çevrimiçi konferans ve toplantılara katılma gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Akman, 2019, s.257; Eren, vd., 2020, s.138; Gezgin, şahin ve Yıldırım, 2017, s.4; Krajewska-Kulak vd., 2012, s.46; Lepp, Barkley, Sanders, Rebold ve Gates, 2013, s.2). Akıllı telefonların bu kadar çok farklı amaçlarla kullanılması beraberinde daha uzun süre kullanılmasının önünü açmış ve akıllı telefonları yaşamımızın önemli bir öğesi durumuna getirmiştir. Bunun sonucunda akıllı telefon bağımlılığı sorunsalı gündeme gelmiştir. Akıllı telefon bağımlılığı, telefonun aşırı kullanımı, telefondan uzak kalamama veya telefonu sık sık kontrol etme davranışları nedeniyle telefonun bireyin zihnini sürekli olarak meşgul etmesi durumudur (Kaplan-Akıllı ve Gezgin, 2016, s.53).

Sonuç olarak her ne kadar farklı sorunlar olarak ele alınmış olsa da internet bağımlılığına, akıllı telefon bağımlılığına ve nomofobiye neden olan faktörlerin ortak olduğu görölmektedir. Bu sorunlar arasında en güncel olanı nomofobidir. Dolayısıyla mevcut araştırmanın amacı doğrultusunda nomofobi bu çalışmanın odağını oluşturmakta ve nomofobi kavramı genişletilmiş benlik kuramı çerçevesinde ele alınmaktadır.

Genişletilmiş Benlik Kuramı ve Nomofobi

Nomofobi alan yazında oldukça yeni bir kavram olup, akıllı telefonların aşırı kullanımıyla hayatımızın içine girmiştir. Yeni bir kavram olması dolayısıyla nomofobiyi açıklamaya yönelik farklı kuramsal yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu kuramsal yaklaşımlardan biri nomofobiyi internet bağımlılığının alt kategorisinde değerlendirerek davranışsal bağımlılık ile açıklamaya çalışmaktadır (Minas ve Çetinkaya-Bozkurt, 2017, s.269). Nomofobiyi açıklamaya çalışan bir başka yaklaşım ise "genişletilmiş benlik kuramı"dır.

Genişletilmiş benlik kuramını ilk ortaya atan Belk'tir (1988, s.2; 1989, s.139). Çıkış noktası postmodernizmin tüketiciler üzerinde etkili olmaya başlamasıdır. Belk yaptığı çalışmalarda "bireyin amaçlı veya amaçsız bir şekilde sahip olduğu (satın aldığı) nesnelere, eşyaları bir süre sonra, genellikle farkında olmadan, kendisinin bir parçasıymış gibi görmeye başladığını" saptamıştır. Birey kendisinin bir parçası olarak gördüğü bu nesnelere, eşyaları zaman geçtikçe benliğiyle bütünleştirmeye başlamıştır. Böylece oluşturulan bu yeni biçim benliğe "genişletilmiş benlik" demiştir (Belk, 2016, s.130). Genişletilmiş benlik sadece bireyin yakın çevresindeki

nesnelere, eşyalardan değil, aynı zamanda bireyin diğerlerinin kendisi hakkındaki düşünceler ve değerlendirmeler ile sanal ortamda oluşturduğu kimliklerden (avatar) de oluşabilmektedir (Mittal, 2006, s.551). Dolayısıyla benliğin genişletilmesi bireyin gerçek dünyada ve sanal dünyada sahip olduğu nesnelere ve özellikler üzerine kuruludur (Belk, 2014, 2013 s.480-481; Perez, Castano, Quintanilla, 2010, s.220). Bu şekilde oluşturulan bir genişletilmiş benlik aynı zamanda sanal bağımlılık düzeyinin de yükselmesine neden olmaktadır (Binay, 2010, s.22). Dolayısıyla bireyin sahip olduğu telefonundan uzak kalma olasılığı bireyde korkuya neden olabilmektedir. Bu nedenle birey sahip olduğu telefonu kaybetmemek adına her türlü önlemi almaya çalışmaktadır.

Genişletilmiş benlik teorisi ilk olarak tüketici davranışlarını açıklamak amacıyla ortaya atılmıştır. Sonraki yıllarda genişletilmiş benlik teorisinin algılanan benlik, ideal benlik gibi değişkenlerle ilişkisini belirlemeye yönelik araştırmaların yapıldığı görülmektedir (Noble ve Walker, 1997; Tian ve Belk, 2005, s.298). Son yıllarda ise Belk (2014, s. 1101-1118; 2016, s.129-132) dijital teknolojide dijital ürünler ve tüketicilerle ilişkisini, Schultz (2014, s.142-145) dijital genişletilmiş benliğin teknoloji ile bütünleşmesini, Clayton, Leshner ve Almond (2015, s.119-135) akıllı telefonda ayrı kalan insanlarda görülen psikolojik ve fizyolojik etkileri, Parkinson, Millard, O'Hara ve Giordano (2018, s.552-565) bireyin teknoloji kullanımı ile genişletilmiş dijital benliği inceleyen araştırmalar yürütmüşlerdir. Yapılan bu araştırmalara bakıldığında son yıllarda genişletilmiş benlik kuramının araştırma alanının akıllı telefon üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Sonuç olarak genişletilmiş benlik kuramına göre bireyin sahip olduğu telefonda ayrılma korkusu bireyin sağlığını düzeyini olumsuz etkilemektedir. Bu durum ise bireyi, telefonla olan bağı koparmaması için telefon ile uyuma, telefonun şarjının bitme ihtimaline karşı powerbank taşıma gibi davranışlara itmektedir (Bragazzi ve del Puente, 2014, s.156).

Nomofobinin Tanı Ölçütleri ve Komorbiditesi

Nomofobi, sanal toplumun dijital ve modern bir sorunu olarak bireyin akıllı telefona ulaşamama durumunda yaşadığı korkuyu, anksiyeteyi ve rahatsızlığı ifade etmektedir (Bragazzi, ve del Puente, 2014, s.156). Nomofobinin "fobiler" grubundaki özgül fobi alt kategorisinde yer aldığı görülmektedir (King, vd., 2014, s.28; Lin vd., 2014; Yildirim, 2014, s.8). Dolayısıyla DSM-5 (APA, 2013) ölçütlerine dayalı olarak özgül fobi özelliklerinin neler olduğunun hatırlanması gereklidir. Fobik nesne ya da durum bireyde yoğun korku veya kaygı uyandırır. Fobik nesne veya duruma karşı yaşanan yoğun kaygı gerçek bir tehlikeye karşı yaşanan korku ve kaygıya göre orantısız olup, başka bir rahatsızlığın belirtileriyle açıklanamaz. Yaşan korku, kaygı veya kaçınma altı ay veya daha uzun süre kalıcı olarak sürmektedir. Korku, kaygı veya kaçınma sosyal, mesleki ya da diğer önemli alanlarda klinik olarak önemli bir sıkıntıya/bozulmaya neden

olur. Bragazzi ve del Puente (2014, s.155) özgül fobi tanı ölçütlerine ilaveten şu belirtilerin de nomofobinin tanılanmasında kullanılabileceğini ileri sürmüştür: Düzenli olarak telefon kullanma ve telefonda zaman geçirme, fazladan yedek bir telefon bulundurma veya harici şarj aleti taşıma. Bireyin kendisini, akıllı telefonunu kullanamadığında, şarjı azaldığında, internet kotası/kullanım limitinin az kaldığı anlarda gergin ve huzursuz hissetmesi. Ayrıca tiyatro, sinema, uçak vb. gibi telefonun kapatılmasının gerekli olduğu alanlarda telefonun kapalı olması nedeniyle sınırlı olunması. Herhangi bir mesaj gelip gelmediğini öğrenmek için telefona bakma. Akıllı telefonu her an her dakika açık bulundurma. Yüz yüze iletişim stres ve kaygı yaşattığından ötürü telefon üzerinden iletişim kurma. Akıllı telefon kullanabilmek için çok fazla para harcama.

Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda insanların telefonla aşırı meşgul olma, iletişimsiz kalma veya telefonda yoksun kalma durumlarında duygu durumunun değişmesinin söz konusu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu etmenlere bağlı olarak Yildirim (2014, s.9-10) tarafından nomofobinin iletişime geçememe, bağlantıyı kaybetme, bilgiye erişememe ve rahat hissedememe olmak üzere dört alt kategoride birey üzerinde etkili olduğu ifade edilmektedir. Bu dört alt boyutun aynı zamanda nomofobinin belirlenmesinde önemli olduğu görülmektedir. Bu önem alan yazındaki şu çalışma ile de desteklenmektedir: Sarıbay ve Durgun'un (2020, s.282) yaptığı içerik analizi çalışmasında nomofobinin akıllı telefona düşkünlük ve iletişime geçememe değişkenleriyle ilişkilendirildiği ortaya çıkmıştır.

Akıllı telefon bağımlılığı kullanımının özel bir kategorisi olan nomofobi ile birlikte görülen psikiyatrik bozukluklar da bulunmaktadır ve bu bozukluklar farklı zamanlarda çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmalardan bazıları, sosyal fobi, panik bozukluk, obsesif kompulsif bozukluk, alkol ve madde bağımlılığı, internet bağımlılığı, oyun bağımlılığı gibi konular üzerinde yapılmıştır (Bragazzi ve del Puente, 2014, s.155-160). Sharma, Sharma, Sharma ve Wavare (2015, s.705) tarafından yapılan bir araştırmada öğrencilerin %83'ünün telefonlarına ulaşamadığında panik atak tepkileri gösterdiği sonucu elde edilmiştir. Bunlara ilaveten bireylerin kendini kaygılı ve mutsuz hissetme, sınırlı ve gergin olma eğilimi içinde olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Davie ve Hilber, 2017, s.103; Kurt, 2018). Akıllı telefon bağımlılığı olarak değerlendirilen ve kavramın çıkış noktasını oluşturan Secureenvey (2008) anketi katılımcıların %53'ünün nomofobik özellikler gösterdiğini ortaya koymuştur. Akman'ın (2019, s.269) yaptığı çalışmada ise katılımcıların %99.4 gibi bir oranla çok yüksek düzeyde akıllı telefona düşkün olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca Sharma ve diğerlerinin (2015, s.706) çalışmasında katılımcıların %73'ü; Dongre, Inamdar ve Gattani'nin (2017, s.691) çalışmasında katılımcıların %68.9'u; Yildirim ve Corea (2015, s.136) çalışmasında katılımcıların yarıdan fazlası; Adnan ve Gezgün (2016, s.153) ile Zethy ve Octavyaiana'nın (2017, s.18) çalışmasında katılımcıların nomofobik olma potansiyelinin yüksek olduğu sonucunun elde edildiği görülmektedir. Araştırmaların sonuçları göz önünde bulundurulduğunda bireylerin nomofobik eğilim düzeylerinin

ortalamanın üstünde olduğu ve çoğunluğunun risk grubunda yer aldığı ifade edilebilir.

Nomofobi ile İlişkili Demografik Özellikler

Alan yazında demografik özellikler ile nomofobi arasındaki ilişkide, demografik değişkenlere göre farklı sonuçların elde edildiği ve buna bağlı olarak farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Nomofobi ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkiyi ele alan bazı çalışmalarda arada bir farkın olmadığı sonucu elde edilmiştir (Adnan ve Gezgin, 2016; Dixit, vd., 2010, s.340; Hakkari, 2018, s.791; Ramazanoğlu, 2020, s.252). Bazı çalışmalarda ise kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek düzeyde nomofobik özelliği gösterdiği sonucu elde edilmiştir (Akman, 2019, s.267; Burucuoğlu, 2017, s.486; Eren, vd., 2020, s.137; Gutiérrez-Puertas, vd., 2018, s.83; Hingorani vd., 2012, s.38; Yasan-Ak ve Yıldırım, 2018, s.16; Yildirim, Sumuer, Adnan, & Yildirim, 2016, s.1326). Bu çalışmaların yanı sıra erkeklerin nomofobi düzeyinin yüksek olduğunu belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Dongre, Inamdar ve Gattani, 2017, s.691; Pavithra, Madhukukumar, Mahadeva, 2015, s.341; Ramazanoğlu, 2020, s.252).

Demografik özelliklerden yaş ile nomofobi ilişkisini ele alan çalışmaların bir kısmında gençlerin daha ileri yaşlardaki bireylere göre daha yüksek düzeyde nomofobik özellik gösterdiği sonucu elde edilmiştir (Bragazzi ve del Puente, 2014, s.156; Darcin, vd., 2016, s.522). Bazı çalışmalarda yaş ile nomofobi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (Akman, 2019, s.266; Deshpande, 2015; Erdem, vd., 2016, s.932; Eren, vd., 2020, s.136; Öz ve Tortop, 2020, s.154; Ramazanoğlu, 2020, s.257). Diğer çalışmalardan bazılarında ise nomofobi ile yaş arasında negatif yönlü (Erdem, vd., 2016, s.932; Gezgin ve Parlak, 2018) bir çalışmada ise pozitif yönlü ilişki bulunmuştur (Yıldız Durak, 2019, s.510).

Kişilik özellikleri ile nomofobi arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalara bakıldığında ise dışadönüklük ve dürtüsellik kişilik özellikleri ile nomofobi arasında pozitif yönde (Argumosa-Villar, Boafa-Grau ve Vigil-Colet, 2017; Elhai, Levine, Dvorak ve Hall, 2016, s.513; Siddigui vd., 2015, s.61; Yıldız Durak, 2019, s.510), sorumluluk kişilik özelliği ile nomofobi arasında negatif yönde (Argumosa-Villar vd., 2017, s.133) ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca bir çalışmada A tipi kişilik özelliğinde nomofobi riskinin yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir (Ezoe ve Toda, 2013, s.409).

Bireylerin hayatında fiziksel, psikolojik ve duygusal sağlık, eğitim ve akademik yaşam, yaşam kalitesi gibi alanlarda nomofobinin etkili olduğu belirtilmektedir. Yapılan çalışmalarda nomofobinin, fiziksel sorunlar, stres, kaygı, depresyon gibi duygusal problemler ile ilişkisinin olduğu saptanmıştır (Alosaimi, Alyahya, Alshahwan, Al Mahyijari ve Shaik, 2016, s.678; Augner, ve Hacker, 2012, s.439; Cain ve Malcom, 2019, s.1642; Demirci, Orhan, Demirtaş, Akpınar ve Sert, 2014, s.187; Erdem, vd., 2016, s.931;

Farooqui, Pore ve Gothankar, 2017, s.439; Fidan, 2016; Kaur ve Sharma, 2015, s.3; Kumcağız ve Gündüz, 2016, s.122; Onal, 2019, s.441; Pavithra, vd., 2015, s.343; Şata, Çelik, Ertürk ve Taş, 2016, s.163; Tamura, 2017, s.7).

Yapılan bazı çalışmalarda ise nomofobinin okul ve akademik yaşam üzerinde olumsuz etkisinin bulunduğu belirlenmiştir (Adnan ve Gezgin, 2016, s.154; Hoşgör, Tandoğan ve Gündüz Hoşgör, 2017; Louragli, Ahami, Khadmaoui, Mammad, ve Lamrani, 2018, s.92; Mendoza Pody, Lee, Kim ve McDonough 2018, s.58; Samaha ve Havi, 2016, s.323). Bununla birlikte özellikle amacı doğrultusunda kullanıldığında akıllı telefonun eğitime ve akademik başarıya olumlu yönde katkısının bulunabileceğini ortaya koyan çalışmaların bulunduğu görülmektedir (Rashid ve Asghar, 2016, s.608; Chen ve Hsieh, 2008, s.96).

Alan yazında ihtiyaçlar ile nomofobi ilişkisini belirlemeye yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Dokunsal ihtiyaç ve düşük öz-kontrol değişkenlerinin akıllı telefonda uzak kalma korkusu ile ilişkili olduğu sonucu elde edilmiştir (Elhai, vd., 2016, s.514). Diğerlerinin yaşantılarını ve hayattaki gelişmeleri takip etme ihtiyacının ise bireyin akıllı telefonda uzak duramaması üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Aydın, 2018, s.417; Przybylski vd., 2013, s.1841).

Yapılan çalışmalardan, demografik özellikler ile nomofobi arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik alan yazında birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların her ne kadar birbirinden farklı sonuçlarının olduğu belirlenmiş olsa da nomofobi ve ilişkili faktörler üzerinde daha çok çalışmanın yapılması gerekliliğini ortaya koyması açısından önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca yapılan çalışmaların sadece nomofobinin nedenlerini belirlemeye yönelik araştırmalar olmadığı, aynı zamanda nomofobiyi önleme ve nomofobinin tedavisine yönelik araştırmaların da alan yazında yapıldığı görülmektedir.

Nomofobiye Müdahale Yaklaşımları

Alan yazındaki açıklamalardan teorik ve ampirik bilgiler dikkate alındığında nomofobinin davranışsal bağımlılık kategorisinde yer aldığı görülmektedir. Alan yazında nomofobi internet bağımlılığının alt kategorilerinden biri olarak değerlendirildiği için internet bağımlılığı tedavisinde kullanılan yaklaşımların çoğu nomofobinin tedavisinde de kullanılabilir (Du, Jiang ve Vance, 2010, s.130). Bu bölümde nomofobiye müdahalede kullanılan yaklaşımlara değinilmiştir.

Bilişsel-Davranışçı Yaklaşım

Nomofobiye müdahalede kullanılan yaklaşımlardan biri bilişsel davranışçı yaklaşımdır. Bilişsel davranışçı yaklaşımın nomofobinin tedavisinde etkili olduğu çeşitli çalışmalarda ifade edilmektedir (Bragazzi ve del Puente, 2014, s.157; Du, vd., 2010, s.130; Yıldız Durak, 2019, s.509). Bilişsel davranışçı terapi danışanın ve danışmanın aktif rol üstlendiği ve belli bir amaç doğrultusunda sürecin ilerlediği terapi yaklaşımı olması dolayısıyla

işlevseldir (Katzman vd., 2014, s.7). Terapi süreci, problemin kabul edilmesi, davranışın analizi, zaman yönetimi, sosyal yaşam aktivitelerinin geliştirilmesi, problem davranışların tekrarlanmasının önlenmesinden oluşmaktadır (Beck, 2008). Ayrıca bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı olarak "internet kullanım saatlerini günün en az internet kullanılan saat dilimlerine çekmek, dış durdurucular kullanmak, amaçlı kullanımı sürekli akılda tutmak" gibi tekniklerin kullanılması da etkili olabilmektedir. Ayrıca varoluşçu psikoterapinin de nomofobi tedavisinde etkili olduğu belirtilmektedir (Dinç, 2014, s.48; Young, 2007, s.673).

Yedi Sihirli Gün Modeli (Seven Magic Days Model)

Bu model bireyleri akıllı telefon bağımlılığından kurtulmak isteyen ergen ve yetişkinlerin yapmasına yönelik etkinlikler içeren ve yedi gün uygulanmasını gerekli kılan yeni bir grup modelidir. Bu model her gün için ayrı ayrı bireyin davranışlarını ve düşüncelerini değiştirebilecek etkinlikleri barındırmaktadır. Etkinliklerin amacı bireyin çevresiyle iletişim kurarken herhangi bir araç kullanmadan doğrudan iletişim kurmanın önemini kavramasını sağlamaktır. Bu etkinlikler birinci gün ön değerlendirme ile başlar. Ön değerlendirme bireylerin mevcut nomofobi düzeyinin değerlendirmesidir. İkinci gün dijital detoks ile başlar. Dijital detoks bireylerin yedi gün boyunca yanında telefon getirmemesi uygulamasıdır. Üçüncü gün bilişsel davranışçı terapisi uygulanır. Bu terapide işlevsel olmayan duygular, düşünceler ve davranışlar; amaç yönelimi ve sistematik prosedürler ile çözülmeye çalışılır. Dördüncü gün interaktif etkileşim uygulaması yapılır. Bu süreçte grup içinde çeşitli oyunlar ve tartışmalar ile sadece yüz yüze doğrudan iletişim kurulmaya çalışılır. Beşinci gün belli zamanlarda telefon kullanmaya izin verilir. Bireylere telefonlar belli zaman aralıklarında verilerek, bireylerin gerçekten iletişim kurma ihtiyacı olduğunda telefonu kullanma alışkanlığı kazanması için adım atılır. Altıncı gün son değerlendirme yapılır. Nomofobi düzeyini değerlendirme, bireylerin kendi kendini değerlendirmesini içerir. Yedinci gün geribildirimlerin verildiği ve grup oturumunun sonlandırıldığı aşamadır. Bu aşamada genel değerlendirme yapılır, sürece ilişkin geribildirimler verilir ve oturum sonlandırılır (Prasyatiani, Hijriarahmah ve Solamat, 2017, s.40-41).

Amaçlı Grup Terapileri

Nomofobi tedavisinde uygulanan bir diğer yaklaşım amaçlı grup terapileridir. Grupla psikolojik danışma ikiden fazla üyenin aynı ortamda kendilerini rahat bir şekilde ifade etmelerini sağlamaktadır. Grup ortamında bireylerin yaşadıkları sorunla baş etmede geçirdiği süreci paylaşımları, diğer üyeler için de bir farkındalık oluşturur. Amaçlı grup terapileri tıpkı kendine yardım grupları gibi bireylerin amaca yönelik paylaşımlarına dayalıdır. Amaçlı grup terapilerinin avantajı bireyin kendi amacı ve grup

amacı doğrultusunda ortak hareket etmesini sağlamasıdır (Koydemir, 2016, s.5).

Sonuç ve Öneriler

İnternetin telefonla bütünleştirilmesiyle birlikte, artık akıllı telefonlar hayatımızın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Teknolojideki bu ve benzeri gelişmeler yararlarının yanında zararlarını da beraberinde getirebilmektedir. Akıllı telefonlar ile ilgili bireyin hayatını olumsuz etkileyen bir diğer sorun ise nomofobi olarak ifade edilmektedir. Nomofobi hem davranışsal bağımlılık grubunda değerlendirilmekte, hem de fobi grubunda değerlendirilmektedir. Davranışsal bağımlılık grubunda internet bağımlılığının alt kategorisinde yer almaktadır. Fobi grubunda ise özgül fobi alt grubunda yer almakta ve bireyin yaşadığı akıllı telefonsuz kalma korkusu olarak ifade edilmektedir. Yaşanan bu korku telefonu sürekli olarak kontrol etme eğilimini ve telefonu erişim alanında tutabilmek için en yüksek çabayı gösterme eğilimini ortaya çıkarmaktadır. Bu durumun ise bireylerin fonksiyonelliğini olumsuz etkilediği görülmektedir.

Nomofobiyi açıklamaya yönelik davranışsal bağımlılık, kullanım doyumlar yaklaşımı gibi farklı kuramsal yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Bu kuramlardan bir diğeri ise "Genişletilmiş Benlik Kuramı"dır. Genişletilmiş benlik kuramına göre birey herhangi bir gereksinimini karşılamak için sahip olduğu eşya veya nesneyi bir süre sonra kendisinin/vücudunun bir parçası olarak görmeye başlamaktadır. Bu nesne veya eşya gerçek dünyada olabileceği gibi sanal dünyada da olabilmektedir. Bireyin sahip olduğu ve günlük hayatında öncelikle iletişim amacıyla kullandığı önemli nesnelere biri akıllı telefonlardır. Birey akıllı telefonu günlük hayatında o kadar çok amaç için kullanır ki, bir süre sonra artık onsuz yapamaz hale gelir. Böylece birey telefonsuz olduğunda sanki bir eksiği olduğu hissine kapılmaktadır. Bu durum ise nomofobi olarak ifade edilir.

DSM-5'te nomofobinin özgül fobiler grubunda değerlendirilmesi nedeniyle nomofobinin tanılanmasında özgül fobi tanı ölçütlerinin kullanılabilmesi belirtilmiştir. Bu ölçütlere göre nomofobinin iletişime geçememe, bağlantıyı kaybetme, bilgiye erişememe ve rahat hissedememe olmak üzere dört alt boyutta görüldüğü ifade edilebilir.

Alan yazında nomofobinin olumsuz etkilerini belirlemeye yönelik olarak her yaş grubunda birden çok alanda çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ancak çalışmalardan elde edilen bulgulara bakıldığında, birbirine paralel sonuçlar olduğu gibi, birbiri ile tamamen zıt sonuçların da elde edildiği görülmektedir. Ayrıca özellikle nomofobinin ilişkili olduğu çalışmalar yapılmakla birlikte bu ilişkili olduğu değişkenler arasında aracı değişkenlerin olup olmadığının belirlenmesine yönelik çalışmaların ise az sayıda olduğu görülmektedir.

Son olarak nomofobinin tedavisinde birden çok yaklaşımın kullanıldığı görülmektedir. Bu yaklaşımlardan biri bilişsel davranışçı yaklaşımdır. Bilişsel davranışçı yaklaşımda özellikle, problemin kabul edilmesi, internet

kullanım zamanlarının değiştirilmesi, dış durdurucuların kullanılması gibi tekniklerin kullanıldığı görülmektedir. Alan yazında çok sık rastlanmayan bir diğer yaklaşım yedi sihirli gün modelidir. Bu model, bireyin akıllı telefonsuz kalabilme alışkanlığı edinmesine yönelik olarak, bireyin kendisini yedi gün boyunca bu sürece alıştırmayı amaçlayan etkinliklere dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Bir başka yaklaşım da amaçlı grup terapileridir. Amaçlı grup terapileri grupla psikolojik danışmada kullanılan kendine yardım grupları gibi bir işlev görmektedir. Bu terapi yaklaşımı bireylerin yaşamışlıkları üzerinden amaç doğrultusunda yine bireylerin paylaşımları üzerine kuruludur.

Mevcut çalışmanın sonuçlarına göre alan yazında çalışan uzmanlara şu önerilerde bulunulabilir: Psikolojik danışmanların nomofobik bireyler ile çalışırken kullandığı terapi modellerinden biri olan yedi mucize gün modelinin etkililiği üzerinde deneysel bir çalışma yapılabilir. Böylece modelin etkililiği daha somut bir şekilde sınanmış olur. Ayrıca bilişsel davranışsal terapi modelinin nomofobinin tedavisindeki etkililiği farklı yaş grupları üzerinde yürütülecek bir çalışma ile belirlenmeye çalışılabilir. Nomofobinin ortaya çıkmasında birden çok faktörün etkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla alanda bu konuda çalışma yapacak araştırmacılar nomofobinin daha farklı ve aracılık rolü olabilecek değişkenlerle ilişkisini ele alan çalışmalar yürütebilir. Böylece nomofobi kavramı verilere dayalı olarak daha somut açıklanabilir. Nomofobinin akıllı telefonların amaçsız ve aşırı kullanımı ile ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu nedenle akıllı telefonların sağlıklı kullanımı ile ilgili psikoeğitim çalışmalarının hazırlanması ve etkililiğinin ortaya konulmasına yönelik çalışmaların yapılması da alana katkıda bulunabilir. Mevcut çalışmanın bahsedilen güçlü yönlerinin yanında bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Çalışma kapsamında nomofobi ile ilgili yer verilen açıklamalar, ağırlıklı olarak Belk tarafından geliştirilen Genişletilmiş Benlik Kuramı bakış açısı ile sınırlıdır. Bununla birlikte nomofobi kavramının farklı kuramsal yaklaşımlara göre farklı özellikleri açısından ele alınabileceği hatırd tutulmalıdır.

Kaynakça

- Adnan, M., & Gezgin, D. M. (2016). Modern çağın yeni fobisi: Üniversite öğrencileri arasında nomofobi prevalansı. *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 49(1), 86-95. doi: 10.1501/Egifak_0000001378
- Akman, E. (2019). Akıllı telefonsuz kalma korkusunun (Nomofobi) akademik başarıya etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi siyaset bilimi ve kamu yönetimi öğrencileri üzerinden bir değerlendirme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 256-275. doi: 10.33692/avrasyad.543756

- Alosaimi, F. D., Alyahya, H., Alshahwan, H., Al Mahyijari, N., & Shaik, S. A. (2016). Smartphone addiction among university students in Riyadh, Saudi Arabia. *Saudi Medical Journal*, 37(6), 675-683. doi: 10.15537/smj.2016.6.14430.
- Argumosa-Villari L., Boada-Grau, J., & Vigil-Colet, A. (2017). Exploratory investigation of theoretical predictors of nomophobia using the mobile phone involvement questionnaire (MPIQ). *Journal of Adolescence*, 56, 127-135. Erişim tarihi: 09.08.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.02.003>
- Augner, C., & Havker, G. W. (2012). Associations between problematic mobile phone use and psychological parameters in young adults. *International Journal of Public Health*, 57(2), 437-441. Erişim tarihi: 07.06.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1007/s00038-011-0234-z>
- Aydın, H. (2018). Sosyal medyadaki gelişmeleri kaçırma korkusunun (FoMO) içgüdüsel alımlara etkisinin öz belirleme kuramı ile açıklaması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17(Özel), 415-426. doi: 10.18092/ulikidince.439179
- Beck, A. (2008). *Bilişsel terapi ve duygusal bozukluklar* (Çev. A. Türkcan ve V. Öztürk). İstanbul: Litera Yayınları.
- Belk, R. W. (2016). Extended self and extending paradigmatic perspective stable, *Journal of Consumer Research*, 16(1), 129-132. Erişim tarihi: 08.07.2020. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2489310>
- Belk, R. W. (2014). Digital consumption and the extended self. *Journal of Marketing Management*, 30(11-12), 1101-1118. Erişim tarihi: 08.07.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/0267257X-2014.939217>.
- Belk, R. W. (2013). Extended self in a digital world. *Journal of Consumer Research*, 40(3), 477-500. Erişim tarihi: 08.07.2020 Erişim adresi: <https://doi.org/10.1086/671052>
- Belk, R. W. (1989). Extended self and extending paradigmatic perspective. *Journal of Consumer Research*, 16(1), 129-132. Erişim tarihi: 08.07.2020. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2489310>
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15, 139-168. doi: 10.1086/209154
- Binay, A. (2010). Tüketim vasıtasıyla oluşturulan postmodern kimlikler. *Global Media Journal Turkish Edition*, 1(1), 17-29. Erişim tarihi: 07.06.2020. Erişim adresi: <https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Ays%CC%A7e%20BI%CC%87NAY.pdf>
- Büyükçolpan, H. (2019). *Üniversite öğrencilerinde nomofobi, bağlanma biçimleri, depresyon ve algılanan sosyal destek*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Erişim tarihi: 08.07.2020. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/11655/5955>
- Bragazzi, N. L., & del Puente, G. D. (2014). A proposal nomophobia in the new DSM-IV. *Psychological Research Behavior Management*, 7, 155-160. doi: 10.2147/PRBM.S41386
- Broughton, G. (2015). The changing face[book] of friendship, fellowship and formation. *St. Marks Review*, 233, 74-86. Erişim adresi: 07.06.2020. Erişim adresi: 84903_1000006434postpub veya https://researchoutput.csu.edu.au/ws/portalfiles/portal/11543363/84903_1000006434postpub.pdf
- Cain, J., & Malcom, D. R., (2019). An assessment of pharmacy students' psychological attachment to smartphones at two colleges of pharmacy. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 83(7), 1637-1646. doi: <https://doi.org/10.5688/ajpe7136>.
- Cheever, N. A., Rosen, L. D., Carrier, L. M., & Chavez, A. (2014). Out of sight is not out of mind: The impact of restricting wireless mobile device use on anxiety levels among low, moderate and high users. *Computers in Human Behavior*, 37, 290-297. Erişim tarihi: 15.06.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.05.002>
- Chen, N. S., & Hsieh, S. W. (2008). Effects of short-term memory and content representation type on mobile language learning. *Language Learning & Technology*, 12(3), 93-113. Erişim tarihi: 10.05.2020. Erişim adresi: https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/44157/12_03_chenetal.pdf
- Clayton, R. B., Lesh, G., & Almond, A. (2015). The extended Self: The impact of iPhone separation on cognition, emotion, and physiology. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20, 119-135. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12109>
- Çakır, Ö., Horzum, M., B., & Ayas, T. (2013). İnternet bağımlılığının tanımı ve tarihçesi. *İnternet bağımlılığı sorunlar ve çözümler* (s.s. 1-16) içinde. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çelik, Y., & Atilla, G. (2018). Üniversite öğrencilerinin nomofobi, duygu düzenleme güçlüğü ve akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Manavgat MYO örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(26), 2628-2639. doi: 10.26450/JSHSR.674
- Davie, N., & Hilber, T. (2017). Nomophobia: Is smartphone addiction a genuine risk for mobile learning? *13th International Conference Mobile Learning 2017* içinde 100-104. Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?id=ED579211>

- Demirci, K., Akgönül, M., & Akpınar, A. (2015). Relationship of smartphone use severity with sleep quality, depression, and anxiety in university students. *Journal of Behavioral Addictions*, 4(2), 85-92. <https://doi.org/10.1556/2006.4.2015.010>.
- Demirci, K., Orhan, H., Demirtaş, A., Akpınar, A., & Sert, H. (2014). "Validity and realibility of the Turksh version of the Smartphone Addiction Scale in a younger population". *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 24(3), 226-234. Erişim tarihi: 22.05.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.5455/bcp.20140710040824>
- Deshpande, A. (2015). Mobile addiction and associated factors amongst youth. *Indian Journal of Mental Health*, 2(3), 244-248. doi: 10.30877/IJMH.2.3.2015.244-248
- Dinç, M. (2014). *İnternet Bağımlılığı, Ne Bilmeliyiz, Ne Yapmalıyız?* İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları.
- Dixit, S., Shukla, H., Bhagwat, A. K., Bindal, A., Goyal, A. Zaidi, A. K. et al. (2010). A study evaluate mobile phone dependence among students of a medical college and associated hospital of central India. *Indian Association of Preventive & Social Medicine*, 35(2), 339-341. doi: 10.4103/0970-0218.66878
- Dongre, A. S., Inamdar, I. F., & Gattani, P. L. (2017). A study to evaluate mobile phone dependence and impact of cell phone on health. *National Journal of Community Medicine*, 8(11), 688-693. Erişim tarihi: 28.05.2020. Erişim adresi: http://njcmindia.org/uploads/8-11_688-693.pdf
- Du, Y. S., Jiang, W., & Vance, A. (2010). Longer term effect of randomized, controlled group cognitive behavioral therapy for internet addiction in adolescent students in Shangai. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 44(2), 129-134. Erişim tarihi: 28.05.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.3109/00048670903282725>
- Elhai, J. D., Levine, J. C., Dvorak, R. D., & Hall, B. J. (2016). Fear off missing out, need for touch, anxiety and depression are related to problematic smartphone use. *Computers in Human Behavior*, 63, 509-516. Erişim tarihi: 01.06.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.05.079>
- Enez Darcin, A., Kose, S., Noyan, C. O., Nurmedov, S., Yılmaz, O., & Dilbaz, N. (2016). Smartphone addiction and its relationship with social anxiety and loneliness. *Behaviour & Information Technology*, 35(7), 520-525. Erişim tarihi: 22.05.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/0144929X.2016.1215525>
- Erdem, H., Kalkın, G., Türen, U. & Deniz, M. (2016). Üniversite öğrencilerinde mobil telefon yoksunluğu korkusunun (Nomofobi) akademik başarıya etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve*

- İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21(3), 923-936. Erişim tarihi: 06.07.2020. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduibfd/issue/24697/261196>
- Eren, B., Kılıç, Z. N., Günal, S. E., Kırçalı, M. F., Öznacar, B. B., & Topuzoğlu, A. (2020). Evaluation of nomophobia and related factors in high school students. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 21(2), 133-140. doi: 10.5455/apd.56124
- Ezoe, S. & Toda, M. (2013). Relationships of lonelienss and mobile dependence with internet addiction in Japanese medical students. *Open Journal of Preventive Medicine*, 3(06), 407-412. Erişim tarihi: 22.05.2020. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.4236/ojpm.2013.3605>
- Farooqui, I. A., Pore, P., & Gothankar, J. (2017). Nomophobia: An emerging issue in medical institutions? *Journal of Mental Health*, 27(5), 438-441. doi: 10.1080/09638237.2017.1417564
- Fidan, H. (2016). "Mobil Bağımlılık Ölçeği"nin geliştirilmesi ve geçerliliği: Bileşenler modeli yaklaşımı: *ADDICTA: The Turkish Journal on Addictions*, 3(3), 433-469. doi: 10.15805/addicta.2016.3.0118
- Gezgin, D. M., & Parlak, C. (2018). Kosova'da öğrenim gören öğrenciler arasında nomofobi yaygınlığı. *International Balkan Education and Science Congress, 6-8 September*, içinde. Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Gezgin, D. M., Sumuer, E., Arslan, O., & Yildirim, S. (2017). Nomophobia prevalence among pre-service teachers: A case of Trakya University. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 86-95. Erişim tarihi: 27.05.2020. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkefd/issue/27304/287423>
- Gezgin, D. M., Şahin, Y. L., & Yildirim, S. (2017). Sosyal ağ kullanıcıları arasında nomofobi yaygınlığının çeşitli faktörler açısından incelenmesi. *Eğitim Teknoloji Kuram ve Uygulama*, 7(1), 1-15. doi: 10.17943/etku.288485
- Gutierrez-Puertas, L., Marquez-Hernandez, V. V., Sao-Romao-Preto, L., Granados-Gamez, G., Gutierrez-Puertas, V., & Aguilera-Manrique, G. (2019). Comparative study of nomophobia among Spanish and Portuguese nursing students. *Nurse education in practice*, 34, 79-84. Erişim tarihi: 26.05.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.nepr.2018.11.010>
- Hakkari, F. (2018). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin nomofobi düzeylerinin belirlenmesi: Kırıkhan MYO Örneği. *Atlas International Referred Journal on Social Sciences*, 4(10), 786-797. doi: 10.31568/atlas.128
- Hamutoğlu, N. B., Gezgin, D. M., Samur, Y., & Yildirim, S. (2018). Genç nesil arasında yaygınlaşan bir bağımlılık: Akıllı telefon bağımlılığının

farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(2), 212-231. doi:10.17943/etku.397112

- Hingorani, K. K., Woodard, D., & Danesh, N. (2012). "Exploring how smartphones supports students' lives". *Issues in Information Systems*, 13(2), 33-40. Erişim tarihi: 24.06.2020. Erişim adresi: https://doi.org/10.48009/2_iis_2012_33-40
- Hoşgör, H., Tandoğan, Ö., & Gündüz Hoşgör, D. (2017). Nomofobinin günlük akıllı telefon kullanım süresi ve okul başarısı üzerindeki etkisi: Sağlık personeli adayları örneği. *The Journal of Academic Social Science*, 5(46), 573-595. doi: 10.16992/ASOS.12266
- Kaplan-Akıllı, G. K., & Gezgin, D. M. (2016). Üniversite öğrencilerinin nomofobi düzeyleri ile farklı davranış örüntülerinin arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(40), 51-69. Erişim tarihi: 22.05.2020. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maeuefd/issue/26849/282358>
- Kardefelt-Winther, D. (2014). A conceptual and methodological critique of internet addiction research: Towards a model of compensatory internet use. *Computers in Human Behavior*, 31(1), 351-354. Erişim tarihi: 23.05.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.10.059>
- Katzman, M. A., Bleau, P., Blier, P., Chokka, P., Kjernisted, K., & Van Ameringen, M. (2014). Canadian clinical practice guidelines for the management of anxiety, posttraumatic stress and obsessive-compulsive disorders. *BMC Psychiatry*, 14(1), 1-83. Erişim tarihi: 01.06.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1186/1471-244X-14-S1-S1>
- Kaur, A., & Sharma, P. (2015). A descriptive study to assess the risk of developing nomophobia among students of selected nursing colleges Ludhiana, Punjab. *International Journal of Psychiatric Nursing*, 1(2), 1-6. doi: 10.5958/2395-180x.2015.00051.1
- Khazaal, Y., Xirossavidou, C., Khan, R., Edel, Y., Zebouni, F., & Zullino, D. (2012). Cognitive-behavioral treatments for "internet addiction." *The Open Addiction Journal*, 5(1), 30-35. doi: 10.2174/1874941001205010030
- King, A. L., S., Valença, A., M., Silva, A., C., Sancassiani, F., Machado, S., & Nardi, A., E., (2014). Nomophobia: Impact of cell phone use interfering with symptoms and emotions of individuals with panic disorder compared with a control group. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health: CP&EMH*, 10, 28-35. doi: 10.2174/1745017901410010028
- King, A. L. S., Valença, A. M., Silva, A. C. O., Baczynski, T., Carvalho, M. R., & Nardi, A. E. (2013). Nomophobia: Dependency on virtual

- environments or social phobia? *Computers in Human Behavior*, 29(1), 140-144. Erişim tarihi: 28.05.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.07.025>.
- King, A. L. S., Valença, A. M., & Nardi, A. E. (2010). The mobile phone in panic disorder with agoraphobia. Reducing phobias or woeing of dependence? *Cognitive Behavioral Neurology*, 23(1), 52-54. doi: 10.1097/WNN.0b013e3181b7eabc
- Koydemir, S. (2016). Grubun doğası ve yapısı. A. Demir ve S. Koydemir (Eds). *Grupla psikolojik danışma içinde* (ss, 1-25). Ankara: Pegem Yayınları.
- Krajewska-Kuşak, E., Kuşak, W., Stryzhak, A., Szpakow, A., Prokopowicz, W., & Marcinkowski, J. T. (2012). Problematic mobile phone using among the Polish and Belarusian University students, a comparative study. *Progress in Health Sciences*, 2(1), 45-50. Erişim tarihi: 02.06.2020. Erişim adresi: <https://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=5bee29d-bbc1-45b3-85eb-3da1501e960f%40sessionmgr101>
- Kurt, F. (2018). *Üniversite öğrencilerinden akıllı telefon kullanım bozukluğu ile dürtüsel davranış çocukluk çağı travması arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Lepp, A., Barkley, J. E., Sanders, G. J., Rebold, M., & Gates, P. (2013). The relationship between cell phone use, physical and sedentary activity, and cardiorespiratory fitness in a sample of US college students. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 10(1), 1-9. Erişim tarihi: 05.06.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1186/1479-5868-10-79>
- Lin, Y. H., Chang, L. R., Lee, Y. H., Tseng, H. W., Kuo, T. B. J., & Chen, S. H. (2014). Development and validation of the "Smarthone Addiction Inventory [SPAI]. *PLOS ONE*, 9(6), 1-5. Erişim tarihi: 05.06.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0098312>
- Louragli, I., Ahami, A., Khadmaoui, A., Mammad, K., & Lamrani, A. C. (2018). Evaluation of the nomophobia's prevalence and its impact on schools performance among adolescents in Morocco. *Problems of Psychology in the 21st Century*, 12(2), 84-94 doi: <https://doi.org/10.33225/ppc/18.12.84>
- Masthi, N. R. (2012). Mobile phone dependence among college students in Bangalore. *RGUHS Journal of Medical Sciences*, 2(2), 84-87. Erişim tarihi: 22.05.2020. Erişim adresi: <http://www.rjms.in/index.php/rjms/article/view/116003>

- Mendoza, J. S., Pody, B. C., Lee, S., Kim, M., & McDonough, I. M. (2018). The effect of cellphones on attention and learning: the influences of time, distraction, and nomophobia. *Computers in Human Behavior*, 86, 52-60. doi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.04.027>
- Minaz, A. & Çetinkaya-Bozkurt, Ö. (2017). Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin ve kullanım amaçlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21-Özel sayı), 268-286. doi: 10.20875/makusobed.306903
- Mittal, B. (2006). I, Me, and Mine—How Products Become Consumers' Extended Selves. *Journal of Consumer Behaviour*, 5(6), 550-562. doi: 10.1002/cb.202
- Musayeva, G. (2015). Gelişen Teknoloji Sayesinde Cep Telefon Operatörlerinin Değişimindeki Beklentiler. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 28, 53-63. Erişim tarihi: 06.06.2020. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/iaud/issue/30076/324630>
- Noble, C. H., & Walker, B. A. (1997). Exploring the relationships among liminal transitions, symbolic consumption, and the extended self. *Psychology & Marketing*, 14(1), 29-47. Erişim tarihi: 06.06.2020. Erişim adresi: [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6793\(199701\)14:1<29::AID-MAR3>3.0.CO;2-Q](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6793(199701)14:1<29::AID-MAR3>3.0.CO;2-Q)
- Onal, N. (2019). Metaphoric perceptions of high school students about nomophobia. *International Journal of Research in Education and Science (IJRES)*, 5(2), 437-449. Erişim tarihi: 23.05.2020. Erişim adresi: <https://www.ijres.net/index.php/ijres/article/view/528>
- Öz, H., & Tortop, H. S. (2018). Üniversite okuyan genç yetişkinlerin mobil telefon yoksunluğu korkusu (nomofobi) ile kişilik tipleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi* 2(3), 146-159. doi: 10.17932/IAU.EJNM.25480200.2018.2/3.146-159
- Parkinson, B., Millard, D. E., O'Hara, K., & Giordano, R. (2018). The digitally extended self: A lexicological analysis of personal data. *Journal of Information Science*, 44(4), 552-565. <https://doi.org/10.1177/0165551517706233>.
- Parlak, A. (2005). *İnternet ve Türkiye'de internetin gelişimi*. Bitirme Tezi, Mühendislik Fakültesi, Elektrik-Elektronik Bölümü, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Pavithra, M. B., Madhukumar, S., & Mahadeva, M. (2015). A study on nomophobia-mobile phone dependence, among students of a medical college in Bangalore. *National Journal of Community Medicine*, 6 (3), 340-344. Erişim tarihi: 10.06.2020. Erişim adresi: http://njcmindia.org/uploads/6-3_340-344.pdf
- Perez, M. E., Castano, R., & Quintanilla, C. (2010). Constructing identity through the consumption of counterfeit luxury goods. *Qualitative*

- Market Research: An International Journal*. 13(3), 219-235. doi: 10.1108/13522751011053608.
- Prasad, M., Patthi, B., Singla, A., Gupta, R., Saha, S., Kumar, J. K., et all. (2017). Nomophobia: A cross-sectional study to assess mobile phone usage among dental students. *Journal of Clinical and Diagnostic Research [JCDR]*, 11(2), 34-39. doi: 10.7860/JCDR/2017/20858.9341
- Rashid, T., & Asghar, H. M. (2016). Technology use, self-directed learning, student engagement and academic performance: Examining the interrelations. *Computers in Human Behavior*, 63, 604-612. doi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.05.084>
- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841-1848. Erişim tarihi: 11.06.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.02.014>
- Samaha, M., & Hawi, N. S. (2016). Relationships among smartphone addiction, stress, academic performance, and satisfaction with life. *Computers in Human Behavior*, 75, 321-325. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.12.045>.
- Schiller, D. (1999). *Digital Kapitalizm: Networking the global market system*. London: The MIT Press.
- Schultz, D. E. (2014). Extending the extended self in the digital world. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 22(2), 143-146. <https://doi.org/10.2753/MTP1069-6679220207>
- Shan, Z., Deng, G., Li, J., Li, Y., Zhang, Y., & Zhao, Q. (2013). Correlational analysis of neck/shoulder pain and low back pain with the use of digital products, physical activity and psychological status among adolescents in Shanghai. *PLOS ONE*, 8(10), 1-9. doi:10.1371/journal.pone.0078109
- Siddiqui, M., & Az, A. (2015). Addictive cell phone usage: The relationship between impulsiveness and behavioral addiction. *Pakistan Journal of Psychology*, 46(2), 53-67. Erişim tarihi: 11.06.2020. Erişim adresi: <https://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=875e2ef2-a1cd-4f09-a042-2b1ed182dc7b%40sdc-v-sessmgr02>
- Şakiroğlu, M., Gülada, G., Uğurcan, S., Kara, N., & Gandur, T. (2017). The mediator effect of mindfulness awareness on the relationship between Nomophobia and academic university adjustment levels in college students. *International Journal of Psycho-Educational Sciences*, 6(3), 69-79. Erişim tarihi: 22.05.2020. Erişim adresi: <https://www.journals.lapub.co.uk/index.php/perr/article/view/181>

- Şata, M., Çelik, İ., Ertürk, Z., & Taş, U., E. (2016). Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği'nin (ATBÖ) Türk lise öğrencileri için uyarılma çalışması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 7(1), 156-169. doi: 10.21031/epod.95432.
- Tamura, H., Nishida, T., Tsuji, A., & Sakakibara, H. (2017). Association between excessive use of mobile phone and insomnia and depression among Japanese adolescents. *International Journal of Environmental Reseach and Public Health*, 14(701), 1-11. <https://doi.org/10.3390/ijerph14070701>
- Tian, K., & Belk, R. W. (2005). Extended self and possessions in the workplace. *Journal of Consumer Research*, 32(2), 297-310. <https://doi.org/10.1086/432239>.
- Yasan-Ak, N., & Yildirim, S. (2018). Nomophobia among undergraduate students: The case of a Turkish state university. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications [IJONTE]*, 9(4), 11-20. Erişim tarihi: 23.05.2020. Erişim adresi: http://www.ijonte.org/FileUpload/ks63207/File/02.nehir_yasan_ak.pdf
- Yıldız Durak, H. (2019). Investigation of nomophobia and smartphone addiction predictors among adolescents in Turkey: Demographic variables and academic performance. *The Social Science Journal*, 56(4), 492-517. doi: 10.1016/j.soscij.2018.09.003
- Yildirim, C. (2014). *Exploring the dimensions of nomophobia: Developing and validating a questionnaire using mixed methods research*. Graduate Theses and Dissertations, Iowa State University, Iowa. Erişim tarihi: 05.05.2020. Erişim adresi: <https://lib.dr.iastate.edu/etd/14005>
- Yildirim, C., & Correia, A. P. (2015). Exploring the dimensions of nomophobia: Development and validation of a self-reported questionnaire. *Computers in Human Behavior*, 49, 130-137. Erişim tarihi: 20.05.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.02.059>
- Yildirim, C., Sumuer, E., Adnan, M., & Yildirim, S. (2016). A growing fear: Prevalence of nomophobia among Turkish college students. *Information Development*, 32(5), 1322-1331. doi: 10.1177/0266666915599025
- Young, K. S. (2007). Cognitive behavior therapy with internet addicts: treatment outcomes and implications. *Cyberpsychology & Behavior* 10(5), 671-679. Erişim tarihi: 21.05.2020. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.9971>
- Zethy, C., & Octaviani, U. F. (2017). Nomophobia around us. *Journal of Innovative Research in Social Sciences & Humanities (JIRSCH)*, 1(1), 16-20. Erişim tarihi: 12.06.2020. Erişim adresi: <http://ijirhsc.com/wp-content/uploads/2017/06/FOUR-SCH.pdf>

[itobiad], 2020, 9 (5): 3874/3900

**Gelişmiş ve Gelişmekte Olan G20 Ülkelerinin İnovasyon
Çıktılarını Etkileyen Faktörlerin Bilgi Üretim Fonksiyonu ile
Analizi**

Analysis of Factors Affecting Innovation Outputs of Developed and
Developing G20 Countries Using the Knowledge Production
Function

Ferhat ÖZBAY

Dr.,

ferhatozbay@hotmail.com / ORCID ID: 0000-0002-7756-3835

Bekir Sami OĞUZTÜRK

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak., İktisat Böl.
Prof., Süleyman Demirel Univ. Faculty of Economics And Administrative Sciences
Department Of Economics

bekiroguzturk@sdu.edu.tr / ORCID ID: 0000-0003-3076-9470

Aykut SEZGİN

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fak., İktisat Böl.
Asst.Prof., Süleyman Demirel Univ. Faculty of Economics And Administrative
Sciences Department Of Economics

aykutsezgin@sdu.edu.tr / ORCID ID: 0000-0001-7039-8032

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 19.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 27.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 13.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Özbay, F , Oguzturk, B , Sezgin, A . (2020). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan G20 Ülkelerinin İnovasyon Çıktılarını Etkileyen Faktörlerin Bilgi Üretim Fonksiyonu ile Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3874-3900 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/797186>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan G20 Ülkelerinin İnovasyon Çıktılarını Etkileyen Faktörlerin Bilgi Üretim Fonksiyonu ile Analizi¹

Öz

İnovasyon, günümüzün en önemli politika araçlarından biridir. Bu bakımdan inovasyonu etkileyen faktörler günümüzde ön plana çıkmaktadır. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için inovasyon teorik olarak aynı anlamı ifade etmesine rağmen onu etkileyen etmenler farklılık göstermektedir. Aynı zamanda dinamik bir sürece de sahip olan inovasyonu etkileyen etmenler ve çıktıları, büyük bir hızla değişmektedir. Bu bakımdan bu değişiklikler ve farklılıklar iyi gözlenmeli ve incelenmelidir.

Bu çalışmada, benzer pazar büyüklüğüne sahip G20 ülkeleri ile yine G20 içinde; gelişmiş ve gelişmekte olarak sınıflandırılan ülkeler karşılaştırarak bilgi üretim fonksiyonunun farklı ülke grupları üzerinde nasıl çalıştığını araştırılmaktadır. Bu bakımdan, gerek G20 gerekse de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde inovasyon çıktısını etkileyen etmenler tartışılmıştır. Ele alınan ülkeler için 1995-2018 dönemini kapsayan panel veri analizi yöntemiyle çalışma yürütülmüştür. Panel analizi için Driscoll-Kraay ile Arellano Bond GMM yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik bulgularına göre, benzer pazar büyüklüğüne sahip tüm örneklem ile benzer pazar büyüklüğüne sahip fakat gelişmiş ve gelişmekte olarak sınıflandırılan ülkelerde Ar-Ge'nin patent çıktısı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu gözlenmiş ayrıca bu etkilerin ülke grubuna göre de değiştiği anlaşılmıştır. Diğer önemli bir sonuç Ar-Ge'nin yanında diğer inovasyon girdilerinin, ülkelerin gelişmişlik sınıflandırmasına göre farklı etkilere sahip olduğu da ortaya çıkmıştır. Tüm ülke grupları için farklı istihdam alanlarının inovatif çıktı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülürken; bu etkinin, ülke gruplarına göre farklılaştığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Patent, Bilgi Üretim Fonksiyonu, Kalkınma, Tarım.

Analysis of Factors Affecting Innovation Outputs of Developed and Developing G20 Countries Using the Knowledge Production Function

Abstract

Today innovation is one of the most significant policy tools. From this perspective, the factors affecting innovation are receiving increasing attention. Despite the fact that innovation has the same theoretical meaning

¹ Bu makale, Ferhat ÖZBAY'ın Süleyman Demirel Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalında Prof. Dr. Bekir Sami OĞUZTÜRK danışmanlığında tamamladığı doktora tezinin bir kısmından üretilmiştir.

for developed and developing countries, its nature differs in terms of the factors affecting it. At the same time, the factors and environment that affect innovation, which is a dynamic process, are changing rapidly. In this respect, these changes and differences should be well observed and analysed.

This study investigates how the knowledge production function works on different country groups by comparing the developed and developing G20 countries with similar market size. In this respect, factors affecting innovation output on both developed and developing G20 countries are discussed. For the countries discussed, the study is carried out with panel data analysis covering 1995-2018 period. Driscoll-Kraay and Arellano-Bond GMM methods are used for panel data analysis. According to the empirical findings of the study, it has been observed that R-D has a positive effect on patent output both in case of a model with prior classification of countries with similar market size into developed and developing and in case of a model with no prior classification. It is also well understood that these effects vary according to the country group. Another important result is that unlike R-D other innovation inputs seem to have different effects according to the development classification of countries. While it is observed that different employment sectors have a significant effect on innovative output for all country groups it is understood that this effect differs according to country groups.

Keywords: Innovation, Patent, Knowledge Production Function, Development, Agriculture.

1. Giriş

İnovasyon ve onun etkileri 18.yy sonları ve 19.yy başlarından itibaren iktisatçılar tarafından ele alınmaktadır Bu konular genel olarak: Adam Smith (1776)'in belirttiği teknik değişimler, Ricardo (1821)'nin makineleşme üzerinde durması ve Karl Marx'ın (1867) kapitalist kalkınmanın başlıca hareket noktası olarak teknolojik değişimi görmesi ve paradoksal olarak kapitalizmin eleştirmeni olmasına rağmen yenilikçiliğe ilgi duyması; Babbage (1832)'in bilginin gücü, bilgi birikimi, öğrenme, teknolojik değişim ve inovasyonun önemine vurgu yapması; Marshall (1890)'in kümelenme ve bilgi üzerinde durması; Say (1880)'in girişimciyi incelemesi ve insan endüstrisi kavramını ortaya atması; Veblen (1898) mekanik aksamalarda meydana gelen değişiklikleri, insan faktöründeki değişimlerin bir ifadesi olarak vurgulamasına kadar dayanmaktadır. Fakat İktisadi süreçte; inovasyonun, teknolojik değişimin ve bilginin önemi Schumpeter'e kadar bu vurgulamalardan öteye gidememiştir. Özellikle Schumpeter dönemi ve sonrası yapılan çalışmalar, teknolojik değişimin (bazı çalışmalarda teknik değişim, teknik bilgi ve inovasyonla eş anlamlı görülmüştür) ekonomide büyük öneme sahip olduğu vurgulanmıştır (Sweezy 1943; Usher 1955;

Griliches 1957; Nelson 1959; Ruttan 1959; Blaug 1963; Schmookler, 1962; Fellner 1961; Arrow 1961; Mansfield 1961; Suranyi-Unger 1963; David 1966). Teknolojik değişimin uzun vadeli etkileri de yine aynı dönemde önemli tartışma alanlarından biri olmuştur (Abramovitz 1956; Solow 1957; Fromm ve Denison 1963; Griliches 1963; Hayami ve Ruttan 1970). Teknolojik değişimin ilk defa üretim fonksiyonunu değiştireceği (Stolper ve Samuelson 1941, s. 70) ve üretim fonksiyonunun teknolojik yapısı ekonomik gelişme için uyarıcı etkileyeceği (Baldwin 1956) belirtilmiştir. Ayrıca, üretim işlevinin kendisi teknik bilginin durumuna bağlı olduğundan yeni teknik keşifler, tüm üretim fonksiyonunda bir değişikliği içerecektir ve bunun etkilerini araştırmak için tamamen yeni bir teori gerekliliği ifade edilmiştir (Champernowne, 1953, s. 120).

Arrow, bilgi merkezli olarak buluşu, geniş ölçüde bilgi üretimi olarak yorumlamış ve bilgiyi teknik değişimin kaynağı olarak görmüştür (1962, s. 609). Bilgi ve bilgi birikimi hakkında Kuznets, mevcut bilgi stokuna gerçek bir katkı gerçekleştirmek için bir icadın yeni bir ürün olması gerektiğini söylemiştir (1962, s. 20). Aynı zamanda bilginin üretime uygulanması da yine aynı dönemde teknik değişim olarak ifade edilmiştir (Schmookler, 1950, s. 141; Arrow, 1961). Ayrıca iktisatta bir bilgi birikimi veya endüstriyel uygulama, "teknoloji" olarak ifade edilmiştir (Langrish vd. 1972, s. 65). Ancak bilgiye dayalı yenilikler için uzun yol süresi, hiçbir zaman bilim ya da teknoloji ile sınırlı olmadığı belirtilmiştir (Drucker, 1985, s.109).

Bilginin ne olduğu ve üretim işlevini nasıl değiştirdiği sorusuna geçmişte yaşanan tartışmadan anlaşılacağı üzere cevap aranmış ve belki de "teknolojik değişim" ve "buluş ve yenilik" alanındaki ampirik çalışmaların karşılaştığı en ciddi görev, bilgi alanındaki ilerlemelerin önlemlerinin (endekslerinin) oluşturulması ve yorumlanması olduğu anlaşılmıştır (Pakes ve Griliches 1980, s. 1). Kısaca yerel bilgi akışlarının özelliklerini deneysel olarak modellemek ve Ar-Ge ile bilgi yayımlarının verimlilik artışına katkısını ölçmek için Griliches (1979) tarafından bir bilgi üretme işlevi kavramı getirilmiştir. Griliches'in odaklandığı konu çıktı (Y)'nın tanımı, verimlilik artışı ve Bilgi (K)'nin ölçümüdür².

Pakes ve Griliches, ABD patent ofisinin veri tabanı bilgisayarlaştırılması üzerine, bilgi üretim fonksiyonunu istatistiksel olarak sınımışlardır (1980, s. 377). Temel varsayım, inovasyon sürecinin çıktısının Ar-Ge sermayesinin veya yatırımının bir sonucunu temsil ettiğidir (Acs vd. 2002; Hall ve Mairesse, 2006; Fritsch, 2002; Conte ve Vivarelli, 2005; Charlot vd. 2014). Sonuç olarak inovasyon, yeni bilgiyi kullanmak veya mevcut bilgiyi tekrar kullanmak ve birleştirmek ile başlayabilir (Anderson vd. 2014). Yeni bilgi arayışı, yeni üretime yol açabilecek piyasa kusurlarından kaynaklanabilir.

² Patent verileri teknolojik değişimin önemli bir kaynağıdır ve inovasyon girdisi olarak Ar-Ge harcamalarının bir çıktısı olarak kullanılabilmesi ifade edilmiştir (Griliches 1979; Pakes ve Griliches 1980; Griliches, Pakes ve Hall 1987).

Ayrıca inovasyon, daha fazla geliştirme, iyileştirme ve uygulama için oluşturulan fikirlerden seçici bir şekilde seçmeyi de içerir (Shalley vd. 2015, s. 3).

İnovasyonun, istihdam alanlarından yabancı sermayeye ve teknoloji transferine ve dahası üretime kadar birçok alanla da entegre olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada ilk önce “inovasyonun neden bilgi üretimi sonucu olduğu ve içsel büyüme teorileri ile ne gibi bir ilişkisi var?” sorularına cevap aranmıştır. İkinci olarak “bilgi üretim fonksiyonu (KPF) sadece Patent ve Ar-Ge ilişkisini mi temsil etmekte?” sorusu cevaplamaya çalışılmıştır. Bu bağlamda KPF temelli olan çalışmalarının amaçları tespit edilmiştir. Bu sayede gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çıktılarını ölçerken girdilerin ne olacağına karar verilmiştir. Son olarak çalışmanın bulguları ve diğer çalışma bulguları karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın sonuç kısmında gerek teorik gerekse de politik önerilerde bulunulmuştur.

2. İnovasyon, neden bilgi üretim fonksiyonunun bir sonucudur?

Nelson ve Winter'in 1982 yılında yayımladığı “Ekonomik Değişimin Evrimci Teorisi” adlı kitabı ile ün kazanan evrimci yaklaşım, iktisatta teknoloji ve yenilik kavramlarını birlikte ele alan tartışmaların çıkış noktası olmuştur. Schumpeter'in (1934) katkıları ile yenilik (inovasyon) ve Ar-Ge'nin büyüme üzerindeki etkisi, iktisatta evrimci yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmış ve Schumpeter'in endojen (içsel) görüşleri ekonomik büyüme alanında karşılık bulmuştur. Bu alanda gerçekleştirilen ilk çalışma, Arrow'un 1962 yılında yaptığı çalışmayı temel alan Romer'e (1986) aittir. Aynı zamanda Rebelo (1991), Arrow'u rehber edinen bir diğer içsel büyüme teorisyenidir. İçsel teknolojik değişim, büyüme (durağan) oranının içsel belirleyicisi olarak görülmüş ve bununla birlikte ekonomik büyüme modellerinde büyük bir gelişme yaşanmıştır (Romer, 1986; Lucas, 1988; Barro, 1990; Rebelo, 1991; Romer, 1989; Grossman ve Helpman, 1991; Aghion ve Howitt, 1998, 1992). Bu yaklaşımlarda, Ar-Ge harcamalarının ve eksik rekabetin önemine dikkat çekilmiştir. Schumpeter'in yaratıcı yıkım görüşünü temel alan Aghion ve Howitt (1992) ve Ar-Ge ile girişimci odaklı çalışan Schumpeter görüşlerini yeni büyüme modellerine uyarlayan kişi Aghion ve Howitt' dir (1998). Bu görüşe, Romer (1989) ile Grosman ve Helpman (1991, 1994) inovasyonu temel alarak yeni ürün ve süreçlerin icat edilmesini odak noktası haline getirdikleri için dâhil edilebilir. Ayrıca bilgiye yönelik kâr güdümlü yatırımların uzun vadede ekonomik büyümede kritik bir rol oynadığı anlaşılmıştır (Grossman ve Helpman 1994). Yeni büyüme teorileri, büyüme sürecinde bilgi birikiminin bu çok önemli rolünün farkına varmıştır (Soete ve Well 1999, s. 302). Bilgi üretimin bir sonucu olarak geçmişte yapılan icat (patent) vurguları (Schmookler, 1950, s. 141; Arrow, 1961) bilgi merkezli içsel büyüme modellerinin çıkış noktası

olurken aynı zamanda bu bilgi birikim sürecinde ve bilgi çıktısında ilişkisi Griliches'den (1979) sonra KPF temelinde ele alınmıştır.

Bilgi, üretim sürecinde hem girdi (yeterlilik/yetenek) hem de çıktı (İnovasyon) olarak görülebilir (Lam, 2004, s. 23). Yeni büyüme teorisindeki temel ekonomik argüman, bilginin, yayılma etkileri nedeniyle toplumun artan getirilerini ifade eden bir mal olduğudur (Nyholm vd., 2001, s. 261). Bir üretim faktörü olarak bilgi, bölgesel kalkınma ve büyümenin altında yatan inovasyon süreçleri için özellikle önemlidir. Bilgi, çeşitli analiz türlerine dâhil olmayı motive eden iki ilginç özelliğe sahiptir. Birincisi her şeyden önce, bilgi biriktirilebilir ve bu nedenle dinamik toplama etkilerine yol açabilir. İkincisi, yenilik sürecinde etkileşimde bulunan ve iş birliği yapan bireyler ve firmalar için önemli olan pozitif dışsallıklara yol açabilir (Werker ve Athreye 2004, s. 509).

Bu büyüme modellerinin ortaya çıkışında; inovasyon teorisinin kökeninde barındırdığı bilgi, merkezi bir konumdadır (Kibritçioğlu, 1998, s. 216). İçsel olarak yaratılan bilgi, girişimcilerin fırsatları tanımlamasını ve kullanmasını sağlayan bilgi yayılmalarına neden olmaktadır. Endojen büyüme modelleri, Ar-Ge faaliyetlerinin, bilginin endojen büyüme oluşturma sürecinde bir girdi olduğu kârı maksimize eden şirketler tarafından üstlenilen “yeni bilgiye amaçlı yatırım” olduğunu göstermektedir (Acs, vd. 2009, s. 15-16).

Bilgi üretimi, teknolojik değişimi ve büyümeyi açıklamada önemli olmasının yanında; bilgi üretimini açıklayan, değişkenler ve yöntemlerde önemlidir. KPF, inovatif girdiden inovatif çıktıya bir değişim sürecini tanımlamaktadır (Conte ve Vivarelli 2005, s. 2). Sonuç olarak inovasyonla sonuçlanan bilgi üretiminin çarpıcı bir özelliği, becerilerin ve yeterliliklerin anlamında bilginin en önemli girdi olmasıdır. Bilginin önemli özellikleri, öğelerinin geleneksel anlamda kârlı olmadığını yansıtır; daha fazla beceri ve yeterlilik kullanılır ve gelişir. Bu, inovasyonun bir tür çıktı olduğu ve süreçte yer alan öğrenme ve beceri geliştirmenin bir başka olduğu bir ortak üretim süreci olarak bilgi üretimine işaret eder. Dolayısıyla inovasyonu bilgi üretiminin ilginç bir sonucu olarak görmenin iki nedeni vardır (Lundvall, 2004, s. 30-31):

- 1- İnovasyonun tanım gereği - yeni bir şeyi temsil ettiği ve bu nedenle var olan bilgilere katkıda bulunduğu.
- 2- İnovasyonun - yine tanım gereği - talep edilen bilgi olmasıdır (İnovasyon, piyasaya sunulan bir buluş olarak tanımlanır ve bu nedenle piyasa ekonomisi ile olan ilgisini kanıtlamış olan bilgiyi temsil eder).

3. Bilgi üretim fonksiyonu neden önemlidir?

KPF, sadece inovatif girdi olarak Ar-Ge'yi temel almamaktadır. Kullanılan model ile patent ve Ar-Ge arasındaki ilişkinin varlığı araştırılırken (Pakes ve Griliches, 1980; Hausman vd., 1984; Hall vd., 1984; Aytaç, 2015) daha sonraları gerek firma düzeyinde gerekse ülke grupları düzeyinde belli

inovatif girdiler ile araştırma alanı bulmuş ve bu doğrultuda güçlü önermeler geliştirilmiştir.

KPF ile düşük teknolojiye sahip firmalar dış teknolojiye bel bağlarken yüksek teknoloji sektörlerindeki daha büyük firmaların ise kendi resmi Ar-Ge'lerine daha fazla güvendikleri ortaya konulmuştur (Conte ve Vivarelli, 2005). Bunun yanında olgun ve genç şirketleri karşılaştırarak farklı endüstriyel sektörlerde KPF'nin nasıl işlediği de araştırılmıştır. Genç firmaların Ar-Ge'yi 'girişimcilik sektörlerinde' ürün yeniliğine dönüştürmede özellikle etkili oldukları ve olgun şirketlerin ise teknolojik kazanımları çevirmede daha etkili olduğu ortaya çıkarılmıştır (Pellegrino ve Piva, 2020). Yapılan araştırmalardaki ayrımlar sadece şirketlerin büyüklüğü veya yaşı ile ilgili değil aynı zamanda Ar-Ge harcamalarının ayrımları ile de ilgilidir. Ar-Ge harcamalarının araştırma harcamaları (R) ve geliştirme (D) harcamaları olarak ayrı ele alınmış, bilgi oluşturma sürecine "R" ve "D" etkisini ayrı ayrı incelenmiştir. Ar-Ge harcamalarının yalnızca "R" kısmının patentler üzerinde önemli bir etkisi olduğu ve D harcamalarının önemsiz olduğu ortaya koyarak firma politikaları üzerinde önemli bir önerme ortaya koyulmuştur (Czarnitzki vd., 2008). Tüm bunların yanında önemli bir ayrımda üniversite Ar-Ge'si (Yayın) ile endüstri Ar-Ge'si arasında gerçekleşmiştir. Çalışmada incelenen tüm bölgelerin, kamu ve özel bilgi girdilerini başarılı bir şekilde patentli yeniliklere dönüştürmediği ya da tüm bölgeler bilgi yayılımı üretmediği ortaya konulmuştur. Üniversite/kamu araştırması hem bölgeler içinde hem de bölgeler arasında özel sektör Ar-Ge'sinden daha sistematik etkiler üretmekte olduğunu, Ar-Ge harcamalarının mutlaka bilgi yaratmada temel girdi olmadığını ve daha temel araştırmaların daha fazla yayılma yarattığı ifade edilmiştir (Autant-Bernard ve LeSage, 2019). Kamusal kurum düzeyinde Ar-Ge, patentlenme ilişkisine dair bir çalışma bulunmadığını ifade eden Link ve Hasselt (2019), KPF'yi kullanarak, yeni patentli bilgilerle üretilen Ar-Ge kamu sektörü yatırımlarına yapılan sosyal getirinin bir boyutu olarak yorumlamıştır.

Gerek kamusal gerek şirket gerekse de bölgesel düzeyde KPF'ye yönelik araştırmalar önemli etkiler ortaya koyarken tarımsal düzeyde de araştırılma imkânı bulunmuştur. Bu bağlamda, Tarım açısından araştırma harcamalarındaki yıldan yıla dalgalanmaların araştırma çıktısı üzerinde çok az sistematik etki etmekte olduğu ve aynı zamanda ülkeler arasında yapılan araştırma harcamalarındaki ortalama ya da daha uzun dönemdeki farklılıkların, araştırma performansına oldukça sistematik bir şekilde etki göstermekte olduğu ifade edilmiştir (Pardey, 1989). Tarım açısından asıl araştırılması gereken konu beşerî sermaye ve onun inovasyon üzerindeki etkisi olması gerekmektedir. Bu bakımdan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin istihdam alanında politikalarına ayrıca yön verilebilir.

KPF ile sadece firmalar ile bölgesel düzeyde politik çıkarımlar yapılmamıştır. Aynı zamanda KPF sayesinde ülke grupları açısından da güçlü önermeler yapıldığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda Özcan ve Özer (2018),

23 OECD ülkesi üzerine yapmış oldukları çalışmada, uzun dönemde Ar-Ge harcamalarının patent başvuru sayıları üzerindeki etkisinin pozitif olduğu bulunmuştur. İgna ve Venturini (2019), ülkeler arası KPF çerçevesinde 16 OECD ülkesinden 13 imalat sanayisini kapsayan çalışmasında, Ar-Ge işgücü uyumsuzluğunun Ar-Ge yatırımlarına geri dönüşleri tahmin edilmiştir. %10-15 olumsuz geri dönüş olduğu tespit etmişlerdir. Chakraborty ve Mazzanti (2019), 25 OECD ülkesini yeşil KPF'yi ve beşerî sermaye dağılımlarını araştırmışlardır. Yeşil teknolojilerde heterojen davranışlar tespit etmişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre, Ar-Ge'de insan sermayesinin ve harcamanın bulgularda önemli bir rol oynadığı ortaya konulmuştur. Ayrıca Piscitello ve Santangelo (2009), OECD-BRICKS ülkelerinin, bilgi üretimi fonksiyonunu tahmin etmeye çalışmış ve BRICKS'deki denizaşırı Ar-Ge evdeki OECD yatırımcı ülkelerinin bilgi üretimi üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymuşlardır. Ayrıca, evdeki bilgi üretimi, hem yurtiçi Ar-Ge'den, hem de BRICKS'deki denizaşırı Ar-Ge faaliyetlerinden, yüksek teknoloji sektörleri söz konusu olduğunda fayda sağlamaktadır. Ayrıca, orta ve düşük teknoloji sektörlerinde OECD ülkelerinin evdeki bilgi üretimi, yalnızca BRICKS'deki denizaşırı yenilikçi faaliyetlerle beslendiği belirtilmiştir.

Sonuç olarak, ne kadar ileri bilgi üretilirse yeni ürünler ile iş ve Ar-Ge faaliyetlerine yayılma olasılığı o kadar artmaktadır. Ayrıca patentler, araştırma sonuçlarının kullanımı ve ülkelerin, bölgelerin ve işletmelerin yaratıcılığının değerli bir ölçüsünü sağlamaktadır (Pegkas vd. 2019). Tüm bunlar göz önüne alındığında, KPF; istihdamdan beşerî sermayeye, Üniversite Ar-Ge'sinden kamu A-Ge'sine, araştırmacı sayısından doğrudan yabancı sermayeye kadar birçok çıktının etkisini incelenmesi ve politika üretimi açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır.

4. Ekonometrik Metodoloji

Ölçek ekonomileri ve teknolojik değişim gibi olgular salt yatay-kesit veya salt zaman serisi verilerine göre panel veriyle daha iyi incelenmektedir (Gujarati 2016, s. 406). Aynı zamanda Baltagi, teknik verimliliğin panellerle daha iyi inceleneceğini ve modelleneceğini söylemektedir (2005, s. 6).

Panel veri modellemesi, birkaç alternatif yöntem ile yapılabilir (Studenmund 2011, s. 528). Bunlardan ilki havuzlanmış en küçük kareler yöntemidir (POLS). Bu modelin sıfır koşullu ortalama, ortalama değişen varyans, gözlemler arasında ilintisizlik ile i (birim) ve X_{it} (zaman ve birim dahilinde değişken) in katı dışsallığı gibi varsayımları karşılıyorsa o zaman sonuçlarının ötesinde başka bir analize gerek olmadığı (Greene, 2018, s. 375) ifade edilmektedir. Sabit etkiler modelinde (FE) her birey için bireye özgü katsayısının zamanda sabit olduğu kabul edilir (Gujarati, 2016, s. 414). Rassal etkiler modelinde (RE), FE'den farklı olarak modelde ' α_i ' sabit değişkenin yanında birim verilerindeki farklılıkları ve sabit zamana göre birimler arasındaki değişmeyi dikkate alan gözlenemeyen ' u_i ' tesadüfi hataları bulunmaktadır (Karlilar ve Kırıl, 2018, s. 215).

Kullanılan yöntemlerden modele en uygun olan yöntemi belirlemek için de birtakım testlere ihtiyaç duyulmaktadır. LM, Wald Testi (W) ve Olabilirlik oranı testi (LR) istatistikleri asimptotik olarak eşdeğer olduğundan, tam küçük örnek dağılımı elde edilebildiğinde, LM'nin iyi bir kontrol değişkeni olabileceği sonucuna varılır (Breusch ve Pagan, 1980, s. 251). Breusch-Pagan (1980), kısaca RE'ye karşı POLS modeli arasında bir seçim sağlamak için, LM testini geliştirmişlerdir. Sonuç olarak RE tahmininde, grup ve zaman etkilerinin olup olmadığını tespiti için LM testi uygulanır (Tarı, 2014, s. 494). FE ve POLS arasında seçim için kullanılan F testi, birim etkilerin varlığını sınamak için FE üzerine yapılmaktadır (Tatoğlu 2012, s. 19; Topaloğlu 2018, s. 27; Uluyol ve Türk 2013, s. 375). Bu test (LR), F testi gibi FE ve sabit katsayılı modeller (POLS) arasında tercih yapmak için tutarlı ve asimptotik etkindir (Tatoğlu, 2012, s. 12; Gürüş vd., 2013, s. 273). Son olarak Score testi ise RE'lerde varyans bileşenleri için güven aralığını ve geçerliliği için Score temelli test sonucunu vermektedir (Tatoğlu, 2012, s. 30). Birim etkilerin varlığı durumunda RE ve FE arasında karar verirken Hausman'ın (1978) geliştirdiği test uygulanır.

Kurulacak modele uygun regresyon yöntemi belirlendikten sonra bir takım varsayımdan sapmaların test edilmesi gerekmektedir. Varsayımdan sapmalar ile kastedilen modelde otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyonun varlığıdır. Bu çalışmada varsayımdan sapmaları sınamak amacıyla; otokorelasyon testi için, Baltagi-Wu (1999)'nun Yerel En İyi Değişmez Testi (LBI), Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın (1982) DW Testi ve Wooldridge'in (2002) testi kullanılmıştır. Yapılan testler varsayımdan sapmalar içeriyorsa panel veri için iki alternatif yöntem düşünülmektedir.

Bunlardan ilki Driscoll-Kraay standart hatalı regresyon modelidir. Bu model, ortak parametrik olmayan kovaryans matris tahmin tekniklerinin basit bir şekilde genişletilmesinin, zaman boyutu büyüdükçe uzamsal ve zamansal bağımlılığın çok genel formlarına karşı sağlam olan standart hata tahminleri sağladığı koşulları ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Monte Carlo simülasyonları ve bir dizi ampirik örnek kullanarak bu yaklaşımın uygunluğunu ortaya koymuştur (Driscoll ve Kraay, 1998, s. 549). Aynı zamanda hem dengeli hem de dengesiz panellerle kullanılabilir (Hoechle, 2007, s. 309). Kısaca bu tahminci bir modelde birimlere göre değişen varyans, birimler arası korelasyon ve otokorelasyon olsa bile bu sapmalara dirençli olacak şekilde tahmin yapabilmektedir (Tatoğlu, 2012, s. 23). Driscoll-Kraay testi POLS ve FE'de daha etkin sonuçlar elde etmektedir (Driscoll ve Kraay, 1998; Hoechle, 2007). Son olarak, Driscoll-Kraay standart hataları $T > N$ olduğunda sağlamdır (Hoechle, 2007).

Arellano ve Bond'un (1991) yapmış oldukları çalışmada, panel verilerinden dinamik bir modelin geliştirilmiş moment yöntemi (GMM) tahmincisi, hatalarda seri korelasyon olmadığı, bireysel etkiler, gecikmeli bağımlı değişkenler ve ekzojen değişkenler içermeyen bir denklemde var olan tüm

doğrusal moment kısıtlamalarını iyi şekilde kullandığından dolayı alternatif olarak düşünülmektedir. Bu yöntem, GMM kalıntılara dayanan bir seri korelasyon testi ve Sargan'ın aşırı tanımlayıcı kısıtlamalar testi ile model sınanmaktadır. Arellano ve Bond'un daha genel dağılım varsayımları altında sıfır üzerinde asimptotik olarak normal kalan X'in tek adımlı tahmincisine dayanan seri korelasyon testinin bir versiyonunu ürettikleri görülmektedir (1991, s. 283). Kısacası GMM, hata terimlerinin yapısını dikkate aldığından hata terimleri otokorelasyonlu olduğunda kullanılan yöntemdir. Aynı zamanda hem sabit hem de değişen varyans problemi olduğunda da uygun bir yöntemdir (Akay, 2015, s. 95). Fakat burada zaman boyutu birim boyutundan yüksek ise sapmalı sonuçlar verebileceği ifade edilmektedir (Judson ve Owen, 1999, s. 9-15; Roodman, 2009, s. 128). Panel dönemler halinde büyüdükçe ve bireylerin sayısında azaldıkça, aşırı tanımlama olasılığı artar (Labra ve Torrecillas, 2018, s. 40). Fakat T büyük N olduğunda Labra ve Torrecillas'a göre Dinamik Panel Arellano-bond fark GMM ile bir tahmin yapmak mümkündür fakat yüksek aşırı tanımlama olasılığına neden olabilir (2018). Santos ve Barrios (2011), bir örneklemin kare panele sahip olduğunda (Örneklem büyüklüğünün aynı olması) yani T=10, N= 10 ile T=50 ile N=50 olduğunda WG ve Fark GMM hemen hemen aynı sonuçlar verdiğini söylemektedir. Aynı zamanda (N = 20, T = 25), (N = 30, T = 25) ve N = 40, T = 50 gibi durumlarda da kare panel olarak kabul edilebileceğini söylemektedir. N= T olduğunda GMM uygulanabilir (Santos ve Barrios, 2011, s. 66). GMM için son çalışmalarda büyük N ve büyük T olmasında son derece tutarlı sonuçlar elde edildiği belirtilmektedir (Hayakawa, 2015).

Sonuç olarak kare panel varsayımı altında GMM yöntemi G20 ülke örneklemini için kullanılabilir gözükmektedir. Fakat G20 ülkeleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler grubu olarak ikiye ayrılacağından zaman boyutu 24 iken birim boyutu azalacaktır. Bu bakımdan model sonuçları sapmalı olacağından tercih edilmeyecektir. Yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon, birim ve zaman boyutu ile değişen varyans sorunu göz önüne alındığında tüm ülke grupları için en iyi yöntem Driscoll-Kraay dirençli tahmincisi olduğu görülürken, Arellano-Bond GMM metodu sadece G20 ülke örneklemini için alternatif yöntem olarak kullanılacaktır.

4.1. Araştırmanın Örneklemi

Yapılan literatür taraması ile ülke grupları üzerinde KPF için OECD ülke grubu üzerinden yapılan çalışmalarda 37 ülke içinde en fazla 25 ülkenin değerlendirildiği görülmüştür. OECD ülke grubunda 37 ülkenin 35'i gelişmiş ülke kategorisine girdiğinden, gelişmekte olan ülkeler açısından yetersiz görülmüştür. G20 ülkelerinin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke sayısı açısından benzer büyüklükte örnekleme sahip olduğu fark edilmiştir. Bu bağlamda G20 ülkeleri (bakanlık düzeyinde temsil edilen AB ülkeleri hariç toplamda 19 ülke) analiz konusu olmuştur. Aynı zamanda hiçbir ülke örneklemden dışlanmayarak analiz edilmesi de önemli bir husustur.

**Gelişmiş ve Gelişmekte Olan G20 Ülkelerinin İnovasyon Çıktılarını Etkileyen Faktörlerin
Bilgi Üretim Fonksiyonu ile Analizi**

Çalışmada G20'ye üye ülkelerin 1995-2018³ yılları arasında inovasyon girdilerinin patent çıktısı üzerindeki etkilerini, gerek G20 ülkelerinin tamamı, gerek gelişmekte, gerekse gelişmiş ülkeler olarak ayrı ayrı ele alınmış ve araştırılmasına yönelik panel veri yöntemi kullanılmıştır. Oluşturulan panel regresyon modelinde kullanılacak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri sınıflandırmak için, Dünya Bankası'nın "ekonomilerin gelir sınıflandırmaları"⁴, İnsani Gelişmişlik Endeksi/Raporu ve Küresel Rekabet Raporu temel alınmıştır. Sonuç olarak gelişmiş ülkelerin hepsi inovasyon güdümlü⁵ ülkeler olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. G20 Ülkeleri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Sınıflandırılması

Gelişmiş ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler
Almanya	Arjantin
Amerika Birleşik Devletleri	Brezilya
Avustralya	Çin
Fransa	Endonezya
Güney Kore	Güney Afrika
İngiltere	Hindistan
İtalya	Meksika
Japonya	Rusya
Kanada	Suudi Arabistan
	Türkiye

Tablo 1'de G20 ülkeleri içinde gelişmiş ülkeler örnekleme 9 gözleme sahipken gelişmekte olan ülkeler örnekleme 10 gözleme sahiptir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Modelde Kullanılan Kısaltmaları

Çıktı	Açıklama	Kısaltma	Kaynak
Patent	Yerel ve yerel olmayan patent başvurularının toplamı (log)	lnpat	Dünya Bankası
Girdi	Açıklama		
Ar-Ge Harcamaları	Araştırma ve geliştirme harcamaları (GSYİH'nin yüzdesi)	arge	Dünya Bankası
Doğrudan yabancı yatırım, net çıkışlar	Yurt dışına yapılan yatırım, (BoP, cari ABD doları) (log)	dyyç	Dünya Bankası
Doğrudan	Yurt dışından gelen yatırım Doğrudan yabancı	dyyg	Dünya

³ 2019 yılı tüm ülkeler için Ar-Ge harcamaları, patent, araştırmacı sayısı, kişi başına düşen gelir büyüme oranı ve makale yayın sayısına ulaşamadığı için 1995-2018 periyodu seçilmiştir.

⁴ Düşük gelirli ülkeler 1.045 dolar ve aşağısı

Düşük orta gelir 1,026 - 3,995

Yüksek orta gelir 3,996 ile 12375 dolar arası

Yüksek gelirli ülkeler 12376 dolar ve üstü.

<https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2019-2020>

⁵ WEF (2017), The Global Competitiveness Report 2019. (Küresel Rekabet Raporu):

http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

yabancı yatırım, net girişler	yatırım, net girişler (BOP, cari ABD doları) (log)		Bankası
Araştırmacı	Milyon kişi başına Ar-Ge araştırmacıları (log)	lnAraş	Dünya Bankası
Araştırmacı (1)	İleri eğitime sahip çalışmayanların İleri eğitime sahip toplam işgücü içindeki yüzdesi	egissiz	Dünya Bankası
Kişi başına düşen GSYİH	Kişi başına GSYİH büyümesi (yıllık%)	kbgsyih	Dünya Bankası
Üniversite Ar-Ge'si	Bilimsel ve teknik dergi makalesi (log)	lnmakale	Dünya Bankası
Endüstride istihdam	Toplam istihdam içindeki yüzde payı	endist	Dünya Bankası
Tarımda istihdam	Toplam istihdam içindeki yüzde payı	tarist	Dünya Bankası

Yukarıdaki Tablo 2'de çalışmada kullanılan veri kaynakları ve değişkenlerin tanımlamaları yer almaktadır. Çalışmada inovasyon çıktısını/bağımlı değişkeni 'İnpat', yerli ve yerli olmayan patent başvuru sayılarının toplamını ifade etmektedir. İnovasyon girdileri/bağımsız değişkenler ise; Ar-Ge harcamaları (arge), Ar-Ge'de çalışan araştırmacı sayısını (lnAraş), ileri eğitime sahip çalışmayanların İleri eğitime sahip toplam işgücü içindeki yüzdesi (egissiz), doğrudan yabancı yatırımlar girişi (dyyg) ve doğrudan yabancı yatırımlar çıkışı (dyyç), kişi başına düşen GSYİH (kbgsyih), üniversite Ar-Ge'si (lnmakale), endüstride istihdam (endist) ve tarımda istihdam (tarist) değişkenleridir.

4.2. Ampirik Bulgular

İki değişkenli veya çok değişkenli korelasyonlar, çoklu doğrusallık veya tekillik yaratabilir. İki değişkenli bir korelasyon çok yüksekse, korelasyon matrisinde 0.90'ın üzerinde bir korelasyon olarak görünür ve iki yedekli değişkenden birinin silinmesinden sonra sorun çözülür. Kısaca, çoklu doğrusallık problemi ile değişkenler çok yüksek derecede ilişkili olma durumudur (Tabachnick ve Fidell 2013, s. 88-89). Aşağıda yer alan Tablo 3'te eğer iki değişken arasında 0,8'den büyük olacak şekilde korelasyon varsa, analizlerde çoklu doğrusal bağlantı sorunlarına neden olabilir. Genel olarak korelasyon matris tablosu için, 0,9'dan fazla korelasyona sahip iki değişken analizinizde problem yaratmaktadır (bu sebeple bu değişkenler modelden dışlanmalıdır). Eğer değişkenler 0,8'den düşük korelasyona sahip ise sorun yaratmazken; 0,8 ve 0,9 arasında korelasyon gösteren değişkenler sorunlara neden olabilmektedir (Katz 2011, s. 69).

Tablo 3'te gelişmiş ülkeler grubu ile G20 ülkeler grubunda çoklu doğrusallık problemi yaşatacak herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Fakat gelişmekte olan ülke grubunda 0.80'nin üzerinde korelasyon tespit edilmiştir. Bu bağlamda korelasyon katsayını 0.8'in altına düşürmek ve sorunu çözmek için yüksek korelasyona sahip "lnmakale" ve "arge" değişkenleri tek tek denenmiş fakat sorun çözülememiştir. Alternatif olarak "lnAraş" değişkeni denenmiştir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkeler için alternatif korelasyon matrisi tablosu oluşturulmuştur.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan G20 Ülkelerinin İnovasyon Çıktılarını Etkileyen Faktörlerin
Bilgi Üretim Fonksiyonu ile Analizi

Tablo 3. Ülke Grupları İçin Korelasyon Matrisi

G20 Ülkeleri İçin Korelasyon Matrisi										Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Korelasyon Matrisi									
endist	tarist	dyyg	dyyç	InAraş	Lnmakale	kgbsyih	arge	Inpat		endist	tarist	dyyg	dyyç	InAraş	Lnmakale	kgbsyih	arge	Inpat	
0.0713	0.18	-0.306	-0.163	0.2129	0.5704	0.78	0.78	1		0.086	0.0039	0.2026	-0.062	0.5146	0.7845	0.1097	0.758	1	
0.2596	0.4277	-0.402	-0.161	0.2283	0.1965	1	1			0.040	-0.348	0.3202	-0.222	0.7885	0.6616	-0.139	1		
-0.249	-0.532	-0.087	-0.063	-0.125	0.0913					0.174	0.547	-0.127	0.2298	-0.218	0.0352	1			
-0.273	0.0639	0.007	0.0209	0.2895						-0.033	0.0047	0.2924	0.0581	0.6055	1				
0.0078	0.2095	0.1563	0.0878	1						-0.04	-0.604	0.4896	-0.01	1					
-0.049	-0.232	0.5676	1							-0.208	0.0893	0.3971	1						
-0.378	-0.345	1								-0.035	-0.352	1							
0.4398	1									0.148	1								
endist	tarist	dyyg	dyyç	kgbsyih	Lnmakale	arge	Inpat		endist	tarist	dyyg	dyyç	InAraş	Lnmakale	kgbsyih	arge	Inpat		endist
0.0637	-0.136	0.3875	0.5732	-0.162	0.503	0.562	1		0.354	0.4455	0.4563	0.3483	0.3622	0.2694	0.8299	0.846	1		
0.2475	-0.159	0.2323	0.4369	-0.125	0.7723	1			0.472	0.3657	0.3586	0.3319	0.328	0.4388	0.8807	1			
0.174	0.173	0.2878	0.3487	-0.053	1				0.388	0.6104	0.4321	0.2338	0.4234	0.3815	1				
0.1372	0.3861	-0.413	-0.078	0.1863					0.554	-0.283	0.2674	0.5674	0.1005	1					
0.1519	0.2332	0.0305	0.0529	1					0.223	0.4996	0.3657	0.0108	1						
0.4148	-0.238	0.2327	1						0.422	-0.205	0.1869	1							
0.0778	-0.181	1							0.178	0.1934	1								
-0.289	1								-0.018	1									
1									1										

Sonuç olarak gelişmekte olan ülkeler için alternatif korelasyon matrisinde görüleceği üzere; "lnmakale" ve "arge" değişkenleri modelde tutularak, en düşük korele katsayısına sahip "lnAraş" (Ar-Ge'de çalışan araştırmacı sayısı) değişkenini çıkarılmış ve onun yerine 'eğitimli işsizlik' değişkeni olarak eklenmiş ve yüksek korelasyon ilişkisi ortadan kalkmıştır

Korelasyon matrisi de dikkate alınarak kurulan modeller aşağıdaki gibidir.

G20 için kurulan statik model:

$$\lnpat_{it} = B_{1i} + B_2 arge_{it} + B_3 kbg syih_{it} + B_4 \lnmakale + B_5 \lnAraş_{it} + B_6 dyyg_{it} + B_7 dyyç_{it} + B_8 tarist_{it} + B_9 endist_{it} + \varepsilon_{it}$$

G20 ülkeleri için alternatif olarak kurulan dinamik model:

$$\lnpat_{it} = B_{1i} + \lnpat_{it-1} + B_2 D. arge_{it} + B_3 D. kbg syih_{it} + B_4 D. \lnmakale + B_5 D. \lnAraş_{it} + B_6 D. dyyg_{it} + B_7 D. dyyç_{it} + B_8 D. tarist_{it} + B_9 D. endist_{it} + u_{it}$$

i=1,2,3,4.....19. t= 1,2,3,4....24.

Gelişmiş ülkeler için kurulan statik model:

$$\lnpat_{it} = B_{1i} + B_2 arge_{it} + B_3 kbg syih_{it} + B_4 \lnmakale + B_5 \lnAraş_{it} + B_6 dyyg_{it} + B_7 dyyç_{it} + B_8 tarist_{it} + B_9 endist_{it} + \varepsilon_{it}$$

i=1,2,3,4.....9. t= 1,2,3,4....24.

Gelişmekte olan ülkeler için kurulan statik model:

$$\lnpat_{it} = B_{1i} + B_2 arge_{it} + B_3 kbg syih_{it} + B_4 \lnmakale + B_5 egissiz_{it} + B_6 dyyg_{it} + B_7 dyyç_{it} + B_8 tarist_{it} + B_9 endist_{it} + \varepsilon_{it}$$

i=1,2,3,4.....10. t= 1,2,3,4....24.

Yukarıda kurulan modeller altında, aşağıda yer alan Tablo 4'te tahminler ve uygun yöntemin belirlenmesine yönelik testler uygulanmıştır.

Tablo 4. G20 Ülkeleri İçin Tahminler ve Uygun Yöntemin Belirlenmesine Yönelik Testler

	G20 Ülkeleri				Gelişmiş Olan Ülkeler				Gelişmekte Olan Ülkeler			
	POLS	RE	FE	MLE	POLS	RE	FE	MLE	POLS	RE	FE	MLE
Değişken	lnpat	lnpat	lnpat	lnpat	lnpat	lnpat	lnpat	lnpat	lnpat	lnpat	lnpat	lnpat
arge	115.3***	9.31***	9336	11.65*	-29.66	-29.66	24.08***	25.05***	58.93	58.93	144.7***	163.2***
	-10.77	-7438	-6599	-6506	-22.62	-22.62	-7824	-7465	-39.66	-39.66	-35.28	-52.11
lnmakale	5.110***	0.554	0.673	0.642	2.762***	2.762***	0.261	0.235	0.251*	0.251*	-0.0935	0.209
	-1936	-0.475	-0.413	-0.406	-0.463	-0.463	-0.233	-0.218	-0.144	-0.144	-0.125	-0.17
lnAraş	0.733***	0.149*	-0.224***	-0.133	1.790***	1.790***	0.320**	0.368***				
	-0.0748	-0.0821	-0.0855	-0.0869	-0.138	-0.138	-0.144	-0.135	-	-	-	-
kbg syih	-0.556***	0.216*	0.502***	0.431***	4.259*	4.259*	0.487	0.511	-2221	-2221	1.804**	0.641
	-0.126	-0.119	-0.113	-0.111	-2322	-2322	-0.443	-0.425	-1815	-1815	-0.765	-1176
dyyç	6288	-0.785	-1344	-1209	-1083	-1083	0.0763	0.0728	43.30***	43.30***	6.969*	43.3
	-4331	-1141	-0.993	-0.977	-3411	-3411	-0.727	-0.696	-7446	-7446	-3618	0
dyyg	-3180	0.628	1116	0.997	0.233	0.233	0.403	0.397	2147	2147	-5.916*	-4549

**Gelişmiş ve Gelişmekte Olan G20 Ülkelerinin İnovasyon Çıktılarını Etkileyen Faktörlerin
Bilgi Üretim Fonksiyonu ile Analizi**

	-3921	-0.98	-0.853	-0.839	-2868	-2868	-0.593	-0.567	-7486	-7486	-3026	-4598
	-0.812	-6.324***	-10.13***	-9.202***	41.32***	41.32***	13.21***	14.11***	1272	1272	-8.629***	-2594
tarist	-0.838	-0.862	-0.887	-0.901	-5404	-5404	-3901	-3680	-0.805	-0.805	-1865	-2641
	3.227*	5.171***	2.933***	3.485***	9.516***	9.516***	3.449***	3.585***	-3520	-3520	0.226	2088
endist	-1834	-1075	-0.983	-0.974	-2352	-2352	-1059	-1011	-3019	-3019	-2847	-4303
									-16.88***	-16.88***	-1335	-2485
eişsiz									-2955	-2955	-1717	-2649
	3.916***	6.409***	9.206***	8.714***	-34.99***	3.501*	-34.99***	2.969*	7.692***	7.692***	10.30***	6.036***
Sabit	-0.928	-1095	-1025	-1140	-5076	-1843	-5076	-1797	-1216	-1216	-1719	-2338
				2.142***				0.972***				1.028**
Sigma_u				-0.388				-0.234				-0.412
				0.147***				0.0824***				0.304***
Sigma_e				-0.00759				-0.0058				-0.0267
İSTATİSTİKİ SONUÇLAR												
F_f			303.206				383.5				82.8	
Score				4.292e+07				1.5e+07				31499.9
Lm		899.442				0.0				0.0		
Chi2_c				543.8				311.9				59.7
Hausman		55.124				98				66.33		
R-Kare	0.778	0.7480	0.776		0.878		110		0.692		0.691	
Gözlem	208	208	208	208	110	110	0.458	110	83	83	83	83

Yukarıda yer alan Tablo 4'te POLS, RE, FE ve En Çok Benzerlik/olabilirlik (MLE) analizinin çıktıları yer almaktadır. Bu analizler arasında kullanılacak analiz yönteminin belirlenebilmesi ve çıktıların yorumlanabilmesi için birtakım testler yapılması gerekmektedir. Bu bakımdan ilk önce sabit katsayılı ve FE arasında bir tercih için F testi (çıktıda F_f) ve LR testi (çıktıda chi2_c) ve RE için Breusch-Pagan LM testi ve Score testi yapılmıştır. Kısaca sonuçların hepsine göre H_0 hipotezi reddedilmektedir; birim etkiler vardır.

RE ve FE arasında seçim yapmak için ise Hausman testi yapılmıştır. Bu test sonucuna göre H_0 hipotezi reddedilmektedir. Sadece gelişmekte olan ülkeler için RE'ye karşı POLS'u işaret ederken POLS ile FE arasında seçim için yapılan testler ise FE testinin anlamlı olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda sabit etkiler tahmincinin tutarlı olduğuna karar verilir.

Tablo 5'te varsayımdan sapmaların test sonuçları yer almaktadır. Test sonuçlarına göre modelde hem değişen varyans hem de otokorelasyon problemi vardır. Bu bağlamda varsayımdan sapmalara yönelik dirençli sonuçlar veren Driscoll-Kraay ve GMM testleri kullanılmıştır.

Tablo 5. Varsayımdan Sapmalara Yönelik Testler

OTOKORELASYON TESTİ			
	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	G20 Ülkeler Grubu
Baltagi- Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi	0.72772548	0.66233502	0.62250543
			Prob > F = 0.0000
Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın DW Testi	0.353181	0.47743508	0.34793061
			Prob > F = 0.0000
Wooldridge testi	F(1,7) = 27.271	F(1, 14) = 21.085	F(1, 14) = 58.003
	Prob>F = 0.0012	Prob > F = 0.0059	Prob > F = 0.0000
SABİT ETKİLİ MODEL İÇİN DEĞİŞEN VARYANS TESTİ			
	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	G20 Ülkeler Grubu
Değiştirilmiş Wald Testi	chi2 (18) = 1007,87	chi2 (18) = 1059.02	chi2 (18) = 62098.43
Değiştirilmiş Wald Testi X^2 (p > X^2)	Prob>chi2 = 0.0000	Prob>chi2 = 0.0000	Prob>chi2 = 0.0000

Aşağıda yer alan Tablo 6'da, varsayımdan sapmalara yönelik dirençli tahmincilerin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Varsayımdan Sapmalara Yönelik Dirençli Tahminciler

	G20 ÜLKELER GRUBU		GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER		GELİŞMİŞ ÜLKELER	
	Driscoll-Kraay	ARELLANO-BOND GMM ⁶	Driscoll-Kraay		Driscoll-Kraay	
Değişkenler	Inpat	Inpat	Değişkenler	Inpat	Değişkenler	Inpat
L.Inpat	----	0.361*** -0.139	----	----	----	----
arge	9.336**	13.01*	arge	144.7***	arge	24.08***
	-4.083	-6.793		-27.77		-3.771
kbgseyih	0.673*	0.566***	kbgseyih	1.804***	kbgseyih	0.261
	-0.335	-0.186		-0.453		-0.211
Inmakale	-0.224**	0.204***	Inmakale	-0.0935	Inmakale	0.320*
	-0.0863	-0.065		-0.159		-0.153
InAraş	0.502***	0.153*	egissiz	-1.335	egissiz	0.487*
	-0.103	-0.0906				-0.262
dyyg	-1.344*	-0.244	dyyg	6.969***	dyyg	0.0763

⁶ GMM İçin Varsayımdan Sapmalara Yönelik Testler

SARGAN TESTİ: Prob: 0.0865***

GMM Model İçin Otokorelasyon Testi

Sıra z prob>z

1 -0.67971 0.4967

2 .287467 0.7738

**Gelişmiş ve Gelişmekte Olan G20 Ülkelerinin İnovasyon Çıktılarını Etkileyen Faktörlerin
Bilgi Üretim Fonksiyonu ile Analizi**

	-0.712	-0.437		-2.077		-0.42
dyyç	1.116*	-0.0409	dyyç	-5.916**	dyyç	0.403
	-0.59	-0.41		-2.615		-0.498
tarist	-10.13***	-2.686***	tarist	-8.629***	tarist	13.21***
	-0.947	-0.831		-2.120		-2.753
endist	2.933***	3.122***	endist	0.226	endist	3.449***
	-0.561	-0.683		-2.712		-0.785
Sabit	9.206***		Sabit	10.30***	Sabit	3.501***
	-0.776			-2.356		-1.112
Gözlem Sayısı	208	182	Gözlem Sayısı	83	Gözlem Sayısı	110
Araç Değişken Sayısı		21				
Wald chi2		1473.94				
prob>chi2		0				
R-Kare	0.7762		R-Kare	0.69	R-Kare	0.45

Tablo 6’da varsayımdan sapmalara karşın dirençli sonuçlar elde edilmiştir. Bu tabloda G20 ülke grubu için lnmakale değişkeni; GMM yöntemi temel alınarak, sonucu tolere edilebilir.

4.3. Çalışmanın Bulgularına Yönelik Tartışma

Bağımsız değişkenlerin patent çıktısı üzerine etkisi tüm ülke gruplarıyla mukayese edecek şekilde aşağıdaki Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Bağımsız Değişkenlerin Patent Çıktısına Etkisinin G20, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Grupları Üzerinden Karşılaştırılması

	Ülkeler Grupları		
	G20	Gelişmiş	Gelişmekte
Değişkenler	Inpat	Inpat	Inpat
arge	+	+	+
kbgsyih	+	Anlamsız	+
lnmakale	+	+	Anlamsız
lnAraş	+	+	Anlamsız
dyyg	-	Anlamsız	+
dyyç	+	Anlamsız	-
tarist	-	+	-
endist	+	+	+

Çalışma, genel olarak Ar-Ge ve patent arasındaki ilişki açısından, Hall vd. (1984), Pakes ve Griliches (1980), Piscitello ve Santangelo (2009), Özcan ve Özer (2018), Abdih ve Joutz (2006) ve Aytaç (2015) çalışmaları ile örtüşmektedir. Bu çalışmanın, Ar-Ge’de çalışan araştırmacı sayısı açısından G20 ve gelişmekte olan ülkeler için anlamlı bir etki ortaya koyması; Chakraborty ve Mazzanti (2019)’un, Ar-Ge’de insan sermayesinin bulgularda önemli bir rol oynadığını ortaya koyması bakımından benzerlik göstermektedir. Fritsch (2002), Ar-Ge faaliyetlerinin verimliliğindeki bölgeler arası farklılıklar ortaya koyarken bu çalışma benzer pazar büyüklüğüne sahip ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık

gösterdiğini ortaya koymuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından Saraç (2011), gelişmiş ülkeler için Ar-Ge harcamalarının patent üzerine etkisini pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulmuştur. Bu bağlamda bu çalışmadaki sonuçla paralellik içermektedir. Aynı zamanda Saraç (2011), GSYİH'nin her iki ülke grubu içinde patent üzerindeki etkisini pozitif bulurken bu çalışmada, gelişmekte olan ülkeler açısından pozitif bulunmuş ve gelişmiş ülkeler için istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmüştür.

DYY, gelişmekte olan ülkelerde ihracatı, iktisadi büyümeyi ve yüksek nitelikli işgücüne geçişi destekleyen özelliği ile önemli bir finansman kaynağıdır (Canbay ve Kırca, 2020 154). DYY, aynı zamanda bilgi transferi olarak da görülmektedir (Saraç, 2011, s. 161). Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkeler için DYY, bilgi birikimi için de önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Tarımda yüksek istihdam oranının ve düşük işgücü verimliliğinin temelde yoksul ülkelerde düşük üretkenlikten kaynaklandığı bilinmektedir (Restuccia, 2008, s. 234). İşgücündeki verimlilik artışı, ülkeler arası tarımsal verimliliği belirleyen etmeler arasındadır. Fakat ülkeler arasında tarımsal faaliyetler ve etkileri bakımından farklılaşmasının diğer nedenlerini Hayami ve Ruttan kaynaklar, teknoloji ve geniş çapta bir ülke nüfusunda yer alan eğitim, beceri, bilgi ve kapasite olarak ifade etmektedir (1970, s. 896). Aynı zamanda Hunt, daha komplike teknolojilere sahip bölgeler için emek verimliliğinin daha yüksek olduğunu söylemektedir (2000, s. 274). Günümüzde, ürün izleme ve meyve toplama ve süt sağım gibi daha çok manuel çabalar bile artık robotik hale gelmeye başlamıştır. Araştırmacılar, akıllı bilgi işlem gücü ve inovasyonlarındaki son zamanlarda ortaya çıkan dramatik büyümeden faydalanmakta ve daha önce tarımsal uygulamaların imkânsız olduğu düşünülen şeylere yeni kapılar açmaktadır (Bloss, 2014, s. 493). Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan tarımın inovasyona pozitif katkısı bunun en büyük ispatlarından sayılabilir.

Kırsal kalkınmada tek önemli faktör bölgeye yapılan ekonomik yatırımlar değildir; sermayenin beşerî ve sosyal yönü büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda Katipoğlu ve Armağan, eğitim, tarımsal deneyim ve sosyal sermaye arasında anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymuştur (2020, s. 155). Eğitilmiş çiftçi teknolojiyi ve de dolaylı olarak patenti etkileyebilir. Fakat önemli bir soru, eğitim teknolojiyi nasıl etkiler? Bu soruya cevaben Dethier ve Effenberger, "Eğitimin teknolojiyi etkileyebileceği kanal öğrenmedir" demektedir. Daha yüksek eğitim seviyeleri, yeni bir teknolojiyle deneyime geri dönüşü artırır. Bu da teknolojiyi daha eğitilmiş çiftçiler için daha kısa bir süre sonra kârlı hale getirir (2011, s. 21). Bu durumda teknolojiden çiftçiye ve çiftçiden teknolojiye bir etkileşim meydana gelir. Bugün dünya geleninde tarım sektöründe düşük istihdam seviyesi ile yüksek üretim miktarını yakalayan ülkelerin (Amerika Hollanda gibi) tarım sektöründe sadece teknolojiye değil beşerî sermayeye de yatırım yaptıkları gözlenmektedir. Bu bağlamda bu çalışma beşerî sermayenin geleneksel tarım işçiliği arasındaki

uçurumun en büyük ispatı gelişmekte olan ülkelerde tarım işgücünün inovasyon üzerindeki etkisi negatifken gelişmiş ülkelerde pozitif olmasıdır.

5. Sonuç

Bu çalışmada, ülke grubu fark etmeksizin ülkelerin Ar-Ge harcamalarının inovatif çıktıya etkisi olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Ar-Ge, inovatif çıktı için ülkelerin olmazsa olmaz yatırımları arasında olması gerektiği anlaşılmaktadır. Diğer önemli bir husus, üniversitelerin yayın sayısının patent üzerine etkisinin gelişmiş ve G20 ülke grupları için pozitifken, gelişmekte olan ülke grupları için istatistiki olarak anlamsız olduğudur. Bu bakımdan gelişmekte olan ülkelerin, üniversite Ar-Ge'si için teşvik mekanizmalarını gözden geçirmeleri gerekmektedir. Ayrıca kişi başına düşen GSYİH'nın büyümesi, gelişmekte olan ülkelerde inovasyonu pozitif etkilediği görülmüştür. Bu bağlamda sürdürülebilir bir büyüme, gelişmekte olan ülkeler için büyük bir önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için bilgi transferi olarak görülen DYY girişlerinin inovasyon çıktısını pozitif yönde etkilediği ve bu hususta yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkeler için önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın önemli sonuçlarından biri işgücü istihdam alanlarının farklılaşmasının inovatif çıktı üzerine etkisinin farklılaştığıdır. Özellikle gelişmekte olan ülke grubunda tarım istihdamının negatif bir etkisi olduğu görülmektedir. Son olarak ülkelerin gelişmişlik seviyesinin, inovasyon belirleyicileri üzerinde etkisinin olduğu ve ülke gruplarının inovasyon göstergeleri, ülke gruplarına göre farklı etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bu sonuçlarla birlikte, özellikle beşerî kaynakların etkin kullanımı çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Tarım sektörü, sanayileşme hareketleriyle birlikte tali sektör konumuna girmişse de günümüzde küresel ısınma, çevre kirliliği veya pandemik olaylar gibi negatif dışsallıkların ortaya çıkmasıyla birlikte stratejik sektör konumuna gelmiştir. Bu nedenle tarımla ilgili politikaların geliştirilmesi, tarım kesimindeki iş gücünün daha nitelikli hale getirilmesi, tarımsal araştırma merkezlerinin oluşturulması ve uzun dönemli projeksiyonlar yapılması kaçınılmazdır. Ayrıca literatürde, tarımda düşük işgücü verimliliği aynı zamanda yoksul ülkelerde düşük üretkenlikten kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda işgücündeki verimlilik artışı gerek sanayi gerekse de tarımsal gelişim açısından en önemli etmenler arasındadır. Aynı zamanda işgücündeki verimlilik, ülkeler arası tarımsal faaliyet açısından büyük farklara neden olduğu bilinmektedir. Bu farkları artıran diğer unsurlar ise kaynaklar, teknoloji ve geniş çapta bir ülke nüfusunda yer alan eğitim, beceri, bilgi ve kapasitedir. Bu unsurlar aynı zamanda işgücü verimliliğini etkileyen önemli etmenlerdir. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerdeki tarım istihdamının inovasyon sonucunu pozitif etkilemesi bunun en açık kanıtlarından biridir. Aynı zamanda tarımda istihdamın inovasyon üzerine etkisi, gelişmişlik göstergelerinin yeniden yorumlanması gerekliliğini doğurmuştur. Bu bağlamda tarımda istihdamın inovasyon

üzerine etkisi pozitif ise beşerî sermaye ve gelişmişlik göstergesi olarak düşünülebileceği ve bu doğrultuda politika üretilebileceğini göstermektedir.

Ülkelerin emek verimliliğini etkileyen etmenler arasında teknoloji transferi de önemli bir etmenddir. Bu transferler DYY ya da doğrudan devlet öncülüğünde gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda bu yatırımların veya transferlerin artması için gerekli mekanizmalar yürürlüğe girmelidir. DYY, gelişmekte olan ülkelerde ihracatı, iktisadi büyümeyi, yüksek nitelikli işgücüne geçişi desteklediği ve inovatif çıktıyı pozitif etkilediği için bu alanın teşvik edilmesinde sakınca gözükmemektedir. Türkiye açısından düşünülmesi gerekirse, ülkeye gelecek yabancı sermayeyi teşvik edecek unsurları yaratmanın, patent çıktısına etkisini daha da büyüteceği düşünülmektedir. Aynı zamanda DYY giriş ve çıkışlarının tüm örneklem üzerinde etkilerinin değişmesi toplam etki bakımından çok şaşırtıcı sonuçlarda doğurduğu aşikârdır. Bu sonuçlar ile birlikte bu alanda daha fazla çalışma yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, ülke bazında KPF üzerine çalışmaların ve mümkünse de bölgesel düzeyde çalışmaların çoğaltılmasının literatürü daha da geliştireceği ve zenginleştireceği düşünülmekte ve tavsiye edilmektedir.

Kaynakça / Reference

Abdih, Y. - Joutz, F. (2006). Relating the knowledge production function to total factor productivity: an endogenous growth puzzle. *IMF Staff Papers*, 53(2), ss: 242-271.

Abramovitz, M. (1956), "Resource And Output Trends In The United States Since 1870". In *Resource And Output Trends In The United States Since 1870*, (ss: 1-23), NBER.

Acs, Z. J., Braunerhjelm, P., Audretsch, D. B. - Carlsson, B. (2009). *The knowledge spillover theory of entrepreneurship*, Small business economics, 32(1), ss: 15-30.

Acs, Z. J., Anselin, L. - Varga, A. (2002). *Patents and innovation counts as measures of regional production of new knowledge*, Research policy, 31(7) ss: 1069-1085.

Aghion, P. – Howitt, P. (1992). *A Model of Growth Through Creative Destruction*, Econometrica, 60 (2), ss: 323-351.

Aghion, P. – Howitt, P. (1998). *Endogenous Growth Theory*, Cambridge, MA: MIT Press.

Akay, Ç. E. (2015). *Dinamik Panel Veri Modelleri*, Editör: Selahattin Güriş, İçinde: Stata ile Panel Veri Modelleri (ss.81-104) , İstanbul: DER Yayınevi.

Anderson, N., Potočník, K. - Zhou, J. (2014). *Innovation And Creativity In Organizations: A State-Of-The-Science Review, Prospective Commentary, And Guiding Framework*. Journal of management, 40(5), ss: 1297-1333.

**Gelişmiş ve Gelişmekte Olan G20 Ülkelerinin İnovasyon Çıktılarını Etkileyen Faktörlerin
Bilgi Üretim Fonksiyonu ile Analizi**

Arellano, M. - Bond, S. (1991). *Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and An Application to Employment Equations*. The Review of Economic Studies, 58(2), ss: 277-297.

Arrow, K. J. (1961). *The Economic Implications Of Learning By Doing* (No. Tr-101). Stanford Univ Ca Applied Mathematics And Statistics Labs.

Arrow, K. (1962). "Economic welfare and the Allocation of resources for invention". In N. Bureau, *The Rate and Direction of inventive Activity: Economic and social factors* (ss. 609-626). Princeton University press.

Autant-Bernard, C. - LeSage, J. P. (2019). A heterogeneous coefficient approach to the knowledge production function. *Spatial Economic Analysis*, 14(2), ss: 196-218.

Aytaç, D. (2015). *Yeniliğin Finansmanı: Girişim Sermayesi*. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(1), ss: 59-80.

Babbage, C. (1832). *On the Economy of Machines and Manufactures*. London, [publisher not known]: Digitally printed version (2009), Cambridge: Cambridge University Press.

Baldwin, R. E. (1956). *Patterns Of Development İn Newly Settled Regions*. The Manchester School, 24(2), ss: 161-179.

Baltagi, B. H. - Wu, P. X. (1999). *Unequally Spaced Panel Data Regressions with AR (1) Disturbances*. Econometric Theory, 15(6), ss: 814-823.

Barro, R. J. (1990). *Government Spending İn A Simple Model Of Endogeneous Growth*. Journal of political economy, 98(5, Part 2), ss: 103-125.

Bhargava, A.- Franzini, L., Narendranathan, W. (1982). *Serial Correlation and The Fixed Effects Model*. The Review of Economic Studies, 49(4), ss: 533-549.

Blaug, M. (1963). *A Survey Of The Theory Of Process-Innovations*. *Economica*, 30(117), ss: 13-32.

Bloss, R. (2014). Robot İnnovation Brings to Agriculture Efficiency, Safety, Labor Savings and Accuracy By Plowing, Milking, Harvesting, Crop Tending/Picking and Monitoring. *Industrial Robot: An International Journal*. 41(6), ss: 493-499.

Breusch, T. S. - Pagan, A. R. (1980). *The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics*. The Review of Economic Studies, 47(1), ss: 239-253.

Chakraborty, S. K. - Mazzanti, M. (2019). *Modelling the Green Knowledge Production Function with Latent Group Structures for OECD countries* (No. 0719). SEEDS, Sustainability Environmental Economics and Dynamics Studies.

Champernowne, D. G. (1953). *The Production Function And The Theory Of Capital: A Comment*. The Review of Economic Studies, 21(2), ss: 112-135.

Charlot, S., Crescenzi, R. - Musolesi, A. (2014). *Econometric Modelling Of The Regional Knowledge Production Function in Europe*. Journal of Economic Geography, 15(6), ss: 1227-1259.

Conte, A. - Vivarelli, M. (2005). *One Or Many Knowledge Production Functions? Mapping Innovative Activity Using Microdata*. IZA Discussion Papers, No. 1878, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn.

Czarnitzki, D. Kraft, K. - Etro, F. (2008). The effect of entry on R-D investment of leaders: Theory and empirical evidence. *ZEW-Centre for European Economic Research Discussion Paper*, (08-078).

David, P. (1966). "The Mechanization Of Reaping In The Ante-Bellum Midwest", in H. Rosovsky, Ed. *Industrialization In Two Systems* (ss. 3-39). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Fromm, G. - Denison, E. F. (1963). *The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us*. Journal of the American Statistical Association, 58(304), 1168.

Dethier, J. J. - Effenberger, A. (2011). *Agriculture and development: A brief review of the literature*. The World Bank.

Driscoll, J. C. - A. C. Kraay. (1998). *Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data*. Review of Economics and Statistics 80, ss: 549-560.

Drucker, F. P. (1985). *Innovation And Entrepreneurship*. New York: Harper - Row.

Fellner, W. (1961). *Two Propositions in the Theory of Induced Innovations*. The Economic Journal, 71 (282), ss: 305-308.

Fritsch, M. (2002). *Measuring The Quality Of Regional Innovation Systems: A Knowledge Production Function Approach*. International Regional Science Review, 25(1), ss: 86-101.

Greene, W. H. (2018). *Econometric analysis* (8th edition). New York: Pearson Education.

Griliches, Z. Pakes A. – Hall, B.H. (1987). "The Value Of Patents As Indicators Of Inventive Activity", In P. Dasgupta And P. Stoneman, (Eds.), *Economic Policy And Technological Performance* (ss. 97-124.). Cambridge: Cambridge University Press.

Griliches, Z. (1957). *Hybrid Corn: An Exploration in the Economics of Technological Change*. Econometrica, Oct. 1957, 25(4), ss: 501-22.

Griliches, Z. (1979). *Issues in Assessing The Contribution of Research and Development to Productivity Growth*. Bell Journal of economics, 10(1), ss: 92-116.

Griliches, Z. (1990). *Patent Statistics as Economic Indicators: A Survey*. Journal of Economic Literature. American Economic Association, 28(4), ss: 1661-1707.

**Gelişmiş ve Gelişmekte Olan G20 Ülkelerinin İnovasyon Çıktılarını Etkileyen Faktörlerin
Bilgi Üretim Fonksiyonu ile Analizi**

Grossman, G. M. - Helpman, E. (1991). *Quality Ladders in The Theory of Growth*. The review of economic studies, 58(1), ss: 43-61.

Gujarati, D. N. (2016). *Örneklerle Ekonometri*. Çeviri: Bolatoğlu, N. Ankara: Bb101 Yayınları.

Güriş. S. Çağlayan. E ve Güriş B (2013). *Eviews ile temel ekonometri*. İstanbul: Der yayınevi.

Hall, B. H. - Mairesse, J. (2006). *Empirical Studies Of İnnovation İn The Knowledge-Driven Economy*. Economics Of İnnovation And New Technology. 15(4-5), 289-299.

Hall, B. H., Griliches, Z. - Hausman, J. A. (1984). *Patents and R-D: Is there a lag?* (No. w1454). National Bureau of Economic Research.

Hausman, J. A. (1978). *Specification Tests in Econometrics*. Econometrica: Journal of the Econometric Society, ss: 1251-1271.

Hausman, J. A., Hall, B. H. - Griliches, Z. (1984). *Econometric models for count data with an application to the patents-R-D relationship* (No. t0017). national bureau of economic research.

Hayami, Y. - Ruttan, V. W. (1970b), *Factor Prices And Technical Change İn Agricultural Development: The United States And Japan, 1880-1960*. Journal of Political Economy, 78(5). ss: 1115-1141.

Hoechle, D. (2007). *Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-Sectional Dependence*. The stata journal, 7(3), ss: 281-312.

<https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2019-2020>

Human Development Report 2019,
<http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>

Hunt, R. C. (2000). *Labor Productivity and Agricultural Development: Boserup Revisited*. Human Ecology, 28(2), ss: 251-277.

İgna, I. A. - Venturini, F. (2019). The impact of educational mismatch on returns to R-D: evidence from manufacturing in OECD countries. *Economics of Innovation and New Technology*, 28(5), 435-464.

Judson, R.A. - A.L. Owen, (1999). *Estimating Dynamic Panel Data Models: A Guide for Macroeconomists*. Economics Letters, 65, ss: 9-15.

Karlılar, S. - Kıral, G. (2018). *Vergiye Öğrenci Bakış Açısı: Çukurova Üniversitesi Örneği*. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(1), 45-66.

Katipoğlu, P. - Armağan, G. (2020). *Tarımda Beşerî ve Sosyal Sermayenin Kırsal Kalkınmada Önemi*. İzmir İktisat Dergisi, 35(1), ss: 155-175.

Katz, M. H. (2011). *Multivariable Analysis: A Practical Guide for Clinicians and Public Health Researchers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kibritleoğlu, A. (1998). *İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri*. Ankara Üniversitesi. SBF Dergisi, 53(1-4), ss: 207-230.

Kuznets, S. (1962). "Inventive Activity: Problems of Definition and Measurement", in R. R. Nelson, (eds). In *The rate and direction of inventive activity: Economic and social factors* (ss. 19-52), Princeton: Princeton University Press.

Labra, R. - Torrecillas, C. (2018). *Estimating Dynamic Panel Data. A Practical Approach to Perform Long Panels*. Revista Colombiana de Estadística, 41(1), ss: 31-52.

Langrish, J., Gibbons, M., Evans, W. G. - Jevons, F. R. (1972). *Wealth from knowledge: Studies of innovation in industry*. London and Basingstoke: The Macmillan Press Ltd

Lucas Jr, R. E. (1988). *On The Mechanics of Economic Development*. Journal of Monetary Economics, 22(1), ss: 3-42.

Lundvall, B.-A. 2004. "The Economics of Knowledge and Learning", in J.L. Christensen and B.- ° A. ° Lundvall (eds.), *Product Innovation, Interactive Learning and Economic Performance* (ss. 21-42). (Research on Technological Innovation and Management Policy, volume 8). Amsterdam: Elsevier.

Mansfield, E. (1961). *Technical change and the rate of imitation*. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 29, ss: 741-766.

Marshall, A. (1890). *Principles of Economics*. (8th ed. Published in 1920). Macmillan. London

Marx, K. (1867). *Das kapital*. Buch I. English edition: Marx, K.(1976). *Capital. Volume, 1*.

Nelson, R. R. (1959). *The Simple Economics of Basic Scientific Research*. Journal of Political Economy, 67(3), 297-306. Published by: The University of Chicago Press

Nelson, R.R. - Winter, S.G. (1982). *An Evolutionary Theory Of Economic Change*. Harvard University Press, Cambridge, Ma.

Nyholm, J., L. Normann, C., Frelle-Petersen, M. Riis - Torstensen. P. (2001). "Innovation Policy in the Knowledge-Based Economy: Can Theory Guide Policy-Making?" In Archibugi and Lundvall (eds). *Europe in the Globalizing Learning Economy*. Oxford: Oxford University Press, 253-272.

Özcan, S. E. - Özer, P. (2017). *Ar-Ge Harcamaları ve Patent Başvuru Sayısının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama*. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 15-28.

Pakes, A. - Griliches, Z. (1980). *Patents and R-D at the Firm Level: A First Look*, NBER Working Paper Series. Working Paper No. 561. 1050 Massachusetts Avenue Cambridge MA.

Pardey, P. G. (1989). The agricultural knowledge production function: An empirical look. *The Review of Economics and Statistics*, 453-461.

Pellegrino, G. - Piva, M. (2020). Innovation, industry and firm age: are there new knowledge production functions?. *Eurasian Business Review*, 10(1), 65-95.

Piscitello, L. - Santangelo, G. D. (2009). Does R-D offshoring displace or strengthen knowledge production at home? Evidence from OECD countries. *Evidence from OECD Countries (January 28, 2009)*.

Ponds, R., Oort, F. V. - Frenken, K. (2009). Innovation, spillovers and university-industry collaboration: an extended knowledge production function approach. *Journal of Economic Geography*, 10(2), 231-255.

Rebelo, S. (1991). *Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth*. *Journal of political Economy*, 99(3), ss: 500-521.

Restuccia, D., Yang, D. T. - Zhu, X. (2008). Agriculture And Aggregate Productivity: A Quantitative Cross-Country Analysis. *Journal of Monetary Economics*, 55(2), ss: 234-250.

Ricardo, D. (1821). "On Machinery" [In:] *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Chapter 31. London: John Murray. 1821.3rd edition. Library of Economics and Liberty [Online] available from <http://www.econlib.org/library/Ricardo/ricP7.html>; (accessed 12 April 2018)

Romer, P. M. (1986). *Increasing Returns and Long-Run Growth*. *Journal of political economy*, 94(5), ss: 1002-1037.

Romer, P. (1989). *Endogenous Technological Change*, (No. w3210). National Bureau of Economic Research.

Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata. *The Stata Journal*, 9(1), ss: 86-136.

Ruttan, V. W. (1959). *Usher and Schumpeter on Invention, Innovation, and Technological Chang*. *Quarterly Journal of Economics* (Published by: Oxford University Press), 73(4), ss: 596-606.

Santos, L. A. - Barrios, E. B. (2011). *Small Sample Estimation in Dynamic Panel Data Models: A Simulation Study*. *Open Journal of Statistics*, 1(2), ss: 58-73.

Saraç, Ş. (2011). *İnovasyonun Belirleyicileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Ampirik Bir Analiz*. Danışman: Doç. Dr. Şevket Tüylüoğlu, T.C. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi. Zonguldak.

Say, J.B. (1821/1880). *A Treatise On Political Economy Or The Production, Distribution And Consumption Of Wealth*. Reprinted By Augustus M. Kelley,(1971). Publishers Reprints Of Economic Classics New York Translated From The Fourth Edition Of The French, By C. R. Prinsep, M. A.

- Schmookler, J. (1950). *The Interpretation of Patent Statistics*. Journal of the Patent Office Society, 32(2), ss: 123-146
- Schmookler, J. (1962). *Economic Sources of Inventive Activity*. The Journal of Economic History, 22(1), 1-20.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Translated from the German by Redvers Opie. New Brunswick, N.J. : Transaction Publisher (1983).
- Shalley, C. E., M. A. Hitt, - J. Zhou. (2015). "Integrating Creativity, Innovation, and Entrepreneurship To Enhance The Organization's Capability To Navigate In The New Competitive Landscape", (ss:1-14), C. E. Shalley, M. A. Hitt, J. Zhou, eds. *Oxford Handbook of Creativity, Innovation, and Entrepreneurship*. Oxford University Press, New York.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Introduction (2003) by Alan B. Kruger, Edited, with Notes, Marginal Summary and an Enlarged Index by Edwin Cannan in 1904.
- Soete, L. L. - Ter Weel, B. J. (1999). *Innovation, Knowledge Creation and Technology Policy: The Case Of The Netherlands*. De Economist, 147(3), ss: 293-310.
- Solow, R. M. (1957). *Technical Change and the Aggregate Production Function*. Review of Economics and Statistics, 39(3), ss: 312-320.
- Stolper, W. F. - Samuelson, P. A. (1941). *Protection and Real Wages*. *The Review of Economic Studies*, 9(1), ss: 58-73.
- Studenmund, A. (2011). *Using Economics: A Practical Guide* (6th), USA: Boston.
- Suranyi-Unger, T. (1963). *The Role of Knowledge in Invention and Economic Development*. American Journal of Economics and Sociology, 22(4), ss: 463-472.
- Sweezy, P. M. (1943). *Professor Schumpeter's Theory of Innovation*. The review of economic statistics, 25(1): 93-96.
- Tabachnick, B. G. - Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (Sixth Edition), New Jersey: Pearson Education.
- Tarı, R. (2014). *Ekonometri* (10. Basım), Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tatoğlu, F. (2012). *İleri Panel Veri Analizi- Stata Uygulamalı*, İstanbul, BETA Yayınları.
- Topaloğlu, E. E. (2018). Bankalarda finansal kırılganlığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 15-38.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan G20 Ülkelerinin İnovasyon Çıktılarını Etkileyen Faktörlerin
Bilgi Üretim Fonksiyonu ile Analizi

Uluyol, O. ve Türk, V.E. (2013). Finansal Rasyoların Firma Değerine Etkisi: Borsa İstanbul (BİST)'da Bir Uygulama. Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, XV(II), 365-384.

Usher, A. P. (1955). "Technical Change and Capital Formation", İn, *Capital Formation and Economic Growth* (pp 523-550), Harry Scherman, National Bureau of Economic Research. Publisher: Princeton University Press.

Veblen, T. (1898). *Why is economics not an evolutionary science?*, Quarterly Journal of Economics, 12(4), ss: 373-397.

WEF (2019). The Global Competitiveness Report 2019. (Küresel Rekabet Raporu):

http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.

Werker, C. - Athreye, S. (2004). *Marshall's Disciples: Knowledge and Innovation Driving Regional Economic Development and Growth*. Journal of Evolutionary Economics, 14(5), ss: 505-523.

Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data* MIT Press. Cambridge, MA, 108.

Yueh, L. (2009). Patent laws and innovation in China. *International Review of Law and Economics*, 29(4), 304-313.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3901/3929

**Marco Polo Seyahatnamesinde Uluslararasılaşma Yaklaşımlarının
İzini Sürmek**

Tracing Internationalization Approaches In The Travels of Marco
Polo

Ahmet Yağmur ERSOY

Doç. Dr., Sakarya Üni. İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman
Assoc. Prof., Sakarya Univ., Sakarya Business School, Department of
International Trade and Finance
ayersoy@sakarya.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-7865-6574

Metin SAYGILI

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniv. Uygulamalı Bilimler
Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finans
Asst. Prof., Sakarya University of Applied Sciences Faculty of Applied Sciences,
Department of International Trade and Finance
msaygili@subu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-6920-822X

Semanur YALÇIN

Öğr. Gör., Beykent Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret
Lect., Beykent Univ. Vocational School, Foreign Trade,
semanuryalcin@beykent.edu.tr / Orcid ID: 0000-0003-1818-3741

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 10.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 26.11.2020
Yayın Tarihi / Published : 13.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November- December

Atıf/Cite as: Ersoy, A , Saygılı, M , Yalçın, S . (2020). Marco Polo Seyahatnamesinde Uluslararasılaşma Yaklaşımlarının İzini Sürmek . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3901-3929 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/792874>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Marco Polo Seyahatnamesinde Uluslararasılaşma Yaklaşımlarının İzini Sürmek

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, uluslararasılaşma alanyazınında 1970'lerden bu yana şekillenmeye başlayan uluslararasılaşma yaklaşımlarının literatüre girmeden uzunca bir zaman önce pratik ticaret sahnesinde karşılıklarının olup olmadığının belirlenmesidir. Bu çerçevede bu çalışmada, küresel ticarete ilişkin tarihi kanıtlar bulma açısından erken kapitalizm diğer bir ifade ile geç orta çağ dönemi temel alınarak uluslararasılaşma yaklaşımlarının söz konusu dönem için retrospektif bir bakış açısıyla izinin sürülmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, literatürde oldukça yeni bir kavram olan Dış Ticaret Girişimciliği Yaklaşımı'nın diğer uluslararasılaşma yaklaşımlarından farklılaşan yönlerinin açıklanması amacıyla uluslararasılaşmanın geç orta çağdan itibaren idrak edildiği noktaların izinin sürülmesi ve Dış Ticaret Girişimciliği kavramına tarihi kanıtlar bulunması da çalışmanın amaçları içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada söz konusu döneme ışık tutan, dönemin ticari perspektifini ortaya koyan ve içerdiği bilgilerin kronolojik, coğrafi ve sosyo-kültürel kaynaklarca teyit edilebildiği bir eser olan ünlü seyyah Marco Polo'nun 25 yıllık İpek Yolu seyahatinde edindiği gözlemleri içeren Harikalar Kitabı incelenmiştir. Eserin incelenmesi, edebiyat ve tarih alanlarında yazılan diğer incelemelerden farklı olarak uluslararası ticaret perspektifinden gerçekleştirilmiştir.

Kuramsal bir tartışma biçiminde kurgulanan çalışmada veri seti olarak ele alınan eserdeki ifadelerden yola çıkılarak günümüz uluslararasılaşma yaklaşımlarına ilişkin gerçekleştirilen iz sürme neticesince Ağ Yaklaşımı, Uluslararası Girişimcilik Yaklaşımı ve Dış Ticaret Girişimciliği Yaklaşımı'na ilişkin kanıtlara ulaşılmıştır. Diğer taraftan, Küresel Doğan İşletmeler Yaklaşımı, Uppsala Yaklaşımı ve Yenilikçilik Yaklaşımına ilişkin kanıtlar bulunamamıştır. Elde edilen sonuçlar, çalışmada ele alınan sorunsal ve veri seti bağlamında uluslararasılaşma olgusunun klasik dönemden itibaren evrilerek günümüz uluslararasılaşma yaklaşımlarına zemin hazırladığı ve uluslararasılaşmanın, olguya ilişkin modeller ortaya atılmadan önce de uluslararası ticaret ve girişimcilik faaliyetlerini açıklamada önemli bir argüman olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararasılaşma, Uluslararasılaşma Yaklaşımları, Uluslararası Girişimcilik, Dış Ticaret Girişimciliği, Marco Polo

Tracing Internationalization Approaches in The Travels of Marco Polo

Abstract

The aim of this study is to identify whether internationalization approaches that have taken shape in internationalization literature since 1970s have any correspondence in the stage of practical trade long before it entered the relevant literature. In this context, in this study, it is aimed to trace internationalization approaches with a retrospective perspective, based on early capitalism, in other words the late middle ages, in order to find historical evidence on global trade. Also the study involves tracing the points that internationalisation has been understood since late Medieval Age and finding historical proof for the concept of Foreign Trade Entrepreneurship in order to find aspects of Foreign Trade Entrepreneurship that differ from other internationalisation approaches. Therefore, in this study, the Book of Wonders, which is a book that sheds light on the period in question, reveals the commercial perspective of the period and whose information can be confirmed by chronological, geographical and socio-cultural sources, contains the observations of the famous traveler Marco Polo during his 25-year Silk Road journey has been examined. Unlike other studies in literature and history, the study of the work was carried out from an international trade perspective.

In the study, which was designed as a theoretical discussion, based on the expressions in the work considered as a data set, as a result of the tracing of today's internationalization approaches, evidences regarding the Network Approach, International Entrepreneurship Approach and Foreign Trade Entrepreneurship Approach were reached. On the other hand, there is no evidence of Globally Born Enterprises Approach, Uppsala Approach and Innovation Approach. The results show that, in the context of the research question and data set discussed in the study, the phenomenon of internationalization has evolved since the classical period and laid the groundwork for today's internationalization approaches. In addition, it is argued that internationalization emerged as an important argument in explaining international trade and entrepreneurship activities before the models of the phenomenon were put forward.

Keywords: Internationalization, Internationalization Approaches, International Entrepreneurship, Foreign Trade Entrepreneurship, Marco Polo

Giriş

Uluslararasılaşma, 1970'li yıllar itibari ile akademik çevrelerce de dikkatleri üzerine çekmiştir (Erkutlu ve Eryiğit, 2001). Uluslararasılaşma bir süreç olarak değerlendirilmiş ve uluslararasılaşma sürecinin nasıl gerçekleştiği açıklanmaya çalışılmıştır. Uluslararasılaşma sürecini açıklama çalışmaları, üretim çevrelerince gerçekleşen faaliyetleri takiben gelişmiş ve bu çevrelerin izlediği yolların tespit edilmesi suretiyle teorik altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

İşletmelerin uluslararasılaşma süreci 'Uppsala Yaklaşımı, Yenilik Yaklaşımı, Ağ Yaklaşımı, Küresel Doğan İşletmeler Yaklaşımı¹, Uluslararası Girişimcilik Yaklaşımı²' gibi klasikleşmiş modellerin yanında yeni bir yaklaşım olan 'Dış Ticaret Girişimciliği Yaklaşımı³' ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada, DTG Yaklaşımı'nın diğer uluslararasılaşma yaklaşımlarından farklılaşan yönlerinin açıklanması, uluslararasılaşmanın geç orta çağdan itibaren idrak edildiği noktaların izlenmesi ve dış ticaret girişimciliği kavramına tarihi kanıtlar bulunması amaçlanmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Uluslararasılaşma kavramı ile yurtdışında faaliyet gösteren firmaların faaliyetlerinin uluslararası piyasalara taşınması süreçleri ifade edilmektedir. Bu süreci açıklamak üzere birçok yaklaşım öne sürülmüştür. Aşağıda bu yaklaşımlardan bahsedilecektir.

Uppsala Yaklaşımı

Uppsala Yaklaşımı uluslararasılaşma sürecini, firmanın uluslararasılaşma biçimini öğrenme süreci şeklinde açıklamaktadır. Bu yaklaşıma göre işletmeler, öncelikle iç piyasada gelişirler. Sonrasında ise kademeli olarak uluslararasılaşırlar (Gürler vd., 2019). Uppsala Yaklaşımı'na göre işletmeler, ilk aşamada ihracat yaparak başladıkları uluslararasılaşma sürecini, üretim birimlerini ülke sınırları dışına, kaynakların daha düşük maliyetli olduğu veya pazara daha yakın olan ülkelere taşıyarak devam ettirmektedirler.

Uppsala Yaklaşımı, uluslararasılaşma aşamalarını işletmelerin yabancı pazarlarda edindikleri deneyimler ile ilişkilendirmektedir. Uppsala Yaklaşımı'nda, işletmelerin uluslararasılaşması birbirini takip eden aşamalarla sistematik şekilde gelişen bir süreç olarak değerlendirilmektedir

¹ Çalışmanın izleyen kısımlarında 'Küresel Doğan İşletmeler Yaklaşımı' yerine 'KDİ Yaklaşımı' kısaltması kullanılmıştır.

² Çalışmanın izleyen kısımlarında 'Uluslararası Girişimcilik Yaklaşımı' yerine 'UAG Yaklaşımı' kısaltması kullanılmıştır.

³ Çalışmanın izleyen kısımlarında 'Dış Ticaret Girişimciliği Yaklaşımı' yerine 'DTG Yaklaşımı' kısaltması kullanılmıştır.

(Can ve Utlu, 2018). Uppsala modeline göre firmaların, dış pazarlara yaptıkları yatırımlar aşama aşama ilerlemekte, uluslararasılaşma konusunda taahhüt edilen kaynakların miktarı ve derecesi de firma bazında farklılık göstererek uluslararasılaşma faaliyetlerinin sonuçlarını etkilemektedir (Karadağ, 2018).

Yenilik Yaklaşımı

Yenilik Yaklaşımı'na göre uluslararasılaşma, firma içerisinde gerçekleşen yönetsel yenilikler sonucunda ortaya çıkmaktadır (Gürler vd., 2019). Yenilik Yaklaşımı'na göre firmaların uluslararasılaşma sürecinin başlaması öncelikle firma içinde yönetsel yeniliklerin geliştirilmesine dayanmakta, bundan sonraki her aşama firma için yeni bir yenilik oluşturmaktadır (Knight ve Çavuşgil, 1996). İşletmeler hedef pazar hakkında deneyim sahibi oldukça bir sonraki aşamaya geçip geçmemesi konusunda karar vermektedirler. Böylelikle işletmeler, risk düzeyi en az olan dış pazara giriş faaliyetlerinden ihracat ile yabancı pazarları tanır ve her aşamada gösterdiği başarı ile uluslararasılaşma gerçekleşir (Can ve Utlu, 2018). Yenilik Yaklaşımı'nda, pazar seçiminde psikolojik yakınlık faktörü etkili olmaktadır (Knight ve Çavuşgil, 1996).

Ağ Yaklaşımı

Ağ Yaklaşımı'na göre şirketlerin mevcut ağlardaki ilişkileri geliştikçe ve farklı ülkelerdeki ağlar yoluyla yeni ilişkiler kurdukça uluslararası faaliyetleri artmaktadır. Ağ Yaklaşımı, ağlar içinde ve arasındaki ilişkilerin yanı sıra kontrol, güven, kaynaklar gibi birçok bağlantılı konuyu da içermekle birlikte, özellikle küçük ve orta ölçekli firmalarda girişimcilerin kişisel özelliklerini göz ardı etmesi nedeniyle eleştiri konusu olmuştur (Karadağ, 2018). İlişki ağları, firmaların rekabet avantajı sağlaması için gerekli olan kaynakları elde etmesine yardımcı olmaktadır (Sakr ve Jordan, 2016). İlişki ağları, kaynaklara ve müşterilere kadar tüm diğer aktörlere ulaşmada kolaylık ve güven tesis etmektedir. Bir ilişki ağı, işletmelerin yeni pazarlara girişini kolaylaştırmanın yanında, mevcut pazarlardaki belirsizliği azaltmada da etkin rol oynamaktadır.

Uppsala ve Yenilik Yaklaşımı ile Ağ Yaklaşımı karşılaştırıldığında diğer iki yaklaşım firma başarısını psikolojik yakınlık, pazar ve kültürel öğelere bağlarken, Ağ Yaklaşımı bir firmanın başarılı olabilmesini uluslararası pazarlarda kuracağı güçlü ilişkilere bağlamaktadır (Onur, 2019).

Küresel Doğan İşletme Yaklaşımı

KDİ Yaklaşımı'nda, geleneksel uluslararasılaşma teorilerinin öngördüğü aşamalı uluslararasılaşma sürecine karşı bir alternatif olarak, işletmelerin belli bir olgunluğa erişmeksizin de yurtdışı pazarlarda faaliyette bulunabileceği tezi ileri sürülmektedir. KDİ Yaklaşımı'na göre, bir işletme kurulur kurulmaz ya da kurulduktan kısa süre sonra uluslararasılaşabilmektedir (Kalyoncuoğlu ve Üner, 2010).

Uluslararası yeni girişimleri tanımlayan McDougall (1989), Oviatt ve McDougall (1994) gibi çalışmalarda erken uluslararasılaşan firmalara dikkat çekilmektedir. Rennie (1993) ise yaptığı çalışma ile 'Küresel Doğan' ifadesini ilk defa kullanmış ve literatüre girmesini sağlamıştır.

Küresel doğan işletmelerin yöneticileri, klasik uluslararasılaşma adımlarını izleyen işletmelerin yöneticilerinin aksine, kurulduklarından kısa süre içerisinde dünyayı hedef pazar olarak görmektedirler (Çavuşgil vd. 2011). Bu bağlamda bu tip bir uluslararasılaşma yolunu seçen girişimcilerden uluslararası ticaret konusunda tecrübeli olmaları beklenmektedir.

Uluslararası Girişimcilik Yaklaşımı

Uluslararası girişimcilikle ilgili ilk amprik çalışmalardan biri McDougall (1989) tarafından yeni girişimlerin uluslararası satışları üzerine yapılmıştır. McDougall (1989) uluslararası girişimciliği, 'Kuruluşundan itibaren uluslararası faaliyetlerle ilgilenmek suretiyle, firma operasyonlarının başlangıç aşamalarından itibaren operasyon alanlarını uluslararası olarak gören uluslararası yeni girişimlerin gelişimi' olarak tanımlamıştır. McDougall, 1994 yılında bu kez Oviatt (1994: 49) ile birlikte gerçekleştirdiği çalışmada uluslararası yeni girişimleri, 'Kuruluşundan itibaren kaynakların kullanımında ve çıktılarının satışında farklı ülkelerde önemli rekabet arayışı içerisinde olan işletme organizasyonu' şeklinde tanımlamıştır. Zahra (1993: 9) ise uluslararası girişimciliği, 'Uluslararası piyasalara giren firmanın risk alma davranışının doğası ve sonuçları üzerine çalışma' olarak tanımlamış ve 'Uluslararası girişimcilik çalışmalarının hem yeni hem de kurulu firmaları kapsamaması gerektiğini' ifade etmiştir.

2000 yılında gerçekleştirdikleri çalışma ile McDougall ve Oviatt (2000: 903), Zahra'nın (1993: 9) yaklaşımını takip ederek, köklü firmaları da dâhil edecek şekilde uluslararası girişimciliğin tanımını 'Ulusal sınırların ötesinde veya ulusal sınırlar boyunca ve organizasyonlarda değer yaratmayı amaçlayan, inovatif, proaktif ve risk alıcı davranışların bir kombinasyonudur.' biçiminde revize etmişlerdir. McDougall vd. (2003: 75) bir kez daha güncelleyerek uluslararası girişimciliği, 'Yeni mal ve hizmetler üretmek için, ulusal sınırların ötesinde fırsatların keşfedilmesi, kararlaştırılması, değerlendirilmesi ve fırsatlardan yararlanılması' olarak tanımlamışlardır. McDougall vd. (2003: 75) fırsatların keşfedilmesi ve fırsatlardan yararlanmayı uluslararası girişimciliğin temel nitelikleri olarak ele alan anlayışları, Zahra ve George'un (2002) uluslararası girişimciliği, firmanın uluslararası piyasada fırsatları keşfetmesi ve fırsatlardan yararlanması süreci olarak ele alan yaklaşımlarıyla örtüşmektedir. Uluslararası girişimciliğin tanımına ilişkin çeşitli yazarların farklı tanımlamaları mevcuttur, bununla birlikte Tayauova'nın (2009: 10);

'Uluslararası girişimcilik, işletmenin (1) değer yaratma, kar elde etme veya büyüme gibi amaçları doğrultusunda (2) ulusal sınırların

ötesinde oluşan fırsatları keşfederken ve kullanırken (3) yenilikçi, proaktif ve risk alma davranışları sergileyerek (4) örgüt kapsamında gerçekleştirdiği (5) bir süreçtir.’

ifadesi yapılan farklı tanımları özetler niteliktedir.

Dış Ticaret Girişimciliği Yaklaşımı

Uluslararasılaşma yaklaşımlarının çoğu (Uppsala, Yenilik Yaklaşımı ve KDİ Yaklaşımı) nihai hedefi küreselleşme olan ve uluslararasılaşmayı stratejik büyüme adımlarından biri olarak gören geleceğin küresel firmalarını temel almaktadır. Dış ticaret girişimciliği modeli bu yaklaşımların aksine sadece uluslararasılaşma hedefi ile ticari faaliyet gösteren işletmeleri temel almaktadır.

Dış ticaret girişimciliği, sınır ötesine satış yapan, zamanla kazandığı para ile yurt içinde yeni katma değer yaratan üreticiler tarafından gerçekleştirilen bir süreçtir. Sınır ötesinde katma değer yaratmayı amaçlamaz. Dış ticaret girişimciliği, gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik milliyetçi politikalarının bir yansımasıdır. İhracat odaklı girişimcilik faaliyetlerini içerir. Dış ticaret girişimciliği, mal ve hizmetlerin ülkeler arası kültürel farklılıklardan yararlanarak, dış ticaret politikası amaçları doğrultusunda finansal ve lojistik kanalların etkin bir biçimde kullanılarak uluslararası pazarlara ulaştırılması faaliyetidir (Ersoy ve Saygılı, 2018).

Marco Polo: Dünyanın Hikâye Edilişi – Harikalar Kitabı

Çalışmanın ana kaynağı niteliğinde olan Harikalar Kitabı (Polo, 2003) içerisinde yer alan Yerasimos’un (1980) notlarında da belirttiği üzere birçok Pers, Çin ve Moğol kaynağından faydalanarak, kitabın verdiği bilgilerin doğruluğu ispatlanmıştır. Geç orta çağ dönemlerinde Asya’daki siyasi ticari ve sosyal hayata ışık tutar nitelikteki eser, bir tür seyahatname niteliğindedir. Marco Polo, seyahatleri sırasında özellikle ticari ve sosyal yaşamı gözlemlemiş ve eserini bu gözlemleri anlatarak oluşturmuştur. Yazıldığı dönemde Venedik’teki soylu tacirlerin dikkatini çekmek üzere yazılan eserin değeri, yazıldıktan yüzyıllar sonra anlaşılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Marco Polo: Dünyanın Hikâye Edilişi, Harikalar Kitabı’nda, ‘Uppsala Yaklaşımı, Yenilik Yaklaşımı, Ağ Yaklaşımı, KDİ Yaklaşımı, UAG Yaklaşımı’ gibi işletmelerin uluslararasılaşma sürecini ele alan geleneksel yaklaşımların yanında yeni bir yaklaşım olan DTG Yaklaşımı’na ilişkin vurguların yer alıp almadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın doğası gereği kuramsal bir tartışma biçiminde kurgulanması gereği doğmuştur. Bu nedenle öncelikle işletmelerin uluslararasılaşma sürecine ilişkin yaklaşımların neler olduğu ve bu yaklaşımların gerçekleştirme

⁴ Bu çalışmanın izleyen kısımlarında “Marco Polo: Dünyanın Hikâye Edilişi, Harikalar Kitabı” isminin yerine “eser” kelimesi kullanılacaktır.

aşamalarını tespit etmek amacıyla ilgili literatür derinlemesine incelenmiştir. Gerçekleştirilen inceleme neticesinde her bir uluslararasılaşma yaklaşımı için farklı süreçlerin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Çalışma bağlamında değerlendirilen eser incelenirken ilk olarak her bir uluslararasılaşma yaklaşımına ait göstergeler belirlenmiştir. Eserde, uluslararasılaşma yaklaşımlarına ilişkin hangi göstergelere bakılması gerektiği konusunda hem işletme hem de uluslararası ticaret alanında çalışan araştırmacıların uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. İlk olarak uluslararası ticaret alanında çalışmalar yapan kişilerden oluşan uzman kişilere, uluslararasılaşma yaklaşımlarına ilişkin göstergelerin neler olabileceği konusunda danışılmıştır. Söz konusu uzman kişilerin her bir uluslararasılaşma yaklaşımına ait ileri sürdüğü göstergeler, işletme alanında çalışan araştırmacılar açısından da değerlendirilmiştir. Hem işletme hem de uluslararası ticaret alanında çalışan araştırmacıların birlikte değerlendirmeleri sonucunda her iki alanda da ortak olarak ifade edilen 7 gösterge belirlenmiştir. Eser, her bir uluslararasılaşma yaklaşımına ait söz konusu 7 gösterge temelinde ele alınmıştır. İncelemeye yön veren uluslararasılaşma yaklaşımları ve bu yaklaşımlara ait göstergeler Tablo 1’de detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Eserin belirlenen uluslararasılaşma yaklaşımlarına ve bu yaklaşımlara ilişkin göstergeler bağlamında incelenmesi ilk olarak araştırmayı gerçekleştiren kişiler tarafından yapılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğinin sağlanmasına yönelik eserin belirlenen uluslararasılaşma yaklaşımları ve bu yaklaşımlara ilişkin göstergeler temelinde işletme ve uluslararası ticaret alanında lisansüstü eğitim yapan ve bu alanlarda çalışmalarını sürdüren 2 kişi ve doktorasını tamamlamış 2 akademisyen tarafından incelenmiştir. Söz konusu incelemeyi gerçekleştiren kişilere eser incelemesini yapmadan önce ‘araştırmanın amacı’ ve ‘teorik arka planı’ ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Tablo 1: İncelemeye Yöne Veren Uluslararasılaşma Yaklaşımları Ve Bu Yaklaşımlara Ait Göstergeler

Yaklaşımlar	Göstergeler
Ağ Yaklaşımı	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Girişimcinin sıradan koşullarda sağlayamayacağı bir ayrıcalık ya da avantajı, birey ya da kurum aracılığı ile elde ederek yurt dışı ticari faaliyet gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği ✓ Girişimcinin mevcut ilişki ağı vasıtasıyla yeni bir ilişki ağına dahil olması dolayısıyla uluslararası bir girişimde bulunup bulunmadığı

Uluslararası Girişimcilik Yaklaşımı	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Bir ülkenin üst düzey yöneticileri ile kurulan iletişim ve iyi ilişkiler neticesinde yurt dışı ticari faaliyet yapabilme olanağına sahip olunup olunmadığı ✓ Kazanç elde etmek amacıyla yurt dışında ticaret yapmak ve yeni kazançlar sağlamak amacıyla elde edilen kazançlarla yeniden yurt dışı ticari faaliyette bulunulup bulunulmadığı ✓ Çeşitli (birbirinden farklı) ülkelerden alınan ürünlerin başka ülkelere satılıp satılmadığı ✓ Ülkelerde yurt dışı ticaretin yapılması amacıyla serbest bölgelerin kurulup kurulmadığı
Dış Ticaret Girişimciliği Yaklaşımı	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Yurt dışında ticareti yapılan ürün ya da ürünlerden elde edilen parasal karşılıkların yurt içinde katma değer üretecek şekilde üretimde kullanılıp kullanılmadığı

Araştırmayı yürüten hem 4 araştırmacıya ait değerlendirme ve eşleştirmeler hem de 2 lisansüstü öğrencisi ve 2 akademisyene ait değerlendirme ve eşleştirmeler birlikte değerlendirilerek Taş ve diğerlerinin (2017: 152) ele aldığı biçimde 'Hepsinin ortak olarak işaretlediği alanlar, ilgili boyuta vurgu yapıldığına ilişkin bulgular olarak alıntılanmıştır.'

Çalışmanın Amaçlanan Katkısı

Eserin uluslararasılaşma yaklaşımları bağlamında incelenmesinin nedeni, yeni bir uluslararasılaşma yaklaşımı olarak ileri sürülen (Ersoy, 2018) dış ticaret girişimciliğinin yeni bir uluslararasılaşma yaklaşımı olmadığını, aksine ulus devletlerin varlığından önce, imparatorluklar döneminde yapılan uluslararası ticaret faaliyetlerinde de kendini gösterdiğini ortaya koymaktır. Bu nedenle çalışma uluslararasılaşma yaklaşımlarının tarihsel kaynağına ışık tutma açısından oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca yukarıda ifade edildiği gibi ulus devletlerin varlığından önce, imparatorluklar döneminde yapılan uluslararası ticaret faaliyetlerinden temel argümanlarını ortaya koymak, bu argümanlardan yola çıkarak uluslararasılaşma yaklaşımlarına ulaşmak ve yeni bir yaklaşım olan DTG Yaklaşımı'nın tarihsel kaynağını sunmak açısından da önem arz etmektedir. Çalışmanın gelecekte yapılacak olan uluslararasılaşma konulu çalışmalara kaynak olabilmesi ve oldukça

sınırlı kaynağa sahip olan dış ticaret girişimciliği literatürüne katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıklar

Araştırmanın amacı ve kapsamı temelinde incelemek amacıyla niçin Marco Polo: Dünyanın Hikâye Edilişi, Harikalar Kitabı'nın seçildiği ve söz konusu eserin niçin uluslararasılaşma yaklaşımları çerçevesinde incelendiği şu şekilde açıklanabilir:

Bu çalışmanın amacı, teorik geçmişi 1970'li yıllardan itibaren şekillenmeye başlayan uluslararasılaşma yaklaşımlarının ve bu yaklaşımlar bağlamında ortaya çıkan modellerin tanımlanmasından çok önce pratik ticari karşılıklarının olup olmadığının ifade edilmesidir. Bu itibarla bu çalışma kapsamında, küresel ticarete ilişkin tarihi kanıtlar bulma yolunda, erken kapitalizm bir başka ifade ile geç orta çağ döneminin seçilmesi uygun görülmüştür. Bu çalışmada uluslararasılaşma yaklaşımlarının geç orta çağ dönemi için retrospektif bir bakış açısıyla izinin sürülmesi amaçlanmıştır.

Kapitalist süreçlerin başladığı coğrafya olan Batı Avrupa, özellikle de bugünkü İtalya ve İtalya'nın Adriyatik komşuları olan geç orta çağ dönemi İtalyan şehir devletleridir. Geç orta çağ dönemi İtalyan şehir devletleri içerisinde Venedik'in ayrı bir yeri vardır. Orta çağ ortalarından itibaren güçlü bir deniz filosu kuran Venedik, zamanla Akdeniz ticaretini ele geçirerek zengin bir ülke haline geldi. Elbette Akdeniz ticareti ile kasit Akdeniz'e kıyısı olan az sayıdaki ülke arasındaki deniz ticareti değildir. Çinden başlayıp Doğu Akdeniz'de son bulan tarihi İpek Yolu güzergâhı ile taşınan mallar, Venedik gemileri ile önce İtalya yarımadasına oradan da karayolu ile Kuzey Avrupa'ya taşınıyordu ve bu ticaret büyük oranda Venediklilerin elindeydi.

Erken uzak mesafeli ticaretin en uzun ve yoğun örneklerinden biri olan İpek Yolu ticareti, Avrupa ve tüm Asya kıtasını gerek ticari gerek kültürel olarak birbirine bağlayarak uluslararasılaşmanın ilk örneklerini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda denilebilir ki, geç orta çağ döneminde uluslararasılaşma Venedikli tacirler eliyle mümkün olmuştur. Çalışmanın amacı doğrultusunda geç orta çağ döneminde uluslararasılaşmanın izini sürmek, geç orta çağ dönemi Venedikli tacirin uzak mesafeli ticari faaliyetlerinin izini sürmekle eş değerdir.

Bu amaçla, geç orta çağ döneminde İpek Yolu ticaretini gözlemleyerek, uluslararasılaşmanın bu erken aşamasını deneyimlemiş bir seyyah tacirin anılarının araştırma sorunsalına ışık tutacağı düşünülmektedir. Tam da bu nedenle, Marco Polo'nun İpek Yolu seyahati boyunca gözlem, deneyim ve anılarının derlenerek kaleme alındığı bir eser olan 'Harikalar Kitabı' bu araştırma için biçilmiş kaftandır. Eser hem yukarıda bahsedildiği gibi bir Venedikli seyyah tacirin anılarını ihtiva ediyor oluşu, hem de söz konusu anıların doğruluğunun kronolojik, coğrafi ve sosyo-kültürel anlamda,

yapılan pek çok bilimsel araştırma ile sınanmak suretiyle teyit edilmiş olması neticesinde eserin bu çalışma için uygun veri setini oluşturduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada hem uluslararasılaşma yaklaşımlarının izlerinin sürüldüğü eserden⁵ hem de uluslararasılaşma yaklaşımlarından kaynaklanan birtakım sınırlılıklar bulunmaktadır. Bu sınırlılıklara aşağıda değinilmektedir.

Eserden Kaynaklanan Sınırlılıklar

- ✓ Eser, kendisini bir tür Hristiyanlık elçisi olarak gören ve bir şekilde Hristiyanlığın üstünlüğünü kanıtlamaya çalışan bir kişinin gözlemlerini içerdiğinden birçok noktada şahit olunan ticaretin ayrıntılarından çok, gezilen yerlerdeki sosyal ve dini yaşantının detaylarına yer verilmiştir. Ayrıca Venedikli tacirlerin ilgisini çekmek amacıyla yazılan bu eserde doğrudan bu tacirlerin getirmiş yahut satın almış olduğu ürünlerin detaylarına ve nerede yetiştirildiklerine yer verilmiştir. Bundan dolayı şahit olunan ticaretle ilgili kesin yargılara ulaşamamaktadır.
- ✓ Eser, Hristiyan dünyası ile Doğu arasındaki ticaretin kapsamını ifade etmekten ziyade, batıların Doğu'daki yaşam tarzı ve üretim hakkında bilgilendirme amacı taşıdığından Doğu'da üretilen ya da yetiştirilen ürünlerin detaylarına yer verilmiş fakat şahit olunan ticarete ilişkin kesin yargılara ulaşamamıştır.
- ✓ Eser döneme (13. yy) ve bu dönemdeki batı perspektifinden zengin doğu dünyasına ışık tutmaktadır. Bununla birlikte gerçekliği kronolojik olarak kesin kanıtlarla doğrulanmış olan bu seyahatname, aynı dönem için bu ölçüde doğrulanmış başka seyahatnamelere ulaşamadığından bahsi geçen eserdeki ifadelerle ilişkin karşılaştırma yapmak mümkün değildir. Ayrıca eserden, 13. yüzyılda uluslararasılaşma yaklaşımlarına dair kesin kanıtlar ve ifadeler çıkarmak oldukça güçtür. Dolayısıyla uluslararasılaşma yaklaşımlarına, eserlerden çıkarılan vurgulardan derlenen imalar yoluyla ulaşılabilir.

Uluslararasılaşma Yaklaşımlardan Kaynaklanan Sınırlılıklar

- ✓ Uppsala Yaklaşımı açısından ele alındığında eserin kapsadığı döneme ilişkin deneyimsel bir öğrenme süreci ile satış birimlerinden, acente ve şubelerden bu günkü anlamda bahsedilememektedir. Bu nedenle eserde Uppsala Yaklaşımı'nın izini sürmek mümkün olmamıştır.

⁵ Eserin bütünü ele alındığında "yöre" kavramının bu eser açısından farklı idari ve siyasi yapıları ifade ettiğinden bu çalışma bağlamında "ülke" olarak değerlendirilmektedir.

- ✓ Yenilik Yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde ise eserde yerel satıştan, ihracat denemelerinden ve deneyimli ihracata geçiş süreçleri ve tecrübelerinden bahsedilmediğinden bu yaklaşımın izinin sürülmesi mümkün olmayan bir durumu ortaya çıkarmıştır.
- ✓ Eserde ele alınan döneme ait bilgiler göz önünde bulundurulduğunda insanların henüz dünyayı tanımayışı, zengin Avrupalıların dünyanın diğer tarafındaki zenginliklerin farkında olmaması, tüm ticari alt yapı ve bölgelerin keşfedilmemiş olması ve dolayısıyla insanların ihtiyaçlarının tam anlamıyla bilinmiyor olması, bunun yanında iletişim ve teknolojinin ilkel olması nedeniyle de kuruluşlarından itibaren kısa süre içerisinde uluslararasılaşan KDİ Yaklaşımı'nın izinin sürülmesini neredeyse imkansız kılmaktadır.
- ✓ Eserde, tacirlerin uluslararası ya da yerel pazarda aynı anda faaliyet gösterdiğine dair bir argüman bulunmamaktadır. Bu nedenle elde edilen kazancın ne kadarının uluslararası ne kadarının ise yerel satışlardan sağlandığının bilinmemesi uluslararası girişimcilik açısından bir kısıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bulgular ve Yorum

Eserde, uluslararasılaşma yaklaşımlarına ilişkin izler, daha önce bahsedilen kısıtlar dışında kalan Ağ Yaklaşımı, UAG Yaklaşımı ve DTG Yaklaşımı çerçevesinde ayrı ayrı başlıklar halinde sunulmuştur.

Ağ Yaklaşımı

Eserde, çalışmanın yöntem kısmında, Ağ Yaklaşımı'na yönelik tespit edilen göstergeler ile ilgili önemli vurgulara rastlanmıştır. Poloların, Altınorda Devleti elçisi ile karşılaşmaları, daha sonra Moğol elçisi ve Kubilay Han ile bir araya gelmesi ile başlayan ticaret yolculuğunda Ağ Yaklaşımı'nın göstergeleri açıkça mevcuttur. Elçilik görevleri nedeniyle buldukları bölgelerde yaptıkları ticari faaliyetler ve bu bölgelerde şahit oldukları olaylarda Ağ Yaklaşımı'na yönelik vurgulara rastlanmıştır.

Eserde, Ağ Yaklaşımı'nın varlığına işaret eden ifadeler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 2. Eserde Ağ Yaklaşımı'nın Varlığına İşaret Eden Vurgular

Vurgu	İma
Konstantinopolis'ten yanlarında getirdikleri tüm mücevherleri ona (Berke Kağan) verdiler. Berke bunları seve seve kabul etti ve kardeşleri pek sevdi. Hakiki bir kibar senyör olarak,	Yörenin hanı ile iletişim kurmuş olmaları ve bu iletişim sayesinde onun egemenlik alanında

<p>karşılığında onlara iki misli fazla mücevher verdirdi; bu mücevherleri satsınlar diye çeşitli yerlere gönderdi. Orada çok kârlı satışlar yaptılar.⁴⁶</p>	<p>ticaret yapabilme imkânı elde etmeleri bir tür sosyal ağ sürecini ima etmektedir.</p>
<p>Bu elçi orada iki Latin bulunduğunu öğrendi ve artık Tatar dilini ustalıkla konuşan Beyefendi Nicolo ve Beyefendi Mafeo'yu gördüğünde şaşkına döndü ve sevindi. Çünkü bu topraklarda hiç Latin görmemişti. Onlarla konuştuktan ve onların iyi insanlar olduklarını anladıktan sonra iki kardeşe şöyle söyledi "Efendiler, bana inanmak isterseniz büyük kâr ve şeref elde edersiniz."⁴⁷</p>	<p>Elçinin tacir olan Pololara büyük kâr sağlayacaklarını söyleyerek davet etmesi bir sosyal ağ oluştuğunu işaret etmektedir.</p>
<p>Onlara kraliyet mührü vurulmuş iki altın tablet verdi, üzerine özgür oldukları ve onun tüm topraklarında güvenlik içinde oldukları yazılmıştı. Gidebilecekleri her yerde onların ve yanlarındakilerin tüm ihtiyaçlarının karşılanması ve güvenlik içinde geçebilmeleri için yanlarına muhafız verilmek zorundaydı. Onları sayısız özel görevle ve Havari için ve Fransa Kralı için ve İspanya Kralı için ve diğer Hristiyan krallar için elçilikle görevlendirdi. Sonra on dört gemi hazırlattı; her biri dört yelkenliydi ve on iki yelken altında defalarca denize açılmışlardı... Bu gemilerde en azından 250-260 gemici vardı... Büyük Kağan adamları aracılığıyla onlara çok sayıda yakut ve çok güzel ve değerli başka mücevherler verdi. Ayrıca iki yıllık masraflarını da karşıladı. ⁶²</p>	<p>Kubilay Han'ın Pololara birçok ticaret malı, vekaletname ve imtiyaz belgesi vererek onları elçilikle görevlendirmesi oluşan bir sosyal ağın ticari bir avantaja dönüştüğünü göstermektedir.</p>
<p>Ve şunu iyi bilin ki yola çıkmadan önce Kikatu (Argun'un annesi) Büyük Kağan'ın üç habercisine (Pololar) buyruklarından oluşan on dört altın tablet verdi...Ve açıklayıcı yazılarında, Tanrının gücünün sonsuz olduğu, Büyük Kağan'ın adının sonsuza dek onurlandırılması ve kendisine saygı gösterilmesi gerektiği ve kim ki buna itaat etmezse ölüm cezasına çarptırılacağı ve tüm mallarına el konulacağı ve bu üç habercinin onun tüm topraklarında sanki oymuş gibi onurlandırılacakları ve hizmet görecekları ve tüm tehlikeli geçiş için atların ve tüm masrafların ve tüm muhafızların onlara ve yanındakilere tam olarak verileceği belirtilmişti.</p>	<p>İmtiyaz sağlayan belgelerin bir başka yönetici tarafından da verilmesi ve yolculuk esnasında bu yeni imtiyaz sayesinde ticaret yapılabilmesi ilişki ağının geliştiğini ima etmektedir.</p>

Kuşkusuz böyle davranıldı. 64	
<p>Bu vilayette (Bedahşan) balasci denen (pembe yakut) değerli ve çok güzel taşlar üretilir... ve yine bilin ki bu vilayetin kralı onları kendisi için kazdırır; kraldan başka hiç kimse ister yerli olsun ister yabancı bu dağa gidip kendisi için balasci arayamaz, anında ölümle cezalandırılır. Ve yine size diyorum ki bu taşların bir teki bile bu krallık dışına çıkarılırsa bunu yapanın kellesine ve tüm mal varlığına mâl olur, çünkü kral bu taşların hepsini toplar. Bu taşların en değerlilerini kendisi için saklar adamları aracılığıyla başka krallara ve prenslere be büyük efendilere kimi zaman haraç olarak kimi zaman da dostluk gereği yollar. Eğer hoşuna giderse altın ve gümüş karşılığında tacirlere satar, ancak o zaman bunlar yabancı ülkelere götürülebilir. 111</p>	<p>Normal şartlarda ülke dışına çıkmasına izin verilmeyen bu madenlerin ancak Kral tarafından sağlanan bir imtiyazla ülke dışına çıkarılabiliyor ve ticaretinin yapılabiliyor olması uluslararası ticaretin bir ilişki ağı sayesinde mümkün olduğunu vurgulamaktadır.</p>

Bir iş ağındaki aktörler arasındaki ilişki ağı şeklinde ifade edilen Ağ Yaklaşımı bağlamında eser içerisindeki bu aktörler; kimi zaman bir elçi, kimi zaman bir hükümdar, kimi zaman da bir tacir olarak görülmektedir. Kitaptaki aktörlerin ilkinin Pololar olduğu düşünüldüğünde Marco Polo'nun elçilik görevleri esnasında gerçekleştirdiği ticari faaliyetleri, bir ilişki ağı ile elde ettiği ayrıcalıklar sayesinde meydana gelmektedir. Bu ilişki ağının diğer aktörleri de elçilerine kendi topraklarında ve yabancı topraklarda ayrıcalıklar sağlayan, altın tabletleri dağıtan Kubilay Han, topraklarında Pololar'a ticaret ve güvenlik sağlayan Kikatu'dur. Diğer bir aktör Bedahşan vilayetinin kralı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kral, ülkesi dışına çıkarmanın yasak olduğu yakutları yalnızca ilişki ağı içerisinde bulunan tacirlere satmaktadır.

Uluslararası Girişimcilik Yaklaşımı

Eserde uluslararasılaşma yaklaşımlarından bir diğeri olan UAG Yaklaşımı'na yönelik göstergeler ile ilgili pek çok vurguya rastlanmıştır. Bu vurgularda tacirlerin gemiler yahut kervanlarla bazı bölgelere gidip hem yanlarındaki eşyaları sattıkları hem de gidilen bölgelerde üretilen mamulleri satın alıp başka yerlerde sattıkları göze çarpmaktadır. Bir Avrupalı olarak dönemin şartlarında hiç bilmediği bir coğrafyaya yolculuğa çıkan Marco Polo, karşılaştığı zenginlikleri hayranlık içerisinde 'harikalar' ifadesi ile dile getirmiştir. Katma değer yaratma süreçlerinin farklı ülkelerde gerçekleşmesi, kazanç sağlamak üzere yola çıkan tacirlerin, kazançlarını arttırmak adına

farklı ülkelerde ticaret yapması gibi vurgularda UAG Yaklaşımı'na yönelik göstergeler göze çarpmaktadır.

Eserde UAG Yaklaşımı'nın varlığına işaret eden ifadeler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Eserde UAG Yaklaşımı'nın Varlığına İşaret Eden Vurgular

Vurgu	İma
Tanrı'nın yardımıyla tekneleri ve mallarıyla Konstantinopolis'e vardılar. Bu şehirde başarıyla bir süre kaldıktan sonra birbirlerine danıştılar ve kazançlarını ve kârlarını arttırmak için mallarını da yanlarına alarak Büyük Denize (Karadeniz) gitmeye karar verdiler. Çok değerli ve güzel mücevherler satın aldılar, onları Konstantinopolis'ten bir kadırgaya yüklediler ve Büyük Denize dalarak Soldanya'ya (Kırım; Suğdak) doğru yol aldılar. 45	Kazanç sağlamak üzere yurt dışında ticaret yapmaları ve kazançları ile yeni kazançlar elde etmek için uluslararası girişim yapıyor olmaları uluslararası girişimci olduklarını ima etmektedir.
Sözü geçen bölgenin (Küçük Ermenistan olarak bilinen günümüz Adana civarındaki bölge) deniz kenarında bir şehri vardır ki adı Lias'tır. Güzel ve büyük, ticaretin faal olduğu bir şehirdir. Çünkü bilin ki Fırat'ın tüm baharat ve kumaşları ve tüm diğer şeyler bu şehre taşınır. Pamuk çok boldur. Ve Venedik, Pisa ve Ceneviz tacirleri buraya gelip alım-satım yaparlar ve depolarını burada tutarlar. 67	Tacirlerin gelip burada alım satım yapıyor olması uluslararası girişimci olduklarını ima etmektedir.
Tebriz öyle talihli bir yerdedir ki Bağdat'ın Hindistan'ın, Musul'un, Hürmüz'ün ve birçok yerin malları buraya getirilir. Ve çoğu zaman çok sayıda Latin tacir, özellikle Cenevizliler yabancı ülkelerden gelen bu zahire maddelerini satın almak için buraya gelirler. 78	Tacirlerin yabancı bir ülkeden satın aldıkları ürünleri başka yabancı ülkelerde satmaları ulusötesi bir girişimcilik faaliyetine işaret etmektedir.
Hürmüz denen bir şehir vardır, bu şehrin çok iyi bir limanı vardır. Tacirler bu limana kadırgalarıyla Hindistan'dan gelirler, her çeşit baharat, değerli taşlar, inciler ve ipekli sırmalı kumaşlar ve rengârenk başka kumaşlar, fildişleri ve sayısız başka mal getirirler. Ve bu şehirde bu malları başka insanlara satarlar, onlarda tüm dünyaya götürüp başka insanlara satarlar. Aslında burası çok büyük ve çok çeşitli	Bahsi geçen dönem için bir nevi serbest bölge olarak faaliyet gösteren bir kentin varlığı ve bu şehirde farklı ulusların tacirlerinin serbestçe ticaret yapıyor olmaları uluslararası girişimcilik faaliyetini ima

ticaretin yapıldığı bir şehirdir. 96	etmektedir.
Burası büyük ve verimli bir şehirdir (Sapurgan), her türlü ağaç dikilmiştir. Birçok ağaç bu ülkeden gelmektedir. Ve size diyorum ki dünyanın en iyi kavunları burada çok büyük miktarda yetişir... Ve bunun ticaretini yaparlar ve bu şekilde kurutulmuş olarak komşu ilkelere büyük miktarda satarlar ve halk bunu yiyecek olarak seve seve satın alır, çünkü bunlar bal gibi tatlıdır. 107	Burada yetiştirilen ağaçların ve meyvelerin başka ülkelere satılması uluslararası girişimcilik faaliyetinin varlığına işaret etmektedir.
Ayrıca alacalı donuk akik ve benzeri akikler taşıyan sayısız geniş nehir vardır. Bu değerli taşları tacirler satmak için Cathay'a götürürler ve çok kar elde ederler. Çünkü bol miktarda ve gayet iyi taşları vardır. 124	Bulunan bir madenin farklı bir bölgeye götürülmesi ve orada satılması, bahsi geçen dönemde ulusal sınırların net olmamasından dolayı uluslararası ticaret kapsamında değerlendirilerek uluslararası girişimcilik faaliyetine işaret etmektedir.
Ve tüm dağlarda (Succiu vilayetindeki dağlar) en nefis raventlerden bol bol bulunur, tacirler bunu satın alır ve dünyanın başka taraflarına götürürler. 135	Tacirlerin ravent denilen bitkiyi satın alıp başka ülkelere satmaya götürmesi uluslararası girişimciliğe işaret etmektedir.
Bu Calacian şehrinde camelot denen devetüyü kumaştan çok imal edilir, dünyanın en güzel ve en iyi camelotları buradadır. Beyaz yünden hem iyi hem de güzel beyaz camelotu çok miktarda imal ederler. Bunların çoğu başka bölgelere satış için yollanır, özellikle de Cathay'a ve dünyanın ortasındaki başka yörelere yollanır. 158	Camelot denen kumaşın satış için başka ülkelere götürülmesi uluslararası girişimciliğe işaret etmektedir.
Tacirler ve işleri için buraya gelen (Hanbalık şehri) diğer insanlar bu mahallelerde kalırlar ve çok sayıda insan gelir. Bey'in sarayı nedeniyle gelenler - ve nerede sarayını kurarsa oraya her taraftan çeşitli nedenlerle insanlar gelir - olduğu gibi şehri mükemmel bir pazar olarak	Farklı uluslardan tacirlerin buraya gelmesi ve kalması yoğun bir uluslararası girişimcilik faaliyetinin varlığına işaret etmektedir.

<p>görenler de gelir. Her türden insana bir kervansaray ayrılmıştır, tıpkı Lombardiyalılar için bir, Germenler için bir ve Fransızlar için bir kervan saray gibi. 210</p>	
<p>Daha önce size sözünü ettiğim porselen paraları da var. Yalnız bu porselenler burada bulunmuyor. Tacirler Hindistan'dan getiriyorlar. 251</p>	<p>Tacirlerin Hindistan'dan getirdikleri malın ticaretini yapıyor olmaları uluslararası girişimciliğe işaret etmektedir.</p>
<p>Altın para kullanıyorlar ve onu da ağırlığıyla ölçüyorlar. Bozuk para olarak burada da porselen kullanılıyor. Kesin bilgi diye söyleyeyim ki beş ons gümüşe bir ons altın, beş gümüş saggioya bir altın saggio veriyorlar. Bu bol miktarda altınları olmasından ileri geliyor. Hâlbuki buradan (Çardan yöresi) beş aylık yola gitmedikçe bir gümüş yatağına varılmaz. Bu nedenle tacirler yanlarına pek çok gümüş alıp buralılarla alışverişe geliyor, beş tane hatta bazen daha az gümüş saggio verip bir tane saf altın saggio alıyorlar. Tacirler bundan büyük kâr ediyor. 254, 262</p>	<p>Ticarete konu olan malın altın ve gümüş olması ayrıca bu malların sınırötesi ticaretinin yapılması uluslararası girişimciliğin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.</p>
<p>Çok pamuk yetişir ve önemli bir pamuk ticareti yaparlar. Hint sümbülü, zerdeçal, zencefil, şeker, biber ve daha çok baharat çeşidi bol bulunur. Hadım ve köle bol olup Hintliler buraya gelip bunlardan satın alırlar. Bol olmaları şundan ötürüdür ki buralılar esir ettikleri erkekleri hemen hadım edip arkasından satışa çıkarıyorlar. Tacirler burada pek çok hadım ve cariye satın alıp başka yörelerde satmak üzere götürüyorlar. 264</p>	<p>Uluslararası baharat ticaretinin yanında ilgili dönemde ticari bir meta olarak değerlendirilen köle ticaretinin de yapılıyor olması uluslararası girişimciliğin varlığına işaret etmektedir.</p>
<p>Bu ırmaktan ötürü kentin birçok gemisi vardır ve bunlar birçok şey, birçok ticaret malı taşırlar; Büyük Kağan'ın da bu mallardan aldığı vergi ve edindiği vergi yüksektir... Hristiyanların tüm ırmakları ve tüm denizleri üzerindeki gemilerinden daha çoktur. Böyle söylüyorum çünkü bir gün Sincu kentindeyken bu ırmağın üzerinde aynı anda on beş bin geminin yüzmekte olduğunu gördüm... Yukarıda sözünü ettiğim gemiler bu Sincu kentine mal getirip oradan mal götürürler. Taşıdıkları maddelerin birincisi, tacirlerin buraya</p>	<p>Akarsu aracılığıyla farklı bölgeler arasında yapılan ticaret aynı zamanda uluslararası taşımacılık faaliyetine de vurgu yaparak uluslararası girişimciliği ima etmektedir.</p>

<p>getirdikleri tuzdur. Adamlar tuzu hem ırmak üzerindeki tüm bölgelere hem ana ırmaktan çıkıp onun kolları üzerinde seyrederek içerilere götürürler, böylece bu akarsuların kapsadığı bölgelere tuz vermiş olurlar. İşte bunun için tuz tüm kıyılardan bu Sincu kentine getirilmekte orada gemiler tuzu yüklenerek yukarıda sözü edilen topraklara götürmektedir. Bu gemiler aynı zamanda demir de taşırlar ama ırmağı yukarıdan aşağı inerken kente odun, taş kömürü, kenevir ve daha birçok mal sallarla taşınır. 287</p>	
<p>Hindistan'dan ve başka yerlerden gelen tacirler, mallarını bu meydanlardaki evlere istifliyorlar; mallar pazara oralardan taşıyor. 294</p>	<p>Yabancı tacirlerin malları depoladıkları evler bir tür antrepo olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda söz konusu depolama faaliyeti uluslararası girişimcilğe işaret etmektedir.</p>
<p>Burası çok iyi bir liman; buraya, Hindistan'dan ve başka bölgelerden çok büyük gemiler ve pek değerli ticaret malları geliyor, bu da kentin değerini arttırıyor. 301, 306</p>	<p>Denizyolu aracılığıyla farklı ülkelerden çok çeşitli ticaret malının satılmak üzere bahsi geçen limana getirilmesi uluslararası girişimcilik faaliyetini vurgulamaktadır.</p>
<p>Ahali ticaret yapıyor ve zanaatla uğraşiyor. Çok ipekleri var. Buraya bol bol zencefil ve galanga da geliyor. Bükümlü pamuk ipliğinden o kadar çok kumaş dokuyorlar ki tüm Mancı eyaletine yeter. 310</p>	<p>Hindistan'da yetişen bol miktarda baharatın (bu husus eserin "Hindistan Kitabı" bölümünde defalarca tekrarlanmaktadır.) bahsi geçen bölgeye getirilip satılması uluslararası ticaret faaliyetine vurgu yapmaktadır.</p>
<p>Kentte çok bol şeker üretiliyor, o kadar bol ki kimse hesabını yapamaz inci ve başka değerli taş ticareti de geniş çapta. Nedeni, birçok Hindistan gemisinin Hindistan Adalarına gidip</p>	<p>Kıymetli taşların satılmak üzere Hindistan'dan bahsi geçen bölge getirilmesi uluslararası girişimcilik faaliyetini</p>

<p>gelen pek çok tacir taşımasıdır. 311</p>	<p>vurgulamaktadır.</p>
<p>Hindistan'ın birçok pahalı mal ve değeri yüksek taşlar ve iyi cins iri inciler getiren tüm gemilerin yanaştığı liman burasıdır. Aynı zamanda, Mancı tacirlerinin ya da en azından bölge tacirlerinin denize açıldıkları limandır. Öyle ki bu limandaki mal ve taş gidiş gelişinin bolluğu insanı şaşırtır. Tüm Mancı eyaletine mal bu limandan girer. Şöyle söyleyeyim, Hristiyan topraklarına götürülecek biberle yüklü olarak İskenderiye'ye ya da başka bir yere kalkan bir tane gemiye karşılık bu Sayton Limanından yüzden fazla gemi yanaşır. Bu kentte toplanan tacir sayısına, ticaret malı miktarına inanmak neredeyse olanaksızdır, çünkü burası dünyanın en çok mal gelen iki limanından birisidir. Büyük Kağan bu limandan ve bu kentten çok yüksek vergi toplar. Çünkü Hindistan'dan gelen tüm gemiler; incisi, mücevheri, her türlü mal üzerinden yüzde on yani onda bir vergi öderler. Gemiler kira yani navlun olarak küçük mallardan yüzde otuz, biberden ve büyük parça mallardan da yüzde kırk vergi alır. Öyle ki navlunla Büyük Kağanın vergisi arasında sıkışıp kalan getirdiklerinin yarısını vermiş olurlar. Fakat yine de kendilerine bırakılmış yarıdan edindikleri kâr o kadar yüksektir ki her saat ne zaman yani mallarla döneceklerinden başka bir şey düşünmezler. 315</p>	<p>Uluslararası ticaret üzerinden alınan vergilerin ve navlun ödemelerinin yüksek oluşu bahsi geçen limanda bir uluslararası girişimcilik faaliyetine vurgu yapmaktadır.</p>
<p>Bu denizde bulunan inciler tüm dünyaya yayılıyor; dediğim gibi bu ülkenin kralı bu işten bol vergi alıyor, büyük hazineler dolduruyor. 349-351</p>	<p>Bölgede çıkarılan incilerin başka ülkelere satılıyor olması uluslararası girişimcilik faaliyetine işaret etmektedir.</p>
<p>Ancak sanmayınız ki tüm dünya da sadece bu ülkede elmas vardır. Hayır, bol ve iyi elmas doludur dünyada. Hele bizim Hristiyan topraklarına en iyisinin geldiğini hiç sanmayın. Onlar Büyük Kağan'a bu çeşitli yörelerin, krallıkların hükümdarlarına, beylerine gider. Dünyanın büyük hazineleri onlarda olduğundan en pahalı taşı onlar alır. 363</p>	<p>Farklı bölgelerden kıymetli taşların satılmak üzere bahsi geçen bölgeye getirilmesi uluslararası girişimcilik faaliyetini ima etmektedir.</p>
<p>İşte bu Braaman tacirler, Maabar Krallığı'na</p>	<p>Tacirlerin farklı bir</p>

<p>gidip orada buldukları iyi incilerin tümünü satın alarak krallarına getiriyor, gerçek fiyatı neyse onu da söylüyorlarmış. Kral hemen, o fiyatın iki katını ödetiyormuş. Hiçbir zaman daha azı geçmemiş ellerine; bu nedenle de hep çok iyisinden, irilerinden ve bol mal getirmişler. 367</p>	<p>ülkelerden satın aldıkları incileri bahsi geçen ülkeye satıyor olmaları uluslararası girişimcilik faaliyetini vurgulamaktadır.</p>
<p>Batıdan yani Hürmüz'den, Aden'den, Kişn'den ya da Arabistan'ın herhangi bir yerinden büyük miktarlarda mal ve beygir yüklü olarak gelen her gemi, bu kente (Kayl kenti) yanaşır. Tacirlerin buraya gelmelerinin nedeni, konumunun iyiliği ve ticaret etmek için uygun bir piyasası bulunması. Her yönden tacir gelip mal at ve başka şeyler alırlar. Buranın kralının hazineleri pek zengin olup kendisi de üzerinde birçok değerli mücevher taşır. Debdebeli yaşar, ülkesini barış ve adalet içinde tutar. Başka yörelerden gelen tacirleri sever, onları destekleyip çok dürüstçe korumuş. Bu sayede tacirler kendilerini koruyan o dürüst kraldan ötürü oraya seve seve gidiyorlar. Elbette gelir ve kârlarının yüksek olduğu da bir gerçek. 375</p>	<p>Bahsi geçen bölgede uluslararası ticarete konu olan mallar için tacirleri bölgeye çeken gelişmiş bir piyasanın bulunması uluslararası girişimcilik faaliyetini göstermektedir.</p>
<p>Gemilerle bu ülkeye (Koylum Krallığı) Mancı'den, Arabistan'dan ve Akdeniz'in doğusundan tacirler geliyor, getirdikleri mallarla ve yine gemilere yükleyip kendi ülkelerine götürdükleriyle büyük kazanç sağlıyorlar. 377</p>	<p>Farklı ülkeler arasında karşılıklı ticaretin varlığı uluslararası girişimciliği ima etmektedir.</p>
<p>Bu Melibar ülkesinden ve yakınlardaki Gucarat denilen bir ülkeden her yıl yüzden fazla gemi korsanlığa çıkar. Öteki gemilere el koyarlar, bura denizlerinde sefer eden tacirlerin her şeyini çalarlar, çünkü bunlar azıllı deniz haydutudur. Şunu da söyleyeyim ki karılarını, çocuklarını da yanlarına alır; bütün yaz tacirlere, deniz yolcularına büyük zararlar verdirerek korsanlık ederler. Bu uğursuz haydutların gemilerinin çoğu oraya buraya dağılıp geçen ticaret gemilerini beklerler ve yakalarlar... Fakat bu uğursuz korsanların yordamını yakından tanıyan ve kaçamayacağını iyi bilen tacirler, kalabalıkla ve</p>	<p>Korsanlık tehdidine rağmen yabancı tacirlerin bunu bilerek ve önlem alma yoluyla ticaret yapmaya çalışmalarını uluslararası girişimciliğe işaret etmektedir.</p>

<p>çok iyi silahlanmış olarak sefer ederler ve onlarla karşılaştıklarında korkmadan, yürekli kendilerini savunur ve çoğu zaman onlara büyük kayıp veririrler. 380</p>	
<p>Bu ülkede pek bol biber ve zencefil yetişiyor. Epeyce tarçın ve başka baharat da var. İlaç yapılan bir bitki olan turbit de ve Hindistan cevizi de bulunuyor. Epeyce de bokran dokunuyor, en incisinden, dünyada olabilecek en güzelinden. Tacirler gemilerle buraya doğudan gelen bakır taşır; Mancı gemileri de bu bakırı safra olarak kullanırlar. Ayrıca altın işlemeli kumaş, ipek kumaş, sandal bezi, altın, gümüş, karanfil, nard ve Melibar'da bulunmayan başka çeşit baharat getirirler ve bunları bu yörede yetişen mallarla değiştirirler. Gemiler tek yerden değil, çeşitli yörelerden, yani büyük Mancı eyaletinin çeşitli limanlarından gelir; tacirler malları çeşitli yönere götürürler. 381</p>	<p>Farklı bölgelerden gelen malların bahsi geçen yerde ticarete konu olması ilgili tacirlere ilişkin olarak uluslararası girişimciliği ima etmektedir.</p>
<p>Ticaret pek canlı, epeyce gemi, o gemilerle epeyce tacir geliyor; çünkü çeşitli biçimlerde işlenmiş deri, kösele alıyorlar; iyisinden güzelinden. Epeyce iyi cins bokran alıyorlar, pamuk da. Gemiyle gelen tacir; yanında altın, gümüş, bakır ve ülkeye gerekli birçok mal da getiriyorlar ve bu ülkenin mallarının arasında hangisinden kâr edeceğine aklı keserse alıp götürüyor. 383</p> <p>Birçok gemiyle tacirler gelip öncelikle altın gümüş bakır ve tuya getiriyorlar. Kendi ülkelerinden mal getirerek buradan mal götürüyorlar; büyük kâr edeceklerine inandıkları çeşitleri. 384</p> <p>Gerçekten de burada ticaret zengin. Birçok yöreden tacirler geliyor, şu ya da bu yolla mallarını getirip satıyor, buradan da mal alıp götürüyorlar. 384</p> <p>Şunu da söyleyeyim ki bu adaya (Skotra Adası) pek çok gemi geliyor. Gemilerle birlikte birçok tacir, bol da ticaret malı geliyor. Mallarını satıp bu adada bulunan şeylerden alarak götürüyorlar. Bununla kâr ediyorlar. Aden'e gitmek isteyen tüm gemiler ve tacirler bu adaya</p>	<p>Farklı ülkelerden gelen tacirlerin bahsi geçen limanda mal alıp satmaları uluslararası girişimciliğe vurgu yapmaktadır.</p>

uğruyor. 389	
Hint'in tüm gemilerinin olanca mallarıyla geldiği, Hint'ten karabiber ve başka baharat getirdiği en iyi liman, bu Aden ülkesindedir. İskenderiye'ye götürmek üzere baharat almış olan tacirler, malı bu limanda büyük gemilerden küçük gemilere aktarıyor, bir ırmağın kaynağına doğru, havanın durumuna göre aşağı yukarı yedi gün sürecek kadar bir yolculuğa çıkıyorlar. O sürenin sonunda bir limana varılmış oluyor ve mallarını gemilerden indirip develere yüklüyorlar. 400	Tacirlerin ilgili malların uzak mesafeli nakliyesi ve ticaretini gerçekleştirmeleri uluslararası girişimciliği ima etmektedir.
Kentin (Şihr Kenti) çok iyi bir limanı var, böyle diyorum çünkü Hint'ten buraya pek çok gemi, o gemilerin yükleriyle pek çok tacir geliyor. Aynı şekilde buradan da oraya yüklü gemiler gidiyor. Tacirler buradan Hint ülkesine savaş atları ve orta karar, yani bodurla savaş atı arasında irilikte beygirler ihraç ediyorlar; bunlar çok değerli şeyler, epeyce pahalıya gidiyor, büyük kâr ediyorlar. 401	Farklı ülkelerden elde edilen ürünlerin karşılıklı olarak uluslararası ticarete konu olması uluslararası girişimciliğe vurgu yapmaktadır.
Dufar kenti deniz kıyısında bulunuyor ve büyük miktarlarda ticaret malının, pek çok tacirin gelip gittiği, birçok geminin girip çıktığı pekiyi bir limanı var. Bu limandan birçok yöreye pek çok iyi Arap savaş atı ihraç ediliyor. Bu at ihracatı, tüccara iyi kâr bırakıyor... Kente başka yerlerden iyi Arap savaş atları gelip, buradan gemiyle Hint'e sevk ediliyor. İyi kâr bırakan kazançlı bir iş. 403	Malların bahsi geçen ticaret merkezinde toplanıp başka ülkelere ihraç edilmesi uluslararası girişimciliğe vurgu yapmaktadır.
Değerli kürk çok olduğu ve bunların ticareti önemli yer tuttuğu, o ticaretten büyük kâr edildiği için, buranın (Kral Konçı'nın diyarı) insanları başka yörelerden tacirlerin gelebilmesi için bir çözüm bulmuşlar. Yolun her aşamasının bitiminde yere oturtulmuş tahta evlerden oluşan bir köycük kurmuşlardır; malını getiren de mal satın alan da oraya geliyor; dışarıdan iş için gelenlerde o köycüklerde rahatça kalabiliyor. Ayrıca bu köycüklerin her birinde mola dedikleri bir yer var, tüm yöre içinde haber götürüp getirenler o molada kalıyorlar. O postaların her birinde en az kırk tane iri,	Uluslararası ticaretin kolaylaştırılması için tacirlere özel sosyal alanların oluşturulması uluslararası girişimcilik faaliyetinin varlığına vurgu yapmaktadır.

eşekten biraz daha ufak bir köpek bulunuyor. Bunlar bizdeki öküzler gibi çekmeye alıştırmış, ulakları bir moladan öbürüne götürüyorlar. 426

UAG Yaklaşımı bir girişimcinin gelirlerinin büyük kısmını uluslararası satışlarından elde etmesini ifade etmektedir. Kazançlarını arttırmak için uluslararası satışlar gerçekleştirmesi girişimciyi uluslararası girişimci yapmaktadır. Eserden elde edilen vurgularda, bu tip girişimlerin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca ticaret şehirlerinin, pazar yerlerinin yabancı tacirlerle doluyor olması göze çarpmaktadır. Bu yabancı tacirlerin uluslararası girişimci oldukları aşikârdır.

Tablodaki vurgular incelendiğinde eserde; uluslararası girişimciliğin temel motivasyon unsurlarından olan dış piyasalarda fırsatları keşfetme ve risk almaya ilişkin imalar izlenebilmektedir. Ayrıca eserde, bugünkü anlamıyla uluslararası sermaye hareketi olarak nitelendirilebilecek, altın ve gümüş gibi kıymetli madenler ile kıymetli taşların da uluslararası ticarete konu edilmiş olması, uluslararası girişimcilik faaliyetlerine ilişkin güçlü kanıtlar olarak değerlendirilebilir. Yine eserde, döneme ilişkin ticaret kazançlarının yalnızca mal bedelleri ile sınırlı olmayıp, uluslararası taşımacılığın da uluslararası girişimcilik faaliyetleri çerçevesinde önemi vurgulanmaktadır. Aynı zamanda eserde, uluslararası ticaret üzerinden alınan vergilerin ve navlun ödemelerinin yüksek oluşunun vurgulanması, uluslararası girişimcilik faaliyetlerinin yoğunluğuna yönelik bir gösterge olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte eserden çıkarılan imalar yoluyla uluslararası girişimciler olarak nitelendirilen tacirlerin kullanımına yönelik sosyal alanlar ile bugünkü anlamıyla serbest bölge ve antrepo olarak kabul edilebilecek mekânların varlığı da bahsi geçen dönem itibari ile uluslararası girişimcilik faaliyetlerine verilen önemin bir ifadesi olarak ele alınabilir.

Dış Ticaret Girişimciliği Yaklaşımı

Amaçları arasında yeni bir yaklaşım olarak ifade edilmekte olan DTG Yaklaşımı'nın, aslında yeni ortaya çıkan bir uluslararasılaşma yaklaşımı olmadığı ve geç orta çağ döneminde dahi kendini gösterdiğini kanıtlamak olan bu çalışma kapsamında incelenen eserde, DTG Yaklaşımı'nın göstergesine yönelik birçok vurguya rastlanmıştır. Binek hayvan yetiştirip ticaretini yapan tacirlerin ve katma değerli ürün üretip sınır ötesi ticari faaliyetlerden kazanç sağlayan tacirlerin, edindikleri kazançları değerlendirme tercihleri ile ilgili vurgular dikkat çekmektedir. Ayrıca bizzat yazarın kendisinin serüvenleri, başından sonuna incelendiğinde kazançlarını kendi ülkesinde değerlendirmek istemesi göze çarpmaktadır.

Eserde DTG Yaklaşımı'nın varlığına işaret eden ifadeler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Eserde DTG Yaklaşımı'nın Varlığına İşaret Eden Vurgular

Vurgu	İma
<p>Ve Beyefendi Nicolo, Beyefendi Mafeo ve Beyefendi Marco sizin de işittiğiniz süre boyunca Büyük Kağan'la kaldıktan sonra bir gün memleketlerine dönmek istediklerini kendi aralarında konuştular. Paha biçilemez mücevherler ve altın bakımından orada pek zenginleşmiş olsalar da memleketlerini görmek için yüreklerinde büyük bir arzu duyuyorlardı ve onurlandırılmış ve rağbet görmüş olmalarına rağmen başka bir şey hayal ettikleri yoktu... Beyefendi Nicolo bir gün Büyük Kağan'ın keyfinin yerinde olduğunu görerek üçü adına, evlerine gitmelerine izin vermesi için önünde diz çöküp yalvarma fırsatını yakaladı. Çok heyecanlanan Büyük Kağan şu cevabı verdi; "Yollarda can vermeyi niçin istiyorsunuz? Söyle bana, altına ihtiyacınız varsa evinizdekinden daha fazlasını veririm size. İsteyeceğiniz her şey için aynısını yaparım." ... 60</p>	<p>Tacirlerin yurtdışında elde ettikleri kazancı ülkelerine götürerek orada değerlendirme arzularını dış ticaret girişimciliğine vurgu yapmaktadır.</p>
<p>Bu üç haberci Kikatu'dan ayrıldıklarında yola koyuldular ve günlerce at koşturdular, aşağıda sözü edilecek bir çok bölgeyi ve ülkeyi incelediler. Sonunda Tanrı'nın lütfu sayesinde uzun zaman sonra ve büyük çabaların ardından Büyük Deniz'deki (Kara Deniz) Trabzon'a ulaştılar. Trabzon'dan da Konstantinopolis'e, oradan da Negrepont'a ve Negrepont'tan büyük servetler ve kalabalık bir maiyetle birlikte bunca büyük güçlükten ve sonsuz tehlikeden kendilerini çekip çıkardığı için Tanrı'ya şükrederek gemiye bindiler ve nihayetinde Venedik'e sağ salim vardılar. Bu İsa'nın vücut bulmasının 1295. yılında olmuştu. 65</p>	<p>Kazançları ile ülkelerine dönmüş olmaları olası bir katma değer yaratma sürecinde bu kazancı kullanabilme potansiyeli, dış ticaret girişimciliğini ima etmektedir.</p>
<p>Bu krallıklarda (Pers'teki sekiz krallık) çok sayıda nefis savaş atı vardır. Çok sayıda savaş atı da Hindistan'a satılmaya götürülür ve bilin ki bu atlar çok değerli atlardır. Çünkü her biri iki yüz Tours Lirası'na satılır. Ayrıca dünyanın en güzel ve en büyük eşekleri buradadır ve her biri otuz gümüş sikke değerindedir. 89</p>	<p>Yöreye özgü bir ürünün ihracatı sonucu elde edilen kazancın üretiminin devamlılığı için tekrar yöreye getirilmesi zorunluluğu dış ticaret girişimciliğini</p>

<p>Bu ülkede (Gocurat Krallığı), çok büyük miktarlarda deri işleniyor, yani keçi ve manda, yaban sığırı ve gergedanın, daha başka birçok hayvanın derisinden kösele yapılıyor. Büyük miktarlarda kösele ve deri, yılda birçok gemi dolusu mal tutuyor. Arabistan'a ve daha birçok başka ülkeye gönderiliyor. Gerçekten birçok krallık ve eyalet gereksinimini bu krallıktan sağlıyor. Burada ayrıca kırmızı ve mavi deriden pek güzel hasırlar örüp üzerine kuş ve hayvan örneği süsler oturtuyor, altın ve gümüş iplikle pek ince işliyorlar. Bunlar o kadar güzel ki insanın aklı durur. Dikkat edin hasırlar deriden diyorum. Müslümanlar bu hasırların üzerinde uyuyor, pek rahat olduğunu söylüyorlar. Bunlardan başka bir de altın işlemeli minderler yapılıyor. Tanesini altı gümüş marka satıyorlar. Sözümlü ettiğim hasırlara gelince, tanesi on gümüş mark değerinde. Daha ne anlatsam, bilmem ki? Bu krallıkta deri, dünyanın herhangi bir yerinde olduğundan daha iyi, daha ince işleniyor. Çıkan işler hepsinden daha değerli. 382</p>	<p>ima etmektedir.</p>
<p>Ve size hiç hatasız anlatıyorum ki bu tacirler yıl boyu defalarca dört yüz bin Bizans altını değerinde mal getirirler ve Büyük Efendi her yıl bunlardan sayısız miktarda satın alır ve tüm bunları işittiğiniz gibi pek aza hatta hiçe mâl olan bu kâğıt paralarla ödetir. 214</p>	<p>Ticarete konu olan malların karşılıklarının yine mal cinsinden değil de kağıt para olarak ödenmesi, tacirlerin bu parayı kendi ülkelerine götürerek orada yeni katma değer yaratma süreçlerini çağrıştırdığından dış ticaret girişimciliğini ima etmektedir.</p>
<p>Yalnız tuzdan değil buradan ihrac edilen öteki maddelerin ticaretinden elde ettiği gelir de yüksektir. 281</p>	<p>Bir ihracatın varlığı ve bundan sağlanan gelirin değerlendirilme biçimi, dış ticaret girişimciliğini vurgulamaktadır.</p>
<p>Burada hiç at yetişmiyor, bundan ötürü de her yıl gelirlerinin tümü ya da hiç değilse büyük bir bölümü at satın almaya gidiyor... Ne var ki yıl sonunda bunlardan ellerinde yüz taneden az kalıyor. Dediklerine göre nalbantları yokmuş</p>	<p>İlgili tacirlerin katma değer yaratma sürecini kendi ülkelerine özgü kılmaları dış ticaret girişimciliğine işaret</p>

<p>ondan, bakımsızlıktan ölüyorlarmış. Bu atları getirip satan tacirler nalbant getirmedikleri gibi, gelmesini de engelliyorlar; kralın atları tez ölsün de istediklerince yenilerini satsınlar diye. Bundan da her yıl büyük servet kazanıyorlar. At ticareti öylesine büyük ki akıllara durgunluk veriyor. 353</p>	<p>etmektedir.</p>
<p>Yine o Aden limanından gemiler birçok çeşit mal yükleyip Hint adalarına götürüyor, şunu da söyleyeyim ki tacirler Hint'e pek çok güzel ve değerli savaş atı da götürüyor ve bundan büyük kâr ediyorlar. Unutmayın Hint ülkesinde iyi bir atı en az yüz gümüş marka satıyorlar. Aden sultanının bundan elde ettiği gelir büyük. Uğrayan gemilerden de topraklarına gidip gelen tacirlerden de yüksek vergiler alıyor. Böylece dünyanın en zengin krallarından biri durumunda. Çünkü burası bu yörenin en büyük ticaret limanı durumunda. 400</p>	<p>Bahsi geçen ülkenin hükümdarının ihracata konu olan mallardan yüksek bir gelir elde etmesi tacirlerin yurtdışında elde ettikleri kazançları kendi ülkelerine getirdiklerini vurgulamakta dolayısıyla da dış ticaret girişimciliğini ima etmektedir.</p>

DTG Yaklaşımı bir girişimcinin yurt dışına yaptığı satışlardan elde ettiği kazanımları yeniden yurt içinde katma değer yaratmakta kullanması şeklinde ifade edilmektedir. Eserde görülen vurgularda Marco, Nicolo ve Mafeo Pololar'ın uzun yıllar süren ticari seyahatlerinin sonunda tüm kazançlarıyla birlikte kendi ülkelerine dönmeleri ve kazanımlarını Venedik'te değerlendirmeleri, onların dış ticaret girişimcisi olduklarını göstermektedir. Birçok Pers ve Arap ilinde at yetiştiren tacirlerin yılda birçok kez Hint yöresine binek ve savaş atları satmaları ve bunu sürekli yapmaları, Gocurat denen yerde deri hasır üretilmesi ve bunun dünyanın farklı yerlerine ticaretinin devamlı gerçekleşiyor olması, Kubilay Han'a binlerce Bizans altını değerinde ticari mal getiren tacirlerin hep aynı tacirler olması şeklindeki göstergeler, bu tacirlerin yurt dışı satışlarından elde ettikleri gelirleri yurt içinde yeniden katma değer yaratmak şeklinde değerlendiriyor olduklarını göstermektedir.

Bulgulara görüleceği gibi bu çalışmada 21. yüzyılın başlarında uluslararası girişimciliğin özel bir alanı olarak ayrılan ve yeni bir uluslararasılaşma yaklaşımı olarak tanımlanan DTG Yaklaşımı'nun, aslında 13. yüzyılda ticaret sahnesinde kendisine yer bulduğu kanıtlanmıştır. Varılan bu sonuç yapılacak yeni çalışmalarla daha erken tarihlerde dahi bir uluslararasılaşma yöntemi olarak kullanılmış olabileceğinin kanıtlanabilir olduğunu akıllara getirmektedir.

Sonuç

Girişimlerin uluslararasılaşma süreçlerini anlamak amacıyla gerçekleştirilen çalışmalarda genel olarak uluslararasılaşma, modern dönemde ortaya çıkan bir kavram olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, uluslararasılaşmanın ulusal sınırlar arasında ve ötesinde gerçekleştirilen bir faaliyet olduğu ön kabülü çerçevesinde olgunlaşmıştır. Bununla birlikte uluslararasılaşma olgusunun henüz ulus devletler ortaya çıkmadan ve ulusal sınırlar kesinleşmeden önce de varolduğuna ilişkin bazı tarihi argümanlar bulunmaktadır. Bu çalışmada uluslararasılaşma olgusunun geç orta çağ döneminden bir başka deyişle erken kapitalizm döneminden itibaren takip edilebileceği savunulmaktadır. Söz konusu dönem itibari ile tacir, girişimci olarak ele alınmakta ve uzak mesafeli ticaret yapan tacirler de uluslararası girişimci olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmada veri seti olarak Venedikli tacir ve gezgin Marco Polo'nun seyahatnamesi kullanılmış ve eserdeki ifadelerden yola çıkılarak günümüz uluslararasılaşma yaklaşımlarının izi sürülmüştür. Ele alınan yaklaşımlar bağlamında eserde, Ağ Yaklaşımı'na, UAG Yaklaşımı'na ve DTG Yaklaşımı'na ilişkin kanıtlara ulaşılabilmiş, KDİ Yaklaşımı'na, Uppsala Yaklaşımı'na ve Yenilikçilik Yaklaşımı'na ilişkin kanıtlara ise ulaşılamamıştır. Uppsala ve Yenilikçilik Yaklaşımları'na göre girişimin ulusal sınırların ötesine çıkması uzun bir vakit gerektiren eylemler silsilesi şeklinde gerçekleştiğinden, birbirinden farklı güzergahlarda geçirilen kısa zamanların toplamından oluşan bu seyahatte alınan notlarda, bu iki klasik yaklaşıma ilişkin ifadelerle ulaşılamamış olması doğal karşılanabilir. Bununla birlikte KDİ Yaklaşımı'na göre uluslararasılaşma, bilgi ve iletişim teknolojilerinde ve bankacılık sektöründe meydana gelen gelişmelerle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla eserde, bu tarz teknolojik gelişmelere oldukça uzak olan geç orta çağ dönemi için KDİ Yaklaşımına ilişkin bir kanıt ulaşmak mümkün olmamıştır.

Çalışmada, eser bağlamında ele alınan ifadeler incelendiğinde Ağ Yaklaşımı'na ilişkin pek çok vurgu elde edilebilmektedir. Eser incelendiğinde, bizzat Marco Polo'nun seyahati süresince elde ettiği kazanımları bu süreçte oluşturduğu ve yönettiği sosyal ilişkiler ağına boçlu olduğu söylenebilir. Uzak mesafeli ticari faaliyetlerin başlı başına uluslararası girişimcilik olarak değerlendirilebileceği geç orta çağ dönemi için eserde Uluslararası Girişimcilik Yaklaşımı'na ilişkin çok sayıda vurguya ulaşılabilmıştır. Ayrıca eserde uzak mesafeli mal ticaretinin yanında, bugünkü anlamıyla uluslararası sermaye hareketleri ve doğrudan yabancı yatırımlar olarak değerlendirilebilecek ifadelerin de gözlenebiliyor oluşu döneme ilişkin UAG Yaklaşımı'na ilişkin çıkarımları mümkün kılmıştır.

Uluslararası girişimcilik literatürü incelendiğinde, son dönemde diğer yaklaşımlarla birlikte yeni bir uluslararasılaşma yaklaşımı olarak ileri sürülen DTG Yaklaşımı'nın da belirginleşmeye başladığı görülecektir. DTG Yaklaşımı, yurtdışında yaratılan katma değer in yurtdışında satılması sonucu

elde edilen kazancın tekrar yurt içinde üretim faaliyetlerinde kullanılarak yeni katma değer yaratılması süreci ile ilgilidir. Eser bağlamında ele alındığında, Pololar'ın uzun yıllar boyunca Venedik dışında ticaret yapmak suretiyle elde ettikleri kazançları, Venedik dışında değerlendirmek yerine ne pahasına olursa olsun kendi ülkelerine getirip, yeni yatırımlarını Venedik'te gerçekleştirme amacı ve eylemi içerisinde oldukları görülmektedir. Dolayısıyla eserden elde edilen vurgular ışığında geç orta çağ döneminde DTG Yaklaşımı'na ilişkin kanıtlara ulaşılabilmektedir.

Çalışmada ele alınan sorunsal ve veri seti bağlamında uluslararasılaşma olgusunun klasik dönemden itibaren evrilerek günümüz uluslararasılaşma yaklaşımlarına zemin hazırladığı ve uluslararasılaşmanın, olguya ilişkin modeller ortaya atılmadan önce de uluslararası ticaret ve girişimcilik faaliyetlerini açıklamada önemli bir argüman olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Çalışma geç orta çağ döneminden itibaren Batı düşünme ve iş yapma biçimlerinin kapitalist süreçlerin oluşumunu nasıl etkilediğine ilişkin bir altyapı sunması bakımından anlamlıdır. İleriki süreçte benzer bir çalışmanın aynı dönem için farklı bir eseri veri seti olarak kullanmak suretiyle Doğu düşünme ve iş yapma biçiminin evrimini açıklamak üzere yapılması düşünülmektedir.

Kaynakça

Can, Esin ve Utlü, Nilay (2018), Gelişmekte Olan Ülkelerin Çokuluslu İşletmelerinin Uluslararasılaşma Teorileri: Bir Literatür Taraması, Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2), 50-69.

Çavuşgil, Tamer vd. (2011), Türkiyede Küresel Doğan İşletmeler. (Ankara: Detay Yayıncılık, 2011).

Erkutlu, Hakan ve Eryiğit, Süleyman (2001), Uluslararasılaşma Süreci, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(3), 149-164

Ersay, Ahmet Y. (2018), Foreign Trade Entrepreneurship: Concept, Scope And Theory. The Most Recent Studies In Science And Art. 1(1), 947-954.

Ersay, Ahmet Y. ve Saygılı, Metin (2018), Dış Ticaret Girişimciliğini Tanımlamak: Keşfedici Bir Araştırma, Yönetim Bilimleri Dergisi, 16(32), 421-436.

Gürler, Gökhan vd. (2019) Girişimcilik Temel Kavramlar ve Bir Süreç Önerisi, (Sakarya, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2019).

Kalyoncuoğlu, Selma ve Üner, M. Mithat (2010), Küresel Doğan İşletme Kavramı ve İşletmelerin Küresel Doğmasına Etki Eden Kurucu/Üst Düzey Yönetici Özellikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 12(3), 1-42.

Karadağ, Hande (2018), Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Uluslararasılaşma: Küresel Doğan İşletmelerin Süreç, Strateji Ve Örgütsel

Yetkinlikleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Beykoz Akademi Dergisi*, 6(2), 142-157.

Knight, Garry and Çavuşgil, Tamer (1996), *The Born Global Firm: A Challenge to Traditional Internalization Theory*, *Advances in International Marketing*, 8, 11-26.

McDougall, Patricia et al. (2003), *A Comparison of International and Domestic New Ventures*, *Journal of International Entrepreneurship*, Sayı 1, 59-82.

McDougall, Patricia P. (1989), *International versus Domestic Entrepreneurship: New Venture Strategic Behavior and Industry Structure*, *Journal of Business Venturing*, 4(6), 387-400.

McDougall, Patricia P. and Oviatt, Benjamin M. (2000), *International Entrepreneurship: The Intersection Of Two Research Paths*, *Academy of Management Journal*, 43(5), 902-906.

Onur, Tuğba (2019), *Aile İşletmelerinde Büyüme Ve Uluslararasılaşma Üzerine Nitel Bir Araştırma*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü.

Oviatt, Benjamin M. and McDougall, Patricia P. (1994), *Toward A Theory Of International New Ventures*, *Journal of International Business Studies*, 1(1), 45-64.

Polo, Marco (2003), *Dünyanın Hikâye Edilişi- Harikalar Kitabı*. Çev. Işık Ergüden ve Z. Zühre İlkgelen, (İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2003.)

Rennie, Michael W. (1993), *Global Competitiveness: Born Global*. *McKinsey Quarterly*, 4, 45-52.

Sakr, Mustafa and Jordaan, Andre (2016), *Emerging multinational corporations: Theoretical and conceptual framework*, *Economic Research Southern Africa (ERSA)* is a research programme funded by the National Treasury of South Africa, 1-25.

Taş, Ali vd. (2017), *Kutadgu Bilig’de Stratejik Düşünmenin İzini Sürmek*, *Bilig Dergisi*, 80, 147-178.

Tayauova, Gulznahat (2009), *Uluslararası Girişimcilik Ve Stratejik Adaptasyon: Kırgızistanda Faaliyet Gösteren Türk İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma*, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Zahra, Shaker A. (1993), *A Conceptual Model of Entrepreneurship as Firm Behavior: A Critique and Extension*. *Entrepreneurship Theory and Practice*, *Baylor University*, 17(4), 5-21.

Zahra, Shaker A. and George, Gerard (2002), *International Entrepreneurship: The Current Status of the Field and Future Research Agenda*, Ed.by Michael A. Hitt v.d., *Strategic Entrepreneurship: Creating a New Mindset*, (Blackwell Publishing, 255-288.

[itobiad] , 2020, 9 (5): 3930/3950

Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye
(2000:Q1 -2019:Q3)

The Relation that between External Debt and Economic Growth:
Turkey (2000:Q1-2019:Q3)

Hakan HOTUNLUOĞLU

Doç. Dr., ADÜ, Aydın İktisat Fakültesi
Assoc. Prof., ADU, Aydın Faculty of Economics
hakanhotunlu@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-2011-5978

M. Taylan YAVUZER

100/2000 YÖK Doktora Programı Doktorantı, ADÜ, Aydın İktisat Fakültesi
100/2000 CoHE Doctoral Program PhD Student, ADU, Aydın Faculty of
Economics
mtaylanyavuzer@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-7808-8290

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 10.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 01.12.2020
Yayın Tarihi / Published : 19.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November- December

Atıf/Cite as: Hotunluoğlu, H , Yavuzer, M . (2020). Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye (2000:Q1-2019:Q3) . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3930-3950 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/793027>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye (2000:Q1-2019:Q3)

Öz

Bir ülke, temelde iki nedenle dış borç almaya karar vermektedir. Bunlardan birincisi, iç kaynakların yatırımların tamamını finanse etmek için yetersiz olmasıdır. İkincisi ise, üretilecek mal ve hizmetler için gerekli olan malların ithal edilme zorunluluğudur. Türkiye'nin ara mal bağımlılığı, bu duruma en iyi örneklerden biridir. Dışarıdan temin edilen kaynakların, ülkeye olumlu ya da olumsuz etkisi olabilmektedir. Bu etkinin pozitif yönlü olmasını sağlayan en önemli unsur, kaynakların etkin kullanılarak gelecekte katma değer yaratacak malların üretimine harcanmasıdır. Ancak alınan dış borç, daha önce alınmış olan borçların finansmanında ya da tüketim harcamalarında kullanılırsa, dış borcun ekonomik büyüme olan etkisi negatif yönlü olacaktır. Bu çalışmada, Türkiye'de dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2000:Q1-2019:Q3 dönemini kapsayan veriler temel alınarak, Engle-Granger eşbütünleşme analizi vasıtasıyla araştırılmıştır. Model aşamasında Cunningham (1993) temel alınmıştır. Dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla, uzun dönemde çoklu eşbütünleşme denkleminde ve kısa dönemde hata düzeltme modelinden yararlanılmıştır. Değişkenlerin yorumlanabilirliğinin kolaylaşması açısından logaritmaları alınmıştır. $\log Y_t$ ve $\log DB_t$ değişkenlerine Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır ve değişkenlerin $I(1)$ düzeyinde eşbütünleşik oldukları görülmüştür. Uzun dönem analizi yapılmadan önce, değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olup olmadıklarını test etmek amacıyla, uzun dönemden elde edilen kalıntı karelere düzey değerinde ADF birim kök testi uygulanarak hata düzeltme teriminin durağan olduğu görülmüştür. Bu sonuç, analizde kullanılan değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermektedir. Uzun dönemde elde edilen bulgulara göre, dış borç ve büyüme arasında pozitif yönlü ilişki vardır. Dış borçta meydana gelen %1'lik bir artış, ekonomik büyümeyi %1.95 artırmaktadır. Ek olarak, 2008 yılında yaşanan krizin ekonomik büyüme üzerine olan etkisi beklenildiği üzere negatif yönlüdür. Kısa dönemde elde edilen bulgularda ise, dış borcun ekonomik büyüme üzerine olan etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. Hata düzeltme terimi, teorik olarak beklenildiği gibi, negatif ve anlamlıdır. Kısa dönemde meydana gelen sapmalar yaklaşık olarak 23 ayda ortadan kalkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Borç, Ekonomik Büyüme, Engle-Granger, Eşbütünleşme Analizi, Borçla Büyüme Modeli, Borç Fazlası Teorisi

The Relation that between External Debt and Economic Growth: Turkey (2000:Q1-2019:Q3)

Abstract

A country decides to borrow foreign debt mainly for two reasons. Firstly, internal resources are insufficient to finance all investments. The second is the obligation to import the goods required for the goods and services to be produced. Turkey's dependence on intermediate goods is one of the best examples of this situation. Outsourced resources may have a positive or negative impact on the country. The most important factor that makes this effect positive is the efficient use of resources and the consumption of goods that will create added value in the future. However, if the borrowed foreign debt is used in financing the debts already borrowed or in consumption expenditures, the effect of external debt on economic growth will be negative. In this study, the relationship between external debt and economic growth in Turkey 2000: Q1-2019: Q3 based on data covering the period was investigated by Engle-Granger cointegration analysis. The Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test was applied to the variables $\log Y_t$ and $\log DB_t$, and it was observed that the variables were cointegrated at the I (1) level. Before the long-term analysis, in order to test whether the variables are cointegrated in the long term, the ADF unit root test was applied to the residual squares obtained from the long term and it was observed that the error correction term was stationary. A 1% increase in foreign debt increases economic growth by 1.95%. In addition, the impact of the 2008 crisis on economic growth is negative, as expected. In the findings obtained in the short term, the term error correction is negative and significant, as theoretically be expected. The deviations that occur in the short term disappear approximately in 23 months.

Keywords: External Debt, Economic Growth, Engle-Granger, Cointegration Analysis, Growth-Cum-Debt Model, Debt Overhang Model

1. Giriş

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarının temel amaçlarından en önemlisi istikrarlı ekonomik büyümedir. Gelişmekte olan ülkeler öncelikli olarak, büyüme hedeflerini gerçekleştirmek için yeterli kaynağı iç tasarruflardan temin etme yoluna gitmektedir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde yatırımların finansmanında iç tasarrufların yeterli olmaması, bu ülkeleri dış borca yönlendirmektedir.

Bir ülkenin mevcut kaynaklarına ek bir kaynak sağlamak, döviz cinsinden yeni ödeme gücü elde etmek gibi amaçlarla ülke dışındaki yabancı ülke ya da finans kuruluşlarından geri ödemeli kaynak alması olarak tanımlanan dış borç, ekonomik büyüme üzerinde kullanış şekline göre olumlu veya olumsuz etkiye sahiptir. Borçların finansmanında ya da ülkede uzun vadeli gelir yaratmayacak yatırımlarda kullanılan dış borçlar, gelecekte ödemeler bilançosunda açık oluşmasına ve borç yükünün artmasına neden olmaktadır. Ancak, ülkenin atıl kapasitesini harekete geçiren ya da uzun vadede gelir getirecek katma değerli mal ve hizmet üretiminde kullanılan dış borçlar ise, vadesi geldiğinde borç yükünü azaltarak verimli hale dönüştürülebilmektedir. Dolayısıyla, ülkenin ekonomik göstergelerini pozitif yönde etkileyecektir.

Bu bağlamda literatürde yapılan çalışmalarda, dış borcun büyüme üzerine olan etkisine dair farklı bulgulara ulaşılmıştır. Bunun nedeni olarak borcun kullanımı, araştırılan ülke, analizde temel alınan dönemlerin farklılığı ve kullanılan yöntem gösterilebilir. İstikrarlı büyüyen bir ülkenin en önemli araçlarından biri olan dış borcun, Türkiye'deki kullanım şeklinin ve etkisinin araştırılması ülke açısından son derece önemlidir.

Bu çalışmada öncelikle borçlanma modelleri incelendikten sonra Türkiye'nin dış borç ve büyüme göstergelerinin yapısı ve gelişimi değerlendirilecektir. Ayrıca, Türkiye'nin 2000:Q1-2019Q3 dönemleri arasında, dış borç stokunun büyüme üzerine olan etkisi ampirik olarak analiz edilerek, ulaşılan sonuçların dış borç ve büyüme ilişkisine dayalı teorilere olan uyumluluğu test edilecektir.

2. Teorik Çerçeve

Dış borç ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, daha çok 1980'li yıllarda Amerika'da meydana gelen borç krizinden sonra gelişmiştir. Bu nedenle, söz konusu dönemde dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki daha çok orta gelirli ülkeler özelinde araştırılmıştır. Günümüzde ise, teorik çerçevenin düşük gelirli ülkelerde geçerliliğini koruduğu görülmektedir (Presbitero, 2008). Dış borç ve büyüme arasındaki ilişkinin teorik çerçevesinin temelini "Zamanlar Arası Borçlanma Modeli", "Borçla Büyüme Modeli" ve "Borç Fazlası Teorisi" oluşturmaktadır.

Zamanlar arası borçlanma modeline göre, dış borçlanma ile ekonomik büyüme mümkün olabilmektedir. Dış kaynaklardan temin edilen borç, cari

(t) ve bir sonraki (t+1) dönem yatırım ve tüketimi artırıcı şekilde değerlendirilirse, ekonomiye pozitif etkisi olacaktır (Ossemene, 2009). Ülkenin bu şekilde borçlanabilmesi, ülkeyi iki farklı açıdan etkilemektedir. Bunlardan birincisi, daha düşük faiz ile borç alabilen üreticiler, kaynak tahsisini yeniden yapacaktır. İkincisi ise, ülkede artan tüketim vasıtasıyla, yatırım da artacaktır (Nissanke ve Ferrarini, 2001). Zamanlar arası borçlanma modeli sayesinde, ülkenin t+1 zamandaki tasarruf açığı, t zamandaki tasarruf açığından daha az olacaktır. Bu durum, sermaye birikimini ve ülkenin yatırım olanaklarını artıracaktır (Obstfeld ve Rogoff, 1996).

Borçla büyüme modeline göre, yatırımlar dış borçlar vasıtasıyla finanse edilerek, ekonomik büyüme hedeflenmektedir (Avramovic vd., 1964). Bu modelde, kalkınma üç aşamada gerçekleşmektedir. Birincisi, yurt dışından temin edilen borçlar, hem yatırımları finanse ederken hem de alınan borçların faiz ödemelerinde ve amortisman giderlerini karşılamada kullanılmaktadır. İkinci aşamada, yurt içi yatırımların finansman ihtiyacının bir kısmı, yurtiçi tasarruflar vasıtasıyla karşılanmaktadır. Ancak, bu aşamanın başlangıç evresinde toplam borç miktarı artmaya devam edecektir. Çünkü yurtiçi tasarruflar, biriken borcun faiz ödemesini ve amortisman giderlerini karşılayamayacaktır. Son aşamada; yurtiçi tasarruflar, sadece yatırımların finanse edilmesinde değil, aynı zamanda borç faizlerinin ödenmesi ve amortisman giderlerinin karşılanmasında yeterli hale gelecektir (Hentschel, 1988). Borç döngüsünün sağlıklı işleyebilmesi için, dört temel şart vardır (McDonald, 1982); Birincisi, dışarıdan temin edilen borç, verimi yüksek ve geliri artırma potansiyeli olan yatırımlara yönlendirilmelidir. İkincisi, dünya faiz oranı, amaçlanan büyüme hızından küçük olmalıdır. Bir diğer şart ise, amaçlanan büyümeyi meydana getirecek yatırım oranı, marjinal yurtiçi tasarruf oranından küçük olmalıdır. Son olarak, borçlanma maliyeti, sermayenin marjinal verimliliğinden küçük olmalıdır.

Son olarak, dış borç ve büyüme arasındaki ilişki Borç fazlası teorisiyle açıklanmaktadır. Borç fazlası kavramını Krugman (1988) şu şekilde tanımlamaktadır; bir ülkenin, t+1 zamandaki potansiyel kaynak transferlerinin t zamandaki değerinin, ülkenin borcuna göre nispeten az olduğu durumda, söz konusu ülke borç fazlası sorunuyla karşı karşıya demektir. Ekonomik büyüme rakamlarının en fazla olduğu ve ortalama bir borç seviyesinin olduğu bir noktada, bu borç seviyesinin söz konusu noktadan itibaren artmaya devam ettiği durumda, ekonomik büyüme olumsuz etkilenecektir (Arnone ve Presbitero, 2007). Çünkü bir ülkedeki aşırı borç yükü, söz konusu ülkenin vergilerinin borç ödemelerine yönlendirilmesinden dolayı, yatırım kanalını olumsuz etkileyecektir. Özellikle ülkede uygulanacak olan enflasyonist ya da deflasyonist politikalar, ülkedeki ekonomik belirsizliği artırdığından dolayı, yerli ve

yabancı yatırımcıların yatırım kararlarını olumsuz etkileyecektir (Moss ve Chiang, 2003: 3).

Bu bilgiler ışığında, dış borcun kullanım şeklinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna ek olarak bir ülkenin dış borcu kullanım şekli, zamana bağlı olarak da değişebilmektedir. Küresel piyasalardaki hareketlilik ve ülkelerin politika tercihinin değişmesi, bu durumun en önemli nedenlerindedir. Bu çerçevede, Türkiye’de dış borç ve büyüme ilişkisini tarihsel olarak incelemek önemlidir.

3. Türkiye’de Dış Borç ve Büyüme

Türkiye, Osmanlı Devleti’nin dış borçlarının bir kısmını Lozan Anlaşmasından dolayı devraldığı için, ilk borçlanma, 1854 yılında Kırım Savaşından sonra yaşanan mali sıkıntılardan dolayı gerçekleşmiştir (Olcay, 2013). 1854 yılından itibaren yıkıldığı 1922 yılına kadar, teknolojik olarak geri kalmasından ve uzun süren savaşların maliyetlerinden dolayı, Osmanlı Devleti’nin dış borcu giderek artmıştır (Özsoylu, 1999). Bütçe açığında meydana gelen sürekli artış, Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Osmanlı Devleti Bütçe Açıkları (Milyon Lira)

Mali Yıl	Gelirler	Giderler	Bütçe Açığı
1909-1910	25,1	30,6	5,5
1910-1911	29,2	36,0	6,8
1911-1912	31,6	41,2	9,5
1912-1913	33,7	36,9	3,2
1913-1914	33,7	36,9	3,2
1914-1915	36,0	37,1	1,1
1915-1916	30,0	98,4	8,4
1916-1917	28,0	42,4	14,4
1917-1918	31,7	60,3	28,6
1918-1919	42,4	60,2	17,8

Kaynak: TÜİK.

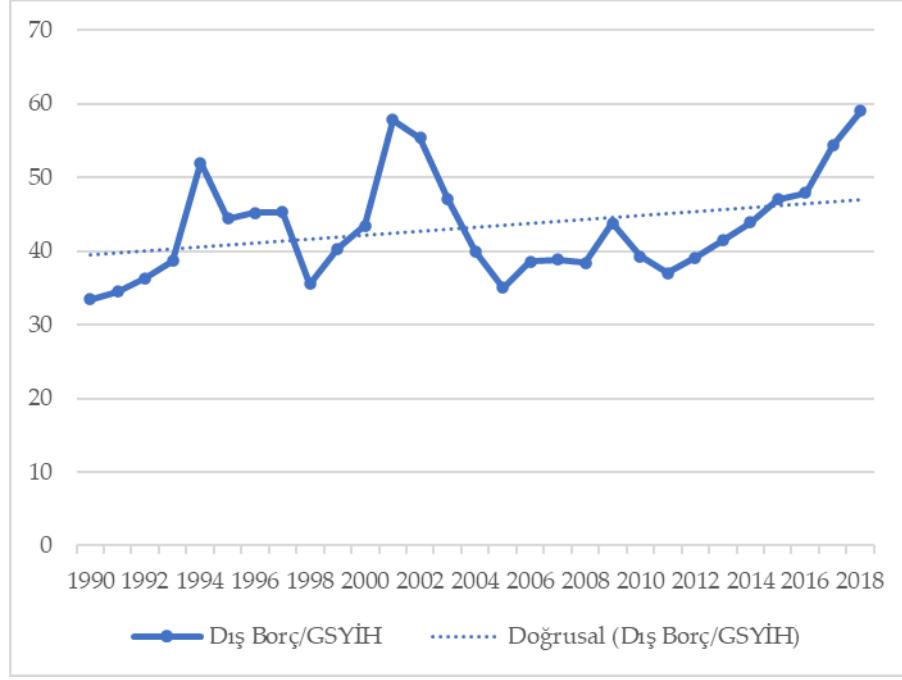
Osmanlı’nın yıkılışından sonra Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı’nın toplam borcunun %65.3’ünü devralarak 105.3 milyon lira borçlanmıştır. Bu borcun tamamı, ancak 1954 yılında ödenebilmiştir (Özdemir, 2009).

Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye (2000:Q1-2019:Q3) (The Relation that between External Debt and Economic Growth: Turkey (2000:Q1-2019:Q3))

Cumhuriyetin kuruluşundan 1989 yılına kadar olan dönemde, Türkiye daha çok iç borçlanma yoluyla kaynak sağlanmıştır (Sugözü, 2010). 1989 yılında yürürlüğe koyulan 32 sayılı karara göre, ülke ekonomisinin finansmanı dış borç vasıtasıyla yapılabilecektir. Bu tarihten itibaren Türkiye’de dış borç sorunu kronikleşmeye başlamıştır (Ekzen, 2003).

Grafik 1: Türkiye’de Dış Borç/GSYİH (1990-2018)

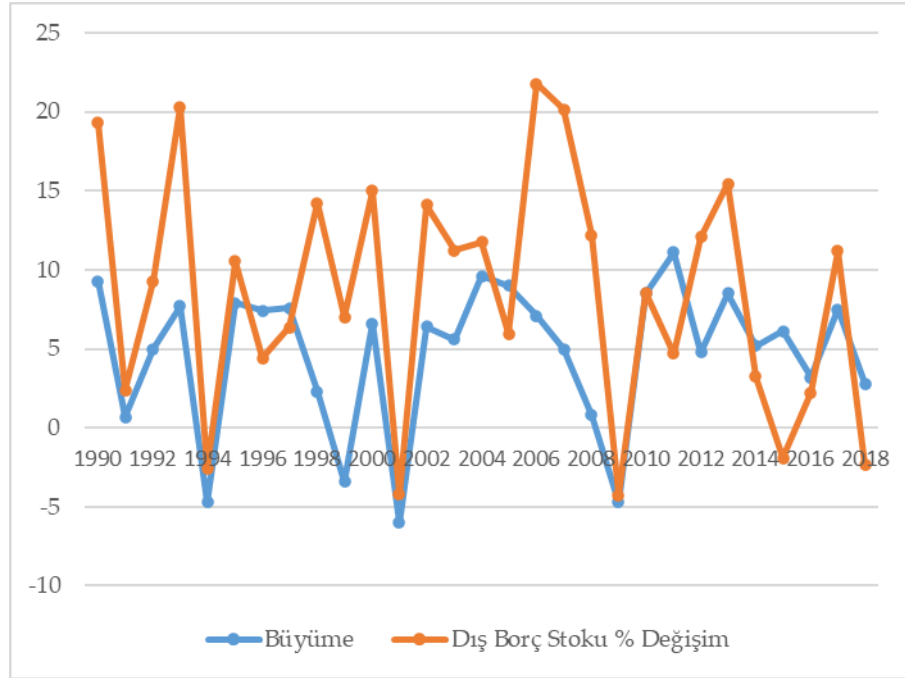

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi.

Grafik 1’de, eğilim çizgisinde de görüldüğü üzere, 1990 yılından 2018 yılına kadar dış borcun gayri safi yurtiçi hasılaya oranı sürekli olarak artmıştır. Bunun nedeni olarak siyasi istikrarsızlıklar ve krizler gösterilebilir. 2001 yılındaki Dış Borç/GSYİH oranının %60’a yaklaşmasının nedeni 2000 yılında yaşanan krizin etkileridir ve bu yıllarda dış borç ani bir sıçrama yapmıştır. Bu krizi takiben yaşanan küresel kriz de Dış Borç/GSYİH oranının 2008 yılında sıçrama yapmasına neden olmuştur. 2010 yılından sonra ise dış borcun gayri safi yurtiçi hasılaya oranı kademeli olarak artmıştır. Çünkü büyüme hedefi doğrultusunda dış borç önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

Grafik 2: Türkiye’de Dış Borç Stoku ve Büyüme İlişkisi

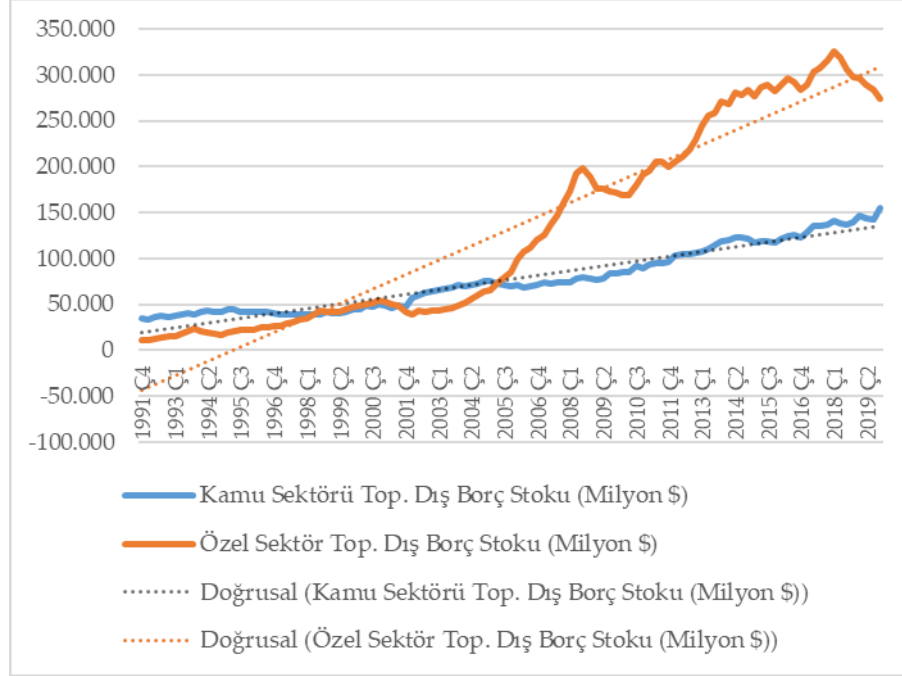

Kaynak: Dünya Bankası, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi.

Özellikle 2000 yılından sonra, Türkiye dış borcu, mali açıkların kapatmasında ve ülkenin kalkınmasında önemli bir araç olarak kullanmıştır. Grafik 2’de, dış borç stokundaki yüzde değişim ve büyüme oranı arasında ilişkinin, bu politikanın bir sonucu olduğu söylenebilir. 2008 yılındaki kırıma ise, küresel krizin ve devamında yaşanan borç krizinden dolayıdır. Özellikle kriz yıllarından sonra, büyümeyi artırmak için dış borç kullanıldığı söylenebilir. Çünkü bu yıllarda dış borç ve büyüme paralel yönde ve yüksek miktarda artmıştır.

Grafik 3: Türkiye’de Kamu Sektörü ve Özel Sektör Dış Borcu (1991:Ç4-2019:Ç2)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı

Grafik 3'te görüldüğü üzere, özel sektör toplam dış borcunun eğim çizgisi, kamu sektörü toplam dış borcunun eğim çizgisine göre daha diktir (1991-2019 yılları arasında özel sektör dış borcunun sahip olduğu artış hızı, kamu sektörü toplam dış borcunun yaklaşık 3 katıdır). 2000-2005 yılları arasında özel kesimin dış borcunun, kamu kesiminin dış borcundan fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun en büyük nedeni, 2000-2001 yıllarında yaşanan krizden sonra kamu kesiminin IMF'den aldığı borçlardır. Buna ek olarak, 2008-2010 yılları arasında, özel sektörün dış borç stokunun düşmesinin, 2008 krizi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Benzer şekilde, 2017 sonrasındaki düşüş de yaşanan kriz nedeniyledir. Kriz yılları haricinde, özel sektörün dış borcu sürekli olarak artış göstermektedir. 2000'lerden sonra özel sektörün borçlanmaya eğilimli olmasının temel nedeni, Türkiye'nin kamu ağırlıklı politikalar yerine, özel sektör ağırlıklı (özel kesim tasarruf-yatırımına dayalı) ekonomik model uygulamasıdır.

4. Dış Borç ve Büyüme İlişkisi Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Literatürde dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran birçok çalışma mevcuttur. Bunlardan bazıları söz konusu ilişkinin negatif yönlü olduğu sonucuna ulaşmış iken, bazıları ise bu ilişkinin pozitif yönlü olduğu

sonucuna ulaşmıştır. Ulaşılan farklı sonuçların nedeni olarak ele alınan dönem, kullanılan yöntem ya da araştırılan ülkelerin farklılığı gösterilebilir. Tablo 2’de dış borç ve büyüme arasındaki ilişkinin, yabancı ülkelerde yapılmış çalışmaları içeren literatür özeti gösterilmektedir.

Tablo 2: Yabancı Ülkelerde Yapılmış Ampirik Çalışmaların Özeti

Yazar(lar)	Araştırılan Ülke	Dönem	Analiz Yöntemi	Bulgu
Balassa (1978)	Gelişmekte olan 11 ülke	1960-1973	En Küçük Kareler	Pozitif yönlü İlişki
Dowling and ve Hiemenz (1983)	52 Asya Ülkesi	1968-1979	En Küçük Kareler	Pozitif yönlü İlişki
Warner (1992)	Gelişmekte olan 13 ülke	1982-1989	En Küçük Kareler	Dış borç yatırımları azaltmamaktadır
Cohen (1996)	Afrika Ülkeleri	1973-1992	Panel Veri	Negatif yönlü İlişki
Were (2001)	Kenya	1970-1995	Regresyon	Negatif yönlü İlişki
Chowdhury (2001)	25 orta gelirli, 35 çok fazla borcu olan fakir ülke	1982-1999	Panel Veri	Negatif yönlü İlişki
Hansen (2001)	Türkiye ve 53 gelişmekte olan ülke	1974-1993	Regresyon	Negatif yönlü İlişki
Clements vd. (2003)	Gelişmekte olan 55 ülke	1970-1999	Panel veri	Negatif yönlü İlişki
Desta (2005)	Etiyopya	1970-2002	Eşbütünleşme	Negatif yönlü İlişki
Reinhart ve Rogoff (2011)	Gelişmiş ve gelişmekte olan 64 ülke	1914-2010	Panel Veri	Negatif yönlü ilişki

Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye (2000:Q1-2019:Q3) (The Relation that between External Debt and Economic Growth: Turkey (2000:Q1-2019:Q3))

Ogunmuyiw a (2011)	Nijerya	1970- 2007	Eşbütünleşm e ve Nedensellik	Dış borçtan büyümeye doğru nedensellik yoktur
Gül vd. (2012)	Türkiye ve 6 Türk Cumhuriyet i	1994- 2010	Panel Eşbütünleşm e ve Panel Nedensellik	Dış borçtan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Ejigayehu (2013)	8 Afrika Ülkesi	1991- 2002	Panel Veri	Negatif Yönlü İlişki
Veiga vd. (2014)	52 Afrika ülkesi	1950- 2012	Panel Veri	Negatif Yönlü İlişki
Güneş (2019)	Az Gelişmiş ve Gelişmekte olan 22 Ülke	1995- 2016	Panel Veri ve Nedensellik	Dış borçtan büyümeye doğru nedensellik yoktur.
Firouz vd. (2019)	İran	1980- 2016	MS-Var	Negatif Yönlü İlişki
Vu vd. (2019)	Gelişmekte olan 10 ülke	2005- 2015	Panel Veri	Pozitif Yönlü İlişki
Grace vd. (2019)	Nijerya	1981- 2017	En Küçük Kareler	Negatif Yönlü İlişki
Felix (2020)	ECOWAS Ülkeleri ¹	1990- 2016	Panel Veri ve ARDL Tahmini	Pozitif Yönlü İlişki
Nounamo (2020)	CFA Ülkeleri	1985- 2015	Panel Yumuşak Geçiş Regresyon Analizi	Negatif Yönlü İlişki

¹ ECOWAS; Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Gambiya, Gana, Gine, Gine Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Togo, Yeşil Burun Adaları (Cape Verde) ülkelerini kapsamaktadır.

Ganiev vd. (2020)	Kırgızistan	2001:Q1 - 2017:Q3	ARDL Eşbütünleşme	Pozitif Yönlü İlişki
Awan ve Qasim (2020)	Pakistan	1980- 2017	ARDL Modeli	Negatif Yönlü İlişki

Not: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de, dış borç ve büyüme arasındaki ilişkiyi farklı ülke gruplarında araştıran, 16 farklı çalışmada ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Buna göre, Balassa (1978), Dowling and ve Hiemenz (1983) en küçük kareler yöntemi kullandıkları çalışmalarında, dış borç ve büyüme arasında pozitif yönlü ilişkinin var olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Vu vd. (2019) ve Felix (2020) panel veri yöntemi kullandıkları çalışmalarında, gelişmekte olan 10 ülke ve ecowas ülkelerinde, artan dış borcun büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ganiev vd. (2020) ise, ARDL eşbütünleşme yöntemi kullandıkları çalışmalarında, dış borç ve büyüme arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Söz konusu ilişkinin negatif yönlü olduğu sonucuna ulaşan çalışmaların sayısı da oldukça fazladır. Gelişmekte olan 13 ülkeyi araştıran Warner (1992), Afrika ülkelerini panel veri yöntemiyle analiz eden Cohen (1996), Kenya’yı regresyon yöntemiyle analiz eden Were (2001), 25 orta gelirli ve 35 çok fazla borcu olan fakir ülkeyi analiz eden Chowdhury (2001) artan dış borçların büyümeyi negatif etkileyeceği sonucuna ulaşmışlardır. Buna ek olarak, Türkiye ve 53 gelişmekte olan ülkeyi regresyon yöntemiyle analiz eden Hansen (2001), gelişmekte olan 55 ülkeyi panel veri yöntemiyle analiz eden Clements vd. (2003), Etiyopya ekonomisi eşbütünleşme yöntemiyle analiz eden Desta (2005) da dış borç ve büyüme arasında negatif yönlü ilişki bulgusunu elde etmişlerdir. Gelişmiş ve gelişmekte olan 65 ülkeyi panel veri yöntemi yardımıyla analiz eden Reinhart ve Rogoff (2011) ile 8 Afrika ülkesini panel veri yöntemiyle analiz eden Ejigayehu (2013) da dış borç arttıkça, büyümenin azalacağı sonucuna ulaşmışlardır. Panel veri yöntemi vasıtasıyla, 52 Afrika ülkesini analiz eden Veiga vd. (2014) ve CFA ülkelerini araştıran Nounamo (2020) da negatif yönlü ilişki bulgusunu elde etmişlerdir. İran ekonomisi MS VAR yöntemiyle araştıran Firouz vd. (2019), Nijerya’da dış borç ve büyüme ilişkisini EKK yöntemiyle araştıran Grace vd. (2019), Pakistanı ARDL yöntemiyle araştıran Awan ve Qasim (2020) de yapmış oldukları çalışmalarda, dış borç ve büyümenin ters orantılı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 3: Türkiye’de Yapılmış Ampirik Çalışmaların Özeti

Yazar(lar)	Araştırılan Ülke	Dönem	Analiz Yöntemi	Bulgu
Ulusoy ve	Türkiye	1950-1992	Granger	Negatif yönlü

Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye (2000:Q1-2019:Q3) (The Relation that between External Debt and Economic Growth: Turkey (2000:Q1-2019:Q3))

Küçükkale (1996)			Nedensellik	İlişki
Karagöl (2006)	Türkiye	1960-2002	Eşbütünleşme ve VAR Analizi	Pozitif yönlü ilişki
İpek ve Yaşar (2008)	Türkiye	1989-2007	Eşbütünleşme	Negatif yönlü ilişki
Çöğürçü ve Çoban (2011)	Türkiye	1980-2009	Eşbütünleşme ve Nedensellik	Negatif yönlü ilişki
Özer (2014)	Türkiye	1980-2010	Eşbütünleşme	Pozitif Yönlü ilişki
Doruk (2018)	Türkiye	1970-2014	Eşbütünleşme	Negatif Yönlü ilişki
Çapık ve Kösekahyaoğlu (2019)	Türkiye	1985-2018	Eşbütünleşme ve Nedensellik	Dış borçtan büyümeye doğru nedensellik yoktur.
Çöğürçü ve Tuna (2019)	Türkiye	1980-2017	Var Analizi	Dış borç stoku şokuna GSYH pozitif ve anlamlı bir tepki vermektedir.
Balkanlı (2019)	Türkiye	1983-2017	Eşbütünleşme	Pozitif Yönlü ilişki
Yıldız (2019)	Türkiye	1998:Q1-2017:Q4	Var Analizi	Pozitif Yönlü ilişki
Yenisu (2020)	Türkiye	1990-2016	ARIMA Modeli	Türkiye'deki dış borç sürdürülebilir.

Not: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Dış borç ve büyüme arasındaki ilişki, Türkiye'de 11 farklı çalışma vasıtasıyla araştırılmıştır. Ulaşılan bulgular Tablo 3'de gösterilmiştir. Buna göre, Karagöl (2006), Özer (2014), Balkanlı (2019) ve Yıldız (2019) yapmış oldukları

çalışmalarda, bu ilişkinin pozitif yönlü olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Ancak, Ulusoy ve Küçükale (1996), İpek ve Yaşar (2008), Çöğürçü ve Çoban (2011) ve Doruk (2018) ise, söz konusu ilişkinin negatif yönlü olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Buna ek olarak, Çapık ve Kösekahyaoglu (2019), Türkiye’de dış borçtan büyümeye doğru nedenselliğin olmadığını sonucuna ulaşmışlardır. Çöğürçü ve Tuna (2019) ise, dış borç şokuna büyümenin pozitif yönlü ve anlamlı bir tepki verdiğini ifade etmektedirler. Son olarak Yenisu (2020) ise, kullandığı ARIMA modeli vasıtasıyla Türkiye’nin 2025 dış borç ve büyüme rakamlarını tahmin etmiştir. Ulaştığı sonuca göre, Türkiye’de dış borç sürdürülebilirlerdir.

5. Model ve Veri

Türkiye’de dış borç stokunun ve gayri safi milli hasıla üzerine olan etkisini araştırmak amacıyla, model aşamasında Cunningham (1993) temel alınmıştır. Büyümenin bağımlı değişken olduğu fonksiyon şu şekildedir:

$$y = y(K, L, DB) \quad (1)$$

Burada, y değişkeni gayri safi yurtiçi hasılayı, K değişkeni sermaye stokunu, L değişkeni işgücünü ve son olarak DB değişkeni ise borç stokunu temsil etmektedir. Bu değişkenlerin oluşturduğu doğrusal denklem aşağıdaki gibidir:

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 K_t + \beta_2 L_t + \beta_3 DB_t \quad (2)$$

Burada, y_g ; milli gelirdeki yüzdelik değişimi, K_g ; reel gayri safi yurtiçi yatırımların gayri safi yurtiçi hasılaya ya oranını, L_g ; nüfustaki yüzdelik değişimi ve son olarak DB_g ; uzun dönemde, devlet garantili borçlarının, malların ve servislerin dolar cinsinden ihracatına oranını ifade etmektedir. Cunningham, özellikle 1970-1979 dönemini kapsayan analiz sonuçlarında dış borcun ekonomik büyümeyi negatif etkilediği bulgusuna ulaşmıştır. Cunningham, sermaye stokunun ve emekteki verimliliğin, aşırı dış borç yüzünden negatif etkileneceğini ileri sürmektedir. Bu durumun, ekonomik büyüme hızını yavaşlatacağını söylemektedir.

Bu bağlamda, Türkiye’de dış borç stokunun ekonomik büyüme üzerindeki uzun ve kısa dönem etkisini araştırmak amacıyla iki değişken kullanılmıştır. Veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Sisteminden temin edilmiştir. 2000:Q1–2019:Q3 dönemlerini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmanın değişken vektörü; $X_t = [Y_t, DB_t]$. Burada, Y_t ; Türkiye’nin gayri safi yurtiçi hasılasını, DB_t ; Türkiye’nin dış borcunu temsil etmektedir. İlgili model aşağıda gösterilmiştir.

$$\log Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \log DB_t + \alpha_2 K2008 + e_t \quad (3)$$

Türkiye’de, dış borç stokunun ekonomik büyüme üzerine olan etkisini araştırmak için (3) no’lu denklem oluşturulmuştur. Burada $K2008$, 2008 yılının dördüncü çeyreğine koyulan kriz kuklasını ve e_t ise, uzun dönem ilişkisinden tahmin edilen kalıntıları ifade etmektedir.

6. Birim Kök Testi (ADF)

Zaman serisi analizlerinde, durağan olmayan serilerden elde edilecek regresyon tahminlerinin güvenilir olmaması ve yanıltıcı sonuçlar ortaya çıkarması gibi nedenlerden dolayı, birim kök testi hayati bir öneme sahiptir.

Türkiye’de dış borçta meydana gelen dalgalanmaların, büyüme üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla öncelikle değişkenlerin durağanlık testi Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi ile gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem analizi, birim kök testi sonuçlarına göre belirlenecektir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi

Değişken	Adf Test	Kritik Değer
LogY	-1.658[1]	-3.516*
Δ LogY	-9.390[0]	-3.517*
LogDB	-1.769[1]	-3.516*
Δ LogDB	-7.012[0]	-3.517*

Not: (*) %1 anlamlılık düzeyi, (**) %5 anlamlılık düzeyini gösterir. Test biçimi olarak düzey değerinde bütün değişkenler için sabit terim kullanılmıştır. Değişkenlerin birinci farkı (Δ) için ise, yine sabit terim kullanılmıştır. Köşeli parantez içindeki değerler, değişkenlerin AIC’ye göre belirlenmiş uygun gecikme uzunluğunu belirtir.

Tablo 3’de gösterilen birim kök testi sonuçlarına göre, analiz yöntemi olarak Engle-Granger yöntemi kullanılacaktır. Çünkü yapılmış olan birim kök testi, Engle-Granger eşbütünlük analizinin ön koşullarının sağlandığını göstermektedir.

7. Engle-Granger Eşbütünlük Analizi

Eşbütünlük analizinin iki ön şartı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, değişkenlerin düzey değerinde durağan olmamasıdır. Bir diğeri ise, birinci dereceden farkları alındığında durağan olmalarıdır. Bir diğere ifadeyle, $I(1)$ olmalarıdır. Tablo 3’te görüldüğü üzere, büyüme ve dış borç değişkenleri; düzey değerinde durağan değil, birinci farkları alındığında ise durağandır. Bu bulgular ışığında, Türkiye’de dış borçta meydana gelen dalgalanmaların, büyüme üzerindeki etkileri, Engle ve Granger (1987) ile tahmin edilmiştir.

(3) no’lu denklemden elde edilen kalıntı karelere düzey değerinde ADF birim kök testi uygulanmış ve ADF test istatistiği ile Engle-Granger tablo değeri karşılaştırılmıştır. Buna göre, ADF test istatistiğinin mutlak değeri (-3.004), Engle-Granger tablosundaki %10 anlamlılık düzeyi değerinden (2.84) büyük olduğu için hata terimleri serisi durağan olduğu kabul edilmiştir. Bu

sonuç değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak, eşbütünleşme ilişkisinin varlığı CRDW kritik değeri ile de ispatlanmaktadır. CRDW test istatistiğinin (0.329), %10 anlamlılık düzeyi değerinden (0.322) büyük olması, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin göstermektedir.

7.1 Uzun Dönem Analizi

Uzun dönem analiz sonuçları Tablo 3’de gösterilmiştir. Bu sonuçlarına göre, dış borç ve kriz kuklasının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre, Türkiye’nin dış borcunda meydana gelecek %1’lik bir değişim, söz konusu ülkenin büyüme rakamlarını %1.95 oranında arttıracaktır. 2008 yılında meydana gelen Avrupa borç krizinin ise, büyümeyi negatif yönde etkilediği görülmektedir.

Tablo 4: Uzun Dönem Analizi

Çoklu Eşbütünleşme Denklemi: $LogY_t = f(LogDB_t)$		
Değişkenler	Katsayılar	t-İstatistik
Sabit Terim	-4.770	-3.938
LogDB	1.953	19.30
K2008	-0.228	-2.335

$R^2 = 0.940$
 $\bar{R}^2 = 0.939$
 $F - İstatistik = 602.179$
 $ADF[4] = -3.004$
 $CRDW = 0.329$

Elde edilen bulgular ışığında, dış borç ile büyüme arasında uzun dönemde pozitif yönlü ilişkinin varlığını söyleyen borçla büyüme modeli (Growth-Cum-Debt), Türkiye özelinde, destelendiği söylenebilmektedir. Çünkü borçla büyüme modeline göre, dış borç ve büyüme arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

7.2. Kısa Dönem Analizi

Dış borç ve büyüme değişkenlerinin, uzun dönemde birlikte hareket ettikleri uzun dönem analizinde kanıtlanmaktadır. Bu değişkenlerin kısa dönem analizi ise, Tablo 4’te gösterilmektedir. Analizde (1) no’lu denklemden elde edilen hata düzeltme teriminin bir dönem gecikmeli değeri kullanılmıştır.

Tablo 5: Kısa Dönem Analizi

Hata Düzeltme Modeli: $\Delta \log Y_t = f(\Delta \log DB_t, \hat{e}_{t-1})$		
Değişkenler	Katsayılar	t-İstatistik
Sabit Terim	0.036	2.573
ΔLogDB	0.427	1.039
$\hat{e}_{t-1}$	-0.139	-2.357

Buna göre, kısa dönemde, dış borç ve büyüme arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Ek olarak, hata düzeltme teriminin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması teorik beklentilerle uyumludur. Buna göre, her dönem için, kısa dönemde meydana gelen sapmaların %13'ü uzun döneme yakınsamaktadır. Diğer bir ifadeyle, ortadan kalkmaktadır. Analizde çeyreklik verilerin kullanıldığı düşünüldüğünde, kısa dönemde meydana gelen sapmalar yaklaşık olarak 23 ayda ortadan kalkacaktır. Hata düzeltme modeli aynı zamanda bir ekonomide uygulanan politikalara, söz konusu ekonominin uyum hızını göstermektedir. Bu bulgular ışığında, Türkiye'de yapılacak bir dış borç hamlesinin etki süresi yaklaşık 2 yıldır.

7. Sonuç

Günümüzde borçlanma ülkelerin olağan kaynaklarından biri haline gelmiştir. Özellikle dış borçlanma ülke içinde kaynak ihtiyacı ve ara malı ithalatı için gelişmekte olan ülkelerde yoğun şekilde başvurulan bir araç olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin sağlanması ve döviz darboğazının aşılması için, borçlanma yoğun şekilde kullanılmaktadır. Kullanılan yabancı kaynakların olumlu ve olumsuz etki yaratabileceği bir gerçektir. Borç ile transfer edilen kaynaklar verimli yatırımlarla kullanılırsa özellikle ekonomik büyümeyi sağlayacak üretimi gerçekleştirebilecektir. Ancak tüketime yönelik olarak kullanılan kaynaklar özellikle geri ödeme döneminde ekonomi üzerinde daraltıcı etki yaratacaktır. Bu bakımdan Türkiye'nin hem yetersiz ülke içi kaynak, hem de yoğun ara malı ithalatı nedeniyle dış borçlanmaya başvurduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin almış olduğu dış borçların ekonomik büyüme üzerinde yarattığı etki araştırılmıştır. Araştırma sonucuna göre dış borçta meydana gelen yüzde birlik (1) artışa karşılık, ekonomik büyümede yaklaşık yüzde ikilik (1.95) artış gözlemlenmiştir. Buna göre Türkiye'de, dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi artırdığı görülmektedir. Ancak bu durum ekonomik büyümenin sağlanması için borçlanmaya başvurulduğu sonucunu da ortaya çıkarmaktadır. Literatürde "Borçla Büyüme Modeli" olarak ifade edilen bu durumun, Türkiye için geçerli olduğu ifade edilebilir.

Diğer taraftan borçla büyümenin tercih edilmesinin sürdürülebilir olmadığı açıktır. Ekonomik büyümenin dış borçlanmaya bağlı olması, ülkenin borç yükünü arttıracığı gibi, borç bulmakta zorlanıldığı küresel ekonomik kriz dönemlerinde daraltıcı etki yaratacaktır. Ayrıca ülkenin dış borç miktarının sürekli olarak yükselmesi, zaman içinde döviz cinsinden ödenecek borç nedeniyle döviz darboğazlarına neden olacaktır. Bu durum milli paranın yabancı para karşısında değer kaybetmesine neden olacaktır ki bu durum borçla elde edilen milli gelir artışından daha fazlasının kaybedilmesine neden olacaktır.

Kaynakça / Reference

Arnove, M., Presbitero, A. (2007). External Debt Sustainability and Domestic Debt In Heavily Indebted Poor Countries. *Rivista Internazionale Di Scienze Sociali*, 115(2), 187-213.

Avramovic, D., Gulhati, R., Hayes, J. P. (1964). *Economic Growth and External Debt*. United State Of America (Usa): The Johns Hopkins Press.

Awan, A. G., Qasim, H. (2020). The impact of external debt on Economic Growth of Pakistan. *Global Journal of Management, Social Sciences and Humanities*, 6(1), 30-61.

Balassa, B. (1978). Exports and Economic Growth: Further Evidence. *Journal of Development Economics*, 5, 181-189.

Balkanlı, A. O. (2019). Türkiye’de Dış Borç ve Büyüme İlişkisi: Ekonometrik Bir İnceleme (1983-2017). *Journal of Strategic Research in Social Science*, 5 (1): 29-46.

Chowdhury, A. R. (2001), External Debt and Growth in Developing Countries: A Sensitivity and Causal Analysis. *World Institute for Development Economics Research, Discussion Paper*, 2001(95), 1-26.

Clements, B., R. Bhattacharya, T.Q. Nguyen (2003), External Debt, Public Investment, and Growth in Low-Income Countries. *IMF Working Paper*, 3(249), 1-24.

Cohen, D. (1996). The Sustainability of African Debt. *Policy Research Working Paper*, 1621.

Cunningham, R.T. (1993). The Effects of Debt Burden On Economic Growth In Heavily Indebted Nations. *Journal of Economic Development*, 18 (1), June, Ss. 115-126.

Çapık, E., Kösekahyaoglu, L. (2019). Türkiye'de Dış Borç-Büyüme İlişkisi: 1985-2018 Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi (Akad)*, 11. 411-427. 10.20990/Kilisiibfakademik.596685.

Çöğürçü, İ, Çoban, O. (2011). Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011 (2) , 133-149.

Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye (2000:Q1-2019:Q3) (The Relation that between External Debt and Economic Growth: Turkey (2000:Q1-2019:Q3))

Dest, M. G. (2005), External Debt and Economic Growth in Ethiopia. African Institute For Economic Development And Planning (IDEP), <http://www.unidep.org> (19/04/2020).

Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Sstimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Journal of the American Statistical Association, 74, 427– 431. DOI: 10.2307/2286348

Doruk, Ö. T. (2018). Dış Borçlar ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisinde 1970-2014 Dönemi İçin Ampirik Bir İnceleme. Maliye Dergisi, 175, 96-114.

Dowling, J. M., Hiemenz, J. U. (1983). Aid, Savings, and Growth İn the Asian Region. The Developing Economies, 21, 3-13.

Dünya Bankası (2020). <https://databank.worldbank.org/>

Ejigayehu, D. A. (2013). The effect of external debt on economic growth: a panel data analysis on the relationship between external debt and economic growth. Independent thesis Advanced level (degree of Master), Södertörn University School of Social Sciences.

Ekzen, N. (2003). Cumhuriyet'in Ortaçağı: Kamu Ekonomisinde Finansman Politikası Aracı Olarak İç Borçlanma (1984-1999). İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar (İktisat Üzerine Yazılar-III), Derleyenler: A.H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul.

Engle, R., Granger, C. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. Econometrica, 55(2), 251-276. doi:10.2307/1913236.

Felix F. Nj̄-Zue. (2020). Is External Debt Hampering Growth in the ECOWAS Region?. International Journal of Economics and Finance, Canadian Center of Science and Education, 12(4), 1-54.

Firouz F., Hossein A., Kasra A. P. (2019). Impact of External Debt on Economic Growth of Iran: A Markov-Switching Approach. Journal Of Financial Economics (Financial Economics And Development, 46(13), #T0024; 183-216.

Ganiev, J., Baigonushova, D., Madmarov, N., Abdieva, R. (2020). External Debt And Economic Growth İn Transition Countries: Case Of Kyrgyzstan. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (1), 60-75. Doi: 10.33206/Mjss.581860

Grace, O. O., Oluwayemisi, A. M., & Femi, O. O. (2019). Effect Of External Debt On Economic Growth İn Nigeria. African Journal Of Economics And Sustainable Development, 2(1), 39-50.

Gül, E., Kayacı, A., Konya, S. (2012). Dış Borcun Büyüme Üzerine Etkileri: Orta Asya Cumhuriyetleri Ve Türkiye Örneği. International Conferance On Eurasian Economies. 2012, 169-174.

Güneş, H. (2019). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: 22 Az Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülke İçin Ekonometrik Bir Analiz. Kastamonu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(2) , 56-69.

Hansen, H. (2001). The Impact Of Aid And External Debt On Growth And Investment: Insights From Cross-Country Regression Analysis. Wider Development Conference On Debt Relief, Helsinki.

Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). <https://www.hmb.gov.tr/>

Hentschel, J. (1988). Non-optimizing growth-cum-debt models and sustainability of indebtedness (No. 44). IMF Staff Papers, 29.

İpek, E. ve Yaşar, B K. (2008). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisi. Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Gelişmekte Olan Piyasalar Uluslararası Sempozyumu, Balıkesir.

Karagöl, E. T. (2006). The Relationship Between External Debt, Defence Expenditures And GNP Revisited: The Case Of Turkey. Defence and Peace Economics, 17 (1), 47-57.

Krugman, Paul (1988). Financing Vs. Forgiving A Debt Overhang. Nber Working Paper Series No: 2486.

McDonald, D. (1982). Debt Capacity and Developing Country Borrowing: A Survey of the Literature (Capacité d'endettement et emprunts des pays en développement: Aperçu des études consacrées à cette question) (Capacidad de endeudamiento y empréstitos de los países en desarrollo: Examen de las obras publicadas). Staff Papers (International Monetary Fund), 29(4), 603-646. doi:10.2307/3866774

Moss, T. J., Hanley S. C. (2003).The Other Cost of High Debt İn Poor Countries: Growth, Policy Dynamics And Institutions. Center For Global Development, Issue Paper On Debt Sustainability No. 3, Washington.

Nissanke, M., B. Ferrarını. (2001). Debt Dynamics and Contingency Financing: Theoretical Reappraisal Of The Hıpc Initiative. Wider Development Conference On Debt Relief, Helsinki.

Nounamo, H. Y. N., Rachdi, H., Guesmi, K. (2020). External Debt and Economic Growth in CFA Countries: Political Institutions Matter?. International Journal of Current Science Research and Review, 3(3) 14-28, ISSN: 2581-8341.

Obstfeld M., K. Rogoff (1996). Foundations of International Economics. The MIT Press.

Ogunmuyiwa, M. (2011). Does External Debt Promote Economic Growth in Nigeria?. Current Research Journal of Economic Theory. 3.

Olcay, A. (2013). Türkiye’nin Dış Borç Sorunu ve Kriz Etkileri. Çorum Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 57-64.

Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye (2000:Q1-2019:Q3) (The Relation that between External Debt and Economic Growth: Turkey (2000:Q1-2019:Q3))

Ossemane, R. P. (2007). The Meaning of External Debt Sustainability Indicators İn Mozambique İn A Context Of High Predominance of Megaproject, Instituto De Estudos Sociais E Económicos, Conference Paper, 42, Pp.1-48.

Özdemir, B. (2009). Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruğu. Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara.

Özer, S. (2014). Türkiye'de dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1980-2010 dönemi üzerine bir araştırma. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Özsoyly, A. F. (1999). Türk Maliye Tarihi, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Masaüstü Yayınları, 41-42.

Presbitero, Andrea Filippo, The Debt-Growth Nexus in Poor Countries: A Reassessment (2008). Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal, 2, 2008-30, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1726826>

Reinhart, C. M., Rogoff, K. S. (2011). The Forgotten History of Domestic Debt. The Economic Journal, 121, 319-350.

Sugözü, İ.H. (2010). Devlet Borçları IMF-Dünya Bankası ve Türkiye. Nobel Yayın

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2020). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <https://www.tcmb.gov.tr/>

Türkiye İstatistik Kurumu (2020). <https://www.tuik.gov.tr/>

Ulusoy, A., Küçükkale Y. (1996). Türkiye'de Dış Borçların İktisadi Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkisi: Granger Nedensellik Testi. Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 7(21), 13-25.

Veiga, J. L., F.-L. Alexandra., Sequeira, T. (2014). Public Debt, Economic Growth and Inflation in African Economies. MPRA Paper, 57377, 17.

Vu, Y., Nguyen T., N., Nguyen, T., Pham, A. (2019). The Threshold Effect of Government's External Debt on Economic Growth in Emerging Countries. 10.1007/978-3-030-04200-4_32.

Were, M. (2001). The Impact of External Debt on Economic Growth in Kenya: An Empirical Assessment. UNU-WIDER Research, 116.

Yenisu, E. (2020). Türkiye'de Dış Borçlar Sürdürülebilir mi? ARIMA Modeli. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(1), 195-213. DOI: 10.32709/akusosbil.508777

Yıldız, F . (2019). Türkiye Ekonomisinde Dış Borç, Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisinin Analizi. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (4) , 3416-3438 . DOI: 10.33206/mjss.527590.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (5): 3951/3965

**Yönetim ve Organizasyon Bilimi Açısından Âşıkpaşazade
Tarihinin İncelenmesi**

An Examination of The History of Âşıkpaşazade in Terms of
Management and Organization Science

Kezban TALAK

Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr., İstanbul Medeniyet University

ktalak@gmail.com

Orcid ID: /0000-0002-7837-5852

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 14.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 27.11.2020
Yayın Tarihi / Published : 19.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November- December

Atıf/Cite as: Talak, K . (2020). Yönetim ve Organizasyon Bilimi Açısından Âşıkpaşazade Tarihinin İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3951-3965 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/794948>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Yönetim ve Organizasyon Bilimi Açısından Âşıkpaşazade Tarihinin İncelenmesi

Öz

Osmanlı Devleti 13. yüzyılın son dönemlerinde küçük bir beylik olarak tarih sahnesine çıkmış olup, 15. yüzyılın ikinci yarısında çok kültürlü ve çok dinli bir imparatorluk haline geldi. Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldan sonraki tarihine ilişkin devasa bir arşivimiz varken, 15. yüzyıl için kaynaklar kıttr ve 14. yüzyıla ait yalnızca bir avuç kaynak vardır. Bu çalışmanın konusunu 15. yüzyılda yaşamış ve yaşadığı dönemin padişahları tarafından birçok kez ödüllendirilmiş Âşıkpaşazade'nin Tevârih-i Âl-i Osmân adlı eseri oluşturmaktadır. Söz konusu eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yükselme dönemi ortalarına kadar her olayı ayrıntılı bir şekilde incelemesi ve kuruluş sürecindeki yönetim ve organizasyon çalışmalarını ele alması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca Tevârih-i Âl-i Osmân, yönetim ve organizasyon bilimi açısından ilk ve özgün kaynak olması bağlamında önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı da bu duruma hizmet etmektir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, dünyanın en önemli devletlerinden birisi olan Osmanlı Devleti'ni yönetim ve organizasyon yapısını Âşıkpaşazade'nin Tevârih-i Âl-i Osmân adlı eseri ekseninde incelemektir. Bu çalışmada Tevârih-i Âl-i Osmân hakkında yeni bilgi meydana getirmekten çok, bu tarihin birikimi ile günümüz yönetim ve organizasyon bilimi bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Yöntem olarak araştırmanın ana kaynağını, Kemal Yavuz ve Yekta Saraç'ın hazırladığı "Âşıkpaşazade Osmanlıların Tarihi" isimli eserler oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında literatür taraması yapılmış olup, Tevârih-i Âl-i Osmân'ın yazımında hangi kaynaklardan yararlandığı belirtilmiştir. Gaza, al ve İslam kavramları üzerine kurulmuş olan eserin bu kavramlara yaklaşımı irdelenmiştir. Süleyman Şah'tan başlayıp II. Bayezid dönemine kadar gelen eser, bilhassa 15.yüzyıl Osmanlı kaynakları açısından oldukça önemlidir. Detay ve orijinal bilgi bağlamında dönemin diğer tarihi kaynaklarından ayrılan Tevârih-i Âl-i Osmân, zamanının en özgün eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda mevcut çalışmada bu özgün eser, yönetim ve organizasyon bilimi kapsamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tevârih-i Âl-i Osmân, 15. Yüzyıl, Yönetim ve Organizasyon Bilimi, Yönetim Tarihi.

An Examination of The History of Âşıkpaşazade in Terms of Management and Organization Science

Abstract

Ottoman Empire 13. in the last periods of the century, it appeared on the historical stage as a small principality, 15. in the second half of the century it became a multicultural and multi-religious empire. 16. after the century, we have a huge archive of the history of the Ottoman Empire, 15. resources for the century are scarce, and 14. there are only a handful of sources of the century. The subject of this study is 15. Aşıkpaşazade's work *Tevârih-i Âl-i Osmân*, which lived in the century and was awarded many times by the Sultans of the period in which he lived, constitutes. The work in question is very important in that it examines every event in detail from the foundation of the Ottoman Empire to the middle of the ascension period and addresses the management and organizational work in the establishment process. In addition, *Tevârih-i Âl-i Osmân* is important in the context of being the first and original source in terms of management and Organization Science. In this context, the aim of this study is to examine the management and organizational structure of the Ottoman state, one of the most important states in the world, on the axis of Aşıkpaşazade's work *Tevârih-i Âl-i Osmân*. In this study, it was aimed to evaluate this history in the context of modern management and organizational science, rather than to reveal new information about *Tevârih-i Âl-i Osmân*. As a method, the main source of the research is the works entitled "History of Aşıkpaşazade Osmanogulları" prepared by Kemal Yavuz and Yekta Saraç. The approach of the work based on the concepts of Gaza, al and Islam to these concepts has been examined. In this context, this original work has been evaluated within the scope of management and Organization Science in the current study.

Keywords: *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 15. Century, Management and Organization Science, Management history.

1. Giriş

Bilinen ilk Osmanlı tarihi olan Yahşi Fakih Menakıbnamesi 15. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Orhan Gazi'nin imamı¹ İshak Fakih'in oğlu olan Yahşi Fakih, bu eserini yazarken hem kendi gördüklerini hem de babasının görüp duyduklarını kullanmıştır. Aşıkpaşazâde, 1413 senesinde henüz 20 yaşındayken Geyve'de² rahatsızlanmış ve Yahşi Fakih'in evinde kalmıştır. Bu süre zarfında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan padişah Yıldırım Bayezid döneminin sonuna kadar yazılmış olan kitabı bulup okumuştur (Çiftçiöğlü, 1949, 79-80). Aşıkpaşazade, 1476 senesinde yazılmaya başlanan Tevârih-i Âl-i Osmân isimli eserini yazarken okuduğu bu yazılı kaynağın etkisinde kaldığını belirtmiştir (Çobanoğlu, 1999, 66). Kuruluş devrinin vazgeçilmez tarihi kaynağı olan Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân, kaybolmuş olan Yahşi Fakih Menakıbnâmesi'ni kullanması bakımından oldukça önemlidir. Ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı bu eserde Aşıkpaşazade, Yıldırım Bayezid'e kadar olan olayları Yahşi Fakih'ten, yine Bayezid'in Macarlar ile yaptığı mücadeleyi Umur Bey'den yararlanarak yazmış, Fetret Devri'nden başlayarak bizzat tanıklık ettiği II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerini ise daha teferruatlı anlatmıştır (Çimen, 2006, 28). Bu eser, diğer Osmanlı tarihçilerinin eserlerinden farklı olarak yalnızca Osmanlılara ayrılmıştır. Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân Osmanlı tarihinin bilhassa kuruluş devri kapsamında en mühim bilgilerin yer aldığı eserdir (Afyoncu, 2003, 105). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devrinden Fatih Sultan Mehmed'in saltanatının sonuna kadar gelen eserde konular bablar ve soru-cevap biçimindedir. Aşıkpaşazade'nin yaşı ve tahmin edilen vefat tarihi göz önünde bulundurulursa 166. kısımdan sonraki yerleri başka kişiler tarafından eklenildiği düşünülmektedir (Özcan, 1991, 6-7).

Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân'ın ondan fazla yazma nüshası ve üç farklı neşri vardır. 1332 senesinde Ali Bey tarafından yapılan neşir de olaylar 1502 senesine, F. Giese'nin 1929 tarihindeki neşri 1492 senesine kadar gelmektedir. Atsız'ın 1949 senesinde yapmış olduğu neşir de ise 161 bab be Ali Bey'deki son kısım ihtiva edilmiştir (Özcan, 1991, 6-7).

15. Yüzyıl Osmanlı dünyasına ait en özgün eser olan Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân, kendinden sonraki birçok Osmanlı tarihçesini de etkilemiştir. Örneğin, Mehmed Neşrî tarafından kaleme alınan Kitâb-ı Cihânnümâ adlı eserin ve Osmanlı Şeyhülislâmı Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârih isimli eserinin ana kaynağını bu kitap oluşturmaktadır. Bu eseri çağdaş

¹ İshak Fakih'in Orhan Gazi'nin kendi imamı mı yoksa yaptırılan bir camide mi görevli olduğu bilinmemektedir (Şahin, 2013: 180).

² Günümüzde Sakarya ilinin bir ilçesi.

anlamda kullanan ilk yazar Hammer olmuştur (Özcan, 2013, 275).

Araştırmanın konusunu Aşıkpaşazade tarafından kaleme alınan ve 1478 senesinde tamamlanmış olan Tevârih-i Âl-i Osmân oluşturmaktadır. Mevcut tarih, yazanı bilinmekte olan ve gerçek manada ilk tarih olması bakımından önemlidir. Tarihte sırası ile Osmanlıların seçeresi belirtildikten sonra bu isimlerin Anadolu'ya yerleşmeden önceki süreçleri, Anadolu'yu yurt edinmeleri gibi Süleyman Şah'tan, padişah Yıldırım Bayezid'a kadar yaşanan olaylar teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır. Tevârih-i Âl-i Osmân, dönemi itibari ile kaleme alınan en orijinal tarihtir. Bu tarihi diğer Osmanlı tarihlerinden farklılaştıran en temel şey, oldukça fazla ayrıntı ve orijinal içeriktir.

Osmanlı İmparatorluğu ile 15. yüzyıl Osmanlı tarihçileri arasındaki ilişkinin incelenmesi gün geçtikçe önem arz etmektedir. Tarihlerdeki kanıtlar, imparatorluğun ve iktidar sahibi Osmanlıların çıkarlarının farklı olduğu yerlerde, orijinal bir tarih kitabı yazımının şahsın güç uygulayabileceği seçilebilir bir mekân biçiminde hizmet ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda tarih kitaplarının yapacağı etki oldukça dikkate değerdi. Bu açıdan bakıldığında Tevârih-i Âl-i Osmân, biçimlendirici olarak adlandırılan dönemde Osmanlı kimliğinin inşasında şahısların etkisi hakkında mefkûre bir numune sunmaktadır.

1.1. Literatür Taraması

İlk Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazade'nin gerçek ismi Derviş Ahmed'dir, mahlası ise Aşık'tır. Derviş Ahmed'in büyük dedesi Aşık Paşa'ya nazaran kendisi Aşıkpaşazade şeklinde anılmıştır. Doğumu ve ölümü hakkında kesin bilgi olmamasının yanında, hayatı ile ilgili bilgiler kendi tarihine dayandırılmaktadır. Yazarın doğumunun Atsız 1392 senesi, Köprülü ise 1400 senesinde olduğunu yazmıştır. Aşıkpaşazade, adı geçen iki yazara göre Amasya'nın Mecitözü kazasındaki Elvan Çelebi köyünde dünyaya gelmiştir (Atsız, 1992: 5; Köprülü, 1997, 706-707). Kendi tarihinde yer alan bilgiye göre ise 1400 senesinde dünyaya gelmiştir. Daha çok küçük yaşından itibaren tekke çevresinde yetişmiş ve zamanın en ünlü şahriyetleri ile tanışmıştır. Tasavvufa bağlı olduğu bilinen Aşıkpaşazade, Osmanlı'nın ilk müverrihlerindedir. Gençlik zamanlarında bir süre Yahşi Fakih'in evinde kaldı. Fetret Devri'nin (1402-1413) kimi hadiselerine ve II. Murad ile Düzmece Mustafa'nın çekişmesine tanıklık etti. Bir süre sonra Sadrettin Konevî Zaviyesi'nde kaldı. 1437 senesinde önce hacca gitti, oradan dönerken de Mısır şehrine uğradı. Bir süre Üsküp'te kalan Aşıkpaşazade, padişah II. Murad'ın seferlerine katılmış ve onun takdirini kazanmıştır. Şehzade Mustafa ve Şehzade Bayezid'in sünnet törenlerine iştirak etmiş, Fatih Sultan Mehmed'in ihsanlarına nail olmuştur. 1470 senesinde müridi Şeyh Seyyid Velayet ve kızını evlendirmiştir. Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân'ı 1484 senesinde tamamladığı zaman seksen beş yaşında idi. Bu tarihten sonra da öldüğü düşünülmektedir. Mezarı, İstanbul'un Haydar mahallesinde bulunan dedesi Aşık Paşa'nın hayrına yaptırdığı cami haziresindedir (Özcan, 1991, 6-7).

Bilhassa 15. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığında mühim yeri olan Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân'ı yazmıştır. Eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmet devrinin son zamanlarına değin gelmektedir. Bu tarih, Osmanlı'dan bahseden daha önce yazılan eserlerin aksine, kendi içinde tutarlıdır. Hususen Osmanlıları konu etmiş olması, belirli bir şekilde yazarın kişiliğinin eserde okunması ve birinci elden bilgiler vermesi açısından oldukça önemlidir. Yazar gerektiği zaman devlet adamlarını ve komutanları eleştirecek kadar da cesurdur. Yazar eserinde siyasal olayların, seferlerin, fetihlerin bilgisini sunmasına ek olarak kuruluş devrine dair sosyal yapının ve iktisadi durumun da bilgilerini vermektedir.

Aşıkpaşazade tarafından 1476 senesinde yazılmaya başlanan Tevârih-i Âl-i Osmân 1484 senesinde tamamlanmıştır. Osmanlı Devleti bu tarihler arasında Balkanlar'a yayılma politikasını devam ettirmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Balkanlara doğru yayılması, Orta Avrupa ile Balkanlar arasında önemli bir konumda olan Macar Krallığı'nı yakından ilgilendirmekte idi. 1444 senesinde meydana gelen Varna Savaşı'nda Macarlar yenilgiye uğramışlardı. Bu yenilginin öcünü almak isteyen Macarlar, 1447 senesi itibari ile hazırlıklara başlamış ve ittifak arayışına girmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti'nde II. Murad Arnavutluk'ta başlamış olan İskender Bey isyanı ile uğraşmakta idi. 1448 senesinin Temmuz'unda harekete geçen Macar Ordusu Sırp toprakları üzerinden Kosova'ya doğru ilerledi ve 17 Ekim günü Priştine'ye vardıklarında Osmanlı ordusu ile karşı karşıya geldi. İki ordunun da karşılıklı top atışları savaş tarihinde ilk olarak kaydedilmiştir. Savaşın ikinci günü Osmanlı kuvvetlerinin saldırıya geçmesi üzere bozguna uğrayan Macar ordusu savaş meydanını ter etmişti. II. Kosova Savaşı'na Aşıkpaşazade bizzat katılmıştır. Ona göre, Macar ordusunun önemli komutanlarının savaş meydanını terk etmemiş ve çoğu esir alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu galibiyeti ile Balkanlardaki hâkimiyeti pekişmiştir (Emecen, 2011, 139-143).

İstanbul'un 1453 senesinde fethedilip payitaht yapılmasının ardından Rumeli ve Anadolu topraklarına çok sayıda fetih gerçekleştirilmiştir. 1459'da Sırp Despotluğuna ve 1461 senesinde ise Trabzon Rum İmparatorluğu'na son verildi. Aynı zamanda Kefe ele geçirilip Kırım Hanlığı da Osmanlı hâkimiyetine girdi. 1473 senesinde Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'ın Otlukbeli 'deki saldırısı püskürtüldü. 1468 senesinde ise Karamanoğulları'nın siyasi faaliyetine son vermiştir. Bu fetihler ile Fetret Devri'nde bozulan Anadolu siyasi birliği tekrar sağlanmış oluyordu. Fatih Sultan Mehmed 1480 senesinde İtalya'ya asker çıkarmasına rağmen 1481'deki ani ölümü ile bu sefer tamamlanamamıştır. Padişah olan II. Bayezid yapılmış olan reformların çoğunu ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Bilhassa örfi uygulamaların yerini şer'i uygulamalar almıştır. Bu dönemde gerçekleşen Cem Sultan olayı, Osmanlı Devleti'nin dış dünyada aktif bir siyaset izleyememesinin ana sebebi olmuştur. Ancak,

Karadeniz'deki önemli liman kentleri olan Kili ve Akkirman şehirleri 1484 senesinde ele geçirilmiştir. Venedik'in elinden Modon, Koron ve İnebahtı da ele geçirilen yerler arasında idi. Ele geçirilen bu yerler ile Osmanlı Devleti hem Kuzey Avrupa hem de Akdeniz'e ve dahi güneye açılma imkânına sahip olmuştu. Osmanlı Devleti bu dönemde gaza siyaseti takip edememiş, hukuk ve iç sahasında mühim değişikliklere gitmiştir (Emecen, 2011, 21-22).

Aşıkpaşazade tarafından yazılan ve yalnızca Osmanlıyı konu alan mevcut çalışma, yazarının kendine has nitelikleri ile birleştirilmiştir. Anonimler bir yana bırakılır ise, Aşıkpaşazade, tarih türünün ilk eseri olan *Tevârîh-i Âl-i Osmân'ı* kaleme almıştır. Bu eserin kaynakları olarak Yahşi Fakih'in Menakıbnamesi, tarihi takvimler ve Ahmedî'nin *Dâsitân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman* gösterilmektedir (Azamat, 1992, 14-18).

Tevârîh-i Âl-i Osmân, "Osmanlı ailesinin tarihleri" anlamına gelmektedir. Aşıkpaşazade eserini 86 yaşında iken kaleme almıştır. Bu bağlamda Aşıkpaşazade eserini ölümünden 5 yıl önce kaleme almıştır. Babinger eserin tamamının Aşıkpaşazade tarafından yazılmadığını, eseri tamamlayanın torunları, öğrencileri ya da akrabaları olduğunu savunmuştur (Babinger, 2000, 39-40). Daha önce de belirtildiği gibi Geyve'de Yahşi Fakih'in evinde yirmili yaşlarında bulunmuş ve buradaki yazma eserden faydalanarak tarihini yazmıştır. Aradan geçen 60-65 sene akabinde eserini kaleme alması nedeni ile çok sayıda olayın yanlış hatırlanması, unutulmuş olması ya da birbirine karıştırılmış olması muhtemeldir (Yıldırım, 2004, 18).

Tevârîh-i Âl-i Osmân'ın on dört yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlar: Upsala nüshası, Mordtmann nüshası, Berlin nüshası, Dresden nüshası, Nikolsburg nüshası, Vatikan nüshası, İstanbul nüshası, Paris nüshası, Mısır nüshası, Ahmet Vefik Paşa nüshası, Kilisli Rifat nüshasıdır (Larousse, 1969, 780). Eser ilk olarak 1914 senesinde Ali Bey tarafından neşredilmiştir. İkinci kez 1929 senesinde Alman Profesör Giese tarafından, üçüncü kez 1949 senesinde Nihal Atsız tarafından Latin harfleri ile neşredilmiştir. Nihayet son olarak 2003 senesinde Kemal Yavuz ve Yekta Saraç tarafından neşredilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan eserin akıcı bir dili vardır. Eserde kısa cümleler ile kısa diyaloglara yer verilmesi eserin canlılığının artmasını sağlamaktadır. Bablara ayrılan eserde her bab sonunda manzum bölümler yer almaktadır. Eser, 829 beyitten meydana gelmektedir (Yavuz ve Saraç, 2003, 38). Osmanlı tarih yazıcıları arasında pek tanınmayan Aşıkpaşazade, kullandığı üslup, tanıklık ettiği olaylar hakkında verdiği bilgiler ve dahası Türk kültürüne ait çeşitli bilgileri kaleme alması bakımından oldukça önemlidir.

Bu eseri, tarihi kaynak olarak değerlendirmek son derece yerinde olacaktır. Yazar, II. Murad ve Düzmece Mustafa arasında meydana gelen çatışmaya tanıklık etmiştir. Genel olarak II. Murad dönemindeki olayların canlı tanığı olan yazar, bu olayları kısaltılmış bir şekilde tarihine kaydetmiştir. Semendire kalesinin alınması, İshak Bey'in Macarlar ile yaptığı savaş da

tanıklık ettiği diğer olaylar arasındadır. Hatta bu savaştan sonra padişah II. Murad'ın Aşıkpaşazade'ye birtakım hediyeler vermiş olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte II. Kosova savaşına da katılan Aşıkpaşazade, gösterdiği kahramanlıklardan dolayı yine II. Murad tarafından ödüllendirilmiştir. Tanıklığının yanı sıra, kimi hadiseleri de başkalarından duyup nakletmiştir. Örneğin, Beyazıd ile Timur arasında gerçekleşmiş olan Ankara Savaşı'nı Beyazıd'ın ordusunda bulunan birtakım askerlerden duyup, kayıt altına almıştır (Yıldırım, 2004, 23-24).

Tevârîh-i Âl-i Osmân'da ilk olarak Osmanlıların sülalesi ile ilgili bilgiler verilmektedir. Daha sonra sırası ile Anadolu öncesi yaşanan olaylar, Osmanlı sülalesinin Anadolu'ya geliş serüvenleri, kaç kısma ayrıldıkları, bu ayrılan kısımların hangilerinin Anadolu'da kalmaya devam ettikleri, kısaca Süleyman Şah'tan II. Bayezid'a kadar yaşanan olaylar aktarılmıştır. Belirtmekte fayda vardır ki, Aşıkpaşazade'den itibaren mevcut aileye mensup olan kişilerin Osmanlı padişahlarına yakınlığı söz konusu olmuştur. Aşıkpaşa'dan itibaren gelen aile mensupları Türk tarihi ve kültür yaşamını doğrudan gözlemleyen kişiler olmuştur. Bu bağlamda Aşıkpaşazade de bu kişilerin sonuncusudur (Yavuz ve Saraç, 2003, 25).

Aşıkpaşazade'nin tarih ilmine olan ilgisi, onu bu eseri yazmaya iten ana sebeplerden biri olmuştur.

Aşıkpaşazade'nin kaleme aldığı bu tarih, yalnızca okumak amacı ile değil, aynı zamanda dinleme, görme ve yaşamaya da dayanmaktadır. Bu bağlamda yaşanan olayları anlatırken savaşta kullanılan teknikler hakkında da bilgi vermiştir:

“Atasından alınan dua ile manevi yardım kılıcını kuşandığı zaman, gaza niyeti ile savaşmak için sefer yapmaya karar verdi. O da babası Osman Gazi gibi Karaçepüş'e yürümeye başladı. Tam hisara varacakları zaman bölükleri üçe çıkardılar. Birincisi direkt olarak hisara yürüdü. Mevcut bölüğün içinde Orhan Gazi vardı. Diğer bölük gece yarısı hisarın ilerisine geçti. Son olarak üçüncü bölük, hisarın yanında bulunan dereye girdi. Orhan Gazi savaşmak için hisara yürümeye karar verdi. Birkaç zaman boyunca muharebe yapıldı. Kâfirler, düşmanlarının savaşı bırakıp kaçtıklarını düşünerek hisar dışına çıktılar. Hisar önlerinde bir Türk yakaladılar. Tekfura getirdiler. O da "Başka Türk var mı?" deyince, Türk, "Yok, olanlar da kaçıp gittiler" dedi. Bunu duyan tekfur kazandığını düşünerek sevindi. Casus gönderdi. Casus Türklerin olmadığını görünce gittiklerini anladılar. Tekfur bunun üzerine hisarın kapısını açıp, "Türk zor durumda imiş, gidip onları vurayım ve dereden çıkartmayayım" dedi. Hisarın yanında saklanan gaziler birden kapıyı aldı. Yukarıdakiler de görüldüğü zaman tekfur, "Daha Türk var imiş." dedi. Dönüp hisarın ön tarafına geldiği vakitbu kişilere rastladı ve kendini ele verdi. Tutup hisara karşı getirip, hisarı aldılar. Bunun üzerine de malını gazilere verdiler. Daha sonra sipahisini çıkarıp tekfuru aldılar” (Yavuz ve Saraç, 2003, 80-82).

2. Yöntem

Araştırmanın amacı Tevârîh-i Âl-i Osmân'ın yönetim ve organizasyon bilimi açısından analizini yapmaktır. Günümüzde yönetim bilimi söz konusu olduğunda ilk akla gelen Taylor'un "Bilimsel Yönetim Kuramı", Fayol'un "Genel ve Endüstriyel Yönetim" ve son olarak Weber'in "Sosyal ve Ekonomik Örgütlenme Teorisi" isimli eserler ise, 15. Yüzyılın konu alındığı bir çalışmada Tevârîh-i Âl-i Osmân'ın önemi de yadsınamaz.

Mevcut çalışmada Tevârîh-i Âl-i Osmân hakkında yeni meydana getirmekten çok, tarihin birikimi ile günümüz yönetim ve organizasyon bilimi bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem olarak araştırmanın ana kaynağını, Kemal Yavuz ve Yekta Saraç'ın hazırladığı "Âşıkpaşazade Osmanlıların Tarihi" isimli eserler oluşturmaktadır. Bu kitaba ek olarak Nihal Atsız'ın "Osmanlı Tarihleri I" isimli eseri de ana kaynak olarak kullanılmıştır. Ana kaynakların dışında yakın zamanda yayınlanmış çalışmalardan da yararlanılmıştır. Örneğin, Diyanet'ten ve M.E.B.'den çıkarılmış olan İslam Ansiklopedilerinin ilgili maddelerinden yararlanılmıştır.

18. yüzyılın sonunda bilim insanları bir yandan dünya hakkındaki bakış açısını genişletmişken, bir yandan da kendi fiziksel niteliklerinin bilgisine görkemli bir yardımda bulununca, bilimin insanın dünya ve kendisi hakkındaki bilgilere faydalı olup olmayacağı sorgulanmaya başlanmıştır. Aralarında bilhassa tarih biliminin de bulunduğu bilimsel kavramlar, sonraki yüzyılda azar azar gelişme kaydetti ve bilimin doğayı ve insanın sorunlarının incelenmesine de uygulanmaya başlanmıştır (Carr, 2002, 65). Bir bilim dalı ile yalnızca o bilim dalındaki uzman kişinin ilgilenmesi doğru olmamaktadır. Bu bağlamda tarihten yalnızca tarihçiler faydalanamaz. Bilhassa yönetici konumunda olan ya da yöneticilik bilincinde olan her kişinin tarih bilincinin olması gerekmektedir. Tarih, kişiye olaylar hakkında mantıklı bir değerlendirme ile sonuç çıkarmayı amaçlamaktadır. İbn-i Haldun'un da dediği gibi, tarih, yararları çok ve amaçları yüksek bir bilim dalıdır. Zira din ile dünyevi uğraşlarını sağlam bir zemine oturtmak isteyen bir kişi, geçmiş zamanlardaki toplulukların hayatlarını, hükümdarlarının yönetim şeklini, siyasetlerini yalnızca tarih aracılığı ile öğrenebilirler (Haldun, 2004, 31).

Aşıkpaşazade'nin eserini sade bir geleneğin basit bir bileşenine indirgenmiş olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Eserde 15. yüzyıl Osmanlı Tarihçilerinin çalışmalarında gözlemlendiği gibi, tarihsel bilinç örneklerinin o dönemin değişik bakış açılarını da temsil ettiği söylenebilir. Tevârîh-i Âl-i Osmân'ın analizi yapılırken, araştırmanın bağlamsallaştırılması gereklidir. Metin ister yazılı, ya da sözlü olsun, döneminin farklı kültürel ürünleri ile kapalı olmayan bağlantılara sahiptir. İlaveten, zamanın diğer tarihi metinleri arasındaki yeri de incelenmelidir. Ayrıca eserin niteliklerini ve kaynakları hakkında araştırma yapmak döneminin genel kültürel atmosferini anlamamız açısından da oldukça önemlidir. Aşıkpaşazade, görüşlerini ve

hatta eleştirilerini süreçler ile değil, bireyler aracılığı ile dile getirmiştir. Bu da soyut dinamiğin bir etkileşimi olarak değil de bireyler tarafından yaratılan ve yönlendirilen bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Bulgular

Aşıkpaşazade'ye göre Osmanlı Devleti hâkimiyetini üç ana kavram üzerine inşa etmiştir. Bunlar: gaza, al ve İslam kavramlarıdır. Aşıkpaşazade Osmanlı'nın seçilmiş oluşunu Tanrının bir armağanı olarak nitelemiştir. Bu şekilde onlara ezelden ebede devlet olabilme imtiyazı verilmiştir (Yavuz ve Saraç, 2003, 95). Bu düşüncesi şu manzum satırlar ile anlaşılabilir:

Der oğlum nusrat u fırsat senündür

Hidâyet menzili ni'metsenündür

Sana verildi baht u düşmesün taht

Ezeli tâebed devlet senündür

...

Aşıkpaşazade, Fatih Sultan Mehmed dönemini, II. Murad'ın Manisa'ya çekilmesi ile başlatmaktadır. Yazar bu kısımda Osmanlı'nın gazilik anlayışını merkeze almıştır. Daha sonra Varna Zaferi üzerinde duran Aşıkpaşazade, zafer olgusu üzerinden eserinde Osmanlı'nın gaziliğini şu satırlar ile övmektedir (Yavuz ve Saraç, 2003, 185):

Gazâlar kim edübdür Âl-i Osman

Vilâyet kâfirin etdimüsülman

Kaçanı komadılar yağılarda

Dileyene dahı vermediler aman

...

Muhammed ümmetinünhaslarıdır

Bu âldür kim eder i'lâl-i îman

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü üzere yazar, Osmanlı hanedanını gaza faaliyetinde bulunarak İslam temalı bir devlet olduğunu ve bu şekilde bütün âlemi kendisine bağlı bir hanedan şeklinde sunmaktadır. Aşıkpaşazade'ye göre Osmanlı hanedanı, gazilikleri aracılığı ile dünyada Süleyman Peygamber dâhil herkesi heyecanlandıracak bir egemenlik elde etmiş, öyle ki sadece insanlar değil, hayvanlar ve hatta cinler de bu hanedanın emri altına girmiştir.

Yönetim ve organizasyon bilimi açısından Tevârih-i Âl-i Osmân'ın incelenmesi esasında değinilmesi gereken bir diğer konu ise Osmanlı Devleti'nde kul sisteminin ortaya çıkışıdır. Aşıkpaşazade, tarihinde bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Karaman'dan Kara Rüstem adında bilge kişi gelmiştir. Bu kişi Çandarlı Halil Paşa'ya şöyle demiştir ki: “Efendi! Bu kadar hanlık malını niçin ziyan edersiniz?” Kazasker ise: “O dediğin mal hangi maldır?” Bilge kişi: “İşte bu esirlerdir ki gaziler alırlar, Tanrı buyruğunda bunların beşte biri hanındır. Niçin almazsınız?” dedi. Kazasker bu durumu bana sundu. Han: “Tanrı buyruğu ne ise yap.” dedi. Kendisi Gelibolu'da oturmuş, esirlerin her biri için yirmi beş akçe almıştır. Mevcut yeni uğraş iki bilgenin önlemidir. Bunlar Çandarlı Halil Paşa ve Karamanlı Kara Rüstem'dir. Evrenus'a emir verdiler ve seferinden kazanılmış olan her beş esirden birini al, dediler. Beş esiri olmayanın ise her esirden yirmi beş akçe al dediler. Bu tertip üzerine Evrenus da bir kadı tayin etti. Hayli oğlanlar toplandı. Murat Han'a getirdiler. Çandarlı Kara Halil dedi ki: “Bunları Türklere verelim. Türkçe öğrenedursunlar. Diğerlerini de çeri yapalım. Günden güne çoğaldılar. Müslüman oluncaya kadar Türkler çok yıllar bunları hizmette kullandılar” (Atsız, 1992, 59).

Acemi oğlanlar ocağı Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından I. Murad zamanında kurulmuştur. Bu ocak I. Murad zamanında kurulsada kul sistemine asıl şeklini veren Fatih Sultan Mehmed olmuştur. Kul sistemi oldukça başarılı bir biçimde geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Nitekim bu sistem, Kanuni Sultan Süleyman, IV. Murad ve III. Ahmed dönemlerinde de köklü değişikliklerden geçmiştir (İlgürel, 1988, 324).

4. Tartışma

Eserde, Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki neredeyse her konu hakkında bilgiye yer verilmektedir. Bu konulardan yönetim bilimini ilgilendiren hususlardan biri Osmanlıların gelenek ve görenekleri hakkındadır. Osmanoğulları'nın kuruluş döneminde kabul gören hayat tarzı ve giyim kuşamları da Tevârih-i Âl-i Osmân da yer bulmuştur. Yazar, tarihinde bu konu hakkında şunları yazmıştır:

“Alaeddin Paşa, Orhan Gazi'ye “Sultanım, Allah'a şükürler olsun, sizi padişah olarak gördüm. Bir gün sizin de ordunuz çoğalma gösterecektir. Siz de askeriniz de bir nişan, alamet koyunuz ve o şey başka askerlerde bulunmasın” der. Orhan Gazi, “Sen ne işi işlersen ben de onu kabul ederim.” dedi. “Şimdi etraftaki beylerin börtükleri kızıl renktendir. Senin askerinin börtükleri ak olsun.” dedi (Yavuz-Saraç, 2003, 97).

Buna ek olarak, divana gelen beylerin burma tülbent takması, sefere gidildiği zaman börtük giyilmesi ve börtükün altına da şevgüle giyilmesi gerekliliği de Aşıkpaşazade tarafından belirtilmiştir (Yavuz-Saraç, 2003, 98).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında gerçekleştirilen organizasyonlardan en önemlisi belki de Anadolu coğrafyasında varlık göstermiş olan sosyal hayattaki teşkilatlanmalardır. Bu teşkilatlanmalar Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli bir husus olarak ön plana

çıkılmaktadır. Temelde dini yapı üzerinde oluşturulan bu unsurları Aşıkpaşazade, gâziyân-ı Rûm, ahîyân-ı Rûm, abdalân-ı Rûm ve bâciyân-ı Rûm şeklinde sıralamıştır. Aşıkpaşazade bu unsurlar bağlamında Osmanlı Devleti'nin kurumsallaşmasının kolaylaştığını aktarmaktadır. Gâziyân-ı Rûm, Alplar, Alp erenler gibi adlar ile zikredilmektedir. Aşıkpaşazade'nin eserinde bu isim adı altındaki anlattığı topluluk, Rum bölgesinin ele geçirilmesinde mühim bir rol üstlenmiştir (Köprülü, 2006, 107). Ahîyân-ı Rûm, Aşıkpaşazade'nin Anadolu Ahileri olarak nitelendirdiği topluluktur. Dini bakımdan bu teşkilat Osmanlılar ve Ahilerin arasındaki bağın güçlenmesini sağlamıştır ve böylece bu grubun içinde bulunduğu etkinlikler aracılığı ile devlet teşkilatlanmasının meydana gelmesi kolaylaşmıştır (Köprülü, 2006, 111). Abdalân-ı Rûm yani dervişler olarak bilinen topluluğun, 14. yüzyılda Abdal-baba unvanı ile Osmanlı sultanlarının yanında savaflara katıldığı bilinmektedir. Köprülü'ye göre bu unsurların kökeni Büyük Selçuklu Devleti'ne kadar uzanmaktadır (Köprülü, 2006, 114-115). Bâciyân-ı Rûm, ilk kez Aşıkpaşazade tarafından ortaya atılan yalnızca Türkmen kadınlardan oluşan bir topluluktur. Ancak böyle bir unsurun olup olmadığı konusu hala tartışmaların odağındadır (Köprülü, 1991, 415). Eserde yer alan bu dört unsur, Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanması ve devlet olarak zuhur etmesinde önemli etkiler yapmıştır (Yıldırım, 2016, 328-329).

Tevârîh-i Âl-i Osmân'da nevbet vurma, hilat, sikke bastırma ve hutbe okutmak da yönetim ve organizasyon bilimi açısından dikkate değer hususlardandır. Hâkimiyet alametleri olan bu unsurların kuruluş devrinden itibaren uygulanması, Osmanlı'nın, teşkilatlanmış bir yapıya sahip olduğunun göstergesidir (Yıldırım, 2004, 77-91).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş zamanlarından itibaren devlet yönetimindeki başarısının asıl sırrı, Türk ve Müslüman olmayan toplulukları kendilerine bağlarken, onların ayrıcalıklı durumlarını da göz önünde bulundurmuştur. Osmanlı Devleti'nin yakaladığı bu denge sayesinde imparatorluk olunmuştur (Cem, 2014, 75).

Yönetimde sistem yaklaşımı mevzu bahis olduğunda *entropi* kavramı üzerinde durulması gerekmektedir. Entropi, herhangi bir sistemin bozulması ya da ölmesi eğilimi ifade etmektedir. Yani, bütün sistemler için geçerliliği bulunan genel bir eğilim şeklinde tanımlanır (Arıkboğa, 2009, 69). Bu yaklaşım yönetim literatürüne 1940lı senelerde girmiştir (Cora, 2016, 241). Tevârîh-i Âl-i Osmân içerisinde bu kavramı inceleyecek olursak Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ile Anadolu coğrafyasında beyliklerin hâkimiyeti söz konusu olmuştur. Bu beyliklerin içerisinde kendini gösteren Osmanoğulları giderek güçlenmeye başlamış ve diğer beylikleri hâkimiyeti altına almaya başlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması entropinin zayıflaması hatta yok olması anlamına gelmektedir. Selçuklu Devleti'nin sisteminin açık olduğu varsayılsa bile entropinin yok olmasının önüne geçememiştir. Bu bağlamda Osmanoğulları, Tevârîh-i Âl-i Osmân'ın

bilhassa ilk bablarında bu devletin yerine geçmiştir.

Sonuç

Tevârîh-i Âl-i Osmân, gerçek manada yazılan ilk Osmanlı tarihidir. Tevarih-i Al-i Osman'da, Osmanlı hanedanının şeceresinden bahsedildikten sonra Süleyman Şah'tan başlayıp II. Bayezid dönemine değin tüm ayrıntılardan bahsedilmiştir. 1478 senelerinde tamamlanmış olan bu eser, şüphesiz 15. yüzyılda Osmanlı dünyasında üretilmiş olan en özgün eserdir. Bu tarihi, dönemin tarihçilerinin eserlerinden ayıran en önemli şey oldukça fazla detay ve orijinal bilgidir. Yazar, bu durumu "kısa kısa her şeyi anlattım" şeklinde tanımlamıştır. Aşıkpaşazade'nin eserleri, Yahşi Fakih vasıtası ile Osmanlı girişiminin ilk zamanlarına bağlantılı olarak daha önceki geleneklerinin önemli bir bölümünü içermektedir. Bununla birlikte Neşri tarafından Cihannüma'nın yoğun bir biçimde kullanılan Tevârîh-i Âl-i Osmân'ın bendleri ve öyküleri de gelecek zamandaki Osmanlı tarihçilerine aktarılmıştır. Bu bağlamda bilhassa ilk dönem Osmanlı tarih yazımında dönüm noktası olarak nitelendirilen İdris Bitlisi ve Kemalpaşazade de Aşıkpaşazade'den Neşri aracılığı ile alınmış olan bend ve öyküleri devam ettirdi ve bu durumun bu kişilere yetkili bir statü kazanmasına sebebiyet vermiştir.

Tevârîh-i Âl-i Osmân, bir devletin nasıl kurumsallaştığını gösteren özgün ilk Osmanlı tarihi olması bakımından günümüzde son derece önemli birinci elden kaynaklardandır.

Kaynakça / Reference

- Afyoncu, E. (2003). Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(2), 101-172
- Arıkboğa, F. Ş. (2009). Yönetim ve Organizasyon. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Atsız, H. N. (1992). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. İstanbul.
- Atsız, H. N. (1949). *Osmanlı Tarihleri I*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Azamat, N. (1992). Anonim Tevarih-i Al-i Osman. Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Babinger, F. (2000). Anadolu'da İslamiyet-İslam Tedkikatının Yeni Yolları. *Anadolu'da İslamiyet*. İstanbul.

- Carr, E. H. (2002). *Tarih Nedir?* çev. M. Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cem, İ. (2014). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Cora, İ. (2016). Yönetim ve Organizasyon Bilimi Açısından Koçi Bey Risalelerinin Analizi: Tarihsel Bir Araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(29), 221-244.
- Çiftçioğlu, N. Atsız. (1949). *Osmanlı Tarihleri*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Çimen, C. (2006). Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân (Kuruluştan 892/1487’ye kadar). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). Sözlü Kültürden Yazılı Kültür Ortamına Geçiş Bağlamında Erken Dönem Osmanlı Tarihlerinden Âşıkpaşazâde'nin Epik Karakteri Üzerine Tespitler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. C. 16. 65-82.
- Emecen, F. M. (2011). *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Emecen, F. M. (2011). *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Fayol, H. (2012). *Genel ve Endüstriyel Yönetim Administration Industrielle Et Generale*. çev. M. Asım Çalıköğlü. İstanbul: Adres Yayınları.
- Haldun, İ. (2004). *Mukaddime*. C.1. Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- İlgürel, M. (1988). Acemi Oğlanı. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 1. 324-325.
- İnalçık, H. (2005). Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı? *Söğüt'ten İstanbul'a*. Der. Oktay Özel, Mehmet Öz. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1997). Aşıkpaşazade. *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*.
- Köprülü, M. F. (2006). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, O. F. (1991). Bâciyân-ı Rûm. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 4, 415.

- Larousse, M. (1969). *Aşıkpaşazade*. C. 1. İstanbul.
- Özcan, A. (1991). *Aşıkpaşazade*. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 4, 6-7.
- Özcan, A. (2013). Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1, 271-293.
- Şahin, H. (2013). Yahşi Fakih. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 43. 180-182.
- Taylor, W. F. (1911). *The principles of scientific management*. Prelinger Library.
- Yavuz, K. ve Saraç Y. (2003). *Âşık paşazade Osmanoğulları'nın Tarihi*. İstanbul: K Kitaplığı.
- Yıldırım, T. (2004). *Âşıkpaşazâde'de Türk Kültürü Unsurları*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Yıldırım, Y. (2016). Bir Devletin Kuruluşu Üzerine Anlatı: Aşık Paşazade Tarihi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 323-330.
- Weber, M. (1964). *the theory of social and economic organization*. New York.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3966/3987

Katılım Bankaları İle Konvansiyonel Bankaların İşleyişlerine Yönelik
Müşteri Algı Farklılıklarının Analizi¹

**The Analysis of Perception Differences Between Operations
of Participation and Conventional Banks**

Şadi Taha SÜNGÜ

Yüksek Lisans, Kastamonu Üniversitesi SBE

Master's degree, Kastamonu University Institute of Social Sciences

Taha.sungu@gmail.com / Orcid ID: 0000-0002-3285-5789

Serkan DİLEK

Prof.Dr., Kastamonu Üniversitesi İİBF

Prof., Kastamonu University Faculty of Economics and Administrative
Sciences

Serkan.dilek@gmail.com / Orcid ID: 0000-0002-0393-4509

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 12.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 13.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 22.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Süngü, Ş , Dilek, S . (2020). Katılım Bankaları İle Konvansiyonel Bankaların İşleyişlerine Yönelik Müşteri Algı Farklılıklarının Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3966-3987 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/794135>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

¹Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 30.06.2020 Tarih 16498365-050.01.04-E.29571 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Katılım Bankaları İle Konvansiyonel Bankaların İşleyişlerine Yönelik Müşteri Algı Farklılıklarının Analizi²

Öz

İslamiyetin yaygınlaşması ile beraber Dünyada İslami bankacılık gelişmeye başlamıştır. Ancak bankacılık sektöründe İslami bankaların istedikleri konuma ulaşamamışlardır. Yoğun Müslüman nüfusa sahip Türkiye bulunduğu coğrafyada Finans merkezi olmayı amaçlamaktadır ve bunu gerçekleştirmesi için İslami bankacılığı geliştirmesi gerekmektedir. İslami Bankacılık, işlemlerini faiz olmadan gerçekleştirmekte yani kar-zarar ilkesine göre çalışmaktadır. Dolayısıyla işleyiş bakımından konvansiyonel bankalardan ayrılmaktadır. Halk bu farklılık hakkında yeteri kadar sahibi olmalıdır ve bu farklılığı algılamalıdır. Bu sayede İslami ilkelere göre finansal, ekonomik kararlarını almak isteyenler İslami bankacılığı tercih edecekler ve İslami bankacılık gelişecektir. Bu çalışmanın amacı bireylerin katılım bankaları ve konvansiyonel bankaları arasındaki işleyiş farklılığını nasıl algıladıklarını incelemektir. Bu amaçla 648 kişi üzerinde anket uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda katılım ve konvansiyonel bankacılığın işleyiş hakkında algıların beş faktörden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Bu beş faktör; Hizmet kalitesi ve ücretlendirme, teknoloji, makroekonomik katkı, dini görüş açısı ve çevresel faktörlerdir. Korelasyon analizi sonucunda ise hizmet kalitesi ve ücretlendirme ile makroekonomik katkı arasında yüksek seviyeli ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcılar, İslami bankaların ülkeye makroekonomik katkı sağladığına dair yüksek algı seviyesine sahip oldukları tespit edilmiştir. Katılımcılar dini görüş açısı faktörü hakkında orta dereceli bir algı seviyesine sahip olması açısından dikkat çekicidir. İslami bankaların İslami kurallara uygun işlem yaptığına dair algıların artırılması gerektiği aşikardır.

Anahtar Kelimeler: İslami Bankacılık, Katılım Bankacılığı, Algı, Faizsiz Bankacılık, İslami Finans, İslam Ekonomisi

The Analysis of Perception Differences Between Operations of Islamic and Conventional Banks

Abstract

Islamic Banking has started to develop with the spread of Islam in the world. However Islamic banks could not reach desirable position in banking

² This research is produced by the master thesis with the name of "Katılım Bankaları ile Konvansiyonel Bankaların İşleyişlerine Yönelik Müşteri Algı Farklılıklarının Analizi" written by Şadi Taha Süngü in Kastamonu University Social Sciences Institute

sector. Turkey which has intensive Muslim population, wants to be one of the World's financial center and to achieve this Turkey should develop Islamic banking. Islamic banking operates without interest but with profit-loss sharing principle. Therefore it differs from conventional banks in terms of its operation. Society should have enough information about this difference and should perceive this difference. By this way those who want to make financial and economic decisions according to Islamic principles will prefer Islamic banks and this preference will develop Islamic banking. The aim of this research is to examine how individuals perceive the operation differences of conventional and Islamic banks. To do this, we conducted a questionnaire on 648 individual. As a result of the factor analysis it is concluded that perceptions about operations of Islamic and conventional banks consist of five factors. Shortly, these five factors are service quality-pricing, technology, macroeconomic contribution, religious outlook and environmental factors. As a result of correlation analysis high level of positive correlation is found between service quality-pricing and macroeconomic contribution. Additionally, it has been determined that the participants have perceived that Islamic banks contribute macroeconomic variables of the country positively. It is remarkable that the participants have a moderate level of perception about the religious outlook factor. It is obvious that Islamic banks should make believe individuals that they are operating in accordance with Islamic rules.

Keywords: Islamic Banking, Participation Banking, Perceptions, Banking without interest, Islamic Finance, Islamic Economics.

1. Introduction

One of the requirements for the faster, easier and larger amounts of funds in financial markets to be delivered to individuals in need is the presence of wide variety of financial instruments in this market (Avcı and Aktaş, 2015, p.43). In financially developed countries, the financial instruments are not limited to a certain type and number and also there is sufficient variety of financial instruments which meet all kinds of demands. Of course financial system plays very crucial role for economic growth and national wealth (Javaria, 2016, p.85).

Islamic banks are financial institutions which contribute to this financial instrument variety. In Turkey, Islamic banks are called as participation banks (Hazıroğlu, 2018; Kalaycı, 2013, p.53; Özen et.al, 2016, p.2; Yanık and Sümer, 2019, p.1178). Islamic banking can be defined as a system in which income is shared on the basis of profit-loss sharing and each monetary transactions correspond to a good or service (Ayrıçay et.al. 2013, p.120; Avcı

and Aktaş, 2015, p.43; Javaria, 2016, p.85; Yanık and Sümer, 2019, p.1178). In conventional banking money is evaluated as a good and it can be bought or sold. For instance; bank can sell 10 TL to firms with a price of 15 TL. However in Islamic banking, transactions are somewhat different. In Islamic banking, money is exchanged for money only in equal amounts. In other words it is lent without interest. For example; 10 TL can only be sold with a price of 10 TL. If banks want to earn money, this earning must necessarily correspond to an increase in the value of a service or good offered to society. Shortly there are sharp differences between transactions of conventional and Islamic banks (Al-Deehani et.al. 2015, p.238; Islam and Ashrafuzzaman, 2015, p.74). Islamic banks want to make halal business and therefore consult Sharia experts and Sharia board while making business (Rosdini and Fildzah, 2019, p.242).

The market share of Islamic banks in banking industry is not in desirable position in both the world and Turkey (Ayrıçay et.al. 2013, p.120; Dilek and Küçük, 2017, p.23). It is thought that one of the reasons depends on wrong perceptions of society which can't understand differences between the transactions of conventional and Islamic banks. If people don't see difference between transactions of conventional and Islamic banks they will be less willingfull to prefer Islamic banks (Gökçek and Gönen, 2017, p.62; Özen et.al. 2017, p.2). They should understand that transactions in Islamic banks are conducted in accordance with Islamic principles.

In this research we aim to investigate perceptions of individuals about the differences between operations of conventional and Islamic banks. At first we try to explain differences between operations of Islamic and conventional banks. In the second stage, we analyse the results of questionnaire conducted on individuals.

2. Islamic Banking

Islamic laws –known as Sharia- are based on the Holy Quran and Sunnah (Mbawuni and Nimako, 2017, p.355). Interest is clearly prohibited in the Holy Quran. Additionally, Prophet Muhammad discouraged activities based on interests (Kalaycı, 2013, p.57; Yiğitoğlu and Göregen, 2018, p.244). Therefore Muslims should stay away from interest and financial operations with interest. However conventional banking is based on the principle of interest rate transactions. Therefore, the need for a system to transfer the idle funds of Muslims to firms who needs funds for their investments has emerged. Islamic banking has developed because of this necessity. Additionally, widespread renaissance of Islamic ideology has an important role in the development of Islamic banking (Hanifi, 2011, p.166).

Islamic banks are institutions which collect funds that can't be collected by conventional banks due to Islamic sensitivity and transfer these funds to firms without using interest based operations (Avcı and Aktaş, 2015, p.42; Hasan, 2016, p.67; Javaria, 2016,p.86; Dilek and Küçük, 2017, p.24; Rosdini and Fildzah, 2019, p.242). Shortly, the most important contribution of Islamic

banks is bringing funds which became idle because of avoidance of interest to economic system. Though the first Islamic banking practises were seen in Prophet Mohammad era (Atar, 2017, p.1034), 1970 economic crisis is a milestone for Islamic banking. In 1970's oil income of OPEC countries was increased (Islam and Ashrafuzzaman, 2015, p.74; Mbawuni and Nimako, 2017, p.354). Luxembourg, has given the first licence to Islamic banking transactions in 1978 (Terzi et.al. 2020, p.168). This increase in income has raised the problem of how to use this income. Therefore interest in Islamic banking was increased. To meet this important need of the World finance system, the first theoretic researches were done in Egypt between 1963 and 1967 by considering Islamic law. Conference of foreign ministers of Muslim countries is a milestone in development of Islamic financial system (Hanifi, 2011, p.166-167).

With proposes of committee which consist of experts in the fields of banking system and Islamic law, financial instruments that these banks can use have been determined. Today, conventional banks including HSBC, Citibank, Barclays Bank, Commerzbank, BNP Paribas, Barclays has started to Islamic banking in the world (Mbawuni and Nimako, 2017, p.354; Terzi et.al. 2020, p.168). Islamic banking has become an important actor of financial markets (Mansour et.al. 2010, p.185, Özen et.al., 2016, p.3). The development of Islamic finance can't be denied however the banking industry is still dominated by conventional banks (Esmer et.al. 2020, p.170).

In Turkey, Islamic banking has started in 1985 by the establishment of Al Baraka bank (Avcı and Aktaş, 2015, p.43; Dilek and Küçük, 2017, p.23, Gökçek and Gönen, 2017, p.62). Of course we should say that the first Islamic banking practises were seen in Ottoman era as money foundations (Atar, 2017, p.1035). The establishment of Islamic banks aims to solve capital problems of Turkish economy and encourage Islamic funds to invest in Turkish economy (Ayriçay et.al. 2013, p.120). Their names are returned from private finance institutions to participation banks due to 5411 number banking law in 2005 (Orhan et.al. 2018, p.336). In 2020, Participation Banks Association of Turkey has 6 members. The number of branches of Islamic banks has increased in the world (Sumaedi et.al. 2015, p.406; Pradiknas and Faturohman, 2015, p.540). Transactions of Sukuk and Murabaha have increased since the beginning of 20th century (Esmer et.al. 2020, p.171). This shows that demand of Islamic Banks financial instruments and number of customers is increasing. However, Islamic banks has not used their potentials in banking industry and earned sufficient market share.

3. Islamic Banking Operations (Fund Collection and Distribution)

Islamic banking is built on interest free operations because of Islamic laws. Islamic bank's operations are Sharia compliance while conventional banks are established under the principles of capitalism (Hanif, 2011, p.166; Siraj and Pillai, 2012, p.124; Khan, 2014, p.252; Al-Deehani et.al. 2015, p.238;

Javaria, 2016, p.86; Dayı, 2019, p.1789). This is its difference from conventional banking. Generally operations of Islamic banking work with profit-loss sharing principles (Kalaycı, 2013, p.52, Javaria, 2016, p.85; Rosdini and Fildzah, 2019, p.240). It is possible to investigate Islamic banking operations in two groups –fund collection and fund distribution-.

3.1 Fund Collection in Islamic Banking

Fund collection services have 2 types which are current accounts and participation accounts (Gökçek and Gönen, 2017, p.2; Alkış, 2018, p.122). Current accounts are divided into two groups which are Al-Wadiah and Mudarabah. Current accounts are similar to checking accounts in conventional banks.

Al-Wadiah is a safe keeping arrangement between depositors and bank. It allows depositors to withdraw their money at any time. In Al-Wadiah, saving is treated as customer's money safekeeping. In other words, the aim of Al-Wadiah is to save money of customer (Sumaedi et.al. 2015, p.407). Banks can make trade with the money of customer and earn money. But banks are not obliged to share profits with customers. On the other hand, if banks loss from this trade, money of customer will not be affected from this loss (Alkış, 2018, p.122-123).

Mudarabah is also another arrangement between banks and depositors, but it is different from Al-Wadiah. Mudarabah is treated as the investment of customer. This time saving of customer is affected from the profit or loss. Bank shares its' profits and on the other hand customer can lose money if bank get loss in trade.

3.2 Fund Distribution in Islamic Banking

There are many ways of fund distribution in Islamic banking. These are Murabaha, Mudarabah, Musharakah, İjara, Sukuk, Salam, Istisnaa, Et-Teverruk and Qard al-Hasan. The common point of these systems is that they are interest free.

Murabaha: At first, bank buys machines, tools etc. which is needed by customer by cash. Then bank sell it to customer with instalment. Of course, bank adds his profit to price while selling. In this transaction, good should be present physically (Al-Deehani et.al. 2015, p.239; Alkış, 2018, p.127).

Mudarabah: It is an agreement between two sides, one of which works with his labour and other pays money needed for this economic activity (Habergetiren, 2015, p.149-150). In that kind of operation, bank pays capital and customer works by using his knowledge, experience and skill. Bank can check all economic transactions and take precautions for not to lose money. Depositor, bank is called as rabbulmal and customer who is working, is called as mudarib (Avcı and Aktaş, 2015, p.44; Al-Deehani et.al. 2015, p.239).

Musharakah: Musharakah is a contract of being partnership in a trade. It is a mode of finance which involves direct participation of the parties in profits

as well as losses. Musharakah can be defined as a joint enterprise established for business in which all partners share profit according to a specific agreed ratio. If this business gets loss, this loss will be shared according to the ratio of their contributions by partners (Dilek and Küçük, 2017,p.24).

Ijara: Ijara is a contract which has two parties –bank and customer-. Bank purchases an item which is needed by customer and rent it to customer. Two parties agreed on the duration of rental and the fee. Duration of rental is determined according to cost paid by bank. The customer pays rental fee until the total cost has been paid off. At the end of this time customer will be new owner of an item. Sukuk which include ijara contract can be traded in markets (Khan et.al. 2014, p.255; Alkış, 2018, p.129-130).

Sukuk: Sukuk is a security issued by banks or asset leasing firms. The owners of sukuk have rights in proportion to their shares of income derived from this asset. They are structured to comply with Islamic law.

Salam: In this financing forward transaction in which bank pays cash for a specified assets. However, customer will give item in the future. Bank and customer make agreement about fee, future date and item. In other word, salam is a payment for deferred delivery (Dilek and Küçük, 2017,p.24).

Istisnaa: Istisnaa is a long term contract between bank and manufacturer. Bank asks manufacturer to produce, construct or build a specific good. The costs, raw materials are paid by manufacturer. To validity of istisnaa, price should be fixed and specification of good should be fully settled between two parties. Before the start of work, any one of parties can cancel the contract. But after the work starts, the contract can't be cancelled (Alkış, 2018, p.131).

Et-Teverruk (Commodity Murabaha): Teverruk is buying a good in instalments and selling it to another person in cash. With teverruk system, Islamic bank meets customers who need cash. This also helps banks to restructure the debts of customers who have difficulty in payment (Yanık and Sümer, 2019, p.1181).

Qard al-Hasan: Qard al-Hasan is to give money to someone who needs without interest. The aim of Qard al-Hasan is to keep away people from haram.

4. Islamic Banking and Conventional Banking

With the spread and development of Islamic banking, the competition between Islamic and conventional banks arose (Mansour et.al. 2010, p.185-186; Kalaycı, 2013, p.52; Ali, 2016, p.29; Anaç and Kaya, 2017, p.77; Haddad et.al. 2019, p.995). Although Islamic banking is a strong alternative for conventional banking (Siraj and Pillai, 2012, p.123) it is seen that conventional banks dominated banking industries even in Muslim countries such as Turkey (Orhan et.al. 2018, p.336-337). This does not mean that Islamic banking is not developing (Mbawuni and Nimako, 2017, p.354; Anaç

and Kaya, 2017, p.76) but means that development of Islamic banking is slower than its' potential (Dilek and Küçük, 2016, p.23). If Islamic banks want to be successful in this competition, they should care about the opinions of customers such as other firms (Dilek, 2017, p.201).

According to Sharia, interest is haram and forbidden to Muslims (Atar, 2017, p.1034; Habergetiren,2015, p.120-121). This prohibition is clearly stated in Holy Quran. In conventional banking interest is evaluated as the reward of capital owner and it is fixed. However in Islamic banking, there is profit-loss sharing system and reward of capital owner is not fixed. It is possible to lose money for capital owner (Hanif, 2011, p. 169; Sumaedi et.al. 2015, p.407). Risk is shared between two parts in Islamic banking (Khan et.al. 2014, p.253). The differences in objectives and operations makes two banking system discretely different from each other (Javaria, 2016, p.86-87). Though classical economics assumes individuals rational decision maker, in daily life individuals can use other variables such as religion while making decisions. In reality, HomoIslamicus is more real than Homoeconomicus (Dilek et.al. 2017, p.636).

One of the most important challenge Islamic banks faced is perceptions of Muslim customers whether Islamic bank's operations are Sharia compliance (Hanif, 2011, p.166; Özen et.al., 2016, p.2). Profit payments of Islamic banks and interest payments of conventional banks are usually close to each other. In literature there are many studies which investigate relationship between profit payments and interest payments (Tura and Kaya, 2019, p.189-190). For this reason, bank customers may sometimes be suspicious of the difference between conventional and Islamic banks (Avcı and Aktaş, 2015, p.42; Yanık and Sümer, 2019, p.1178). However, interest rates and profit payments are close to each other because they are determined due to demand and supply in markets (Dayı, 2019, p.1789).

There are many different factors which affect bank's customer decisions in this process (Özen, 2017; Apan et.al. 638;Dayı and Yıldız, 2020, p.2). Though religion is one of the most important one, it is not only. Islamic banks also receive acceptance from non-Muslims (Javaria, 2016, p.85, Mbawuni and Nimako, 2017, p.354).

5. Method

To investigate perception differences between Islamic and conventional banks we conducted a questionnaire in March and April 2020. Simple sampling is used. Survey is conducted on internet and social media because there were limitations in walking outside due to Covid 19. These limitations do not let pollsters to conduct survey outside the street. 650 participants answered questions of our survey. 384 samples are enough to reach right results in space with 100.000.000 population at 5% tolerance (Yazıcıoğlu and Erdoğan, 2004, p.50). This research is limited with individuals using internet in Turkey. According to TUIK (2020), households with access to internet are

The Analysis of Perception Differences Between Operations of Participation and Conventional Banks

90.9% that means approximately 76 million individual. In first parts of our survey demographic questions are asked to participants. In second part of questionnaire questions about the perception of difference between Islamic and conventional banks are asked. Five Likert Scales are used in second part.

6. Findings

Demographic results are shared in Table 1.

Table 1. Demographic Results

Gender	F	%	Age	F	%
Male	478	73,8	18-25 age	111	17,1
Female	170	26,2	26-35 age	282	43,7
Total	650	100	36-45 age	180	27,7
Marital Status	F	%	Age	F	%
Married	417	64,5	46-55 age	53	8,2
Single	231	35,5	56+ age	22	3,4
Total	650	100	Total	650	100
Education	F	%	Customers	F	%
No			No	172	26,5
Primary	15	2,3	Less than a year	27	4,2
Lycee	58	8,9	1-5 years	196	30,5
Undergraduate education	353	54,6	6-10 years	134	20,6
Master, Doctorate	222	34,2	More than 10 years	119	18,3
Total	650	100	Total	650	100
Occupation	F	%	Income	F	%
Public sector	145	22,2	0-2000 TL	76	11,7
Private sector	401	62,2	2001-4000 TL	151	23,2
Retired	21	3,2	4001-6000 TL	180	27,7
Non-workers	36	5,5	6001+ TL	241	37,4
Housewife	18	2,8	Total	650	100
Entrepreneurs	27	4,2			
Total	650	100			

As it can be seen most of participants are male (73.8%). It is thought that this is the result of majority of internet users are males. In Turkey 84.7% of males and 73.3% of females are internet users (TUİK, 2020). 43.7% of participants are between 26-35 years old while 27.7% of them are between 36-45 years old. More than half of participants are married (64.5%). It is known that graduated individuals are most likely to use internet. Because of this reason, most of participants have undergraduate, master or doctorate degree (88.8%). 69.4% of participants have been Islamic bank customer for more than 1 year. 62.2% of participants are working in private sector and 37.4% of them have higher than 6001 TL income in a month.

To investigate perception differences between Islamic and conventional banks, scale with 37 questions is prepared. The mean, value of skewness and Kurtosis are given in the Table below. Parametric tests can be used because

of Skewness and Kurtosis values which are between -1.5 and +1.5. Cronbach Alfa coefficient shows that results are reliable (92.6%).

Table 2. Perception Differences Between Islamic and Conventional Banks

	Mean	Skewness	Kurtosis
S1: Transactions of Islamic banks are more convenient for Islam than those of conventional banks.	3.9074	-1.094	.789
S2: I prefer Islamic banks to conventional banks because of religious reasons.	4.0062	-1.123	.540
S3: Transactions of Islamic banks are halal. Transactions of conventional banks are haram.	3.5448	-.667	-.096
S4: There is no application regarding interest in any of the transactions I have made in Islamic banks.	3.3040	-.320	-.625
S5: I don't feel the need to question my banking transactions through Islamic banks in terms of religion.	3.0031	.032	-.933
S6: I believe that there are operational and management differences between Islamic and conventional banks and that these limits are definitely preserved.	3.5617	-.663	.026
S7: The speed and efficiency of transactions carried out in Islamic banks are more effective than conventional banks.	3.2654	-.046	-.471
S8: In Islamic banks, customer representatives' advice about investment is more effective than conventional bank personnel.	3.1605	-.020	-.252
S9: The location of the branches of Islamic banks is better than conventional banks.	2.8364	.201	-.179
S10: The interior design of the branches of Islamic Banks is better than that of conventional banks.	3.0741	-.003	-.216
S11: In Islamic Banks, the personnel's behaviour towards customers is better than in conventional banks.	3.7145	-.572	-.173
S12: Working hours of Islamic Banks is more convenient than conventional banks.	3.3164	-.028	-.265
S13: In Islamic Banks, more attention is paid to the confidentiality of customer information than conventional banks.	3.2716	-.032	-.120
S14: Islamic banks provide better information to their customers about new transactions and services than conventional banks.	3.3472	-.177	-.496
S15: Islamic Banks give loans to their customers with better conditions than conventional banks.	2.9090	.098	-.433
S16: Islamic Banks provide their customers with better income opportunities than conventional banks.	2.8009	.282	-.414
S17: Internet Banking quality of Islamic Banks is better than conventional banks.	3.2068	-.110	-.328
S18: Service Diversity of Islamic Banks Is Better Than Conventional Banks.	2.9105	.134	-.589
S19: The use of technology in Islamic Banking services is better than conventional banks.	3.0170	.042	-.361
S20: The authority and knowledge level of Islamic Banking personnel is better than conventional banks.	3.1728	-.155	-.152
S21: Credit card service provided by Islamic Banks is better than	2.6250	.256	-.628

The Analysis of Perception Differences Between Operations of Participation and Conventional Banks

conventional banks.			
S22: Transaction fees of Islamic Banks are lower than conventional banks.	3.7994	-.687	-.200
S23: Advertisements offered by Islamic Banks in print and visual media elements are more effective than conventional banks.	2.5324	.385	-.586
S24: Advertisements made by Islamic Banks on Social Media applications (Facebook, Instagram, etc.) are more effective than conventional banks.	2.5015	.473	-.257
S25: My Family's Opinion About Islamic Banks are more positive than conventional banks	3.7785	-.863	.416
S26: Opinions of my close environment about Islamic banks are more positive than conventional banks	3.4277	-.454	-.174
S27: Islamic Banks provide higher benefits to Turkish economy compared to conventional banks	3.4120	-.239	-.572
S28: All banking activities in the market should be continued with Islamic banking.	3.5077	-.493	-.656
S30: Islamic Banks are better than conventional banks in fighting against unemployment and supporting economic growth	3.3920	-.227	-.409
S31: Despite Conventional Banks, the Islamic banking system makes Turkish economy stronger and more stable.	3.5154	-.357	-.312
S32: Islamic Banks give greater confidence to the citizens of the country than Conventional Banks.	3.5756	-.525	-.189
S33: Islamic Banks Provides a more reliable environment against economic crisis threats.	3.5710	-.425	-.272
S:35 Branch Environment Provided by Islamic Banks to Their Customers Awakens Confidence Compared to Conventional Banks.	3.5370	-.466	-.116
S36: Branch Concept and Design Offered by Islamic Banks to Their Customers Makes Me Feel More Special Compared to Conventional Banks	3.3241	-.198	-.317
S37: The Branch Environment Offered by Islamic Banks to Their Customers Is more Comfortable Than Conventional Banks.	3.3704	-.202	-.228

Additionally, exploratory factor analysis is conducted. S16, S18, S19 and S29 are eliminated due to close factor loads. Kaiser-Meier Olkin (KMO) result is 0.958; Bartlett test Chisquare value 15525,790; df value is 528 and sig value is 0.000. These results show that exploratory factor analysis can be conducted. We used Principal component method with Direct Oblimin rotation in our analysis. Factors with Eigen values which have values greater than 1 are taken into account. Total Variance Explained by 5 factors is given in Table 3. Cumulative variance of 66.501% means that factor analysis is satisfactory because it is higher than 50%. The first factor explains 43.808%; second factor explains 9.875%; third factor explains 5.284%; fourth factor explains 4.403% and last factor explains 3.131% of total variance.

Tablo 3. Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	
1	14,457	43,808	43,808	14,457	43,808	43,808	12,396
2	3,259	9,875	53,684	3,259	9,875	53,684	4,743
3	1,744	5,284	58,968	1,744	5,284	58,968	9,362
4	1,453	4,403	63,370	1,453	4,403	63,370	8,181
5	1,033	3,131	66,501	1,033	3,131	66,501	3,132

Which items are included in these factors are shown by Pattern Matrix in Table 4.

Tablo 4 Pattern Matrix

	Component				
	1	2	3	4	5
S37:	0,821				
S36:	0,817				
S10:	0,749				
S13:	0,746				
S11:	0,735				
S12:	0,720				
S14:	0,707				
S:35	0,704				
S34:	0,677				
S7:	0,608				
S9:	0,600				
S17:	0,599				
S8:	0,579				
S20:	0,544				
S15:	0,480	0,376			
S22:	0,456				0,309
S23:		0,886			
S24:		0,875			

The Analysis of Perception Differences Between Operations of Participation and Conventional Banks

S21:		0,687			
S31:			0,860		
S27:			0,857		
S30:			0,848		
S28:			0,745		
S33:			0,709		
S32:			0,699		
S4:				0,851	
S6:				0,778	
S3:				0,753	
S5:				0,734	
S1:				0,687	
S2:				0,622	
S26:					0,657
S25:					0,626

We give names to these 5 factors by using items which are included in these factors. First factors is named as Service Quality-Pricing, second factor is named as Technology, Third factor is named as macroeconomic contribution; fourth factor is named as religious review and last one is named as environmental effects. Shortly, the perception differences between Islamic and conventional banks can be examined by 5 factors.

6.1. Service Quality-Pricing

This factor is consists of S7, S8, S9, S10, S11, S12, S13, S14, S15, S17, S20, S22, S34, S35, S36, S37. This factor explains 43.808% of changes in total variances. The mean of this factor is 3.2823 which is between 2.34 and 3.66. So this factor can be evaluated as moderate level (Küçük, 2016, p.239). Hypotheses tests are done (Cronbach Alfa Coefficient:0.944).

H1: Perceptions about Service Quality-Pricing changes according to usage of Islamic banking and usage years.

H2: Perceptions about Service Quality-Pricing changes according to education level.

H3: Perceptions about Service Quality-Pricing changes according to occupation.

H4: Perceptions about Service Quality-Pricing changes according to income level.

H1 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,000). There are differences between i)non-customers and customer less than a year (sig:0,011) ii) non-customers and customers between 1 and 5 year (sig:0,000) iii) non-customers and customers between 6 and 10 years (sig:0,000), iv) non-

customers and customers more than 10 years (sig:0,000) as a result of Scheffe test. Non-customers have the least value. The results show that Islamic banks should change perceptions about their services and pricing of non-customers.

H2 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,000). There are differences between i)master-doctorate degree and primary school (sig:0,001), ii)lycee and undergraduate (Sig:0,009), iii)lycee and master-doctorate degree (sig:0,000), iv)undergraduate and master-doctorate degree (sig:0,000) as a result of Scheffe test. As education level increases, perception about Service Quality-Pricing decreases. So, Islamic banks should follow marketing strategies for educated persons.

H3 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,000).There are differences between i)public sector and private sector (sig:0,001), ii) public sector and housewives (sig:0,009) as a result of Scheffe test. Public sector has the lowest degree (2.9505) while private sector has 3.4063 and housewives have 3.6493. The reasons why public sector employees have lower perceptions about Islamic banking should be investigated.

H4 is accepted according to One Way Anova test (Sig:0,030). There are differences between income level more than 6001 TL and income less than 2000 TL (sig:0,042) as a result of Scheffe test. As income level increases, perception about Service Quality-Pricing decreases. This result can explain why Islamic banks could not capture more than 6% in Turkish banking industry.

As a result, it is revealed that Islamic banks should develop strategies to convince educated and high income individuals about their Service Quality-Pricing.

6.2. Technology

This factor is consists of S21, S23, S24. This factor explains 9.875% of changes in total variances. The mean of this factor is 2.5544 which is between 2.34 and 3.66. So this factor can be evaluated as moderate level (Küçük, 2016, p.239). However it is close to 2.34 and this means that perceptions about technology are close to low degree. Hypotheses tests are done (Cronbach Alfa Coefficient:0.848).

H5: Perceptions about Technology changes according to usage of Islamic banking and usage years.

H6: Perceptions about Technology changes according to education level.

H7: Perceptions about Technology changes according to occupation.

H8: Perceptions about Technology changes according to income level.

H5 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,044). There are differences between i) non-customers and customers more than 10 years (sig:0,050) as a result of Scheffe test. Non-customers have 2.3417 average

while customers more than 10 years have 2.6880. Islamic banks should convince non-customers that their technologic level is better than conventional banks.

H6 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,000). There are differences between i)master-doctorate degree and primary school (sig:0,016), ii)lycee and undergraduate (Sig:0,000), iii)lycee and master-doctorate degree (sig:0,000), iv)undergraduate and master-doctorate degree (sig:0,040) as a result of Scheffe test. As education level increases, perception about technology decreases. Shortly, Islamic banks are not successful at convincing high educated individuals about their technologic level.

H7 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,001).There are differences between i)non-workers and private sector (sig:0,044) as a result of Scheffe test. Private sector has the lowest degree (2.4785).

H8 is accepted according to One Way Anova test (Sig:0,000). There are differences between i)income level more than 6001 TL and income less than 2000 TL (sig:0,000) ii)income level between 4001-6000 TL and income less than 2000 TL (sig:0,000) iii) income level between 2001-4000 TL and income higher than 6001 TL (sig:0,001) as a result of Scheffe test. As income level increases, perception about technology decreases. Shortly, high income individuals are not satisfied from technology usage of Islamic banks.

As a result, it can be said that perception about technology usage of Islamic banks are not high enough. Islamic banks should use technology effectively and convince customers about their technologic level. Especially Islamic banks are not successful at convincing high educated, high income and private sector employees.

6.3. Macroeconomic Contribution

This factor is consists of S27, S28, S30, S31, S32, S33. This factor explains 5.284% of changes in total variances. The mean of this factor is 4.1929 which is higher than 3.67. So this factor can be evaluated as high level (Küçük, 2016, p.239). Hypotheses tests are done (Cronbach Alfa Coefficient:0.914).

H9: Perceptions about Macroeconomic Contribution changes according to usage of Islamic banking and usage years.

H10: Perceptions about Macroeconomic Contribution changes according to education level.

H11: Perceptions about Macroeconomic Contribution changes according to occupation.

H12: Perceptions about Macroeconomic Contribution changes according to income level.

H9 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,000). There are differences between i) non-customers and customers more than 10 years (sig:0,000), ii)non-customers and customers less than a year (sig:0,016), iii)

non-customers and customers between 1 and 5 years (sig:0,000) iv) non-customers and customers between 6 and 10 years (sig:0,000) as a result of Scheffe test. Non-customers have the lowest score 3.5081, but this average is not so low, close to 3.66.

H10 is rejected according to One Way Anova test (sig:0,056).

H11 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,000). There are differences between i) public and private sector (sig:0,002) ii) non-workers and private sector (0,011) as a result of Scheffe test. The average of private sector is 4.3550 while average of public sector is 3.9083 and average of non-workers is 3.6440.

H12 is accepted according to One Way Anova test (Sig:0,066).

Results show that majority of participants is aware of the macroeconomic contribution of Islamic banks.

6.4. Religious Review

This factor is consists of S1, S2, S3, S4, S5 and S6. This factor explains 4.403% of changes in total variances. The mean of this factor is 3.5528 which is between 2.34 and 3.66 but very close to 3.66. So this factor can be evaluated as moderate level (Küçük, 2016, p.239). Hypotheses tests are done (Cronbach Alfa Coefficient:0.894).

H13: Perceptions about Religious Review changes according to usage of Islamic banking and usage years.

H14: Perceptions about Religious Review changes according to education level.

H15: Perceptions about Religious Review changes according to occupation.

H16: Perceptions about Religious Review changes according to income level.

H13 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,044). There are differences between i) non-customers and customers more than 10 years (sig:0,000) ii) non-customers and customers less than a year (sig:0.011), iii) non-customers and customers between 1 and 5 years (Sig:0.000) iv) non-customers and customers between 6 and 10 years (sig:0.000) as a result of Scheffe test. Non-customers have 2.8469 average while customers more than 10 years have 3.9314. This shows that non-customers have weak belief that Islamic bank transactions are convenient for Islam. This belief can hinder Islamic banks from developing in the banking sector.

H14 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,000). There are differences between i) master-doctorate degree and primary school (sig:0,016), ii) undergraduate and master-doctorate degree (sig:0,018) as a result of Scheffe test. As education level increases, perception about religious review decreases. Researchers should investigate why educated individuals are less likely to see differences between Islamic and participation banks.

H15 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,000). There are differences between i) non-workers and private sector (sig:0,000) ii) private and public sector (sig:0,000) as a result of Scheffe test. Private sector has the highest score (3.7389). Non-workers and public sector has lower degrees (3.2106 and 2.9907).

H16 is accepted according to One Way Anova test (Sig:0,001). There are differences between i) income level lower than 2000 TL and income level between 4000 and 6000 TL (Sig:0.002) as a result of Scheffe test. Income level between 4001 and 6000 TL has the highest score 3.7194 while income level lower than 2000 TL has the lowest degree (3.2522).

Nearly majority of participants think that there is an Islamic difference in transactions between Islamic and conventional banks. However, non-customers and high educated individuals think this way at a lower rate. The reasons should be investigated and Islamic banks should try to find ways to tell differences between transactions of Islamic and conventional banks in terms of Islamic law.

6.5. Environmental Effects

This factor is consists of S25 and S26. This factor explains 3.131% of changes in total variances. The mean of this factor is 3.6031 which is between 2.34 and 3.66 but very close to 3.66. So this factor can be evaluated as moderate level (Küçük, 2016, p.239). Hypotheses tests are done (Cronbach Alfa Coefficient:0.749).

H17: Perceptions about Environmental Effects changes according to usage of Islamic banking and usage years.

H18: Perceptions about Environmental Effects changes according to education level.

H19: Perceptions about Environmental Effects changes according to occupation.

H20: Perceptions about Environmental Effects changes according to income level.

H17 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,000). There are differences between i) non-customers and customers more than 10 years (sig:0,000) ii) non-customers and customers less than a year (sig:0.022), iii) non-customers and customers between 1 and 5 years (Sig:0.000) iv) non-customers and customers between 6 and 10 years (sig:0.000) as a result of Scheffe test. Non-customers have score of 3.0610. This shows that environment of non-customers are less likely to prefer Islamic banks.

H18 is rejected according to One Way Anova test (sig:0,138).

H19 is accepted according to One Way Anova test (sig:0,000). There are differences between i) private and public sector (sig:0,000) as a result of Scheffe test. The average of public sector is 3.1979 while private sector is 3.7908. The environment of public sector employees is also less likely to prefer Islamic banks.

H20 is accepted according to One Way Anova test (Sig:0,005). There are differences between i)income level higher than 6000 TL and income level between 4000 and 6000 TL (Sig:0.025) as a result of Scheffe test. The highest average is due to income level between 4000 TL and 6000 TL (3.7583).

7. Correlation

Results of correlation analysis are given in Table 5.

Table 5. Correlation Matrix

	Serv.Qual.Pric.	Tech.	Macro.Eco.cont.	Rel.Rev.	Env. Fac.
Serv.Qual.Pric.	1	.536**	.647**	.585**	.573**
Tech.		1	.329**	.169**	.309**
Macro.Eco.cont.			1	.596**	.576**
Rel.Rev.				1	.563**
Env. Fac.					1

** Correlation is Significant at 1% level (2-tailed)

The relationship between Service quality-pricing and Macroeconomic contribution is significant due to correlation coefficient bigger than 0.60 (0.647). These are found significant in moderate level (between 0.40 and 0.60).

- i) Service quality-pricing and Technology (0.536).
- ii) Service quality-pricing and Religious Review (0.585)
- iii) Service quality-pricing and Environmental Factors (0.573)
- iv) Macroeconomic Contribution and Religious Review (0.596)
- v) Macroeconomic Contributions and Environmental Factors (0.576).
- vi) Religious Review and Environmental Factors (0.563).

These relationships are found significant in low level.

- i) Technology and Macroeconomic Contribution (0.329)
- ii) Technology and Environmental Factors (0.309).

Relationship between Technology and Religious Review is found very low level (0.169).

8. Conclusion

With the development of Islamic Banks, the competition between Islamic and conventional banks is intensified. In Turkey, the market share of Islamic banks could not reach its potential such as many countries which have high Muslim population. However, Islamic banking has many benefits to economy such as bringing idle funds to economy, providing diversity in banking. To support Islamic banking, at first reasons should be investigated. Perceptions are important in choices of banking customers. In this research

**The Analysis of Perception Differences Between Operations of Participation and
Conventional Banks**

---

we investigated perceptions of customers about the differences between Islamic and conventional banks. It is found that five factors determined perceptions about the differences between Islamic and conventional banks. These five factors are Service Quality-Pricing, Technology, Macroeconomic Contribution, Religious Review and Environmental Factors. These five factors determine 66.501% of total variance.

Non-customers of Islamic banking have lower average in Service Quality-Pricing than customers, so Islamic banks should break perceptions of non-customers to succeed. Additionally, it is found that educated individuals are less satisfied from Service Quality-Pricing of Islamic banking. The reasons should be investigated and new decisions should be taken to prevent. Employees in public sector are not also satisfied from Service Quality-Pricing.

Average of technology is lower than other factors. This result shows that Islamic banks should develop their technologic capabilities and convince customers about their technologic capabilities. Especially, educated, high income and private sector employees have negative perceptions about technologic capabilities of Islamic banks. Perceptions of especially high income individuals are ultimately important for banking industry. This is because high income individuals have more funds to be used in banking transactions. We advised other researchers to investigate perceptions of high income individuals.

It is revealed that most of participants aware that Islamic banks have positive impacts on macroeconomic variables. Average about this factor is ultimately high (4.1929).

Religious Review factor is surprisingly not in high value (3.5528). This result shows that some part of society have suspicion whether Islamic banking transactions are conducted due to Islamic rules, Sharia. Especially non-customers, high educated, Non-workers, Public sector employees have lower perception than other groups. Though Islamic banks conduct their activities according to Sharia, the perceptions of non-customers, high educated, non-workers, public sector employees have lower perceptions than expected. New researches can investigate whether this is true for other countries and if it is true the reasons about it.

Also the research shows that environmental factor is not so high (3.6031). Environment of non-customers do not encourage participants to use Islamic banks (average only 3.0610). This is also true for public sector employees (3.1979). Further researches can be concentrated on perceptions of public sector employees about Islamic banks.

References

- Al-Deehani, T.M., El-Sadi, H.M.& Al-Deehani, M.T. (2015). Performance of Islamic Banks and Conventional Banks Before and During Economic Downturn. *Investment Management and Financial Innovations*. 12(2). 238-250.
- Ali, L.M.A.B. (2016). Regulations of Islamic Banking Institutions In Kuwait. *Kuwait International Law School*. 4(13). 29-92.
- Alkış, A. (2018). İslam Hukukunda Katılım Bankacılığı Fon Toplama ve Kullandırma Yöntemleri. *Injosos- Al Farabi International Journal On Social Sciences*. 2(3). 120-133.
- Anaç, T. & Kaya, F. (2017). Katılım Bankacılığı Sektöründe Bireysel Müşterilerin Banka Tercih Nedenleri Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 13(2). 75-96.
- Apan, M. Atar, A. & Terzi, H. (2018). Firmaların Banka Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma: Karabük İli Örneği. *I.Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*. 23-25 Kasım
- Atar, A. (2017). Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye’de İslâmi Bankacılığın Genel Durumu. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 1029-1062. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i4.1079
- Avcı, T. & Aktaş, M. (2015). Katılım Bankalarının Kar Payları Ödemeleri ile Mevduat Bankalarının Faiz Ödemelerinin Birbirlerine Yakın Olmasının Nedenlerinin Araştırılması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(4). 41-51
- Ayrıçay, Y.; Ada, Ş. & Kaya, A. (2013). Katılım Bankacılığının Gelişiminin Önündeki Engeller. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1). 119-137.
- Dayı, F., 2019, Katılım Bankacılığının Tercih Nedenlerinin Sadakat ve Güven Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1788-1806
- Dayı, F., Yıldız, B. (2020) Banka Hizmet Kalitesinin Kurumsal İmaj, Müşteri Tatmini ve Tekrar Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisinin Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 1-17
- Dilek, S. & Küçük, O. (2017). Customer Satisfaction in Participation Banks: A Research In Kastamonu. *Research In Business and Social Sciences*. 6(4). 22-33
- Dilek, S. (2017). Oyun Teorisi Eşliğinde Sanayi Ekonomisi. Seçkin Yayınları.

**The Analysis of Perception Differences Between Operations of Participation and
Conventional Banks**

- Dilek, S.; Küçük, O & Özdirek, R. (2017). Homo Economicus mu Homo Islamicus mu?. *International Journal of Economic Studies*. 3(4). 635-641.
- Esmer, Y., Ulusoy, T., Dayı, F. (2020). Innovation in participation banks: a review on Turkey, *Turkish Studies - Economy*, 15(1), 167-184. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.37827>
- Gökçek, G. & Gönen, İ. (2017). Katılım Bankalarının Finans Sektörü İçindeki Yeri ve Katılım Bankalarına Yönelik Müşteri Algısı. *Finans Ekonomi Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(1). 61-77.
- Habergetiren, Ö. F. (2015). İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri. Kitabi Yayınları.
- Haddad, A., Ammari, A.E. & Bouri, A. (2019). Are The Islamic Banks More Profitable Than The Conventional Banks In A Financial Stable Period?. *Asian Economic and Financial Review*. 9(9). 994-1018
- Hanif, M. (2011). Differences and Similarities in Islamic and Conventional Banking. *International Journal of Business and Social Science*. 2(2). 166-175.
- Hasan, Z. (2016). Conversion of Conventional Banks Into Islamic Banks: The Case of Bangladesh. *International Journal of Ethics in Social Sciences*. 4(1).63-78
- Hazıroğlu, T. (2018). *Katılım Ekonomisi*. İz Yayıncılık.
- Islam, MD.T.U., Ashrafuzzaman, M. (2015). A Comparative Study of Islamic and Conventional Banking in Bangladesh: Camel Analysis. *Journal of Business and Technology*. X(01). 73-91
- Javaria, K. (2016). Comparative Analysis of Islamic and Conventional Banks: A Case Study From Malaysia. *Journal of Islamic Financial Studies*. 2(2). 85-93.
- Kalaycı, İ. (2013). Katılım Bankacılığı Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 9(19). 51-74.
- Khan, B., Khan, M., Shagufta, B., Ahmad, I. & Ilyas, M. (2014). Comparison of Islamic and Conventional Banking Practices Regarding House Finance in Pakistan: A Case of Hazara Division. *Academic Research International*. 5(5). 251-261.
- Küçük, O. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ekin Yayınları
- Mansour, W.; Abdelhamed, M.B., Masood, O. & Niazi, G.S.K. (2010). Islamic Banking and Customers' Preferences: The Case of UK. *Qualitative Research in Financial Markets*, 2(3), 185-199.
- Mbawuni, J. & Nimako, S.M. (2017). Muslim and Non-Muslim Consumers' Perception Towards Introduction of Islamic Banking i Ghana. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. 9(3). 353-377.

- Orhan, Z.H., Yaşar, E. & Deniz, H.H. (2018). İş Modelindeki Değer Önerileri Mukayesesi Yoluyla Katılım Bankalarının Mevcut Durumunun Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 10(2). 335-351
- Özen, E., Şenyıldız, L & Akarbulut, K. (2016). Faizsiz Bankacılık Algısı: Uşak ili Örneği. *Journal of Accounting Finance and Auditing Studies*. 2(4). 1-19
- Pradiknas, T.Y. & Faturohman, T. (2015). Efficiency of Islamic Banking Compared to Conventional Banking: Evidence From Indonesian Banking Sector. *Journal of Business and Management*. 4(5). 540-551.
- Rosdini, D. & Fildzah, N.P.G. (2019). Comparison of Conservatism In Islamic and Conventional Banks In Indonesia and Malaysia. *Jurnal Manajemen*. XXIII(2). 239-256
- Siraj, K.K. & Pillai, P.S. (2012). Comparative Study On Performance of Islamic Banks and Conventional Banks in GCC Region. *Journal of Applied Finance & Banking*. 2(3). 123-161.
- Sumaedi, S., Juniarti, R.& Bakti, I.G.M.Y. (2015). Understanding Trust & Commitment of Individual Saving Customers In Islamic Banking. *Journal of Islamic Marketing*. 6(3). 406-428.
- Terzi, H., Apan, M., Atar, A. & Şahin, H. (2020). Bireysel Müşterilerin Katılım Bankalarını Tercih Etme Tutumlarını Belirleyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Kültürlerarası Karşılaştırmalı Bir Araştırma: Türkiye ve Avrupa Örneği. *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar II*, TKBB Yayınları. Yayın no:11, 165-197
- Tura, Ü. Kaya, F. (2019). Türkiye’de Katılım Bankaları Tarafından Katılma Hesaplarına Uygulanan Kar Payı Ödemeleri ile Geleneksel Bankalar Tarafından Mevduatlara Uygulanan Faiz Oranları Arasındaki İlişkininin Analizi, *Econder International Academic Journal*, 3 (2), 187-202.
- TUİK (2020). Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması.
- Yanık, R.& Sümer, S. (2019). Akademisyenlerin İslami Bankacılık Algısı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (3) , 1177-1190.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yiğitoğlu, M. & Göregen, M. (2018). Economic and Commercial Relations of The Prophet Muhammad With The Jews. *AfroEurasian Studies*. 7(2). 236-253.

[itobiad], 2020, 9 (5): 3988/4015

**Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde
Bir Değerlendirme**

Globalization and Economic Growth Relationship: An Evaluation The
case of Turkey

Çetin POLAT

Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi
Asst. Prof., Anadolu University, Open Education Faculty
cetinp@anadolu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0003-1031-1593

Kadir Özgür PEKER

Doç. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Fen Fakültesi
Assoc. Prof., Eskişehir Technical University, Faculty Of Science
opeker@eskisehir.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-9275-0161

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 12.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 16.10.2020
Yayın Tarihi / Published : 22.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : Ocotber-November-December

Atıf/Cite as: Polat, Ç , Peker, K . (2020). Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Değerlendirme . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3988-4015 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/779553>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Değerlendirme

Öz

Küreselleşme, insan yaşamının her alanında etkisini git gide artırmaktadır. Küreselleşmenin ülke yaşamına olumlu ve olumsuz etkileri ile ilgili farklı görüşler olsa da dışa açık serbest piyasa ekonomi stratejileri ile ekonomisine yön veren ülkeler, çeşitli düzeylerde bu etkileri hissetmektedir. Dünyanın en gelişmiş ülkelerinin sahip olduğu çok uluslu şirketlerin gerçekleştirmiş olduğu uluslararası yatırımlar küreselleşme sürecinin temel faaliyetleridir. Bu süreçte, farklı ülkelerdeki düşük maliyetli ve verimliliği yüksek üretim faktörlerini üretim sürecine dahil etmek ve hedef pazarlara mümkün olduğunca yaklaşmak isteyen uluslararası yatırımcılar, her geçen zaman daha da büyümüş ve etkilerini artırmışlardır. Bu gibi faaliyetlerin yatırımların yapıldığı ev sahibi ülkelerin ekonomilerine yapmış olduğu katkı tartışılmazdır. Kuruluşundan bu yana Türkiye, küreselleşmenin etkilerini git gide daha fazla hissederek bu dünya düzeninde yerini almaya çalışmıştır. Türkiye'nin bugünkü ekonomik büyüklüğe ulaşmasında küresel ekonomik faaliyetlerin yapmış olduğu katkı tartışılmazdır. Bununla birlikte Türkiye küresel yapıya entegrasyon sürecinin olumsuz etkilerine de maruz kalmıştır. Böyle durumlarda ülke ekonomisi bu olumsuz etkiler dolayısıyla zarar görürken, ülke yönetiminin de zor ve sıkıntılı zamanlar yaşamasına neden olmuştur. Bu çalışmada, küreselleşme ve büyüme arasındaki ilişki KOF küreselleşme indeksleri ve Türkiye'nin 1970 – 2018 dönemi büyüme değerleri temelinde istatistiksel olarak analize tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin büyüme verileri ile KOF küreselleşme indeksleri, Basit Doğrusal Regresyon, Tek-Değişkenli Polinomiyal Regresyon, Basit Korelasyon ve Çoklu Korelasyon analizlerine tabi tutulmuştur. Analizler sonucunda reel GSYH değerleri ile KOF Küreselleşme İndeksleri arasında yüksek düzeyli ilişki belirlenmiştir. Dolayısıyla, büyüme ve küreselleşme arasında önemli düzeyde bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, KOF Küreselleşme İndeksi, Ekonomik Büyüme, Regresyon Analizi, Korelasyon Analizi, Polinomiyal Regresyon

Globalization and Economic Growth Relationship: An Evaluation The case of Turkey

Abstract

Globalization is gradually increasing its influence in all areas of human. Although there are different views on the positive and negative effects of globalization, the countries that give direction it's economy with outward open market strategies feel these effects at various levels. The international investments made by multinational companies owned by the most developed countries of the world are the main activities of the globalization process. In this process, international investors who

want to include low-cost and high-efficiency inputs in the production process in different countries and come near the target markets have grown more and more. The contribution of these activities to the economies of the host countries where investments are made is indisputable. Since its inception Turkey increasingly feeling the effects of globalization tried to take its place in the world order. In the achievement of Turkey's current economic size, the contribution of global economic activity is unquestionable. However, Turkey is also exposed to the negative effects of the process of integration into the global structure. The such cases, while it's economy suffered due to these negativities, it also gave it's administration a hard time. In this study, the relationship between globalization and growth is analyzed statistically on the basis of the KOF indexes of globalization and Turkey's growth parameters for 1970-2018 period. In this context, Simple Linear Regression, Polynomial Regression in One Variable, Simple Correlation and Multiple Correlation analysis was applied to Turkey's growth data and the KOF indexes of globalization data. As a result of the analysis, a high-level relationship was determined between real GDP values and the KOF Globalization Indexes. Therefore, it is concluded that there is a significant relationship between growth and globalization.

Keywords: Globalization, KOF Globalization Index, Economic Growth, Regression Analysis, Correlation Analysis, Polynomial Regression.

Giriş

Dünya nüfusu arttıkça, ihtiyaçlar, tüketim ve üretim artmıştır. Mal ve hizmet miktarındaki artış ihtiyaçlara göre çok daha fazla olmuştur. Çünkü firmalar bir ihtiyacı karşılayacak çok çeşitli mal ve hizmet ortaya çıkarmış, zaman zaman ihtiyaçlar yeni mal ve hizmetlerin ortaya çıkmasına neden olurken, zaman zaman da üretilen mal ve hizmetler yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarmıştır. Ticaretin insan hayatına girmesinden itibaren kâr güdüsü firmaları daha fazla üretmeye ve satmaya ve sonuçta daha fazla kâr elde etmeye yönlendirmiştir. Teknolojik gelişmeler bu süreci daha da hızlandırmıştır. Bu durum firmaları ülke içi ticari faaliyetlerin yanı sıra uluslararası piyasalara da açılmasına neden olmuş ve günümüzde birçok ülkenin yıllık üretiminden daha fazla ciro elde eden uluslararası firmalar ortaya çıkmıştır. Böylece "Küreselleşme" kavramı dünyanın gündemine girmiştir.

Küreselleşme, uluslararası anlamda ticaretin serbestleşmesiyle ülke ekonomilerinin birbirlerine yaklaşmasıdır. Ancak küreselleşme sadece ekonomik ve ticari alanda değil, aynı zamanda sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda da yaşanmaktadır (Seyidoğlu, 2009, s.157). "Küreselleşme" olarak ifade edilmese de aslında küreselleşme süreci insan hayatında sürekli olmuştur. Bu anlamda yıllarca Uzakdoğu ile Avrupa'yı ticari olarak birbirine bağlayan önemli bir hat olan "İpek Yolu" ve Uzakdoğu ile Kuzey Afrika'yı birbirine bağlayan "Baharat Yolu" bunun en güzel örnekleridir. Her ne kadar 1300'lü yıllarda misyonerlik amacıyla başlasa da 1400'lü

yıllarda ticari boyut kazanan Coğrafi Keşifler de küreselleşmenin ne kadar eski tarihlere dayandığını gösteren güzel bir örnektir. Bu örnekler aslında ticaretin yanı sıra coğrafyalar arasında sosyal, siyasi ve kültürel olarak da bölgeler arasında bir değişime neden olmuştur. Bundan sonraki süreçte Sanayi Devrimi ile birlikte üretimde makineleşmenin başlaması ve sonrasında elektrik, elektronik ve internetin insan hayatına girmesi küreselleşmenin etkisini daha da artırmıştır (Mortan, 2001, s.13).

Özellikle II. Dünya Savaşından sonraki ekonomik, siyasi ve askeri faaliyetler, Birleşmiş Milletler (UN), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) (1996'dan itibaren Dünya Ticaret Örgütü – WTO), NATO gibi tüm dünyayı kapsayan uluslararası yeni oluşumları ortaya çıkarmış ve kutuplaşma (Varşova Paktı, Avrupa Ekonomik Topluluğu, Kuzey Amerika Serbest Bölgesi – NAFTA gibi) ve küreselleşmenin eşgüdümlü bir şekilde ilerlemesine neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası şirketlerin sayısının ve uluslararası doğrudan yatırımların artması siyasi olarak olmasa da ticari olarak küreselleşmeyi artırmıştır (Ertürk, 1993, s.177). 1980'li yıllardan itibaren iletişim ve ulaşım teknolojilerinde ilerlemelerin üst düzeye ulaşması, internetin ve gelişmiş elektronik sistemlerin insan hayatına girmesi, ticareti kolaylaştırıp daha da artmasına neden olurken, küreselleşmenin de artık sonuna yaklaşmıştır.

Günümüzde artık, dünyanın bir ucundan bir ucuna çok kolay haberleşilebilmekte, ticari ilişkiler rahatlıkla kurulabilmekte ve ürün ve ürün bedelinin transferi kolaylıkla yapılabilmektedir. İnternet, software ve hardware alanlarındaki ilerleme kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik olarak değişik coğrafyadaki insanları iyice birbirine yaklaştırmıştır. 2019 yılın sonlarında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan Covid-19 virüsünün çok kısa sürede tüm dünyaya yayılması bunun en güçlü ispatlarından birisidir.

Bu çalışmada KOF (Konjunkturforschungsstelle) İsviçre Ekonomik Enstitüsü tarafından analizleri yapılarak her yıl açıklanan ve küreselleşmenin ekonomik, siyasi ve sosyal boyutlarını ölçen KOF küreselleşme İndeksleri analiz edilerek, Türkiye örneğinde, küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılacaktır.

Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme

“Büyüme” kavramı, ülke ekonomisinin üretim kapasitesindeki artışı ifade etmektedir. Ülkelerin büyümeleri belirlenirken de reel GSYH değerlerinde yıldan yıla artışlar göz önünde bulundurulmaktadır. Bir yıldan bir sonraki yıla ülkenin reel GSYH'sinde bir artış olması, büyüme olarak ifade edilmektedir (Parasız, 1996, s.443 – 445). Bu çalışmada da büyüme, reel GSYH değerlerindeki değişimler göz önünde bulundurularak analize dahil edilmiştir. “Küreselleşme” ise yukarıda da değinildiği gibi ülkelerarası ticarete yönelik engellerin kaldırılmasıyla ülke ekonomilerinin bütünleşmesidir. II. Dünya Savaşından sonra kurulan yeni dünya düzeninin,

savaşın neden olduğu yıkımın onarılması öncelikli hedefinden sonra, temel hedefler şunlardır:

- Uluslararası ticaretin serbestleşmesi,
- Başta Afrika ülkelerinde olmak üzere dünyada sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması.

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılana kadar süren soğuk savaş dönemine rağmen başta UN olmak üzere, IMF, WB ve GATT önemli görevler yerine getirmiştir. Bununla birlikte ülkelerin ekonomik, siyasi ve askeri düzeyde oluşturmuş oldukları işbirliği hareketleri (Varşova Paktı, NATO, AB, NAFTA, LAFTA gibi) zaman zaman bloklar arasında fikir uyuşmazlıklarına neden olsa da, kendi oluşumlarının içinde yukarıda sayılan hedeflerin gerçekleşmesine hizmet etmişlerdir. Özellikle teknolojide yaşanan artan ve sürekli gelişmeler uluslararası işbirliği hareketlerinin etkinliğini daha da artırmıştır. Ancak günümüzdeki ekonomik yapıya baktığımızda ülkeler arasında önemli gelişmişlik farkları vardır. Özellikle Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya'nın gelişmiş ülkeleri ile diğer ülkeler arasında gelişmişlik farkları çok üst düzeydedir (Krugman, 2001, s. XI – XVII, 1 – 13, 16 – 18, 23 – 24, 34 – 35, 40, 46, 122 – 125, 127). Yani II. Dünya Savaşından sonra ortaya konan hedeflerin gerçekleşmesiyle ilgili sorunlar vardır. Burada şu sorular akla gelmektedir:

Küreselleşmenin ülkelerin büyümesine katkısı var mıdır? Katkısı varsa;

- a) Her ülke aynı oranda küreselleşmenin avantajlarından faydalanabilmekte midir?
- b) Küreselleşmenin olanaklarından faydalanan ülkeler hangi ülkelerdir?
- c) Ülkelerin küreselleşmenin sağlamış olduğu avantajlardan faydalanması için ne yapması gerekir?

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde IMF, Dünya Bankası ve daha sonra yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne bırakan GATT yapısı yeni dünya düzeninin şekillenmesinde önemli görevler yerine getirmiştir (Karluk, 1996, s. 1 – 2). Bu süreçte uluslararası ticaret, uluslararası faktör hareketliliği ve doğrudan sermaye yatırımları gelişmiş ve artmıştır. 1990 yılından sonra Doğu Bloğunun dağılmasıyla Bloğa dahil ülkelerin ekonomik dönüşüm sürecine girmesi, küreselleşme sürecinin genişlemesine ve hızlanmasına neden olmuştur (Krugman, 2001, s.3 – 6).

Tablo 1. 1970 – 2018 Döneminde Dünyada İhracat, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Üretim ve Dış Borç Stokunun Gelişimi (Cari, Milyon ABD Doları)

Yıllar	İhracat			DYSY			Dış Borç Stoku			Üretim		
	Değer	D	KA	Değer	D	KA	Değer	D	KA	Değer	D	KA
1970	383.152	-	-	13.040	-	-	77.610	-	-	2.966.998	-	-
1975	1.027.679	6,1	2,7	27.919	35,9	2,1	194.319	21,0	2,5	5.915.868	11,3	2,0
1980	2.302.702	21,1	6,0	55.880	-8,4	4,3	544.677	22,7	7,0	11.219.142	12,7	3,8
1985	2.286.826	1,5	6,0	51.509	-4,1	4,0	886.648	11,2	11,4	12.796.877	5,0	4,3
1990	4.303.852	14,3	11,2	277.922	13,9	21,3	1.343.837	9,9	17,3	22.603.207	12,5	7,6
1995	6.428.228	18,4	16,8	400.820	27,9	30,7	2.051.889	10,2	26,4	30.865.107	11,2	10,4

2000	7.912.761	10,9	20,7	1.404.703	16,3	107,7	2.243.022	-3,6	28,9	33.581.572	3,2	11,3
2005	12.926.134	13,9	33,7	1.400.440	17,1	107,4	2.692.669	1,6	34,7	47.458.961	8,3	16,0
2010	18.927.109	19,1	49,4	1.750.860	36,9	134,3	4.868.255	17,4	62,7	66.036.933	9,4	22,3
2011	22.480.491	18,8	58,7	2.127.192	21,5	163,1	5.665.081	16,4	73,0	73.357.422	11,1	24,7
2012	22.843.187	1,6	59,6	1.672.991	-21,4	128,3	6.282.710	10,9	81,0	75.045.653	2,3	25,3
2013	23.470.693	2,7	61,3	1.936.866	15,8	148,5	7.106.540	13,1	91,6	77.189.607	2,9	26,0
2014	23.875.135	1,7	62,3	1.734.362	-10,5	133,0	7.590.405	6,8	97,8	79.296.106	2,7	26,7
2015	21.291.998	-10,8	55,6	2.151.886	24,1	165,0	7.129.828	-6,1	91,9	75.003.196	-5,4	25,3
2016	20.894.804	-1,9	54,5	2.067.770	-3,9	158,6	7.378.588	3,5	95,1	76.102.232	1,5	25,6
2017	22.966.370	9,9	59,9	1.848.806	-10,6	141,8	8.121.527	10,1	104,6	80.890.942	6,3	27,3
2018	25.137.158	9,5	65,6	850.924	-54,0	65,3				85.802.373	6,1	28,9

Kaynak: Dünya Bankası (WB),

DYSY: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, **D:** Yüzde Değişim, **KA:** Kümülatif Artış (1970'e göre, Kat)

Tablo 1'den de görüleceği üzere uluslararası ekonomik ve mali yapılanmaların arttığı ve dünya düzeninin artık şekillenmeye başladığı 1970'li yılların başından itibaren küreselleşme de yoğunlaşmaya başlamıştır. Bunu ihracat, yabancı sermaye yatırımı ve dış borç rakamlarındaki hızlı ve yüksek değerli artışlardan kolaylıkla anlayabiliriz. 1970 – 2018 dönemi incelendiğinde dünyada ihracat dönem içinde 383,1 Milyar ABD Doları tutarından 65,6 kat artarak 2018'de 25,1 Trilyon ABD Doları düzeyine ulaşmıştır. Aynı dönemde DYSY, 1970'te 13 Milyar ABD Doları tutarındaki değerinden dönem içinde 65,3 kat artarak 2018 yılında 850,9 Milyar ABD Doları düzeyine ulaşmıştır. İnişli çıkışlı bir seyir izleyen DYSY değerleri 2015 yılında 1970'e göre 165 kat daha fazla bir tutar olan 2,1 Trilyon ABD Doları düzeyine ulaşmıştır. Küreselleşme açısından önemli göstergeler olan ihracat ve DYSY rakamlarının ulaşmış oldukları bu düzeyler küreselleşmenin sürekli arttığını göstermektedir. Özellikle çok uluslu şirketlerin Uzakdoğu ve Güney Amerika bölgesinde gerçekleştirmiş oldukları girişimler bunda etkili olmuştur. DYSY'nın SSCB'nin dağıldığı 1990 yılından sonra yüksek bir artış gösterdiği Tablo 1'den de görülmektedir. 1970 – 2018 döneminde Dış Borç Stoku değerleri incelendiğinde 1970 yılında 77,6 Milyar ABD Doları düzeyinde iken dönem içinde 104 kat artarak 8,1 Trilyon ABD Doları düzeyine ulaştığı görülmektedir. Bu üç gösterge incelenen dönemde ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin ne kadar yüksek düzeylerde arttığını göstermektedir. Bu durum tabii ki ülkelerin siyasi, kültürel ve sosyal açıdan da birbirlerine yaklaşmalarına neden olmuştur. Bu temel göstergelerdeki gelişmeler dünya üretimine de yansımış ve dünya üretimi de incelenen dönemde 1970 yılındaki 2,9 Trilyon ABD Doları seviyesinden dönem içinde 29 kat büyüyerek 85,6 Trilyon ABD Doları seviyesine ulaşmıştır.

Dünya ekonomisinin sürekli olarak büyümesinde serbest ticaretin ve uluslararası yatırım ve finans faaliyetlerinin etkisinin çok yüksek olduğu tartışılmazdır. Bu konuda ulusal ve uluslararası düzeyde farklı bakış açıları ve yaklaşımlarla gerçekleştirilen bilimsel çalışmalarla da benzer sonuca ulaşılmıştır. Sawada ve Yotopoulos çalışmalarında Birleşmiş Milletler'in "Binyıl Kalkınma Hedefleri" kapsamındaki "2015 yılına kadar yoksulluk

insidansını yarıya indirme” hedefinin yani küreselleşme sürecinde ekonomik büyümenin rolünün, bir değerlendirmesini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında; fakir ülke statüsündeki ülkelerin bu hedefi tutturamayacaklarını, döviz kurundaki dengesizliğin büyümeye olumsuz etki ettiği ve gelişmekte olan ülkelerde ulusal paradan kaçış eğiliminin devalüasyonu neden olduğunu tespit etmişler ve gelişmekte olan ülkelerin mevcut küreselleşme ortamında büyümelerini sağlayabilmeleri için ticaret ve döviz kuru politikalarının uyumlu olması gerekliliğine dikkat çekmişlerdir (Sawada and Yotopoulos, 2006). Samimi ve Jenatabadi, çalışmalarında İslami İşbirliği Örgütü (Organization of Islamic Cooperation) ülkelerinde ekonomik küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Gerçekleştirmiş oldukları ekonometrik analizde ekonomik küreselleşmenin bu ülkelerin büyümeleri üzerinde önemli etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Özellikle iyi eğitilmiş işgücü ve gelişmiş finansal sistemlere sahip ülkelerde bu etkinin daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Bunun yanı sıra orta ve yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerin küreselleşmeden fayda elde ederken, düşük gelirli ülkelerin küreselleşmenin sağladığı avantajlardan faydalanamadıklarını tespit etmişlerdir. Samimi ve Jenatabadi, ülkelerin küreselleşmenin olanaklarından faydalanabilmeleri için gelir seviyelerinin yükselmesinin gerektiğini ve ekonomik küreselleşmenin büyümeyi sadece doğrudan değil, aynı zamanda dolaylı olarak da tamamlayıcı politikalarla teşvik ettiğini söylemişlerdir (Samimi ve Jenatabadi, 2014). Dauth ve Suedekum çalışmalarında 1978-2008 döneminde Almanya’da bölgesel büyümenin sektörel yapısını ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılığını araştırmışlardır. Çalışmalarında yapmış oldukları analizde büyük ve ihracata yönelik üretim gerçekleştiren imalat sektörlerinin başarılı oldukları ve bölgesel gelişmeye de katkı sağladığı, ancak ithalat ikameci üretim gerçekleştiren imalat sektörlerinin ise yeterli başarıyı gösteremediğini tespit etmişlerdir. Hizmet sektöründe bir gelişmenin söz konusu olduğunu ancak yeterli olmadığını da söylemişlerdir (Dauth and Suedekum, 2014). Sadykova ve arkadaşları çalışmalarında küreselleşme ve kültür ilişkisini belirlemeye çalışmışlar ve çalışmalarında küreselleşmenin modern sanatın gelişmesine katkı sağladığı, modern sanata yönelik ilginin arttığı ve bir pazarın oluştuğunu belirtmişlerdir. Ayrıca küreselleşmenin, ülkelerin kültürlerinin tanınmasına ve kültürel değerlerin değişimine de katkı sağladığını belirtmişlerdir. Ancak bir kesimin bu tür kültür alış-verişinin ülkelerin kültürlerinin bozulmasına ve yok olmasına neden olduğunu ileri sürdüklerini ve bununla mücadele ettiklerini de belirtmişlerdir (Sadykova et. al, 2014, s.8 – 12). Mullings, çalışmasında bir ülkenin kurumsal yapısının ve küreselleşmenin büyük ölçüde büyümeyi etkilediği saptamasında bulunmuştur. 82 ülkeyi kapsayan ve 25 yıllık (1986 – 2010) bir panel veri seti kullanılarak yapılan çalışmada, kurumsal kalite ile küreselleşme arasındaki ekonomik büyüme etkileşiminin varlığı ve düzeyi araştırılmıştır. Çalışmanın ampirik sonuçlarına göre, “kurumsal kalite”nin güçlü ve olumlu bir şekilde büyümeyi etkilediği ancak ekonomik küreselleşmenin doğrudan etkisinin önemli olmadığı tespitinde bulunulmuştur. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde ise kurumsal

kalite ve ekonomik küreselleşmenin doğrudan ve birlikte büyüme üzerinde etkili olduğu gözlemlenmiştir (Mullings, 2018, p.71 – 102). Mallick, çalışmasında Hindistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde verimlilik artışındaki bölgesel eşitsizlikler üzerinde yapısal değişim ve emeğin yeniden dağıtımının etkisini belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmada her iki ülkede ekonomik küreselleşme (ekonomik küreselleşmenin düzeyini temsil etmede fiziksel yatırım, insan sermayesi ve doğrudan yabancı yatırımlar kullanılmıştır) ile yapısal değişim etkisi arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ekonomik küreselleşmenin düzeyini belirlemede önemli etkisi olduğunu ve doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirildiği bölgelerde emeğin verimliliğindeki artışın daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Mallick, 2017). Altner vd. (2018), çalışmalarında küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini içinde Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Polonya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye'nin bulunduğu 10 büyük yükselen piyasa ekonomisi için 1990-2015 dönemi için analiz etmişlerdir. Analizleri sonucunda küreselleşmedeki gelişimin incelenen ekonomiler içinde az sayıda ülke üzerinde olumlu etki gösterdiği tespit etmişlerdir. Küreselleşmenin sunduğu olanaklardan faydalanabilmeleri için ülkelerin, güçlü bir kurumsal ve ekonomik yapı temelinde katma değeri yüksek ve yenilikçi ürünlerin üretimini teşvik edici ve rekabet gücünü artırıcı politikalar uygulamaları gerektiği yönünde öneride bulunmuşlardır (Altner vd., 2018, 117 – 162). Doğan, çalışmasında Türkiye ekonomisi için ekonomik küreselleşme ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı olarak olumlu bir etkileşimin olduğu tespit edilmiştir. Bu etkileşimden dolayı ihracatı artırıcı ve yabancı yatırımları çekici politikaların güçlendirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır (Doğan, 2017, s.19 – 27). Arjantin Merkez Bankası tarafından gerçekleştirilen “Globalization, growth and inequality from an emerging economy perspective” başlıklı değerlendirmede Latin Amerika ülkeleri perspektifinde; küreselleşme ve büyüme performansı arasındaki ilişki, entegrasyon ve eşitsizlik arasındaki olası dengeleri ve ticaret ve teknolojinin oynadığı roller ve teknolojik değişimin bildiğimiz iş ilişkilerini nasıl değiştirebileceği tartışılmıştır. Bunun sonucunda küreselleşmenin büyüme için olumlu bir güç olduğu, ancak bunun için iç politikaların belirleyici olduğu tespitinde bulunulmuştur (Central Bank of Argentina, 2018, p.57 – 69). Dreher, çalışmasında küreselleşmenin büyümeyi teşvik ettiği tespitinde bulunmuştur. Çalışmada, Ruanda ve Zimbabve gibi küreselleşmeyi sağlayamamış ve kendini dünyadan izole etmiş ülkelerin büyüme oranlarının çok düşük olduğu belirtilmiştir. Çin'in ise küreselleşme düzeyinin çok yüksek olduğu ve bunun da büyüme oranlarına yansıtıldığı belirtilmiştir. Yoksul ülkeler küreselleşme düzeyini artırma yönünde adım atsalar da kısa vadede yüksek büyüme oranlarına ulaşmalarının garanti olmadığı ve kurumsal ve ekonomik yapının da reforme edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Dreher, 2006, p. 1091 – 1110). Erixon, çalışmasında küreselleşmenin ülkelerin

Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Değerlendirme

büyümlerine katkısı olduğunu söylemiştir. 1980 sonrası küreselleşme döneminde küreselleşmenin gelişmiş ekonomiler üzerinde olumlu etkileri olduğunu ve görülmemiş bir hızda ekonomik ve sosyal gelişme sağladıklarını belirtmiş, bununla birlikte son zamanlarda küreselleşmenin ekonomi üzerindeki etkilerinin zayıfladığını da söylemiştir (Erixon, 2018). Ahmad, çalışmasında küreselleşme ve büyüme arasında yakın ve doğru orantılı bir ilişki tespit etmiştir. Çalışmada, özellikle yakın coğrafyada olan ülkelerde olmak üzere kurumsal yapı olarak birbirine yakın ülkeler arasındaki ilişkiler dolayısıyla küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi daha yüksek olduğu tespitinde bulunulmuştur (Ahmad, 2018). Heshmati ve Lee, çalışmalarında ekonomik büyümeye dayalı yeni bir küreselleşme endeksi geliştirerek küreselleşme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Heshmati ve Lee, ekonomik kalkınmaya dayanan yeni önerilen parametrik olarak tahmin edilen endeksler ve ekonomik kalkınmayı hesaba katmayan önceki küreselleşme endeksleri arasındaki korelasyon analizi sonucunda, küreselleşme ile ekonomik kalkınma ve büyüme arasında yakın bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir (Heshmati and Lee, 2010, p.87 – 117).

Çok sayıdaki çalışma içinden yukarıda değinilenlerden de anlaşıldığı üzere, küreselleşmenin, ekonomik büyümenin sağlanmasında etkisi vardır. Tablo 2’de WB’nın gelir sınıflaması bazında dünya üretiminin gelir düzeylerine göre gelişimi incelenmiştir. Tablo 2’ye göre dünya üretimi 1960’tan 2018’e 62 kat artarken, yüksek gelirli ülkelerin üretim miktarı 51 kat, orta gelirli ülkelerin 98 kat ve düşük gelirli ülkelerin ise 43 kat artmıştır. Dönem içinde yüksek ve düşük gelirli ülkelerin dünya üretiminden aldıkları pay azalırken, orta gelirli ülkelerin dünya üretiminden aldığı paylar artmıştır.

Dünya üretiminden alınan paylar açısından değerlendirme bu şekilde iken, üretimin bu düzeyde artmasında yüksek gelirli gelişmiş ülkelerin etkisi önem kazanmaktadır. Dış ticaretin ve uluslararası doğrudan ve portföy yatırımlarının üretimdeki artıştaki etkisi aslında belirleyicidir. Bu üretim değerleri gayrisafi yurtiçi hasıla değerleridir. Yani üretimi gerçekleştiren firmaların milliyetleri göz ardı edilmiştir. Söz konusu uluslararası firmaların ise yüksek gelirli gelişmiş ülkelerin firmaları olduğu düşünülürse, orta ve düşük gelirli ülkelerin üretimlerindeki artışta, yüksek gelirli ülkelerin önemli bir payı olduğu tartışılmayacaktır. Bu durum orta ve düşük gelirli ülke ekonomilerinin dünyanın önde gelen gelişmiş ülkelere bağımlı olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Bu da küreselleşmenin eseridir.

Tablo 2. 1960 – 2018 Döneminde Gelir Gruplarına Göre Üretim (Cari, Milyon ABD Doları)

Yıllar	Yüksek Gelir			Orta Gelir			Düşük Gelir		
	Üretim	Pay (%)	KA	Üretim	Pay (%)	KA	Üretim	Pay (%)	KA
1960	1.059.340	76,2		316.801	22,8		13.426	1,0	
1965	1.550.218	78,0	1	419.678	21,1	1	18.657	0,9	1
1970	2.382.068	79,8	2	580.001	19,4	2	24.180	0,8	2
1975	4.671.728	78,2	4	1.250.592	20,9	4	50.755	0,8	4
1980	8.915.308	78,8	8	2.316.002	20,5	7	82.620	0,7	6
1985	10.142.402	78,5	10	2.686.305	20,8	8	83.328	0,6	6

1990	18.902.871	83,7	18	3.593.689	15,9	11	98.331	0,4	7
1995	25.842.518	83,8	24	4.918.760	15,9	16	90.296	0,3	7
2000	27.585.558	82,2	26	5.850.970	17,4	18	134.828	0,4	10
2005	37.583.691	79,2	35	9.669.938	20,4	31	195.108	0,4	15
2010	45.351.965	68,7	43	20.318.663	30,8	64	369.890	0,6	28
2015	47.850.600	63,8	45	26.656.613	35,5	84	512.719	0,7	38
2016	48.846.737	64,2	46	26.772.109	35,2	85	494.413	0,6	37
2017	51.007.660	63,0	48	29.382.512	36,3	93	530.677	0,7	40
2018	54.118.794	63,1	51	31.140.959	36,3	98	573.796	0,7	43

Kaynak: Dünya Bankası (WB), KA: Kümülatif Artış (1960'a göre, Kat)

Büyüyen ülkelerde büyümenin en önemli aktörleri firmalardır. Firma sayılarındaki ve firma büyüklüklerindeki artış büyümenin önemli belirleyicilerindedir. Kısaca sermaye üretim faktörünü ifade eden bu yapıdaki gelişme ülkenin üretim gücünün de artması anlamına gelmektedir. Günümüzde dışa açık ülkelerde kurulan ve var olan firmalar ulusal piyasanın yanı sıra uluslararası piyasalara da mal ve hizmet sunmak üzere planlamalarını yapmaktadırlar. Bunun yanı sıra ulusal ve uluslararası yatırım olanaklarından faydalanarak doğrudan yatırım ve finansal yatırım anlamında da gelir sağlayabilmektedirler. Bu durumda ekonomik büyüme, küreselleşmeyi destekleyici şekilde rol üstlenmektedir.

Bu yaklaşım da göz önünde bulundurulduğunda küreselleşme ve ekonomik büyümenin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Küreselleşme – Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi

Bu çalışmada küreselleşme ile ekonomik büyüme ilişkisi; küreselleşmeyi temsilen Türkiye'nin KOF Küreselleşme İndeksi değerleri ile Türkiye ekonomik büyüme verileri değerlendirilerek, belirlenmeye çalışılmıştır. Benzer çalışmalar az da olsa vardır. Ancak bu çalışma, uygulanan yöntem ve çalışmanın Türkiye ekonomisi çerçevesinde incelenmesi nedeniyle, farklı bir perspektifte analiz ve değerlendirme içermektedir.

Tablo 3. KOF Küreselleşme İndeksinin Yapısı

Küreselleşme Endeksi (Fili)	Ağırlık	Küreselleşme Endeksi (Teknik)	Ağırlık
Ekonomik Küreselleşme	33,3	Ekonomik Küreselleşme	33,3
Ticaret Küreselleşme	50,0	Ticaret Küreselleşme	50,0
Mal Ticareti	38,8	Ticaret Düzenlemeleri	26,8
Hizmet Ticareti	44,7	Ticaret Vergileri	24,4
Ticaret Ortağı Çeşitliliği	16,5	Tarifeler	25,6
		Ticaret Anlaşmaları	23,2
Finansal Küreselleşme	50,0	Finansal Küreselleşme	50,0
Doğrudan Yabancı Yatırım	26,7	Yatırım Kısıtlamaları	33,3
Portföy Yatırımı	16,5	Sermaye Hesabı Açıklığı	38,5
Uluslararası Borç	27,6	Uluslararası Yatırım Sözleşmeleri	28,2
Uluslararası Rezervler	2,1		
Uluslararası Gelir Ödemeleri	27,1		
Sosyal Küreselleşme	33,3	Sosyal Küreselleşme	33,3
Kişilerarası Küreselleşme	33,3	Kişilerarası Küreselleşme	33,3

Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Değerlendirme

Uluslararası Ses Trafığı	20,8	Telefon Abonelikleri	39,9
Transferler	21,9	Ziyaret Özgürlüğü	32,7
Uluslararası Turizm	21,0	Uluslararası Havaalanları	27,4
Uluslararası Öğrenciler	19,1		
Göç	17,2		
Bilgi Küreselleşmesi	33,3	Bilgi Küreselleşmesi	33,3
İnternet Bant Genişliği	37,2	Televizyon Erişimi	36,8
Uluslararası Patentler	28,3	İnternet Girişi	42,6
Yüksek Teknoloji İhracatı	34,5	Basın Özgürlüğü	20,6
Kültürel Küreselleşme	33,3	Kültürel Küreselleşme	33,3
Kültürel Eşya Ticareti	28,1	Cinsiyet Paritesi	24,7
Kişisel Hizmetlerde Ticaret	24,6	İnsan Sermayesi	41,4
Uluslararası Markalar	9,7	Sivil Özgürlükler	33,9
Mcdonald's Restoran	21,6		
IKEA Mağazaları	16,0		
Siyasi Küreselleşme	33,3	Siyasi Küreselleşme	33,3
Büyükelçilikler	36,5	Uluslararası Kuruluşlar	36,2
BM Barış Görevini Sürdürüyor	25,7	Uluslararası Anlaşmalar	33,4
Uluslararası STK'lar	37,8	Antlaşma Ortağı Çeşitliliği	30,4

Kaynak: (Gygli and others, 2019, p.545)

KOF Küreselleşme İndeksleri yıllık olarak KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü tarafından oluşturulmaktadır. 1938'de kurulan Ekonomik Araştırma Enstitüsü (Institut für Wirtschaftsforschung) adıyla kurulan ve daha sonra KOF (Konjunkturforschungsstelle) İsviçre Ekonomi Enstitüsü olarak çalışmalarını sürdüren Enstitü, her yıl yayımladığı Küreselleşme İndeksleri çalışmalarıyla küreselleşmenin boyutlarını ve gelişimini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bugüne kadar birçok çalışmada kullanılan bu veriler, bu çalışmada da temel veri olarak alınmıştır. Küreselleşmeyi değerlendirmede önemli bir çalışma olan KOF Küreselleşme İndekslerinin yapısı Tablo 3'te genel olarak verilmiştir. KOF Küreselleşme indeksi Ekonomik, Sosyal ve Siyasal olmak üzere 3 temel boyutta ve Ticari, Finansal, Kişilerarası, Bilgilendirme ve Kültürel Küreselleşme olmak üzere 5 alt boyutta 43 farklı değişken temelinde hazırlanmaktadır. KOF Küreselleşme Endeksi, 1970 – 2016 döneminde ve 203 ülke ve bölge için yıllık bazda hesaplanmaktadır. Ülke ve bölgelerin seçimi, Dünya Bankası'nın tanımlarına dayanmaktadır. Ancak, tüm ülkeler ve yıllar için tüm değişkenler mevcut değildir. Eksik gözlemler doğrusal enterpolasyon kullanılarak belirlenmektedir. Bir dizinin başlangıcında veya sonundaki eksik gözlemler, mevcut en yakın gözlemle temsil edilmektedir (Gygli and others, 2019, p.558). Büyüme verileri olarak da Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından oluşturulmuş 1998 yılı fiyatlarıyla Türkiye'nin 1970 – 2018 dönemi Reel GSYH verileri kullanılmıştır.

Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme ilişkisinin istatistiki değerlendirmesi, basit doğrusal regresyon, tek değişkenli polinomial regresyon, basit korelasyon ve çoklu korelasyon analizleriyle gerçekleştirilmiştir.

Basit Doğrusal Regresyon Modeli

Genel olarak regresyon analizi, ilgilenilen iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkinin matematiksel olarak modellenmesi ve incelenmesi amacıyla kullanılan bir istatistiksel tekniktir. Bağımlı değişken “y” ile doğrusal ilişkiye sahip tek bir “x” bağımsız değişkeninin bulunduğu basit doğrusal regresyon modeli;

$$y = \beta_0 + \beta_1 x + \varepsilon \quad (1)$$

olarak verilir. Bu modelde yer alan β_0 terimi kesim noktasını ve β_1 terimi doğrunun eğimini belirtmek üzere bilinmeyen sabitlerdir. “ ε ” terimi ise rassal hata bileşenini belirtmektedir. Hataların sıfır ortalamaya ve bilinmeyen varyansa sahip olduğu ve de ilişkisiz olduğu varsayılır.

Tek-Değişkenli Polinomial Regresyon Modelleri

Polinomial regresyon modelleri, “y” bağımlı değişkeni ile herhangi bir “x” bağımsız değişkeni arasındaki ilişkinin düz bir doğru ile temsil edilemediği ve de değişkenler arasındaki eğrisel ilişkileri karakterize etmede yaygın olarak kullanılan modellerdir. Bu modeller parametreler cinsinden doğrusaldır ve hataların bilinen varsayımları sağlandığı sürece parametrelerin tahmininde doğrusal en küçük kareler tekniği kullanılır. Literatürde, “enflasyon indeksi” ya da “gayri safi milli hasıla” gibi birçok ekonomik zaman serisinin zamana göre doğrusal olmayan bir eğilim gösterdiği bilinmektedir. Bu çalışmada kullanılan *Ekonomik Küreselleşme, Sosyal Küreselleşme, Politik Küreselleşme, Genel İndeks* ve *GSYH* değişkenlerinin Şekil 1’de verilen saçılım grafikleri incelendiğinde bu doğrusal olmayan durum açıkça görülmektedir. Buna göre, “y” bağımlı değişkeninin ortalamasındaki değişim oranının, “x” bağımsız değişkenine göre sabit olmadığı sonucuna varılır. Tek bağımsız değişken içeren doğrusal bir model, ikinci dereceden bir polinomial modele genişletildiğinde;

$$y = \beta_0 + \beta_1 x + \beta_2 x^2 + \varepsilon \quad (2)$$

modeli ortaya çıkar. Bu model “x” değişkenine ilave olarak “ x^2 ” terimini de içerir. Dolayısıyla bu modele karesel model de denir ve “ $x_1 = x$ ” ve “ $x_2 = x^2$ ” olan çoklu regresyon modelinin özel bir durumudur. Modelde yer alan “ β_1 ” terimine “doğrusal etki parametresi”, “ β_2 ” terimine ise “karesel etki parametresi” adı verilir. Genel olarak tek değişkenli k-inci dereceden bir polinomial model;

$$y = \beta_0 + \beta_1 x + \beta_2 x^2 + \dots + \beta_k x^k + \varepsilon \quad (3)$$

biçiminde ifade edilir (Montgomery and others, 2012). Polinomial modeller, gerçek yanıt fonksiyonunda eğrisel etkilerin var olduğu durumlarda kullanılır. Polinomial regresyon modellerini diğer çoklu regresyon modellerinden ayıran en temel nokta, bağımlı değişken ortalamasının tek bir bağımsız değişkenin bir fonksiyonu olmasıdır. Bundan

dolayı da tek değişkenli polinomial modeller, iki boyutlu bir grafikte eğrisel bir çizgiyle belirtilir. Ayrıca çoklu regresyon modellerinde kullanılan testler, benzer hipotezlerin testinde kullanılabilir (Rawlings and others, 1998).

Basit Korelasyon ve Çoklu Korelasyon Analizleri

İncelenen iki sürekli değişken arasındaki doğrusal ilişkinin derecesinin ve yönünün belirlenmesi işlemine “basit korelasyon analizi” adı verilir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi yalnızca grafiklerle incelemenin yeterli olmadığı ve de istatistiksel olarak desteklenmesi gerektiği durumlarda kullanılır. Belirtilen doğrusal ilişkinin derecesinin ve yönünün

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{(n-1)s_x s_y}$$

belirlenmesinde “Pearson korelasyon katsayısı” kullanılır ve bu katsayı “r” harfi ile gösterilir. “r” değeri, “-1” ile “+1” aralığında bir değer alır. Katsayının mutlak değeri ne kadar büyük olursa, değişkenler arasındaki ilişki o derece güçlüdür. “-1” ya da “+1” değerleri mükemmel bir doğrusal ilişkiyi belirtir. “0”a yakın bir değer ise incelenen değişkenler arasında doğrusal bir ilişki olmadığını gösterir. Pearson korelasyon katsayısının işareti ise ilişkinin yönünü belirtmektedir. Değişkenlerden birinin aldığı değerler arttıkça, diğerinin değerleri azalma eğilimindeyse, korelasyon katsayısı “negatif” değer alır. Tersine, eğer her iki değişken birlikte artma veya birlikte azalma eğilimi gösteriyorsa, korelasyon katsayısı “pozitif” olacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bir değişkende meydana gelen değişikliklerin, tek başına korelasyon analizine dayalı olarak bir diğerindeki değişikliklere neden olduğu sonucuna varılmamalıdır. “x” ve “y” değişkenleri arasındaki Pearson korelasyon katsayısı;

(4)

eşitliği yardımıyla hesaplanır. İncelenen bağımlı değişkende meydana gelen toplam değişkenliğin ne kadarının bağımsız değişken/değişkenler tarafından açıklandığının belirlenmesinde ise “belirtme katsayısı” kullanılmaktadır. Belirtme katsayısı, Pearson korelasyon katsayısı “r’nin karesi” alınarak hesaplanır, “0” ile “1” aralığında değerler alır ve oransal olarak ifade edilir.

Bir bağımlı değişken ile bu değişkenin değişimi üzerinde etkisi olduğu düşünülen “k” sayıda bağımsız değişken arasındaki ilişkinin derecesinin belirlenmesine ise “çoklu korelasyon analizi” adı verilmektedir. Hesaplanan “Pearson r korelasyon katsayısının” istatistiksel olarak anlamlılığı, uygulanacak “t testi” ile değerlendirilmektedir (Peker, Er ve Bal, 2017).

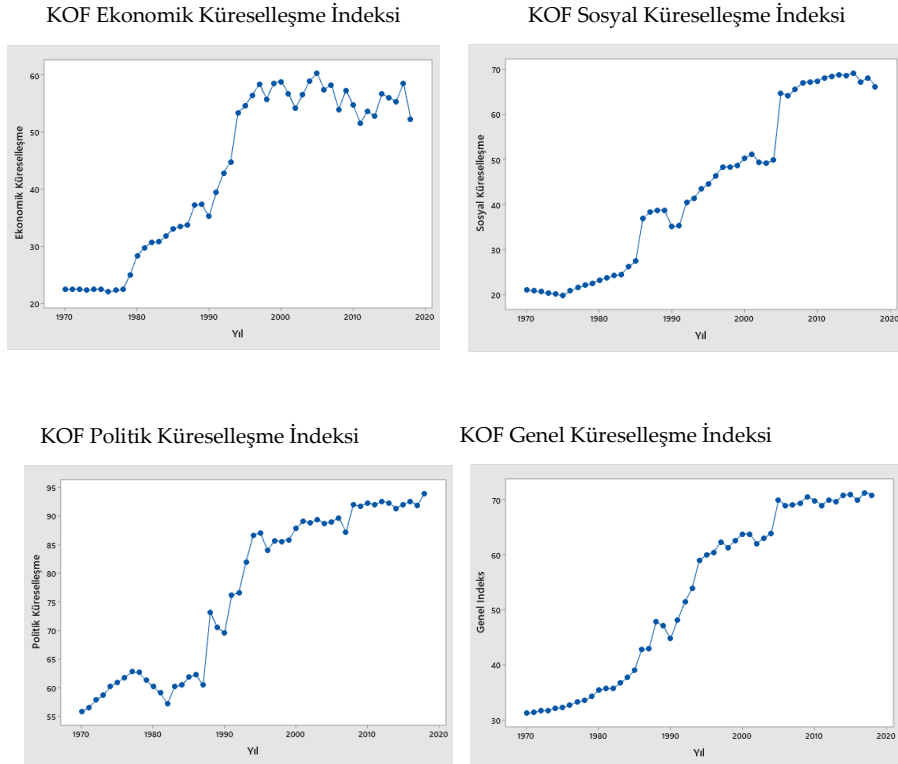
Uygulama ve Analiz Sonuçları

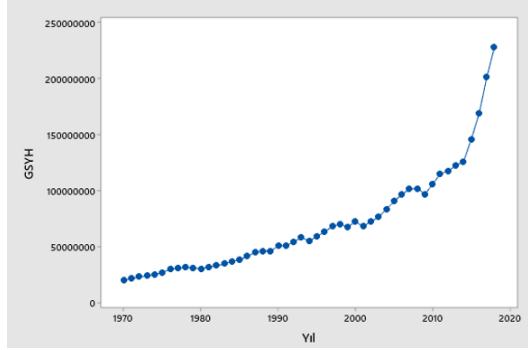
Çalışmada kullanılan değişkenlerin 1970 – 2018 dönemindeki değişimlerini gösteren saçılım grafikleri Şekil 1’de sunulmuştur. Grafiklerde, Türkiye’nin küreselleşme indekslerinin eğilim bakımından birbirlerine benzer

olmalarına rağmen, zaman içerisinde farklı değişimler gösterdikleri görülmektedir. Küreselleşme indeksleri 1970 – 1980 döneminde genel olarak yatay seyir izlemiştir. Farklı olarak Politik Küreselleşmenin gelişimi 1970’li yılların ortalarına kadar yükselme eğilimi gösterirken, ikinci yarısında azalarak 12 Eylül darbesinin olduğu 1980’e kadar neredeyse 1970 değerlerine geri dönmüştür. 1980’den sonra ise Türkiye’nin ekonomik, sosyal, siyasi ve devlet yapılanması açısından baştan aşağıya değişime uğraması, küreselleşme indeksi değerlerinde önemli etkiye neden olmuştur. Bazı ulusal ve uluslararası kriz yıllarında Türkiye’nin küreselleşme değerleri de olumsuz etkilenmiş ve azalma göstermiştir. 1. Körfez Savaşı ve SSCB’nin önderlik ettiği Doğu Bloku’nun dağılması bunda etkili olmuştur. Ancak özellikle Türkiye ekonomisinin dışa açık, ihracata dayalı kalkınma temelindeki yapısal değişimi Türkiye’yi ekonomik olarak güçlendirirken, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan da olumlu gelişmeler yaşamasında en önemli neden olmuştur. Bu güçlenmeye ve iyileşmeye rağmen 1980 – 2000 döneminde Türkiye’nin ekonomik ve siyasi olarak kırılgan yapısı sürmüştür. 5 Nisan 1994 krizi, başarısız koalisyon hükümetlerinin etkin olduğu iç siyasi istikrarsızlık, Asya Krizi ve 1999 Depremi 1980 – 2000 dönemindeki önemli krizler olarak öne çıkmıştır. Bu krizlerin etkileri Şekil 1’de kendisini göstermektedir.

Şekil 1. Değişkenlerin 1970-2018 Yılları Arasındaki Değişimleri

Not: Grafiklerde yatay eksenlerde yıllar düşey eksenlerde ise indeks değerleri yer almaktadır (en alttaki grafikte düşey ekseninde GSYH değerleri).

Türkiye Ekonomisindeki önemli dönüm noktalarından birisi olan ve 24 Ocak 1980'de 43. Türkiye Hükümeti tarafından oluşturularak ilan edilen 24 Ocak Kararları ile Türkiye önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte, ithal ikameci ve devletin üretimde etkin olduğu bir ekonomik yapıdan, dışa açık ve ihracata dayalı kalkınma stratejisi çerçevesinde, devletin üretimden elini çektiği ve özel sektörün etkin olduğu piyasa ekonomisine geçiş sağlanmıştır. Yeni yapılanma sürecinde özelleştirme faaliyetleri ve yabancı sermaye girişleri artmıştır. Özelleştirmenin arttığı, piyasa ekonomisinin hâkim olduğu, dışa açık bir ekonomik yapının oluşturulması Türkiye'nin dünyaya entegrasyonunu da hızlandırmıştır. Türkiye'nin 1987'de gerçekleştirdiği, Avrupa Birliği (AB)'ne Tam Üyelik başvurusu, 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren AB ile Gümrük Birliği anlaşması, tüm üyeliğe yönelik müktesebat çalışmaları ve bu süreçte devlet yapısında gerçekleştirilen değişiklikler de bu sürecin hızlanmasına katkı sağlamıştır.

Şekil 1'de yer alan "1998 Fiyatlarıyla GSYH" grafiğinde de görüleceği üzere, Türkiye'nin reel GSYH değerleri incelenen dönem itibarıyla krizlerin olduğu yıllar dışında (1994, 1999, 2001, 2009) sürekli yükselmiştir. Yukarıda bahsedilen nedenlerle, küreselleşme indekslerinde 1990'lı yılların sonuna kadar önemli yükselişler gözlemlenmiştir. 2000'li yıllarda ise inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. İncelenen dönem içerisinde özelleştirmelerin yoğun bir şekilde yaşandığı ve yabancı sermaye girişlerinin yüksek olduğu 1990'lı yıllardan sonra, Küresel Finansal Krizin yaşandığı 2008 ve 2009 yıllarına kadar özelleştirme sürecinin sonuna gelinmesi, Krizin etkileri ve Krizden sonraki dönemde ulusal ve uluslararası düzeyde yaşanan ekonomik sorunlar indeks değerlerine de yansımıştır.

Özellikle Suriye Krizinin başladığı 2011 yılından itibaren Türkiye'nin bölgenin istikrara kavuşması için verdiği insani, siyasi ve askeri mücadele, ülke ekonomisini de büyük oranda etkilemiştir. Bu durum Türkiye'nin mücadelesinde zaman zaman yalnız kalmasına neden olmuş ve bu da ekonomik ve siyasi anlamda Türkiye'nin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde (2011 – 2018), özellikle KOF Ekonomik

Küresel İndeks değeri de bu gelişmelerden olumsuz etkilenmiştir. Ekonomik, Politik ve Sosyal Küreselleşme İndeks değerlerinin bir anlamda ortalaması olarak nitelenebilecek Genel İndeks değeri ise incelenen dönemde Küresel Finansal Krizin ortaya çıktığı 2008 yılına kadar yükselme eğilimi gösterirken, yukarıda değinilen nedenlerden dolayı, 2009'dan itibaren küçük miktarda iniş çıkışlar göz ardı edilirse, hemen hemen yatay bir seyir izlemiştir.

Türkiye'nin genel dış ekonomik verilerinin yer aldığı Tablo 4 incelenecek olursa, aslında Şekil 1'deki gelişimi destekleyici bir dış ekonomik gelişimin olduğu söylenebilir. Kriz yıllarındaki azalmalar dışında, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Özelleştirme faaliyetlerinde 1989'dan itibaren gözle görülür bir artış söz konusudur. Benzer durum İhracat ve İthalat verilerinde de gerçekleşmiştir. Dış Borç Stokunda ise zaman zaman azalmalar yaşansa da incelenen dönem itibarıyla büyük artışların yaşandığı görülmektedir. Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerini temsilen alınan bu veriler, 1980 sonrası gerçekleştirilen yapısal dönüşümün etkileriyle önemli gelişimler göstermiştir. Kriz yılları dışında, Türkiye, sürekli ve yüksek oranlı büyüme gerçekleştirmiştir. Bunda da dışa açık ve ihracata dayalı büyüme ve kalkınma stratejileri ile ekonomide serbest piyasa ekonomisi koşullarını yerleştirme çabalarının etkisi büyüktür. Özellikle 2008 Küresel Finansal Krizinden sonra Türkiye'nin küreselleşme indeksi verileri gözle görülür şekilde yatay seyir izlemiş ve oluşturulan grafiklerde polinomial bir yapı oluşmuştur.

Tablo 4. Türkiye'nin Genel Dış Ekonomik Verileri (Milyon ABD Doları)

Yıllar	Yabancı Sermaye Yatırımları			Dış Borç	Özelleştirme	İhracat	İthalat
	Girişler	Çıkışlar	Net				
1986	125	0	125	32.206	0,95	7.457	11.105
1987	115	0	115	40.326	0,83	10.190	14.158
1988	354	0	354	40.722	27	11.662	14.335
1989	663	0	663	43.911	131	11.625	15.792
1990	684	0	684	52.381	486	12.959	22.302
1991	907	97	810	53.623	244	13.593	21.047
1992	911	67	844	58.595	423	14.715	22.871
1993	746	110	636	70.512	568	15.345	29.428
1994	636	28	608	68.705	412	18.106	23.270
1995	934	49	885	75.948	572	21.637	35.709
1996	914	192	722	79.299	292	23.224	43.627
1997	852	47	805	84.356	466	26.261	48.559
1998	953	13	940	96.351	1.020	26.974	45.921
1999	813	30	783	103.123	38	26.587	40.671
2000	1.707	725	982	118.602	2.717	27.775	54.503
2001	3.374	22	3.352	113.592	120	31.334	41.399
2002	571	5	566	129.601	536	36.059	51.554
2003	696	8	688	144.179	187	47.253	69.340
2004	1.190	98	1.092	161.160	1.283	63.167	97.540
2005	8.535	401	8.134	170.780	8.222	73.476	116.774
2006	17.639	657	16.982	208.006	8.096	85.535	139.576

Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Bir Değerlendirme

2007	19.137	743	18.394	249.932	4.259	107.272	170.063
2008	14.748	35	14.713	280.878	6.259	132.027	201.964
2009	6.266	82	6.184	268.886	2.275	102.143	140.928
2010	6.256	35	6.221	291.861	3.082	113.883	185.544
2011	16.136	1.991	14.145	305.544	1.358	134.907	240.842
2012	10.761	633	10.128	342.407	3.021	152.462	236.545
2013	9.890	587	9.303	392.984	12.486	151.803	251.661
2014	8.631	261	8.370	406.015	6.266	157.610	242.177
2015	12.077	364	11.713	400.503	1.996	143.839	207.234
2016	7.534	621	6.913	409.764	1.293	142.530	198.618
2017	7.450	1.869	5.581	455.082	751	156.993	233.800

Kaynak: TCMB, TÜİK

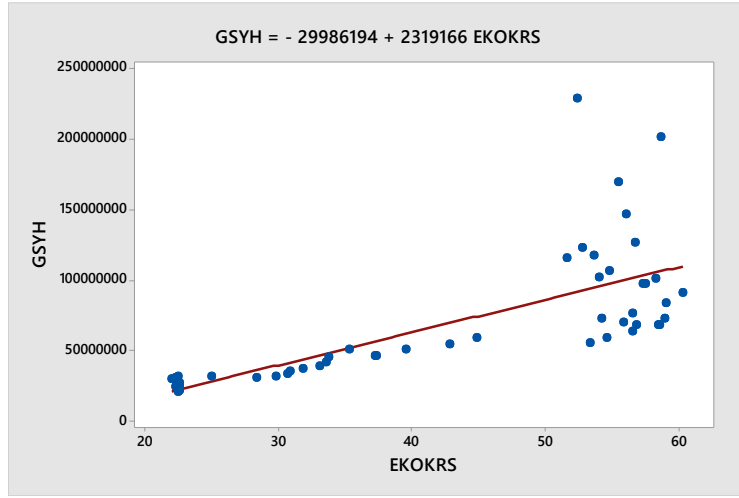
Çalışmanın istatistiksel analiz kısmında, “KOF Küreselleşme İndeksleri” ile “Reel GSYH” değerleri arasındaki ilişkinin derecesinin ve genel doğasının tanımlanması amacıyla, *Basit Doğrusal Regresyon*, *Tek-Değişkenli Polinomiyal Regresyon*, *Basit Korelasyon* ve *Çoklu Korelasyon* analizleri uygulanmıştır. Dolayısıyla küreselleşme sürecinin Türkiye’nin ekonomik büyümesine katkısının yanı sıra, Türkiye’nin büyümesinin küreselleşmesine etkisi karşılıklı olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Kullanılan veriler içerisinde Türkiye’nin 1995 yılı fiyatlarıyla reel GSYH değerleri ve Türkiye’nin KOF Küreselleşme İndeksi değerleri kullanılmıştır. Türkiye’nin GSYH değerlerindeki artış/çıkışlar, küçülme/büyüme olarak değerlendirilmiş ve yorumlar buna göre yapılmıştır.

Çalışmanın analiz kısmının ilk bölümünde, Türkiye’nin küreselleşmesinin GSYH’si (GSYH’deki gelişme, büyüme olarak yorumlanabileceğinden çalışma içerisinde zaman zaman “GSYH’deki gelişme” yerine “büyüme” kavramı da kullanılmıştır.) üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla az önce de belirtildiği üzere Basit Doğrusal Regresyon, Tek-değişkenli Polinomiyal Regresyon, Basit Korelasyon ve Çoklu Korelasyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Söz konusu iki değişkenden GSYH bağımlı değişken ve KOF Küreselleşme İndeksleri bağımsız değişkenler olarak belirlenerek küreselleşmenin büyüme üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın analiz kısmının ikinci bölümünde ise bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yerleri değiştirilerek, yani KOF Küreselleşme İndekslerinin her biri bağımlı değişken ve GSYH bağımsız değişken olarak alınarak büyümenin küreselleşme üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece büyüme ve KOF Küreselleşme İndeksleri arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.

Şekil 2. GSYH ile EKOKRS İlişki Grafiği

“GSYH” bağımlı değişken ve “Ekonomik Küreselleşme” (EKOKRS) bağımsız değişken alınarak gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon analizi sonuçları aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

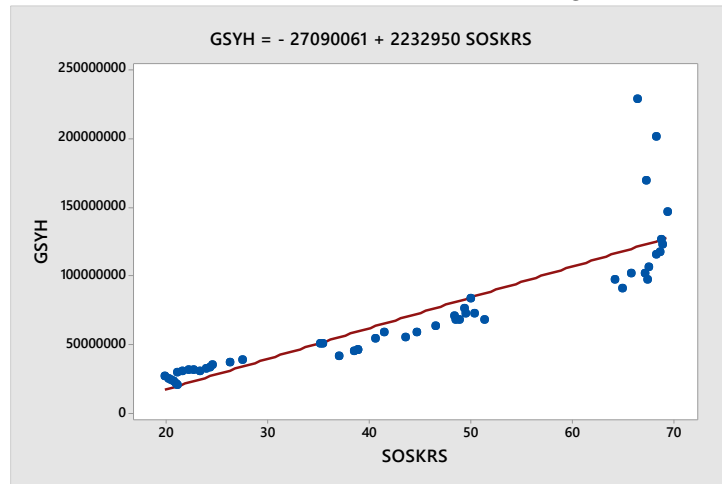
- Şekil 2’de görüldüğü gibi, GSYH bağımlı değişkeni ve EKOKRS bağımsız değişkeni arasındaki en iyi regresyon modeli, basit doğrusal regresyon denklemdir. Buna göre, GSYH ile EKOKRS arasındaki doğrusal bağıntı:

$$GSYH = - 29986194 + 2319166 EKOKRS$$

olarak belirlenmiştir. Bu bağıntıya göre, GSYH’nın değişimi üzerinde EKOKRS’nin etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğu ($F_{(1,47)} = 47,90, P < 0,001^{***}$) ve bu etkinin orta düzeyde olduğu ($r^2 = \%50,47$) belirlenmiştir. Bu doğrusal bağıntıya göre EKOKRS arttıkça GSYH’da da önemli artışlar gerçekleşmiştir ($t = 6,92, sd = 47, P < 0,001^{***}$).

- Ayrıca, GSYH ile EKOKRS değişkenleri arasında pozitif, yüksek düzeyli ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki söz konusudur ($r = 0,710, P < 0,001$).

Şekil 3. GSYH ile SOSKRS İlişki Grafiği

“GSYH” bağımlı değişken ve “Sosyal Küreselleşme” (SOSKRS) bağımsız değişken alınarak gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon analizi sonuçları aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

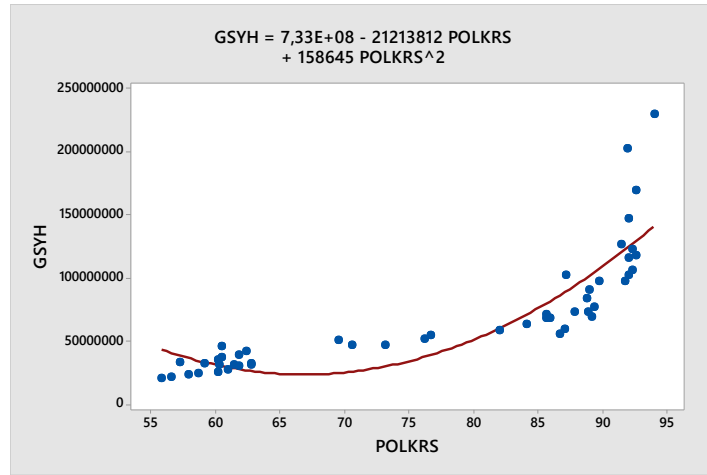
- Şekil 3’de görüldüğü gibi, GSYH bağımlı değişkeni ve SOSKRS bağımsız değişkeni arasındaki en iyi regresyon modeli, basit doğrusal regresyon denklemdir. Buna göre, GSYH ile SOSKRS arasındaki doğrusal bağıntı:

$$GSYH = - 27090061 + 2232950 \text{ SOSKRS}$$

olarak belirlenmiştir. Bu bağıntıya göre GSYH’nın değişimi üzerinde SOSKRS’nin etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğu ($F_{(1,47)} = 140,11, P < 0,001^{***}$) ve bu etkinin yüksek düzeyde olduğu ($r^2 = \%74,88$) belirlenmiştir. Bu doğrusal bağıntıya göre ve SOSKRS arttıkça GSYH’da da önemli artışlar gerçekleşmiştir ($t = 11,84, sd = 47, P < 0,001^{***}$).

- Ayrıca, GSYH ile SOSKRS değişkenleri arasında pozitif, yüksek düzeyli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur ($r = 0,865, P < 0,001$).

Şekil 4. GSYH ile POLKRS İlişki Grafiği

“GSYH” bağımlı değişken ve “Politik Küreselleşme” (POLKRS) bağımsız değişken alınarak gerçekleştirilen tek-değişkenli ikinci dereceden polinomiyal regresyon analizi sonuçları aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

- Şekil 4’de görüldüğü gibi, GSYH bağımlı değişkeni ve POLKRS bağımsız değişkeni arasındaki en iyi regresyon modeli, tek-değişkenli ikinci dereceden polinomiyal regresyon denklemdir. Buna göre, GSYH ile POLKRS arasındaki polinomiyal bağıntı:

$$GSYH = 7,33E+08 - 21213812 \text{ POLKRS} + 158645 \text{ POLKRS}^2$$

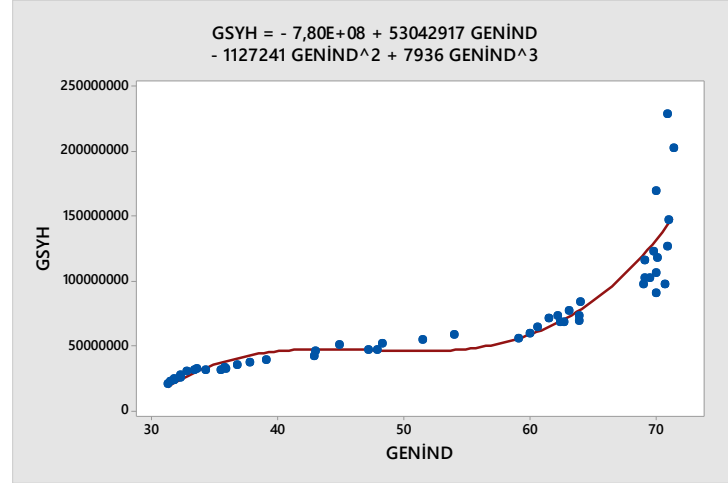
olarak belirlenmiştir. Bu model, GSYH ile POLKRS ve POLKRS^2 arasındaki bağıntıyı açıklamada istatistiksel olarak önemli bir modeldir ($F_{(2,46)} = 64,68, P < 0,001^{***}$). GSYH’nin değişimi üzerinde hem POLKRS,

hem de POLKRS²'nin etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğu ve bu etkinin yüksek düzeyde olduğu ($r^2 = \%73,77$) belirlenmiştir.

- Ayrıca, GSYH ile POLKRS ve POLKRS² arasında yüksek düzeyli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur ($r = 0,859, P < 0,001$).

Şekil 5. GSYH ile GENİND İlişki Grafiği

“GSYH” bağımlı değişken ve “Genel İndeks” (GENİND) bağımsız değişken alınarak gerçekleştirilen tek-değişkenli üçüncü dereceden polinomiyal regresyon analizi sonuçları aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

- Şekil 5’te görüldüğü gibi, GSYH bağımlı değişkeni ve GENİND bağımsız değişkeni arasındaki en iyi regresyon modeli, tek-değişkenli üçüncü dereceden polinomiyal regresyon denklemdir. Buna göre, GSYH ile GENİND arasındaki polinomiyal bağıntı:

$$GSYH = - 780450145 + 53042917 \text{ GENİND} - 1127241 \text{ GENİND}^2 + 7936 \text{ GENİND}^3$$

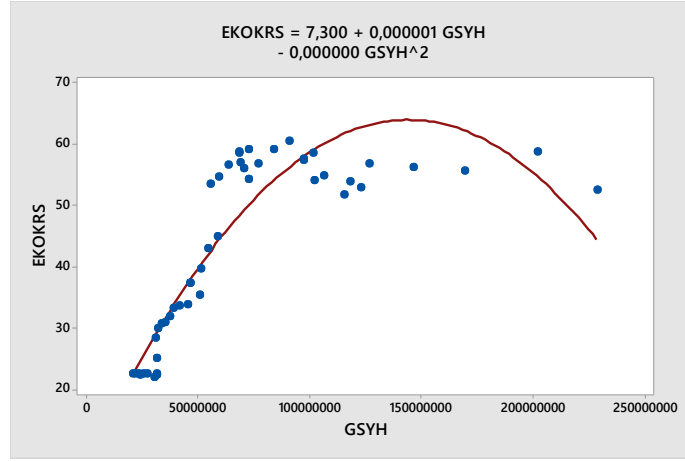
olarak belirlenmiştir. Bu model, GSYH ile GENİND, GENİND² ve GENİND³ arasındaki bağıntıyı açıklamada istatistiksel olarak önemli bir modeldir ($F_{(3,45)} = 70,47, P < 0,001^{***}$). GSYH’nin değişimi üzerinde GENİND, GENİND² ve GENİND³ değişkenlerinin tümünün etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğu ve bu etkinin yüksek düzeyde olduğu ($r^2 = \%82,45$) belirlenmiştir.

- Ayrıca, GSYH ile GENİND, GENİND² ve GENİND³ arasında çok yüksek düzeyli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur ($r = 0,908, P < 0,01$).

Analizin ikinci bölümünde, Türkiye’nin GSYH’indeki gelişmenin (büyüme ya da küçülme) Türkiye’nin küreselleşmesi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Tek-değişkenli Polinomiyal Regresyon ve Çoklu Korelasyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Söz konusu değişkenlerden Türkiye’nin “KOF Küreselleşme İndeksleri” bağımlı değişken ve Türkiye’nin “GSYH” değerleri de bağımsız değişken olarak belirlenerek GSYH’deki değişmelerin küreselleşme üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Şekil 6. EKOKRS ile GSYH İlişki Grafiği

“Ekonomik Küreselleşme” (EKOKRS) bağımlı değişken ve “GSYH” bağımsız değişken alınarak gerçekleştirilen tek-değişkenli ikinci dereceden polinomial regresyon analizi sonuçları aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

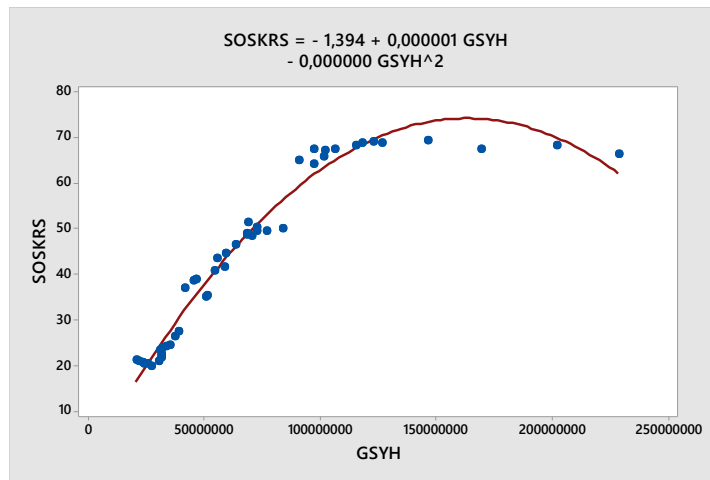
- Şekil 6’da görüldüğü gibi, EKOKRS bağımlı değişkeni ve GSYH bağımsız değişkeni arasındaki en iyi regresyon modeli, tek-değişkenli ikinci dereceden polinomial regresyon denklemdir. Analizde kullanılan veriler içerisinde ayrıca 2 adet aykırı gözlem (2017 ve 2018 yılları) tespit edilmiştir. Buna göre, EKOKRS ile GSYH arasındaki polinomial bağıntı:

$$EKOKRS = 7,300 + 0,000001 GSYH - 0,000000 GSYH^2$$

olarak belirlenmiştir. Bu model, EKOKRS ile GSYH ve GSYH² arasındaki bağıntıyı açıklamada istatistiksel olarak önemli bir modeldir ($F_{(2,46)} = 117,05, P < 0,001^{***}$). EKOKRS’nin değişimi üzerinde hem GSYH, hem de GSYH²’nin etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğu ve bu etkinin yüksek düzeyde olduğu ($r^2 = \%83,58$) belirlenmiştir.

- Ayrıca, EKOKRS ile GSYH ve GSYH² arasında çok yüksek düzeyli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur ($r = 0,914, P < 0,001$).

Şekil 7. SOSKRS ile GSYH İlişki Grafiği

“Sosyal Küreselleşme” (SOSKRS) bağımlı değişken ve “GSYH” bağımsız değişken alınarak gerçekleştirilen tek-değişkenli ikinci dereceden polinomiyal regresyon analizi sonuçları aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

- Şekil 7’de görüldüğü gibi, SOSKRS bağımlı değişkeni ve GSYH bağımsız değişkeni arasındaki en iyi regresyon modeli, tek-değişkenli ikinci dereceden polinomiyal regresyon denklemdir. Analizde kullanılan veriler içerisinde ayrıca 2 adet aykırı gözlem (2017 ve 2018 yılları) tespit edilmiştir. Buna göre, SOSKRS ile GSYH arasındaki polinomiyal bağıntı:

$$\text{SOSKRS} = -1,394 + 0,000001 \text{ GSYH} - 0,000000 \text{ GSYH}^2$$

olarak belirlenmiştir. Bu model, SOSKRS ile GSYH ve GSYH² arasındaki bağıntıyı açıklamada istatistiksel olarak önemli bir modeldir ($F_{(2,46)} = 800,85, P < 0,001^{***}$). SOSKRS’nin değişimi üzerinde hem GSYH, hem de GSYH²’nin etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğu ve bu etkinin çok yüksek düzeyde olduğu ($r^2 = \%97,21$) belirlenmiştir.

- Ayrıca, SOSKRS ile GSYH ve GSYH² arasında çok yüksek düzeyli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur ($r = 0,986, P < 0,001$).

“Politik Küreselleşme” (POLKRS) bağımlı değişken ve “GSYH” bağımsız değişken alınarak gerçekleştirilen tek-değişkenli ikinci dereceden polinomiyal regresyon analizi sonuçları aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

- Şekil 8’de görüldüğü gibi, POLKRS bağımlı değişkeni ve GSYH bağımsız değişkeni arasındaki en iyi regresyon modeli, tek-değişkenli ikinci dereceden polinomiyal regresyon denklemdir. Analizde kullanılan veriler içerisinde ayrıca 2 adet aykırı gözlem (2018 ve 2019 yılları) tespit edilmiştir. Buna göre, POLKRS ile GSYH arasındaki polinomiyal bağıntı:

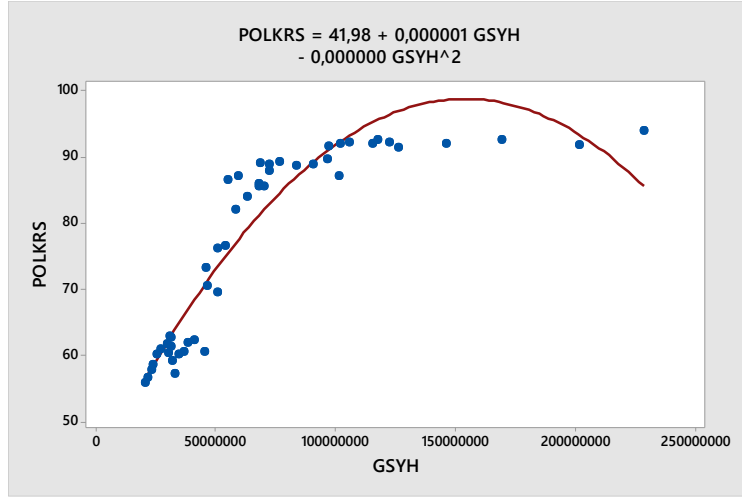
$$\text{POLKRS} = 41,98 + 0,000001 \text{ GSYH} - 0,000000 \text{ GSYH}^2$$

olarak belirlenmiştir. Bu model, POLKRS ile GSYH ve GSYH² arasındaki bağıntıyı açıklamada istatistiksel olarak önemli bir modeldir ($F_{(2,46)} = 189,04, P < 0,001^{***}$). POLKRS’nin değişimi üzerinde hem GSYH, hem de GSYH²’nin etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğu ve bu etkinin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir ($r^2 = \%89,15$).

- Ayrıca, POLKRS ile GSYH ve GSYH² arasında çok yüksek düzeyli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur. ($r = 0,944, P < 0,001$).

Şekil 8. POLKRS ile GSYH İlişki Grafiği

“Genel İndeks” (GENİND) bağımlı değişken ve “GSYH” bağımsız değişken alınarak gerçekleştirilen tek-değişkenli ikinci dereceden polinomial regresyon analizi sonuçları aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

- Şekil 9’da görüldüğü gibi, GENİND bağımlı değişkeni ve GSYH bağımsız değişkeni arasındaki en iyi regresyon modeli, tek-değişkenli ikinci dereceden polinomial regresyon denklemidir. Analizde kullanılan veriler içerisinde ayrıca 2 adet aykırı gözlem (2017 ve 2018 yılları) tespit edilmiştir. Buna göre, GENİND ile 1998 GSYH arasındaki polinomial bağıntı:

$$\text{GENİND} = 14,01 + 0,000001 \text{ GSYH} - 0,000000 \text{ GSYH}^2$$

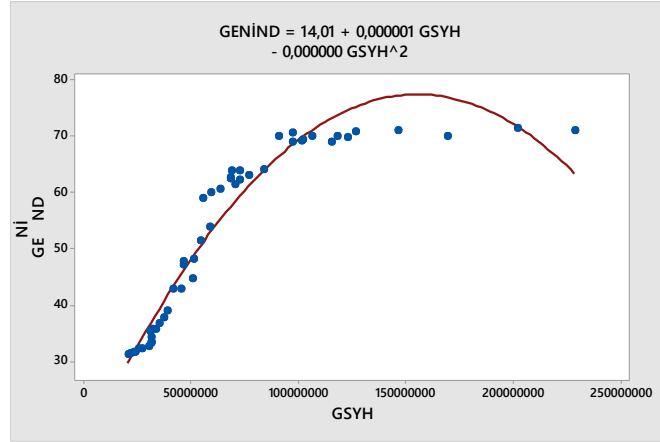
olarak belirlenmiştir. Bu model, GENİND ile GSYH ve GSYH ² arasındaki bağıntıyı açıklamada istatistiksel olarak önemli bir modeldir ($F_{(2,46)} = 395,24, P < 0,001^{***}$). GENİND’in değişimi üzerinde hem GSYH, hem de GSYH²’nin etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğu ve bu etkinin çok yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir ($r^2 = \%94,50$).

- Ayrıca, GENİND ile GSYH ve GSYH² arasında çok yüksek düzeyli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur ($r = 0,972, P < 0,001$).

Şekil 9. GENİND ile GSYH İlişki Grafiği

Sonuç

Küreselleşmede kaydedilen gelişmeler sonucunda ülkeler, yerel piyasalardan uluslararası piyasalara açılma olanağı elde etmişlerdir. Bununla birlikte dışa açık ekonomilerde ulusal piyasalar da uluslararası piyasanın bir parçası haline gelmiştir. Böylece ülkeler daha fazla üretme ve tüketme imkânı elde etmişlerdir. Küreselleşmenin artmasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyük payı vardır. Yatırımın gerçekleştiği ülkelerde üretim artmakta, istihdam artmakta, gelirler artmakta, bilgi transferi gerçekleşmekte ve böylece ülkeler büyümekte ve kalkınmaktadır. Geçmişe bakıldığında, küreselleşmenin sunduğu bu olanaklardan faydalanabilen ülkeler yüksek büyüme oranları elde etmişlerdir ve dolayısıyla gelirleri de o ölçüde artmıştır. Ancak bu süreçte, bu yatırımları gerçekleştiren özellikle çok uluslu şirketler güçlerine güç katmışlar ve uyuşunda olduğu ülkelerin de uluslararası güçlerinin artmasına büyük katkılar sağlamışlardır. Çoğunlukla G7 olarak adlandırılan ülkelerin firmaları olan bu şirketler dünya ekonomisi ve siyasetini yönlendirir hale gelmişlerdir. Bu durum sürdürülebilir kalkınmayı ve tam ticari serbestleşmeyi sağlamayı amaç edinen başta Birleşmiş Milletler olmak üzere Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası oluşumları tartışılır hale getirmektedir.

Günümüz dünya ekonomisinde küreselleşme artık sınırlarına yaklaşmaktadır. 1960'larda Marshall McLuhan tarafından dile getirilen "Küresel Köy – The Global Village" süreci bugün neredeyse tamamlanmak üzeredir. 7 milyarın üzerinde ve her geçen zaman artan nüfusuna rağmen dünya hala çok büyüktür. Başta uluslararası mali ve ekonomik kuruluşlar olmak üzere tüm ülkeler, küreselleşmenin sunmuş olduğu olanaklardan tüm ülkelerin etkin bir şekilde faydalanabilmesi için çabalamalıdır. Dünya kaynakları insanları yaşatmak ve daha iyi koşullarda yaşamasını sağlamak üzere kullanılmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti de kurulduğundan bu yana dünya ile entegre bir şekilde gelişmeye ve kalkınmaya gayret göstermektedir. Tüm iç ve dış sorunlara rağmen, Türkiye günümüz dünyasının en büyük ekonomilerinden biri olmuştur. Önemli iç ve dış krizlerin yaşandığı 1960'lı ve 1970'li yılların ardından 1980'li yıllardan itibaren Türkiye yaşamın her alanında kabuk değiştirmiş ve hızlı bir şekilde gelişmeye ve kalkınmaya başlamıştır. Küreselleşmenin sunduğu olanaklardan iç ve dış sorunların elverdiği ölçüde faydalanmaya çalışan Türkiye, başta Birleşmiş Milletler yapısı, NATO gibi kuruluşlar olmak üzere, var olan tüm ekonomik, ticari, askeri ve siyasi uluslararası konvansiyonlara taraf olmuş ve aktif görevler almıştır. Bu süreçte Türkiye, dünyaya entegrasyon ve küreselleşme sürecindeki yerini alma konularında başarılı olmuştur. Ancak bu sürecin Türkiye'nin gelişmesine olan katkısının ne olduğu önemli bir konudur. Yapılan çalışmalar genellikle küreselleşme sürecinin ülkelerin gelişmelerine olumlu katkı yaptığı yönündedir. Türkiye'de de bu konuda yapılan çalışmalar vardır ve benzer sonuçlar ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada da dünyada küreselleşme alanında kabul gören KOF Küreselleşme İndeksi değerlerinin Türkiye derecelendirmeleri ile Türkiye'nin büyümesi arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, küreselleşmenin Türkiye'nin büyümesine etkisi ile Türkiye'nin büyümesinin, Türkiye'nin küreselleşmesine katkısı incelenmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin 1970 – 2018 dönemi 1995 yılı verileriyle reel GSYH verileri ile KOF Küreselleşme İndeksleri ilişkisi, "Basit Doğrusal Regresyon", "Tek-Değişkenli Polinomiyal Regresyon", "Basit Korelasyon" ve "Çoklu Korelasyon" analizleri ile belirlenmeye çalışılmıştır. Analizler sonucunda reel GSYH değerleri ile KOF Küreselleşme İndeksleri arasında yüksek düzeyli ilişki belirlenirken, bu verilerdeki değişimlerin de birbirleri üzerinde önemli etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Gerçekleştirilen istatistiksel analizlere göre, büyüme ve küreselleşme arasında önemli düzeyde bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özellikle 1980 sonrasında dışa açık bir kalkınma stratejisinin benimsenmesi, Türkiye'nin küreselleşmenin nimetlerinden faydalanması açısından bir milat olmuştur. Yapılan analiz de göstermiştir ve desteklemektedir ki, Türkiye'nin bugünkü ekonomik gücüne ulaşmasında küreselleşmenin önemli katkısı olmuştur. Türkiye ihracatı arttıkça ve dışa açıldıkça küreselleşmenin olanaklarından faydalanmış, bu durum büyümesini artırmış, büyümesindeki artış da küreselleşmesinde yani dünyaya entegrasyonuna (ekonomik, sosyal, kültürel, politik alanlarda) katkı sağlamıştır.

Ancak şu bilinmelidir ki, dışa açık bir büyüme modelinde dış ekonomik ilişkiler üst düzeyde olduğundan, uluslararası gerçekleşen krizler ülkenin dönemsel ekonomik sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Böyle durumlarda da ülkenin ekonomik gelişmişliği ve ekonomi temellerinin sağlam olması yaşanan küresel sorunların etkisini azaltmaktadır. Ekonomi temelleri iyi yapılandırılmamış ülkeler ise en ufak bir uluslararası krizden

kolayca etkilenebilmekte, bu da ekonomik ve politik olarak ülkenin istikrara kavuşmasını engelleyebilmektedir. Bu yapıdaki ülkeler de ekonomik ve politik olarak ulusal ve uluslararası spekülâtif ve manipülâtif davranışlara maruz kalabilmekte ve gelişme ve kalkınma açısından sorunlar yaşayabilmektedir.

Türkiye dünyaya entegrasyon çabaları içerisinde küresel anlamda meydana gelen olumsuzluklardan dolayı 1980'li ve 1990'lı yıllarda sık sık sıkıntılar yaşamıştır. Ancak bu sıkıntıların yaratmış olduğu tecrübe doğrultusunda alınan tedbirler ve gerçekleştirilen yapısal değişimlerle 2000'li yıllarda ulaşılmış olduğu istikrar, birçok ülkenin çok büyük zararlar gördüğü 2008 Küresel Finansal Krizi'ni en az zararla atlattığını sağlamıştır. Bu anlamda 2008 Küresel Finansal Krizi ülke ekonomilerinin güçlerinin belirlenmesi açısından mihenk taşı olmuştur. Türkiye zaman zaman sıkıntılar yaşasa da artık küreselleşmenin sunmuş olduğu olanakları kullanan bir ülke haline gelmiştir. Yani küreselleşme – büyüme etkileşimini olumlu anlamda lehine çevirmiştir.

Kaynakça

Ahmad Mahyudin (2018), "Globalization, Economic Growth, And Spillovers: A Spatial Analysis", MPRA Paper No:86252, University Library of Munich, Germany. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/86252/3/MPRA_paper_86252.pdf, Son Erişim:18.09.2019

Altınar Ali, Bozkurt Eda, Toktaş Yılmaz (2018), "Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme: Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Bir Uygulama", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Yıl:55, Sayı: 639, İstanbul Okan Üniversitesi, Es Yayınları, Mayıs 2018, ISSN: 1307 – 7112, İstanbul

Central Bank of Argentina (2018), "Globalisation, Growth and Inequality from an Emerging Economy Perspective", Globalisation and Deglobalisation, Bank for International Settlements, Monetary and Economic Department, BIS Papers No: 100, December 2018, ISSN 1609-0381

Dauth Wolfgang, Suedekum Jens (2014), "Globalization and Local Profiles of Economic Growth and Industrial Change", Faculty of Economics Düsseldorf Institute for Competition Economics (DICE), Düsseldorf University Press, DICE Discussion Paper No:142, on behalf of Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf, Düsseldorf, http://www.dice.hhu.de/fileadmin/redaktion/Fakultaeten/Wirtschaftswissenschaftliche_Fakultaet/DICE/Discussion_Paper/142_Dauth_Suedekum.pdf, Son Erişim: 17.09.2019

Doğan Buhari (2017), "Ekonomik Küreselleşme ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi", Finans Politik & Ekonomik

Dreher Axel (2006), "Does Globalization Affect Growth? Evidence from a new Index of Globalization", *Applied Economics*, Volume: 38, Issue: 10, 1091-1110, Routledge Taylor & Francis Group, ISSN: 0003-6846, DOI: 10.1080/00036840500392078

Erixon Fredrik (2018), "The Economic Benefits of Globalization for Business and Consumers", *European Centre for International Political Economy*, <https://ecipe.org/wp-content/uploads/2018/01/Globalization-paper-final.pdf>, Son Erişim:18.09.2019

Ertürk Emin (1993), *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar*, 1. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa

Gygli Savina, Haelg Florian, Potrafke Niklas, Sturm Jan-Egbert (2019), "The KOF Globalisation Index – revisited", *The Review of International Organizations*, Editor-in-Chief: Axel Dreher, Springer US, Volume 14, Issue 3, pp 543–574, ISSN: 1559-7431, Online ISSN: 1559-744X, 28 January 2019, <https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2>

Heshmati Almas, Lee Sangchoon (2010), "The Relationship Between Globalization, Economic Growth And Income Inequality", *Journal of Globalization Studies*, Volume:1, No:2, ISSN: 2075-8103, November 2010

Karlık, Rıdvan (1996), *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, 3. Baskı, Tütünbank Yayınları, İstanbul

Krugman Paul (2001), *The Return of Depression Economics – Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü*, Türkçesi: Neşenur Domaniç, Editörler: Saadet Özkal, Öner Ciravoğlu, Birinci Basım, Literatür Yayınları: 60, Literatür: Yayıncılık, Dağıtım, Pazarlama, Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., Mart Matbaacılık, İstanbul

Mallick Jagannath (2017), "Globalization, Structural Change and Interregional Productivity Growth In The Emerging Countries", *Asian Development Bank Institute, ADBI Working Paper Series, Series No. 774*, August 2017, Tokyo, <https://www.adb.org/publications/globalization-structural-change-interregional-productivity>, Son Erişim:18.09.2019

Montgomery, Douglas C., Peck, Elizabeth A., Vining, G. Geoffrey (2012), "Introduction to Linear Regression Analysis, 5th ed.", John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, USA.

Mortan Kenan (2001), *Uluslararası Kaos Mu? Türkiye'de Kriz Mi?*, Dünya Yayınları, Ekonomi Dizisi: 8, Globus Dünya Basımevi, İstanbul

Mullings Robert (2018), "Do institutions moderate globalization's effect on growth?", *Journal of Institutional Economics*, 14(1), doi:10.1017/S174413741700008X, <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge->

core/content/view/B7D50295C65C089C6BE326F9A491554E/S17441374170008Xa.pdf/do_institutions_moderate_globalizations_effect_on_growth.pdf, Son Erişim:18.09.2019

Parasız İlker (1996), Makro Ekonomi Teori ve Politika, 6. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Ceylan Ofset, Bursa

Peker, K.Ö., Er, F., Bal, C. ve Sönmez, H. (Ed.) (2017), "Sağlık Alanında İstatistik, 2. bs.", Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Rawlings, John O., Pantula, Sastry G., Dickey, David A. (1998), "Applied Regression Analysis – A Research Tool, 2nd ed.", Springer-Verlag New York, Inc, USA.

Sadykova Raikhana, Myrzabekov Moldakhmetb, Myrzabekova Ryskeldyc, Moldakhmetkyzy Aluad (2014), 2nd World Conference on Design, Arts and Education DAE-2013, Procedia - Social and Behavioral Sciences, Volume 122, 19 March 2014, Elsevier Ltd., doi: 10.1016/j.sbspro.2014.01.1294, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1294>, Son Erişim: 11.09.2019

Sawada Yasuyuki, Yotopoulos Pan A. (2006), "Growth and Poverty Reduction Under Globalization: The Systematic Impact of Exchange Rate Misalignment", Stanford Institute for Economic Policy Research, Working Paper No.261, Stanford Center for International Development, Stanford, https://kingcenter.stanford.edu/sites/default/files/publications/261wp_0.pdf, Son Erişim:17.09.2019

Samimi Parisa, Jenatabadi Hashem Salarzadeh (2014), "Globalization and Economic Growth: Empirical Evidence on the Role of Complementarities", PLOS ONE 9(4): e87824. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0087824>, <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0087824>, Son Erişim: 17.09.2019

Seyidoğlu, Halil (2009), "Dünya Ticaretinin Serbestleşmesi: Küreselleşme ve Ekonomik Birleşmeler", Uluslararası İktisat, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1647, Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 862, Eskişehir

[itobiad], 2020, 9 (5): 4016/4042

Ahlak ve Sosyal Refah İlişkisi: Güney Afrika Örneği

Morality and Social Welfare Relationship: South African Case

Şenol ÖZTÜRK

**Dr. Öğr. Üyesi, KLÜ. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Asst. Prof., KLU, Faculty of Economics and Administrative Sciences**

senolozturk@klu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-0124-3130

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 06.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 22.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 22.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Öztürk, Ş. (2020). Ahlak ve Sosyal Refah İlişkisi: Güney Afrika Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 4016-4042 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/777464>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Ahlak ve Sosyal Refah İlişkisi: Güney Afrika Örneği

Öz

Gelir dağılımı ve yoksulluk durumları biçiminde somutlaşan sosyal refahın oluşumunda ahlaki değerlerin önemli bir belirleyiciliği söz konusudur. Ahlaki değerlerin toplumda işlevsel ve baskın olduğu durumlarda iktisadi üretkenlik-etkinlik ve sosyal adaletin varlığı şeklinde tezahür eden bu durum, tersi durumda ekonomik kalkınma ve sosyal adalet sorunlarının bulunduğu, sosyal güven eksikliği ve yolsuzluğun karakteristik özellikler olduğu bir toplumsal yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Modern dünyanın sosyal refahla ilgili sorunlarını çözmede piyasanın yanı sıra kamu ekonomisinin de etkin olamaması sosyal refahın ahlak boyutunun önemini göstermektedir.

Güney Afrika'da yüzyıllık bir sömürü düzeninin ardından iktidarı devralan siyah hükümet tarafından başlatılan ulusal ölçekli bir sosyal adalet girişimi olarak siyah ekonomik güçlendirme politikalarının başarısızlık nedenleri arasında yolsuzluk önemli bir yere sahiptir. Yolsuzlukların güçlendirme politikalarına başarısızlığın yanı sıra ekonomik yapı ve sorunlar gibi teknik nitelikli diğer faktörlerden farklı olarak meşruiyet kaybı gibi daha köklü etkide bulunması ve sosyal refahı artırmak yerine daha da kötüleştirilmesi ahlak sosyal refah ilişkisini somut olarak ortaya koyan çarpıcı bir örneklik oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, sosyal refah, yolsuzluk, Güney Afrika, ekonomik güçlendirme

Morality and Social Welfare Relationship: South African Case

Abstract

Moral values are important determinants in the formation of social welfare embodying in the forms such as income distribution and poverty. When moral values are functional and effective in society, this situation appears as economic efficiency-productivity and social justice, in the contrary case, however, it seems as a social structure which contains problems of economic development and social justice and characteristics such as corruption and lack of social trust. The inability of the public economy as well as the market to solve the problems of modern societies related to social welfare shows the importance of the moral dimension of social welfare.

As a national social justice initiative initiated by the black government that took over power after a century of exploitation in South Africa, corruption

has an important place among the reasons for the failure of black economic empowerment policies. It constitutes a striking example of the concrete relationship between morality and social welfare that the corruption affects to empowerment policies in terms of more fundamental aspect like legitimacy in addition to reason of failure differently from other reasons such as economic structure and problems and worsens the social welfare rather than increasing it.

Keywords: Morality, social welfare, corruption, South Africa, economic empowerment

Giriş

Refah üretim ve tüketim-bölüşüm süreçlerinde bireysel ve toplumsal düzeylerde gerçekleşen bir olgudur. Sosyal refah bireysel refaha göre daha kompleks olup, çok disiplinli ve daha normatif niteliklidir. Toplumun kültürü, ahlaki değer yargıları ve dünya görüşü tarafından tanımlanır.

Gelir dağılımı ve yoksulluk türleri biçiminde tezahür eden sosyal refahın bu boyutlarının oluşumunda üretim ve bölüşüm zihniyetleri en önemli aktörlerdendir. Bu nedenle sosyal refah ahlakla üretim ve tüketim-bölüşüm boyutlarının her ikisi üzerinden ilişkilidir. Diğer bir ifade ile ahlak iktisadın hem üretim hem de tüketim- bölüşüm boyutu üzerinden sosyal refahı etkilemektedir.

Endüstri devriminden bu yana sosyal sorunların sürekli artması ve özellikle küreselleşmenin hızlanması ile birlikte sosyal refah göstergeleri olan gelir eşitsizliği, yoksulluk gibi istatistiklerdeki olumsuz manzara sosyal refah ile ilgili konuların çözülmesinin zorluğunu göstermektedir. Bu süreçte ne piyasanın ne de kamunun hem etkinlik hem de bölüşüm aşamalarında istenileni gerçekleştirememesi sorununun ahlaki boyutunu öne çıkarmaktadır. Modern toplumlarda ahlakın sosyal refaha etkisini somut biçimde ortaya koyan unsurlardan biri de kamu ekonomisi sistemini tahrip edici niteliği ile yolsuzluk olgusudur.

Ahlaki olguların ekonomik gelişme, gelir dağılımı ve kamu harcamaları üzerinden sosyal refaha etkisi tüm toplumlar için kabul edilen bir gerçek olmakla birlikte, düşük zenginlik üretme kapasitelerine sahip gelişmekte olan ülkeler ve bu makale kapsamında ele alınan Güney Afrika için bu ilişki daha özel bir durum arz etmektedir.

Şöyle ki, Güney Afrika'da yüzyıllık bir süreçte maddi ve beşeri sermaye yönünden dezavantajlı bırakılan siyah nüfusun 1994 yılında başlayan demokratik dönemde ekonomik güçlendirme stratejisi ile sosyal refah

seviyesini kalıcı olarak artırmaya yönelik tarihi çabanın başlangıçtaki hedeflere ulaşamadığı görülmektedir.

Ülkenin ekonomik yapısı ve hedef kitlenin niteliklerinden kaynaklanan yapısal sorunların bu başarısızlıkta önemli bir yeri olmakla birlikte, güçlendirme politikaları kapsamında gerçekleştirilen yolsuzluklar siyahların ekonomik özgürlük ve sosyal adalet için vermiş oldukları asırlık mücadeleyi diğer unsurlardan daha fazla baltalamaktadır. Ülke yolsuzluklar nedeniyle hem mevcut kaynaklarını üretken şekilde kullanmak yerine israf etmekte hem de, refahın tabana yayılması için kullanılması gereken kaynaklar sınırlı bir kesimin zenginliğine yol açarak çoğunluğun yoksulluk girdabında kalmasına neden olmaktadır.

Bu çalışma ahlak ve sosyal refah arasındaki ilişkiyi Güney Afrika'nın ulusal ölçekli ekonomik güçlendirme politikaları üzerinden somutlaştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada ahlak ve iktisadi gelişme arasındaki ilişkiye yönelik ideolojik yaklaşım, ahlakın iktisadi hayata etkisi, sosyal refah kavramı ve sosyal refahın ahlaki değerlerle olan pratik ilişkisi konuları ele alındıktan sonra Güney Afrika'nın ekonomik güçlendirme politikalarının etkinliği ile yolsuzluklar arasındaki ilişki açıklanarak çalışma sonuçlandırılacaktır.

Ahlak ve İktisadın İlişkilendirilmesi

Ahlak ve ahlakla ilişkili olguların sosyal refaha olan etkisi eş zamanlı sayılabilecek süreçte hem iktisat ahlak ilişkisi bağlamında yapılan çalışmalarda hem de kamu ekonomisi ve kamu yönetimi disiplinlerinde analiz konusu olmaya başlamıştır.

Ekonomide piyasadan ve kamudan kaynaklanan başarısızlıklar uzunca bir zamandır sosyo-kültürel bir faktör olarak ahlakın ekonomik gelişme-kalkınma ve sosyal refah için önemini kabul edilmesini gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ahlak ve iktisat arasındaki ilişkiye bakıldığında toplumsal olgular olarak iktisadi hayat ve ahlaki yaşantı arasındaki etkileşimin kabulü düşünce tarihinin ilk zamanlarına kadar gitmektedir. Şöyle ki, ahlaki değerlerin güçlü ve etkin olduğu, yönetim ve eğitim kurumları erdem temelli olan toplumların iyi, güçlü ve müreffeh olacağı olacağına yönelik anlayış Konfüçyüs'ten bu yana kabul gören bir yaklaşımdır (Gültekin, 2015:404). Bununla birlikte modern bir bilim olarak iktisat ile ahlak arasındaki ilişki, iktisadın bağımsız seküler bir bilim olarak tezahür etmesi ile birlikte uzunca bir süre kabul edilmemiş ve iktisadın ahlak ilişkisiz bir disiplin olduğu yaygın görüş olarak benimsenmiştir. Pozitivist bilim felsefesinin bir sonucu olan bu yaklaşım 20. yüzyılın sonuna doğru yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlara iktisadın kalıcı çözüm bulamamasının da etkisi ile eleştirilmeye ve iktisadi davranışların analizinde ahlakın dışarıda bırakılamayacağı görüşü kabul görmeye başlamıştır (Orman, 2014:147; Demir, 2013:18).

Kamu ekonomisi alanında ise piyasa başarısızlığı neticesinde devletin ekonomiye müdahale etmesi bir çözüm olarak kabul edilmiş, fakat devlet de ekonomik bir aktör olarak kendine has kamu başarısızlıklarına neden olmuştur. Piyasa başarısızlığı gibi kamu başarısızlığının da birçok nedeni olmakla birlikte yolsuzluk kavramı bu nedenlerin en önemlileri arasındadır (Şeker, 2008:160). Bu durum ekonomide en yüksek faydanın üretilmesi, bu faydanın toplumda optimum dağılımının sağlanarak sosyal refahın en yüksek seviyede elde edilmesinde moral unsurların da dikkate alınmasını gerekli kılmıştır.

Nitekim, 20. y. yılın ikinci yarısı boyunca tecrübe edilen “kamu ekonomisinin başarısızlığı” olgusu gerekçe gösterilerek, hükümetlerin siyasal yozlaşma ve yolsuzluklar nedeniyle kaynak tahsisine ilişkin adaletli ve ahlaki olmayan tercihler yaparak sosyal adaleti ve barışı tehdit edebileceğini öngören kamu tercihi teorisi ve bu teoriyi temel alarak, hükümetlerin bu alanlardaki karar verme kapasitelerinin anayasal sınırlamalara tabi kılınmasını - hem bireylerin hem de devletin hak, yetki, güç ve sorumluluklarının kesin çizgilerle belirlenerek - savunan anayasal iktisat yaklaşımı geliştirilmiştir (Uzun, 2009:2, 4).

Kamu tercihi ve anayasal iktisat yaklaşımlarının sorun için önerdikleri çözüm bürokratik ve teknik bir yapı tasarımı olmakla birlikte, ahlakla ilgili olguların ekonomik etkinlik ve sosyal refaha olan etkisini somut olarak ortaya koyması yönünden önemlidir.

Ahlaka yüklenen işlev daha etken konuma ise kamu yönetimi disiplininde yaşanan dönüşümle gelmiştir denilebilir. 19. y. yılın sonunda kabul görmeye başlayan modern kamu yönetimi anlayışında ‘idarenin vicdanı’, ‘hakkaniyet’, ‘hizmette tarafsızlık’, ve ‘yönetime güven’ gibi ahlaki ilkelerin hayata geçirilmesinin bilimsel-rasyonel yöntem-sistemlerle gerçekleştirilebileceği öngörülürken, 1980’lere doğru kamu görevlisinin kamu yararını gözetecek şekilde davranacağı varsayımı bireylerin kişisel çıkar peşinde koşacağı varsayımı ile kırılarak, kamu ekonomisinin yol açtığı sorunların da etkisi ile yasal-rasyonel kamu yönetimi anlayışının temel öncülleri sorgulanmaya başlanmış ve kamu yönetiminde değer temelli bir yönetim anlayışını gerçekleştirilmenin bir aracı olarak kamu etiği kavramsallaştırılmaya başlanmıştır (Övgün ve Tosun, 2018:455, 465).

Sonuç olarak yasal-rasyonel bürokratik modelin öngördüğü, etik anlayışı 1980’lerin ortalarında çökerek, kamu yönetiminde ahlaka- bireysel değerlere yasa üstü statü atfeden, akıl yerine değerlere ve kamu personelinin kendi içsel değerlerini referans alarak eylemde bulunmasına vurgu yapan ve içsel denetimin ön plana çıktığı yeni bir anlayış kabul görmeye başlamıştır (Övgün ve Tosun, 2018:466, 473).

Sosyal Refah Kavramı ve Ahlakla İlişkisi

Refah kelimesi Türkçe sözlük anlamı ile huzur, bolluk, rahatlık anlamlarına (www.tdk.gov.tr), İngilizce’de (welfare) ise mutluluk, zenginlik ve iyi olma

anlamlarına gelmektedir. Sosyal bir olgu olarak refah kavramı ekonomi, psikoloji, sosyoloji ve felsefe gibi disiplinlerden birçok unsurla tanımlanabilmektedir.

İktisadi yönden refah bireyin gelirinin kullanımına ilişkin algısı ve bu gelirden elde ettiği fayda ile ilişkilendirilmektedir. Sosyolojik yaklaşımla refah bireyin iyi olma hali, mutluluğu, arzu edilen psikolojik durumu olarak tanımlanabilmektedir (Greve, 2008:51, 57).

Sosyal politika bağlamında ise refah düşüncesinin temel olarak fiziksel ve maddi iyi olma halini ifade ettiği varsayılmaktadır. Bunun nedeni duygusal ve ruhsal durumların önemsiz olması değil fakat bu boyutların sosyal politikaların kapsamı dışında yer aldığı düşüncesidir (Spicker, 2013:3).

Refahın tanımlanması ile ilgili önemli bir sorun onun bu unsurlardan biri ile tanımlanabilmekle birlikte aynı zamanda toplumla ilgili normatif, bireysel algılara ve bireysel yaşam standartlarına dayalı olmasıdır (Greve, 2008:58). Mesela refah göstergelerinden biri olan mutluluk değer yüklü bir terim olup, zihinsel bir durum veya bir bakış açısı olarak görülmektedir (Spicker, 2013:5). Bu açıdan mutluluk maddi refahla ilgili bir öznel yoksulluk algısının sonucu olarak da kabul edilebilir.

Sosyal refah da benzer biçimde farklı disiplinlerde farklı tanımlanan bir kavramdır. Kamu ekonomisi literatüründe, bireylerin refahının bir türevi şeklinde tezahür eden ve toplumun geneli için istenilen bir yaşam koşulları durumu olarak tanımlanabilen sosyal refah, toplumsal sözleşmelerdeki sosyal refah fonksiyonları tarafından belirlenir. Toplumun bu noktada bireylerin refahından sosyal refaha ulaşmada baz aldığı kriterlerin diğer bir ifade ile ekonomik etkinlik ve sosyal adalet arasındaki ödünleşme noktasının değer yargılarına dayalı olarak belirlendiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla benimsenen bu politikalar toplum için iyi olarak kabul edilen hedefler-değerlere yönelik bir toplumsal uzlaşmanın sonucu olarak görülmektedir (Savaşan, 2014:116-118).

Sosyal politika açısından ise sosyal refah ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları ile bütüncül bir yaşam kalitesi olarak kabul edilebilir (Mertek ve Çengel 2017:205). Fakat burada sosyal ve siyasal boyutların hem ekonomik faydanın oluşturulmasını hem de dağılımını etkileme gücü olmakla birlikte, sosyal ve siyasal istikrarsızlıkların yol açtığı ekonomik olmayan sorunların ekonomik olanlara nazaran daha sınırlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle çalışmada sosyal refah ekonomik değerlerin-faydaların üretilmesi ve toplumda dağılımı temelinde bir olgu olarak varsayılacaktır.

Toplum refahı için belirlenecek alternatif politikalarından bireylerin farklı faydalar elde etmeleri nedeniyle, bireylerin çıkarları çatışabileceğinden ve nihai olarak belirlenen her politikada bazı bireylerin faydası diğerlerine göre daha düşük olabileceğinden, bazen sosyal refah için hangi tercihin en uygun olduğunu belirlemek zor olmakta ve çoğunluğun zorlaması ile karar alınmaktadır (Spicker, 2013:7-8). Literatürde sosyal refaha yönelik

geliştirilen yaklaşımlardaki farklılıklar (Patel, 2015:12) sosyal refahın bu kompleks ve uzlaşmaz niteliğinin somut göstergesidir.

Bununla birlikte sosyal refahın, belirsizlikler içerse de, toplumdaki tüm bireylerin bir dereceye kadar kabul ettiği toplum için ortak iyi olması gerektiği vurgulanmaktadır. Buna göre toplumun iyi ve organik bir bütün olarak varlığını devam ettirmek için ihtiyaç duyulan şeyler ortak iyi olarak kabul görmektedir (Spicker, 2013:9).

Sosyal refah olgusu aynı zamanda dinamik bir niteliğe sahiptir. 19. yüzyılın başında sanayileşmeden kaynaklanan sorunların çözülmesi ve ihtiyaçların karşılanması durumunda sağlandığı kabul edilen sosyal refah, günümüzde eşitlik ve sosyal adaletin temini, herkesçe değerli görülene ulaşmada fırsat eşitliği, ekonomik ve beşeri sermaye yönünden güçlendirme, sosyal içerilme-bütünleşme gibi daha ileri amaçları gerektiren bir anlayışı ifade etmektedir (Patel, 2015:11).

Sosyal refahın gerçekleşmesinin ön koşulunun ise yaşam koşullarının daha iyi bir düzeye yükselmesi anlamında sosyal gelişmenin sağlanması olduğu kabul edilebilir. Yine sosyal gelişme de maddi (üretim araçları, teknikleri, istihdam, gelir) ve manevi (toplumsal barış, ahlaki normlar-değerler, siyasi yapılar vb) boyutları içermekte olup, ideal bir sosyal gelişme düzeyinin sağlanması için sosyal gelişmenin maddi ve manevi boyutlarının bir uyum ve bütünlük içinde gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Akdoğan, 2009:16).

Yukarıda sosyal refah tanımında kullanılan “toplum için ortak iyi” normatif unsurun yanısıra, ahlaki değerlerin sosyal gelişme sürecinde belirleyici ve yönlendirici bir fonksiyona sahip olduğu ifade edilmektedir (Akdoğan, 2009:27). Bir diğer ifade ile ahlaki değerler ekonomik kalkınma için olumlu ya da olumsuz bir altyapı oluştururken (Orman, 2014:167), devletlerin benimsedikleri sosyal adalet politikaları da yine toplumun değer yargıları ile ilişkili görülmektedir (Durmuş, 2008:25).

Sonuç olarak ahlaki değerler sosyal refahı doğrudan tanımlama işlevinin yanı sıra sosyal refahın oluşumuna hem ekonomik kalkınma yönünden hem de toplumun sosyal refah anlayışına uygun olarak gelir ve kaynak dağılımı şeklinde etkileme işlevine sahiptir denilebilir.

Ahlakın İktisadi Hayattaki İşlevi

Ahlak insanlar arası ilişkileri-davranışları düzenlemek için konmuş kaidelerin- ilkelerin bütünü olarak tanımlanabilir (Güngör, 2000:12). Bir diğer tanımla ahlak, insanların duygu, düşünce, eylem ve tutumlarında referans alınabilecek (Orman, 2014:160) değerlerden hangilerine yönelineceğini belirleyen kurallar bütünüdür (Gündüz, 2010:20). Kamu ekonomisindeki sosyal refaha yönelik işlevsel bir vurgu ile ahlak toplumun karşılaşabileceği kötülük ya da acıyı-zararı azaltma amacıyla dışsallık etkisine sahip davranışları yöneten enformel bir kamusal sistemdir (Gündüz, 2010:8).

Değer ahlak felsefesinin en merkezi kavramlarından biri olup, değerden bağımsız bir davranışın olmadığına dikkat çekilmektedir. Ahlaki farklılaşma da yine tartışmalı bir konu olmakla birlikte değer kavramı ile açıklanmaktadır. Buna göre bir görüş değerlerin nesnel olmadığını savunurken, bir diğer görüş ise değerlerin nesnel biçimde var olduğunu, buna karşılık birey ve toplum düzeyinde bu değerlere yönelik bakış açısı veya yargıların öznel olduğunu ve bu özneliğin ahlakın niteliğini belirlediğini savunmaktadır (Uysal, 2008:68-69).

İnsanın şahsiyetine-kişiliğine, davranışlarından yola çıkarak karar verilmesi gerçeğinden hareketle, ahlaki davranışların şahsiyetin önemli bir kısmını oluşturduğunun kabul edilmesi (Güngör, 2000:12) ahlakın insan üzerindeki etkisine işaret etmektedir.

Ahlakın, içerdiği yüksek değerler seti ile insanı içgüdü, istek ve arzularına karşı terbiye ederek onu salt benmerkezci karakterden uzaklaştırdığı ve diğer kişileri olumlu etkileyecek şeyleri yapması veya olumsuz etkileyecek şeyleri yapmaması yönünde yönlendirdiği kabul edilmektedir (Demir, 2014:85; Orman, 2014:142). İnsan davranışları üzerindeki bu yönlendirme ahlakın bireye içten ve dıştan baskı yapması ve ahlaki bir fiili benimseyen bireyin ahlaklı olmanın bir gereği olarak bu ideal davranışı toplumun diğer fertlerine kabul ettirmeye çabalaması ile gerçekleştiği varsayılmaktadır (Ülken, 2016:27).

Birey ve toplumun faydasına olan davranışların ahlaki olarak tanımlandığı durumda ahlaka uygun tutum ve davranışlar toplumun gelişmesine olumlu katkıda bulunmakta, aksi yöndeki ahlak dışı davranışlar ise toplumun gelişmesini engellemektedir. Ahlaki değerlerin bu noktadaki işlevi ise bireylerin zihni tutumlarını etkileyerek davranışların şeklini belirlemektir. Buna göre olumlu ve fayda sağlayıcı değerlerle donanımlı olduğunda, bireyin yapacağı davranışın şekli ve sonucunun da olumlu ve faydalı olacağı kabul edilmektedir (Akdoğan, 2009:29). İktisadi hayatta ise ahlaki değerler bireyleri kazanç faaliyetlerini meşru sınırlar içinde gerçekleştirmeye yönlendirir. Ahlaki değerlerin çerçevesini çizdiği meşru kazanç normlarına göre hareket eden bireylerin üretime katılmadan kazanç sağlama peşinde koşarak, hem başkalarının kazançlarına gayrimeşru biçimde el koymaya çalışmayacağı, hem de bu amaçla toplumsal kaynakları israf etmeyeceği varsayılmaktadır (Demir, 2013:214).

İktisat ve ahlak arasında ilişkinin varlığını savunan iktisatçılardan Buchanan'a göre ahlaki normlar ve prensipler aynı iktisadi yapı içindeki tüm bireylerin refahı üzerinde belirleyici bir rol oynamakta olduğundan tüm bireylerin refah standartları kısmen diğer bireylerin ahlaki davranışlarının bir sonucudur (Orman, 2014:152).

Yine toplum olarak yaşama kararlılığına yönelik bir "psiko-sosyal sözleşme" olarak ahlakın (Çalık ve Er, 2016) etkinliği sonucu oluşan sosyal güven¹

¹ Güven kavramı kişisel ve sosyal güven olarak iki farklı boyuta sahip olup, kişisel güven birbirini tanıyan kişiler arasındaki ilişki için geçerli iken, sosyal güven, genel olarak bir

sosyal refah için gerekli önemli bir sosyal sermaye kaynağı olarak görülmektedir. Buna göre sosyal güvenin yolsuzlukların yayılmasını önleyici, bürokratik işlem maliyetlerini azaltıp ekonomik etkinliği² ve kamu sosyal harcamalarını artırıcı rolü olduğu kabul edilmektedir. Buna karşılık bürokrasideki yolsuzluğun, toplumsal güveni sarsarak, yolsuzluğu tabana yayarak sosyal refah için kaynak olması beklenen vergi gelirlerini azaltacağı kabul edilmektedir (Gür, 2017:90, 103).

Sonuç olarak birey tarafından özümşenen ve benimsenen değerlerin, davranışın ahlaki şekilde gerçekleşmesi yönünden sosyal gelişme için dinamizm kaynağı oluşturduğu³ kabul edilmekte (Akdoğan, 2009:32) ve sağlıklı bir toplum ve sürdürülebilir bir kalkınma için ahlâki değerlerin işlevsel olduğu bir ortam önkoşul olarak görülmektedir (Özgener, 2008:1).

Toplumsal davranışların ahlak temelinde gerçekleşip gerçekleşmediğini gösteren en somut göstergelerden biri yolsuzluk olgusudur. Yolsuzluğun varlığı ahlaki değerlerin işlevsizleştiğini göstermektedir. Ahlakın yolsuzluk üzerinden sosyal refaha etkisini ortaya koymak şeklindeki çalışma amacına uygun olarak bundan sonraki bölümde yolsuzlukların sosyal refaha olan etkisi literatürdeki bulgularla ortaya konmaya çalışılacaktır.

Yolsuzluk ve Sosyal Refah İlişkisi

Uluslararası Şeffaflık Örgütü, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası örgütlerin benzer biçimde “kamu yetkisi ve gücünün kamunun çıkarını gözetmek yerine kişisel çıkar sağlama amacıyla istismar edilmesi ve kötüye kullanılması” olarak tanımladığı yolsuzluk⁴ (Yurdakul, 2013:4), ahlaki yozlaşma kaynaklı bir olgu olarak sosyal refah üzerine önemli ölçüde olumsuz etki doğurmaktadır. Sözlüklerde ve literatürde yolsuzluk kavramının karşılığı olarak yozlaşma ve bozulma sözcüklerinin kullanılması

toplumda birbirini tanımayan bireylerin birbirine karşı duydukları güveni ifade eder (Gür, 2017:90).

² Kamu ekonomisindeki etkinliğin yanısıra ahlakın piyasa sistemini etkinleştirme işlevi için bakınız: (Demir, 2013:192).

³ Ahlakı da içeren bir sosyal yapı-sistem olarak kültürün sosyal politika ve sosyal refaha etkisi ile ilgili olarak, dünyada sosyal refah seviyesi en yüksek ve en gelişmiş refah rejimleri olarak kabul edilen iskandinav refah devletlerine karakter kazandıran temel unsurun emek ve sermaye arasındaki çatışmaya çözüm olarak ortaya çıkan sosyal demokrat ideolojiden ziyade, devlet ve toplum otoritesinin vatandaşların refahını-bakımını üstlenmesi gerektiği buna karşılık bireylerin de iradi olarak otoriteye ve otoritenin toplumun ortak mallarına katkıda bulunma noktasındaki taleplerine teslimiyet göstermesini öngören anlayışı benimseyen Lutheryen dünya görüşü olduğunun kabul edilmesi (Oorschot, 2005:10) çarpıcı bir örnek olarak gösterilebilir.

⁴ Literatürde yolsuzluk olarak kabul edilen uygulama ve davranış türleri şunları kapsamaktadır: Rüşvet, irtikap, zimmet, sahtecilik, kamunun kural koyma ve düzenleme yetkisinin belirli kimselerin çıkarına hizmet edecek şekilde organize edilmesi, paternalizm, patronaj, kayırmacılık, rant kollama, kara para aklaması, içerdekilerin ticareti, lobicilik, oy ticareti. Genel olarak kamu sektörü için varsayılan bir durum olsa da, yolsuzluğun özel sektör için de geçerli olduğu kabul edilmektedir (Yurdakul, 2013:5, 14). Yolsuzluğun kesin biçimde ölçülmesinin zorluğu meselesi için bakınız:(Karagöz ve Karagöz, 2010:10).

(Berkman, 2009:11), yolsuzluğun toplumsal normların, değerlerin yozlaşması sonucu ahlaki ilkelerin işlevini kaybetmesi neticesinde oluştuğu gerçeğini işaret etmektedir.

Yolsuzluğun nedenlerini ele alan çalışmalarda daha çok yolsuzluğu teşvik eden ekonomik eşitsizlikler, denetim sistemi ve bireysel çıkar gütmeye gibi daha teknik faktörler üzerinde durulmaktadır (Berksoy ve Yıldırım, 2017: 11). Bununla birlikte hem özellikle ekonomik eşitsizlikler gibi yolsuzluğu teşvik eden koşullar hem de bizzat haksız kazanç elde etmeye yönelik yolsuz eylemlerin kendisinin oluşumunda ahlaki değerlerin niteliği veya erdem temelli değerlerin aşınmasının rolü söz konusudur. Diğer bir ifade ile ekonomik yapıdaki olumsuzluklar ve idari yapıdaki kurumsal zayıflıklardan kaynaklansa bile, sonuç olarak ahlaki bir başarısızlık sonucu oluşan haksız kazanç elde etmeye yönelik bir kural ihlali ya da kötüye kullanım söz konusudur (Berksoy ve Yıldırım, 2017: 4). Yine yolsuzluğu da içeren daha geniş bir kavram olarak siyasal yozlaşma siyasal ahlakın bozulması durumunu ifade etmekte olup (Aktan, 2018: 75), siyasal yozlaşma ile mücadele için ahlak eğitimi ve bürokraside ahlaki değerleri işlevselleştirecek kurumsal yapıların oluşturulmasının çözüm olarak sunulması da (Aktan, 2014:65, 70) meselenin ahlaki boyutunu göstermektedir.

Yolsuzluk kamu faaliyetlerinin ekonomide etkinsizlik yaratması anlamındaki kamu başarısızlığının en önemli nedenleri arasında olup, sosyal refaha etkisi nedeniyle yolsuzlukla mücadele etmek küresel bir kamusal mal olarak nitelendirilmektedir (Yurdakul, 2013:6).

İlgili literatür incelendiğinde, yolsuzluğun sosyal refaha olan etkisinin ekonomik büyüme, yatırımlar, kayıt dışılık, kamu geliri, ekonomik kalkınma, gelir dağılımı ve insani gelişmişlik gibi farklı kanallar üzerinden oluşabildiği görülmektedir. Buna göre yolsuzluk, kamu gelirlerini azaltma, kamu açıklarını artırma, özel yatırımları ve kamu yatırımlarının etkinliğini azaltma, ekonomik büyüme ve kalkınmayı engelleme ve gelir dağılımını bozma, sosyal harcamaları azaltma yoluyla nihai olarak sosyal refah seviyesini düşürmektedir.

Yolsuzluk ve Ekonomik Kalkınma

Yapılan çalışmalarda yolsuzluğun yatırımlar için riski artırarak vergi yükü işlevi gösterdiği ve yerli ve yabancı doğrudan yatırımları azaltarak (Yurdakul, 2013:87; Şeker, 2009:192) ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği (Sofuoğlu, Kızılkaya ve Ay, 2017:477; Karagöz ve Karagöz, 2010:12-13) sonucuna ulaşılmıştır⁵.

5 Yolsuzluk ekonomik büyüme ilişkisine yönelik literatürde etkin yağlama hipotezi olarak bilinen yaklaşıma göre yolsuzluk ekonomiye etkinlik kazandırarak ve bürokratların girişimlerini hızlandırarak ekonomik büyümeye katkıda bulunabilmektedir (Karagöz ve Karagöz, 2010:8). Ancak son yıllarda bu yaklaşım zayıflamış ve yolsuzlukların ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilediği görüşü ağırlık kazanmıştır (Pınar ve Çubukçu, 2008:16). Buna

Yine yolsuzluklardaki artışın kamu yatırımlarının GSYİH'deki payında artışa yol açmakla birlikte yatırımlar için bakım onarım masraflarını azaltıcı etkide bulunarak, yatırımların kalitesinin ve verimliliğinin azalmasına neden olduğu ortaya konmuştur (Yurdakul, 2013:88-89). Kamu yatırımları artarken, yatırımların verimliliğinin yolsuzluk nedeniyle düşmesinden dolayı bu yatırımlar ekonomik büyümeyi azaltıcı etkide bulunmaktadır (Göktaş, 2009:23).

Yapılan çalışmalar yolsuzluğun kamu harcamalarının yapısını etkilediğini göstermektedir. Buna göre yolsuzlukların varlığı durumunda eğitim ve sağlık gibi rant sağlama potansiyeli düşük kamusal hizmetlere yönelik harcamalar azalmakta iken, bayındırlık ve savunma gibi rant imkanı yüksek yatırım harcamaları artmaktadır. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin alt yapı yatırım ihtiyacı söz konusu olduğundan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin harcama yapılarının farklı değerlendirmesi gereğine dikkat çekilmektedir (Bağdigen ve Dökmen, 2006:55, 58; Şeker, 2009:180; Yurdakul, 2013:90-91).

Yolsuzluğun aynı zamanda kaynakların riskli ve hiç bir geri dönüşü olmayan projelere yönlendirilmesi yoluyla yanlış tahsisine yol açarak büyümenin kalitesi üzerinde de negatif bir etkiye sahip olduğuna dikkat çekilmektedir (Göktaş, 2009:23).

Farklı yolsuzluk endeksleri kullanılarak yapılan birçok çalışmada yolsuzluk endeksleri ile insani gelişme arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuş olup, daha yüksek yolsuzluk seviyesi olan ülkelerin daha düşük insani gelişme seviyelerine sahip oldukları görülmüştür (Akçay, 2006:46). Yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde, insani gelişmişliğe etki edecek şekilde daha yüksek bebek ve çocuk ölüm oranları, düşük oranı ve okuldan ayrılma oranı, düşük ortalama yaşam ömrü ve okuryazarlık oranları gözlenmiştir (Şeker, 2009:194; Yurdakul, 2013:92).

göre etkin yağlama yaklaşımını destekleyen çalışmaların ulaştıkları sonuçlar kısmen yönetsel sorunlardan ileri gelmekte ve yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki tahripkâr etkisi, olumlu etkisinden daha büyüktür (Karagöz ve Karagöz, 2010:14). Yolsuzluğun bürokratik mekanizmaya esneklik kazandırma işlevi geçici ve istisnai durumlar için kabul edilebilir olsa bile süreklilik halinde işlevselliğin yerini tahripkarlık alacaktır (Berkman, 2009:136). Yine, yağlama hipotezini savunan çalışmaların sonuçları ele alınan ülkelerin sahip oldukları kendine özgü niteliği ile açıklanmaktadır (Şeker, 2009:179). Şöyle ki, yolsuzluk piyasaların düzgün işlemediği kurumsallaşmamış ekonomilerde büyümeyi artırırken, kurumsallaşmış piyasalara sahip ekonomilerde büyümeyi engellemektedir (Sofuoğlu, Kızılkaya ve Ay 2017:477). Buna göre yolsuzluk az gelişmiş ülkelerde özel mülkiyet haklarına ilişkin düzenlemelerin yetersizliği ve piyasanın işleyişini engelleyen gereksiz bürokratik bariyerlerin varlığı koşullarında refah artışı için katlanılması gereken bir maliyet olarak görülmektedir (Acemoglu and Verdier, 1996: 2 , 24).

Sonuç olarak etkin yağlama hipotezinin arızı durumlar için geçerli olduğu ve ayrıca, salt ekonomik büyümenin sosyal refah için yeterli olmaması ve yolsuzluğun sosyal refah üzerine olumsuz etki doğuran diğer sonuçları dikkate alındığında, bu görüşün dikkate alınmayacağı kabul edilebilir.

Yolsuzluk ve Gelir Dağılımı

İlgili literatürde gelir dağılımı eşitsizliği ve yolsuzluk arasında karşılıklı bir etkilenmenin olduğuna dikkat çekilmektedir. Buna göre gelir dağılımı eşitsizliği üst gelir gruplarının çıkarlarını koruma ve devam ettirme motivasyonu nedeni ile yolsuzluğa neden olduğu gibi yolsuzluk da aynı şekilde birçok kanaldan gelir dağılımı eşitsizliğini artırmakta (Çeştepe ve Tatar, 2018:113, 120) ve özellikle gelişmekte olan zayıf ekonomiler için bir kısır döngü oluşturabilmektedir.

Yapılan çalışmalar yolsuzluğun kayıt dışılığı artırmak yoluyla devletin toplam gelirleri üzerinde azaltıcı etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu azaltıcı etki dolaylı vergilere göre dolaysız vergilerde daha yüksek olduğu için (Şeker, 2009:182; Bakırtaş, 2012:93; Yurdakul, 2013:93) bu durum hem kamu gelirlerini azaltmakta hem de gelir dağılımını bozmaktadır.

Diğer taraftan yolsuzluk piyasaya yeni giren işletmeleri çok daha fazla etkilemekte ve dürüst ve küçük firmaların piyasadan çekilmesine neden olmaktadır. Bu durum ise girişimciliğin ve rekabetçi piyasa yapısının verimlilik artışına olan potansiyel etkisini yok edici bir durum oluştururken (Göktaş, 2009:23) aynı zamanda gelir dağılımını da olumsuz etkilemektedir (Yurdakul, 2013:95).

Yukarıdaki bulgulara uygun olarak çalışmalarda yolsuzlukta meydana gelen artışa eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarında azalma, yoksul kesimlerin gelir artış hızında düşme ve gelir eşitsizliğinde artışın eşlik ettiği görülmektedir (Şeker, 2009:184; Bağdigen ve Dökmen, 2006:58).

Yolsuzluk-Sosyal Refah İlişkisi Örneği Olarak Güney Afrika Tecrübesi

Ayrımcılık ve Sömürünün Geçmişi

Güney Afrika'nın yerli siyah halkı 1800'lerden 1994 yılında başlayan demokratik rejime kadar kolonyal, post kolonyal ve Apartheid rejimi dönemlerinde⁶ sürekli olarak siyasi, ekonomik ve sosyal ayrımcılıklara ve sömürüye maruz kalmıştır.

Kolonyal dönemde kırsal bölgelerden insanların zorla topraklarından kopartılması ve madenlerde işçi olarak çalıştırılması ile başlayan ayrımcılık ve sömürü, post kolonyal dönemde toprak mülkiyeti, ikamet, ticaret ve dolaşım hakları ile ilgili ayrımcılıklarla devam etmiştir.

1948 yılında Ulusal Parti'nin iktidara gelmesi ile başlayan Apartheid rejimi⁷ ise siyahlara karşı yürütülen resmi ayrımcılık politikalarını hem içerik yönünden hem de, melez (colored)ve Asya kökenli (Hintli-Malay) ırkları

⁶ Güney Afrika'nın geçirdiği dönemler hakkında bilgi için bakınız : (<https://www.gov.za/about-sa/history>).

⁷ Her ırkın kendi kendi koşullarında gelişimini sürdürmesi ve ırklar arasındaki saflığın korunmasını savunan Apartheid düşüncesi için bakınız: (Rakometsi, 2008:13-14).

kapsayacak şekilde genişletmiştir. 1953 yılında siyahların sayısal ve teknik alanlarda eğitim almasını yasaklayan bantu eğitim modeli ve 1959 tarihli ayrımcı üniversite kanunu siyahların eşitsizliğini kalıcılaştırmıştır (Öztürk, 2014:128-129).

Özellikle Apartheid dönemindeki nüfusun çoğunluğu olan siyahlara karşı uygulanan sistematik zayıflatma, siyahları topraksız ve vasıfsız bırakmış, siyahların girişimciliğini, teknik ve profesyonel meslek sahibi olmasını ve uzun dönemli sermaye birikimi oluşturmasını bilinçli şekilde engellemiştir (DTI, 2003:7). Siyahlara yönelik bu ayrımcı politikalar sonucu yapısal hale gelen eşitsizlik bu dezavantajlı kitlenin demokratik dönemde de ekonomiye katılımını engellemektedir (Engdahl ve Hauki, 2001:11; Patel ve Graham, 2012:194).

Siyahların Özgürlük ve Eşitlik Mücadelesi

Siyahların politik ve ekonomik dışlanmışlığa karşı 1912 yılında Afrika Ulusal Kongresi'nin (ANC) kurulması ile başlattıkları örgütlü mücadele iç ve dış destekle güçlenerek 1970'lerde Apartheid rejimini hem siyasi hem de ekonomik olarak zorlamaya başlamıştır. Bunun üzerine 1980'lerden itibaren ANC ile başlayan gizli görüşmeler 1990'ların başında resmi müzakerelere dönüşmüş ve 1994 yılında ANC'nin de girdiği ve kazandığı demokratik seçimlerle sonuçlanmıştır (Rakometsi, 2008:112-197; SAHO, 2017; Maharaj, 2008:25).

Yeni dönemin ANC hükümeti siyahlara ekonomik ve sosyal haklarını geri vermek için ekonomide yeniden yapılanma ve varlık transferi sürecini başlatmış ve bunun için başlatılan strateji Siyah Ekonomik Güçlendirme olarak isimlendirilmiştir. 1994 yılında başlayan bu dönüşüm ve varlık transferi süreci bu zamana kadar farklı isim ve içerikte programlarla ve bu amaca yönelik çok farklı yasal düzenlemeler devam ettirilmiştir. Dar anlamda mülkiyet sahipliğine odaklanan ilk kuşak güçlendirme uygulamalarının istenilen dönüşüm gerçekleştirilememesi ve elit bir siyah azınlık dışında halkın büyük çoğunluğu için sonuç doğurmaması neticesinde 2003 yılında çıkarılan kanunla Geniş Tabanlı Siyah Ekonomik Güçlendirme stratejisine geçilmiştir (Öztürk, 2014:132). Uygulamada karşılaşılan eksiklikleri gidermek için 2013 yılında ilgili kanun yenilenmiştir (BBBEEC,2016:4).

Hükümet güçlendirmeyi "Güney Afrika'nın ekonomik dönüşümüne doğrudan katkı sağlayan ve ülkenin ekonomisini yöneten, kontrol eden ve ona sahip olan siyah nüfusta ciddi artış sağlayan ve gelir eşitsizliklerini önemli ölçüde azaltan bütüncül ve tutarlı bir sosyo-ekonomik süreç" olarak tanımlamaktadır (DTI, 2003:15).

Bu yeni güçlendirme modelinde yalnızca hisse sahipliğine odaklanmak yerine, aynı zamanda şirketlerin yönetim ve kontrolünde söz sahipliği, siyahların yönetsel pozisyonlarda işe alınması ve terfisi ve siyahların firmalarından girdi satın alma gibi unsurlarla daha geniş bir yararlanıcı kitlesi hedeflenmiştir (Schneiderman, 2010:11). Bunların yanısıra strateji

insan kaynakları ve vasıf geliştirme, istihdam eşitliği, toprak reformu, kırsal kalkınma, yoksullukla mücadele, işletme geliştirme gibi alanları da kapsamaktadır (BBBEEC, 2016:4; BEECom, 2001:2; DTI, 2013a:25).

Siyah Ekonomik Güçlendirme Uygulamalarının Performansı

Güçlendirme stratejisinin 25 yıldır uygulanmasına rağmen sağlanan gelişmelerin tatmin edici olmayacak şekilde tedrici olduğuna ve sorunların hala değişmeden varlığını koruduğuna dikkat çekilmektedir.

Güçlendirmenin başarısızlığının önemli bir göstergesi, işletmelerin güçlendirmeye yönelik belirlenen alt alanlar içinde satın alma, vasıf geliştirme, sahiplik ve işletme geliştirme alanlarındaki katkılarının çok düşük olmasıdır. Özellikle büyük işletmelerin güçlendirme politikasının gereğine uymadığı görülmektedir (Lindsay, 2015:192; DTI, 2013b:19).

Son yıllarda bazı firmaların güçlendirme kapsamındaki hisselerini azaltması ve Afrikalı yöneticileri tekrardan beyazlarla değiştirmesi nedeniyle ekonominin dönüştürülmesi ve güçlendirmenin önemsizleştirilmesi tehlikesinin söz konusu olduğu ifade edilmektedir. Hatta bu önemsememe eğilimi karşısında daha öncesinde güçlendirmenin destekleyicisi figürlerin sessiz kalması stratejinin entelektüel desteği kaybettiği şeklinde yorumlanmaktadır (Dludlu, 2017).

Varlık Transferi ve Siyah Mülkiyet Sahipliğindeki Gelişmeler

Güçlendirme ile ilgili raporlara göre 1995 yılından 2013 yılına kadar işletmelerin ancak %9'unda %90'dan fazla siyah sahipliği bulunmaktadır (DTI, 2013a:19) ve siyahlar hala piyasaya girmede engellerle karşılaşmaktadır (BBBEEC,2016:5). Diğer taraftan varlık transferi amaçlı güçlendirme sözleşmeleri sınırlı sayıdaki siyah yatırım şirketi tarafından yapılmakta olup bu uygulamalardan geniş kesimler yararlanmamaktadır (Tshetu, 2014:15; BUSA, 2017:10).

Varlık sahipliği durumu ölçülmesi çok çetrefilli bir mesele olup, beyaz sermaye ve hükümet çevreleri bu konuda anlayamamaktadır (Wilkinson, 2017). Beyazların tercih ettiği veriye göre 2016 yılında Johannesburg borsasında beyaz Güney Afrikalıların hisse oranı %22 olup, yabancı yatırımcıların oranı %39 siyahların doğrudan sahipliği %10, dolaylı hisse (Sosyal güvenlik türü fonların sahipliğinde) oranı %13'tür. Sahipliği belirlenemeyen ise %16 bir oran vardır (Southall, 2017).

Buna karşılık hükümete göre 2017 yılında siyahlar tarafından kontrol edilen ve yönetilen borsadaki hisse oranı sadece %3'tür. Hatta bir rapora göre borsada siyahların kontrol ettiği hisse oranı 2015 yılında %0,6 (Wilkinson, 2017), bir başka rapora göre 2016 yılında %0,5'tir (Bosiu, Goga ve Roberts, 2017:2).

İstihdam Eşitliğindeki Gelişmeler

Yıllardır uygulanan vasıf ve beceri geliştirme çabalarının istihdam eşitliği alanında özellikle üst yönetim pozisyonlarında hala beyazların çoğunlukta

olmasından dolayı işe yaramadığı vurgulanmaktadır (DTI, 2013a:11). Diğer taraftan işyeri ortamındaki kurumsallaşmış ayrımcı kültürün istihdam eşitliği için en büyük tehdit olarak varlığını koruduğu görülmektedir (SASCO, 2017).

Güney Afrika İstihdam Eşitliği Komisyonunun 2015 yılı raporuna göre beyazlar hala tepe ve üst yönetim pozisyonlarının %70 ve %60'ını elinde bulundurmaktadır. Siyahların bu pozisyonlardaki oranı ise %13,6 ve %21'dir. Hatta Johannesburg borsasındaki en büyük 40 firmadaki siyah yöneticilerin oranı 2012-2015 yılları arasında %15'ten %10'a düşmüştür. Üst yönetici atamalarında kayırmacılık ve paravan kullanma artarak devam etmektedir (BBBEEC,2016:5).

Beyaz nüfusun tepe yönetim pozisyonlarında temsil oranı %68,5 olup bu oran çalışma çağındaki beyaz nüfustan 6 kat daha fazladır. Buna karşılık siyah Afrikalı nüfusun temsil oranı %14,4 olup çalışma çağı nüfusundan 5 kat daha düşüktür. Siyah Afrikalıların profesyonel ve teknik vasıflı pozisyonlardaki temsil oranları tedrici bir artışa rağmen hala istihdam çağındaki nüfus oranlarının çok altındadır. Kamu sektöründe tepe yönetiminde ağırlıklı olarak Afrikalı siyah ve melez nüfus istihdam edilmekle birlikte istihdam çağındaki nüfus oranlarının altında temsil oranlarına sahiptirler (DLCDC, 2017:12, 22).

Küçük İşletmelerin Durumu

Güçlendirmenin en zayıf olduğu boyutlardan biri olarak büyük ve küçük işletmeler arasındaki işbirliğinin geliştirilememesi gösterilmektedir (DTI, 2013a:11). Bütün destek mekanizmalarına rağmen finansman, yönetim bilgisi, pazara erişim ve beceri eksikliği nedeniyle küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısının artırılmasında başarısız kaldığı (DTI, 2013a:31) gibi küçük ve orta ölçekli işletmeler ağırlıklı biçimde hala varlığını ancak sürdürülecek yapıda olup ve istihdam ve ekonomik gelişmeye katkı sağlayamamaktadırlar (Lindsay, 2015:231-234).

Siyahlar tarafından kurulan işletmelerin çoğunluğu piyasadaki engeller nedeniyle enformel sektörde faaliyet göstermektedir. 2013 yılı verilerine göre informal ekonomideki işletmelerin %88'i siyah Afrikalıların olup, tüm firmaların ancak %14,6'sının aylık cirosu 6.000 Rand'in üzerindedir (Lindsay, 2015:233). 2013 yılında aylık fazla çalışma dahil ortalama ücret gelirin 13.900 – 14.900 Rand arasında olduğu (StatsSa, 2014:17) dikkate alındığında, bu işletmelerin cirolarının düşüklüğü görülecektir. Bu işletmelere yönelik finansman teşvikleri ise yolsuzluklar nedeniyle işletme geliştirmede başarısız olmaktadır (BUSA, 2017:13).

Toprak Reformundaki Gelişmeler

1994 yılında güçlendirme stratejisini başlatan Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Programı'nın bütün tarımsal toprakların %30'unun 5 yıl içinde siyahlara transferini öngörmesine rağmen 2017 yılına kadar ticari tarımsal alanların ancak %5,5'i dağıtılabildiği (PORSa, 2017:207-209).

Toprak reformunun hedefine ulaşamamasının verimli toprakların kıt ve pahalı olması, kötü planlama, yolsuzluk, politik irade eksikliği, yeni çiftçilerin rekabet gücü zayıflığı gibi nedenleri bulunmakla birlikte özellikle yolsuzluklardaki artışın hak iddia edenlerin toprak elde etmelerinin önündeki önemli engellerden biri olduğu vurgulanmaktadır (Lindsay, 2015:269 ve 275; PORSA, 2017:300-303).

Ekonomideki Gelişmeler

Apartheid sonrası dönemde Güney Afrika ekonomisi sürekli biçimde dalgalanmaların yaşandığı bir ekonomi olmuştur. 2011 yılından sonra ise %3 seviyesindeki milli gelir artış hızı 2017 yılında %0,8'e kadar düşmüştür (OECD, 2017:14; WB, 2018:143). Yakın bir dönemde ise kronik yüksek işsizliği düşürmek için gerekli olan minimum %6'lık büyüme oranını yakalaması mümkün görülmemektedir (Mutize ve Gossel, 2017).

Ekonominin yapısal sorunları varlığını sürdürmektedir. Yetersiz tasarruf seviyesinin bir sonucu olarak dirençli bir cari açık ve yatırımlar için yabancı sermayeye olan ihtiyaç sermaye akışlarına karşı yüksek bir savunmasızlık riski doğurmaktadır (NTRSA, 2017:17). Dışa açıklık, yüksek enflasyon ve hanehalkları ve devletin yüksek seviyedeki borçluluk durumunun döviz kurları ve sermaye piyasalarında yol açtığı oynaklık hükümeti para ve maliye konusunda çok zor durumda bırakmaktadır (OECD, 2017:23-24).

Son 20 yıldır %25 seviyesinde seyreden işsizlik, 2017 yılında dar anlamda %26,7, genişletilmiş haliyle %36,3 olmuştur (OECD, 2017:14; STATS SA, 2017b:7). 15-64 yaş arasında siyahlarda işsizlik %30 iken bu oran melezlerde %23,5, hintlilerde %9,2, beyazlarda ise %6,7'dir (STATS SA, 2017b:21-22).

Sosyal Refah Göstergelerindeki Gelişmeler

Apartheid sonrası dönemde sosyal refah göstergelerinde ilerlemeler sağlanmakla birlikte hala düzeltilmesi gereken ciddi sorunlar ve eşitsizlikler söz konusudur. OECD 2016 Daha İyi Yaşam Endeksi'ne göre Güney Afrika gelir ve refah, görece iyi olma, iş ve ücret-maaş geliri, sağlık durumu ve ev sahibi olma boyutlarında OECD yeni gelişen piyasalar ortalamalarından daha düşük seviyelerdedir (OECD, 2017:15). Benzer biçimde Güney Afrika geliştirmekte olan ekonomiler arasında kişi başı gelir sıralamasında 19. olmasına karşılık kapsayıcı kalkınma endeksinde 70. sıradadır (WEF, 2017:54).

Toplam nüfusun yaklaşık %30'u ve hanehalklarının %44'ü en az bir sosyal yardım programından yararlanmaktadır (Devereux ve Waidler, 2017:7). Yardım alanların sayısı 2000 yılında 3 milyondan 2016 yılında 16 milyona çıkmıştır (STATS SA, 2017a:52).

Sosyal transferlerin milli gelire oranı uluslararası standartlara göre yüksek olacak şekilde 2016 yılında %3,5'e çıkmasına rağmen (Cilliers ve Aucoin, 2016:2), gelir eşitsizliği ve yoksulluk yüksek seviyelerde devam etmektedir (OECD, 2017:16).

Güney Afrika OECD ülkeleri içinde en yüksek gini katsayısına sahiptir (OECD, 2016:103). 2015 yılı için gelir temelli gini katsayısı 0,65 iken harcama temelli gini katsayısı 0,64'tür (STATS SA, 2017a:21). Vergi anketlerine göre nüfusun %10'u tüm varlıkların %90-95'ine sahip olup (PORSAs, 2017:110), gelir vergisinin %72'sini ödemektedir (Mutize ve Gossel, 2017).

2015 yılı için en yüksek %20'lik grubun harcanabilir geliri en düşük %20'lik grubunkinden yaklaşık 40 kat fazla olup bu oran OECD ortalamasından 7 kat fazladır (OECD, 2017: 16). En düşük %40'lık nüfus toplam gelirin ancak %8,3'ünü elde etmektedir ve bu grubun %92,3'ünü siyah Afrikalılar oluşturmaktadır (STATS SA, 2017a:24).

Son 20 yılda gıda güvenliğinde sosyal yardımların etkisi ile önemli ilerlemeler sağlansa da, yetersiz beslenme hala ciddi bir sorundur ve sosyal yardımlar bu sorunu ortadan kaldırmada yetersiz kalmaktadır (Devereux ve Waidler, 2017:13). 2015 yılı verilerine göre nüfusun %25,2'si aşırı gıda yoksulluğu sınırının altında yaşamakta olup (STATS SA, 2017a:14), bu grubun neredeyse tamamı siyahlardan oluşmaktadır (STATS SA, 2017a:57).

Siyahlar toplam nüfusun %80'ini oluşturmakla birlikte eğitimdeki eşitsizlikler nedeniyle en düşük eğitim başarısı istatistiklerine sahip olmaya devam etmekte (Gamede, 2017:90) ve nüfusun en yoksul %80'i geri kalan %20 ye göre çok düşük kalitede bir eğitim almaktadır (Wilmot, 2017:2).

Güçlendirmenin Kısıtlayıcıları

Güçlendirme stratejisinin hedeflerine ulaşamamasının nedenleri arasında ekonominin monopolist-oligopolist ve dışa açık finansallaşmış yapısı⁸, bürokratik yetersizlik ve hatalı planlama⁹, hedef kitlenin büyüklüğü ve dezavantajları¹⁰, kayırmacılık ve yolsuzluk gibi unsurlar gösterilmektedir. Fakat kayırmacılık-yolsuzluk dışındaki unsurların hepsi stratejinin sahibi olan hükümet için dışsal ve telafi edilebilir sorunlar olup stratejinin meşruiyetine zarar verici unsurlar değilken yolsuzluk kaynaklı sorunlar hem hükümetin kendisinden kaynaklanmakta hem de doğrudan stratejinin meşruiyetine zarar vermektedir. Hatta diğer unsurların etkisini önemsizleştirerek başarı için gerekli olan sağlıklı analizlerin yapılmasını engellemektedir. Bu önemi nedeni ile yolsuzluk unsuru bu çalışmanın ana teması olarak bir sonraki başlığın konusunu oluşturacaktır.

Yolsuzluğun Güçlendirme Stratejisine ve Sosyal Refaha Etkisi

İktidar partisi ANC, Güney Afrika İşçi Sendikaları Kongresi (Congress of South African Trade Unions/COSATU) ve Güney Afrika Komünist Partisi (South African Communist Party/SACP) arasındaki tarihi üçlü ittifak içinde Apartheid sonrası dönemde ortaya çıkan çıkar çatışmalarının da etkisi ile

⁸ Ekonominin yapısının ve sorunlarının güçlendirmeye etkisi için bakınız : Mohamed, 2012; Hirsch, 2015; SAHO, 2014; Bhorat vd., 2014; Andrews, 2008.

⁹ Bürokratik yetersizlik ve hatalı planlamanın güçlendirmeye etkisi için bakınız: Bhorat, vd., 2017; Mabasa, 2014.

¹⁰ Hedef kitlenin sahip olduğu dezavantajların güçlendirmeye etkisi için bakınız: Engdahl ve Hauki, 2001; BER, 2016.

(Natrass, 2014:1) çok hızlı biçimde artan yolsuzluklar¹¹ bireysel düzeyden örgütlü niteliğe dönüşmüştür (Bhorat vd., 2017:4). Bu süreçte artan yönetim zaafiyeti ve yolsuzluk ekonomik büyümenin yapısal engelleyicilerinden biri olarak öne çıktığı gibi (DPSA, 2003:3) aynı zamanda güçlendirme stratejisinin de en büyük düşmanı olarak kabul edilmektedir. Hatta kötü yönetim uygulamaları ile hükümet güçlendirme stratejisinin katili olarak görülmektedir (Emuze ve Adlam, 2013:150).

Güçlendirme uygulamaları yolsuzluklar nedeniyle geniş çaplı yararlanıcılar yerine manipüle edilerek sınırlı bir bürokrat, siyasetçi ve iş adamının şahsi çıkarları için kullanılmaktadır (Zondi, 2012:82, 89). Yine siyahlar tarafından kolay zenginleşme yolu olarak, beyazların ise iş yapmanın bir maliyeti olarak gördüğü paravan uygulamasının (Emuze ve Adlam, 2013:150) yol açtığı pasif hisse devri sözleşmeleri de bir diğer yolsuzluk türüdür (DTI, 2013a:11).

Zenginliği tüm ulusa yeniden dağıtma politikası maalesef, politik bağlantıları ekonomik karlılık amaçlı iş birliğine dönüştürme başarısına sahip küçük bir siyah burjuva sınıfı eliyle (Jeffery, 2013:1) işsiz hale gelmiş (Tshetu, 2014:91) ve varlık transferi sadece yüksek politik bağlantıları olan küçük bir siyah elite şirket hissesi transferi ile sınırlı kalmıştır (Tshetu, 2014:22). Kayırmacılık ve paravan kullanımı güçlendirme uygulamalarının sosyal refaha anlamlı bir katkı yapmaksızın hayata geçirilmelerine neden olmaktadır (Zondi, 2012:83).

Varlık transferinin gerçek girişimci potansiyeli temelinde değil de, kişilerin vasıfları yerine sadece politik bağlantı temelinde gerçekleştirilmesi, aynı zamanda girişimci bir sınıfın ortaya çıkmasını engellemekte ve üretken olmayan asalak bir sınıfın oluşmasına neden olmaktadır (Jeffery, 2013:1). Yolsuz uygulamalar nedeniyle güçlendirme stratejisi özellikle imalat sektöründe girişimci yaratmada başarısız olmuş ve sadece rant gözetken bir yığın oluşturmuştur (Bhorat vd., 2014:12).

Hatta sistematik ve örgütlü yolsuzluk örneklerinin artması ile güçlendirme uygulamalarının yolsuzlukları maskeleyen bir rant yönetim sistemine dönüştüğü kabul edilmekte (Bhorat, vd., 2017:4), güçlendirme uygulamalarıyla kamu kaynaklarının yağmalandığı ve bu süreçte hedeflenenin tersi yönde yoksulluk ve eşitsizliğin daha da arttığı ifade edilmektedir (ACE, 2017:1).

Yolsuzlukla ilgili hazırlanan raporlar yolsuzluğun ekonomik maliyetinin de çok hızlı biçimde arttığını göstermektedir (Bernstein vd., 2014:26; PSC,

¹¹ 1998 yılında bireylerin %2'si yolsuzlukla karşılaşırken, (DPSA, 2003:3) 2012 yılında vatandaşların %50'ye yakınının temel kamu hizmetleri için rüşvet verdiği ortaya konmuştur (Bernstein vd., 2014:27). Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün yolsuzluk endeksine göre Güney Afrika'nın endeksi 1995 yılında 10 üzerinden 5,62 iken 2017 yılında 100 üzerinden 43'e düşmüştür (<https://www.transparency.org>). Yine DB'nin Küresel Yönetişim Göstergeleri'ne göre Güney Afrika'nın yönetim etkinliği notu 1996 yılında 83 iken 2016 yılında 65, yolsuzluk kontrol sıralaması ise aynı yıllarda 76 ve 60 olmuştur (Cilliers ve Aucoin, 2016:37; WBGGL, 2018:1).

2017:16-18). Kötü yönetim nedeniyle başından beri strateji için tahsis edilen kaynakların israf edildiği, ekonomi ve sosyal alandaki hedeflerin gerçekleştirilemediği (Lindsay, 2015:13) ve yolsuzluk kaynaklı bu kayıpların dezavantajlı kesimlere yönelik sosyal harcama kapasitesini önemli ölçüde sınırlandırdığı ifade edilmektedir (Hoffman, 2012:17).

Yolsuzluklar aynı zamanda hükümet uygulamalarına karşı güvensizliği artırdığından, yeniden dağıtım amaçlı reform çabalarına karşı bir kamuoyu oluşmasına da neden olmaktadır (Gumede, 2011:19).

Güçlendirme stratejisi kapsamındaki uygulamalar yolsuzluk ve kayırmacılıkla eş tutulmakta ve büyük ölçüde verimsiz ve etkinliği olmayan politikalar olarak görülmektedir (Lindsay, 2015:3). Son yıllardaki radikal ekonomik dönüşüm söylemlerinin de gerçekçi bir reçeteden ziyade hükümetin seçimlerdeki başarısızlığını azaltmak amacıyla başvurduğu popülist bir söylem olduğu (Mondi, 2017:14), hatta radikal popülizm olarak tanımlanan bu söylemin toplumsal gelişme yerine sınırlı bir kesimin çıkarlarına hizmet ettiği ifade edilmektedir (Dikeni, 2017:19-20).

Güçlendirme stratejisinin amacına ulaşamadığı gibi bu yöndeki uygulamaların ekonomiyi daha da kötüleştirdiği, bu nedenle güçlendirme programlarının uygulamasından vazgeçilmesi bunun yerine eğitimin geliştirilmesi, yatırım ve istidam politikalarına ağırlık verilmesi önerilmektedir (Jeffery, 2013; Smith, 2016).

Sonuç

Ahlak ve sosyal refah olguları birbiri ile birçok ortak özelliği sahiptir. Bunlar arasında her iki olgu için değerlerin belirleyici unsurlar olması, toplumlara göre göreceli ve tarihsel süreç içinde dinamik olmaları ve birbirlerinden karşılıklı etkilenmeleri öne çıkmaktadır.

Ahlakın sosyal refaha etkisi iktisadin üretim ve bölüşüm boyutlarının ikisi üzerinden de gerçekleşmektedir. Üretim boyutunda bir taraftan üretkenliğe yönelik zihniyet yer alırken diğer taraftan iktisadi faaliyetlerin sonuçlarının negatif dışsallık doğurmasını minimize etme yönünde davranış terbiyesi bulunmaktadır. Bununla birlikte bölüşüm zihniyeti de zenginliğin toplumdaki dağılımını ve bu dağılımın toplumsal meşruiyeti için belirleyicidir. Modern toplumlarda kamu ekonomisinde refah azaltıcı etkisi ile ahlakın iktisadi sonuçlara etkisi yolsuzluk olgusu ile somutlaşmaktadır. Şöyle ki, yolsuzluk genellikle yönetim ve denetim zafiyetinin sonucu oluşan teknik bir olgu olarak görülse de, arka planında, bir bölüşüm zihniyetinin yol açtığı adaletsiz bir yapı ve bu yapının mevcut değerler sistemini aşındırıcı etkisi bulunmaktadır. Bu durum ise sosyal refahın ahlaka olan etkisi olarak kabul edilebilir.

Bu noktadan hareketle yolsuzluğun toplumun genel ahlakından bağımsız teknik bir yönetim sorunu olarak görülmemesi yerine toplumsal açıdan kabul edilebilir olmayan bir bölüşüm durumunun da etki ettiği bir ahlaki yozlaşma sorunu olarak görülmesi gerektiği düşüncesi benimsenerek

çalışmada doğrudan yolsuzluk yerine ahlak kavramı kullanılmıştır. Değer aşınmasının yol açtığı ve çoğunlukla gelir ve servet dağılımının meşruiyetinin sorunlu ve sosyal güvenin düşük olduğu durumlarda zenginlik elde etme yolu olarak görülebilecek olan yolsuz uygulama-davranış eğilimi sosyal adaletsizliği artırarak sosyal refahı aşağıya doğru çeken bir sarmal oluşturmakta ve sorunu daha da içinden çıkılmaz hale sokmaktadır.

Bu nedenle gelişmekte olan ve gelir dağılımın bozuk olduğu ülkeler bir yandan sermayenin elde ettiği orantısız güç nedeniyle, adalet ve sosyal sorunların çözümünde ahlaki sorumluluğa ihtiyaç duyarken (Şeker 2017:298-99), aynı zamanda toplumdaki bireylerin refaha ulaşmada gayrimeşru olmayan yollara başvurmasını engelleyecek şekilde ahlaki değerlerin yeniden işlevselleştirilmesine de ihtiyaç duymaktadır.

Güney Afrika tecrübesi ahlaki-meşru olmayan bir bölüşümün sosyal refah kaybına yol açtığını, buna karşın sosyal adalet-sosyal refah düşüncesi ile uygulanan güçlendirme programlarının da yapılan ciddi kamu harcamalarına rağmen yolsuz uygulamalarla tam tersi sonuç doğurduğunu göstermektedir. Maalesef çok ciddi bedeller ödenerek elde edilen siyasi kazanımlar bu mücadelede öne çıkan siyasi elitlerin yolsuz uygulamaları nedeniyle halkın çoğunluğunun ekonomik olarak güçlendirilmesine ve sosyal refahına dönüştürülememiştir.

Gelinen noktada güçlendirme stratejisinin başarısız olduğu kabul edilmekte ve bu başarısızlığa neden olan faktörler ekonomik, yapı, ekonomik sorunlar, yönetim zafiyeti, hedef kitlenin yetersizlikleri ve yolsuzluklar şeklinde ortaya konulmaktadır. Diğer tüm faktörler dışsal ve başarısızlığın teknik yönüne yönelik olup farklı formülasyonlarla üstesinden gelinebilecek nitelikte iken; içsel bir durum olan yolsuzluk faktörünün yeniden dağıtım, varlık transferi, ekonominin dönüşümü gibi politikaların etkinliğine zarar vermesinin ötesinde güçlendirmenin toplumsal meşruiyetine zarar vererek onu ideolojik açıdan zayıflatması onu diğer faktörlerden daha tehlikeli yapmaktadır. Öyle ki, yolsuzluk uygulamaları zahmetli ve uzun bir mücadelenin sonunda gerçekleşmesi beklenen ekonomik varlıkların transferi konusunu anlamsız ve savunmasız bırakmakta ve ekonomideki yerleşik tekelci sermaye gücünün etkisini bile örtmekte, siyahların sömürüsü üzerinden büyüyen bu sermayeyi dahi haklı çıkartacak bir ortam oluşturmaktadır.

Sonuç olarak dünyada en fazla doğal kaynak zenginliğine sahip ülkelerden biri olan Güney Afrika'da nüfusun %80'ini oluşturan siyahlar geçmişte ırkçı ve ayrımcı politikalarla kendi ülkelerinde yoksulluk ve sefaletle maruz kalırken, çeyrek yüzyıllık demokratik dönemde de, yolsuzluklar nedeniyle aynı sorunları yaşamaya devam etmektedir.

Kaynakça / Reference

- ACE - African Communist Editorial. (2017). Inequality is no longer just about race - African Communist, African Communist 1st Quarter 2017, Issue 194, <http://www.politicsweb.co.za/opinion/inequality-is-no-longer-just-about-race--african-c>
- Acemoglu D. ve Verdier T. (1996). Property Rights, Corruption And The Allocation Of Talent: A General Equilibrium Approach, *MIT Working Papers*, No: 96-5.
- Akçay, S. (2006). Corruption and Human Development, *Cato Journal*, 26(1), 29-48.
- Akdoğan, A. (2009). Sosyal Gelişmenin İki Dinamiği: Bilim Ve Ahlak, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(3), 11-44.
- Aktan, C. C. (2018). Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma, C. C. Aktan (Ed.), *Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri içinde* (75-932 ss.). Hak-İş, Ankara.
- Aktan, C. C. (2014). Siyasal Yozlaşmalarla Mücadele Stratejileri, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 64-91.
- Andrews, M. (2008)., Is Black Economic Empowerment a South African Growth Catalyst? (Or Could it Be...) *Working Paper No. 170*, Center For International Development, Harvard University.
- Bağdigen, M. ve Dökmen, G. (2006). Yolsuzluğun Kamu Gelir Ve Giderleri Üzerine Etkisi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 53-69.
- Bakırtaş, D. (2012). Yolsuzluğun Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, *Yönetim Ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 19(2), 87-98.
- BBBEEC-Broad-Based Black Economic Empowerment Commission, (2016). *Strategy of the Broad- Based Black Economic Empowerment Commission 2017-2021*. <https://www.bbbeeecommission.co.za/wp-content/uploads/2016/03/BBBEE-Strategic-Plan.pdf>
- BEECOM-Black Economic Empowerment Commission, (2001). Commission Report, <https://www.westerncape.gov.za/text/2004/5/beecomreport.pdf>
- BER-Bureau For Economic Research, (2016), *The Small, Medium And Micro Enterprise Sector of South Africa, Research Note, No 1*. <http://www.seda.org.za/Publications/Publications/The%20Small,%20Medium%20and%20Micro%20Enterprise%20Sector%20of%20South%20Africa%20Commissioned%20by%20Seda.pdf>
- Berkman, A. Ü. (2009). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet*, 2. Baskı, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.
- Berksoy, T. ve Yıldırım N. E. (2017). Yolsuzluk Kavramına Genel Bir Bakış: Problemler Ve Çözüm Önerileri, *Journal of Awareness*, 2(1), 1-18.

Bernstein, A., Kadt, J., Roodt, M. ve Schirmer, S. (2014). *South Africa and the Pursuit of Inclusive Growth, Democracy Works, Country Report*, The Centre for Development and Enterprise & The Legatum Institute

https://media.africaportal.org/documents/democracy-works---south-africa-country-report---south-africa-and-the-pursuit-o_8XHtV7d.pdf

Bhorat, H., Buthelezi M., Chipkin I., Duma, S., Mondli, L., Peter, C., Qobo, M., ve Swilling, M. (2017). *Betrayal of the Promise: How the Nation is Being Stolen*, State Capacity Research Project, Public Affairs Research Institute, <http://pari.org.za/wp-content/uploads/2017/05/Betrayal-of-the-Promise-25052017.pdf>

Bhorat, H., Hirsch, A., Kanbur, R. ve Ncube, M. (2014). *Economic Policy in South Africa: Past Present and Future*, Development Policy *Research Unit Working Paper* 201401, DPRU, University of Cape Town.

Bosiu, T., Goga, S. ve Roberts, S. (2017). *Concentration, profits and investment: Let's focus on the structure of the economy, not "cash hoarding"*, *Industrial Development Think Tank: Policy Briefing Paper 1*, Center For Competition Regulation and Economic Development, <https://www.competition.org.za/overview/>

BUSA- Business Unity South Africa. (June 2017). *Background Document Business Approach To Black Economic Transformation For Inclusive Growth*. <https://busa.org.za/wp-content/uploads/2018/06/Public-1-Background-Document-Business-Approach-to-Black-Economic-Transformation-final.pdf>

Cilliers J. ve Aucoin, C. (2016). *Economics, Governance and Instability in South Africa*, Institute for Security Studies, *ISS PAPER No: 293*. <https://issafrica.org/research/papers/economics-governance-and-instability-in-south-africa>

Çalık, T. ve Er, E. (2016). *Modern Toplumun Ahlak Paradoksu*, *Devlet Dergisi*, http://devlet.com.tr/makaleler/yazi/196/modern_toplumun_ahlak_paradoksu.html

Çeştepe, H., Tatar, H. E. (2018). *Yolsuzluk Ve Gelir Eşitsizliği: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi, Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 111-123.

Demir, Ö. (2013). *İktisat ve Ahlak*, 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.

DLCDC- Department Of Labour Chief Directorate Of Communication. (2017). *Commission For Employment Equity Annual Report 2016 – 2017*. <http://www.paymaster.co.za/wp-content/uploads/2017/05/17th-CEE-Annual-Report.pdf>

DPSA- Department of Public Service and Administration. (2003). *Country Corruption Assessment Report South Africa*.

<https://www.westerncape.gov.za/text/2004/4/sacorrupationassessmentreport2003.pdf>

DTI- Department of Trade and Industry. (2013a). National Summit on Broad-Based Black Economic Empowerment Summit Report. https://na.eventscloud.com/file_uploads/2e0bf368cf0080fb5c1007b5881a17e1_NATIONALSUMMITREPORT10122013Nov.pdf

DTI- Department of Trade and Industry. (2013b). Broad Based Economic Empowerment Amendment Bill, October.

DTI- Department of Trade and Industry. (2003). South Africa's Economic Transformation: A Strategy for Broad-Based Black Economic Empowerment, White Paper on BBBEE. <http://www.empowerdex.com/Portals/5/docs/dti%20BEE%20STRATEGY.pdf>

Devereux, S. ve Waidler, J. (2017). Why Does Malnutrition Persist In South Africa Despite Social Grants?, Food Security SA Working Paper Series No.001. DST-NRF Centre of Excellence in Food Security, South Africa. https://foodsecurity.ac.za/wp-content/uploads/2018/04/Final_Devereux-Waidler-2017-Social-grants-and-food-security-in-SA-25-Jan-17.pdf

Dikeni, L. M. (2017). Populism And Nationalism: Implications For South Africa, *The Journal Of The Helen Suzman Foundation*, Issue 80.

Dludlu, J. (2017). Why is BEE failing?. <https://www.fin24.com/Economy/why-bee-is-failing-20170108-2>

Durmuş, M. (2008). *Kamu Ekonomisi*, 2. Baskı, Gazi Kitapevi, Ankara.

Engdahl, C. ve Hauki H. (2001). Black Economic Empowerment An Introduction For Non-South African Businesses, *Master Thesis*, Gothenburg University, Faculty of Economics and Trade Law, Gothenburg, Sweden.

Emuze, F. ve Adlam, R. (2013). Implementation of Broad-Based Black Economic Empowerment in construction: A South African metropolitan area study, *Acta Structilia*, 20(1), 12-154.

Gamede, N. W. (2017). Human Capital Development in South Africa: Perspectives on Education in The Post-Apartheid Era, *Master of Commerce*, University of South Africa.

Göktan, A. (2009). Yolsuzluğun Büyüme Üzerindeki Etkileri ve Yolsuzluğu Önleme Stratejileri, *Çimento İşveren Dergisi*, 23(4), 20-27.

Gumede, W. (2011). Tackling The Corruption, *Focus*, Issue 60

Gültekin, S. (2015). Etik Yönetim Yolsuzluk Ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14), 399-421.

Gündüz, M. (2010). *Ahlak Sosyolojisi*, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.

Güngör, E. (2000). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, 4. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul.

- Gür, N. (2017). Güven, Bürokrasi ve Refah Devleti, *İnsan & Toplum*, 7(1), 89-115.
- Greve, B. (2008). What is Welfare?, *Central European Journal of Public Policy*, 2(1), 50-73.
- Hirsch, A. (2015). How Compromises And Mistakes Made In The Mandela Era Hobbled South Africa's Economy, 23 December, <https://theconversation.com/how-compromises-and-mistakes-made-in-the-mandela-era-hobbled-south-africas-economy-52156>
- Hoffman, P. (2012). The Effect Of Corruption On Poverty", *Conference on Strategies to Overcome Poverty&Inequality, Towards Carnegie III*, The University of Cape Town 3-7 September. https://carnegie3.org.za/docs/papers/113_Hoffman_The%20Effect%20of%20Corruption%20on%20Poverty.pdf
- Jeffery, A. (2013). BEE is flawed and should be scrapped, 18 Jan, <https://mg.co.za/article/2013-01-18-bee-is-flawed-and-should-be-scrapped>,
- Karagöz, K. ve Karagöz, M. (2010). Yolsuzluk, Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz, *Sayıştay Dergisi*, S:76, 5-22.
- Lindsay, D. M. (2015). BEE Informed: A Diagnosis of Black Economic Empowerment and its Role in the Political Economy of South Africa, *PhD Thesis*, Department of Sociology, University of the Witwatersrand
- Mabasa, K., (2014). Building a Bureucracy For The South African Developmental State: an Institutional-Policy Analysis of The Post-Apartheid Political Economy, *Master Thesis*, Department of Political Sciences, Faculty of Humanities, University of Pretoria.
- Maharaj, M. (2008). The ANC and South Africa's Negotiated Transition to Democracy and Peace. Berghof Transitions Series No. 2, Berghof Research Center for Constructive Conflict Management , Berlin.
- Mertek, S. ve Çengel, E. (2017). Siyasal Düzenin Ve Toplumsal Refahın Düşünürlerin Ahlak Anlayışları Üzerine Etkisi: Kınalızade Ali Efendi ve Niccolo Machiavelli Üzerinden Karşılaştırmalı Bir İnceleme, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi Icomep Özel Sayı*, 204-211.
- Mohamed, S. (2012). The impact of capital flows on the South African economic growth path since the end of apartheid, *AUGUR Working paper* (WP2). http://www.augurproject.eu/IMG/pdf/The_impact_of_capital_flows_on_the_South_African_economic_growth_path_since_the_end_of_apartheid_LH_ed_WP2.pdf
- Mondi, L. (2017). Black Business And The State In South Africa, https://2017.essa.org.za/fullpaper/essa_3340.pdf
- Mutize, M. ve Gossel, S. (2017). White monopoly capital': an excuse to avoid South Africa's real problems, March 27, <https://theconversation.com/white-monopoly-capital-an-excuse-to-avoid-south-africas-real-problems-75143>

Nattrass, N. (2014). South Africa: Post-Apartheid Democracy and Growth, *Center For Development And Enterprise, Democracy Works, Conference Paper*, <http://www.cde.org.za/wp-content/uploads/2014/04/democracy-works---south-africa-conference-paper---post-apartheid-democracy-and-growth---by-nicoli-nattrass-pdf-.pdf>

NTRSA- National Treasury Republic of South Africa. (2017.) Budget Review 2017. <http://www.treasury.gov.za/documents/national%20budget/2017/review/FulIBR.pdf>

OECD. (2017). OECD Economic Surveys: South Africa 2017.

OECD. (2016). Society at a Glance 2016: OECD Social Indicators, OECD Publishing, Paris.

Oorschot, W. V. (2005). On The Cultural Analysis of Social Policy, *Centre for Comparative Welfare Studies, CCWS Aalborg University Denmark*, https://www.dps.aau.dk/digitalAssets/211/211251_2005-35-cultural-analysis-wim.pdf (12.06.2019)

Orman, S. (2014). *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Övgün, B. ve Tosun, İ. (2018). Yönetime İçkin Etikten Kamu Etiğine, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(2), 453 – 474.

Özgener, Ş. (2000). Ekonomik Sistemler ve Ahlak, *SDÜ İİBF Dergisi*, 5(1), 175-190.

Öztürk, Ş. (2014). “Güney Afrika’nın Siyah Ekonomik Güçlendirme Stratejisi”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı 43, 125-160.

PORSA- Parliament Of The Republic Of South Africa. (2017). Report of The High Level Panel on The Assessment Of Key Legislation And The Acceleration Of Fundamental Change, <https://www.parliament.gov.za/high-level-panel>

Patel, L. (2015). *Social Welfare and Social Development*, 2nd Edition, Oxford University Press Southern Africa (Pty) Ltd, Cape Town.

Patel, L. ve Graham, L. (2012). How Broad-Based Is Broadbased Black Economic Empowerment?, *Development Southern Africa*, 29(2), 193-207.

Pınar, A. ve Çubukçu, D. Ö. (2008). Yolsuzluk Kamu Hizmetleri ve Vergi Gelirleri. İ. Önder, M. Karakaş ve M. Çak (Ed.). *Yolsuzluk Ekonomisi ve Yolsuzlukla Mücadele* içinde (13-33 ss.). TOBB Yayınları.

PSC- Public Service Commission. (2017). Factsheet On Completed Disciplinary Proceedings On Financial Misconduct For The 2016/2017 Financial Year, Pretoria. <http://www.psc.gov.za/documents/reports/2017/Factsheet%20on%20Financial%20Misconduct%202016-2017%20financial%20year%20-%20final%20printing%20%2026-01docx.pdf>

Rakometsi, M. S. (2008). Transformation of Black School Education In South Africa, 1950-1994: A Historical Perspective, *Phd Thesis*, Department of History, Faculty of Humanities, University of Free State

SAHO– South Africa History Online. (2014). South Africa’s Key economic Policies Changes (1994 - 2013), www.sahistory.org.za/article/south-africa’s-key-economic-policies-changes-1994-2013

SAHO– South Africa History Online. (2017). South South Africa’s Foreign Relations During Apartheid – 1948, <http://www.sahistory.org.za/article/south-africas-foreign-relations-during-apartheid-1948>.

SASCO- South Africa Students’ Congress. (2017). A Review On Black Economic Empowerment (Bee) <https://sasco.org.za/a-review-on-black-economic-empowerment-bee/>.

Savaşan, F. (2014). *Piyasa Başarısızlığından Devletin Başarısızlığına Kamu Ekonomisi*, 4. Baskı, Dora Yayınları, Bursa.

Schneiderman, D. (2010). Promoting Equality, Black Economic Empowerment, and the Future of Investment Rules, http://works.bepress.com/david_schneiderman/2/

Smith, M. N. (2016). Black economic empowerment is not black economic empowerment, <http://thoughtleader.co.za/readerblog/2016/06/20/black-economic-empowerment-is-not-black-economic-empowerment/>,

Sofuoğlu, E., Kızılkaya, O. ve Ay, A. (2017). Yolsuzluk ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Yeni Sanayileşmiş Ülkeler İçin Panel Veri Analizi, *International Conference On Eurasian Economies*, İstanbul.

Southall, R. (2017). White monopoly capital: Good politics, bad sociology, worse economics, <https://theconversation.com/white-monopoly-capital-good-politics-bad-sociology-worse-economics-77338>

Spicker, P. (2013). Principles of social welfare: an introduction to thinking about the welfare state. Available from OpenAIR@RGU. [online]. Available from: <http://openair.rgu.ac.uk>

STATS SA - Statistics South Africa. (2017a). Poverty Trends in South Africa : An examination of absolute poverty between 2006 and 2015, Report No. 03-10-06, Pretoria. <http://www.statssa.gov.za/publications/Report-03-10-06/Report-03-10-062015.pdf>

STATS SA- Statistics South Africa. (2017b). Quarterly Labour Force Survey, Quarter 4, 2017. <http://www.statssa.gov.za/publications/P0211/P02114thQuarter2017.pdf>

STATS SA- Statistics South Africa. (2014). Quarterly Employment Statistics (QES) March 2014, <http://www.statssa.gov.za/publications/P0277/P0277March2014.pdf>

Şeker, M. (2009). Rüşvet Ekonomisi (Kamu Ekonomisi Açısından Bir Analiz), *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, İstanbul.

Şeker, M. (2008). Kamu Ekonomisi ve Yolsuzluklar. İ. Önder, M. Karakaş ve M. Çak (Ed.). *Yolsuzluk Ekonomisi ve Yolsuzlukla Mücadele* içinde (157-174 ss.). TOBB Yayınları.

Tshetu, T. N. (2014). An Analysis of Black Economic Empowerment (BEE) Owned Companies' Success Stories, *Master of Business Administration*, Gordon Institute of Business Science, University of Pretoria.

Uysal, E. (2008). Çağımızda Değer Kaymalarının Doğurduğu Sonuçlar ve Etik Kimliğin Korunması, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 67-79.

Uzun, T. (2009). Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı:23, 1-27.

Ülken, H. Z. (2016). *Ahlak*, 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Wilkinson, K. (2017). Guide: Black Ownership on SA's Stock Exchange – What We Know, <https://africacheck.org/factsheets/guide-much-sas-stock-exchange-black-owned-know/>

Wilmot, D. (2017). Transformative Teacher Education in a Time of Crisis, Inaugural Lecture, Education Faculty, Rhodes University, South Africa, , https://www.ru.ac.za/media/rhodesuniversity/content/facultyofeducation/images/newsimages/Di%20Wilmot%20Inaugural%20lecture%207%20September%202017_FINAL.pdf.

WB - World Bank. (2018). Global Economic Prospects: Broad-Based Upturn, but for How Long? Advance edition. Washington, DC.

WBGGI- World Bank Global Governance Indicators. (2018). <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#reports>

WEF- World Economic Forum. (2017). The Inclusive Growth and Development Report 2017, Geneva.

Yurdakul, M. O. (2013). Bir Kamusal Başarısızlık Ürünü Olarak Yolsuzluk ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.

Zondi, S. N.T. (2012). Tenders And Corruption in Post-Apartheid South Africa: Rethinking African Ethics as a Panacea For Corruption, *Master of Arts*, School of Religion, Philosophy And Classics, The College of Humanities, University of Kwazulu-Natal, Pietermaritzburg

<https://www.gov.za/about-sa/history>

<https://www.tdk.gov.tr>

<https://www.transparency.org>

[itobiad], 2020, 9 (5): 4043/4058

Klâsik Türk Mûsikîsinde Ses Açma Egzersiz Teknikleri

Voice Exercise Techniques in Classical Turkish Music

Ayçin ÖNER

**Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Müziği
Devlet Konservatuvarı, Ses Eğitimi Bölümü**

**Asst.Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkish Music
Conservatory, Voice Training Programme**

aycin.oner@hbv.edu.tr.

Orcid ID: 0000-0002-8506-0998

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 30.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 13.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 23.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Öner, A . (2020). Klâsik Türk Mûsikîsinde Ses Açma Egzersiz Teknikleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 4043-4058 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/802904>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Klasik Türk Mûsikîsinde Ses Açma Egzersiz Teknikleri¹

Öz

Klasik Türk mûsikîsinin kendine özgü kuralları ve özel bir icrâ yapısı bulunmaktadır. Kültürel birikimin gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla kullanılacak yöntemler ve yollar araştırılmaktadır. Geleneğin en doğru şekilde ve özünü bozmadan, yeni yöntemleri de araştırarak nesiller boyu aktarılmasını sağlamak önemli bir görevdir. Bu bağlamda Klasik mûsikînin ses icrâcılığı alanında yapılacak çalışmalar önem arz etmektedir. İnsan sesini kullanmadan önce çalışmalar yapılması gerekliliği her müzik türünde kabul görmüş, mûsikîde de değişen ve gelişen süreçlere uygun öğretim yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır. Bu amaçla Klasik Türk Mûsikîsinde ses açma egzersiz tekniklerinin dayanakları anlatılmış ve genel hatlarıyla ses açma alıştırmaları gösterilmiştir. Araştırmada nitel araştırma modeli olan eylem araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu lisans düzeyinde üç ses eğitimi öğrencisi oluşturmaktadır. Rast makamında hazırlanan ses egzersizleri öğrencilere uygulanmıştır. Pilot çalışma sonrasında ses açma egzersiz tekniklerinin ses icrasında söyleme kolaylığı, doğru ses elde etme, perde hâkimiyetin kazandırılması, makamın aralıklarının anlaşılması, ses kaybetmenin engellenmesi ve esere hazırlık yönlerinden öğrencilere önemli katkısı olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca öğrencilerle yapılan görüşme sonrasında öğrenciler ses açma egzersiz tekniklerinin kendilerine belirtilen (söyleme kolaylığı, doğru ses elde etme, perde hâkimiyeti, aralık çalışması, esere hazırlık alanlarda katkı sağladığı ve olumlu yönde etki ettiğine yönelik görüş bildirmişlerdir. Uzmanlar tarafından da değerlendirilen öğrenciler ses açma egzersiz tekniklerinin öğrencilere fayda sağladığı yönünde görüş bildirmişlerdir. Araştırma “Rast” makâmında oluşturulan ses egzersizleriyle sınırlandırılmıştır. Bu çalışmanın amacı; ses eğitiminde teknik gelişimin sağlanmasında, ses açmanın önemini ortaya koymak ve türün gereği olarak makam ile ses açma egzersizlerin gerekliliğini ortaya çıkarmaktır. Eser seslendirmeden önce ses açmada makam ile egzersizlerin kullanılmasının, Klasik Türk Müziği ses icrâcılığı için faydalı olacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ses Eğitimi, Ses açma, Türk Müziği, Ses Egzersizi, Rast Makamı

Voice Exercise Techniques in Classical Turkish Music

Abstract

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonununun 05 Sayı 08.06.2020 Tarihli toplantısı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Classical Turkish music has its own rules and a special performance structure. The methods and ways to be used to transfer cultural heritage to future generations are being researched. It is an important task to ensure that the tradition is passed down in the most correct way and without disturbing the essence, by researching new methods. In this context, the work to be done in the field of classical music is important. The necessity of studies before using the human voice has been accepted in every musical genre, and teaching methods in accordance with the changing and developing processes have started to be applied in music. For this purpose, the bases of voice enhancement exercise techniques in Classical Turkish Music have been explained and sound enhancing exercises are shown in general terms. In the research, action research design, which is a qualitative research model, was used. The study group of the research consists of three undergraduate vocal education students. Vocal exercises prepared in Rast maqam were applied to the students. After the pilot study, it was observed that voice enhancement exercise techniques contributed significantly to the students in terms of ease of saying in voice performance, obtaining correct voice, gaining dominance of the pitch, understanding the intervals of the maqam, preventing loss of voice and preparation for the piece. In addition, after the interview with the students, the students stated that the voice-up exercise techniques contributed and positively affected the areas specified for them (ease of saying, obtaining correct voice, fret control, interval work, preparation for work. The study was limited to the vocal exercises created in the "Rast" maqam .The aim of this study is to reveal the importance of voice enhancement in providing technical development in vocal education and to reveal the necessity of voice enhancement exercises with maqam as required by the genre. It was concluded that the use of maqam and exercises for enunciation would be beneficial for Classical Turkish Music vocal performance.

Keywords: Voice Training, Tune up, Turkish Music, Voice exercises, Rast Maqam

Giriş

Klasik Türk Mûsikîsinde, insan sesine çok önem verilmiş ve sesin gelişimi meşk sistemi içerisinde sağlanmaya çalışılmıştır. Ses eğitimi bireyin sesini en doğru şekilde seslendirme yapabilmeye hazır hale getirme sürecidir. Ses eğitiminin ilk aşamasında sesi ısındırmak, etkili ve güzel kullanabilmek için ses açma alıştırmaları yapmak ve böylelikle gerekli davranışları kazandırmak amaçlanmaktadır. Ses açma alıştırmaları insan sesinin en doğru ve sağlıklı şekilde kullanılması, sesin kullanılabilir sınırlar içinde genişletebilmek, parlak ve doğru seslendirme yapabilmek için önemlidir. Farklı müzik türlerinin ses alıştırmaları kullanılarak makam ile müziği icrâ

etmek uygun olmayacağı düşünüldüğünden, organik olarak birbirine uygun türde alıştırma yapılmamasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla planlanacak makam ile egzersizlerin Türk müziği ses eğitimine farklı bir bakış açısı kazandıracığı düşünülmektedir.

Ses eğitimi; ses eğitimi verilecek olan bireyin sesine ait özellikleri ve sesini hangi alanlarda kullanacağını planlayarak, sesin işlendiği çalışmalar bütünüdür. *“Bu süreçte, nefes, solunumu denetleme, sesi doğru üretme ve geliştirme, Ağız, çene ve boyun hareketlerinde doğru kullanım, anlaşılır bir konuşma ve seslendirilmek istenen eserlere özgü farkındalığı geliştirmeye yönelik davranışların kazandırılması hedeflenmektedir. Bu eğitimin amacı ise; bireyin, sesini kullanacağı alana uygun olarak, konuşma ve şarkı söylemede dinleyicilerde olumlu etkiler bırakan, doğru, güzel ve etkili bir söyleyiş biçimi geliştirmesini sağlamaktır”*(Türkmen, 2007: 1). Sesin oluşumunda etkili olan rezonans için çalışmalar yapılmalı, egzersizlerle doğru yerde ses üretmek için, sesin uygun titreşim ve genişleme bölgelerine yönlendirilmesi, burada oluşacak tınıları en iyi şekilde kullanması gerekir. *“Şarkı söyleyenler her gün ses egzersizleri yapmalı. “Bu egzersizler önceleri sesi geliştirmek, esneklik ve güç kazandırmak için, daha sonraları kazanılan bu performansı korumak ve mükemmele ulaştırmak için yapılmalıdır”* (Sabar, 2008;33).

İleri düzey ses çalışmalarında öğrencilerle bireysel ilgilenilmesinin ses eğitiminin daha verimli olmasını sağlayacağını belirten Şenyayla, öğrencinin disipline edilmesi ve sesin doğru konumlanması ve zaman içinde olgunlaşması için bazı metotların kullanılması gerektiğini ileri sürer. (Şenyayla, 2006: 32). Ülkemizde ses eğitimi denildiği zaman opera-şan eğitimi düşünülmekte ve bu yanlış algı Türk müziği ses eğitiminin istenilen kazanımların sağlanmasını olumsuz etkilemektedir. Ses eğitimi, müziğin türüne uygun teknik süreçleri içinde barındırmalıdır. Farklı müzik türleri ile yapılan çalışmalar icrâ da farklılıklara sebep olacak bu da mûsikîde olması gereken üslûp ve tavrı olumsuz etkileyecektir. Bu amaç doğrultusunda mûsikînin doğasına ve tekniğine uygun ses egzersizleri yapmanın önemi artmakta ve bu alanda çalışmalar yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Klasik Türk Mûsikîsi ses eğitiminin diğer müzik türlerinden eğitimsel olarak farkını ortaya koyabilmek için türe özgü çalışmaların yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Ses Açma Egzersizlerinin Önemi

Beden ve nefes egzersizleri ile rahatlamış bir vücut için en önemli aşama ses açma egzersizleridir. Sesin zorlanmadan ısındırılması doğru ve etkili bir icrâ için önemlidir. Bir çeşit antrenman olan bu çalışmalar düzenli olarak yapılmalıdır. Bu çalışmalar ile sesin kullanılacağı doğru alanlara vurgu yapılmalı ve istenilen teknik davranışlar kazandırılmalıdır. Her sesin farklı bir karakteri ve ses rengi olduğu için, yapılacak olan ses egzersizlerinin, eğitime alınan sesin aralıkları göz önüne alınarak yapılması daha doğru olacaktır. Perdesiz bir çalgı eşliğinde yapılması Türk müziğinde bulunan

koma anlayışını tam olarak yansıtır kulak hassasiyetini olumlu ve doğru yönde etkilemesi ve icrâda bunu gösterebilmesi bakımından önemlidir. Yanlış ses eğitimi uygulamaları ses sağlığında geri dönülemeyecek sorunlara yol açabilecektir. Bu nedenle ses eğitimi ses icrâcıları açısından hayati derecede öneme sahiptir. “En eski müzik aleti insanın ses oluşturma sistemidir” (Zeren, 1995;240)

“Ses eğitiminde; Sesin yüksekliği, tınısı ve şiddeti gibi özellikleri göz önüne alınarak ses açma egzersizleri oluşturulmalıdır. Ses eğitiminde doğru bir ses üretimi için sesin yapısına uygun teknikte ses egzersizleri yapılmalıdır. (Kartal, 2009: 130).

Makam ile Ses Açma Egzersizleri

Toplumların kültürel değerleri düşünüldüğünde müzik sanatı milli kültürün önemli bir olgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Şarkı söyleme ise müzik sanatının duygu ve düşünceleri ifade etmede en etkili yöntemlerinden biridir. Şan eğitimi adıyla verilen opera eğitiminin teknik boyutları değerlendirildiğinde opera sanatına göre düzenlenmiş teknik süreçtir diyebiliriz. Bir kültür ögesi olarak müsıkînin ses ile icrasında istenen ve beklenen teknik davranışlar opera sanatından çok farklıdır. Bu nedenle her toplumun kendi müziğini ifade ediş şekline, türüne ve gereklerine uygun yöntem ve tekniklerin geliştirilmesi gerektiği bilinmektedir. “Türün anlatım biçimi (üslûbu) üzerinde durulmalı, özellikle hançereden söyleme tekniğinin özellikleri tanıtılmalı ve bu tekniğe özgü örnekler dinletilmelidir “(Gedikli, 1979 - 1999: 99).

Ses eğitimi belirli teknik davranışların uygulandığı bir süreçtir. Bu aşamaların en başında ses açma gelmektedir. Belirlenen egzersizler ile ısınan ses parlar ve eser seslendirmek için hazır hale gelir. Her müzik türünün doğasına uygun bir ses eğitimi süreci uygulanması gerekliliği düşünüldüğünde, Klasik Türk Müziği icrasında ses açmak için makam ile ses açma egzersizlerinden faydalanılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ses açma egzersizleri hazırlanırken kullanılan hece veya kelimeler yine Klasik Türk Müziği türüne uygun terennümlerden veya makam isimlerinden seçilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Terennüm olarak ikâî terennüm veya lafzî terennümlerin her ikisi de kullanılabilir. Koma sistemi içerisinde perdelerin doğru basılması ve kulağın makama ait melodiler ile doldurulması başlangıç aşamasında oldukça önemlidir. Bunun da ancak makam ile ses açma egzersizleri ile olabileceği düşünülmektedir. Eserin seslendirileceği makama ait egzersizler kulağın makama ve makamın perdelerine hazırlanmasını sağlayacağından oluşturulan ses egzersizleri ile öğrencilerin eserleri seslendirmede göstereceği performansı da doğrudan etkileyeceği öngörülmektedir.

Yapılacak olan ses egzersizleri bir amaca yönelik olmasının, oluşturulan egzersizlerin sesin rezonans ve register bölgelerini geliştirmeye yönelik ve kolaydan zora doğru hazırlanmasının daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Türk Müziği Makamları ile Ses Açma Egzersizlerinde Akort

Bir ses icrâcısının doğru ve etkileyici bir performans sağlayabilmek için, eserleri icrâ ederken hangi akortları kullanması gerektiği; makam ve esere göre akort değişikliklerini gerçekleştirirken nelere dikkat edilmesi gerektiği önemli bir konudur. Kadın ve erkek icrâcılarının ses sınırları farklı olduğu için gerek eser seslendirmede gerekse ses açma aşamasında akort, ses sınırlarına göre ayarlanmalı, icrâcının rahat ve parlak söyleyebileceği aynı zamanda ses sağlığını da göz önünde bulunduran bir akort seçilmelidir. Türk müziği eserleri seslendirilirken kullanılacak akort çeşitleri şu şekildedir; 1 ses "Sip ürde", 1,5 ses "Müstahzen", 4 ses "Kız Ney", 5 ses "Mansur", şeklinde akortlar sıklıkla kullanılan akortlardır. Ses açma egzersizleri yerinden yazılmakta, söyleyecek kişinin ses aralığı ve sınırları göz önüne alınarak, aynı zamanda makamın aralıklarına da dikkat edilerek akort yapılması gerekmektedir. Örneğin ince kadın sesi için; 1 ses sipürde, kalın kadın sesi için; 4 ses kız ney, ince erkek sesi için; 1 ses sipürde ya da 1,5 ses müstahzen ve kalın erkek sesi için ise 5 ses mansur akortları tercih edilebilir.

Kadın ve Erkek Seslerinin Sınıflandırılması

Klasik Türk Mûsikîsi ses eğitiminde kadın ve erkek sesler incelik ve kalınlıklarına göre sınıflandırılmaktadır. Fakat burada ses icrası yapılırken ister kadın ister erkek olsun, sesin aralığına göre akort sistemi uygulanmaktadır. Geleneksel müzikte batı müziğindeki gibi her ses aralığı için eserin notaları yazılmadığı için notada görüldüğü gibi yani makamın olması gerektiği "yerinden" diye tabir edilen ses aralığından yazılması daha uygun olacaktır. Herkes aynı notayı görecektir ama icrada ses aralığına göre transpoze yapılacaktır.

Şekil 1. Kadın ve Erkek Ses Aralıkları

İnsan sesi, belirli bir eğitimden geçtikten (solfej, nazariyat, dikte, usûl) sonra Şekil 1. de verilen ses genişliklerine ulaşabilir. Uygulanan çeşitli egzersizler, nefes çalışmaları ve ses açma egzersizleri sayesinde istenilen düzeye ulaşan ses, belirli oranda eserleri söyleyebilme becerisini kazanabilir.

Rast Makamı Dizisi Kullanılarak Oluşturulan Ses Açma Egzersizleri ile

- Makam içinde ses egzersizleri yapmayı öğrenme
- Makamın aralıklarını kavrayıp doğru perde baskıları verme
- Makamı oluşturan 4'lü ve 5'lilerin kavratılması
- Ses egzersizleri ile ses eğitiminin teknik sürecine katkı sağlanması
- Makamı oluşturan perdelerdeki baskıların kuvvetlendirilmesi
- Ses genişliği, şiddeti ve tınısının kontrollü bir şekilde düzenlenmesi ve geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Ses ve Nefes

Ses eğitiminin temel öğelerinden olan vücut rahatlığı için esneme, gevşeme, doğru duruş, ses soluk çalışmaları ve nefes egzersizleri yapabilmek ses icracılığının en önemli öğelerinden biridir. Doğru ses üretmenin en önemli yöntemlerinden biri nefes desteğidir. Etkili bir ses ve nefes desteği özellikle Klasik Türk Müsıkisinde bulunan uzun cümlelerin bölünmemesi adına büyük önem taşımaktadır. Sesin pürüzsüz bir şekilde dışa verilmesi diyafram kasının doğru kullanılması ile orantılıdır.

“Şarkı söylerken yapılan bazı solunum ve nefes hareketleri şunlardır: Küçük bir soluk alınarak ağız fazla açılmadan havayı yavaş yavaş sözlere yaymak gerekir. Solunum vücut esnek bir konumda ve rahatlamış haldeyken yapılmalıdır. Göğüs kafesini hava ile şişirmek doğru değildir. Akciğer hastalıkları oluşabilir, yorucu bir söyleme tarzı olduğundan hem fizyolojik yorgunluk, hem ses yorgunluğu görülür, estetik görünüm bozulur. Bunlar daha çok şarkı söylemeye yeni başlayanların karşılaştıkları sorunlardır. Ses, soluğun boşaltılmaya başlaması ile birlikte ağızdan çıkmalıdır. Soluğu vermeye başladıktan sonra sesin çıkması yani soluğun sesin önüne geçmesi sesi bulanıklaştıracaktır. Soluk alırken doğrudan akciğerler değil karın kasları kullanılmalıdır” (Ömür, 2004:56) “Güzel sesi olan kişi, yeterli solunmayı, iyi konuşmayı ve sözcüklerdeki vurguları bilmeli ve bunlara gerekli önemi vermelidir. Solunum ve dudak hareketlerindeki yetersizlik ses sorunlarına sebep olur” (Burad ve Çağlar, 1972:32).

Diyafram kası yardımı ile nefesi doğru şekilde kullanmak, ses gücüne ve performansını arttırmayı, etkili bir rengini ve güzel yorumlama ve icrâyı sağlar. Ses eğitiminde ağız yüz ve boyun kaslarının doğru kullanılması önemlidir. Sesin mikrofona alınması için alt çenenin serbest bırakılması, ağzın yeterince açılarak ve hecelerin yuvarlatılarak söylenmesiyle seste kubbeleşme ve ileriye ses atmak daha kolay sağlanır. Sesi geriye itecek heceler yuvarlanarak söylendiği zaman daha doğru olur” (Kolçak, 1998)

Ses eğitimi alan bir bireyin, öğrencinin doğru bir teknik beceri ve etkileyici bir icrâ kabiliyeti kazanabilmesi için bir takım aşamalardan geçmesi gerekliliği sebebiyle, esere başlamadan önce sesi ısıtmak amacına yönelik olarak bazı örnek egzersizler hazırlanmış ve çalışmada kullanılan egzersizler aşağıda yer almaktadır.

1. Egzersiz

Şekil 2. (Aralık Çalışması)

2. Egzersiz

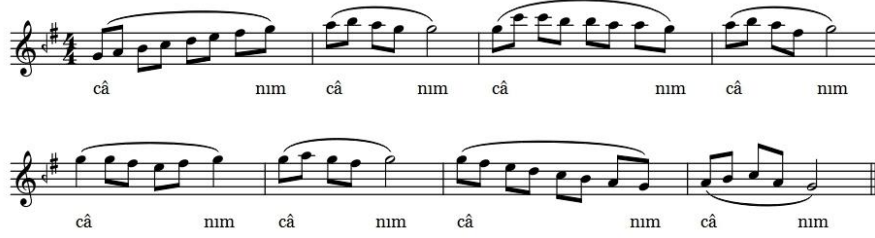
Şekil 3. (Aralık Çalışması)

3. Egzersiz

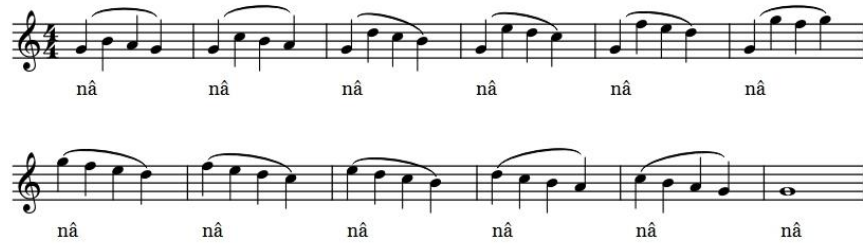
Şekil 4. (Rast 5'li)

4. Egzersiz (Sesin Şiddeti)

Şekil 5. (Sesin Şiddeti)

5. Egzersiz

Şekil 6. (Entonasyon)

6. Egzersiz

Şekil 7. (Sesin Genişlemesi)

Problem Cümlesi

1. Klasik Türk Müziği ses icrâsı yapılmadan önce makam ile ses açma egzersizleri nasıl yapılmalıdır?

Yöntem

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” ile ses eğitiminin geliştirilmesini amaçlayan bu araştırma, eylem araştırması şeklinde desenlenmiştir. Eylem araştırması, diğer insanlar ortamlar ve durumlar ile ilgili genellemelere en az önem veren araştırmadır. “Eylem araştırmacıları, sağlam genellemeler aramaktansa, kendilerinin de kişisel olarak dahil oldukları, belirli bir durumun koşullarını değiştirmelerini sağlayacak bilgiyi elde etmeye yoğunlaşır. Belirli bir sınıftaki öğrencilerin yeteneklerini geliştirmek bu desene örnek olabilir” (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2013). Araştırmada aynı zamanda kaynak tarama yöntemi de kullanılmıştır. Araştırmaya katılan 3 öğrenciye 8 hafta boyunca haftada 2 saat, oluşturulan ses egzersizleri uygulanmış, uygulama süreci video ile kayıt altına alınmış, akademisyenlerden oluşan uzmanlar süreç ile ilgili görüşlerini videoları izleyerek belirtmişler ayrıca uygulamaya katılan öğrencilerden de görüşler alınmıştır.

Katılımcılar

Çalışmaya 2019-2020 yılı güz döneminde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi 3. sınıfta öğrenim görmekte olan 3 öğrenci katılmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerin ikisi kadın, biri erkektir. Öğrenciler lisans programında bireysel ses eğitimi dersini daha önce 4 dönem almışlardır.

Verilerin Toplanması

Araştırmacı verileri elde edebilmek için “Klasik Türk Müziği ses açma egzersiz teknikleri” Gözlem Formu’nu oluşturmuştur. Öğrencilere 8 hafta boyunca eserlerden önce hazırlanan Rast ses açma egzersizleri çalıştırılmıştır. Temel makam olması, içerisinde kullanılan segah ve eviç perdelerinin koma kavramının kavratılması ve bu komaların(segah-eviç) başka bir çok makamda kullanılması, rast makamının kurulumunda bulunan rast’ta rast beşlisi ve neva’da rast dörtlüsünün bir çok makamın

içeriğinde bulunması, aynı zamanda gelenekte de Rast makamı ile makam eğitimine başlanması sebebi ile egzersizler hazırlanırken Rast makamı tercih edilmiştir. Ses egzersizleri Ud ile eşlik edilerek önce uygulayıcının örnekleme daha sonra öğrencinin tekrar etmesi ile her ses egzersizinde istenilen kazanımlar (aralık, dörtlü, beşli, tiz bölgelerde ses hakimiyeti, entonasyon, genişleme) anlatılarak ve örneklenecek uygulanmıştır. Alanda uzman üç araştırmacı videoları izlemiş ve gözlem formunu işaretlemişlerdir. Araştırmacı çalışmalara “katılımcı gözlemci” olarak katılmış ve çalışma boyunca öğrencileri uygulamacı olarak gözlemlemiştir. Veriler araştırmacı tarafından gözlem formuna işaretlenmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmaya katılan öğrencilerin kendilerine verilen ses açma egzersizlerinden elde edilen verilerin anlaşılır bir biçimde çözümlenmesi için nitel analiz yöntemlerinden “Betimsel Analiz” yöntemi, verilerin tanımlanması, benzer verilerin, belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmesi ve verilerin içinde gizli olabilecek detayların ortaya çıkarılması için “içerik analizi” yöntemi kullanılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Geçerlik; çalışmada, bulguların tutarlı ve anlamlı olmasına dikkat edilmiş ve elde edilen bulguların anlamlı bir bütün oluşturması sağlanmıştır.

Güvenirlik; araştırmacı, kullanacağı yöntem ve basamakları açık bir şekilde anlatmıştır. Veri toplama, işleme, analiz etme, yorumlama ve sonuçlara ulaşmaya yönelik neler yapıldığı açık bir biçimde aktarılmıştır. Sonuçlar, ortaya konan görüşlerle açık bir şekilde ilişkilendirilmiştir.

Bulgular

1. Egzersiz Rast-Segâh sesleri aralığı

Şekil 8.

Rast ve segâh perdelerinin kavratılması, perdelerde tam tutunmayı sağlamak amacıyla oluşturulan bu egzersizde, önce öğrencilere rast makamını oluşturan perdeler tek tek eşliği ile duyurulmuş, egzersiz uygulayıcı tarafından örneklenmiş ardından öğrenciden tekrar etmesi istenmiştir. İlk haftalarda ud eşliği ile yapılan çalışma ilerleyen haftalarda sadece ses ile tekrar edilmiş, öğrencinin perdede tutunma becerisi arttırılmaya çalışılmıştır.

Öğrenci görüşü:

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” uygulaması yapılan öğrenciler; uygulama sonrası rast makâmında 3’lü aralık ile Rast ve segâh perdelerinde hâkimiyet kazandıklarını seslerini daha iyi kontrol edebildiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca öğrenciler; her eser öncesi bu alıştırmaları yapmanın eseri seslendirmede kendilerine güven kazandırdığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Egzersizde kullanılan hecelerin Klasik Türk Müziği terennümlerinden seçilmiş olmasının eser seslendirmeden önce terennümlere hazırlık ve telaffuzda kolaylık sağladığı yönünde fikir beyan etmişlerdir.

Uzman görüşü :

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” uygulaması hakkında uzmanlar ise, öğrencilerin bu egzersizler ile ses açarken aynı zamanda makamın içinde bulunan 3’lü aralığı daha düzgün ve doğru şekilde anladıkları ve perdeleri uygun şekilde bastıkları yönünde fikir sunmuşlardır.

2. Egzersiz Rast- Nevâ sesleri aralığı

Şekil 9.

Rast ve nevâ aralığında küçük motiflerden oluşturulan egzersiz, uygulayıcı tarafından örneklenmiş ve öğrencilerden tekrar etmeleri istenmiştir. Rast’ın ardından neva perdesine geçişi öğrencinin tam olarak anlaması ve rast bir eserde muhtemel olarak kullanılacak bu aralığın doğru verilmesi için uygulayıcı ağzın olması gereken konumunu öğrencilere göstermiştir.

Öğrenci görüşü:

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” uygulaması yapılan öğrenciler; Rast makâmında oluşturulan bu egzersizde, ses açarken aynı zamanda, “rast” ve güçlü ses olan “nevâ” perdelerinde hâkimiyetin kazandıklarını, Sol ve Re (rast ve nevâ) aralığının duyuşsal olarak tam olarak anlaşılmasından dolayı ses ile kontrolü daha rahat sağladıklarını ifade etmişlerdir.

Uzman görüşü:

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” hakkında uzmanlar ise öğrencilerin bu egzersiz ile ses açmasının, rast makâmının karar sesinin ve güçlü sesinin kavranması ve perde hâkimiyeti ile makam içinde ses kullanımında olumlu olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.

3. Rast Egzersiz: Makamı oluşturan Rast 5'li ile alıştırma

Şekil 10.

Rast makamının kurulumunda bulunan rast beşliye atfı yapmak amacıyla oluşturulan bu egzersizde, bir önceki rast-nevâ egzersizinde perde baskıları sağlanmıştır, motifler çeşitlendirilerek sesin kullanım alanı açılmıştır. Uygulayıcı egzersizi örneklemiş ve sesin olması gereken konumunu öğrencilere göstermiştir.

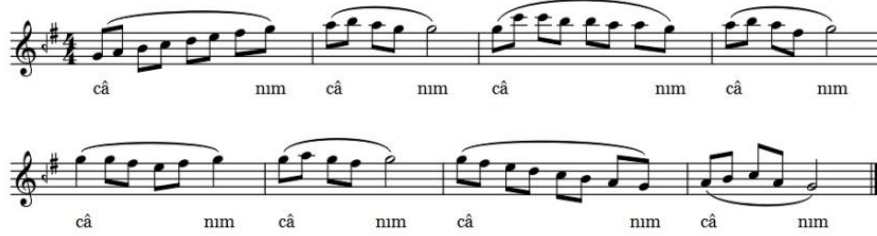
Öğrenci görüşü:

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” uygulaması yapılan öğrenciler; rast makâmının oluşturan rast beşlisinin aralıklarının anlaşılması ve icra yönünden, rast makâmında her eser öncesi bu egzersizi yapmanın eserleri seslendirirken seslerini ısındırırken makamın oluşturan seslerini de daha iyi kavradıklarını belirtmişlerdir.

Uzman görüşü:

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” hakkında uzmanlar; rast makâmının karar sesi olan rast sesinden başlayarak düğâh, segâh, çargâh ve nevâ seslerinde egzersizin oluşmasının öğrenciler için faydalı olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.

4. Rast Egzersiz: Tiz perdelerde ses kontrolü

Şekil 11.

Tiz perdelerle yönelik motiflerle oluşturulan bu egzersizde, uygulayıcı egzersizi örneklemiş, tiz perdelerde sesi kontrol etmek için ağız, boyun ve çene kaslarının olması gereken konumları gösterilmiş, vücut rahatlığının ve doğru nefesin önemi öğrenciye gösterilerek anlatılmıştır.

Öğrenci görüşü:

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” uygulaması yapılan öğrenciler; şekil 11 deki ses açma alıştırmasında, makamın seyir özellikleri göz önüne alınarak perde baskılarına dikkat ettiklerini, tiz seslerde makamdan çıkmadan seslerini kontrol edebildikleri, eserleri seslendirmeden önce egzersiz yapmadıkları zaman tiz perdelerde zorlandıkları yönünde görüş belirtmişlerdir.

Uzman görüşü:

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” hakkında uzmanlar lafzî bir terennüm olmasından dolayı “cânım” kelimesini koparmadan tek nefeste okuduklarını bununda ses ve nefes kullanımında etkili olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Nefes, perde ve seyir hâkimiyeti kazandırırken sesin ısındırıldığı ve tiz perdelerde ses kullanımının gözle görülür şekilde fark gösterdiği ve açıldığı yönünde görüş belirtmişlerdir.

5.Rast Egzersiz (Entonasyon²)

Şekil 12.

Birbiri ile uyumlu ses üretmek, rast makamı seslerini istenilen aralıkları tam frekansında verebilmek amacıyla rast sesi referans alınarak oluşturulmuş entonasyon egzersizinde, uygulayıcı egzersizi örneklemiş ve perde de tam tutunma ve aralıklarda uyum konusunda öğrenciye örneklemelerle motifleri kazandırmaya çalışmıştır. Aynı zamanda doğru nefes tekniklerinin entonasyonda çok önemli olduğu vurgusu yapılmıştır. Olması gereken perde frekansı olarak ifade edebileceğimiz entonasyon, ses ve saz icrasının kalitesini ortaya çıkmasında önemli bir kavram olduğu da öğrenciye aktarılmıştır.

Öğrenci görüşü:

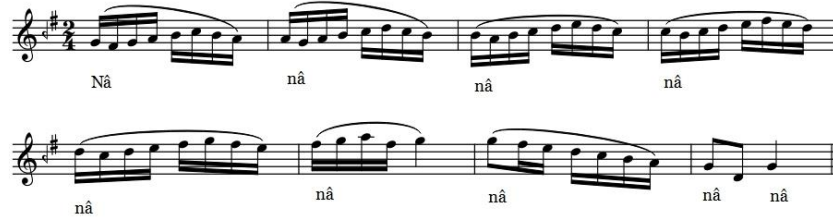
“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” uygulaması yapılan öğrenciler; “n” ünsüzü artiküle ederken ağız ve burun boşluklarında titreşimler hissettiklerini, Makamın perdelerinde doğru baskılar yapabildikleri, Tiz perdeler boyun ve çene kaslarını gevşek tuttıkları için rahat olduklarını ifade etmişlerdir. Makamın karar sesinin tutan ses olması ve aynı sestemden alıştırmaların devam etmesinin sesi açarken odaklanmayı da arttırdığını ifade etmişlerdir.

Uzman görüşü:

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” hakkında uzmanlar, sesin tutan ses (sol-rast) ile birlikte doğru bir şekilde öğrenciler tarafından söylenmesinin sesin ısınması ve sonrasında eser seslendirmede etkili bir egzersiz olduğu konusunda birleşmişlerdir.

6. Egzersiz Rast: Sesin Genişlemesi

Şekil 13.

Rast makamında kullanılan perdeler göz önüne alınarak oluşturulan egzersizde, bir önceki egzersizlerde kazanılan davranışların tümünü kullanarak sesi kontrollü bir şekilde genişletmek pes ve tiz sesler arasında doğru geçişler ile sesi kullanmak amaçlanmıştır, uygulayıcı tarafından örneklenerek sesin vücudun, boyun kaslarının ve ağız ifadesinin pozisyonları gösterilmiştir.

Öğrenci görüşü:

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” uygulaması yapılan öğrenciler; perdeler arası geçişlerde daha önce çok zorluk çektiklerini fakat ses açma teknikleri uygulamasıyla daha az zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Art arda gelen seslerin inişte ve çıkışta kontrolü sağlamada ve eserlerdeki bunun gibi ezgileri seslendirmelerine kolaylık sağladığını belirtmişlerdir.

Uzman görüşü:

“Klasik Türk müziği ses açma egzersiz teknikleri” hakkında uzmanlar; perde ses genişliği, entonasyon konusunda öğrencilerin bu egzersizler ile rahatlıkla seslerini kullanabildikleri yönünde görüş beyan etmişlerdir. Bu egzersizlerin türevleri oluşturularak birçok makam da ses açma egzersizlerinin oluşturulmasının nitelikli bir ses eğitim süreci için gerekli ve önemli olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.

Sonuç

Doğru ve etkili bir ses eğitimi süreci ve eser icrasından önce bir takım davranışlar kazandırmak için ses egzersizleri yapmanın önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Egzersizler yapılırken kazanılması istenen

davranışların öğrenciye açıklanarak anlatılmasının ve öğretici tarafından örneklenmesinin gerekli olduğu, ses icrâsı ve egzersizleri sırasında vücudun, ağız, boyun ve yüz kaslarının konumlarının nasıl olması gerektiğinin öğrenciye doğru aktarılmasının önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Perde de tam tutunma, sesin genişlemesi, entonasyon, aralık gibi kavramların kullanıldığı egzersiz, alıştırma ve materyal üretmenin gerekli olduğu bunu yaparken Türk müziği makamlarından faydalanmanın Türk müziği ses eğitiminin gelişimi açısından faydalı olacağı sonucuna varılmıştır. Yapılacak olan ses egzersizlerinin kişinin ses rengine göre olması büyük önem arz etmektedir. Ses egzersizlerinin Türk Müziği ses eğitimi becerilerini arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Ses eğitiminde kullanılan metotları incelediğimizde Türk müziğinin makam anlayışına yönelik ses egzersizlerinin az olduğu görüşüne varılmaktadır. Klasik Türk müziği makam ve ezgilerin kullanıldığı egzersizlerin Türk müziği ses eğitiminde kullanılmasının gerekli olduğu metot ve kitapların yazılması gerekliliği uzmanlar tarafından da önemle belirtilmiştir.

Öneri

İnsan sesinin en doğru şekilde kullanılması ve sesin sınırlarının teknik çalışmalarla genişletilmesi için uygun yöntemler kullanılmalı ve sesin en üstün performansını gösterebileceği metotlar oluşturulmalıdır. Ses sağlığı düşünüldüğü zaman ses eğitime başlangıçta yapılacak hareketler önem kazanmaktadır. Öğrenci görüşlerinde de belirtildiği gibi; başlangıçta ses egzersizlerinin kullanımı öğrencilerin ses gelişimlerine ve icrâlarına olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Her türde müziğin kendine özgü bir söyleyiş biçimi ve üslûbu olduğu düşünüldüğünde, klasik icraya uygun makam ile ses egzersizleri yapmanın ses eğitiminde önemli bir süreç olduğu düşünülebilir.

Konservatuvarların Klasik Türk Müziği eğitiminin verildiği ses eğitimi, bölümlerinde, teknik çalışmalara katkı sağlayacak materyallerin önemli olduğu, amaçlı ve bilinçli bir ses eğitimi uygulanmasının Klasik üslup ve tavır özelliklerini geliştirmek için gerekli olduğu uzman görüşleri ile ortaya çıkmıştır. Kendisini ses icracılığı yönünden geliştirecek ve sesini profesyonel anlamda kullanmak isteyen öğrencilere materyal desteği ile eğitim vermenin önemli olacağı düşünülmektedir.

Ses eğitiminde, bireyin aldığı müzik türüne ilişkin ses açma egzersizlerinin kullanılması, sesin eğitilmesi noktasında kalıcı sonuçlar elde edilmesinde yardımcı bir unsur olabileceği düşünülmektedir. Özellikle ses eğitimi sürecinde ses için bestelenmiş ses açma egzersizlerine yer verilmesi ile bireylerin alandaki dikkat ve başarı düzeyi artacağı düşünülmektedir. Klasik Türk Müziği ses eğitimi veren kurumlarda ses eğitimin teknik, üslup ve tavır ve ses sağlığı olarak dikkate alınması ve bu doğrultuda eğitim verilmesi ses icracılarının gelişimi açısından olumlu sonuçlar getireceği düşünülmektedir. Egzersizlerin nazari bakış açısı ile hazırlanmasının eğitim verilen türün gereği uygun olacağı düşünülmektedir. Makam ile ses açma

egzersizleri ile türe özgü eğitim yapılmasının alana ve ses eğitimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İnsan sesini bütün verimini ortaya çıkaracak çalışmalar yapılmasının Türk müziği makam ve nazari anlayışına uygun olmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça / Reference

Burad, E. Ve Çağlar, Y. 1972. Sesiniz. DSİ Matbaası. No: I. 6/77-72. Ankara. s. 32.

Gedikli, N. (1979 – 1999), “Geleneksel Türk Sanat Musikisini Müzik Eğitimine Uygulama Yöntemleri ve Sorunları”

Türkmen, E.F. (2006) “Kütahya Türkülerinin Bireysel Ses Eğitimi Derslerinde Eğitim Materyalleri Olarak Kullanılabilirliğinin İncelenmesi”. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara. Gazi Üniv. Eğt. Bil. Enst.

Kartal, M. (2009)Konuşmacılar ve Şarkıcılar için Ses Teknikleri, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Kolçak, O. 2008. Ses Eğitimi ve Şarkı Sanatı. Esin Yayınevi, İstanbul.

Sabar, G. (2008). Sesimiz eğitimi ve korunması. İstanbul: Pan yayıncılık.

Şenyayla, R. S (2006), “Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Klasik Türk Müziği Bölümü Ses eğitimi Dersinde uygulanan Ses Araştırmalarının İncelenmesi” .

Ömür, M. (2001). Sesin Peşinde. İstanbul: Pan Yayıncılık

Zeren, M.A. 1995. Müzik Fiziği. Pan Yayıncılık. İstanbul. s.240.

[itobiad], 2020, 9 (5): 4059/4087

**Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme
Çalışmalarının Çok Yönlü İncelenmesi**

Versatile Analysis Of Scale Development Studies Conducted With In
The Scope Of Music Education

Duygu ÇELİK

Y.L., NEÜ Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi

Master Degree, N.E.Univ. Ahmet Keleşoğlu Education Faculty

dcelik766@gmail.com / Orcid ID: 0000-0001-5105-2300

Gözde YÜKSEL

Dr. Öğretim Üyesi, NEU Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi

Asst.Prof., N.E.Univ. Ahmet Keleşoğlu Education Faculty

e-mail:gcoskun@erbakan.edu.tr / orcid.org/0000-0002-6619-275X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 10.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 13.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 24.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Çelik, D , Yüksel, G . (2020). Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Çok Yönlü İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 4059-4087 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/793488>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Çok Yönlü İncelenmesi

Öz

Müzik eğitiminde ölçme ve değerlendirme, sanat dalı olarak yükselmenin yanı sıra bilim dalı olarak ileriye gidebilmenin de gerekli bir basamağıdır. Bu noktada günümüze kadar ölçme ve değerlendirme süreçlerine sağlanan katkının nicelik ve nitelik bakımından değerlendirilmesinin, eksiklerin belirlenmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle araştırmada, müzik eğitimi kapsamında yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının, çok yönlü incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ulusal alan yazın taranmış ve müzik eğitimi kapsamında yapılan 58 ölçek geliştirme ve dilsel eş değerlik uyum çalışmasına ulaşılmıştır. Çalışmada 1997-2019 yılları arasında geliştirilen 58 ölçek sistematik olarak incelenmiş, çalışma içeriğine göre farklı kategori grupları oluşturulmuştur. Araştırma, durum belirlemeye yönelik betimsel bir tarama araştırmasıdır. Ölçekler nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiş, 58 ölçekte toplam 11 farklı kategoriye ulaşılmıştır. Müzik eğitimi alanında geliştirilmiş ölçeklerin yayın yılı, geliştirme-uyarlama çalışması olma durumu, yayın türü, müzik eğitiminin boyutu, ölçeğin kapsadığı örneklem türü, madde sayısı, ilk ve son hali arasındaki madde sayısı farkı, örneklem sayısı, ölçek boyut sayısı, ölçeğin ölçüm türü, ölçeğin likert tipi ölçeklendirme derecesi kategorilerinin yüzde dağılımları incelenmiştir. Araştırma sonucunda müzik eğitimi kapsamında geliştirilen ölçeklerin ilk olarak 1997 yılında geliştirildiği; 2010 yılından itibaren gözle görülür bir şekilde artış gösterdiği; en çok 2018 ve 2016 yıllarında geliştirildiği, en fazla çalgı eğitimi boyutuna yönelik olduğu, koro ve ses eğitimi boyutlarında ölçme çalışmalarının oldukça sınırlı kaldığı, araştırmaların büyük çoğunun mesleki müzik eğitimi kurumları örneklem grubuyla yapıldığı, incelenen bazı araştırmalarda madde sayısına oranla örneklem sayısının bilimsel kriterleri karşılamadığı, yine bazı araştırmalarda madde havuzunun pilot uygulama ve son şekli arasındaki fark durumunun araştırma raporlarında belirtilmediği; en fazla ölçüm türünün tutum ölçeği olduğu ve ölçeklerde büyük farkla 5'li likert kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler Müzik, Eğitim, Ölçek Geliştirme, İçerik Analizi

Versatile Analysis Of Scale Development Studies Conducted With In The Scope Of Music Education¹

Abstract

Measurement and evaluation in music education is a necessary step in advancing as a branch of science as well as advancing as a branch of art. At this point, it is thought that evaluating the contribution provided to the measurement and evaluation processes in terms of quantity and quality is important in terms of determining the deficiencies. From this point of view, it is aimed to examine the scale development studies within the scope of music education in a versatile way. In the research, domestic literature was searched and 58 scale development and linguistic equivalence studies were conducted within the scope of music education. In the study, 58 scales developed between 1997- 2019 were systematically examined and different category groups were created according to the study content. The research is a descriptive survey for determining the situation. The scales were analyzed by content analysis method, one of the qualitative research methods, and a total of 11 different categories were reached in 58 scales. The publication year of the scales developed in the field of music education, the state of being a development-adaptation study, the type of publication, the size of the music education, the sample type covered by the scale, the number of items, the difference in the number of items between the first and the last version, the number of samples, the number of scale dimensions, the measurement type of the scale, Percentage distributions of Likert-type scaling degree categories of the scale were examined. As a result of the research, the scales developed within the scope of music education were first developed in 1997; It has increased noticeably since 2010; It was most developed in 2018 and 2016, it was mostly devoted to the instrument training dimension, measurement studies in choral and vocal education dimensions were quite limited, most of the studies were conducted with the sample group of vocational music education institutions, in some studies examined, the sample size did not meet the scientific criteria, Again, in some studies, the difference between the pilot application and the final form of the item pool was not specified in the research reports; It was concluded that the most measurement type was attitude scale and 5-point likert was used with a large difference in the scales.

Keywords: Music, Education, Scale Development, Content Analysis.

¹ Bu araştırma birinci yazarın Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Günlük yaşamımızın her aşamasında, ölçme işlemi ile iç içe yaşamaktayız. Erkuş'a (2006, s. 4) göre aldığımız tüm kararlarda, ödediğimiz her faturada, ev ya da araba satın alırken, şehir değiştirirken ölçme işlemi kullanırız. Ölçme kavramı sanattan spora, sinemadan edebiyata, ekonomiden iktisata kadar hemen her alanda karşımıza çıkmaktadır. Bilimin gelişmesinde, ölçmenin katkıları büyüktür. Ölçmenin bilime girmesiyle birlikte, bilim, gelmesi gereken noktaya ulaşmış ve etkileyici bir hızla ilerlemiştir. Bir bilim alanına, ölçme, ne kadar erken girmişse, o bilim alanı, diğerlerine oranla daha hızlı ve daha önce gelişmiştir.

Baykul' a (2000, s. 89) göre, eğitim gereksinimlerinin saptanması, öğrenme-öğretme sürecinde oluşan eksikliklerin belirlenmesi, öğrencilerin kazanımlara ulaşma düzeylerinin belirlenmesi gibi birçok amaçla eğitimde ölçmeden faydalanılır. Eğitim programının dayanıklılığını belirleme, öğrencilere hangi alanda daha başarılı olabileceklerini gösterme, öğrenme güçlüklerini tespit etme, öğretim sürecinde kullanılacak metotların etkililik derecesini ve öğrenci başarısını saptama, ölçme ve değerlendirme öğesinin iyi işleyip işlemediğini görme gibi amaçlarla yapılan değerlendirmelerin hepsi ölçme işlemi ve sonuçlarına dayanır.

Günümüzde ölçme yönteminin tüm bilim dallarında kullanıldığı, , nitelikli ölçme araçlarının bilim dallarındaki ilerlemeyi arttırdığı ve duyarlı ölçüm yapan bilimlere daha fazla güven oluştuğu bilinmektedir (Turgut & Baykul, 1992). "Performans ölçme araçları, öğretmenin ölçme hedeflerini ortaya koyarak öğretim yöntemine katkıda bulunmakta ve dolayısıyla eğitime olumlu katkı sağlamaktadır" (Popham, 1998, s. 177).

Ekici' ye (2012, s. 558) göre, eğitim alanında yapılan çalışmalarda; daha iyi eğitim nasıl yapılır, başarı nasıl artırılır, başarısızlığın nedenleri nelerdir, bu nedenler nasıl ortadan kaldırılır sorularına cevap aranarak eğitimde niceliği ve niteliği iyileştirilmenin yolları aranmaktadır. Eğitimde oluşturduğu güven ve kullanışlılığı sebebiyle, son yıllarda yapılan çalışmalar incelendiğinde, ölçek geliştirme çalışmalarının giderek artmış olduğu gözlenmektedir. Ancak kuşkusuz ki, sayı bakımından önemli olduğu kadar, ölçeklerin niteliği de önemli bir husustur.

Alan yazında ölçek geliştirme çalışmalarının nitel ve nicel yönden analizinin yapıldığı çalışmalara bakıldığında, Delice ve Ergene (2015) matematik eğitimi makalelerinde ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarını örneklem büyüklüğü, madde sayısı, Cronbach Alpha katsayısı değerleri ve ölçek geliştirme, uyarlama aşamalarının, öz yapısal özellikleri bakımından analiz ettiği görülmüştür. Başka bir araştırmada Çüm ve Koç (2013) Türkiye' de psikoloji ve eğitim bilimleri dergilerinde yayımlanan ölçek geliştirme çalışmalarını, ölçek geliştirme basamakları ve ilkeleri açısından; uyarlama çalışmalarını ise ölçek uyarlama basamakları ve ilkeleri bakımından

incelemiştir. Bir diğer araştırmada Öztürk, Eroğlu ve Kelecioğlu (2015) eğitim alanında yapılan ölçek uyarlama makalelerini yayın yılı, SSCI taranma durumu, ölçeğin amacına yer verilmesi, ölçülen yapı ile ilgili teorik temel bilgiye yer verilmesi, kaynak formun ölçtüğü yapı, uygulandığı grup, diğer uyarlama çalışması sonuçları, güvenilirlik ve geçerlilik katsayıları, çeviri yöntemi, çeviriye dahil olan uzman sayısı, çeviri sonrası uzman görüşü alınma durumu, uyarlama maddelerinin verilip verilmeme durumu, dilsel eşdeğerlik çalışması için veri toplama tasarımı ve yapı geçerliliği için yapılan çalışmalar çerçevesinde incelemiştir. Güvendir ve Özkan (2015) ise Türkiye’de eğitim alanında yayımlanan bilimsel dergilerde ölçek geliştirme ve uyarlama konulu makaleleri, geliştirme ve uyarlama sürecinde izlenen basamaklar bakımından incelemiş benzerlik ve farklılıklar üzerinde durmuştur.

İlgili araştırmalar müzik eğitimi bağlamında değerlendirildiğinde ise tek bir çalışmaya; Soycan ve Babacan’ın (2019) müziksel işitme, okuma ve yazma üzerine geliştirilen ölçme araçlarını yapılan çalışmaların, yayın yılı, yayın türü, örneklem grubu, soru şekli, içeriği ve geçerlik-güvenirliği değişkenlerine göre yüzde ve frekans dağılımları bakımından incelediği çalışmasına rastlanmıştır. Bu araştırmada ise müzik eğitiminde geliştirilen ölçekler, müzik eğitiminin tüm boyutları kapsam içine alınarak yapılmıştır.

Müzik eğitimi alanında geliştirilen ve uyarlanan ölçekler, müzik eğitimin hangi boyutuna, hangi kitlesine, ne amaçla, ne şekilde, ne zamandan beri hizmet vermektedir? Bu soruların cevaplarının, gelecek dönem araştırmacılarına alandaki boşlukları belirleme, yapılan çalışmalardan haberdar olma açısından bazı ipuçları sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte ortaya çıkartılacak araştırma raporunun, yeni ve pratik bir kaynak niteliğinde olması planlanmaktadır. Buradan hareketle araştırmanın problem cümlesi;

“Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Nitel ve Nicel Durumu Nedir? şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın genel problemine aşağıdaki sorularla cevap aranmıştır.

1. Ölçeklerin yayın yılına göre dağılımı nedir?
2. Ölçeklerin geliştirme veya uyarlama çalışması olma dağılımı nedir?
3. Ölçeklerin yayın türüne göre dağılımı nedir?
4. Ölçeklerin geliştirildiği müzik eğitimi boyutuna göre dağılımı nedir?
5. Ölçeklerin geliştirildiği örneklem türüne göre dağılımı nedir?
6. Ölçeklerin madde sayısına göre dağılımı nedir?
7. Ölçeklerin ilk ve son hali arasındaki madde sayısı farkına göre dağılımı nedir?

8. Ölçeklerin ölçek geliştirilme aşaması örneklem sayısına göre dağılımı nedir?
9. Ölçeklerin ölçek boyut sayısına göre dağılımı nedir?
10. Ölçeklerin ölçüm türüne göre dağılımı nedir?
11. Ölçeklerin likert tipi ölçeklendirme derecesine göre dağılımı nedir?

Yöntem

Bu bölümde araştırma sorularına yanıt bulmada izlenen yol; araştırma modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması, verilerin analizi alt başlıklarında tanımlanmaya çalışılmıştır.

Araştırma Modeli

Araştırmada, inceleme altına alınacak olan ölçek geliştirme ve dilsel eş değerlik uyum çalışmalarının derinlemesine betimlenebilmesi, var olan durumun ayrıntılı bir şekilde yorumlanabilmesi ve bu yorumlara dayalı olarak daha kapsamlı öneriler getirebilmesi amacıyla betimsel tarama modeli kullanılmıştır. "Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır" (Karasar, 2014: 77).

Çalışma Grubu

Araştırmada incelenecek çalışmalar, amaçsal örnekleme stratejilerinden biri olan ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Buna göre araştırmada analiz edilen çalışmalar, 1997-2019 yılları arasında, Türkiye Ölçme Araçları Dizini (TOAD), Google Akademik, YÖK Tez Veri Merkezi ve Dergi Park'ta taranan, müzik eğitimi ve ölçek geliştirme, dilsel eş değerlik uyum çalışması kapsamına giren 58 araştırmadan oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada, veriler doküman inceleme yöntemi ile toplanmıştır. Müzik eğitimi kapsamında, 58 ölçek geliştirme ve dilsel eş değerlik uyum çalışmasına ulaşılmıştır. Aynı araştırmacıya ait birden fazla çalışmada, farklı ölçme aracına rastlanmıştır. İncelenen 58 araştırmada yer alan ortak kategoriler belirlenmiş, 11 farklı (yayın yılı, geliştirme-uyarlama olma durumu, yayın türü, müzik eğitiminin boyutu, ölçeğin kapsadığı örneklem türü, madde sayısı, ilk ve son hali arasındaki madde sayısı farkı, örneklem sayısı, ölçek boyut sayısı, ölçeğin ölçüm türü, ölçeğin likert tipi ölçeklendirme derecesi) kategorilerinin yüzde dağılımları tablolastırılarak incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında ele alınan 58 ölçeğin incelenmesi sırasında, nitel araştırma yöntemlerinde sıklıkla tercih edilen “içerik analizi yöntemi” kullanılmıştır. Silverman’ a (2001) göre “İçerik analizi, ağırlıklı olarak, yazılı ve görsel verilerin analiz edilmesinde kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde tümden gelimci bir yol takip edilmelidir. Bu analiz modelinde, araştırmacı öncelikli olarak, araştırma konusu ile ilgili kategoriler belirlemede ve geliştirmektedir. Araştırmacı daha sonra incelemiş olduğu veriler doğrultusunda, bu kategoriler içerisine giren, kelime, cümle ya da görselleri saymaktadır. Kategori belirleme/geliştirme aşamasında araştırmacı dikkatli olmalı ve aynı metin üzerinden benzer bir araştırma yürütmeyi planlayan başka araştırmacıların da aynı sonuçlara ulaşabilecekleri türden kategoriler geliştirmelidir” (Aktaran: Özkan, 2016:13). Kategorilere göre ayrıştırılan veriler yüzde frekans değerleri alınarak tablolaştırılmış ve betimlenmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın genel problemine yanıt bulabilmek için belirlenen alt problemlere ilişkin bulgu ve yorumlara yer verilmiş, araştırma bulguları, problem durumunda verilen sıraya uygun olarak aktarılmıştır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 1.alt probleminde araştırmaya dahil edilen ölçek geliştirme çalışmalarının yayın yılı sorulmaktadır. 1. alt probleme ilişkin bulgular Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Ölçeklerin Çalışma Yılına Göre Dağılımı

YILLAR	F	%
2019	4	6,9
2018	8	13,79
2017	3	5,17
2016	7	12,07
2015	5	8,62
2014	4	6,9
2013	5	8,62
2012	5	8,62
2011	5	8,62
2010	4	6,9

2009	1	1,72
2008	2	3,45
2007	2	3,45
2006	2	3,45
1997	1	1,72
TOPLAM	58	100

Tablo 1 incelendiğinde müzik eğitimi kapsamında ölçek geliştirme çalışmalarının 1997 ve 2019 yılları arasında yapıldığı görülmektedir. Ölçeklerin en fazla geliştirildiği yıllar; 2018 (13,76) ve 2016 (%12,07) yılları olarak belirlenmiştir. Çalışmaların %13,79' u 2018' de, %12,07' si 2016' da, %8,62' si 2011, 2012, 2013, 2015' te, , %6,9' u 2010, 2014, 2019' da, %5,17' si 2017' de, %3,45'i 2006, 2007, 2008' de, %1,72' si ise 1997 ve 2009' da yapılmıştır. Müzik eğitimi alanında yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının 1997 yılından başlayarak düzensiz bir seyir izlediği görülse de 2010 yılından itibaren bu sayının 2 katına kadar arttığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, müzik eğitimi kapsamında ölçek geliştirme veya uyarlama yöntem ve tekniklerinin kullanımı ile ölçeklerin müzik eğitimine katkısı 2010 yılı ile beraber hız kazanmıştır.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu araştırma sorusunda araştırmaya dahil edilen ölçek geliştirme çalışmalarının geliştirme veya uyarlama olma dağılımı sorulmaktadır. 2. alt probleme ilişkin bulgular Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Ölçeklerin Geliştirme- Uyarlama Olma Durumuna Göre Dağılımı

GELİŞTİRME UYARLAMA	F	%
Geliştirme	54	93,1
Uyarlama	4	6,9
TOPLAM	58	100

Tablo 2' ye göre, müzik eğitimi kapsamında yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının %93,1' inin geliştirme, %6,9' unun ise uyarlama çalışması olduğu söylenebilir. Geliştirme çalışmalarının uyarlama çalışmalarından

**Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Çok Yönlü
İncelenmesi**

büyük oranda fazla olması, ilgili araştırmacıların müzik eğitiminin doğası gereği alana özgü ölçme araçlarına ihtiyaç olduğunu görerek yeni ölçme aracı geliştirme yolunu tercih etmiş olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 3. alt probleminde araştırmaya dahil edilen ölçek geliştirme çalışmalarının yayın türüne göre dağılımı sorulmaktadır. 3. alt probleme ilişkin bulgular Tablo 3 'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Ölçeklerin Yayın Türüne Göre Dağılımı

YAYIN TÜRÜ	f	%
Makale	46	79,31
Doktora Tezi	7	12,07
Yüksek Lisans Tezi	5	8,62
TOPLAM	59	100

Tablo 3 incelendiğinde geliştirilen ölçeklerin büyük bir kısmı (%79,31) makale türündedir. Diğer çalışmaların ise %12,07'si doktora tezi, %8,62'si ise yüksek lisans olarak yayımlanmıştır. Bilindiği üzere ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmaları, geliştirilme basamakları ile bilimsel araştırma ve yöntem bilimi bakımından belirli bir birikim gerektirmektedir. Bu aşamada yapılması olağan hatalar, ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliğini düşürebilir. Bu durum, ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarının müzik eğitimi kapsamında yapılan makalelerde daha fazla tercih edilmesinin sebebi olabilir.

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 4. alt probleminde ölçeklerin geliştirildiği müzik eğitimi boyutuna göre dağılımı sorulmaktadır 4. alt probleme ilişkin bulgular Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Ölçeklerin Geliştirildiği Müzik Eğitimi Boyutuna Göre Dağılımı

MÜZİK BOYUTLARI	EĞİTİMİ	f	%
Çalgı Eğitimi Boyutu		27	46,55
Müzik Teorisi Boyutu		20	34,48
Koro ve Ses Eğitimi Boyutu		6	10,34
Çalgı ve Ses Eğitimi Boyutu		4	6,9
Müzik Teknolojileri Boyutu		1	1,73
TOPLAM		58	100

Tablo 4 'te incelenen ölçek çalışmalarının müzik eğitimi bakımından 5 boyutta toplandığı görülmektedir. Ölçeklerin %46,55' i çalgı eğitimi boyutuna, %34,48' i müzik teorisi boyutuna, %10,34' ü koro ve ses eğitimi boyutuna, %6,9' u çalgı eğitimi ve ses eğitimi boyutlarının bir arada kullanıldığı; çalgı ve ses eğitimi boyutuna, %1,73' ü ise müzik teknolojileri boyutuna dahil olduğu görülmüştür. Bu alt problem ile ölçek geliştirme çalışmalarının müzik eğitiminin çalgı eğitimi ve müzik teorisi boyutunda diğer boyutlara oranla çok daha fazla yol aldığı görülmektedir. Müzik teorisi alana özgü ölçme değerlendirmeye en fazla tabii tutulan, teorik ve uygulamada alt boyutları olan en köklü alanlardan biridir. Çalgı eğitimi ise kendi branşına yönelik spesifik özellikler taşıyan pek çok çalgıda, bu özellikleri ölçmeye yönelik ihtiyaçların arttığı, müzik eğitiminin en önemli boyutları arasındadır. Müzik teknolojileri boyutunda yalnızca 1 ölçek geliştirme çalışmasına rastlanmış olması, bu boyuta yönelik akademik gelişmelerin ülkemizde henüz çok yeni olmasından ileri geliyor olabilir.

Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 5. alt probleminde araştırmaya dâhil edilen ölçeklerin geliştirildiği örneklem türüne göre dağılımı sorulmaktadır. 5. alt probleme ilişkin bulgular Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5. Ölçeklerin Geliştirildiği Örneklem Türüne Göre Dağılımı

ÖRNEKLEM TÜRÜ	f	%
Mesleki Müzik Eğitimi Kurumları	45	77,59
Üniversite	5	8,63
Lise	2	3,45
Profesyonel ve amatör müzik icracıları	2	3,45
Ebeveyn	1	1,72
Okul Öncesi	1	1,72
İlköğretim	1	1,72
Ortaöğretim	1	1,72
TOPLAM	58	100

Tablo 5' e bakıldığında geliştirilen ölçeklerin örneklem grupları mesleki müzik eğitimi kurumları, ebeveyn, okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, lise, üniversite, profesyonel ve amatör müzik icracılarından oluştuğu görülmektedir. Çalışmaların %77,59' unun örneklem grubu, mesleki müzik

**Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Çok Yönlü
İncelenmesi**

eğitimi kurumları, %8,63' ünün üniversite, %3,45' inin lise ve yine %3,45'inin profesyonel ve amatör müzik icracıları, %1,72' sinin ise ebeveyn, okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinden oluşturduğu görülmektedir. Geliştirilen ölçeklerin örneklemini büyük oranda mesleki müzik eğitimi kurumları oluşturmaktadır. Mesleki müzik eğitimi kurumları, müzik eğitimi türleri içerisinde ölçme araçlarına en çok ihtiyaç duyulan kurumlardır. Bu kurumlar meslek kazandırma amacı ile eğitim ve öğretim vermektedir. Aynı zamanda bu kurumlar, müziğin tüm boyutlarında araştırma ve geliştirme çalışmalarını da sürdürmektedir. Bu nedenle diğer türlere oranla ilgili araştırmaların bu kurumlara ait örneklemlerde daha fazla yapılmış olması beklenen bir sonuçtur.

Altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 6. alt probleminde araştırmaya dâhil edilen ölçeklerin madde sayısına göre dağılımı sorulmaktadır. 6. alt probleme ilişkin bulgular Tablo 6' da gösterilmektedir.

Tablo 6. Ölçeklerin Madde Sayısına Göre Dağılımı

MADDE SAYISI	f	%
11-20	20	34,48
21-30	20	34,48
31-40	9	15,52
41-50	3	5,18
0-10	2	3,45
61-70	2	3,45
51-60	1	1,72
Belirtilmemiş	1	1,72
TOPLAM	58	100

Tablo 6 incelendiğinde geliştirilen ölçeklerin madde sayısı bakımından 8 kategoriye ayrıldığı görülmektedir. İncelenen çalışmalarda madde sayısının en fazla 11-20 (%34,48) veya 21-30 (%34,48) aralığında olduğu görülmektedir. Ölçeklerin madde sayılarının %15,52' si 31-40 aralığında, %5,18' i 41-50 aralığında, %3,45'i 0-10 ve 61-70 aralığında, %1,72 ise 51-60 aralığında olup yine %1,72' sinin madde sayısı belirtilmemiştir.

Yedinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 7. alt probleminde araştırmaya dâhil edilen ölçeklerin ilk ve son hali arasındaki madde sayısı farkına göre dağılımı sorulmaktadır. 7. alt probleme ilişkin bulgular Tablo 7 'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Ölçeklerin İlk ve Son Hali Arasındaki Madde Sayısı Farkına Göre Dağılımı

MADDE FARKI	SAYISI f	%
Belirtilmemiş	23	39,66
0-10	18	31,03
11_20	13	22,41
21-30	2	3,45
31-40	2	3,45
TOPLAM	58	100

Tablo 7' de ölçeklerin pilot uygulamadaki ilk madde sayıları ile nihai madde sayılarının farkları yer almaktadır. Geliştirilen ölçeklerin ilk ve son hali arasındaki madde sayısı farkı 5 kategoriye ayrılmıştır. Çalışmalar incelendiğinde madde sayısı farkının %39,66' sında pilot uygulamadaki örneklem grubuna uygulanan ilk madde sayısının belirtilmediği, %31,03' ünün 0-10 aralığında, %22,41' inin 11-20 aralığında, %3,45' inin 21-30 ve 31-40 aralığında bulunduğu gözlenmiştir. İlk ve son hali arasındaki madde farkının en fazla 0-10 ve 11-20 sayıları aralığında olduğu görülmektedir. Madde sayılarının pilot uygulama ile ölçeğin son hali arasındaki farkın araştırma raporunda yer vermeyen 23 çalışmanın bulunmasının, bilimsel araştırma ilkeleri bakımından eksiklik olduğu düşünülmektedir.

Sekizinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 8. alt probleminde araştırmaya dâhil edilen ölçeklerin geliştirilme aşamasında örneklem sayısına göre dağılım sorulmaktadır. 8. alt probleme ilişkin bulgular Tablo 8 'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Ölçeklerin Geliştirilme Aşaması Örneklem Sayısına Göre Dağılımı

ÖRNEKLEM SAYISI	f	%
101-200	18	31,04
201-300	15	25,86

Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Çok Yönlü İncelenmesi

301-400	10	17,24
0-100	9	15,52
401-500	2	3,45
501-600	2	3,45
601-700	1	1,72
>1000	1	1,72
TOPLAM	58	100

Tablo 8' e bakıldığında incelenen ölçeklerin örneklem sayısı bakımından %31,04' ünün 101-200 aralığında, %25,86' sının 201-300 aralığında, %17,24' ünün 301-400 aralığında, %15,52' sinin 0-100 aralığında, %3,45' inin 401-500 ve 501-600 aralığında, %1,72' sinin 601-700 aralığında ve yine %1,72' sinin 1000' den fazla olan örneklem sayısı olduğu görülmektedir. Ölçeklere örneklem büyüklüğü açısından bakıldığında en fazla 101-200 ve ya 201-300 örneklem aralığında çalışıldığı görülmüştür. Bu durum büyük ölçüde müzik eğitimi anabilim dallarındaki az öğrenci sayısı ve bütün anabilim dallarına ulaşma zorluğu ile açıklanabilir. Çünkü bu bölümlerde bir bölüm toplamda maksimum 160 öğrenciden oluşmakta ki bazı bölümler 120 öğrenci bile olabilmektedir. Evrenin tamamına ulaşmak hem maddi hem süre ve ulaşım bakımından zor olacağı için, örneklemelerin genellikle küçük boyutta olması buna bağlanabilir.

Dokuzuncu Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 9. alt probleminde araştırmaya dâhil edilen ölçeklerin boyut sayısına göre dağılımı sorulmaktadır. 9. alt probleme ilişkin bulgular Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9. Ölçeklerin Boyut Sayısına Göre Dağılımı

ÖLÇEK SAYISI	BOYUT	f	%
1 BOYUTLU		16	27,59
3 BOYUTLU		13	22,42
4 BOYUTLU		10	17,24
2 BOYUTLU		8	13,79
6 BOYUTLU		5	8,62
5 BOYUTLU		4	6,9
8 BOYUTLU		1	1,72

Belirtilmemiş	1	1,72
TOPLAM	58	100

Buna göre; Tablo 4.9 incelendiğinde ölçeklerin boyut sayısı bakımından %27,59' unun 1 boyutlu, %22,42' sinin 3 boyutlu, %17,24' ünün 4 boyutlu, %13,79' unun 2 boyutlu, %8,62' sinin 6 boyutlu, %6,9' unun 5 boyutlu, %1,72' sinin 8 boyutlu olduğu ve yine %1,72' sinin boyut sayısının belirtilmediği görülmektedir. Taranan 58 ölçekte boyut sayısının en fazla tek boyutlu ve 3 boyutludan oluştuğu gözlenmiştir.

Onuncu Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 10. alt probleminde araştırmaya dâhil edilen ölçeklerin ölçüm türüne göre dağılımı sorulmaktadır. 10. alt probleme ilişkin bulgular Tablo 10'da gösterilmektedir

Tablo 10. Ölçeklerin Ölçüm Türüne Göre Dağılımı

ÖLÇÜM TÜRLERİ	f	%
Tutum Ölçeği	20	34,47
Öz yeterlik Ölçeği	7	12,06
Performans Değerlendirme Ölçeği	6	10,33
Performans Kaygısı Ölçeği	4	6,89
Motivasyon Ölçeği	3	5,16
Yeterlilik Belirleme Ölçeği	2	3,44
Öğrenme Stratejileri Ölçeği	2	3,44
Yaratıcı Düşünce Ölçeği	1	1,73
Sosyal Durum Ölçeği	1	1,73
Öğrenme Yaklaşımlarını Belirleme Ölçeği	1	1,73
İletişim Boyutları Ölçeği	1	1,73
Çevrilmiş Öğrenme	1	1,73

Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Çok Yönlü
İncelenmesi

Ölçeği		
Çalışma Alışkanlığı Ölçeği	1	1,73
Benlik Algısı Ölçeği	1	1,73
Aile Desteği Ölçeği	1	1,73
Öğrenme Stili Ölçeği	1	1,73
Tükenmişlik Ölçeği	1	1,73
Çalgı Çalışma Yöntemleri Ölçeği	1	1,73
Yeterlik Algısı Ölçeği	1	1,73
Bireysel Çalgı Öğretmeni Ölçeği	1	1,73
Müzik Okuryazarlığı Ölçeği	1	1,73
TOPLAM	58	100

Tablo 10'a bakıldığında müzik eğitimi kapsamında yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının 21 farklı ölçüm türünden oluştuğu görülmektedir. Taranan 58 yayının %34,47' si tutum ölçeği, %12,06' sı özyeterlik ölçeği, % 10,33'ü performans değerlendirme ölçeği, %6,89' u performans kaygısı ölçeği , %5,16' sı motivasyon ölçeği, %3,43' ü performans ölçeği, öğrenme stratejileri ölçeği ve yeterlik belirleme ölçeği, %1,73' ü ise çalışma alışkanlığı ölçeği, aile desteği ölçeği, benlik algısı ölçeği, iletişim boyutları ölçeği, yaratıcı düşünce ölçeği, çevrilmiş öğrenme ölçeği, sosyal durum ölçeği, öğrenme yaklaşımlarını belirleme ölçeği, öğrenme stili ölçeği, tükenmişlik ölçeği, çalgı çalışma yöntemleri ölçeği, yeterlik algısı ölçeği, bireysel çalgı öğretmeni ölçeği, müzik okuryazarlığı ölçeği olduğu gözlenmiştir. En fazla kullanılan ölçüm türünün tutum ölçeği (%34,47) olduğu görülmektedir. Eğitimin tüm disiplinlerinde olduğu gibi müzik eğitiminde de öğrencilerin ilgili eğitim alanına yönelik tutumları, araştırmacılar tarafından önemle üzerinde durulan bir konudur. Bu durum, tutum kavram ve olgusunun, müzik eğitimi kapsamında yapılan ölçek geliştirme çalışmalarında sıklıkla ele alınmasını açıklayabilir.

On birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın 11. alt probleminde araştırmaya dâhil edilen ölçeklerin likert tipi ölçeklendirme derecesine göre dağılımı sorulmaktadır. 11. alt probleme ilişkin bulgular Tablo 4.11 ve Şekil 4.11'de gösterilmektedir.

Tablo 11. Ölçeklerin Likert Tipi Ölçeklendirme Derecesine Göre Dağılımı

LİKERT ÖLÇEKLERİ DERECELENDİRME	TİPİ f	%
5' li Likert	49	90,74
3' lü Likert	2	3,7
6' lı Likert	2	3,71
4' lü Likert	1	1,85
TOPLAM	54	100

Tablo 11'e bakıldığında müzik eğitimi kapsamında yapılan ölçek çalışmalarında 4 farklı likert tipi derecelendirmesine rastlanmıştır. Buna göre ölçeklerin %90,74' ünün 5'li likert, %3,7' sinin 3'lü ve 6'lı likert %1,85' inin ise 4'lü likert tipinde olduğu görülmüştür. Taranan 58 ölçekte sadece likert tipi ölçeklendirme kullanılan 54 ölçek dağılım içerisine dahil edilmiştir. Likert tipi ölçeklendirme derecelerinin yüzdelere bakıldığında büyük farkla 5'li likertin kullanıldığı görülmektedir. Bilindiği üzere, ölçek geliştirme çalışmalarında, ölçülen kavram, ilgili örneklemin yaş bakımından gelişim düzeyi ile tutarlı bir şekilde belirlenmeli, grupların derecelendirme becerisi göz önünde bulundurulmalıdır. Bu noktada 5'li Likert ölçüm türünün çoğunlukla mesleki müzik eğitimi kurumlarında yürütülen ölçek geliştirme çalışmalarında tercih edilmiş olması, araştırmanın diğer bulguları ile tutarlı bulunmuştur.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Müzik eğitimi kapsamında yapılan ölçek geliştirme ve dilsel eş değerlik uyum çalışması kapsamına giren ölçeklerin kategorik olarak incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, yurt içi literatür taraması yapılmış, Türkiye Ölçme Araçları Dizini (TOAD), Google Akademik, YÖK Tez Veri Merkezi ve Dergi Park'ta taranan 58 çalışma, araştırma kapsamında; yayın yılı, geliştirme-uyarlama durumu, yayın türü, müzik eğitimi boyutu, ölçeğin kapsadığı örneklem türü, madde sayısı, ilk ve son hali arasındaki madde sayısı farkı, örneklem sayısı, ölçek boyut sayısı, ölçeğin ölçüm türü, ölçeğin likert tipi ölçeklendirme derecesi değişkenlerine göre incelenmiştir.

Araştırma kapsamında yapılan incelemeler sonucunda ulaşılabilen ilk ölçeğin 1997 yılında geliştirildiği görülmüş 2006 yılından itibaren ise her yıl düzenli olarak ölçek geliştirme çalışmasının yapıldığı saptanmıştır. Bu alanda asıl gelişmenin 2010 yılı takiben olduğu günümüze kadar artışın hızlanarak sürdüğü müzik eğitimi alanı için önemli bir sonuçtur. Alanda geliştiren ölçek çalışmalarının sayısının günden güne artması, ölçmenin

eğitimin temel unsurlardan biri olması sebebiyle olumlu yönde bir sonuç olarak görülmüştür. Soycan ve Babacan (2019) MİOY ile ilgili ölçme araçlarını incelemiş olduğu benzer çalışmada, geliştirilen ilk ölçme aracının, 1995 yılında olduğu ve sonrasında uzun bir süre bu alanda çalışma yapılmadığı, 2003 yılından itibaren ise düzenli olarak ölçme aracı geliştirildiğini belirtmiştir. Ancak bu çalışmaların, müzik eğitimi tüm boyutlarını ele alan bu araştırmada yer almamasının sebebi, öncül araştırmada ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarının yanı sıra testlerin de kapsam dahilinde olması ve ölçeğin geliştirilme aşaması verilerinin çalışmada yer almamasıdır. Müzik eğitiminin bir kolu olan müziksel işitme ve okuma yöntemleri ile aynı yıllara rastlayan çalışma artışının gözlenmesi aynı zamanda müzik eğitiminin tutarlı bir yol izlediğinin de göstergesi olarak düşünülmüştür.

Müzik eğitimi kapsamında yapılan ölçek geliştirme ve dilsel eş değerlik uyum çalışmalarının 53 tanesinin geliştirme, 4 tanesinin ise uyarlama çalışması olduğu araştırmanın diğer bir sonucudur. Uyarlama çalışmalarında 4 çalışmadan 3' ünün Türkiye koşullarına uyarlanması amaçlandığı saptanmıştır. Geliştirilen ölçeklerin büyük bir kısmı (%79,31) makale olarak sunulmuştur. Diğer çalışmaların ise %12,07'si doktora, %8,62'si ise yüksek lisans tezidir. Yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları bir araştırmacının eğitim sürecinin devamı niteliğini sürdürdüğü ilgili alanda bağımsız araştırma yapma sürecine bilimsel alt yapı hazırlayan bir dönem olarak bilinmektedir. Araştırmacıların ölçek geliştirme gibi kapsamlı çalışmaları yürütmeyi bilimsel alt yapıları sağladığında tercih etmeleri daha sağlıklı sonuçlar verebilir.

Taranan 58 çalışmada en fazla ölçeğin çalgı eğitimi ve müzik teorisi boyutuna ait olduğu saptanmış, en az çalışmanın ise, koro ve ses eğitimi, çalgı ve ses eğitimi boyutlarının her ikisi, çalgı eğitimi - ses eğitimi - müzik teknolojileri boyutlarının her birinde geliştirildiği görülmüştür. Çalgı eğitimi boyutunda yer alan çalışmaların, çalgı eğitimi kollarından sadece piyano, keman ve gitar eğitimi alanlarında yapılmış olduğu gözlenmiştir. Çalışmaların büyük çoğunluğunun piyano eğitimi üzerine olması dikkat çekmiştir. Erdal' a göre (2005, s. 13) ülkemizde mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda çalgı eğitiminin zeminini piyano eğitimi oluşturmaktadır. Mesleki müzik eğitimi veren bazı kurumlarda piyano dersinin belirli bir kademeye kadar zorunlu olması, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin sayı bakımından yeterli hale gelmesini sağlamıştır. Piyano alanında yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının, çoğunlukta olmasının sebebi, ölçek geliştirmek için gereken örneklem sayısına ulaşmanın diğer çalgılara göre daha kolay olması olarak düşünülmektedir.

Geliştirilen ölçeklerin örneklem grupları, mesleki müzik eğitimi kurumları, ebeveyn, okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, lise, üniversite, profesyonel ve amatör müzik icracılarından oluşmaktadır. Çalışmaların çoğunun mesleki müzik eğitimi kurumları örneklem grubuyla yapıldığı saptanmıştır.

Araştırma kapsamındaki ölçeklerin madde sayısı bakımından 7 kategoride toplandığı görülmüştür. İncelenen çalışmalarda en fazla 11-20 ve 21-30 madde sayısında ölçek geliştirildiği saptanmıştır. Araştırmada incelenen çalışmaların %1,72' sinde ise madde sayısı belirtilmemiştir. Çüm ve Koç (2013, s. 130) ölçek geliştirme süreci sırasında oldukça önem taşıyan bu adıma ilişkin bilgilerin eksiksiz bir şekilde verilmesinin oldukça önemli olduğunu ifade etmektedir. Araştırma sonuçları, müzik eğitimi kapsamında yapılan ölçek geliştirme çalışmalarındaki eksikliklerin giderilmesi bakımından önemlidir. Araştırmaların bilimsel kriterlere uygun yürütülmesi ve açıklıkla raporlaştırılmasının, gelecek dönem araştırmalarını geliştireceği düşünülmektedir.

Ölçeklerin pilot uygulamadaki ilk madde sayıları ile nihai madde sayılarının arasında farklar bulunmaktadır. Geliştirilen ölçeklerin ilk ve son hali arasındaki madde sayısı farkı 5 kategoriye ayrılmaktadır. Çalışmalar incelendiğinde madde sayısı farkının en çok 0-10 aralığı ve 11-20 aralığında olduğu, en az ise 21-30 ve 31-40 aralığında bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Taranan 58 ölçekten 23 çalışmada pilot uygulamadaki örneklem grubuna uygulanan ilk madde sayısının belirtilmediği gözlenmiştir. Delice ve Ergene ' ye göre (2015, s. 73) ölçek geliştirme aşamasında ana uygulamadan önce deneme uygulama adımının çalışmaların tamamının içerisinde yer almaması, araştırmacıların bu adımı yeteri kadar önemsemediği ve ana uygulamaya geçtiğinin göstergesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca yapılacak denemeler ile örneklem türü tarafından anlaşılamayan veya hatalı bulunan maddelerin gözlemlenmesinin, ortalama cevap süresinin belirlenmesi bakımından da faydalı olacağı belirtilmiştir. Bu nedenle ölçek çalışmalarının tamamında deneme uygulama yapılması adımıyla ilişkin bilgi verilmemiş olması önemli bir sorun olarak görülmüştür. Bazı çalışmalarda ana uygulamadan sonra madde ve ölçek analizlerinin rapor edilmemesi, bazılarında ise bu adımların uygulanmaması, ölçek geliştirme sürecinin en önemli basamaklarından biri olarak gösterilen bu basamakta çalışmaların yapılma nedeninin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Çünkü geliştirilen ölçek için istatistikî anlamda ortaya çıkacak sonuçlar ölçeğin kullanılabilirliğini etkileyecektir. Araştırma sonuçlarıncı belirlenen bu durum, müzik eğitimi alanında yürütecekleri ölçek geliştirme çalışmalarında araştırmacılar arasında farkındalık yaratabilir.

Araştırmada diğer bir sonuç; incelenen ölçeklerin örneklem sayısı bakımından en fazla 101-200 ve 201-300 aralığındaki örneklem sayıları ile geliştirildiğidir. Bazı ölçek geliştirme çalışmalarındaki örneklem sayısının geliştirilen madde sayısının beş katına ulaşamadığı, daha az örneklem sayısı ile çalışıldığı saptanmıştır. Bu durum alan yazında kabul edilmiş olan madde sayısının en az beş katı fazla örneklem sayısına uygulanması görüşü (Tavşancıl, 2002, s. 142) doğrultusunda müzik eğitimi alanında ölçek geliştirme çalışmalarında örneklem sorununun olabildiğini gösteren bir sonuç olarak görülmüştür. Bu sonucun saptanmış olması, gelecek dönem

araştırmacılarının önemle üzerinde durması gereken bir ölçek geliştirme araştırması ilkesine de işaret etmesi bakımından önemli ve dikkat edilmesi gereken bir sonuçtur.

Araştırma kapsamındaki 58 ölçek, boyut sayısı bakımından incelendiğinde, ölçeklerin en fazla tek boyut ve 3 boyutlu olduğu görülmüştür. 1 çalışmada ise boyut sayısı belirtilmemiştir. Araştırmanın diğer bir sonucunda; müzik eğitimi kapsamında yapılan ölçek geliştirme çalışmalarında 22 farklı ölçüm türü saptanmış, en fazla tutum ölçeği geliştirildiği belirlenmiştir. Taranan 58 yayında diğer ölçek türleri; öz yeterlik ölçeği, performans kaygısı ve değerlendirme ölçeği, motivasyon ölçeği, performans ölçeği, öğrenme stratejileri ölçeği ve yeterlik belirleme ölçeği, çalışma alışkanlığı ölçeği, aile desteği ölçeği, benlik algısı ölçeği, iletişim boyutları ölçeği, yaratıcı düşünce ölçeği, çevrilmiş öğrenme ölçeği, sosyal durum ölçeği, öğrenme yaklaşımlarını belirleme ölçeği, öğrenme stili ölçeği, tükenmişlik ölçeği, çalgı çalışma yöntemleri ölçeği, yeterlik algısı ölçeği, bireysel çalgı öğretmeni ölçeği, müzik okuryazarlığı ölçeği olduğu görülmüştür. Ölçek konularının çeşitlilik gösteriyor olması müzik eğitimi açısından olumlu bir sonuçtur. Müzik eğitiminde ölçmenin geliştirilmesi ve duyarlı ölçümlerin yapılabilmesi diğer bilim dallarında olduğu gibi (Turgut & Baykul, 1992) müzik bilimine olan güveni arttırabilir.

İncelenen ölçek çalışmalarında 4 farklı likert tipi derecelendirme kullanıldığı tespit edilmiştir. Taranan 58 ölçekte sadece likert tipi ölçeklendirme kullanılan 54 ölçek dağılım içerisine dahil edilmiştir. Likert tipi ölçeklendirme derecelerinden en fazla 5'li likert tipi ölçek tercih edildiği görülmüştür. Araştırma sonuçlarına dayalı olarak ölçeklerin büyük çoğunluğunun, mesleki müzik eğitimi kurumlarının lisans düzeyine uygulanmış olması ve bu düzeye gelmiş öğrencilerin 5'li likert tipi ölçekleri sağlıklı değerlendirilebileceği düşünüldüğünden çıkan sonucun araştırmanın diğer sonuçları ile örtüştüğü düşünülmektedir.

Araştırma sonunda, çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda yapılacak yeni araştırmalara fikir olması bakımından, bazı önerilerde bulunulmuştur. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür;

Çalgı eğitimi boyutu müzik eğitiminin en kapsamlı, en geniş boyutlarından biridir. Müzik eğitiminin bu boyutuna yönelik olarak geliştirilecek yeni ölçme araçlarına ihtiyaç olduğu bu araştırma sonuçlarıncı saptanmıştır. Alana katkı sağlamak üzere, ölçme araçlarının geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapılabilir.

Araştırmada, ölçek geliştirme çalışmaları, ölçüm türü bakımından incelendiğinde, performans değerlendirme ölçeklerinin sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Müzik eğitiminin her boyutunda müziksel davranışın değerlendirilmesi, hedef davranışların ne oranda gerçekleştiğinin belirlenmesi gibi amaçlarla performans ölçeklerine ihtiyaç bulunmaktadır. Mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda, mesleki amaca yönelik olarak

yapılandırılmış farklı performans ölçeklerinin geliştirilmesi düşünülebilir. Geliştirilecek olan performans değerlendirme ölçeklerinin yapılan diğer araştırmalara da katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Ölçüm türü bakımından saptanan diğer bir ihtiyaç ise eğitim-öğretim süreçlerindeki önemi birçok araştırmaya konu olan motivasyon ölçme araçlarıdır. Motivasyon müzik eğitiminde de ayrıca araştırılması gereken önemli bir konudur. Müzik eğitiminin farklı boyutlarında motivasyon ölçekleri geliştirilebilir ise öğrenme ve öğretme süreçlerine katkı sağlamaya yönelik önemli ip uçları elde etmek mümkün olabilir.

Bunlara ek olarak yapılan çalışmalarda koro ve ses eğitimi boyutunda da müzik eğitiminin diğer boyutlarına göre geliştirilen ölçek sayısı oldukça az bulunmuştur. Ölçme araçlarının geliştirilme amaçları doğrultusunda çalışma alanlarına önemli katkı sağladığı düşünülerek, koro ve ses eğitimine yönelik ölçek geliştirme çalışmalarının da yapılması önerilmektedir.

Kaynakça / Reference

- Baykul, Y. (2000). *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması*. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Çüm, S., & Koç, N. (2013). Türkiye'de psikoloji ve Eğitim Bilimleri Dergilerinde Yayımlanan Ölçek Geliştirme ve Uyarlama Çalışmalarının İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 12(24), 115-135. 09 08, 2020 tarihinde http://ebuline.com/pdfs/24Sayi/EBU24_3.pdf adresinden alındı
- Delice, A., & Ergene, Ö. (2015). Investigation of Scale Development and Adaptation Studies: An Example of Mathematics Education Articles. *Karaelmas Journal of Educational Sciences*, 3, 60-75. 03 03, 2020 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/340595508_Investigation_of_Scale_Development_and_Adaptation_Studies_An_Example_of_Mathematics_Education_ArticlesOlcek_Gelistirme_Ve_Uyarlama_Calismalarinin_Incelenmesi_Matematik_Egitimi_Makaleleri_Ornegi adresinden alındı
- Ekici, T. (2012). Bireysel Ses Eğitimi Dersşne Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(3), 557-569. 09 08, 2020 tarihinde <http://www.gefad.gazi.edu.tr/tr/download/article-file/76920> adresinden alındı
- Erdal, G. G. (2005). *Koordinatif-Kordisyonel Motorik Özelliklerin Geliştirilmesine Yönelik Antrenmanların Piyano Çalma Performansına Olan Etkilerinin İncelenmesi ve Piyano Tekniğinin Hareket Analizi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Erkuş, A. (2006). *Sınıf Öğretmenleri İçin Ölçme ve Değerlendirme: Kavramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Ekinoks Yayınları.

Güvendir, A. M., & Özkan, Ö. Ö. (2015). Türkiye'deki eğitim Alanında Yayımlanan Bilimsel Dergilerde Ölçek Geliştirme ve Uyarlama Konulu Makalelerin İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52), 23-33. doi:10.17755/esosder.54872

Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. İstanbul: Nobel Yayıncılık.

Özkan, E. (2016). *Sebastian Lee Etüt Kitabının Teknik ve Biçimsel Analizi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Öztürk, N., Eroğlu, M., & Kelecioğlu, H. (2015). Eğitim Alanında Yapılan Ölçek Uyarlama Makalelerinin İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 40(178), 123-137. doi:http://dx.doi.org/10.15390/EB.2015.4091

Popham, W. J. (1998). *Classroom Assesment What Teachers Need to Know*. (Second Edition b.). London: IOX Assesment Associates.

Soycan, M., & Babacan, E. (2019). Müziksel İşitme Okuma ve Yazma İle İlgili Geliştirilmiş Ölçme Araçlarının İncelenmesi: İçerik Analizi Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(69), 343-353. 05 28, 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/40918/409006> adresinden alındı

Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Turgut, M., & Baykul, F. (1992). *Ölçekleme Teknikleri*. Ankara: ÖSYM Yayınları.

EKLER

EK 1: Araştırma Kapsamında İncelenen Çalışmalar

Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Çok Yönlü
İncelenmesi

- Afacan, Ş. (2008). Müzik Öğretimi Öz Yeterlilik Ölçeği. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(1), 1-11. Adres: [https://www.researchgate.net/publication/330076535 Muzik Ogretimi Oz Yeterlilik Olcegi](https://www.researchgate.net/publication/330076535_Muzik_Ogretimi_Oz_Yeterlilik_Olcegi), Erişim Tarihi: 29.05.2019
- Afacan, Ş. (2018). Keman Eğitimi Öğrenme Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Öğrenme Stratejileriyle Desenlenmiş Etkinliklerin Öğrencilerin Öğrenme Stratejilerini Kullanmalarına Ve Keman Performanslarına Etkisi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Afacan, Ş. ve Şentürk, N. (2016). Okul Öncesi Ve Sınıf Eğitimi Anabilim Dallarına Yönelik Müzik Okuryazarlığı Ölçeğinin Geliştirilmesi. International Journal Of Eurasia Social Sciences, 7 (25), 228-247. Adres: https://www.researchgate.net/publication/312024646_OKUL_ONCESI_VE_SINIF_EGITIMI_ANABILIM_DALLARINA_YONELIK_MUZIK_OKURYAZARLIGI_OLCEGININ_GELISTIRILMESI , Erişim Tarihi: 06.05.2019
- Akbulut, E. (2013). Eğitim Fakültesi Okulöncesi Anabilim Dalı Programında Yer Alan Müzik Eğitimi Dersi Hedeflerinin Gerçekleşme Düzeylerine İlişkin Ölçek Geliştirme Çalışması. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33 (1), 1–10. Adres <https://doi.org/10.9779/PUJE447>
- Akçay, Ş. Ö. (2011). Gitar Eğitiminde Performans Ölçeği Geliştirme Çalışması. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Akıncı, M. Ş., Pınar, E. S., Alpagut, U. (2018). Müzik Öğretmenlerinin Özel Gereksinimli Öğrencilerle Müzik Uygulamalarına İlişkin Özyeterlilik Algısı Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18 (3), 1232-1251. Adres: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/554872> Erişim Tarihi: 18.09.2019
- Bakıoğlu, Ç. ve Kurtuldu, M. K. (2015). Piyano Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 1(1) 33-39. Adres: <https://toad.halileksi.net/olcek/piyano-dersine-yonelik-tutum-olcegi>, Erişim Tarihi: 02.05.2019
- Büyükcengiz, H. (2019). Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Koro Eğitimi Dersine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

- Canakay, E. U. (2006). Müzik teorisi dersine ilişkin tutum ölçeği geliştirme. *Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirisi*, 26-28 Nisan 2006, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Denizli. Adres: <https://toad.halileksi.net/olcek/muzik-teorisi-dersine-iliskin-tutum-olcegi>, Erişim Tarihi: 16.05.2019
- Çelenk, K. ve Şen, Y. (2016). Müzik Öğretmenliği Programı İçin "Geleneksel Türk Müziği Derslerine İlişkin Özyeterlik Algısı Ölçeği" Geliştirme Çalışması. *İdil Sanat Ve Dil Dergisi*, 6(28), 131-150. doi: 10.7816/idil-05-28-09
- Çiftci, E. ve Kurtuldu, M. K. (2010). Yaylı Çalgılar Performans Değerlendirme Ölçeği Geçerlik Ve Güvenirlik Analizi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt-Sayı: 12-2 Adres: <https://toad.halileksi.net/olcek/yayli-calgilar-performans-degerlendirme-olcegi>, Erişim Tarihi: 09.10.2019
- Çelikoğlu, F. ve Lehimler, E. (2019). Müzikal Doğaçlama Performans Değerlendirme Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Sanat Dergisi*, (34), 117-125. Adres: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunigsfd/issue/49533/622627>, Erişim Tarihi: 15.02.2020
- Çoraklı, E. (2011). Müzikte Yaratıcı Düşünme Ölçeği' nin Türkiye Koşullarına Uyarlanması Ve Müzikte Yaratıcı Düşünmeye yönelik Bir Eğitim Programının Sınanması. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, M. Ve Çilden, Ş.(2017). Keman Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (57), 362-375. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12970>
- Doğru, E. (2010). 3-6 Yaş Grubu Çocukların "Müziksel İletişim Boyutları Ölçeği'nin" Geliştirilmesi. Doktora Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Demirtaş, S., & Süral, S. (2018). Development Of Pamukkale Piano Learning Style Scale. *International Journal Of Assessment Tools İn Education*, 5, 90-104. DOI:10.21449/ijate.339492
- Ekici, T. (2012). Bireysel Ses Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(3), 557-569 Adres: <https://toad.halileksi.net/olcek/bireysel-ses-egitimi-dersine-yonelik-tutum-olcegi>, Erişim Tarihi: 16.11.2019

Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Çok Yönlü
İncelenmesi

- Ekici, T. (2017). Bireysel Ses Eğitimi Dersine Yönelik Motivasyon Ölçeği Geliştirme. *Akademik Bakış Dergisi*, 60, 337-349. Adres: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/bireysel-ses-egitimi-dersi-motivasyon-olcegi-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 06.10.2019
- Engin, D. T. (2019). Çalgı Tutum Ölçeği'nin (Ç.T.Ö) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 30-42. Adres: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deubefd/issue/51015/538893>, Erişim Tarihi: 09.01.2020
- Eroğlu, T. Ve Demirtaş E. (2018) Ses Kayıt Ve Düzenleme Programlarının Öğretim Materyeli Geliştirme Aracı Olarak Kullanılması: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 41, 48-59, DOI: 10.32547/ataunigsed.455933
- Girgin, D. (2015). Bireysel Çalgı Dersi Tükenmişlik Ölçeği Geliştirme Çalışması: Geçerlik Ve Güvenirlik Analizi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 115-126. Doi: 10.14686/BUEFAD.2015111019
- Girgin, D. (2016). Çalgı Eğitiminde Algılanan Aile Desteği Ölçeği Geliştirme Çalışması. *İlköğretim Online*, 15(3), 778-786. Adres: <https://toad.halileksi.net/olcek/calgi-egitiminde-algılanan-aile-destegi-olcegi>, Erişim Tarihi: 06.06.2019
- Girgin, D. (2018). Etkili Bireysel Çalgı Öğretmeni Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Analizi. *İlköğretim Online*, 17(1), 47-56. Doi: 10.17051/ilkonline.2018.413739.
- Görücü, A, Ö. (2014). Koro Eğitimi Ve Nefes Egzersizleri Tutum Ölçeği Geliştirilmesi Ve Öğrencilerin Tutumlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Grançer-Okay, N. (2010). Pişano Performansının Değerlendirilmesi. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gün, E. (2014). Pişano Performansı Öz Yeterlik Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Uygulanması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Kafadar, A. (2009). Pişanistler Örneğinde Müzisyenlere Özgü Performans Anksiyetesi. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Karabulut, G. ve Tufan, E. (2014). Çalgıya Yönelik Benlik Algısı Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 2(2), 81-92. doi: 10.7816/sed-02-02-05

- Kılınçer, Ö. ve Aydınur Uygun, M. (2013). Piyano Dersinde Kullanılan Öğrenme Stratejileri Ölçeğinin geliştirilmesi. *Journal of Human Sciences*, 10(1), 468-493. Adres: <https://toad.halileksi.net/olcek/piyano-dersinde-kullanilan-ogrenme-stratejileri-olcegi>, Erişim Tarihi: 14.05.2019
- Kocabaş, A. (1997). Temel Eğitim II. Kademe Öğrencileri İçin Müziğe İlişkin Tutum Ölçeğinin Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 13: 141-145. Adres: <http://efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1196-published.pdf>, Erişim Tarihi: 13.12.1019
- Kurtuldu, M. K. (2010). Piyano Sınavı Değerlendirme Ölçeğinin Puanlayıcılara Yönelik Geçerlik Ve Güvenirliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(31), 224-232.
- Kurtuldu, M. K., & Bulut, D. (2017). Development Of A Self-Efficacy Scale Toward Piano Lessons. *Educational Sciences: Theory And Practice*, 17(3), 835-857. Adres: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/self-efficacy-scale-toward-piano-lessons-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 05.03.2020
- Küçükosmanoğlu, H. O. (2015). Müzik Biçimleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Eğitim Ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 272-282. Adres: <https://toad.halileksi.net/olcek/muzik-bicimleri-dersine-yonelik-tutum-olcegi>, Erişim Tarihi: 13.06.2019
- Küçükosmanoğlu, H. O., Babacan, E., Babacan, M. D., Yüksel, G. (2016) Müzik Eğitiminde Bireysel Çalgı Çalışma Alışkanlıkları Ölçek Geliştirme Çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, İpek Yolu Özel Sayısı, 2350-2367. Adres: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/bireysel-calgi-calisma-aliskanliklari-olcegi-toad.pdf>, Erişim Adresi: 26.12.2019
- Küçükosmanoğlu, H.O., Babacan, E., Babacan, M.D. Ve Yüksel, G.(2016). Müzik Eğitiminde Çalgı Çalışma Yöntemleri Ölçek Geliştirme Çalışması. İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi, 6(13), 189-198. Aders: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/muzik-egitiminde-calgi-calisma-yontemleri-olcegi-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 26.12.2019
- Kurtuldu, M. K. (2011). Piyano Eğitiminde Sosyal Durum Ölçeği Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 85-96. Adres:

Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Çok Yönlü
İncelenmesi

<https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/piyano-egitiminde-sosyal-durum-olcegi-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 15.06.2020

Lehimler, E. Ve Cumhur, C. (2018) Armoni Dersine İlişkin Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. Journal Of The Fine Arts Institute (GSED), 40, 42-55. Adres:

https://www.academia.edu/36885011/ARMON%C4%B0_DERS%C4%B0NE_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0N_TUTUM_%C3%96L%C3%87E%C4%9E%C4%B0_GEL%C4%B0C5%9ET%C4%B0RME_%C3%87ALI%C5%9EMASI, Erişim Tarihi: 12.06.2019

Lehimler, E. (2019). Armoni Dersine İlişkin Özyeterlik Algısı Ölçeği Geliştirme Çalışması. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, (43), 1-8. DOI: 10.32547/ataunigsed.536930

Özevin, B. (2006). Oyun, Dans Ve Müzik Dersine İlişkin Motivasyon Ölçeği. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu'nda Sunulan Bildiri, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli. Adres: <http://muzikegitimcileri.net/bilimsel/bildiri/pamukkale/B-Ozevin.pdf>, Erişim Adresi: 16.06.2019

Özmenteş, S. (2011). Müzik Öğretimine Yönelik Özyeterlik Ölçeğinin geliştirilmesi. Dünyadaki Eğitim ve Öğretim Çalışmaları Dergisi, 1(1), 2146-7463. Adres: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/muzik-ogretimine-yonelik-ozyeterlik-olcegi-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 16.06.2019

Öztopalan, R. Ve Canakay, E. U. (2016). Konservatuvarların Orkestra Derslerine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(42), Issn: 1307-9581. Adres: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt9/sayi42_pdf/5egitim/oztopalan_ruken.pdf, Erişim Tarihi: 03.05.2019

Palancı, M., Altun Dinç, Z.,& Doğan, U. (2015). Üniversite Öğrencilerine Yönelik Müzik Performans Kaygısı Ölçeğinin Uyarlama Çalışması. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 155-166. Adres: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/universite-ogrencilerine-yonelik-muzik-performans-kaygisi-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 12.05.2019

Palancı, M.,& Doğan, U. (2015). Music Performance Anxiety Scale For High School Students: Validity And Reliability Study. International Journal Of Psychology And Educational Studies, 2 (1), 9-17. https://www.researchgate.net/publication/281147084_Music_Performance_Anxiety_Scale_for_High_School_Students_Validity_and_Reliability_Study, Erişim Tarihi: 12.05.2019

- Piji, D. (2007). Müzik Öğretmeni Adaylarına Yönelik Piyano İle Eşlik Alanında Yeterlik Algısı Ölçeği'nin Geliştirilmesi. Eğitimde Bilgi Teknolojileri Kullanımı Öz-Yeterlilikleri Ölçeğinin Geçerlilik Ve Güvenilirlik Çalışmaları. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 26(26), 94-110. Adres: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/piyano-ile-eslik-alaninda-yeterlik-algisi-olcegi-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 07.05.2019
- Sarıçiftçi, A. Ö. (2014). Koro Dersi Motivasyon Ölçeği Geliştirilmesi Ve Öğrencilerin Motivasyon Düzeylerinin Karşılaştırılması Olarak İncelenmesi. Doktora Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Sever, S. ve Sever, G.(2018). Müzik dersinde çevrilmiş öğrenmeye ilişkin bir ölçek geliştirme çalışması. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 51(1), 105-117. Doi: 10.30964/auebfd.405036
- Soycan, M. ve Biber, A. R. H. (2018). Turkish Studies Educational Sciences Volume 13/11, Spring 2018, p. 1237-1248 DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.13493 ISSN: 1308-2140.
- Şeker, S. S. ve Saygı, C. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimine ilişkin tutumlarını ölçmeye yönelik ölçek geliştirme çalışması. Electronic Turkish Studies, 8(8), 1237-1246. Adres: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/muzik-ogretimine-iliskin-tutum-olcegi-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 06.05.2019
- Şen, Y.ve Şentürk, N. (2015). Geleneksel Türk Müziği Derslerine İlişkin Tutum Ölçeği geliştirme süreci. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 261-282. Adres: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/geleneksel-turk-muzigi-derslerine-iliskin-tutum-olcegi-gelistirme-sureci-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 17.06.2019
- Tokenan, B. Ö. (2013). Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanterini Türkçeye Uyarlama Çalışması. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(1), 53-65. Adres: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/kenny-muzik-performans-kaygisi-envanteri-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 06.07.2019
- Topoğlu, O. ve Erden, E. (2012) Bireysel Çalgı Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinin geliştirilmesi. Akademik Bakış Dergisi, 31, 1-11. <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/bireysel-calgi-egitimi-dersine-yonelik-tutum-olcegi-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 24.07.2019

Müzik Eğitimi Kapsamında Yapılan Ölçek Geliştirme Çalışmalarının Çok Yönlü
İncelenmesi

- Tufan, E. ve Güdek, B. (2008). Müzik Öğretmenliği Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 25-40. Adres: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256324>, Erişim Tarihi: 02.06.2019
- Tufan, E. ve Güdek, B. (2008). Piyano Dersi Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), 75-90. Adres: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/piyanodersi-tutum-olcegi-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 15.06.2019
- Uçaner, B. (2011). Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin "Türk Müzik Tarihi" Dersine Yönelik Tutum Ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin Farklı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uygun, M. A. (2012). Scale For Determining Learning Approaches To Piano Lesson: Development, Validity And Reliability. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 51, 916-927. DOI: [10.1016/j.sbspro.2012.08.263](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.263)
- Varış, Y. A. ve Cesur, D. (2012). Ortaöğretim Düzeyi Müzik Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi. *E-Journal Of New World Sciences Academy* 7(4), Article Number: D0107. Adres: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/186521>, Erişim Tarihi: 19.08.2019
- Yalçınkaya, B., Eldemir, A. C., (2013). Bireysel Çalgı Dersine İlişkin Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(21), 29-36. Adres: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/bireysel-calgi-tutum-olcegi-toad.pdf>, Erişim Tarihi: 03.09.2019
- Yarar, B. (2010). Müzik Öğretmenliği Lisans Programındaki "Bireysel Ses Eğitimi" Dersine Yönelik Performans Ölçeği Geliştirme Çalışması. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

[itobiad], 2020, 9 (5): 4088/4120

**Öğrenme Güçlüğü Konusunda Yayınlanmış Makalelerin
Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, WOS ve TR Dizin Örneği**

A Comparative Analysis of Articles Published on Learning
Difficulties, WOS and TR Dizin Example

Meral DEVECİ

**Öğretim Görev., Namık Kemal Üniv. SHMYO, Çocuk gelişimi programı
Instructor, Namık Kemal Univ. VSHS, Child Development Program**

e-mail: mdeveci@nku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-1432-8544

E. Seda KOÇ

**Dr. Öğret. Üyesi, Namık Kemal Üniv. SHMYO, Çocuk gelişimi programı
Asst Prof., Namık Kemal University VSHS, Child Development Program**

e-mail: eskoc@nku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-1656-8808

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 27.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 12.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 24.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Deveci, M , Koç, E . (2020). Öğrenme Güçlüğü Konusunda Yayınlanmış Makalelerin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, WOS ve TR Dizin Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 4088-4120 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/774509>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Öğrenme Güçlüğü Konusunda Yayınlanmış Makalelerin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, WOS ve TR Dizin Örneği

Öz

Bu çalışmada öğrenme güçlüğü konusunda 2015-2019 yılları arasında yayınlanan uluslararası ve ulusal makalelerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi hedeflenmiştir. Buna göre WOS ve TR Dizin veri tabanında yer alan toplamda 1259 (1205 WOS/54 TRDizin) makale araştırmacılarca belirlenmiş olan ölçütler çerçevesinde incelenmiştir. Bir durum çalışması örneği olan bu çalışmada verilerin analizinde içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, British Journal of Learning Disabilities, Tizard Learning Disability Review ve Advances in Mental Health and Intellectual Disabilities dergilerinin WOS veri tabanında; Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, Turkish Studies, İlköğretim Online dergilerinin ise TR Dizin veri tabanında öğrenme güçlüğü ile ilgili en fazla makalenin yayınlandığı dergiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. WOS veri tabanında en fazla makalenin yayınlandığı yıl 2015 iken, TR Dizin veri tabanında en fazla yayının 2017 yılına ait olduğu görülmüştür. İngiltere, ABD ve Avusturalya'nın WOS veri tabanında en fazla yayına sahip ülke olduğu; Türkiye'nin ise 131 ülke içerisinde 12. sırada olduğu belirlenmiştir. Çalışmada makalelerin metodolojik özellikleri açısından benzer özellikler gösterdiği; makalelerde nicel yöntem ve tarama modelinin çoğunlukla tercih edildiği görülmüştür. Bununla birlikte makalelerin içerik unsurları açısından belirgin farklılıklar olduğu tespit edilmiş; buna göre öğrenme güçlüklerinin TR Dizin veri tabanında yer alan makalelerde genel olarak (%63) ele alınmış iken WOS veri tabanında yer alan makalelerin büyük bir bölümünde (%72) disleksi, diskalkuli ve disgrafinin ayrı ayrı ele alınmıştır. Söz konusu öğrenme güçlükleri arasında en fazla çalışmanın ise disleksi ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme Güçlüğü, Makale İncelemesi, Karşılaştırmalı Eğitim, WOS, TR Dizin

A Comparative Analysis of Articles Published on Learning Difficulties, WOS and TR Dizin Example

Abstract

In this study, it was aimed to examine comparatively international and national articles on learning difficulties between 2015-2019. Accordingly, a total of 1259 (1205/54) articles in the WOS and TR Dizin database were examined within the framework of the criteria determined by the researchers. In this study, which is an example of a case study, content

analysis technique was used in the analysis of data. According to the findings obtained, British Journal of Learning Disabilities, Tizard Learning Disability Review and Advances in Mental Health and Intellectual Disabilities had the highest number of articles on learning disability in the WOS database British while Ankara University Faculty of Educational Sciences Journal of Special Education, Turkish Studies and Elementary Education Online journals had the highest number of articles on learning disability in the TR Dizin database. It was observed that the year in which the most articles were published in the WOS database was 2015 and the highest number of articles belonged to 2017 in the TR Dizin database. It was determined that England, USA and Australia were the countries with the highest number of publications in the WOS database; and Turkey was the 12th out of 131 countries. In the study, it was determined that the articles in the databases had similar characteristics in terms of methodological features and the quantitative method and screening model were mostly used in them. However, it was determined that there are significant differences in terms of content elements of the articles; accordingly, it was concluded that learning difficulties were generally examined in the articles in the TR Dizin database (63%), while dyslexia, dyscalculia and dysgraphia were dealt with separately in most of the articles (72%) in the WOS database. It was determined that the most studies among these learning difficulties were related to dyslexia.

Keywords: Learning Difficulty, Article Review, Comparative Education, WOS, TR Dizin

Giriş

Duyu organları, beyne çevreden ve vücudun kendi içinden aldıkları uyarınları göndermektedir. Öğrenme; yeni bir bilgi veya 'uyaran akışının' bireyde kalıcı davranış değişikliğine yol açmasıdır. Dünyaya gelen bebek, uyarınların merkezi sinir sistemi tarafından algılanması, yorumlanması ile çevresi hakkında bilgi edinmekte, yaşadığı dünyayı öğrenmektedir. Böylece ilk öğrenmeler gerçekleşmekte ve öğrenme yaşam boyu devam etmektedir. Okul çağına gelen bir çocuk için ise akademik öğrenme başlamaktadır. Çocuğun geleceğe hazırlanması için çok önemli bu bilişsel süreçte ortaya çıkan öğrenme güçlükleri kişinin akademik ve günlük performansını etkilemektedir (Baymur, 1994,s. 12, Deveci ve Ercan, 2018,s. 3, Gürsoy, 2018;s. 66-67, Çelik, 2019,s. 48-49)

Eğitim, psikoloji, tıp ve sosyoloji gibi bir takım profesyonel disiplinler ortak olarak öğrenme güçlüğü üzerinde çalışmaktadır (Özkubat, 2019,s. 33). Bu durum öğrenme güçlüğü'nün farklı şekillerde tanımlanmasına neden

olmaktadır. Alanyazın yer alan tanımlardan ilki Kirk (1963,s. 9-11) tarafından yapılarak öğrenme güçlüğü kavramı dil, okuma, yazma, imla, aritmetik alanların birinin ya da birden fazlasının gelişiminde gerilik, bozulma hali şeklinde ifade edilmiştir. Diğer bir tanıma (Engelli Bireyler Eğitim Yasası, 1977,s. 6) göre ise bu kavram algı problemleri, beyin hasarı, minimal beyin hasarları, disleksi ve gelişimsel afazi gibi alanları içeren ancak görme, işitme veya motor becerilerin, zihinsel yetersizliğin ya da duygusal bozukluğun sonucu olan bir öğrenme problemini içermeyen bir bozukluk olarak nitelendirilmiştir. Öğrenme Güçlüğü Olan Çocuklar Derneği (1986,s. 2) tarafından yapılmış olan tanım incelendiğinde ise bireylerin özbenlik saygılarını, eğitsel ve mesleki yaşamları ile sosyal ve/veya günlük yaşam becerilerini yaşam boyu etkileyebilen nörolojik kökenli kronik bir durum şeklinde ifade edildiği görülmektedir. IDEA'ya (Individuals with Disabilities Educationla Act) göre ise öğrenme güçlüğü yazılı – sözlü dili anlama ve kullanma için gerekli olan bir ya da birkaç psikolojik sürecin etkilenmesiyle ortaya çıkan dinleme, düşünme, konuşma, okuma, yazma ve matematikte yaşanan güçlüklerdir (IDEA, 2004,s. 6).

Ülkemizde öğrenme güçlüğü kavramı resmi olarak ilk defa 1975 yılında kullanılmış; bu tarihte öğrenme güçlüklerine sahip bireyler kültürel yoksunluğu olanlar ve diğer öğrenme güçlükleri olanlar olmak üzere iki alt kategori altında incelenmiştir (Görgün ve Melekoğlu, 2019,s. 86-88). Kültürel yoksunluğu olan bireylerin öğrenme güçlüklerin öğrenme güçlükleri içerisinde değerlendirilmesi görüşü zaman içinde geçerliliğini yitirmiştir. Buna göre öğrenme güçlüklerinin zihinsel yeteneklerdeki eksiklikler (Kriter A) ve günlük uyumda bozukluklar (Kriter B) bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır (DSM5, 2013,s.66).

Öğrenme güçlükleri, 1985 yılı itibari ile tek bir başlık altında ele alınmaya başlanmış ve zaman içerisinde öğrenme güçlüğüne ilişkin farklı tanımlar yapılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2006 yılında yapılmış olan son tanımda öğrenme güçlüğüne sahip bireyler "...dinleme, konuşma, okuma, yazma, heceleme, dikkat yoğunlaştırma ya da matematiksel işlemleri yapma güçlüğü nedeniyle özel eğitim ve destek eğitime hizmetine ihtiyaç duyan birey" olarak ifade edilmiştir (MEB, 2006,s. 2).

Tanımlarda görüldüğü gibi öğrenme güçlüğü yaşam boyu devam eden bir süreç olarak nitelendirilmekle birlikte daha çok okul dönemi içerisinde ele alınmaktadır. Bu nedenle öğrenme güçlüğünü uygun eğitim olanaklarına rağmen okuma, okuduğunu anlama, yazma, sayı algısı, matematiksel akıl yürütme gücü ve bu alanların içindeki çeşitli alt becerileri de kapsayan akademik becerileri edinmede yaşanan zorluklar olarak kabul eden bakış açısı daha yaygındır (Vaughn ve Fuchs, 2003,s. 141, DSM-5, 2013,s. 2). Öğrenme güçlükleri çoğunlukla akademik becerilerin daha sık kullanılmaya başlandığı formal eğitim süreçleri kapsamında belirgin bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Bununla birlikte okul öncesi dönemde öğrenme güçlüğü belirtileri yapılan araştırmalara göre uzaysal-zamansal süreçlerde, işitsel, görsel ve dokunsal süreçlerde ve denge ile motor kontrolünde var

olduğu bildirilen kusurlar bulunmaktadır (Aslan, 2015,s. 577). Bu kusurlar öğrenme güçlüklerinin daha erken dönemlerde fark edilebilmesine imkan tanımaktadır.

Öğrenme güçlüğü kavramı ile ilgili önemli olduğu düşünülen bir diğer nokta ise bu kavramı karşılayan pek çok farklı terimin geçmişten günümüze kullanılmış olmasıdır. Psikolog Kirk tarafından okulda öğrenme konusunda ciddi sorunlar yaşayan ancak belli bir engeli olmayan öğrenciler için kullanılan öğrenme güçlüğü kavramı bugüne kadar 'Doğuştan Kelime körlüğü' 'Minimal Beyin Hasarı' ve 'Merkezi Sinir Sisteminin Fonksiyon Bozukluğu' (Akt: Çelik, 2019,s. 48) gibi kavramlarla da ifade edilmiştir. Günümüzde de benzer şekilde uluslararası ve ulusal alanyazın öğrenme güçlüğü yerine öğrenme bozukluğu, özgül öğrenme güçlüğü, özel öğrenme güçlüğü kavramlarına yaygın olarak rastlanılmaktadır (Başar ve Göncü, 2018,s. 185).

Öğrenme güçlüğü, zihinsel yetersizlik, gelişimsel yetersizlik, işitme ya da görme sorunları, nörolojik sorunlar ya da motor bozukluklarından, psikolojik ve çevresel koşullar ya da kültürel farklılıklardan kaynaklanmamaktadır. Yani genel bir sorunun parçası değildir. Bu durum öğrenme bozukluğunun tanısal bir özelliği olarak belirtilmektedir (Özçivit Asfuroğlu ve Fidan, 2016,s. 11). Bunun yanında öğrenme bozukluğu olan bireylerin normal ve normal üstü zeka bölümüne sahip oldukları ancak zeka potansiyellerine kıyasla daha düşük okul başarıları gösterdikleri ifade edilmektedir. (MEGEP, 2007,s. 4). Diğer bir deyişle bireyin zeka bölümü ve okul başarıları arasında tutarsızlık söz konusudur. Bireyin akademik becerilerdeki performansı, yaş ortalamasının çok altındadır veya akademik performans için akranlarına göre fazladan çaba göstermesi gerekmektedir. Bu durum 'beklenmedik akademik başarısızlık' olarak tanımlanmaktadır (Eissa, 2018,s. 109). DSM-5'te de bu tanısal durumlara atıfta bulunularak öğrenme bozukluğu 'Özgül' olarak değerlendirilmiştir (DSM-5, 2013,s. 4,Eissa, 2018,s. 108); öğrenme güçlüklerinin bireylere özgü farklılıklarla ortaya çıkabildiği belirtilmiştir.

Öğrenme güçlüğü olan çocuklar özel gereksinimi olan çocuklar içerisinde en büyük grubu oluşturmaktadır. Öğrenme güçlüğü özel gereksinimli öğrenciler sınıflandırmasında yer alan tüm gruplar içerisinde en kalabalık grubu %50.5 oluşturmaktadır (Mastropieri ve Scrugs, 2004,s. 9).Okul çağındaki çocuklar arasında yaygınlığı ise %5-%15 olarak ifade edilmektedir (APA, 2013,s. 8, Güzel Özmen, 2017,s. 15). Öğrenme güçlüğüne ilişkin veriler değişkenlik gösterebilmekle birlikte genel bir ifade ile öğrenme güçlüğüne sahip öğrenci sayısının dikkate alınması gereken bir düzeyde olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Öğrenme güçlükleri okul öncesinde dil ve konuşma problemi olarak, ilköğretim 3. sınıfa kadar okuma yazma sorunları olarak görülmektedir. Sonraki yıllarda ise, okuma yazma sorunları başka akademik alanlarda öğrenmeyi etkilemektedir (Güzel Özmen, 2017,s. 15). Alanyazında şemsiye

bir terim olarak gördüğümüz öğrenme güçlüğü, temel akademik becerilerdeki öğrenme bozukluklarını içermektedir (Corley ve Tayman, 2002,s. 21). Bunlar; okuma bozukluğu (disleksi), matematik bozukluğu (diskalkuli), yazma bozukluğu (disgrafi) alanlarında yaşanan güçlükler göre sınıflandırılmaktadır (Eissa, 2018,s. 108). Ayrıca bazı araştırmalarda da sözel olmayan öğrenme güçlüğü şeklinde bir sınıflandırma (Mammarella vd., 2016, s. 255) ile

- 1- Okuma (Disleksi): Yanlış okuma, yavaş okuma, okurken kelime ve hece atlama, harfler ya da kelimenin tamamını tersten okuma, okuduğunun doğruluğundan emin olamama, okuma sırasında kelimeleri tahmin etme, doğru okusa bile okuduğu metnin anafikrini bulmada zorlanma. (DSM-5,2013,s. 4 Çıkılı, Alegöz ve Bala, 2017,s. 32).Okuma ve yazma problemleri birlikte görülmekle birlikte, yazma problemleri yaşayan bireyde okumada belli bir problem görülmeyebilir. Ayırt edilecek bir durum olarak disleksili çocukların disgrafisi olanlardan daha okunaklı yazısı olmasıdır (Politi, Papasakellariou, Afentaki, Kapetanou, Laskari, 2017,s. 61).
- 2- Yazma (Disgrafi): Disgrafi, disleksi ile ilişkilendirilmesine rağmen sınıflandırma ve tanım bakımından farklılık gösterir, ancak her ikisi de öğrenme bozuklukları kategorisine içindedir. Disgrafi, yazı yazmada zorluklara neden olan bir durumdur. Yazma becerileri, çocukların sınıf düzeyine göre beklenildiği gibi gelişmemektedir. Yazı yazma süreci düşünceleri organize etme, bellekte tutma ve bellekten alıp dile dönüştürmeyi gerektirmektedir. Yazı yazma sürecinde beyindeki birçok alan eşgüdüm halinde çalışmaktadır. Bununla birlikte ince motor becerilerle işbirliği gereklidir (Dohla ve Heim, 2015,s. 52). Yazmadaki zorluklar farklı şekilde ortaya çıkar: Bunlar çoğunlukla resim becerisinde zayıf seviye, okunamayan el yazısı, ters yazma, yazı yazarken ünlü ve ünsüz harfleri ekleme, atlama ya da değiştirme, ayrıca yazarken noktalama hatası yapma, imla kurallarına uymada ve düşüncelerini yazılı olarak ifade etmede zorlanma, yazma sırasında uygun pozisyonda oturmama, kötü el yazısı ve kendi yazdığını okuyamama, kalem doğru şekilde tutamamadır (DSM-5, 2013; Botsas ve Panteliadou, 2007,s. 9).
- 3- Matematik (Discalkulli): Sayılar ve sayı ilişkilerini anlamada yetersizlik, akranlarının aksine zihinden işlem yapmak yerine parmakla sayma, problem çözme ve matematiksel akıl yürütmede sayıları hem rakam hem kelime olarak (üç, 3) öğrenmede, saat okumada, yön bulma, sağını –solunu ayırt etmede zorlanma şeklinde görülmektedir (DSM-5, 2013,s. 4, Özçivit Asfuroğlu, Fidan, 2016,s. 12).

Öğrenme güçlüğü hayat boyu devam eden, farklı tür ve derecelerde meydana gelen, nörolojik kökenli olduğu belirtilen bir yetersizlik türüdür. Öğrenme güçlüğü eğitim, psikoloji, psikiyatri, nöroloji, genetik gibi disiplinler arası alanlarda farklı yönleriyle araştırılmış olmasına rağmen nedeni henüz tam olarak belirlenmemiştir (Amandeep ve Jubilee, 2017, s. 21). Tanısı; aile öyküsü, çocuğun gelişim öyküsü, tıbbi gelişimi, formal ve informal değerlendirmeler, bireyin geçmişte ve şimdi nasıl etkilendiği bilgilerine dayanarak konmaktadır. Bireysel farklılıklar içeren öğrenme güçlükleri aile, öğretmen ve doktor tarafından erken tanılanarak, müdahale sürecine geçilmesi bireye önemli katkı sağlayabilmektedir (Kuruyer ve Çakıroğlu, 2017, s. 540).

Belirli bir alana özgü çalışmaların incelenmesi alana ait alanyazının gözden geçirilerek özet verilerin sunulmasını sağlamaktadır. Bu veriler söz konusu alan için mevcut durumun genel değerlendirilmesinin yapılmasına ve varsa alanyazın ilişkin ihtiyaçların belirlenebilmesine imkan sunmaktadır. Özel öğrenme güçlüğü konusunda önemli katkılar sağlamış olan birtakım çalışmalar (Uzunboylu, 2019; Görgün, 2019; İlker, 2017; Arı, 2019) olmakla birlikte her çalışmada olduğu gibi söz konusu çalışmalara ait bazı sınırlılıklar da yer almaktadır. Bu çalışmada söz konusu sınırlılıklara neden olduğu düşünülen değişkenler gözden geçirilerek alanyazına yeni katkılar sağlanması hedeflenmiştir. Buna göre çalışmada geçmiş çalışmalardan farklı olarak ulusal ve uluslararası alanyazın birlikte ele alınarak iki önemli veri tabanında (WOS (Web of Science)/TR Dizin) yer alan öğrenme güçlüğü ile ilgili makaleler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmada bir diğer farklılık olarak daha fazla sayıda (1259) makaleye ulaşılarak alanyazın için daha kapsamlı bir inceleme yapılmış olmasıdır.

Çalışmada elde edilen sonuçların öğrenme güçlüğü konusundaki makalelerin genel eğilimlerinin belirlenmesi dışında ülkemizde yayınlanmış olan yayınların uluslararası alanyazın içindeki yerinin ortaya konulabilmesi adına önem taşıdığı düşünülmektedir. Bu sonuçlar aracılığıyla ulusal düzeyde yapılan yayınların önemli görülen ya da bu yayınlara ait eksik olduğu düşünülen çalışma unsurlarının belirlenerek öğrenme güçlüğü konusunda araştırmaya konu olan değişkenlere yönelik farkındalığın artırılacağı; yapılacak çalışmalara ışık tutulacağı öngörülmektedir.

Çalışmada belirlenmiş olan hedeflere ulaşılabilmesi için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

Öğrenme güçlüğü konusunda yayınlanmış olan makalelerin,

- yayınlandıkları dergilere,
- yayınlandıkları yıllara,
- konu alanlarına,
- incelenen öğrenme güçlüklerine,
- yapıldıkları ülkelere,

- atıf sayılarına,
- kullanılan yöntemle,
- araştırma modellerine,
- örneklem özelliklerine,
- veri toplama araçlarına göre dağılımları nasıldır?

Öğrenme gücünü konusunda en fazla atıf alan makalelerde öne çıkan bulgular nelerdir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Öğrenme gücünü konusundaki makalelerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesinin amaçlandığı bu çalışma nitel araştırma modeline göre yürütülmüş olan bir durum çalışması örneğidir. Nitel araştırmalar nitel sürecin izlendiği, nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı (gözlem, görüşme, doküman incelemesi), olgu ve olayların kendi ortamlarında gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşımla ortaya konulduğu araştırmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2016,s. 80). Durum çalışmaları, sınırlı bir sistemin nasıl işlediği ve çalıştığı hakkında sistematik bilgi toplamak için çoklu veri toplama kullanılarak o sistemin derinlemesine incelenmesini içeren metodolojik bir yaklaşımdır (Chmiliar, 2010,s. 21). Gerring (2007,s. 54)' e göre durum çalışmalarında, daha fazla durumu açıklamak amacıyla tek bir durumun derinlemesine çalışmaktadır. Bu çalışmada benzer bir bakış açısı ile öğrenme gücüne ilişkin çalışmalar araştırmacılarla belirlenen sorular çerçevesinde incelenerek öğrenme gücünü alanyazın ilişkili kapsamlı bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni WOS ve TR Dizin veri tabanlarında yer alan öğrenme gücünü konusundaki yayınlardan oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise veri tabanlarında 2015-2019 yılları arasında yayınlanmış olan toplam 1259 (1205/54) makaleden oluşmaktadır. Veri tabanlarında 2020 yılına ait yayınların olduğu görülmüşse de bütüncül ve nesnel bir değerlendirme yapılabilmesi için bu yayınlar çalışma kapsamına alınmamıştır. Çalışmada örneklemin belirlenmesinde ölçüt örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Ölçüt örnekleme önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır (Baltacı, 2018,s. 80). Ölçüt araştırmacı tarafından oluşturulur ya da daha önceden hazırlanmış ölçütler listesi kullanılabilir (Marshall and Rossman, 2014,s. 39). Bu çalışmada kullanılan ölçütlerin belirlenmesinde öncelikle alanyazın yapılmış olan benzer çalışmalar incelenmiştir. Araştırmacılar tarafından alanyazın taraması sonrası hazırlanan ölçüt listesi uzman görüşüne sunulmuş, uzmanlardan gelen geribildirimlere göre liste düzenlenerek son hali verilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada incelenecek olan makalelere WOS ve TR Dizin veri tabanlarından ulaşılmıştır. Alanyazında öğrenme güçlüğü tek bir şekilde isimlendirilmediğinden veri tabanlarında aramalar yapılırken öğrenme güçlüğü, özgül öğrenme güçlüğü, özel öğrenme güçlüğü, öğrenme bozukluğu anahtar kelimelerinin tamamı kullanılmıştır. Uluslararası alanyazın taramasında ise learning difficulty, specific learning disability, special learning disorder, learning disorder kelimeleri tercih edilmiştir. Buna göre öğrenme güçlüğü ile ilişkili olmadığı ve mükerrer olduğu belirlenen 123 yayın çalışma kapsamına alınmamıştır.

Verilerin analizinde nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. İçerik analizi veriden onun içeriğine ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli sonuçlar çıkarmak üzere kullanılan bir araştırma tekniğidir (Krippendorff, 1980,s. 19). Bu teknik kullanılırken metin içinde tanımlanan belirli karakterlerden tarafsız sonuçlara ulaşılması hedeflenmektedir (Stone ve ark. 1966,s. 78). Çalışmada veri tabanlarındaki makaleler araştırmacılar tarafından, ölçüt listesinde yer alan maddelere göre incelenerek elde edilen veriler yüzde (%) ve frekans (f) değerleri kullanılarak sunulmuştur.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel bir araştırmada geçerliğin sağlanmasında, toplanan verilerin ayrıntılı bir şekilde rapor edilmesi ve araştırmacının sonuçlara nasıl ulaştığını açıklaması önemli ölçütlerden biridir (akt. Yıldırım ve Şimşek, 2016,s. 98). Bu nedenle çalışmada verilerin analizi öncelikle araştırmacılar tarafından ayrı ayrı yapılarak elde edilen bulgular detaylı raporlar haline getirilmiştir. Araştırmacılar daha sonra bir araya gelerek elde edilen veriler karşılaştırılarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Nitel araştırmalarda elde edilen sonuçların bu alanda uzman olan kişilerle paylaşılması ve onlardan geri bildirim alınması araştırmacının güvenilirliğini arttırmaktadır (Glesne ve Peshkin,1992,s. 20). Sonuçların güvenilirliğini sağlamak için farklı kodlayıcıların aynı metni aynı şekilde kodlamaları gerekmektedir (Stemler, 2001,s. 31). Çalışmada araştırmacılar tarafından ulaşılan sonuçlar alan uzmanı olan 3 araştırmacının görüşüne sunulmuş, uzmanlar tarafından bulguların yorumlanmasına ilişkili gelen geribildirimler (kavramların gözden geçirilmesi, kavramlar ve yorumlar arasında bağ kurulması, bulguların yeterli kanıtla dayandırılması vb.) ışığında makaleye son hali verilmiştir.

Bulgular

Çalışmada ilk olarak öğrenme güçlüğü konusunda yapılmış olan makalelerin yayımlandıkları dergilere göre dağılımları incelenmiştir. Buna göre WOS veri tabanında yer alan makalelerin 573 farklı dergide

yayınlanmış olduğu belirlenmiştir. Söz konusu dergiler arasından en fazla makalenin yayınlanmış olduğu ilk 10 dergi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1.

WOS veri tabanında en fazla makalenin yayınlandığı ilk 10 dergi

Dergi Adı	(f)	%
British Journal of Learning Disabilities	66	5.47
Tizard Learning Disability Review	40	3.32
Advances in Mental Health and Intellectual Disabilities	36	2.98
Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities	29	2.40
Learning Disability Quarterly	25	2.07
Journal of Learning Disabilities	20	1.66
Research in Developmental Disabilities	17	1.41
Journal Of Intellectual Disabilities and Offending Behavior	15	1.24
Disability Society	13	1.07
Frontiers in Psychology	13	1.07
Diğer Dergiler	931	87,31

Tablo 1’de görüldüğü gibi WOS veri tabanında yer alan 1205 makalenin yayınlandığı toplam dergi sayısı oldukça yüksek olmasına (573) rağmen tabloda yer alan ilk 10 dergideki yer alan toplam makale sayısı (142) %22,69’luk bir oranla öğrenme güçlüğü çalışmalarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Söz konusu dergiler içerisinde en fazla makalenin yayınlandığı derginin “British Journal of Learning Disabilities” olduğu, buna göre öğrenme güçlüğü konusunda dünya genelinde yayın yapılabilecek pek çok alternatif yer almakla birlikte bu derginin yazarlar tarafından en fazla talep gören dergi olduğu söylenebilir.

Öğrenme güçlüğü ile ilgili yapılmış olan ulusal makalelerin dergilere göre dağılımı incelendiğinde ise 52 çalışmanın 32 dergi kapsamında yayınlanmış olduğu belirlenmiştir. Bu dergilerden 2 ve üzeri sayıda makalenin yer aldığı ilk 7 dergi Tablo2’de yer almaktadır.

Öğrenme Güçlüğü Konusunda Yayınlanmış Makalelerin Karşılaştırmalı Olarak
İncelenmesi, WOS ve TR Dizin Örneği

Tablo 2.

TR Dizin veri tabanında en fazla makalenin yayınlandığı ilk 7 dergi

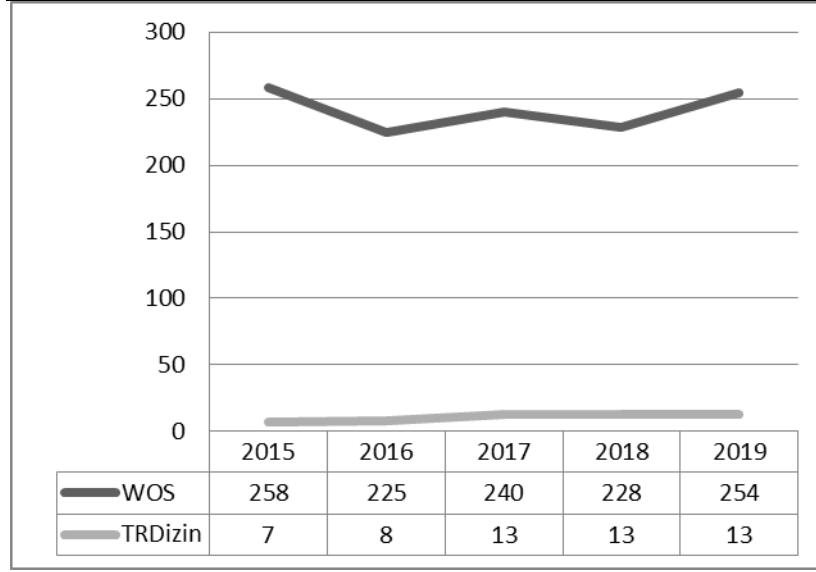
Dergi Adı	f	%
Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi	6	11.5
Turkish Studies	5	9.6
İlköğretim Online	5	9.6
Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	3	5.7
Kastamonu Eğitim Dergisi	3	5.7
Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi	2	3.8
Eurosian Journal of Educational Research	2	3.8
Diğer Dergiler (1'er Makale)	26	50

Tablo 2 incelendiğinde Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi'nin öğrenme güçlüğü alanında en fazla yayının yer aldığı dergi olduğu görülmektedir. Tabloda yer alan 7 dergide yer alan makale sayısının alanda yayınlanmış olan makalelerin yarısını (f=26) oluşturduğu ve yine bu makalelerden %30,07'lik bir oranının söz konusu dergilerden ilk üçü (Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi/ Turkish Studies/ İlköğretim Online) bünyesinde yayınlanmış olduğu dikkati çekmektedir. Bu veriler doğrultusunda Türkiye'de öğrenme güçlüğü alanında yayınlanmış olan makalelerin dergilere göre homojen bir dağılım göstererek belirli dergilerin yazarlar tarafından sıklıkla tercih edildiği söylenebilir.

Çalışmada yanıt aranan diğer bir araştırma sorusu kapsamında WOS ve TR Dizin veri tabanında yayınlanmış olan makalelerin yıllara göre dağılımları incelenmiş olup ilgili veriler Grafik 1'de karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Grafik 1.

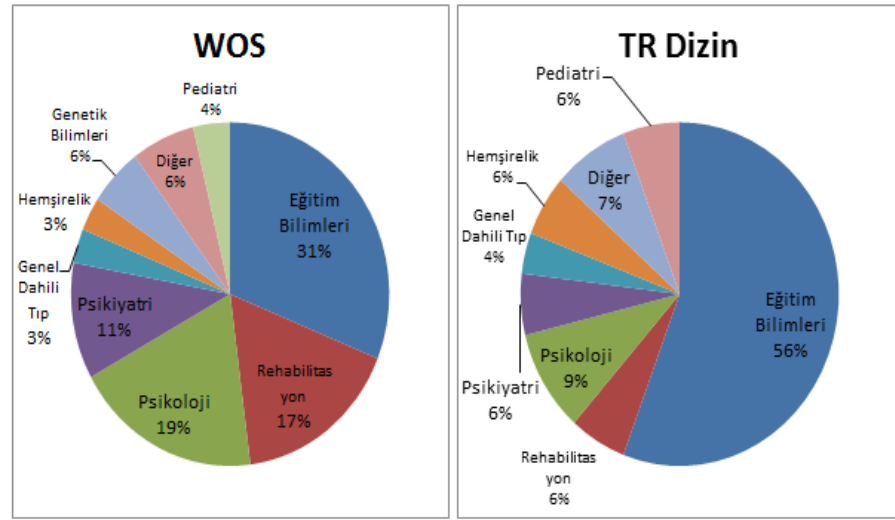
WOS ve TR Dizin veri tabanında yayınlanmış olan makalelerin yıllara göre dağılımları

Grafikte görüldüğü gibi WOS ve TR Dizin veri tabanında yayınlanmış olan makalelerin yıllara göre dağılımları farklı şekilde seyretmektedir. Şöyle ki WOS veri tabanındaki makaleler 2015 yılından itibaren önce düşüş göstermiş; izleyen yıllarda ise makale sayısındaki artış ve azalışlar tekrarlı bir şekilde devam etmiş olup bu durum inişli çıkışlı bir grafik eğrisini ortaya çıkarmıştır. TR Dizin veri tabanında yer alan makaleler 2015 ve 2016 yıllarında neredeyse aynı olan makale sayısı 2017 yılında bir miktar artış göstermiş; takip eden 3 yıl boyunca ise yayınlanan makale sayısında herhangi bir değişim olmamıştır. Buna göre ulusal düzeyde yapılmış olan makale sayısında beklenen artış gözlenmemesine rağmen makale sayısında her hangi bir yıl sayısal azalma gözlenmemiş olması ilgili alanyazın açısından olumlu görülmektedir.

Çalışmada yanıt aranmış olan bir diğer soru incelenen makalelerin konu alanlarına göre dağılımlarıdır. Veri tabanlarında yer alan makalelerin konu alanlarına göre orantısal dağılımları Şekil 1'de sunulmaktadır.

Öğrenme Güçlüğü Konusunda Yayınlanmış Makalelerin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, WOS ve TR Dizin Örneği

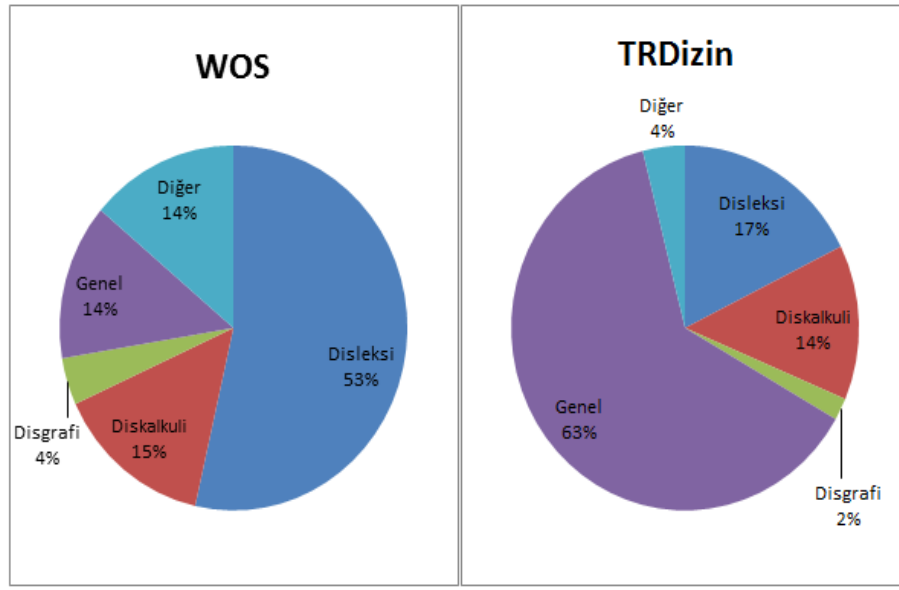
Şekil 1.

İncelenen makalelerin konu alanlarına göre orantısız dağılımları

Şekil 1’de yer alan veriler incelendiğinde her iki veri tabanında da eğitim bilimleri alanında yayınlanmış olan makalelerin sayısal çoğunluğu oluşturduğu ancak söz konusu çalışmaların oranının ulusal düzeyde yayınlanmış olan makalelerde belirgin ölçüde (%56) daha yüksek olduğu görülmektedir. Çalışmaların ait olduğu diğer konu alanları ele alındığında eğitim bilimlerinde sonra öne çıkan konu alanlarının WOS veri tabanı için psikoloji ve rehabilitasyon iken TR Dizin veri tabanında psikoloji ve rehabilitasyonun yanısıra psikiyatri alanında yapılmış olan çalışmaların da yakın oranda olduğu gözlenmektedir. Yayınların konu alanları için belirlenmiş olan diğer bir farklılık WOS veri tabanında genetik bilimler çerçevesinde öğrenme güçlüğüne ilişkin çeşitli çalışmalar yapılmış iken TR Dizin veri tabanında bu alana ilişkin herhangi bir çalışmanın yer almamasıdır. Şekilde yer alan diğer konu alanlarına (hemşirelik, pediatri, genel dahili tıp ve diğer) ait yayın oranlarının ise yakın olduğu görülmektedir. Buna göre uluslararası ve ulusal düzeyde yapılmış olan makalelerin konu alanları genel olarak benzerlik gösterse de WOS veri tabanında yer alan makalelerin konu dağılımı açısından çeşitliliğinin daha fazla olduğu söylenebilir.

Çalışmada veri tabanlarında yer alan yayınların tamamının içerik özelliklerinin belirlenmesi hedeflenmiş; buna göre WOS ve TR Dizin’de yer alan çalışmalarda hangi öğrenme güçlüklerinin çalışıldığı incelenmiştir. İlgili veriler Şekil 2’de sunulmaktadır.

Şekil 2.

İncelenen makalelerde ele alınan öğrenme güçlükleri

Şekilde yer alan veriler incelendiğinde veri tabanlarında yer alan makalelerde ele alınmış olan öğrenme güçlüklerinin orantısal dağılımında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. WOS veri tabanındaki makalelerde en sık incelenmiş olan öğrenme güçlüğü disleksi (%53) iken TR Dizin veri tabanında yer alan yayınların önemli bir çoğunluğunda (%63) öğrenme güçlüğü kavramının genel olarak incelenmeye çalışıldığı görülmektedir. WOS veri tabanında belirli öğrenme güçlüklerinin (disleksi, diskalkuli, disgrafi) tek başına incelendiği çalışmalar çoğunluğu (%72) oluşturmakta olup TR Dizin’de bu 3 öğrenme güçlüğüne ilişkin özerk çalışmaların %33’lük bir orana sahip olduğu görülmektedir. İncelenen çalışmalardan bazılarında dispraksi, sözel olmayan öğrenme güçlüğü, işitsel işleme bozukluğu, dil işleme bozukluğu gibi alanyazında sınırlı çalışmanın yer aldığı öğrenme güçlüklerinin de incelenmiş olduğu, bazı çalışmalarda ise birden fazla öğrenme güçlüğüne bir arada ele alındığı belirlenmiştir. Bu çalışmalar diğer başlığı altında sunulmuş olup söz konu kategoride yer alan çalışmaların oranının WOS veri tabanında %14’lük bir dilime denk geldiği görülmektedir. TR Dizin’de aynı kategoride yer alan çalışmalarda ise birden fazla öğrenme bozukluğunun aynı çalışmada ele alındığı adı geçen diğer öğrenme güçlüklerine ilişkin bir çalışmaya yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında WOS veri tabanında yer alan çalışmalarda büyük bir çoğunlukla geniş bir içeriğe sahip öğrenme güçlüğü konusunun alt başlıklara ve türlerine göre daha spesifik bir yaklaşımla ele alınmaya çalışıldığı söylenebilir.

**Öğrenme Güçlüğü Konusunda Yayınlanmış Makalelerin Karşılaştırmalı Olarak
İncelenmesi, WOS ve TR Dizin Örneği**

Çalışmada uluslararası alanyazın sağlanan katkının ülke bazında belirlenebilmesi amacıyla WOS veri tabanında yer alan makalelerin ülke bazında dağılımları incelenmiştir. Söz konusu veriler Tablo3'te yer almaktadır.

Tablo 3.

WOS veri tabanında en fazla makalenin yayınlandığı ilk 10 ülke

Dergi Adı	Makale Sayısı	%
İngiltere	423	35.01
ABD	341	28.29
Avusturalya	65	5.39
Kanada	57	4.73
İskoçya	49	4.06
İtalya	39	3.23
Hollanda	32	2.65
Hindistan	28	2.32
Birleşik Krallık	26	2.15
Almanya	24	1.19
Diğer Ülkeler	121	10.98

Tablodaki veriler ele alındığında çalışmaların 131 ülke geneline yayılmış olduğu buna karşın söz konusu yayınlarının önemli bir çoğunluğunun (%63) İngiltere ve ABD kaynaklı olduğu görülmektedir. Türkiye ilk 10 ülke içinde olmadığından listede yer almamasına rağmen 22 makale 12. ülke olup yakın bir sıralamaya sahiptir. Buna göre uluslararası alanyazında Türkiye kaynaklı yayın sayısı henüz tam olarak istenilen düzeyde olmamakla birlikte mevcut sıralama umut verici olarak nitelendirilebilir.

Çalışmada incelenmiş olan makaleler atıf sayılarına göre ele alındığında WOS veri tabanında her bir makale için ortalama atıf sayısının 5.09 iken TR Dizin'deki makaleler için bu oranın 0.34 düzeyinde olduğu belirlenmiştir. WOS veri tabanında öğrenme güçlüğü ile ilgili en fazla atıf almış ilk 10 çalışmanın başlıkları ve atıf sayıları aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 4.

WOS veri tabanında en fazla atıf almış ilk 10 makale

Makale	Atıf Sayısı
--------	-------------

- White-Schwoch, T., Woodruff Carr, K., Thompson, E. C., Anderson, S., Nicol, T., Bradlow, A. R., ... & Kraus, N. (2015). Auditory processing in noise: A preschool biomarker for literacy,(2015) 48
- Rosenberg-Lee, M., Ashkenazi, S., Chen, T., Young, C. B., Geary, D. C., & Menon, V. Brain hyper-connectivity and operation-specific deficits during arithmetic problem solving in children with developmental dyscalculia, 2015. 42
- Nelson, L. D., Guskiewicz, K. M., Marshall, S. W., Hammeke, T., Barr, W., Randolph, C., & McCrea, M. A. Multiple self-reported concussions are more prevalent in athletes with ADHD and learning disability, 2016. 38
- McKenna, J. W., Shin, M., & Ciullo, S. Evaluating reading and mathematics instruction for students with learning disabilities: A synthesis of observation research, 2015. 38
- Graham, S., Collins, A. A., & Rigby-Wills, H. Writing characteristics of students with learning disabilities and typically achieving peers: A meta-analysis. *Exceptional Children*, 2017. 36
- Arbuckle, T. E., Davis, K., Boylan, K., Fisher, M., & Fu, J. Bisphenol A, phthalates and lead and learning and behavioral problems in Canadian children 6–11 years of age: CHMS 2007–2009, 2016. 36
- Iuculano, T., Rosenberg-Lee, M., Richardson, J., Tenison, C., Fuchs, L., Supekar, K., & Menon, V. Cognitive tutoring induces widespread neuroplasticity and remediates brain function in children with mathematical learning disabilities, 2015. 36
- Satsangi, R., & Bouck, E. C. Using virtual manipulative instruction to teach the concepts of area and perimeter to secondary students with learning disabilities, 2015. 34
- Wilson, A. J., Andrewes, S. G., Struthers, H., Rowe, V. M., Bogdanovic, R., & Waldie, K. E. (2015). Dyscalculia and dyslexia in adults: cognitive bases of comorbidity, 2015. 34
- Berninger, V. W., Nagy, W., Tanimoto, S., Thompson, R., & Abbott, R. D. Computer instruction in handwriting, spelling, and composing for students with specific learning disabilities in grades 4–9, 2015. 33

Tablo 4 incelendiğinde WOS veri tabanında en fazla atıf alan makalelerin farklı öğrenme güçlükleri üzerine çalışıldığı ve listedeki ilk 3 makalenin okuma ve matematik bozuklukları ile ilgili olduğu görülmektedir. Tabloda yer alan çalışmalarda elde edilmiş olan bulgular sırası ile şu şekilde özetlenebilir;

- Çalışmada yapılmış olan deneysel sürecin bu konuda faydalı olduğu belirlenmiş ve bu nedenle içerikte söz konusu deneysel uygulamaya dayalı sunulan önerilerin okuma güçlüklerinde erken müdahalelere erişimi kolaylaştırabileceği belirtilmiştir.
- Çoklu parietal sulkus ve fonksiyonel devrelerinin gelişimsel diskalkulide hem toplama hem de çıkarma işlemi yaparken önemli bir işlev bozukluğu olduğu belirlenmiş olup yetersiz katılım ve eksik bağlantı yerine uygunsuz görev modülasyonunun ve hiper-bağlantının altında yatan sinirsel mekanizmalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Beyin sarsıntılarını değerlendirirken öğrenme güçlüğü dahil olmak üzere nörogelişimsel bozuklukların sarsıntı öyküsü ile birlikte düşünülmesi gerektiği belirlenmiştir.
- 2000-2013 yılları arasında yapılmış olan gözlem çalışmaları sistematik olarak incelenerek uygulamaya yönelik çıkarımlar ve yeni araştırmalar için öneriler sunulmuştur.
- Yazma güçlüğüne sahip öğrencilerle çalışılarak bu öğrencilerin yazma kalitesi, organizasyon, kelime hazinesi, cümle akıcılığı; imla, dilbilgisi ve el yazısı kuralları konusunda akranlarından belirgin düzeyde geri oldukları saptanmıştır.
- Öğrenme güçlüğüne sahip çocuklarda olumsuz davranışlarla ilişkili ana kimyasalın kurşun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Sanal manipülatiflerin öğrenme güçlüğü olan özel gereksinimli öğrencilere ileri matematiksel kavramları öğretmek için uygulanabilir ve erişilebilir bir teknoloji olduğunu gösteren yeni kanıtlar sunulmuştur.
- Çalışmada diskalkuli bozukluğu olan bireylerde sayısal işlemlerle ilgili sorunların yetişkinlik sürecinde devam ettiği belirlenmiş ve diskalkuli ve disleksinin genel özelliklerini tanılamada ortak olarak kullanılacak göstergelere değinilmiştir.

- Yazma güçlüğü olan çocukların bu becerilerinin geliştirilmesinde bilgisayarlardan yararlanılabileceği belirlenmiştir.

Yukarıda verilmiş olan genel sonuçlar incelendiğinde alanyazında atıf sayısı yüksek olan makalelerin önemli çoğunluğunun sağlık bilimleri alanında yapıldığı ve öğrenme güçlüklerinin giderilmesinde kullanılabilecek uygulama ve tedavi örneklerine dayalı olduğu görülmektedir.

TR Dizin veri tabanında yer alan makalelerin atıfları incelendiğinde bu yayınlardan önemli bir çoğunluğuna (f=42) ait herhangi bir atıf yer almadığı kalan 10 makalenin atıf sayısının ise 1 ile 4 arasında değiştiği belirlenmiştir. Söz konusu makalelerden 2 ve üzeri atıfa sahip olanlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5.

TR Dizin veri tabanında 2'den fazla atıf almış makaleler

Makale	Atıf Sayısı
Çakıroğlu, O. İlkokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Okunabilirlik Düzeylerinin Öğrenme Güçlüğü Olan Öğrenciler Açısından Değerlendirilmesi, 2015.	4
Kuruyer, H. G., & Çakıroğlu, A. Sınıf öğretmenlerinin özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin eğitsel değerlendirme ve eğitimsel müdahale sürecinde görüş ve uygulamaları, 2017.	2
Rasmussen, M. U., & Nurhan, C. O. R. A.. Özel öğrenme güçlüğü olan bireylere üstbilişsel okuduğunu anlama stratejilerinin öğretiminde sesli düşünme yönteminin etkililiği, 2017.	2
İlker, Ö., & Melekoğlu, M. A. İlköğretim döneminde özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin yazma becerilerine ilişkin çalışmaların incelenmesi, 2017.	2
Ulu, H., & Akyol, H. The Effects of Repetitive Reading and PQRS Strategy in the Development of Reading Skill, 2016.	2
Altay, M. A., & Görker, I. DSM-5 kriterlerine göre özgül öğrenme bozukluğu tanısı alan olguların psikiyatrik eşanı ve wisc-r proflerinin değerlendirilmesi, 2016.	2

Tablo 5'te yer alan veriler ele alındığında 2015 ve 2016 yılına ait 3 makalenin de listede makalelerin atıf sayılarının görece düşük olmakla birlikte

yayınların Türkçe yapılmış olmasından ötürü bu durum beklendiği görülmektedir. Tablolarda yer alan çalışmalarda ortak olarak atıf alan çalışmaların ayrıca çoğunlukla okuma ve okuduğunu anlama güçlüklerine yönelik olduğu görülmektedir. Çalışmalara ait atıflar incelendiğinde WOS veri tabanında yer alan yayınlardan altı çizili olan ikisinin Türkiye’de yapılmış olan çalışmalarda (Developing Virtual Mathematics Manipulatives: The SAMAP Project; Use of handwriting recognition technologies in tablet-based learning modules for first grade education) referans gösterilmekle birlikte bu çalışmaların her ikisinin de öğrenme güçlüğü ile ilgili olmadığı belirlenmiştir. TR Dizin veri tabanında yer alan makalelere yapılan atıflar incelendiğinde ise bu atıfların tamamının ulusal düzeyde olduğu görülmüştür. Buna göre uluslararası ve ulusal düzeyde yapılmış olan popüler çalışmalar konu olarak benzerlik göstermiş olmasına rağmen Türkiye’de yapılmış olan çalışmalarda söz konusu yayınlardan yeterince yararlanılmadığı ve benzer şekilde Türkiye’de yapılan çalışmaların ulusal düzeyde yapılan çalışmalar için kaynak oluşturduğu söylenebilir.

Tabloda yer alan çalışmalarda ulaşılmış olan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir;

- Çalışmada Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin öğrenme güçlüğüne sahip öğrenciler için ortalama olarak “kolay” düzeyde olduğu, sınıf seviyesi arttıkça metinlerin okunabilirlik değerlerinin de arttığı belirlenmiştir.
- Sınıf öğretmenlerinin özel öğrenme güçlüğü kavramına ilişkin bilgi düzeyi ve uygulamaların öğretmenden öğretmene değiştiği; öğretmenlerin özel öğrenme güçlüğü kavramına ilişkin görüşlerinin öğretmenin geçmişi, deneyimleri bağlamında şekillendiği sonucuna ulaşılmıştır.
- Özel öğrenme güçlüğü olan bireylerin, üstbilişsel stratejileri kullanma konusunda güçlük yaşadıkları belirlenerek sesli düşünme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen öğretim sonunda, yöntemin bireylerin okuduğunu anlama düzeylerini artırmada ve üstbilişsel okuduğunu anlama stratejilerini kullanabilmelerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Yazma becerilerine ilişkin araştırmaların en çok yazma stratejileri konusunda yapıldığını, kendini geliştirme stratejisi üzerinde yoğunlaştığını, en çok 4. sınıf öğrencilerine yönelik çalışıldığı belirlenmiştir.
- Tekrarlı okuma tekniğinin okuma güçlüğü olan çocukların anksiyete düzeylerinin indirilmesine yardımcı olduğu tespit edilmiştir.

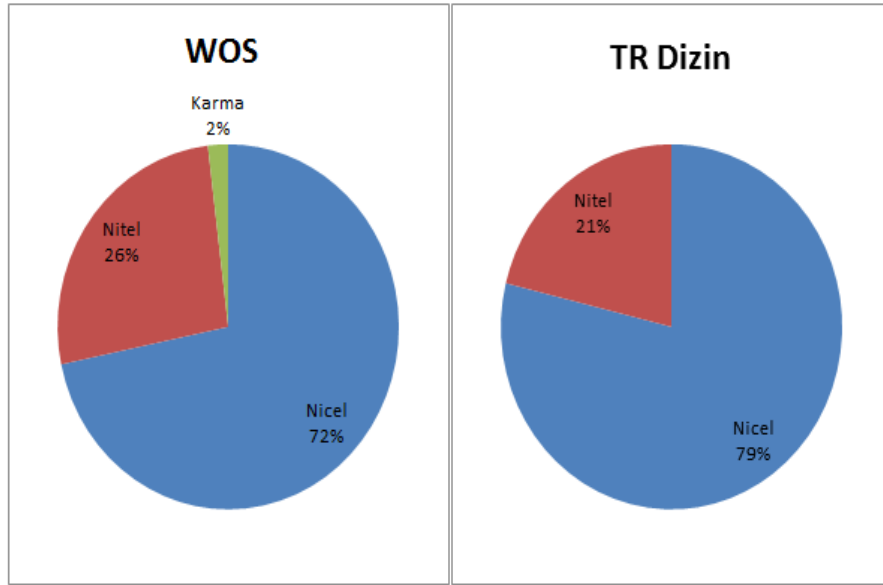

- Öğrenme bozukluğunun diğer psikiyatrik bozukluklarla birlikteliğinin sık olduğu, bu nedenle tek bir klinik bozukluk olarak düşünülmemesi ifade edilmiştir.

Görüldüğü gibi TR Dizin’de en fazla atıf almış yayınlardan biri sağlık bilimleri alanında iken eğitim bilimleri alanında 5 farklı çalışma yer almaktadır. Çalışmalardan ikisinde öğrenme güçlüğünün giderilmesinde okullarda yararlanılabilecek yöntemler belirlenmeye çalışılmış olup söz konusu 2 çalışmada da okuma becerileri üzerinde durulmuştur. WOS veri tabanında olduğu gibi TR Dizin veri tabanında da alanyazında yapılan çalışmaların incelenmesine yönelik bir çalışma (İlker ve Melekoğlu, 2017) tabloda yer alan çalışmalar arasında yer almaktadır. Hiç atıf almamış olan çalışmalar ele alındığında ise bu çalışmaların 2015-2019 yılları arasında yapılmış olan öğrenme güçlüğü olan öğrencilere ilişkin öğretmen görüşlerinin alınmış olduğu, öğrenme ortamında kullanılan öğretim programı, ders kitapları ve etkinliklerin etkililiğinin değerlendirilmiş olduğu ya da öğrenme güçlüğüne sahip öğrencilere ait akademik beceriler ile kişisel becerilerin incelendiği; çalışmaların çoğunluğunda öğrenme güçlüğünün genel olarak ele alındığı belirlenmiştir. Buna göre makalelerin atıf almalarındaki en önemli etkenin yayın yılı değil konu başlığı olduğu söylenebilir.

Çalışmada incelenen makalelerin içerik özelliklerinin yanısıra metodolojik özelliklerinin de belirlenmesi hedeflenmiştir. Buna göre ilk olarak makalelerde hangi yöntemin ne oranda tercih edildiği sorusuna yanıt aranmıştır. Söz konusu veriler Şekil 3’te sunulmaktadır.

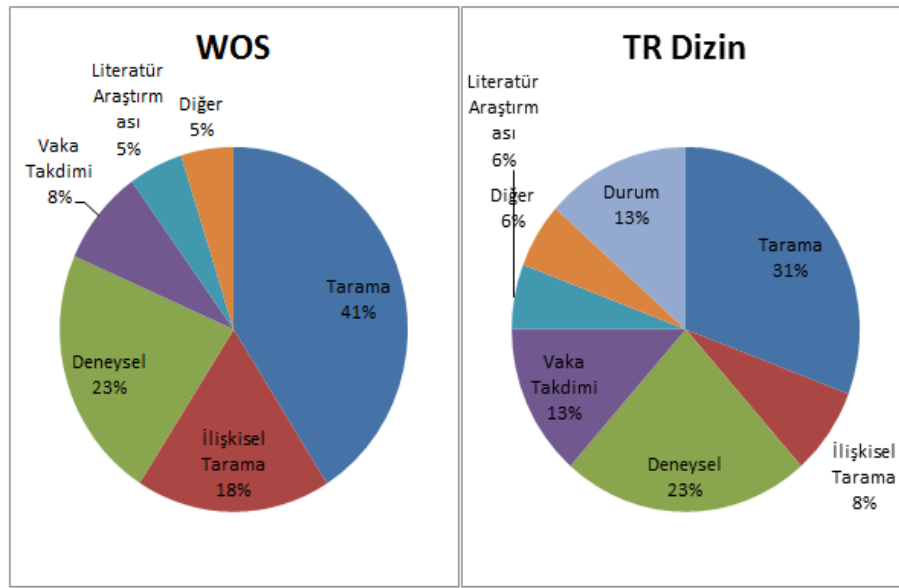
Şekil 3.

İncelenen makalelerde kullanılan yöntemler

Şekilde görüldüğü gibi WOS ve TR Dizin veri tabanlarında ortak olarak nicel makaleler çoğunluğu oluşturmaktadır. Bununla birlikte TR Dizin veri tabanında yer alan makalelerde nicel yayınların oranının bir miktar daha yüksek olduğu görülmektedir. Dikkati çeken bir diğer farklılık ise WOS veri tabanında bazı makalelerde karma yönteme dayalı makalelerin de yer alıyor oluşudur.

Çalışmalarda yararlanılmış olan araştırma modelleri aşağıda yer alan şekilde sunulmaktadır.

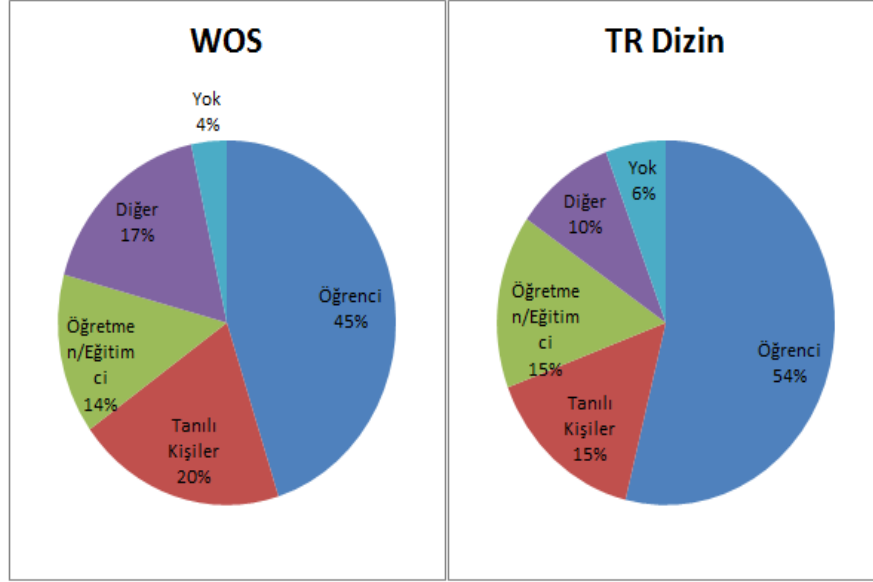
Şekil 4.

İncelenen makalelerde kullanılan modeller

Veri tabanlarında yer alan çalışmalarda kullanılan modeller karşılaştırıldığında deneysel çalışmaların ortak olarak %23'lük bir dilime denk geldiği dikkati çekmektedir. Diğer bir ortak nokta her iki veri tabanında tarama çalışmalarının ilk sırada yer alıyor oluşudur. Veri tabanları arasındaki en önemli farklılık ise durum çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmaların oranı TR Dizin veri tabanında %13'lük bir oranla vaka takdimi çalışmaları ile eşit oranda, ilişkisel tarama çalışmalarından ise daha yüksek bir orana sahiptir. WOS veri tabanında bu çalışmalar düşük sayıda olduğu için diğer kategorisine dahil edilmiştir. Diğer kategorisinde eylem araştırmaları, örnek olay, karşılaştırma çalışmaları vb. gibi modellere de yer verilmiş olup bu çalışmaların oranı her iki veri tabanı için oldukça yakın düzeydedir.

İncelenen makalelerde ele alınan bir diğer metodolojik unsur çalışmalarda yer alan örneklem özellikleridir. İlgili veriler Şekil 5'te sunulmaktadır.

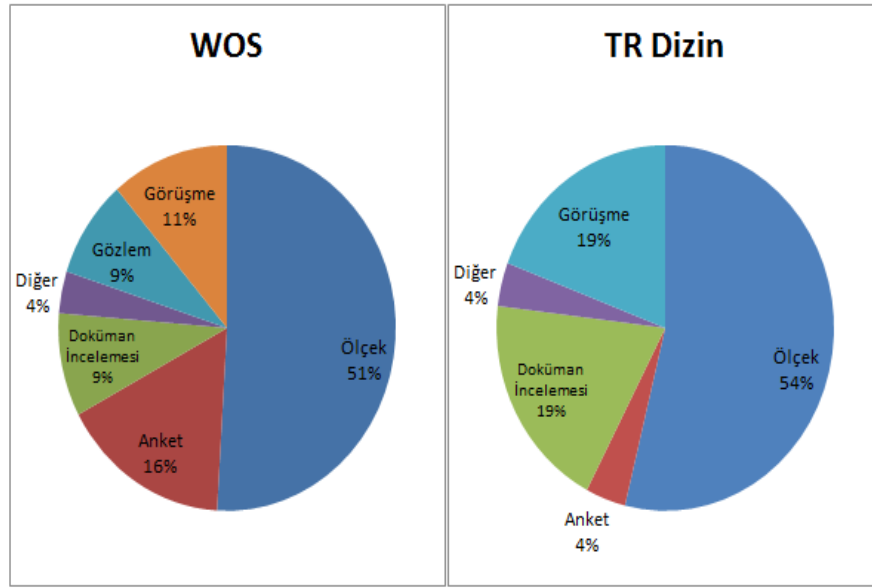

Şekil 5.

İncelenen makalelerin örneklem özellikleri

Şekilde görüldüğü gibi çeşitli kademelerde eğitim gören öğrenciler ile farklı öğrenme güçlüklerine sahip tanı/s konmuş yetişkin ve çocuklar (bazı yayınlarda hasta ifadesi kullanılmıştır) her iki veri tabanında da çalışma örneklemelerinde en fazla yer alan kişiler olma özelliğine sahiptir. Çalışmalarda ortak olarak okul öncesi ve ilköğretim düzeyinde yer alan çocuk ve öğrencilere örneklemelerde daha fazla yer verilmiş olup benzer şekilde öğretmen/educator kategorisinde bu düzeyde görev yapan öğretmenlerle yoğun bir şekilde çalışılmıştır. WOS veri tabanında daha fazla çalışmanın yer aldığı diğer kategorisinde yer alan örneklem grupları incelendiğinde uluslararası yayınlarda sporcular, ikizler ve hatta mahkumların da yer aldığı çalışmaların yürütülmüş olduğu belirlenmiştir. Yine bu kategoride her iki veri tabanı için ortak örneklem gruplarının ise öğrenci velileri, ebeveynler ve birden fazla örneklemli gruplardan oluştuğu gözlenmiştir. Buna göre veri tabanlarında yer alan çalışmaların örneklem özelliklerinin büyük oranda benzerlik göstermekle birlikte WOS veri tabanında yer alan sınırlı sayıda bazı çalışmalarla da olsa farklı özellikteki örneklem grupları ile çalışılmış olmasının alanyazın için zenginleştirici bir özellik olduğu söylenebilir.

Çalışmada son olarak incelenen makalelerde kullanılmış olan veri toplama araçlarının dağılımları belirlenmeye çalışılmıştır. İlgili veriler Şekil 6'da sunulmaktadır.

Şekil 6.

İncelenen makalelerde kullanılan veri toplama yöntemleri

Çalışmada incelenmiş olan makalelerde kullanılmış olan veri toplama yöntemleri incelendiğinde ortak olarak ölçeklerin en sık kullanılan veri toplama aracı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte makalelerde en fazla tercih edilmiş olan ikinci ve üçüncü veri toplama yöntemleri WOS veri tabanı için anket kullanımı ve görüşme gerçekleştirilmesi iken TR Dizin makalelerinde görüşmenin yanı sıra doküman incelemesinden de sıklıkla yararlanılmış olduğu dikkati çekmektedir. Buna göre çalışmada her iki veri tabanında incelenmiş olan makaleler çoğunlukla nicel araştırma modeline göre yürütülmüş olsa da makalelerde tercih edilmiş olan veri toplama yöntemleri için belirlenmiş olan farklılıkların araştırmalar için belirlenmiş olan diğer içerik ve yöntem özelliklerinden kaynaklanmış olduğu söylenebilir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Öğrenme güçlüğü, genel olarak zihinsel yetenekleri normal sınırlar içinde ya da üzerinde olan bireylerce öğrenmenin belirli alanlarında yaşanan zorluklardır. Bu çalışmada öğrenme güçlüğü konusunda 2015-2019 yılları arasında yayınlanan uluslararası ve ulusal makalelerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi hedeflenmiştir. Buna göre WOS ve TR Dizin veri tabanında yer alan toplamda 1259 (1205/54) makale araştırmacılarca belirlenmiş olan ölçütler çerçevesinde analiz edilmiştir.

Çalışmada öncelikle makalelerin yayınlanmış oldukları dergilere göre dağılımlarına bakılmıştır. British Journal of Learning Disabilities, Tizard Learning Disability Review ve Advances in Mental Health and Intellectual Disabilities dergilerinin WOS veri tabanında; Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, Turkish Studies, İlköğretim Online dergilerinin TR Dizin veri tabanında öğrenme güçlüğü ile ilgili en fazla makalenin yayınlandığı dergiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu dergiler detaylı olarak incelendiğinde WOS veri tabanındaki dergilerin doğrudan öğrenme güçlüğü ile ilgili çalışmaların yayınlandığı spesifik içerikli dergiler olduğu görülmüştür. TR Dizin veri tabanındaki dergiler ele alındığında ise, ilk sıradaki Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi dışında öğrenme güçlüğü çalışmalarına yönelik ya da özel eğitim alanı ile ilgili ikinci bir derginin de bulunmadığı tespit edilmiştir.

Bilindiği gibi hangi alanda olursa olsun tamamlanmış bir çalışmanın nitelikli bir akademik yayına dönüştürülebilmesi için bu çalışmanın belirli ölçütlere sahip dergilerde yayınlanması gerekmektedir. Bunun için araştırmacılar öncelikle çalışmaları için en uygun dergiyi seçmek zorundadır. Dergi seçim sürecini iki yönlü düşünmek gerekmektedir. Bir yönü yapılan çalışmanın hangi dergiye gönderileceği diğer yönü ise saygın veri tabanlarının yayına ekleyecekleri akademik değerdir. İlgili alanlarda yapılan çalışmaların bir araya getirilmesi ile oluşturulan dergiler, sahip oldukları alana özgü bilgi havuzu nedeniyle ait olduğu alanda yer alan yeni çalışmalar ve araştırmacılar için yol gösterici çıktılar olarak tanımlanabilmektedir (Hamurcu ve Eren, 2017,s. 55). Bu nedendir ki belirli veri tabanlarında temel disiplin ve konu alanları ile ilgili dergilerin yer alması söz konusu çalışmalara akademik olarak önemli katkı sağlamaktadır. Özel eğitimle ilgili alanyazın incelendiğinde dünyadaki genel eğilimlere uygun olarak ülkemizde de özel eğitim alanının hızla gelişmekte olduğu ve özel eğitim hizmetlerinin yaygınlaştığı görülmektedir (Yıldız vd., 2016,s. 1080). Bu durum, her ne kadar eğitim bilimleri çatısında yer alsın da, özel eğitim çalışmalarının sayısındaki artışa bağlı olarak bu alanda yapılan çalışmaların öne çıkarak özerkleşmesine yol açmıştır. TR Dizin veri tabanının ulusal düzeydeki en yaygın veri tabanı olduğu düşünüldüğünde bu veri tabanında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi dışında alana özgü tek bir derginin [International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)] yer alıyor oluşu Türkiye’de özel eğitim alanı için önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu nedenden ötürü, alanyazın için belirtilmiş olan boşluğun dikkate alınarak Türkiye’de kurulacak olan akademik dergilerde öğrenme güçlüğü ya da ait olduğu özel eğitim alanına odaklanılmasının gerek akademisyenler gerekse alanyazından yararlanan paydaşlar için önemli bir ihtiyacının karşılanmasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Makalelerin yıllara göre dağılımları incelendiğinde WOS veri tabanında yer alan makalelerin sistematik bir dağılım göstermediği, en fazla makalenin yayınlanmış olduğu 2015 yılı sonrasında makale sayısında yıllara göre artış ve azalışların olduğu görülmüştür. TR Dizin veri tabanında ise 2017 yılına

kadar bir miktar artış gözlenmiş, 2017 yılın sonrasında yayınlanmış olan makale sayısının sabit olduğu belirlenmiştir. Makalelerin konu alanlarına göre dağılımlarına bakıldığında eğitim bilimlerinin ortak olarak her iki veri tabanı için en fazla makalenin yayınlandığı alan olduğu, TR Dizin veri tabanında yer alan makalelerin yarısından fazlası eğitim bilimleri alanında yapılmış iken WOS veri tabanında eğitim bilimlerinin yanı sıra psikoloji, psikiyatri, rehabilitasyon, hemşirelik gibi diğer konu alanları ile TR Dizin veri tabanındaki çalışmalarda yer almamış olan genetik bilimlerinden de önemli oranda yararlanılmış olduğu tespit edilmiştir.

Öğrenme güçlüğü, etyolojisinde genetik, epigenetik ve çevresel faktörlerin etkileşimini de içine alan ve beynin sözel ya da sözel olmayan bilgi süreçlerini alma veya algılama yetilerini etkileyen biyolojik kaynaklı nörogelişimsel bir bozukluktur (Görker vd., 2017,s. 31). Bu bozukluğa neden olan alt faktörler kesin olarak bilinmemekle birlikte bunlar genetik ya da çevresel faktörler, doğum öncesi, doğum sonrası faktörler olarak başlıklar altında incelenebilir (Aslan, 2015,s. 578). Bu faktörlerin öğrenme güçlüklerinin ortaya çıkmasında ne gibi bir etkiye sahip olduğunun belirlenebilmesi, söz konusu güçlüklerin azaltılabilmesi ya da bütünüyle ortaya çıkışının engellenebilmesi için önem taşımaktadır. Bu nedenle eğitim bilimlerinde yaygın olarak yapılmış olan öğrenme güçlüklerinin yapılabilecek müdahalelere yönelik çalışmalar alanyazın için değerli görülmeyle birlikte, bu çalışmaların başta ulusal alanyazında yer almadığı belirlenen genetik çalışmalar ve sağlık bilimlerinin diğer alanlarında yapılacak yeterli sayıdaki çalışmalarla desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Öğrenme güçlüğü yaşayan çocuklara erken ve doğru tanı konulduğunda, yaşlılarına yetişebilme ve gerçek potansiyellerini ortaya çıkarabilme fırsatları elde etmektedirler (Korkmazlar, 2003,s.18). Bu nedenle öğrenme güçlüğüünün tanılmasında önemli noktaların dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü yanlış tanıdan dolayı birçok öğrenme yetersizliği çeken öğrenci eğitim-öğretim ortamlarından yaralanmamaktadır (Koç ve Korkmaz, 2016,s. 153). Bu nedenle tanılama sürecinde akademik başarı ve zeka dışında öğrenme güçlüğüne neden olabileceği ifade edilen sosyal, davranışsal ve çevresel faktörlerin (Mash ve Terdal, 1987,s.3) de dikkate alınması gerekmektedir. Bu şekilde yapılacak çalışmaların alanyazın için belirlenmiş olan yukarıdaki eksikliklerin azaltılmasına da yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada makalelerin içerik özelliklerine ilişkin yanıt aranan bir diğer soru ile makalelerde öğrenme güçlüklerinin ne oranda ve nasıl ele alınmış olduğu incelenmiş; buna göre veri tabanlarında konuların ele alınışında birtakım farklılıklar olduğu saptanmıştır. WOS veri tabanında yer alan makalelerin büyük bir bölümünde disleksi, diskalkuli ve disgrafinin ayrı ayrı çalışılmış olduğu, söz konusu öğrenme güçlükleri arasında en fazla çalışmanın ise disleksi ile ilgili olduğu belirlenmiştir. TR Dizin veri tabanında yer alan

makalelerin önemli bir çoğunluğunda ise öğrenme güçlüğü kavramının genel olarak ele alınmış olduğu görülmüştür. Özkardeş (2013,s. 124) Türkiye’de özel öğrenme güçlükleri (ÖÖG) ile ilgili olarak 1972-2011 yılları arasında yapılan çalışmaları incelediği araştırmasında benzer sonuçlara ulaşarak bu çalışmaların yaklaşık % 60’ında genel olarak ÖÖG olduğu belirtilen grupla çalışılmış olduğu ancak bu grupların özel olarak hangi alanda sorun yaşadığının belirtilmediğini ortaya koymuştur.

Öğrenme güçlüklerine ilişkin alanyazında çeşitli sınıflandırmalar olmakla birlikte yaygın olarak öğrenme güçlükleri disleksi, diskalkuli, disgrafi ve sözel olarak adlandırılmayan öğrenme bozuklukları olmak üzere 4 başlık altında incelenmektedir. İçlerinden en yaygın olanı disleksi olup öğrenme güçlüğüne sahip bireylerin yaklaşık olarak %80’ininde disleksi görülmektedir (Aksoy, 2019,s. 35). Öyle ki, alanyazın disleksi öğrenme bozukluğu ile eş anlamlı olarak ve bazen konuşma, dinleme ve anlama yetilerindeki sorunları içerecek şekilde geniş bir anlamda kullanılmaktadır (Salman vd., 2016,s. 15). Bu sebepten ötürü alanyazında yapılmış olan çalışmalarda çoğunlukla bu öğrenme güçlüğüne çalışılması bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir. Okumanın bireylerin akademik başarıları üzerinde doğrudan etkili temel beceri oluşu bu alanda yapılan çalışma sayısına duyulan ihtiyacı arttıran bir diğer önemli etkidir. Bununla birlikte disleksi kadar yaygın olmamakla birlikte diğer öğrenme güçlüklerine sahip bireylerin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. 2018-2019 yılında dünya genelinde özel eğitim alan 3-21 yaş aralığındaki 7.1 milyon kişiden yaklaşık %33’ü öğrenme güçlüğü tanısına sahiptir (NCES, 2020,s. 1). Diğer bir ifade ile yaklaşık 1,42 milyon kişi disleksi dışında kalan öğrenme güçlükleri kategorisinde yer almaktadır. Bu verilere göre gelecek çalışmalarda disleksinin yanı sıra nadir görülen diğer öğrenme güçlüklerinin de yeterli sayıda çalışılması ile önemli bir kitleye hizmet edeceği öngörülmektedir.

Öğrenme güçlüğü ifadesi, sözlü veya yazılı dili anlama veya kullanmada yer alan temel işlemlerin bir veya daha fazlasındaki bozukluklar dahil olmak üzere, bilgi işlemdeki geniş bir dizi bozukluk için kullanılan bir şemsiye terimdir (Corley ve Tayman, 2002,s. 42). Dolayısıyla öğrenme güçlüğü terimi öğrenmenin her hangi bir alanında karşılaşılan belirli bir bozukluğu değil öğrenme güçlüklerinin geneli için geçerli olabilecek ortak özellikleri ya da eksiklikleri karşılamaktadır. Bu nedenle yapılacak çalışmalarda öğrenme güçlüklerinin ortak bir başlık altında ele alınıp bulguların genel bir yaklaşımla sunulması yerine alt başlıklar halinde incelenmesinin öğrenme güçlüğü terminolojisinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi dışında alanyazının derinleşebilmesi için de fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

WOS veri tabanında yer alan makalelerin ülke bazında dağılımları ele alındığında en fazla yayının yapıldığı ilk üç ülkenin İngiltere, ABD ve Avusturalya olduğu; Türkiye’nin ise öğrenme güçlüğü çalışmalarının yapıldığı 131 ülke içerisinde 12. sırada olduğu belirlenmiştir. Uzunboylu ve Öz (2019,s. 9) benzer şekilde 2008-2017 yılları arasında öğrenme güçlüğü çalışmalarının en fazla yapıldığı ilk iki ülkenin İngiltere ve ABD olduğu

sonucuna ulaşmışlardır. Yayınların almış oldukları atıflar incelendiğinde ise aynı sıralamaya sahip olunamadığı tespit edilmiştir. WOS veri tabanında en fazla yayın alan çalışmalar sıralamasında Türk araştırmacılar tarafından yapılan makalelerin yer almadığı benzer şekilde TR Dizin veri tabanında yer alan makalelere yapılan atıf sayısının istenilen düzeyde olmadığı görülmüştür.

Günümüzde araştırmacıların alanyazına yapmış oldukları katkının sadece yapılan yayın sayısı ile ölçülmesi mümkün olmamaktadır. Nicel bazı veriler dışında yayınlara ait bilimsel etki düzeyinin de ortaya konulması gerekmektedir. Bilimsel etkiyi ölçmek için pek çok yöntem bulunmakta olup bir makalenin kalitesini yansıtanın yanı sıra çalışmanın yapıldığı alandaki etkisini ölçmek için atıf analizleri değerlendirilmektedir (Sipahi, 2011,s. 43). Benzer şekilde atıf indeksleri ulusal ve uluslararası yayın üretim performansları üzerinde gelinen noktayı göstermek amacıyla ülkelerin alanyazına yapmış oldukları katkının belirlenebilmesi için de kullanılmaktadır. Ülkemizde öğrenme güçlüğü konusunda yapılmış olan çalışmalar bu bakış açısı ile değerlendirildiğinde söz konusu çalışmaların alanyazına belirli düzeyde katkı sağlamalarının ötesinde alanyazına yön verebilecek niteliğe ulaşması gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle ülkemizde üretilen yayınların bilimsel etki düzeylerinin artırılmasını sağlayacak bir dizi önlemler alınması gerekmektedir. Araştırmacıların uluslararası alanyazında yayın yapmaya teşvik edilmesi, ulusal veri tabanlarında yayınlanan dergilerde İngilizce genişletilmiş özetin bir zorunluluk haline getirilmesi, ulusal veri tabanlarında yer alan dergilerin WOS başta olmak üzere çeşitli uluslararası saygın indekslerde yer alabilecek ölçütler çerçevesinde yayın hayatlarını devam ettirmesi alanyazında niteliği arttırmak için sunulabilecek genel önerilerdir. Bunların dışında çalışmada listelenmiş yayınlar dışında atıf sayısı yüksek, önde gelen dergilerde yayınlanmış olan diğer yayınlara da ulaşılarak bu çalışmaların akademik ölçütler çerçevesinde incelenerek araştırmacıların alanyazın için belirlenmiş olan boşlukları doldurmaya yönelik çalışmalara yönelmesi ile öğrenme güçlüğü alanında daha özgün ve nitelikli makalelerin yayınlanabileceği düşünülmektedir. Bu yeterliklere sahip makalelerin araştırmacıların uluslararası alanda akademik tanınırlıkların artmasına da yardımcı olacağı öngörülmektedir.

Özel öğrenme güçlüklerinin tanınması, buna uygun eğitimsel müdahale uygulamalarının yapılabilmesi için birincil gerekliliktir. Bu uygulamaların yapılabilmesi için ise, söz konusu öğrencilerin güçlü ve zayıf yönlerini, öğrenim gereksinimleri için ayrıntılı bir değerlendirme ve değerlendirme sonuçlarının öğrenme ortamına aktarılması gerekmektedir (Kuruyer ve Çakıroğlu, 2017,s. 540). Çalışmada veri tabanlarında atıf sayısı yüksek olan yayınlara ilişkin sonuçlar incelendiğinde benzer şekilde gerek sağlık gerek eğitim bilimleri alanında söz konusu değerlendirmelerin yapılabilmesi için gerekli olan deneysel çalışmalar ve uygulamalı çalışmaların öne çıkmış olduğu belirlenmiştir. Bu durum alanyazındaki güncel ihtiyacı ve beklentiyi

göstermektedir. Swanson ve Trahan'a ait (1986,s. 9) oldukça eski bir çalışmada benzer sonuçlara ulaşılmış olması dikkat çekicidir. Bu çalışmada öğrenme güçlüğü alanında en fazla atıf almış makaleler incelenmiş olup söz konusu makalelerde çoğunlukla öğrenme güçlüğüne sahip öğrencilerin tanımlanması, özellikleri veya değerlendirilmesi ile ilgili uygulamaya yönelik konulara odaklanılmış olduğu belirlenmiştir. Bir diğer çalışmada Torgesen ve Dice'e (1980,s. 6) sekiz büyük dergide yayınlanan öğrenme güçlüğü ile ilgili tüm makalelerin özellikleri incelenmiştir. Çalışmada her ne kadar genel metodolojik problemler öğrenme güçlüğü ile ilgili araştırmaların çoğunun tasarımı için önemli olsa da oldukça yüksek sayıda çalışmada gerçek deneysel tasarımların kullanıldığı görülmüştür. Çalışma sonuçları alanyazında deneysel çalışmalar yapılmasının dönemsel bir eğilimden çok sürekli bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle yapılacak çalışmalarda alanyazın için ifade edilmiş olan bu gereksinimin dikkate alınması ile öğrenme güçlüğü konusunda çalışan araştırmacılar ve eğitimcilerin uygulamaya yönelik çıkarımlarda bulunulmasına yardımcı olunacağı düşünülmektedir.

Çalışmada son olarak makalelerin metodolojik özellikleri incelenmiştir. Buna göre veri tabanlarında yer alan makalelerde kullanılan yöntem ve modellerin genel olarak benzerlik gösterdiği, makalelerin çoğunluklu olarak nicel yöntem ve tarama modeline göre yürütülmüş olduğu belirlenmiştir. Yıldız ve diğerleri (2016:1076) çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşılmış olup Türkiye'de özel eğitimle ilgili makalelerin büyük çoğunluğunun (%71.68) tarama modeli ile gerçekleştirildiğini tespit etmiştir. Kaçar ve Düzkantar (2019,s. 813); Öncül (2014,s. 247), öğretmenlerin öğrenme güçlüğü hakkındaki bilgi düzeylerine ilişkin gerçekleştirilen araştırmaları, Coşkun ve diğerleri (2014,s. 1) ise Türkiye'de özel eğitim alanında yapılmış lisansüstü tezleri inceledikleri; Arık ve Türkmen (2004,s. 1) ise eğitim bilimleri alanındaki makaleleri inceledikleri çalışmalarda büyük çoğunlukla nicel yöntemin tercih edilmiş olduğunu belirlemişlerdir.

Bilimsel araştırmalar birçok yöntemle gerçekleştirilebilmektedir. Yöntem konusu, bir araştırmacının en önemli sorunlarından birisidir. O nedenle araştırmaya karar verilirken yöntemin öncelikle belirlenmesi gereklidir. Günümüzde araştırmacılar artık sadece nicel ya da nitel yöntemden değil bu iki yöntemin harmanlanarak kullanılabilirdiği karma yöntemden de farklı çalışma alanlarında sıklıkla yararlanmaktadır. Karma yöntem çalışmaları genelde eğitim, sağlık bilimleri, hemşirelik ve değerlendirmeye ilgili konularda yazıldığından karma araştırma tasarımı hakkında yayın yapan akademisyenler genelde bu alanlarda uzman kişilerden oluşmaktadır (Baki ve Gökçek, 2012,s. 19). Öğrenme güçlüğü alanında yapılan çalışmaların önemli bir çoğunluğu bu alanlardaki kişilerce yapıldığından yapılacak olan çalışmalarda bu yöntemden yararlanılarak nicel ve nitel tekniklerin bir arada kullanılması ile konu ile ilgili çalışmaların güçlendirileceği düşünülmektedir.

TR Dizin veri tabanındaki yayınlarda karma yöntemin kullanılmamış oluşu ve WOS veri tabanındaki çalışmalarda TR Dizin'deki yayınlardan farklı olarak sporcular, ikizler, mahkumlar, yetişkin kişilerle yürütülmüş olan çalışmaların da yapılması veri tabanlarında yer alan makalelerin yöntemleri arasındaki belirgin farklılıklar olarak görülmüştür. Karaer ve Melekoğlu (2020,s. 1) çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşarak özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilere fen bilimleri öğretimi üzerine yapılan çalışmaların çoğunlukla 6-10.sınıf öğrencileri ile Görgün ve Melekoğlu (2019,s. 1) Türkiye'de öğrenme güçlüğü araştırmalarının %85'inin ilkökul ve ortaokul öğrencileri ile yürütülmüş olduğunu belirlemişlerdir. Arı ve diğerleri (2019,s. 2559), öğrenme güçlüğü ile ilgili Türkiye'de deneysel olarak yapılmış olan tezlerinde katılımcıların % 61'inin anasınıfı ve ilkökul birinci sınıfa devam ettiği, lise ve üniversite eğitimi alan 16 yaş ve üstü bireylerin çalışmalarda yer almadığını belirtmişlerdir. Pürsün ve diğerleri (2019,s. 37) özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerine ilişkin çalışmaları inceleyerek bu çalışmaların en çok 3-4-6-8. sınıf öğrencileri ile yürütüldüğünü tespit etmişlerdir.

Öğrenme güçlükleri okul çağı çocuklarında (%14) daha fazla görülmele birlikte yaşa boyu devam edebilen diğer bir ifade ile yetişkinlerde (%4) (NCES, 2020,s. 3) de görülebilen bozukluklardır. Gelişim ve öğrenmenin hızlı ve kritik olduğu erken çocukluk dönemi ile okul öncesi ve temel eğitim sürecini kapsayan çalışma sonuçları bu nedenle ilgili alanyazın geliştirilmesi için önem taşımaktadır. Bununla birlikte öğrenmenin yaşam boyu devam eden ve beraberinde sadece formal değil informal boyutu da olan bir süreç olduğu göz önüne alınarak öğrenme güçlüğüne sahip yetişkinler ile okul dışında yer alan kişilere yönelik çalışmalara alanyazında ihtiyaç duyulabileceği unutulmamalıdır.

Sınırlılıklar

Çalışmada elde edilmiş olan sonuçlar öğrenme güçlüğü konusunda yapılmış olan güncel çalışmaları içermesi dışında uluslararası ve ulusal iki önemli veri tabanında yer alan makaleleri karşılaştırmalı olarak incelediği için alanyazın için önemli görülmektedir. Bununla birlikte çalışmada sadece 2015-2019 yılları arasında yer alan çalışmaların ele alınmış olması ile diğer önemli indekslerde (SCOPUS, PubMed, DOAJ, EBSCO, ERIC vb.) yer alan çalışmalara yer verilmemiş olması bir araştırma bulguları için bir sınırlılık olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle yapılacak farklı çalışmalarla bu sınırlılıkların ortadan kaldırılması sağlanarak elde edilen bulguların güçlendirilebileceği öngörülmektedir.

Öğrenme güçlüğü konusundaki çalışmaların mevcut durumunun belirlenebilmesi ve alanyazında yapılması planlanan çalışmalar için işe vuruş öneriler sunulabilmesi için çalışmada öne çıkan yayınlar üzerinde durulmuş; bu yayınların tanımlanabilmesi için bulguların özetlenerek sunulması yoluna gidilmiştir. Çalışmada farklı değişkenler üzerinde durulduğundan sınırlı sayıdaki en yüksek atıfa sahip makaleler bu şekilde

incelenmiştir. Gelecek çalışmalarda daha fazla sayıda makalenin benzer şekilde analiz edilmesinin alanyazındaki çalışmaların daha iyi karakterize edilebilmesi için fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça / References

- Aksoy, Ş. G. (2019).Yaşam boyu özgül öğrenme güçlüğü. İKSSTD, 11(Ek sayı), 34-39. doi: 10.5222/iksstd.2019.88609
- Amandeep, K. and Jubilee, P. (2017). Children with specific learning disorder: identification and interventions. *Educational Quest: An Int. J. Of Education and Applied Social Science*, 8(1), 1-7. doi:10.5958/2230-7311.2017.00001.0
- American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Amerikan Psikiyatri Birliği, (2014). *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı (DSM-5),Tam Ölçütleri Başvuru Elkitabı, çev, Köroğlu, E. Hekimler Yayın Birliği, Ankara.*
- Asfuroğlu, B. Ö. ve Fidan, S. T. (2016). Özgül öğrenme güçlüğü. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 38(1), 49-54. doi.org/10.20515/otd.17402
- Arı, A., Yıkmuş, A., ve Özokçu, O. (2019). Öğrenme güçlüğü ile ilgili Türkiye’de deneysel olarak Yapılmış tezlerin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(6), 2559-2568. doi.org/10.24106/kefdergi.3445
- Arık, R. S., & Türkmen, M. (2009). Eğitim bilimleri alanında yayınlanan bilimsel dergilerde yer alan makalelerin incelenmesi. *Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Antalya.*
- Aslan, K. (2015). Özgül öğrenme güçlüğünün erken dönem belirtileri ve erken müdahale uygulamalarına dair derleme. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1, 577-588.
- Baki, A., & Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21.
- Baymur, F. (1994). *Genel psikoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *BEÜ SBE Dergisi*,7(1), 231-274.
- Chmiliar, I. (2010). *Multiple-case designs*. In A. J. Mills, G. Eurepas & E. Wiebe (Eds.), *Encyclopedia of case study research* (pp 582-583). USA: SAGE Publications.

Corley, M. A., & Taymans, J. M. (2002). *Adults with Learning Disabilities: A Review of the Literature*. Office of Educational Research and Improvement. <http://ncsall.net/index.php?id=493.html> adresinden 18.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Çelik, C. (2019). *Özgül öğrenme güçlüğünde zihinsel işlevlerin değerlendirilmesi ve müdahale yöntemlerinin etkililiği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çıkkılı, Y., Alegöz ve A., Bala, M. (2017). *Öğrenme Güçlükleri için Okumayı Değerlendirme ve Geliştirme*. (1. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Coşkun, İ., DüNDAR, Ş., & Parlak, C. (2014). Türkiye’de özel eğitim alanında yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (2008-2013). *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 375-396. <https://doi.org/10.12984/eed.49993>

Eissa, M. A. (2018). Issues related to identification of children with specific learning disorders (slds): insights into dsm-5. *International Journal of Psycho-Educational Sciences*, 7(1), 106-111.

Gerring, J. (2007). *Case study research: Principles and practices*. New York: Cambridge University Press.

Görker, I., Bozatlı, L., Korkmazlar, Ü., Karadağ, M. Y., Ceylan, C., Söğüt, C., ... & Turan, N. (2017). Edirne il merkezi ilkököl çocuklarında özgül öğrenme bozukluğu olası yaygınlığı ve sosyodemografik özellikler. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 343-349. doi:10.5152/npa.2016.18054

İlker, Ö., & Melekoğlu, M. A. (2017). Review of the studies on writing skills of students with specific learning disabilities in elementary education. *Ankara University Faculty of Educational Sciences Journal of Special Education*, 18(3), 443-469. <https://doi.org/10.19126/suje.456198>

Görgün, B., & Melekoğlu, M. A. (2019). Türkiye’de özel öğrenme güçlüğü alanında yapılan çalışmaların incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 9(1), 83-106. doi: 10.19126/suje.456198

Gürsoy, S. (2018). *Özgül öğrenme bozukluğunda bilişsel işlevlerin değerlendirilmesi: tanı almış ve almamış çocukların karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hamurcu, M., & Eren, T. (2017). Science citation index (SCI) kapsamında dergi seçimi için analitik ağ süreci yönteminin kullanılması. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 2(2), 54-70.

Kaçar, E., & Düzkantar, A. (2019). Öğretmenlerin öğrenme güçlüğü hakkındaki bilgi düzeylerine ilişkin yapılan araştırmalar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(65), 813-819. doi: 10.17719/jisr.2019.3493

Karaer, G., & Melekoğlu, M. A. (2020). Özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilere fen bilimleri öğretimi üzerine yapılan çalışmaların incelenmesi.

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 1-31.
<https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.532903>

Kirk, A. S. (1977). Exceptional children and youth. *Journal of Clinical Child Psychology*, 6(3), 190-209.

Koç, B. ve Korkmaz, İ. (2016). Öğrenme güçlüğü. İçinde, N. Sargın, S. Avşaroğlu & A. Ünal(Ed.), Eğitimden Psikolojik Yansımalar, (ss.151-162). Konya: Çizgi Kitabevi

Korkmazlar, Ü. (2003). Özel öğrenme bozukluğu. Farklı Gelişen Çocuklar İçinde. Edt: Adnan Kulaksızoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul

Krippendorff K (1980) *Content Analysis: An Introduction to is Methodology*. Beverly Hills: Sage.

Kuruyer, H. G., & Çakıroğlu, A. (2017). Sınıf öğretmenlerinin özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin eğitsel değerlendirme ve eğitimsel müdahale sürecinde görüş ve uygulamaları. *Turkish Studies*, 12 (28), 539-555. doi: 10.7827/TurkishStudies.12494

Marshall, C. & Rossman, G. B. (2014). *Designing Qualitative Research*. New York: Sage.

Swanson, H. L., & Trahan, M. (1986). Characteristics of frequently cited articles in learning disabilities. *The Journal of Special Education*, 20(2), 167-182. <https://doi.org/10.1177/002246698602000204>

Mash, E. J., & Terdal, L. G. (1997). Assessment of child and family disturbance: A behavioral-systems approach. In E. J. Mash & L. G. Terdal (Eds.), *Assessment of childhood disorders*(3rd ed., pp. 3-68). New York: Guilford.

Mammarella, I. C. ve Cornoldi, C. (2014). An analysis of the criteria used to diagnose children with Nonverbal Learning Disability (NLD). *Child Neuropsychology*, 20(3), 255-280. doi: 10.1080/09297049.2013.796920

MEB (2006). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. 31.05.2006 tarih ve 26184 sayılı Resmî Gazete.

MEGEP, (2014). Çocuk Gelişimi ve Eğitimi. Öğrenme güçlüğü. www.megep.meb.gov.tr. adresinden 21.07.2020 tarihinde erişilmiştir.

NCES, 2020. National Center for Education Statistics. https://nces.ed.gov/programs/coe/indicator_cgg.asp adresinden 22.07.2020 tarihinde erişilmiştir.

Öncül, N. (2014). Türkiye'de erken çocuklukta özel eğitim ile ilgili yapılmış makalelerin gözden geçirilmesi. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 6(2). 247-284.

Özkardeş, O. G. (2013). Türkiye’de özel öğrenme güçlüğüne ilişkin yapılan araştırmaların betimsel analizi. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 30(2), 123-153.

Özkubat, U. (2019). *Öğrenme güçlüğü olan öğrenciler ile düşük ve ortalama başarılı olan öğrencilerin matematik problemi çözerken kullandıkları bilişsel stratejiler ile üstbilişsel işlevler arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Politi, E., Papasakellariou, K., Afentaki, M., Kapetanou, M., ve Laskari, C. K. (2017). ICTs in Assessment of Special Learning Difficulties. Drigas. https://www.researchgate.net/publication/322069362_ICTs_in_Assessment_of_Special_Learning_Difficulties adresinden 19.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Torgesen, J. K., & Dice, C. (1980). Characteristics of research on learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 13(10), 5-9.

Pürsün, T., & Hakan, S. A. R. I. Özel Öğrenme Güçlüğü olan Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Becerilerine İlişkin Çalışmaların İncelenmesi. *Turkish Special Education Journal: International*, 2(1), 37-60.

Stone P J, Dunphy D C, Marshall S S, DM Ogilvie (1966) *The General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis*. The M.I.T. Press, Massachusetts.

Stemler, S. (2001). An overview of content analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 7(17), 1-6. <https://doi.org/10.7275/z6fm-2e34>

Uzunboylu, H., & Oz, A. S. (2019). A Review of the Studies on Learning Disabilities through Content Analysis. *Education in the knowledge society (EKS)*, (20), 9.

Vaughn, S. ve Fuchs, L. S. (2003). Redefining learning disabilities as inadequate response to instruction: The promise and potential problems. *Learning Disabilities Research and Practice*, 18, 137 – 146.

Yıldız, N. G., Melekoglu, M. A., & Paftalı, A. T. (2016). Türkiye’de özel eğitim araştırmalarında eğilimler. *İlköğretim Online*, 15(4), 1076-1089. doi:10.17051/io.2016.06677

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. baskı). Ankara: Seçkin.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (5): 4121/4153

Siyasal Bir Ritüel Olarak Seçimler: Türkiye Örneği

Elections as a Political Ritual: The Case of Turkey

Mehmet Şükrü NAR

**Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji
Bölümü**

**Assoc. Prof., Artvin Coruh University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Sociology**

mehmett.sukru@gmail.com / Orcid ID: 0000-0003-4726-3126

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 29.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 13.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 25.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Nar, M . (2020). Siyasal Bir Ritüel Olarak Seçimler: Türkiye Örneği .
İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 4121-4153 . Retrieved from
<http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/775544>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup,
Turkey. All rights reserved.

Siyasal Bir Ritüel Olarak Seçimler: Türkiye Örneği

Öz

Ritüel, mit, sembol vb. değerler, siyasi ve sosyal yaşamın şekillenmesinde ve sürdürülmesinde etkili olan kültürel araçlardır. Bu çalışmada, 1980'lerden günümüze kadar gelen seçim kampanyalarında kullanılan siyasi ritüellerin ve sembollerin teorik olarak analizi amaçlanmaktadır. Özellikle, seçim dönemlerinde partilerin propaganda aracı olarak öne çıkan belirli bir ritüel kalıbı içinde tekrarlanan antropolojik söylem ve temalar, kullanılan çeşitli simgeler çalışmanın ana konusunu oluşturur. Çalışmanın başlangıç aşamasının Özal dönemi ile başlanmasının sebebi, Türkiye'de liberalleşme politikalarının ve serbest piyasa ekonomisine geçişin bu dönemle ilişkilendirilmesidir. Çalışma (i) 1983-1991 dönemini kapsayan Özal (ii) 1991-2002 yılları arasında kurulan koalisyon hükümetleri (iii) 2002'den günümüze kadar gelen AKP olmak üzere üç döneme ayrılır. Bu anlamda, Özal dönemi ile başlayan ve günümüze kadar artarak devam eden seçim kampanyaları, dönemsel olarak ayrı ayrı incelenir. Çalışmanın materyali olarak basılı bildirgeler, kitaplar, makaleler, parti liderlerinin söylemleri, sloganlar, reklam afişleri, logolar, amblemler, internet kaynakları, ulusal gazete arşivleri vb. veriler kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde betimsel ve içerik analizinin temel tekniklerinden yararlanılmıştır. Her üç dönemde de siyasi partilerin, politik ritüel, simge ve mitler aracılığı ile ideolojilerini açıkladıkları ve diğer rakip aday(lar) karşısında kendilerini konumladıkları görülür. Bu anlamda ritüel, sembol, mit vb. politik-kültürel kodların, seçmenler arasında kitle bilinci sağlayarak ideolojik bir ürüne dönüştüğü ve siyaseti yeniden şekillendirdiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi ritüeller, Siyasi semboller, Seçimler, Seçim kampanyaları, Türk siyasi yaşamı, Siyasi iletişim.

Elections as a Political Ritual: The Case of Turkey

Abstract

Ritual, myth, symbol, etc. values are cultural tools that effective in shaping and sustaining political and social life. In this study, the theoretical analysis of political rituals and symbols used in election campaigns since 1980s until present is aimed. In particular, the anthropological discourses and themes, the various symbols used in a certain ritual pattern that stand out as the propaganda tools of the parties during the election periods, constitute the main subject of the study. The reason for starting the study with Özal at its initial phase, along with Turkey's liberalization policies and the transition to a free market economy, is associated with this period. The study is divided into three periods: (i) the period Özal in power between 1983-1991, (ii) the

coalition governments established between 1991-2002, (iii) the AKP that has been on SceneKit from 2002 up to the present. In this sense, the election campaigns that started with the Özal period and continued increasingly until now are analyzed periodically as separate items. As the material of the study, printed declarations, books, articles, discourses of party leaders, slogans, advertising posters, logos, emblems, internet resources, national newspaper archives, etc. data were used. Basic techniques of descriptive and content analysis were used in analyzing the data. In all three periods, political parties are seen to explain their ideology through political rituals, symbols and myths and position themselves against other rival candidate(s). In this sense, ritual, symbol, myth, etc. It can be said that the political-cultural codes have turned into an ideological product and reshaped politics by providing mass consciousness among the voters.

Keywords: Political rituals, political symbols, elections, election campaigns, Turkish political life, political communication.

1. Giriş

Temel anlamda siyaset ya da politika yapma kavramı sık kullanılan tabir ile bir devleti idare etme sanatı olarak açıklanır. Sanatı bir yana bırakırsak şayet siyaset kavramı, politika yapımcılar tarafından gücü elinde bulundurma arzusu için yapılan bir dizi faaliyet olarak tanımlanabilir. Özü davranışsaldır. Merkezinde iktidar kavramı yer alır. Pek çok açıklaması ve niteliği iktidar olgusu ile ilişkilendirilir. İktidar ise kendisini oluşturan, bir nevi ona ruh veren siyaseti kullanır. Siyasetin bir tür mücadele ve çatışma alanıdır iktidar. Öyle ki örtük ya da açık bilerek veya bilmeyerek insanın siyaset yapmasındaki temel amacı iktidar olmaktır. Aslında pek çok uğraş ve çabalamalar hatta yok oluşlar onu kazanmak için yapılır. Bir anlamda iktidar siyasetin mutlu sonudur.

İktidara sahip olmak için kullanılan yöntemler tarihsel süreçte insanın siyasal ve düşünsel gelişimine bağlı olarak farklılaşır. Geçmişte iktidar olabilmeyenin temel şartı daha ziyade zorla, despotlukla olurken, bugün için halkın özgür iradesiyle seçme tercihini kullanabilmesidir. Diğer bir deyişle seçmen kitlesinin, oy kullanarak iktidara talip olanlar arasından siyasal iktidarı belirlemesidir. Bu durum demokratik yönetim tarzının günümüz koşullarında olması gereken bir işleyişidir. Buna göre siyasal partiler, çoğulcu söylemler ve seçim demokratik bir düzenin varlığı için vazgeçilmez öğelerdir. Bu bağlamda, özellikle her seçim döneminde politik aktörler seçmen kitlesini etkilemek ve kendi özelliklerini öne çıkarmak adına seçim kampanyaları düzenler. Bu kampanyalarda adaylar, farklılıklarını ve kimliklerini belirten söylemler geliştirir; politik ritüeller ve semboller kullanır.

Keza, Türk toplumu çok partili siyasal hayata geçişten buyana pek çok kez seçimlerle ve seçim kampanyaları ile karşılaşır. Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal hayatını üç dönemde incelersek şayet en önemlisi kuşkusuz cumhuriyetin ilanı, diğerleri ise çok partili döneme geçiş ve liberalizasyon

politikalarının uygulanmaya çalışıldığı 1980 sonrası dönemdir. Bu çalışmada, 1980 sonrası iktidara gelen siyasal partilerin ve temsilcilerinin, seçim kampanyalarında kullandığı siyasal ritüellerin ve sembolik işaretlerin betimsel analizi yapılmaktadır. Bu amaçla, seçim kampanyalarında kullanılan simgelerin ve ritüellerin, günümüze kadarki değişim ve dönüşüm süreci ve seçimdeki etkileri dönemselsel olarak ayrı ayrı incelenmektedir.

2. İktidarın/Öznenin Kutsallığı ve Yeniden İnşası

İnsanlık tarihi boyunca toplum/topluluk içinde ürkütücü olan, yüceltilen ve gizem duyulan sosyal-kültürel değerler, nesnel gerçeklikler ve olağan dışı olaylar önemli olarak kabul edilir ve kutsal sayılır. Ritüeller ise kutsalın karşısında anlamı ifade eden, paylaşılan derin duygu yoğunluğu ile bağlılık oluşturan bir dizi kalıplaşmış davranış olarak açıklanır. Öyle ki ritüeller aracılığı ile kutsallık somutlaşır, kutsallığa ait değerler sembolize edilen ve tekrarlanan eylemler ile insanlara aktarılır. Bu şekilde izleyici kitlesine bir tür gizemli mesaj verilmeye çalışılır. İletilerin karşılık bulduğu anda insanlar arasında ortak paylaşım artar ve insanların diğerleri ile olan ilişkileri gelişir. Bir anlamda kutsallaştırma, topluluk ya da grup üyeleri arasında duygu coşkusuna yol açarak kolektif bilinç sağlar. Kolektif bilincin, kutsal olan şeyin kaynağı ise iktidar olarak görülür. Kutsal ile iktidar olguları birbirine yaklaşır, denk ya da aynı şeyler olarak kabul edilir, dahası her ikisi de bir güce karşılık gelir (Abales, 2012: 146-155; Balandier, 2017:19,110-113; Colins, 2004: 48-49; Turner, 1995:167-169).

Siyasal iktidarın varlığı ve devamlılığı ise meşru olup olmadığına, egemenliğin halk tarafından onay görmesine bağlıdır (Akpolat, 2020). Bir anlamda, "iktidarı" sihriyle toplum için anlamlı ve geçerli kılan güç meşruiyettir (Bitigen, 2019). Ancak meşruiyet tek başına yeterli değildir. Bunun yanında iktidara birden çok kişinin aday olması, adaletin ve yasaların tam manasıyla tüm yurttaşları kapsayacak şekilde adil ve tutarlı tesisi, özgürlük, eşitlik, denetlenebilirlik, çoğulculuk, kuvvetler ayrılığı, muhalefet, yerleşik ve özümsemiş bir siyasal kültür gibi erdemlere de ihtiyaç duyulur. Buradan halk egemenliğine dayalı, iktidarların seçimle belirlendiği, gücün merkezde ya da tek bir kişide toplanmadığı yönetim biçimi olan demokrasi olgusuna ulaşılır. Bu sayılanlar ise demokrasinin varlığı ve gelişimi adına olması gereken, masumane temel ölçütlerdir. Çoğu zaman ise bu öngörülenlerin tam tersi olarak toplumsal yararın göz ardı edildiği, gücün tek bir kişi ya da merkezde toplandığı ayrıcalıklı egemen bir sınıf ortaya çıkar. O zaman demokrasi içinde çıkara dayalı, despotik örtük bir monarşi yer alır. Bu nedenle demokrasi üzerine pek çok dönemde insanlar arasında tartışmalar yaşanır. Hatta onun uğruna keskin mücadeleler verilir, savaşlar yapılır.

Bugün için ise pek çok söyleme ve ideolojiye kaynak olan demokrasi anlayışı evrilerek Batının sunduğu siyasal ve toplumsal bir model olarak sunulur. Günümüz demokrasileri, gerçek manada demokrasinin dokusunu ve

ruhunu yansıtmaya da geçmişe göre biraz daha şeffaflaşmıştır. Öyle ki çağdaş demokrasilerde iktidara gelebilmenin, iktidarı yeniden düzenlemenin ve belki de kutsiyetlikle ödüllendirmenin en temel yolu halk tarafından oylanarak seçimi kazanmaktır.

Seçimin bu özelliği, onu diğer siyasal araçlardan daha önemli ve belirgin kılar. Seçim ile halk kendilerini temsil edecek aday kişiyi(leri) seçenekler arasından tercih etme hakkına sahip olur (Sarıbay, 2001: 16). Bu şekilde hem yönetilenler temsil edilir hem de devlete giden yolda seçmen (ya da halk), seçilmişler ve iktidar arasında toplumsal bir bağ kurulur. İktidar, belirli bir süre için kurallar ve yasalar dahilinde halk adına yetkilendirilir. Bu döngü içinde iktidar, tercihler doğrultusunda devredilebilir, ayrıcalığını yitirebilir. Bu niteliğiyle seçimler, toplumu ya da devleti kimin yöneteceğini önceden belirleyen siyasal bir mekanizmaya, önemli bir bileşene dönüşür (Aydemir, 2006: 62-63). Zira seçim ile iktidar sembolikte olsa kutsanır, anlam kazanır, yeniden inşa edilebilir.

3. Seçimler: Politik Bir Ritüel ve Simgesel Anlam Olarak

Politik ritüeller, siyasal kültürün önemli araçlarıdır, göstergeleridir. Örneğin, parlamenter sistemin olağan işleyişi içinde her seçim döneminde adayın seçildiğini gösteren mazbatasını alması, seçilenlerin meclis çatısı altında bir araya gelmesi ve ardından seçilenin yemin ederek göreve başlaması önemli bir ritüel kalıbıdır. Keza iktidara gelen başbakanın başkanlık konutunda kırmızı halıda karşılanması ritüel ve sembolik özellikler taşır. Seçilen ister vekil ister başbakan ya da cumhurbaşkanı olsun bu eylemleri gerçekleştiren politik kişiler, seçilmesiyle birlikte toplum içerisindeki statüsü değişerek farklı bir konuma geçici de olsa geçmektedir. Tüm bunlar hem bir geçiş ritüeli olarak hem de politik/siyasal ritüel olarak kabul görür. Bir anlamda bireyin doğum, erişkinliğe geçiş ve ölüm gibi temel geçiş ritüelleri yanında, toplumdaki rol ve statüsünde meydana gelen değişiklikler ve seçim ile kazandığı farkındalıklar siyasal ritüeller olarak karşılık bulur.

Yerleşik demokrasilerde sık karşılaşılan bir durum olan seçim olgusu, siyasal sistem içinde pek çok kavram ile ilişkilendirilir. Seçim kampanyaları ve siyasal partiler ise bunlardan birisidir. Seçim kampanyaları, içeriğinde ritüel ve sembolik özellikler (periyodik olarak tekrarlanması, içeriğinde bir duyguyu, düşünceyi, ortak istenci barındırması) taşıması ve bilişsel bir iletiyi hedef kitleye aktarması nedeniyle siyasal bir iletişim ya da propaganda aracıdır. Bu kampanyalarda siyasal aktörler, seçmen tercihinin değiştirilmesi ya da taraftarı olan kitleyi motive etmek için ritüeller, mitler ve çeşitli sembol pratikleri kullanır. Bunlar bir afiş, amblem, fotoğraf, müzik, ilan, miting, üslup, gösteri vb. pek çok araç olabileceği gibi, siyasal bir mesaj olarak diğeri ya da taraftarı olarak kabul edilen kitleye aktarılmak istenen çok kısa bir söylem de olabilir. Tüm bu araçlar seçim kampanyalarının temel motivasyonunu oluşturur.

Seçilme sürecinde politik gruplar ya da iktidara aday kişiler, mücadele alanı içinde konumlarına ve imkânlarına göre farklı söylemler ve görseller geliştirerek seçmenleri etkilemeye çalışır. Yine bu dönemde, halk nezdinde kullanılan söylemler ve figürler hatta mitler, onay görmesi için sık sık tekrarlanır. Ortak bir topluluk duygusu ve anlam üretilir, sosyal uyum sağlanır. Dahası politik ritüeller, siyasal gruplar tarafından birbirlerine meydan okumanın aracı olarak kullanılır. Aslında bu durum, potlaç kültüründe göreceğimiz bir rekabet çabası ya da bir meydan okuyuşu olarak görülebilir. Potlaç geleneğinde düzenli olarak tekrarlanan şölenlerde, şöleni düzenleyen aileler ya da şefler, halk içinde onur ve itibar kazanmak için öteki olarak gördüğü kişi(lere) karşı bir tüketim gösterisi düzenler. Bu törenlerde, danslar eşliğinde potlaçta simge olarak görülen her türlü besin ve ihtiyaç maddesi tekrar tekrar yok edilir.

Benzer şekilde, özellikle seçim ve kriz dönemlerinde parti temsilcileri, seçmen davranışlarını değiştirmek ya da siyasal kararlarına yönelik politik desteği artırmak amacıyla düzenledikleri mitinglerde daha fazla sembole ve ritüele dayalı bir çalışma sergiler. Böylesi bir sonuç, siyasal gruplar arasında artarak devam eden, vaatlerle hep daha fazlasının verilmeye çalışıldığı bir tür yarışa dönüşür. Çünkü ritüeller, toplumsal farkındalık oluşturarak bir yandan iktidarı şekillendirir ve belki de var olmasını sağlar, diğer yandan muhalif karşıt söylemleri ile insan ilişkilerinde taraf oluşturur. Fransız sosyolog ve antropolog Gustave Le Bon, seçimler ve onun içeriğini oluşturulan oy kullanımının hem bireysel hem de kolektif bir olgu olduğunu söyler. Oy bireyseldir, çünkü seçmenin kime oy kullanacağı fiziksel ve bilişsel etkiler olsa da kararı kendisine aittir. Seçimler ve oy verme davranışı, seçmenlerin yaşanan siyasal süreci ve olası sonuçlarını kitlelere duyuran ve onaylayan sembolik bir öneme sahiptir. Kolektif özelliğiyle sosyal-kültürel olarak farklı insan gruplarını eşdeğer kılan ve kamusal alanda çok sayıda insanı bir araya getiren bir davranış örüntüsüdür. Bu anlamda oy verme davranışı ve seçimlere katılım, demokratik siyasal sistemin ana sembolik araçlarından biri olur. Seçimlerde oy ile seçmen ve seçilenler arasında ritüel de olduğu gibi bir köprü kurulur, bir ileti sağlanır, aralarında bir tür kutsallık ihtiva edilir (Aydemir, 2006: 64; Le Bon, 2017: 141-149; Lukes, 1975: 291-292).

Çünkü seçimler, oy kullanımı vb. siyasal araçların kökeninde kültür, insana ait kodlar bulunur, özelinde ritüel vardır. Bu süreçte ritüeller, simgelerle anlaşılır ve temsil edilir. Kendini tanıtır ve yeniden üretir. Anlam verilemeyen (ya da öyle varsayılan) davranışları, ideolojileri, düşünceleri görünür objeler haline getirir. Artık gizem kalkar, ahlaki yükümlülük kazanır, çünkü siyasal bir araçtır ritüel. Bireyden ziyade toplumu, kitleyi hedef alır. Anomi olarak açıklanan toplumsal olumsuzlukları bertaraf ederek yeniden düzenler ve dönüştürür, istikrar sağlar. Bu özelliğiyle ritüeller, meşruiyetin önemli bir aracı haline gelir. Ayrıca ritüeller, geçmişte olduğu gibi bugün de siyasal sistemi, özelde iktidar yapısını doğrudan

nüfuz eden ve etkileyen politik araçlar olarak kabul görür. Bunu yaparken de kişiye ya da topluluğa ait önemli gördüğü değerleri, nirengi noktalarını sembolleştirir. Sembollerin davranışlarda vücut bulması ve ardışık olarak tekrarlanmasıyla görsel bir şölen, coşku, tutku gibi insana özgü değerleri açığa çıkarır. Çünkü imge, davranış, inanç, arzu, öğreti, folklor, dil, sanat, kutsiyet, mitoloji... Özetle kültüre, insana ve anlama ilişkin birçok şey ritüelin içeriğini oluşturur. Bu anlamda ritüel, ruhun dışı vurumu gibi insanın bilişsel ve davranışsal yönünü dışı vurur, anlaşılır kılar.

Genel eğilim ritüel, sembol, mit siyaset ve kutsiyet arasındaki ilişkinin geleneksel ve ilkel toplumlarda daha anlaşılır ve kabul edilir olduğu yönündedir. Çünkü bu tür toplumlarda iktidarı temsil eden, aynı zamanda kutsal olandır anlayışı hakimdir. Siyasal olan, kutsal ve ritüel olanla iç içe geçmiştir, denilebilir. Ancak günümüz toplum anlayışında bu ilişki nasıl okunmalı ya da açıklanmalıdır? Ya da modern toplumlarda kutsallık, ritüel ya da sembol davranışlar siyaseti belirleyen siyasal araçlar olarak görülebilir mi? Aslında bu soruların cevabı toplumların sosyoekonomik, kültürel ve siyasal yapısına göre değişkenlik gösterir. Çünkü aynı dünya üzerinde ve zamanda farklı toplumsal yapılar bulunur. Buna koşut olarak toplumların siyasal olandan beklentileri de farklılaşır. Dolayısıyla politik gruplar, iktidar olmak ya da var olan ideolojilerini sürdürüebilmek için toplumsal koşullara göre farklı ritüel ve simgesel özellikler kullanır.

Esasen politik ritüeller ve benzer kültür ürünleri politika yapmanın doğal bir sonucudur. Çatışma, meşruiyet, gücün kabulü/reddi, memnuniyetsizlik vb. gibi siyasal yaşamın gerçekleşmesine olanak tanıyan pek çok duygu yoğunluğu içinde siyasal ritüellerin ve sembollerin olası etkileri görülür. Bu anlamda, etki derecesi tartışmaya açık olmakla birlikte her iktidar yapısı veya iktidara aday temsilciler ritüeli ve simgesel manaları politize ederek siyasal arenada hedef kitleyi etkilemek amacıyla kullanır. Bu anlayışta politik olabilecek amblem, düşünce, işaret, slogan, bayrak, söyleyiş gibi birçok unsur ve olay simgesel özellik gösterir. Hatta seçmenin beklentilerine yönelik uygun davranışta bulunma ve bunu devam ettirme arzusu siyasal adayın ritüellik davranışının bir sonucudur. Örneğin siyasal adayların giyimi, duruşu, yürüyüşü, samimiyeti vb. kişilik özellikleri seçmene/halka aktarılan ve duyurulan seremonik niteliklerdir (Kertzer, 1988: 43-46; Wulf, 2015: 231-244). Bu seremonik özellikler siyasal iletişimi ve etkileşimi sürdürüebilmek adına önemli kabul edilen anahtar kavramlardır. Zira seçmen ile lider arasında bir etkileşim, aynı zamanda bir farkındalık olmalıdır. Bu olmaz ve bir dışlanma söz konusu olursa politika yapıcı, toplum gözünde itibarsızlaşır ve seleksiyona uğrar. Örneğin, günümüzde farklı toplum yapılarında geleneksel olarak sürdürülen taç giyme törenleri, meclis açılış törenleri, kraliyet düğünleri ya da milli bayramlarda ve ülkelerin kuruluş günlerinde yapılan törenler (ya da ayinler) var olan yapının sürdürülmesini sağlayan bir tür politik ritüel olarak görülebilir. Benzer şekilde seçimler, kendine özgü uygulama ve sonuçlarıyla; ayrıca dönemsel (periyodik) olarak yinelenmesi ve pek çok görselliği ve anlamı

muhteviyatında barındırması ile ritüel özellik taşır. Bu özelliği ile seçimler, mevcut düzenin sürdürülmesine hizmet eden önemli bir politik araç olur. Çünkü seçimlerin olmadığı siyasal ve toplumsal bir yapıda totaliter anlayış hüküm sürmekte, toplumsal aidiyet zedelenmekte, hatta tamamen ortadan kalkmaktadır. Seçimlerin ve demokrasinin varlık nedeni ise siyasal partilerdir. Siyasal partiler; ideolojisi, logosu, bayrağı, şarkısı gibi kendine özgü ayırt edici pek çok niteliği ile birer simgedir, kimliktir. Bu anlamda seçimler, seçim kampanyaları ve partiler siyasal karar alma sürecindeki anlam ve işlevi ile kendine özgü politik bir ritüel ve sembol oluşturduğu söylenebilir.

4. Seçimlerde Politik Ritüeller: Türkiye Örneği

Sanayileşme ve modern toplum yapısının ortaya çıkışı ile birlikte insanlar arasındaki sosyal ve siyasal ilişkiler ağı yeniden düzenlenir, algı dünyası değişir. Buna koşut olarak günün koşullarına uyarlanan seçimler ve seçim kampanyaları yapılır. Özellikle seçimlerde politik gruplar seçmeni etkilemek amacıyla ritüel ve simgeler olarak anlamlandıran siyasal gösteriler düzenler. Aslında kamusal ve sosyal-kültürel araçların kullanılması arkaik dönemde olduğu gibi günümüz politik rekabetin bir gereğidir. Siyasal ahlak sınırları içinde kabul edilebilir eylemlerdir. Dolayısıyla siyaset, iktidar ve ritüelin kendi özelinde kutsallıkla kesişmesi ve birlikte kullanılarak ortak amaca hizmet etmesi; sadece ilkel ve geleneksel topluluklara özgü bir davranış kalıbı olmayıp pekâlâ modernleşen siyasal kültürde de ortaya koyulabilen bir ilişki modelidir.

Bu konuda önemli örneklerden birisi de Türkiye'dir. Cumhuriyetin ilan edilmesinden buyana Türkiye Cumhuriyeti Devleti çok sayıda seçimle karşılaşır. Özellikle çok partili siyasal yaşama geçiş ile birlikte siyasal ve toplumsal gelişime bağlı olarak birbirine benzer ya da farklı olabilen, seçimler ve seçim kampanyaları yapılır. Diğer bir zaman dilimi ise 1980 askeri müdahale sonrası gelişen siyasal ve toplumsal dönüşüm sürecidir. Siyasi yasakların kalkması, ardından Özal dönemi ile başlayan liberalizasyon politikaları ve günümüze kadar ki gelen süreçtir. 1980 sonrası Türk siyasal yaşamını Özal (1983-1993), koalisyonlar (1993-2002) ve AKP (2002- günümüze kadar) olmak üzere üç döneme ayırdığımızda her seçim döneminde politik gruplar, iktidar olmak ya da ideolojilerini, düşüncelerini sürdürebilmek için belirgin şekilde siyasal ritüelleri ve simgeleri kullanır. Bu anlamda ritüellerin, sembollerin ve mit gibi kültür ürünlerinin Türkiye'deki seçimler üzerinde belirleyici etkileri bulunur.

4.1. Özal Dönemi (1983-1993)

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrası, Mayıs 1983 yılında siyasi yasakların kalkması ve Kasım ayında seçim kararı alınmasının ardından Milli Güvenlik Konseyi'nin onay verdiği Milliyetçi Demokrasi Partisi, Halkçı Parti ve Turgut Özal'ın kurucusu olduğu Anavatan Partisi seçimlere katılma hakkını

elde eder. Ancak yapılacak bir seçimin demokratik olup olmadığı, nasıl ve hangi koşullar altında yapılacağı bilinmediğinden bir kuşku ve bilinmezlik toplumun geneline hakimdir. Beyan ve yasakların olduğu bir seçim dönemi Türkiye'yi beklemektedir. Tüm adaylar seçime eşit şartlar altında girebilecek mi? Belki en önemli soru seçimi kim ya da kimler kazanacak? Bu soruların cevabı 6 Kasım 1983'de yapılan genel seçim sonucunun açıklanması ve Turgut Özal'ın seçimi kazanmasına dek sürer. Seçim sonuçları kimilerine göre askeri cuntanın bir zaferi, kimi çevrelere göre ise demokrasinin ve istikrarın bir zaferi olarak yorumlanır. Aslında Kasım 1983 yılında yapılan genel seçim, askeri cuntanın kontrolünde yapılan, etkisinin olduğu bir seçimdir. Askeri darbeden sonra kurulan Bülent Ulusu Hükümeti'nde (1980-1982), Özal'ın ekonomiden sorumlu bürokrat olarak ekonomide reform olarak sunulan, 24 Ocak Kararlarının alınması ve uygulanması Özal-asker işbirliğinin bir örneğidir (Barlas, 2001: 15-16; Çavdar, 2019; 258-272; Kemankaş, 2019; Özkan, 2014: 73).

Bu meyanda, özellikle 1980'li yıllar küreselleşme sürecinin hız kazandığı ve toplumların birbirine politika, kültür, ekonomi vb. pek çok alanda daha fazla bağımlı olduğu bir dönemdir. Bu dönem ve sonraki yıllar, dünyada ekonomik, siyasal, sosyal-kültürel anlamda büyük bir değişimin yaşandığı yıllardır. Daha özeldir farklılıkların/yerelleşmenin ve kapitalist ahlakın itibar gördüğü, zaman ve mekânın sınırlandığı, bilgi iletişim araçlarının gelişimi ile bilginin hızlı üretildiği ve yayıldığı toplumsal bir anlayış hâkimdir (Nar, 2019: 75). Şüphesiz bu süreçten tüm toplumlarda olduğu gibi ülkemizin siyasal tercihi de etkilenir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası yapılan ilk seçimde Özal'ın liderliğinde Anavatan Partisi tek başına iktidara gelir. Bu seçim demokratikleşme adına oldukça önemlidir ve bir milat olarak kabul edilir. Artık Türk toplumu içinde küreselleşme, serbest piyasa ekonomisi, kapitalizm, neoliberalizm, kimlik, insan hakları, demokrasi vb. düşünceler daha sık dile getirilir. Dönüşüm kaçınılmazdır; Türkiye eski Türkiye olmayacaktır. Ancak Özal'ın Türkiye için vaat ettiği politik söylemler, siyasal ideolojiden ziyade ekonomi yönlüdür. Zaten Özal dönemi yapısal değişikliklere baktığımızda, çıkan kanun ve yönetmelikler siyasal ve toplumsal içerikten ziyade neoliberal/kapitalist ekonomi modeli ile alakalıdır.

Özal'ın gerek seçim öncesi gerekse seçim sonrası liberal ekonomik açılımlardan bahsetmesi, yerel yönetimleri güçlendirme isteği ve farklı siyasal eğilimleri (muhafazakârlık, milliyetçilik, liberal ve sosyal demokrat) "dört eğilim" adı altında birleştirme arzusu, özellikle modern siyasal/neoliberal düşünceye uyarlanan insan ve aile odaklı muhafazakârlık söylemi Özal döneminin temel düşünceleridir. Başlangıçta, siyasal ve toplumsal olarak farklılıkları içeren bu dört ideoloji karma bir kimlik altında bir araya gelir. Özal ile birlikte yeni bir siyasal kültür oluşur. Aynı olarak devleti ya da iktidarı kutsallaştıran, devleti "baba" olarak sembolleştiren kavram ve fikirlerden toplumun arındırılması gerektiğini savunur. Bu anlayışa göre sosyal devlet anlayışı bertaraf edilmelidir. Devlet küçülmeli,

ekonomik refah ve ülkenin kalkınması için özel sektör her şekilde desteklenmelidir. Özal, bu söylemleri seçmen kitlesine ulaştırmak adına geleneksel siyasal kültür anlayışını terk ederek Manajansın önemli isimlerinden Ege Ernar'tan profesyonel destek alır. Seçim kampanyasının neredeyse tamamı (televizyon ve radyo konuşmaları, mitinglerde vurgulanan söylemler, afişler, gazete ilanları, amblemler vb. ideolojik simge ve ritüeller) Manajansı tarafından yürütülür. Özal'ın söyleşileri ve seçim gezileri video kasetler aracılığıyla Türkiye geneline dağıtılır. Hatta seçimin ardından televizyonlarda periyodik olarak sıklıkla yayınlanan, "icraatın içinden" programı (1983-1988) bu anlayışın ürünüdür. Bu anlamda, 1983 genel seçimleri kısıtlı olan imkânlarla ideolojinin siyasal bir reklam aracına dönüştüğü bir dönem olarak kabul edilebilir (Cıngı, 2015; TÜSİAD'ın hükümet deviren, 2002; Özal, 1992; Özkan, 2014: 84; Topuz, 1991: 30, 44-45).

Özal, medyayı kullanmayı ve medyanın siyasetteki önemini bilen en iyi siyasetçilerden birisidir. Bu nedenle, halk nezdinde kabul oranını artırmak ve seçmen kitlesine ulaşmak amacıyla önceden belirlenen politik ritüelleri ve simgesel özellikleri sıklıkla kullanır. Kurucusu olduğu Anavatan Partisi'nin logosunda yer alan; *bal arısı çalışkanlığı, bal petekleriyle kaplanan Türkiye haritası* ise sunulacak hizmetlerin, ülkenin en ücra köşesine kadar ulaştırılacağını simgeler. Aynı olarak parti ambleminde dikkat çekici renkler tercih edilir. Kırmızı ve sarı renk canlılığı ve önemi, beyaz renk ise uyumu ve saflığı temsil eder. Seçim öncesi ve sonrası, *liberalizm-muhafazakâr sağ, ortadirek, iş bilirlilik, iş bitiricilik, millet devlet için değil, devlet millet için vardır*, sloganları Anavatan Partisinin sıklıkla vurguladığı simgesel söylemlerdir. Diğer partilerin aksine Anavatan Partisi'nin en önemli özelliği, partinin ideolojisi ya da icraatlarından ziyade Özal'ın simgeleştirilerek lider üzerine kurulu bir kampanyanın yürütülmesidir (Cemal, 1989: 320; Liberalleşme hareketinin sembolü, 2019; Özkazanç, 1997: 31; Ulagay, 1987: 78, 117). Çünkü halka göre Özal, yasakları kaldıran ve alışılmışın dışında davranışlarıyla (ör. şortla askeri birliği denetlemesi) özgürlüğü ve değişimi simgeleyen bir liderdir. Belki de bu yakıştırma Özal'a değişimin simgesi olarak iktidarı getirmiştir (Aktan, 1996: 18; Barlas, 2001: 254; Bozkurt, 2001:1-2).

Görsel 1: Anavatan Partisi logosu

Ayrıca *ahirette iman, dünyada mekân diyorsan oyunu Özal'ın partisine ver; yokluk kuyrukları kalkacak; arıya çiçek peteğe bal Türkiye'ye Özal gibi sloganlar* diğer

seçim söylemleridir. Yine iki elini başının üzerinde birleştirerek, “dört eğilimi” işaret etmesi ve böylece Anavatan Partisi’nin merkez parti olduğunu vurgulaması; ayrıca siyasal bir ritüel olan TRT’de yayınlanan “icraatın içinden” programına her defasında dolma kalemle çıkarak işe vakıf sorun çözücü imajı vermesi, Özal’ın diğer sembolik özellikleridir (Gökmen, 1992: 89-90; Dindar, 2017; Topuz, 1991: 30).

Siyasal iletişimin ve seçim propagandasının diğer ritüelleri ise partilerin, seçmen kitlesini etkilemeye yönelik güncel ya da popüler şarkıları kullanmasıdır. Siyasal aktörler genellikle seçim dönemlerinde seçmen tercihlerini değiştirmek ya da ideolojisini vurgulamak amacıyla kampanya şarkı sözlerini ve müziklerini siyasal güç olarak görür. Öyle ki parti seçim müziklerinin periyodik olarak tekrarlanması, hedef kitlenin zihnin bilinç dışı yapısına etki ederek bireyde adeta şartlanmışçasına verilmek istenen iletinin kabul edilmesine yol açabilir. Bunlar arasında en popüler olan, Özal ve ANAP ile özdeşleşen, “arım balım peteğim, anavatan çiçeğim, bilsem ki öleceğim...” şarkısıdır. Yine, “bunu dünya âlem bilir, aşığım ben Özal’a, vurgunum ben Özal’a...” tüm bu şarkılar, Anavatan Partisi ve Özal için uyarlanarak seçmeni iknada güçlü bir sembol değer olarak kullanılır. Özellikle Özal’lı yıllardan itibaren partiler için uyarlanan ve sembolize edilen seçim şarkıları, Türk siyasal yaşamının vazgeçilmez ögesi olur (Kalafat, 2015; Öztürk, 2014: 206; Şenkal, 2014) .

Görsel 2: 1987 genel seçimlerinden bir reklam afişi

29 Kasım 1987 genel seçimlerinde ise siyasal yasaklar kalkar. Ecevit, Demirel ve Erbakan gibi eski liderler tekrardan seçimlere aday olur. Bu nedenle, seçmen tercihlerini etkilemede günün koşullarına uyarlanan kitle iletişim araçlarının önemine binaen daha sık kullanıldığı seçim kampanyaları görülür. Özellikle ANAP, geçmiş dönemde yapılan icraatlarını vurgulamak için Türkiye ANAP döneminde çağ atlamıştır vb. temel sloganlar geliştirir. Aynı olarak popüler sanatçıların miting öncesi sahne aldığı ve seçmene çeşitli ihtiyaç ürünlerinin dağıtıldığı alışılmışın dışında bir seçim kampanyası düzenler. Keza seçime katılan Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve Doğru Yol Partisi de en az ANAP kadar seçim kampanyalarında aktif olarak yer alır. En dikkat çekici reklam ise SHP için Yorum Ajans tarafından tasarlanır. *Beş yıl daha bir limon gibi sıkılmaya gücünüz var mı?* Sorusu seçmene sorularak yoksulluğun ve işsizliğin ve hayal kırıklığının sembolize edildiği reklam afişleri kullanılır. Yine SHP’nin, *kararlıyız! Nefes aldıracağız!* Sloganı,

İnönü'nün *yüzünüzü güldüreceğim* sözü ile tamamlanır (Anavatan Partisi [ANAP], 1987; Cıngı, 2015; Meriç, 2018). DYP'nin seçim beyannamesinde ise *hürriyet, güvenlik ve refah için el ele; çare Doğru Yol iktidarındır; geliniz büyük ve mutlu büyük Türkiye'ye Doğru Yol'dan varalım!* Sloganları kullanılır (Doğru Yol Partisi'nin, 1987).

4.2. Koalisyonlar Dönemi (1993-2002)

1987 yılında yapılan genel seçimlerde; sadece üç parti ANAP, SHP ve DYP mecliste temsil hakkı kazanır. Özal oy oranını düşürmesine rağmen tekrar tek başına iktidar olur. Ancak hatalarla dolu bir süreç Özal'ı bekler. Tek adamlık, hayali ihracat, papatyaların faaliyetleri, yolsuzluk ve rüşvet olayları, kayırmacılık, yüksek enflasyon ve işsizlik, devlet işleyişinde usulsüzlükler... Alışılmış davranış haline gelir. Dahası, seçimi kazanmak adına her yolun kabul edilebilir olduğu düşüncesi, onu demokrasiden ve halktan uzaklaştırır (Cemal, 1989: 340-343). Ardından, 26 Mart 1989 yılında yapılan yerel seçimler Özal ve partisi için hezimetle sonuçlanır ve ANAP üçüncü parti konumuna düşer. Seçim yenilgisinin ardından Özal, 1989 yılında Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı görev süresinin dolması ile muhalif partilerin tüm karşı çıkması ve oylamayı veto etmesine karşın TBMM tarafından, Anavatan Partisi'nin çoğunluk oylarıyla cumhurbaşkanı olarak seçilir. Özal'ın Yıldırım Akbulut'u başbakan olarak ataması, ardından yapılan ANAP genel başkanlığı seçimini Mesut Yılmaz'ın kazanması parti içi çekişmeleri iyice artırır. Ardından Mesut Yılmaz, hem başbakan hem de parti genel başkanı sıfatıyla erken seçim kararı alır.

20 Ekim 1991 genel seçim kampanyaları diğer seçim kampanyalarına göre daha profesyonel ve Batı tarzıdır. Bilimsellik ve görsellik ön plandadır. Partiler, siyasal iletişimde ve seçmen tercihinde reklamın ve medyanın önemini daha iyi anlar. Özal'ın oğlunun ortağı olduğu Star TV'de ANAP'ın reklamının yapılması ya da SHP'nin Mega-10 ya da Demokrasi adıyla bir kanal kurması örnek olarak verilebilir. İlk kez tüm partiler reklam ajanslarından destek alır. Doğru Yol Partisi AX Ajansla, Sosyal Demokrat Halkçı Parti Yorum Ajansla ve Demokratik Sol Parti Cen Ajansla anlaşır. Bu dönemde seçmenler ile birebir iletişime geçilerek kamuoyu yoklamaları yapılır. Bir veri tabanı oluşturularak seçmenlerin beklentileri analiz edilir. Bu durum seçim mitinglerinde de gözlenir. Neredeyse seçime katılan tüm partilerin mitinglerinde şölen havası hâkimdir. Dönemin popüler şarkıcıları parti liderlerinden önce mitinglerinde sahne alır, konser verir. Teknolojik gelişime bağlı olarak parti liderlerinin konuşmaları büyük boy ekranlarda gösterilir. Aslında bu seçimde, diğer seçimlerde olduğu gibi yapılan/yapılacak icraatlar ve söylemlerden ziyade temel simge parti liderleridir. Bu konuda en dikkat çekici parti ise Anavatan Partisi'dir. Geçmiş deneyimlerinden de yararlanan ANAP, Fransız reklamcı Seguala ile anlaşarak "daha çok yapacak işimiz var" söylemini simgeleştirerek parti liderine, Mesut Yılmaz'ın fotoğrafına ve biyografisine odaklanan bir

kampanya stratejisi yürütür. Seguala'ya göre seçimleri ideoloji ya da düşünceler değil, lider kazandırır. Türkiye'nin 1980 öncesi kaosu, anarşiyi ve yokluk kuyruklarını gösteren reklam kampanyalarında "siyasi istikrarın" teminatını olarak Mesut Yılmaz gösterilir. Seguala ve ANAP, bunu yaparken el ilanı dağıtımı; televizyonlarda kısa metrajlı film gösterimi; gazetelere ve açık hava panolarına reklam verilmesi; video ve ses kasetlerin neredeyse tüm seçim bölgelerine dağıtılması vb. seçim gereçlerinden yararlanır. Yine o dönemin popüler olan, "hadi bakalım kolay gelsin; aboneyim; eller havaya" şarkıları ANAP'a ve parti liderine uyarlanarak seçmene siyasi iletiler verilmeye çalışılır (Balci ve Bekiroğlu, 2015: 16; Duman ve İpekşen, 2013:128-129; Özkan, 2014: 115; Sohtaoğlu, 2014; Topuz, 1991: 10, 45-48; Türkiye'nin kâbusu, 2019).

Benzer politik ritüelleri ve simgesel özellikleri diğer partilerde de görmek mümkündür. Süleyman Demirel'in liderliğinde seçime giren Doğru Yol Partisi kendisini, Demokrat Parti (1946-1960) ve 1961-1981 yılları arasında Türk siyasal yaşamında varlık gösteren Adalet Partisi'nin siyasal mirasçısı olarak görür. DYP'nin logosu, Demirel ve DYP ile şahlanan, Türkiye'yi simgeleyen kıratdır. DYP'nin seçim kampanyasına, *21 Ekim sabahı yeni bir Türkiye* bildirgesi ile başlaması, Süleyman Demirel'in miting öncesi, *şahlanan kıratla* karşılanması ve *konusan Türkiye söylemi*, kampanya döneminde hatta öncesinde kullanılan önemli sembollerdir. Konuşan Türkiye söylemiyle her ideolojiyi, her kesimi kucaklayan, herkesin özgürce düşüncelerini söyleyebildiği bir Türkiye imajı verilerek "demokrasi" kavramı vurgulanır. Bunun yanı sıra, Demirel'in giyim tarzı (özellikle modernizmi temsil eden şapkası), seçmen ile yakın ilişkisi, AP ve DP geleneğinden gelmesi, söylemleri ile halk nezdinde "baba" olarak sembolize edilmesini sağlar. Aynı olarak *herkese yeşil kart; herkese iki anahtar; 500 günde enflasyonu çözeceğiz; kim ne veriyorsa ben beş fazlasını vereceğim* sloganları DYP ve liderinin simgeleştirdiği diğer söylemlerdir (Doğru Yol Partisi, 1991; Tarihin en iddialı, 2007; Gündoğan, 2020).

Bu dönemde siyasal liderler vaatlerin yanında, rakip partilerin olumsuzluklarını tenkit edici, hatta suçlayıcı bir davranışla dile getirerek seçmene "negatif söylem" üzerinden siyasal mesajları daha sık verir. Örneğin SHP, *ne farkları var?* Söylemiyle Rusların iç içe geçen matruşka bebeklerini reklam afişlerinde kullanarak her bir rakibini karikatür çizimiyle gösterir. Ardından SHP, *farklı olan o! Yol ayrımı!* vb. simgeleştirilen söylemlerle Erdal İnönü haricindeki liderlerin hepsinin aynı olduğu mesajını seçmene iletmeye çalışır (Balci, 2007: 126; Duman ve İpekşen, 2013:129; Görgülü, 2007). Eleştirici ve yerici söyleme diğer bir örnek Refah Partisi'nin diğer partiler için kullandığı kavramdır. RP ve Necmettin Erbakan'a göre ANAP ve diğer siyasal partiler, Siyonist planların gerçekleşmesini sağlayan "Büyük İsrail'in" kurulmasına hizmet eder. Faizin kaldırılması, manevi kalkınmanın sağlanması, Hak ve batıl mücadelesi vb. İslami söylemlerin yanında özellikle *adil düzen, ağır sanayi hamlesi* sloganları seçim kampanyasında sıklıkla tekrar edilen diğer sözcüklerdir (Refah Partisi,

1991). Demokratik Sol Partisi ise sol kimliğinden ziyade, parti ambleminde yer alan, “beyaz güvercin” sembolü ile seçmenlere barış içinde özgür yaşayan mutlu bir toplum vaat eder. Başta ekonomi olmak üzere diğer sosyal sorunlara yönelik sloganlar geliştiren ve bunu da yaparken yeni bir sayfa açmak adına, *gözün aydın Türkiye ve ak güvercin geliyor*, DSP Bülent Ecevit tarafından en çok söylenen gelen simgelerdir (Demokratik Sol Parti [DSP], 1991). Yine Ecevit’in miting konuşmalarına halkçılığı, halktan biri olduğunu belirten kasketle çıkması, “Kıbrıs Fatihi” ve “Karaoğlan” söylemleri kampanya döneminde kullanılan diğer önemli simgelerdir.

Görsel 3: 1991 genel seçimlerinden afiş örnekleri

1991 genel seçimleri ile birlikte bir dizi siyasal olay gerçekleşir. Demirel 1993 yılında cumhurbaşkanlığına seçilir. SHP kapatılarak CHP ile birleşir. DYP’ de genel başkanlığa Tansu Çiller, CHP’ de ise Deniz Baykal gelir. Bozulan DYP-CHP koalisyonu, 24 Aralık 1995 tarihinde genel seçimlere gidilmesi koşuluyla tekrar kurulur (Baykal’ın 37 yıllık, 2010). 1995 yılında yapılan genel seçimlerin belki de en önemli özelliği, politik kampanyalar sırasında eleştiri boyutunu aşan, ayrıştırıcı bir dilin kullanılmasıdır. Hatta liderler, birbirlerine saldırırcasına kişisel özellikleri hakkında açıklama yaparlar. (Balcı, 2007: 133; İpekşen ve Duman, 2015).

DYP lideri Tansu Çiller, ötekileştirdiği diğer parti liderlerinin geçmişi ve karanlığı, DYP ve kendisini ise geleceği ve aydınlığı temsil ettiğini söyler. Negatif söylemlerin dışında DYP’ de seçim çalışmaları daha ziyade lider temalıdır, *hedef 2000’ler tek çözüm Çiller; çelik yürekli başbakan* sloganları ile Çiller simgeleştirilir. Yine dönemin popüler şarkıları İzel’e ait olan, “biz hep böyleyiz” şarkısı “Çiller geliyor daha ileriye...” Sandal’ ın “bu kız beni görmeli” adlı şarkısı, “kararlısın Çiller’im...” şeklinde Tansu Çiller için uyarlanarak DYP’nin seçim müziği olur. Çiller, boy afişlerinde giyimi ve duruşu ile çağdaş cumhuriyet kadını, profesör akademisyen olmasıyla bilgeliği, “ben sizin bacınızım” ile de kadın kimliğini ve samimiyeti vurgulamaya çalışır. Ayrıca DYP genel başkanı Tansu Çiller’in *biri ev biri de anahtar olmak üzere, iki anahtar; her mahalleye milyoner; haydi Türkiye’ m ileri; tek başımıza deneyin* deyişleri seçim döneminde en çok duyulan ve konuşulan simgeleridir (Aydın, 2014; Meriç, 2007; Öztürk, 2014:208).

ANAP bu seçimde de geleneği bozmayarak seçim stratejisini DYP’de olduğu gibi lideri merkeze koyan bir seçim kampanyası yürütür. İkinci aşamada en

yakın rakip olarak gördüğü Tansu Çiller'i eleştirirken, yapılacaklar ise son aşamadır. Örneğin ANAP, Çiller'in ABD vatandaşı olduğunu ve ABD'de mal varlığını sık sık gündeme getirir. Yine Yılmaz, Erbakan'ı kastederek "bacıdan kaçıp hocaya tutulma" diyerek RP oy vermeyin der (Başbakan Çiller'i korkutan, 1995). Refah partisinin 1995 seçiminde kullandığı temel semboller ise *adil düzenle iktidara; 25 Aralık sabahı Türkiye yeniden doğacak; yeni dünya düzeni; refahın vakti geldi* olarak belirlenir. Söylemler, özellikle dini ve milli içerikli temalar, marşlar ve şarkılar ile desteklenir. Kampanya lider odaklı değildir. Kampanya döneminde toplumsal sorunları (yolsuzlukla mücadele, adil paylaşım, din ve vicdan özgürlüğü, işsizlik vb.) çözmeye yönelik vaatler işlenir (Refah Partisi, 1995). Demokratik Sol Parti ise dürüst yönetim, hakça düzen, ulusal birlik gibi temaları vurgular. Özellikle parti lideri Bülent Ecevit'i merkeze koyar. Ecevit'in dürüst, çalışkan ve güvenilir bir lider olduğu imajı kampanya döneminde sloganlaştırılır (DSP, 1995). CHP evrensel, sosyal demokrat ve laiklik ilkelerine bağlılığı vurgulayan parti imajını, *CHP değişimin öncüsüdür; halkın iktidarı ile görev istiyoruz; CHP Türkiye'nin sağduyusudur; laiklik çağdaş Türkiye'nin temelidir* sloganları ile destekler. Özellikle laiklik ve çağdaşlık konularında DYP ve ANAP'ı RP ile işbirliği yapmakla tenkit eder (Cumhuriyet Halk Partisi [CHP], 1995). MHP ise *biz Türkiye sevdayızız*" vb. milliyetçi söylemlerin yanında, *Türkiye bilge, demokrat ve tecrübeli liderine kavuşuyor, Türkes geliyor* sloganlarıyla MHP lideri Alpaslan Türkeş'in öne çıkarıldığı bir kampanya dönemi yaşanır (Türkiye bilge, 1995)

24 Aralık 1995 genel seçim sonuçlarına göre Refah Partisi tek başına iktidar olabilecek milletvekili sayısına ulaşamaz. DYP-ANAP, DYP-RP ve ANAP-DSP-DTP birden fazla koalisyon hükûmeti ve CHP'nin dışarıdan desteklediği ANASOL-D azınlık hükûmeti kurulur. En son 18 Nisan 1999 seçimlerine kadar görev yapacak olan DSP lideri Bülent Ecevit başbakanlığında kurulan azınlık hükûmetine onay verilir (CHP bugüne kadar, 2010). 1999 seçimlerinde siyasal partiler arasında, başta ekonomi olmak üzere yolsuzluklar ve dış politika temel eleştiri konusu olur. Hatta partiler arasındaki rekabet ve iktidar hırsı o kadar artar ki eleştiri ve yerici söylemler gittikçe saldırganlığa dönüşür. Fazilet Partisi ise biraz daha içe dönük diğer partileri ve liderleri eleştirmekten ziyade, iktidara gelmeleri halinde vaatleri üzerinden seçmenden oy ister. ANAP ise hedef olarak Özal'ın ortadirek olarak sınıflandırdığı ve halkın gerçek temsilcisi olarak gördüğü, memur vb. sabit gelire sahip seçmen kitlesine ulaşmaya çalışır. Seçmene vaatlerini anlatan bir "Türkiye Sözleşmesi" sunar. Sessiz çoğunluğun partisi olduklarını söyleyerek *sessiz çoğunluk sesinizi duyuyorum; hedef tek, çözüm net, ANAP evet* sloganlarını simgeleştirir (ANAP, 1999; Partilerin kampanyaları, 1999). Seçim müziği olarak "hadi hadi meleğim" adlı şarkı "hadi Anavatan, önce vatan" sözleri ile ANAP için seslendirilir. DYP ise Demokrat Parti döneminde kullanılan, "yeter söz milletindir" sloganını *yeter hak milletindir* söylemi olarak geliştirir. Müzik ritüeli olarak DYP, Ayna'nın "Ceylan" isimli şarkıyı "seninle ülkem coştı be Çiller..." olarak uyarlar. CHP lideri Deniz Baykal ise CHP'nin kuruluş ilkelerini

vurgulayarak diğer partilerin yolsuzluğu, haksızlığı ve riyakârlığı temsil eden düzenin partisi olduğunu; sadece CHP'nin halkın çıkarlarını gözettiğini söyler. Özellikle Mesut Yılmaz'ı dış politikadaki başarısızlık, işsizlik, yüksek enflasyon, yolsuzluk ve terör ile eleştirir. DSP bu seçimde de lideri Bülent Ecevit'in dürüstlüğüne ve halkçılığına vurgu yaparak oy ister. Ecevit'in, "...terör örgütü elebaşını dünyanın neresinde olursa olsun yakalayıp Türk adaletine teslim ettik" söylemini kampanya döneminde sık sık tekrarlayarak sembolleştirir. DSP'ye belki de seçim kazandıran slogan bu olur (Dürüstlüğü'nün simgesiyiz, 1999; 'Kıbrıs Fatih'i'ydi, 1999; Yılmaz, 1999; Sohtaoglu, 2014).

4.3. AKP ve Günümüz Dönemi (2002- Günümüze Kadar)

1999 yılı genel seçimlerden birinci parti çıkan DSP ve diğer partiler arasında DSP-MHP-ANAP üçlü koalisyon hükümeti kurulur. Süreç içerisinde koalisyon ortakları ve Cumhurbaşkanı Necdet Sezer ile iktidar arasında anlaşmazlıklar yaşanır. Ardından MGK toplantısında Sezer'in Anayasa kitapçığını Ecevit'e fırlatması ve sonrasında Ecevit'in bu olayı kamuoyu ile paylaşması ile ülke tarihinin en büyük ekonomik krizi yaşanır (Özgönül, 2017). Ardından Ecevit'in hastalığı ve DSP içinde ardı sıra gelen istifalar üzerine bir araya gelen koalisyon ortakları 16 Temmuz 2002' de erken seçim kararı alır. 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde, teknolojik gelişmelere bağlı olarak kitle iletişim araçları-özellikle internet teknolojisi- siyasal partiler ve adaylar tarafından daha sık kullanılır. Bu şekilde siyasal aktörler; web siteleri, YouTube gibi video paylaşım siteleri, Facebook ve Twitter gibi sosyal ağlarla, sanal ortamlarda ulaşılamayan ya da teknolojik gelişimi takip eden genç ve meraklı seçmene ulaşmayı hedefler (Akbaş, 2004:152; Devran, 2004: 55, 132; Kalender, 2000: 92). 2002 genel seçimlerinde partilerin ve siyasal adayların; işsizlik, enflasyon, terör, irtica, istikrar, AB' ye uyum süreci vb. temel konular üzerinden eleştirici ve saldırgan söylemleri gündem oluşturur.

Genel seçim öncesi en dikkat çekici partiler ise yeni kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi ve Genç Parti'dir. 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulan AKP, ideolojisini muhafazakâr-demokrat olarak açıklasa da kimi çevrelerce Milli Görüş Hareketi'nin (liderliğini Necmettin Erbakan'ın yaptığı) geleneğinden gelen, muhafazakâr-İslami kimliğinin yanında, aynı zamanda merkez sağı hedefleyen siyasal bir partidir (Zariç, 2006: 235-236). Parti amblemi olan *yanan ampul* karanlıktan aydınlığa çıkışı, şeffaf yönetimi; ışığın *sarı renk* olması umudu, bilgeliyi, tevazuyu; *siyah renk* ise güç, otorite ve bağlılığı temsil eder. 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde AKP, Arter Ajans'la anlaşarak lider odaklı, partinin temel ilkelerini ve uygulamalarını açıklayan bir çalışma yürütür. Özellikle görsel etnografiden yararlanır. *Her şey Türkiye için* temel sloganı; üçgen, kırlangıç ve dörtgen bayraklar üzerinde beyaz, mavi ve siyah renklerle yazılır. Aynı olarak *aydınlığa açık karanlığa kapalı; yakın ışıkları Türkiye aydımlansın; tek başına iş başına; artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak; AK*

Parti'ye aydınlığa evet reklam afişleri seçim döneminde sık kullanılan diğer simgelerdir. AKP, *yasaklarla*, *yolsuzlukla* ve *yoksullukla* mücadeleyi 3Y olarak sloganlaştırır. Ayrıca AKP, AB'ye tam üye olunacağı ve IMF ile anlaşmanın sona erdirileceğini vaat eder. Böylece AKP ile birlikte değişimin, aydınlığın, demokrasinin ve şeffaflığın sembolize edildiği yeni bir Türkiye imajı hedeflenir (AK Parti[AKP], 2002; Özkır, 2018; Parti amblemlerinin, 2011).

Görsel 4:AK Parti logosu

Görsel 5: 2002 genel seçimlerinden afiş örnekleri

AKP'den sonra, 2002 genel seçimlerinin en başarılı partisi Genç Parti'dir. Seçimden önce dört ay gibi kısa süre önce kurulmasına karşın % 7,5'luk oy oranıyla kuruluşu geçmişe dayanan birçok partiden daha çok oy alır. Genç Parti, siyasal iletişimin belki de temeli sayılabilecek reklam öğelerini, parti sembollerini iyi bir bütçe ayırarak program ve lider odaklı pazarlaması oldukça önemlidir. Parti logosu milliyetçiliği sembolize eden iki hilal ve ortada ay yıldız, beyaz, kırmızı ve siyah renklerden oluşur. Genç Parti, bu dönemde sahibi olduğu kitle iletişim araçlarını (Star TV, Star gazetesi, Kral FM vb.) en etkili şekilde kullanır. Yoğun siyasal iletişim, *ezilenler iktidar olacak; çekilin açın Türkiye'nin önünü, durduramazsınız, Türkiye geliyor* sloganları, özellikle siyasete küskün, tepkili ve az da olsa umudu olan, seçmenler üzerinde etkili olur. Dahası, "mazot 1 lira olacak", "terör tamamen ortadan kalkacak" vb. milliyetçi ve ekonomi üzerine tematik odaklı konuşmaları milliyetçi ve işsiz genç seçmen kitesinde karşılık bulur. Aynı olarak Uzan'ın, beden dilini kullanarak seçmene içinizden biri, dürüst ve vaatlerin arkasında olan, becerikli genç ve dinamik bir lider imajı vermek için mitinglerde kolları kıvrılmış beyaz gömlek giymesi, kendinden emin ve güven veren bir tavırla doğal üslupla baskılı konuşması, görsel ve işitsel simge olarak kabul edilebilir (Balcı ve Bekiroğlu, 2015: 17; Bora, 2002;53-55; Kalender, 2000: 76, 80; Özpolat, 2016: 84-85; Uzan beni taklit, 2007).

Görsel 6: Genç Parti logosu

CHP'nin seçim bildirgesinde ise *güzel günler göreceğiz; Türkiye'den tek başına iktidar istiyoruz; 3 Kasım'da parti seçmeyeceğiz kaderimizi tayin edeceğiz; yeni bir başlangıç* sloganları yer alır. Beynamede seçmene yönelik verilmek istenen temel mesajlar; önce insan, önce ahlak ve önce iş temalıdır. Ardından ekonomik istikrar, temiz siyaset, Avrupa Birliği'ne giren Türkiye, her yıl bir milyon insana iş, seçmen kitleye yönelik diğer söylemlerdir. Ayrıca CHP, iktidarda olan partileri kirli siyaset, yolsuzluk, rüşvet ve kayırmacılık kavramları ile eleştirir (CHP, 2002). CHP'nin reklam kampanyasını hazırlayan IRA Reklam Ajansı, seçim görsellerinde; incir, kavun ve balkabağı olan meyve ve sebzeleri kullanarak teşbih yapar. İncir görselinde, *ocağımıza incir ağacı dikilmesin; gizli saklı olan değil, dürüst olan kazansın!* Kavun görselinde, *kelek çıkmasın; içi dışı farklı olan değil, dürüst olan kazansın!* Balkabağı görselinde ise *başınıza patlamasın; özü sözü farklı olan değil, dürüst olan kazansın!* Diğer seçim söylemleri ise *çekil aradan, din de bizim devlet de bizim millet de bizim; Atatürk'ün "benim iki eserim vardır: Biri Türkiye Cumhuriyeti, diğeri Cumhuriyet Halk Partisi'dir"* sözü kullanılır (Seçim sloganları, 2019; CHP'nin hedefi, 2002).

Görsel 7: 2002 genel seçimlerinden afiş örnekleri

Doğru Yol Partisi, bu seçimde partinin logosunda ana renk olarak parlament mavisi kullanma kararı alır. Bu renk değişimi ile seçmene coşku, huzur ve güven vermesi amaçlanır. Bunun yanı sıra *şahlanacaksın Türkiye'm; haydi Türkiye'm tutun elimi; doğrusu, Doğru Yol; biz hazırız* gibi çeşitli sloganların yanında, işsizliği önleyeceğini vurgulamak için *ekmeğini büyüteceğiz* sloganını kullanılır. DYP'nin marşı, ".... Doğru Yol, sensiz bu iş olmuyor, haydi Çiller gel sen gel..." MHP ise Türkiye'nin *onurlu geleceği; önce Türkiye* sloganları ile başlayan kampanya döneminin ardından milliyetçilik söylemleri ve sosyal politikalara yönelik çözüm önerilerini simgeleştirerek seçmen kitlesine sunar (Bila, 2002; Milliyetçi Hareket Partisi[MHP], 2002; Doğru Yol'un rengi, 2001)

3 Kasım 2002'de yapılan genel seçim sonucuna göre AKP ve CHP barajı aşarak TBMM'de temsil edilen iki parti olur. Seçimin en ilginç yanı ise Türk siyasal yaşamında bir ilkin gerçekleşmesi, bir önceki dönemde mecliste siyasal temsilcileri bulunan partilerin % 10' luk seçim barajının altında

kalarak TBMM’de temsil edilememesidir. Cem Uzan’ın liderliğini yaptığı Genç Parti ise kısa zaman içinde kurulan ve oyunu en çok artıran parti olarak anılır. Muhalefet görevindeyken CHP, AKP iktidarını PKK terör örgüne verilen tavizler, yolsuzluklar, kayırmacılık, mal varlığı tartışmaları vb. birçok sosyal ve siyasal sorun nedeniyle eleştirir. Süreç içinde Danıştay saldırısı, büyükşehirlerde yaşanan terör saldırıları, cumhuriyet mitingleri (amacını aşan, darbe çağrısı yapılarak orduyu göreve çağıran afişler), Anayasa Mahkemesi’nin cumhurbaşkanlığı seçimini iptal ederek tartışmaya neden olan 367 kararı, Genelkurmay’ın sitesinde duyurulan e-muhtura bildirisini, Sarıkız, Ayışığı, Yakamoz darbe söylentileri toplum içindeki gerilimi iyiden iyi artırır. Bir uzlaşıya ihtiyaç duyulurken, aksine siyasal iletişim daha da keskinleşir ve erken seçim kararı alınır (Anayasa Mahkemesi, 2007; Türkiye’nin en kanlı terör saldırısı, 2015; Örnek günlükleri, 2009).

22 Temmuz 2007 genel seçimlerine iktidar olarak giren AKP, iktidar olmanın getirdiği olanaklardan ve diğer partilerin blok olmuşçasına kendisine yönelik ötekileştirici muhalefet yapmalarını avantaja çevirerek merkez sağ seçmenin AKP’ye yönelmesini sağlar. Bir yönüyle AKP ötekileştirilen halkın tarafı olur. Kutuplaştırıcı üslup ve siyasal iletişim seçmen gözünde AKP’nin merkez parti konumunu güçlendirir. Neredeyse siyasal iklim tamamen AKP lehinedir. Aslında kampanya süresince AKP’nin iktidar olması için tüm şartlar oluşur, bir tek bilinen sonucun kamuoyuna açıklanması kalır. Özellikle cumhurbaşkanlığı seçiminde Anayasa Mahkemesi kararı ile devam eden siyasal ve toplumsal kriz ve postmodern darbe söylentileri kampanya döneminde sık sık işlenerek seçmeni, demokrasiyi temsil ettiğini söyleyen AKP adına tercihe zorlar. Özellikle görsel medyada Menderes’ in idamı, 12 Eylül Darbesi ve Özal’ın şüpheli ölümü sık sık işlenerek ve sloganlaştırılarak “demokrasi” olgusu AKP adına simgeleştirilir. AKP bu şekilde, gerilimi bir tür ritüel haline getirir (Ülsever, 2007; Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar merkezi, 2008).

Görsel 8: 2007 genel seçimlerinden afiş örneği

2007 genel seçimlerinde AKP, insanı merkeze koyan bir kampanya dönemi yürütür. Neredeyse tüm kampanya döneminde ana sloganlar; *insanı yaşat ki devlet yaşasın*, *şimdi demokrasi zamanı* olur. Demokrasi vurgusu yapan diğer bir slogan da geçmişte Demokrat Parti döneminde kullanılan “yeter söz

milletindir” sloganının AKP için *yeter karar milletindir* olarak uyarlanmasıdır. Bunun yanı sıra AKP, bir önceki mevcudiyetine ve yapılan hizmetlerin sürekliliğine, istikrara ve ekonomik bağımsızlığa atıfta bulunarak *IMF’siz Türkiye; güven ve istikrar içinde durmak yok yola devam; yolun açık Türkiye; her şey Türkiye için; birlikte başardık yarım bırakma* sloganlarını kullanır. Özellikle “çözüm sürecine” ilişkin eleştirilere karşılık *tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet* ile milliyetçi bir slogan geliştirir (AKP, 2007).

Seçimin diğer tarafında ise sosyal demokrat oyları tek çatı altında birleştirme çabası içinde olan CHP vardır. CHP’de Türk Halk müziği sanatçısı Sadık Gürbüz’ün “Şimdi CHP zamanı”, “sarı saçlım mavi gözlüm”, “güzel günler göreceğiz çocuklar”, “10. yıl Marşı” kampanya döneminde kullanılan seçim müzikleridir. CHP seçim kampanyası için Saatchi & Saatchi ile anlaşarak 80 milyon TL gibi iddialı bir bütçe ayırır. Özellikle geçmiş dönemdeki sorunlara ve son dönemlerde yaşanan gelişmelere vurgu yaparak ekonomi, terör, laiklik odaklı seçim sloganları geliştirir. CHP, kampanya döneminde kullandığı temel slogan *CHP iktidarında halkı ezdirmeyeceğiz, ülkeyi soydurmayaacağız, devleti böldürmeyeceğiz* olarak belirler. Ayrıca *halk kazanacak, cumhuriyet kazanacak* sloganları ile aydınlığı, halkı ve çağdaşlığı simgeleyen Atatürk devrimlerine atıfta bulunur (Geçmişten günümüze, 2010; AKP ve CHP’nin, 2007; Oral ve Öztürk, 2007). MHP ise geçmiş seçimin hayal kırıklığını atarak *60. Hükümet milliyetçi hareket* sloganı ile seçim çalışmalarına başlar. Ardından *tek başına MHP* sloganı ile sürdürdüğü seçim kampanyasında ağırlıklı olarak terörün bertarafına ve ülke bütünlüğüne yönelik söylemleri dile getirerek özellikle AKP’nin “çözüm sürecine” yönelik politikalarına eleştiri getirir (MHP, 2007). Örneğin MHP lideri Bahçelî’nin seçmenlere hitaben yaptığı konuşmada: “Asacak ip mi bulamadın, alın o zaman şu ipi de asın” diyerek idam ipini fırlatması uzun süre seçim gündemini meşgul eder.

2007 genel seçim sonuçlarına göre % 46.6 oy oranı ile AKP tek başına iktidar olurken, CHP % 20.9 ile ikinci ve MHP ise % 14.3 oy oranı ile üçüncü parti olarak mecliste temsil edilir. Diğer partiler (ya da adaylar) ise % 10’ luk seçim barajının altında kalır (Yüksek Seçim Kurulu, 2007). Ardından, 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan referandum sonucuna göre anayasa değişikliğine gidilir. Alınan kararlar gereği: (i) Genel seçimlerin yapılma süresi beş yıldan dört yıla iner. Böylece, otuz dört yıl aradan sonra ilk kez bir genel seçim zamanında yapılır (ii) Türkçe resmi dili dışında, diğer yerel dillerde de propaganda yapılması serbest bırakılır (iii) ilk kez 25 yaşındakiler milletvekilliği için aday olabilir (Başarının sırrı Erdoğan, 2017). 2011 yılında genel seçimlerinde ise AKP, yapıyı, bir anlamda devleti geri plana iten, insanı merkeze koyan bir seçim kampanyası tasarlar. *İnsanı yaşat ki devlet yaşasın; devlet milletin efendisi değil, ona hizmet eden bir araçtır; Türkiye hazır, hedef 2023; sivil ve demokratik anayasa; daha fazla özgürlük* söylemlerinden hareketle “ileri demokrasi” ilkesi vurgulanır. Ayrıca Cumhuriyet’in

kuruluşunun 100. Yılı olan 2023 yılı hedeflenerek gelecekte yapılması düşünülen icraatlar anlatılır (AKP, 2011).

AKP'nin seçim kampanyasında kullanılan sloganlar, lider odaklı olmasının yanında, özellikle geçmiş dönemde yapılan icraatları hatırlatmaya yöneliktir. Bu sloganlar içerisinde *hayaldi gerçek oldu* en dikkat çekici olan ve kabul gören slogandır. Aynı zamanda, "haydi bir daha" isimli şarkı, önemli bir müzik ritüeli olarak sunulur. CHP ise bu seçimde, "geliyor Kılıçdaroğlu", "...bir ıslık da sen çal" gibi daha gelenekselci ve parti lideri ile özdeşleşen şarkılara yönelir. Ayrıca yoksullara 600tl maaş, aile sigortası, emeklilere yönelik intibak yasası vb. maddeleri gündeme alarak seçmen kitlesinin daha ziyade yoksul kesimine seslenir. Buna karşılık CHP'nin, kentli orta sınıf seçmene yönelik iyi bir yaşam kalitesi sunma vaatleri yetersiz kalır. Aslında CHP'nin, geliri düşük kesime yönelik sosyoekonomik politikaları partinin kuruluş amacıyla doğrudan ilişkilidir, olması gereken bir seçim yönelimidir. Ancak CHP'nin en büyük eksikliği kalıcı sloganlar bulamayarak kendisini anlatamamasıdır. Dahası CHP'nin seçmen gözünde bir güven bunalımı yaşamasıdır (En başarılı, 2011). MHP ise seçim kampanyasına temel iki sloganla başlar. Özellikle *ses ver Türkiye* söylemi ile seçmene çağrıda bulunarak ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda kalkınmanın MHP ile sağlanacağı, *2023'e doğru yükselen ülke Türkiye* sloganıyla da güçlü ve lider Türkiye imajının MHP tarafından temsil edileceği belirtilir (Milliyetçi Hareket Partisi, 2011). 11 Haziran genel seçimlerinin ardından AKP tek başına iktidar olurken, meclis AKP, CHP, MHP ve bağımsızlar olarak temsil edilir. Bu dönem, ülke tarihi için önemli bir karar alınarak 10 Ağustos 2014 tarihinde cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilir. İktidar bloğunun adayı Recep Tayyip Erdoğan olurken, işin ilginç yanı muhalefet bloğunda ise seçmen tarafında daha önce adı hiç duyulmayan birinin Ekmeleddin İhsanoğlu' nun (sonradan 1 Kasım 2015 tarihinde MHP'den 26. dönem İstanbul milletvekili seçilen) aday olarak gösterilmesidir.

7 Haziran 2015 genel seçiminin AKP bakımından en önemli özelliği, Recep Tayyip Erdoğan'ın 10 Ağustos 2014 tarihinde cumhurbaşkanı seçilmesiyle, AKP'yi seçimlerde genel başkan sıfatıyla Ahmet Davutoğlu'nun temsil etmesidir. Bu seçim döneminde de AKP, seçmenle arasında aktif bir siyasal iletişim kurmaya çalışır. Bu anlamda AKP, kitle iletişim araçlarından olabildiğince yararlanır. Özellikle görsel afişlere ve sembol değeri taşıdığına inandığı söylemler üzerinde organize olur. AKP bu seçimde geçmiş döneme atıfta bulunarak *istikrara oy verin* sloganıyla seçmen karşısına çıkar. *Yeni Türkiye yolunda daima adalet daima kalkınma* sloganı ile 2023 ve daha sonrası için hedeflerine ulaşan bir Türkiye'nin AKP iktidarı ile ulaşacağı söylenir. AKP bildirgesinde: "Demokratikleşme ve yeni anayasal sistem", "insani kalkınma, nitelikli toplum", "istikrarlı ve güçlü ekonomi" "bilim, teknoloji ve yenilikçi üretim" "yaşanabilir şehirler, sürdürülebilir çevre" "vizyoner ve öncü ülke" temel başlıkları altında bir dizi hedefler sıralanır. MHP'nin ise

temel sloganını *bizimle yürü Türkiye* olur (AKP, 2015; İşte MHP'nin, 2015). HDP ise bu seçimde, kitle partisi olduğu imajını vermek için, bağımsız adaylarla değil, parti olarak seçimlere katılır. *Biz'ler meclise* sloganını, "Biz'ler HDP, Biz'ler meclise" şarkısıyla seçmenlere sunar (İşte HDP'nin, 2015).

1 Kasım genel seçimlerinde, hem bahse konu olayların hem de iki seçim arasındaki sürenin kısa olması nedeniyle geniş katılımlı ve ardı sıra gelen mitingler düzenlenmez. Daha ziyade kitle iletişim araçlarının yoğun olarak (özellikle sosyal medyanın) kullanıldığı bir seçim ahengi bulunur (Özkan, 2016: 8). AKP, *ilk günkü aşkla ve haydi Bismillah* sloganlarını kullanır. Bir anlamda bu sloganlar öze dönüşü hatırlatır. *Önce Türkiye* sloganını dillendiren CHP ise reklam filmlerinde Kılıçdaroğlu'nun seslendirdiği "memleket isterim" şiiriyle seçmene seslenir (Atmaca, 2015). MHP ise hedeflerini kısa, orta ve uzun vadeli olarak üç döneme ayırır. 2016-2019 yılları arasında, "huzurun tesis edildiği, onarım ve atılım" dönemi; 2020-2023 yılları arasında "Türkiye'yi bölgesel ve küresel aktör yapmak"; 2053 uzun vadeli hedefini ise "Türkiye'yi küresel güç yapmak" olarak açıklar. Tüm bu hedeflerini *huzurlu ve güvenli gelecek, ülkenin geleceğine oy ver* söylemleri ile simgeleştirir (MHP, 2015). HDP ise bu seçimlerde adalet, barış ve demokrasi temalı, *inadına HDP* sloganını kullanır (Güranlı ve Alp, 2015). 1 Kasım seçim sonuçlarının tek kazananı AKP olur. AKP oy oranını bir önceki seçime göre ortalama % 9 artırarak tek başına iktidar olurken, kaybeden partiler ise belirgin bir düşüşle MHP ve HDP olur. CHP ise kemikleşen oy oranını koruyarak hatta çok az artırarak % 25.4 oy oranına ulaşır.

2016 yılına gelindiğinde ise ülkemizin karanlık dönemlerinden biri olan ve doğrudan varlığını hedef alan 15 Temmuz 2016'da darbe girişimi olur. Bu olayın ise iki sonucu olur. Birincisi farklı eğilimler ve kimlikler; vatan, millet, demokrasi, cumhuriyet, toplum vb. kavramlar altında bir araya gelir, dayanışma ve beraberlik duygusu artar. İkincisi ise AKP'nin güçlenmesidir. Özellikle Recep Tayyip Erdoğan'ın, "demokrasinin simgesi" olarak görülmesi ve bu bloğun Erdoğan etrafında toplanmasıdır. Nisan 2017 tarihinde ise referanduma gidilerek Türk siyasal yaşamında dönüm noktası olacak bir karar alınır. Cumhuriyet kurulduğundan buyana var olan güçlü parlamenter sistem kaldırılarak ülkenin yönetim şekli: "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" olarak değiştirilir. Ardından, Mart 2018 tarihinde partiler arasındaki ittifakların yasal olarak yapılabilmesi için seçim kanununda değişiklik yapılır.

24 Haziran 2018 genel seçimleri, parti liderlerinin sembolleştirildiği ve ittifakların olduğu bir seçimdir. Bu seçimde, Cumhur ittifakı (AKP ve MHP) ve Millet ittifakı (CHP, İYİ Parti ve SP) olmak üzere iki siyasal ittifak bulunur. Bunlardan Cumhur ittifakında yer alan AKP, seçim kampanyasını yürütmek için Andy-AR araştırma şirketi ile anlaşır. "Tek yürek Erdoğan",

“vakit Türkiye vaktidir”, “milletin adamı”, “eroğlu Erdoğan”, “seninle yola devam” şarkıları sık sık Türk bayrağı ile sembolize edilerek kullanılır. Ardından, *haydi Türkiye! Vakit Türkiye vakti! Güçlü meclis güçlü hükümet, güçlü Türkiye; yaparsa yine Ak Parti yapar; millet karar verecek istikrar devam edecek* sloganları, Cumhuriyet ittifakının cumhurbaşkanı adayı Tayip Erdoğan’ın özellikle geçmiş ve şundaki siyasal yaşamı ile sembolleştirilerek sunulur. AKP ve Erdoğan, başkanlık sistemi ile birlikte Türkiye’nin daha da güçleneceğini belirterek “Güçlü Türkiye” vurgusu yapar. Cumhuriyet ittifakının diğer temsilcisi olan MHP ise “yeni kapı ruhu” ile hareket ettiklerini belirterek *Cumhuriyet ittifakı milletin akli* sloganını “davet” isimli şarkı ile seçmenlere aktarır. Hem istikrara hem de partili cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine duyulan güven belirtilir (AKP, 2018; İşte Ak Parti’nin, 2018; İşte 6 partinin, 2018).

Millet ittifakındaki partilerin ortak söylemi ise daha ziyade başkanlık sisteminden duyulan hoşnutsuzluktur. Mevcut sorunların başkanlık sistemi ile daha da artacağına yönelik eleştiri getirilir. Türkiye’nin kazanımlarının bu sistemle yok edildiği vurgusu yapılır. Millet ittifakında yer alan CHP’de mavi, kırmızı ve beyaz renklerden oluşan, *millet için geliyoruz; artık tamam* sloganları ile oy pusulasında ‘Evet’ yazan görsel kullanılır. Seçim şarkısı olarak: “Memleket deyin, özgürlük deyin, adalet deyin...laiklik deyin, Muharrem İnce...” söylemiyle ülke sorunlarına ve Atatürk ilkelerine olan bağlılığa vurgu yapılır. CHP’nin cumhurbaşkanı adayı olan Muharrem İnce, *hepimizin cumhurbaşkanı Muharrem İnce* sloganı ile seçmen kitlesine kendisini tanıtır. 24 Haziran seçimleri için İyi Parti’nin kullanacağı seçim sloganları, *yeter ki yüzünü güneşe dön Türkiye! Türkiye iyi olacak, Saadet Partisi’nin ise üreten bir Türkiye için değişir; kutuplaştıran değil birleştiren güç* olur (Çağdaş, 2018; Göl, 2018; Solak, 2018).

5. Sonuç

Seçim kampanyaları ve kampanya döneminde kullanılan politik ritüeller ve simgeler (sloganlar, mesajlar, davranış örüntüleri, görsellikler vb. araçlar), tekrarlanma ve seremonik özelliğiyle, seçmenler üzerinde bir farkındalık ve ayrıcalık oluşturur. Siyasal iletişimin temelini oluşturan bu kaideler, politik aktörlerin hedef kitleye kendini tanıtmada oldukça önemlidir. Özellikle günümüz teknolojik koşullarının -kitle iletişim araçlarının- gelişimiyle birlikte geniş kitlelere ulaşabilme imkânı simgelerin ve ritüellerin önemini daha da artırır. Zira siyasal bir başarı, etkili bir siyasal iletişimi zorunlu kılar. Öyle ki verilmek istenen gizli ya da açık iletilerin anlaşılması, siyasal arenada birinin başarısı olurken, diğer rakip adayın başarısızlığı olur.

Analiz edilen üç dönem içerisinde 10 genel seçim ve 2018 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi olmak üzere toplamda 11 genel seçim yapılmıştır. Bu seçimlerde, seçmen tercihi kendi içerisinde politik kaymalar yaşasa da genel anlamda merkez sağ, sosyal demokrat, aşırı sağ ve mili görüş eksenli olarak dört eğilimin öne çıktığı görülür. Bunlar içerisinde merkez sağ

ANAP-DYP ile başlayan ve günümüzde kısmen AKP; sosyal demokratları HP-SODEP-SHP-CHP ve DSP; Milli Görüş geleneğini RP-FP-SP-AKP ve YRP; aşırı sağ ise MHP'nin temsil ettiği söylenebilir. Her bir ideoloji, iletmek istedikleri mesajları, etkili ve hızlı olarak sunmayı amaçlar. Bunu yaparken de logolar, afişler, sloganlar, gizli iletiler, müzikler, broşürler, video vb. işitsel-görsel, yazılı ve duyuşal birçok materyali ve daha da önemlisi parti liderlerini (davranışlarını, ideolojisini, giyimini, fikirlerini...) önemli bir simge olarak kullanır. Böylece bir düşünce yoğunluğu ve aidiyet duygusu oluşturulmak istenir. Seçmen tercihinde bunlar; bayrak, din, vatan, etnisite vb. manevi öğeler olarak karşılık bulur. Aslında maddi koşulların yanında, partiler ve adaylar arasında kutuplaşma da çoğu kez bu anlayış üzerine temellenir. Ancak siyasal tercihlerin oluşumunda Süleyman Demirel'in: "Tencerenin düşüremeyeceği hükümet yoktur" söylemini de akıldan çıkarmamak gerekir. Diğer bir deyişle ekonomik olanaklar ve hizmet anlayışı ideolojinin önüne geçebilir.

Özellikle 1983-1993 yıllar Özal'lı yıllar olarak kabul edilir. Özal öncesi 1960-1980 yıllar, daha ziyade liderlerin ideolojilerle ve partilerle anıldığı bir dönemdir. Özal ve sonrası ise lider imajı ideolojilerin önüne geçtiği görülür. Bir anlamda liderlerin simgeleştiği siyasal bir döneme girilir. Liberalizm anlayışını Özal, başta ekonomi olmak üzere siyasal ve toplumsal yaşamın merkezi olarak konumlandırır. Bu nedenle kendisine, "ekonomik ve sosyal dönüşümün mimarı" olarak bakılır (Tosun, 2018). Özellikle ilk dönem olan 1983-87 yıllar, ekonomik reformların gerçekleştirildiği-pazar ekonomisinin uygulanması, küresel ekonomik entegrasyon vb. faaliyetler- ekonomik anlamda kayda değer çabalar. Yine seçmen kitlesinin geniş kesimini oluşturan, *ortadirek'* in gelirini artıracığına, *iş bilirlilik, çağ atlama* vb. söylemler, ekonomi ile alakalı diğer sunumlardır. Ayrıca Özal, tüm ideolojilerin ANAP etrafında bir araya gelmesi gerektiğini söyler. Ancak tüm bu çabalar, günümüzün de temel sorunları olan; tek adamlık, enflasyon ve işsizlik oranında yüksek artış, yolsuzluk, savurganlık vb. olumsuzların artması Özal' ın iktidarını sonlandırır.

1990'lı yıllardan sonra 2000'li yıllara kadar ise bir dizi koalisyonlar dönemi yaşanır. Bu dönem, ekonomik krizlerin yaşandığı, boş vaatlerin ardı sıra tekrarlandığı bir dönem olarak kayda geçer. Çiller'in *iki anahtar; her mahallede yüz trilyoner olacak; Demirel'in kim ne verdiyse ben beş fazlasını vereceğim; 500 günde ekonomiyi düzeltereğim* Bahçeli'nin, *Apo'yu idam edeceğiz* en çok akıllarda kalan sloganlardır. Ayrıca, ayrıştırıcı ve negatif söylemler ve görsel simgeler, neredeyse tüm siyasal partiler arasında sıklıkla kullanılır. Tüm bunların yanında, askeri vesayet ve darbe tartışmalarına bağlı olarak toplum; dindar, laik, gelenekselci, anti-laik, muhafazakâr, seçkinci gibi birtakım kısır çekişmeler içinde yer alır. Dahası koalisyon ortaklarının haktan kopuk siyaseti (özellikle ordu içerisindeki Batı Çalışma Grubu faaliyetleri, üniversitelerde ve kamusal alanda başörtüsü yasağı, katsayı vb.

uygulamalar), askerlerin ve seçkinlerin partisi olma yolunda ilerlemesi, halkın esas meselesi olan ülke ekonomisinin ve diğer toplumsal sorunların unutulmasına neden olur. Özetle bu yıllarda halka karşı yapılan bir siyaset AKP'yi iktidara taşır.

AKP, 2007 tarihinden günümüze kadar düzenlediği seçim kampanyalarında, söylemleri, sloganları ve afişleriyle, daha ziyade geçmiş dönemde yapılan hizmetleri ve yapılması planlanan hedefleri vurgular. Tüm bunlar, hizmetlerin devamlılığı için *güven ve istikrar içinde durmak yok yola devam* sloganıyla temellendirilir. Bunun yanı sıra, seçimleri kazandıran en önemli unsurun AKP tarafından, yukarıda varsayılan gerekçelerin ve Erdoğan'ın lider profili ile önemli bir simge olarak kullanılmasıdır. Fransız iletişimci Jacques Seguela'nın söylemiyle "seçimi ideoloji değil, lider kazanır" mantığından hareket eden AKP, neredeyse tüm seçim kampanyalarında Erdoğan'ın imajına odaklanır. Siyasal iletiler, Erdoğan'ın görsel teması ile birlikte sunulur. Bir anlamda Erdoğan' a kutsiyetlik atfedilir. Erdoğan, miting konuşmalarında duygusal ve yüksek ses tonu ile yapılan icraatları ve hedeflerini sıralaması yanında, rakip adayları negatif söylemlerle ötekileştiren ve hiciv eden bir üslup kullanır. Genellikle negatif söylemler AKP-CHP arasında olur. Aynı şekilde Erdoğan'ın milli ve manevi değerlere, demokrasi kavramına sık sık konuşmalarında atıf yaptığı, yörenin özelliklerine yönelik sembol değerleri hem söylem hem de görsel manada kullandığı görülür. *Onlar konuşur Ak Parti yapar; şimdi demokrasi zamanı; Türkiye hazır hedef 2023...* Buna karşılık CHP ise AKP iktidarı döneminde artan işsizlik ve enflasyon oranlarını ve yolsuzlukları gündeme getirir. *Önce iş, önce ahlak, önce insan; işsizliği, yoksulluğu, yolsuzluğu yeneceğiz; halkı ezdirmeyeceğiz, ülkeyi soydurmayaacağız* vb. söylemlerle AKP'yi eleştirir. Ancak Atatürk'ün partisi olan CHP, milliyetçilik-ulusalcılık, halkçılık vb. sembol değerlerinden ödün verdiği ve temel kimliğinden uzaklaştığı için eleştiri konusu olmaya devam eder. Bu nedenle CHP, pek çok seçim kampanyasında vaatlerinin yanında, öncelikli olarak Kılıçdaroğlu-CHP uyumunu ortaya koyma ve bütünleştirme çabası içindedir. Dolayısıyla, askeri vesayetin karşısında, demokrasi, ekonomik gelişme ve istikrar söylemlerini seçmene etkili bir siyasal iletişimle sunması, medyanın tek taraflı etkin kullanımı, gerçek anlamda muhalif bir siyasal yapının olmaması vb. nedenler, AKP' yi diğer partiler karşısında merkez sağ parti, hatta tek parti olarak konumlandırır.

Sonuç olarak günümüzde gelişen kitle iletişim teknolojileri günün koşullarına uyarlanan siyasal kültürü zorunlu kılmıştır. Özellikle son dönemlerde siyasal partilerin, temel söylemler üzerinden kullandıkları politik ritüel, simge ve mitlerle kendilerini açıkladıkları ve diğer rakip aday(lar) karşısında kendilerini konumladıkları görülür. Basit bir içerik analizi ile Özal dönemi: liberalizm, küresel entegrasyon, dört eğilim; koalisyonlar dönemi: AB uyum, laiklik, özgürlükler, terör; AKP kanadında demokrasi, istikrar, ekonomi, milli ve manevi değerler, AKP karşıtı

muhalefet bloğunda ise yoksulluk, işsizlik, israf ve yolsuzluk simgeleşen söylemler olmuştur. Elbette bir seçimin kazanılması; sadece etkili bir siyasal simge ve ritüellerin kullanılmasına bağlı değildir. Ya da bir partinin seçim kampanyası için yüksek bir bütçeyi ayırmış olması ona seçimi kazandıracak koşulları da sağlamayabilir. Seçimi kazanmak için sosyal ve ekonomik olanaklar, halkın politik eğilimi, medyanın tarafsızlığı, politikacıların yaptıkları ya da yapacakları vb. siyasal ve toplumsal birçok faktöre bağlı olarak değişkenlik gösterir. Bu noktada siyasal ritüeller ve sembolik davranışlar, iktidar ya da muhalif söylem ayırımına bakılmaksızın oluşan/oluşabilecek siyasal sistemin üretiminde, meşrulaştırılmasında ve yönetilmesinde siyasal bir farkındalık oluşturur. Bu anlamda ritüel, sembol, mit vb. politik-kültürel kodların, seçmenler arasında kitle bilinci sağlayarak ideolojik bir ürüne dönüştüğü ve siyaseti yeniden şekillendirdiği söylenebilir. Ancak bu konuda daha çok araştırmaya ve zamana ihtiyaç duyulduğu aşikardır. Özellikle kapsamlı alan araştırmaları (etnografik ve nicel araştırmalar, ya da her iki alanın birlikte kullanıldığı çalışmalar), siyasal ritüellerin ve simgelerin seçmen tercihinde (oy verme davranışında) ne denli etkili olduğunu bizlere gösterebilir.

Kaynakça / Reference

- Abales, M. (2012). *Devletin antropolojisi* (N. Ökten, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Akbaş, H. (2004). *Bir siyasal iletişim aracı olarak internet*. Konya: Tablet Kitabevi.
- AK Parti. (2002). *3 Kasım 2002 seçimleri: Seçim kılavuzu*. <http://www.akparti.org.tr/media/272301/2002-secim-kilavuzu.pdf>.
- AK Parti. (2007). *22 Temmuz 2007 genel seçimleri seçim beyannamesi*. <https://www.akparti.org.tr/media/318777/22-temmuz-2007-genel-secimleri->
- AK Parti. (2011). *12 Haziran 2011 genel seçimleri seçim beyannamesi*. <http://www.akparti.org.tr/media/272799/secim-beyannamesi-2011.pdf>.
- AK Parti. (2015). *Yeni Türkiye yolunda daima adalet daima kalkınma, 7 Haziran 2015 genel seçimleri seçim beyannamesi*. <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/163824-akp->
- Ak Parti. (2018). *Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve genel seçimler seçim beyannamesi*. <https://www.akparti.org.tr/media/271931/secim-beyannamesi-2018.pdf>.
- AKP ve CHP'nin seçim sloganları. (2007, 7 Haziran). *Haber7com*. <https://www.haber7.com/siyaset/haber/246372-akp-ve-chpnin-secim-sloganlari>.
- Akpolat, Y. (2020). Kant'ın siyaset teorisi bağlamında siyaset ve darbe üzerine bir deneme. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20 (15 Temmuz), 97–105.

Aktan, C.C. (1996). Turgut Özal'ın değişim modeli ve değişime karşı direnen güçlerin tahlili. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 40 (Mayıs-Haziran), 15-32.

Anayasa Mahkemesi 367 şart dedi. (2007, 2 Mayıs). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anayasa-mahkemesi-367-sart-dedi-6436574>.

Anavatan Partisi. (1987). *Anavatan Partisi 29 Kasım 1987 Seçim Beyannamesi*. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/664>.

Anavatan Partisi.(1999). *Anavatan Partisi Seçim Bildirgesi ve Türkiye sözleşmesi*. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2579/199902101.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Atmaca, T. (2015, 1 Ekim). 1 Kasım seçimleri için partilerin sloganları belli oldu. <https://pazarlamaitisimi.com/1-kasim-secimleri-icin-partilerin-sloganlari-belli-oldu/>

Aydemir, S. (2006). Seçim sistemlerinin siyasal hayattaki etkileri ve Türkiye örneği. *Bilgi*, 12(1), 61-78.

Aydın, Ş. (2014, 30 Mart). Unutulmayan sloganlar afişler vaatler. *Akşam*. <https://www.aksam.com.tr/pazar/unutulmayan-sloganlar-afisler-vaatler/haber-295988>

Balandier, G. (2017). *Siyasal antropoloji* (D. Çetinkasap, Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Balcı, Ş. (2007). Türkiye'de negatif siyasal reklamlar: 1995, 1999 ve 2002 genel seçimleri üzerine bir analiz. *Selçuk İletişim*, 4(4), 122-142.

Balcı, Ş. ve Bekiroğlu, O. (2015). Türkiye'de siyasal kampanya uygulamaları. İ. Çağlar ve Y. Özkır (Eds.), *Türkiye'de siyasal iletişim 2007-2015* içinde (s. 11-18). İstanbul: SETA Yayınları.

Barlas, M. (2001). *Turgut Özal'ın anıları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.

Başarının sırrı Erdoğan: 2011 genel seçimi. (2017, 17 Mart). *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/secim/basarinin-sirri-erdogan-2011-genel-ecimi-2629686>.

Başbakan Çiller'i korkutan belgeler. (1995, 14 Aralık). *Cumhuriyet*. s.7

Baykal'ın 37 yıllık siyasi serüveni. (2010,10 Mayıs). *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/baykalin-37-yillik-siyasi-seruveni-143732>.

Bila, F. (2002, 9 Eylül). Çiller'in hazırlığı. *Milliyet*. s.14.

Bitigen, A. (2019, 8 Mayıs). Meşruiyet sorunu, rıza üretimi. *Sonhaber16*. <https://www.sonhaber16.com/mesruiyet-sorunu-riza-uretimi/>

Bora, T.(Ekim 2002). Cem Uzan ve neo-faşizmin yeni yüzü: Şirket konserlerinden partiye. *Birikim*, 162, 53–61.

Bozkurt, V. (2001). Geleceğin toplumu, dönüşümcü liderlik ve Turgut Özal. İ. Sezal ve İ. Dağı (Eds.), *Kim bu Özal içinde* (pp.169-196). İstanbul: Boyut Yayınları.

Cemal, H. (1989). *Özal hikâyesi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

CHP bugüne kadar 6 başkan gördü. (2010, 20 Mayıs). *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/chp-bugune-kadar-6-baskan-gordu-146654>.

CHP'nin hedefi, AKP silahı; incir, kabak ve kavun. (2002, 17 Ekim). *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/chp-nin-hedefi-akp-silahi-incir-kabak-ve-kavun-5200992>.

Cıngı, M. (2015, 18 Mart). *1977-1983-1987 genel seçimleri*. <https://www.slideshare.net/mstfcng/197719831987-genel-seimleri>.

Collins, R. (2004). *Interaction ritual chains*. New Jersey: Princeton University Press.

Cumhuriyet Halk Partisi. (1995). CHP 1995 seçim bildirgesi. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2571>.

Cumhuriyet Halk Partisi. (2002). Cumhuriyet Halk Partisi 2002 seçim bildirgesi. <https://www.chp.org.tr/yayinlar/secim-Bildirgeleri>.

Çağdaş, A. (2018, 26 Mayıs). *CHP, genel başkan Kılıçdaroğlu'nun katılımıyla 24 Haziran seçim bildirgesini açıkladı!* <https://bilderim.com/chp-genel-baskan-kilicdaroglunun-katilimiyla-24-haziran-secim-bildirgesini-acikladi/>

Çavdar, T. (2019). *Türkiye'nin demokrasi tarihi: 1950'den günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Demokratik Sol Parti. (1991). *Gözün aydın Türkiye DSP seçim bildirgesi*. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/602/199303175>.

Demokratik Sol Parti. (1995). *DSP ile dürüst yönetim, halkça düzen ulusal birlik DSP seçim bildirgesi*. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/764>.

Devran, Y. (2004). *Siyasal kampanya yönetimi*. İstanbul: Odak İletişim.

Dindar, C. (2017, 25 Mayıs). *Aşıkâr 24 Ocak, derin 12 Eylül: Turgut Özal*. <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2017/05/25/asikar-24-ocak-derin-12-eylul-turgut-ozal/>

Doğru Yol Partisi. (1991). *21Ekim sabahı yeni bir Türkiye DYP seçim bildirgesi*. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/679>.

- Doğru Yol Partisi'nin seçim beyannamesi basına dağıtıldı. (1987, 12 Kasım). *Cumhuriyet*, s.8.
- Doğru Yol'un rengi parlament mavisi. (2001, 8 Aralık). *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/dogru-yol-un-rengi-parlament-mavisi-5269204>.
- Duman, D. ve İpekşen, S.S. (2013). Türkiye'de genel seçim kampanyaları (1950-2002). *Turkish Studies*, 8(7), 117-135.
- Dürüstlüğüün simgesiyiz. (1999, 1 Nisan). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/durustlugun-simgesiyiz-39070797>.
- En başarılı kampanyayı hangi parti yürüttü? (2011, 14 Haziran). *Habertürk* <https://www.haberturk.com/medya/haber/639393-en-basarili-kampanyayi-hangi-parti-yuruttu>.
- Geçmişten günümüze parti sloganları. (2010, 14 Temmuz). *İnternethaber*. <https://www.internethaber.com/gecmisten-gunumuze-parti-sloganlari-271409h.htm>.
- Gökmen, Y. (1992). *Özal sendromu*. Ankara: Verso Yayınları.
- Göl, N. (2018, 8 Mayıs). *İşte Muharrem İnce'nin seçim şarkısı*. *Yurt*. <https://www.yurtgazetesi.com.tr/gundem/iste-muharrem-ince-nin-secim-sarkisi-ilk-kez-yurt-ta-h91820.html>.
- Görgülü, G. (2007, 6 Haziran). *Yalnız afişle politik kampanya olmaz!* <https://www.pazarlama30.com/yalniz-afisle-politik-kampanya-olmaz/>
- Gündoğan, B. (2020, 17 Haziran). *Siyasette 'Baba'sız 5 yıl*. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/siyasette-babasiz-5-yil/1879918>.
- Güranlı, Z. ve Alp, A. (2015, 2 Ekim). HDP seçim bildirgesi açıklandı. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hdp-secim-bildirgesi-aciklandi-30214159>.
- İpekşen, S.S. ve Duman, D. (2015, 25 Mayıs). *1991-1995-1999 Seçimleri: İmaj Çağı*. <http://m.bianet.org/kadin/bianet/164719-1991-1995-1999-secimleri-imag-çagi>.
- İşte 6 partinin 24 Haziran için hazırladıkları seçim kampanyaları. (2018, 28 Mayıs). *Marketing Türkiye*. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/iste-6-partinin-24-haziran-icin-hazirladiklari-secim-kampanyalari/>
- İşte AK Parti'nin seçim kampanyasında kullanacağı sloganlar. (2018, 23 Mayıs). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-iste-ak-partinin-secim-kampanyasinda-kullanacagi-sloganlar-40845707>.
- İşte HDP'nin seçim şarkısı ve sloganı. (2015, 10 Nisan). *Habertürk*. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1064339-iste-hdpnin-secim-sarkisi>.

İşte MHP'nin seçim vaatleri. (2015, 3 Mayıs). *Haberler.com*. <https://www.haberler.com/iste-mhp-nin-secim-vaatleri-7266732-haberi/>

Kalafat, H. (2015, 15 Mayıs). *Seçim şarkılarından iktidar falı tutmak*. <http://bianet.org/biamag/siyaset/164575-secim-sarkilarindan-iktidar-fali-tutmak>.

Kalender, A. (2000). *Siyasal iletişim seçmenler ve ikna stratejileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Kemankaş, İ. (2019, 21 Aralık). *Not defteri: Bir partiden çok partiye*. <http://www.enbursa.com/yazarlar/ismail-kemankas-10/not-defteri-bir-html>.

Kertzner, D.I. (1988). *Ritual, politics, and power*. New Haven: Yale University Press.

Kıbrıs Fatih'i 'apo avcısı' oldu. (1999, 17 Şubat). *Milliyet*. s. 18

Le Bon, G. (2017). *Kitleler psikolojisi* (H. İlhan, çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.

Liberalleşme hareketinin sembolü: Anavatan Partisi. (2019, 15 Mayıs). <https://www.habernediyor.com/siyaset/liberallesme-hareketinin-sembolu>

Lukes, S. (1975). Political ritual and social integration. *Sociology*,9(2), 289–308.

Meriç, M. (2007, 7 Temmuz). İki hafta kala şarkılı seçim tarihi. *Radikal*. <http://www.radikal.com.tr/hayat/iki-hafta-kala-sarkili-secim-tarihi-867383/>

Meriç, M. (2018, 20 Mayıs). *24 Haziran 2018, 1977 ya da 1989'da yaşananlar gibi bir dönüm noktası olabilir. Neden olmasın ki?* <http://www.toplumsal.org/index>.

Milliyetçi Hareket Partisi. (2002). *Milliyetçi Hareket Partisi 2002 seçim beyannamesi*. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/938/200300790>.

Milliyetçi Hareket Partisi. (2007). *Milliyetçi Hareket Partisi 22 Temmuz 2007 seçim bildirgesi*. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/919/200902631_2007.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Milliyetçi Hareket Partisi. (2011). *Milliyetçi Hareket Partisi 2011 Seçim Beyannamesi*. https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/MHP_2011_SecimBe-yannamesi.pdf.

Milliyetçi Hareket Partisi. (2015). *1 Kasım 2015 genel seçimleri seçim beyannamesi*. https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/1kasimsecim/beyanname_1kasim2015.pdf.

Nar, M.Ş. (2019). Kültürel kimlik sorunsalı: Görecelik mi, evrenselcilik mi? Yoksa uzlaşma mı? *Antropoloji*, 37, 72-80.

Oral, R.ve Öztürk, (2007,13 Haziran). *CHP altı yeni bakanlıkla gelebilir!* <https://www.haber7.com/siyaset/haber/247958-chp-alti-yeni-bakanlikla-gelebilir>.

Örnek günlükleri, darbe iddialarına dayanak oldu. (2009, 26 Mart). *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ornek-gunlukleri-darbe-iddialarina-dayanak-oldu-1075636>.

Özal, T. (1992, 24 Aralık). 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İzmir Ticaret Odasındaki konuşmaları. *İzmir Ticaret Odası*, 14-17.

Özgönül, E. (2017, 5 Kasım).16 yıl sonra ortaya çıkan sır! Ecevit'in teklifini kabul etmemiş. *Sözcü*. <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/ecevit-fp-kapatilmasin-dedi-sezer-teklifi-kabul-etmedi-2077489/>

Özkan, A. (2016). *7 Haziran ve 1 Kasım seçimlerinde siyasi iletişim*. İstanbul: SETA Yayınları.

Özkan, N. (2014). *Seçim kazandıran kampanyalar*. İstanbul: Mediacat Yayınları.

Özkazanç, A. (1997). Refah devletinden yeni sağa: Siyasi iktidar tarzında dönüşümler. *Mürekkap*, 7, 21-37.

Özkır, Y. (2018, 2 Haziran). *AK Parti'nin kampanya stratejisi*. <https://kriterdergi.com/siyaset/ak-partinin-kampanya-stratejisi>.

Özpolat, A. (2016). *Türk siyasetinde reklam gerçeği: Cem Uzan örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Öztürk, S. (2014). Siyasal ikna ve seçim müzikleri: Türkiye üzerine bir inceleme. *İletişim ve Diplomasi*, 3, 195-218.

Parti amblemlerinin anlamları. (2011, 23 Şubat). *Sabah*. https://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/parti_amblesmlerinin_anlamlari.

Partilerin kampanyaları. (1999, 2 Şubat). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/partilerin-kampanyalari-39064962>.

Refah Partisi. (1991). *20 Ekim 1991 genel seçimi Refah Partisi seçim beyannamesi*. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/672>.

Refah Partisi. (1995). *24 Aralık 1995 Refah Partisi seçim beyannamesi. 25 Aralık sabahı Türkiye yeniden doğacak*. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/763>.

Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye'de demokrasi ve politik partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Seçim sloganları, afişleri ve şarkıları.(2019, 2 Mart). *Nostalgia Wall*. <https://www.nostalgiawall.com/insanlar/secim-sloganlari-afisleri-ve-sarkilari/>

Sohtaoglu, M. (2014, 27 Ocak). *Siyasetin fon müziği*. <https://www.cnnturk.com/yazarlar/mete-sohtaoglu/siyasetin-fon-muzigi>.

Solak, G. (2018, 19 Haziran). *24 Haziran seçimi için siyasi partilerin hazırladığı reklam filmleri*. <https://listelist.com/24-haziran-secimi-reklam-filmleri/>

Şenkal, Y. (2014). *Seçime damga vuran kampanyalar: ANAP seçim şarkıları*. https://www.youtu-be.com/watch?v=fB7_5yIdPu0.

Tarihin en iddialı seçim vaatleri.(2007, 24 Haziran). *Haber7com*. <https://www.haber7.com/siyaset/haber/250746-tarihin-en-iddiali-secim-vaatleri>.

Topuz, H. (1991). *Siyasal reklamcılık dünyadan ve Türkiye'den örneklerle*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Tosun, M. (2018, 16 Nisan). *Ekonomik ve sosyal dönüşümün mimarı: Turgut Özal*. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ekonomik-ve-sosyal-donusumun-mimari-turgut-ozal/1119517>.

Turner, V. (1995). *The ritual process, structure and anti-structure*. New York: Aldine De Gruyter.

Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi. (2008, 11 Şubat). *Temmuz 2007 seçimleri kampanya karnesi: Langırtlaşan siyaset ortamında iletişim etkisi*. https://tasam.org/trR/Icerik/792/temmuz_2007_secimleri_kampanya_karnesi.

Türkiye bilge, demokrat ve tecrübeli liderine kavuşuyor. (1995, 24 Aralık). *Milliyet*. s.15.

Türkiye'nin kâbusu: 1991 genel seçimi. (2019). *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/secim-1991>.

Türkiye'nin en kanlı terör saldırısı. (2015, 10 Ekim). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyenin-en-kanli-teror-saldirisi-30282825>.

TÜSİAD'ın hükümet deviren reklamcısı öldü. (2002, 25 Ocak). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tusiadin-hukumet-deviren-eklamcisi-ernart-oldu-50507>.

Ulagay, O. (1987). *Özal ekonomisinde paramız pul olurken kim kazandı kim kaybetti*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Uzan beni taklit ediyorlar. (2007, 22 Haziran). *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/uzan-beni-taklit-ediyorlar-203168>.

Ülsever, C. (2007, 29 Nisan). 27 Nisan muhtırası millete hayırlı olsun. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/27-nisan-muhtirasi-millete-hayirli-olsun-6426009>.

Wulf, C. (2015). *Tarihsel kültürel antropoloji* (Ö.D. Sarısoy, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

Yılmaz, İ. (1999, 6 Mart). Doğru slogan seçim kazandırıyor. *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/dogru-slogan-secim-kazandiriyor-5255243>.

Yüksek Seçim Kurulu. (2007). *1983-2007 yılları arasında yapılan milletvekili genel seçimleri*. <https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>.

Zariç, S. (2006). Türk siyasal hayatında Milli Görüş Hareketinin tarihsel gelişimi ışığında Milli Görüş İle Adalet ve Kalkınma Partisi arasındaki ideolojik farklılıklar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(38), 228–243.

[itobiad], 2020, 9 (5): 4154/4166

**G-7 ve E-7 Ülkelerinde Lojistik Performans, Ekonomik Büyüme ve
Finansal Gelişme İlişkisi**

Relationship between Logistics Performance, Economic Growth and
Financial Development in G-7 and E-7 Countries

Hasan BARDAKÇI

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Siverek Uygulamalı bilimler fakültesi,
uluslararası ticaret ve lojistik bölümü

Asst. Prof., Harran University Siverek applied sciences faculty, department of
international trade and logistics

hasanbardakci@harran.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-6181-3115

Aylin ERDOĞDU

Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Arel Üniv. İİBF Finans ve Bankacılık Bölümü

Asst. Prof., İstanbul Arel University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Finance and Banking

aylinerdogdu@arel.edu.tr / Orcid:0000-0001-2345-6789

Abdulkadir BARUT

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Siverek MYO

Asst. Prof., Harran University Siverek Vocational School

kadirbarut@harran.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-8315-9727

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 23.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 01.12.2020

Yayın Tarihi / Published : 26.12.2020

Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık

Pub Date Season : October-November- December

Atıf/Cite as: Bardakçı, H , Erdogdu, A , Barut, A . (2020). Relationship between Logistics Performance, Economic Growth and Financial Development in G-7 and E-7 Countries . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 4154-4166 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/799017>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

G-7 ve E-7 Ülkelerinde Lojistik Performans, Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi

Öz

Lojistik bir ürünün ilk üreticiden son tüketiciye ulaşana kadar kadar gerçekleşen nakliye, depolama, gümrükleme, ambalajlama, dağıtım gibi süreçleri ifade eder. Küreselleşme ile birlikte önemi günden güne hızla artan lojistik sektörü ülkelerin kalkınmalarında büyük bir rol oynamaktadır. Özellikle günümüzde ülkeler arasında artan uluslararası ticaret faaliyetleri lojistik sektörünün önemini daha da artırmıştır. Yine gelişen sanayi ve bunun için gerekli olan hammaddelerin nakliyesinde de (demir, çelik, petrol vb.) lojistik sektörü önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmanın amacı, 2007-2018 dönemi için E-7 ülkeleri ve G-7 ülkeleri için lojistik performans, ekonomik büyüme ve finansal kalkınma arasındaki ekonometrik ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla E-7 ülkeleri ve G-7 ülkeleri ile ilgili toplam dört model oluşturulmuş ve modellerde uzun vadeli ilişki ve uzun vadeli katsayılar incelenmiştir. Bulgulara göre; E-7 ülkeleri için finansal gelişme ile lojistik performans endeksi arasında uzun vadeli bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. G-7 ülkelerinde ise yüksek finansal derinlik nedeniyle finansal gelişme ile lojistik performans arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu tespit edilmiş, ancak uzun vadeli ilişki katsayısı istatistiksel olarak anlamsızdır. Hem G-7 ülkeleri hem de E-7 ülkeleri için ekonomik büyüme ile lojistik performans arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, E-7 ülkeleri için uzun vadeli ilişki katsayısı istatistiksel olarak önemsizken, lojistik performans endeksinin G-7 ülkelerindeki ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği görülmüştür. Bu bağlamda, politika perspektifinden bakıldığında, lojistik altyapısına yapılan yatırımın, ülkelerde gelecekteki ekonomik büyüme ve finansal büyüme için yüksek getirilere sahip olabilecek en faydalı yatırım olacağı unutulmamalıdır. Bu yüzden politika yapılarının lojistik konusuna gereken önemi vermeleri ve gerekli politikaları geliştirmeleri ekonomik büyüme ve finansal gelişme için elzemdir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Performans Endeksi, Ekonomik Büyüme, Finansal Kalkınma, E7, G7

Relationship between Logistics Performance, Economic Growth and Financial Development in G-7 and E-7 Countries

Abstract

Logistics refers to the processes such as transportation, storage, customs clearance, packaging, distribution of a product from the first manufacturer to the end consumer. The logistics sector, whose importance is increasing

day by day with globalization, plays an important role in the development of countries. Especially today, the increasing international trade activities between countries have increased the importance of the logistics sector. The logistics sector also plays an important role in the developing industry and the transportation of raw materials required for this (iron, steel, petroleum, etc.). The aim of this study is to analyze the relationship between logistics performance, economic growth and financial development econometric for E-7 countries and G-7 countries for the period 2007-2018. For this purpose, a total of four models related to E-7 countries and G-7 countries were established, and the long-term relationship and long-term coefficients were examined in the models. According to the findings; It is determined that there is no long term relationship between financial development and logistics performance index for E-7 countries. In G-7 countries, due to the high financial depth, it has been determined that there is a long-term relationship between financial development and logistics performance, but the long-term relationship coefficient is statistically insignificant. It has been determined that there is a long term relationship between economic growth and logistics performance for both G-7 countries and E-7 countries. However, the long-term relationship coefficient for E-7 countries was statistically insignificant, whereas the logistics performance index positively affected economic growth in G-7 countries. In this context, it should be kept in mind that from a policy perspective, investment in logistics infrastructure will be the most beneficial investment that can have high returns for future economic growth and financial growth in countries. Therefore, it is essential for the economic growth and financial development that policy makers give due importance to the issue of logistics and develop the necessary policies.

Keywords: Logistics Performance Index, Economic Growth, Financial Development, E7, G7

Introduction

Undoubtedly, there is a close relationship between the efficiency of the transport system and the profitability of the industry. The ability to continue production with less inventory with the fast turnover of stocks, to respond quickly to changing demands and to reach the shortest delivery time with the lowest cost are indicators of a company's competitive strength. Transport infrastructure has a significant impact on businesses productivity and costs. For example, better ports, hinterland connections and the sophistication of distribution networks can reduce the expenditure required for raw material shipping. Empirical studies show that direct foreign investments are attracted to areas with efficient transportation systems. Thus, the foundation of a productive economy in attracting foreign investment is an effective and efficient logistics system. In addition, transportation systems are considered

as one of the major factors in making decisions about the production factor and facility location (Ojala & Çelebi, 2015, p.7). As a result, countries where the logistics sector works efficiently become attractive for investments, which has a positive impact on the country's growth rate.

Some studies have examined the relationship between the logistics performance of countries and their economic growth (Bardakçi, 2020). Hoekman and Nicita (2010) found a significant and positive relationship between LPE scores and trade intensity. According to this research, it has been observed that the average LPE score of low-income countries than the increase of the average LPE of middle-income countries leads to 15% more trade, and this effect is stronger than the removal of tariffs. Hausman et al. (2013) examined the impact of countries' logistics performance on global bilateral trade. It found that shorter export times and lower importer costs led to more trade. In general, better LPE scores were found to be associated with more trade and lower logistics costs in previous studies, while several study findings showed that the relationships were not linear (Shong-lee Ivan Su, 2017, p.57). On the other hand, Bozma et al. (2017), Kaynak and Mert (2004), Şimşek and Yiğit (2019) found that there is a positive relationship between economic growth and logistics performance index.

In an economy, the financial system is a whole formed as a result of certain individuals and institutions, markets, instruments and organizations coming together to perform various functions. The function of transferring savings to investments is realized through the financial system. This system, in which money and various financial instruments performing money

functions at different levels are produced and included in the functioning of the economy, is also the determinant of the micro and macro performances of the economy (Afşar, 2007, p.188). From a theoretical point of view, Levine and Zervos (1998), McKinnon (1993) and Shaw (1973) stated that advanced financial systems support or 'drive' economic growth, as they help mobilize savings awareness (Morris, 2002, p.154)).

Many studies have shown that the free movement of trade and capital, in other words globalization, can affect economic growth through financial development. By providing funds to entrepreneurs who can provide profitable investment opportunities, liberalized financial markets lead to economic development. The theory suggests that in a global world where capital flows freely, financial systems will affect economic growth through various channels. First, liberalization may allow the (real) rate of interest to rise to competitive market equilibrium by reducing financial pressure on protected financial markets. Second, removing capital controls allows domestic and foreign investors to do more portfolio diversification. Third, and most importantly, the process of liberalization often increases the efficiency of the financial system by weeding out inefficient financial institutions and putting pressure on financial infrastructure reform. Such an improvement in financial infrastructure can further increase the availability

of credit and support economic growth (Chinn & Ito, 2005, p. 164). In the literature review, there is no study other than Özdemir (2017) on the relationship between financial development and logistics performance index. This situation has been the motivation for the study.

Data Set

In the study, E-7 and G-7 countries are examined for the period 2007-2018. However, for Canada, data are not included in the analysis as they are incomplete. The economic growth (EG) use in the study, the growth rate in economic growth, financial development (FD) loans given to the private sector by banks, logistics performance index (LPI) are taken from the World Bank data set.

Method and Findings

Economies that have become integrated with globalization are naturally affected by each other. In this context, in the panel data analysis, the shock coming to any of the countries involved may affect other countries as well. For this reason, when conducting econometric analysis, it is of great importance to examine the cross-sectional dependency between variables.

In this context, firstly, cross section dependencies of variables and models will be examined. In the case of cross-section dependency, second generation econometric tests are used because they give more reliable results. If cross-sectional dependency is rejected, first generation econometric tests are preferred for the same reason. Breusch-Pagan (1980), Peseran (2004) CDLM, Peseran (2004) CDLM2 tests were developed for cross-sectional dependency in variables and models. In cases where the time dimension is greater than the cross-section size, the Breusch-Pagan (1980) and Peseran (2004) CDLM tests can be used. Only the Peseran (2004) CDLM test is used in cases where both the time dimension and the cross section size are high.

The hypotheses of the cross section dependency test are;

H0: There is no cross section dependency in the model.

H1: The model has a cross section dependency.

Probe. If the value is greater than 5%, the basic hypothesis is rejected, whereas if it is less than 5%, the basic hypothesis cannot be rejected.

Table1: Cross Section Dependency Test Results for Variables

		FD		EG		LPI	
		Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.
E-7 COUNTRI ES	LM	32.691	0.000***	13.899	0.308	9.230	0.161
	CD _{LM}	6.550	0.000***	1.125	0.260	-	0.824

						0.222	
	CD _{LM2}	6.368	0.000***	0.943	0.345	-0.403	0.686
		FD		EG		LPİ	
G-7 COUNTRIES (Excluding Canada)		Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.
	LM	30.215	0.110	19.347	0.198	29.00	0.216
	CD _{LM}	1.682	0.092	-0.301	0.762	1.460	0.144
	CD _{LM2}	2.252	0.024**	2.901	0.003***	3.781	0.002**

Note: ***, ** It indicates that the variables contain cross-sectional dependency at 1% and 5% significance level, respectively.

When Table 1 is examined, it is seen that only the FD variable in E-7 countries has cross-section dependence in the FD, EB and LPI variables according to the CDLM2 test in the G-7 countries. However, since FD, EB and LPI variables in G-7 countries do not contain cross-sectional dependency according to LM and CDLM tests, it is assumed that these variables do not include cross-section dependency.

Cross section dependency test results of the models are reported in Table 2. According to Table 2, it is determined that models contain cross-section dependence in only one of the 3 tests in E-7 and G-7 countries. In this context, preference of first generation econometric tests, which do not take into account cross-section dependency in analysis, helps to obtain econometrically reliable results.

Table 2: Section Dependency Test Results for Models

E-7 COUNTRIES					G-7 COUNTRIES (Excluding Canada)			
	M1a: FD= f(LPİ)		M1b: EG=f(LPİ)		M2a: FD= f(LPİ)		M2b: EG=f(LPİ)	
	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.
LM	23.15135	0.058	13.46429	0.362	29.710	0.130	18.249	0.249
CD _L _M	3.796467	0.012*	1.000054	0.317	1.590	0.111	-0.502	0.615
CD	4.401583	0.258	3.407643	0.000**	2.020	0.043*	3.486	0.000**

Note: ***, ** It indicates that the variables contain cross-sectional dependency at 1% and 5% significance level, respectively.

**Relationship between Logistics Performance, Economic Growth and Financial Development
in G-7 and E-7 Countries**

In the study, since variables are assumed not to include cross-sectional dependency, the stationarity of the variables is analyzed using the first generation panel unit root tests Im, Peseran and Shin (2003) (IPS). The IPS test is the panel version of the ADF unit root test in the time series analysis, and it is formulated as follows.

In the test, the basic hypothesis is in the direction of at least one unit with unit root, and if the basic hypothesis cannot be rejected, it is accepted that the panel series is not unit-rooted or in other words stationary.

Table:3 IPS Panel Unit Root Test Results

	E-7 COUNTRIES		G-7 COUNTRIES (Excluding Canada)	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
FD	-0.853	-4.061***	-0.663	-4.746***
EB	-1.498	-26.078***	-1.267	-2.544**
LPI	-1.510	-4.301***	-0.288	-3.657***

Note: ***, ** means that variables are stationary at 1% and 5% significance level, respectively.

According to the results of Table 3, the basic hypothesis in level value can not be rejected for all variables in both E-7 countries and G-7 countries and it is determined that the variables are unit rooted. In the case of the first difference, the basic hypothesis for the variables is rejected and it is found that the variables became stationary.

The fact that the variables have the stationary orders of I (1) suggests the possibility of a cointegration relationship between the variables. For this reason, the long-term relationship between variables was examined by Pedroni (1999) cointegration test, one of the first generation cointegration tests. The Pedroni cointegration test is divided into two groups. These are panel tests and group tests. In the Pedroni cointegration test, panel-v, panel - p, panel pp (not parametric), panel ADF (parametric) statistics are panel tests. Group-p, group pp (not parametric), group ADF (parametric) are group tests. The basic hypothesis in the test is that there is no cointegration, and rejecting the basic hypothesis means that there is a long-term relationship among the variables.

When Table 4 and Table 5 are examined, it is determined that there is no long-term relationship between financial development and logistics performance index in E-7 countries, and there is a long-term relationship between economic growth and logistics performance index. In G-7 countries, it has been determined that there is a long-term relationship between both

Financial development and logistics performance index and between economic growth and logistics performance index.

Table 4: Pedroni Cointegration Test Results for E-7 and G-7 Countries

E-7 COUNTRIES									
M1a: FD= f(LPI)					M1b: EB=f(LPI)				
(within-dimension)					(within-dimension)				
			Wh Stat.	Prob.				Wh Stat.	Prob.
Statistic	Prob.				Statistic	Prob.			
Panel v-Stat.	0.953	0.170	0.102	0.459	Panel v-Stat.	-0.371	0.644	-0.261	0.603
Panel rho-Stat.	-0.826	0.204	-0.737	0.230	Panel rho-Stat.	0.588	0.721	0.048	0.519
Panel PP-Stat.	-0.585	0.279	-1.040	0.149	Panel PP-Stat.	-1.359	0.087*	-4.133	0.000***
Panel ADF-Stat.	-0.523	0.300	-0.967	0.166	Panel ADF-Stat.	-4.703	0.000**	-4.610	0.000***
(between-dimension)					(between-dimension)				
	Statistic	Prob.				Statistic	Prob.		
Group rho-Statistic	0.498	0.690			Group rho-Statistic	0.841	0.800		
Group PP-Statistic	-0.226	0.410			Group PP-Statistic	-10.481	0.000**		
Group ADF-Statistic	-0.272	0.392			Group ADF-Statistic	-6.247	0.000**		
G-7 COUNTRIES									
M2a: FD= f(LPI)					M2b: EB=f(LPI)				
(within-dimension)					(within-dimension)				
			Wh Stat.	Prob.				Wh	Prob.
					Statistic	Prob.			

**Relationship between Logistics Performance, Economic Growth and Financial Development
in G-7 and E-7 Countries**

<u>Statistic</u>					<u>Stat</u> <u>b.</u>				
Panel v-Statistic	1.160	0.122	0.447	0.327	Panel v-Statistic	-1.127	0.870	-0.865	0.806
Panel rho-Statistic	-0.527	0.099*	-0.531	0.097*	Panel rho-Statistic	0.487	0.687	0.469	0.680
Panel PP-Statistic	-1.951	0.025**	-1.847	0.032**	Panel PP-Statistic	-1.580	0.057	-1.648	0.049**
Panel ADF-Statistic	-1.928	0.026**	-1.833	0.033**	Panel ADF-Statistic	-1.593	0.055	-1.651	0.049**
(between-dimension)					(between-dimension)				
	<u>Statistic</u>	<u>Prob.</u>				<u>Statistic</u>	<u>Prob.</u>		
Group rho-Statistic	1.18	0.868			Group rho-Statistic	1.531	0.937		
Group PP-Statistic	-1.115	0.132			Group PP-Statistic	-2.617	0.004		
Group ADF-Statistic	-1.391	0.082*			Group ADF-Statistic	-1.851	0.032		

Note: ***, **, * respectively indicate cointegration at 1%, 5% and 10% significance level in the model.

Out of the 4 models examine in the study, apart from model 1a, long-term relationships are found in the other three models. In this context, the long-term coefficients of the other three models, except for model 1a, should be examined. The review is carried out using the Panel DOLS method proposed by Stock and Watson (1993). This method is an econometrically robust method and eliminates the endogeneity problem by taking one lagged value and the next value of the independent variables. On the other hand, in this econometric method, the autocorrelation problem is eliminated by the Generalized Least Squares-GLS method. The DOLS model is as follows.

$$y_{i,t} = \beta_0 + \beta^* x + \sum_{j=-q}^p d^* X_{t-j} + u_{i,t}$$

In the model, the dependent variable y denotes the matrix of X independent variables. β^* indicates the cointegrated vector, the lag length p . $-q$ represents the next period value.

Table:5 Panel DOLS Results

	Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
For E-7 Countries EB=f(LPI)	LPI	-2.291570	2.848386	-0.804515	0.4345
	R-squared	0.649904	Mean dependent var		4.504880
	Adjusted R-squared	0.349821	S.D. dependent var		3.009007
	S.E. of regression	2.426273	Sum squared resid		82.41521
	Long-run variance	3.682167			
For G-7 Countries EB=f(LPI)	Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
	LPI	3.413	0.516	0.7557	0.060*
	R-squared	0.469	Mean dependent var	1.532	
	Adjusted R-squared	0.095	S.D. dependent var	1.319	
	S.E. of regression	1.255	Sum squared resid	26.793	
	Long-run variance	0.556			
For G-7 Countries FD=f(LPI)	Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
	LPI	-102.543	59.282	-1.729	0.1029
	R-squared	0.96	Mean dependent var	162.6451	
	Adj. R-squared	0.93	S.D. dependent var	45.14290	
	S.E. of regression	11.22	Sum squared resid	2017.043	
	Long-run variance	68.495			

Note: * It indicates that the variables are significant at the 10% significance level

When the panel DOLS results are examined, it is found that there is no statistically significant relationship between the logistics performance index and economic growth for E-7 countries. For the G-7 countries, when the models are analysed, it has been determined that there is no statistically significant relationship between the logistics performance index and financial development, whereas there is a statistically significant and

positive relationship between the logistics performance index and economic growth.

Conclusion And Evaluaiton

The aim of this study is to examine the relationship between the logistics performance index for the G-7 countries and the E-7 countries, with the exception of Canada for the period 2007-2018, in terms of financial development and economic growth. In order to choose the correct model, first, cross-section dependency analysis, then unit root test and cointegration test are performed for this purpose. Lastly, the long-term coefficients of the variables are calculated by the Panel DOLS method with the long-term coefficients estimator.

When the findings are examined, it has been determined that there is no long-term relationship between financial development and logistics performance index for E-7 countries. According to Özdemir (2017), when the logistics performance is high, markets are affected by this situation, even though they lack financial depth. In this context, it is thought that it does not affect the logistics performance, as the financial depth is low in E-7 countries. In G-7 countries, it is thought that there is a long-term relationship between financial development and logistics performance due to the high financial depth. However, the long-term correlation coefficient between financial development and logistics performance in G-7 countries is found to be statistically insignificant.

It has been determined that there is a long-term relationship between economic growth and logistics performance for both G-7 countries and E-7 countries. This finding supports the results of studies such as Chen (2011), Khan et al. (2017), Kaynak and Mert (2004). However, for E-7 countries, Topcuoğlu et al. (2016), it is found that its effect on economic growth is insignificant. According to Hakim and Merkert (2016), in countries with low income, large population and large GDP, logistics performance does not have a significant effect on economic growth. In G-7 countries, it has been determined that the inputs (investment and employment) in the logistics sector have a positive effect on economic growth as a result of the effective use.

In this context, it should not be overlooked that from a policy perspective, investment in logistics infrastructure will be the most beneficial investment that can have high returns for future economic and financial growth in countries. On the other hand, this study will be able to direct the work to be done in other country groups.

References

- Afşar, A. (2007). "Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki". *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , 36, 188.
- Bardakçi, H. (2020). Benefits Of Digitalization In International Logistics Sector. *International Journal of Social Science and Economic Research*, 5(06), 1476-1489., Doi: 10.46609/IJSSER.2020.v05i06.009
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980), "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics". *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239- 253.
- Bozma, G., Başar, S. İ. ve Aydın, S.(2017). "Lojistik Performansının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi". *The International New Issues in Social Sciences*, 5(5), 401-414.
- Chen, Y. (2011). "Empirical analysis on the effects of logistics industry on economic growth in Jiangsu Province". In 2011 IEEE 18th International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (1454-1457). IEEE.
- Chinn, M. D. ve Ito, H. (2005). "What matters for financial development? Capital controls, institutions, and interactions". *Journal of Development Economic* , 81 (1), 164.
- Hausman, W. H., Lee, H. L ve Subramanian, U. (2013). "The impact of logistics performance on trade". *Production and Operations Management*, 22(2), 236-252.
- Hoekman, B. ve Nicita, A. (2010)." Assessing the Doha Round: Market access, transactions costs and aid for trade facilitation". *The Journal of International Trade & Economic Development*, 19(1), 65-79.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003), "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, 115(1),53-74
- Kaynak, M., & Mert, M. (2009). "Türkiye’de ulaştırma hizmetleri endeksi". 18. İstatistik Araştırma Sempozyumu Bildiriler Kitabı (15-27).
- Khan, S. A. R., Qianli, D., SongBo, W., Zaman, K. ve Zhang, Y. (2017). "Environmental logistics performance indicators affecting per capita income and sectoral growth: evidence from a panel of selected global ranked logistics countries". *Environmental science and pollution research*, 24(2), 1518-1531.

- Levine, R., & Zervos, S. (1998). "Stock markets, banks, and economic growth". *American economic review*, 537-558.
- McKinnon, R. I. (1993). *The order of economic liberalization: Financial control in the transition to a market economy*. JHU Press.
- Morris, J. S. (2002). "Does financial development 'lead' economic growth?" *International Review of Applied Economics*, 16 (2), 154.
- Ojala, L., & Çelebi, D. (2015). *The World Bank's Logistics Performance Index (LPI) and drivers of logistics performance*. Queretaro: OECD.
- Özdemir, L. (2017). *Relationship between financial development and logistics performance and their effects on the competitiveness: an empirical cross-country study* (Doctoral dissertation, Middle East Technical University).
- Pedroni, Peter (1999), "Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels With Multiple Regressors", *Oxford Bull. Econ. Stat.*, 61 (Special Issue), 653– 670.
- Pesaran, M. H. (2004), *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*, <http://ftp.iza.org/dp1240.pdf> (21.10.2019)
- Pesaran, M. H., (2006), "A Simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross Section Dependence", *Cambridge University & USC*, s. 1-64
- Shaw, E. S. (1973). *Financial Deepening in Economic Development*, New York: Oxford University Press.
- Shong-lee Ivan Su, J.-y. F. (2017). "National logistics performance benchmarking a process-based approach using World Bank Logistics Performance Index database ". *Journal of Supply Chain and Operations Management*, 15 (1), 59.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (1993). "A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems". *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 783-820.
- Şimşek, T. ve Yiğit, E. (2019). "Lojistik Performans Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Orta-Doğu Avrupa Ülkeleri Ve Türkiye Örneği". *Uluslararası Yönetim Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi*, 7(2), 169-177.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (5): 4167/4183

**Kırgız Halkının Nişanlılık ile İlgili Örf-Âdetlerinin İslam Hukuku
Açısından Analizi (18-19.yy.)**

An Analysis of Kyrgyz Traditional Betrothal in Terms of Islamic Law
(18th-19th-cc.)

Aitmat KARIEV

Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Assistant Professor, Karabuk University, Faculty of Theology

k.aytmamat@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8976-3685

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 03.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 27.12.2020
Yayın Tarihi / Published : 28.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December

Atıf/Cite as: Kariev, A . (2020). Kırgız Halkının Nişanlılık ile İlgili Örf-Âdetlerinin İslam Hukuku Açısından Analizi (18-19.yy.) . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 4167-4183 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/790231>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kırgız Halkının Nişanlılık ile İlgili Örf-Âdetlerinin İslam Hukuku Açısından Analizi (18-19.yy.)

Öz

Başlangıçta yerleşik hayat tarzını benimseyen Kırgızlar, ister 1212 senesinden sonraki Cengiz Han hakimiyeti ister 1865 senesinden sonraki Çarlık Rusya baskısından dolayı, hürriyet arayışı içinde stratejik açıdan önemli olan kırsal ve dağlık bölgelere çekilmiştir. Bu nedenle, asırlarca İslam dini ile yaşamasına rağmen, Kırgız toplumu diğer Türk boylarından farklı olarak, kırsal ve dağlık bölgelerde hâkim olan göçebelik gereği, şerî hukuktan daha ziyade hayatın her aşamasında örfî hukuku esas almıştır. Bu makalede, Kırgız halkının nişanlılık konusuyla ilgili örfî teamüller, İslam hukuku açısından ele alınmaya, ilgili her konunun fıkhîteki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Örfî hukuk ile şer'î hukukun kesiştiği nokta olarak nişan konusu, özellikle "Kırgız Örf – Âdetinde Nişan ve Nişandan Dönmenin Cezaları", "İslam Hukukunda Nişan ve Nişanı Bozmanın Hukukî Sonuçları", "Nişanlı Bir Kızı Başkasıyla Evlendirmenin Kırgız Örf-Âdetindeki Cezaları ve İslam Hukukundaki Yeri", "Nişanlı Kızın Bakire Çıkmamasına İlişkin Örfî ve Şer'î Cezalar", "Nişan Sürecinde Vefat Eden Kızın Yerine Kız Kardeşinin veya Ölmüş Erkeğin Yerine Erkek Kardeşinin Geçmesi Konusu ve Fıkhîteki Yeri", "Kırgız Toplumundaki Beşik Kertme Nişanı İle İlgili Örfî Teâmüller ve Bu Teâmüllerin Fıkhî İlmi Açısından Analizi " gibi konular altında ele alınarak, önemli bulgu ve sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kırgız, Aile, Örf-Âdet, Nişan, Baldız Kalını, Bekaret, Beşik Kertmesi.

An Analysis of Kyrgyz Traditional Betrothal in Terms of Islamic Law (18th-19th-cc.)

Abstract

Kyrgyz people who adopted a sedentary life in the beginning, after Chinqis Khan's domination in 1212 and Russian occupation in 1865 sought its freedom and therefore retreated to mountainous countryside of strategical importance. Although they have been Muslims for centuries, the life of the Kyrgyz, unlike other Turkic clans, as part of nomadism prevalent in rural and mountainous areas, was at its every stage predicated on customary law rather than Shariah law. Dealing with the customary practices of the Kyrgyz regarding betrothal in terms of Islamic Law, this study endeavours to determine the place of each related matter in fiqh (Islamic Jurisprudence). Discussing in detail the topic of betrothal as the point where customary law and religious law intersect, the paper attained some important findings and

conclusions in the light of invaluable works. Especially, under the themes like "The Engagement in Kyrgyz Customs and Retribution For The Canceling", "The Engagement in İslamic Law and The Consequences It's Breaking", "The Recompense of Marriage of an Engaged Girl to Another in Kyrgyz Customs and Islamic Law", "The Contempt for Lack of Virginity in Kyrgyz Customs and Islamic Fiqh", "The Death One of Partners in The Period of Engagement And Brother or Sister Substitute", "The Analysing on the Betrothed in the Cradle from the Perspective Kyrgyz Custom Law and Islamic law".

Keywords: Islamic Law, Kyrgyz, Family, Customs And Tradition, Betrothal, Sister in-Law's Dowry, Virginity, Betrothed in the Cradle.

Giriş

İnsanlık tarihinin devamı için evlilik kurumunun önemli olduğu kadar, kurulacak evliliğin olumlu sonuçlar doğurması için nişanlılık da, aslında bir o kadar önemli bir konudur. Kırgız halkının M.Ö. 203 senesinde eski Çin kaynaklarında zikredilmesi (Taşağil, 2013, 75), onların Türk boyları içinde yaşamakta olan eski bir kol olduğunu göstermektedir. Evvelinde Buddizm, Maniheizm, Hristiyanlık, Gök Tengricilik dinlerine (Jusubaliev, 2007, 31-36) mensup olan Kırgız halkı, daha sonraki zamanlarda dinî, sosyal, kültürel, siyasî, ticarî faktörlerin etkisiyle İslam dinini kabul etmişlerdir. Komşu Karahanlılar Devleti ile olan münasebetini olumlu yönde ilerletme amacıyla takip edilen siyasî politikanın (İbnü'l-Esir, 1985-1987, 383, 288-289), diğer Müslüman ülkeler ile yapılacak olan ticarî ilişkilerin sağlıklı yürümesi gibi ticarî gerekçeler Kırgızların Müslüman olmalarında etkili olmuştur (Bk. Akerov, 2012; Butanaev-Modorov, 2015). İslam tarihinde Kırgızlardan ilk defa bahseden coğrafyacı İbn Hurdazbih (ö.272/886) olmuştur. İstahrî (ö.346/957) de Kırgızların Şâş (Taşkent) ve İlak şehirlerine yakın Tanrı Dağlarının eteklerinde yaşadıklarını, Ebu Dulef (ö.10.yy.) Kırgızların ibadet ederken manzum dualar okuduklarını, Gerdizî (ö.1061) ise Kırgız halkının ölülerini yaktıklarını, Mervezî (ö.11.yy.) ise Kaşgar ve çevresindeki Karahanlılar Devleti tebâsı altındaki Müslümanlarla olan etkileşiminden sonra, Kırgızların da ölülerini gömmeye başladıklarını dile getirmiştir (Jusubaliev, 2007, 3-5).

Kırgız halkının tarihi, dili, örf-âdeti, gelenek-görenekleri, kültürü, medeniyeti, hayat tarzı vb. konular üzerinde birçok çalışmalar yapılmıştır. Başta Avrupa, Rusya, Türkiye, Kırgızistan ve diğer ülkelerin değerli bilim adamlarının çalışmaları yer almaktadır. Bunların içinden, Kırgız Aile Hukukunun farklı konularını araştıran Grodekov, Malışev, Dobromislov, Cumagulov, Koconaliev, Abramzon, Argınbaev, Akmatalliev, Zagryajskiy, Borubaşov, Kambarova, Ünal, Omuralieva gibi bilim adamlarının çalışmalarını, özellikle belirtmek gerekir ki, bu eserler çalışmamızın temel kaynaklarını oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, Kırgız Aile Hukukunu İslam hukuku açısından analiz eden herhangi bir araştırmanın henüz yapılmadığını da üzümlerle belirtmemiz gerekir. Bizim bu çalışmamızın yukarıdaki çalışmalardan farkı da, Kırgız örf-adetlerine göre yapılan “Nişanlılık” konusunu, bütün yönleriyle İslam hukuku açısından ele almamızdır. Daha doğrusu, Orta Asya Türk boylarından askerî maharetleriyle ayrıcalık arz eden Kırgız halkının, özellikle 1212 senesinden sonra hüküm süren Cengiz Han ve 1865 senesinden sonra da Çarlık Rusya döneminde, yine askerî cihetten önemli olan kırsal ve dağlık bölgelere çekilmesi, bu çekilişle 18.-19. asırlara kadar teşekkül eden Örfî Hukuktaki “Nişanlılık” âdetiyle ilgili teâmülleri, fıkıh nazariyesi bakımından kısaca analiz edeceğiz.

Kırgız Örf – Âdetinde Nişan ve Nişandan Dönmenin Cezaları

Nişanlılık, Kırgız halkında “Söykö Saluu/Sırğa Saluu”^{*} diye isimlendirilirdi. Kazak, Özbek, Tacik halklarında olduğu gibi (Koconaliev, 2000, 154), Kırgız halkı arasında da nişanlılık geleneği çok eski zamanlara dayanan bir adet idi. Nişanlılık müstakbel eşlerin anne-babalarının, yine Kırgızcada “Kuda Tüşüü/Kudalaşuu/Kulduk Uruu” denilen, Türkiye’deki söz kesme/kız isteme gecesinde gerçekleşiyordu. Osmonova’nın verdiği bilgilere göre “kudalaşuu”, “kuda tüşüü”, “kulduk uruu” kelimelerinin tümü, aslında Farsçadaki خدا “Hudâ-Allah” kelimesiyle yakından ilgiliydi. Yani “Kuday (Hudâ) adına verilen söze sadık kalalım” anlamını ifade ediyordu (Osmonova, 2015, 188).

18.-19. asırlardaki Kırgız toplumunda nişan gecesindeki kız isteme işi, Erdentuğ’un dile getirdiği Türkiye’nin Karadeniz bölgesindeki yüzük takma adetin aksine (Erdentuğ, 1991, 213), özellikle kıza gümüş küpe takılarak, bir de başlık parasına mahsuben hediyeler verilerek gerçekleştirilirdi. 18.-19. asırlardaki Kırgız halkında gümüş küpe altından daha önemliydi. Zira gümüşün insan sağlığına faydalı olduğuna inanılıyordu (Kambarova, 2015, 206-207). Bu küpeler, bazen kız isteyen kaynananın kayınvalidesinden kendisine miras kalan küpe olabiliyordu. Ayrıca “Kuracağınız evlilik, bizimki gibi uzun sürsün, mutlu olun..!” gibi anlam ifade ediyordu. Bazen de, kuyumculara yaptırılan özel küpe olabiliyordu (Cumagulov, 1960, 34). Yaman’a göre Türkiye’deki yüzük takma adeti daha sonra meydana gelmiştir. Bu da Kırgız ve Türk halkının eskiden aynı örf-adetlere sahip olduğuna, yani önceden Oğuz Türklerinde de küpe takıldığına işaret etmektedir (Yaman, 2002, 29).

Aynı şekilde, küpe takma konusu, Çetindağ’a göre Kazaklarda da bulunuyordu ve artık o kızın nişanlı olduğunu temsil ediyordu (Çetindağ,

^{*} Kırgızcadaki “söykö” ve “sırğa” kelimeleri küpe anlamını ifade etmektedir. Bu kelimelerle birlikte özel anlamda kullanılan “saluu” kelimesi de, ailelerin görüşme ve nişanı bir arada gerçekleştirdikleri gecede, nişanladıkları kıza küpe (söykö salarak) takarak işaretlediklerini bildirmektedir.

2007, 223). Hatta, Kırgız halkında, başkalarının bu kıza ikinci kez istemeye gelmelerini önleme amacıyla, nişanlı kız anlamını bildiren “sırgaluu kız”* veya “söykö salıngan kız”* kelimeleriyle hitap ediliyordu (Omuralieva, 2018, 216).

Nişandan sonraki süreçte her iki taraf verilen söze sadık kalmalı, toplum içinde yapmaları ayıp karşılanan işlerden uzak durmalı, her iki aile fertlerinin kişiliğini zedeleyici sözlerden sakınmalı, böylece süreci evlilik ile tamamlamalıydı. Nişanlılık konusuyla verilen hediyeler veya başlık parası ile ilgili husumet ve davaların hepsi, daha çok örfi hukuk esaslı çalışan Biy Mahkemelerinde* sonuçlandırılıyordu.

Kırgız toplumunda nişanı bozma cezasız kalmıyordu. Öyle ki, eğer nişan damat tarafından bozulursa, bu durumda kızın anne-babasına “Bir At ve Bir Ton”** cezası ödüyordu. Bu cezanın temelinde manevî tazminat gerekçesi yer alıyordu. Şöyle ki, Kırgızların hayat tarzının at üzerine kurulduğundan, kızın babasının toplumda her gittiği yere verilen o ata binerek gitmesi, onun kişiliği ile ilgili toplum nezdindeki otoritesinin hâla korunmasını bildiriyordu. Annesine verilen ton (süs elbisesi) elbisesi de, kızın annesinin kendi çevresindeki kadınlar arasında kadr-ü kıymetinin hâla çiğnenmediğinin göstergesiydi. Ayrıca, nişan gecesinde kız tarafından alınan hediyelerin iade edilmesi gerekiyordu. Aynı şekilde, kızın ailesi de, nişan gecesini damadın ailesinden aldığı hediyeleri geri veriyordu. 18.-19. yüzyıllardaki Kırgız toplumundaki bu uygulamalar, aslında o günkü nişan bozma cezalarının, bir nevi özeti olarak değerlendirilebilir (Grodekov, 1889, 33).

İslam Hukukunda Nişan ve Nişanı Bozmanın Hukukî Sonuçları

Nişan meselesi, klasik fıkıh kitaplarında “Nikah”, “Talak”, “Mehir”, “Hitbe”, “Hâtib”, “Mahtube”, “İddet” vb. konular altında ele alınır (İbn Nuceym, 1997, 136-566; Mevsilî, 2009, 89-107). Bununla birlikte, nişanın tanımı “Evlenmeleri yasak olmayan iki tarafın bir nevi evleneceklerini vaat etmesi” (Bilmen, 2004, 7; Ebu Zehra, 1950, 17) şeklinde özetlenebilir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Muğîre b. Şu’be’ye verdiği tavsiyesinde, evlenilecek kıza bakma ve sonucunda meydana gelen nişanın tarafların birbirine

* Sırgaluu kız, Kırgızcadaki gümüş küpeye sahip, yani nişanlanan kız anlamını ifade etmektedir.

** Söykö salıngan kız, küpe takılarak başkasıyla nişanlandırılan kız anlamını bildirmektedir.

* Biy mahkemeleri, 18.-19. asırlarda Kırgız toplumundaki örfi hukuk esasında çalışan bir yargı müessesesi olmuştur. Bu bağlamda sadece nişanla ilgili değil, aslında toplumdaki bütün husumet ve dava konularıyla ilgili kararların son mercii olmuştur. Hatta Kırgız toplumundaki kurultay meclisinden sonraki en üst müessese olduğu söylenebilir. Biy mahkemelerinin yapısı, işleyişi, baktığı davalar, aldığı kararlar konusunda daha detaylı bilgi için bk; Aaitmamat KARIEV, “Kırgız Biy Mahkemeleri Hakkında Kısa Bir Analiz”, Manas Sosyal Araştırmaları Dergisi, 4/2017, 89-101.

* Kırgız halkında çok yaygın bir şekilde rastlanan ceza türüdür. Kısaca, bir at ve bir adet Andican şehrine ait süs cübbesi verilerek ödenen ceza türüdür.

ısının sağlanması, ikisinin ülfet kurması, kurulacak ailenin devamı için daha faydalı olması gibi konular vurgulanmıştır (Tirmizî, "Nikah", 5/1087; Ulvân, 1983, 49). Ancak nişan, tarafların halvet ve hürmet meselelerine helallik getirmemekle beraber, hukukî yönü olmadığı için verilen vaatten dönüldüğü takdirde de, evliliğe zorlama amacıyla cebre dayalı güç de kullanılamaz (Merginanî, 2019, 28).

Kırgız halkındaki nişanın bozulması durumunda mezkur hediyelerin geri alınması konusunda Hanefiler, hibeye kıyas ederek sakıncalı bir durum olmadıkça, mezkur hediyelerin geri alınabileceğini dile getirmiştir (Mevsilî, 2009, 177). Bu görüş mezhepte Kerhî'nin (v. 340/952) görüşü olarak bilinir. Ancak, bazı fukaha, muftâ bih olan görüşün hibeden dönülememesi doğrultusunda olduğunu söylemişlerdir (Özcendî, 1973, 145). Malikilere göre, şâyet nişan erkek tarafından bozulursa, o takdirde verilen hediyeler geri istenemez. Eğer, kız tarafı nişanı bozarsa, bu durumda aldığı hediyeleri varsa kendisini, telef olmuşsa kıymetini öder (Şelebî, 1983, 83). Şâfiilerde nişanı bozan taraf ister damat ister kız tarafı olsun verilen hediyeler geri istenebilir. Verilen hediyelerin telef olması durumunda da kıymeti alınır (Şirbinî, 1997, 240). Hanbelî mezhebinde ise hediye veren taraf nişanı bozarsa, bu durumda verdiği hediyeleri geri isteyemez. Aksi takdirde isteme hakkı vardır (Abdulhamid, 1991, 20). Aile Hukuku Kararnamesinde de mehre mahsuben verilen eşyalar konusunda Şâfiiler, sadece hediye babından verilen eşyalar konusunda da Hanefilerin görüşü benimsenmiştir (Çeker, 2016, 23).

Günümüzde yaygın olarak görülen nişan bozma konusu, İslam hukuku açısından bir nevi maddî ve manevî tazminat mesabesinde değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Acar'ın dile getirdiği, nişanın bozulması halinde manevî ve maddî tazminatın gerekliliği (Acar, 2005, 93), esasında modern İslam hukukçularından Muhammed Ebu Zehra, Mustafa Sibaî, Mahmut Şeltût, Zekiyuddin Şaban gibi alimlerin fikrine dayanmaktadır (Bk. Şelebî, 1983, 87-89; Ebu Zehra, 1950, 36-37). Manevî tazminatın yanında, özellikle erkek tarafının ev kiralaması, beyaz eşyalar alması, takı masraflarına girmesi, kız tarafının da çeyiz hazırlaması, kızın okul veya mesleğini yarıda bırakması gibi maddî zararlar da, mahkeme kararıyla tartışmasız şekilde maddî tazminata konu olabilmelidir.

Nişan evlilik öncesi tarafların birbirlerini daha iyi tanıma süreci olarak kabul edilse de, aslında fıkıh bakımından evlilik olarak kabul edilmediğinden, tarafların gayri meşru ilişkilerine herhangi bir helallik boyutu kazandırmaz. Nişanı bu manada anlamlandıran kişileri bu işten caydırma amacıyla, nişanı bozma konusu tekrardan, yeni bir çerçevede ele alınmalıdır. Hatta, nişandan dönme konusundaki anlaşmazlıkları daha aza indirme amacıyla, nişan konusunun kanunî açıdan zamanının kısıtlandırılması, aslında günümüzün kaçınılmaz konularından olmaya başlamıştır. Kuran-ı Kerim'de evlenmek istenilen kadınlara üstü kapalı veya açık bir şekilde teklifte bulunmanın

(Kuran-ı Kerim, Bakara, 235) dışında nişan süresinden bahsedilmediği gibi, hadislerde de “Sizden biriniz kardeşinizin nişanı üzerine (izni olmadan) nişan yapmasın” (Buharî, “Cuma”, 5142) şeklinde buyrulurken, nişanın müddeti ile ilgili konulardan bahsedilmemiştir. Bununla birlikte, nişan sürecinin sosyal şartlara göre şekillendiğini dile getiren Güneş, örneklendirme babından Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sekiz ay, Hz. Ali’nin de 2-3 senelik nişan sürecini delil göstermiştir (Güneş, 2007, 169). Yıldız Abik’in, bazı bilim adamlarının nişanı hukukî boyutu olan bir akit şeklinde yorumladığını dile getirmesi, bizim bu fikrimizi teyit etmektedir (Abik, 2005, 71).

Nişanlı Bir Kızı Başkasıyla Evlendirmenin Kırgız Örf-Âdetindeki Cezaları ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

18.-19. asırlardaki Kırgız Aile Hukukunda, daha önce sözü kesilmiş nişanlı bir kızı müstakbel damat haricinde, başka birisiyle evlendirmenin cezası ağırdı. Daha doğrusu, bu ceza kızın anne-babasının, varsa başka kızını müstakbel damada vermesi şeklinde gerçekleşiyordu. Bunun yanında, “bir toguz” ile “üç toguz”* arasında değişen bir ceza ödeniyordu (Abenova, 2017, 124). Eğer, nişanladıkları kızından başka kızları yoksa, bu durumda almış oldukları başlık parasını geri veriyorlardı (Dobromislov, 1904, 47-49).

Yukarıdaki nişanlı kızı başkasıyla evlendiren anne-babanın o kızının yerine başka kızını vermesi, bunun yanında damada bir toguz ile üç toguz arası değişen bir ödenek ödemesi gibi uygulamalardan hareketle, Kırgız toplumunda nişanın hukukî sonuçlar doğuran bir akit olarak telakki edildiği söylenebilir. İslam hukukunda nişanın sadece vaat etme anlamını ifade ettiğini mezkur konular altında dile getirmiştik. Bu nedenle, nişanlı kızını başka birisiyle evlendiren anne-babanın, daha önce söz kestiği damada başka kızını verme zorunluluğu, açıkçası İslam hukukuna aykırıdır. Kırgız toplumunun nişanı hukukî sonuçlar doğuran bir akit olarak algılamasının altında, belki göçebe hayat tarzı gereği, nişan davalarının uruular (kabile kolları) arasındaki olası bir çatışmayı önleme amacıyla düşünülmüş, o günkü bir çözüm yolu olabilir. Göçebelik gereği birbirini kollamaya mecbur olan Kırgız halkında, erkeğin yakın akrabaların aksine uzak göbekten olmak şartıyla, daha çok kendi kabilesinden nişanlanması adet idi. Bunun sebebi, Zagryajskiy (Zagryajskiy, 2005, 27-28) ve Abenova’ya (Abenova, 2017, 123) göre yedi göbek, Abramzon’a (Abramzon, 1976, 51) göre üç göbeğe kadar, akraba evliliklerinin o dönemde bütün toplumca haram olarak telakki edilişi ile ilgiliydi. Bunun başka bir açıklaması da, olası bir süt akrabalığı şüphesine karşı, toplumca alınan tedbir olarak kabul edilirdi. Bu âdetin bir diğer

* “Bir Toguz” 3 deve, 3 at, 3 inekten oluşan herhangi bir cezânın ödeneğidir. Kendi içinde “Deve Baştağan Toguz”, “At Baştağan Toguz” ve “İnek Baştağan Toguz” şeklinde üç kategoriye ayrılmaktadır. “Üç Toguz” cezâsı “Bir Toguzun” üçe katlanmasını, “Ceti Toguz Cezâsı” da “Bir Toguz Cezâsı”nın yediye katlanmasını ifade etmektedir. (Bk. Dobromislov, 1904, 49-51; Malışev, 1902, 33).

açıklaması ise zenginler ile fakirler arasındaki sosyal tabakayı koruma amacına dayanıyordu. Aslında bu anlayış, Hindulardaki kast sistemi gibi birçok dünya halkında mevcuttur. Hatta, o günkü Kırgız toplumundaki nişanlı kızını başkasıyla evlendiren anne-babanın, önceki damada bir toguz veya üç toguz ödemesi, bu yönüyle Hindu halkının drahoma uygulamasına benzediği ve İslam dışı olduğu söylenebilir (Tezcan, 1976, 416).

Nişanlı Kızın Bakire Çıkmamasına İlişkin Örfî ve Şer'î Cezalar

Fitrat-ı selime üzere yaşayan Müslüman, Hristiyan, Yahudî (Yiğitoğlu-Habergetiren, 2016, 271-297) ve diğer her toplumda zina işi yadırganmıştır. Aynı şekilde, 18.-19. asırlardaki Kırgız toplumunda da, zina çirkin bir iş olarak görülmüş, bu nedenle evlenilecek nişanlı kızın bakire olmasına dikkat edilmiştir. Bazı durumlarda, damadın evlendiği nişanlı kızın bakire olmayışı gibi, şeriatça özür kabul edilmeyen (ayb-ı şer'î) durumla karşılaşılması da mümkün idi. Bu aybın sabitliği ya da asılsızlığı konusunda damat ve gelinin yengeleri söz sahibi oluyorlardı. Nitekim, o dönemde zifaf öncesinde yatak odasını hazırlama işlerinden onlar sorumlu tutuluyordu. Aybın sabitliği kesinleştiği takdirde damat, bekareti olmayan nişanlısını boşayarak, kızın başka bir kız kardeşini kendi nikahına alabiliyordu. Eğer, kızın başka bir kız kardeşi yoksa, verdiği başlık parasını geri isteyebiliyordu. Ancak, damadın iddia ettiği ayb-ı şer'înin asılsızlığına hükmedilirse, bu durumda evleneceği nişanlı kıza attığı bir nevi zina iftirası cezasından dolayı, mezkur damadın kızın ailesine iki kat mislî başlık (başlık-ı mislî) parası ödemesine hükmolunuyordu (Dobromislov, 1904, 47-49).

Zifaf gecesinde zuhur eden ayb-ı şer'î konusunda, damat ve gelinin yengelerinin söz sahibi olmasını, fıkıhtaki erkeklerin muttali olamayacağı kadın hamamlarında işlenen cinayetlerde yaptıkları şahitlikleri ile mukayese edebiliriz. Nitekim, İbn Âbidin bu konuda Hz. Ömer döneminde erkeklerin muttali olamayacağı konularda, tek başında dahi olsa kadınların şahitliklerinin geçerli olacağını dile getirmiştir. Bu da ele almaya çalıştığımız konunun fıkıhtaki yerine örneklik teşkil etmektedir (İbn Âbidîn, 2003, 195).

Yukarıda da değindiğimiz gibi, damadın zifaf gecesinde bekareti olmayan kızın kız kardeşini ablasının yerine seçmesi, İslam hukukunda birkaç açıdan değerlendirilebilir. Kızlık zarının yırtılmasını, daha öncesindeki cinsel ilişki ile ilgilendirmek, başka sebepler diyebileceğimiz vajinal hastalık, bekareti kaybettirebilecek ağır spor türleri, at ve motor kullanma vb. ihtimalleri de göz ardı etme anlamını ifade eder. Eğer kızın bekareti bu sebepler sonucunda kaybedilmişse, bu durumda damadın onunla evlenmeme hakkının olduğu gibi, onun yerine kız kardeşini seçme gibi bir hakkı da yoktur. Zira ikinci nikahta tarafların rızası farklı olabilmektedir. Ancak, kızın bekareti daha önce gerçekleşen bir cinsel ilişki sonucunda kaybedilmişse, bu durum karşısında sadece damadın kendisinin karar

vermesi, daha sağlıklı sonuçlar doğuracaktır. Bununla beraber, eğer erkek nişanlı olduğu kızla evlenmeyecek olursa, bir de nişanlı kızın bekaretini kaybetmesi daha evvelki cinsel ilişkiye dayanıyorsa, bu durumda şeriatça haram kılınan işi yaptığı için, kızın herhangi bir şekilde damada karşı maddî veya manevî tazminat davası açma hakkından bahsedilemez (Has, 2006, 129-130).

Kırgız örf-adetlerinde bakire olmayan nişanlı kızın kız kardeşi yoksa, bu durumda damat verdiği hediyeleri ve başlık parasını, hiçbir engel olmaksızın geri isteyebilirdi. Elbette ki, bu 18.-19. asırlara ait bir uygulamadır. Ancak, durum ne olursa olsun, verilen başlık parasını geri isteme meselesi, yukarıda zikrettiğimiz "İslam Hukukunda Nişan ve Nişanı Bozmanın Hukukî Sonuçları" başlıklı konunun altında fikhî açıdan detaylıca dile getirilmiştir.

Damadın nişanlandığı kızın bakire olmadığına dair iddiasının asılsızlığı ortaya çıktığında, damadın kızın ailesine iki kat başlık parası vermesi gerektiğine hükmedildiğini söylemiştik. Bu durum iftira konusu altında değerlendirilebilir. İftira konusu toplum düzenini koruma bakımından hukukî, insanın olgunluğunu ortaya koyma bakımından da ahlakî bir kelimedir. İftira ile ilgili nasslarda, üzerinde durulan konular; namuslu Müslüman kadınların haysiyetini garanti altına alma (Kuran-ı Kerim, Nisa, 40; Bk. Ateş, 1996), toplum düzeni,* kul hakkı (Kuran-ı Kerim, Nisa, 112, 156; Nur, 16), vb. gibi meselelerdir. İslam hukukunda iftira cezası konusunda net bir şekilde belirlenen bir hadd cezası mevcuttur. O da, kâzife seksen sopa vurmak ve şahitliğini kabul etmeme cezasıdır (Kuran-ı Kerim, Nur, 4). Bu cezalar, zaman ve mekana göre herhangi bir değişikliğe açık ta'zir cezası niteliğinde değildir. Devletin başındaki sultan, ya da mahkemedeki kâdi, veyahut kabile reisi bunu değiştiremez.

Bu açıdan baktığımız zaman Kırgız halkındaki, özellikle nişanlı kızın bekareti konusunda yalan söyleyen damada iki kat başlık parası ödettirmek, bizzat ayetle belirlenen bedenî (seksen sopa) ve manevî (şahitliğinin kabul edilmeyişi) cezaların göz ardı edildiğini göstermektedir. Kırgızlardaki bu ceza dayanağının malî olması hasebiyle eleştirilse de, aslında dönemin iki kat başlık parasını ödemek de, gerçekçi olmak gerekirse kolayca yerine getirilecek bir iş değildir. Bu konuda, o dönemin yargıçları dediğimiz biylerin, şeriatça bu cezaların maksadına (makasıd-ı şerîa) göre hareket ettikleri söylenebilir (Bk. Koconaliev, 1963).

* Kuran-ı Kerim, Nur Sûresi, Ayet: 19. İslam hukukundaki hak taksimatının "Allah'ın Hakları" kısmının bu yaklaşımla okunmasında fayda var. Zaten hadd cezalarının temel felsefesi toplum düzenini korumaya dayanmaktadır. Bu konuda kâzif ile Allah hakkı arasındaki bağlantıyı örnekler üzerinden görmek için bk; Merginanî, Burhanuddin Ali b. Ebibekr, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Müçtehid, Tlk*; Abdisselam Abdulhadî Şennâr, Beyrut-Dimaşk: Darü'd-Dekaik-Daru'l-Feyhâ, 2019, c. 2, 464-474. Yine bk; İlham Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1/2003, 175.

Nişan Sürecinde Vefat Eden Kızın Yerine Kız Kardeşinin veya Ölmüş Erkeğin Yerine Erkek Kardeşinin Geçmesi Konusu ve Fıkıhtaki Yeri

Zifaf öncesi nişanlı kızın vefat etmesi durumunda, damadın ölen nişanlısının kız kardeşiyle evlenmesinde, şeriatça bir sakınca yoktur. Zira, damat ablasıyla henüz zifafa girmemiştir. Dolayısıyla da, ölen kızın kız kardeşi tahrim ayetinin şumûl-ü ihatasında (Kuran-ı Kerim, Nisa, 23) zikredilen, aynı anda iki kız kardeşle evlenme grubuna da girmemektedir. Ayrıca, böyle durumlara özgün akitten önce verilen "Baldız Kalını",* esasında yeni bir nikah akdinin kurulduğuna işaret etmektedir.

18.-19. asırlardaki Kırgız toplumunda nişan sürecinde nişanlanan kız ölecek olursa, bu durumda damat "Töö Baştağan Toguz"* ödeyerek, alacağı nişanlısının kız kardeşini kendi nikahına alabiliyordu. Yani müstakbel baldızı ile evlenebiliyordu. Başka bir ifadeyle, nişan sürecinde vefat eden kızın ailesi, varsa başka kızını veriyor, başka bir kızları yoksa, damadın ailesinden aldığı başlık parasını iade ediyordu (Grodekov, 1889, 57; Abramzon, 1976, 53).

Bu durumu fıkıh açısından kısaca değerlendirecek olursak, damadın evleneceği gelinin ölmesi durumunda, gelinin kız kardeşi ile "Baldız Kalını" adı verilen (Cin, 1974, 276-278; Arsal, 1947, 335-336), aslında ikinci bir başlık parası şeklinde değerlendirebileceğimiz mehri ödeyerek, evlenmesinde sakınca yoktur. Bu durumda, fıkıh kuralları çerçevesinde, damadın ölen kızın kız kardeşi ile yeni bir nikah akdi yapması gerekir. Nitekim evlilik akdinin yapıcı unsuru her iki tarafın rızasıyla yakından ilgilidir.

Yukarıda damadın nişan sürecinde ölen kızın kız kardeşiyle evlenebilme hakkına sahip olduğunu söylemiştik. Eğer damat vefat eden mahtubesinin kız kardeşiyle evlenmek istemezse, bu durumda damat ne tür haklardan mahrum kalıyordu? Elbette ki, hâlihazırda damat ölmüş olan nişanlı (evlenmek istemediği baldızının ablası) için ödemiş olduğu başlık parasını geri isteme hakkını kaybediyordu. Durumun aksine, eğer ölmüş olan mahtubenin ebeveyni küçük kızını vermek istemezse, o halde devam eden süreç nasıl bir hal alıyordu? Kırgız halkının örf-âdetine göre, bu durumda kızın ebeveyni ölmüş kızı için aldıkları başlık parasını damada geri veriyordu. Bununla beraber damadın ailesine "Bir Toguz" cezası ödemesi de söz konusu oluyordu (Dobromislov, 1904, 49-51; Malışev, 1902, 33).

* Baldız kalını, nişanlı kızın nişan sürecinde ölmesi halinde, onun yerine kız kardeşini alabilmek için damadın ödediği ikinci bir başlık parasıdır. Aynı şekilde, baldız kalını genellikle "Töö Baştağan Toguz" şeklindeki ödenekten oluşuyordu. Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi de, ödeneğin üç deve, üç at, üç inekten oluşmasıyla yakından ilgilidir. Daha doğrusu üçer adet olmakla dokuzu tamamlayan ve ilk olarak deveden başladığı için bu şekilde isimlendirilmiştir.

* Deve başta olmak üzere üç deve, üç at ve üç inekten oluşan bir ödenek cezasını ifade etmektedir.

Ayrıca, damat bir taraftan ölmüş kızın kız kardeşi ile evlenmeye, diğer taraftan ölmüş kızın kardeşiyle evlenmemesi durumunda, ölen kız için verdiği başlık parasını geri alamama mecburiyetinde bırakılıyordu. Çünkü, ayette sahih nikah sonrası halvet-i sahiha veya duhul olmadan erkek tarafından boşanma gerçekleşirse, boşanan kadın için belirlenen mehrin sadece yarısı verileceği dile getirilir. Diğer yarısı ise erkeğin hakkı olduğundan iadesi mecburidir (Kuran-ı Kerim, Bakara, 236, 237). Nişan sürecinde henüz halvet-i sahiha veya duhul olmadan önce ölen kızın anne-babası, ölmüş kızının yerine küçük kızını vermemesi durumunda da, ebeveyninin sadece ölmüş kızı için aldıkları başlık parasını damadına iade etmesi gerekirdi. Onun haricinde ödenen "Bir Toguz Cezası", gerçekten de, geçerli fikhî bir açıklaması olmayan, yersiz bir uygulamadır. Zira, ölmüş kızın anne-babasının da, ölmüş kızının yerine başka bir kızını verme gibi, dinen hiçbir mecburiyeti de yoktur. Yukarıdaki uygulamaların hukuktaki çözümlerinin nasıl olması gerektiği konusunda bazı fikirler ileri sürsek de, aslında bu uygulamaların temelli olarak İslam hukukunun nişan konusundaki esas prensipleri ile bağdaşmadığı açıktır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi nişan sürecinde kızın vefat etmesi halinde, damadın ne tür haklara sahip olduğunu ya da ne tür haklardan mahrum bırakıldığını öğrenmiş bulunuyoruz. Bu durumun aksine, eğer nişan sürecinde damat ölürse, o zaman durum nasıl bir işleme dönüşüyordu? O halde mahtube hâtibin herhangi bekâr kardeşini seçebiliyordu. Ancak, ölen damadın bekâr kardeşi yoksa, aynı kız "Bir Toguz" olarak, ölmüş damadın evli kardeşi ile evlenebiliyordu. Eğer, ölen damadın ne bekar ne de evli kardeşi varsa, bu durumda damadın akrabalarından biri geline talip çıkma hakkına sahip oluyordu. Ayrıca, kız ölen damadın hiçbir kardeşi veya akrabasıyla evlenmek istemezse, almış olduğu başlık parasını geri vermekle yükümlü tutuluyordu (Zagryajskiy, 2005, 73; Grodekov, 1889, 57; Dobromislov, 1904, 49-51).

Böyle durumlarda, nişanlanan kızın ölmüş erkeğin kardeşiyle, aslında yeni bir nikah akdi yapması gerekiyordu. Aynı şekilde, başlık parası konusunda eski başlık parası mı, yoksa üzerine ekleme konusu olan yeni nikah akdindeki başlık parası mı esas alınır? Bu konu her türlü fikhî tartışmalara açıktır. Bu tür akitlerde ikinci bir başlık parası elbette konuşulabilir. Ancak, ikinci başlık parasının miktarını belirlerken, önceki başlık parası da göz önünde bulundurulmalıdır. Nişanlısı vefat eden mahtûbenin ölmüş nişanlı erkeğin akrabası ile yeni bir başlık parası karşılığında evlenmesi durumunda, aslında ölmüş erkeğin verdiği başlık parasını geri vermesi gerekirken, iade etmemesi haksız şekilde sahiplenmeyi doğurur. Böyle olunca da, ölmüş damadın velileri ve akrabaları iki kez başlık parası ödemiş oluyorlar. Bu ödemeler onların akitle ilgili fikirlerini etkileyebilir. Bu nedenle, akitlerde tarafların rızasının olmadığı işlemler, fıkhîta caiz görülmemiştir.

Kırgız Toplumundaki Beşik Kertme Nişanı İle İlgili Örfî Teâmüller ve Bu Teâmüllerin Fıkıh İlmi Açısından Analizi

Bir çok dünya halkının yaptığı ve devam ettirdiği, çocukların daha beşikte iken “Beşik Kudâ”^{*} veya daha ana karnında iken verilen “Bel Kudâ”^{**} adı altında nişan yapma adeti, aslında Kırgız halkında da yaygın görülen âdetlerdendir. Daha doğrusu, bu âdetin Orta Asya ülkelerinde yaşayan halklar arasında, geniş bir uygulamaya sahip olduğunu söylememiz yerinde olacaktır (Argınbaev, 1978, 94-105; Potanov, 1930, 52; Kislakov, 1969, 66-85). 18.-19. yüzyıllarda Kırgız toplumundaki beşik kertme âdeti daha çok yakın arkadaşlar arasında, kendi arkadaşlıklarının devam etmesini sağlamak amacıyla yapılmıştır (Kambarova, 2015, 217). Yukarıdaki “Kırgız Örf-Âdetinde Nişan” konusu altında zikrettiğimiz gibi, özellikle beşik kertmesi nişanında küçük kıza takılacak küpenin gümüş olmasına çok dikkat ediliyordu. Bunun nedenlerini kızın sağlıklı büyümesi, evlendiği zaman çocuk doğurabilmesi, çocuğunu sağlıklı emzirmesi ve eğitmesi vb. konular ile ilişkilendiriliyordu (Osmonova, 2015, 189). Kambarova’nın verdiği bilgilere göre, genel kabul gören âdette beşik kertmesi ile nişanlanan çocuklar, ergenlik çağına geldiklerinde mecburî olarak evlenmek zorundaydılar (Kambarova, 2015, 207). Kırgız halkını birçok açıdan araştıran Abramzon da, Kırgız toplumundaki beşik kertme nişanının evlenme konusunda insanlara seçim hakkı tanınmadığını dile getirmiş, bunun yanında birçok delillere istinaden itiraz etmiştir (Abramzon, 1990, 238-240). Beşik kertme nişanının temel felsefesi, dostların hayatın her türlü sıkıntılarının birlikte üstesinden gelme, birbirlerine destek çıkma, kendi arasındaki dostluk muamelesini pekiştirme vb. sebeplere dayanıyordu. Beşik kertmesi nişanında kız çocuğu daha beşikteyken başlık parası verilmeye başlanıyordu. Daha doğrusu başlık parasının ödeme müddeti beşikten düğüne kadar uzatılabiliyordu (Kambarova, 2015, 206-207). Şeriyye sicilleri ışığında, Osmanlı İmparatorluğu’nda da, bu uygulamanın olduğunu dile getirebiliriz. Hatta, Osmanlıdaki nâmzedliğin bozulmasındaki temel sebeplerinin biri de, tarafların daha çocukken nişanlandırılmaları, âkil-bâliğ olduklarında da nişandan vazgeçmeleri olmuştur (Sak, 2006, 493; Karaslan, 2015, 186-199).

Kırgız halkında “Beşik Kertme Nişanı” ile nişanlanan kıızı kaçırmanın cezâsı, mihr-i misle kıyasen başlık-ı misl diyebileceğimiz o kızın akranlarına ödenen başlık parasını ödeme şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, ergenliğe ulaşan erkek çocuk, bu usulle nişanlanan kızla evlenmek istemediği

* Türkçedeki beşik kertme usulü ile yapılan nişan anlamını bildirmektedir.

** Bel kudâ, beşik kudâ nişanın bir önceki merhalesi, yani bebekler daha doğmadan anne karnındayken yapılan nişan türüdür.

durumda, daha önceden kalına mahsuben verilen her şeyden mahrum bırakılmıştır (Ünal, 2016, 242). Eğer, anne-baba nişanladıkları kızını müstakbel damadın dışında başka birisiyle evlendirmişse, bu durumda kızın velilerinin bir toguz cezası ödemesi söz konusu olmuştur (Asanov-Tegizbekova, 2011,11; Abenova, 2017, 124). Sak'ın dile getirdiği Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nâmzedin dava konusu olmasındaki temel sebeplerden biri de, damadın daha önceki başlık parasına mahsuben vermiş olduğu malların iadesini talep etmesi, kız tarafının bu talebe olumlu cevap vermemesi olmuştur (Sak, 2006, 509).

Veliler arasında gerçekleşen beşik kertme konusu zatı itibariyle mevkuf bir akitir. Çocuklar isterlerse, buluş yaşlarına geldikleri zaman, pek doğal olarak bunu mahkemeye başvurarak feshettirebilirler. Bu tür davalar veya feragat hakları Osmanlı şeriyeye mahkemelerinde, ister kız tarafından ister erkek tarafından dile getirilsin, aslında sıradan davalar şeklinde telakki edilmiştir (Sak, 2006, 504-509). Fıkıhta velilerin velayet hakkını kullanarak, rızası olmayan küçük kızı, mecburen nikaha zorlaması da doğru kabul edilmemiştir. Sadece baba ve dedenin bu işi yapması durumunda, genellikle kızla erkeğin her ikisinin de nikahı feshetme hakkının olmayışı, esasında onların kendi evlatlarına daha şefkatli ve bu işlerde daha tecrübeli olmaları sebebiyle, çocukların hakkını en iyi şekilde koruma düşüncesine dayandırılmaktadır (Merginanî, 2019, 182, 186).

Ancak, bu usulle bile olsa, nişanlanan birisini kaçırmaya, daha önce beşikte iken nişanlanan damadın kul hakkı, kızı kaçıran damada geçmiş sayılır ki, İslam bireyin hakkının yerde kalmasına göz yummaz. Zaten, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Sizden biriniz, kardeşinin söz kesip, nişanlanmasının üzerine, hiçbir şekilde (o kız ile) nişan yapmasın!" (Munzirî, Ts. 233; Yaman, 2002, 37) şeklindeki hadisi, bu işin doğru olmadığına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, klasik fıkıh kitaplarındaki "hutbe 'alâ hutbe/nişan üstüne nişan" konusu altında verilen bilgiler, 18.-19. asırlarda cereyan eden Kırgız toplumundaki nişanlı kızı kaçıran evlenme konusuna, nasıl bir çözüm üretilebileceğine yol göstermektedir. Nitekim, nişan üstüne nişan sonucunda ikinci nişan nikahla sonuçlandırılıyorsa, bu nikah akdinin bozulamayacağı ve nikah akdinin sahih kabul edileceği söz konusudur (İbn Rüşd, Ts. 38).

Sonuç

İnsan sosyal bir varlıktır ve kendisini toplumdan tecrit ederek yaşaması imkansızdır. İnsan doğar, büyür, nişanlanır, evlenir, çocuk-torun sahibi olur, vefat eder. Toplumunu oluşturan fertler arasında her evlenme-boşanma durumlarında olduğu gibi nişan konusunda da husumet ve davaların olması kaçınılmazdır. Bu perspektiften hareketle çalışmamızda 18.-19. asırlarda Kırgız toplumunda, nişanla ilgili konuları İslam hukuku açısından değerlendirmeye çalıştık. Toplum düzenini sağlama konusunda örfî hukuku nizam edinen Kırgız halkı, evliliğin ilk adımı olan nişanla ilgili dava ve husumetleri, şeriatın daha ziyade örf-âdetlere göre çözüme

kavuşturmuştur. O sebeple, bazı konularda şeriatın dışına çıktığı da görülmektedir. Bu bağlamda, nişanlı bir kızı başkasıyla evlendirmenin cezası, yerinde bir örnek olarak burada zikredilebilir. Aynı şekilde, zifaf gecesinde nişanlı kızın bakire olmadığı tespit edilirse, bu durumda damadın o nişanlısının yerine rızasına bakılmaksızın, kendi baldızını alabilmesi de, o günkü bu uygulamaların İslam hukukunun dışına çıktığından haber vermektedir. Yine, nişan sürecinde nişanlı kızın vefat etmesi durumunda, damadın “Baldız Kalını” adı altında bir ödenek ödeyerek kendi baldızıyla evlenmesinde de, baldızın rızası göz ardı edilmiş, hatta biraz dayatmaya gidilmiştir. Nişan sürecinde damadın ölmesi ve yerine kardeşinin geçmesi de yukarıdaki tablodan farklı değildir. Beşik kertmesi usulü ile yapılan nişan konusunda da, henüz beşikteki erkek ve kız çocuğunun buluş çağına ulaştıkları zaman, İslam hukukunda mevkuf bir akit olarak kabul edilmesine rağmen, bu tür nişanın o günkü Kırgız toplumunda tarafların seçim hakkı olmayan, mecburî (hukukî) bir akit olarak kabul edilişi de, yine İslam fıkıhına aykırıdır. Bununla birlikte, 18.-19. asırlarda yaşayan Kırgız halkı arasında yaygın olan, damadın nişanı bozması halinde kıza ve ailesine manevî tazminat mesabesinde değerlendirebileceğimiz, o günkü mezkur “Bir At ve Bir Ton” cezası ödeme adeti de göz ardı edilmemelidir. Yukarıda zikrettiğimiz İslam fıkıh teorisiyle örtüşmeyen konular, aslında 18.-19. asırlardaki Kırgız toplumunda, zikrettiğimiz örfî hukukun şerî hukuktan üstün kabul edildiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Abdülhamid, Muhammed Muhyiddin (1997). *el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye*. İstanbul: el-Mektabatü'l-Hanefiyye.
- Abenova, A. A (2017). Nomadnoe Obşestvo i osobennosti Svadebnih Obiçaev Kazahov (Po Materialam Rabot Dorevoljutsionnih Rossiyskih Avtorov). *storičeskie Nauki i Arheologiya. Vestnik Altayskiy Gosudarstvennyy Universitet*, 63/121-124.
- Abik, Yıldız (2005). Nişanlanma ve Nişanlılık. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2/65-152.
- Abramzon, S. M (1976). *Normı Braka u Kirgizov v Proşlom/Sovetskaya Etnografiya*. Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Acar, H. İbrahim (2005). İslam Hukuk Açısından Nişanlanma. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/72-94.
- Akbulut, İlham (2003). İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1/167-181.
- Akmataliev, Akmatcan (2003). *Kaada-Salttar-Ak Batalar*. Bişkek: Şam Basması.

- Akerov, Tabıldı (2013). *Karkırahan-Velikiy Kırgızskiy Kaganat*. Tipografiya Univeristet KNU im. J. Balasagina.
- Argınbaev, N. A (1978). *Semya i Semeynie Obryadı u Narodov Sredney Azii i Kazahstana*. Moskva: yy.
- Arsal, Sadri Maksudi (1947). *Türk Tarihi ve Hukuk*. İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları. C. 1.
- Asanov, U.R. – Tegizbekova, C.Ç (2011). Teoriya İ İstoriya Gosudarstva İ Prava. *Vestnik Sank-Petersburgskogo Universiteta MVD Rossii*, 4/52/10-15.
- Ateş, Süleyman (1996). *İslam'da Kadın Hakları*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyatı, 1. Baskı.
- Bilmen, Ömer Nasuhî (2004). *Istılahat-ı Fıkhiyye ve Hukuku-ı İslamiyye Kamusu*. İstanbul: yy. C. 2.
- Borubaşov, B. İ (2008). *Hrestomatiya Po İstorii Prava Kırgızstana: Uçebnoe Posobie*. Bişkek: yy., C.1.
- Buharî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Mugîre, *el-Câmiü'l-Müsnedü'l-s-Sahihü'l-Muhtasarü Min Umûri Rasûlillah ve's-Sunenihî ve Eyyâmihî*, thk: Muhammed Zahir b. Nasirü'n-Nâsir, Beyrut: Dârü Tûki'n- Necât, 1422, 7/19.
- Butanaev, Viktor - Nikolay, Modorov (2015). Kırgızskiy Kaganat: Pervie Ego Praviteli i ih Deyatelnosti. *Word of The Great Altai*, 1/4-8.
- Cin, Halil (1974). *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Cumagulov, Apaz (1960). *Semya i Brak u Kirgizov: Çuyskoy Dolini*. Frunze: İzdatelstvo Akademii Nauk Kirgizskoy SSR.
- Çetindağ, Gülda (2007). Kazak Türklerinde Evlenme Geleneğine Bağlı Olarak Gerçekleştirilen Hediye Alışverişi Üzerine Bir İnceleme. *Millî Folklor Dergisi*, 76/218-231.
- Çeker, Orhan (2016). *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnâmesi*. Konya: Mehîr Vakfı Yayınları.
- Dobromislov, A. İ (1904). *Sud u Kirgiz: Turgayskoy Oblasti v 18-19 Vekah*. Kazan: Tipo-Litografiya İmparatorskago Universiteta.
- Ebu Zehra, Muhammed (1950). *el-Ahvalü'ş-Şahsiyye*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud (2009). *el-İhtiyâr li Ta'lili'l-Muhtâr*. Birinci Baskı, Beyrut: Dârü'r-Risâlati'l-İlmiyye.
- Erdentuğ, Nermin (1991). Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde Evlenme Gelenekleri ve Törenleri. *Aile Yazıları*, Ankara, C. 4.

- Grodekov, N. İ (1889). *Kırgızı i Karakırgızı Sırdarinskoy Oblasti-Yuridiçeskiy Bıt*. Taşkent: Tipolitografiya S. İ. Lahtina.
- Has, Şükrü Selim (2006). Nişanın Bozulmasının Hukukî ve Dinî/Ahlakî Neticeleri (İslam Hukuku ve Modern Hukuk Arasında Bir Mukayese). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30/113-131.
- İbn Âbidin (2003). *Reddü'l-Muhtâr A'la'd-Durri'l-Muhtâr Şerhi Tenviri'l-Ebsar. Thk;-Tlk*: Adil Ahmet Abdulmavcut-Ali Muhammed Muavved, Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 2003, C. 8.
- İbnü'l-Esir (1985-1987). İzzuddin Ebî'l-Hasen Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kamil fi't-Tarih*. çev. A. Ağırakça-Abdulkerim Özeydin, İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed (1997). *el-Bahru'r-Râik Şerhü Kenzi'd-Dakâik*. Birinci Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (Ts.). *Bidayetü'l-Müçtehid*. Beyrut: Dârül-Kutubi'l-İlmiyye, C. 3.
- Jusubaliev, Ali (2007). Kırgızların İslamiyeti Kabulü. Ankara: (Basılmamış Doktora Tezi).
- Kâdıhan el-Özcendî, Fahrüddin Ebü'l-Mehâsin Hasan b. Mansur (1973). *Fetâva Kâdıhan fi Mezhebi'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nû'mân*. Beyrut: Dârü'l- Kütübî'l-İlmiyye, C. 3.
- Kambarova, G. E (2015). Salttuu Kudalaşuudagı İrim-Cırımdar (Tüştük Kırgızstandın Misalında). *Nauka, Novie Tehnologii i İnnovatsii Kırgızstana*, 12/206-207.
- Karasaran, Arzu (2015). Osmanlı Toplumunda Ailenin Teşekkülünde İlk Adım: Namzedlik, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5/2, 186 – 199.
- Kariev, Aaitmammat (2017). Kırgız Biy Mahkemeleri Hakkında Kısa Bir Analiz. *Manas Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 4/89-101.
- Kislakov, N. A (1969). *Oçerki po İstorii Semi i Braka u Narodov Sredney Azii i Kazahstana*. Leningrad: Nauka.
- Koconaliev, S. K (2000). *Obıçnoe Pravo Kırgızov*. Bişkek: Fond "Soros-Kırgızstan".
- Koconaliev, S. K (1963). *Sud i Obıçnoe Ugolovnoe Pravo Kırgızov Do Oktyabrskoy Revolyutsii*. Frunze: Akademii Nauk Kırgiskoy Respubliki.
- Kuran-ı Kerim, Bakara Sûresi, Ayet: 236, 237; Nisa Sûresi, Ayet: 23, 112, 156; Nur Sûresi, Ayet: 4, 16, 19; A'raf Suresi, Ayet: 189.

- Malışev, N (1902). *Obıçnoe Semeynoe Pravo Kirgizov*. Yaroslavl: Tipografiya Gubernskogo Pravleniya.
- Merginanî, Burhanuddin Ali b. Ebibekr (2019). *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Müçtehid. Tlk*; Abdisselam Abdulhadî Şennâr, Beyrut-Dimaşk: Darü'd-Dekaik-Daru'l- Feyhâ, C. 2.
- Muslim, "Vasiyyet", 14.
- Omuralieva, Gulmira Omuralievna (2018). *İstoriçeskoe Razvitie İnstituta Braçnogo Dogovora v Kırgızskoy Respublike*. Vestnik Ekonomičeskoy Bezopasnosti, 1/214-219.
- Osmonova, Samara Kurbanalievna (2015). *Traditsionnie Svadebnie Obryadı Kırgızov Yugo-Zapada Ferganskoy Dolini (Konets XIX Naç. XX vv.)*. Vestnik Oşskogo Gosudarstvennogo Üniversitesi, 2/188-193.
- Potanov, L. P (1930). *Nauçnaya Mısl*. Taşkent: yy.
- Sak, İzzet (2006). Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Âit Konya Sicillerine Göre). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/493-522.
- Şelebî, Muhammed Mustafa (1983). *Ahkamü'l-Usre fi'l-İslam*. Beyrut: yy.
- Şirbinî, Muhammed el-Hatîb, *Mugni'l-Muhtâc İlä Mâ'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997, c.3.
- Taşagil, Ahmet (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tezcan, Mahmut (1976). *İlkel Toplumlarda Başlık Parası Geleneği*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 9/1, 415-426.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa et-Tirmzî, *el-Câmiü's-Sahih (Sünenü't-Tirmizî)*, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1975.
- Ulvân, Abdullah Nasih (1983). *Âdabü'l-Hitbe ve'z-Zifâf ve Hukuku'z-Zevceyni*. 3. Baskı, Cidde: Dârü's-Selâm.
- Ünal, Ali (2016). *Kırgız Toplumunda Evlilik Türleri*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 25/229-259.
- Zagryajskiy, G (2005). *Yuridiçeskie Obıçai Kirgizov/Drevniy Mir Kazahov*. Almatı: Materialı, Dokumentı i İssledovaniya.
- Yaman, Ahmet (2002). *İslam Aile Hukuku*. Konya: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yiğitoğlu, Mustafa – Habergetiren, Ömer Faruk (2016). *Yahudilik ve İslam'da Zina Suçu ve Cezası, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/2, 271-297.

[itobiad], 2020, 9 (5): 4184/4203

**Kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı sermaye
yatırımları üzerindeki etkileri: ülke örnekleri**

Effects of credit grades on direct foreign capital investments

Selim İNANÇLI

Prof.Dr., Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü
Prof., Sakarya Univ. Faculty of Political Science Department of Economics
sinancli@sakarya.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-7363-6216

Özgür ALBAYRAK DEMİR

Operasyon Yöneticisi

Operations Manager

ozguralbayrak83@gmail.com

Orcid No: 0000-0003-4520-873X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 26.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 29.12.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November- December

Atıf/Cite as: İnançlı, S , Albayrak DemİR, Ö . (2020). Kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri: ülke örnekleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 4184-4203 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/800609>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kredi Derecelendirme Notlarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri: Ülke Örnekleri¹

Öz

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gittiği ülkeye teknoloji, bilgi ve kaynak transferi sağlayarak üretim ve istihdam ve ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Bu etkenlerden dolayı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yabancı sermayeyi ülkelerine çekmeyi amaçlamaktadırlar. Yatırımcılar bir ülkede yatırım yapılmadan önce o ülkenin siyasi ve ekonomik yapısı ile ilgili bilgi talep ederler ancak bu bilgiye kredi derecelendirme kuruluşlarının verdiği notlar sayesinde ulaşabilmektedirler. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılırken yatırımın güvenliği, kar maksimizasyonu ve ana ülkeye sermaye transferi kolaylığı gibi faktörler göz önüne alınmaktadır. Bu faktörlerin değerlendirilmesinde kredi derecelendirme kuruluşlarının verdikleri notlar önemli bir kriter olmaktadır. Bu çalışmada 2007-2017 yılları arasında yıllık verileri kullanılarak Türkiye, Yunanistan, Portekiz, İspanya, İtalya ve BRICS (Britanya, Rusya Federasyonu, Hindistan ve Çin) ülkelerine giden doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Moody's' in kredi notları kıyaslanmıştır. Konya Bootstrap Panel Nedensellik Testi ile bu ülkelerin Karşılaştırmalı Ülke Derecelendirme Endeksi (KÜDİ) puanları ile DYSY arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Önce yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Ayrıca modelde eğim katsayılarının homojen mi yoksa heterojen mi olduğunun belirlenmesi için yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri yapılmıştır. Değişkenler arası uzun dönemli ilişki ise eşbütünleşme ve son olarak nedensellik testi ile incelenmiştir. Sonuçlar değerlendirildiğinde Çin, Rusya ve Türkiye'ye verilen kredi notları ve ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Kredi notlarındaki bir değişimin doğrudan sermaye yatırımlarının giriş ve çıkışlarını etkilediği görülmüştür. Türkiye' nin yüksek kredi notu aldığı yıllarda DYSY' nin arttığı gözlemlenmektedir. İtalya, İspanya, Yunanistan, Portekiz, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika'ya verilen kredi notları ile ülkeye giren DYSY arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: DYSY, Kredi Derecelendirme Kuruluşları, Kredi Notları(KÜDİ), Ülke Grupları, Konya Bootstrap Panel Nedensellik Testi.

Effects Of Credit Grades On Direct Foreign Capital Investments

Abstract

Direct foreign capital investments positively affect production, employment and economic growth by providing technology, knowledge and resource

¹ Bu makale Özgür Demir'in Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

transfer to the country of destination.. Before investing in a country, investors request to have information about the political and economic structure of that country, but they can access this information thanks to the ratings given by credit rating agencies. While making FDI, factors such as investment security, profit maximization and ease of capital transfer to the home country are taken into account. The ratings given by credit rating agencies are an important criterion in the evaluation of these factors. This study in Turkey using annual data between the years 2007-2017, Greece, Portugal, Spain, Italy and the BRICS countries with outbound FDI by Moody's credit ratings were compared. With the Kónya Bootstrap Panel Causality Test, the relationship between the Comparative Country Rating Index (CCRI) scores of these countries and FDI was tested. First, whether there is a cross sectional dependency was analyzed using unit root, cointegration and causality tests. In addition, cross-section dependency and homogeneity tests were performed to determine whether the slope coefficients were homogeneous or heterogeneous in the model. The long-term relationship between variables was examined by cointegration and finally the causality test. When the results were evaluated China, entered the country with credit ratings assigned to Russia and Turkey, where there is a direct causal link between FDI. It has been observed that a change in credit ratings affects the inflows and outflows of FDI. Turkey's FDI in years of high credit taken note 'is observed that the increases. No causality relationship has been found between the credit ratings given to Italy, Spain, Greece, Portugal, Brazil, India and South Africa and FDI entering the country.

Keywords: Foreign Direct Investment, Credit Rating Agencies, Credit Ratings (KÜDİ), Country Groups, Kónya Bootstrap Panel Causality Test.

1. Giriş

20. yüzyılın başında ortaya çıkan kredi derecelendirme kuruluşları, küreselleşmeyle birlikte sermaye piyasalarının en önemli aktörlerinden biri haline gelmişlerdir. Sermaye ihtiyacı içerisinde olan veya sermayesi ile para kazanmak isteyen ülke ve firmalar yatırım kararlarında "Asimetrik bilgi eksikliği" sorununu yaşamaktadır. Kredi derecelendirme kuruluşları bir ülkenin veya bir firmanın borçlarını tam ve zamanında geri ödeyebilme kabiliyetini belirli ölçüt ve kriterlere dayandırarak, genel olarak anlaşılabilir bir rakam ve/veya harf sistemine bağlı olarak kategorize edip yatırımcılara sunmaktadır. Ülkeler ve firmalar bu notlara göre değerlendirilmekte ve yabancı sermaye yatırım kararını vermektedir. Bir ülkenin ekonomisinin gelişiminde doğrudan yabancı sermaye yatırımları önemli rol oynamaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gittiği ülkeye teknoloji, bilgi ve kaynak transfer ederek üretim ve istihdamı artırmaktadır. Bu olumlu etkilerden dolayı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ilk olarak yabancı

sermayeyi ülkelerine çekmeyi amaçlamaktadırlar. Yabancı firmalar ve sermayedarlar ise bir ülkede yatırım yapmadan önce o ülkenin hukuki, politik ve sosyal yapısı hakkında bilgiye sahip olmayı talep eder (Akalin ve Dilek, 2007, s.47-48). Yabancı yatırımcılar bu bilgiye kredi derecelendirme kuruluşlarının verdiği notlardan ulaşabilmektedirler.

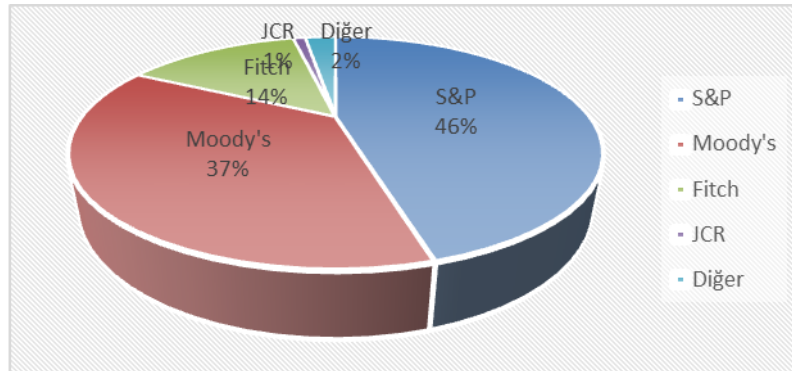
Bu çalışmada kredi derecelendirme kuruluşlarının verdiği kredi notlarının, doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri teorik ve ampirik olarak incelenmiş, Konya Bootstrap Panel Nedensellik Testi ile bu ülkelerin Karşılaştırmalı Ülke Derecelendirme İndeksi (KÜDİ) puanları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki test edilmiştir.

1.1. Kredi Derecelendirmenin Kapsamı, Özellikleri ve Uygulanan Yöntemler

Kredi derecelendirme bir şirket ya da ülkenin finansal, ekonomik ve mali yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getirebilme kapasitesini, finansal veri ve bilgiler ışığında ölçümleme ve tahmin etme çalışmasıdır. Kredi derecelendirme çalışmaları not ile gösterilirken, kredi derecelendirme notu ise kredi raporu ile sunulmaktadır. Bu raporda kredi derecelendirme kuruluşları tarafından oluşturulan standart ve nesnel görüşleri içeren notlar yazılı metin ve rakamsal tablolardan oluşmaktadır (Geçer, 2012: 198).

Dünya piyasalarında küreselleşmesiyle birlikte sermaye sahipleri, portföylerine dahil edecekleri ürün ve yatırım yapacakları varlığın mevcut değerini ve riskini tespit etmek için bilgiye daha çok ihtiyaç duymaktadırlar. Doğru, güvenilir ve ayrıntılı bilginin kamuoyuyla paylaşılması çok önemli hale gelmiştir. Bilgi asimetrisini ortadan kaldırmak ve finansal piyasalar ile sermaye sahipleri arasında bilgi akışını sağlamak amacıyla kredi derecelendirme kuruluşları ortaya çıkmıştır. Kredi derecelendirme kuruluşları yatırımcılara önemli ölçüde yol gösterme işlevine sahip olmuştur. Yatırımcılar sahip oldukları bu bilgiler sayesinde geleceğe yönelik yatırım kararı verebilmektedir. (Karagöl ve Mihçioğur, 2012: 8).

Şekil 1: Derecelendirme Kuruluşlarının Pazar Payları

Kaynak: SEC, 2012

**Kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri:
ülke örnekleri**

Derecelendirme kuruluşlarının Pazar payları Şekil 2’de verilmiştir. 31 Aralık 2012 yılı SEC (Securities and Exchange Commission) verilerine göre Standars& Poor’s’un (S&P) %46 pazar payıyla piyasanın hakimi, Moody’s ikinci ve Fitch ise üçüncü sırada yer almaktadır. Üç büyük şirket piyasanın %97’sine hakim bulunmaktadır. Bu güçlü pazar payları ile oligopolistik bir yapı sergilemektedirler (Mihaelajméno, 2015:635).

Kredi derecelendirme kuruluşlarının temel özellikleri aşağıda sıralanmaktadır (Yardımcıoğlu ve Bora, 2013: 116-117):

- Ülke yönetiminin ve merkez bankasının kredibilitesini ölçer,
- Borçluların geri ödeme güçlerini belirleyerek, yatırım yapılabilme oranlarını belirler,
- Banka ve finansal kurumların mali durumu ve borç ödeme yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin değerlendirirler,
- Düzenli olarak mali, finansal ve ekonomik olarak değerlendirme yapıp derecelendirme işlemi yaparlar,
- Bu derecelendirme sonucu olan notları kamuoyuna bildirilir,
- Verilen kredi notları uluslararası piyasada kabul görür

Kredi derecelendirme notları yatırımcılara, şirket, banka ve finans kesimi, reel sektör, sermaye piyasası ve kamu sektörü otoritelerine bağımsız görüş sayesinde destek olur. Tüm bu kesimler ulusal ve uluslararası yatırım kararları ile para, dış ticaret ve maliye politikalarında derecelendirme kuruluşlarının değerlendirmelerini dikkate alarak hareket etmektedirler (Demir ve Eminer, 2014).

Kredi derecelendirmesi menkul kıymet ihraç edenlerin kredi değerliliğini ölçen bir süreçtir. Kredi değerlendirme kuruluşları kurum, kuruluş ve piyasalara yönelik şu şekilde kredi derecelendirmesi yapmaktadırlar (Seval, 2016: 32):

- Şirketler Piyasası: Teminatlı ve teminatsız tahviller, pay senetleri, finansman bonusu ve proje finansmanı,
- Ülke Borçları,
- Yerel Belediye Borçları,
- Menkulleştirme: Konut kredilerine ait menkul kıymetler,
- Para piyasası, yatırım ve tahvil fonları,
- Swap Risk Dereceleri.

1980 yılı Latin Amerika Krizi ve 1998 yılı Rusya krizi derecelendirmenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ülkelerin borçlarını vadesinde geri ödeyememeleri küresel piyasalar için çok büyük bir risk taşımaktadır. Ülkelerin borçlarını vadesinde ve tam olarak geri ödeyebilme güçleri

hakkında yatırımcılara bağımsız görüş sunan derecelendirme kuruluşları yatırımcılar için çok önemli bir role sahiptir. Kredi derecelendirme kuruluşları menkul kıymet satıcıları ile yatırımcılar arasındaki bilgi asimetrisini büyük ölçüde azaltmaktadır. Bu kuruluşlar yatırımcılara ve halka ücretsiz olarak sunulan raporlarla piyasa verimliliğini artırmaya yönelik katkı sunmaktadırlar (Dimitrijevic ve Holmes, 2012:2).

Derecelendirme kuruluşları not verirken *Ülke Riski* ve *Endüstri Riskini* dikkate alarak değerlendirmede bulunmaktadır. Ülke riskinde derecelendirme yapılırken ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumun değerlendirilmesi yapılır. Ülkenin ekonomik genel yapısı, büyüme hızı ve ülke yönetimi değerlendirilir. Endüstri riski ise şirketlerle ilgili analiz yapılmasıdır. Ülkedeki yasal düzenlemeler, teknolojik gelişmeler ve maliyetler şirket analizinde değerlendirilir. Aynı zamanda yönetim kalitesi, pazar payı, büyüme hızı ve muhasebe uygulamaları da değerlendirmeye etki etmektedir. Kredi derecelendirmenin başarı olması verilen notun tutarlılık arz etmesi ve bağımsız denetimden kuşku duyulmamasıyla mümkündür (Şirvan, 2004: 5-7).

Standars& Poor's'un ülke kredi derecelendirmelerinde aşağıdaki beş temel faktörü dikkate alarak analiz yapmaktadır:

- Politik yapıya ilişkin kurumsal ve politik risk faktörleri,
- Ekonomik yapı ve büyüme oranları tahmini,
- Dışsal likidite ve uluslararası yatırım hareketleri,
- Mali performansla ilişkili esneklik ve kamu borç yükü,
- Parasal esneklik

Bu beş faktör 1 (en kuvvetli), 6 (en zayıf) olmak üzere rakamların skoru alınır. Bu skorlar belli ölçütler karşılığında bir ülkenin kamu borçlarına yönelik ekonomik ve politik profili ile esneklik ve performans profilini meydana getirir. Bu profiller "*gösterge niteliğinde kredi derecelendirme seviyesini*" belirlemektedir (Dimitrijevic ve Holmes, 2012: 2).

Kredi derecelendirme kuruluşları analizlerini politik ve ekonomik riskler başlığı altında derecelendirme yapmaktadır (Çalışkan, 2002: 55).

1.2. Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Not Sistemi

Dünya piyasalarındaki kredi dereceleri üç büyükler olarak tabir edilen Moody's Investors Service (Moody's), Standard and Poor's Ratings Services (S&P) ve Fitch IBCA (Fitch) adlı kredi derecelendirme kuruluşları tarafından sağlanmaktadır. Farklı ölçüm teknikleri kullansalar da kredi notlarının karşılaştırılması birbiriyle eşdeğerdir. Örneğin Moody'sin Baa1 notu ile S&P ve Fitch'in BBB+ notu eşdeğerdir (Seval, 2015,85).

Kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri:
ülke örnekleri

Tablo 1: Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Not Sistemi

Moody's	S&P	Fitch	JCR	Not Derecelendirmesi	
Aaa	AAA	AAA	AAA	En yüksek Derece	
Aa1	AA+	AA+	AA+	Yüksek Derece	Yatırım Yapılabilir Seviye
Aa2	AA	AA	AA		
Aa3	AA-	AA-	AA-		
A1	A+	A+	A+	İyi Derece	
A2	A	A	A		
A3	A-	A-	A-		
Baa1	BBB+	BBB+	BBB+	Ortanın Altı Derece	
Baa2	BBB	BBB	BBB		
Baa3	BBB-	BBB-	BBB-		
Ba1	BB+	BB+	BB+	Yatırım Yapılmaz Derece	Spekülatif Seviye
Ba2	BB	BB	BB	Spekülatif	
Ba3	BB-	BB-	BB-		
B1	B+	B+	B+		
B2	B	B	B		
B3	B-	B-	B-		
Caa	CCC+	CCC	CCC	Şiddetli Riskli Derece	
Caa3	CCC	CC	CC		
Ca	CC	C	C	Aşırı Spekülatif Derece	
Da	D	DDD DD D	LD D	Yükümlülüğünü Sorumluluğunu Yerine Getiremez Derece	Yatırım Yapılamaz Derece

Kaynak: (<https://www.moodys.com/researchandratings?lang=en&cy=global> ,
http://www.spratings.com/en_US/understanding-ratings#secondPage ,
<https://www.fitchratings.com/site/fitchsolutions-home/creditratingsandresearch> ,
https://www.jcr.co.jp/en/pdf/dm25/JCR's_Rating_Methodology20141107.pdf, 2019)

Tablo 1'i incelediğimizde üç kredi derecelendirme kuruluşunun verdikleri kredi notları ile ülkeleri *Yatırım Yapılabilir*, *Spekülatif* ve *Yatırım Yapılamaz Seviye* olarak üç kategoride değerlendirmektedir. A ile başlayan dereceler şirketin çok iyi bir konumda olduğunu, B ile başlayan dereceler şu an için bir risk olmamasına karşılık ileride bir sorun olabileceğini, C ile başlayan dereceler ödeme dengesi sorunu olduğunu ve D ile başlayan dereceler ise finansal yükümlülüklerini yerine getiremeyen iflas durumunda olduğunu ifade etmektedir. Moody's farklı bir not sistemi kullanırken, S&P ve Fitch neredeyse aynı harf sistemini kullanmaktadır. Kredi notlarının (+) ve (-) işaretleri şeklinde ek ve uzantıları vardır. Bunlara ek olarak kredi notunun görünümü *pozitif*, *negatif* ve *durağan* şeklinde belirtilmektedir. Bu görünümler notun zaman içinde pozitifse yukarı, negatifse aşağı ve durağansa sabit olacağı bilgisini vermektedir (Seval, 2015: 86).

2.1. Ülkelere verilen Kredi Notu ile Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Arasındaki İlişki

Kredi notu bir ülkenin ya da bir şirketin kredi riskinin kredi derecelendirme kuruluşları tarafından harflere dönüştürülmüş şeklidir. Ülkeler ya da şirketler yatırım yapacakları ürünün ya da hizmetin finansal bilgisinin ve kredi riskinin bilinmesine ihtiyaç duymaktadır. Kredi notu bu ihtiyaca cevap vermekte, ülke ve yatırımcıların yatırım kararlarına yön vermektedir. Kredi derecelendirme kuruluşlarının verdikleri notlar ülkelerin kredi risklerini ve finansal yükümlülüklerini gerçekleştirmelerini ölçen bir göstergelerdir. Kredi notları doğrudan yabancı sermayenin yatırım yapacakları ülke hakkında bilgi sahibi olabilmeleri için önemli bir faktördür. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılırken yatırımın güvenliği, kar maksimizasyonu ve ana ülkeye sermaye transferi kolaylığı gibi faktörler göz önüne alınmaktadır. Bu faktörlerin değerlendirilmesinde kredi derecelendirme kuruluşlarının verdikleri notlar önemli bir kriter olmaktadır (Erkan, Demircioğlu, 2011:212).

Kredi derecelendirme kuruluşlarının verdikleri notlar ülkelerin dış borç bulabilme kapasitesi ile gelişmiş ülke yatırımcılarının gelişmekte olan ülkelere yatırım yapabilmeleri için önemli bir kriterdir. Gelişmekte olan ülkeler finansman ihtiyacı için doğrudan yabancı sermaye yatırımına ihtiyaç duyarlar. Yabancı sermaye girişi ülkeye finansal kaynak temini için önemli bir faktördür. Fakat yabancı sermaye yatırımı yapabilmek için kredi derecelendirme kuruluşlarının verdiği notlara göre uygun bir ülke arar ve yatırım kararını verir. Yüksek kredi notuna sahip ülke dışarıdan finansman bularak yabancı sermayeyi ülkesine çekebilir (Erkan, Demircioğlu, 2011: 220). Gelişmekte olan ülkelerin ise yabancı sermaye çekebilmek için “yatırım yapılabilir” seviyede nota sahip olması gerekmektedir. Alınan kredi notu finansman maliyetini etkilediğinden yüksek not düşük finansman maliyetine ve düşük not ise yüksek finansman maliyetine yol açmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ancak sahip oldukları yüksek not sayesinde ülkelere yabancı sermaye çekebilir ve ucuz finansmana sahip olabilirler. Kredi derecelendirme kuruluşlarının bir kriz anında ya da ekonomik bir olumsuzluk durumunda not düşürmeleri gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye çıkışına ve bu ülkelerin yüksek maliyetle borçlanmalarına neden olmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde yeni bir krizin oluşmasına ya da var olan krizin daha da derinleşmesine neden olabilmektedir (Yenipazarlı vd, 2017: 83-84).

2.2. 2007-2017 Yılları Arasında Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Notları ile Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ülkelerin Durumu

2007-2017 yılları arasında Türkiye, Yunanistan, Portekiz, İspanya, İtalya ve BRICS (Britanya, Rusya Federasyonu, Hindistan ve Çin) ülkelerine giren DYSY ile kredi notları (Moody’s kredi notu) kıyaslanmıştır. Tablo 2’ye göre gelişmiş ülkelerin kredi notları ile DYSY arasında olumlu bir ilişki vardır. Kredi notu arttıkça, ülkeye giren DYSY da artmaktadır. Kriz durumlarında

**Kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri:
ülke örnekleri**

ise kredi notları genelde durağan bir şekilde seyrederken, DYSY ise kaçış eğilimi göstermemektedir. Kredi derecelendirme kuruluşları kredi notlarını gelişmiş ülkelere yüksek not vererek, doğrudan sermayenin bu ülkelere girişini teşvik etmektedir.

Gelişmekte olan ülkelere yönelik DYSY ile kredi notları arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelere giden DYSY, ülkeye verilen kredi notlarından bağımsız hareket etmektedir. Kredi derecelendirme kuruluşları gelişmekte olan ülkelere kredi notu verirken, taraflı bir politika izledikleri görülmektedir. Gelişmekte olan bir ülkenin ekonomik performansı ne kadar iyi olursa olsun, derecelendirme kuruluşu kredi notunu yükseltmekte çekimser davranabilmektedir. Burada etkili olan görüş gelişmekte olan ülkenin geçmiş dönem ekonomik ve finansal sorunlarının kredi derecelendirme kuruluşlarına güven vermemesidir. Buna karşılık kredi derecelendirme kuruluşları en küçük bir aksaklık ya da kriz anında ise gelişmekte olan ülkenin kredi notunu düşürmekten çekinmemektedirler.

Tablo 2: 2007-2017 Yılları Arasında Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Moody's Kredi Notları (Milyar \$)

ÜLKE	TİP	2010	2011	2012	2013
Türkiye	DYY	9.099.000.	16.182.000	13.744.000	13.563.000
Yunanistan	DYY	533.689	1.092.092	1.663.327	2.945.418
Portekiz	DYY	8.455.785	9.817.680	21.976.623	10.804.886
İspanya	DYY	41.020.054.	31.782.139	24.915.159	52.287.690
İtalya	DYY	9.937.474	34.443.576	34.812.127	19.530.574
Brezilya	DYY	88.452.079	101.157.817	86.606.503	69.686.088
Rusya	DYY	43.167.780	55.083.630	50.587.560	69.218.890
Hindistan	DYY	27.396.885	36.498.654	23.995.685	28.153.031
Çin	DYY	243.703.434	280.072.219	241.213.868	290.928.431
G.Afrika	DYY	3.693.271	4.139.289	4.626.029	8.232.518
Türkiye	Moody's Not	Ba3 (0)	Ba2 (0)	Ba1 (0)	Baa3 (0)
Yunanistan	Moody's Not	Ba1 (0)	Caa1 (-)	C (0)	Caa3 (0)
Portekiz	Moody's Not	Aa2 (-)	Ba2 (-)	Ba3 (0)	Ba3 (0)
İspanya	Moody's Not	Aa1 (0)	A1 (-)	Baa3 (-)	Baa3 (0)
İtalya	Moody's Not	Aa2 (0)	A2 (-)	Baa2 (0)	Baa2 (-)
Brezilya	Moody's Not	Baa3 (0)	Baa2 (0)	Baa2 (0)	Baa2 (0)
Rusya	Moody's Not	Baa1 (0)	Baa1 (0)	Baa1 (0)	Baa1 (0)
Hindistan	Moody's Not	Baa3 (0)	Baa3 (0)	Baa3 (0)	Baa3 (0)
Çin	Moody's Not	Aa3 (+)	Aa3 (+)	Aa3 (+)	Aa3 (0)
G.Afrika	Moody's Not	A3 (0)	A3 (-)	Baa1 (0)	Baa1 (-)
ÜLKE	TİP	2014	2015	2016	2017
Türkiye	DYY	13.119.000	18.002.000	13.343.000	10.886.000
Yunanistan	DYY	2.696.796	1.268.311	2.697.870	3.571.265
Portekiz	DYY	13.188.654	2.506.508	9.422.381	10.022.959
İspanya	DYY	34.889.756	25.350.485	39.776.176	6.203.743
İtalya	DYY	17.028.003	13.299.084	19.635.898	9.235.201
Brezilya	DYY	97.179.590	74.718.044	77.794.463	70.685.049
Rusya	DYY	22.031.320	6.852.970	32.538.900	28.557.440

Hindistan	DYY	34.576.643	44.009.492	44.458.571	39.966.091
Çin	DYY	268.097.181	242.489.331	174.749.584	168.223.583
G.Afrika	DYY	5.791.659	1.521.139	2.215.307	1.371.931
Türkiye	Moody's Not	Baa3 (-)	Baa3 (-)	Ba1 (0)	Ba1 (-)
Yunanistan	Moody's Not	Caa1 (0)	Caa3 (0)	Caa3 (0)	Caa2 (+)
Portekiz	Moody's Not	Ba1 (0)	Ba1 (0)	Ba1 (0)	Ba1 (+)
İspanya	Moody's Not	Baa2 (+)	Baa2 (+)	Baa2 (0)	Baa2 (0)
İtalya	Moody's Not	Baa2 (0)	Baa2 (0)	Baa2 (-)	Baa2 (-)
Brezilya	Moody's Not	Baa2 (-)	Baa3 (0)	Ba2 (-)	Ba2 (-)
Rusya	Moody's Not	Baa2 (-)	Ba1 (0)	Ba1 (0)	Ba1 (0)
Hindistan	Moody's Not	Baa3 (0)	Baa3 (+)	Baa3 (+)	Baa2 (0)
Çin	Moody's Not	Aa3 (0)	Aa3 (0)	Aa3 (-)	A1 (0)
G.Afrika	Moody's Not	Baa2 (0)	Baa2 (-)	Baa2 (-)	Baa3 (0)

Kaynak: databank.worldbank.org

Tablo-2 ye göre yıllar itibariyle kredi notu yatırım yapılamaz seviyede olan ülkelere, doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinin arttığı görülmektedir. Genel olarak burada incelenen ülkeler dikkate alındığında kredi notu ile yabancı sermaye birbirinden bağımsız hareket ettiği görülmektedir.

2. Literatür

Kredi derecelendirme kuruluşlarının DYSY üzerindeki etkileri ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Ülke ve ülke grupları ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları için ülkeye verilen kredi notlarının asimetrik bilgiyi azalttığı ve yapılacak yatırımlar için önemli bir faktör olduğu sonucuna varılmıştır.

Kang ve Stulz (1997), 1975 ve 1991 yılında Japonya'ya gelen yabancı sermaye yatırımları üzerinde yaptıkları araştırmada kredi derecelendirme kuruluşlarının asimetri sorununun azalttığı sonucuna varılmıştır.

Kaminsky ve Schukler (2002), gelişme yolunda ülkelerle ilgili yaptıkları çalışmada not derecelendirmelerinde meydana gelen değişimlerin finansal piyasalarını etkilediğini tespit etmişlerdir. Not değişimleri kriz zamanlarında daha etkili olduğunu ve gelişmekte olan ülkeleri istikrarsızlığa sürüklediğini ifade etmişlerdir.

Çalışkan (2002), ise 1988 ve 1994 yılları arasında seçilmiş ülkelerin kredi notlarını risk açısından değerlendirmiştir. Kredi notlarının gelişmekte olan ülkelerin aldıkları dış yardım ve kredi geri ödemesinde dikkate alınan bir kriter olduğunu, gelişmiş ülkeler için ise yatırımlarını yönlendirebilmeleri için önemli bir dayanak olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kredi derecelendirme kuruluşlarının verdikleri kredi notları hem finansal sermaye hem de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkilemektedir.

Jamarillo ve Tejada (2011), 1997 ve 2008 yılları arasında 35 gelişmekte olan ülke üzerinde yaptıkları çalışmada yatırım yapılabilir kredi notunun artırılmasının makroekonomik göstergeleri azalttığını ortaya koymuşlardır.

**Kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri:
ülke örnekleri**

Kanlı ve Barlas (2011), gelişme yolunda ülkeler üzerinde yaptıkları analizde kredi derecelendirmelerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Kredi notu artırımlarının portföy yatırımlarını olumlu etkilediğini gözlemlemişlerdir.

Erkan ve Demircioğlu (2011), 1995 ve 2009 yılları verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında Türkiye'ye giren yabancı sermaye yatırımlarının kredi notundan etkilenmediği sonucuna ulaşmışlardır. Fakat derecelendirme süreciyle birlikte Türkiye'nin ekonomik reformlarla özelleştirme, sosyal güvenlik, bankacılık sektörlerinde olumlu gelişmeler yaşanmış. Yabancı sermaye yatırımlarının artırılması için de uluslararası tahkim uygulamasına geçilmiştir.

Walch ve Wörz (2012) 1995 ve 2011 yılları arasında Avrupa Birliği ülkelerine giren yabancı sermaye yatırımlarının ülke riski üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Doğrudan yabancı sermaye girişinde pazar büyüklüğünün ve maliyet faktörlerinin en önemli etken olduğunu belirlemişlerdir. Kredi notlarındaki artışların doğrudan yabancı sermaye üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ve risk faktörünü azalttığını analiz etmişlerdir.

Gülmez ve Gündoğan (2014), kredi derecelendirme kuruluşlarının geliştirmekte olan ülkelere verdikleri düşük notların, bu ülkelerin kalkınmasında büyük bir engel olduğunu tespit etmişlerdir. Tarihsel blok içerisinde yer alan kredi derecelendirme kuruluşları, verdikleri notlar ile piyasa notlarının gerisinde kalmışlardır.

Akçayır ve Yıldız (2014) karşılaştırmalı ülke derecelendirme indeksini kullanarak 1992 ve 2013 yılları arasında Türkiye'ye verilen kredi notlarını analiz etmişlerdir. Bu analize göre Türkiye'ye verilen kredi notlarının ekonomik performansa göre düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Kargı (2014), 1998 ve 2013 yılları arasında uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'ye verdikleri kredi notlarını incelemiştir. GSYİH, cari işlemler dengesi, dış borç stoku ve enflasyon gibi temel göstergelerle kredi notlarını kıyaslamıştır. En yüksek kredi notlarını sırasıyla Moody's, Fitch ve S&P'un verdiğini tespit etmiştir.

Akçayır ve Doğan (2016)' da 1992 ve 2015 yılları arasında Türkiye'ye verilen kredi notlarının, ülkeye giren ve çıkan sermaye üzerindeki etkilerini ampirik olarak araştırmışlardır. Uzun dönemde kredi notunun 1 puan artması, net sermaye hareketinin GSYİH payını %1,75 oranında artırdığını tespit ederken, kısa dönemde ise hata mekanizmasının çalıştığını tespit etmişlerdir.

Yenipazarlı, Bulut, ve Kavak (2017), 2000 ve 2016 yılları arasında kredi derecelerinin yatırımlar üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Kredi derecelendirme kuruluşları gelişmiş ülkelere verdikleri notlar sermaye

hareketliliğini pozitif etkilerken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere verilen notlar ise sermaye hareketliliğini negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

3. Kredi Derecelendirme Notlarının Türkiye, AB Üyesi Akdeniz Ülkeleri Ve BRICS Ülkelerindeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada Moody's'in Türkiye, Yunanistan, Portekiz, İspanya, İtalya ve BRICS ülkelerine verdikleri kredi notları ile ülkelere giren DYSY arasındaki ilişki araştırılmıştır. Kullanılan veriler 1996-2017 dönemine ait yıllık verilerdir. Veri setleri Moodys, Merkez Bankası ve TÜİK veri tabanlarından ve <https://countryeconomy.com> ve <https://databank.worldbank.org> internet sitelerinden elde edilmiştir. Alfanümerik olan kredi notları Basu vd. (2012) ve Akçayır ve Yıldız'ın (2014) çalışmalarına dayandırılarak sayısal endekse dönüştürülmüştür. Karşılaştırmalı Ülke Derecelendirme Endeksi (KÜDİ) ile kredi notları 100'lük not sistemine çevrilmiştir. Moody's'in ilgili ülkelere yıllık olarak verdiği kredi notları KÜDİ'ye çevrilerek, zaman serisi elde edilmiştir. Ek 1'de kredi derecelendirme kuruluşlarının verdiği notlarla, KÜDİ puanına denk gelen rakamlar gösterilmiştir. Çalışmada değişkenlerin logaritması alınarak analiz edilmiştir. Değişkenler arası ilişkilerin sapmasız şekilde ortaya koyulabilmesi için logaritmik formlarının kullanılması gerekmektedir (Atay, 2016:37). Kullanılacak model aşağıdaki gibidir:

$$\ln dyy = a_{it} + \beta_1 \ln küdi + \mu_{it}$$

Modelde doğrudan yabancı yatırımlar "dyy" olarak kredi derecelendirme kuruluşu tarafından verilen notlar "küdi" olarak gösterilmektedir.

3.2. Metodoloji ve Yöntem

Ekonometrik modellemelerde zaman serisi, yatay kesit ve panel veri analizi gibi 3 farklı analiz kullanılabilir. Bunlar; belirli bir değişkenin belli bir zaman sürecindeki değerleri kullanılarak yapılan zaman serisi analizi, belirli bir zaman için farklı değişkenlerin aldığı değerlerin incelenmesi ile yatay kesit analizi ve bu iki analizin birleştirilmesi ile uygulanan panel veri analizleridir (Gujarati, 2001: 23-24). Değişme dinamiklerinin belirlenebilmesi açısından etkililiği, karmaşık modellemelere imkan vermesi ve test edilmesinin sağlanması ile zaman serisi ile yatay kesit analizlerine göre daha etkili olması panel veri analizinin önemli avantajlarından (Yerdelen, Tatoğlu, 2013). Çalışmamızda bu avantajlarından dolayı panel veri analizi tercih edilmiştir. Panel çalışmalarında analizlere başlamadan önce yatay kesit bağımlılığı olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bu durumda birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanılmaktadır. Ayrıca modelde eğim katsayılarının homojen mi heterojen mi olduğunun

Kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri:
ülke örnekleri

belirlenmesi de gerekmektedir. Bu nedenlerden dolayı çalışmaya yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri ile başlanmıştır. Ardından serilerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi için birim kök testi uygulanmıştır. Değişkenler arası uzun dönemli ilişki eşbütünleşme testi ile araştırılmış ve son olarak nedensellik testi uygulanmıştır.

3.3. Ampirik Bulgular

Çalışmada değişkenlerin tamamı 3 farklı yatay kesit testine tabi tutulmuştur.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistikleri		
	CDLM1	CDLM2	LM _{adj}
Indyy	98.76525* (0.0000)	5.667355* (0.0000)	5.429259* (0.0000)
Inküdi	334.6951* (0.0000)	30.53654* (0.0000)	30.29845* (0.0021)

Not: * 1% , seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade eder.

Test sonuçları incelendiğinde serilerde yatay kesit bağımlılığı mevcuttur. Diğer bir ifade ile “yatay kesit bağımlılığı yoktur” boş hipotezi 1 % anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. Elde edilen sonuç göstermektedir ki; ülkelerden birinde meydana gelecek bir şok diğerlerini de etkileyecektir.

Eğim katsayılarının homojenliğinin belirlenmesi amacıyla yapılan, Pesaran ve Yamagata (2008) Delta testi sonuçları aşağıdaki tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Homojenite Test Sonuçları

Testler	Test istatistiği	Olasılık değeri
Delta_tilte $\hat{\alpha}$	4.132*	0
Delta_tilte_adj $(\hat{\alpha}_{adj})$	4.431*	0

Not: *1% seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade eder.

Yapılan testler ve elde edilen sonuçlar ile “eğim katsayıları homojendir” boş hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Modelde, eğim katsayıları heterojendir.

Serilerin durağanlık derecelerinin ortaya koyulması amacıyla yapılan Hadri-Kuruzomi (2012) birim kök test sonuçları tablo 5’te raporlanmıştır.

Tablo 5: H-K Birim Kök Test Sonuçları

	Z_A_spac	Z_A_la
Indyy	7,529 (0.002)	8,0415 (0.000)
Inküdi	2.1108* (0.113)	3.1108* (0.344)
ΔIndyy	0.7443* (0.2284)	1.0320* (0.1510)

Not: * , 1% seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade eder.

Tablodaki sonuçlara göre serinin durağan olduğu sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde Inküdi için reddedilememektedir. Inküdi değişkeni seviyede durağan iken Indyy değişkeni birim köklüdür. Birinci farkı alınan Indyy değişkeni durağan hale gelmiştir. Diğer bir ifade ile çalışmanın bağımlı değişkeni olan Indyy serisinin durağanlık mertebesi I(1) iken, bağımsız değişken Inküdi'nin durağanlık mertebesi I(0)'dır.

Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla Westerlund (2008) Durbin-Hausman eşbütünleşme testi yapılmıştır. Bu testin tercih edilmesindeki sebepler, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate almasının yanı sıra bağımlı değişken I(1) olmak şartıyla, bağımsız değişkenlerin birinci mertebeden veya düzey değerde durağan olmasına imkan tanınmasıdır. Çalışmada bağımlı değişken olan Indyy'nin I(1) seviyesinden, bağımsız değişken olan Inküdi'nin I(0) seviyesinde durağan olması D-H eşbütünleşme testinin yapılmasının önünü açmıştır. Yapılan test sonuçları tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: D-H Eşbütünleşme Test Sonuçları

	İstatistik değeri	Bootstrap Olasılık değeri	Karar
D-H grup istatistiği	15,353	1	Eşbütünleşme yoktur.
D-H panel istatistiği	8,762	0,951	Eşbütünleşme yoktur.

Test sonucunda elde edilen grup ve panel istatistiklerine ait bootstrap olasılık değerleri temel hipotezin reddedilemediğini göstermektedir. Diğer bir ifade ile değişkenler arasında panelin genel durumu için eşbütünleşik bir ilişki yoktur. Bir sonraki aşamada eşbütünleşme ilişkisi olmadığından eşbütünleşme ilişkisi olmasa bile kullanılabilen ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Kónya (2006) bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır.

Tablo 2: Konya Bootstrap Nedensellik Test Sonuçları

$$H_0 : \ln küdi \not\rightarrow \ln dyy$$

Ülkeler	Wald Statistics	1%	5%	10%
Brezilya	2,029	24,022	18,143	9,951
Çin	9.351***	18,037	13,024	7,123
Güney Afrika	0,399	25,406	7,994	5,07
Hindistan	3,618	24,968	20,363	11,889
İspanya	0,214	21,781	11,986	9,168
İtalya	0,106	25,55	12,746	9,674
Portekiz	5,009	21,198	11,164	9,312
Rusya	16.121**	33,014	15,248	11,745
Türkiye	10.074***	17,649	14,328	9,763
Yunanistan	0,401	26,695	13,009	8,217

Not: $\not\rightarrow$ notasyonu nedensellik yoktur temel hipotezini ifade eder. Bootstrap döngü sayısı 10000 alınmıştır. * , 1% seviyesinde, ** , 5% seviyesinde, *** , 10% seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade eder.

Elde edilen sonuçlar Çin, Rusya ve Türkiye’de temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Diğer bir ifade ile KÜDİ puanlarından doğrudan yabancı yatırımlara doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur. Dolayısıyla bu ülkeler doğrudan yabancı sermaye ye yönelik politikalarını belirlerken, kredi derecelendirme kuruluşlarının puanlarını önemsemeleri gerekmektedir.

Tablo 8: Konya Bootstrap Nedensellik Genel Test Sonuçları

$$H_0 : \ln dyy \not\rightarrow \ln küdi$$

Ülkeler	Wald Statistics	1%	5%	10%
Brezilya	0,052	20,619	8,843	6,775
Çin	21.105*	15,136	13,366	8,416
Güney Afrika	0,04	11,272	8,824	6,023
Hindistan	34.256**	37,218	30,261	25,617
İspanya	6,257	24,719	22,083	15,559
İtalya	1,064	28,246	23,543	14,752
Portekiz	1,476	34,802	24,054	12,26
Rusya	3,484	15,425	9,12	6,161
Türkiye	2,113	50,823	23,223	17,52
Yunanistan	0,373	51,932	20,825	15,46

Not: $\not\rightarrow$ notasyonu nedensellik yoktur temel hipotezini ifade eder. Bootstrap döngü sayısı 10000 alınmıştır. * , 1% seviyesinde, ** , 5% seviyesinde, *** , 10% seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade eder.

Elde edilen sonuçlar Çin ve Hindistan'da doğrudan yabancı yatırımlardan KÜDİ puanlarına doğru nedenselliğin olduğunu ortaya koymuştur. Bu ülkeler doğrudan yabancı yatırımlara yönelik politikalarında KÜDİ puanlarını dikkate almaları gerekmektedir.

Sonuç

Dünya piyasalarının küreselleşmesiyle birlikte sermaye sahipleri, portföylerine katacakları ürün ve yatırım yapacakları menkulün risk durumunu ve mevcut değerini belirlemek için bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. Doğru, güvenilir ve ayrıntılı bilginin kamuoyuyla paylaşılması önem arz etmektedir. Bilgi asimetrisini ortadan kaldırarak, finans piyasaları ve sermaye sahipleri arasında bilgi sağlayan kredi derecelendirme kuruluşları bu ihtiyacın sonucunda ortaya çıkmıştır. Kredi derecelendirme kuruluşları yatırımcılara yol gösterici olmalıdır. Kredi derecelendirme kuruluşlarından sahip oldukları bilgi sayesinde geleceğe yönelik doğru sinyaller göndermesi beklenmektedir. Sermaye sahipleri bu sinyallere bakarak yatırımlarına karar vermektedirler.

Yüksek kredi notu almak için menkul kıymet arz eden şirket ve firmalar mali, finansal ve yönetsel yapılarını sağlam ve tutarlı hale getirmek zorundadırlar. Güçlü bir yapıya sahip ülkeler yüksek kredi notu olarak yabancı sermaye fonlarını çekebilmektedirler. Özellikle gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye çekebilmek için hukuki, ekonomik ve politik yapılarını güçlendirmeleri son derece önemlidir. Çünkü kredi derecelendirme kuruluşları kredi notlarını verirken bu kriterlere göre değerlendirme yapmaktadırlar. Bunun sonucu olarak kredi notları doğrudan yabancı sermaye ve diğer fonların ülkeye akışında ciddi bir referans kaynağı olmaktadır. Basel Kriterleri çerçevesinde işletmeler ise kredi derecelendirme kuruluşlarından aldıkları kredi notlarıyla kredi alabileceklerdir. Yüksek kredi notuna sahip işletmeler daha ucuza kredi temin ederken, düşük kredi notuna sahip işletmeler ise daha pahalıya kredi temin edebileceklerdir. Bu sayede riskli işletmeler sistemden elenerek, bankaların riskleri en aza indirgenebilmektedir. Kredi notları finansal sistem için bu özelliği sayesinde sigorta vazifesi görmektedir.

Bu çalışmanın ampirik sonuçları değerlendirildiğinde Çin, Rusya ve Türkiye'ye verilen kredi notları ile ülkeye giren DYSY arasında nedensellik ilişkisi mevcuttur. Kredi notlarındaki bir değişim doğrudan sermaye yatırımlarının giriş ve çıkışlarını etkilemektedir. Bu ülkeler yabancı yatırım için politikalarına karar verirken kredi notlarını dikkate alarak hareket etmelidir. Çin ve Rusya ekonomilerini liberalleştirdikçe kredi notlarını ve ülkelerine giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırabilmektedir. Türkiye' de ekonomik performansa bağlı olarak yüksek not aldığı yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının arttığı gözlemlenmektedir. Diğer ülke uygulamaları dikkate alındığında Türkiye' de ekonomi politikaları kredi notunu artırmaya yönelik uygulandığı takdirde, ülkeye giren

**Kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri:
ülke örnekleri**

doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif yönde etkilemesi muhtemeldir. İtalya, İspanya, Yunanistan, Portekiz, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika'ya verilen kredi notları ile ülkeye giren DYSY arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu ülkelere verilen kredi notlarının doğrudan yabancı sermaye üzerinde etkisi yoktur. Sonuç olarak kredi derecelendirme kuruluşlarının verdiği kredi notlarının pozitif yönde artması, yabancı sermaye girişini ve ekonomik büyümeyi desteklediği görülmektedir.

Kaynakça

- Afonso, A., & Rault, C. (2009). Budgetary and external imbalances relationship: a panel data diagnostic.
- Akalın, G. & Dilek, S. (2007). Belirsizlik Altında Firma Kararlarının İncelenmesi. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi. XXIII(2). 45-61
- AKÇAYIR, Ömer, YILDIZ, Zafer (2014), Kredi Derecelendirme Notlarının Uluslararası Standardizasyonu ve Türkiye Analizi (1992-2013), Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 40.
- AKÇAYIR, Ömer, DOĞAN, Buhari (2016), Ülke Kredi Derecelendirme Notlarının Uluslararası Sermaye Hareketleri Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, Aydın İktisat Fakültesi Eurefe Bildirisi, 135-157.
- ÇALIŞKAN, Ömer Veysel (2002), Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Risk Değerlendirme Kriterleri, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 1/2002, 53-66
- DEMİR, Murat ve EMİNER, Fehiman (2014), Kredi Derecelendirme Kuruluşları Üzerine Düşünceler, LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2014 Aralık: 96-113.
- Demir, M., & EMİNER, F. Kredi Derecelendirme Kuruluşları Üzerine Düşünceler. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 96-113.
- DEMİRCİOĞLU, Mustafa Yaşar, Erkan, Mustafa (2011), Türkiye'ye Verilen Derecelendirme Notlarının Doğrudan Yabancı Yatırım Girişine Etkisini Yıllar İtibariyle İncelenmesi, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2011 Cilt:2, Sayı: 1: 209-237.
- DİMİTRİJEVIĆ, Alexanda ve HOLMES, Zeynep (2012), Ülkelerin Kredi Notunu Nasıl Belirliyoruz?, http://www.standardandpoors.com/spf/upload/Ratings_EMEA/2012-03-01_UlkerlerinKrediNotunuBasilBelirliyoruz.pdf , Standart&Poor's Raiting Services, McGraw-Hill , 02.05.2017.

Erkan, M., & Demircioğlu, M. Y. (2011). Türkiye'ye Verilen Derecelendirme Notlarının Doğrudan Yabancı Yatırım Girişine Etkisinin Yıllar İtibariyle İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 209-239.

GEÇER, Turgay (2012), Kredi Sistemi Ve Kredi Garanti Programları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, Bahar, ss:215-228.

Gujarati, D. (2001). *Econometría Básica*, Colombia

GÜLMEZ, Ahmet ve GÜNDOĞAN Hilal (2014), Uluslararası Politik İktisat Çerçevesinde Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Türkiye: Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı:4

GÜNGÖR, Fatma (2012), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ülke Riski, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez.

HADRİ, K., & KUROZUMİ, E. (2012). A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor. *Economics Letters*, 115(1), 31-34.

HASBİ, Derya (2012), Kredi Derecelendirme Kuruluşları Tarafından Yapılan Not Değerlendirmelerinin Ülke Ekonomileri Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez.

<https://countryeconomy.com/ratings> Erişim Tarihi 30.09.2018.

<https://data.worldbank.org> Erişim Tarihi 30.09.2018.

<https://www.fitchratings.com/site/turkey> Erişim Tarihi 14.11.2017.

<http://www.jcrrer.com.tr/Pages.aspx?Page=kurulusumuz-hakkinda> Erişim Tarihi 14.11.2017.

<https://unctad.org> Erişim Tarihi 29.10.2018

JARAMİLLO, L. ve TEJADA, C. M. (2011), "Sovereign Credit Ratings and Spreads in Emerging Markets: Does Investment Grade Matter?", IMF Working Paper, No: 11/44.

KANLI, İbrahim Burak ve BARLAS, Yasemin (2011), Eşiği Aşınca: Kredi Notunun "Yatırım Yapılabilir" Seviyeye Yükselmesinin Etkileri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Çalışma Tebliği No:11/23.

KARAGÖL, Erdal Tanas ve MIHÇIÖKUR, Ülkü İstiklal (2012), Kredi Derecelendirme Kuruluşları: Alternatif Arayışlar, *Seta Rapor*, S.7, ss: 8-36.

KARGI, Bilal (2014), Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Türkiye'nin Kredi Notu Üzerine Bir İnceleme (1998-2013), *International Journal of Social Science*

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/IJASSS2243> , Number: 24 , p. 351-370, Spring 2014.

KÓNYA, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, 23(6), 978-992.

**Kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri:
ülke örnekleri**

Moodys, 2009, Moody's Rating Symbols And Definitions, <https://www.moodys.com/Pages/amr002002.aspx> Erişim Tarihi: 12.11.2017
https://www.moodys.com/pages/default_tu.aspx Erişim Tarihi: 12.11.2017

SEVAL, Belkıs (2016), Kredi Derecelendirmesi, Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kitabı.

SUADIYE, Gülhan (2006), Kredi Derecelendirme ve Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009 (2) Cilt 3, Sayı 6, 1-16.

ŞİRVAN, Nesrin (2004), Kredi Derecelendirme ve Türkiye Ekonomisi, Kaynak:

http://www.researchgate.net/publication/267771881_KRED_DERECELENDIRME_VE_TRKYE_EKONOMS, (Erişim Tarihi: 23.07.2017).

TATOĞLU, F. Y. (2013). Panel Veri Ekonometrisi, Beta Yayınevi.

WALCH, N. Ve WÖRZ, J. (2012), "The Impact of Country Risk Ratings and of the Status EU İntegration on FDI İnflows in CESEE Countries", Focus on European Economic İntegration, 8-26.

YAZICI, Mehmet (2015), Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Önemi Ve Denetimi, 1 (82), 4-20, <http://www.e-dergi-marmara.dergipark.gov.tr/mfy/issue/16298/170864> (01.08.2017).

YARDIMCIOĞLU, M. ve BORA, K. (2013), Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Çalışma Prensipleri, İşleyişleri, Küresel Dünyadaki Rol ve İşlevleri, KSÜ İ.İ.B.F Dergisi, 2013(1): 111-118.

YENİPAZARLI, Aslı, BULUT, Eda ve KAVAK Gamze (2017), "Seçilmiş Ülke ve Ülke Gruplarında Kredi Derecelerinin Yatırımlar Üzerindeki Etkisi", Aydın İktisat Fakültesi Dergisi Cilt:2 Sayı:1, 80-104.

EK 1: Karşılaştırmalı Ülke Derecelendirme İndeksine Esas Teşkil Eden Puanlama Sistemi

Tablo 9: Karşılaştırmalı Ülke Derecelendirme İndeksine Esas Teşkil Eden Puanlama Sistemi

Fitch/S&P Not Skalası	Moody's Not Skalası	Not Görünümü	Özet Puan	Orijinal KÜDİ	KÜDİ *1,66	[KÜDİ *1,66]+0,4	Seviye
AAA	Aaa	(+) Pozitif	Aaa (+)	-	-	-	Y a t t ı r ı m Y a p ı l a b ı l ı r S p e k ü l a t t ı f
		(0) Durağan	Aaa (0)	60	99,6	100	
		(-) Negatif	Aaa (-)	59	97,94	98,34	
AA+	Aa1	(+) Pozitif	Aa1 (+)	58	96,28	96,68	
		(0) Durağan	Aa1 (0)	57	94,62	95,02	
		(-) Negatif	Aa1 (-)	56	92,96	93,36	
AA	Aa2	(+) Pozitif	Aa2 (+)	55	91,3	91,7	
		(0) Durağan	Aa2 (0)	54	89,64	90,04	
		(-) Negatif	Aa2 (-)	53	87,98	88,38	
AA-	Aa3	(+) Pozitif	Aa3 (+)	52	86,32	86,72	
		(0) Durağan	Aa3 (0)	51	84,66	85,06	
		(-) Negatif	Aa3 (-)	50	83	83,4	
A+	A1	(+) Pozitif	A1 (+)	49	81,34	81,74	
		(0) Durağan	A1 (0)	48	79,68	80,08	
		(-) Negatif	A1 (-)	47	78,02	78,42	
A	A2	(+) Pozitif	A2 (+)	46	76,36	76,76	
		(0) Durağan	A2 (0)	45	74,7	75,1	
		(-) Negatif	A2 (-)	44	73,04	73,44	
A-	A3	(+) Pozitif	A3 (+)	43	71,38	71,78	
		(0) Durağan	A3 (0)	42	69,72	70,12	
		(-) Negatif	A3 (-)	41	68,06	68,46	
BBB+	Baa1	(+) Pozitif	Baa1 (+)	40	66,4	66,8	
		(0) Durağan	Baa1 (0)	39	64,74	65,14	
		(-) Negatif	Baa1 (-)	38	63,08	63,48	
BBB	Baa2	(+) Pozitif	Baa2 (+)	37	61,42	61,82	
		(0) Durağan	Baa2 (0)	36	59,76	60,16	
		(-) Negatif	Baa2 (-)	35	58,1	58,5	
BBB-	Baa3	(+) Pozitif	Baa3 (+)	34	56,44	56,84	
		(0) Durağan	Baa3 (0)	33	54,78	55,18	
		(-) Negatif	Baa3 (-)	32	53,12	53,52	
BB+	Ba1	(+) Pozitif	Ba1 (+)	31	51,46	51,86	
		(0) Durağan	Ba1 (0)	30	49,8	50,2	
		(-) Negatif	Ba1 (-)	29	48,14	48,54	
BB	Ba2	(+) Pozitif	Ba2 (+)	28	46,48	46,88	
		(0) Durağan	Ba2 (0)	27	44,82	45,22	
		(-) Negatif	Ba2 (-)	26	43,16	43,56	
BB-	Ba3	(+) Pozitif	Ba3 (+)	25	41,5	41,9	
		(0) Durağan	Ba3 (0)	24	39,84	40,24	
		(-) Negatif	Ba3 (-)	23	38,18	38,58	
B+	B1	(+) Pozitif	B1 (+)	22	36,52	36,92	
		(0) Durağan	B1 (0)	21	34,86	35,26	
		(-) Negatif	B1 (-)	20	33,2	33,6	
B	B2	(+) Pozitif	B2 (+)	19	31,54	31,94	
		(0) Durağan	B2 (0)	18	29,88	30,28	
		(-) Negatif	B2 (-)	17	28,22	28,62	
B-	B3	(+) Pozitif	B3 (+)	16	26,56	26,96	
		(0) Durağan	B3 (0)	15	24,9	25,3	
		(-) Negatif	B3 (-)	14	23,24	23,64	
CCC+	Caal	(+) Pozitif	Caal (+)	13	21,58	21,98	
		(0) Durağan	Caal (0)	12	19,92	20,32	
		(-) Negatif	Caal (-)	11	18,26	18,66	
CCC	Caa2	(+) Pozitif	Caa2 (+)	10	16,6	17	
		(0) Durağan	Caa2 (0)	9	14,94	15,34	
		(-) Negatif	Caa2 (-)	8	13,28	13,68	
CCC-	Caa3	(+) Pozitif	Caa3 (+)	7	11,62	12,02	
		(0) Durağan	Caa3 (0)	6	9,96	10,36	
		(-) Negatif	Caa3 (-)	5	8,3	8,7	
CC	Ca	(+) Pozitif	Ca (+)	4	6,64	7,04	
		(0) Durağan	Ca (0)	3	4,98	5,38	
		(-) Negatif	Ca (-)	2	3,32	3,72	
C	C	-----	C	1	1,66	2,06	

Kaynak: Basu, (et.al., 2012, s.8-9) yararlanılarak Akçayır ve Yıldız (2014) tasarlanmıştır.

[itobiad], 2020, 9 (5): 4204/4221

**COVID-19 Döneminde Öğrencilerde Topluluk Hissi ve Çevrimiçi
Uzaktan Eğitimin İncelenmesi¹**

Community Feeling in Students During COVID-19: An Investigation
on Online Distance Learning

Aylin SALTÜRK

Araş.Gör., AKÜ, Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Çocuk
Gelişimi Bölümü

Res. Asst., AKU, Sandıklı School of Applied Sciences, Department of Child
Development

asalturk@aku.edu.tr / Orcid ID: 0000-0003-4143-8917

Cumhur GÜNGÖR

Dr.Öğr.Üyesi, AKÜ, Sandıklı Uygulamalı Bilimler YO, Çocuk Gelişimi Böl.
Asst. Prof., AKU, Sandıklı School of Applied Sciences, Department of Child
Development

cgungor@aku.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-9117-3713

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 29.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 29.11.2020
Yayın Tarihi / Published : 29.12.2020
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November- December

Atıf/Cite as: Saltürk, A , Güngör, C . (2020). COVID-19 Döneminde Öğrencilerde Topluluk Hissi ve Çevrimiçi Uzaktan Eğitimin İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 4204-4221 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/817937>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 18.09.2020 Tarih 2020/152 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

COVID-19 Döneminde Öğrencilerde Topluluk Hissi ve Çevrimiçi Uzaktan Eğitimin İncelenmesi²

Öz

COVID-19 hastalığına yönelik uygulanan sağlık ve güvenlik politikaları sonucunda geleneksel eğitim sistemi ve teknoloji arasında hızlı bir entegrasyon sağlanmıştır. 7/24 çevrimiçi olma ve ders yapma imkânı veren teknoloji, öğrenme ve öğretme süreçlerinin vazgeçilmez bir unsuru olan sosyal boyutu sağlamak için yeterli gelmemektedir. Pandemi ile birlikte sosyal mesafelendirmenin yeni norm olması nedeniyle de eğitimin sosyal yönü, eskisinden daha fazla önem kazanmıştır. Bu nedenle bu çalışmada, betimsel tarama modeli kullanılmış ve üniversite öğrencilerinin COVID-19 dönemindeki çevrimiçi uzaktan eğitim deneyimlerinin sınıf topluluk hissi ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma grubu 2019-2020 eğitim öğretim yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi'ne bağlı fakülte ve yüksekokullarda öğrenim gören ve pandemi sırasında geçiş yapılan çevrimiçi uzaktan eğitime katılan 325 öğrenciden oluşmaktadır. Veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan *Kişisel Bilgi Formu* ve Ilgaz ve Aşkar (2009)'ın geliştirdiği *Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi Ölçeği* kullanılarak toplanmıştır. SPSS21 programı kullanılarak çözümlenen verilerin analizinde t testi, ANOVA ve Tukey testinden faydalanılmıştır. Bulgular demografik değişkenler yönüyle incelendiğinde, katılımcıların daha çok yazılı ders materyali paylaşma ve öğrenme yönetim sistemlerinin kullanıldığı bir deneyim yaşadıklarını, öğretim elemanlarına ulaşmak için en fazla mesajlaşma uygulamalarından ve e-postadan faydalandıklarını göstermektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular topluluk hissi yönüyle incelendiğinde, sınıfı farklı olan grupların puan ortalamaları arasında fark bulunmazken cinsiyete göre puan ortalamalarında fark olduğunu göstermiştir. Erkeklerin puan ortalaması *Duyuşsal* ve *Eylemsel* alt testlerinde kızlardan daha yüksektir. Gelecek dönemlerde eğitimin uzaktan/çevrimiçi olmasını isteyenlerin her iki alt testte de puan ortalaması en büyük iken; yüzyüze/örgün eğitim isteyenlerin en küçüktür. Derslerin uzaktan eğitimle yürütülmesinin kendileri için uygun olduğunu düşünenlerin her iki alt testte de puan ortalaması en büyük iken, katılım azaldıkça ortalamaların da azaldığı saptanmıştır. Bulgular, mevcut koşullarda sağlık yönüyle güvenli olduğu kadar öğrenme yönüyle etkili ve verimli eğitim ortamının yaratılması için alanyazındaki araştırmalar çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Psikolojisi, Sınıf Topluluk Hissi, COVID-19 Pandemisi, Çevrimiçi Uzaktan Eğitim, Üniversite Öğrencileri.

² Bu çalışma 9-10 Ekim 2020 tarihlerinde online olarak gerçekleştirilen Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu (USVES)'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Community Feeling in Students During COVID-19: An Investigation on Online Distance Learning

Abstract

With COVID-19, social aspect of education gained more importance as social distancing and online education became the new norm. Technology that allows lecturing anytime anywhere isn't enough to include the social component which is an integral part of education. Therefore, in this study, a descriptive survey model was used to examine university students' online distance education experiences during the pandemic according to class community feeling and various variables. The study group consists of 325 students studying at faculties and colleges affiliated to Afyon Kocatepe University in the 2019-2020 academic year and participating in online distance education during COVID-19. The data were collected using the *Personal Information Form* prepared by the researchers and the *Community Feel Scale in the Online Distance Education Environment* developed by Ilgaz and Aşkar (2009). ANOVA, t-test and Tukey test were used to analyze the data with SPSS 21 program. Findings show that the participants used received written course material and learning management systems to study, and mostly reached the instructors via messaging applications and e-mail. When the findings were examined in terms of sense of community, no difference between groups with different classes was found. However, there is a difference according to gender. The average score of boys is higher than girls in both subtests. While the average score of those who want the education to be remote / online in the future is the highest in both subtests; that of those who want face-to-face / formal education are the smallest. It was determined that the average score in both subtests of those who thought it was appropriate to conduct lessons with distance education was the highest, while the average decreased as the participation rates decreased. The results were discussed within the framework of literature to establish a productive learning environment as well as health-safe education.

Keywords: Educational Psychology, Classroom Community Feeling, COVID-19 Pandemic, Online Distance Education, University Students.

Giriş

Yeni Koronavirüs (SARS-CoV-2)'ün yol açtığı COVID-19 hastalığının Çin Halk Cumhuriyeti Hubei eyaletine bağlı Vuhan şehrinde 2019 yılının Aralık ayında başlamış olduğu düşünülmektedir (Wikipedia, 2020). Hastalık hızla dünyaya yayıldığı için 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir (WHO, 2020). COVID-19 hastalığı, geleneksel eğitim sistemlerini hızlı bir değişime zorlamıştır. Krizin başında dünya çapında okulların kapanmasıyla başlayan değişim, araştırmacılar tarafından normalleşme sürecine geçişin belirsiz olduğunun anlaşılmasıyla yerini yüz yüz eğitime karşı geliştirilen alternatif çözüm yollarına bırakmıştır. Bu benzersiz süreçle başa çıkmakta yaşanan zorluk, eğitim kurumlarının çeşitli durumlar için senaryolar geliştirilmesinin acil ve hayati bir ihtiyaç olduğunu göstermiştir (Rieley, 2020). Uygulanan sağlık ve güvenlik politikalarıyla eğitim öğretim kurumları imkân ve olanakları dahilinde uzaktan/çevrimiçi eğitime geçiş yapmak durumunda kalmıştır. Bu hızlı ve beklenmedik değişimle teknolojinin bir eğitim aracı olarak kullanımı zorunluluk haline gelmiş, kullanım yaygınlığı artmış ve yeni nesil eğitim öğretimin temel bir unsuru haline gelmiştir.

Başkalarıyla ve dünyayla bağlantı kurmayı sağlayan araçlar 7/24 çevrimiçi olma imkânı sunsa da teknoloji insanlarla gerçekten temas edilen ve iletişim kurulan kamusal alanlarda birlikte olma arzusunu karşılayamamaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, çevrimiçi uzaktan eğitim sistemlerinin her an her yerde eğitici ve öğrenciye ders yapma özgürlüğü tanmasına karşın sosyal ilişki ihtiyacını gidermekte eksik kaldığı görülmektedir (Karaağaçlı, 2008; Kör, Çataloğlu, Erbay, 2013). Eğitici ile öğrencinin fiziksel ayrılığı, birçok açıdan bireylere özerklik sunmasının yanında, sınıf ortamının yoksunluğu ya da sanal oluşu nedeniyle eğitici-öğrenci arasındaki bağı azaltmaktadır (Vonderwell, 2003). Öğrenciler yüz yüze eğitimin doğal bir parçası olan kişilerarası etkileşimleri ve sosyal ipuçlarını çevrimiçi uzaktan eğitim ortamlarında kaçırmaktadır (Menchaca ve Bekele, 2008; Reisetter ve Boris, 2004). Etkileşimin yetersizliği öğrenci memnuniyeti ve performansını başlangıçta bilinçdışı düzeyde varlığını gösteren sosyal izolasyon hissi, dersten kopma ya da programdan ayrılma gibi çeşitli şekillerde etkilemektedir (House, 2001; Schaeffer ve Konetes, 2010).

Binlerce yıldır gruplar halinde yaşayan insanın sosyal ilişki kurmasını Maslow (1968) hiyerarşi modelinde bir ihtiyaç olarak tanıtmıştır. Sosyal ilişkide olma ihtiyacı bugüne kadar birçok kuram tarafından incelenmiştir (Adler, 1956; Kohut, 1984; Lee ve Robbins, 1995). Bu ihtiyacı inceleyen kuramlardan biri esasında kapsamlı bir motivasyon kuramı olan ve eğitime yön veren Öz Belirleme Kuramı'dır (Deci ve Ryan, 1985). Deci ve Ryan (1985)'a göre, *özerklik*, *yeterlik* ve *ilişkisellik* içsel motivasyonun sağlanması için gereken psikolojik ihtiyaçlardır (Deci ve Ryan, 1985). Yani birey, kendi öğrenme sürecine ilişkin *özerkliğe sahip* olduğu, kendini öğrenme görevlerini yerine getirme konusunda *yeterli bulduğu*, eğitim ortamında kendi değer yargıları ve yaşantıları ile benzerlik gösteren kişiler ile *yakınlık kurduğu*

takdirde, daha kısa sürede daha anlamlı bir öğrenme yaşantısı deneyimlemektedir. Bir başka deyişle, başarılı bir öğrenme devam eden sosyal etkileşimlerin ve iş birliğine dayalı işleyişin bir sonucu olarak meydana gelmektedir (Brown, Collins ve Duguid, 1989; Lave ve Wenger, 1991).

Uzaktan eğitimde eğitici ve öğrencinin fiziksel ayrılığı, eğitimi spesifik bir zaman ve mekân ile sınırlandırmaktan çıkarmakta ve öğrenciye kendi öğrenme sürecine yönelik birçok seçenek ve özerklik sunmaktadır (Kaya, 2002). Bu durumun öğrencilere, amaç belirleme, zaman yönetimi gibi alanlarda özgürlük vererek kişinin kendi öğrenme sürecinde aktif rol almasını da sağladığı şeklinde değerlendirilebilir. Geribildirim almasının ve eğitici ile iletişimde olmasının, öğrencinin yeterlik ve ilişkisellik ihtiyaçlarını karşılayacağı düşünülebilir. Bu noktada eğitici-öğrenci fiziki ayrılığının öğrencinin geribildirim almasına engel olmayacağı bir sistem tasarlanması gerekmektedir. Nitekim eğitici-öğrenci arasındaki fiziksel ayrılığı kapatacak yüksek seviyede bir etkileşimin çevrimiçi uzaktan eğitimde öğrenci performansını önemli düzeyde etkileyen bir yapı olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur (Baker, 2004).

Her yaşta iyi sosyal bağlar kurmak ve bunları sürdürmek sosyal sermaye düzeyi (Günkör ve Özdemir, 2017a; 2017b) açısından önemlidir, ancak pandemiyle birlikte gelen, yaşamı daha sağlıklı ve güvenli kılmaya yönelik politikalar insanların sosyal ilişkide olma ihtiyaçlarını gidermelerinin önünde bir engel haline gelmiştir. Bu bağlamda incelendiğinde uzaktan eğitimde öğrenci başarısı açısından önemi ortaya konulan sosyal boyut (Wegerif, 1998), günümüz koşullarında eskisine kıyasla daha fazla önemli bir hale gelmiş olabilir. Bilhassa çevrimiçi uzaktan eğitim ortamlarında öğrencilerin kendilerini yalnızca teknoloji ile etkileşiyor gibi değil, bir topluluğun parçası gibi hissetmesi öğrenme sürecini motivasyon ve performans yönüyle etkilemektedir (Haar, 2018). Grup üyeleri arasında aidiyet ve sorumluluk hissini varlığını vurgulayan (Sarason, 1974) topluluk hissi, en geniş anlamıyla bir grup içerisinde yer alan bireylerin, o gruba aidiyet, grubun diğer üyeleri için önemli olma ve birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılayabileceklerine yönelik inanç ve duyguların bir bütünü olarak tanımlanmaktadır (Enfiyeci ve Büyükalan-Filiz, 2019). Çevrimiçi uzaktan eğitim sınıflarında topluluk hissini varlığının, öğrenmede kalıcılık yaratacağı ve öğrenci memnuniyetini etkileyeceği vurgulanmaktadır (Rovai, 2002). Sınıf ortamlarındaki topluluk hissi, topluluk içerisindeki üyeliğin kabulü (*cesaret*), topluluğa duyulan güven (*güven*), eğitsel ihtiyaçlarının karşılanması (*öğrenme*) ve üyeler arasındaki yakınlık hissi (*etkileşim*) olmak üzere dört bileşenden oluşmaktadır (Rovai, 2001). Uzaktan eğitimdeki fiziksel ayrılığın bir sonucu olarak azalan bağı artırıp bir gerçeklik hissi yaratarak öğrenci memnuniyetini olumlu yönde etkileyecek önemli faktörlerden biri *sınıf topluluk hissini* varlığıdır (İlgaz ve Aşkar, 2009). Özellikle, COVID-19 küresel salgını süresince yaşamı daha sağlıklı ve

güvenli kılmaya yönelik olarak uygulanan politikalar nedeniyle, zaten hem sosyal hem de fiziksel olarak izole durumdaki öğrencilerin gerek başarıları gerekse memnuniyetleri üzerinde sınıf topluluk hissini varlığının önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin COVID-19 pandemisindeki çevrimiçi uzaktan eğitim deneyimlerinin topluluk hissi ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında, aşağıdaki araştırma sorusuna yanıt aranmıştır:

- 1- Öğrencilerin uzaktan eğitim süresince öğretim elemanlarına ulaşma şekli nasıl olmuştur?
- 2- Demografik değişkenlere göre, öğrencilerin *Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi Ölçeği*'nden aldıkları puanlar farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın Önemi

Yeni Koronavirüs küresel salgını ile birlikte geçiş yapılan çevrimiçi uzaktan eğitimin daha güvenilir bir eğitim ortamı yaratmasına karşın eğitimin sosyal yönünü tamamlamada bazı eksiklikleri olduğu görülmektedir. Mevcut koşullarda sağlık yönüyle güvenli olduğu kadar öğrenme yönüyle etkili ve verimli eğitim ortamının yaratılması için, öğrencilerde topluluk hissini yaratılması ve sürdürülmesine yönelik düzenlemeler yapılması gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmanın çevrimiçi uzaktan eğitim sürecinin mevcut durumunu öğrenci bakış açısından tespit etmede ve daha etkili bir hale getirmek için öneriler sunmada alanyazına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Karasar (1999)'a göre tarama modeli geçmişte olan ya da güncel olarak mevcut olan bir durumu olduğu gibi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, mevcut durumu olduğu şekilde betimlemek olduğundan, araştırma modeli olarak betimsel tarama modeli kullanılmıştır.

Araştırma Grubu

Bu çalışmanın araştırma grubunu 2019-2020 eğitim öğretim yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi'ne bağlı fakülte ve yüksekokullarda öğrenim gören ve COVID-19 pandemisi sırasında üniversitesi tarafından verilen çevrimiçi uzaktan eğitime katılan ve araştırmaya katılmak için gönüllü olan 325 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilere ait demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

COVID-19 Döneminde Öğrencilerde Topluluk Hissi ve Çevrimiçi Uzaktan Eğitimin İncelenmesi

Tablo 1. Demografik Değişkenlere Ait Bulgular

		f	%
Cinsiyet	Kadın	227	69,8
	Erkek	98	30,2
Sınıf	Hazırlık	6	1,8
	1.Sınıf	115	35,4
	2.Sınıf	85	26,2
	3.Sınıf	62	19,1
Derslerin uzaktan eğitim ile yürütülmesinin benim için uygun olduğunu düşünüyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum	104	32,0
	Katılmıyorum	44	13,5
	Kararsızım	81	24,9
	Katılıyorum	32	9,8
Gelecek dönemlerde eğitimin nasıl olmasını istersiniz?	Kesinlikle Katılıyorum	64	19,7
	Uzaktan/Çevrimiçi Eğitim	31	9,5
	Yüzyüze/Örgün Eğitim	235	72,3
	Karma Eğitim	59	18,2
Üniversitenizin uzaktan eğitim sürecinde kullandığı ders verme yöntemi	Önceden kaydedilmiş ders (asenkon)	109	33,5
	Canlı ders (senkon)	60	18,5
	Yazılı ders materyali paylaşma	259	79,7
	Görüntülü/sesli ders materyali paylaşma	73	22,5
Üniversitenizin uzaktan eğitim sürecinde dersleri vermek için kullandığı platform	TV yayını	3	,9
	Öğrenme yönetim sistemi (moodle vb)	266	81,8
	Telekonferans programları (zoom, teams, Skype vb)	93	28,6

Verilerin Toplanması

Verilerin toplanmasında alanyazında da popülerliğinin arttığı görülen, daha hızlı etkili ve ekonomik bir yöntem olan (Shonlau vd, 2002'den akt. Avcioğlu, 2014) 'internet ortamında anket' yöntemi kullanılmıştır (Arıkan, 2018). Anketler Google Forms adlı online anket platformuna yüklenmiş, forma erişim linki öğrenci grupları ile paylaşılmıştır. Uygulama öncesinde gerekli izinler alınmış, anketin başına bilgilendirilmiş onam eklenerek öğrencilerin araştırma hakkında bilgilendirilmesi ve onaylarının alınması sağlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Bu çalışmada, araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan Kişisel Bilgi Formu'nda *cinsiyet, sınıf, gelecek dönemlerde eğitimin nasıl olmasını istediğine dair görüşleri, uzaktan eğitimin kendileri için uygun olup olmadığına ilişkin görüşleri, üniversitenin teorik ve uygulamalı dersler için seçtiği ders verme yöntemi, dersin verildiği platform ve öğretim elemanlarına ulaşma şekline ilişkin sorular* yer almaktadır.

Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi Ölçeği

İlgaz ve Aşkar (2009) tarafından uzaktan eğitime katılan üniversite öğrencileri üzerinde geçerlik güvenirlik çalışmaları yapılan ve orijinal olarak Türkçe dilinde geliştirilen *Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi Ölçeği*, 6 maddeden oluşan 7'li Likert tipi bir ölçektir. Ölçek *duyuşsal* (4 madde) ve *eylemsel* (2 madde) olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Yapılan DFA, ölçeğin iyi bir uyum gösterdiğini ortaya koymuştur [χ^2 (7, N=571) = 24.76, $p < .000$, RMSEA= 0.067, S-RMR= 0.034, GFI= 0.99, AGFI= 0.96, CFI= 0.99, NNFI= 0.98, IFI= 0.99]. Güvenirlik analizi için hesaplanan Cronbach alpha katsayısı alt boyutlar için sırasıyla 0.79 ve 0.73 ve toplam ölçek için 0.80 olarak saptanmıştır (İlgaz ve Aşkar, 2009). Ölçeğe ilişkin geçerlik ve güvenirlik sonuçları, ölçeğin uzaktan eğitim programlarına katılan öğrencilere uygulanabileceğini göstermektedir. Bu araştırmadan elde edilen verilerde ise ölçeğin toplam güvenirlik katsayısı 0.88 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi Ölçeği'nden elde edilen puanların çarpıklık ve basıklık katsayılarının +3 ile -3 arasında olduğu saptanmıştır. Elde edilen değerlere göre verilerin normallik varsayımını sağladığı söylenebilmektedir (Groeneveld ve Meeden, 1984; Moors, 1986; Hopkins ve Weeks, 1990; De Carlo, 1997). Ölçek puanlarına ait betimsel istatistikler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Puanlara Ait Betimsel İstatistikler

	n	Minimum	Maximum	Ortalama	ss	Çarpıklık	Basıklık
Duyuşsal	325	1,00	7,00	3,65	1,55	,202	-,618
Eylemsel	325	1,00	7,00	3,61	1,66	,114	-,852

Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi Ölçeği'nden elde edilen puanların değişkenlere göre farklılık gösterme durumu parametrik olan test tekniklerinden t testi ve ANOVA kullanılarak analiz edilmiştir. ANOVA testinde fark çıkması durumunda ikili farkların saptanmasında Tukey testinden faydalanılmıştır.

Bulgular

COVID-19 Döneminde Öğrencilerde Topluluk Hissi ve Çevrimiçi Uzaktan Eğitimin İncelenmesi

Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi Ölçeği'nden alınan puanların demografik değişkenler açısından incelenmesinden elde edilen bulgular *öğretim elemanlarına ulaşma şekli, sınıf düzeyi, cinsiyet, gelecek dönemlerde eğitimin nasıl olmasını istediğine dair görüşleri ve uzaktan eğitimin kendileri için uygun olup olmadığına ilişkin görüşleri* başlıkları altında sınıflandırılarak sunulmuştur.

Tablo 3. Üniversiteniz Tarafından Verilen Uzaktan Eğitim Süresince Öğretim Elemanlarına Ulaşma Şekli

	En az kullandım		2,0		3,0		4,0		En fazla kullandım	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Öğrenme yönetim sistemi (Moodle vb) aracılığıyla ulaştım.	59	18,2	43	13,2	91	28,0	53	16,3	79	24,3
E-posta aracılığıyla ulaştım.	60	18,5	50	15,4	69	21,2	49	15,1	97	29,8
Mesajlaşma uygulamaları (Whatsapp vb) aracılığıyla ulaştım.	28	8,6	44	13,5	55	16,9	62	19,1	136	41,8
Kişisel telefonları aracılığıyla ulaştım.	76	23,4	44	13,5	62	19,1	55	16,9	88	27,1
Telekonferans programları (Zoom, Skype, Teams vb) aracılığıyla ulaştım.	167	51,4	28	8,6	55	16,9	31	9,5	44	13,5
Sosyal medya (Instagram, Facebook, Twitter vb) aracılığıyla ulaştım.	202	62,2	37	11,4	31	9,5	17	5,2	38	11,7

Üniversite tarafından verilen uzaktan eğitim süresince öğretim elemanlarına ulaşma şekli olarak en fazla kullanılanlar "Mesajlaşma uygulamaları (Whatsapp vb.)" (%41,8) ve "E-posta" (%29,8) olmuştur.

Tablo 4. Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi Ölçeği'nden Alınan Puanların Sınıf Düzeyi Açısından İncelenmesi İçin Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

	n	Ortalama	ss	F	p
Hazırlık	6	3,75	0,00		
Duyuşsal	115	3,83	1,63	1,332	,258
	85	3,77	1,39		

	3.sınıf	62	3,33	1,65		
	4.sınıf	57	3,48	1,54		
	Hazırlık	6	3,17	0,26		
	1.sınıf	115	3,75	1,74		
Eylemsel	2.sınıf	85	3,64	1,57	0,595	,667
	3.sınıf	62	3,53	1,84		
	4.sınıf	57	3,39	1,52		

*p<0,05

Sınıfı farklı olan gruplar arasında Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 5. Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi Ölçeği'nden Alınan Puanların Cinsiyet Açısından İncelenmesi İçin Yapılan Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları

		n	Ortalama	ss	t	p
Duyuşsal	Kadın	227	3,54	1,48	-2,107	,036*
	Erkek	98	3,93	1,66		
Eylemsel	Kadın	227	3,42	1,60	-3,206	,001*
	Erkek	98	4,05	1,73		

*p<0,05

Cinsiyeti farklı olan gruplar arasında hem Duyuşsal alt boyutu hem de Eylemsel alt boyutu açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05) ve erkeklerin puan ortalaması her iki alt boyutta da daha büyüktür.

Tablo 6. Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi Ölçeği'nden Alınan Puanların Gelecek Dönemlerde Eğitimin Olması İstenen Şekil Açısından İncelenmesi İçin Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

Gelecek dönemde eğitimin olmasını istersiniz?	dönemlerde nasıl	n	Ort	ss	F	p	Homojenlik p	Çoklu karşı. Tukey testi
Duyuşsal	Uzaktan/ çevrimiçi eğitim	31	5,01	1,64	22,035	,000*	,188	1>2
	Yüzyüze/ Örgün	235	3,35	1,46				1>3

COVID-19 Döneminde Öğrencilerde Topluluk Hissi ve Çevrimiçi Uzaktan Eğitimin İncelenmesi

Eğitim		n	Ort.	ss	F	p	Homojenlik p	Çoklu Karş. Tuke y testi
Eylemsel	Karma Eğitim	59	4,16	1,33	4,759	,009*	,072	2<3
	Uzaktan/çevrimiçi eğitim	31	4,29	2,04				1>2
	Yüzyüze/Örgün Eğitim	23	3,44	1,66				
	Karma Eğitim	59	3,90	1,30				

*p<0,05

Gelecek dönemlerde eğitimin olmasını istediği şekil farklı olan gruplar arasında hem *Duyuşsal* alt boyutu hem de *Eylemsel* alt boyutu açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Duyuşsal alt boyutu için *Uzaktan/Çevrimiçi Eğitim* olmasını isteyenlerin ortalaması diğer iki gruba göre daha büyük, *karma eğitim* isteyenlerin ortalaması, *Yüzyüze/Örgün Eğitim* isteyenlere göre daha büyüktür. Eylemsel boyutu için *Uzaktan/çevrimiçi eğitim* isteyenlerin ortalaması *Yüzyüze/Örgün Eğitim* isteyenlere göre daha büyüktür.

Tablo 7. Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Ortamında Topluluk Hissi Ölçeği'nden Alınan Puanların "Derslerin uzaktan eğitim ile yürütülmesinin benim için uygun olduğunu düşünüyorum" İfadesine Katılım Açısından İncelenmesi İçin Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

Derslerin uzaktan eğitim ile yürütülmesinin benim için uygun olduğunu düşünüyorum.		n	Ort.	ss	F	p	Homojenlik p	Çoklu Karş. Tuke y testi
Duyuşsal	Kesinlikle katılmıyorum	104	2,75	1,29	24,580	,000*	,124	1<3
	Katılmıyorum	44	3,35	1,39				1<4
	Kararsızım	81	3,92	1,29				1<5
	Katılıyorum	32	4,02	1,40				2<5
	Kesinlikle katılıyorum	64	4,80	1,52				3<5
Eylemsel	Kesinlikle katılmıyorum	104	3,03	1,73	7,638	,000*		1<3

m					
Katılmıyorum	44	3,65	1,58	,394	1<5
Kararsızım	81	3,82	1,51		4<5
Katılıyorum	32	3,34	1,59		
Kesinlikle katılıyorum	64	4,38	1,49		

*p<0,05

Derslerin uzaktan eğitim ile yürütülmesinin benim için uygun olduğunu düşünüyorum ifadesine katılma durumu farklı olan gruplar arasında *Duyuşsal* alt boyutu ve *Eylemsel* alt boyutu açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Duyuşsal alt boyutu için "Derslerin uzaktan eğitim ile yürütülmesinin benim için uygun olduğunu düşünüyorum" ifadesine *kesinlikle katılanların* ortalaması *kararsızlara*, *katılmayanlara* ya da *kesinlikle katılmayanlara* göre katılan ya da kararsız olanların ortalaması *kesinlikle katılmayanlara* göre daha büyüktür. Eylemsel boyutu için "Derslerin uzaktan eğitim ile yürütülmesinin benim için uygun olduğunu düşünüyorum" ifadesine *kesinlikle katılanların* ortalaması *katılanlara* ya da *kesinlikle katılmayanlara* göre *kararsız* olanların ortalaması *kesinlikle katılmayanlara* göre daha büyüktür.

Tartışma ve Sonuç

COVID-19 pandemisi süresince eğitimi daha sağlıklı bir biçimde yürütmek için eğitim kurumları imkân ve olanakları dahilinde uzaktan/çevrimiçi eğitim uygulamaları kullanmıştır. Bu uygulamalar, derslerin işleme şeklinin senkron, asenkron, sadece materyal paylaşımı yapılması ile derslerin verildiği platformun TV/radyo yayını, telekonferans programları ya da öğrenme yönetim sistemleri olması gibi çok çeşitli bir yelpazede gerçekleşmiştir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, katılımcıların daha çok yazılı ders materyali paylaşma (%79,7) ve öğrenme yönetim sistemlerinin (%81,8) kullanıldığı bir deneyim yaşadıklarını göstermektedir. Yapılan araştırmalar, çevrimiçi uzaktan eğitimin sıklıkla asenkron biçimde yürütülmesinin tercih edildiğini göstermektedir (Wang, 2008). Öğrenciler, uzaktan eğitim süresince öğretim elemanlarına ulaşmak için en fazla mesajlaşma uygulamaları (Whatsapp vb.) ve e-posta kullanmışlardır. Yapılan araştırmalar, teknolojinin oldukça çeşitli iletişim imkanları tanınmasına rağmen, öğrencilerin öğretim elemanları ve sınıf üyeleri ile daha çok metin tabanlı uygulamalar aracılığıyla iletişime geçmeyi tercih ettiklerini göstermektedir (Wang, 2008). Bir başka çalışmada, öğrencilerin birbirleriyle sosyal medya üzerinden ve öğretim elemanlarıyla öğrenme sistemi ya da e-posta üzerinden iletişime geçtikleri saptanmıştır (Yıldız, 2020). Derslerin uzaktan eğitim ile yürütülmesinin benim için uygun olduğunu düşünüyorum ifadesine *kesinlikle katılmıyorum* diyenlerin (%32) ve gelecekte

eğitimin *yüzyüzelörgün yapılmasını* isteyenlerin (%72,3) ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular, sınıf düzeyi farklı olan gruplar arasında topluluk hissi açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmadığını göstermiştir ($p>0,05$). Elde edilen bu bulgu, bilinen sistemin dışında her birey için oldukça zorlayıcı olan COVID-19 krizi deneyimine özgü olabilir. Sosyal mesafelendirmenin çoğu halihazırda birbirini tanıyan insanların daha fazla yakınlaşmasına neden olabileceği gibi, yeni bağlar ve tanışıklıklar kurmaya da zemin hazırlamış olduğu düşünülebilir (Farmer, De Cotta, Knox ve Alder, 2020). Buna karşılık cinsiyeti farklı olan gruplar arasında Çevrimiçi Ortamlarda Sınıf Topluluk Hissi Ölçeği'nin hem *Duyuşsal* alt testi hem de *Eylemsel* alt testi açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır ($p<0,05$) ve erkeklerin puan ortalaması her iki alt testte de daha büyüktür. Kadın ve erkek öğrencilerin çevrimiçi uzaktan eğitim sınıf ortamlarını farklı olarak deneyimledikleri (Wolfe, 1999; Wolfe, 2000) yapılan araştırmalarda ortaya konulmuş olsa da alanyazında çelişkili bulgulara rastlanmaktadır. Örneğin, Rovai (2001) tarafından yapılan bir çalışmada, kız öğrenciler erkeklerden daha güçlü bir topluluk hissi göstermişlerdir. Öztürk ve Deryakulu (2011) tarafından yapılan bir çalışmada ise, cinsiyete göre topluluk hissinde farklılaşma görülmemiş, yalnızca topluluk hissinin 'öğrenme' alt boyutunda kızların daha yüksek puan aldığı saptanmıştır. Özmen ve Atıcı (2012) tarafından yürütülen bir başka çalışmada da sınıf topluluğu duygusunda cinsiyete göre farklılaşma saptanmamıştır. Bu araştırmada erkeklerin topluluk hissinin ölçeği puan ortalamalarının kızlara göre daha fazla olması, araştırmaya katılan erkek öğrencilerin sayısının ($n=98$) kız öğrencilere kıyasla ($n=225$) daha az olması ile de ilişkili olabilir. Erkek öğrenciler, sayıları az olduğu için çevrimiçi ortamlarda topluluk içindeki etkileşimi daha iyi kullanıyor ve daha fazla destekleniyor olabilirler. Erkekler, bazen kendilerine söz verilmemiş olsa ya da bilgilerinde eksiklik olsa bile, konuşmaya ve sınıf içinde katkı sağlamaya daha fazla eğilimlidirler (Sadker, 2002). Sosyal etkileşim tarzlarındaki farklılıkların bu araştırmaya katılan erkek öğrencilerin daha güçlü topluluk hissi göstermelerine neden olabileceği değerlendirilmektedir.

Gelecek dönemlerde eğitimin olmasını istediği şekil farklı olan gruplar arasında hem *Duyuşsal* alt testi hem de *Eylemsel* alt testi açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Her iki alt testte de *Uzaktan/çevrimiçi eğitim* olmasını isteyenlerin ortalaması en büyük iken; *YüzyüzelÖrgün Eğitim* isteyenlerin ortalaması en küçüktür. Bununla birlikte, 'derslerin uzaktan eğitim ile yürütülmesinin benim için uygun olduğunu düşünüyorum' ifadesine katılma durumu farklı olan gruplar arasında *Duyuşsal* alt testi ve *Eylemsel* alt testi açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). 'Derslerin uzaktan eğitim ile yürütülmesinin benim için uygun olduğunu düşünüyorum' ifadesine kesinlikle katılanların her iki alt testte de puan ortalaması en büyük iken, katılım azaldıkça ortalama da

azaldığı saptanmıştır. Ortak bir amaç dahilinde grubun iş birliği içinde olmasının topluluk hissinin oluşturulması ve sürdürülmesi için gerekli olduğu bilinmektedir (Yıldız, 2020). Sosyal mesafelendirme balonu içerisindeyken, aidiyet ihtiyacını karşılayabilecek ortam ve grupların sayısı azaldığından (Farmer, De Cotta, Knox ve Alder, 2020), öğrenciler için sürdürülebilir mevcut grupların başında okul/sınıf grupları gelmiş olabilir ve buna bağlı olarak topluluk hissi güçlenmiş olabilir. Ayrıca, uzaktan eğitime geçiş deneyiminde birlikte yaşanan ortak problemler, öğrencilerin birbiriyle daha rahat bir şekilde bağ kurmasını sağlamış ya da mevcut bağları güçlendirmiş olabilir. Yapılan bir başka çalışmada, çevrimiçi uzaktan eğitim sistemine yönelik oryantasyon yapılmasının topluluk hissi oluşturması için gerekli olduğu saptanmıştır (Yıldız, 2020). Bu çalışma kapsamında verilerin toplandığı Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde çevrimiçi uzaktan eğitime geçiş ile birlikte öğrencilere sisteme yönelik videolar ve yazılı materyaller ile oryantasyon uygulanmış olduğu için (Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2020) de katılımcılar, derslerin uzaktan eğitim ile yürütülmesinin kendileri için daha uygun olduğunu düşünmüş ve buna bağlı olarak gelecekteki eğitimin uzaktan/çevrimiçi olmasını istediklerini belirtmiş olabilirler.

Sonuç olarak, öğrencilerin ve eğitimcilerin küresel salgın ile birlikte karşı karşıya kaldıkları benzeri görülmemiş bu stres, endişe ve belirsizlik göz önüne alındığında, öğrenmenin gerçekleşmesi için sosyal varlığın öncelik alması gerekmektedir. Çevrimiçi uzaktan eğitim sistemlerinin başarılı ve verimli bir öğrenme ortamı oluşturması için katılımcıların kendilerini grubun bir parçası olarak hissetmeleri önemli taşımaktadır (Valentine, 2002). Elbette COVID-19 gerçekliği hayatın bir parçası olmaya devam ettikçe eğitimcilerin ve öğrencilerin fiziksel varlığı özlemesi olasıdır. Sosyal mesafelendirmenin yeni norm haline gelmesine rağmen ilişkisellik kurmak ve gruba aidiyet hissi yaratmak için gereken faaliyetlerin çoğu çevrimiçi ortamlarda toplu ancak ayrı ayrı bir biçimde yapılabilir. Yapılan araştırmalar, öğrencilerin dikkatini çekecek ve öğrenmeyi teşvik edecek yaklaşımlar kullanma ve geribildirim verme (Haar, 2018), eğitim teknolojilerini özne haline getirmek yerine etkili bir araç olarak kullanma (Shea, 2006), yüzyüze eğitimde olduğu gibi öğrencilerin farklı öğrenme stillerine sahip olduklarını göz önünde bulundurarak içeriği ve öğretim tekniklerini yapılandırma (Çaycı ve Ünal, 2007; Valentine, 2002), öğrencilerin ihtiyaçlarına özgün eğitimdekine kıyasla daha fazla hassasiyet gösterme (Ribbe ve Bezanilla, 2013), kalabalık sınıflar yerine etkileşimin kalitesini artıracak şekilde daha küçük gruplarla dersleri yürütüme (Rovai, 2002), öğretim elemanı-öğrenci etkileşimini artırma (Shea, 2006), öğrencilere kendi öğrenmelerine yönelik bireysel ve grup çalışmaları şeklinde sorumluluklar vererek kendileri ve birbirleri için bir şey yapıyor olduklarını fark etmelerini sağlama (Rovai, 2002), öğretim elemanları öğrenciler ve teknik konularda yardım sağlayacak personelin yapılandırılmış bir biçimde iletişim halinde olması (Shea, 2006), öğrencilere işbirliği kurabilecekleri

görevler vermek (Rovai, 2002) gibi unsurların topluluk hissini güçlendirdiğini göstermektedir.

Öneriler

Salgının devam etmesi halinde hibrit eğitim ortamlarının kullanımının gündeme geldiği bu dönemde, eğitim öğretimi daha verimli hale getirmek için topluluk hissini güçlendirmeye yönelik olarak öğrencilere ortak çalışabilecekleri üzerinde tartışabilecekleri ve müzakere edebilecekleri görevler verilebilir, öğretecek kadar hevesli olan ve öğrenmeyi isteyen öğrenciler eşleştirilerek grup çalışmaları verilebilir, öğrencilerin birbirleriyle yakın ama ayrı ayrı bir biçimde çalışabilecekleri çevrimiçi öğrenme sistemleri geliştirilebilir, ve sistemler sosyal bağlara önem vererek yapılandırılabilir. Gelecekteki araştırmalarda bu çalışmadan elde edilen bulguları doğrulamak için daha genişletilmiş bir biçimde farklı örneklem üzerinde araştırmanın tekrarlanabileceği, artırılmış/sanal gerçeklik teknolojilerinin gerçek bir sınıf deneyimini ne kadar simüle edebileceği ve öğrenci motivasyonu üzerindeki etkisinin incelenebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adler, A. (1956). Understanding Life. In H. L. Ansbacher, & R. R. Ansbacher (Eds.), *The Individual Psychology of Alfred Adler: A Systematic Presentation in Selections from His Writings*. New York, NY: Harper Torch Books.
- Afyon Kocatepe Üniversitesi, (2020). Uzaktan Öğretim Sistemi. <https://aku.edu.tr/uzaktan-egitim-sistemi/> adresinden 16 Ağustos 2020 tarihinde erişilmiştir.
- Arıkan, R. (2018). Anket yöntemi üzerinde bir değerlendirme. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 97-159.
- Avcıoğlu, G. Ş. (2014). Sosyal bilimlerde internet anketi uygulamaları: cevaplama oranı, veri kalitesi, örneklem sorunları ve çözümleri. *International Journal of Human Sciences*, 11(2), 89-113.
- Baker, J.D. (2004). An investigation of relationships among instructor immediacy and affective and cognitive learning in the online classroom. *The Internet and Higher Education*, Cilt: 7, Sayı: 1, 1st Quarter.
- Brown, JS., Collins, A. & Duguid, P. (1989). Situated Cognition and the Culture of Learning, *Educational Researcher*, Vol. 18, No. 1., pp. 32-42. <https://doi.org/10.3102/0013189X018001032>
- Çaycı, B. ve Ünal, E. (2007). Sınıf öğretmeni adaylarının sahip oldukları öğrenme stillerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 7(3), 1-16.
- DeCarlo, L. T. (1997). On the meaning and use of kurtosis. *Psychological Methods*, 2(3), 292-307. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.2.3.292>

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum.

Enfiyeci, T. ve Büyükalan-Filiz, S. (2019). Uzaktan eğitim yüksek lisans öğrencilerinin topluluk hissini çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *TÜBAV Bilim*, 12(1), 20-32.

Farmer, J., De Cotta, T., Knox, J., Alder, V. (2020). Loneliness, social connection and COVID-19. Centre for Social Impact. Retrieved from https://www.csi.edu.au/media/uploads/csi-covid_factsheet_loneliness.pdf

Groeneveld, R.A. and Meeden, G. (1984) Measuring Skewness and Kurtosis. *The Statistician*, 33, 391-399. <https://doi.org/10.2307/2987742>

Günkör, C. & Özdemir, M.Ç. (2017a). Sosyal sermaye kavramına ve eğitim ortamına ilişkin algıların belirlenmesi, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar, 2017; (15) ss.91-120*.

Günkör, C. & Özdemir, M.Ç. (2017b). Sosyal sermaye ve eğitim ilişkisi, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Yıl 15, Sayı 1. Ss.70-90*.

Haar, M. (2018). Increasing sense of community in higher education nutrition courses using technology. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 50(1), 96-99.

House, J. (2001). Social isolation kills, but how and why? *Psychosomatic Medicine*. 63, 273-274

Hopkins, K. D. & Weeks, D. L. (1990). Tests for normality and measures of skewness and kurtosis: Their place in research reporting. *Educational and Psychological Measurement*, 50, 717-729.

Ilgaz, H. ve Aşkar, P. (2009). Çevrimiçi uzaktan eğitim ortamında topluluk hissi ölçeği geliştirme çalışması. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, Vol.1 No.1, 27-34.

Karaağaçlı, M. (2008). İnternet Teknolojileri Destekli Uzaktan Eğitimde Sosyal Kazanımlar Gereksinimi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 63-73.

Karasar, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayınevi.

Kaya, Z. (2002). *Uzaktan Eğitim*. (1. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.

Kohut, H. (1984). *How does analysis cure?* New York, NY: International Universities Press

Kör, H., Çataloğlu, E. ve Erbay, H. (2013). Uzaktan ve Örgün Eğitimin Öğrenci Başarısı Üzerine Etkisinin Araştırılması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(2) Technology Special Issue: 267-79.

Lave, J., & Wenger, E. (1991). *Learning in doing: Social, cognitive, and computational perspectives. Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815355>

- Lee, R. M., & Robbins, S. B. (1995). Measuring belongingness: The Social Connectedness and Social Assurance Scales. *Journal of Counseling Psychology*, 42(2), 232–241.
- Maslow, A. H. (1968). *Toward a psychology of being*. New York, NY: D. Van Nostrand Company.
- Menchaca, M.P., & Bekele, T.A. (2008). Learner and instructor identified success factors in distance education. *Distance Education*, 29(3), 231–252.
- Moors, J. J. A. (1986) The Meaning of Kurtosis: Darlington Reexamined, *The American Statistician*, 40:4, 283-284, DOI: 10.1080/00031305.1986.10475415
- Öztürk, E. Ve Deryakulu, D. (2011). Çevrimiçi öğrenme topluluklarında iletişim aracı türünün bilişsel ve toplumsal buradalık hissi üzerindeki etkisi. *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41: 349-359.
- Özmen, B., Atıcı, B., (2012). Blog Kullanımının Sınıf Topluluğu Duygusuna Etkisi. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 3(1),-.
- Reisetter, M., & Boris, G. (2004). Student perceptions of effective elements in online learning. *Quarterly Review of Distance Education*, 5(4), 277–291.
- Ribbe, E., & Bezanilla, M. J. (2013). Scaffolding learner autonomy in online university courses. *Digital Education Review*, 24, 98-112.
- Rieley, J. B. (2020). *Corona Virus and its impact on higher education*. Research Gate. Retrieved from https://www.researchgate.net/post/Corona_Virus_and_its_impact_on_higher_education
- Rovai, A.P. (2001). Building Classroom Community at a Distance: A Case Study. *ETR&D*, Vol. 49, No. 4: 33–48. ISSN 1042–1629
- Rovai, A.P. (2002). Building sense of community at a distance. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 3(1), 1-16.
- Sadker, D. (2002). An educator's primer on the gender war. *Phi Delta Kappan*, 84(3), 235–240.
- Saltürk, A. & Güngör, C. (2020b). COVID-19 Döneminde Öğrencilerde Topluluk Hissive Çevrimiçi Uzaktan Eğitimin İncelenmesi. *USVES (Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu) ONLINE*, 9-11 Ekim 2020, *Özet Kitapçığı*, s.25-26.
- Sarason, S. B. (1974). *The psychological sense of community: Prospects for a community psychology*. Oxford: Jossey-Bass.
- Schaeffer, C. E., & Konetes, G. D. (2010). Impact of learner engagement on attrition rates and student success in online learning. *International Journal of Instructional Technology & Distance Learning*, 7(5), 3-9.
- Shea, P. (2006). A study of students' sense of learning community in online environments. *Journal of Asynchronous Learning Networks*, 10(1), 35-44

- Valentine, D. (2002). Distance learning: Promises, problems, and possibilities. *Online Journal of Distance Learning Administration*, 5(3), 1-11.
- Vonderwell, S., (2003). An examination of asynchronous communication experiences and perspectives of students in an online course: a case study, *Internet and Higher Education*, 6.
- Yıldız, E. (2020). Çevrimiçi öğrenme ortamlarında uzaktan eğitim öğrencilerinin topluluk hissine etki eden faktörlerin incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 8(1), 180-205. doi:10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.9m
- Wang, S. K. (2008). The effects of a synchronous communication tool (yahoo messenger) on online learners' sense of community and their multimedia authoring skills. *Journal of Interactive Online Learning*, 7(1), 59-74
- Wegerif, R. (1998) The social dimensions of asynchronous learning networks. *Journal of Asynchronous Learning Networks*, 2(1).
- WHO. (2020). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020, Retrieved from <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
- Wikipedia. (2020). 2019-20 koronavirüs pandemisi. https://tr.wikipedia.org/wiki/2019-20_koronavir%C3%BCs_pandemisi adresinden 3 Ağustos 2020 tarihinde erişilmiştir.
- Wolfe, J. (1999). Why do women feel ignored?: Gender differences in computer-mediated classroom interactions. *Computer and Composition*, 16(1), 153–166.
- Wolfe, J. (2000). Gender, ethnicity, and classroom discourse. *Written Communication*, 17(4), 491–520.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (5): 4222/4226

Yayın Esasları

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'nde [itobiad], insan ve toplum ile ilgili sosyal bilimler (*Tarih-Kültür ve Sanat, İktisadi İdari Bilimler, Felsefe ve Dini Araştırmalar ile Eğitim*) alanlarında yapılmış telif ve tercüme makale, metin neşri ve tercüme; sempozyum, seminer, konferans, panel gibi bilimsel etkinlik tanıtım ve değerlendirmeleri deneysel, betimsel ve kuramsal çalışmalar; model önerileri, vb. yazılar yayınlanmaktadır.

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış ve yayımına karar verilmemiş olmalıdır.

Derginin yazı dili Türkçe olmakla beraber yabancı dilde yazılar da yayınlanabilir.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], Ocak-Şubat Mart / Nisan, Mayıs, Haziran / Temmuz, Ağustos, Eylül / Ekim, Kasım, Aralık dilimlerinde olmak üzere yılda 4 (Dört) sayı yayınlanmaktadır.

Yazıların Değerlendirilmesi

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar amaç, kapsam, içerik, yöntem, yazım kurallarına uygunluk açısından yayın kurulunca incelenir. Çalışmalar intihal taramasından geçirilir. Uygun bulunan yazılar bilimsel yetkinlikleri açısından değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması durumunda çalışma Editör incelemesinden sonra yayınlanır; hakemlerden birinin olumsuz rapor vermesi durumunda yazının yayınlanmasına Editör veya Yayın Kurulu karar verir. Yayınlanma onayı alınan çalışma, yayın sırasına alınır. Hakem raporları gizlidir. Yazar(lar)a çalışmalarıyla ilgili dönem içerisinde cevap verilir.

Yazarlar, yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar. Yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal açıdan sorumluluğu yazarına aittir. Yayın kurulu gönderilen yazıyı yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez. Yazarların yayınlanan yazıları yayın kurulu kararı doğrultusunda yayından kaldırılabilir. Yayınlanan yazılar Yayın Kurulu Kararı dışında geri çekilemez. Yazarlara telif ücreti ödenmez.

Yayınlanmış yazıların her türlü hakkı **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'**ne aittir. Dergide yayınlanmış yazılardan kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dergiye Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, öncelikle Editör, Editör Yardımcısı ve Yayın Kurulunca incelenir. Sonrasında Hakemlere yönlendirilir. Hakemler 7 (Yedi) gün içerisinde Hakemliği kabul ettiklerini beyan eder. Hakemlerin gönderilen yazıları değerlendirme süresi 30 gündür. İncelenen çalışmaların kesinlikle derginin yayın politikasına uygun olması gerekmektedir. Hakemler ve Editör tarafından yayınlanması kabul gören çalışmalar ise dergide yer alır.

Yazım Kuralları

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Yazım Kuralları [ISSN: 2147-1185]

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış ve yayımına karar verilmemiş olmalıdır.

1. Başlık: Makalenin İçeriği ile uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle 12 Punto Palatino Linotype **Her Sözcüğünün Baş Harfi Büyük** yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar adı ve kurum bilgileri: Sisteme yüklenecek olan çalışma hakemlere gideceğinden dolayı yazar ad ve kurum bilgileri yazılmamalıdır. Yazı yayınlanması için onay aldıktan sonra son şekliyle yüklenmeden önce **Ad-Soyad, Kurum Bilgileri (TR&ENG), email ve Orcid ID** şablonunda belirtildiği üzere yazılmalıdır.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 100, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe-İngilizce özet bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir.

4. Anahtar Kelimeler: Özün altında, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler mutlaka verilmelidir. Anahtar kelimelerin **Her Sözcüğünün Baş Harfi Büyük** yazılmalıdır ve aralarında virgül kullanılmalıdır.

5. Ana Metin: Gönderilen yazılar resim, şekil, harita vb. ekleri de dâhil olmak üzere 35 dergi sayfasını (8,000 sözcük) aşmamalıdır. Dergiye gönderilecek yazılar A4 boyutlarında beyaz kâğıda üst, alt, sağ 4 cm ve sol taraflardan 5 cm boşluk bırakılarak "en az, 12nk" satır aralıklı, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz ve 10 punto "Palatino Linotype" yazı karakteri kullanılarak yazılmalıdır. ([Detaylı ve görsel bilgi için mizanpaj sayfasındaki "dergi sayfa düzeni örneği"ne bakılmalıdır.](#)) Bununla birlikte, gönderilen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları için 12x17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bu nedenle tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir. Dipnot ve kaynakça gösteriminde "APA" sistemi kullanılacaktır.

6 Bölüm Başlıkları: Makalede, içerik ile uyumu sağlamak kaydıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Bu başlıklar **Her Sözcüğü Büyük Harfle yazılmalıdır.**

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Dergiye gönderilen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları için 12x17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bu nedenle tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 3 satırdan az alıntılar satır arasında; 3 satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla **9 punto** olarak yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve (Office Word) otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Alıntı ve Kaynakların ayrıntılı bilgisi için bakınız. http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

Publishing Policies

Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad],

In this Journal, articles and translation articles, texts and translations made in the fields of social sciences related to human and society (History, Culture and Art, Economic Administrative Sciences, Philosophy and Religious Studies) symposiums, seminars, conferences, panel discussions and evaluations of scientific activities such as experimental, descriptive and theoretical studies; model recommendation, etc. writings are published.

The material submitted for publication may not be previously published or accepted for publication by another publisher.

Although the journal is published in Turkish, articles in foreign languages are also welcome.

Journal of the Human and Social Sciences Researches 4 (four) issues are published annually in January - February March / April, May, June / July, August, September / October, November, December.

Evaluation of Articles

Written articles to be published in the journal will be reviewed by the editorial board in terms of purpose, scope, content, method, and conformity to the writing rules. The work goes through plagiarism. The appropriate letters will be sent to two referees in the field to be evaluated in terms of their scientific competence.

If the referee reports are positive, the study is published after the editorial review; In the event that one of the arbitrators reports negatively, the Editor or Editorial Board decides to publish the article. The work for which approval of publication is received is carried out at the time of publication. Referee reports are secret. The author (s) will be responded to during his / her studies.

The revision and improvement demanded by the referees must be implemented in order for an article to be published. Authors are informed within three months about the decision regarding the publication of their material.

Material submitted to the journal is not returned, even if it is not accepted for publication. Authors assume the responsibility of the article with regard to the style, content, scholarly value and legal aspects.

“İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi”
“Journal of the Human and Social Sciences Researches”
[itobiad]

ISSN: 2147-1185

The material published in the journal is copyrighted; it cannot be used without proper reference.

Journal Articles sent for publication are first reviewed by the Editorial Board and Editorial Board. It is then forwarded to the Referees.

They declare their acceptance of the refereeing within 7 (seven) days. The submissions of the referees are 30 days of evaluation. The studies that are examined must definitely be in accordance with the publication policy of the magazine. The works accepted by the editor are published in the journal.

Writing Rules

Journal of the Human and Social Science Researches Writing Rules [ISSN: 2147-1185]

The material submitted for publication may not be previously published or accepted for publication by another publisher.

1. Title of the Article: The title should suit the content and express, and should be written in **bold letters**. in 12 Punto Palatino Linotype each word.

2. Author Name and Institution Information: Author name and institution information should not be written as they will go to the study referees who will be installed on the system. The article must be typed exactly as it appears in the Name, Surname, Organization Information (TR & ENG), email and Orcid ID before receiving the final approval.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 100 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts.

4. Keywords: Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. Each word of the keywords must be written in Capital letters and a comma must be used between them.

5. Body Text: The texts sent, pictures, maps etc. should not exceed 35 journal pages (8,000 words), including the attachments. Written letters should be written in A4 size with white space at the top, bottom, right 4 cm and 5 cm from the left side with "at least 12nk" line spacing, two sides, without line hyphenation and 10 points "Palatino Linotype" font. (For detailed and visual information, the "journal page layout example" should be looked at on the layout page.) However, the submitted tables, figures, pictures, graphics and the like should not exceed 12x17 cm in order for the magazine not to go beyond the page dimensions and to be easier to use. For this reason, tables, figures, pictures, graphics and so on. smaller points and single spacing can be used in the elements. The "APA" system will be used for footnotes and references.

6 Section Titles: In the article, main, intermediate and subtitles can be used in order to provide compatibility with the content. These headings should be written in Capitalized Word.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. The tables, figures, pictures, graphics and the like sent to the journal must not exceed 12x17 cm in order for the magazine not to go beyond the page dimensions and to be used more easily.

For this reason, tables, figures, pictures, graphics and so on. smaller points and single spacing can be used in the elements.

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations:: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 3 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 3 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation on the right and left, and the font size should be 9 punto. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered (Office Word) automatically.

You can look for more information on Quotations and Resources. http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

